Atatürk ve Hekimler

METİN ÖZATA

Atatürk ve Hekimler

METİN ÖZATA

Fotoğraflar:
Atilla Oral ve Metin Özata arşivi

Yayına hazırlayan
Atilla Oral

Görsel Tasarım
Devrim Oral

1. Baskı: Ocak 2015

ISBN: 978-605-63079-9-7

Baskı
Umut Matbaası
Fatih Caddesi, Yüksek Sokak,
No: 11, Başak Han Merter - İSTANBUL
Tel: (0 212) 637 04 11
Sertifika No: 12147

Demkar Yayınevi
Abide-i Hürriyet Caddesi, Harzemşah Sokak,
No: 25/6, 34381 Şişli - İSTANBUL
Tel: (0 212) 241 39 41
www.demkaryayinevi.com
E-posta post@demkaryayinevi.com
Sertifika No: 13749

© Yayınevinden ve yazardan yazılı izin alınmadan kopya edilemez,
çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Atatürk ve Hekimler

Metin Özata

Prof. Dr. Metin ÖZATA

1958 yılında Burdur'da doğdu. İlkokul, Orta ve Lise tahsilini Burdur'da tamamladı. Ege Tıp Fakültesi'nde 5 yıl okuduktan sonra nakledildiği GATA Tıp Fakültesi'nden birincilikle mezun oldu. 1990 yılında İç Hastalıkları Uzmanı, 1992 yılında Endokrinoloji ve Metabolizma Hastalıkları Uzmanı, 1994 yılında doçent, 2003 yılında profesör oldu. 2008 yılında kendi isteği ile GATA'dan emekli oldu. Halen serbest hekimlik yapmaktadır.

1986 yılında Federal Almanya'nın Wiesbaden Şehrinde USAF Regional Medical Center'de; 1992-1993 yıllarında Chicago Üniversitesi Endokrinoloji-Tiroid Üniti'nde çalıştı.

Prof. Özata'nın yaptığı bilimsel araştırmalar nedeniyle aldığı 16 bilim ödülünden bazıları şunlardır: 1998 yılı "TÜBİTAK Bilim Teşvik Ödülü", 2001 yılı TÜBİTAK "Türkiye Tıp Araştırma Ödülü", 1996 Türk Diyabet Cemiyeti Prof. Celal Öker Bilim Ödülü, 1997 yılı Bayındır Tıp Merkezi Bilim Teşvik Ödülü, 2000 yılı Roche Tıp Ödülleri yarışması birincilik Ödülü, 2001 yılı Metabolik Sendrom X bilimsel yarışması birinciliği ödülü, 2003 yılı İstanbul Üniversitesi Bilim Ödülü, 2003 yılı Bayındır Tıp Merkezi Bilim Ödülü.

Yurtdışındaki saygın tıp dergilerinde yayınlanmış araştırma makaleleri, tebliğleri ve Türkçe yayınlanmış kitapları vardır.

İçindekiler

Önsöz XVII

I. BÖLÜM

BATIYA AÇILAN İLK PENCERE: TIBBİYE

Askeri ve Sivil Tıbbiye 1
Şam Tıbbiyesi (1903-1918) 10
İttihat ve Terakki'nin kuruluşu 12
Terakki ve İttihad'ın Selanik'te kurulması 20
İttihatçı doktorlar 23
Meşrutiyet'in ilanında Tıbbiye 27
Teşkilatı Mahsusa'da görev yapan doktorlar 28
Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na girenler 33
Tıbbiyelilerin Türk Ocağı'nı kurması 35
Cenevre Türk Yurdu 39
Siyasi parti kuranlar 39
Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane 41
Cemiyet-i Tıbbiyc-i Osmaniye 42
Sözlük hazırlayanlar 42
Alfabe değişikliği için uğraşan Tıbbiyeliler 42
Donanma Cemiyeti'ni kuranlar 44
Karantina Teşkilatı'na ilk atananlar 45
Yazar ve şair hekimlerden bazıları 45
Türk Bilgi Derneği'nde çalışanlar 47
Kıbrıs için uğraşan Dr. Hafız Cemal 47

II. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL'İN İTTİHATÇI DOKTORLARLA TANIŞMASI

Mustafa Selanik 48
Şam'da tanıştığı hekimler 53
Selanik Askeri Hastanesi'nde 57
İttihat ve Terakki'ye girmesi ve Dr. Fevzi Öget'le karşılaşması 59
Mustafa Kemal'e göre "büyük adam" kimdir? 62

Gülhane Hastanesi'ne yatması 63
Erkan-ı Harbiye seyahati ve Askeri Tabiplere vizyon 63
Dr. Mustafa Şevket'le Trablusgarp'ta tekrar karşılaşması 64
Mustafa Kemal ve Harp Oyunu 66
Dr. Tevfik Rüştü ile İttihat ve Terakki Kongresi'nde 67
Erkan-ı Harbiye seyahatinde Mustafa Kemal ve Dr. Kolağası Reşat Ahmet 69

III. BÖLÜM

TRABLUSGARP SAVAŞI VE HEKİMLER

İkinci kez Trablusgarp'ta 71
Dr. Mim Kemal, Dr. Refik Saydam ve Dr. Fikret'le tanışması 73
Dr. İbrahim Tali'yle tanışması 74
Göz hastalığının Dr. Münir Bey tarafından tedavisi 75
Giritli Dr. Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü ile hekahethanede karşılaşması 77
Sivaslı Opr. Dr. Kolağası Hüseyin Hüsnü'yle tanışması 79
Mustafa Kemal'in Abdülkerim Bey'e yazdığı mektup 80
Trablusgarp Savaşı'na katılan Hilâl-i Ahmer ekipleri 82
Trablusgarp Savaşı'na katılan diğer hekimler 86
Mustafa Kemal'in Trablusgarp'tan ayrılması 87
Hilâl-i Ahmer'in tekrar resmen kuruluşu ve üyeleri 88

IV. BÖLÜM

BALKAN SAVAŞI'NA KATILAN HEKİMLER

Balkan Savaşı'na kısa bir bakış 90
Balkan Savaşı'nda Tıbbiye ve hekimler 92
Balkan Savaşı'na katılan diğer hekimler 102
Selanik, Manastır, Üsküp ve Yanya'da çalışanlar 107
İşkodra'da çalışan hekimler 110
Edirne Savunması'na katılan hekimler 110
Dr. Bahattin Şakir kimdir? 113
Grebene'de gerilla savaşı ve Trabzonlu Dr. Raik Bey 115
Balkan Savaşı'na katılan hekimlerin anıları 116
Balkan Savaşı'nda Şehit olan tabipler 121
Edirne İleri Harekâtı 122
Balkan Savaşı sonrası sıhhiye hizmetlerinde değişiklik ve terhis 125
Batı Trakya Geçici Hükümeti ve Dr. Eğinli Hasan Rıza 125
Balkan Savaşı sonrası Goltz Paşa'yla başlayan Alman etkisi 128

V. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL'İN SOFYA GÖREVİ

Sofya Askeri Ateşesi Mustafa Kemal 132
Eski Tıbbiyeli Ethem Ruhi (Balkan) ile karşılaşması 134
Arkadaşı Dr. Fikret'i İzmir'de ziyareti 137
Sofya'da yazdığı kitap: "Zabit ve Kumandan ile Hasbihal" 138
Sofya'dan Dr. Tevfik Rüştü'ye gönderilen mektup 138
Süleyman Askeri Bey ile görüşmesi 139

VI. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞİMİZ VE DOĞU-KAFKAS CEPHESİ

Birinci Dünya Savaşı'nın nedeni ve girişimiz 140
Savaşa hazırlık 142
Doğu-Kafkas Cephesi 143
Sarıkamış Savaşı 146
Sarıkamış Savaşı sonrası devam eden savaşlar 151
Sarıkamış Savaşı sonrası başlayan salgın hastalıklar 152
Tıbbiye öğrencilerinin silah altına alınması ve Kafkas Cephesi yolculuğu 154
Dr. Tevfik Salim (Sağlam) Kafkas Cephesi'nde 158
Salgın hastalıklarla mücadele ve aşı çalışmaları 159
Dr. Tevfik Sağlam ve yapılan fedakârlıklar 164
Doğu Cephesi'nde salgın hastalıktan şehit olan sağlık subayları 167
Kafkas Cephesinde Teşkilat-ı Mahsusa üyesi iki hekim 168
Sarıkamış ve Kafkas Cephesi'nde esir olan hekimler 168
I. Dünya Savaşı'nda Mekteb-i Tıbbiye ve Dr. Mim Kemal'in sıkıntıları 203
I. Dünya Savaşı'nda şehit olan Tıp Fakültesi öğrencileri 206
Dr. Bahattin Şakir'in Kafkas Cephesi faaliyeti 207
Ömer Naci Müfrezesi'nde bulunan Dr. Karabey Karabeyli 208
Operatör Cemil Paşa'nın harp sırasında İsviçre'ye gitmesi 208
Tifüs aşısıyla ilgili olarak 1918 yılında yapılan soruşturma 209
Çankırı'ya gönderilen Ermeni komitecisi doktor ve eczacılar 212
Osmanlı topraklarında bağımsız Ermenistan kurmak için çalışan Ermeni doktorlar 213
Van'da Dr. Maltızyan'ın Ermeniler tarafından öldürülmesi 215

VII. BÖLÜM

SURİYE, KANAL HAREKATI VE IRAK CEPHESİ

Kanal Harekâtı ve Suriye Cephesi'nde hekimler 216
Birinci ve Beşinci Kuvve-i Seferiye Harekâtı 225
Irak Cephesi 227
Irak Cephesi'nde çalışan hekimler 228
Rauf Bey Müfrezesi ve Dr. Fikret Tahir 229
Kurna (Rota) Muharebesi'nde Şehit Yüzbaşı Dr. Sefer Bey 230
Süleyman Askeri Bey ve Dr. Nihat Sezai 232
6. Ordu'nun kurulması ve Dr. Abdülkadir Noyan 234
Selman-ı Pak Savaşı 236
Kut'ül Ammare ve Dr. Osman Nuri Ertekin 236
Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'nun Irak Cephesi anıları 238
Irak Cephesi'nde bozgun ve geri çekilme 239
İran Seferi ve Tahran'dan hekim isteği 241
Irak Cephesi'nden Hindistan'a esir olarak giden hekimler 243
Mısır esir kampları 245

VIII. BÖLÜM

ÇANAKKALE, GALİÇYA VE ROMANYA CEPHELERİ

Mustafa Kemal Çanakkale'de 247
Sivaslı Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) ile Anafartalar'da tekrar beraber olması 252
Anafartalar'da görev yapan Opr. Dr. Ömer Avni (Arıkan) 253
Mustafa Kemal'in hastalanması ve Dr. İbrahim Tali'nin ziyareti 253
Dr. Hilmi Oytaç Anafartalar grup hastanesi'nde 254
Mustafa Kemal'in istifa etmesi 255
Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Tevfik Rüştü'nün ziyareti 255
Çanakkale Savaşı ve Tıbbiyeliler 256
Çanakkale Savaşı'nda hastanelerin bombalanması 265
Dr. Yarbay Şükrü (Tansu)'nün anıları 265
Çanakkale'de görev yapan diğer hekimler 267
Çanakkale Cephesi'nde şehit olan hekimler 269
Mustafa Kemal'in Dr. Rıfat Osman ile Edirne'de tanışması 269
Galiçya Cephesi ve Dr. Hulusi Fuat Tugay 272
Romanya ve Makedonya Cephesi 274

IX. BÖLÜM

2. ORDU, 7. ORDU VE YILDIRIM ORDULARI KOMUTANLIĞINDA MUSTAFA KEMAL VE HEKİMLER

Cephede kitap okuyan bir tuğgeneral 275
Dr. Hüseyin Hüsnü ve Dr. İbrahim Tali Doğu Cephesi'nde 277
Dr. Ömer Avni (Arıkan) Doğu Cephesi'nde 279
Dr. Hilmi (Oytaç)'nın Mustafa Kemal'e sığınması 280
Bağdat'ın kaybedilmesi ve Mustafa Kemal'in 7. Ordu Komutanı olması 281
Mustafa Kemal'in Halep'ten ayrılarak İstanbul'a dönüşü 283
Mustafa Kemal ve Dr. Rasim Ferit'in Almanya seyahati 283
Dr. Rasim Ferit'in Ruşen Eşref'i Mustafa Kemal'le tanıştırması 284
Mustafa Kemal'in tedavi için Karlsbad'a gitmesi 285
Dr. Rasim Ferit'e: "Tek dostum sen imişsin..." 287
Mustafa Kemal'e suikast girişimi 288
Mustafa Kemal ve Dr. Rasim Ferit'in Tevfik Fikret'in Aşiyan'daki mezarını ziyaret etmeleri .. 288
Mustafa Kemal, yeniden 7. Ordu Komutanı 290
Beyrut Ermeni Yetimhanesi'ndeki hekimler ve Dr. Lütfi Kırdar 291
Bozgun, geri çekiliş ve Yıldırım Ordular Grubu 292
Mustafa Kemal ile Dr. Rasim Ferit arasındaki haberleşmeler ve Mondros Mütarekesi 295
Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Rüsuhi'nin yurtdışına kaçması 297
İstanbul'da bazı cemiyetlerin kurulması 299

X. BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE TIBBİYE, MİTİNGLER VE HİLÂL-İ AHMER

Tıbbiyenin işgali 300
Tıbbiyelilerin silah kaçırması 301
14 Mart'ın Tıp Bayramı oluşu 303
Okula bayrak asmaları 305
İşgal yıllarının dekanı Dr. Akil Muhtar 305
İşgal altındaki İstanbul'da Türklere yapılan hakaretler 306
Yüzbaşı Selahattin'in Dr. Abdülkadir (Noyan) ile ilgili hatırası 307
Gülhane'nin işgali 308
İşgale karşı Karakol Cemiyeti'nde örgütlenen bazı hekimler 309
Eski Diyarbakır Valisi Dr. Reşit Bey'in intiharı 316
Tıbbiyelilerin Şehit Kaymakam Kemal Bey'in cenaze törenine katılması 321
İstanbul'da yapılan mitinglerde Tıbbiyelilerin rolü 323
Fatih Mitingi 324
Üsküdar Doğancılar Mitingi'nde Dr. Ferruh Niyazi'nin konuşması 324

Kadıköy Mitingi 325
Sultanahmet Mitingleri 325
İngilizlerin İç Anadolu'ya asker göndermeye başlamaları 326
Mütareke döneminde Hilâl-i Ahmer'in faaliyetleri 326

XI. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL'İN İSTANBUL ÇALIŞMALARI, SAMSUN YOLCULUĞU VE İZMİR'İN İŞGALİ

Dr. Rasim Ferit'in Mustafa Kemal Paşa'yı Haydarpaşa istasyonunda karşılaması 328
Mustafa Kemal'in Dr. Luigi Tergiman'ın evinde yaptığı gizli toplantılar 331
Dr. Rasim Ferit'le kurduğu Minber gazetesi ve Dr. Cemil Süleyman 331
İstanbul'da mandaya karşı çıkan "Memleket" gazetesinde yazan hekimler 333
Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşı'nı İngiliz generale anlatması 335
Ay-Yıldız Cemiyeti 335
Mustafa Kemal'in İstanbul'da hastalanması 336
Mustafa Kemal'in Dr. İbrahim Tali'yi Anadolu görevine davet etmesi 337
Mustafa Kemal'in Dr. Tevfik Rüştü ve Fethi Okyar'ı hapishanede ziyareti 337
Sevres planına Atatürk'ün reaksiyonu 338
Refii Cevat Ulunay'la konuşması ve Alemdar'da yazan Dr. Selahattin Ali 338
Mustafa Kemal'in Dr. Refik Saydam'ı Anadolu görevine çağırması 339
Mustafa Kemal'e bildirilen bir suikast istihbaratı 339
Bandırma Vapuru'ndaki üç hekim ve Samsun 340
İzmir'in işgalinde Dr. Yarbay Şükrü, Dr. Fehmi ve Eczacı Ahmet Bey'in şehit edilmesi 343

XII. BÖLÜM

ERZURUM-SİVAS KONGRELERİ, ANKARA'DA MUSTAFA KEMAL VE HEKİMLER

Samsun'dan hareket ve Amasya yolculuğu 351
Mustafa Kemal'in Dr. İbrahim Tali'yi önceden Sivas'a göndermesi 354
Erzurum Kongresi'ne katılan hekimler 356
Erzurum Kongresi sırasındaki parasızlık 396
Bolşeviklerle ilk resmi temas: Dr. Fuat Sabit ve Dr. Ömer Lütfi'nin temsilciliği 397
Mustafa Kemal ve Dr. Refik Sivas yolunda 402
Tıbbiye öğrencilerinin Sivas Kongresi'ne delege seçmesi 402
Sivas Kongresi ve Tıbbiyeli Hikmet'in mandayı reddetmesi 404
Dr. İbrahim Tali'nin Kara Vasıf Bey'i Mustafa Kemal'le buluşturması 407
Dr. Rasim Ferit'in İstanbul'dan Sivas'a istihbarat göndermesi 408
Çukurova Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulması 409
Mustafa Kemal'in kendisine "Kutbu'l-aktâb" diyen Abdülkerim Paşa ile telgraflaşması 410

Mustafa Kemal'in General Harbord ve Picot'la görüşmesi ve Ankara yolculuğu 412
Ankara Eski Ziraat Mektebi günleri 414
Dr. Tevfik Rüştü'nün Anadolu'ya geçişi 418
Çerkez Ethem'in Mustafa Kemal ve Dr. Tevfik Rüştü'ye yaptığı baskın 419
Osmanlı Meclisi'nin açılması ve Misak-ı Milli'nin ilanı 421
Dr. Refik'in Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği rapor 422
İstanbul'un ikinci kez ve resmen işgali 422
Kuvay-ı Milliyeci Fetva 424
Bekirağa Bölüğü hapishanesindeki paşalar 424
Bazı hekimlerin Malta Adası'na sürgün edilmesi 425
Malta Sürgünü Göz Hekimi Prof. Esat Paşa ve faaliyetleri 425
Malta Sürgünü diğer hekimler 431
Malta sürgünü Tıbbiyelilerin ana vatana dönüşü 434
Dr. Adnan Adıvar, Halide Edip, İnönü ve Yunus Nadi'nin Anadolu'ya geçmesi 435

XIII. BÖLÜM

MÜDAFAA-İ HUKUK VE KUVA-YI MİLLİYE DÖNEMİNDE HEKİMLER

Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin kuruluşu 438
İşgal altındaki İzmir'de yapılan faaliyetlerde hekim ve eczacılar 439
Manisa'da Eczacı Rıza ve Dr. Şükrü Bey'in yaptıkları çalışmalar 442
Ödemiş'te ilk kurşun: Dr. Mustafa Şevket ve Eczacı Tevfik Bey'in çalışmaları 443
Alaşehir ve Akhisar Hilâl-i Ahmer merkezinde ve Balıkesir'de çalışan hekimler 446
Güney Ege Bölgesi'nde (Aydın, Denizli, Nazilli) çalışan hekimler 450
Dr. Necdet Zeren'in Kıllıoğlu Hüseyin Efe ile ilgili anısı 456
Sökeli Dr. Aleko Perikli Camuzakis'in Türkleri katliamdan kurtarması 457
Burdur, Isparta ve Antalya'da çalışan hekimler 457
Muğla'da Dr. Şerif Cemil Baydur ve diğer hekimlerin faaliyetleri 462
İşgal altındaki İstanbul'da faaliyette bulunan hekim ve eczacılar 465
Gebze-İzmit hattında görev yapan Dr. Fahri Can 468
İzmit ve İznik havalisinde çalışan milis yüzbaşı eski Tıbbiyeli Enis Fahri 471
Gemlik'te İngilizlere karşı koyan Dr. Ziya Kaya 474
Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde ve istihbaratta çalışan hekim ve eczacılar 476
Kirmasti (Mustafakemalpaşa) Müdafaa-i Hukuk Başkanı Dr. Hilmi (Oytaç) Bey 481
Dr. Reşit Galip ve köycü doktorların Anadolu'ya geçmesi 482
Kütahya'da Dr. Ziya Hüzni ve Dr. İdris Nezihi Bey'in çalışmaları 483
Emet Kuva-yı Milliye Kumandanı Dr. Fazıl Doğan ve Dr. Mustafa Alp 484
Bergama'da Doktor Fikri (Efe) ve Menemenli Dr. Saim Uzel'in çalışmaları 487
Ayvalık, Soma, Salihli Cephesinde ve Çerkes Ethem kuvvetlerinde çalışan Tıbbiyeliler 489

Gönen'in kurtuluşunu sağlayan Dr. Numan Müfrezesi 492
Gönen'de tutuklanan ve kaçan Dr. Faik Gürbaş 494
Maraş Savunması'nda Şehit Dr. Mustafa Bey ve Kardeşi Eczacı Ömer Lütfi (Köker) 494
Antep Harbi'nde görev yapan hekimler 500
Adana-Pozantı-Mersin-Mut Cephesi'nde çalışan hekim ve eczacılar 506
Milli Mücadele'de ilk kurşun 514
Hatay için mücadele eden Dr. Abdurrahman Melek 514
Elviye-i Selase'de (Kars; Ardahan, Batum) görev alan hekimler ve Dr. Esat Oktay 515
Karadeniz Bölgesi'nde çalışan hekimler 517
Trabzonlu Dr. Raik Bey'in İpsiz Recep'i Kuva-yı Milliye saflarına katması 521
Kastamonu'da Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu ve diğer hekimlerin mücadelesi 525
Bolu'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde çalışan hekimler 529
Gerede İsyanı'nı bastıran Dr. Abidin Atak 532
Konya'da çalışan hekimler ve eczacılar 533
Eskişehir'de Dr. Besim Zühtü Bey'in tutuklanması ve Dr. Tahsin Bey'in şehit edilmesi 535
Çorum ve Tokat Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'ndeki Tıbbiyeliler 538
Trakya-Paşaeli Müdafaa-Hukuk Cemiyeti ve Garbi Trakya Müdafa-i Hukuk Cemiyeti 539
Fuat Balkan Müfrezesi'nde çalışan Dr. Binbaşı İsmail Hakkı Bey ve Eczacı Nuri Bey 540
İç isyanlarda Milli Kuvvetlerde görev yapan tabipler 542

XIV. BÖLÜM

23 NİSAN 1920 TBMM'NİN KURULUŞU VE HEKİMLER

İlk meclisin hekim milletvekilleri 543
TBMM'de görev yapan bazı hekim milletvekilleri 555
Sağlık Bakanlığı'nın kurulması ve Türkiye'nin sıhhi-i içtimai coğrafyası kitapları 561
Milletvekili Dr. Mustafa Şevket'in Atatürk'ün emriyle gizlice Rodos'a gitmesi 563
Dr. Nihat Reşat (Belger)'in yurtdışından Milli Mücadele'ye destek vermesi 565
Tıbbiyeli öğrencilerin TBMM'ye başarı telgrafı göndermesi 567
Tıbbiyelilerin Darülfünun Grevi'ndeki rolü 567

XV. BÖLÜM

TIBBİYELİLERİN İSTİKLÂL HARBİ İÇİN ANADOLU'YA GEÇMESİ VE HİLÂL-İ AHMER'İN FAALİYETLERİ

Tıbbiyeli öğrencilerin Milli Mücadele için Anadolu'ya kaçması 572
Dr. Tevfik Sağlam'ın Ordu Sağlık Başkanı göreviyle Anadolu'ya geçmesi 574
Gülhanelilerin ve bazı sivil hekimlerin Anadolu'ya geçmesi 576
Hilâl-i Ahmer'in Ankara ve İstanbul faaliyetleri 581

XVI. BÖLÜM

İNÖNÜ, SAKARYA SAVAŞI VE BÜYÜK TAARRUZ'DA ATATÜRK VE HEKİMLER

Mustafa Kemal'in yüzündeki bir apsenin Dr. Ömer Vasfi Aybar tarafından tedavisi 588
Dr. İbrahim Tali'nin Moskova görevi ve Ordu Sağlık Başkanı oluşu 588
Enver Paşa'nın yanında bulunan hekimler 590
Tabip Üsteğmen Bakteriyolog İbrahim Daniş Bey'in şehit olması 593
Ankara'da kurulan Ordu Sağlık Başkanlığı 593
İnönü Savaşlarına katılan hekimler 595
Tıbbiyeli öğrenci ve hekimlerin Ankara'da ilkel şartlarda aşı üretmesi 598
Balayı yerine Anadolu'ya giden Dr. Zekai Muammer Tunçman 600
Kütahya-Altıntaş Muharebeleri 600
Mustafa Kemal'in kaburgasının kırılması ve Sakarya Cephe Sağlık Başkanı Dr. Murat Cankat 603
Sakarya Savaşı 604
Sakarya Savaşı sırasında Ankara'da yaşanan sıkıntılar 607
Sakarya Savaşı sırası Kayseri Askeri Hastanesi ve Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'nun anıları 613
Ankara'da savaş ortamında yapılan ilk tıp toplantısı 614
Mustafa Kemal'in böbrek hastalığı ve Arkadaşı Dr. Fikret Bey'e bir latifesi 617
Mustafa Kemal'in cephede tekrar hastalanması, Dr. Hulusi Bey ve Dr. İhsan Arif'in müdahalesi 618
Büyük Taarruz'a katılan hekimler 619
Isparta Hilâl-i Ahmer Hastanesi Baştabibi Dr. Mim Kemal Öke ve kamyonda röntgen çekimi 627
Genç Tıbbiyeli Muhterem Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın ilk gülen fotoğrafı 628
İstiklâl Savaşı'nda Şark Cephesi'ne katılmış Tıbbiyeliler 630
Türk İstiklâl Savaşı'nda takdirname alan tabipler 630
İstiklâl Savaşı sırasında şehit olan sağlık personeli 632
Zafer sonrası İstanbul'a gelen Refet Paşa'yı Tıbbiyelilerin Haydarpaşa'da karşılaması 633
Dr. Adnan Adıvar'ın İstanbul'da göreve başlaması 635
Padişah Vahdettin ve Doktoru Reşat Paşa'nın ülkeyi terketmesi 635
Milos Adası Faciası ve Yunanistan'da esir olarak bulunan hekimler 636
Yunan tahliyesi sonrası Doğu Trakya'da Hilâl-i Ahmer hizmetleri 639
Zafer sonrası ülkede kalmış olan yabancı tabipler 639
Hekimler hakkındaki Heyet-i Mahsusa kararları 639

XVII. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ATATÜRK'ÜN ÇEVRESİNDEKİ BAZI HEKİMLER

Atatürk'ün değişmez Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam 642
Atatürk'ün kalp krizleri ve Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp 644
Cumhuriyet'in ilanında hekim milletvekillerinin rolü ve eski Tıbbiyeli Tunalı Hilmi Bey 647
Atatürk'ün komşusu Dr. Binbaşı Sıtkı Bey 648

Atatürk'ün böbrek rahatsızlığı nedeniyle Dr. Behçet Sabit ile tanışması ve ona kitap tavsiyesi . 648
Atatürk'ün Dr. Tevfik Rüştü'nün akrabası Latife Hanım'la evlenmesi 649
Lozan Konferansı'na katılan iki hekim 649
Akhisar'da Dr. Şemsettin ve Bursa'da Dr. Nazifi Şerif ile karşılaşması 650
Edremit'te Opr. Dr. Cemalettin Aygen'in evinde misafir olması 650
Atatürk'ten yurtdışına eğitime giden Tıbbiyeli Sadi Irmak'a anlamlı bir telgraf 651
Dr. Nazım'ın ve Dr. Rüsuhi'nin ülkeye dönmesi ve yargılanmaları 652
Ankara'da meclis binasında yapılan ilk Milli Tıp Kongresi 653
Atatürk'ün arkadaşı Dr. Rasim Ferit'in milletvekili olması 654
Dr. Adnan Adıvar ve Dr. Rıza Nur'un yurtdışına gitmeleri 656
Atatürk'ün arkadaşı Dr. Mustafa Şevket Bengisu ile Çankaya'da tekrar karşılaşması 657
Atatürk'ün Prof. Dr. Şükrü Pelit ile Yalova Kaplıcaları için konuşması 658
Dr. Burhanettin Onat'ın Atatürk'ün isteğiyle Serbest Fırka'ya katılması 658
Atatürk'ün Denizli Hastanesi'nde Dr. Hamdi Berkman ve Dr. Tevfik Berkman'la karşılaşması 659
Atatürk'ün eski arkadaşı Dr. Hasan Ragıp Erensel 660
İlginç bir kişilik: Diş Hekimi Sami Günzberg. 662
Atatürk'ün isteğiyle Afganistan'a giden Prof. Dr. Rıfkı Kamil Urga ve diğer hekimler 664
Dr. Abdullah Cevdet ile görüşmesi 667
İlk kadın hekim milletvekilimiz Dr. Fatma Şakir Memik 669
Dr. Hulusi Behçet'in soyadı meselesi 671
Mustafa Kemal Paşa'nın körler okuluna bina hediye etmesi 671
Turgutlu Türk Ocağı Başkanı Dr. Seyfettin Poyraz ile karşılaşması 672
Niğde Ziyaretinde Çiftehan Kaplıcaları'nı ziyareti ve Dr. Hüseyin Ülkü 672
Atatürk'ün Etimesgut Sıhhat Merkezi'ni ziyareti ve Dr. Cemalettin Or 672
Cerrahpaşa ve Haseki hastanelerini ziyareti. 673
Türkiye'de kooperatifçilik konusunda çalışan Dr. Cevdet Nasuhi Savran 674
Mustafa Kemal Paşa ile üç defa karşılaşan Opr. Dr. M. Niyazi Dinçsoy 675
Atatürk'ün KBB ve Göz Rahatsızlıklarını tedavi edenler 675
Prof. Dr. Rudolf Niessen ile karşılaşması 677
Türk Ocaklarında görev yapan hekimler. 678
Türk Maarif Cemiyeti için çalışan hekimler 678
Halkevleri dergilerinde yazıları çıkan bazı hekimler 679

XVIII. BÖLÜM

ATATÜRK VE DR. REŞİT GALİP

Mustafa Kemal'in Mersin'de Dr. Reşit Galip'le tanışması 713
Dr. Reşit Galip'in milletvekili olması ve faaliyetleri. 715
Dr. Reşit Galip'in Serbest Fırka'nın kurulmasındaki rolü 717
Dr. Reşit Galip'in sağlık, tarih ve dil üzerine yaptığı çalışmalar 717

Halkevleri kuruculuğu 719
"Türküm, Doğruyum, Çalışkanım" andını yazması 720
Dr. Reşit Galip'in Atatürk'ün sofrasında yaptığı hırçınlık 720
Dr. Reşit Galip'in Mustafa Kemal'e yılbaşında kitap hediye etmesi 723
Dr. Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanlığı ve Üniversite Reformu 724
Dr. Reşit Galip'in bilinmeyen bir tezi 729
Dr. Reşit Galip'in istifası ve genç yaşta ölümü 730

XIX. BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN DİL, TARİH VE MUSİKİ ÇALIŞMALARINA KATILAN HEKİMLER

Atatürk'ün tarih ve dil çalışmaları 734
Dr. Sadi Irmak'ın dil sınavı 736
Dr. Akil Muhtar ve Dr. Sadi Irmak Atatürk'ün sofrasında 736
Mustafa Kemal'in "İbn-i Sina" hakkındaki görüşleri 737
Prof. Dr. Saim Ali Dilcmre 740
Anatomi ve fizyoloji terimleri özleştirmesine katılanlar 741
Dr. İbrahim Şefik İşcil 742
Dr. Memduh Necdet Otoman (1895-1969) 742
Dr. Mehmet Ali Ağakay 743
Bursa Uludağ'ın adını koyan Dr. Osman Şevki 745
Atatürk ve Dr. Şevket Aziz Kansu 746
Bestekâr Dr. Şükrü Şenozan'ın Atatürk'ün musiki çalışmalarına katkısı 748

XX. BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI VE SON GÜNLERİNDE HEKİMLER

Dr. Nihat Reşat Belger tarafından siroz teşhisinin konulması 750
Atatürk'ün son yılbaşı gecesini arkadaşı Dr. Tevfik Rüştü ile geçirmesi 751
Çankaya Köşkü'nde yapılan konsültasyon 752
Prof. Fissenger'in Çankaya'ya gelmesi 753
Atatürk'ün hasta haliyle Hatay'a ve sonra İstanbul'a gitmesi 753
Hastalığın ilerlemesi 754
Atatürk'ün vefatı ve cenaze namazı 756
Dolmabahçe katafalk ziyaretinde 11 kişinin ölmesi 758

Kaynakça 761
Kişi adları dizini 785
Genel dizin 799

Önsöz

Elinizdeki kitap bir Atatürk biyografisi veya Tıbbiye tarihi değildir. Bu kitapta karizmatik bir lider ve entelektüel olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün genç subaylık döneminden ölümüne kadar arkadaşlık yaptığı, görev verdiği, tedavisini yaptırdığı ve çevresinde bulunan hekimlerle onların bu süreçteki rolleri anlatıldı. Trablusgarp Savaşı ile başlayan ve arkasından Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele ile devam eden "On Yıllık Savaş" sürecinde uçsuz bucaksız cephelerde asker ve subaylarla birlikte bir cepheden diğer cepheye koşan fedakâr Tıbbiyeli bir neslin başından geçenler de diğer bir konumuzu oluşturdu. Bu nesil mahrumiyet içinde huzur ve rahat görmeden ıstırap ve felaket kasırgaları içinde memleket vazifesini büyük bir fedakârlıkla yaparken, bazıları cephede bazısı ise hastalarını tedavi ederken yakalandığı bulaşıcı hastalıklardan dolayı şehit oldu. Diplomalarını alır almaz Trablusgarp çöllerinde, Balkanların sarp dağlarında, Sarıkamış'ın soğuğunda, Sina çölünün kızgın güneşi altında bir taraftan düşmanla bir taraftan da kolera ve tifüs ile mücadele etti.[1] Kalan son vatan toprağının da elimizden alınmak istenmesi üzerine bu yorgun tıbbiyeli nesil Anadolu'ya gitti ve Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Milli Mücadele için elinden geleni yaptı. Türk hekimi her zaman ve her yerde kutsal görevini yaparken ölümle karşı karşıya geldi ve onu yenmek için kendi hayatını hiçe saydı.[2]

Eski hocalarımız "Tıbbiyelilik Ruhu" üzerinde çok durmuşlar ve önemsemişlerdir. Tıbbiyelilik ruhu, vatanseverlik, ahlaki ve deontolojik değerlere saygı; meslektaşlarına ve hocalarına hürmet etmek, insanları dil, din, mezhep ve ırk yönünden ayırt etmemek, kişisel çıkarlarını gerektiğinde göz ardı edebilmek, vatanın sosyal dertlerine eğilmek, her an yardıma hazır olmak ve fedakârlık, demektir.[3] Tıbbiyede öncekiler sonrakilerin ağabeyi veya ablasıdır; yani büyüğe hürmet edilir; bu hekimliğin geleneğinde vardır. Eski tıbbiyede öğrenciler bir sınıf üstündekilere bile hürmet ederlerdi.[4] Kendini büyük görme hastalığı hekimlikte yoktur. Rahmetli Prof. Dr. Rasim Adasal "Birçok zararsız meslekle rde ve makamlarda gurur olabilir; lakin tababette" megalomani" yoktur" diyerek buna vurgu yapmıştır.[5]

Prof. Dr. Tevfik Sağlam "Nasıl Okudum" isimli kitabında: "*Tıbbiyede hoca ve talebede bir "Tıbbiyeli ruhu" hüküm sürüyordu. Bu ruhun temelleri derinde idi. Hocalarımızın içinde yetiştikleri Tıbbiye Mektebi 1827'de Sultan II. Mahmut tarafından tam bir Garp*

1 Türk Hekimleri Jübilesi, Kader Basımevi, 1945, s. 47
2 Dr. Lütfi Kırdar'ın Konuşması, Türk Hekimleri Jübilesi, 1945, Kader Matbaası, s. 49
3 Emin Faik Üstün, Tıbbiyeli (İyi İnsan İyi Hekim) Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti yayını, Neşter Yayınları, No.1, İzmir, Ege Üniversitesi Matbaası, 1964, s. 9, 10
4 Prof. Dr. Refik Güran'ın konuşması, Türk Hekimliği Jübilesi, 1945, s. 50
5 Şeref Etker, Türkiye'de Plastik Cerrahi'nin Gelişimi, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları dergisi, İstanbul, 1999, s. 191

müessesi olarak kurulmuştu. Orada Tıp yıllarca Fransızca okutulmuştu. Bu mektep Osmanlı İmparatorluğunun Garp âlemine karşı açılmış ilk penceresiydi. Burada okuyan tıbbiyelinin yüzü Garba çevrilmişti. Tıbbiyeli garp ile şarkın farkını bilen ve geriliğimizin derin acısını duyan insandı. Bu yüzden Tıbbiye Mektebi vatanseverliğin, hürriyet aşkının, şark meskenetinden kurtulma, ilerleme, bir an önce yüksek bir medeniyet seviyesine ulaşmış memleketlere yetişme savaşının bir yuvası olmuştu" demiştir.[6]

Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver (1898-1986) ise *"Tıbbiyeli, diploma ile kalmış bir hekim değil, adam olarak çıkmış bir seçkindir."* diyerek "Tıbbiyeli'yi tanımladı. Süheyl Ünver'e göre Tıbbiyeli hem adam hem seçkindir.[7]

Prof. Dr. Hüsrev Hatemi ise *"Meslek ve ahlak kurallarına uymak insanı her zaman başarıya götürmeyebilir. Bu kurallara uymanın, başarı ile bir araya gelmesi mutluluktur. Fakat bu kurallara uyulmadan kazanılan başarının veya güncel deyimle "köşeyi dönmenin" değeri de hiç yoktur"* diyerek meslek ve ahlak kurallarına uyarak hekimliğin yapılması gerektiğini vurguladı.[8]

Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman *"Şöhreti, serveti, huzuru şeref ve haysiyetinizle değişmeyin. İkbal için kimseye boyun eğmeyin. Namuslu ve hür olmanın zevki ölçüsüzdür. Hayatta korkaklar ezilir, kendinizi ezdirmeyin. Namuslu, hür, cesur ve azimkâr olun. Milletinizi, vatanınızı ve bütün insanları seviniz."* demiştir.[9]

Prof. Dr. Akil Muhtar Özden *"Büyük hekimler ancak yüksek ahlaklı kimselerden olur"* derken, Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam ise Tıbbiyeli'nin nasıl olması gerektiğini şöyle anlatır: *"Hekim gayet kuvvetli ve yüksek şahsiyet sahibi olmalıdır. Düşünün ki en büyük adama dünyada siz emredecek ve onun hayatı hakkında hüküm vereceksiniz. Bu ağır bir iştir. Şahsiyeti küçük ve bilgisiz hekimler bunu yapamaz. Bizden her şey olur. Hariciye vekili ve Başvekil olur. Bizim fakültemiz her uzmanı ve bazen hekim yetiştirir. Çok doğrudur; ama asıl hekimliğimize ait özelliklerimizi korumalıyız..."*[10]

Prof. Dr. Rasim Adasal da aynı şekilde *"Hekimlik kutsal meslektir, Allah'a en yakın olan kişi hekimdir."* demiştir.[11]

Prof. Dr. Emin Faik Üstün "İyi İnsan İyi Hekim" isimli kitabında *"Tıbbiyeliyim diyebilmek için tıbbiyeli ruhunun ne olduğunu öğrenmek, onu yüreğine sindirmekle mümkündür; Tıbbiyeli dar kafalı ve tek yönlü değil, geniş kültürlü, çok yönlü insandır; iyi insan, güvenilir insan, gerçek aydın, seçkin kişidir. Bu yurdun aydını olarak ulusunun çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasını, hatta onu geçmesini kendisine amaç edinmiştir. Tıbbiyeli büyüğüne saygıda kusur etmez, küçüğünü sever, ona yardımdan zevk duyar ve hocasını kutsal görür."* demiştir.[12]

---

6 Tevfik Sağlam, Nasıl Okudum, Hazırlayan Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, Nehir Yayınları, 1991, İstanbul, s. 74

7 Tahir Hatipoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal İlerlemenin ve Türkçe Eğitimin Öncüsü Tıbbiye, Hatiboğlu Basım ve yayın, 2. Baskı, 2011, Ankara, s. 198

8 Hüsrev Hatemi, Darülfünun ve Darüşşifa, Dergâh Yayınları, 1998, İstanbul s. 79

9 Mazhar Osman Uzman, Oto-Biyografi, Faruk Bayülkem, Reşadiye Kışlası'ndan Hastane'ye, 2007 İstanbul s. 35

10 Süheyl Ünver, Tıp Tarihi Yıllığımız 1, 1966, İstanbul, s.78

11 Çağatay Üstün, Eren Akçiçek, Fehmi Akçiçek, Hekim, Tabip, İnsan, "Onlardan Anılar", Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Bornova, İzmir, 2003, s. 45

12 Emin Faik Üstün, a.g.e, s. 10

İstanbul'un işgal edildiği gün İngilizler tarafından giyinmesine bile müsaade edilmeden pijamasıyla Malta'ya sürgüne gönderilen Prof.Dr. Esat Işık Paşa ise yurda dönüşünde şöyle diyordu *"İngilizlere soruyordum: – Medeniyet bu mudur? – Yes... Diyorlardı. Evladım, bu bir eski masaldır ki, bizim için kalan değeri bir acı hatıradan başka bir şey değildir. Fakat siz gençler için her zaman, her an şu manası vardır: – Yenilmeyeceksin!"*[13]

Böyle bir gelenekten gelen Tıbbiyelilik ruhunun bugün eskisi gibi devam etmediği açıktır. Yeni yetişen hekimlerde ve öğrencilerde mesleğin tarihini okuma ve öğrenme merakı maalesef yok denilecek kadar azdır. Tıbbiyeli öğrenci ve hekimlerin kendi geleneğini, büyüklerini ve tarihini öğrenmesi gerekir. Fransız Filozof Dr. Emile Littre (1801-1881) bu konuda şunu söylemiştir: *"Hekimlik adi bir sanat düzeyine düşmek istemezse kendi tarihi ile meşgul olmalıdır."*[14]

Dr. Lütfi Kırdar'ın 1945 yılında yaptığı bir konuşmasında da vurguladığı gibi Türk Hekimliği, kurulduğu günden beri milli hayatın sadece sağlık değil, kültür, siyaset, idare ve sosyal yardım alanlarında da büyük ve unutulmaz hizmetler yaptı.[15] Tıbbiye, kuruluşundan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun bilim ve teknolojiye açılan bir penceresi olmaya başladı, toplumsal yeniliklerin çoğu bu okulun yetiştirdiği aydın insanlar sayesinde gerçekleşi. Fransızca olan eğitim dilinin Türkçe olması için verilen çetin mücadeleyi Tıbbiyeliler kazandı ve Türkçe eğitimin bayraktarlığını yaptı.

1922 yılında bir gece sabah saat üçe kadar Halide Edip, Dr. Adnan (Adıvar) ve Mustafa Kemal, Türkiye'nin gelecek günlerdeki batılılaşmasını konuştuklarında Mustafa Kemal Paşa, Dr. Adnan (Adıvar)'a şunları söyledi: *"Adnan, sen Tıbbiye ile ordunun en önce garplılaşmasından dolayı ilerlediğini söylerdin. Biz şimdi bütün memleketi garplılaştıracağız."*[16] Atatürk'ün burada söylediği "Garplılaşma" Avrupalıları her şeyiyle taklit etmek değil, uygar olmaktır. İsmet İnönü'de, *"Hekimlik mesleğinin Türkiye'de başlaması bir çeşit Rönesans'a geçmek demektir. Türkiye'de medeniyet, iyi insanlık anlayışı, tıbbiye okulunun açılmasıyla başlamıştır. Bu tarih Türkiye'de fikir ve medeniyet cereyanlarının başlangıcı sayılır. Hekim, bize hayat sırrını öğretmiş ve hürriyet fikrini getirmiştir"* demişti.[17]

Bir devre damgasını vurmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti Askeri Tıbbiye'de kuruldu. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (aslında İttihad-ı Osmani kurulmuştur) neden başka okulda değil de 1889'da Askeri Tıbbiyelilerin öncülüğünde kurulduğu tartışma konusudur. Bazı tarihçiler bunu o zamanlar etkili olan biyolojik materyalizm, pozitivizm, popülizm, Sosyal Darwinizm, garplılaşma ve scientism gibi teorilerle[18] açıklamaya çalışırken, bazıları da bunun vatanı kurtarma arzusu ve Jön Türk hareketinin devamı gibi teorilerle açıkladı.[19] "Türk Ocağı" da 190 Tıbbiyelinin girişimiyle 1911 yılında

13 Şeref Çavuşoğlu, Büyük İdealist Esad Paşa'nın Parolası, Yakın Tarihimiz dergisi, Cilt 2,Sayı 34, Vatan Matbaacılık, 1962, s. 321, 322
14 Tahir Hatipoğlu, a.g.e, s. önsöz
15 Lütfi Kırdar'ın konuşması, Türk Hekimliği Jübilesi, 1945 Kader Matbaası, s. 49
16 Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı Atlas Kitabevi, 11. Baskı, 1994, İstanbul, s. 222
17 İ. İnönü: Tıbbiyeli ve Genç Türklerin istibdada Karşı Hürriyet Mücadelesi, Dirim 10 (8) : 378, 1975.
18 M. Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal neşriyat, 1981 İstanbul s.5-28, 401
19 Ali Birinci, Tarih Uğrunda, Dergâh Yayınları, 2001 İstanbul, s. 65, 123

temelleri atıldı ve 1912 yılında resmen kuruldu.[20] Tıbbiyelilerin o zamanlar bu tür faaliyetlerin içine girmesinin temelinde çeşitli fikir akımlarının etkisi olabilirse de, Prof. Dr. Ali Birinci'nin vurguladığı gibi esas nedenin okunan kitaplar değil çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü durumunu önceden fark ederek vatanı parçalanmaktan koruma arzusu olduğu açıktır.[21] İttihat ve Terakki Cemiyeti ise bilinenin aksine sadece Tıbbiyeliler tarafından değil Harbiyeli, Mülkiyeli ve Tıbbiyeliler tarafından 1895 yılında bir nizamname oluşturularak kuruldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise başlangıçtaki kuruluş amacından uzaklaşarak yaptığı büyük hatalar yüzünden Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını hızlandırdı. Mustafa Kemal de bu yüzden 1909 tarihinde katıldığı İttihat ve Terakki kongresinden sonra ve özellikle 1913'ten sonra Ordunun siyasete karışmaması gerektiğine inandığı için İttihatçılarla arasına devamlı bir mesafe koydu. Milli Mücadele zamanında ise İttihatçıların grup olarak değil ferdi olarak görev yapmalarına izin verdi ve ülkenin kurtuluşu için ittihatçı kadrolardan faydalandı.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamı sırasında 1911'de Trablusgarp'ta başlayan savaşlar zinciri, 1912'de Birinci Balkan, 1913'te İkinci Balkan, 1914-1918'de Birinci Dünya Savaşlarıyla devam etti ve 1919-1922'de İstiklâl Savaşı ile sonlandı. On iki yıl süren bu savaşlarda Osmanlı İmparatorluğu çöktü ve yerine Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Hekimler de sivil veya asker olarak bu savaşlarda kendilerine düşen görevi yerini getirdi ve vatan saydıkları topraklar için hem cephelerde hem de cephe gerisinde fedakârca hizmet etti.

Bu savaşlardan özellikle Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'nda salgın hastalıklar orduyu ve toplumu felakete sürükledi ve verilen kayıplar cephedeki çarpışmalardan ziyade salgın hastalıklardan oldu. Doğu Cephesi'nde tifüse yakalanmayan hekim kalmamıştır. 1915-1918 yılları arasında 3. Ordu bölgesinde hastalık ve yaralanmadan dolayı yaklaşık 109 bin şehit verilirken cephedeki çarpışmalarda 9001 şehit verildi.[22] Birinci Dünya Savaşı yıllarında Erzurum ve çevresinde tifüs ve diğer salgın hastalıkla mücadele eden 125'i hekim 164 sağlık subayı tifüse yakalanarak öldü. Bunların 125 hekim, 6'sı cerrah, 25'i eczacı, 1'i dişçi ve 7'si Tıp Fakültesi öğrencisiydi.[23] Şehit olanlar arasında Rum, Ermeni ve Musevi kökenli hekim ve eczacılarımız da vardı.

Birinci Dünya Savaşı'nda 1914-1918 yılları arasında toplam 262 hekim şehit oldu. Dr. General Kemal Özbay bu acıklı durumu şöyle ifade etti:

"Genel olarak 1202 muvazzaf hekimden 163'ü, 1283 yedek tabipten 187'si vefat etmişti. Bu hesaba göre Türk Ordusunda hizmet eden hekimlerin %12,5'u vefat etmiştir. Bütün ordu mensupları arasında erler hariç en yüksek zayiat hekim kesiminde olmuştur. Hekimlerde görülen kayıplar daha çok bulaşıcı hastalık ve salgınlarla mücadele esnasında olmuştu. Ölenlerin altısı koleradan, dördü veremden, birisi dizanteri, birisi hummayı raciadan hayatını kaybetmiş, yirmisi cephede şehit düşmüş, geri kalanı tifüsten vefat etmişti. Alman Ordusunda

20 Füsun Üstel, Türk Ocakları (1912-1931), İletişim Yayınları 3. Baskı, 2010, s. 52
21 Ali Birinci, Tarihin Gölgesinde, Dergâh Yayınları, 2001, s. 223
22 İcvfik Sağlam, 3. Ordu'da Sıhhi Hizmet, Önsöz
23 Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal Tarih dergisi, 2008, Mart, s. 46

ise savaş süresince vefat eden hekim oranı % 5,4'dür. Dünyada hiçbir milletin hekimi Türk hekiminin maruz kaldığı tehlikelere göğüs gererek hayatını feda etmemiştir."[24]

Birinci Dünya Savaşı'nda Tıp Fakültesi'nden 680 Türk, 40 Rum, 35 Ermeni ve 10 Musevi olmak üzere toplam 765 öğrenci silahaltına alındı. Bunların 346'sı şehit oldu. Şehit olanların 216'sı Türk, 70'i Rum, 44'ü Ermeni ve 16'sı Musevi'ydi. Cephede şehit olan 29 kişinin ise 15'i Türk, 7'si Rum, 7'si Ermeni'ydi. Ayrıca bir Türk Dişçi ile 60 eczacı da cephede şehit oldu.[25]

Hekimler bu savaş sırasında fedakârlık gösterip aşıların ilk önce kendi üzerlerinde denenmesini kabul etti. Dr. Tevfik Salim Sağlam tarafından hazırlanan tifüs aşısı, ilk defa 28 Mart 1915 tarihinde Hasankale'de kendi arzuları ile Dr. İhsan Arif, Dr. Tevfik İsmail (Gökçe), Dr. Haydar Cemal (Draman), Dr. Selahaddin, Dr. Süreyya Ali (Kayacan), Yüzbaşı Zihni, Mülazım İsmail Hakkı, Cemil ve Namık Beyler yani beşi doktor dokuz subay üzerinde uygulandı.[26]

Birinci Dünya Savaşı bitince Anadolu'nun da paylaşılması ve işgali üzerine İstanbul'da bulunan Gülhane'nin hocaları ve askeri hekimler ile bazı sivil hekimler İstanbul'dan Anadolu'ya geçmeye başladı. Saptayabildiğimiz kadarıyla İstanbul Tıp Fakültesi'nin anlı şanlı hocalarından ise maalesef Anadolu'ya geçen olmadığı gibi işgal kuvvetleriyle iyi ilişkiler içinde olmuşlar ve Milli Mücadele lehine bir yazı veya etkinlik ortaya koymamışlardır.[27] Anadolu'da görev yapmakta olan askeri ve sivil hekimler ise Kuva-yı Milliye ve Müdafaa-i Hukuk Teşkilatlarında görev aldı ve bir kısmı müfreze kurarak bilfiil çatışmalara katıldı. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte vatanın kurtuluşu için Bandırma vapuruyla Samsun'a giden heyetin içinde 3 hekim vardı. Bunlar Dr. İbrahim Tali Öngören, Dr. Refik Saydam ve Dr. Behçet Adil Feyzioğlu'ydu. Erzurum Kongresi'ne delege olarak katılan hekimler olduğu gibi Sivas Kongresi'ne Tıp Fakültesi öğrencisi Hikmet (Boran) katıldı. Tıbbiye delegesi olarak Kongreye katılan Hikmet (Boran) kongrede manda (başka ülkenin himayesi altına girme) tartışmalarının olduğu gün büyük bir heyecanla Mustafa Kemal Paşa'ya mandayı reddettiğini korkmadan ifade etti. Dr. Fazıl Doğan, Dr. Enis Fahri, Dr. Numan, Dr. Mustafa (Köker) ve Dr. Hamdi ise müfreze kurarak Kuva-yı Milliye emrinde düşmana karşı silahlı çatışmalara girdi. Tıbbiye öğrencilerinin bazıları ise İstanbul işgal edildiğinde Anadolu'ya kaçarak Ankara'ya geldi ve ilkel şartlarda aşı üretimine katkıda bulundu. Bu öğrenciler aşıları ilk önce kendi üzerlerinde denedi. İzmir işgal edildiğinde İstanbul'da yapılan protesto mitinglerinin öncülüğünü ise Tıbbiyeliler yaptı.

Refet Paşa (Bele) Tıbbiyelilerin İstiklâl Savaşı'ndaki mücadelesini takdir ettiği için 26 Ekim 1922 günü Tıbbiye'ye geldi ve Haydarpaşa'daki konferans salonunda öğrencilere şöyle seslendi: *"Böyle bir fakülteye sahip olmak yalnız bu milletin tekeli altındadır. Nasıl ki yeryüzünün en yüce milleti Türk ise, yeryüzünün en cesur gençleri de sizlersiniz. Gıpta*

24 Kemal Özbay, Cilt 1, s. 309,310

25 Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal Tarih dergisi, 2008, sayı 171, s. 47

26 Mustafa Karatepe, I. Dünya Savaşı Yıllarında Tifüs Aşısı Uygulanmasında Hekimlerin Rolü, Mikrobiyol Bülten 2008, 42: 301-313

27 Şahap Erkoç, Liz Behmoaras'ın Mazhar Osman, Kapatılı Kutudaki Fırtına Adlı Kitabı Üzerine Notlar, Kebikeç, 12, 2001, s. 175

ile söylüyorum, ben sizin cesaretiniz önünde eğilmek istiyorum. Tıbbiyeliler uzun senelerden beri pek çok şeyler için öldü. Bu milletin tüm halkının canı sürüklenirken tek isyan sesi bu ocaktan yükselmiştir."[28, 29]

Bazı hekimler Mustafa Kemal'in isteği üzerine mecliste görev yapmak için hemen Ankara'ya koşarken, bazıları da cumhuriyet kurulduktan sonra Atatürk'ün dil ve tarih çalışmalarına katkıda bulundu. Tıbbiyeliler cumhuriyete giden yolda Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Harbiyeli ve Mülkiyelilerle birlikte önemli rol oynadı.

Mütareke ve Milli Mücadele döneminde hekimlerin büyük çoğunluğu Anadolu hareketini desteklerken bazı hekimler ise aleyhte faaliyette bulundu. Darülfünun'da görev yapan Dr. Cenap Şahabettin ve Dr. Rıza Tevfik Bölükbaşı, Alemdar gazetesinde aleyhte yazıları çıkan Dr. Selahattin, Fethiye'de görev yapan Dr. Vasfi ve Burdur mıntıkasında görev yapan Dr. Hidayet İstanbul hükümeti yanlısı tavır aldı. Çorum'da görev yapan Dr. Atıf ise TBMM'ye mebus seçildiği halde Ankara hükümetine karşı isyan çıkarmaya kalktı ve sonra İstanbul'a kaçtı. Damat Ferit hükümeti tarafından oluşturulan Kuvayı İnzibatiye kuvveti içinde yer alıp Düzce isyanını kışkırtanlar arasında ismi geçen cerrah İbrahim Ethem ise bu nedenle idam edildi. Kuvayı İnzibatiye'de görev yapan bazı hekimler ise Heyet-i Mahsusa kararlarıyla memurluktan men edildi. Bunların daha sonra savunmaları alındı ve mazeretleri uygun görülerek görevlerine iade edildi.

Bu kitabın ilk baskısı "Atatürk ve Tıbbiyeliler" olarak 2007 yılında basıldı. O tarihten bu yana yapılan araştırmalarla ortaya çıkan yeni bilgiler nedeniyle kitap tekrar gözden geçirildi ve Milli Mücadele'de özellikle Müdafaa-i Hukuk ve Kuva-yı Milliye döneminde görev yapan hekimler daha detaylı ele alınmaya çalışıldı. Kitabın isminde ise bu defa "Tıbbiyeliler" yerine "Hekimler" kelimesi kullanıldı Bunun nedeni de yurtdışında İngilizce olarak basılan Atatürk ile ilgili bir biyografi kitabında "Tıbbiyeliler" kelimesinin tercüme zorunluluğu nedeniyle olsa gerek "Medical Students" olarak çevrilmesi ve sadece Tıp Fakültesi öğrencileri anlamının çıkmasıdır.[30] Oysa "Tıbbiyeli" kelimesini biz hem Tıp Fakültesinde okuyan öğrenciler hem de çalışmakta olan hekimleri kapsadığı için kullanmaktayız.

Öncekı baskıda saptanan ve tarafıma iletilen bazı hatalar da bu vesileyle düzeltilmeye çalışıldı.

Kitabın hazırlanışı sırasında konu hakkında yazılmış tarih kitapları, hatıratlar, dergiler, yüksek lisans ve doktora tezleri, TBMM zabıt cerideleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden faydalanıldı. En fazla yararlanılan kaynak ise rahmetli Emekli General Dr. Kemal Özbay'ın "Türk Asker Hekimliği Tarihi" isimli dev eseridir. Prof. Dr. Emre Dölen'in çok değerli eseri "Türkiye Üniversite Tarihi" kitabıyla, Dr. Fethi Erden'in "Türk Hekimleri Biyografisi" isimli eseri ve Prof. Dr. Aykut Kazancıgil'in yayına hazırladığı "Tıp Fakültesi Tarihçesi" yine en fazla yararlandığım kaynaklardır. Ayrıca Tıp Tarihi Bölümü ve Tarih Bölümü öğretim üyelerinin yayınladıkları birbirinden değerli araştırma

28 Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Gençliği, 2004, Kaynak Yayınları, İstanbul, s. 280, 281

29 Dr. Seyfi Nutku, Gençlik Anadolu'nun Temsilcisi Refet Paşayı İstanbul'da Nasıl Karşıladı, Yakın Tarihimiz dergisi, 25 Ekim 1962, Cilt 3, Sayı 35, s. 261-263

30 M. Şükrü Hanioğlu, Atatürk : An İntelectual Biography, Princeton University Press, 2011, New York, s. 3

ve kitaplar ile Hilâl-i Ahmer (Kızılay) ile ilgili araştırma ve kitaplar da bu çalışmamıza büyük katkı sağladı.

Kitap hazırlanırken vicdanen rahatsız olduğum bir husus anılarını yazmış hekimler ile ailesi veya arkadaşları tarafından hakkında kitap yazılmış veya biyografileri hazırlanmış olan hekimlerin mecburen öne çıkması, diğer hekimlerin ise bu nedenle arka planda kalmasıdır. Hakkında belge olmayan veya biyografisi yazılmamış hekimler arasında çok değerli kişilerin olduğu da muhakkaktır. Bu eksikliğin ilerde yapılacak çalışmalarla doldurulacağını umut ediyorum.

Diğer önemli bir husus özellikle bazı hekimlerin soyadını ve doğum-ölüm tarihlerini bulmakta çektiğim sıkıntıdır. Dirim dergisi ve Sıhhiye Mecmuası gibi bazı yayınların taramasının yapılarak hekimlerin ölüm ve doğum tarihi konusunda faydalı bilgilerin ortaya çıkmasını sağlayacak bir yüksek lisans tezi veya çalışmanın bu eksikliği kapatacağını umuyorum.

Kitaptaki fotoğrafların çoğunu fedakarca temin eden ve ayrıca Enis Fahri ile ilgili bilgileri ve Prof Dr. Muhterem Gökmen'in eşi Dilşan Hanım ile yaptığı görüşmeyi paylaşan ve bu kitabın yayımlanması için belge, bilgi, fotoğraf sağlayan değerli araştırmacı ve tarihçi Atilla Oral'a ve oğlu Devrim Oral'a, kitabın hazırlanması sırasında değerli görüşleriyle katkıda ve yardımda bulunan bilim tarihi ve çocuk cerrahisi uzmanı Opr. Dr. Şeref Etker'e, E. General Nurettin Türsan'a, Tarihçi Dr. İsmet Görgülü'ye; Prof. Dr. Mebrure Değer'e, kardiyolog Dr. Müfit Ekdal'a, Prof. Dr. Hüsrev Hatemi'ye, Prof. Dr. Eczacı Adnan Ataç'a; Dr. Rasim Ferit Talay ile ilgili verdiği değerli bilgi -anı için Prof. Dr. Günsel Koptagel- İlal Hocama; bazı belge ve kitapları fedakârca temin eden Tarihçi Doç. Dr. İsmail Akbal'a, Doktora tezini okumam için gönderen Tarihçi Doç. Dr. Alaattin Uca'ya, Tarihçi Aydın Ayhan'a, Göz Uzmanı Dr. Mete Soytürk'e, Hikmet Boran'ın fotoğrafını veren Prof. Dr. Nuran Yıldırım'a, Prof. Dr. Abdülgaffar Vural'a, Prof. Dr. Zeynel Beyhan'a, Prof. Dr. Selahattin Erikci'ye, Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'nun torunu Doç. Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'na, Dr. Mustafa Bengisu'nun torunu Sedef Tuncag'a ve Ödemiş Yıldız Kent Arşivi'ne, Prof Dr Cevat Kerim İncedayı'nın oğlu Babür İncedayı'ya, Dr. Mehmet Fuat Şahinler'in oğlu Orhan Şahinler'e, Prof. Dr. Yücel Tanyeri'ye, Dr. Ahmet Ruhi Yeşilyurt'un torunu Ahmet Ruhi Yeşilyurt'a, Trabzonlu Dr. Raik Bey'in yeğeni Milletvekili Mehmet Dülger'e, Prof. Dr. Zeki Hakkı Pamir hocamızın oğulları Doruk Pamir ve Prof Dr Ahmet Duru Pamir'e, Dr. Mustafa Elvan Cantekin'in torunu Mustafa Elvan Cantekin'e, Dr. Behçet Adil Feyzioğlu'nun fotolarını gönderen Tarihçi Baki Sarısakal'a, Zeynep Aydoğan'a, Tarihçi Prof. Dr. Sadık Tural'a, Dr. Mustafa Sakarya'nın oğlu Doç. Dr. Aslan Sakarya'ya, Dr. Fazıl Doğan'ın fotolarını gönderen Emet ECDAD Derneği başkanı Ali Duyan'a, Dr. Fazıl Doğan'ın Atatürk'le beraber çekilmiş fotosunu gönderen Ayvalık'lı koleksiyoner Faruk Ergelen'e, Tıbbiye ile ilgili fotolar için radyoloji uzmanı Prof. Dr. Çınar Başekim, Gaziantep Savaşı'na katılan doktor fotolarını gönderen sayın Bilge Kazaz'a, babası Mehmet Hidayet Derman ve Dr. Ali Yaver'in fotolarını gönderen Karabük'te oturan sayın eczacı Hikmet Derman Şeyhoğlu'na, Dr. Osman Nuri Ertekin fotolarını gönderen Dr. Salih Uğur Tanrıverdi ve Osman Nuri Gözüodlu'ya, Tarihçi Doç. Dr. Muhammed Güçlü'ye, Hacettepe Üniversitesi Rektörü Prof Dr. A. Murat Tuncer'e,

Tarihçi Serap Taşdemir'e, Mert Sandalcı'ya, Şehit Dr. Yarbay Şükrü (Tansu)'nun fotosunu veren Tunca Örses ve İclal Örses'e, Tosun Saral büyüğüme, kitap ve fotoğraf konusunda yardımcı olan gazeteci Yetkin İşcen'e, Tarihçi Suat Akgül'e, Doç. Dr. Mehmet Başaran'a, Metin Sert'e, emekli büyükelçi Nuri Yıldırım'a, Bilal Şimşir'e, İnönü Vakfı'na, Dr. Fikret Tahir Onuralp'in fotolarını veren Yazar Hıfzı Topuz'a, Prof. Dr. Cevat İncedayı'nın oğlu sayın Babür Kerim İncedayı'ya, Nuyan Yiğit'e, Diş tabibi Macid Şar'a, Doç. Dr. Mehmet Başaran'a, Prof. Dr. Ahmet Başustaoğlu'na, Prof. Dr. Timur Kocaoğlu'na, Dr. Sadık Özen'e, Serhat Aydoğan'a, Turgut Umay'a, Doç. Dr. Muammer Urhan'a, Askeri Tarih Çalışmaları Grubu'na, MSB Lodumlu Arşiv Şube Müdürlüğüne, Alişan Yargıcı'ya, ismini unutmuş olabileceğim diğer kişi ve kurumlara, hekim meslektaşlarıma, Hocalarıma ve büyüklerime ayrı ayrı teşekkür eder, şükranlarımı sunarım.

Kitabın hazırlanması sırasında bana gösterdikleri büyük sabır için eşime ve çocuklarıma ayrıca çok teşekkür ederim.

Her eser gibi bu kitabın da eksik ve yanlışları olabilecektir. Bunların mesuliyeti bana aittir. Kitabın faydalı olması dileğiyle.

Metin Özata

Üsküdar, Ocak 2015

I. BÖLÜM
BATIYA AÇILAN İLK PENCERE: TIBBİYE

Askeri ve Sivil Tıbbiye

Askeri Tıbbiye, ilk olarak "Tıbhane-i Amire" ismiyle II. Mahmut döneminde, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin (1774-1834) çabaları sayesinde 14 Mart 1827 tarihinde, İstanbul'un Beyazıt'a yakın semtlerinden Vezneciler'deki Tulumbacıbaşı Konağı'nda kuruldu. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi okula nazır oldu. Daha sonra bu okul Topkapı Sarayı'ndaki Otlukçu Kışlası'na taşındı.[31] Orduya cerrah yetiştirmek için 9 Ocak 1832'de ise Cerrahhane-i Mamure kuruldu.

1839 yılında Tıphane ve Cerrahhane birleştirilerek, şimdiki Galatasaray Lisesi'nin bulunduğu yerdeki eski Enderun Mektebi'nin binasına taşındı. Bina yeniden inşa edildi ve adı "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane" olarak değiştirildi. "Adli" kelimesi o zamanlar Adli mahlasıyla şiirler yazan padişah II. Mahmut'a atfen verildi. Galatasaray Tıbbiyesinin başına Viyanalı genç hoca Dr. Charles Ambroise (Karl Ambros) Bernard (1808-1844) getirildi. Bu okul 17 Şubat 1839 günü törenle açıldı ve 11 Mart 1839 günü yapılan ikinci bir törenle eğitime başladı. 14 Mayıs 1839 günü II. Mahmut okulu ziyaret etti.[32] Fransızca eğitim yüzünden hekim yetiştirme yönünden ve eğitim açısından sıkıntılar oldu. Eğitim süresi 7 yıl idi. 1840 yılında daha sonra Sağlık Bakanlığı'na dönüşecek Meclis-i Umur-ı Tıbbiye kuruldu. 1841 yılında Fakültede poliklinik açıldı. Bu sırada eğitim Fransızca yapılıyordu ve okulda okuyanlar daha çok Müslüman olmayan gençlerdi. Bu okul kırk senede sadece üç yüz hekim yetiştirdiğinden memlekette hekim sıkıntısı devam etti.[33]

1848 yılında Galatasaray Tıbbiyesinin binası yandığı için Haliç kıyısındaki Humbarahane Kışlası'na taşınıldı ve yanan bina onarıldıktan sonra tekrar Galatasaray'a gelindi. 1865'de Humbarahane Kışlasında kolera salgını çıktığı için Tıp Mektebi Hasköy'deki Gergeroğlu Konağına yerleşti.[34] Salgın sona erince okul 1866'da Sirkeci'deki Demirkapı veya Gülhane Kışlası'na (Taşkışla) taşındı.[35] Bu kışla dikdörtgen şeklinde yapıldı ve ön cephesi üç, diğer iki cephesi iki katlı, büyük, eski bir binaydı. Ortasında bir iç bahçesi vardı.

Askeri Tıbbiye'de eğitim dili Fransızca olduğu için Türk öğrenci sayısı giderek azaldı. Okula alınan öğrencilerin üçte biri gayrimüslim çocuğuydu. 1855'de 7 hekim, 1856'da 9 hekim mezun oldu; bunlardan sadece biri Türk'tü. Bu sırada Türkçe eğitime yabancı

31 Adnan Ataç, Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin Kuruluşu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996, Ankara, s.5,6
32 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, Cilt 1, Bilgi Üniversitesi yayını, 2009,s 194-196
33 Adnan Ataç, a.g.e. s. 10
34 Nadire Berker, Selim Yalçın, Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyeli'nin Öyküsü Osman Cevdet Çubukçu, Vehbi Koç Vakfı Yayınları, 2003, İstanbul, s. 30-55
35 Nil Sarı, Burhan Akgün, Ümit Emrah Kurt, Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfünun Tıp Fakültesi, 2010 İstanbul Avrupa Kültür Başkenti, 2011, İstanbul, s. 13

hocalar karşı çıkıyordu. Türk doktorlar Cemiyet-i İlmiyye-i Tıbbiye adında bir cemiyet kurarak Türkçe eğitim için mücadele etmeye başladı. Bu mücadele başarıya ulaştı ve sivil hekim yetiştirmek için 1 Mart 1867'de Askeri Tıbbiyenin bir köşesinde "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane" (Sivil Tıbbiye) kuruldu ve bu okulda Türkçe eğitim yapılmaya başlandı. Okulu cazip hale getirmek için Binbaşı rütbesine denk gelen rütbe-i salise ve 1000 kuruş maaşla memleket tabibi olarak atanma ve askerlikten muaf olma imtiyazı verildi. Buna rağmen 1868 Şubat ayında 50 öğrencilik kontenjana 38 öğrenci başvurdu. Sivil Tıbbiyenin ilk Müdürü Kırımlı Aziz İdris Bey (1840-1878) olup şimdi Kızılay'ın kullandığı amblemi çizen kişiydi. Kızılay (o zamanki adıyla Hilâl-i Ahmer) ise Türkiye'ye yerleştikten sonra müslüman olan ve Dr. Abdullah Bey adını alan Macar Karl Edward Hammerschmidt'in girişimiyle 1877'de kuruldu. Sivil Tıbbiye'den bir numaralı diploma ile Dr. Mustafa Şükrü Atabay mezun oldu (Dr. Ali Vasfi Atabay'ın babası).[36]

Sivil Tıp Okulu açılınca Askeri Tıbbiyedeki öğrenciler 1869 yılından itibaren askeri kimlik kazandı ve kılıç kuşandı. Sivil Tıbbiye önce Askeri Tıbbiye içinde iken öğrenci sayısı artıp 200'ü bulunca 1874'de eskiden hastane olarak kullanılan Ahırkapı'daki bir binaya, sonra da 1894 yılında Kadırga Meydanı'ndaki Menemenli Mustafa Paşa Konağı'na taşındı ve Haydarpaşa'ya gidinceye kadar burada faaliyet gösterdi. Okul önceleri Askeri Tıbbiye'ye bağlıyken sonradan Maarif Nazırlığına bağlandı. Yeni mezun olanların tayini Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından yapıldı. 1874 yılında 13 kişi mezun oldu. 1888'de bu sayı 32'ye çıktı. Bir süre sonra Sivil Tıp Fakültesi öğrencilerine tek tip elbise mecburiyeti getirildi ve redingot ceket giyildi.[37]

Tıbbiye, kuruluşundan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun bilim ve teknolojiye açılan bir penceresi olmaya başladı. Toplumsal yenilikler, bu okulun yetiştirdiği aydın insanlar sayesinde gerçekleşti. Tıbbiyenin ilk mezunlarından biri olan Keçecizade Fuat Paşa, Dışişleri Bakanlığı ve Sadrazamlık yaptı. Tıbbiyeli Agâh Efendi ise henüz yirmi sekiz yaşındayken, 1860 yılında, ilk özel gazete olan *"Tercüman-i Ahval"*i çıkardı.[38]

Askeri ve sivil tıbbiyeden mezun olanlardan seçilenler yurtdışına eğitime gönderilmeye başlandı.

1871'de okul müdürü olan meşhur Marko Paşa on yedi yıl süreyle devletin sağlık işlerinde önemli rol oynadı. Devamlı ipe un serdiği için *"Derdini Marko Paşa'ya anlat"* sözü bu okuldan çıktı ve halk arasında söylenir oldu. Marko Paşa disiplini sağlayamayan ya da sevmeyen bir kişi olduğu için onun döneminde Tıbbiye'de disiplinsiz hareketlerde artış gözlendi.

Bu dönemde Tıbbiye'de Dâhiliye hocası olan Dr. Zoeros Paşa (1841-1917), Paris'e giderek, 6 Temmuz 1885'te kuduz aşısını dünyada ilk defa insan üzerinde uygulayan ünlü bilim adamı Pastör'den kuduz aşısını öğrendi ve bu aşıyı İstanbul'da hazırlayıp, 3 Haziran 1887 tarihinde ilk kuduz aşısını yaptı.[39] Aynı dönemde II. Abdülhamit, çalışmalarına destek olması için Pastör'e 10.000 Frank bağış gönderdi.

---

36 Fethi Erden a.g.e. s. 23

37 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, 2010 İstanbul, AjansEa yapım, s. 274, 275

38 Ekrem Kadri Unat, Açılış Konuşması, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992, Ankara, s. 3

39 Adnan Adıvar, Denemeler, Epos Yayıncılık, 2001 Ankara, s. 107

Anatomi hocası Mazhar Paşa ise hazırladığı anatomi kitaplarından birini bastırabilmek için evini ipotek ettirdi ve kitabı ancak kendi parasıyla bastırabildi. Dr. Hasan Mazhar Paşa (1845-1920) emekli olduktan sonra da hiç para almadan Tıbbiye'de ders anlatmaya devam etti. Bir gün öğrencisi Dr. Adnan Adıvar'a (1882-1955) "Benim en büyük emelim, cenazemin teşrihhaneden çıkmasıdır," demişti.[40] Fizyoloji hocası Prof. Dr. Şakir Paşa da kendi cebinden aldığı alerlerle bir fizyoloji laboratuvarı kurdu ve ülkemizdeki deneysel araştırmanın ve fizyoloji biliminin öncüsü oldu. Şakir Paşa, yanında yetişen genç hekimlere "İstikbal sizindir. Kendinizi doktorluğun pratik işlerine kaptırmadan ilme veriniz," diye tavsiyede bulunurdu.[41] Cumhuriyet döneminde Ortopedi kliniği Şakir Paşa'nın oğlu Prof. Dr. Akif Şakir Şakar'ın (1888-1961) öncülüğünde kuruldu.

Ülkemizdeki ilk röntgen cihazını kuran Tıbbiye öğrencisi Esat Feyzi'ydi. 1895 yılında bilim adamı Wilhelm Konrad Von Röntgen'in X ışınlarını keşfettiğini okulun kütüphanesindeki dergilerin birinde okuyan Tıbbiye öğrencisi Esad Feyzi, fizik laboratuvarında bulunan Crookes tüpleri yardımıyla röntgen cihazı yaptı ve 1896 yılında Türkiye'de ilk kez bir röntgen filmi İstanbul'da Esad Feyzi tarafından çekildi. Esad Feyzi (1874-1901), ne yazık ki 27 yaşında hayata veda etti. Onun yerine röntgen çekimleri yapmaya başlayan Dr. İbrahim Vasıf (1879-1926), röntgen ışınlarının zararlı etkileri o tarihte bilinmediğinden her iki elini ve ayağını kangren nedeniyle kaybetti ve kısa süre sonra da yaşamını yitirdi.[42]

Marko Paşa'nın yerine Harbiye ve Tıp okullarının müdürü olarak atanan Mareşal Mustafa Zeki Paşa, Abdülhamit'i ikna ederek yurtdışından hocalar getirtti.[43] Askeri Tıbbiye, Abdülhamit zamanında özgürlük fikirlerinin ilk defa filizlendiği ve istibdat rejimine karşı direnişin başladığı bir okul oldu. O sırada öğrencilik yapan Dr. Şehidullah Fikri Bey'in anlatımıyla *"O zamanki Askeri Tıbbiye kendine özgüydü ve öğrencilerin çoğu ele avuca sığmaz gençlerden oluşuyordu. Tıbbiyeliler saltanatın karşısında, ordunun yanında ve politikacıların arkasında koşturan vatansever gençlerdi."*[44] Tıbbiyeliler, 1890'lı yıllarda okula yeni başlayan öğrencileri uyarırken şunları diyorlardı: *"Bu mektep ilim, hürriyet ocağıdır. Burada ilim, milleti istibdattan kurtarmaya çalışmalıdır. Bu mektebin ananeleri, terbiyeleri vardır. Her sınıf kendinden yukarı sınıfa itaat ve hürmet eder. Arkadaşlar birbirini sever ve yardım eder. İdare heyeti istibdat heyetidir. Hocalar hürriyetperverdir; onlar bizdendir. Talebeler arasında yaşanan hiçbir şeyi talebelerden kimse idare heyetine haber veremez. Bu casusluktur. Hafiyelik edeni elbirliği ile döveriz. Ve aforoz ederiz."*[45]

Askeri Tıbbiye'de Hocalara karşı büyük hürmet vardı. Demirkapı'daki tıbbiyede hoca dersini bitirip sınıftan çıkınca o sınıfın bütün talebeleri kendisini mektebin büyük av-

40 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Süheyl Ünver, Tevfik Remzi Kazancıgil, Caude Bernard ve Şakir Paşa, Tıp Tarihi Araştırmaları 11, 2003, İstanbul, s. 240

41 Rıza Tahsin. Mirat- Mekteb-i Tıbbiye, Hazırlayan: Aykut Kazancıgil, Dip Not 233, 1991 Cilt II, Özel Yayıncvi, İstanbul, s. 101

42 Nadire Berker, Selim Yalçın, a.g.e. s.58-70

43 M. Rıza Serhadoğlu, Savaşçı Doktorun İzinde, Remzi Kitabevi, 2005, İstanbul, s. 36

44 Mehmet Altun, Osmanlı'dan Günümüze Hayallerin Gerçekleştiği 100 Yıl, İbrahim Ethem Ulagay İlaç Sanayi A. Ş., Türkiye Tarih Vakfı Yayını, 2003, İstanbul s. 15

45 Prof Dr Refik Güran'ın Konuşması, Türk Hekimleri Jübilesi, 1945, Kader Matbaası, s. 50

lusundan geçirerek cümle kapısına kadar götürüp uğurlarlardı. Bu hiçbir zaman ihmal edilmezdi.[46]

Askeri Tıbbiye, 1876-1903 yıllarında eski Gülhane Kışlası'nın olduğu yerde, Demirkapı'daki binasında, 1903 yılında ise binaların yetersizliği ve eskimesi yüzünden askeri mektepler nazırı Zeki Paşa sayesinde Anadolu yakasındaki Selimiye Kışlası'nın yanına, şimdiki Haydarpaşa'daki Marmara Üniversitesi'nin olduğu binaya taşındı. 1895'de yapımına başlanıp 1900'te bitmesine rağmen donanım eksikliği yüzünden ancak 1903'te hizmete açıldı. Askeri Tıbbiye İdadisi de Kuleli'den bu binaya taşındı. Bu bina, o zamanlar Abdülhamit'in doktorluğunu yapan operatör Dr. Cemil (Topuzlu) (1868-1958) Paşa'nın girişimleri sayesinde yapıldı. Almanya'dan gelen Profesör Dr. Rieder (1861-1913), binanın karşısına günümüzde Haydarpaşa Numune Hastanesi olarak hizmet veren yataklı klinikleri yaptırdı. Bu klinikleri yaptırırken 1902 yılında inşaattan düştü ve topal oldu. Sakat kalmasına rağmen Rieder Paşa koltuk değneğiyle hem Gülhane'deki vazifesine devam etti hem de bu inşaatları yaptırdı.

Haydarpaşa Tıp Mektebi 6 Kasım 1903'te bir törenle açıldı, ancak o sıralarda yaşanan bazı olaylar nedeniyle Dr. Rieder açılışa davet edilmedi. Rieder Paşa'yı kıskanan diğer hocalar onun sakatlığını bahane ettiler ve sonunda Rieder Paşa bu baskılara dayanamayarak 1904 yazında Almanya'ya döndü ve 1913 yılında vefat edene kadar Bonn Üniversitesi'nde görevine devam etti.[47, 48, 49]

Profesör Rieder, Almanya'ya dönüşünde "Für die Türkei" isimli bir kitap yayınladı ve bu kitabında şöyle demişti: *"Türkiye'deki inkılap ve ıslahatın yabancılardan beklenmesi bir hatadır. Türkler kendi kendilerini düzeltmek mecburiyetindedir ve düzelteceklerdir."*[50] Rieder Paşa bu kitabında çektiği zorlukları anlattı ve Milli Savunma Bakanlığına bir iş için verdiği 2202 tekliften sadece 19'una uygun diye cevap aldığını belirtti.[51]

Bugünkü Haydarpaşa Numune Hastanesi'nin olduğu yerdeki kliniklerde (o zamanlar "Seririyat Pavyonları" denirdi) sağ taraftaki pavyonun alt katında Dr. Aleksandr Zoeros (Çalikis) Paşa'nın (1844-1917) dahiliye, üst katında Dr. Esat Paşa'nın göz, soldaki pavyonun alt katında Dr. Celal Muhtar (1866-1947) Hoca'nın cildiye, üst katında Dr. Besim Ömer Paşa'nın (1862-1940) doğum kliniği ve üçüncü pavyonda da Dr. Cemil (Topuzlu) Paşa'nın hariciye kliniği ve ameliyathanesi vardı.[52]

1908 yılında Meşrutiyet ilan edildiğinde Askeri Tıbbiyenin kadrosu oldukça genişlemişken, Sivil Tıbbiye'de hoca ve para sıkıntısı vardı. Meşrutiyet ilanından sonra 21 Kasım 1908'de sivil tıbbiyenin adı değiştirilerek Fakülte olarak eğitime başladı. Reisi (dekanı) Cemil Topuzlu Paşa (1868-1958) oldu. 14 Eylül 1909'da Sivil ve Askeri Tıbbiye birleşti ve Darülfünun'a bağlanarak "Darülfünun-i Osmanî Tıp Fakültesi" adını aldı. Böylece

46 Nadire Berker, Selim Yalçın, a.g.e. s.65-75
47 Mazlum Boysan, Cezmi Türk, Sıhhiye Hizmeti, Resimli Ay mecmuası, İstanbul, 1938, s. 47
48 Adnan Ataç, a.g.e. s. 28
49 Mazlum Boysan, Cezmi Türk, a.g.e. s. 47
50 Ekrem Şadi Kavur, Gülhane Askeri Tıp Akademisi tarihçesi, Silahlı Kuvvetler dergisi eki, Haziran 1967 sayı 222, s. 10
51 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt II, 1976, s. 106
52 Mazlum Boysan, Cezmi Türk, a.g.e. s. 39

"Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane" fiilen kapatıldı ancak aynı geleneği devam ettiren ve askeri öğrencilerin kalması ve eğitimi için Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye okulu da bu arada kuruldu.[53, 54] Bu okulun eğitimi Tıp Fakültesi'ne ve idaresi Harbiye Nezareti'ne bağlıydı. Okulda albay rütbesinde hekim olan bir müdür, müdür muavini, dâhiliye müdürü ve müzakereci hekim subaylar vardı. Bu okula her yıl 60 öğrenci alınırdı. Alınan öğrencilere bir numara verilerek Tıp Fakültesi'ne bildirilirdi. Bu öğrenciler Tıp Fakültesi'nde sivil öğrencilerle birlikte eğitim görürlerdi. Fakülte birleşmiş ancak askeri öğrenciler için yurt kurulması yerine bu defa Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye kurulmuştu.[55] Bu model Fransa Lyon'daki Askeri Tıp Okulu'nun yönetmeliğinde değişiklik yapılarak uygulanması şeklinde oldu. Müderris Dr. İsmail Derviş (1873-1932, Veladiye uzmanı) Bey tarafından Lyon Askeri Tıbbiye Mektebi Nizamnamesi tercüme edilerek buraya uyarlandı.[56] Lyon Askeri Tıp Okulundaki öğrenciler gündüzleri sivil öğrenciler gibi Lyon Tıp Fakültesine devam ediyor, okul saatleri dışında yaşantıları Lyon Askeri Tıp Okulunda geçiyordu. Bu model Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde de uygulandı ve Haydarpaşa Tıp Fakültesi bünyesinde Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye idaresi kuruldu. İlk müdürü Dr. Ali Galip Bey'di. Askeri ve sivil tıp fakültesi öğrencileri dersleri bir arada devam ediyorlardı.[57]

Askeri ve Sivil Tıbbiyeler birleştirilirken bazı hocalar tasfiye edildi. Bu tasfiyede 150 öğretim üyesi kadro dışı kaldı. 1909'da ki bu tasfiyeyi 1933 Üniversite reformundaki tasfiye takip etti ve bu defa 157 hoca işinden oldu. 1909'da gerçekleştirilen tasfiye (Tensik) Komisyonunda Dr. Süleyman Numan, Dr. Kadri Raşit (Anday) ve Selanik Belediye Hastanesi Sertabibi Dr. Rıfat İnsel (1859-1953) yer aldı.[58] Meşrutiyetle birlikte rütbelerde de indirim yapıldı. Besim Ömer (Akalın), Celal Nuri, Ziya Nuri (Birgi), Asaf Derviş (Bükey) (1868-1928) ve Esad Paşaların rütbesi bir günde Kaymakamlık'a yani yarbaylığa indirildi. Ancak halk gene bu hocaları Paşa diye anmıştı.[59] Birinci Dünya Savaşı'nda Kadri Raşit Anday, "Yüzbaşı Kadri Raşit Anday Paşa" ismiyle vazife görmüştü.[60]

Yeni fakültede asker ve sivil Tıbbiyeliler birlikte eğitim görüyordu. Beş yıl teorik, bir yıl klinik eğitimi vardı. Askeri Tıbbiyeliler binanın Kadıköy tarafındaki bölümünde yatıyor ve dersleri sivil talebelerle birlikte binanın diğer bölümlerindeki sınıflarda görüyorlardı. Askeri öğrencilerin her sınıfı için bir dâhiliye tabibi ve onlara bağlı iki mülazım ve derslere katılan müzakereci subaylar vardı. Askeri Tıp öğrencileri Tıp Fakültesi'ndeki derslerden başka binicilik, askeri talim, beden eğitimi ve Fransızca okuyorlardı.[61]

Bu fakültenin ilk dekanı, operatör Cemil Paşa (1866-1958) oldu. Cemil Topuzlu Paşa, Türkiye'de ilk kez resmi bir binada kalorifer tesisatı yaptırdı ve yüksek tavanları nedeniyle

53 Müfit Ekdal, Tıbhaneden Numuneye, Zafer Matbaası, 1982, İstanbul s. 32, 33
54 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, Cilt 1 s. 397-403
55 Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye yayına Hazırlayan Aykut Kazancıgil, Özel Yayınları, 1991 İstanbul Cilt 1 s. 69
56 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, 2010 İstanbul, s. 276
57 Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye, a.g.e., s. 77
58 Mirat-ı Tıbbiye s. 79
59 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul 2010, s. 269,270
60 Şeref Etker, Türk Hekimleri Biyografii Veli Behçet Kurdoğlu Notları, Kebikeç, 12, 2001, s. 289
61 Gülhane Askeri Tıp Akademisi Bülteni, Yeni Binanın Açılışı, Özel Sayı, 28 Ekim 1971, Hava Basın ve Neşriyat Müdürlüğü, 1971, Etimesgut, s. 5

bir türlü sobayla ısınamayan bina bu şekilde ısınmaya başladı. O zamanlar askeri öğrenciler yurtta kalıyor, sivil öğrencilerse kendi imkânlarıyla eğitim görüyordu. Cemil Paşa'dan sonra fakültenin dekanlığını kadın doğum hocası Besim Ömer (Akalın) Paşa yaptı. Meşrutiyet sonrasında, Tıbbiyeliler Türk Ocağı'nın kuruluşunu sağladı ve Türk Ocağı'nın yayınları Tıbbiyeliler arasında en çok okunan kitap ve dergilerdi.

Askeri doktorlar, Demirkapı'daki Tıbbiye'den mezun olduktan sonra 1870 yılında faaliyete geçen Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ndeki "Haydarpaşa Tatbikat-ı Tıbbiye-i Askeriye Mektebi" ismiyle açılan uygulama okulunda bir yıl süreyle staj görüyordu. Dersler sadece dâhiliye, hariciye ve göz hastalıklarıyla ilgiliydi; askeri hekimlikle ilgili ise hiçbir ders yoktu. Türk-Rus Harbi'nde ordunun sağlık durumunun son derece kötü olması ve salgın hastalıkların ortaya çıkması bu okulun yetersizliğini gösterdi ve okul kapatıldı. Arkasından 1898 yılında Bonn Üniversitesi'nden Prof. Dr. Robert Rieder ve Hamburg Eppendorf Tıp Fakültesinden Dr. George Deycke gelerek Gülhane Seririyat Hastanesi ve Tatbikat Okulu açılması için çalışmalara başlandı. Gülhane 1898'de açılınca da askeri doktorlar Haydarpaşa Hastanesi yerine Gülhane'ye staja gitmeye başladı. Önceleri iki yıl olan bu staj süresi 1883 yılında bir yıla indirildi.[62]

1898 yılında, Askeri Tıbbiye'ye müdür olarak atanan Prof. Rieder Paşa askeri doktorlar için yeni bir staj hastanesi yapmaya karar verdi. Bu amaçla Topkapı Sarayı bahçesinde bulunan eski Gülhane Askeri Rüştiye Mektebi dört ay içinde yenilenerek 150 yataklı güzel bir hastaneye dönüştürüldü. Almanya'daki Hamburg Eppendorf Tıp Fakültesi hastanesi model alınarak yapıldı. Bu hastane, padişahın doğum gününe rast gelen 30 Aralık 1898'de "Gülhane Askeri Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi" adıyla açıldı.[63] Gülhane Seririyat Hastanesi Askeri Tıbbiye'ye bağlıydı. Profesör Rieder Gülhane Hastanesi'nin 1898-1904 yılları arasında başkanı oldu. Yardımcılarıysa Dr. George Deycke (Dayke) (1865-1938) ile Akliye ve Asabiye Kliniği'nin Türkiye'deki ilk kurucusu ve uzun yıllar Almanya'da kalmış olan Profesör Dr. Raşit Tahsin (Tuğsavul) Bey'di (1870-1936). Gülhane'nin kuruluşunda emeği geçen Raşit Tahsin Hoca (1870-1936) hem kliniğin idareciliğini üstlendi hem de Alman profesörlere idari ve ilmi işlerde yardımcılık ve tercümanlık yaptı.[64] Bu tarihte müdür ve baştabip Prof. Dr. Rieder Paşa, Cerrahi kliniğinde Prof. Dr. Julius Wieting Paşa (1868-1922), Kadın Doğum kliniğinde Prof. Asaf Derviş (1868-1928), KBB'de Dr. Ziya Nuri (Birgi), Ortopedi'de Hoffman, İç Hastalıklarında Dr. Süleyman Numan, Anatomi Patoloji Dr. Deyke Paşa, Cilt hastalıklarında Dr. Eşref Ruşen (1865-1919), Sinir hastalıklarında Dr. Raşit Tahsin görev yapmaktaydı. Daha sonra kurulan Fizik tedavi kliniğine Dr. Şemsettin Ateş (1875-1940) Bey atandı. Raşit Tahsin Hoca 1933'te Üniversite Reformunda kadro dışı bırakılınca geçim sıkıntısına düştü ve Dr. Refik Saydam'ın girişimiyle kendisine 25 lira ek maaş bağlandı.[65] Raşit Tahsin Hoca'nın oğlu Esad Raşit Asabiye doçenti oldu ve Prof. Dr. Hayrullah Diker (1875-1950) ile çalıştı. Gülhane'nin açıldığı 1898 yılında ayrıca Hamidiye Etfal Hastanesi de açıldı.

62 Adnan Ataç, a.g.e. s. 42
63 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul 2010, s. 269
64 Mazlum Boysan, Cezmi Türk, a.g.c. s. 45
65 Emre Dölen, Cilt 3, s. 347

Ülkemizde ve Gülhane'de 13 Kasım 1908'de ilk defa tıbbi toplantılar "Gülhane Müsamereyi Tıbbiyesi" adıyla Dr. Wieting Paşa tarafından yapılmaya başlandı. Bu "Gülhane Müsamereleri" daha sonra ülkemizdeki bilimsel toplantıların ilk çekirdeğini oluşturmuş oldu. İlk önceleri Perşembe günleri 15 günde bir yapılan bu toplantılar 1950 yılından itibaren Cumartesi günleri saat 11.00'de yapılmaya başlandı. İstanbul'da 16 Şubat 1909 tarihinde Dr. Şükrü Kamil Talimcioğlu (1870-1946) tarafından yayınlanmaya başlanan "Tababet-i Hazira" dergisinde Gülhane Tıbbi müsamereleri ve dersleri basılırdı.[66]

Gülhane müdür ve Baştabibi olan Dr. Wieting Paşa (1868-1922) Gülhane'nin gelişmesi için sabahın erken saatlerinden akşamın geç saatlerine kadar idari işler ve ameliyatlarla uğraşırdı. Bir gün akşam karanlığında evine gitmek üzere arabasına binerken sedye ile getirilmekte olan hasta bir erle karşılaştı. Arabadan inerek muayene ettiği hastada herni etrangle (boğulmuş fıtık) olduğunu anlayarak derhal ameliyat yaptı ve hastayı kurtardı. Fakat vakit geçmiş olduğundan ve o zamanki sur kapıları kapandığından evine bilgi veremeden geceyi Gülhane'de geçirmek zorunda kaldı. 1908-1914 yılları arasında Gülhane'de görev yapan Wieting Paşa 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla istifa etti. Almanya'ya döndü ve 1922'de vefat etti.[67]

Gülhane'nin kuruluşuyla birlikte asker hekimliği ve harp cerrahisi gelişmeye başladı.[68] 1894 yılında Almanya'ya gönderilen askeri tabipler döndüklerinde Gülhane Tatbikat Hastanesi'nde hoca oldu ve Gülhane daha güçlü bir kadroyla yoluna devam etti. Gülhane Tatbikat Hastanesi ilk açıldığında Askeri Tıbbiyeyi tabip asteğmen rütbesiyle bitiren askeri doktorlar kıtalara gitmeden önce bir yıl süreyle burada staj yapıyorlardı ve bu staj sonunda rütbeleri Teğmen oluyordu. Ancak daha sonraları tabip yüzbaşı olarak mezun olmaya başladılar.[69] Gülhane, Fransızlar tarafından işgal edildiğinde, 1918 Aralık'ında üç gün içinde Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne taşındı. 23 Ağustos 1923'te Gülhane'nin adı "Gülhane Askeri Tıp Encümeni-i Âlisi" oldu ve 2 Ekim 1923'te eski binasının bulunduğu Sarayburnu'na geri taşındı. 1928'de Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde okuyan Askeri Tıbbiyelilerin daha iyi yetişmesi için Haydarpaşa Askeri Hastanesi uygulama hastanesi olarak Tıp Fakültesi'ne bağlandı ve oradaki servis şefleri de hasta başında öğrencilere eğitim verdi. 1932 yılında nedense bu yararlı uygulamadan vazgeçildi.[70, 71,72,73]

1933 Üniversite Reformu'ndan sonra Tıbbiye Avrupa tarafına taşındı. Askeri Tıbbiye öğrencileri ise bu kez Beyazıt'ta üniversite giriş kapısının yanındaki sarı binada kalmaya başladı. Daha sonra Askeri Tıbbiye öğrencileri Kadırga'daki eski kışlada oluşturulan Askeri Tıbbiye Yurdu'nda kalmaya başladı. Bu yurdun müdürlüğünü bir süre, İstiklâl Har-

66 Gülten Dinç, Gazeteci Yazar Dr Şükrü Kamil Talimcioğlu, Tıp Tarihi Araştırmaları dergisi, sayı 16, İstanbul 2009, s. 76

67 Ekrem Şadi Kavur, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi, Silahlı Kuvvetler dergisi eki, Haziran 1967 sayı 222, s. 14,17

68 Ali Birinci, Tarihin Alacakaranlığında, Dergah Yayınları, 2010, İstanbul s. 169

69 Tosyavizade Dr. Rıfat Osman, Hayatım ve Hatıratım, Çeviren Ratıp Kazancıgil, GATA Basımevi, 1998, Ankara, s. 77

70 Mazlum Boysan, Cezmi Türk, a.g.e. s. 40

71 Cemil Topuzlu, 80 Yıllık Hatıralarım, Nobel Tıp Kitabevi, 5. Baskı, 2003, İstanbul, s.70

72 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, İstanbul s.5

73 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul 2010, s. 272

bi madalyası alan Dr. Yarbay Siret Derviş Üstüner (1881-1970) (E. General Nurettin Türsan'ın teyzesinin kocası) yaptı (Bu bilgi E. General Nurettin Türsan'dan alınmıştır.)

Gülhane daha sonra, 21 Temmuz 1941'de, göz kliniği Profesörü Albay Niyazi İsmet'in (sonra general) yönetiminde Ankara Cebeci'deki Mevki Askeri Hastanesi'ne taşındı ve adı "Askeri Doktor Mektebi ve Kliniği" oldu. Cebeci'ye taşınınca Genelkurmay tarafından bu hastanenin adından Gülhane ismi kaldırıldı. Prof. Dr. General Abdülkadir Noyan bunun üzerine Mareşal Fevzi Çakmak ile görüşerek 1898 yılından beri bu kurumun yayınlarını "Gülhane" adıyla yaptığını ve bu isimle tanındığını, bu isim değişirse Gülhane'nin tıp şöhretini kaybedeceğini anlattı. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak "– oğlum, bunu bana anlatmadılar" diyerek "Gülhane" isminin devam etmesini kabul etti.[74, 75] 1947 yılında Gülhane'nin adı "Gülhane Askeri Tıp Akademisi" olarak değişti.[76, 77] Gülhane, 1953 yılında binalarını Ankara Tıp Fakültesi'ne devretti ve bazı cerrahi klinikleri şimdiki Dışkapı Mevki Askeri Hastanesi'nde kalmak üzere, şimdiki Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın eski binasına (o zamanki yedek subay okulu) taşındı. Gülhane, Etlik'te hizmet verdiği binaya ise 28 Ekim 1971'de taşındı. 1909 yılında kapatılmış olan Askeri Tıp Fakültesi GATA'ya bağlı olarak 7 Kasım 1980 günü, yani yetmiş bir yıl sonra tekrar açıldı. 1981 yılında ise sivil tıp fakültelerinde askeriye adına okuyan tüm tıp fakültesi öğrencileri (6. Sınıfta okuyanlar hariç) Askeri Tıp Fakültesi'ne nakledildi ve bu kitabın yazarının da dahil olduğu ilk mezunlarını 30 Haziran 1982'de verdi. Haydarpaşa Askeri hastanesi de 1 Ekim 1985 tarihinde GATA Haydarpaşa Eğitim Hastanesi oldu.[78]

Padişah Abdülhamit, ülkede hekimliğin ilerlemesi için Avrupa'ya gidip gelen asker hekimlere dört yıl sonra Liva (tuğgeneral) ve Ferik (tümgeneral) rütbesi; sivil hekimlere de (Rum, Musevi ve Ermeni doktorlar dahil) Bala ve Vezir rütbeleri verirdi.[79, 80] O zamanlar sahra sıhhiye hizmetinin önemi yeterince bilinmiyordu. Almanya'dan gelen Mareşal Goltz Paşa'nın tavsiyesiyle 1911 yılında Ordu içinde sıhhiye bölükleri oluşturulmaya başlandı.[81]

Askeri Tıbbiye, Demirkapı'da (Sarayburnu) bulunduğu yirmi yedi yıl içinde birçok olaya sahne oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti burada kurulduğu gibi, Türkiye'nin ilk doğum ve göz klinikleri 1892 yılında burada açıldı ve aynı yıl içinde o zamanlar ayrı olan cerrah ve hekim sınıfları birleştirildi.[82] Tıbbiye'deki öğrenci hareketleri yüzünden Ramazan'da Yıldız'da tüm askeri okullar iftar sofrasına davet edildiği halde Tıbbiyeliler çağrılmazdı. Okulda gazete ve ders dışı kitap okumak ve müzik yasaktı.

Haydarpaşa'daki Askeri Tıbbiye'de Dr. Cemil Topuzlu Paşa cerrah olarak ün salmış

74 Dr. General Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi Cilt 1, s5
75 Adnan Ataç, a.g.e. s.86-88
76 Kemal Özbay, a.g.e. Cilt 1 s.72
77 Kemal Özbay, Cilt 1, a.g.e. s.76
78 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul 2010, s. 272
79 Tevfik Sağlam, Nasıl Okudum, Nehir Yayınları, Önsöz, Prof. Dr. Hüsrev Hatemi, Prof Dr. Aykut Kazancıgil, 1991 İstanbul s. 21
80 M. Rıza Serhadoğlu, a.g.e. s. 36
81 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a, Kızılay Derneği Yayını, Beyda Basımevi, 2000, Ankara, s. 193
82 Müfit Ekdal, a.g.e. s.52

bir hocaydı. Dr. Cemil Topuzlu, Türkiye'de modern cerrahi yöntemleriyle, asepsi ve antisepsiyi uygulayan değerli bir bilim adamıydı. İstanbul Şehreminliği (Belediye Başkanlığı ve Valilik) görevinde de bulunan Cemil Paşa'nın kendi buluşu olan iki alet Fransız tıp kitaplarında yer aldı. Ülkeye son derece değerli hizmetlerde bulunan Paşa 1958 yılında vefat etti.

Dr. Süleyman Numan Paşa, dahiliye hocasıydı; Almanya'da eğitim gördü. Ordu Sağlık Başkanı olunca kliniğini Dr. Tevfik Salim (Sağlam Paşa) ve Dr. Süreyya Ali'ye (Kayacan) (profesör, 1876-1961) devretti. Birinci Dünya Savaşı'nda Ordu Sağlık Başkanı olarak büyük hizmetlerde bulundu.

Dr. Hasan Mazhar Paşa, kendisi istemediği halde Meşrutiyet sonrası Tıbbiye Nazırlığı yaptı; ancak düzen ve disiplinin bozulduğunu görerek nazırlığı ve maaşı bırakarak hocalığını emekli ve gönüllü olarak devam ettirdi.[83]

Dr. Celal Muhtar (Özden) Hoca ise Cildiye Kliniği'ni yönetti. "Bir kuruşun hesabını bilmeyen Türk değildir," sözünün halk arasında tanınmasını sağlayan Dr. Celal Muhtar (1865-1947) hocaydı. Kişisel servetiyle Hilâl-i Ahmer'e (Kızılay) destek oldu ve gelir artırıcı önlemler alarak bu kuruluşun gelişmesine büyük ivme kazandırdı.[84] İleri yaşlarında gözleri göremeyecek kadar kötüleşince tıp dergilerini komşusuna okuttu. Ölünceye kadar tıptaki gelişmeleri böyle takip etti. 1947'de öldüğünde bütün servetini Fransa'daki Pastör Enstitüsü'ne bağışladı.[85]

Dr. Besim Ömer (Akalın) Paşa (1861-1940)1885'te Askeri Tıbbiye'den mezun olduktan sonra aynı yıl Doğum Bilgisi muallim muavini oldu. Eğitim için 1885'te Paris'e gönderildi. 1891'de Türkiye'ye döndü. Türkiye'de ilk kez 1897'de Doğum Kliniği kurdu ve ebe okulu açtı. 1913-1914'de bir süre Sıhhiye-i Umumiye Müdürlüğü yaptı. II. Meşrutiyet döneminde rütbesi Ferik (Korgeneral)'den Miralay (Albay)'a indirildi. Cemil Topuzlu Paşa'nın ardından 1914'de Fakülte Reisi seçildi. Hilâl-i Ahmer'in yeniden organize edilmesini sağladı ve 1912'de 2. Başkanı oldu. Dr. Besim Ömer Paşa'nın ebelik, çocuk bakımı, aile sağlığı konularında birçok eseri vardı. Ülkemizde Batı ölçülerinde ilk tıp yıllığını (Tıp Salnamesi) çıkaran Dr. Besim Ömer Paşa ayrıca 1899, 1900, 1904 ve 1906'da dört defa "Nevsal-i Afiyet" isimli bir sağlık yıllığı çıkardı.[86] Seçimle başa gelen ilk Darülfünun Emini (Rektörü) oldu. 1919-1922 yılları arasında iki dönem seçilerek eminlik yaptı. Ayrıca uzun yıllar Hilâl-i Ahmer başkanlığı yaptı. İlk hastabakıcılık teşkilatını kuran ve yaptığı eğitimlerle memleketi cahil ebelerden kurtaran kişiydi. Yetiştirdiği hastabakıcılar Balkan Savaşı ve 1. Dünya Savaşı'nda çok büyük hizmetler verdi. Bu kadar hizmetine karşılık 1933 Üniversite reformunda kadro dışı kaldı. Dr. Besim Ömer Paşa elli yılık bir hizmetten sonra "Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı?" isimli kitabını yayınladı ve bu kitabı okuyan Atatürk, ona "Bu güzel tavsiyeleri Meclis'te müdafaa ediniz," diyerek ona milletvekili olmasını önerdi. Dr. Besim Ömer Paşa önce Bilecik sonra İstanbul milletvekili olarak parlamentoda hizmet etti. Ankara Karpiç Lokantası'nda yemek yerken

83 Müfit Ekdal, a.g.e. s.57
84 Müfit Ekdal, a.g.e. s.57
85 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul 2010, s. 38
86 Emre Dölen, Cilt 2, s. 41

geçirdiği bir kalp kriziyle 79 yaşında vefat etti.[87]

Okulda bu sırada öğrencilerin "lüpçüler" adını taktığı bazı muallimler de vardı. Bunlar okula çok nadiren gelirdi. Günün birinde okula gelen bu hocalardan biri Tıbbiye diye yanlışlıkla yandaki Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ne gidince bir erle Tıbbiye'ye geri gönderildi.[88]

Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi'nin ilk dekanı olan Cemil Topuzlu Paşa'dan sonra, dekanlığa önce Dr. Besim Ömer Paşa, sonra da Ziya Nuri Birgi Paşa (1872-1936) getirildi. Dr. Besim Ömer Paşa zamanında Dr. Bahattin Şakir (1870-1922) ikinci dekan, idare müdürü ise Dr. Adnan Adıvar'dı.[89] Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nin baştabipliğini ise Birinci Dünya Savaşı süresince Miralay Sivaslı Şevki Bey ve Miralay Hilmi Kadri (1866-1920) Bey yapmışlardır.[90]

Şam Tıbbiyesi (1903-1918)

Beyrut'ta bulunan Fransız Tıbbiye ve Amerikan Tıbbiye okulları bu havalideki öğrencileri alıp eğitiyor ve propagandalarını yapıyorlardı. Amerikan tıbbiyesindeki operatör Wortt, Dâhiliyeci Graham ve Fransız Tıbbiyesindeki Dubran Bey gibi profesörler bu havalide büyük şöhret kazanmışlardı. Bütün Suriye ve civar ülkelerden insanlar buraya tedavi için geliyordu. İşte bu durumu önlemek ve onlarla rekabet etmek amacıyla İstanbul Tıbbiye dâhiliye hocası İzmitli Dr. Feyzi Paşa (1846-1923) Şam Tıbbiye mektebini açmak üzere görevlendirildi ve Şam'a geldi. 3 Nisan 1903 tarihinde açılan Şam Türk Tıbbiye Mektebi 22 Eylül 1903 günü Şam'da Salihiye caddesinde komiser Ahmet efendinin konağı (bazı yayınlarda Ziver Paşa Konağı) kiralanarak eğitime başladı.[91]

İstanbul'dan gelen iki muallim ve Şam Askeri Hastanesinde görevli doktorlar sayesinde eğitime başlandı. Klinik eğitimi ise Şam Gureba (Hamidiye) Hastanesinde yapılmaya başlandı. Eğitim 6 yıldı ve Türkçe eğitimi görülüyordu. İlk yıl 40 öğrenci alındı ve bunlar Suriye, Lübnan, Filistin ve Anadolu'dan gelen öğrencilerden oluştu. Feyzi Paşa okulun açılışından 4 ay sonra İstanbul'a döndü. Yerine İstanbul Mülkiye Tıbbiyesinden fenni kibale muallim muavini Memduh Bey müdür olarak gönderildi. Öğretim kadrosunda 15 muallim, 11 asistan vardı. Kadroda Patoloji hocası Dr. Milaslı İsmail Hakkı Bey, kimyager Ligor Taranakidis efendi, Anatomi hocası olarak Dr. İsmail Hakkı (1876-1926), hariciyede operatör Dr. Mahmut Gıyasettin (1876-1938), Opr. Dr. Mustafa Şevki (1872-1930) Bey, Dâhiliyede Dr. Neşet Osman, Cildiyede Dr. Ali Rıza Atasoy (1875-1951), Göz uzmanı Dr. Abdullah Demirel (Hicri 1290- 1944) görev yaptı.[92]

---

87 M. Rıza Serhadoğlu, a.g.e. s. 37

88 M. Rıza Serhadoğlu, a.g.e. s.65

89 Şahap Erkoç, Mazhar Osman, Kapalı Kutudaki Fırtına" adlı Kitap Üzerine Notlar, Tıp Tarihi Araştırmaları, Yüce Yayınları, 2002, İstanbul s. 45-68

90 Hikmet Çiçek, Dr. Bahattin Şakir, Kaynak Yayınları, 2004, İstanbul, s.80

91 Beshir El-Kateb, The inflence of Damascus Civilian Ottoman Medical School and Hamidiye (Guyreba) Hospital on the Medical Education and Practice in Syria. 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi, Bildiri Kitabı, Türk Tarih Kurumu Ankara 2005 s. 14091413

92 Sermet Koç, Ümit N. Gündoğmuş, Mine Şehiraltı, Ülkemiz Adli Tıbbına Katkıda Bulunan Prof. Dr. Ethem Akif Battalgazi'nin Meslek Hayatı Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme. Türkiye Klinikleri Cerrahi Bilimler Adli Tıp dergisinin 2. Cilt 1. Sayı

Bu okul büyük iddialarla açılmasına rağmen üvey evlat muamelesi gördü ve yeteri kadar desteklenmedi. Meşrutiyet sonrası İstanbul Tıp Fakültesinde hocalar müderris ünvanı alırken Şam Tıbbiyesindeki hocalar sadece muallim muavini olabiliyordu. Diplomalar İstanbul Tıbbiye'de hazırlandığından diplomalara da imza atamıyorlardı. 1910 yılında İstanbul'dan dâhiliye muallimliğine Neşet Osman Uzman, adli tıp ve deontoloji ve tıp tarihi dersleri muallimliğine Ethem Akif Battalgazi (1877-1952), bakteriyoloji ve hıfzıssıhha muallimliğine Yusuf Ziya, dâhiliye muallimliğine Abdi Muhtar Bilginer, bakteriyoloji ve hıfzıssıhha muallimliğine Ekrem Hayri Üstündağ gönderilerek kadro güçlendirildi. 1913 yılında Hasan Reşat Sığındım Almanya'dan dönüşünde Şam Tıbbiyesi fizyoloji hocası ve müdürü olarak atandı. Cihan Harbi başlayınca Mektep kapatılarak hocalar askeri kıtalara gönderildi. Şam'daki tıbbiyenin kullandığı Gureba Hastanesi ise savaş nedeniyle Askeri Yaralı Hastanesi haline dönüştürüldü. Ancak 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa hocaları askeri görevlerinden terhis ettirdi ve okulu 1916 yılında Beyrut'a taşıtarak savaş nedeniyle kapatılmış ve boşaltılmış olan Jesuit Fransız Tıp Okulu binasında eğitim görülmeye başlandı. Beyrut'taki Amerikan Tıp okulu ise reisi Hovart Bliss ile eğitime devam ediyordu. Beyrut'taki Şam Tıp Fakültesi 4 Ekim 1918 tarihinde işgal nedeniyle kapatıldı. Valinin tedbirsizliği yüzünden fakültenin eşya ve malzemeleri önceden taşınmadığından düşmanın eline geçti. Hocalar önce Burç'taki Hidiviye oteline hapsedildi ve daha sonra evlerinde hapis olarak kaldı. Daha sonra Kızılhaç gemileriyle Nisan 1919 tarihinde İstanbul'a gitmelerine izin verildi.

Eğitim dönemi 15 yıl süren 240 doktor ve 289 eczacı yetiştiren bu okulda 7 kişi müdür olarak görev yaptı. Müdürlük yapanlar arasında Dr. Milaslı İsmail Hakkı, Dr. Arifi Paşa, Dr. Şerif Soylu, Dr. Hasan Reşat Sığındım, Dr. İsmail Hakkı (1876-1926) (Anatomi Hocası vekâleten) ve Dr. Ethem Akif Battalgazi vardı. İstanbul'a dönen Ethem Akif (Battalgazi) (1877-1952) ve diğer hocaların içler acısı durumunu Atasoy şöyle anlatmıştı:

"Suriye'nin işgalinden sonra İstanbul'a dönen muallimler Maarif Nezaretine (Eğitim Bakanlığı) müracaat ettiler. İstilaya uğrayan memleket memurlarına yapılan muameleye tabi tutularak yarı maaş ile beraber yarı maaşın yarı tutarı nispetinde pahalılık zammı verilmeye başlandı. Böylece birkaç ay devam ettikten sonra artık yardım yapılmayacaktır, başımızın çaresine bakın cevabını aldık. İstila sebebi ile İstanbul'a gelmek mecburiyetinde kalan Şam Tıbbiyesi muallimleri İstanbul'da şubelerine göre muhtelif hizmetlerde bulunmuşlardır".[93]

Şam Tıbbiyesi'nden Dr. Lütfi Kırdar, Prof. Dr. Opr. Burhanettin Toker, Prof. Dr. Muzaffer Esat Göçhan, Hatay hükümet Başbakanlığı yapan Dr. Abdurrahman Melek, Dr. Nurettin Söylemez, Rize Sıhhiye Müdürü Abdülvehhap, Adana Sıhhat müdürü Şahabettin, Dr. Ziya İnam, Dr. Cevat Tahsin, Bursa'da Kadın doğum uzmanı Dr. Münir Halil, Dr. Ahmet Hilmi Meydani ve Dr. Agop Meraşlıyan gibi tanınmış hekimler mezun oldu.[94]

---

93 Ali Rıza Atasoy, Şam Türk Tıbbiye Mektebi, İstanbul Üniversitesi Tıp tarihi Enstitüsü Yayını Sayı 30, 1945 İstanbul, s. 3-45

94 Ali Birinci, Tarih Uğrunda, Dergah Yayınları, 2001, s. 74

İttihat ve Terakki'nin kuruluşu

Tıbbiye'de eğitim Fransızca olduğundan öğrenciler o yıllarda yabancı yayınlardan özgürlük, eşitlik, adalet ve ihtilal gibi kavramları öğrenmeye başladı. Bu yayınların da etkisiyle bazı Tıbbiyeliler, tek kişiye dayalı yönetim sistemini ülkenin kötüye gidişinin ve felaketlerin nedeni olarak görüyor, Meşrutiyet ilanının bu gidişe dur diyebileceğini düşünüyordu. Daha sonraki yıllarda ise Avrupa'ya kaçan Jön Türklerin esas amaçları hürriyet ve anayasa değil Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını önlemek olacaktı. Ancak daha sonraki yıllarda görülceği üzere İmparatorluğun yıkılışı ve parçalanışı İttihat ve Terakki sayesinde daha hızlı oldu.

İşte bu düşüncelerle İbrahim Temo (Ohri), İshak Sükûti (Diyarbakır), Abdullah Cevdet (Arapkir), Mehmet Reşit (Kafkasya) ve Konyalı Hikmet Emin adlı birinci sınıf Askeri Tıbbiye öğrencileri, 21 Mayıs 1305 (2 Haziran 1889) tarihinde okuldaki hamamın önünde bulunan odunlar arasında gizli olarak toplandı ve bir şeyler yapmak için sohbet etti. Hatap Kıraathanesi denilen bu sohbet toplantıları Edirnekapı dışındaki bir kahvehanede yapılan "İnciraltı İçtimaları" olarak devam etti ve "İttihad-ı Osmani Cemiyeti" ya da bazı kaynaklara göre "İnkilab-ı Osmani" yi kurma düşüncesini ortaya çıkardı.[95, 96, 97] Aslında bu bir kuruluş değil toplantıydı. Teneffüste dernek kurulacak hali yoktu. Hikmet Emin bu toplantıdan 5-6 ay sonra İzmir'de vefat etti. Onun yerine Ohrili İbrahim Murad ve bunu takiben Trabzonlu Abdülkerim Sebati (Gürgün, 1872-1942) ve Üsküdarlı Şerafettin Mağmumi dâhil oldu. İstanbul surları dışında Edirnekapı civarında Aluş Ağa Bağı (Bağdaki bekçinin ismi) veya Mithat Paşa Bağı denilen yerde bir incir ağacının altında piknik yapıyormuş gibi yapılan "İnciraltı İçtimaı" denilen ilk toplantıya İbrahim Temo, Şerafettin Mağmumi, Adliye memurlarından Herseckli Ali Rüştü, Saadet gazetesi başyazarı İzmirli Ali Şefik, Dr. Asaf Derviş Paşa (1868-1928), Şam Tıp Fakültesi muallimi Giritli Muharrem Ali, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükûti, Kafkasyalı Mehmet Reşit katıldı. Bu toplantıda Mağmumi cemiyet zabıt kâtibi seçildi.

Bu örgütlenişin faaliyetleri daha çok 1860'larda başlayan Birinci Jön Türk hareketinin temsilcilerinin yazılarını okumak ve bunları yaymak şeklindeydi. Örgütün düşüncelerinin temelinde ise ülkenin kötü gidişatını durdurmak adına Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi bulunmaktaydı. Bu bağlamda örgüt, sadece öğrencilerden değil kısa zamanda Abdülhamid'e muhalif olan aydın kesimden de üyeler kazandı, bunların katılımıyla şubeler açmaya başladı ve faaliyet alanını genişletti.

Beş yıl sonra bu kuruluş veya düşünce "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını aldı. Cemiyetin yazı işlerini Şerafettin Mağmumi Bey üstlendi. Bu kafadar öğrenciler, aynı düşünceleri önceden taşıyan Mülkiye ve Hukuk öğrencileriyle temas ederek iki yıl içinde 100 kişilik bir topluluk oluşturdu ve daha sonra Harbiye ve Bahriye öğrencile-

95 Ali Birinci, Tarih Yolunda, Dergah Yayınları, 2001, s. 45

96 M. Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İletişim Yayınları, 1985, İstanbul, s. 174

97 Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, 2000 s. 45

rini de yanlarına katarak dördüncü yılda sayıları 400'e çıktı. Ancak düşünce halindeki bu kuruluş 1893 yılına kadar herhangi bir faaliyette bulunmadı. 1889'da Paris Sergisi nedeniyle gönderildiği Paris'te kalan Bursa Ziraat Mektebi Müdürü Ahmed Rıza orada neşriyata başladı ve bu öğrencilerle temas halindeydi. Bu nedenle Tıbbiyeli Ahmet Verdani, Dr. Nazım, Dr. İbrahim Naci (Tıbbiyede Derviş Yema adıyla bilinirdi) ve Ali Zühdü yurtdışına kaçtı. Paris'e gelen bu öğrencilerden Nazım (Dr. Nazım) Ahmet Rıza'yı İttihad-i Osmani Cemiyetine 1894'de dâhil etti ve burada Terakki ve İttihad Cemiyeti kuruldu. Mülkiyeli Ali Münif ve Rauf, Tıbbiyedeki İbrahim Temo, İshak Sükûti ve Dr. Yüzbaşı Asaf Derviş ile 1892 yılında temasa geçti. Cemiyetin 1895 yılında ilk nizamnamesi Mülkiyeli Adanalı Ali Münif (Yeğena) (1874-1951) ve Leskovikli Mehmet Rauf tarafından hazırlandı ve diğer fakültelerdeki öğrencilerin görüşleri alınarak son şekli verilerek İbrahim Temo, İshak Sükûti, Dr. İsmail İbrahim ve Eczacı Mehmet tarafından 1000 kadar basılıp dağıtıldı.[98] Cemiyetin ismi ise Paris'teki Ahmed Rıza'nın telkiniyle İttihat ve Terakki oldu. Bir bakıma cemiyet sadece Tıbbiye'de değil ilk defa 1895 yılında Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye öğrencileri tarafından kuruldu. Toplam beş başlık altında otuz dokuz maddeden oluşan tüzükte cemiyetin amacı, teşkilat yapısı, idari işlemlerin yapıldığı Meclis-i İdare'nin vazifeleri, üyelerin cemiyete katılma koşulları ve sorumlulukları belirlenmişti. 1895'te Paris'te Ahmet Rıza ve Dr. Nazım Meşveret gazetesi çıkarmaya başladı. Aynı yıl Dr. Nazım Paris Tıp Fakültesinden mezun oldu.

M. Şükrü Hanioğlu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Tıbbiye'de kurulmuş olmasının bu okuldaki öğrencilerde oluşan "devleti kurtarma arzusu" ve özellikle o yıllarda öğrencilerin okuduğu Ludwig Büchner'in "Madde ve Kuvvet" kitabından kaynaklanan "biyolojik materyalizm" veya vulgar materyalizm fikirleri nedeniyle olduğunu iddia etti.[99] Ali Birinci ise bunu reddederek "Osmanlı aydınlarında yeni teşekkül eden materyalist görüşleri Batı'dan aktarılan pozitif ilimlerin bir ürünü veya tezahürü olarak görmenin daha yerinde olduğunu, yoksa materyalist olmak için Tıbbiye'de öğrenim görmek gerekmemektedir" görüşünü ifade etti. Dr. Birinci, "Cemiyetin fikri kaynağının Tıbbiye'de var olduğu kabul edilen biyolojik materyalizm değil, Genç Osmanlılar hareketiyle başlayan bir zincirin yeni bir halkası" olarak düşünmek gerektiğini ileri sürdü.[100] Prof. Dr. Ali Birinci, Jön Türklüğün ortak fikirleri arasında biyolojik materyalizm olmadığını, İbrahim Temo'nun hatıralarının da gösterdiği gibi kuruculardan Abdullah Cevdet'in o zamanlar dindar bir kişi olduğu ve toplantıya ikindi namazını kıldıktan sonra katılmasının bu görüşü desteklediğini ifade etti. Ayrıca o sırada eğitim veren Sivil Tıp Fakültesi'nde (Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye) aynı tıp eğitiminin veriliyor olmasına karşın benzer öğrenci hareketlerinin pek görülmemiş olması Prof. Dr. Ali Birinci'nin görüşüne haklılık kazandırmakta ve Hanioğlu'nun "Biyolojik Materyalizm" tezini zayıflatmaktadır. İttihat ve Terakki'yi kuran öğrencilerin çoğunun Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybedilme tehlikesinde olan sınır yerlerinden gelen öğrencilerden olması da vatanı kurtarma arzusunun buna neden olduğunu göstermektedir.

---

98 Ali Birinci, Tarih Yolunda, Dergah Yayınları, 2001, s. 52

99 M. Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal neşriyat, 1981 İstanbul s. 401

100 Ali Birinci, Tarih Uğrunda, Dergah Yayınları, 2001 İstanbul, s. 65, s 123

Dr. İbrahim Temo, 1932'de Romanya Bükreş'te toplanan Beynelmilel Tıp Tarihi Kongresi'nde Prof. Dr. Süheyl Ünver'e *"Tıbbiye İdadisindeki tahsilimizden itibaren Türk gençleri ve talebe arasında hürriyet fikri uyanmaya ve Mithat Paşa, Namık Kemal ve Şefkati vesair zevatın eserleri, gazete ve risaleler gizlice talebenin dolaplarında dolaşmaya başlamıştı. Bu hal 4 sene devam etti. 1889'da hürriyet aşkının huzmeleri mihrak noktasını buldu. Ateş almaya başladı"* dedi.[101] Bu sözler de Tıbbiye'de "Genç Türk" hareketinin devamı olarak İttihat ve Terakki fikrinin ortaya çıktığını desteklemektedir.

Farmason ve Carbonari örgütlerinin yapısı olan hücre tipi yapılanmanın benimsendiği örgütte, her hücreye ve hücrede bulunan her üyeye birer kod numarası verildi. Üyeler, hücre numarası ve hücre içindeki kod numaralarının kesirli ifade edilmesi şeklinde tanımlandı. Örneğin iki numaralı hücrenin beş numaralı üyesi 2/5 şeklinde kodlandı. Kurucu üyelerden İbrahim Temo'nun kod numarası ise 1/1'di. Her hücrede en fazla beş üye bulunmakta ve hücre içerisinde olanlar sadece bu beş üyeyi tanımaktaydı.[102]

Bu cemiyetin bir numaralı üyesi (1/1 nolu üye) olan Arnavut kökenli Dr. İbrahim Ethem Murad Temo (1865-1939), Askeri Tıbbiyeden mezun olduktan sonra Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde Dikran Acemyan Bey'in yanında göz ihtisası yaptı. Manastır vilayetinin Ohri kazasına bağlı Ustrumca köyünde doğdu. Göz ihtisası yaparken tevkif edildi ve sonra Romanya'ya kaçtı. 1895'de Romanya'da sınava girerek orada hekimlik yapma hakkı kazandı. Temo, Romanya'da 1898 tarihinde "Sada-yı Millet" adıyla bir gazete çıkarmaya başladı. Romanya'da Mecidiye kazasına yerleşti. 1897'den sonra Romanya uyruğuna geçti ve orada ayan üyesi oldu. Romanya'da ittihatçılığın yayılması için çalıştı. Meşrutiyet ilan olunca İstanbul'a döndü. Ancak İttihat ve Terakki ileri gelenleri kendisine fazla iltifat etmedi ve ona Darülaceze müdürlüğü görevi verildi. O da kabul etti. İttihat ve Terakkinin baskıcı uygulamalarına dayanamayarak önce Selamet-i Umumiye kulübünde çalıştı, sonra da Osmanlı Demokrat Fırkası'nı (Fırka-i İbad) kurdu. Osmanlı Demokrat Fırkasında birlikte çalıştığı Besmi Nusret Kaygusuz anılarında Dr. İbrahim Temo'nun Arnavut değil Türk olduğunu, evi Cağaloğlu'nda Arnavutlara ait Başkım Kulübü'nün (Arnavutluk'ta 1906 da 3 cemiyetin birleşmesiyle oluşan İttihad cemiyeti) yanında olduğu için Arnavut olduğunun zannedildiğini iddia etti. Ancak İttihat ve Terakki ileri gelenleri yaptığı muhalefet nedeniyle ondan Demokrat Fırkayı kapatmasını istedi, yapmayınca da Darülaceze müdürlüğünden atıldı. O da kızarak Romanya'ya 1911'de gitti. Buna rağmen Balkan Harbinde 8-9 Romanyalı doktorun başına geçerek İstanbul'a geldi ve Çatalca Müdafaa hattında kendilerine vazife verilmesini istedi ve muharebe sonuna kadar orada görev yaptı. 1920 yılında Romanya Senatosu azalığına seçildi.[103] Dr. İbrahim Temo, 1936'da İstanbul'da toplanan Balkan Tıp Kongresine Romanya delegesi olarak katıldı. 1937 yılında yazdığı *"Atatürk'ü Niçin Severim"* başlıklı kısa bir broşürde harf değişikliğini yapma cesaretinden dolayı Atatürk'e duyduğu hayranlığı dile getirdi.[104] 1908'de Selanik'te Cemal (Paşa) Bey'in kendisine *"Doktor hangi cemiyeti murad*

101 Süheyl Ünver, Tıbbiyede Hürriyet Mücadelesi, Hayat Tarih mecmuası, Aralık 1965, s. 24

102 Satılmış Gökbayır, Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi 3(1): 61-96, 2012

103 Besmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir Büyükşehir Belediyesi yayını, 2002 s. 53, 54, 90

104 Gazmend Shpuza, Doktor Temo'nun Atatürk Hakkındaki İmajı, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/810/10301.pdf

ediyorsunuz? Bizim bu cemiyetimiz, sizin vatan haricinde çalıştığınız cemiyet değildir. Bu cemiyet, Manastır ve Selanik mahsulüdür..." deyince İttihat ve Terakki ile arasına soğukluk girmişti.[105] Dr. İbrahim Temo, İttihat ve Terakki'nin kuruluşunda emeği geçen ancak sonra ona muhalefet eden birisi oldu. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in (1898-1986) isteği üzerine 1939'da Romanya-Mecidiye'de" bir gazetede "İttihat ve Terakki'nin Teşekkülü" isminde anılarını yayınladı ve 1945 yılında Romanya'da öldü.[106] İbrahim Temo bu anlarını Tıbbiyelilere ithaf etti ve şöyle yazdı: *"Dâhili ve harici vatanda inkılap ve ilmi irfan için çalışan tıbbiyelilere."*[107]

Dr. İshak Sükûti ise (1868-1902) İzmir ve Selanik'teki faaliyetleri yüzünden önce hapsedildi, sonra Rodos'a sürüldü ve oradan da Paris'e firar etti. Daha sonra İsviçre'ye giden Dr. İshak Sükûti orada Osmanlı gazetesini çıkardı. 1897'de Roma'da Türk Elçiliği doktoru olarak çalıştı; ancak verem hastalığına yakalanarak 1902'de San Remo'da, otuz altı yaşındayken vefat etti. 1909 yılında cenazesi Dr. Rıza Nur tarafından İstanbul'a getirildi, 1946 yılında da Dr. Akil Muhtar Özden kabrini yaptırdı.[108, 109, 110]

Dr. Abdullah Cevdet (Karlıdağ) (1869-1932), Askeri Tıbbiye'de iken faaliyetleri nedeniyle birçok defa tutuklandıysa da affa uğrayarak tekrar eğitimine devam etti. 1894 yılında Tıbbiye'yi bitirdi ve o da Haydarpaşa Hastanesi'nde Dikran Acemyan Bey'in yanında göz hastalıkları asistanı olarak göreve başladı ve göz hekimi oldu. 1310 yılında kolera salgını nedeniyle Diyarbakır'a geçici olarak görevlendirildi ve oradaki çalışmaları sırasında intihar teşebbüsünde bulunan Ziya Gökalp'i kurtardı ve onu Cemiyet'e kaydetti.[111] 1311 yılında Dr. Yüzbaşı iken Trablusgarp'a sürüldü. Bir müddet Berberistan kalesinde mahpus kaldıktan sonra 1,5 yıl Trablus Askeri Hastanesinde hekimlik yaptı. Fizan'a sürülmek istenmesi nedeniyle oradan kaçarak Tunus'a ve sonra Marsilya'ya geçerek Avrupa'ya gitti ve daha sonra 1897'de Cenevre'ye geldi. Bu nedenle 1313 yılında askeriyeden tard edildi. 1898 yılında Padişahın aleyhinde yazı yazmaması ve Trablusgarp ve Fizan'a sürülenlerin serberst bırakılması şartıyla Viyana Sefareti doktorluğuna başladı. Anlaşma gereği Cenevre'deki ittihatçılar ve Dr. Abdullah Cevdet'e Padişah ömür boyu aylık 12 lira muhtacin maaşı bağladı.[112] Viyana'da elçi Mahmut Nedim Paşa'yı dövünce Avusturya hükümeti tarafından sınır dışı edildi. Cenevre'ye geçen Dr. Abdullah Cevdet burada Ethem Ruhi ile *"Osmanlı"* gazetesini tekrar çıkartmaya başladı. Ahmet Celalettin Paşa'nın yardımıyla *"İçtihat"* matbaası ve mecmuasını kurdu. 16 Şubat 1903'te Cenevre'de Theodore Herzl ile tanıştı ve onun Abdülhamid'e yazacağı mektupları tercüme etti.[113] 30 Mart 1904'de eski tıbbiyeli

105 Bilgin Çelik, Üç Kimlikli Bir Jön Türk Aydını: Dr. İbrahim (Ethem) Temo (1865-1945) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi Cilt: 12, Sayı: 1, Yıl: 2010, s. 77-98

106 Kemal Özbay, 2. Cilt s.74.

107 İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, Arba Yayını, 1987, İstanbul, önsöz.

108 Rıza Tahsin, a.g.e. II. Cilt, s. 51, 81 nolu dipnot

109 Müfid Ekdal, a.g.e. s. 28

110 Yakın Tarihimiz dergisi, 27 Eylül 1962, Cilt 3, sayı: 31, s. 155, 156

111 Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, 1986, İstanbul, s. 29

112 Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, 1986, İstanbul, s. 66

113 Dücane Cündioğlu, Arasokakların Tarihi Hatıralar ve Hatıratlar, Kapı Yayınları, 4. Baskı, 2012, s. 18

Ethem Ruhi ile birlikte *"Osmanlı İttihat ve İnkılap Cemiyeti"* ni kurdu. Ancak Osmanlı hükümetinin girişimleriyle İsviçre'den sınır dışı edildi.[114] Dr. Abdullah Cevdet daha sonra o sıralar İngiliz egemenliğinde olan Kahire'ye 1905'de yerleşti. Burada *"İçtihat"* mecmuasını ve kitaplarını yayınlamayı sürdürdü ve *"Adem-i Merkeziyet"* konusunda faaliyetlerde bulundu ve Erzurum'daki yerel ayaklanma hareketinin beyannamelerini hazırladı.[115] İttihat ve Terakki liderleriyle arası iyi olmadığından 1910 yılında İstanbul'a döndü. İstanbul'da İçtihad gazetesini çıkardı, ancak gazetesi sık sık kapatıldı. Yaptığı tercümeler ve özellikle Doktor Duzi (Dozy) den tercüme ettiği Tarih-i İslamiyet tepki çekti. Mütareke sonrası İttihatçıları eleştiren yazılar yazdı. İngiltere ve Fransa yanlısı bir politika sürdürülmesini istedi.[116] İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nde çalıştı. 1918 yılında İçtihad dergisinin çıktığı Cağaloğlu'ndaki binada arkadaşı Cilt Uzmanı Dr. Şükrü Mehmet Sekban (1881-1962, Kürt Meselesi isimli kitabı vardır) ile Kürt Teali Cemiyetinin kurulmasını sağladı. Bu sırada Anadolu'daki Kurtuluş hareketine sert eleştiriler yöneltti. İktidardaki Hürriyet ve İtilaf Partisi görüşlerine paralel görüşler savundu. Bu nedenle de Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiliği'ne atandı. Dr. Abdullah Cevdet bu görevi 9 Nisan 1919 ile 19 Kasım 1919 tarihleri arasında yaptı.[117] Bu görevi sırasında modernleşme çabalarını destekledi ve kız öğrencilerin tıp okullarına alınmasını istedi. Bir süre sonra görevine son verildi. Dini tezyif edici bir yazısından dolayı adli takibata uğradı. Bahailik hakkındaki bir yazısından dolayı tutuklanarak iki yıl hapse mahkûm edildi. Büyük Zafer'den sonra Dr. Abdullah Cevdet bu defa "İçtihad" gazetesinde Anadolu hareketini öven yazılar yayınlamaya başladı. Ancak Ankara Hükümeti onun mütareke dönemindeki faaliyetlerinden dolayı Heyet-i Mahsusa kararıyla bir daha devlet hizmeti almasını yasakladı.[118] Abdullah Cevdet bu karara itiraz ettiyse de değişiklik olmadı.[119] 1924 yılında Cevat Paşa'nın Elazığ mebusluğundan istifa etmesi sonrası yerine Dr. Abdullah Cevdet'in getirilmesi konuşulmaya başlandı. Bu konuyu veya Latin harflerini görüşmek üzere Atatürk tarafından 1924 yılında köşke çağrıldı. Bu sırada hakkında "Avrupa'dan damızlık insan getirtmek istediği" şeklinde asılsız bir dedikodu yayıldı ve politikadan uzaklaşmak zorunda kaldı. Bununla birlikte milletvekili olması kabul edilmedi. 29 Kasım 1932 tarihinde İstanbul'da öldü. Tıbbiye'den arkadaşı Dr. Hüseyinzade Ali (1864-1940) ona *"Sen zıtların toplamı bir dahi, dindar bir dinsiz ya da dinsiz bir dindarsın"* demişti.[120] Dr. Abdullah Cevdet de ona şu cevabı vermişti: *"Belki haklısın dostum. Ruhumda çarpışan zıtları kendim de hissetmemiş değilim ve bunu birçok şiirlerimde de ifade eylemiştim. Fakat düşünmeli ki beni bu hale koyan amil içinde yaşadığım zıtların toplamı olan sosyal çevremizdir."* [121] Telif ve çeviri olarak 60'dan fazla eseri vardı. Son senelerinde Maarif Vekâletine sayfasını 1 liraya tercüme yaparak geçinecek

114 M. Şükrü Hanioğlu, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986, s. 47-57

115 Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, 1986, İstanbul, s. 57

116 M. Şükrü Hanioğlu, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, a.g.e., s 295-296

117 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul 2010, s. 38

118 M. Şükrü Hanioğlu, a.g.e., s 297,298, 300, 386

119 Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, 1986, İstanbul, s. 387

120 M. Şükrü Hanioğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih, BağlamYayınları, 2006, İstanbul, s. 62

121 Veli Behçet Kurdoğlu, Şair Tabipler, s. 298

kadar maddi sıkıntıya düştü. Öldüğü zaman cebinde 1 lira ve ikibin lira borç ile 1932'de 63 yaşında vefat etti.[122]

Türk Ocağı'nın ilk kurucularından olan Dr. Hüseyinzade Ali (Turan), Azerbaycan'da 1864'te doğdu, Petersburg Üniversitesi fizik-matematik bölümünde okuduktan sonra 1889'da Türkiye'ye göç etti. 1890'da Askeri Tıbbiye'ye kaydını zorlukla yaptırabildi. Tıbbiye'ye girerken yaşadığı zorlukları *"Numune Mektebi"* başlıklı makalesinde anlattı. 1895'te Askeri Tıbbiye'den tabip yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde Profesör Düring'in yanında deri ve frengi hastalıkları kliniğine asistan oldu, 1897 Yunan Harbi'nde Hilâl-i Ahmer heyetine operatör muavini olarak katıldı, 1900'de muallim muavinliği (doçent) sınavını kazanarak Celal Muhtar (Özden) Hoca'nın yanında görevine başladı. Çoğu kaynakta Dr. Hüseyinzade Ali'nin İttihat ve Terakki'nin kuruluşunda yer aldığı belirtilmiş olmasına rağmen, Prof. Dr. Ali Haydar Bayat'ın yayınladığı hatıralarına göre Hüseyinzade Ali Bey bu cemiyetin kurucusu değil, sonradan üyesi olmuştu. 1903'te İttihatçı olduğu için Kafkasya'ya kaçmak zorunda kaldı, 1911'de tekrar İstanbul'a gelerek Tıp Fakültesi Cildiye Kliniği'ne atandı. 1911'de İttihat ve Terakki Merkez Üyesi oldu, 1916'da göz doktoru Esat Paşa ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu'yla birlikte *"Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti"*ni kurdu. 1919'da İngilizler tarafından tutuklandı; Malta'ya sürülmekten son anda kurtuldu. 1926'da müderris (profesör) olan Hüseyinzade Ali, İzmir'de Atatürk'e yapılan suikast girişimi nedeniyle tutuklandı; ancak beraat etti. 1933 Üniversite Reformu'nda kadro dışı kaldı ve 1940'ta İstanbul'da öldü. Hüseyinzade Ali Bey, tıp profesörü ve doktor olmasının yanı sıra kültürlü bir insandı. O, aynı zamanda ressam, gazeteci, şair, dilci, ideolog ve hümanist biriydi.[123] Dr. Hüseyinzade Ali, Petersburg'dan İstanbul'a gelip Tıbbiye'ye girdikten sonra Türklerin son yüzyıllardaki gerileme sebeplerini araştırmış ve daha ikinci sınıf öğrencisiyken arkadaşlarına *"Buldum, buldum! İçtimai hastalığımızın adını buldum, biz yangeldizm hastalığına tutulmuşuz!"* demişti.[124]

Prof. Dr. Hüseyinzade Ali Turan (1864-1940), Tan gazetesinde 1938'de yayınlanan *"İttihat ve Terakki Nasıl Kuruldu? Ubeydullah Efendi'nin Oynadığı Roller"* başlıklı makalesinde Jön Türkler'den Ubeydullah Efendi'nin Tıbbiye talebelerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmasında önemli rol oynadığını, İshak Sükûti'nin bir gün kendisine gelerek "Cemiyetimize biraz para vereceksin, seni de aza olarak kaydettik," dediğini ve o sayede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden haberdar olduğunu belirttikten sonra, cemiyetin ilk üyelerinin Dr. İbrahim Temo, Dr. Abdullah Cevdet, göz tabibi Dr. İsmail Şükrü, Washington elçisi B. Münir'in amcası Dr. Cemalettin, Dr. Mehmet Reşit, Dr. Bahaettin Şakir, Dr. Şerafettin Mağmumi ve Eskişehirli Dr. Nazmi olduğunu belirtti.[125] Dr. İsmail Şükrü'de Dr. Dikran Acemyan'ın yanında Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo gibi ihtisas yaptı. Dr. İsmail Şükrü okulu bitirip Edirne'ye tayin edildi ve orada İttihat ve Terakki üyesi olduğu anlaşılınca 2 yıl hapis yattı ve Şam'a sürüldü. Şam'dan ihtisas için geldi ve

122 Şair Tabipler, s. 300
123 Ali Haydar Bayat, Hüseyinzade Ali Bey, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1998, s.9-25
124 Ali Haydar Bayat, a.g.e. s. 33
125 Ali Haydar Bayat, a.g.e. s. 335

göz ihtisasına başlayalı bir buçuk yıl olmuştu ki, tekrar Şam'a sürüldü ve orada askerlikten istifa ettikten sonra Halep hastanesinde çalışmaya başladı.[126]

Daha sonraları ittihatçı tıbbiyelilerin arasına okuldaki adı "Ali Kapandilik" olan Tıbbiye öğrencisi Ali Osman (Onbulak) (1870-1945) da katıldı. 1890 yılında son sınıf öğrencilerinden üç öğrenci böyle bir cemiyetin teşekkülünü Saraya jurnal edince hemen mektebin nazırı Dr. Saip Paşa görevden el çektirildi ve yerine askeri mektepler nazırı Zeki Paşa getirildi. Zeki Paşa bir gün habersiz olarak askeri tıbbiyeyi zabitleriyle basıp, yoklama ve araştırma yaptı ise de bir şey bulamadı. Ancak jurnalde isimleri verilen 8 tıbbiye öğrencisi hapsedildi. Hapsedilen öğrencileri protesto etmek için Ali Osman (Onbulak)'ın sınıfı nümayiş yapınca hepsini hapse attı. Ancak Zeki Paşa bunları birkaç hafta sonra serbest bıraktı. Bu olaylarda sonra bazı Tıbbiyeliler Avrupa'ya kaçtı. Bunlardan Cenevre'ye gidenler arasında Ahmet Verdani, Ali Zühtü ve Nuri Ahmet vardı. Dr. Akil Muhtar (Özden) ise 1896'da gitti. Ali Zühtü'nün babası az zaman sonra vefat edince İstanbul'dan para alamaz olmuştu. Bunu haber alan Ali Osman (Onbulak) kendi cebinden ve arkadaşlarından para toplayıp Ali Zühtü'ye gönderdi. Ali Osman cemiyetin İstanbul'da en çok iş gören üyesiydi. Paris ve Cenevre'den gelen gazeteleri hafta sonunda postaneden alıp amcasının Unkapanı'ndaki dükkânında saklamakta ve hafta başında cemiyetin talimatı doğrultusunda okul içinde ve dışında belirli kişilere dağıtmaktaydı.[127] Dr. Rıza Nur da hatıralarında öğrencilerin aralarında para toplayıp, harçlıklarından üç-beş yüz kuruş biriktirip Avrupa'da çalışanlara ve özellikle Ahmed Rıza'ya gönderdiklerini ifade etmişti. [128]

İttihat ve Terakki'nin ilk kurucularından Kafkasya doğumlu Dr. Mehmet Reşit (Şahingiray) (1872-1919), 1894'te Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde Dr. Yüzbaşı olarak Alman Profesör Düring'in muavinliğini yaptıktan sonra Anadolu'ya geçerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşkilatını üstlendi. Jön Türklerle ilişkisi olduğu gerekçesiyle on yıllığına Trablusgarp'a sürüldü. Meşrutiyet'in ilanından sonra mülki (idarecilik) hayata atılarak kaymakam ve valilik yaptı. Mütareke döneminde İngilizlerin baskısıyla Damat Ferit hükümeti tarafından Diyarbakır valiliği sırasında Ermeni göçüne neden olduğu gerekçesiyle tutuklandı, hapisten kaçtı; ancak polisler etrafını sarınca tabancasıyla intihar etti.[129]

1896'da İttihat ve Terakki'nin Abdülhamit'e yapacağı suikast girişimi Mehmet Nadir'in ihbarıyla önceden öğrenildi ve yapılan takibat sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ilgili görülen 324'ü öğrenci toplam 630 kişi tutuklandı. Tıbbiye son sınıf öğrencisi Ali Osman (Onbulak) da bunlar arasındaydı. Elindeki evrakı amcası aldı ve sakladı. Ancak amcasının evinde evraklar bulununca o da Taşkışla'da hapsedildi ve daha sonra orada öldü. Taşkışla mahkemesi tutukluları idama mahkûm etti. Bu sırada Avrupa'da bulunan "Mizan" gazetesi sahibi Dağıstanlı tarihçi Murat Bey ve Ahmet Celadettin Paşa'nın girişimleri ile ve yapılan pazarlık sonucu Abdülhamid'e karşı olan yayınlarını bırakması ve matbaayı kapatması karşılığında mahkûmların affedileceği sözü alındı. Ancak Abdülhamid sadece idam cezalarını kaldırdı, tutuklular Trablusgarp'a sür-

126 Mirat-ı Tıbbiye cilt 2. s. 55
127 Sermet Onbulak, Operatör Doktor Ali Osman Onbulak ve Ailesinin Hayat Öyküsü, VTT Yayıncılık, 2011, s. 15
128 B. Zakir Avşar, Dr Rıza Nur, Bengi Yayınları, 2011 İstanbul s. 49
129 Müfid Ekdal, a.g.e. s. 29

gün edildi. Taşkışla Divan-ı Harbi'nde yapılan mahkeme sonucunda tutuklulardan suçlu görülen 81'i aynı renk hapishane kıyafetleri giydirilerek Şeref vapuruyla 8 Eylül 1897'de Trablusgarp'a sürüldü. Dr. Reşit Bey ve birkaç kişi hariç, hepsi Trablusgarp'taki askeri hapishaneye gönderildi. Gönderilenlerin yedisi doktor, yirmi altısı Tıbbiye öğrencisi (toplam 33 tıbbiyeli), geri kalanı Harbiye ve Mülkiye öğrencisiydi. Bazıları orada hayatını kaybetti. Bu sürgünlerin hepsine birden daha sonraları "Şeref Kurbanları" adı verildi. Şeref kurbanlarının arasında Dr. Yüzbaşı Süleyman Emin (sonraları İstiklâl Savaşı'nda ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ordu Sağlık Başkanlığı yaptı ve general oldu), Dr. Yüzbaşı Cevdet Osman, Dr. Halil Kadri, Dr. Yüzbaşı Mehmet Reşit Bey (Şahingiray; Diyarbakır eski valisi), Dr. Şerafettin Mağmumi (sonradan Mısır'a yerleşerek meşhur bir hekim oldu, kitaplar yazdı), Dr. Yüzbaşı Hamid, tıbbiye son sınıf öğrencisi Salih Said Aytün (Bir sene hapiste kaldıktan sonra affedildi, 2 yıl daha Trablusgarp'ta kalıp, Paris'e vardı. Orada Göz ihtisası yaptı, Tunus'ta 5 yıl kaldı, meşrutiyet ile döndü ve diploma aldı).[130] Ayrıca Tıbbiye öğrencilerinden Ali Osman (Onbulak), Ziyaettin, Galip Mahmut, Ethem Ruhi (Balkan) gibi öğrencilerle, Harbiye 2. Sınıf öğrencisi Ahmet Cevat (Emre, Dil Profesörü), Ferit Bey (sonradan Tokyo sefiri ve bakan Ahmet Ferit Tek) ve erkânıharp mülazımı Kazanlı Yusuf Akçura (tarihçi, bilim adamı) vardı.[131, 132]

Şeref Vapuru, 17 Eylül 1897 günü Trablusgarp'a vardı ve tutuklular deniz kıyısındaki bir askeri hapishaneye konuldu. Buradaki vali ve diğer yetkililerin ısrarıyla Padişah, Fizan'a sürgün edilen mahkûmların Trablusgarp'ta kalmasını kabul etti. Aralarında Dr. Reşit Bey, Dr. Osman Cevdet (Akkaynak) (1895-1929) ve arkadaşlarının da bulunduğu sekiz kişi serbest bırakıldı. Yaklaşık bir yıl sonra mahkûmlar Padişah tarafından sadece Trablusgarp'ta kalmak şartıyla affedildi ve serbest bırakıldı. Trablusgarp'a gidenler ancak 11 yıl sonra Meşrutiyet ilanında İstanbul'a dönebildi.[133] Askeri tıbbiyeli Ali Osman (Onbulak) Trablusgarp'ta Erkek Sanat Okulu'nda idareci ve öğretmen olarak çalıştı ve 1908'de Meşrutiyet ilanı ve af çıkması sonrası İstanbul'a döndü ve Tıbbiye'de sınavlara girerek Trablusgarp'a gittikten 11 yıl sonra tabip yüzbaşı rütbesi ile mezun oldu ve Hariciye kliniğinde asistan olarak göreve başladı.[134] Tıbbiyeli Ethem Ruhi, Yusuf Akçura, Fahri Ağababa ve birkaç kişi ise Trablusgarp'taki hapishaneden kaçarak Avrupa'ya gitti.[135,136] Tıbbiyeli Ethem Ruhi sonraki yıllarda Filibe şehrinde gazete çıkardı ve Sofya'da askeri ateşe olarak çalışan Mustafa Kemal'le karşılaştı.

Tıbbiyeli öğrenciler ve ittihatçı hekimler devamlı takip altındaydı. Bazıları bu baskı nedeniyle yurtdışına kaçtı veya hapsedildi. Tıbbiye öğrencisi Cemal Ildız Mısır'a kaçtı, oradan Paris'e gitti.[137] Dr. Emin Petriç ise öğrenci iken Erzurum'a sürüldü ve 5 yıl orada hapis yattı. Daha sonra İstanbul'a getirildi, orada da hapse atıldı. Arkasından Selanik'e

130 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi a.g.e., s. 33
131 Ali Fahri Ağababa, Şeref Kurbanları, Yakın Tarihimiz dergisi, Cilt 3, sayı 35,1962, s. 264-266
132 Nazım H. Polat, Şerafettin Mağmumi, Bir Jöntürk'ün Serüveni, Büke Yayınları, 2002, İstanbul, s. 22.
133 Ahmet Cevat Emre, Atatürk'un İnkılap Hedefi ve Tarih Tezi, Ekin Basımevi, 1956, İstanbul s. 13
134 Sermet Onbulak, Operatör Doktor Ali Osman Onbulak ve Ailesinin Hayat Öyküsü, VTT Yayıncılık, 2011, s. 42
135 Ahmet Bedevi Kuran, a.g.e. s.51
136 Nejdet Bilgi, Dr. Mehmed Reşid Bey'in Taşkışla Hatıraları Hakkında, Tarih ve Toplum dergisi, Nisan 1992, s. 244-252
137 Fethi Erden, s. 289

gönderildi orada kefaletle hapisten kurtarıldı. Bu nedenle ziraat ile uğraştı. Meşrutiyet ilan edilince Fakülteye döndü ve diplomasını alarak Darülaceze'de çalışmaya başladı.[138] Dr. Ahmet Alkan ise Nablus'ta süvari alayında çalışırken muzır evrak bulundurduğu ihbarıyla divan-ı harbe verildi, beraat etmişse de firar ederek Mısır ve Avrupa'da dolaştı ve Fas'a giderek orada 10 yıl doktorluk yaptı. Fas'ta Dr. Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti'nin yardımıyla matbaa kurdu. Meşrutiyet ilan edildiği yıllarda Fransızlar Fas'ı işgal edince sınır dışına sürüldü ve İstanbul'a geldi.[139] Dr. Şükrü Kamil Talimcioğlu bir zabitin jurnali ile Bekirağa bölüğünde bir ay hapsedildi, sonra beraat etti, ancak tekrar hapsedilerek Elazığ'a sürüldü.[140] Fenerbahçe Spor Kulübünün eski başkanlarından Dr. Hamit Hüsnü Kayacan (1885-1952) ise Bahriye Tabip yüzbaşısı iken İttihatçı olduğu gerekçesiyle askerlikten atıldı ve Trablusgarp'a sürüldü. İki sene zindanda kaldıktan sonra firar ederek Mısır'a ve oradan İsviçre'ye geçti. Meşrutiyet ilan olunca İstanbul'a geldi.[141] Dr. Mehmet Cemil ise 21 yıl kolağası rütbesinde kalarak terfi ettirilmedi. Meşrutiyet ilan olunca Binbaşı olabildi.[142]

Terakki ve İttihad'ın Selanik'te kurulması

Edirne'de Postane memuru olan Talat Bey burada örgütlenme çalışmaları yapmaktaydı. Edirne şubesi için çalışanlar arasında İpekli Hafız İbrahim, Edirne Merkez Hastanesi Başhekimi Dr. Mehmet Bey, süvari alayı doktoru İsmail Bey, Faik Kaltakkıran ve Edirne Postanesinde çalışan posta memuru Talat (sonradan sadrazam Talat Paşa, 1875-1921) Bey vardı.[143] Bunların Edirne'deki faaliyeti Teğmen Sait Bey tarafından Saraya jurnallenince üyeler tevkif edildi. Ancak Talat Bey sonra affedilerek Edirne dışına gönderildi. Talat Bey 1,5 yıl hapis sonrası Selanik'e gitti. Orada gezici posta memurluğu yaptı ve Askeri Rüştiye Müdürü Bursalı Tahir ve Atatürk'ün de hocalarından Fransızca Öğretmeni Naki Bey ile dost oldu.

Talat Bey'in girişimleriyle 1906 Temmuz'unda bir Cuma günü İsmail Canbolat'ın Selanik Yalılarda Baron Hirş hastanesi yakınındaki evinde on arkadaş toplandı. Bu on kişi şunlardı: Selanik Askeri Rüştiye müdürü Bursalı Mehmet Tahir, aynı Rüştiyenin Fransızca öğretmeni Naki Bey, Selanik Manastır-İşkodra vilayetleri Posta Telgraf müdürlüğü başkatibi Talat Bey, Rahmi Bey, Mithat Şükrü, Kazım Nami, Hakkı Baha, Ömer Naci, İsmail Canbolat ve Edip Servet. Daha sonra Mithat Şükrü Bleda'nın Defterdar semtindeki evinde yapılan toplantılarda 5 Eylül 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuruldu. Toplantıları gizlemek için Mason locasında toplanmaya başlandı. Masonluğa girenlerin sayısı hayli sınırlı olmakla beraber, Enver Paşa gibi en öndeki liderin Mason olmaması bunun Cemiyete girmek için kural olmadığını göstermekteydi.[144, 145] Talat, İstanbul'a

138 Fethi Erden s. 304
139 Türk Hekimleri Jübilesi, 1945, Kader Matbaası, 1945 s. 11, 12
140 Türk Hekimleri Jübilesi, s. 17.
141 Türk Hekimleri Jübilesi s. 26
142 Şair Tabipler, s. 272
143 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, 11. Baskı, Remzi Kitabevi, 1987, İstanbul, s. 129
144 Nurettin Şimşek, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askeri Bey, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008 İstanbul, s. 39
145 İsmail Küçükkılınç, II. Meşrutiyet'in İlanında Halk Unsuru, Cedit Neşriyat, Ankara, 2001, s. 249

giderek burada örgütlenme için meslektaşı postacı zülüflü veya Kara Kemal ile buluştu ve burada örgütlenmeyi sağladı.

Cemiyetin Manastır şubesinin kuruluşu 30 Kasım 1906 Cuma günü gerçekleşti ve bütün esaslar Kazım Karabekir ve Enver Bey tarafından belirlendi. Cemiyet Manastır çevresinde hızlı bir şekilde yayıldı, Resnc'de Niyazi Bey, Ohri'de Eyüp Sabri Bey, Üsküp'te Galip Bey gibi kişilerin üye olmasıyla çok daha güçlü bir duruma geldi. Başlangıçta Cemiyetin Manastır merkezi, Selanik'ten daha güçlüydü. Her ne kadar Selanik, sonraları asıl merkez olduysa da, her zaman gizliliğini korumuştu. Manastır ise, 1908 yılında yabancı konsolosluklara tebligat yapacak kadar hareketli bir ortama sahip oldu. Bunda Manastır merkezi ile sıkı bağları olan Enver Bey'in büyük bir rolü vardı. Cemiyet, Meşrutiyet'in ilanından sonra "kahraman-ı hürriyet, ruh-u devlet, cemiyet-i mukaddese" gibi isimlerle adlandırıldı. Cemiyete karşı çıkmak vatan hainliği gibi algılanıyordu.

1906 yılının Eylül ayında Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile merkezi Paris'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Dr. Nazım'ın Paris'ten Selanik'e gelmesiyle 27 Eylül 1907'den itibaren Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adı altında birleşti, bu isim 1908'in ilk günlerinde İttihat ve Terakki'ye çevrildi.

Süleyman Askeri, Kazım Karabekir, Enver Paşa, Kuşçubaşı Eşref (Sencer) ve Halil Kut da bu cemiyete ilk üye olanlardı. Enver Bey'e Manastır ile Selanik arası ilişkileri sağlama görevi verildi. İttihat ve Terakki Cemiyetinin örgütlenmesini Resne'de Kolağası Niyazi, Ohri'de Kolağası Eyüp Sabri, Üsküp'te Galip Bey, Gevgili'de Ömer Fevzi (Mardin), Edirne'de İsmet Bey, Kazım Karabekir, Seyfi Paşa ve Hüseyin Kadri yaptı. 1908 yılında Makedonya ve Balkanlar'da yaygın bir şekilde örgütlenen İttihat ve Terakki II. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan eylemleri de yürüttü. Edirne ve Selanik'te bulunan 2. ve 3. Ordu subayları İttihat ve Terakki'ye üye oldu.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin yönetim kurulundaki çekirdek kadroda Mehmet Talat, Dr. Nazım, Mithat Şükrü, Hacı Adil (Arda), Ziya Gökalp, Dr. Bahaeddin Şakir, Dr. Rüsuhi (Dikmen) ve Kara Kemal vardı. Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Rüsuhi'ye Doktorlar Grubu deniyordu.[146] Talat Paşa örgüte hâkim iken Enver Paşa orduya hâkimdi. Manastır merkez heyetinde Süvari Yarbayı (sonra Miralay) Sadık Bey (sonraları İttihat ve Terakkiye muhalif oldu), Avcı taburu binbaşısı Kurmay Remzi, Süleyman Askeri, Binbaşı Vehip (Paşa), Mümtaz Yüzbaşı Habip, Topçu üsteğmeni Yusuf Ziya ve vilayet tercümanı Fahri Bey vardı.

Abidin Nesimi, Yılların İçinden isimli hatıra kitabında İttihat ve Terakki için şunları vurguladı: "İttihat ve Terakki'nin gizli döneminde yurt içinde İttihat ve Terakki'nin iki esaslı merkezi vardı; birincisi Yahudi ve masonların çoğunluk teşkil ettiği Selanik Ocağı, diğeri Arnavutların ve Melami-Bektaşilerin çoğunluk teşkil ettiği Manastır ocağı. İttihat ve Terakki'nin fikri gücünü Selanik, vurucu gücünü de Manastır ocağı teşkil ediyordu. Manastır Bektaşi tekkesi çok kuvvetliydi ve o çevre halkının çoğu Bektaşi idi. Özellikle Müslüman Arnavutlar hep Bektaşi idiler. Ayrıca bu sırada Manastır'da bulunan Muhammed Nur-ül Arabi adlı büyük bir din adamı burada Melamiliği kurmuştu. Melamilik

146 Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm, İletişim Yayınları, 2012, s. 57

onun sayesinde Manastır'da yaygınlaştı. Özellikle İstanbul Melami Tekkesi şeyhinin oğlu Miralay Sadık Bey (daha sonra muhalif olur ve Hürriyet ve İtilaf Partisini'nin önemli adamı olur) Manastır'daydı ve etrafında Melami subaylar yer almıştı. Buna karşılık Selanik'te daha çok batının sosyalist ve masonik görüşleri geçerliydi. Yahudilerin, masonların, Melami Bektaşilerin Abdülhamid'e karşı olmaları kolayca izah edilebilir."[147] Abidin Nesimi, hatıratında ayrıca İslami -sosyalist (Melami) federasyonun temsilcisinin Üsküp'e yerleşmiş olan Muhammed Nur-ül Arabi olduğunu ve Miralay Sadık Bey, Yüzbaşı Şabanağa, Terlikçi Salih Efendi hareketi ve 1912 Halaskar Zabitan hareketinin Çarlığa karşı Balkanları korumak için İslami Sosyalist (Melami) federasyonu kurmak isteğinin bir sonucu olduğunu, Parvüs Efendi'nin de İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle anlaşıp Pantürkizm ve Panislamizm savunuculuğu yaptığını iddia etti.[148] Bu sıralar Serez'de gözü kara ittihatçı fedailer türedi. Bunlar daha sonra "Serez Çetesi" olarak bilindi. Bu fedailer grubu Serez'den Manastır'a ve daha sonra İstanbul'a yayıldı. Fedai Zabitan arasında İzmitli Mümtaz, Atıf, Hilmi, Ali Çetinkaya, Hüsrev Sami, Sapancalı Hakkı, Topçu İhsan ve Yakup Cemil gibi isimler vardı. Bunlar komitacılık yaptığı gibi siyasal iktidar üzerinde baskı ve tehdit uyguladı. Serez Çetesi'nin en önemli adamı Çerkez Ahmet'ti. Bu dönemde muhalif gazetecilerden Hasan Fehmi, Ahmet Samim ve Zeki Bey faali meçhul cinayete kurban gitti. Abidin Nesimi, Teşkilat-ı Mahsusa'da bulunan Çerkez Ahmet'in görev dışı işler yapması ve Prof. Dikran Kelekyan'ın bulunduğu Ermeni kafilesini Suriye'ye götürürken katlettiği iddiasıyla Suriye'de Cemal Paşa tarafından kurşuna dizildiğini iddia etmişti.[149] Cemiyet-i Hafiye olarak da anılan bu fedai grubu yani komitacılar silahlı milisler halini aldı. Bunların çoğu İttihat ve Terakki iktidarı ele aldıktan sonra Teşkilat-ı Mahsusa'ya girdi.[150]

İttihat ve Terakki bütün Anadolu'da ve özellikle Trabzon ve İzmir'de çok yaygın olarak örgütlendi. Her yere İttihad Kulüpleri açıldı. İzmir'deki İttihat ve Terakki örgütlenmesini ise Eşref Kuşçubaşı, kardeşi Sami Bey, Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit ve 12 arkadaşı yaptı ve kendilerine tütün tüccarı süsü verdiler. Dr. Nazım da burada Tütüncü Yakup Ağa adıyla çalışmalar yaptı. İttihat ve Terakki yaptığı örgütlenme ile devletin tüm mekanizmalarını ele geçirdi. 1913'ten sonra valilerin tümü ittihatçıydı.

1908 yılında ittihatçı bazı subaylar padişaha karşı isyan ilan edip askerleriyle dağa çıktı. Binbaşı Resneli Niyazi Resne'de (3 Temmuz 1908), 4 gün sonra Tikveş'te Enver Binbaşı ve 20 Temmuz 1908'de Ohri'de Eyüp Sabri (Akgöl) (1876-1950) dağa çıktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk bildirisini Manastır'da 6 Temmuz 1908'de yayınladı. Padişahın, isyanı bastırmak için bölgeye gönderdiği Şemsi Paşa Teğmen Atıf (Kamçıl) tarafından öldürüldü. İzmir'den isyanı önlemek için gönderilen birlik ittihatçı subaylara katıldı. İttihat ve Terakki 23 Temmuz'da Manastır'da Binbaşı Vehip'in (Vehip Paşa) okuduğu bildiri ile meşrutiyet ilan etti. Padişah Abdülhamit de mecburen 23/24 Temmuz gecesi meşrutiyeti ilan etti. Enver, Resneli Niyazi ve Eyüp Akgöl Hürriyet Kahramanı ilan

147 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, Nöbetçi Yayınları, 2008 2. Basım, s31, 33
148 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, Nöbetçi Yayınevi, 2. Basım, 2008, s. 126, 127
149 İsmail Akbal, Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, 2008, Trabzon, s. 41, 45
150 Nurettin Şimşek, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askeri Bey, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008 İstanbul, s. 40

edildi. Resne'deki başlayan Hürriyet hareketine katılanlardan birisi Dr. Hüseyin Hüsnü Bilgütay (1878-?) idi.[151] Dr. Şükrü Kamil Talimcioğlu, 1870-1946) da İttihatçı bir doktordu ve 1906 yılında Selanik-Ropçov yakınında bulunan Devlen'de 66. Alay 1. Tabur tabibi olarak çalışırken Hürriyet için ordu ve halkı silahlanmaya teşvik ettiği iddiasıyla İstanbul Askeri Harp Divanına gönderildi ve Bekirağa bölüğüne hapsedildi. Hapisten çıkınca Talat Bey ile temasta bulunması ve faaliyetleri yüzünden tekrar divan-ı harbe çıkarıldı ve Elazığ'a sürüldü.[152]

İttihatçı doktorlar

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan ve Mustafa Kemal'le çeşitli şekillerde karşılaşmış doktorlardan bazıları şunlardı: Dr. Nazım, Dr. Rüsuhi, Dr. Bahattin Şakir, Hilâl-i Ahmer Başkanı Dr. Esat Paşa, Dr. Akil Muhtar, Dr. Tevfik Rüştü Aras, Dr. Abdülhak Adnan Adıvar, Dr. İbrahim Tali ve Dr. Nihat Reşat Berger.[153]

Dr. Nihat Reşat, önce Mısır'a sonra Paris'e gitti ve orada Prens Sabahattin'in yanında yer aldı. O dönemde Avrupa'da bulunan Jön Türkler'in önemli isimleri arasında Ahmet Rıza, Prens Sabahattin, Sami Paşazade Sezai, Dr. Nihat Reşat, Dr. Bahattin Şakir, Doktor Rıfat İnsel (dahiliye uzmanı), Trabzonlu Dr. Abdülkerim Sebati Gürgün (sonradan Trablusgarp Savaşı'na katıldı ve Tıbbiye'de cerrahi hocası oldu. 1872-1942) ve Dr. Sabri gibi kişiler vardı. Dr. Nihat Reşat ve Dr. Bahattin Şakir arasında görüş ayrılığı oldu; Dr. Nihat Reşat, âdem-i merkeziyet fikrini savunan Prens Sabahattin'in tarafını tutarken, Dr. Bahattin Şakir ise Dr. Nazım ve Ahmet Rıza'yı yani Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni destekledi. Meşrutiyet ilan edilince Dr. Nihat Reşat 1908'de İstanbul'a döndü; ancak İttihat ve Terakki'ye karşı suikast teşebbüsünde bulunduğu iddiasıyla İstanbul muhafızı Cemal Paşa tarafından tutuklanması söz konusu oldu. İttihat ve Terakki'nin lideri Talat Paşa da Dr. Nihat Reşat'a el altından haber göndererek kaçmasını sağladı.[154] Divanyolu Eczanesi sahibi Ali Süreyya (Kalemcioğlu, 1857-1934) Bey de bu sırada İttihat ve Terakki'nin faal elemanıydı.

Dr. Bahattin Şakir (1874-1922), 1896 yılında Tıp Fakültesinden mezun oldu, 1900 yılında Tıp Fakültesinde muallim muavini olarak atandı. 1901 yılında veliaht Yusuf İzzettin Efendinin özel doktorluğunu yapmaya başladı. Veliahtla görüşmeleri ve ondan Cemiyet için yardım alması nedeniyle 1905 yılında Erzincan'a sürüldü. Oradan Paris'e kaçtı. Paris'te Tıp Fakültesi'ne giderek adli tıp okudu ve Şura-yı Ümmet gazetesinde yazılar yazarak İttihat ve Terakki'nin örgütlenmesinde etkili oldu.[155] Meşrutiyet sonrası İstanbul'a dönüşünde Tıp Fakültesi'nde 1909-1918 arasında Tıbba-i Kanuni (adli tıp) müderrisi olarak çalıştı.[156] 1908'de İstanbul'da Şura-yı Ümmet'i yayınladı. Profesör Dr.

151 50 ve Daha Fazla Tababet Hayatı yaşayan Meslektaşların Jübilesi, 1953, Işıl Matbaası, s. 45
152 Gülten Dinç, Gazeteci Yazar Dr Şükrü Kamil Talimcioğlu Tıp Tarihi Araştırmaları dergisi, İstanbul, 2009 sayı 16, s 76-79)
153 Hikmet Çiçek, a.g.e. s. 33
154 Hüseyin Cahit Yalçın, Tanıdıklarım, Yapı Kredi Yayınları 2. Baskı 2002, İstanbul, s. 44
155 Alaattin Uca, İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahaattin Şakir Bey, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2009, s. 281
156 Rıza Tahsin, a.g.e. s.64

Bahattin Şakir 1910 yılında Tıp Fakültesi ikinci reisi (dekan yardımcısı) oldu ve aynı yıl Türkçe olarak yazılmış ilk Adli Tıp kitabını yayınladı.[157] Dr. Şakir, Balkan Savaşı'nda, 1912'deki Edirne Kuşatması sırasında Edirne Hilâl-i Ahmer Hastanesi Başhekimi olarak görev yaptı ve kuşatma sonrasında esir düşerek hapsedildi. 26 Mart 1913-30 Mayıs 1913 tarihleri arasında hapis olarak kaldı. 1913 yılında da İstanbul'da "Şura-yı Ümmet" gazetesini çıkaran Dr. Bahattin Şakir, 1918'e kadar İttihat ve Terakki genel merkez üyesi olarak görev yaptı. Neyyir-i Hakikat gazetesinde Dr. Nazım ile birlikte yazıları çıktı. Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu'da Teşkilat-ı Mahsusa bölge şefi olarak müfrezesiyle Ruslara karşı savaştı ve Ardahan'ı ele geçirdi.[158] 1917'de İttihat ve Terakki'nin haftalık yayın organı "Yeni Mecmua'yı kurdu ve burada Ziya Gökalp ile Türkçülük yayınlarına başladı. Mondros Mütarekesi imzalanınca İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle birlikte ülkeyi terk etti ve 1922 de Berlin'de Ermeni teröristler tarafından şehit edildi. Atatürk, ailesine "Erk" soyadını verdi. Mezarı halen Berlin Türk Şehitliğindedir.[159]

Doktor Nazım (1870-1926) ise Askeri tıbbiye'de okurken yirmi bir yaşında Paris'e gitti ve Sorbonne Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kayıt oldu. Paris'in Berthollet Sokağında bir apartmanın son katındaki bir odada hayatını sürdürmeye başladı. Dr. Nazım ve Ahmed Rıza Paris'te bulundukları sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris şubesini kurdu. Dr. Nazım, 1895'te kadın-doğum ihtisasını bitirdi ve Paris'te Ahmed Rıza ile birlikte "Meşveret" gazetesini çıkardı. 1907 yılında Paris'te yaşayan Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Tevfik Rüştü'yle tanışarak dostluk kurdu. Dr. Nazım 1907'de Selanik'e geldi ve 27 Eylül 1907'de burada Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Üyeleri'nin İttihat ve Terakki'ye katılmasını sağladı ve İttihat ve Terakki yeniden kuruldu. O, Selanik-Paris arası koordinasyonunu sağladı. Daha sonra Ege bölgesinde hoca, tütüncü ve subay kılığında İttihat ve Terakki'nin örgütlenmesi faaliyetine girişti. İzmir'de Meşrutiyet öncesi tütüncü esnafı kılığına girerek "Yakup Ağa" takma adıyla çalışmalar yaptı. Kordonboyu'ndaki tütüncü dükkânının üst katında çeşitli toplantılar yaptı ve subayları İttihat ve Terakki'ye katmak için uğraştı. Buraya gidenlerden birisi de topçu Yüzbaşı İsmet (İnönü) Bey'di. O sırada İzmir'de bulunan eczacı Süleyman Ferit (Eczacıbaşı) de onun çalışmalarına katıldı. Celal (Bayar) Bey de İttihat ve Terakki'nin İzmir temsilcisi olarak çalışmaya başladı. Meşrutiyet'in ilanından sonra Anadolu Vilayetleri Umum Valisi olarak İzmir'e geldi. Dr. Nazım ve Ahmet Rıza 1908 yılı Kasım ayında Londra'ya giderek İngiltere ile ittifak yapma önerisinde bulundularsa da İngiltere karşı çıktı.[160] Dr. Nazım daha sonra Selanik Belediye Hastanesi Baştabipliği yaptı. Dr. Nazım, İstibdadın sona ermesi ve Meşrutiyet'in gerçekleşmesi için "İnkılâp yapabilmek için önce teşkilat sonra neşriyat gerekli," diyerek 1913-1914 yıllarında İzmir'de Celal Bayar'la birlikte "Halka Doğru" gazetesini çıkardı.[161] 1914'de kurulduğu söylenen Teşkilat-ı Mahsusa'nın yönetici konseyinde yer aldı. 1916 yılında Fenerbahçe Spor Kulübü başkanlığı yaptı. 1918 yılında kısa süre Maarif Nazırlığı yaptı. Kasım 1918'de yurtdışına kaçtı. Temmuz 1921'de

157 Hikmet Çiçek, a.g.e. s.55
158 Hikmet Çiçek, a.g.e. s.82
159 Alattin Uca, Bahattin Şakir, a.g.e., s. 282
160 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları, İş Bankası Yayını, 2013, İstanbul, s. 66
161 Ahmet Eyicil, İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey, Gün Yayıncılık, 2004 Ankara, s. 15, 16

Moskova'ya Enver Paşa'nın yanına ve oradan Batum'a gitti. Yurda dönmek için mektuplar yazdıysa da kabul edilmedi. Ermenilerin Bahattin Şakir ve Talat Paşa'yı öldürmeleri üzerine 1922 yılında yurda döndü. Çeşitli yerlere başvurup doktorluk yapmak istediyse de kabul edilmedi ve bir depoda memurluk yapmaya başladı. 1926 yılında Atatürk'e suikast planladığı iddiasıyla Ankara İstiklâl Mahkemesi kararıyla idam edildi. Dr. Nazım, Adnan Menderes'in eşi Berrin Menderes'in dayısıydı.

Paris'te bu sıralarda Jön Türk grubundan ayrı olarak hükümet tarafından tahsil için gönderilen talebeler vardı. Bunların muhaliflerden uzak bulunmalarına Paris'te bulunan talebe müfettişleri tarafından itina gösterildi. Daha çok St. Michael Bulvarı üzerinde Vachette kahvehanesinde toplanan talebelerden bazıları Halit (Birsan) Bey, Yusuf Behçet (Güçer) Bey, Ali Yar Bey, Kâzım Şinasi (Dersan) Bey, Edip Daniş Bey, Dr. Mazlum (Boysan-Tümg), Dr. Recep Bey, Osman Nevres Bey (Hasan Tahsin Recep), Dr. Fahri (Mökay) Bey, Kâzım Bey, Saffet (Şâv) Bey, Dr. Rasih Kemal, Fazıl Nizamettin ve Patriyot Hilmi'dir.[162]

Dr. Tevfik Rüştü, Paris'te kadın-doğum ihtisası yaptı ve 1907'de İzmir'e giderek Memleket Hastanesi'nde çalışmaya başladı. Mustafa Kemal, Selanik'ten Şam'a dönerken İzmir Konak Meydanı'ndaki bir kıraathanede onunla tekrar karşılaştı. Bu nedenle Dr. Tevfik önce "Vatan ve Hürriyet" gizli cemiyetine, daha sonra da İttihat ve Terakki'ye girdi. Dr. Nazım da İzmir'e gittiği bir gün onunla tanıştı ve dost oldu. Böylece politikaya ilgi duymaya başladı. İzmir'de İttihat ve Terakki'nin yayınladığı "İttihad" gazetesinde başyazarlık yapmaya ve bir arkadaşının "Sedad" adlı gazetesinde başyazı yazarak politikaya girdi.[163] Dr. Tevfik Rüştü, Dr. Nazım'ın kayınbiraderiydi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, merkezini 1897'de Cenevre'ye taşıdı. Cenevre'de Abdülhamit'in istibdadından kaçan Dr. Abdullah Cevdet, Tıbbiyeli Mustafa Ragıp, eski Tıbbiyeli Tunalı Hilmi, Dr. Hasan Arif ve Dr. Akil Muhtar Özden Beyler vardı.[164] Paris'te bulunan Jön Türkler "Meşveret" gazetesi çıkarmaya başlamışlardı. Bu gazeteyi çıkaranlar arasında Ahmed Rıza, Halil Ganem, Nazım Hamid, Albert Fua, Cemil Zeki, Dr. Kadri Raşit (Anday) ve Dr. Refik Nevzat da bulunuyordu. Abdülhamit, Paris'teki Jön Türkleri kazanabilmek için onlara İstanbul'da güzel iş imkânları teklif edince bazı Jön Türkler İstanbul'a döndü ve İttihatçılar arasında bölünme yaşandı.[165] Sayın Prof. Dr. Emre Dölen'in zikrettiğine göre Dr. Akil Muhtar Özden padişahın tekliflerini kabul ederek İstanbul'a dönen Mizancı Murat'ı boğma girişiminde bulundu.[166] Bu sırada Kahire'de bulunan İttihat ve Terakki taraftarları arasında Dr. Hamit ve Dr. Pertev vardı.

Ancak bunlardan Dr. Refik Nevzat dönmedi ve Paris Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Kısa bir süre İzmir'e döndü ise de İttihat ve Terakki'nin baskısı nedeniyle tekrar Paris'e gitti. 1894'ten itibaren Paris'te Türkler tarafından yapılan tüm siyasi faaliyetlerin içinde oldu. 1951'de Türkiye'ye döndü ve 1953'te vefat etti.[167]

---

162 Ali Birinci, Ahmet Bedevi Kuran Jön Türklüğün Tarihçisi, Tarihin Alacakaranlığında, Dergâh Yayınları, 2010 İstanbul, s. 245

163 Ali Birinci, Tarihin Gölgesinde, Dergah Yayınları, 2001, s. 387

164 Veli Behçet Kurdoğlu, Şair Tabipler, s. 352

165 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi Cilt 3, s. 346

166 Emre Dölen, Müderris Dr. Akil Muhtar Bey'in Darülfünunumuz Hakkında Bazı Mülahazat" adlı Risalesi, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 2003, cilt 4, sayı 2 s. 69-88

167 Ali Birinci, Tarihin Gölgesinde, Dergah Yayınları, 2001, s. 388,389

Dr. Kadri Raşit Paşa (Anday; 1875-1949) Askeri Tıbbiye üçüncü sınıfta iken Fransa'ya giderek Paris Tıp Fakültesi'nde öğrenimini sürdürdü ve 1900'da diplomasını alarak ertesi yıl Türkiye'ye döndü. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de Fizyoloji muallimi oldu. Daha sonra Çocuk Hastalıkları kliniği muallimi oldu. Türkiye'de çocuk hekimliğinin kurucusu oldu.[168]

Dr. Şerafettin Mağmumi de (1869-1927) İttihat ve Terakki'nin ilk kurucularındandı. Üsküdar'da doğdu. Gülhane Askeri Tıbbiyesinden 1894'te mezun oldu. Tıbbiye'de "Eşref Fevzi" diye anılırdı. Başarı durumu itibariyle Dr. Kerim Sebati Gürgün'den sonra ikinciydi. Mezun olunca Haydarpaşa Askeri Hastanesinde çalışmaya başladı. Bu sırada Anadolu ve Suriye'de kolera salgını başladı. Sağlık Müfettişi olarak 9 Eylül 1894'te bu görev ile Mudanya'dan Adana-Halep yoluyla Suriye'ye yolculuk etti. İki yıl süren bu yolculuk sırasında Jön Türk faaliyetlerinde bulundu. 1896'da Kastamonu'ya atandı. Buradan Romanya'ya geçip sonra da Paris'e geldi. Paris'e kaçışında kendisine Mekkeli Dr. Sabri yardım etti. Orada Dr. Nazım, Mizancı Murat, Süleyman Nazif, Ali Kemal, Ethem Ruhi Balkan, Kaymakam Şefik Bey, Dr. İshak Sükûti, Çürüksulu Ahmet Bey, Milaslı Halil Menteşe ve Tunalı Hilmi Bey'le birlikte çalıştı. Burada Meşveret gazetesi çıkarıldı. Burada arkadaşlar birbirine düştü. Padişah Abdülhamid'in baş hafiyesi Ahmed Celalettin Paşa ile pazarlık yapıldı. Bu pazarlıkta 6 Temmuz 1897 günü Dr. Mağmumi'de bulundu. 22 Temmuz 1897 günü Padişah aleyhindeki neşriyatı durdurma şartıyla memlekete dönmeleri halinde affedilecekleri konusunda anlaşma yapıldı. Bunun üzerine Mizanca Murat, Süleyman Nazif ve bazı Jön Türkler İstanbul'a döndü. Mağmumi Paris'te ihtisas yapmak istedi. Diğerleri çeşitli sefaretlere atandı. Dr. Mağmumi, Ahmet Rıza ve Dr. Nazım ile geçinemedi. Mağmumi 1901'de Mısır'a gitti. Kahire'de Türk gazetesinde yayın faaliyetlerinde bulundu. İttihatçılarla arası bozuldu. Vatan hasreti içinde 1927'de hayatını kaybetti. Mezarı Kahire'deki Kaygusuz Sultan türbesindedir. Şerafettin Mağmumi'nin Seyahat Hatıraları, Kamus-ı Tıbbi gibi 15 eseri vardı. Arap harfli alfabemizin ıslahı konusunda fikirler ileri sürdü.[169]

Mustafa Kemal de, Harbiye'de ve Harp Akademisi'nde öğrenciyken Jön Türkler'in çıkardığı "Meşveret", "Mizan" ve "Osmanlı" gibi gazete ve dergileri takip etti ve onların görüşlerini öğrendi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti "Hürriyet" sloganlarıyla bir darbe sonucu iktidara geldiğinde ise ilk işi hürriyetleri kısıtlamak, muhalif basını susturmak oldu. İttihat ve Terakki'nin silahşorları muhalif gördüklerini öldürmekten çekinmedi. Bu durumu ilk gören Mustafa Kemal oldu ve 1909 kongresinde İttihat ve Terakki'nin Ordu'dan elini çekmesini istedi. Ancak onlar bu öneriyi kabul etmedi. Hatta onu öldürmeye bile kalkmışlardı. İttihat ve Terakki'ye üye olan subaylar kendilerinden üst rütbede olanları tanımaz oldu. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olduğu döneme kadar subaylar siyasetle uğraşmaya devam etti. Bu sırada Selanik'te görev yapan Binbaşı Behiç Erkin anılarında bu durumu acı acı anlattı.[170]

168 Ahmet Bedevi Kuran, a.g.c. s. 280- 283

169 Nazım H. Polat, Şerafettin Mağmumi (1869-1927) Hayatı, Eserleri, Dil ve Edebiyat Görüşleri, Tıp Tarihi Araştırmaları dergisi, No: 8 İstanbul 1999, s. 62-160

170 Behiç Erkin, Hatırat, Türk Tarih Kurumu yayını, 2010, s. 80

Meşrutiyet'in ilanında Tıbbiye

1905 ve 1906 yıllarında Sultan Abdülhamit'in Askeri Tıbbiye'ye uyguladığı baskı sonucunda birçok Tıbbiyeli mahkûm oldu. Bu nedenle öğrencilerin hareketleri ve faaliyetleri azaldı. Okula tıp konularının dışında kitap ve gazete getirmek yasak olduğu gibi, öğrencilerin Çamlıca ve Beşiktaş taraflarına gitmeleri de yasaklandı. Ancak edebiyat öğretmeni Raif Necdet Bey yine de güvendiği öğrencilere Avrupa'dan gelen bütün gazete ve dergileri verdi. İşte bu sırada Tıbbiye son sınıf öğrencilerinden Selanikli Mazlum (Dr. Tümgeneral Mazlum Boysan, sonraları İstiklâl Savaşı'nda fiilen cephede bulundu ve Cumhuriyet döneminde on iki yıl Ordu Sağlık Başkanlığı yaptı) okul tatilinde Selanik'te bulunan ünlü ittihatçılardan hatip Ömer Naci ile topçu mülazımı Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey'le tanıştı ve onlarla Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi hakkında görüşmeler yaptı. Tıbbiyeli Mazlum, Selanik'ten ayrılırken iyice bilendi ve beraberinde Dr. Bahattin Şakir'in yayınladığı Şura-yı Ümmet ve benzeri gazetelerle dergileri getirerek bunları arkadaşlarına okuttu. Böylece okulda hürriyet fikirleri yeniden alevlendi.

Tıbbiyeli Mazlum'un girişimiyle okulda 1 Mayıs 1323 (1907) günü yeni ve gizli bir cemiyet kuruldu. Bu cemiyette Selanikli Mazlum (Boysan), Hasekili Nazım Şakir (sonradan Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'na katıldı ve Gülhane'de Akliye ve Asabiye Hocası oldu, 1888-1969), Kadıçeşmeli Ahmet Nuri, Kocamustafapaşalı Avni, Amasyalı Nail ve Kastamonulu Sadrettin Feyzi Bey vardı. Özellikle Tıbbiyeli Mazlum ve Nazım Şakir okulun duvarlarına "Yaşasın hürriyet, adalet, müsavat!" yazıları yazdı. Durum öğrenilince yapılan soruşturma sonucunda Tıbbiyeli Mazlum Tophane Zindanına gönderildi. Tıbbiye'deki bu hareketler baytar mektebi ve Harbiye mektebine de sıçradı, oradaki öğrenciler de bu tür eylemler yapmaya başladı.[171]

Dr. Mazlum Boysan, Meşrutiyet döneminde Paris'te eğitim gördü ve operatör oldu. İstiklâl Savaşı'nda Büyük Taarruz'un en kritik yerinde bulunan 4. Kolordu Sıhhiye Reisliği yapan Dr. Mazlum Boysan zaferden sonra Bursa Askeri Hastanesi'ni kurdu.

Meşrutiyet, 23 Temmuz 1908 günü Manastır'da hükümet meydanında kurmay Binbaşı Vehip Bey (sonra Vehip Paşa) tarafından okunan nutukla ilan olundu. Bu beyannameyi Ali Fethi (Okyar) hazırladı. O sırada Makedonya'da Gevgili'de bulunan Enver Bey de orada ve Köprülü'de hürriyet ilan ederek Selanik'e döndü. Ondan sonra da adı Hürriyet Kahramanı Enver Bey şeklinde anılmaya başlandı. Askeri Tıbbiye Hocası Dr. Rıza Nur'un telkiniyle ikibine yakın Tıbbiye öğrencisi bayrak ve yazılarla Üsküdar'a yürüdü ve sonra Taksim'e gitti. Ertesi gün ise Babıali ve Bayezid'e gidip yürüyüş yaptı.[172] Daha sonra Tıbbiyeliler o zamanlar "Kâbe-i Hürriyet" denilen Selanik'e gitme kararı aldı. Bu ziyarete Tıbbiyeler dışında Müşir Operatör Cemil, göz tabibi Esad Paşa (Işık, 1863-1936) ve birçok hoca katıldı. Bu amaçla küçük bir vapur kiralandı ve bir askeri mızıkayla 12 Eylül 1908'de yola çıkıldı ve 14 Eylül 1908 günü Selanik'e varıldı. Belediye ve Selanik doktorlarının misafiri olarak üç gün üç gece kalındı. Birinci gece Enver, Cavit

171 Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, Dr. Mehmet Derviş Kuntman, Derleyen: Prof Dr Metin Özata, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strajik Etüd Başkanlığı yayını, Genelkurmay Basımevi, 2009, Ankara, s. 10-11

172 Kilisli Dr. Mehmet Derviş Kuntman, Bir Doktorun Harb ve Memleket Hatıraları, 215 Sayılı Silahlı Kuvvetler dergisinin ek kısmı, 1 Eylül 1965, KK İstanbul Askeri Basımevi, s. 11-14

ve Rıza Tevfik, Kristal Gazinosu'nda verilen yemekte konuşma yaptı. Bu seyahat katılan ve Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Kafkas Cephesi ve İstiklâl Savaşı'nda bulunmuş olan Kilisli Dr. Mehmet Derviş (Kuntman) bu konudaki anılarını Süheyl Ünver Hoca'ya şöyle anlattı: "12 Eylül 1908'de askeri Tıbbiyelilerden bir grup ile Selanik'i ziyaret ettik. Orada üç gün üç gece kaldık. Enver Bey'in yaptığı konuşma beğenilmedi. Dr. Rıza Tevfik'in konuşması çok alkış topladı. 19 Eylül'de döndük. O zaman talebe çığırından çıkmış, Tıbbiyeliliği unutmuştu. Bir gün hocamız Dr. Saim Ali (Dilemre, 1878-1954) "Efendiler! Yaşasın Hürriyet demekle bir millet hürriyete kavuşmaz. Hürriyet, huni ile insanın ağzına akıtılmaz. İnkılâp yukarıdan aşağıya olmaz. Büyük halk kitlesinde şuurlu bir inkılâp fikri olmadıkça bağırıp çağırmaktan bir fayda hâsıl olmaz" diyerek öğrencileri itidale ve derslere çalışmaya davet etti."[173]

Bir yandan itidal çağrısı yapılırken Tıbbiyeliler, Sultan Hamid'in yasakladığı Vatan-Silistre piyesini okulun bahçesinde oynayarak elde ettikleri 1000 kadar altını Donanma Cemiyeti'ne teslim etti.[174]

Meşrutiyetin ilanından sonra Tıp Fakültesi'nden mezun olanlara verilecek diplomanın hem Türkçe hem Fransızca mı, yoksa sadece Türkçe mi yazılması tartışma konusu oldu. 26 Mayıs 1909 tarihinde yapılan toplantıda Dâhiliye Hocası Prof. Dr. Feyzi Paşa (Dr. Feyzullah İzmidi) nın "Bundan sonra diplomalarımız Türkçe olmalıdır" görüşü doğrultusunda karar alındı ve o yıldan itibaren tıp diplomaları Türkçe oldu.[175]

Teşkilatı Mahsusa'da görev yapan doktorlar

Teşkilatı Mahsusa, Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya bağlı olarak 5 Ağustos 1914 tarihinde Erkânı Harp Kolağası (Kıdemli Kurmay Yüzbaşı) Süleyman Askeri Bey'in başkanlığında kuruldu.[176] O zamanki resmi adı: "Umur-ı Şarkiye Müdürlüğü" idi. Devleti korumak ve işgalden kurtarmak amacıyla yola çıkan bu gizli istihbarat örgütü ilk önce Makedonya'da faaliyete başladı. Teşkilatı Mahsusa'nın başkanlığını 1915'e kadar Süleyman Askeri Bey, 1915-1918 arası Ali Başhampa ve son olarak 5 Aralık 1918'te Albay Hüsamettin Ertürk yaptı.[177] Enver Paşa, İstanbul'dan kaçarken Hüsamettin Ertürk'e Teşkilat-ı Mahsusa'yı resmen lağvetmesini ancak bu teşkilatın aslında ortadan kalkmayacağını ve gizli olarak devam edeceğini söyledi.[178] Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili belgelere dayalı bilgi çok azdır. Yazılan kitaplar da daha çok bazı kişilerin ifadelerine dayalıdır. Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili belgelerin 1928 yılında 8 sandık olarak Genelkurmay'a Süvari Albayı Hüsamettin Ertürk tarafından teslim edildiği bir yayında belirtilmiş olmasına karşın[179] bu tür özel bir

173 Süheyl Ünver, Tıp Tarihimiz Yıllığı I, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını Sayı: 52, İstanbul 1966, s. 71, 72

174 Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, a.g.e., s. 14

175 Çağatay Üstün, Eren Akçiçek, Fehmi Akçiçek, Hekim, Tabip, Doktor, "Onlardan Anılar" Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 2003 İzmir, s. 42-43

176 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, Türk Tarih Kurumu Yayını, 3. Baskı, s. 88 1992

177 Mustafa Balcıoğlu, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e, 2004, Asil Yayınları Ankara, s. 4

178 Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk, İlgi Kültür Sanat, 2011, İstanbul, s. 201

179 Vahdet Keleşyılmaz, Türk Ordusundan Bir vefa Örneği ve Teşkilât-ı Mahsusa Belgeleri, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, sayı 44

arşivin olmadığı da bazı tarihçiler (Ahmet Tetik ile şahşi görüşme) tarafından ifade edildi. Teşkilat-ı Mahsusa'nın çalışma sahaları: Arabistan, Cezayir, Fas, Tunus, Trablusgarp, Mısır, Hindistan, Java, İran, Afganistan, İç-Asya, Çin, Kafkasya, Rusya, Sudan, Habeşistan, Balkanlar ve Avrupa idi. Mısır, Cezayir, Libya, Hindistan, Afganistan ve Türkistan'daki İstiklâl mücadelelerini yönlendiren liderler hep Teşkilat-ı Mahsusa tarafından yetiştirildi. Teşkilata girenlere bayrak, Kur'an ve silah üzerine el basarak yapılan yeminden sonra iki tabanca verilirdi. Birisi savaşmak için büyük bir tabanca, diğeri eğer gerekirse intihar etmek için küçük bir tabancaydı.[180]

Teşkilat-ı Mahsusa başkanlarından Ali Başhampa, aslen Tunusluydu ve Enver Paşa'nın dostuydu; Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün ya da 31 Ekim 1918 günü Akaretler'deki evinde genç yaşta öldü. İstanbul işgal edildiğinde İngilizler onun öldüğüne inanmadı ve mezarını açarak incceleme yaptı. Çünkü Teşkilat-ı Mahsusa İngilizlerin Hindistan gibi sömürgelerinde bağımsızlık hareketlerini örgütlemiş onlara epey zarar vermişti.[181] 1962'de Ali Başhampa'nın cenazesi Tunus'a götürüldü.[182]

Süleyman Askeri döneminde Teşkilat-ı Mahsusa dört masaya ayrıldı. Rumeli masasında Arif Cemil Bey, Kafkasya Masasında Yüzbaşı Rıza ve Nail, Afrika, Trablusgarp Masasında Hüseyin Tosun ve Tunuslu Ali Başhampa, Vilayeti Şarkiyye Masasında merkezi Erzurum olmak üzere Dr. Bahattin Şakir ve Ruşeni (Barkın) Bey görev yaptı. Kafkasya masası Trabzon'dan idare edildi ve burada görevli olarak Rıza ve Yenibahçeli Nail vardı.[183] Ömer Fevzi (Mardin) de Umur-ı Şarkiye yani Teşkilat-ı Mahsusa şubesinde görev yaptı ve daha sonra İran ateşe militeri oldu. Teşkilat-ı Mahsusa Erzurum müfreze kumandanı Ebülhindili Cafer (Erçıkan) ise Teşkilat-ı Mahsusa'nın Erzurum tarafındaki ilk reisinin Dr. Bahattin Şakir olduğunu, Erzurum'daki Dr. Fuad Sabit'in de onun yaveri olduğunu açıklamıştı.[184]

Trablusgarp'a giden subaylar "Fedai Zabitan" grubu olarak adlandırıldı. Fedai Zabitan listesinde olan kişilerin çoğu daha sonra kurulan Teşkilat-ı Mahsusa da da görev yaptı. Fedai Zabitan grubunda Yakup Cemil, Atıf Kamçıl, Rusuhi (Savaşcı), Kuşçubaşı Eşref (Sencer), Kuşçubaşı Hacı Selim Sami (Eşref'in kardeşi), Ömer Naci, Eyüp Sabri (Akgöl), Yusuf Şevvan, Sapancalı Hakkı, Kara Kemal, Yenibahçeli Nail, Yüzbaşı İsmail Hakkı (Tekçe), Deli Halit (Karsıalan), Yenibahçeli Şükrü (Oğuz), İzmitli Mümtaz (Enver Paşa'nın yaveri), Abdülkadir (1926'da asılan Ankara valisi), Ömer Fevzi (Mardin), Kazım Özalp, Sarı Efe Edip, Topal Osman, Trabzonlu Ali Rıza, Filibeli Hilmi, Bnb. Ali Fethi (Okyar), Halil (Kut), Mehmet Emin (Yurdakul), Nuri (Conker), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Kel Ali (Çetinkaya), Cevat Abbas (Gürer, Atatürk'ün yaveri), Bnb. Fuat (Bal-

180 Aydın Ayhan, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Değeri Anlaşılamayan Fedaisi: Kuşçubaşı Hacı Sami Bey, balkanlar.net

181 Vahdet Keleşyılmaz, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 50

182 Emin Şekip Arslan, Sürgünde Üç Ölüm, Truva Yayınları, 3. Baskı, 2004, İstanbul, s.72

183 Nurettin Şimşek, Teşkilat-ı Mahsusanın Reisi Süleyman Askeri Bey, IQ Yayıncılık, 2008 s. 121, 128

184 Yazan Hasane Ilgaz, Hazırlayan Dr. Ali Birinci, Teşkilat-ı Mahsusa Günleri Ebülhindili Cafer Bey: Teşkilat-ı Mahsusa Erzurum Müfreze Kumandanı, Türk Yurdu dergisi, Sayı 165, Mayıs 2001, cilt 21, s. 56

kan), İbrahim Süreyya (Yiğit) ve Bnb. Mustafa Kemal (Atatürk) gibi subaylar vardı.[185, 186] Mustafa Kemal Fedai Zabitan grubunda olsa da Teşkilat-ı Mahsusa'ya girmemişti. Rauf (Orbay), Bekir Sami (Günsav), Çerkez Ethem, Nuri (Killigil Paşa), Hasan Tahsin (Osman Nevres), Çerkez Reşit de Teşkilat-ı Mahsusa üyesiydi. Teşkilat- Mahsusa da İslamcı düşünürlerden Said-i Nursi ve Mehmet Akif de faal görevler aldı.[187]

1918 başında Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Kel Ali Bey Haydarpaşa Garı hamallar kâhyası ve aynı zamanda kayıkçılar kâhyası olarak çalıştı. Mütareke ve işgal yıllarında itfaiyeciler ve tulumbacı kabadayılar işgalcilere ve işbirlikçilere göz açtırmadı ve hamallar ve kayıkçılar da Anadolu'ya silah kaçırmada tarihi görevler üstlendi.[188]

Teşkilat-ı Mahsusa'da görev alan hekimler ise şunlardır: Dr. Bahattin Şakir (Doğu'da Teşkilat-ı Mahsusa şefi idi, yaveri Dr. Fuat Sabit oldu), Dr. Nazım, Dr. Eğinli Hasan Rıza, Dr. Abdülrahim Bey, Dr. Refik Saydam, Dr. İbrahim Tali (Öngören), Dr. Fuat Sabit (Ağacık), Dr. Fikret Tahir (Onuralp), Dr. Ömer Fevzi (Öğet) ve Topçu Mirlivası Sezai Paşazade Dr. Nihat Sezai (Güran), Dr. Abidin (Atak), Dr. Hakkı Cenabi (veya Cenap),[189] Dr. Ali Rıza (Levent, TBMM 5. Dönem Mardin mebusu), Dr. İsa Ruhi Paşa (Kafkasya'da görev aldı), Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Dr. Numan (Gönen'i 6 Eylül 1922'de Yunan işgalinden kurtardı), Dr. Fahri Kutlar, Dr. Ahmet Vicdani Özbek (Halil Kut Paşa kumandasındaki İran-Azerbaycan seferi doktoru), Dr. Şerefettin Özdemir (Milli Mücadele'de şehit oldu, şair Ahmet Kutsi Tecer'in kardeşi), Trabzonlu Dr. Raik (Süleyman Raif Dülger, İpsiz Recep'i Kuva-yı Milliye'ye kattı, Grebene'de savaştı), Sinoplu Dr. Yüzbaşı Sefer (Osmancık Taburunda görevli iken Irak cephesinde Kurna harbinde savaşırken şehit), Dersimli Dr. Yüzbaşı Rıza (Osmancık Taburunda görevli), Diyarbakır valisi Dr. Reşit Bey (intihar etmiştir), Mısır'da görev yapan Mısırlı Dr. Rıfat Mansur, Opr. Dr. Şükrü Fazıl (İlkel, İbnül Reşid'in Suriye'de özel tabipliğini yapmıştır, Enver Paşa ile mektuplaşmaları vardır, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olması muhtemeldir), Trabzon vilayet sertabibi Dr. Yunus Vasfi Bey (Trabzon'da iken Stange müfrezelerinin aşılanması nedeniyle katılmıştır, Cumhuriyet döneminde Sağlık Bakanlığı müfettişliği yaptı), Dr. Tevfik Bey (Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Rıza ve Yenibahçeli Nail Bey Borçka'ya geri çekildiğinde İstanbul'dan Dr. Tevfik Bey Borçka'ya gelerek hastane müdürü yapılmıştı), Dr. Ahmet Fuat (Enver Paşa'nın yanında İttihad-i İslam Cemiyeti üyesi olarak Moskova'da bulundu, Mısırlı Kamil Paşa'nın oğludur), Dr. Esat Işık Paşa, Rum doktor İstalyanos, Hindistan'da görev yapan Hintli Dr. Hardiyal ve Dr. Nasır, İran Askeri Ataşesi ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Ömer Fevzi (Mardin) ile temasta olan Dr. Hasan Reşat Sığındım'ın da Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olma ihtimali vardır.[190] Teşkilat-ı Mahsusa'nın Şehzade Osman Fuat Efendi'nin Kumandasındaki Afrika Grupları Komutanlığında Libya ve Tunus'ta görev yapan Dr. Binbaşı Muhiddin Hayri

185 Emin Demirel, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler, 5.Baskı IQ Yayınları, 2004, İstanbul, s. 173-175

186 Phlip H. Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa, 3. Baskı, Arma Yayınları, 2003 s. 79,160

187 İsmail Akbal, Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, 2008, Trabzon, s. 47

188 Aydın Ayhan, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Değeri Anlaşılamayan Fedaisi: Kuşçubaşı Hacı Sami Bey, www.balkanlar.net

189 Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm, İletişim Yayınları, 2012, İstanbul, s. 136

190 Arif Cemil, Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa, Yayına Haz. Metin Martı, Arma Y. İstanbul tarihsiz s 13-44

(1911 Trablusgarp Harbine de katıldı, Eylül 1919'da İstanbul'a döndü), Dr. Yüzbaşı Beşir Fuad (Suriyelidir, 1911 Trablusgarp Savaşı'na da katıldı) ve Dr. Binbaşı Osman Bey (1911 Trablusgarp Savaşı'na da katıldı, 1918'de hastalanarak öldü) de Teşkilat-ı Mahsusa üyesiydiler. Tıbbiye öğrencileri Reşit Galip, Hulusi, Behçet ve Hüseyin Hulki de Trabzon'da Teşkilat-ı Mahsusa'ya girerek Hopa yoluyla Yakup Cemil müfrezesinde görev alarak Kafkas cephesinde Beşinci Ergaristi, Kora ve Muradit işgallerine katıldı.

Teşkilat-ı Mahsusa'da görev alanlardan birisi Dr. Fahri Kutlar'dı (1962'de vefat etmiştir). Dr. Fahri Kutlar, Teşkilat-ı Mahsusa hakkında bildiklerini Abidin Nesimi Fatinoğlu'na anlattı. Dr. Fahri Kutlar Askeri Tıbbiyeyi bitirir bitirmez Ubeydullah Efendi'nin (Mehmet Ubeydullah Hatipoğlu) hücresinde vazife aldı ve 1. Dünya Savaşı sırasında İran'daki Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusa'sında çalışırken İngilizlere esir düştü. Dr. Fahri Kutlar Ubeydullah Efendi'nin Afganistan yolculuğu sırasında (Tahran'da tutuklanır) ona kafile doktoru olarak eşlik etti.[191,192] Dr. Fahri Kutlar'ın anlattığına göre Teşkilat-ı Mahsusa'da örgütlenme birbirinden bağımsız çeşitli hücreler şeklindeydi. Her hücrenin bir doktoru, iki-üç icra unsuru ve bir valesi vardı. Doktor, hücre mensuplarının yaralanması ve hastalanması sırasında onları tedavi etmekteydi. Vale de bunların yemeğini pişirmekte, çamaşırlarını yıkamakta ve diğer ev işlerini yapmaktaydı. İcra unsurları ise fedailerdi. Hücreler ya hücre başkanının ya da doktorun adıyla tarihe geçti. Buradaki doktorlar genellikle askeri tıbbiyeden yetişmiş, genç, ateşli, genellikle de "Türk ocaklı" kişilerdi. Bu örgütlenmede Kuzey Afrika'dan, İran'dan, Hindistan'dan, Çarlık Rusya'sı içinden ve Çin'den birçok kişiler görev aldı. Örgütlenmedeki kişiler 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Çarlık Rusya'sında mahalli cumhuriyetler kurdu. Birinci Dünya Savaşı çıkınca dâhili işlere bakan Teşkilat-ı Mahsusacılar düşman işgali altına girecek yerlerde mukavemet hareketleri yönet ve gerilla savaşları verecekti. Doğu Anadolu ve Irak kısmının örgütlenme hazırlıkları görevi Dr. Reşit Şahingiray'a verildi. Irak cephesinin esas örgütlenmesini ise Süleyman Askeri Bey yaptı.[193]

Abidin Nesimi, 5 Şubat 1990 günü Prof. Dr. İsmail Kara'ya yaptığı açıklamada Şair Samih Rıfat ile Mehmet Akif'in kendileri gibi Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan ilk Nafia Vekili Giritli İsmail Fazıl Paşa'nın mezar taşına yazılacak metni birlikte hazırladıklarını, çünkü üçünün de Teşkilat-ı Mahsusa'dan arkadaş olduğunu anlattıktan sonra Mütareke döneminde Teşkilat-ı Mahsusa'nın Dâhili yani Anadolu'ya dayalı projenin başkanlığını Rauf Orbay'ın, Teşikilat-ı Mahsusa-i Harici'nin başkanlığını ise Enver Paşa'nın yaptığını ve dış ülkelerdeki Müslümanları birleştirme amacı güttüğünü anlatmıştı. Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa-i Ticari de olduğunu da ifade etmişti.[194]

Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmış ve Trabzon faaliyetlerinde bulunmuş olan Kızandıklı Cevad Bey, 1919 yılında İstanbul'da yapılan Tehcir Yargılamaları sırasında verdiği ifadede Teşkilat-ı Mahsusa'nın İttihat ve Terakki Partisiyle ilgisinin bulunmadığını Harbiye Ne-

191 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, Nöbetçi Yayınevi, 2008 İstanbul 2. Baskı, s. 33
192 Ömer Hakan Özalp, Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Malta, Afganistan ve İran Hatıraları, Dergah Yayınları, 2002, İstanbul, 2. Baskı, s. 220
193 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, Nöbetçi Yayınevi, 2008 İstanbul 2. Baskı, s. 35, 36
194 İsmail Kara, Sözü Dilde Hayali Gözde, Dergah Yayınları, 2006 İstanbul s. 107

zaretine bağlı bir kuruluş olduğunu ve merkezinin Nuruosmaniye'de (Cağaloğlu) Şeref Sokağı 32 numaralı evde bulunduğunu ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte kurulduğunu anlattı. Cavit Bey, yine ifadesinde bu kuruluşta o zamanlar Yüzbaşı Arif (Cemil) Bey'in Makedonya tarafıyla ilgilendiğini, ayrıca Yüzbaşı Muhtar ve Kaymakam Hüsamettin (Ertürk) bulunduğunu ifade etti. Bunların gönüllüleri toplayıp Teşkilat-ı Mahsusa'ya aldığı ve müfrezeler halinde yurtdışına gönderildiğini açıkladı. Teşkilat-ı Mahsusa'nın başında Süleyman Askeri'den sonra Merkez Kumandanı Halil (Kut) Bey daha sonra da Merkez Kumandanı Kızandıklı Cevad Bey olarak kendisinin görev yaptığını açıkladı. Atıf Bey (Kamçıl) ise bu yargılamalar sırasındaki ifadesinde Teşkilat-ı Mahsusa'nın Birinci Dünya Savaşı nedeniyle seferberlik ilan olunduğunda Süleyman Askeri başkanlığında Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak kurulduğunu Süleyman Askeri, Atıf Bey, Dr. Nazım ve Emniyet Umumi Müdürü Aziz Bey den oluşan bir komisyon tarafından idare edildiğini açıkladı. Atıf Bey (Kamçıl), Teşkilat-ı Mahsusa'nın o zamanlar Rusya içine fedakâr kişileri gönderip teşkilat kurduğunu ve 5-6 müfreze gönderildiğini ve başarılı olduklarını ifade etti. Atıf Bey, teşkilatın Rumeli Masası, Kafkasya Masası, Afrika, Trablusgarp Masası gibi şubeleri olduğunu Mütareke zamanında da bu teşkilatın kaldırıldığını açıkladı. Atıf Bey, Teşkilat-ı Mahsusa komisyonunun 1331 yılı Nisan ayında dağıldığını, Enver Paşa'nın bu tarihte Teşkilat-ı Mahsusa'nın başına Cezayirli Ali (Başhampa) Bey'i görevlendirildiğini vurguladı. Bahattin Şakir ve Rıza Bey Teşkilat-ı Mahsusa tarafından Erzurum tarafına memur edildi, ancak 3. Ordu Kumandanı Vehip Paşa ile aralarında bir ara anlaşmazlık oldu ve Bahattin Şakir asker olmadığından Vehip Paşa onu Teşkilat-ı Mahsusa riyasetinden çıkardı. Mithat Şükrü Bleda ise bu yargılamalar sırasında verdiği ifadede Dr. Rüsuhi'nin Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmadığını onun sadece İstanbul'da bulunduğunu, Teşkilat-ı Mahsusa'da sadece Bahattin Şakir'in çalıştığını açıkladı.[195]

Teşkilat-ı Mahsusa da görev yaptığı ifade edilen kişiler Milli Mücadele döneminde de çalıştı. Mustafa Kemal 1914'e kadar Fedai Zabitan grubu içinde yer almış ancak Teşkilat-ı Mahsusa içinde yer almamıştı. O bu tarihte Sofya'da askeri ateşe olarak çalışmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da iktidarı tam olarak ele geçirinceye kadar Teşkilat-ı Mahsusa üyeleriyle temasını devam ettirdi. Mustafa Kemal Milli Mücadele döneminde özellikle Doğu'daki muhaliflerle ve Elazığ Valisi Ali Galip ile mücadelede Teşkilat-ı Mahsusacı Deli Halit (Karsıalan) Bey'den ve onun emrindeki fedaileri Ebulhindili Cafer (Erçıkan) ve Topal Osman'dan destek aldı. Muhafiz Alayını kuran Teşkilat-ı Mahsusa üyesi İsmail Hakkı Tekçe'yi de Mustafa Kemal'e Halit Bey göndermişti. Teşkilat-ı Mahsusa'da görev alanlar Milli Mücadele sırasında çeşitli ayaklanmaların bastırılmasında görev aldı. Bunlar arasında Deli Halit (Karsıalan), Çerkez Ethem, Kuşçubaşı Eşref (Sencer), Yenibahçeli Şükrü (Oğuz), Topal Osman vardı. Enver Paşa, yurtdışına kaçarken son başkan Hüsamettin Ertürk'e örgütü tamamen lağv etmesini istemişti. Ancak bu örgüt fiilen kapansa da mirasına Karakol Cemiyeti kondu.[196]

195 Osman Selim Kocahanoğlu, Divan-ı Harbi Örfi Muhakemeleri Zabıt Ceridesi, Tehcir Yargılamaları (1919), Temel Yayınları, 2007 İstanbul, s. 67,68, 75, 123, 141, 289, 78, 79

196 İsmail Akbal, Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, 2008, Trabzon, s. 56

Süleyman Askeri'nin yaptığı mücadele ve savaşlarda yanında mutlaka Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Dr. Eğinli Hasan Rıza ve Dr. Nihat Sezai (Güran) vardı. Süleyman Askeri Irak'a gittiğinde Dr. Nihat Sezai de yanındaydı.[197] Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Dr. Bedri Bey ise Enver Paşa'nın ve İttihat ve Terakki'nin Asya ve özellikle Afganistan ilişkilerini düzenleyen biri olarak görev yaptı.[198]

Dr. Fevzi (Öget) Teşkilat-ı Mahsusa içinde görev alarak Kafkas cephesinde görev aldı ve yaralanarak binbaşı rütbesi ile malulen emekli oldu. Dr. Şerafettin Özdemir (1889-1922) ise yine Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak Kafkas Türklüğünün kurtuluş hareketlerine katılmak için Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin başhekimi olarak Doğu sınırına gitti ve Bitlis, Van cephelerinde Ruslara karşı savaşarak ağır yaralandı. Kardeşi Şair Ahmet Kutsi Tecer'dir.[199] Kafkasyalı olan Dr. İsa Ruhi Paşa Teşkilat-ı Mahsusa'ya girerek 1914-1917 yılları arasında Şeyh Şamil'in oğlu Kamil Paşa ve onun oğlu Sait Bey'le birlikte Ruslarla çarpıştı.[200] Dr. Ahmet Vicdani Özbek (1880-1960) ise Halil Kut Paşa ile Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak İran-Azerbaycan seferine katıldı ve bu kuvvetin başhekimliğini yaptı.[201] Dr. Sinoplu Sefer Bey Süleyman Askeri Bey ile Irak cephesine Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak katıldı ve bilfiil çarpışırken Rota muharebesinde şehit düştü. Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Dr. Numan Bey de Milli Mücadelede müfreze kumandanlığı yaparak Yunan işgali altındaki Gönen'i 6 Eylül 1922'de kurtardı.

Teşkilat-ı Mahsusa Birinci Cihan Harbi sonunda resmen kapatılmış olsa da üyelerinin Milli Mücadele zamanı Kuva-yı Milliyeyi ve Müdafaa-i Hukuk derneklerini örgütledi.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na girenler

İttihat ve Terakki kendisine kaydolmayanları düşman olarak görüyor ve tavır alıyordu. Askeri ve Sivil Tıbbiyenin birleşmesi sırasında İttihat ve Terakki'ye karşı tavır aldığı için Tıp Müderrisi Dr. Kadri Raşit (Anday) açığa çıkarıldı. Bu hareketi protesto eden diğer yedi müderris de Divan-ı Harbe verilmekle tehdit edilerek istifaları geri aldırıldı. İttihat ve Terakki'nin Türkçü bir siyaset izlemesi de azınlıklar tarafından hoş görülmedi.

Meşrutiyet'in ilanından sonra çok partili hayata geçilmesiyle birlikte İttihat ve Terakki'nin izlediği siyasete karşı çıkan partiler kuruldu. Bunlardan en önemlisi 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan Hürriyet ve İtilaf Partisi'ydi. Bu partinin kuruluşunda Dr. Rıza Nur, Sivas mebusu Dr. Nazaret Dağavaryan (bazı yayınlarda Ziraat Mühendisi olduğu belirtilmiş, 1862-1915), Dr. Rıza Tevfik, Miralay Sadık, Lütfi Fikri, Hüseyin Siret gibi kişiler vardı.[202] Abidin Nesimi anılarında Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurulmasını dördüncü tabaka Melami Şeyhi Terlikçi Salih Efendi'nin sağladığını ve Halaskar Zabitan grubunun Dr. Rıza Nur ve Terlikçi Salih Efendinin 115 Melami subayı örgütleyerek

197 Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk, İlgi Kültür Sanat, 2011, İstanbul, s. 131
198 Murat Bardakçı, İttihatçının Sandığı, İş Bankası yayını, 2014, İstanbul, s. 348
199 Şair Tabipler. s. 405.
200 Mirat-ı Tıbbiye, s. 10
201 Mirat-ı Tıbbiye s. 102 cilt 2
202 Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Partisi, Dergah Yayınları, 1990 İstanbul s. 32

kurulduğunu Dr. Rıza Nur'dan dan duyduğunu ifade etmiştir.[203]

Askeri Tıbbiye'den 1901'de tabip yüzbaşı olarak mezun olan Dr. Rıza Nur (1878-1942) Gülhane hastanesine ihtisas yapmak için girdi ve burada Meşrutiyet ilan edilinceye kadar çalıştı. Meşrutiyet öncesi İttihat ve Terakki'ye girdi. Meşrutiyet ilan edilince Sinop mebusu oldu. 1909 yılı ilk aylarında İttihat ve Terakki'den ayrılarak Ahrar Fırkası'na girdi. 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası Münevveran Takımının önde gelen üyesi oldu. 1912 seçimlerinden sonra bu partiden ayrıldı. 1913 Babıali baskınından sonra muhaliflerden olduğu için yurtdışına gönderildi. Daha sonra Ankara'da açılan Meclis'e gitti. Milli Eğitim ve Sağlık bakanı oldu. Lozan görüşmelerine katıldı. Atatürk'le arası açılınca 1926 yılında yurt dışına çıktı. Türkiye'ye 1938 yılında döndü ve 1942 yılında vefat etti. 17 civarında eseri vardır.[204]

Dr. Rıza Tevfik (Bölükbaşı) 1869'da Edirne doğdu. 1891 yılında Tıbbiye-i Mülkiye'ye kaydoldu. Askeri Tıbbiye'nin dahiliye subaylarından birine karşı geldiği için okuldan kovuldu. Affedilerek tekrar okula alındı. Sirkeci civarında yaptığı hürriyet, adalet ve hükümet şekilleri konuşması nedeniyle tekrar tutuklandı ve okuldan uzaklaştırıldı. Peşisira birkaç defa hapse atıldı. Hayatı düzene girsin diye akrabaları 1897'de onu evlendirdi. Bu maceralı öğrencilik sonra.sı Tıbbiyeden 1899 yılında ancak 30 yaşında mezun olabildi. Kötüşöhreti yüzünden bu defa diplomasına el kondu. Ancak bir müddet sonra Dr. Cenap Şahabettin'in devreye girmesiyle Karantina idaresi'ne doktor olarak tayin oldu. 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Meşrutiyet ilanını takiben Selim Sırrı (Tarcan) ile birlikte asayişi sağlamak üzere at sırtında İstanbul halkına günlerce meşrutiyet ve hürriyeti öven nutuklar verdi ve o günlerin ateşli hatibi olarak büyük bir şöhret kazandı. 1908'de Edirne Mebusu oldu. İttihatçı arkadaşlarıyla arası açıldı ve 1911 yılında İttihat ve Terakki partisine muhalefet etmeye başladı.[205] Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne 1911 yılında girdiyse de altı ay sonra 1912 yılında bu partiden uzaklaştı. Mütareke'den sonra Tevfik Paşa kabinesinde Maarif Nazırı oldu. Sevr'i imzalayan heyette bulundu. 1922 yılında Ali Kemal'in İstanbul'dan kaçırılıp İzmit'te linç edilmesinden sonra İtilafçı arkadaşlarıyla birlikte İngiliz Konsolosluğuna sığınıp Mısır'a giden bir yük gemisiyle Türkiye'den kaçtı. 1924 yılında 150'likler içinde oldu ve yurtdışına sürüldü. Sürgün hayatını Ürdün'de geçirdi. Yirmi yıllık bir sürgün hayatından sonra 1943'de Türkiye'ye döndü. 1949'da vefat etti.

Dr. Rıza Tevfik, Sürgünden döndükten sonra yazdığı "Biraz da Ben Konuşayım" adlı eserinde "Sevres Antlaşmasında imza ettiği kalemin Arnavutköy'de bulunan Amerikan Kız Koleji'ne hediye ettiği" iddialarının bir dedikodu olduğunu, böyle bir kalem hediye etmediğini, Sevres Salonunda Venizelos'a Yunanlıların hediye ettiği altın kalemden bu dedikodunun çıktığı ve üzerinde kaldığını ifade etti.[206] Rıza Tevfik, İbnü'l Emin Mahmud Kemal'e yazdığı mektupta: "Hükümet hizmetine girmiş olduğuma nadim oldum. Keşke kendi zevkime göre ulum ve felsefe ve şiir ile vakit geçirmiş olsaydım. Belki iki odalı bir evim olurdu ve ömrüm de yok yere heder olmazdı. Örnrümde nişan ve rütbe

203 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, Nöbetçi Yayınevi, 2. Basım, 2008, s. 156
204 Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Partisi,s. 48
205 Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Partisi s. 240, 241
206 Rıza Tevfik, Biraz da Ben Konuşayım, İletişim Yayınları, 1993, İstanbul, s. 12-14

kabul etmedim ve ihsan almadım" demişti.[207] Rıza Tevfik doktor olmasına rağmen Felsefe sahasında eserler verdi. Bu nedenle Feylesof diye de anıldı. "Dârülfünun Felsefe Ders Notları" ve Halk ve Tekke edebiyatına dair araştırmaları vardı. Hece vezninde şiirler yazdığı gibi koşmaları ve nefesleri vardır. Sevr'i imzalayan heyette olması aleyhinde en çok konuşulan hareketi oldu. Hatıralarını 1948'de "Biraz da Ben Konuşayım" başlığı altında Yeni Sabah gazetesinde yayınladı. On bir eseri vardır. Felsefe terimleri ile ilgili "Mufassal Kamus-ı Felsefe" adlı çok güzel ansiklopedik sözlüğü vardır. On cilt olarak tasarlandığı halde, ancak iki cildi yayımlanabildi.[208, 209]

Tıbbiyelilerin Türk Ocağı'nı kurması

Tıbbiyeliler İttihat ve Terakki'nin kuruşuna öncülük yaptıktan sonra "Türk Derneği" (18 Aralık 1908), "Türk Yurdu Cemiyeti" (31 Ağustos 1911) ve bu arada da Türk Ocağı'nın (3 Temmuz 1911) kurulmasına da öncülük etti.[210] Askeri Tıbbiyedeki Arap öğrencilerin bir dernek kurarak Türk öğrencileri aşağılaması ve horlaması neticesi Türk öğrencilerde bir reaksiyon oluştu ve bu nedenle bir araya gelerek bir dernek kurma girişimine başladı. Askeri tıbbiye öğrencileri Ethem Necdet, Bafralı Hüseyin Enver (Sarp) (1887-1960), Celal, Talat, Tevfik, Cemal, Osman, Hasan Şahin (Başkan), Selahaddin, Hüseyin Haşim (Çinilili) ve Hüseyin (Baydur) tarafından 1908 yıllarında başlatılan bu girişim toplantılarını önce okulda yaptı, ancak okul yönetimi tarafından toplantıların engellenmesi ile daha sonra Karacaahmet mezarlığında toplantılar başladı ve her sınıftan delegeler oluşturularak başlarına Dr. Fuat Sabit (Ağacık) geçti. Bu kuruluşa daha sonra sivil tıbbiye öğrencisi Hasan Ferit (Cansever) ve özellikle Mülkiye öğrencileri katıldı. Hüseyin Ragıp (Baydur) ve arkadaşları tarafından 24 Mayıs 1911 tarihinde (bazı yayınlarda 11 Mayıs 1911) "190 Tıbbiyeli Türk evladı" adına Akçuraoğlu Yusuf Bey'e mektup göndererek seslerini duyurmaya başladı. Bu mektupta öğrenciler "Türk kavminin hayat-ı inkıraz yaşadığı" nı ileri sürerek "Donanma Cemiyeti kadar geniş" bir dernek kurulmasını istedi.[211] Bu harekete diğer fakülte öğrencileriyle birlikte 231 veya 235 genç katıldı. Öğrenciler Mehmet Emin Yurdakul, Hüseyin Cahit, Yusuf Akçura, Ahmet Ferit Tek ve Ahmet Ağaoğlu ve diğer bazı yazarları ziyaret etti ve 3 Temmuz 1911 tarihinde fiilen Türk Ocağı kuruldu ve Mehmet Emin Bey Reis, Yusuf Akçura 2. Reis, Mehmet Ali Tevfik kâtip ve Dr. Fuat Sabit veznedar olarak seçildi. Öğrencilerin ziyaret ettiği Filibeli Şehbenderzade Hilmi "milliyete taraf olmakla beraber, bu telkinin din lisanı ile yapılmasında" ısrar etti. Servet-i Fünun dergisinin sahibi Ahmed İhsan, Türk milliyetçiliğinin İmparatorluk içindeki öteki unsurların harekete geçmesine neden olacağı gerekçesiyle karşı çıkmış, Feylesof Rıza Tevfik ise, yardım etmeyi kabul etmekle birlikte milliyetçiliği dar bir ideoloji olarak nitelendirdiğini belirtmiş ve siyasi hasımlarının çok olması nedeniyle aktif katılımının kurulacak derneğe zarar vereceği gerekçesiyle bu örgütlenme

---

207 Şair Tabipler, s. 307
208 Rıza Tevfik, Biraz da Ben Konuşayım, İletişim Yayınları, 1993, İstanbul, s. 28,29
209 Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Partisi, s. 242
210 Ali Birinci, Tarihin Gölgesinde, Dergah Yayınları, 2001, s. 223
211 Füsun Üstel, Türk Ocakları (1912-1931), İletişim Yayınları 3. Baskı, 2010, s. 52

içinde yer almayı reddetti.[212]

Türk Ocağı'nın isim babası Dr. Fuat Sabit (Ağacık) oldu. Dr. Fuat Sabit derneğin adının "Türklük Ocağı" olmasını önerdi ise de Kongrede "Türk Ocağı" ismi kabul edildi.[213] Dr. Fuat Sabit (Ağacık) (1887-1957) o günlerin askeri tıbbiyesindeki fikir ortamı için şunları söylemişti:

"Tıbbiye'de bulunduğum devir, İstibdadın sonu ve Meşrutiyetin başlangıcı olan buhranlı zamanlardı. Aramızda istibdada karşı münteşir bir Jön Türk ruhu hâkim olmakla beraber, tek tük olarak da devrin İslamcı ve Osmanlıcı telakkilerine karşı Türkçülük cereyanı baş göstermişti. Tıbbiye'de bizden evvelkilerden Kilisli Rıfat'ın (Kardan-Kara Rıfat) temsil ettiği Türkçülük cereyanını bizden sonraki sınıflardan Ethem Necdet, Hüseyin Enver (Sarp), Hüseyin (Ragıp) Baydur, Haşim ve sivil talebeden Hasan Ferit Cansever ve ben temsil ediyorduk. Paydoslarda bütün münakaşalarımız hep bu vadilerde cereyan etmekte idi. Bu münakaşaların muhassalası, basın âleminden Ahmed Mithat, Necib Asım, Veled Çelebi, Mehmet Emin, Ziya Gökalp, Akçoraoğlu Yusuf, Ahmed Hikmet, Ömer Seyfettin, Mehmet Ali Tevfik vesaire gibi mümessillerini bulan Türkçülük cereyanının da yankısı ile Türk Ocağı'nın kurulması oldu"[214]

Türk Ocağı kuruluşunda öncülük yapan 190 Tıbbiyeliden bazıları Çininli Haşim, Pertev, Dr. Reşit Galip, Dr. Hasan Ferit Cansever, Dr. Fazıl Doğan, Dr. Giritli Mustafa Alp, Dr. Cemil Şerif Baydur, Dr. Ali Rıza Levent ve Dr. Hasan Şahin Başkan olmuştu. Dr. Hasan Şahin Başkan, biyografisinde Tıbbiyenin ilk sınıflarında İttihat ve Terakki'ye girdiğini son sınıflarında iken Türk Ocağı'nın kuruluşunda yer aldığını ve Ocağın 51 numaralı üyesi olduğunu belirtmiştir.[215] Türk Ocağı'nın resmi kuruluşu 22 Mart 1912'de oldu. İttihat ve Terakki başlangıçta kendi politikalarına aykırı bu kuruşunun idari heyetinin toplantılarını engelledi ancak Hamdullah Suphi Tanrıöver'in başkanlık yaptığı dönemde Türk Ocağı, Enver Paşa, Dr. Nazım, Dr. Akil Muhtar, Dr. Hüseyinzade Ali gibi ittihatçılar tarafından da maddi ve manevi olarak desteklendi. Daha sonra Ziya Gökalp, Halide Edip Adıvar ve Ömer Seyfettin'in Ocağa katılması fikir olarak bu kuruluşu kuvvetlendirdi. Türk Ocağı sadece milliyetçi hislerle kurulmadı, Türkiye'deki teknik, eğitim, sağlık işleri, tarım ve ekonomi ile de ilgilendi. Türk Ocağı kendine bağlı olarak Türk Gücü Derneği, Köycüler Cemiyeti, Türk Bilgi Derneği gibi dernekler de kurdu. Türk Ocağı bünyesinde kurulan Köycüler Cemiyeti'nin başkanlığını Halide Edip Adıvar yapmakla birlikte fiili öncülüğünü Dr. Reşit Galip yaptı. Türk milliyetçiliğinin doğmasında ve Türk ulusu bilincinin oluşmasında önemli rolü olan Türk Ocağı 1931 yılında kapatılarak Cumhuriyet Halk Fırkası'na katıldı ve yerine Halkevleri kuruldu.[216] Türk Ocağı II. Meşrutiyet döneminde kurulan dernekler içinde örgütlenmesi, üye sayısı ve şube sayısı ile geniş bir halk topluluğuna seslenen bir konuma sahip oldu.

Mütareke döneminde yaklaşık bir yıl Türk Ocağı başkanlığı yapan Dr. Cemil Şerif

212 Füsun Üstel, a.g.e., s. 53
213 Füsun Üstel, a.g.e., s. 54.
214 Ali Birinci Tarihin Gölgesinde, Dergah Yayınları, 2001, s 224
215 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948 s. 40
216 Yusuf Sarınay, Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları, Ötüken Yayınevi, 1994, İstanbul, s. 134-161, 177.

(Baydur) Türk Ocağı'nın 1918 kongresinde, Tıbbiye-i Askeriye namına beş senelik hizmetinden dolayı Hamdullah Suphi'ye teşekkür etti. Bu kongrede yapılması düşünülen Nizamname Encümen'indeki asil üyeliklere Halide Edip (Adıvar), Ahmet Ferik (Tek), Ziya Gökalp, Dr. Sabri (Mekkeli), Dr. Hasan Ferit (Cansever), Dr. Selahattin, Dr. Tevfik Remzi (Kazancıgil) (1894-1969), Mehmet Erişirgil, Matematikçi Müderris Hüsnü Hamid (Sayman) yedek üyeliğe ise Dr. Cemil Şerif (Baydur) seçildi. Bu kongrede başkanlığa Mehmet Emin Yurdakul seçilmesine rağmen Mütareke şartları nedeniyle idare heyetinden bilinmeyen bir nedenle Halide Edip, Mehmet Emin Yurdakul ve Hasan Ferit Cansever gibi kişiler 6 Kasım 1918 tarihinde ayrılınca Türk Ocağı reisliğine daha 24 yaşında olan Dr. Cemil Baydur seçildi. Bu dönemde Türk Ocağı'nın girişimiyle Fatih Mitingi yapılır. Dr. Cemil Baydur'un başkanlığı, Hamdullah Suphi'nin Darülfünun konferans salonunda yapılan kongrede reis seçildiği 1 Kasım 1919 tarihine kadar sürdü. Bu sırada kendisi Muğla'da Müdafaa-i Hukuk teşkilatında çalışmalar da yaptı.[217]

Türk Ocağı denilince akla gelen isimlerden ilki Hamdullah Suphi Tanrıöver ise diğeri Dr. Hasan Ferit Cansever'di (1889-1969). Nüfus kâğıdında ismi HasanFerideddin'dir. Babası Kasımpaşa'daki Kadiri Mehmet Turabi Baba tekkesi şeyhi olan ve Babıali'de memurluk yapan Mehmet Ali Efendidir. İstanbul'da 1891'de doğan Dr. Hasan Ferit 1914'de Sivil Tıbbiye'den mezun olunca Kudüs ve Gazze bölgesindeki Hafir'de kurulan bir Hilâl-i Ahmer Hastanesinde çalışmaya başladı. Savaş sırasında bu hastane İngilizlere esir düştü. Ancak bu hastane daha önce İngiliz esir ve yaralılara iyi baktığı için hastane personeli İngilizler tarafından serbest bırakıldı. Dr. Hasan Ferit Cansever Beyrut'tan bindirildiği bir gemi ile İstanbul'a döndü. Haydarpaşa Darüleytam hastanesini kurarak başhekimliğini yaptı. Türk Ocağı'nın Köycülük hareketi nedeniyle Dr. Reşit Galip'le birlikte 1919 yılında Tavşanlı'ya gitti. Daha sonra 1920 de Antalya Sağlık Müdürü oldu, oğlu Turgut Cansever bu sırada Antalya'da doğdu. Bir buçuk yıl Antalya Sağlık Müdürlüğü yaptıktan sonra muhtemelen 1922 sonlarında veya 1923-1924'de Kayseri'de Zencidere kimsesiz çocuklar yurdunda (Darüleytam) müdür olarak çalıştı. Daha sonra Adana hükümet tabipliği ve Adana Hastanesi baştabipliği görevine başladı. Sıtma Savaşı'nda büyük başarı kazandı. "Sarı Tehlike" isimli bir kitap yayınladı. 1926 yılında Adana'dan Ankara'ya geldi ve Sağlık Bakanlığı Sıtma Savaş Teşkilatını kurdu. 1926-1929 yılları arasında dört yıl Türk Ocakları Umumi Kâtipliği yaptı. Ankara'daki Türk Ocağı binasının yaptırılmasında büyük rol oynadı. Eniştesi Dr. Reşit Galip'in İstiklâl Mahkemesinde çalışmasına karşı çıktı. 1927 yılında Türk Ocakları kurultayına "Tekliflerim" adında bir rapor sundu.[218] 1928 yılında Türk Ocakları Merkez Heyet-i Umumi Kâtibi ve Tavşanlı murahhası olarak çalıştı. 1928 yılında Umumi Kâtiplikten istifa ederek Türk Ocakları Batı Bölgesi Umumi Müfettişi olarak Bursa'ya yerleşti. 1931 yılında Türk Ocakları kapatılınca Bursa'da doktor olarak çalışmaya başladı ve 1933 yılında İstanbul'a geldi ve serbest doktor olarak çalışmaya başladı. Beyazıt Camcı Ali Mahallesi'nde o zamanlar Askeri Tıbbiye olarak kullanılan Fuat Paşa konağının tam karşısında bir konak kiralayarak burayı hem muayenehane hem de ev olarak kullandı. Bu sırada İETT doktorluğu da yaptı. 1944 yılında

217 Ali Birinci, Tarihin Alacakaranlığında, Dergah Yayınları, 2010, s. 172

218 Hüsrev Hatemi, Eriyen Mumlar, Dr Hasan Ferit Cansever, Dergah Yayınları, s. 303

Irkçılık-Turancılık davası nedeniyle Tabip Yüzbaşı Fethi Tevetoğlu ile birlikte 9 ay tutuklu kaldı ve yargılandıysa da ilk celsede serbest bırakıldı. Dr. Hasan Ferit birçok kitap yayınladı. 1969'da vefat etti. Türk Ocağı halen "Dr. Hasan Ferit Cansever Hizmet Ödülü" vermektedir. Hasan Ferit Cansever'in büyük amcasının oğlu Ankara eski valisi Yahya Gelip Kargı'dır. Eşi öğretmen Hatice Saim ile Kudüs'te bulunduğu sırada Halide Edip'in tanıştırması sonucu evlendi. Dr. Reşit Galip ise enişte sidir. Vejetaryen olduğu için "Et düşmanı Doktor" diye anıldı. "Türkçülük Nedir" isimli bir kitabında temel görüşlerini açıkladı.[219, 220]

Köycüler Cemiyeti ise 25 Kasım 1918 tarihinde fiilen, 18 Mart 1919'da ise resmen kuruldu. Bu cemiyet Türk Ocağı'nın halka doğru gitmek, Anadolu'ya çağdaş uygarlığı götürmek projesiydi. Merkezi İstanbul Cağaloğlu'nda Acı Musluk sokaktaydı (şimdiki Cemal Nadir sokağı) ve şubesi yoktu. Başkan Halide Edip (Adıvar), genel sekreter ve muhasebecisi Ragıp Nurettin (Eğe), mesul murahhas Dr. Şemseddin'den (Milli Mücadele'de Akhisar Sıhhi imdat heyeti başkanı ve daha sonra Hilâl-i Ahmer Eskişehir Hastanesi Baştabibi olarak görev yaptı) oluşmaktaydı. Ragıp Nureddin (Eğe) İzmir'de bulunan Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti Müdürlüğünde görev yapmaktaydı ve ayrıca Türk Ocağı idare heyetinde çalışmaktaydı. Dr. Ahmet Şemseddin Bey ise 1892 doğumlu olup Hilâl-i Ahmer'de görev yapmaktaydı. Nisan 1919'da Dr. Fazıl Doğan, Dr. Mustafa Alp, Dr. Hasan Ferit Cansever ve Dr. Reşit Galip'ten oluşan ilk kafile Kütahya Tavşanlı ve Emet'e gitti. [221]

Dr. Fethi Erden (1895-1966) de 1920'de Türk Ocağı umumi kâtibi olmuş aralıksız 12 yıl çalıştı ve 1931 de Reisliğini yaptı.[222] Dr. Fethi Erden, 9 Eylül 1922'de Türk Ocağı Genel Sekreteri olarak Atatürk'e Milli Zafer'i kutlayan bir telgraf gönderdi ve O da cevaben 22 Kasım 1922 günü bir teşekkür telgrafı gönderdi.[223]

Balkan Savaşı sonrası kurulan "Türk Gücü" isimli derneğin azası Dr. Tevfik Rüştü Aras'tı (Meclis-i Umur-ı Baytariye Hıfzısıhha Müdür Muavini). Bu dernek önce Ada Hanı'nda toplanmakta iken daha sonra Divanyolu'ndaki Türk Ocağı'nın ikinci katındaki iki odaya nakil edildi. Buraya Mülkiye Tibbiyesinden Semih Bey üye oldu. Türk Gücü Derneği "Türk Gibi Güçlü" şiarıyla kuruldu. Ziya Gökalp bu dernek için "Yeni Atilla" marşını yazdı.[224]

Türk Ocağı kurucularından Dr. Hüseyin Enver Sarp 1936-1938 yılları arasında Edirne Sıhhat Müdürlüğü yaptıktan sonra İstanbul Tıp Talebe Yurdu müdürlüğü ve Yalova kaplıcalarında çalıştı ve 1960 yılında vefat etti.

---

219 Hüsrev Hatemi, Eriyen Mumlar, Dr Hasan Ferit Cansever, Dergah Yayınları, s. 303,304

220 Beşir Ayvazoğlu, Dünyayı Güzelleştirmek, Turgut Cansever'le Konuşmalar, Timaş Yayınevi, 2012 İstanbul, s. 15-24, 141-166

221 Prof. Dr. Necmettin Sefercioğlu, Hasan Ferit Cansever, Orkun, 64. Sayı www.orkun.com.tr

222 Fethi Erden, s. 85

223 Nermin Kılıç, Atatürk'ün Türk Ocaklarındaki Konuşmaları, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2006, s.67

224 Mehmet Salih Erkek, Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat, Kitap Yayıncvi, 2012, s. 70-72

Cenevre Türk Yurdu

İsviçre'de bulunan Türk gençleri Türk Yurdu adı verdikleri cemiyetlerde toplanmaktaydı. Bu cemiyetler Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşı sırasında Türkiye'nin bir propaganda merkezi olarak çalıştı. Lozan, Cenevre ve Neuchatel'de Türk Yurdu vardı. O sırada öğrenci olan Şükrü Saraçoğlu Cenevre yurdunun reisi idi. Lozan Türk Yurdu'nda ise Reis İlyas Ragıp, kâtip Nail Moralı aza olarak Dr.Kazım Esad, Mustafa Şerif Cemal, Hüsnü Hamit Sayman ve bir ara başkanlık yapan Harun Aliçe vardı.[225] Mondros Mütarekesinden (30 Ekim 1918) önce Tıp tahsili yapanların hepsi bu Yurdun üyesiydi. Dr. Fahri Arel, Dr. Sedat Tavat, Dr. Hakkı Hayri Ayrı, Dr. Asım Germenli, Dr. Cevdet Devecioğlu ve Dr. Rauf Beyler hastanede staja başlamışlardı. Bu doktorlar 1. Dünya Harbi içinde burada İsviçre Türk Gençleri Cemiyeti'ni kurdu. Ahmet Bedevi Kuran ve arkadaşları Dr. Fahri Arel (1894-1993), Dr. Ali Sedat Tavat (Prof. 1892- 1973, Fizyopatoloji, farmakoloji, hematoloji) ve Yusuf Tavat ve diğerleri İzmir işgal edildiği gün (15 Mayıs 1919) Türk Menfaatlerini Koruma Cemiyeti kurarak Türkiye'nin haklarını koruyan yayınlarda bulundu.[226] Cenevre'de o sırada tıp tahsili yapanlar arasında Dr. Ahmet Nabi Kastarlak (Prof., Farmakolog), Dr. Hakkı Hayri Ayrı (Prof. Göz uzmanı) ve Dr. Fahri Arel (Cerrah) vardı. Milli Mücadele zamanında Paris'te bulunan Dr. Nihat Reşat Berger de aynı şekilde Türkiye'nin haklarını savunan yayınlar yaptı.

Siyasi parti kuranlar

Meşrutiyet ilan edilince İstanbul'a gelen firari ve menfilerin haklarını korumak amacıyla 1908 Ağustos'unda "Fedekaran-ı Millet Cemiyeti" kuruldu. Bu cemiyetin başkanı Avnullahülkazım, idarecileri doktor Ali Saip, Mevlanzade Rıfat ve yazar Hasan Fehmi'ydi.[227]

Dr. İbrahim Temo, 1909 yılında Osmanlı Demokrat Fırkasını (Fırka-i İbad) kurdu. Bu fırkaya Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Rıza Abud (Abudoğlu, operatör), Eczacı Tevfik, Bezmi Nusret (Kaygusuz) ve 8-10 tıbbiye öğrencisi de üye oldu. Üye olanlardan birisi stajyer tıbbiye talebesi olan Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'ydu. Bu fırkanın "Tenkid" isimli bir dergisi vardı ve İttihat ve Terakki'ye muhalif yayınlar yaptı. Bu nedenle İttihat ve Terakki bu fırkaya büyük tepki gösterdi ve kapatılmasını Dr. İbrahim Temo'dan istedi. O da kızarak Romanya'ya gitti. Bu fırka 1327 (1911) de Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılım yaparak kapandı.[228] Dr. Rıza Abud 1878 yılında doğdu. 1904'de Mülkiye Tıbbiyesinden mezun oldu. Paris'te ve Berlin'de Cerrahi ve Kadın Doğum ihtisası yaptı. Serbest hekim olarak çalıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda görev aldı. 1919'da Sultanahmet'te Alemdar Sıhhat Yurdu'nu kurdu. 1932'de doktorluğu bıraktı.[229] Dr. Rıza Abud, 1911 veya 1912 yıllarında Kandilli'de Cemil Sultan Köşkünde açılan hastanede operatörlük yapıyordu. Bu hastanede ayrıca Antepli Hekim Toros'un oğlu Dr. Topçuyan da operatör olarak ça-

225 Murat Bardakçı, İttihatçı'nın Sandığı, İş bankası Yayınları, 2014, s. 146,158
226 Ali Birinci, Ahmet Bedevi Kuran Jön Türklüğün Tarihçisi, Tarihin Alacakaranlığında Dergah Yayınları, 2010 İstanbul, s. 250, 251
227 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir Büyükşehir Belediyesi yayını, 2002 İzmir, s. 51
228 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir Büyükşehir Belediyesi yayını, 2002 İzmir, s. 89
229 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, s. 1

lışmaktaydı.[230] Dr. Rıza Abud'un 1927-1928 yıllarında İstanbul'da faaliyette olan Sıhhat Yurdu isimli özel kliniği vardı.[231] Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi sonrası muhaliflerden 1000 kusur kişi Bahri Cedit vapuruyla 1913 yılı Mayıs ayında Sinop'a sürgün edildi. Bu sürgüne gidenlerden birisi de Osmanlı Demokrat Fırka üyesi Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'ydu.[232]

23 Aralık 1918 tarihinde eski sadrazam Hacı Salih Paşazade Esad oğlu eski ittihatçılardan muallim emekli miralay (Albay) Dr. Hasan Rıza ve arkadaşı Cemil Arif (Alpay) Sosyalist eğilimli "Sosyal Demokrat Fırka" kurdu. Dr. Şefik Hüsnü 1946 yılında Dr. Hasan Rıza için "adap ve merasim içinde boğulmuş, kitlelerden uzak zavallı bir ihtiyar idi" demişti. Dr. Hasan Rıza Tıbbiye Cemiyeti daimi üyesiydi. 1922 yılı yazında "farmason" Dr. Hasan Rıza'yı önce işçiler sonra da tekaüt paşalar partiden ayrılarak terk etti.[233] Bu partide ayrıca Dr. Lebib de kâtip muavini olarak çalışmaktaydı.[234] Bu fırka Wilson Prensipleri'nin kabul edilmesini istemekteydi. Dr. Hasan Rıza 1920 yılında "Sosyalizm" adında bir risale yayınladı. Dr. Hasan Rıza, 1920 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya mektup yazdı ve "Mustafa Kemal'i Wilson gibi Sosyal Demokrat kabul ettiğini" bildirdi. 13 Mayıs 1925 tarihinde bu parti Bakanlar Kurulu Kararı ile kapatıldı.[235, 236] TBMM'de 23. 1. 1926 günü emekli Dr. Albay (tabip miralaylığından mütekaid) Hasan Rıza ve arkadaşlarının kurmak istedikleri bir cemiyetle ilgili dilekçelerinin görüşülmesine dair zabıt notları vardır.[237] Dr. Hasan Rıza 1930 yılında parti kurmak için tekrar teşebbüs etti ancak kuruluş izni alamadı.[238]

Sosyalist düşünceli Jön Türklerden olan Dr. Refik Nevzad ise iki arkadaşı ile Paris'e kaçarak İzmir'de daha önce yayımladıkları "Hizmet" gazetesini neşretti. Tıbbiye'de siyasi faaliyetleri nedeniyle tevkif edilme tehlikesi ortaya çıkınca daha ikinci sınıf Tıbbiye talebesi iken Mart 1894'te bir gece yarısı arkadaşlarından Cemil Zeki ile Paris'e kaçtı. Orada Tıbbiye'ye kaydoldu. 1 Aralık 1895'ten itibaren "Meşveret" gazetesini Ahmed Rıza, Halil Ganem, Nazım Hamid, Albert Fua, Cemil Zeki, Refik Nevzad ve Dr. Kadri Raşit Anday çıkarıyordu. Ali Kemal, Mizancı Murad, Dr. İshak Sükûti, Dr. Şerafettin Mağmumi ve Dr. Abdullah Cevdet Padişah 2. Abdülhamid'le anlaşıp yayın faaliyetlerini sona erdirdiği halde Dr. Refik Nevzat ülkeye geri dönmedi. Paris Tıp Fakültesi'nden 1904'de mezun oldu. Paris'te muayenehane açtı ve Paris'e gelen Türklere yardımcı oldu. Meşrutiyet'in ilanından sonra kısa süre İzmir'e dönüp seçimlere girdi ise de kazanamadı. İttihat ve Terakki ile arası açıldı ve eski arkadaşlarına muhalefet etti. 1912 seçimlerinde bu defa Hürriyet ve İtilaf partisinden aday oldu ve yine kazanamadı. Paris'e kesin dönüş yaptı. 1911

230 Dr. Mecit Barlas'ın Anıları, Hazırlayan Emre Barlas, Cinius Yayınları, 2010 İstanbul s. 23
231 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul 2010, s. 243
232 Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Kurtuluşa, Cumhuriyet'e ve Sıtmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Zonguldak Tabip Odası Yayını, Zonguldak, 2008, s. 162
233 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925,İletişim Yayınları, 2009 İstanbul s. 81-83, 217
234 Mehmet Salih Erkek, Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat, Kitapevi yayını, 2012, s. 116
235 Hasan İleri, Sosyal Demokrasi Tarihine Notlar, http://www.balikesirpolitika.com/detay2a.asp?id=486
236 Mete Tunçay ile yapılan Röportaj: Sinan Yıldırmaz Tarih: 24 Aralık 2007. www.iudergi.com/tr/index.php/siyasal/.../8713
237 TBMM Zabıt Ceridesi, 23. 1. 1926
238 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925,İletişim Yayınları, 2009 İstanbul s.82

Eylül'ünde Osmanlı Sosyalist Fırkasının Paris Şubesini kurdu ve bu parti adına "Beşeriyet" gazetesini çıkardı. 1913 sonrası Hürriyet ve İtilaf Fırkasının faal bir üyesi oldu. İttihat ve Terakki iktidarı tarafından gıyaben ölüme mahkum edilmesine rağmen Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk çıkarları için mücadele etti. Solcu olduğu kadar milliyetçi bir kimseydi. 1919 genel seçimlerinde Sosyalist Fırkası tarafından aday gösterildi.[239] Dr. Refik Nevzat Türkçe ve Fransızca tiyatro eserleri yazdı. 1951 yılında geldiği İstanbul'da vefat etti. Masonluğa 1900'de Paris'te kabul edildiği ve 32. dereceyi haiz olduğu ifade edilmektedir.[240]

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı Dr. Şefik Hüsnü (Değmer) ve Mustafa Suphi kurdu. Mustafa Suphi ile birlikte Yahya Kâhya ve adamları tarafından Trabzon'da öldürülen Türkiye Komünist Partisi üyesi 15 kişi arasında Dr. İsmail Hakkı Bey de vardı. Dr. Şefik Hüsnü daha sonra Aydınlık Grubunda yer aldı ve 1925 yılında Almanya'ya gitti.[241]

Dr. Tevfik Rüştü Aras ise İttihat ve Terakki yerine 1918'de kurulan "Teceddüt Partisi" yöneticisi ve "İdari encümen üyesi" oldu. Dr. Tevfik Rüştü Aras Ankara'da kurulan ve 3 ay sonra kapatılan Türkiye Komünist Fırkası kurucularından biriydi. 1921'li yıllarda Bolşevizm'e yakınlık duydu. Samet Ağaoğlu onun için "bazen sosyalist, bazen liberal, bir aralık da komünist" demişti.[242]

Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane

15 Şubat 1856 tarihinde Beyoğlu'nda Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane kuruldu ancak kurucuları Kırım Harbi nedeniyle İstanbul'da bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan hekimlerdi. Asıl adı "Société de Médecine de Constantinople"dü. Bu nedenle toplantılarda Fransızca konuşuluyordu. Devlet desteğini sağlamak için Keçecizade Dr. Fuat Paşa şeref üyesi yapılmıştı. Türk doktorlarını dışlayan bu cemiyet ancak 1890'larda Türk üye aldı. Cemiyet iki haftada bir toplantılar yaptı. Bu cemiyetin yayın organı Gazette Médicale d'Orient'da (ilk sayısı 1857) olup yaklaşık 70 yıl boyunca düzenli olarak yayımladı. 1911 yılından itibaren derginin kapağına Arap harfleriyle Şark Tıb Mecmuası-Şark Tabib gazetesi adı yazıldı. Cemiyet'in adı Cumhuriyet kurulunca Şark Tıp Cemiyeti oldu ve 1925 yılında Türk Tıp Cemiyeti olarak değiştirildi. Daha sonra adı Türk Tıp Derneği oldu. Derneğin dergisi, 1935 yılında Osman Şerafettin (Çelik)'in cemiyet başkanlığına seçilmesiyle Türkçe olarak Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası, daha sonra da Türk Tıp Derneği dergisi oldu.[243]

Bu cemiyette tartışma dili 1918'e kadar Fransızca oldu. Mütareke döneminde bu derneğin başkanlığını azınlıklara mensup hekimler yaptı. Cemiyetin azınlıklara mensup birçok üyesi de Türkiye aleyhinde faaliyette bulundu. Kurtuluş Savaşı sonrası bu hekimler Türkiye'yi terk etti. 1925'de bu cemiyetin başkanlığına Mazhar Osman getirildi.[244]

---

239 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925,İletişim Yayınları, 2009 İstanbul s.53-55
240 Ali Birinci, Refik Nevzad Bey, Tarihin Gölgesinde, Dergah Yayınları, 2001, s. 387-389
241 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908 1925,İletişim Yayınları, 2009 İstanbul s.585, 781
242 Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm, İletişim Yayınları, 2012, s. 137
243 Feza Gunergun, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane (Société Impériale de Médecine) www.bilimtarihi.org/pdfs/CTS.pdf
244 Şahap Erkoç, Liz Behmoaras'ın Mazhar Osman, Kapalı Kutudaki Fırtına Adlı Kitabı Üzerine, Kebikeç, 12, 2001, s. 185

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye

3 Mart 1867'de Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmani kuruldu. İlk Milli Tıp derneğimiz buydu. Derneğin amacı Tıp kitaplarını Türkçeleştirmek ve halka sağlık bilgileri vermekti. Bu dernek Fransızca tıp kitaplarını Türkçeye çevirdi. Derneğin üyesi Adanalı Dr. Ahmet Şükrü Tıp dilinin Türkçeleştirilmesini savunan yazılar ve Tasfiye-i Lisan (1909) isimli bir kitap yazdı. İlk 10 yılda 46 tıp kitabı Türkçe olarak basıldığı gibi 1873'de Lügat-ı Tıbbiye basıldı. 1892'de Tıbbi Müzakereler adıyla tıp toplantıları düzenlendi. 1897'de Abdülhamid'in emriyle kapatıldı. 1908'de 2. Meşrutiyetin ilanı sonrası yeniden açıldı. 1910'da Dr. Cemil Topuzlu (1868-1958) Paşa başkanlığında Tıbbiye binası içinde yeniden faaliyete başladı. 1923'de Cumhuriyetin kurulması ile Türkiye Tıp Encümeni adını aldı. 1925'de Milli Tıp Kongreleri düzenlemeye başladı. 1925-1966 yılları arası 20 Tıp Kongresi düzenledi. 1966'da "Türkiye Tıp Akademisi" adını aldı. Halen Prof. Dr. Hüsrev Hatemi hocamız başkanlığını yapmaktadır.[245]

Sözlük hazırlayanlar

Osmanlı döneminde sözlük hazırlayan Dr. Hüseyin Remzi (Altınbilek)'nin "Lügat-ı Remzi" adlı iki ciltlik bir sözlüğü vardı. 1853 yılında Silistre (Tolcalı) da doğan Hüseyin Remzi 1880'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den mezun oldu. 1886'da bu defa Hukuk Fakültesi'ne girdi. Vergi dairesinde çalıştı. 1909 yılında bir yazısından dolayı müebbet kürek cezasına mahkûm oldu. 1912 yılında affa uğradıysa da memuriyete alınmadı. Lügatçilik tarihimizin belki de ilk ismidir. İlk defa öğrenciler için tam dokuz baskı yapacak, Lügat-ı Ecnebiye İlâveli Lügat-ı Osmaniye isimli sözlüğü hazırladı. Hüseyin Remzi Bey'in adını taşıyan ve yaşatan iki ciltlik sözlüğü Lügat-i Remzi ise 1888'de yayımlandı. Hukuk ve tıp eğitimi almış ancak dil hassasiyeti ve bilinci çok kuvvetli bir aydın olan Hüseyin Remzi Bey, sözlükçülük geleneğimizde önemli bir yere sahipti. Redhouse'dan sonra sözlüğünü, kelimelerin metinde kullanıldığı şekliyle bulmayı esas alan yani kökünü bilmeyi gerektirmeyen bir şekilde hazırlayan ikinci sözlükçüydü. En önemlisi ise matbaasında bastığı kitapları kendi el yazısıyla hazırladı ve 1955 sayfalık lügatını da bizzat yazarak bastı.[246]

İlk Türkçe Tıp lügatını ise Hayrullah Efendi (Lügat-ı Tıp Hayrullah Efendi) hazırladı. Yazma halinde olup basılmamıştır. Tek nüshası Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kütüphanesindedir.[247]

Alfabe değişikliği için uğraşan Tıbbiyeliler

İlk Türkçe alfabe kitabını Dr. Kaymakam Kayserili Rüştü Bey 1858 yılında "Nuhbetü'l Etfal" isimli bir kitabıyla hazırladı ve yayınladı. Hakkında detaylı bilgi yoktur.[248]

---

245 Ayten Altıntaş, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'den Türkiye Tıp Akademisi'ne Tarihçe, Dünden Bugüne Türkiye Tıp Akademisi, Türkiye Tıp Akademisi Yayını, 2010 İstanbul

246 Ali Birinci, Lügatçi Doktor Hüseyin Remzi'nin Serencamı, Tarihin Alacakaranlığında, Dergah Yayınları, 2010 İstanbul, s. 393-412

247 Mirat-i Tıbbiye cilt 2 s. 145

248 Tarık Aksoy, Doktor Rüştü'nün Nuhbetül Etfal İsimli Eserinin Türkçe Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2007 Bolu

Alfabe ile uğraşanlardan Milaslı Dr. İsmail Hakkı (1870-1939) ve Dr. Necmettin Arif (1871-1926) Bey ise "Islah-ı Huruf" (Harflerin Islahı) cemiyeti kurdu. Harflerin ayrı yazılması ve iyileştirilmesi için çalışma yapmışlardı. 3 Şubat 1911'de bu konuda Darülfünun'da yapılan toplantıya katılmışlardı. 3 Şubat 1327/1911 tarihinde Darülfünun'da gerçekleşen söz konusu toplantı yaklaşık dört saat sürdü. Ahmet Muhtar Paşa, Mahmut Esat, Ata Bey, Recâizade Mahmut Ekrem, Eski Darülfünun Edebiyat Şubesi Müdürü İsmail Hakkı Bey, Eski Bursa Mebusu Tahir Bey, devrin Musul Valisi Süleyman Nazif, Sıhhıye Reis-i sânisi Cenap Şahabettin, Celal Nuri, Celal Sahir ve Dava Vekili Celalettin Arif Bey olmak üzere çok sayıda kişinin katıldığı bu toplantıda Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Ata Bey, Dr. İsmail Hakkı Bey, Dr. Necmettin Arif Bey, Ispartalı Hakkı Bey, Bedros Zeki ve Celal Nuri Bey konu üzerindeki öneri ve çekincelerini içeren konuşmalar yaptı. Dr. Milaslı İsmail Hakkı daha sonra bu görüşü yaygınlaştırabilmek için Teceddüt gazetesini çıkardı.

Huruf-ı Munfasıla düşüncesi ancak İkinci Meşrutiyet'ten sonra etkisini gösterebildi. Enver Paşa'nın küçük bir farkla (Tanin gazetesinden Ahmed Hikmet Müftüoğlu ve Celal Esad Erseven'in önerisini temel almıştı) bu fikri sahiplenmesiyle verdiği emir üzerine 1913'te Balkan Savaşı devam ederken, ordu içindeki yazışmalar yeni alfabe ile yapılmaya başlandı. Bu alfabe Hatt-ı Cedîd, Hatt-ı Enverî, Ordu Elifbası ve Alman Yazısı gibi isimlerle anıldı. İsmet (İnönü) Bey, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın bu uygulamasına zamanlama açısından uygun olmadığı gerekçesiyle şöyle itiraz etti: "Paşam, yaptığınız büyük bir inkılaptır. Ancak memleketin genç zabitleri ihtiyat subayı olarak bulunuyorlar ve keşiftedirler. Harfler öyle tek tek yazılırsa keşif raporları çok gecikir. Oysa keşif raporlarının hemen ulaşması lazımdır. Bu bakımdan bu büyük eserinizi zaferden sonra tatbik etmek üzere şimdilik erteleseniz." Mustafa Kemal de Enver Paşa'yı eleştirenler arasındaydı: "Peki, güzel! İyi bir niyet; fakat yarım iş, hem de zamansız. Harp zamanı harf zamanı değildir. Harp olurken harfle oynamak sırası mıdır? Ne yapmak için? Muharrerât ve muhaberatı teshil için mi? Bu şimdiki şekil, hem yazmayı, hem okumayı, hem de anlamayı binaenaleyh hem anlaşmayı eskisinden fazla geciktirir ve güçleştirir. Hız isteyen bir zamanda böyle yavaşlatıcı, zihinleri yorup şaşırtıcı bir teşebbüse geçmenin maddi, ameli ve millî ne faydası var? Sonra da mademki başladın, cesaret et şunu tam yap, medeni bir şekil alsın." demişti.

Dr. Milaslı Hakkı Bey, 1870 yılında Milas'ın Kaymakkavağı Caddesinde doğdu. Hacı Mehmet Bey'in oğludur. İlköğrenimini Milas'ta, Ortaöğrenimini Aydın ve İzmir'de, Tıp fakültesini İstanbul'da okudu. Belediye ve Hükümet Tabiplikleri yaptı. 1909 yılında Hıfzıssıhha Genel Müdürü oldu. 2. Ordu Sıhhiye Müfettişliği yaptı. İkinci Meşrutiyet döneminde gerek alfabe tartışmalarında gerekse inanç ve itikatla ilgili hususlarda isminden söz ettirdi, özellikle inanç alanını ilgilendiren konularda Manastırlı İsmail Hakkı, Ferit Kam ve Babanzâde Nâim gibi isimlerle beraber hareket etti ve spiritualist düşünce odaklarının arasında yer aldı. Şam Mekteb-i Tıbbiyesi Müdürlüğü yaptı. Türk Derneği yazı kadrosunda da yer aldı ve Sultanahmet mitinginde "Vahşiler İzmir gibi bir memlekette zulüm yaptılar ve Avrupa sustu" diye konuştu ve Avrupa'ya güven kalmadığını ifade ederek, "esir olmayacağız" diye bağırdı. 1939 yılında ölen İsmail Hakkı Bey, Yeşilay'ın

kurucularındandı.[249] 1932 yılında Dil Kurultayına katıldı. Kızı Müfide Lagaş Tarih-i Cevdet Yazarı Cevdet Paşa'nın gelinidir. Dr. İsmail Hakkı Bey, İkinci Meşrutiyet'ten sonra çıkardığı Teceddüt isimli gazete ile Huruf-ı Munfasıla fikrinin yaygınlaşması için yoğun olarak çalıştı.[250]

Dr. Necmeddin Arif (1871-1926) Tıp Fakültesi'ni bitirdiğinde Haydarpaşa Hastanesi operatör muavinliğine atandı ve sonra Adana Redif Taburunda görev yaptı. Orada İttihatçı olduğu gerekçesiyle hapsedildi ve sonra serbest kaldı. 1898 Yemen ihtilalinde Yemen'e gönderildiği sırada Port Sait'ten Avrupa'ya kaçarak Paris'te tıp fakültesi okudu ve sonra Kahire'ye geldi. Kahire'de Dr. Şerafettin Mağmumi ve Dr. Abdullah Cevdet ile birlikte çalıştı. Meşrutiyet sonrası İstanbul'a döndü ve önce Beyoğlu ve sonra 1911-1918 yılları arasında Güreba-i Müslimin (Bezm-i Âlem Hastanesi) Başhekimliği yapmıştı.[251] Binbir Hadis, Başımıza Gelenler, Paris'te Tahsil, ve Frengi İlletinin Tedavisi isimli kitapları vardır. [252]

Latin alfabesinin kabul edilmesini savunanların başında Dr. Abdullah Cevdet olmakla beraber İbrahim Temo ve Musullu Dr. Davut Bey de latin harflerine geçilmesini savunanlar arasındaydı.[253]

Donanma Cemiyeti'ni kuranlar

1909'da kurulan Cemiyet'in kurucuları arasında İstanbul Belediyesi 2. Dairesi sıhhiye heyetinde çalışan Doktor Hafız İbrahim, Doktor İsmail Hakkı ve Doktor Petraki Papadapulo Beyler bulunmaktaydı. Özellikle Dr. Petraki Papadapulo Bey Donanma Cemiyetinin kuruluşunda ve sonraki faaliyetlerinde büyük fedakârlıklar gösterdi.

"Donanma-yi Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti" adıyla 19 Temmuz 1909'da kurulan bu Cemiyet 17 Şubat 1913 tarihinde "Osmanlı Donanma Cemiyeti" adını aldı. Cemiyet, gelişen siyasi olaylar nedeniyle devletin devamı için donanmanın gerekliliğine dair kamuoyunda üst düzeyde duyarlılığın oluştuğu bir ortamda, Osmanlı Donanması'nı güçlendirmek amacıyla merkezi İstanbul'da olmak üzere yardım toplamak amacıyla kuruldu. 2 Nisan 1919 tarihindeki lağvına kadar yaklaşık on yıl süreyle faaliyet gösterdi ve faaliyetlerine toplum destek verdi. Dr. Fazıl Berki Bey Donanma Cemiyetinin azası olarak 1909lu yıllarda yardım toplamak için Anadolu'da seyahatlere çıktı ve "Donanma Mecmuası"nda yazılar yazdı.[254] Donanma Cemiyeti ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Mütarekeden sonra Damat Ferit Paşa tarafından "İttihatçı yuvasıdır" denilerek kapatıldı.

---

249 Yusuf Akçay, Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve Islah-ı Huruf Cemiyeti. www.turkoloji.cu.edu.tr/.../yusuf_akcay_alfabe_tartisma

250 http://www.milasbilgi.com/milasli-unluler

251 Ali Birinci, Ahmet Bedevi Kuran Jön Türklüğün Tarihçisi, Tarihin Alacakaranlığında, Dergah Yayınları, 2010 İstanbul, s. 245

252 Mirat-ı Tıbbiye cilt 2 s. 57

253 İbrahim Bozkurt, Birgül Bozkurt, Yeni Alfabenin Kabulü Sonrası Mersin'de açılan Millet mektepleri ve Çalışmaları, ÇTTAD, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz), s.s. 117-135

254 Nurşen Gök, Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler, A.Ü. DTCF Tarih dergisi, sayı 43, Mart 2008 s. 77-93

Karantina Teşkilatı'na ilk atananlar

Karantina Meclisi başkâtipliği yapan romancı Ahmet Mithat Efendi sayesinde ilk defa Dr. Cenap Şahabettin, Dr. Kilisli Rıfat, Dr. A. Fuat Bilgen, Dr. Ferit İbrahim Yurtsan ve Dr. Ahmet Emin Karantina'da görev yapmaya başladı.[255]

Yazar ve şair hekimlerden bazıları

Dr. Veli Behçet Kurdoğlu'nun (1908-1987) 1967 yılında yayınladığı "Şair Tabipler" isimli kitabına göre şairlik yapan bazı hekimlerin isimleri şöyledir:

Dr. Abdullah Cevdet (1869-1932, İttihat ve Terakki'nin kurucularından), Prof. Dr. Abdülkadir Noyan (Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'ye katıldı), Dr. Ahmet Selami Karaboncuk (Trakya'da Yunanlılara esir düştü, daha sonra İstiklâl Savaşı'na katıldı).

Dr. A. Lebib Karan (1887-1964,Hilâl-i Ahmer ekibiyle Nazilli cephesinde Yörük Ali Efe ile çalıştı), Dr. Cenap Şahabettin (1870-1934, Cildiye uzmanıdır, Suriye'de sağlık müfettişliği, Sıhhiye Dairesi Müfettişliği, 1919 da Darülfünun Osmanlı Edebiyatı Müderrisliğine tayin oldu. Mütareke zamanı Milli mücadele aleyhine yazılar yazdı, bu nedenle istifa etmek zorunda kaldı), Dr. Esad Paşa (Işık) (1864-1936, Malta'ya sürgün edildi, Milli Kongre Kurucusu), Dr. Fahri Işık (Yıldırım Orduları Grubunda çalıştı ve İstiklâl Savaşı'nda Kızılay depolar müdürü olarak çalıştı, röntgen uzmanı), Dr. Fazıl Berki (Malta sürgünü ve TBMM de mebus);

Dr. Hikmet Kıvılcımlı (Milli Mücadele'de Köyceğiz'de Kuva-yı Milliye için çalıştı), Dr. Hulki Amil Keymen (Milli Mücadele'ye katıldı, Mevlevi Çelebisi Amil Efendinin oğludur), Dr. Hüseyinzade Ali Turan (1864-1941, İttihat ve Terakkinin kurucularındandır), Dr. Hüseyin Suat Yalçın (1868-1942, Servet-i Fünun üyesidir, İstiklâl Savaşı'nda Ankara'da idi, Hüseyin Cahit Yalçın'ın ağabeyidir, Karantina'da çalıştı), Dr. Rusçuklu Hakkı Uzel (1864-1945, Askeri Tıbbiye mezunudur, Deniz Askeri Hastanesinde çalıştı, Dahiliye uzmanı, Türk Tıp Tarihi Kurumu kurucularındandır.);

Dr. Muhittin Celal Duru (1888-1966, Balkan Savaşı'na katıldı. Sağlık Bakanlığının kuruluşundan itibaren çeşitli şubelerinde, il sağlık müdürlüklerinde görev yaptı. Sağlık Bakanlığına büyük hizmeti oldu). Dr. Kilisli Mehmet Rıfat Kardam (1877-1936, 1903'te Askeri Tıbbiyeyi birincilikle bitirdi, Mezopotamya'ya jeoloji incelemeleri için gitti, Tıbbiyede Ma'deniyet Muallim muavinliği yaptı, Karantina Müfettiş muavinliği yaptı, Hudut ve Sahil Sıhhiye müdürlüğü yaptı), Dr. Mazhar Osman Uzman (1884-1961, ülkemizde psikiyatrinin kurucusudur), Dr. Mehmet Ali Çalımlı (1856-1935, Sakızlı Ali Paşa diye bilinir, Kızılay'ın 15 yıl başkanlığını yaptı. Tıbbiye mektebi müze müdürlüğü ve askeriyede çeşitli görevlerde bulundu);

Dr. Memduh Necdet Otaman, Dr. Osman Şevki Uludağ (1889-1964, Milli Mücadeleye katıldı, İstiklâl madalyası vardır), Dr. Reşit Süreyya Gürsoy (1889- 1962, Çanakkale Savaşı ve Milli Mücadeleye katıldı, İstiklâl Madalyası vardır), Dr. Rıza Nur (1879-1942), Dr. Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949, Dr. Süheyl Ünver, Dr. Şerefeddin Özdemir

---

Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul 2010, s. 30

(1889-1922, İstiklâl Savaşı'nda şehit oldu), Dr. Şükrü Osman Şenozan (1875-1954), Dr. Tevfik Rüştü Aras, Dr. Ziya Kaya (1891-1953, Gemlik'te Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı yaptı)."[256] Bunlar arasında şairliği yakınları tarafından dahi bilinmeyen Mazhar Osman ve Hikmet Kıvılcımlı vardır.[257]

İttihat ve Terakki üyesi Dr. Kamil Bey'in, Meşrutiyet döneminde Düzgün Yüz-yahut-Hürriyet Ordusu" (1912) ve "Canlı Cenaze" (1909) isimli piyesleri vardı.[258]

Dr. Fahri Celal Göktulga da (1895-1975) yazar ve şairdi. Bakırköy Ruh Hastalıkları Hastanesi'ndeki meşhur "Düşünen Adam" heykelini yaptıran kişidir. Dr. Göktulga İstanbul'da doğdu. Ahmed Celâleddin Bey'in oğludur. Mercan İdâdîsi'ni (1912), İstanbul Tıp Fakültesi'ni (1918) bitirdi. Akıl hastalıkları ihtisası yaptıktan sonra İstanbul ve Manisa'da hekim olarak çalıştı, 1960'da emekli oldu. İstanbul'da öldü. Yahya Kemal, sinirlerinin bozuk olduğu bir gün ruh hekimi Dr. Fahri Celâl Göktulga'yı görmek istedi, fakat Lamartin Caddesi'ndeki muayenehanesini o kadar aradığı hâlde bulamadı ve kan ter içinde Park Otel'e dönerek, telefona sarılıp irticalen söyleyiverdiği şu beyti doktora okudu: "Şuurun ihtilâli tecennün raddesinde, Arar Fahri Celâl'i Lamartin Caddesi'nde."[259] Dr. Fahri Celal Bey, Şair, Nedim, Ümit, Dördüncü Kitap ve Âyine gibi dergilerde F. Celâleddin imzası ile çıkan hikâyeleri ile tanındı. Gözleme dayanan, konu ve kahramanlarını gerçek hayattan alan bir yazardı. Eski İstanbul hayâtının anlatıldığı hikâyelerinde mesleğinin de izleri vardı. Eserleri şunlardır: Talâk-ı Selâse (1923), Kına Gecesi (1927), Eldebir Mustâfendi (1943), Avurzavur Kahvesi (1948), Salgın (1953), Rüzgâr (1955, içinde fıkraları da var), Çanakkale'deki Keloğlan (1960).

Fecr-i Ati Beyannamesini imzalayan yazar ve şairler içinde iki de hekim vardı. Bunlar Dr. Cemil Süleyman Alyanakoğlu ve Dr. Ali Süha Delilbaşı'ydı. Dr. Cemil Süleyman (Alyanakoğlu) (1886-1940) Fecr-i Ati topluluğunun da bir üyesi ve kendini ispatlamış ancak unutulmuş bir romancımızdır.

Tıp ve hukuk tahsili yapmış olan Dr. Lütfi Bey ise 1919 yılında hem Paris'te hem İstanbul'da faaliyet gösteren Türkiye-Fransa Muhadenet Cemiyeti'nin Paris şubesi kâtip-i mesullüğünü yaptı. Mütareke'de Sıhhiye Nezareti'ne vekâlet etti. 1874 de Mülkiye Tıbbiyesinden mezun oldu. Mezuniyeti sonrası İstanbul Şehremanati Heyet-i Sıhhiye azası, sonra Hüdavendigar ve Konya Sıhhiye müfettişliği olarak çalıştı. 1898 de bu görevinden ayrıldı. 1898 başlarında Paris'e kaçtı ve Paris Askeri Tıbbiyesinde 2 yıl hıfzıssıhha ve emraz-ı sâriye ihtisası yaptı. 26 Ocak 1900 tarihinde ihtisas diploması aldı. Burada 2 yıl Paris Siyasal fakültesinde okudu ve 6 yıl Hukuk Fakültesinde doktora yaptı. Paris üniversitesinde İslam Hukuku muallimliği yaptı. 1908 de İstanbul'a döndü. 1909 tensikatında kadro dışı bırakıldı. 1919 sonrası hayat hikâyesi bilinmiyor. Fünun ve siyasete dair 7 cilt eser yayınladı. Bazı eserleri: "Millet ve Hükümet", Fikr-i Islahat, La Politique Sanitaire Internationale, Paris, 1906, Doktora tezidir ve bunda tam adı Z.İ. Lütfi olarak geçmektedir.[260]

256 Veli Behçet Kurdoğlu, Şair Tabipler, İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, 1967
257 Şeref Etker, Türk Hekimleri Biyografisi Veli Behçet Kurdoğlu Notları, Kebikeç, 12, 2001, s. 285-293
258 http://www.semrademir.com.tr/ii-mesrutiyet-donemi-turk-tiyatrosu-ve-tiyatro-eserleri/#&panel1-10
259 Beşir Ayvazoğlu, "Şuurun ihtilali tecennün raddesinde, Zaman gazetesi, 9 Haziran 2011
260 Ali Birinci, Dr. Lütfi Hakkında, Tarihin Gölgesinde, s. 390-392

Türk Bilgi Derneği'nde çalışanlar

Türk Bilgi Derneği 1912 yılı yazında kuruldu ise de 14 Mart 1913 tarihinde ilk genel toplantısını yapabildi. Bu derneğin yayın organı olan "Bilgi Mecmuası" ilk defa 1913 Kasım ayında basıldı. Türk Bilgi Derneği'nin Hayatiyat Şubesinde reis Selanikli Dr. Rıfat İnsel (1859-1935) iken diğer üyeler şu kişilerden oluşuyordu: Dr. Asaf Derviş, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Tevfik Rüştü Aras, Dr. Orhan, Dr. Tevfik Salim (Sağlam), Dr. Server Kamil Tokgöz, Dr. Süleyman Numan, Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. Adnan Adıvar ve Dr. Kadri Raşit Anday.[261] Selanikli Dr. Rıfat İnsel (1859-1935) dahiliye uzmanıydı. İlk jön Türklerdendir. Selanik Belediye Hastanesi Baştabipliği, Hilâl-i Ahmer yönetim kurulu üyeliği yaptı ve Feyziye Mektebi ve Terakki Okulu yönetim kurulunda 1904-1905 yıllarında çalıştı. Yurtdışında ihtisas yaptı ve bir verem ilacı buldu.[262]

Kıbrıs için uğraşan Dr. Hafız Cemal

Hafız Cemal 1878'de Baf'ta doğdu. Babası Nuh Taci, aslen Bor'dan gelmişti. Annesi, Baflı Emine Molla'dır. İlkokula Baf Kasabası'nda Aşağı Cami'de başladı. İlkokulu bitirince hafızlığa başladı. Daha sonra Baf'taki Darü'l İrfan ve Limasol'daki Köprü Camii Medreseleri'nde okudu. Medreseden sonra Beyrut'a giden Hafız Cemal, orada Beyrut İdadisi ve sonra Çengelköy Tıbbiye İdadisinde okudu. Arkasından Askeriye Tıbbiye'den 1901'de mezun oldu. Askeri Tıbbiye İç Hastalıkları bölümüne girdi. İttihat ve Terakki yanlısı olduğundan Yemen'e sürüleceğini öğrenince Avrupa'ya kaçtı. Çeşitli Avrupa kentlerinde bir süre dolaştıktan sonra, 1904'te Kıbrıs'a döndü.

O dönemde Kıbrıs Türk toplumu perişanlık içinde idi. Kıbrıs'ta kaldığı 1909'a kadar "Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyesi", "Kıbrıs Sanayi Mektebi", "Osmanlı Lisan Mektebi", haftalık "İslâm" dergisi, "Dr. Hafız Cemal Afiyetnamesi", "İslâm Kütüphanesi Yayınları" gibi girişimleri oldu. Kurduğu okullar için Avrupa'dan ve Türkiye'den birçok öğretmeni Kıbrıs'a getirdi. Köy köy dolaşarak ve halkın diliyle konuşarak hastalarını tedavi etti. Kurduğu okullarda dört yüze yakın usta ve zanaatkâr yetiştirmeyi başardı. Başlattığı her hayırlı işin karşısına baltalayıcılar da çıktı. Bu kişilerin baltalamalarından dolayı bir aralık hasta düştü. Saldırı ve baltalamaların yoğunlaşması üzerine, 1909'da tekrar İstanbul'a döndü, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)'nde görev aldı, Mısır hududuna ve Kudüs'e giderek Dr. Neşet Ömer'in reisliğini yaptığı Hilâl-i Ahmer heyetinde yer aldı ve Osmanlı ordularına doktor olarak hizmet etti.

1936 yılından başlayarak İstanbul'da "Lokman Hekim" adlı bir dergi çıkardı. Özellikle halk sağlığı alanında küçük kitaplar ve broşürler biçiminde çok sayıda yayını vardır. Yıllarca takma ad olarak kullandığı Lokmanhekim'i, soyadı olarak aldı. 1967 yılında vefat etti. İstanbul'da "Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim ve Eşi Sabiha Lokmanhekim Sağlık Vakfı" adında, anısına kurulmuş bir vakıf vardır.[263]

---

261 Alaattin Uca, İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahaattin Şakir Bey, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2009, s. 329

262 Rıfat N. Bali, Anılarda ve Söyleşilerde Sabetaycılar, Tarih ve Toplum dergisi, Temmuz 2002, sayı:223, s. 26

263 Metin Turan, Kafiye Yinanç Yararbaş, Ömrünü Halk Hekimliğine Adamış Aydın Bir Tıbbiyeli Portesi: Dr. Hafız Cemal, Kebikeç, 12/2001, s. 91-112

II. Bölüm
Mustafa Kemal'in İttihatçı Doktorlarla Tanışması

Mustafa Selanik

Mustafa, 1880-1881 kışında veya 1881 baharında Selanik'te doğdu. Ailesinin dördüncü çocuğuydu. Ondan önceki kardeşleri Fatma (1872-1875), Ahmet (1874-1883) ve Ömer (1875-1883) küçük yaşlarda hastalıktan öldü. Ondan sonra da Naciye (1889-1901) ve Makbule (Boysan, Atadan, 1885-1956) doğdu. Okula başlaması konusunda annesi ve babası arasında anlaşmazlık oldu. Annesi bir "âmin alayı" ile ilahiler söyleneerek mahalle mektebine başlamasını isterken, babası ise modern eğitim yapılan Şemsi Efendi'nin okuluna gitmesini istemişti. Annesinin gönlü olsun diye 1886 yılında önce Hafız Mehmet Efendi mahalle mektebine bir amin alayı ile başladı, birkaç gün sonra da Şemsi Efendi'nin Mektebine gitti. Bu okul özel bir okuldu ve adı Feyziye Mektebi idi. Ancak Molla Zübeyde olarak anılan annesi bu duruma kızdı ve annesinin gönlü olması için eve bir ay süreyle Kuran-ı Kerim öğreten hoca geldi. Mustafa Kemal bu sayede 6 ya da 7 yaşında Kuran-ı Kerimi ezbere okumasını öğrendi. Atatürk bunu 1933 yılında Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Charles H. Sherrill'e anlatmıştı.[264] Babası Ali Rıza Bey (1839-1893) önce gümrük memuru olarak çalışmış daha sonra ise kereste tüccarlığı yaptı, ancak 47 yaşındayken 1893 yılında vefat etti. Mezarı Selanik Hortacı Sultan Cami Haziresindedir.[265] Mustafa Kemal'in büyükbabası ise Kırmızı Hafız Ahmet Efendidir. Ali Rıza Bey Manastır vilayetinin Debreibala (Debre) sancağına bağlı Kocacık nahiyesinde dünyaya gelmiştir. Kocacık nahiyesi yörük Türkmenlerinden oluşmuştur. Bu yörükler Fatih zamanına kadar Konya ve Aydın'dan gelmişlerdir. Kırmızı Ahmet Hafız 1800'lü yılların başında Selanik'e göç etmiştir. Ali Rıza Bey'in Hatice, Nimeti ve Emine adında üç kızkardeşi vardı. Mustafa Kemal'in halası Hatice hanım Selanik Mevlevi Kapu şeyhinin geliniydi ve Ali Rıza efendi ile Zübeyde hanımın evliliğinde etkili olmuştu. (Suat Akgül'ün katkısı)[266] Annesi Zübeyde Hanım (1857-1923) "iki mecidiyelik" (40 kuruş) dul maaşıyla ve üç çocukla ortada kaldı. Bu sırada Mustafa 7, Makbule 1 yaşında ve Naciye ise 40 günlüktü. Bu nedenle bir süre Langaza'da bulunan dayısının yanına yerleştiler. Ancak Mustafa 5-6 ay sonra Selanik'teki halası Emine hanımın yanına gelerek öğretimine devam etti. İlkokul diplomasını buradan alan Mustafa Kemal Selanik'teki sivil Rüştiye Mektebi'ne (ortaokul) 1893 de kaydoldu. Burada ders sırasında bir arkadaşıyla kavga ettiğinden dolayı kendisine Kaymak Hafız denen ve aynı zamanda müdür yardımcısı olan matematik öğretmeni Hüseyin Efendi ismindeki hocasından falaka dayağına maruz kalınca annesine haber vermeden Manastır Askeri İdadisi sınavına girip kazandı ve ikinci

264 Rıfat N. Bali, New Documents On Atatürk, Atatürk As Viewed Thorough The Eyes Of American Diplomats, US Diplomatic Documents on Turkey IV, The ISIS Press, İstanbul, 2007, s 170

265 Ali Güler, Atatürk'ün Saklanan Şeceresi, Sarkaç Yayınları, 2012 Ankara s 20-21

266 Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Berkalp Kitabevi, Ankara, 1944, s. 16

sınıfına kaydoldu. Zaten o komşuları Binbaşı Kadri Bey'in Askeri Rüştiye'de okuyan oğlu Ahmet'i mektep elbisesi ile görüyor ve asker olmak istiyordu. Bu okula kaydolmadan önce annesi Zübeyde Hanım Ragıp Bey (ölümü muhtemelen 1912) ile 1893'te evlendi ve iç güveysi olarak eve geldi. Üvey babası Ragıp Bey Teselyalı bir memurdu ve tütün rejisinde çalışıyordu. Önceki eşinden 4 çocuğu vardı. Mustafa Kemal buna çok üzüldü ve evi terk ederek Horhorsu Mahallesinde oturan öz halası Emine hanımın (ölümü 1923) yanına gitti ve Manastır Askeri İdadisine gidinceye kadar da annesinin evine nadiren uğradı.[267, 268] Mustafa Kemal'in büyük halası Nimeti hanımın torunları ise Dr. Vefik Vassaf ve Dr. Ethem Vassaf'tır.

1896 yılında 13 yaşında iken Selanik Askeri Rüştiyesi'ne başlayan Mustafa'nın okuldaki adı Selanikli olduğu için Mustafa Selanik olarak anılıyordu. Okulda matematik dersleri çok iyi olduğundan ona "mütalacı" görevi verildi. Okuldaki öğretmenlerinin çoğu subaydı ve öğrenciler üniformalıydı. Selanik Askeri Rüştiyesinde (ortaokul) matematik öğretmeni Yüzbaşı Üsküplü Mustafa Sabri Bey ona 1894 veya 1895'te Kemal adını verdi ve artık Mustafa Kemal oldu. Bu okulda Mustafa Kemal'e özel ilgi gösteren öğretmenlerinden birisi de, Fransızca öğretmeni Yüzbaşı Nakiyüddin (Yücekök) Bey'di (Cumhuriyet döneminde milletvekili oldu).

1896 yılının Ocak ayında başladığı Manastır (şimdiki adı Bitola) Askeri İdadisinde (Lise) öncelcri sadece askeri derslerle ilgilenen bir öğrenciydi. Burada iken apolet numarası 7348'di. Askeri Lisenin hazırlık sınıfındaki öğrencilerin adı o zamanlar "şagirdan" (çırak)dı. Bir gün Bursa İdadisinden "sakıncalı" denilerek Mustafa Kemal'in sınıfına gelen arkadaşı Ömer Naci (ilerde İttihat ve Terakki'nin hatibi oldu ve genç yaşta öldü) kendisinden okuduğu kitapları göstermesini istediğinde fen kitaplarını getirdi ve arkadaşıysa onları hiç beğenmedi. Bu duruma çok bozulan Mustafa, Ömer Naci'nin verdiği Namık Kemal, Mehmet Emin (Yurdakul) ve Tevfik Fikret'in şiir kitaplarına büyük ilgi duydu ve fakir olmasına rağmen, artık cebindeki iki kuruşun bir kuruşunu şiir kitaplarına yatırmaya başladı. Kitaplar en büyük arkadaşı oldu ve şair olmak istedi. Bu durumun farkına varan Askeri Kitabet öğretmeni Mehmet Asım, "-Bak oğlum Mustafa, şiiri filan bırak. Bu iş senin iyi asker olmana mani olur. Diğer hocalarınla da konuştum. Onlar da benim gibi düşünüyorlar. Sen Ömer Naci'ye bakma, o hayalperest bir çocuk. İleride belki iyi bir şair ve hatip olabilir, fakat askerlik mesleğinde katiyen yükselemez" dedi. Ama Mustafa, edebi kitapları okumaya devam etti. Çünkü o sadece meslek kitaplarını okumakla aydın bir insan olunamayacağına inandı ve devamlı öğrenmek istedi. Atatürk, sonradan 14 Eylül 1931'de yaptığı bir konuşmada Mehmet Emin Yurdakul ile ilgili şunları söyledi:

"...Şair Mehmet Emin Yurdakul'un ilk kez Manastır Askeri İdadisinde öğrenciyken okuduğum -Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur" dizeleriyle başlayan manzumesinde bana milli benliğimin gururunu tattıran ilk anlatımı bulmuştum."[269]

Tarih öğretmeni Kolağası Mehmet Tevfik Bey'in (1865-1945, sonradan 1935'de Diyarbakır Milletvekili ve Türk Tarih Kurumu üyesi oldu) katkısıyla tarihe de merak

[267] General Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, İnkılap Yayınevi, 1966, s. 16
[268] Klaus Kreiser, Atatürk, İletişim Yayınları, 2010, s27-38
[269] Sadi Borak, Atatürk ve Edebiyat, Kaynak Yayınları, 2. Basım, 1998, İstanbul, s. 11.

sardı.[270] Tarih öğretmeni Mehmet Tevfik (Bilge) Bey'den Fransız İhtilali'ni ve "Hürriyet" kavramını öğrendi. Mehmet Tevfik Bey, Türk tarihini bütün genişliği ve eskiliği ile kavramış ve öğrencilerine dersini sevdirerek, esaslı tarih bilinci ve kültürü veren bir öğretmendi. Atatürk bu nedenle *"Tevfik Bey'e minnet borcum vardır. Bana yeni bir ufuk açtı"* demişti. Bu arada Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Ahmet Mithat ve tarihçi Mithat Bey'in kitaplarını okudu ve tarih bilgisini arttırdı.

Mustafa, Manastır'da bir ara sıtma hastalığına yakalandı. Durumundan endişe eden annesi Zübeyde Hanım tanıdıkları olan Selanik Askeri Hastanesi Başhekimi Miralay Dr. Muhsin Bey'e (Sicil: 1291) giderek, *"Doktor Bey, ben sana kanlı canlı, aslan gibi bir delikanlı teslim ettim. Oğlumun sıhhi vaziyeti ile niçin meşgul olmadınız? Bak, benim Mustafa'm sıtmaya yakalanmış. Onun kaybetmiş olduğu sıhhatini mutlaka sizden geri istiyorum,"* diye çıkıştı ve Mustafa, Manastır'dan 3 ay izinli olarak Selanik'e geldi. Mustafa, Selanik'te annesinin evinde tam iki ay ateşler içinde yatıp iyileştikten sonra okuluna devam etti.[271, 272]

Mustafa Kemal Manastır Askeri İdadisini Kasım 1898'de ikincilikle bitirdi. 13 Mart 1899'da ise 1283 yaka (apolet) numarasıyla İstanbul'daki Harp Okulu'na (şimdi İstanbul Harbiye semtinde bulunan Askeri Müze binası) piyade olarak başladı. O yıl Harp okuluna 736 genç kabul olundu. Bunlardan sadece 459'u üç eğitim yılının ardından asgari notu alarak Erkan-ı Harbiye Mektebi'ne (Harp Akademisi) girmeye hak kazandı. Mustafa Kemal burada da özellikle Namık Kemal ve Abdülhak Hamit gibi yazarların şiirlerini ve kitaplarını okumaya devam etti. Özellikle Namık Kemal'in "Vatan Kasidesi"ni çok sevdi ve hafta sonu tatillerinde Fransız Matine ile Püte Parisien gazetelerini okudu. Harbiye'deyken vatan sevgisi ruhunda ateşlendikçe şiirler tercüme etti, bunları Baba Tahir'in çıkardığı "Malumat" dergisine gönderdi. Mustafa Kemal, 10 Şubat 1902 yılında, 21 yaşında bir teğmen olarak sekizincilikle Harp Okulu'nu bitirdi ve öğrenimine Harp Akademisi'nde devam etti. Kurmay olmak onun için çok önemliydi. Bu nedenle "Eğer kurmay olmasaydım ilk fırsatta askerlikten çıkar ve kendime başka bir meslek arardım," demişti.[273] O zamanlar Harp Akademisi her yıl 40 mezun vermekteydi. 1903'te Harp Akademisi ikinci sınıfa geçti ve Üsteğmen oldu.

Mustafa Kemal, bilgiye ulaşmanın yolunun yabancı dil bilmekten geçtiğine inanıyor ve Fransızcasını iyice ilerletmeye çalışıyordu. Fransızcası yeteri kadar iyi olmadığından yaz tatillerinde Selanik'teki Lazaristlerin Fransız Freres Koleji" (College des Freres de la Salle) nin özel kurslarına giderek Fransızcasını ilerletmeye çalışıyordu. Amacı, ülkede yetersiz sayıda basılan kitapların yanı sıra, Fransızca kitapları da okumaktı. Fransızcası ilerledikçe Fransız yazarların ve düşünürlerinin kitaplarını da okumaya başladı; bunlar arasında *Voltaire, Rousseau, Auguste Comte* ve *Montesquieu* de vardı. Bu yazarları okuyarak Batı'nın yenilikleri ve gelişmeleri hakkında bilgi sahibi oluyordu. Akademideki arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'a sık sık "Bir kurmay subay muhakkak yabancı dil bilmelidir. Bunun aksini düşünmek hatadır," diyordu.[274]

270 Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Temel Yayınları, 2000, İstanbul, s. 27.
271 Şemsi Belli, Makbule Atadan Anlatıyor: Ağabeyim Mustafa Kemal, Selis Kitaplar, İstanbul, 2005 s. 58
272 Eren Akçicek, Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü, İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir, s. 143
273 Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara, s. 10
274 Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Temel Yayınları, 1999, İstanbul, s. 27

Mustafa Kemal, akademideyken Fransızca *Temp* ve *Matine* gazetelerini, Voltaire ve Victor Hugo'nun eserlerini ve ayrıca Montesquieu, Rousseau ve Mirabeau'nun Nutuk'ları ile Stuart Mill'in *Ekonomi ve Politika*'sını okudu. Arkadaşlarıyla beraber Beyoğlu'nda bulunan ve emekli bir Alman astsubayının işlettiği *"Zeuve"* (Deutsche Bierhalle von Zowwe) ismindeki Alman birahanesinde (Posta caddesi no: 10) Avrupa'da çıkan gazeteleri ve Edebiyat dergisi Servet-i Fünun'u okuma imkânı bulduğu için arkadaşı Ali Fuat'la sık sık oraya giderdi.[275] Bu arada pansiyoncu bir madamın yardımıyla Paris'ten getirttiği *Figaro* gazetesini ve Jön Türkler'in Paris'te çıkarttığı dergileri okumaya devam etti.

Mustafa Kemal, okumayı sevmekte ve ülkenin felsefe ve fikir hayatını takip etmekteydi. Harp Akademisi'nde üsteğmen rütbesiyle okumaktayken (1903-1904 yıllarında) bir gazetenin başyazarına gönderdiği mektupta şunları yazdı:

"Engellerin hiçbiri, derin olgunluğunuzun ışığının ruhuma yayılmasını, ilim ve kültürünüzden beslenmemi bir an bile erteleyememiştir. Yüzyılımızda parlak sütunlar ortaya koyan o aydın fikri eserlerinizi seve seve, sevine sevine gördükçe, fikirlerinizin yüceliğine olan tutkunluğum artıyor.

Hakikat: O muhterem gazetenizle Osmanlı basınımızın, medeni ilerlemeye layık yüksek mevkiye ulaşmasına hizmet ettiğiniz için yüceltilmeye değersiniz.

Âlemin bakışlarını kanlar içinde kalan, dumanlı ufuklara bürünen Doğu'nun son sınırına kadar çeken olayları, çeşitli kaynaklardan takip ve tetkik etmek, anlayışım gereğidir."[276]

O, ayrıca yazar ve ediplere de kartlar gönderiyordu. Feylesof Dr. Rıza Tevfik'e 2 Nisan 1903 tarihli şu kartı gönderdi:

"Rıza Tevfik Beyefendiye,

Bilgili bakışınıza arz olunan bu naçiz kart, ihtimal sizi şaşırtacaktır.

Fakat yüksek fikirlerin tutkunu olan bir kalp için, keşfettiği bir ustalık değerinden faydalanmanın meziyetin yansıması olduğundan şüphe etmediği faziletli bir zata dostluğunu sunmak, önceden tanışmış olmak lüzumuna bağlı değildir zannederim.

Fazilet ve kültürünüzün hayranı olan kardeşlerimden bir ikisinin yüksek kişiliğinize karşı duymakta oldukları hürmet ve bağlılıktan kalbimin yoksun olması bendeniz için en acı hüsrandır.

Aynı samimiyet hissesinin bendenize de bahşedilmesini istirham edecektim. Ümit ederim ki esirgenmez."[277]

Harbiye'de Almanca derslerini Tahir Bey okutuyordu. Tahir Bey, Goltz Paşa'nın 1883'te basılan Das Volk in Waffen. Ein Buch über Heerwessen und Kriegsführung in unserer Zeit (Silah Altındaki Millet. Ordu ve Savaş Yönetimi Üzerine Bir Kitap) isimli kitabını 1884'te Türkçe'ye tercüme etti ve "Millet-i Müsellaha" ismiyle basıldı.[278] Mustafa Kemal Harp Akademisi'ndeyken diğer Harbiyeliler ve subaylar gibi o zaman çok

275 Klaus Kreiser, Atatürk, İletişim Yayınları, 2010, s55
276 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, Cilt 1, s. 28
277 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, s 31, Kaynak Yayınları1999 2. basım
278 Klaus Kreiser, Atatürk, İletişim Yayınları, 2010, s 53, 54

meşhur olan Goltz Paşa'nın (Colmar von der Goltz) Millet-i Müsellaha (Silahlı Millet, Ordu Millet) kitabını da okudu. 1886 yılından itibaren okutulan bu kitaptan o zamanki subaylar çok etkilendi. Abdülhamid tarafından 1883-1884 yıllarında davet edilen Goltz Paşa teorisyen bir askerdi ve güçlüler kazanır, güçsüzler elenir (sosyal Darwinizm) görüşündeydi. Colmar von der Goltz 16.6.1883 tarihinden, tifüs hastalığına yakalanarak Bağdat'ta öldüğü 19.4.1916 tarihine kadar, önce Binbaşı en son Mareşal olarak çeşitli kereler Türkiye'ye geldi, Abdülhamit devrinde Türk Ordu'sunda reform çalışmalarının yöneticisi oldu. Goltz Paşa Harp Okulu ve Akademinin eğitim sistemini yeniden kurdu. Askeri kitaplar yayınlattı. Manevralar yönetti. Geldiği günden sonra yetişen askerlerin neredeyse tamamının çok sevilen ve sayılan öğretmeniydi.[279] Goltz Paşa "becerikli ve sağlam bir ulus her zaman savaşa hazır bir durumda olmalıdır, çünkü savaş her an çıkabilir. Savaşlar eskisi gibi sadece cephede değil, topyekûn millet olarak yapılacaktır. Bu nedenle subayların toplumsal bir rolü olmalıdır ve onlar toplumda ayrı bir sınıftır" görüşündeydi.[280] Goltz Paşa 73 yaşında Bağdat'ta Osmanlının 6. Ordu kumandanı iken İngiliz ordusuna karşı savaştı. Bir gün cepheden dönerken kendi komutanlık gambotuna (nehir gemisi) binmeyerek, yaralı Türk erlerini taşıyan gambota binip yaralıları okşadı ve onlardan aldığı bit ile 16 Nisan 1916 günü Bağdat'ta tifüsten öldü. Vasiyetinde Türk toprağında gömülmeyi istedi. Mezarı Tarabya'da eski Alman Büyükelçiliği'nin arazisindedir. Atatürk, Cumhurbaşkanlığı zamanında Goltz Paşa'nın Millet-i Müsellaha kitabını tekrar okudu, sayfa kenarlarına notlar aldı ve bu kitaptaki "Komutanın Özellikleri" kısmını Afet Hanım'a yazılı bir ödev olarak verdi. Afet Hanım, Atatürk'ün emriyle yazdığı "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" kitabında Goltz'dan alıntılar yaptı.[281]

Okumak onun için büyük bir tutkuydu. Selçuklular öncesi Orta Asya Türklerinin anlatıldığı Süleyman Paşa'nın Tarih-i Âlem kitabı gibi tarih kitaplarını okudu. Harbiye'de iken arkadaşı Ömer Naci ile el yazısıyla hazırlanmış duvar gazetesi çıkardı. Bu duvar gazetesinde memleket idaresinin iyi olmadığı işlenmekteydi.[282] Sınıf içinde de ufak bir teşkilat kurmuşlardı. Bu teşkilat Harp Akademisindeyken de devam etti ve gizli toplantılar yapıldı. Bu nedenle de Padişahın ajanlarınca izlenmeye başlandı. Mustafa Kemal 11 Ocak 1905'te kurmay yüzbaşı olarak 37 kurmay arkadaşıyla birlikte beşincilikle akademiden mezun oldu. Birinci olan ise Ali İhsan Sabis'ti.

Mustafa Kemal, mezun olur olmaz birkaç arkadaş İstanbul Sirkeci'de bir pansiyon kiraladı ve gizli toplantılar yapmaya başladı. Genç yüzbaşılar bu sırada askerlikten uzaklaştırılmış olan Fethi ismindeki muhtaç bir subayı evlerine aldı. Aslında Padişahın hafiyesi olan bu adam durumu Mektep Müfettişi İsmail Paşa'ya jurnalleyince Bekirağa Bölüğü Hapishanesi'nde üç ay hapis yattı.[283] Mustafa Kemal ve arkadaşları, Harbiye Okul Müdürü Ali Rıza Paşa'nın girişimiyle hapisten kurtuldu; ancak Mustafa Kemal Selanik'i istemesine rağmen Şam'daki 5. Ordu'ya bağlı 30. Süvari Alayı'na tayin oldu. Aslında bu

279 Dr. Mete Soytürk, Fil Bilimine Giriş, http://berkantayhan.blogcu.com/canakkale-savaslarinda-yasamlarini-yitirenlerin-anisina-1/2339308
280 M. Şükrü Hanioğlu, Atatürk, An Intellectuel Biography, Princeton University Press, 2011 USA, s. 35-37
281 Nurettin Türsan, Anılar, Arma Yayınları, 2009, İstanbul, s. 9-10
282 M. Şükrü Hanioğlu, Atatürk, An Intellectuel Biography, Princeton University Press, 2011 USA, s.65
283 Klaus Kreiser, Atatürk, İletişim Yayınları,2010, s. 39-59

bir sürgündü. Mustafa Kemal Paşa 27 Ocak 1923 günü annesinin mezarı başında yaptığı konuşmada bunun bir sürgün olduğunu şöyle anlattı.

"Abdülhamid devrinde mektepten erkân-ı harp yüzbaşısı olarak çıktığım esnada siyasetle uğraşmak suçu ile bir gece, beni tevkif ettiler, zindana attılar, o vakit annem Selanik'teydi. Aylarca süren bu zindan hayatından kendisini haberdar etmemiştim. Fakat o, nasılsa haber almış, İstanbul'a gelmişti. Beni vapurla sürgüne gönderirlerken Sirkeci rıhtımında ağlıyordu. Sürgünde geçirdiğim yıllar, benden ziyade O'na ıstırap vermişti." [284]

Şam'da tanıştığı hekimler

5 Şubat 1905'te Mustafa Kemal, Şam'daki 5. Ordu 30. Süvari Alayı'na, arkadaşı Müfit Özdeş (sonradan Kırşehir milletvekili oldu, 1874-1940) 19. Süvari Alayı'na, Ali Fuat (Cebesoy) ise Beyrut'a tayin olmuştu. Mustafa Kemal, arkadaşları Ali Fuat ve Müfit'le birlikte 10 Şubat 1905'de İstanbul'dan bir Nemse vapuruna bindi ve sekiz günlük bir yolculuk sonrasında Beyrut Limanı'na geldi. Ali Fuat, görev yeri olan Beyrut'ta kalırken Mustafa Kemal ve Müfit bir trenle Şam'a geçti ve orada iki odalı bir evde kalındı. Şam'daki Süvari Alayı Kumandanı Lütfi, onların yakın arkadaşı oldu.[285]

Bu sırada Şam'da Mustafa Elvan (Cantekin, 1878-1955) adında bir askeri Tıbbiyeli yaşamaktaydı. Mustafa Elvan, Askeri Tıbbiye'de okurken, 1900 yılında "Hürriyetçilik" suçlamasıyla hapsedildi ve arkasından da 3 yıl kürek cezasıyla cezalandırıldı, okuldan atıldı ve 1903'te Şam'a sürgün edildi.[286] Tıbbiyeli Mustafa, Şam'a gelmeden önce İstanbul'da Mehterhane Hapishanesi'nde yatarken Süreyya (Yiğit) isminde bir gençle tanıştı. Bir gece Tıbbiyeli Mustafa hapishaneden Şam'a sürülürken, Süreyya da arkadaşından ayrıldığı için çok üzüldü. Süreyya ve Tıbbiyeli Mustafa daha sonra Mustafa Kemal'le arkadaş olacaklarını o zamanlar bilmiyorlardı.[287]

Tıbbiyeli Mustafa, Şam'a gelince geçimini sağlamak amacıyla Hamidiye kapalı Çarşısı'nda "İstanbul Pazarı" isminde küçük bir tuhafiye dükkânı açtı ve tüccarlığa başladı. Sürgün hayatı ondaki hürriyet ve inkılâp düşüncelerini daha da alevlendirdi. Bu nedenle Şam'da bulunan Dr. Yusuf, Eczacı Raşit Tahsin (1912'de ölü), Baytar Mehmet, Kimyager Hüseyin Kerim, Kazım ve Lütfi Beylerle iletişim kurdu ve onlarla birlikte *"Vatan"* adlı gizli bir siyasi dernek kurdu.[288, 289] Bu nedenle Tıbbiyeli Mustafa'nın Şam'da bulunan dükkânı aydınların ve genç subayların uğrak yeriydi.

Mustafa Kemal'in Tıbbiyeli Mustafa'yla tanışması çok uzun sürmedi; çünkü Şam'da herkes birbirini tanımaktaydı. Bir gün Mustafa Kemal, Müfit ve Lütfi, Şam'ın Hamidiye Çarşısı'nda dolaşırken ufak bir dükkânın önünde durdu. Kumandan Lütfi, *"Mustafa nedesin?"* diye seslendi. Dükkân sahibi tüccar Mustafa (Cantekin) onları Türkçe selamladı

---

284 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, Ankara, 1997, s.78-80

285 Ali Fuat Cebesoy, a.g.e. s. 107

286 Ayşe Aydın, Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Memurları, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Cilt 14, Sayı 42, Kasım 1998, Ankara, s.907-922

287 Yakınlarından Hatıralar (Süreyya Yiğit'in Hatıraları), Sel Yayınları, 1955, İstanbul, s.53

288 Rahmi Doğanay, Atatürk'ün Askeri Yaşamında Suriye Günleri, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Sayı: 55, Mart 2003, Ankara, S: 163-208

289 Taylan Sorgun, Devlet Kavgası İttihat ve Terakki, Kum Saati Yayınları, 2.Basım,2003, İstanbul, s.84

ve ayağında ayakkabı yerine takunya olduğu halde, onlara doğru takır tukur yürüyerek geldi. Dükkânda oturacak yer olmadığı için Tıbbiyeli Mustafa, dükkânın önüne birkaç sandalye koydu ve oturuldu. Mustafa Kemal, bir süre sonra meraklanarak dükkânın içini görmek istedi ve içeri girdi. Raflarda birkaç hafif eşya vardı. Ortadaki uzun masa üzerindeyse felsefe, sosyoloji ve tıp konusunda Fransızca kitaplar vardı. Mustafa Kemal, bu kitapları karıştırdı ve Tıbbiyeli Mustafa'ya, *"Siz tüccar mısınız, filozof musunuz, doktor musunuz, nesiniz?"* diye sordu.

Tıbbiyeli Mustafa şu cevabı verdi.

"Tüccarım. Bu kitaplar eskiden kalma şeylerdir. Unutmamak için ara sıra okurum."

Oradan buradan konuştuktan sonra Tıbbiyeli Mustafa, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını birkaç gece sonrası için evine davet etti. 1905 Ekim ayında Dr. Mahmut, Müfit (Özdeş), Lütfi ve Mustafa Kemal, Tıbbiyeli Mustafa'nın Şam'ın karanlık bir çıkmaz sokağında bulunan evine gitti.[290] Tüccar Mustafa elinde bir lamba ile kapıyı açıp *"Buyurunuz,"* dedi. Bir odaya girerek toplantıya başlandı. Toplantı sırasında Tıbbiyeli Mustafa, *"İhtilal yapmalı, inkılap yapmalı,"* dedi ve devam etti. *"Ben Tıbbiye'nin son sınıfında iken bu emeli takip ettiğim için, evvela Mehterhane'de yattım, sonra sürüldüm. Çok kıymetli arkadaşlarımız vardır, inkılâbı yapmalıyız!"* dedi.

Müfit ayağa kalkarak bağırdı. *"Behemehâl yapmalıyız!"*

Lütfi Bey'se, *"Ben, çoluk çocuk sahibiyim, size tabi olurum, fakat benden bir şey beklemeyiniz,"* dedi.

Mustafa Kemal, bunun üzerine Lütfi'ye, "O halde siz buradan derhal gidiniz; bizim bundan sonra konuşacağımız şeyleri sizin dinlemeniz caiz değildir," dedi.

Lütfi bunun üzerine evden ayrıldı. Orada kalanlar inkılap üzerine konuşmaya devam etti ve bir ara Tıbbiyeli Mustafa, *"Bu uğurda ölmeliyiz!"* diyerek bağırdı.

Mustafa Kemal, bunun üzerine Tıbbiyeli Mustafa'ya dönerek, *"Mesele ölmekte değil, ölmeden idealimizi yaratmak, yapmak ve yerleştirmektedir!"* dedi.

O gece, Dr. Mustafa'nın evinde inkılâp yolunda çalışmak üzere *"Vatan ve Hürriyet"* adlı gizli cemiyet kuruldu. Bu toplantıya katılanlardan Dr. Mahmut daha sonra genç yaşta öldü.[291] Afet İnan, *"1908 inkılâbının esasını Şam'da, Doktor Mustafa'nın evinde aramak lazım gelir,"* dese de, bu cemiyetin ömrü uzun sürmedi.[292]

Daha sonra Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Beyrut şubesini Ali Fuat ve birkaç arkadaşı kurduysa da diğer şehirlerde bu cemiyetin şubesini kurmakta başarılı olunamadı.[293] Bu nedenle Mustafa Kemal gizlice Selanik'e giderek cemiyetin şubelerini orada kurmayı düşünmeye başladı.[294] Şam'da Mustafa Kemal'in bu cemiyeti kurmasının nedeni istibdat ve keyfe dayanan yönetimi yıkmak için başka çare kalmadığına inanmış olmasıydı.

290 Bekir Tunay, Mustafa Kemal ve İttihat Terakki, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Yıl 1, Sayı: 1, 1984, Ankara, s. 236, 240

291 Yusuf Hikmet Bayur, A.g.e. s. 15

292 Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1959, s. 48, 49

293 Ali Fuat Cebesoy, a.g.e. s. 113

294 Şerafettin Turan, Mustafa Kemal Atatürk, Bilgi Yayıncvi, 2004,Ankara, s.82

Mustafa Kemal, Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kesin olarak Ordu'nun siyasetten ayrılması ilkesini savundu.

Tıbbiyeli Mustafa Elvan Cantekin (1878-1955), Şam'daki evinde Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin kurulmasından sonra, Meşrutiyet'in ilan edilmesini takiben 1908 yılında Tıbbiye'ye geri döndü ve 1909'da Tabip Yüzbaşı oldu. 1910 yılında Gülhane Hastanesi'nde stajını yapmakta iken Halep eski Sıhhiye Müfettişi Dr. Arif Bey'in kızı Lütfiye hanımla evlendi. Bu evlilikten 4 çocuğu oldu. 1911'de Bağdat hastanesine tayin oldu ve aynı zamanda Bağdat jandarma mektebi tabipliği yaptı. Bu sırada Bağdat Belediye tabipliğini de gönüllü olarak yürüttü. O arada İran'a Ordu Kumandanı Cemal Paşa tarafından tüccar kılığında gizli bir görevle gönderildi. 1912'de 13. Kolordu 37. Fırka 2. Cebel topçu taburu tabipliğine tayin oldu. Bağdat'a dönüşünde istifa etti. Ancak 1914'de Birinci Dünya Savaşı ilan edilince 5. Kolordu 4. Seyyar hastanesi baştabipliğine tayin edilerek kıtası ile birlikte Çanakkale Çamburnu hastanesini kurarak baştabiplik görevine başladı. Bu görevi sırasında hastalanarak İstanbul'a gönderildi ve hastalığının uzun sürmesi nedeniyle Haydarpaşa Hastanesinde görevlendirildi. 1916 yılında Fenerbahçe Hastanesine, 1917 yılında Haydarpaşa Mecruhin Hastanesine, arkadan Afyon Hastanesi Baştabipliğine tayin edildi. Mütarekede İstanbul Üsküdar İhsaniye mahallesine yerleşti. Sirkeci'de Mollazade Süleyman ve şürekâsı adı altında şirket kurarak tahıl ve gül yağı ticareti yapmaya başladı. İstanbul'un işgali sırasında arkadaşı eczacı Raşit Can Kabasakal ile Ankara'ya geçti ve 27 Mart 1920'de Ankara'ya gelerek Milli Mücadele'ye katıldı. Dr. Mustafa Cantekin, ilk mecliste Kozan milletvekili oldu. Atatürk tarafından Yunus Nadi ve İbrahim Süreyya Beylerle beraber harp malzemesi ve sıhhi malzeme almak üzere İtalya'ya gönderildi. Daha sonra 1950 yılına kadar memleketi olan Çorum'dan milletvekili seçilerek mecliste çalıştı. Milletvekilliği sırasında Kızılay merkez umumi azası ve umumi müfettişliği yaptığı gibi Mamak maske fabrikasının kurulması ve Kırşehir depreminde inşaatların yapılmasında katkıları oldu. 1950 yılında İstanbul'a yerleşti, 1953 yılında kalp yetmezliğinden vefat etti.[295] Dr. Mustafa Elvan Cantekin 1878'de Çorum'da doğdu, ilk tahsilini Çorum Sofular mahallesindeki mahalle mektebinde yaptı. Amcasının muallim olarak çalıştığı Beyrut Askeri Rüştiye'sine 1888'te başladı. Daha sonra ailesinin göçmesi üzerine Şam Askeri Rüştiye'sinde okudu. 1892'de buradan mezun oldu ve 1893 de İstanbul'da Askeri Tıbbiye'ye başladı. Tıbbiye son sınıfta iken siyasetle uğraşması nedeniyle 3 yıl ağır hapis aldı. Hapisten çıkınca Şam'a sürgün gönderildi. Şam'da Hamidiye çarşısında "İstanbul Pazarı" adlı küçük bir tuhafiye dükkânı açtı.[296] Daha sonra Mustafa Kemal ile tanıştı.

Aradan yıllar geçtikten sonra Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bir gece toplantısında Dr. Mustafa Cantekin'in eşine, *"Hanımefendi... Eşiniz doktor; ancak ona yaşama bahsinde ilk gerçek dersi ben vermiştim, sorunuz da anlatsın,"* diyerek Şam'daki günlerini hatırlattı.[297, 298]

---

295 Ayşe Aydın, a.g.e. s.907-922

296 İbrahim Bozkırlı, Trablusgarp'tan Cumhuriyet'e Tıbbiyeliler, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 2008, Ankara, s. 127-131 Mustafa Cantekin'in Torunu Aydan Erginsoy ile yapılan mülakat.

297 Uluğ İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu, 1988 Ankara s.9

298 Cemal Kutay, Atatürk'ün Son Günleri, Boğaziçi Yayınları, 1981, İstanbul, s. 101

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet kurulduktan sonra *"Vatan ve Hürriyet"* gizli cemiyeti hakkında soru sorulduğunda şöyle demişti:

"Ancak hür fikirlere sahip olan insanlar vatanlarına faydalı olabilirler ve onlardır ki vatanlarını kurtarıp muhafaza etme kudretine malik olurlar."[299]

Mustafa Kemal'in yaşamında Şam'daki görevi sırasında tanıştığı dört doktor daha vardı; Dr. Mustafa Şevket (Bengisu), Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Safranbolulu Dr. Ali Yaver (Ataman) (1868-1955) ve Dr. Mahmut Gıyasettin Bey (1876-1938).

Askeri Tabip Mustafa Şevket, 1903 yılında Tabip Yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra önce Ödemiş Redif Tabur'una, sonra Yemen'e ve nihayet 1904 yılında Şam'a tayin oldu. Dr. Mustafa Şevket (Bengisu), Mustafa Kemal'le burada tanıştı.[300]

Mustafa Kemal, Dr. Tevfik Rüştü'yle 1904-1905 yıllarında Beyrut'un Burç Meydanı'ndaki bir kahvehanede tanıştı.[301] Bu sıralarda Tevfik Rüştü, Beyrut'taki Fransız Tıp Fakültesi'nde okumaktaydı. 1883 yılında Çanakkale'de doğan Tevfik Rüştü, babası Beyrut Vilayeti Bidayet Mahkemesi Ceza Reisliği'ne tayin olduğu için Beyrut Tıp Fakültesi'ne başladı.[302] Dr. Tevfik Rüştü, babasının Trabzon'a tayin olması nedeniyle daha sonra Trabzon'a, ardından da Paris'e, kadın doğum ihtisası yapmaya gitti.[303]

Dr. Ali Yaver (Ataman) Askeri Tıbbiyeden tabip yüzbaşı rütbesiyle mezun olduktan sonra Şam'a tayin edildi. Daha sonra Yanya'da görev yaptı. Şam'da bir gün gazinoda arkadaşlarıyla yemek yerken kolağası Mustafa Kemal ile tanıştı. Ali Yaver Ataman Milli Mücadele döneminde Safranbolu Müdafaa-i Hukuk cemiyetini kurdu ve Cumhuriyet kurulduktan sonra Cumhuriyet Halk Fırkası ilçe başkanlığı yaptı. Şapka devriminde Kastamonu'ya geldiğinde karşılayanlar arasında Ali Yaver Ataman da vardı. Burada geçen olayı Ali Yaver Ataman'ın oğlu büyük sanatçı ve folklor uzmanı Sadi Yaver Ataman babasından duyduğu şekliyle şöyle anlattı:

"Askeri Tıbbiyeden yeni çıkmış Şam'a tayin edilmiş. Bir gün gazinoda arkadaşlarıyla içip dertleşiyorlar, bu sırada, yüksek sesle padişahın aleyhinde de atıp tutuyorlar. Bu sırada, yüzbaşı rütbesinde genç bir kurmay, bulundukları masaya doğru gelir. Bunlar da hemen aynı rütbede:

– Eyvah diyorlar, bir hafiye. Suspus oluyorlar. Genç kurmay yanlarına yaklaşıyor:

– Ne konuşuyorsunuz arkadaşlar, neden sustunuz.

– Bir şey konuşmuyorduk, dertleşiyorduk

– Yok, yok bir şeyler konuşuyordunuz. Padişahımızın aleyhinde konuşuyordunuz değil mi?

Genç doktorlar birbirine bakışıyorlar. Genç kurmay bir kahkaha atıyor:

– Korkmayın... Korkmayın diyor, benden de fazlasıyla.

"Aradan uzun yıllar geçmiştir. Atatürk şapka inkılabının ilk uğrak yeri olan

299 Afet İnan, a.g.c. s 49
300 Kaya Bengisu, Koca Doktor Mustafa Bengisu, BAB Yayınları, İzmir, 1993, s. 15, 16
301 Kemal Arıburnu, Atatürk ve Çevresindekiler, İş Bankası Yayınları, 1995, Ankara, 2. Baskı, s. 160
302 Soner Yalçın, Efendi, Doğan Kitap, 2. Baskı, 2004, İstanbul, s. 143
303 Kemal Arıburnu, a.g.e. s. 160

Kastamonu'ya gelmiştir. Karşılayanlar arasında Safranbolu fırka reisi Dr. Ali Yaver Bey de vardır.

Büyük önder nutkunu söyler, fırka binasında, istirahat sırasında gözü babama takılır.

– Sizi bir yerden tanır gibiyim beyefendi. Ve cevap beklemeden:

– Galiba Şam'da karşılaşmıştık...

Atatürk'ün hafıza kudretini gösteren ilginç bir örnektir."[304] Dr. Ali Yaver Ataman'ın anıt mezarı Safranbolu'da Hıdırlık tepesindedir. Mezar taşında "Şeyh-ül Etıbba Ali Yaver Ataman" yazmaktadır. Dr. Ali Yaver Ataman'ın ilk eşi Fitnat hanım genç yaşta vefat etti, daha sonra Safranbolulu Habibe Yekta hanımla evlendi. Bu evlilikten Sadi Yaver Ataman, Ahmet Sebati Ataman ve Ali Şinasi Ataman isimli üç oğlu oldu. Oğlu Sadi Yaver Ataman 1906 yılında, Ahmet Sebati 1908 yılında, Ali Şinasi 1911 yılında Yanya'da doğdu. Dr. Ali Yaver Ataman ve Eczacı Mehmet Hidayet Derman (1885-1957) 1919 yılında Safranbolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini birkaç arkadaşıyla beraber kurdu. Dr. Ali Yaver 1. Başkan Eczacı Mehmet Hidayet Derman 2. Başkan oldu. İkisi de İstiklâl madalyası aldı. Askeriyeden emekli olduktan sonra bir süre Karadeniz Ereğlisi Devlet Hastanesi'nde Baştabiplik yaptı. Daha sonra Safranbolu Şehir Hastanesi Baştabipliği yaptı. Buradan emekli olduktan sonra serbest hekim olarak Safranbolu'da çalıştı. Nüfus kaydı İstanbul'da olmasına rağmen kendini Safranbolulu olarak kabul etti.[305]

Opr. Dr. Mahmut Gıyasettin Şam Tıbbiyesinde Hariciye muallimi iken Mustafa Kemal ile tanıştı ve takdirini kazandı. Atatürk'ün sevdiği bir zat idi. Dr. Mahmut Gıyasettin 1877 yılında doğdu ve 1901 yılında Askeri Tıbbiyeden mezun oldu. Şam Tıbbiyesi 1918 yılında kapanınca İstanbul'a döndü. Kendisine teklif edilen hizmetleri kabul etmeyerek Samsun'a yerleşti ve orada serbest olarak Samsun'daki Bağdat caddesinde muayenesinde çalıştı.[306] 1938 yılında Samsun'da vefat etti.[307, 308]

Selanik Askeri Hastanesi'nde

Mustafa Kemal, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin şubelerini kurmak için Yafa'dan Mısır-Yunanistan yoluyla Nisan 1906'da gizlice Selanik'e gitti; ancak Kumandan Topçu Ferik Mehmet Şükrü Paşa'dan (1857-1915) (daha sonra Edirne Savunması'nı yaptı) destek bulamadı. İzinsiz geldiği için Selanik Askeri Rüştiyesinden öğretmeni olan Erkânıharbiye (Kurmay) Miralayı (Albay) Hasan Bey'e başvurdu. Mustafa Kemal, ona durumunu ve kaçarak, izinsiz geldiğini anlattı.

Mustafa Kemal'i dikkatlice dinleyen Albay Hasan, "*Çocuğum,*" dedi. *"Sen her şeyi yıktıktan, altüst ettikten sonra buraya gelmiş bulunuyorsun, ben şimdi sana ne yapabilirim?"*

Mustafa Kemal bunun üzerine *"Ne yapacağınızı ben değil, siz takdir edeceksiniz. Görüyorsunuz ki ben milletime faydalı olabilecek bir hale gelmiş bulunuyorum. Siz bu fikirde*

304 Sadi Yaver Ataman, Atatürk ve Türk Musikisi, Kültür Bakanlığı yayını, 1991 Ankara, s. 38-39

305 Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Ülkü Ayan Özsoy, Safranbolu Meşhurları, Anıl Matbbası, 2000 Ankara, s. 133-136

306 Baki Sarısakal, Samsun Sağlık Tarihi, Barış gazetesi yayını, 2005, Samsun, Cem Ofset Baskısı, s. 30

307 Mirat-ı Tıbbiye, s. 87

308 Ali Rıza Atasoy, Şam Türk Tıbbiye Mektebi, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü yayını Sayı 30, 1945, İstanbul, s. 54

değilseniz ve bu azmimde bana yardım etmezseniz, hayatım tehlikeye girer. O vakit ben de başka çare düşünmek mecburiyetinde kalırım. Kendi başıma düşünüp bulacağım bu çare, beni belki muvaffak edebilir; fakat edemezse o vakit ben, bu yetişmiş adam, hiç olurum. Beni hiç olmaktan kurtarmak şu dakikada sizin elinizdedir. Size söz veririm beyefendi, öyle hareket ederim ki size zerre kadar sorumluluk getirmem."

Hasan Albay, Türkiye'de inkılâp olmasını isteyen ve bunu gerçekleştirecek olanlara yardım etmeyi düşünen bir adamdı. Mustafa Kemal onun Selanik Askeri Rüştiyesi talebesi olduğu günden beri dikkatini çeken bir çocuk olduğu için ona şu tavsiyede bulundu:

"Vaziyet hakikaten dediğiniz gibi fenadır ve tehlikededir. Şu dakika hatırıma gelen çareyi size söyleyeyim: Müşiriyet makamına bir dilekçeyle müracaat ediniz, hastalığınızdan bahsederek hava değişimi talebinde bulununuz. Fakat sadece Erkânıharbiye Yüzbaşısı Mustafa Kemal diye imzalayınız. Ben bu dilekçeyi Heyet-i Sıhhiye'ye havale ettirir, Sıhhiye Reisi Dr. İskender Paşa'yı ayrıca görür ve lazım gelen tavsiyede bulunurum. Pek söz veremem amma, umarım başarılı olursunuz."

Ertesi gün Mustafa Kemal, Selanik Askeri Hastanesi'nin muayene odasında, birtakım genç doktorlar arasında, muayene edildi. Ona hastalığını soruyorlardı; fakat o açık bir cevap veremiyordu. Yalnız arada sırada, *"Hastalığımın ne olduğunu İskender Paşa Hazretleri bilir,"* diyordu. Dr. İskender Paşa (Sicil: 1273) hakikaten Hasan Bey'den tavsiye aldı; fakat bunu hastanedeki doktorlara söylemeyi unuttu. Nihayet Paşa meseleyi hatırladı ve Mustafa Kemal için bir raporla dört ay Selanik'te hava değişimi kararı verildi. Bu rapor İstanbul'a gönderildi. Böylece zaman kazanan Mustafa Kemal, orada arkadaşları hatip ve şair Ömer Naci, topçu subayı Hüsrev, Hakkı Baha, Selanik Askeri Rüştiye Müdürü Bursalı Tahir ve Selanik Öğretmen Okulu Müdürü İsmail Mahir Hoca'yla buluşarak çalışmalarına devam etti.[309, 310]

Mustafa Kemal, 1906 yılında Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik şubesini kurmak amacıyla arkadaşı Yüzbaşı Hakkı Baha'nın Çınarlı Mahallesi'ndeki evinde arkadaşlarıyla toplantı yaptı. Toplantıya Selanik Askeri Rüştiyesi tarih ve edebiyat öğretmeni Yüzbaşı Hakkı Baha (Pars), Askeri Rüştiye Müdürü Bursalı Mehmet Tahir (1861-1926), Ömer Naci (1880-1916), Mustafa Necip, Selanik Muallim Mektebi müdürü İsmail Mahir (1869-1916) ve topçu subayı Hüsrev Sami (Kızıldoğan) (1884-1942) de katıldı.

Mustafa Kemal ve arkadaşları bir masa etrafında toplandıktan sonra cebinden bir kâğıt çıkardı ve üzerinde yazılı olan düşüncelerini planlarını arkadaşlarına okumaya başladı. Arkadaşları düşüncelerine aynen katıldı. Bu sırada Ömer Naci de şu konuşmayı yaptı: *"Mustafa Kemal, arkandayız, seni takip edeceğiz. Ölümler, cellatlar, işkenceler bile bizi bu azmimizden çeviremeyecektir. Hürriyet verilmez; ancak alınır. Zulüm ve istibdat altında inleyen bu masum ve biçare milleti kurtaracağız, yaşasın hürriyet ve ihtilal!"*

Artık komiteye sadakat yemini yapılması gerekiyordu. Mustafa Kemal, bu yeminin silah üzerine yapılmasını teklif etti; çünkü inkılâbın yürüyebilmesi için, gerekirse müracaat edilecek vasıta silah olacaktı. Mustafa Kemal topçu zabiti Hüsrev'e (Hüsrev Sami Kızıl-

309 Afet İnan, a.g.e. s.54
310 Uluğ İğdemir, a.g.e. s. 11

doğan, sonradan TBMM'de Kars milletvekili olacaktı) dönerek, *"Silahınız var mı?"* dedi.

Hüsrev, *"Var efendim"* cevabıyla tabancasını çıkardı. Mustafa Kemal tabancayı alıp masanın üstüne koydu ve şöyle seslendi: *"Arkadaşlar! İnkılâp için bu silah üzerine yemin ediyoruz, unutmayınız ki burada birbirimize verdiğimiz söz, inkılap sözüdür ve onun gerçekleşmesi için icabında silah kullanmaktan da çekinmeyeceğiz!"*

Orada hazır bulunanlar, birer birer silahı alıp öptü ve silahın üzerine yemin etti. Bu merasim bittikten sonra Mustafa Kemal topçu Hüsrev'e dönerek, *"Al silahını, bu silah mukaddes bir silahtır; onu iyi sakla! Bir gün bana verirsin!"* dedi. Yıllar sonra Hüsrev, bu silahı Mustafa Kemal'e verdi.[311, 312]

Mustafa Kemal Selanik'te dört ay kaldı (muhtemelen Şubat-Temmuz 1906 tarihleri arası) ve tutuklanması için İstanbul'dan emir gelince Yafa'ya döndü. Temmuz 1906'da Mustafa Kemal'in kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti şubesi Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne dâhil oldu. Ancak bu cemiyet bir varlık gösteremedi. Cemiyettekilerin çoğu 27 Eylül 1907'de Paris'ten gizlice Selanik'e gelen Dr. Nazım'ın girişimiyle kurulan İttihat ve Terakki'ye girdi.[313, 314]

İttihat ve Terakki'ye girmesi ve Dr. Fevzi Öget'le karşılaşması

Selanik'ten Yafa'ya dönen Mustafa Kemal bir süre sonra topçu stajı yapmak için Şam'a gitti. Daha sonra 20 Haziran 1907'de kıdemli yüzbaşı (kolağası) rütbesiyle Şam'daki 5. Ordu Kurmay Heyeti'ne atandıktan sonra 13 Ekim 1907'de Selanik'te bulunan 3. Ordu Karargâhı kurmay heyetine tayin edildi. Mustafa Kemal, yeni görevine başlamak üzere deniz yoluyla Selanik'e giderken İzmir'e uğradı ve Kemeraltı girişindeki askeri kıraathanede Dr. Tevfik Rüştü'yle tekrar karşılaştı. Dr. Tevfik Rüştü bu olayı anılarında şöyle anlattı:

1907 sonbaharında İzmir Hastanesinin nisaiye kliniğinde göreve başladım. Ayrıca hususi bir muayenehane açtım. Bütün çalışmamı mesleğime hasretmiştim. Bir tesadüf bütün hayatımı değiştirdi. Konak Meydanı'ndaki bir kıraathanede Erkân-ı Harp Kolağası Mustafa Kemal Bey'le karşılaştık. 1905'de Beyrut'ta tanışmıştık. Şam'dan Selânik'e giderken İzmir'e uğramış (...) İzmir'deki tesadüf benim hayatımın bir dönüm noktası oldu. O gün memleketin hali konusunda ikimiz de içimizi döktük (...) Konak Meydanı'ndaki kıraathaneden o gün vatanını sevenlerin artık harekete geçmesi zamanının çoktan gelmiş olduğu kanaatini paylaşarak çıktık" [315, 316, 317]

Bir süre sonra Dr. Tevfik Rüştü'nün de gelmesiyle birlikte, Selanik'te Salih (Bozok), Nuri (Conker), Fethi (Okyar) ve Rumeli gazetesi başyazarı Yunus Nadi'den oluşan bir arkadaş topluluğu kuruldu.[318]

---

311 Afet İnan, a.g.e. s.55
312 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, Cilt I, 1998, İstanbul, s. 32
313 Uluğ İğdemir, a.g.e. s. 11
314 Şerafettin Turan, a.g.e. s.84
315 Uluğ İğdemir, a.g.e. s. 12
316 Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın Anıları, Atatürk'ün Kaybettiği Tek Savaş", (yay. haz. Sadun Tanju), Hürriyet, 10-11 Kasım 1987;
317 Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri - Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997,s. 23
318 Taylan Sorgun, İttihat ve Terakki Devlet Kavgası, Beyaz Balina Yayınları, 2001 s.95

Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'ye arkadaşı Ali Fethi sayesinde Şubat 1908'de 322 numaralı üye olarak girdi. Aslında İttihat ve Terakkiye giren 232.nci kişiydi.[319] Tarihçi Emel Akal ise Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'ye 29 Ekim 1907 tarihinde Hakkı Baha'nın Selanik'teki evinde yemin ederek girdiğini ortaya koydu.[320] Mustafa Kemal, 1913 yılına kadar İttihat ve Terakki'nin Selanik Merkez-i Umumi azası oldu. Ancak O askerin siyasete karışmasının hem siyasete hem de orduya zarar vereceğini ilerde yapılacak İttihat ve Terakki kongresinde Trablusgarp delegesi olarak söylediğinden ve Enver'i eleştirdiğinden üzerine tetikçiler gönderilerek öldürülmek bile istendi. Mustafa Kemal, 1913 yılına kadar İttihat ve Terakki'nin Selanik Merkez-i Umumi azası oldu. İttihat ve Terakki ile olan bu anlaşmazlık neticesinde İttihat ve Terakki'den çıkmak yerine Fethi Okyar ile birlikte Sofya'ya gitti. Bundan sonra İttihat ve Terakki ile yolları ayrıldı.[321]

Mustafa Kemal'e, II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ilan edilmesinden önce, 22 Haziran 1908'de, ek görev olarak Selanik-Üsküp (Skopje) demiryolu müfettişliği görevi verildi. Bu görevle aslında Mustafa Kemal İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki merkeziyle Üsküp şubesi arasında iletişimi sağlayacak ve yeni üyeler bulmaya çalışacaktı. Bu nedenle Selanik-Üsküp arasında seyahatler yapmaya başladı.[322, 323]

Mustafa Kemal, bu gidiş gelişler sırasında Üsküp'e giden bir trenin aynı kompartımanında Dr. Fevzi'yle karşılaştı. Dr. Fevzi (Öget), Askeri Tıbbiye'yi bitirdikten sonra Gülhane'de Asaf Paşa'nın (Prof. Dr. Asaf Derviş Paşa, kadın doğum hocası, 1868-1928) yanında asistan olarak çalışmaya başladığını, saraya mensup bir hanımın evlenme teklifini kabul etmediği için Selanik'teki 3. Ordu'ya tayin edildiğini, Selanik'e gittikten sonra Manastır'a tayin edildiğini, bir ara Tikveş'teki 4. Alay'ın 3. Tabur'una, daha sonra da Komonova'ya tayin edildiğini anlattı. O yıllardaki her Tıbbiyeli gibi Dr. Fevzi de bölgede teşkilatlanmaya başlayan İttihat ve Terakki'ye ilgi duyuyordu.

Mustafa Kemal, Dr. Fevzi'nin bir jurnalle oraya geldiğini öğrendikten sonra onu İttihat ve Terakki'ye almak için ağzını aramaya başladı. Sohbet ilerledikten sonra bir ara Mustafa Kemal, Dr. Fevzi'ye "Abdülhamit'i devirmek için nasıl bir teşkilat yapılmalıdır?" diye sordu. Dr. Fevzi bu soru karşısında şaşırdı. O şaşkınlıkla "Bunu neden soruyorsunuz?" dedi. Mustafa Kemal de doktora, "İki gün sonra hat müfettişi Fethi gelecek, o size anlatır," dedi. Mustafa Kemal bir süre sonra trenden indi.

İttihat ve Terakki'nin yöntemi böyleydi. Cemiyet'e dâhil edilecekler önce yoklanır, sonra takip edilir ve arkasından da cemiyete alınırdı. Bir süre sonra Dr. Fevzi, Komonova'da kendisi gibi sürgün olan Dr. Kazım Bey'le buluştu. Daha sonra da hastaneye gelen erkânıharp (kurmay) Fethi Bey, Dr. Fevzi Bey'le konuştuktan sonra onu Cemiyet'e dâhil etmek istediklerini söyledi ve Dr. Fevzi Bey o gece yemin ederek cemiyete üye oldu.[324]

---

319 Erik Jan Zürcher,Atatürk as a Young Turk,Lectures, New Perspectives on Turkey, No. 41,2009, s. 211-225
320 Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm, 2012, s. 61
321 Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm, 2012, s.61-65
322 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Cilt I, Remzi Kitabevi 1987 s. 110
323 Taylan Sorgun, İttihat ve Terakki, a.g.e. s. 123-129
324 Taylan Sorgun, İttihat ve Terakki, a.g.e. s. 185

22 Temmuz 1908 günü Mustafa Kemal Selânik'ten Üsküp'e geldi ve gece ittihat ve Terakki Cemiyeti Üsküp şubesinin toplantısında bulundu. 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edilince Mustafa Kemal Üsküp'ten bir trene atlayarak Selanik'e gitti. Birkaç saat sonra Beyaz Kule önünde bir yıl önce trende rastladığı Dr. Fevzi'yle karşılaştı ve ona *"Hayrola doktor! Yoksa Meşrutiyet'i kutlamak için mi geldin Selanik'e?"* dedi.

Dr. Fevzi de gülerek *"Komanova'daydım. Görev icabı bir marşandize atlayarak geldim. İnanılacak gibi değil, bugün Selanik'te gördüğüm bu manzara bizim gençlik rüyamızdı,"* dedi. Birlikte şehrin iç sokaklarına kadar yürüdüler ve daha sonra Dr. Fevzi, Mustafa Kemal'den ayrılarak kayınpederinin evine gitti.[325] Dr. Fevzi'nin kayınvalidesi bu sırada dışarı çıkarak, Selanik'teki "Islahane Caddesi" tabelasını karalayıp üzerine tebeşirle "Mithat Paşa Caddesi" yazdı.

Mustafa Kemal ve Dr. Fevzi Öget 31 Mart Ayaklanmasında Selanik'ten İstanbul'a giden Harekât Ordusu'nda yine bir araya geldi. Mustafa Kemal, 11. Tümen Kurmay Başkanı olarak, Çatalca'ya gelen ilk kurmaydı. Harekât Ordusu adını koyan kişi de kendisiydi. Bu ordunun komutanı Ferik Mehmet Şevket Paşa, Kurmay Başkanı ise bu orduya İstanbul'dan katılan Kurmay Albay Pertev Bey'di (Nurettin Türsan' katkısı). Dr. Fevzi, bu görevi sırasında Şişli Karakolu'nu ele geçirdi ve daha sonra da arkadaşı Dr. Mazlum (Boysan) ile kendilerine teslim edilen isyancıları Merkez Komutanlığı'na götürdü.

31 Mart (Miladi 12 Nisan) Ayaklanması sırasında Dr. Besim Ömer (Akalın) Bey yarbay rütbesindeydi. Asilerin okullu subayları öldürdüğü gün o ve Pertev Bey asiler tarafından yakalandı. Nurettin Peker'in Taşkışla'da 3. Alay imamı olarak çalışan babası Sadık Efendi sayesinde asilerin elinden kurtuldu. Dr. Besim Ömer asilere "Evlatlarım, vallahi ben Harbiyeli değilim, hiç harbiyeden doktor çıkar mı, biz bölüklerden tımarda yetişiriz, ben Harbiyeli değilim, billahi ben Harbiye'nin kapısından girmedim" dedi. Bunun üzerine cahil asiler "Ulan doğru söylüyor, Harbiye'den eğitim subayı çıkar, doktor çıkmaz" diye düşünseler de Pertev Bey için "Ama öteki Harbiyelidir, onu ver imam efendi!" diye ısrarlarını sürdürdü. İmam Sadık Efendi de "Devletin binlerce lira vererek yetiştirdiği bir namuslu subayı elinizde ferman, irade, fetva olmadan ben teslim edemem, sizi iğfal etmişler, neuzubillah katil ve kâfir olursunuz" diye onlara bağırdı ve asilere Arapça bir ayet okudu. "Haydi, gidin, zorla almak isterseniz işte önce beni kapıda süngülcyin, ondan sonra içeri girin" dedi. Bunun üzerine asilerden biri "Ulan arakadaşlar bırakın bir Çıfıt köpek için imamımızı mı öldüreceğiz, ona bağışlayalım, başkalarına gidelim" deyince vaz geçip kapıdan ayrıldılar. Pertev Bey ve Dr. Besim Ömer, İmam Sadık Efendinin elini öptü. Pertev Bey (Demirhan) daha sonra Kâğıthane'den doğru Ayestefanos'daki Hareket Ordusuna katıldı. Daha sonra kurulan Divan-ı Harb'te görev aldı.[326]

Dr. Ömer Fevzi Öget (1882-1964), 1882'de Selanik'te doğdu. Tacir Osman Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini Selanik'te yaptı, ortaokulu Soğukçeşme Askeri Rüştiyesinde, liseyi Askeri Tıbbiye İdadisinde okuduktan sonra 1905'te yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. Gülhane seririyatı ve tatbikat mektebinde bir yıl staj yaptıktan sonra Veladiye ve Nisaiye uzmanı olarak Selanik Merkez hastanesine atandı. Daha sonra da eski Yunan

325 Taylan Sorgun, İttihat ve Terakki, a.g.e. s. 274, 281

326 Nurettin Peker, Tüfek Omza, Doğan Kitap, 2009 İstanbul s. 41-43

sınırındaki 24. Alay 3. Tabur tabipliğinde görev yaptı. Balkan harbinde esir düştü ve firar ederek İstanbul'a geldi. Birinci Dünya Savaşı'nda Yeşilköy İntaniye hastanesinin kuruluşunu yaptıktan sonra buradan Kafkas cephesine Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak katıldı ve 34, 9 ve 10. Kafkas fırkası başhekimliği yaptı.Daha sonra Amasya Menzil hastanesi başhekimliği, Batum intaniye hastanesi başhekimliği görevini gerçekleştirdi. Mütarekede Yıldız Maçka hastanesinde çalıştı. Kafkas cephesinde yaralandığı için İsviçre'ye tedaviye gönderildi. Dönüşünde Heybeliada Senatoryumu tesisi için görevlendirildi ve malulen binbaşılık rütbesiyle askeriyeden emekli oldu. Bakırköy ve Eminönü belediyeleri başhekimliği ve maarif müdürlüğü sağlık müfettişliği yaptıktan sonra yaş haddinden emekli oldu.[327]

Mustafa Kemal'e göre "büyük adam" kimdir?

Mustafa Kemal, Selanik'teki 3. Ordu Kurmay heyetindeyken birlikte çalıştığı subaylar arasında Kurmay Binbaşı Cemal ve Binbaşı Fethi (Okyar) Bey vardı. Buradaki subaylar içinde Binbaşı Cemal en yaşlı, Mustafa Kemal'se en genç ve en küçük rütbeli olandı. O devirde Binbaşı Cemal için "büyük adam" denilmeye başlandı. Binbaşı Cemal (sonraki yıllarda 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa), bir gazetede imzasız olarak çıkan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimdekileri göklere çıkaran yazısını bir gün Mustafa Kemal'e göstererek görüşlerini sordu. Mustafa Kemal de sıradan bir yazı olduğunu belirttikten sonra şunları söyledi:

"Siz şu veya bu tarzda kuş beyinli kimselere kendinizi beğendirmek hevesine düşmeyiniz, bunun hiçbir kıymeti ve önemi yoktur. Siz, bulunduğunuz vaziyeti mütalaa ediniz ve evvela kabul ediniz ki biraz feragat sahibi olmak lazımdır. Eğer şunun bunun teveccühünden kuvvet almaya tenezzül ederseniz halinizi bilemem; fakat geleceğiniz çürük olur. Çünkü bizim henüz hakikatle hiç temasa gelmemiş vâsi muhitlerimiz vardır. Bu muhitlerde henüz acemkari hayalat ile meşbu olanlar çoktur. Büyüklük odur ki, hiç kimseye iltifat etmeyeceksin, hiç kimseyi aldatmayacaksın, memleket için gerçek ülkü neyse onu görecek, o hedefe yürüyeceksin. Herkes senin aleyhinde bulunacaktır. Herkes seni yolundan çevirmeye çalışacaktır. İşte sen bunda karşı koymaları yok eden olacaksın. Önüne sayılamayacak güçlükler yığacaklardır. Kendini büyük değil küçük, zayıf, vasıtasız, hiç telakki ederek, kimseden yardım gelmeyeceğine inanarak bu güçlükleri aşacaksın. Ondan sonra sana büyüksün derlerse, bunu diyenlere de güleceksin."[328]

Mustafa Kemal, 2. Meşrutiyet'in ilanından önce Selanik'te Bulgar Türkologlarından İvan Monolof'la karşılaştı ve ona şunları söyledi: *"Batı medeniyetine girebilmemize engel olan yazıyı atarak Latin kökünden bir alfabe seçmeli, kılık kıyafetimize kadar her şeyimizle Batılılara uymalıyız. Emin olunuz ki, bunların hepsi bir gün olacaktır."*[329]

Mustafa Kemal, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Selanik'teki Askeri Kulüp'te verilen bir konferans dolayısıyla yaptığı konuşmada, *"İnkılabı ikmal etmek lazımdır. Biz bunu*

327 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1959, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1959, s. 31
328 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 24
329 Zeynep Korkmaz, Atatürk ve Türk Dili, Belgeler, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1992, Ankara, s.5

yapabiliriz. Ben bunu yapacağım. (...) Bu güne kadar yapılan inkılâp kâfi sayılmaz. Fazlasını yapacağız. Memleketi bin bir akılsızın eline ve keyfine bırakmayız..." dedi.[330, 331, 332]

Kasım 1908'de Mustafa Kemal Avusturya-Macaristan devletinin yaptığı yığınak hakkında bilgi sahibi olmak için gizlice Bosna'ya gitti. Burada Binbaşı Fevzi (Çakmak) Bey'le tanıştı ve ondan detaylı bilgi aldı. Döndüğünde ise ülkede fes giyilmesinin ne kadar uygunsuz olduğuna ilişkin güçlü bir his vardı içinde.[333]

Mustafa Kemal, okumayı ve yazmayı seven bir kurmay subaydı. 23 Şubat 1909'da Berlin Askeri Akademisi eski komutanlarından General Litzman'ın bir eserini Almancadan *"Takımın Muharebe Eğitimi"* adıyla Türkçeye çevirdiğinde rütbesi Kurmay Kıdemli Yüzbaşı'ydı.[334] 12 Eylül 1909'da Selanik'te *"Cumalı Ordugâhı"* adlı kitabını yazdı. Kitabının önsözünde bu kitabı asker arkadaşlarına hediye ettiğini belirterek şöyle dedi:

"Asker hediyesi, asker olanlarca makbule geçer."[335]

Gülhane Hastanesi'ne yatması

Mustafa Kemal, Mayıs 1909'da Gülhane Hastanesi'ne yattı ve üç gün sonra çıktı. Ancak bu konuda yeterli bilgi yoktur. Kendisine ait 10 numaralı not defterinde "15 Mayıs 1909, Gülhane Hastanesi'ne yattım; 18 Mayıs 1909, çıktım," notları vardır sadece.[336]

Erkan-ı Harbiye seyahati ve Askeri Tabiplere vizyon

Mustafa Kemal, Ordu Kurmay Başkanı Ali Rıza Paşa, Kurmay Binbaşı Bahattin, Kurmay Kıdemli Yüzbaşı Sami ve Yüzbaşı Nuri Bey'le birlikte 23 Ağustos-8 Eylül 1909 tarihleri arasında yapılan Süvari Tugayı'nın eğitim tatbikatına katıldı. Daha sonra 3. Ordu'da ilk defa Kurmay subaylar için bir seyahat teşkil edildi. Bu seyahate harekât müdürü Ali Rıza Paşa (Tasfiye-i Rütbe kanunu nedeniyle rütbesi yarbaylığa inmişti) idiyse de esas idare eden Kolağası Mustafa Kemal idi. Bu seyahate Kurmay Yarbay Şevki, Behiç Erkin, İzzetin Çalışlar, Nuri Conker, Reşat Ahmet (1307 senesinde Askeri Tıbbiyeden mezun olmuş ve 3 Orduya atanmış. 22 yıl devamlı taşrada çalıştıktan sonra garb ordusu ile Yanya muhasarasında bulunmuş ve daha sonra İstanbul'a gelerek Haydarpaşa hastanesinde çalışmıştır, Sicil: 1307-6) gibi subaylar katıldı. Bu seyahat 27 Haziran 1910'dan 9 Temmuz 1910 tarihine kadar devam etti. Bu heyet dönüşlerinde Selanik yakınındaki Sedes Çiftliğinde yemek yedi ve fotoğraf çektirdi.[337] Bu seyahatle ilgili olarak Mustafa Kemal Ali Rıza Paşa adına "Genel Eleştiri" yazarak askeri taktik ve stratejiyle ilgili düşüncelerini belirttikten sonra askeri doktorlar için şu uyarılarda bulundu:

"Doktorlarımız da askeri kıtaların sağlık hizmetlerini düzenlemekten uzaktır. Askeri tabiplerimiz muharebe nedir, avcı hattının gerisini, ateşten korunacak yerin neresi olabi-

330 Zeynep Korkmaz, a.g.e. s.5
331 Afet İnan, a.g.e. s.69-73
332 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 30, 31
333 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, s. 36
334 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, s.57
335 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, s.89
336 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt I, s. 133
337 Behiç Erkin, Hatırat, Türk Tarih Kurumu yayını, 2010, Ankara, s. 98-99

leceğini tasavvur edemez, bilmez ise muharebede bazen ateş hattının pek yakınına gitmek lazım geleceğini öğrenmezse, öyle bir askeri tabip görevli olduğu tabura, tabur erlerine borçlu olduğu vazifeyi yerine getiremez.

Askeri doktorlar, yalnız şehirlerdeki büyük hastanelerin koğuşlarında değil, muharebe meydanında da vazife yapmakla mükellef olduklarını bilmeli ve ona göre gerekli hususları zamanında öğrenmiş bulunmalıdır. Şimdiye kadar açık olan bu eksiklik doktorlarda değil onları yetiştirenlerle ilgilidir. Güney Ordusu sıhhiye reisinin, bir tabibin, kurmay seyahatine katılmasındaki maksadı anlamış olduğuna ve öteki doktorları bu konuda icap eden izahatı verebileceğine şüphe yoktur."

Mustafa Kemal'in eleştirilerini yönelttiği Süvari Tugayı'nın o zaman komutanlığını yapan Suphi Paşa, bu eleştirilere gücenmediğini belirtmiş olmasına rağmen, Milli Mücadele zamanında İstanbul Hükümeti Hilafet Ordusu'nu kurup Ankara Kuvvetleri'ne karşı saldırdığında bu ordunun komutanlığını yaptı.[338]

Mustafa Kemal, öğrencilik yıllarından itibaren tüm dikkat ve çalışmasını askerlik üzerine yoğunlaştırdı. O, özellikle subayların değişen koşullara uygun olarak mesleki bilgilerini artıracak yayınların yapılmasını gerekli gördü ve bu doğrultuda çalışmalar yaptı. Bu amaçla mesleğinin ilk yıllarından itibaren askerlikle ilgili birikimlerini, askerî içerikli kitaplarda toparladı. Bu eserler; "Takımın Muharebe Talimi", "Cumalı Ordugâhı", "Tabiye Tatbikat Seyahati", "Bölüğün Muharebe Talimi", "Zabit ve Kumandan ile Hasb-ı Hâl", "Taktik Tatbikat Gezisi", "Talim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar", "Birinci Taktik Meselesinin Çözümü", "Taktik Meselenin Çözümü ve "Emirlerin Yazılmasına ilişkin Öğütler"di.[339]

O, subay ve subaylık hakkında şunları söyledi;

"Subay, kendi emir ve komutası altındaki erler için güvenilir örnektir. Subay, kendi bilim ve yeteneğinden komuta ettiği insanları yararlandırabilmek için, komutası altındaki insanların dayanıklılık ve yiğitlikleri toplamından fazla bir dayanıklılık ve yiğitlikle sahip olmalıdır. İşte bu yüksek vasıflara sahip olan subaylar, emir komutalarına emanet edilmiş olan millet çocuklarının önüne geçip onları ateşe ve ölüme göndermek hak ve yetkisini kendilerinde bulabilirler." [340]

Dr. Mustafa Şevket'le Trablusgarp'ta tekrar karşılaşması

Mustafa Kemal'in Trablusgarp'a yaptığı bu ilk seyahat Eylül 1908-Ocak 1909 arasında gerçekleşti.[341]

İttihat ve Terakki yanlısı olduğu için Abdülhamid zamanında Trablusgarp'ta görev yapan Recep Paşa Meşrutiyet ilan edilince Harbiye Nazırlığı yapmak üzere İstanbul'a çağrıldı ancak Trablusgarp'ta Meşrutiyet ve Jön Türkler aleyhinde yapılan propaganda-

338 Şerafettin Turan, Mustafa Kemal Atatürk, Bilgi Yayınevi s. 100

339 Hüsnü Özlü, Atatürk'ün Yazdığı "Taktik Meselenin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına ilişkin Öğütler" Adlı Eserin, Onun Liderlik Özellikleri Açısından Analizi Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu dergisi s. 48, Güz 2011, s. 815-838

340 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 31

341 Uluğ İğdemir, a.g.e. s. 14, 15

lar sonucu bazı isyan hareketleri görüldü. Mustafa Kemal de, bu hareketi yatıştırmak ve İttihat ve Terakki hareketini anlatmak için İttihat ve Terakki Genel Merkezi tarafından görevlendirildi. Selanik'teki İttihat ve Terakki Genel Merkez toplantılarına başkanlık eden Hacı Adil (Arda) Bey (sonra Edirne Valiliği, Dâhiliye Nazırlığı, Meclis-i Mebusan Başkanlığı ve Darülfünun müderrisliği yaptı) Mustafa Kemal'e kararı bildirdi ve yolluk masrafını karşılaması ve harcaması için 1000 altın verdi. Mustafa Kemal Brindisi yoluyla 1908 yılının Eylül ayı sonlarında Trablusgarp'a gitti ve oradaki isyanı bastırdı. Trablusgarp'ta halkla yaptığı konuşmaları dinleyen Trablusgarp Britanya Konsolosu Alvarez, Mustafa Kemal'den etkilendi ve kendisiyle de görüştükten sonra ülkesine şöyle bir rapor yazdı:

"Kendisinin çok sakin ve az konuşan bir ruh hali içinde bulunduğunu dikkat etme olanağını elde etmiştim. Bende, daha sonra doğrulanacağına inandığım, enerjik ve kararlı mizaç sahibi bir kişi izlenimi bıraktı."

11 Ekim 1908'de ise Fransa'nın Trablusgarp Konsolosu A. Allick ile görüşme yaptı. Trablusgarp'ta halkla yaptığı etkili konuşma ve iletişim nedeniyle Mustafa Kemal sonraki yıllarda İttihat ve Terakki kongrelerine Trablusgarp delegesi olarak katıldı.

Mustafa Kemal, Trablusgarp'tan ayrılıp İstanbul'a döneceği sırada, Bingazi'de çalışan eski arkadaşı Dr. Mustafa Şevket'ten Bingazi'ye gelmesi için bir mektup aldı. Dr. Mustafa Şevket (Bengisu) mektubunda: "*Buraya uğramadan gitme...*" diye yazmıştı.

Mustafa Kemal, Şam'daki görevi sırasında dost olduğu Dr. Mustafa Şevket'in bu davetini kabul etti ve bir vapurla 19 Ekim 1908'de Bingazi koyuna girdiği zaman birçok kayık vapura yanaştı ve onu tezahüratlarla karşılayarak karaya çıkardı.

Karşılamaya gelenlerin başında Doktor Mustafa Şevket (Bengisu) da vardı. Mustafa Kemal'i sahile yakın küçük bir otele götürdü. Bu otelde onun için küçük bir yatak odası ve küçük bir salon hazırlanmıştı. Salonda aralarında konuşurlarken, Bingazi Polis Komiseri Hüseyin Bey (sonradan Büyük Millet Meclisi'nde Elazığ mebusu oldu) telaşla salona girdi ve heyecanlı bir sesle *"Şeyh Mansur Hazretleri teşrif ediyorlar,"* dedi.

Komiser, bu sözü söyledikten sonra kapının yanında hazır ol vaziyetinde beklemeye başladı. Beş dakika sonra ise heybetli bir şeyh salondan içeri girdi.

Mustafa Kemal, bu Şeyh Mansur'un kim olduğunu önceden öğrenmişti. Şeyh, Bingazi şehrinin ve çevresinin kralı gibiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bingazi'de bir sancak yöneticisi, bir hükümet teşkilatı, polisi ve jandarması, hatta bir piyade alayı vardı; fakat hüküm ve nüfuz yine de bu Şeyh Mansur'un elindeydi. Polis komiserinin telaşı Mustafa Kemal'in şeyh hakkında öğrendiklerini destekliyordu. Şeyh efendi salona girip birkaç adım ilerledi; fakat Mustafa Kemal yerinden kımıldamadı. Hatta oturmak için ona yer bile göstermedi ve derhal şu sözleri söyledi:

"Şeyh Mansur! Sen hiç sıkılmaz mısın? Buradaki devlet teşkilatını kendi hüküm ve iradene ram edebileceğini zannederek bir takım cüretkârlıklarda bulunuyorsun, bu küstahlığın derecesini takdir etmiyor musun? Ben sana haddini bildireceğim!"

Bunun üzerine Şeyh Mansur odadan çıkıp gitti. Mustafa Kemal, daha sonra Şeyh Mansur'un emriyle hareket eden Bingazi sancak yönetimini davet etti. Sancak yönetiminin başında bulunan Galip Bey'e Mustafa Kemal şöyle dedi:

"Ben buraya bir davet üzerine geldim. Bu davetten muhakkak sizin haberiniz olsa gerektir. Nezaket icabı beni karşılamanız lazım gelmez mi idi?" Galip Bey ise şöyle cevapladı, *"Sizi Bingazi'ye ben davet etmedim. Gerçi bu davetten haberim vardı, ancak davet sahipleri benim hasımlarımdır."*

Bu sözleri işiten Doktor Mustafa Şevket (Bengisu) kızgınlıkla ayağa kalkmış ve yüksek bir sesle *"Efendim, bu zat hitabınıza layık değildir. O, Şeyh Mansur'un sadece bir uşağıdır. Ona ne diye davetten haber verecektim?"* demiştir.

Şiddetli bir tartışmaya doğru yönelen bu atışmayı Mustafa Kemal yatıştırdı. O, Bingazi'de devlet otoritesini ve disiplinini yerleştirmek için gelmişti. Bu amaçla çalışmaya koyuldu ve birkaç gününü Bingazi ve çevresini araştırmakla geçirdi.

Birkaç gün sonra Kurban Bayramı başladı ve bayram sabahı Mustafa Kemal, Dr. Mustafa Şevket ve sancak yönetimi Bingazi'deki piyade alayında toplandı. Alay komutanı Miralay Arif Bey'le önceden konuşan Mustafa Kemal tüm kuvvetleri alay içinde topladı ve daha sonra alaya tatbikat yaptıracağı bahanesiyle Şeyh Mansur'un evini sardırdı. Şeyh Mansur, durumun kötüye gittiğini görünce teslim olmak zorunda kaldı ve sonunda yapılan anlaşmaya uyarak Bingazi'deki devlet otoritesini kabul etti. Böylece Mustafa Kemal Trablusgarp'tan sonra Bingazi'deki isyan hareketini de bastırdı.[342]

Mustafa Kemal, Ocak 1909 başlarında Bingazi'den Selanik'e döndü ve Selanik'teki 11. Redif Tümeni'nin Kurmay Başkanı oldu (13 Ocak 1909). Tümen Komutanı ise Hüseyin Hüsnü Paşa'ydı. Mustafa Kemal, üç aydır bu tümenin kurmay başkanı olarak çalışırken 31 Mart'ta (13 Nisan 1909) İstanbul'da irtica isyanı patlak verdi ve Harekât Ordusu Kurmay Başkanı olarak İstanbul'daki isyanın bastırılmasında görev aldı. Bu isyanın bastırılmasından sonra Abdülhamid tahttan indirildi ve kardeşi V. Mehmet Reşat 27 Nisan 1909 tarihinde padişah oldu. Abdülhamid ise Selanik'e gönderildi. Padişah Abdülhamid'in hususi tabibi ise ittihatçı Dr. Atıf Hüseyin (ölümü 1924) Bey'di. O, günlük notlarını (Muhtıra) 1918 yılına kadar tuttu ve Abdülhamid hakkında çok değerli bilgiler veren bu notlar (muhtıra) "Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri- Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı" adıyla Cumhuriyet döneminde yayımlandı.[343]

Dr. Mustafa Şevket (Bengisu) ise 1913 yılında Balkan Savaşı'nın patlak vermesinden sonra Trablusgarp İtalyanlara teslim edilince alayı ile birlikte Türkiye'ye döndü.

Mustafa Kemal ve Harp Oyunu

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Ordusunda yapılan yeniliklerde büyük hizmetler veren Alman Mareşal Von Der Goltz Paşa, Meşrutiyet'in ilanından sonra tekrar Türkiye'ye geldi. Mareşal Von Der Goltz Paşa, Makedonya'daki Cumalı şehrinde (Vardar Ovasında, Florina) Türk Ordusu'na garnizon tatbikatı yaptırmak üzere Ağustos 1909'da Selanik'e gitti. Bu sırada Mustafa Kemal Harp oyunu için planlar hazırlıyordu. Ancak amirlerinin çoğu, *"Canım, buraya gelecek olan Goltz Paşa bizden ders almak için değil, bize ders vermek için geliyor,"* dedi.[344]

342 Afet İnan, a.g.e. s.64-69

343 Ali Birinci, Dr Atıf Hüseyin ve Muhtırası, Tarihin Alacakaranlığında, Dergah Yayınları, 2010 İstanbul, s. 226-235

344 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 41

Mustafa Kemal de onlara şöyle bir karşılık verdi:

"Büyük âlim, filozof "Millet-i müsellaha" müellifi (yazarı) olan Goltz'tan istifade etmek, üzerinde durulacak mühim bir noktadır. Ancak Türk erkânıharbiye (kurmay) ve kumanda heyetlerinin, kendi vatanlarını nasıl müdafaa etmek lazım geleceğini gösterebilmeleri elbette ondan daha çok mühimdir. Bir de, buraya yorgun gelecek olan Mareşal'e, fazla külfet yüklememek de münasip olur kanaatindeyim."

Mustafa Kemal'e serzenişler devam etmekteydi. Onun hareketini doğru bulmayanlar henüz fikirlerini değiştirmemişlerdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal daha ileri giderek;

"Efendim, benim hazırlayacağım meseleyi Mareşal'e göstermek ayıp değildir, bunun aksi ayıptır. Benim eserim Mareşal'in fikrine uygun düşmez veyahut Mareşal benim eserime alaka göstermezse, kendi istediğini tatbik ettirmek onun elindedir. Fakat bütün Makedonya'ya şamil, büyük bir Türk Ordusu kumanda ve erkânıharbiye heyetinin hiçbir şeyi düşünmez ve hiçbir müdafaa tertibatı alamaz, insanlardan teşekkül ettiği izlenimini onda uyandırırsak, işte asıl Türklüğe ve Türk askerliğine yakıştırılamayacak hareket bu olur," dedi.

Hatta bu tatbikatta kendinden üst rütbede olan ve manevra sırasında hatalar yapan Süvari Suphi Paşayı da eleştirdi (Suphi Paşa daha sonra Milli Mücadele zamanında Kuvayi İnzibatiye kumandanı oldu).

Mustafa Kemal'in bu özgüveni ve cesareti yıllardır kendisini kitap okuyarak yetiştirmesine bağlıydı. O, askerlikle ilgili kitapların yanı sıra çok geniş bir yelpazede her türlü kitabı okudu. Yabancı askeri kitapları tercüme etti ve askeri kitaplar yazdı.

Mustafa Kemal, bu olayı yıllar sonra Afet İnan'a anlattıktan sonra *"Kumandanlar madunlarından (astlarından) yüksek ve âlim olmalıdırlar,"* dedi.[345]

O, daha sonraki yıllarda Türk subayının maneviyatını yükseltmek ve kendisine olan güvenini artırmak amacıyla düşünce bakımından hep yabancılara uymaya muhtaç olmadıklarını, Almanların ve diğer orduların bize saygı duyması gerektiğini söyledi ve öyle davrandı. Sürekli olarak *"kendine özgü bir sentez"* yapılmasını isteyen Atatürk, eski Cumhurbaşkanlarımızdan Fahri Korutürk'e (o zamanlar deniz istihbarat yüzbaşısı olan Fahri Sabit'e) 1935 yılında bir yemek sırasında şunları yazdırdı:

"Her iyiyi ve her güzeli daima ecnebiye mal etmeye taraftar olmayınız. Türk milleti medenidir, cesurdur. Almış olduğu vazifeyi her Türk genci müşkül şartlar altında da başarmaya kabiliyetlidir."[346, 347]

Dr. Tevfik Rüştü ile İttihat ve Terakki Kongresi'nde

Dr. Tevfik Rüştü, 2 Şubat 1909'da İzmir'den Selanik'e giderek Vilayet Sıhhiye Müfettişliğinde çalışmaya başladı. Burada doktorluğun yanı sıra İttihat ve Terakki'de de önemli görevler aldı. Bu arada İttihat ve Terakki'nin önemli adamı Dr. Nazım'la Dr. Tevfik Rüştü bacanak oldu ve her ikisi de İzmir'in ünlü Evliyazedeler ailesinin damadıydı.[348]

345 Afet İnan, a.g.e. s.77
346 Raşit Metel, Atatürk ve Donanma, T.C. Deniz. Kuvvetleri Basımevi, İstanbul, 1966, s. 208
347 Ali Baransel, Bıçak Sırtında, Çankaya Köşkü Yılları, Remzi Kitabevi, 2006, İstanbul, s. 123
348 Soner Yalçın, Efendi a.g.e. s. 145

Mustafa Kemal, Selanik'e dönüşünde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne arkadaşı Fethi (Okyar) aracılığıyla 1908 Şubat'ında kayıt oldu.[349] İttihat ve Terakki'nin 2. Büyük Kongresi 22 Eylül 1909 günü Selanik'te toplandı ve bu toplantıya Mustafa Kemal Trablusgarp delegesi, İsmet İnönü Edirne, Dr. Tevfik Rüştü ise İzmir delegesi olarak katıldı. Dr. Tevfik Rüştü kongrenin genel sekreterliğini yaptı. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin önde gelen kişileri örneğin Binbaşı Cemal Bey (sonra Cemal Paşa), Binbaşı Vehip (sonra Vehip Paşa), Binbaşı Hafız Hakkı (Sarıkamış'ta ölen Hafız Hakkı Paşa), ve Binbaşı Enver Bey tarafından tutulmadığını ve özellikle Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil, Hüsrev Sami ve Mümtaz gibi silahşor ittihatçıların onu sevmediğini bilmekteydi. Bu kongrede Ziya Gökalp, Kara Kemal ve Mustafa Kemal dikkati çekenlerdendi. Mustafa Kemal Kongrede şu tezi ortaya koydu:

"Ordu mensupları cemiyet içinde kaldıkça hem parti kuramayacağız, hem de ordumuz olmayacaktır. Mensuplarının pek çoğu cemiyet azası olan 3. Ordu, günün manasıyla modern bir ordu sayılmaz. Orduya dayanan cemiyet de, millet bünyesinde kök salamaz. Bunun için bir an evvel, cemiyetin muhtaç olduğu zabitleri veyahut cemiyette kalmak isteyen ordu mensuplarını, istifa suretiyle ordudan çıkaralım. Bundan sonra zabitlerin ve ordu mensuplarının, herhangi siyasi bir cemiyete girmelerini mani olmak için kanuni hükümler koyalım."

Kongrede Mustafa Kemal'in "ordudaki subayların siyasetle uğraşmaması" tezi İttihat ve Terakki merkez üyeleri tarafından destek görmedi. Ancak Mustafa Kemal'le Dr. Tevfik Rüştü arasındaki işbirliği fiilen ilk defa bu kongrede gerçekleşti. İttihat ve Terakki'nin liderleri Mustafa Kemal'in görüşlerine karşı çıktı; hatta onu kendileri için tehlikeli gördüklerinden öldürülmesi için karar aldı. İlk olarak İttihat ve Terakki'nin fedailerinden Yakup Cemil ve Hüsrev Sami'ye Mustafa Kemal'i öldürme görevi verildi; ancak onlar Mustafa Kemal'i sevdiklerinden böyle bir görevi kabul etmedi. Bu kez öldürme görevi Enver'in amcası Halil (Kut) ve Abdulkadir'e (sonradan Ankara Valisi olmuştur, İzmir Suikastı davasından sonra asıldı) verildi. Mustafa Kemal, vurulacağını önceden haber aldı ve tetikte gezmeye başladı. Halil (Kut) ve Abdulkadir (İzmir suikastı davası nedeniyle 1926'da idam edildi), bir gün gizlice Mustafa Kemal'e yanaştı, ancak Mustafa Kemal takip edildiğini anlayıp silahına onlardan önce davrandı. İttihat ve Terakki planlarında başarılı olamadı. Mustafa Kemal Abdulkadir Bey'i suikast girişimine rağmen, yıllar sonra Ankara Valiliğine getirdi.[350]

Kongreden sonra Mustafa Kemal 38. Piyade Alayı Komutanı, 6 Haziran 1910'da da Selanik'te açılan 3. Ordu Subay Talimgâh Komutanı ve 15 Ocak 1911'de de 5. Kolordu Kurmayı oldu.

Mustafa Kemal, kongreden sonra Dr. Tevfik Rüştü'ye Selanik'te şöyle dedi:

"İttihat ve Terakki'nin güttüğü dış siyaset hastalıklıdır. Doktor, bir gün gelecek bu hastalıklı siyaseti sana tedavi ettireceğim."[351]

349 Şerafettin Turan, A..g.e., s.85
350 Yusuf Hikmet Bayur, A.g..e.,s. 43
351 Şerafettin Turan, a.g.e. s.98

Yıllar sonra bu söz gerçekleşti, Dr. Tevfik Rüştü, Mustafa Kemal Atatürk'ün değişmez dışişleri bakanı oldu. Mustafa Kemal cumhurbaşkanı olduğunda bir akşam sofrasında Dr. Tevfik Rüştü'ye bu kongreyle ilgili olarak şunları dile getirdi:

"Doktor, fikirlerimi nasıl müdafaa etmiştim? Muarızlarımı nasıl kandırmış, ekseriyeti nasıl kendime çekmiştim? Reislik sırası bana gelince müzakereleri nasıl idare ettim? Ben haklı değil miydim?" [352]

Mustafa Kemal, bu kongreden sonra İttihat ve Terakki'yle arasına bir mesafe koydu ve hareketlerini onlardan bağımsız olarak sürdürdü. İstiklâl Savaşı sırasında da eski İttihat ve Terakkicilerin tek tek siyaset yapmaları dışında grup olarak etkinlik kazanmalarına izin vermedi.[353] Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin hatalarını kabul etmekle birlikte bu Cemiyet'te çalışanların vatanseverliğinin tartışma konusu olamayacağını belirtti. Samsun'a gitmeden önce, İstanbul Şişli'deki evinde çalışmalarına devam ederken, kulağından rahatsız olduğu bir sırada, İstanbul'da oturan Mösyö Frew Mustafa Kemal'le konuşmaya geldi. Bu kişi İttihat ve Terakki'nin aleyhinde atıp tuttuktan sonra onların vatan haini olduğunu söyledi. Mustafa Kemal ise:

"Evet, İttihat ve Terakki'nin temsilcisi değilim; fakat müsaadenizle söylemeliyim ki İttihat ve Terakki vatansever bir cemiyet idi. Başlangıcından çok zaman sonrasına kadar ben de bu cemiyetin içinde bulundum. Cemiyet hiçbir vakit sizin bu tezyiflerinize (hakaretlerinize) hak verecek bir mahiyet almamıştır. Çok kusurları ve yanlışları olabilir. Ama vatanseverliği münakaşaların üstündedir," diyerek itiraz etti.[354]

Selanik'te o sırada çiçek hastalığı salgını olduğundan, Tevfik Rüştü'den orada kalmasını istendi. O da Selanik Sağlık Müfettişliği vazifesini kabul etti. Burada 1,5 yıl kaldıktan sonra İstanbul'da Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye Umumiye azalığına seçildi. Yeni seçilen azalar Dr. Bahattin Şakir, Dr. Samuel Abravaya (Marmaralı, 1878-1953, ilerde dâhiliye hocası) ve Dr. Tevfik Rüştü idi. Bütün imparatorluğun sağlık teşkilatını haftada üç gün toplanan bu meclis idare etmekteydi. Bu meclisin hijyen komisyonunu Dr. Aristidi Suguros Paşa (1862-1938), Dr. Abravaya ve Dr. Tevfik Rüştü oluşturdu. Bu meclis yetersiz görülünce Sıhhiye Müdüriye-i Umumisi kuruldu. İlk müdür Dr. Besim Ömer Paşa, sonra Esat Işık Paşa oldu. Tevfik Rüştü Balkan Savaşı'nın sonunda Sıhhiye Müdüriye-i Umumisinde kurulan Hijyen şubesinde Müdür Dr. Reşat Rıza'nın (Kor) muavini olarak görev yaptı.[355]

Erkan-ı Harbiye seyahatinde Mustafa Kemal ve Dr. Kolağası Reşat Ahmet

Erkân-ı Harbiye Seyahatine İştirak eden Zabitan içinde Mustafa Kemal ve Kolağası Dr. Reşat Ahmet Bey de vardı. Bu zabitan 09 Temmuz 1910 günü Selanik yakınlarında Sedes Çiftliğine uğradı ve beraber fotoğraf çektirdiler.

---

352 Şerafettin Turan, a.g.e. s.98

353 Atatürk'ten Hatıralar, Anlatan Celal Bayar, Sel Yayınları, 1955, İstanbul.s. 15

354 Hikmet Özdemir, Önsöz, Ahmet Eyicil, İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey, Gün Yayıncılık, 2004 Ankara, s. 11

355 Veli Behçet Kurdoğlu, Şair Tabipler, s. 353

Kolağası Dr. Reşat Ahmet (Sicil: 1307-6) 1307 senesinde Askeri Tıbbiyeden mezun oldu ve 3 Orduya atandı. 22 yıl devamlı taşrada çalıştıktan sonra Garp ordusu ile Yanya muhasarasında bulundu ve daha sonra İstanbul'a gelerek Haydarpaşa hastanesinde çalıştı.[356]

Fransa, Belçika ve İsviçre seyahati

Mustafa Kemal, 1910 Eylül'ünde Fransa'nın Picardie şehrinde yapılan ve Büyük Manevra olarak adlandırılan güz tatbikatına (9-18 Eylül 1910) Osmanlı Ordusu'nu temsilen gözlemci olarak katılan üç subaydan biriydi. Eğitimleri sırasında böyle büyük tatbikatlar o sırada Osmanlı ülkesinde yapılmamaktaydı. Picardie manevrasında askeri havacılık gösterileri ve tatbikatı da yapıldı. Fransa, aslında o yıllarda Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan satın alacağı topları kendisinden satın alması için bu manevralara temsilci davet etti. Mustafa Kemal, Paris'e gitmek üzere Selanik'teki kurmay başkanı Albay Ali Rıza ve diğer arkadaşlarıyla yola çıktı. Paris'te onlara askeri ateşe Fethi Okyar da katıldı. Arkadaşı Binbaşı Selahattin'le Selanik'ten trene bindi. Mustafa Kemal yolda başına bir kasket giyerken, arkadaşı Selahattin Adil (ilerde paşa) fes giydi. Tren Belgrat istasyonuna gelince Selahattin Adil istasyondaki çocuklardan sandviç almak istedi; ancak sandviçleri bir türlü seçemeyince çocuklar Selahattin Adil'in başındaki fesi işaret ederek "Türk! Türk!" diye bağırmaya başladı. Bunun üzerine Selahattin Bey kızararak yerine oturmuş ve çantasındaki kasketi çıkararak giydi.

Mustafa Kemal, o sırada Paris askeri ateşesi olan arkadaşı Ali Fethi ile birlikte manevra öncesi iki hafta süreyle Belçika, Hollanda ve İsviçre gezisi yaptı ve oraların durumu hakkında bilgi sahibi oldu. Üç gün süren manevralardan sonra Mustafa Kemal ve Ali Fethi Paris'e döndü. Burada bir parkta gezerlerken gazeteci Abidin Daver ile karşılaştılar. Abidin Daver manevralar hakkındaki izlenimlerini sorduğunda Mustafa Kemal şöyle dedi:

"– Uçaklar savaşta önemli roller oynayacaktır. Fransız sahra topçusu mükemmeldi. Fakat Fransız piyadesi kırmızı donlarıyla çok iyi bir hedef teşkil eder. Fransız ordusu lüzumundan fazla ateşli ve atılgan bir saldırma ruhuyla yetiştirilmiştir."

Daha sonra Schneider top fabrikasını da gezdi.[357, 358, 359]1911'de Mahmut Şevki Paşa komutasındaki bir birliğe katıldığında fes ve dağcı kasketi tartışması çıktığında Mustafa Kemal, *"Şapka giyilmelidir,"* diyerek görüşlerini açıkladı.[360] 1911'in yaz aylarında Mustafa Kemal Almanya'da eğitim görmüş üst rütbeli bir subayın 3. Ordu'ya atanmasını ve böylece bu ordudaki subayların daha iyi yetişmesini talep etti. Bu subay Selanik'e atandı; ancak kendisinden çekindiği için Mustafa Kemal'i sicil masasına, yani masa başı görevine verdirdi. Bu göreve itiraz eden Mustafa Kemal'in tayini bu kez İstanbul'da Genelkurmay 1. Şube'de masa başı bir göreve çıkarıldı. Kendisine karşı yaptığı bu davranışına rağmen yıllar sonra Mustafa Kemal bu subayı milletvekili yaptı.[361, 362]

---

356 Tıp Fakültesi Tarihçesi, s 45
357 Kreiser, Atatürk, İletişim Yayınları, 2010, s. 75-80
358 http://www.isteataturk.com/haber/5375/mustafa-kemal-fransa-8217da
359 Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 3, s. 209
360 Atatürk'ten Hatıralar, Anlatan Celal Bayar, Sel Yayınları, 1955, İstanbul.s. 15
361 Şerafettin Turan, a.g.e. s. 100, 101
362 Hikmet Bayur, a.g.e. s. 48

III. Bölüm
Trablusgarp Savaşı ve Hekimler

İkinci kez Trablusgarp'ta

İtalyanlar, bugün Libya olarak bilinen eski Osmanlı Trablusgarp vilayetine 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek saldırdı. Mustafa Kemal Genelkurmay 1. Şube'de görevliyken Trablusgarp'a gönüllü olarak gazeteci "Mustafa Şerif" takma adıyla ikinci kez gitmek istedi. Osmanlı'nın orada sadece 2000 adamı vardı. Bu arada Paris askeri ateşesi Kurmay Binbaşı Ali Fethi ve Berlin askeri ateşesi Kurmay Binbaşı Enver ve Kurmay Binbaşı Hafız Hakkı da Trablusgarp yollarına düştü. Emekli Tümgeneral Ethem Paşa da koyun tüccarı Şakir Ağa adı ile Tobruk dolaylarına gitti ve kumandanlığı ele aldı. Bu subaylar ilerde Teşkilat-ı Mahsusa'yı doğuracak olan Fedai Zabitan grubu üyesiydi. Vatan bildikleri toprakları korumak için yola çıkılmıştı. Osmanlı Meclisinde Bingazi, Derne ve Fizan mebusu olan Yusuf Şetvan, Süleyman Baruni ve Hami Beylerin gayretleri oldu. Trablusgarp'ta bulunan şeyhlerin yardımıyla kurulan gönüllü Sunusi aşireti mensubu her elli kişilik grubun başına bir şeyh, yüz elli kişilik bir bölüğün başına da bir Türk subay ve iki gedikli astsubay verilerek savaş yapmak için dört ay içinde hazırlanıldı. Osmanlı Ordusunun göndereceği asker yoktu. Bu yüzden fedai zabitan grubu yola çıktı.[363]

Mustafa Kemal ilkinde bir vapurla yola çıkmasına rağmen, üç gece vapurda kaldıktan sonra arkadaşlarıyla birlikte geri döndürüldü. Daha sonra İstanbul'dan Ömer Naci, Sapancalı Hakkı ve Yakup Cemil'le birlikte Trablusgarp'a gitmek üzere 15 Ekim 1911 günü yeniden yola çıktı. Seyahat öncesinde paraları olmadığından Mustafa Kemal borç senedi imzalayarak 200 İngiliz lirası aldı ve hareket edildi.[364]

Trablusgarp'taki savaş oradaki halkın direnişine gayri resmi yani kaçak olarak gönderilen Türk subay ve erbaşlarıyla desteklenmesi şeklinde oldu. Bölgeye gidenler İstanbul-İskenderiye arasını gemi ile, oradan Libya sınırındaki Sallum'a kadar tren yolculuğu ile, Sallum'dan Tobruk-Derne-Bingazi'ye kadar da dağ, vadi ve çöl alanlarında, 800 km'den daha az olmayan bir yolu, deve ve at sırtında veya yaya kat etti.

17 Ekim 1911'de bindikleri vapur İzmir'e uğradığında arkadaşı Fuat Bulca'ya yazdığı mektupta Mustafa Kemal:

"(...) Endülüs tarihinin son sayfalarını okuyunuz. Vatanı kurtarmak için şimdiye kadar olduğundan fazla gayret ve fedakârlık elzemdir," dedi.

Mustafa Kemal Trablusgarp'a gazeteci Şerif takma adıyla, Enver Bey "Hamdi" takma adıyla ve halı tüccarı kılığında bölgeye geldi. Enver Bey Trablusgarp'ta umumi kumandan olarak görev yaptı. Süleyman Askeri ise Bingazi Havalisi Erkânı Harbiye'sine atandı.

---

363 Dr. General Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi, cilt 1, s. 79

364 Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 1, s. 129

Mustafa Kemal 30 Ekim'de İskenderiye'ye vardı ve orada Rauf Bey'le (Orbay) karşılaştı. Kafile halinde Trablusgarp'a doğru yol alırken 2 Kasım 1911'de at tepmesi nedeniyle yaralandı ve İskenderiye'ye döndü. Eşref Kuşçubaşının tanıdığı ünlü Yunan Doktor Çeçani'nin hastanesine yatırıldı. Bu nedenle hareket, 17 Kasım 1911'e kadar gecikti.

İskenderiyc'den 15 Kasım 1911'de arkadaşı Salih Bozok'a Şerif takma adıyla yazdığı mektupta *"(...) Seyahatin bir noktasında hayvandan vurularak tedavi için İskenderiye'ye geldim. İyileşmek üzereyim..."* şeklinde durumunu açıkladı.

Mustafa Kemal, on beş gün kadar hastanede yattı. Bu sırada arkadaşları Nuri (Conker) ve Fuat (Bulca) hastaneye geldi ve bir süre sonra onlarla birlikte tekrar yola çıktı. Bu kez trenle seyahat etmeyi kararlaştırdı. Mısır sınırı geçildikten sonra yola atlarla devam edildi ve Sirenayka veya Sirenayik bölgesine geldi. Burada 12 Aralık 1911 muharebelerine katıldı ve nihayet Tobruk üzerinden Derne'ye geldi. Tarih, 18 Aralık 1911'di. Derne kuvvetleri, Derne vadisiyle iki bölüme ayrıldı. Enver, batıdaki kuvvetlerin komutanı ve aynı zamanda genel kumandan, onun kurmay başkanı da Nuri (Conker) olur. Binbaşı Mustafa Kemal'se Fuat'ı (Bulca) yanına aldı ve "Derne Doğu Kolu" kumandanı olarak çalışmalarını Ayn-ı Mansur karargâhında sürdürdü. Yüzbaşı Çerkez Reşit de yanındaydı. Bedevi çeteleri kumandanı ise Eşref Kuşçubaşı'ydı. Mustafa Kemal, Trablusgarp'ta akademideki hocası Nuri Bey'den öğrendiği gerilla savaşının en iyi örneklerini göstermeye başladı.

Trablusgarp'ta Kolağası Mustafa Kemal'le birlikte Binbaşı Enver Bey, Süvari mülazımı Fuat Bulca, İbrahim Süreyya (Yiğit), Piyade Mülazımı evveli Yakup Cemil, Deli Halit, Atıf (İsmet Paşa'nın yaveri), Gazzeli Cemal, Manastırlı Nuri Conker, Piyade Mülazımı Boşnak Fazlı, Afyonkarahisarlı Ali (Çetinkaya), İşkodralı Ali Rıza, Müşir Fuat Paşa'nın oğlu Reşit, diğer oğlu İslam, Jandarma Yüzbaşısı Kadri, Topçu Yüzbaşı İsmail Hakkı, Mülazımı evvel Arif, Yüzbaşı Ali (tayyareci Sadık Bey'in ağabeyi), Süvari Yüzbaşısı Çerkez Reşit, Binbaşı Fethi Okyar, Dr. Refik (Saydam), Dr. Fikret Tahir (Onuralp), Kaymakam Dr. İbrahim Tali (Öngören), Bingazili Yusuf Şetvan, Cevat Abbas, Süleyman Askeri, Dr. Nihat Sezai (Güran), Eşref Kuşçubaşı ve Erkânı Harp Binbaşısı Halil (Kut, Enver Paşa'nın amcası), Nuri Bey (Enver Bey'in kardeşi), Trablusgarplı Süleyman el-Baruni, Erkânıharp Miralayı Neşet Bey, Rüsuhi (Savaşcı), Kısıklılı Cemil (Irak Savaşı'nda şehit), Sapancalı Hakkı, Ömer Naci ve Muhtar gibi 50 kadar zabit görev aldı.[365] Bunların çoğu ilerde kurulacak Teşkilat-ı Mahsusa da görev aldı. Mustafa Kemal'in emrinde çalışan kıdemli yüzbaşı Dr. Abdülgani Bey (Dr. Abdülgani Zahid, Şam doğumlu, sicil: 1321-92) ise 16-17 Ocak muharebelerinde makineli tüfek bölüğü hakkında kendisine raporlar verdi.[366]

Mustafa Kemal, Trablusgarp'ta bulunduğu sırada Osmanlı Devleti'nin kötü gidişini gördü ve arkadaşı Yarbay Behiç Erkin'e 29 Temmuz 1912'de Derne'den yazdığı mektupta *"(...) İhtirasat, cehalet ve mantıksızlık yüzünden koca Osmanlı devletini mahvedeceğiz. Kuvvetli bir Osmanlı İmparatorluğu vücuda getirmeyi tasavvur ederken vaktinden evvel esir, sefil ve rezil olacağız,"* dedi.[367]

365 Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, Hilmi Kitabevi, 1957, s.77
366 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, s. 133
367 Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara, s.64

Trablusgarp Savaşları sırasında Mustafa Kemal savaşla ilgili bilgiler veren "Şahben" isimli bir dergi çıkardı.[368]

Mustafa Kemal, 8/9 Mayıs 1912 günü arkadaşı Salih Bozok'a yazdığı mektupta *"Bilirsin ben askerliğin her şeyinden ziyade sanatkârlığını severim."* dedikten sonra şöyle devam etti: *"Vatan mutlaka selamet bulacak, millet mutlaka mesut olacaktır. Çünkü kendi selametini, kendi saadetini memleketin ve milletin selamet ve saadeti için feda edebilen vatan evlatları çoktur."*[369]

Mustafa Kemal Trablusgarp'ta Şeyh Sunusi ile tanıştı. Şeyh Sunusi'nin kuvvetleri Osmanlı Ordusunda İtalyanlara karşı savaşıyordu. Şeyh Ahmet Sünusi Mondros Mütarekesi sırasında ülkesine dönemeyince Bursa'ya yerleştirildi ve orada Albay Bekir Sami ile görüşerek Kurtuluş Savaşı'na katkıda bulunmak istedi. Mustafa Kemal onu *"genel vaiz"* olarak görevlendirdi ve Anadolu'da vaazlar vererek Kurtuluş Savaşı'na destek oldu.[370] Şeyh Sunusi Trablusgarp'ta iken refekatında Tabip Binbaşı Abdüsselam Efendi görevlendirildi.[371]

Dr. Mim Kemal, Dr. Refik Saydam ve Dr. Fikret'le tanışması

Mustafa Kemal, Derne'de tabip yüzbaşı operatör Mehmet (Mim) Kemal'le tanıştı. Dr. Mim Kemal (Öke), atanmış olduğu Gümüşsuyu Askeri Hastanesi operatörlüğünü kabul etmeyerek izinsiz ve kaçak olarak Trablus'a giden bir Kızılay kafilesine katıldı ve bir Fransız gemisiyle Mısır'a ulaştı ve oradan da Derne'ye gitti. Dr. Mim Kemal'in bu yolculuğunda yanında Dr. Lütfi, Dr. Mehmet Nuri, Dr. Selami Neşet, Dr. Kolağası Mehmet Ali, Kabataşlı Dr. İsmail Hakkı ve göz tabibi Rıfat Ahmet (Gözberk, 1880-1971) Bey de vardı.[372, 373] Dr. Mim Kemal giderken yanında ufak bir röntgen cihazı da götürdü; çünkü cerrah olmasının yanı sıra aynı zamanda röntgen uzmanıydı. Cephe alanında röntgen cihazını bir çadır içinde kurup çalıştırmayı başardı.[374]

Dr. Mim Kemal, Derne cephesi kumandanı olan Mustafa Kemal'le yakın dostluk da kurdu.[375] Sonraki yıllarda Mim Kemal Gülhane'de hoca oldu ve "Öke" soyadını Mustafa Kemal'den aldı. Prof. Dr. Mim Kemal'e verilen bu soyadı "dâhi" anlamına geliyordu.[376]

Dr. Mim Kemal (Öke) hatıralarında Mustafa Kemal'le olan tanışmasını şöyle anlatır.

"Atatürk ile ilk olarak 40 sene kadar evvel Trablus cephesinde karşılaştık. Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey'le o zaman karargâhtaydık. Memleketten uzakta bulunmamız herkesi birbirine yaklaştırıyordu. Mustafa Kemal'in o sıralarda dişlerinden rahatsız olması da aramızdaki münasebeti takviye etti. Böylece Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey'le ahbap olduk. Müsalaha olundu. Mustafa Kemal Bey esterine binerek bize veda etti ve karargâhtan ayrıldı. Ben de bir müddet sonra İstanbul'a döndüm."[377]

---

368 Nurten Aslan, Küçük Anılarda Büyük Sırlar, TekAğaç Eylül Yayınları, 2003 s. 290

369 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, s. 138

370 Taha Akyol, Arna Hangi Atatürk, Doğan Kitap, 3. Baskı, s. 191-197

371 Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi 21/M/ 1337 (Hicri), Dosya No. 16, Gömlek No. 71, Fon Kodu: İ. DUİT

372 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, s.82

373 Bedi Şehsuvaroğlu, Tıbbi Deontoloji, Bayda Basım yayım, İstanbul 1983, s. 1

374 Dr. Eren Akçiçek, Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü, İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir, s. 303

375 Cemal Kutay, Atatürk'ün Son Günleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 27

376 Cemal Kutay, Sohbetler, Sayı 12, Kasım 1969, s. 46

377 Yakınlarından Hatıralar, Sel Yayınları, 1955, İstanbul, s. 106

Dr. Mim Kemal (Öke), yurtdışına kaçak olarak gittiğinden dönüşünde Çanakkale'ye tayin edilerek cezalandırıldı, sonra Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne döndü.[378]

Mustafa Kemal, Derne'de Dr. Yüzbaşı Refik (Saydam) ve Dr. Takuyiddin Fikret Tahir'le (Onuralp) de tanıştı. Dr. Refik daha sonra 16 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in isteğiyle Samsun'a gidecekler arasında yer aldı. Orada dost olduğu diğer bir doktor da Fikret Bey'di.

11 Eylül 1912 gecesi İtalyanlar Derne mevzilerine ağır bir topçu ateşi açtı ve muharebe başladı. Bu sırada Hilâl-i Ahmer'in sahra hastanesinde görev yapan doktor ve bakıcılar siper gerisinden koşarak yaralılara ilk müdahaleyi yaptı. Dr. Fikret bu çarpışma sırasında at üzerinde oradan oraya koştu ve yaralılara büyük yardım sağladı. Bu sırada Dr. Fikret atın altında kaldı ve bacak kemiği kırıldı. Dr. Fikret'e Savaşı'n bitiminden iki gün önce ulaşılabildi, tedavisi ancak yapıldı. Bir yanlışlık sonucu adı şehit olanlar listesine yazıldı ve İstanbul'daki ailesi de onun şehit olduğunu sandı. Mustafa Kemal'in Dr. Fikret'le olan dostluğu ilerde devam etti ve Mustafa Kemal onu daha sonra ilk Meclis'te milletvekili yaptı.[379]

Dr. İbrahim Tali'yle tanışması

Yusuf Tali Paşa'nın oğlu olan Dr. İbrahim Tali (Öngören 1875-1952), 1875 yılında İstanbul'da dünyaya geldikten sonra ilk ve ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı ve 1893'de tabip yüzbaşı olarak Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. 1896 yılında operatör olan İbrahim Tali Bey 1911'de Yemen'de, Kevkeban'da çalışmaktaydı. Trablusgarp'ta İtalyan saldırısı olunca oraya gitmek istedi ve daha 2 ay daha orada çalışması gereken Sivaslı Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) için de izin alarak beraberce bir İngiliz gemisiyle önce Aden'e, oradan da Kahire'ye ulaşıldı. Kahire'de Osmanlı komiserine başvurdu. İskenderiye'de Ali Çetinkaya ve mebus Yusuf Şetvan Beylerle Bingazili Yüzbaşı Hüseyin, Giritli Dr. Hüseyin Hüsnü, Sivaslı Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) ve diğer bazı gönüllülerden oluşan kafile ile yola çıktı. Sellum'dan sonra bir gece yolu şaşırdı, bir iki gün susuzluğa katlandı ve son günlerde yağmurlara tutulmak suretiyle Ekim ayının başlangıcında Derne'ye vardı. Burada Enver Bey, Nuri Conker ve Müşir Fuat Paşa'nın oğlu Reşit Beyler tarafından karşılandı. Burada ilk defa Enver ve Mustafa Kemal ile tanıştı.[380] Enver Bey'in emriyle operatör Yarbay İbrahim Tali Bey Bingazi ve havalisi kumandanlığı sağlık başkanlığı görevini yapmaya başladı. Dr. İbrahim Tali Bey, bir pansuman çadırında mesleğini yapmaktayken, aynı zamanda idari işleri de yürüttü.[381, 382] Bu sırada Derne Menzili seyyar hastanesinde Dr. Opr. Hasan Bey'de operatör olarak çalışmaya başlandı. 16-17 Ocak 1911'de Harun Kasrı harabeleri içinde yapılan savaş sırasında Mustafa Kemal'in yanında patlayan şarapnelden sıçrayan bir kireçtaşı sol gözüne girerek, gözünde ve çevresinde yara oluşturdu. Fuat Bulca, bu olayı anılarında şöyle anlattı:

"Mustafa Kemal'in bulunduğu merkez binası harabelerine vardığımda yüzü tanınmaz

---

378 Kemal Özbay,a.g.e., s. 80
379 Nuyan Yiğit, Atatürk'le 30 Yıl, İbrahim Süreyya Yiğit'in öyküsü, Remzi Kitabevi, Eylül 2004, İstanbul, s.53
380 Niyazi Ahmet Banoğlu, Atatürk Siyasi ve Hususi Hayatı, Pınar Yayınevi, 1963, s. 34, 35
381 Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, Dr. İbrahim Tali Bey'in Günlüğü, Arba Yayınları, İstanbul, 2000, s. 2
382 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, s.83

bir haldeydi. Bir elinde kılıcı vardı, diğer eliyle de mendille sol gözünü kapatıyordu. Yaralandığını zannettim. Hayır, yaralı değildi; fakat harabeler arasında yıkılan bir sütundan fırlayan kireçli bir taş parçası şiddetle gözüne çarpmıştı. Sönmüş kireç olmasına rağmen bir kısmı gözüne girmiş ve zarar vermişti."[383]

Bu göz yarasına rağmen Mustafa Kemal hastaneye gitmek istemedi ve çadırında yatmaya devam etti. İbrahim Tali Bey, işte bu sırada Mustafa Kemal'i çadırında ziyaret ederek onunla ilk defa tanıştı. İbrahim Tali anılarında bu tanışmayı şöyle ifade etti:

"Ertesi sabah kumandanı (Enver Binbaşı) ziyarete gittim. Bana Bingazi mıntıkası sıhhiye reisliği vazifesini verdi. Kendisine, vazifemle alakadar olarak askeri vaziyeti sordum. Harita üzerinde anlattı; not aldım. Şark Cephesi'nde Seyit Abdülaziz'de Kumandan Mustafa Kemal Bey'in bulunduğunu söyledi. Bir gün sonra bir kılavuz alarak kendisini ziyarete gittim ve yaveriyle haber gönderdim.

Yaver, "Kumandan Bey rahatsız olduğundan yataktadır, sizi öyle kabul edecek, kusura bakmamanızı rica ediyor," diyerek beni mahruti bir çadıra götürdü. Mustafa Kemal Bey portatif karyolasında oturuyordu. Tüm eşyası bir seyyar masa, iki seyyar sandalye ve yere serilmiş bir kurt derisinden ibaretti. Kumandan Bey'in bir gözünde kan vardı. Sık nefes alıyordu. Elini sıkarken biraz da ateşli olduğunu hissettim. Kendimi takdim ettim ve hemen ateşini ölçmeye davrandım. O bana, "Hoş geldiniz, nereden geliyorsunuz, seyahat nasıl geçti?" diye sordu. Ben de kendisine "Ne vakitten beri rahatsızsınız? Neden cephe gerisinde Mısır'dan gelmiş olan Kızılay hastanesinde istirahat etmiyorsunuz?" gibi sualler soruyordum. İşte Atatürk'ü böyle bir vaziyette tanıdım. Mustafa Kemal Bey'i ancak orada bulunan arkadaşların ısrarı ve Enver Bey'in müdahalesiyle hastaneye götürebildim. Dr. Münir Bey'in ihtimamı ile on beş-yirmi gün içinde iyileşerek Derne Kumandanlığı'nı ele aldı."[384]

Mustafa Kemal, İbrahim Tali'nin ve diğer doktorların ısrarıyla hastaneye yattı. Dr. İbrahim Tali Öngören, Trablusgarp'ta iken 1912'de sol kolunda oluşan bir felç dolayısıyla tedavi amacıyla önce Mısır'a oradan İstanbul'a döndü.[385]

Göz hastalığının Dr. Münir Bey tarafından tedavisi

Mustafa Kemal, 17 Ocak'ta yaptığı taarruzda sol gözü kanlandı ve görmez oldu. 18 Ocak 1912'de Hilâl-i Ahmer hastanesine yattı ve bir ay süreyle tedavisini Dr. Münir Bey üstlendi (Dr. Ahmet Münir İbrahim, Sicil: 1322-1, Yemen Sana Askeri hastanesinden Trablusgarp'a gelmişti). Bir ay sonra tam olarak görememesine rağmen hastaneden çıktı.[386] Bu sırada diğer doktorlar ülkeye geri dönmesini uygun gördü. Ancak Dr. Münir Bey gözündeki sorunun geçici olduğunu, esasen kumandan vaziyetinde bulunan kimselere şiddetle ihtiyaç duyulduğu bir sırada ayrılmasının uygun olmayacağını belirterek gitmesine karşı çıktı. Mustafa Kemal, İstiklâl Savaşı'ndan sonra Dr. Münir Ahmet Bey'le temasa geçti ve kendisine Sağlık Bakanlığı teşkilatında görev verilmesini emretti. Dr. Münir Bey yıllar sonra İstanbul Haseki Hastanesi'nin göz uzmanlığını yaparken vefat

383 Orhan Koloğlu, Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979, Ankara, s.73
384 Yakınlarından Hatıralar (Dr. İbrahim Tali Öngören hatıraları) Sel Yayınları, 1955, İstanbul, s. 110
385 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, a.g.e., s. 170
386 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, s. 139

etti.[387] Dr. Münir Bey Suriyeli olup Müşir Deli Fuat Paşa'nın torunlarından biriyle evliydi. Dr. Mazhar Osman'ın 1933 yılında yayınladığı Sıhhat Almanak'ına göre Dr. Münir Ahmet Haseki Hastanesi göz uzmanlarından olup 1933 tarihinde vefat eden hekimler arasında gösterilmiştir.[388] Dr. Rıza Nur ise hatıratında Dr. Münir Ahmet'in Kahire'de doktorluk yaparken önce Sağlık Bakanlığına müsteşar yapılmak istendiğini ancak bu adamın Hicaz'da isyana katıldığını ve ahlaken uygun olmadığı için müsteşarlığını Dr. Refik Saydam'a söyleyerek engellediğini yazmaktadır.[389]

3 Mart 1912'de gerçekleşen savaş sonrasında Mustafa Kemal'in göz rahatsızlığı tekrarladı ve 15 gün kadar yataktan kalkamadı. Doktorlar Mısır'a gitmesini tavsiye etse de Mustafa Kemal buna razı olmadı.[390] Mustafa Kemal, 22 Mayıs 1912'de arkadaşı Kerim Bey'e bir mektup yazdı ve hastalandığını, doktorların Mısır'a gitmesini istediklerini ancak razı olmadığını ifade etti.[391] Harun Kasrı Savaşı'nda büyük kahramanlık gösteren Eşref (Kuşçubaşı) Bey de anılarında Mustafa Kemal'in göz tedavisiyle ilgili olarak şunları açıkladı:

"Mustafa Kemal Bey sol göze giren kireç parçasıyla hastalanmıştı. İskenderiye'den Mısırlı Prens Ömer Tosun Paşa'nın gönderdiği ilaç sandığından çıkan asit borikle yaptığımız tedavi işe yaramamıştı. Kendisi çadırımda misafirdi. Ağrı başladığı zaman ne oturabiliyor, ne de yatabiliyordu. Ben de çok üzgündüm. Nihayet güçbela Derne'ye getirebildiğim bir göz uzmanı (Müşir Deli Fuat Paşa'nın torunlarından birinin kocası olan) Suriyeli Doktor Münir Bey'in bizim tek doktorumuz pratisyen Hakkı Bey'le (İsmail Hakkı Evin)[392] yaptıkları muayene sonunda Mustafa Kemal Bey'in yetkili bir göz uzmanı tarafından acele muayene ve tedavi edilmesi kararlaştırıldı. Tanıdığım Avusturyalı Profesör Dr. W. Fox'u söylediğim zaman ikisi de kabul etti. Mustafa Kemal önce karşı çıktı.

"Eşref Bey, (...) Bu hayati devirde sizleri yalnız bırakıp nasıl giderim? Zaten kaç kişiyiz? Gün geçtikçe vaziyetimiz düzeliyor, kuvvetleniyoruz. Benim yerime gelecek arkadaş, bu neticeye varabilmek için zaman kaybedecektir. Acaba bu doktorların arızayı Dr. Fox'a bir rapor halinde bildirerek onun önerilerine göre ve vereceği ilaçlarla tedavi imkânı yok mudur?"

"Doktorlar başka çare göremiyorlar."

"Bilmiyorum Eşref Bey kardeşim, dönünce sizleri ve bu toprakları bulabilecek miyim?"

"İnşallah. Görüyorsun ki durumumuz gün geçtikçe düzeliyor... Gider, sağlığına kavuşur, yine dönersin. Daha yapılacak nice nice hizmetler var."

Mustafa Kemal'e Mısır hududuna kadar kendi atımı verdim. Maddi yardımı Mısır'dan sağladık. Enver Bey, Yaveri Fehmi Bey'in katılmasını da uygun gördü, daha sonra kendisinden dinledim. Profesör Fox büyük ilgi göstermiş. Diğer göze sirayeti önledikten sonra

---

387 Yakınlarından Hatıralar (Dr. İbrahim Tali Öngören hatıraları), Sel Yayınları, 1955, İstanbul, s. 111

388 Mazhar Osman, Sıhhat Almanakı, İstanbul, 1933, Kader Matbaası, s. 1112

389 Dr. Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, s. 1573

390 Cemal Kutay, Sohbetler, s. 140

391 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1 s. 140

392 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, İstanbul, s.95

müdahalesini yapmış." [393, 394, 395, 396]

Bu anılarda ismi geçen ve Mustafa Kemal'i muayene eden Dr. İsmail Hakkı Evin (sicil: 1317-31) 1878 İstanbul doğumlu olup 1901 yılında Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. Askeri Tıbbiyede Cildiye muallim muavinliği yaparken Trablusgarp Harbinde Derne Fırka Baştabipliğine tayin oldu. Daha sonra Balkan, Çanakkale, Filistin ve İstiklâl Savaşlarına katıldı ve 1928 yılında askeriyeden emekli oldu.[397] Dr. İsmail Hakkı Evin Çanakkale Savaşı'nda 19. Fırkada, Milli Mücadele'de ise Amasya Askeri hastanesi Baştabipliği ve Çorum Askeri hastanesi baştabipliği ile Ankara Merkez Hastanesi 2. Hekimliği yaptı. İstiklâl Madalyası aldı.

Giritli Dr. Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü ile hekahethanede karşılaşması

Trablusgarp'a gönüllü olarak katılan hekimlerden birisi de, Dr. Yüzbaşı Giritli Hüseyin Hüsnü Bey'di. Giritli Dr. Hüseyin Hüsnü, 29 Ekim 1911'de İstanbul'dan bir kafileyle hareket etti. 17 Kânunuevvel günü Tobruk'tan Derne'ye doğru 12 kişiyle birlikte yola çıktı. Bu kafilede kendinden başka milletvekili Yusuf Şetvan Bey, Opr. Dr. Binbaşı İbrahim Tali Bey ve Opr. Dr. Kolağası Sivaslı Hüseyin Hüsnü Bey adında iki doktor ve eczacı Mustafa Bey vardı.[398] Kafile, Derne'ye 22 Kânunuevvel (Aralık) 1327 günü vardı ve 24 Kânunuevvel günü Enver binbaşıyla görüştü. Bu sırada karargâhın yakınındaki vadide çalışan Mısır Hilâl-i Ahmer hastanesinin doktorlarıyla tanıştı ve 2 Kânunusani (Ocak) 1327 günü on iki kişi birlikte yemek yedi. Bu yemekte savaş sırasında Mustafa Kemal'le birlikte bilfiil çarpışmış olan Dr. Kolağası Abdülgani Bey de bulundu ve makineli tüfek bölüğü hakkında Mustafa Kemal'e rapor verdi. Bu tarihte Derne'ye Selanik Hilâl-i Ahmer'inde çalışan Dr. Hasan Hamdi geldi. Bu sırada Dr. Cevdet Alkaya (sonra İstiklâl Savaşı'na katıldı) Bey'de orada çalıştı. Dr. Giritli Hüseyin Hüsnü, daha sonra Suse yoluyla kar ve şiddetli soğukta yola devam etti ve İstanbul'dan çıkışından kırk gün sonra, 30 Kânunusani (Ocak) 1327'de, görevli olduğu Şehat Nekahethanesi'ne ulaştı.[399]

Bu kafilede adı geçen Sivaslı Opr. Dr. Kolağası Hüseyin Hüsnü, Tobruk'ta bir seyyar hastane açtı ve daha sonraki yıllarda Anafartalar'da, Doğu Anadolu'da ve Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'in emrinde oldu; bu nedenle aralarında samimi bir arkadaşlık gelişti.[400]

6 Kânunusani (Ocak) 1327 Cuma günü Mustafa Kemal'in gözünden rahatsızlandığı haberi, Şehat Nekahatnesi'ne ulaştı. 21 Mayıs 1328 günü, Mustafa Kemal yanında yaveri mülazimevvel Süleyman Fehmi Bey, Süreyya Bey, Mülazım Nuri ve 12 erle birlikte Şehat Nekahethanesine geldi.[401] 12 Haziran 1328'de Mustafa Kemal hastaneden ayrılırken Dr.

---

393 Orhan Koloğlu, a.g.e. s.74
394 Cemal Kutay, Viyana Yolunda Göz Hastası Mustafa Kemal, Tarih Sohbetleri 4, Şubat 1967, s. 42-71
395 Cemal Kutay, Sohbetler, Sayı: 12, Kasım 1999, s. 25
396 Eren Akçicek, a.g.e. s. 133
397 Fethi Erden, a.g.e. s.95
398 Mebrure Değer, Dr. Hüseyin Hüsnü'nün Not Defterinden Trablusgarp Savaşı, Kurtiş Matbaacılık, 1998, İstanbul s. 26
399 Mebrure Değer, a.g.e. s. 26
400 Mebrure Değer, a.g.e. s. 28
401 Mebrure Değer, a.g.e. s. 33

Yüzbaşı Giritli Hüseyin Hüsnü Bey'in hatıra defterine şunları yazdı:[402, 403, 404]

"20 Mayıs 328, saat 8'de Şehat'a vasıl oldum. Bura nekahethanesinin güler yüzlü tabibi Hüseyin Hüsnü Bey tarafından pek büyük sevinçlerle istikbal olundum. Bazı işler için birkaç gün ayrıldıktan sonra, 28/29 Mayıs gecesi tekrar avdet ettim.

12 Haziran sabahına kadar Şehat'ta geçen günlerim, doktorun beşuş çehresi, nezih kalbi, mihman-nüvaz hareketi ile cidden meserretle geçmiş ve kıymetli hatıratla mali bulunmuştur.

Herhalde bu hatırat defterine sığamayacak olan, unutulmaz günlerin sönmez hissiyatına bir işaret olmak üzere bu satırları yazıyor ve kalbi teşekküratımı dahi burada kaydediyorum.

12 Haziran 328
Derne Osmanlı Kuvvetleri Kumandanı
Erkânıharbiye Binbaşısı
Mustafa Kemal

Bu hatırada sözü edilen Şehat, Derne ile Tobruk arasında ve Derne'nin 5-6 mil açığındaki Şehat deresinin kenarındaki bir beldeydi. Belde eski Sirenaika Hükümdarlığı'nın başkenti olması nedeniyle birçok tarihi kalıntılar barındırıyordu. İşte burada bir nekahethane açıldı ve idaresini de Dr. Hasan Kadri (Dirim) Bey (sonradan İstiklâl Savaşı'nda Ankara'daki Sağlık Daire'sinde görev aldı, Gülhane'de profesör oldu) yaptı. Bu nekahethane bir dinlenme yeri olmakla beraber, orada bir çeşit poliklinik hizmeti de verildi.[405] Dr. Giritli Hüseyin Hüsnü Bey'in anılarında Derne'de çalışan doktorlar arasında ismi geçen Dr. Kolağası Abdurrahman Bey, Dr. Halit Bey ve Bingazi'de çalışan Dr. Suphi Bey de vardı.[406]

Doktor Giritli Hüseyin Hüsnü Bey 1928 yılında vefat etti, ancak ailesine bir türlü maaş bağlanmadı. Atatürk'ün İzmir'i ziyaretinde Dr. Yüzbaşı Giritli Hüseyin Hüsnü'nün kızı Atatürk'ün karşısına çıkarak *"Trablusgarp'ta Derne'de tanıdığınız babam doktor Hüseyin Hüsnü Bey vefat etti. Biz hâlâ maaş alamıyoruz,"* deyince Atatürk'ün gözleri doldu ve kızı kucakladı. Bu görüşmeden kısa bir sonra maaşları bağlandı.[407, 408]

Mustafa Kemal, Trablusgarp'ta göz rahatsızlığından başka bir taarruz sırasında sağ kolundan da yaralanıp tedavi gördü. Mustafa Kemal, kendi yazdığı "Zabit ve Kumandanla Hasbıhal" isimli kitabında bu yaralanmayı şöyle anlattı:

"100 kişi kadar mücahit ve muhafiziye (koruma) efradıyla (askeriyle) düşmanın Eritre taburuna taarruz ettim. 500 metreye kadar yaklaştım. İstihkamat (istihkâm birliği) üzerimize ateş açtı. Sağ kolumdan kurşunla yaralandım. Çok kan zayi ediyorsam (kaybediyorsam)

---

402 Eren Akçiçek, a.g.e. s. 131
403 Mebrure Değer, a.g.e. s.64
404 Mebrure Değer, Doktor Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden İtalyan Savaşı, III. Türk Tarih Kongresi Kongre Bildirileri, İstanbul 1993, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1999, Ankara, s. 411-416
405 Mebrure Değer, Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden, a.g.e. s.66
406 Kemal Özbay, a.g.e. Cilt I, s.83
407 Mebrure Değer, a.g.e. s. 45, 29
408 Eczacı Ayla Selçuk (Dr. Hüseyin Hüsnü Bey, Mebrure Değer, Dr. Hüseyin Hüsnü'nün Not Defterinden Trablusgarp Savaşı, Kurtiş Matbaacılık, 1998 İstanbul, s. XIII-XV

da askerin kuvve-i maneviyesini (manevi kuvvetini) bozmamak için hatt-ı harpten (harp hattından) çekilmeyeceğim. Ölürsem yanımda Remzi Efendi vardır. O, benim de kuvvetimi idare eder."[409]

Dr. Hasan Kadri Dirim'in bu nekahethaneye İstanbul'dan gitme öyküsü ilginçti. Savaşın şiddetini artırdığı günlerde Derne Kumandanı Enver Bey, Harbiye Nezaretinden iki hekim ve üç eczacı istedi. Sıhhiye dairesi özlük işleri müdür muavini Dr. Hasan Kadri telgrafı Harbiye Nezareti Sıhhiye Reisi Miralay Nail Bey'e götürdü; ancak Dr. Nail Bey bu sırada Balkan Savaşı riski olduğundan hekim gönderilmesinin uygun olmadığını söyledi. Buna karşılık "orada hekim ihtiyacı var" demesi üzerine "O halde sen gidersin" cevabını aldı ve tayini Trablusgarp'a çıktı. Dr. Hasan Kadri (Dirim, sonra profesör) ve Dr. Muhiddin Hilâl-i Ahmer emrinde çalışmak üzere Mısır üzerinden Derne'ye gitti ve Dr. İbrahim Tali Bey tarafından Enver Bey'e takdim edildi. Bu iki hekim daha önce Mısır Kızılay'ınca Tobruk'da açılan Mısır hastanesinde çalışmaya başladı. Daha sonra Şehat bölgesinde açılan nekahethanede Dr. Hasan Kadri Bey çalıştı.[410] Dr. Hasan Kadri Bey, Derne hatıralarını daha sonra Dirim dergisinde yayınladı.[411]

Sivaslı Opr. Dr. Kolağası Hüseyin Hüsnü'yle tanışması

Sivaslı Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) (1883-1930) İtalyanların Trablusgarp'a saldırması üzerine Yemen'deki Hudeyde hastanesi operatörü olarak çalıştığı yerden Dr. İbrahim Tali ile beraber bir Hilâl-i Ahmer gönüllü grubu üyesi olarak yola çıktı. Süveyş'ten Kahire'ye, oradan İskenderiye'ye gitti; 26 Teşrin-i Sani 1327'de trenle hareket edip ertesi Pazar günü "el-Vicace'ye vardı ve Derne'ye gitmek üzere bir kafileye katıldı. Tobruk'dan Derne'ye giderken bu kafile 12 kişiydi ve yukarıda anıları anlatılan Giritli Dr. Hüseyin Hüsnü de bu kafiledeydi. Libya çöl ve dağlarında yirmi beş gün süren açlık ve susuzluk içinde geçen bir yolculuk sonrası Opr. Dr. Kolağası Hüseyin Hüsnü (Öncü), Derne'ye vardı ve daha sonra Tobruk'ta bir seyyar hastane açarak hizmet vermeye başladı.

Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) Bey Trablusgarp Savaşı sırasında bir günlük tuttu (Kızı rahmetli Perihan Balcı'dan aldığım bilgiye göre bu günlük GATA Tıp Tarihi Müzesindedir; oğlu ise piyade Albayı Kemal Öncü'dür). Bir cep muhtırası seklindeki bu günlük 54 küçük yapraktan ibaret olup 9 Teşrinisani 327 (1911)- 17 Temmuz 1328 (1912) tarihleri arasında tutuldu. Tarihçi Necdet Sakaoğlu tarafından okunan ve bir kısmı yayınlanan bu günlükte şu notlar vardı:

"23 Kânunuevvel Cuma: (...) Soğuktan, tepenin ortasına kurulmuş olan hastahane çadırları vadiye indiriliyordu. İbrahim Bey'le (Dr. İ. Tali Öngören) burada çalışmamızı Enver Bey teklif etti. Burada Hilâl-i Ahmer yerine doktor Münir Bey'le eczacı Cevdet Efendi ve on hastabakıcı, bir kâtip ve bir hademe bulunuyordu. Alât ve edevat olarak mükemmel otuz beş yatak, sekiz çadır ve bir de ameliyat çadırı vardı. Tomruk'tan beri birlikte gelen doktor Hüsnü Efendi (...) ve bizden evvel gelen doktor Yüzbaşı Abdurrahman Efendi ile kafilemizdeki eczacı Mustafa Efendi, tepedeki ordugâha memur oldular. (...) Hastahane karışıktı. İntizara

409 Şerafettin Turan, a.g.e. s. 110
410 Dr. General Kemal Özbay, Cilt 1, s. 82, 83
411 Mirat-ı Tibbiye s. 119

hiç yok. (...) Tabela tutmak, tayinatı derece ile vermek gibi şeylere karar verdik...

19 Ocak 1912 için: Operatör Ahmet Hilmi ve Doktor Hafız (Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim) efendiler gündüz saat beşte Muhtelye'ye müteveccihen hareket ettiler. Hava biraz yağmurlu idi. Cevdet Bey de Tobruk'a gitti. Ziya Bey, Enver Bey'in yanında bulunan Şark Ordusu Kumandanı Mustafa Kemal Bey'in gözlerine bakmak üzere karargâha gitti.

Hastanede İbrahim Bey'le birlikte kaldık. Akşam Şark ordusu Kumandanı Mustafa Kemal Bey yatmak ve istirahat etmek üzere Münir Bey'le birlikte hastaneye geldiler. Biz doktorlar büyük çadıra nakil ettik. Bu esnada Urbanın cem borusuna delalet eden "lu lu" sedaları hepimizi... Etti. Mumaileyhin ile birlikte yemek yedik. Yirmi yedi mecruh (yaralı) vardır" notu vardı.

11 Çarşamba: (...) Şark Kolu zabitanından Fuad (Bulca) ve Cevad efendilerle (...) Merkez Taburu yüzbaşısı Halim ve Ömer Naci Beyler Hastaneye gelip Binbaşı Mustafa Kemal Bey'le görüştüler. Naci, Halim, Doktor Cevdet, eczacı efendi yemekte beraberdik. (...)" (Mustafa Kemal'in, beş günden beri hastahanede olduğu anlaşılıyor.)

25 Cumartesi: Bugün Enver ve Mustafa Kemal Beyler (...) hastahanesine teşrif ve doktorlarla fotoğraf çıkarttık. İbrahim Bey ve erkânıharp yüzbaşısı Nuri Bey (Conker) yarın Bingazi'ye gidecekler. (...)

8 Haziran (21 Haziran) Cuma: Kumandan Bey (Mustafa Kemal) hastahaneye geldi. Gözlerinde (okunamadı) olduğunu söyledim. Süleyman Bey, İbrahim Bey'e söylemiş. Rapor almasın demiş.

Sivaslı Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) Bey başhekimliğini yaptığı Tobruk'taki hastanenin malzemelerini 19 Haziran 1328 (2.7.1912) günü tabip operatör Yüzbaşı Abdulgafur efendiye bir tutanakla teslim ederek 29 Haziran 328'de (1912) de Trablusgarp'tan (Tobruk) İstanbul'a döndü. Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) Trablusgarp hizmetinden dolayı iki sene kıdem zammı ve dördüncü rütbeden Mecid-i Nişanı aldı. İstanbul'da askeri prevantoryumunda ve Askeri Tıbbiyede müzakereci tabip olarak çalıştı.[412]

Trablusgarp Savaşı'na katılarak Mustafa Kemal ile tanışan ve daha sonra onunla Çanakkale, Doğu Cephesi (Çapakçur ve Bitlis savaşı) ve İstiklâl Savaşı'na katılan ve ismi pek bilinmeyen Sivaslı Dr. Opr. Hüseyin Hüsnü Paşa 1883 yılında Sivas'ın Kösedere mahallesinde doğdu. Babası jandarma İbrahim Efendi, annesi Münteha hanımdır. 1901 yılında askeri tıbbiyeye giren Hüseyin Hüsnü 16 Kasım 1907 (1323) tarihinde yüzbaşı rütbesiyle operatör olarak mezun oldu (kızı Perihan Balcı İstanbul Feneryolu'nda oturmaktaydı, oğlu Kemal Öncü emekli Albaydır). İlk tayin yeri Yemen olup burada Dr. İbrahim Tali ile birlikte çalıştı. Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) 3 Temmuz 325 (1909)'de kolağalığına yükseldi.

Mustafa Kemal'in Abdülkerim Bey'e yazdığı mektup

Mustafa Kemal 22 Mayıs 1912 günü Selanik'te beraber görev yaptığı arkadaşı Abdülkerim Bey'e (1878-1923) bir mektup gönderdi. Bu mektupta başından geçenleri ve göz hastalığını şöyle ifade etti:

412 Operatör Hüseyin Hüsnü Paşa (1883-1930) Necdet Sakaoğlu-Popüler Tarih / Ağustos 2000 Sayı 3 s. 42-49

"Muazzez Kardeşim Kerim Bey'e

Ayn- Mansur Karargahından *9 Mayıs 1328*

Yevm-i müfarakatimiz olan 2 Teşrinievvel 327 (15 Ekim 1911) den bugüne kadar geçen 7-8 ay zarfında size ancak bir-iki ve pek kısa mektup göndermiş tim. Bunların vasıl olup olmadığını bilmiyorum. Sonra Paris'te olduğunuzu, Tunus tarikiyle geçmek isteyip de muvaffak olamayarak muvanet-i alinizle bize gelen bazı arkadaşlardan öğrendim.

Ben İstanbul'dan Naci (Ömer Naci), Hakkı (Sapancalı Hakkı veya Hafız Hakkı) ve Yakup Cemil'lerle çıktım. Komite (İttihat ve Terakki) namına hiç kimse tarafından hiçbir muavenet görülemedi. Paraları bitti. Merkezi-i Umumi'den 300 lira istediler. Birinci cevapta "para yok, Enver'e mülaki olun" dendi. Naci'nin tekidine, Nazım'ın (Dr. Nazım) tekdir ve teessüfü ile mukabele edildi. Benim senedimle Naci, Ömer Fevzi'den 200 İngiliz Lirası aldı. Hareket olundu. Ben yolda hasta oldum. İskenderiye'ye döndüm., onbeş gün kadar hastahanede yattım. Bu sırada bizim Nuri (Conker) ve Fuat (Bulca) ta geldiler. Tekrar bunlarla yola çıkıldı. Bu güzel ve vefakar arkadaşlarla, biraz müşkilatla ve bir defa tevkif olunarak, yerimize diğerlerini bırakmak sureti'yle Mısır hududunu geçtik. Tobruk'da birkaç gün kalarak, muvaffakiyetli bir netice veren 9 Kanunu-i evvel 327 (22 Aralık 1911) muharebesini yaptıktan sonra Derne'ye geldik. Derne kuvvetleri, Derne vadisiyle iki kısma ayrılmış bir haldedir. Enver Bey zaten garp'teki kuvvette bulunuyordu. Nuri'yi de onun Erkan-ı Harp reisi yaptık. Ben de Fuat'ı alıp Şark kolu kumandanı sıfatıyla Şark kuvvetine mülaki oldum. 3/4 Kanunuisani baskınıyla başlayan 4 Kanun-i sani (17 Ocak 1912) muharebesi gecesi ve günü zaten muzdarip görünen sol gözümde kan ve rü'yetinde zulmet hasıl oldu. Izdırabın derecesi ifa-yı vazifeye mani oldu. Hilâl-i Ahmer hastanesine yattım. Bir ay tedaviden sonra rüyet tamamen iade edilmemiş olduğu halde hastaneden çıktım. Vaziyet biraz büyüdüğü için Enver Umum Kumandan, ben de Derne Kuvvetleri kumandanı oldum. Bu sırada idi ki, 19 Şubat günü (3 Mart 1912) umumi bir muharebe oldu. Bu gün de fevkalaede yorgunluk ve açlık ve muharebe geceye kaldığından soğuğa maruz kaldık ve bunun neticesi olarak gözümün rahatsızlığı nüksetti. On beş gün kadar yataktan kalkamadım. Gözlerimi açamadım. Nihayet ıztırap ... oldu, tekrar işe başladık, fakat sol gözümün rü'yeti eskisinden daha fazla zail oldu. Etibba Mısır'a gitmemi tavsiye ettiler, ben razı olamadım. Vakıa tabib mütehassıs "zaman ile açılacaktı" diyor, fakat ben inanmıyorum.

Nuri'yi büyük Sunusi şeyhi Esseyid Ahmet Şerif'in istikbali için Haybu'ya gönderdik.

Hürmetle gözlerinizden öperim kardeşim.

Derne Kuvvetleri Kumandanı
Binbaşı M. Kemal"

Mektubun arkasındaki not'ta şunlar yazılıdır:

"Burada sizden kesretle bahsolunuyor. Şahsen tanıyan arkadaşlardan başka, kalben size muhabbet hasıl edenler çoktur. Bilhassa geçen gece hastahanelerinde misafir olduğum İzzet Bey (Hilâl-i Ahmer Reisi, Opr. Dr. İzzet Fikri), Münir Bey, Hilmi Bey, hassaten selam yazmamı söylediler."[413] Bu mektupta adı geçen Dr. Münir Bey göz uzmanı,

413 Erol Üyepazarcı, Atatürk'ün İlginç İki Mektubu ile Hiçbir Yerde yayımlanmamış; Bilinmeyen Bir Mektubu. Müteferrika dergisi, 1998, Sayı: 14, s. 81-100

Hilmi Bey ise operatör doktor Ahmet Hilmi Bey'dir.

Trablusgarp Savaşı'na katılan Hilâl-i Ahmer ekipleri

Trablusgarp Savaşı'na sağlık desteği vermek üzere gönüllü tabipler Hilâl-i Ahmer (Kızılay) aracılığıyla yola çıkmaya başladı. Tabipler Hilâl-i Ahmer'den ayda 20-30 altın maaş aldı.

Trablusgarp'a gönderilen ilk Hilâl-i Ahmer ekibi, operatör Dr. Binbaşı Kerim (Abdülkerim) Sebati (Gürgün) Bey (Daha sonra Tıbbiye'de Cemil Topuzlu Hoca'nın ardından Hariciye Hocası oldu) başkanlığında altı doktor, bir eczacı, on beş hastabakıcı ve bir muhasebeciden ibaretti. Ekip Marsilya üzerinden Trablusgarp'taki Aziziye kasabasında çalışmak üzere yola çıktı. Kafile Marsilya'dayken, Dr. Kerim Sebati Bey Paris'e geçti ve o sırada Paris'te bulunan Hilâl-i Ahmer ikinci başkanı Dr. Besim Ömer Paşa, Dr. Kazım İzzettin, Dr. Nihat Reşat (Belger) ve Dr. Akil Muhtar Bey'in yardımıyla Fransız hükümetinden çadır, ilaç, sedye ve alet gibi eksikleri temin edip yaklaşık 200 koliyle Marsilya'daki arkadaşlarının yanına gitti. Yolculuğunu Tunus üzerinden Trablusgarp'taki İsfaks bölgesine 25 Kasım 1911'de ulaşarak tamamladı. Burada sekiz yataklı on üç çadır kurdu. Ekip daha sonra Aziziye bölgesine vardı.[414, 415, 416] Tıp tarihi hocası Sayın Dr. Mebrure Değer ve Dr. Zuhal Özaydın ise Dr. Kerim Sebati'nin İstanbul'dan kafileyle değil de direkt olarak ekspresle Paris'e gittiğini, Fransız Kızılhaç'ından iki ambulans alarak Marsilya'ya ulaştığını ve kafilenin diğer elemanlarıyla buluştuğunu ortaya koydu.[417, 418] Bu kafilede, Dr. Kerim Sebati'nin yardımcılığını Dr. İsmail Saip (Giray) (1889-1975) yaptı.[419] Aziziye'de bu sırada askeri birliklerde görev yapan altı askeri doktor ve Paris'te eğitim gördüğü halde gönüllü olarak Aziziye'ye giden beş doktor daha vardı. Bu gönüllü doktorlardan Dr. Yüzbaşı Şerif (Bazı yayınlarda Eşref olarak geçer) 6 ay sonra tifodan öldü. Dr. Kerim Sebati, Aziziye'de Hilâl-i Ahmer'in açtığı 160 yataklı hastanenin başhekimliğini yürüttü, Dr. Lütfü İsmail, Dr. Abdüsselam, Dr. Ziya, Dr. Ali, Dr. İsmail Saip (Giray) Bey ve eczacı Suphi Bey de yardımcıları olarak çalıştı. Savaşın ilerleyen dönemlerinde personel, araç ve gereç yetersiz olmaya başlayınca Dr. Kerim Sebati Bey (1870-1942) bölgeye ikinci bir Hilâl-i Ahmer ekibinin gelmesini istedi.[420] Trablusgarp'ta Alman Kızılhaç'ında çalışan profesör Dr. Schutze ve hekim adayı Dr. Duchstein ve 2 Türk hastabakıcı tifodan öldü.[421]

İkinci Hilâl-i Ahmer ekibi Operatör Dr. Emin Bey'in (Erkul-Seyitoğlu, sonradan TBMM'de milletvekili ve İstanbul Şehremini oldu) başkanlığında yirmi dokuz kişilik

414 Mebrure Değer, a.g.e. s. 10
415 Müfit Ekdal, a.g.e. s.53
416 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a, Kızılay Derneği Yayını, Beyda Basımevi, 2000, Ankara, s.59, 60
417 Mebrure Değer, Dr. Hüseyin Hüsnü'nün Not Defterinden Trablusgarp Savaşı, Kurtiş Matbaacılık, 1998, İstanbul, s. 11
418 Zuhal Özaydın, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Trablusgarp'da Açtığı Hastaneler, I. Türk Tıp Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992, Ankara, s.87-91
419 Fethi Erden, a.g.e. s.99
420 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, a.g.e. s.61, 62
421 Zühal Özaydın, Osmanlı Hilâl- Ahmer Cemiyeti Salnamaesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Tıp tarihi Bilim Dalı, 1987, İstanbul s. 52, 62

bir heyetle 1911 yılının Aralık ayında yola çıktı. Bu kafilede Atatürk'le daha sonra çok yakın arkadaşlıklar kuran Operatör Dr. Rasim Ferit (Talay) ve operatör Dr. Sadettin Vedat (Koçer Prof. 1878-1953) vardı. Bu kafile de önce Marsilya'ya uğrayıp araç gereçler alarak 4 (bazı yayınlarda 17 olarak geçer) Ocak 1912'de Fransız Tevaş kumpanyasının Manuba adlı gemisiyle Tunus'a doğru yola çıktı. Ancak heyet, ertesi gün yolda İtalyan harp gemileri tarafından tutuklanarak Cagliari'ye götürüldü ve burada gerçekten doktor olup olmadıklarını anlayabilmek için tıp sınavından geçirildi. İtalyanlar bu gemidekilerin doktor değil de harbe giden subaylar olduğuna inanmaktaydı. Doktorlar bu sınavı kazanarak (!) İtalyanları ikna etti ve 10 gün sonra tekrar Marsilya'ya döndü.[422] Daha sonra Tunus yoluyla Aziziye'ye gelen heyet orada Garyan Hastanesi'ni kurdu. Dr. Kerim Sebati Bey, İstanbul'a dönmüştü ve bu nedenle Hilâl-i Ahmer tarafından Giryan'da (bazı yayınlarda Garyan) açılan hastanenin başhekimliğini Operatör Dr. Emin Erkul Bey yürütmeye başladı. Operatör Dr. Ertuğrul Baykal, Dr. Lütfullah (veya Lütfi), Dr. Aziz, Dr. Sadettin Beşir (Beşir Fuat), Dr. Abdüsselam, Eczacı Nazif (Baykut) ve Selanikli Eczacı Suphi ve eczacı Solun hastanede görev yapmaya devam etti. Bu sırada Garyan bölgesinde tifo salgını ortaya çıktı; Osmanlı, İngiliz ve Alman sağlık kuruluşları tifoya karşı birlikte mücadele etti.[423] Garyan'da ayrıca Opr. Dr. Ertuğrul Baykal yönetiminde 100, Nifrin'de 50 yataklı seyyar hastane açıldı.[424] Operatör Ertuğrul Baykal (1886-?) operatör muavini sıfatıyla Garyan Hastanesine atanmıştı. Daha sonra Balkan Harbine katıldı.[425]

Bu sırada Homs'da (bazı yayınlarda Humus olarak geçer) 50 yataklı hastane açmak için Dr. Rasim Ferit (Talay) başkanlığında Dr. Beşir Fuat Bey, Dr. Rıfkı Kamil Urga, Eczacı Yunus Bey ve beş hastabakıcıdan oluşan bir ekip bölgeye doğru yola çıktı. Bu doktorlar, Homs'da 25 Ocak 1912 tarihinde Rüştiye Mektebi'nin (bazı yayınlarda Reşadiye Okulu) binasında çalışmaya başladı. 13 Haziran 1912'de dört yüz yaralı birden gelince büyük bir evi ve iki kahvehaneyi hastaneye dönüştürerek yaralılar tedavi edildi.

Operatör Dr. Emin Erkul Seyitoğlu, (sonradan TBMM'de milletvekili olmuştu), 21 Ocak 1911'de Derne'de bir ovanın yamacında çadırlı bir seyyar hastane kurdu ve bu hastanede Deniz Kuvvetleri'nden emekli albay Dr. Tahir Bey başta olmak üzere operatör Hasan, Dr. Bafralı Cevdet, Dr. Nurettin, operatör Dr. Sadettin Vedat (Koçer) ve eczacı Selanikli Lütfi Bey canla başla çalışmıştı.[426] Operatör Prof. Dr. Sadettin Vedat Koçer, daha sonra, İstanbul işgal edildiğinde Kadıköy'de hekimleri bir araya getirmek amacıyla "Kadıköy Teavün Cemiyeti'ni kurdu ve Kadırga Mülkiye-i Tıbbiyesi'nde (Sivil Tıbbiye) hariciye kliniği profesörü oldu.[427]

Trablusgarp Savaşı'na katılan üçüncü Hilâl-i Ahmer ekibi, Dr. Arif Bey başkanlığında Mısır yoluyla Bingazi'ye gitmek üzere 17 Kasım 1911'de (Bazı kaynaklarda 30 Kasım

422 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, a.g.e. s.65, 66

423 Zuhal Özaydın, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1987, s.64-65 ve 155'den aktaran: Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölümler, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2005, Ankara, s. 279

424 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, s.65-69

425 Fethi Erden, a.g.e., s. 42

426 Kemal Özbay, a.g.e. Cilt I, s.81

427 Fethi Erden, a.g.e. s. 139

olarak geçer) İstanbul'dan İskenderiye'ye doğru yola çıktı. Bu kafileye katılan Dr. Nihat Sezai (Güran) ve Dr. Fikret Tahir (Onuralp) tıp fakültesinden yeni mezun ve asistan idi. Bir gün Tıbbiye mektebinde otuz kadar öğrenci birlikte öğle yemeği yerken Tıbbiye Müdürü ve Hilâl-i Ahmer umumi kâtipliğini de yapan Dr. Adnan Adıvar geldi ve *"Çocuklar, yarın Trablusgarp'a bir Hilâl-i Ahmer heyeti gidiyor. Heyet kadrosundan iki asistan istifa etmiş, onların yerine gitmek isteyen var mı?"* diye sordu. O anda cerrahı asistanı Dr. Nihat Sezai (Güran) ve kadın doğum asistanı Dr. Fikret (Onuralp) gitmeye karar verdi ve Tıbbiye Müdürü Dr. Adnan Adıvar'ın verdiği kâğıtla Hilâl-i Ahmer merkezine giderek orada Dr. Mehmet Ali Beybaba'yla görüştü. Dr. Mehmet Ali Beybaba onlara *"Onar altın aylığınız var. Yarın Galata rıhtımından kalkacak Romanya vapurunda hazır bulununuz!"* dedi.

Ertesi gün öğleden sonra Dr. Fikret ve Dr. Nihat Sezai Galata Rıhtımına gitti ve Hilâl-i Ahmer Reisi Dr. Arif Bey'le tanıştı. Dr. Arif Bey'i uğurlayanlar arasında damadı gazeteci-yazar Aka Gündüz (Enis Avni) Bey de vardı.[428] Yaşlı başlı Hilâl-i Ahmer kafilesinin en genç doktorları onlar oldu.[429]

Üçüncü Hilâl-i Ahmer heyetinde, Reis Dr. Arif Bey'den başka Trabzonlu Binbaşı Dr. Operatör Lütfullah İsmail (Selanik Hastanesi operatörü iken buraya geldi),[430] Dr. Kolağası Abdülgani, Dr. Kolağası İsmail Nasır, Dr. Yüzbaşı Hasan Hüsnü, Dr. Aziz, Dr. İhsan, Eczacı Nesib Bey ve iki hastabakıcı vardı.[431] Sayın Zühal Özaydın'ın Hilâl-i Ahmer Salnamesi isimli çalışmasında bu heyettekilerin isimleri şöyledir: Başkan: Dr. Arif Bey, Operatör. Dr. Aziz Bey, Tabip-i müdavimler: Dr. İhsan, Dr. Fikret Tahir, Dr. Nihat Sezai, Eczacı Nesib (bazı yayınlarda eczacı Setrak Bey) efendi ve 12 hastabakıcı.[432] Bu heyet bir Kızılay heyeti gibi değil, bir seyyah gibi yolculuk etti, yanlarında hiçbir alet ve eşya yoktu. Vapur nihayet İskenderiye'ye vardığında ekip otele yerleşti. Otelde Dr. Nihat Sezai'nin bir ziyaretçisi vardı, bu genç Süreyya (Yiğit) Bey'di. O da kaymakamlığı bırakıp Trablusgarp'taki cepheye koşanlar arasındaydı.

Heyet daha sonra Kahire'ye vardı ve orada onlara Mısır Hilâl-i Ahmer üyesi Dr. Nazım Bey "Şakir" ve Ali Rıza Bey "Şakir" yardım etti. Dr. Nihat Sezai ameliyat malzemeleri, Dr. Fikret erzak ve yiyecek, heyet reisi Dr. Arif ilaç temini ve Dr. Aziz Bey de kervan tertibi için koşturdu. Heyete aşçı, yiyecek tedarikçisi de katılınca ekibin sayısı 15'i buldu. O sırada Kahire'de bulunan Hilâl-i Ahmer üyelerinden Esat Paşa'nın da yardımı ve aracılığıyla bu ekip için 312 deve ve 4 beygirden oluşan büyük bir kafile kuruldu.

Kafile 3 Ocak 1912 günü trenle Kahire'den ayrıldı ve tren hattının son durağı olan Ebulhacac istasyonunda inerek o geccyi çadırlarda geçirdi. Ertesi gün develere eşyaları yükleyip şose bir yolda yolculuğa devam etti. Hepsinin üzerinde ihram, başlarında ise mavi püsküllü yuvarlak kırmızı fes vardı; sakalları uzamış vaziyette yola devam edildi. Bu sırada Hidiv Abbas Hilmi Paşa geldi ve onlara yolculuklarının iyi geçmesini diledi. Şose

428 Orhan Koloğlu, a.g.c. s.93-102
429 Nuran Yıldırım, Hekim kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar, Osmanlı Bilimi Araştırmaları VII/2 (2006) s.62
430 Mirat-ı Tıbbiye s. 60
431 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, s.89, 90
432 Zühal Özaydın, Osmanlı Hilâl- Ahmer Cemiyeti Salnamaesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Tıp tarihi Bilim Dalı, 1987, İstanbul s. 72

yolda altı gün ilerledikten sonra oldukça soğuk bir bölge olan Mersa Matruh'a varıldı. Mersa Matruh'a gelen heyete Osmanlı Bankası on bin altın teslim etti. Kara yolculuğunun on beşinci gününde 17 Ocak 1912'de Defne'ye varan kafile, burada mülazım (reğmen) Fazıl, hukuk öğrencisi gönüllü Nazım Bey ve Bahriye zabiti Yusuf Beylerle karşılaştı. Dr. İhsan Bey, buradaki yaralılara bakmak için Defne'de kalıp on yataklı bir şube açtı, diğerleri Tobruk'a doğru yola devam etti. Tobruk'ta Ethem Paşa'yla görüşen kafileye gönüllü olarak gelen üç Alman subayı daha katıldı ve savaş alanına 1912 Şubat'ında varıldı. Bu ekip El Hudarede'de bir hastane açtı. Bu heyete Dr. Arif Bey başkanlık etti ve heyette ayrıca Dr. Nihat Sezai, Dr. Aziz, Dr. Fikret Tahir (Onuralp) ve eczacı Nesib Bey vardı. Dr. Nihat Sezai Güran burada karnından yaralandı.[433] Dört ay görev yapan bu heyet, hastaneyi orduya devrederek geri döndü. Ancak Dr. Fikret Tahir henüz savaşın devam ettiğini belirterek orada kalmak istedi. 6 Temmuz 1912'de Hilâl-i Ahmer Bingazi temsilciliğine atandı ve savaş bitinceye kadar Tobruk Hastanesi'ni yönetti.[434] Dr. Nihat Sezai Bey ise, Osmanlı Ordusunun Trablusgarp Kumandan Ethem Paşa hasta olunca onunla birlikte Trablusgarp'tan ayrıldı ve gemiyle Mısır'a geçti.

Dr. Nihat Sezai, Balkan Savaşı'nda 32. Fırka (Tümen) hariciye uzmanı olarak çalışırken Türklere yapılan zulümlere dayanamayarak hekimliği bıraktı ve elinde silah bizzat cephede çarpışmaya gitti. Burada da kolundan yaralandı. Dr. Nihat daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa'ya girerek Süleyman Askeri ile birlikte Irak'a savaşmaya gitti. Burada kalçasından yaralandı ve Almanya'ya tedaviye gönderildi. Dönüşünde Haydarpaşa askeri hastanesi Başhekim muavini olarak çalıştı ve sonra İzmir Askeri Hastanesi'ne operatör olarak tayin edildi. Burada 3 yıl hizmetten sonra İzmir işgal edildiğinde yaralanmış ve tedavi edildiği Kızılhaç hastanesinden kaçarak İstanbul'a gitmişti. Daha sonra Trabzon Hilâl-i Ahmer reisliği yaptı.[435][436]

Dr. Adnan Adıvar, Hilâl-i Ahmer'in açtığı hastaneleri denetlemekle görevlendirildi ve Trablusgarp'a gelerek denetlemelerde bulundu.[437]

Operatör Dr. Muhittin Bey başkanlığındaki başka bir kafileyse Dedeağaç'tan kalkan Hidiv Posta vapuruyla önce İskenderiye'ye, oradan da Sellum yoluyla Tobruk'a ulaştı. Orada Dr. Sivaslı Hüseyin Bey'in (Operatör Dr. Hüseyin Hüsnü Öncü Bey, daha sonra Çanakkale Savaşı'nda Mustafa Kemal'le birlikte çalışacak ve onun arkadaşı olacaktır) açtığı seyyar hastanede misafir kaldıktan sonra Derne'de Karargâh yakınındaki vadide açılan Mısır Hilâl-i Ahmer'inin çalıştırdığı hastanede görev yapmaya başladı.[438]

Tobruk'taki hastanede Dr. Sadrettin Hattuza'da görev yaptı. Dr. Sadrettin (veya Ah-

433 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1964, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 36

434 Dr. Besim Ömer Akalın, Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans, 27 Ocak 1914, Kızılay yayını, Hazırlayan İsmail Hacıfettahoğlu, 2. Baskı, Ankara, 2007

435 Fethi Erden, a.g.e. s. 112

436 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1964, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 36

437 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, a.g.e. s.91

438 Mebrure Değer, a.g.e. s. 12

met Sadri Hattuza) TBMM de Kars milletvekili olarak görev yaptı, (1883-1943).[439]

Trablusgarp Savaşlarında görev yapan Binbaşı Dr. Rıfkı Kamil Urga, (1880-1966) ise erken terfiyle ödüllendirildi ve daha sonra da İstiklâl Savaşı'na katıldı. Dr. Urga yıllarca Afganistan'da çalışarak görevine devam etti.[440]

Bu savaşa katılan Dr. Kerim Sebati (Gürgün, 1870-1942) daha sonra Balkan Savaşı'na katıldı ve sonrasında binbaşı rütbesindeyken emekli oldu. Tıp Fakültesi'nde Profesör olup Cerrahi Kliniğinde 24 yıl hizmet yaptıktan sonra 1933 Üniversite Reformunda kadro dışı bırakıldı. Geçimini sağlamak için çeşitli görevler aldı ve 1942'de Zonguldak Kömür Havzası hekimliği görevindeyken öldü.[441]

Trablusgarp Savaşı'na giderken yolda İtalyan'lar tarafından esir alınan ve sonra Fransızların girişimiyle kurtulan Opr. Dr. Sadettin Vedat Koçer (1878-1953) daha önce II. Abdülhamid rejimi aleyhtarlığı yüzünden Mısır'a kaçmıştı. II. Meşrutiyet sonrası rütbesi iade edilerek Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ne atandı. Daha sonra Tıp Fakültesi'nde Cerrahi Profesörü oldu. 1933 Üniversite reformunda kadro dışı bırakıldı.[442]

Trablusgarp Savaşı'na katılan diğer hekimler

Bestekâr Dr. Albay Suphi Ezgi'de Trablusgarp Savaşı'na katıldı. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi 1892 yılında bitirdi ve Doktor Yüzbaşı olarak Trablusgarp Bingazi'deki 58. Alaya tayin edildi. Burada, 21 yıl görev yaptı. 1913'te, İtalyan işgaline karşı savaşlara katıldı ve yenilgi ardından İstanbul'a döndü. 1. Dünya Savaşı yıllarında, Miralay (albay) rütbesiyle Beykoz Serviburnu Hastanesi Başhekimliği yaptı ve İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya gitmek isteyenlere yardımcı oldu; sonunda kendi de millî mücadeleye katılmak için Ankara'ya kaçtı. Millî mücadele boyunca Ankara Hastanesi Başhekimi idi; İstiklâl Madalyası aldı.[443]

Trablusgarp Savaşı'na 12 Haziran 1911 tarihinde katılan bir diğer askeri doktor göz uzmanı Dr. Osman Nuri Ertekin'di (1878-1944).[444]

Dr. Mehmet Lütfi Aksu (1886-1952, ilerde Gülhane'de profesör), Dr. Reşat Rıza ve Mustafa Hilmi Sagun (1880-1967) Trablusgarp Harbi sırasında Tifo salgını var zannedilerek Trablusgarp'a Tifo aşısı yapmak için gönderildi ve ilk defa orduya tifo aşısı yapıldı. Ancak yaptıkları araştırmada buradaki hastalığın tifüs olduğu saptandı.[445] Trablusgarp Savaşı sırasında 1911'de bir tabur tabipliğine atanan Dr. Şaban Barutçu daha sonra Trablusgarp Hastanesi'ne cildiye uzmanı olarak atandı. Trablusgarp'ın tahliyesi sonrası İzmir'de tabur tabipliği yaptı.[446]

---

439 TBMM Albumü, www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album.htm

440 Rıza Tahsin, Mirat- Mekteb-i Tıbbiye, Hazırlayan: Aykut Kazancıgil, 1991 Cilt II, Özel Yayınevi, İstanbul., s. 111 dipnot 263

441 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, Cilt 3, s. 353

442 Emre Dölen, a.g.e., s. 357

443 http://www.turkmusiki.com/suphi%20ez%C3%BCht%C3%BC%20ezgi.htm

444 Müjgan Üçer, VatanaAdanan Bir Ömür Dr Osman Nuri Ertekin, Sivas Hayat Ağacı dergisi, 2007 s.7, s. 45-51

445 Fethi Erden, a.g.e., s. 12

446 Fethi Erden, s. 39

Trablusgarp Savaşı'na katıldıkları biyografilerinden anlaşılan diğer hekimler şunlardır: Dr. Muhtar Nuri Ergüklü (1877-?),[447] Dr. Yusuf Ziya Bey,[448] Operatör İzzet Fikri Bey[449] ve Dr. Muhtar Tüzün (1897-?).[450]

Dr. Abdurrahman Zahid Bey ise Yemen'den Bingazi'ye gelerek Trablusgarp Savaşı'na katıldı.[451] Dr. Fuat Ali Örsan ise Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın emriyle Derne'de bulunan gazilere malzeme ve eşya tedarik etmek üzere Mısır'a gönderildi.[452]

Dr. Binbaşı Muhiddin Hayri, Dr. Yüzbaşı Beşir Fuad (Suriyelidir, 1918 sonrası Kuzey Afrika'da kaldı) ve Dr. Binbaşı Osman Bey (1918'de hastalanarak öldü) de 1911 Trablusgarp Savaşı'na katıldı ve daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak tekrar 1915 yılında Kuzey Afrika Grubu Kumandanlığı emrinde 1918 yılına kadar çalışmışlardı.[453]

Ali Fethi Okyar arşivindeki belge ve fotoğraflara göre 27 Şubat 1912 tarihinde Zenuba'da İngiliz Kızılhaç hastanesinde Osmanlı doktoru Dr. Leonidas ve İngiliz Dr. Simith görev yaparken Suara ve Zenzur'da ise Hilâl-i Ahmer ekibinde Alman Profesör Doktor Goebel, Dr. Otten ve Dr. Yusuf Bey görev yaptı. Aziziye'deki hastanede ise Türk doktorlardan Dr. İslam Bey, Dr. Muhammed Bey, Dr. Mustafa Bey ve Dr. Latif Bey görev yaptı.[454] Alman Kızılhaç Teşkilatı güney Trablusgarp'a üç doktor ve 12 hemşireden oluşan bir ekibi Şubat 1912'de Tunus üzerinden gönderdi.[455]

Mustafa Kemal'in Trablusgarp'tan ayrılması

16 Ekim 1912 tarihinde Bingazi Umum Komutanı Enver Bey Mustafa Kemal'in Balkan Harbi'nde görev almak üzere Trablusgarp'tan ayrılma izni istediğine dair İstanbul Harbiye Nezareti'ne yazı gönderir. Mustafa Kemal Derne'den 24 Ekim1912'de ayrılır ve 10 Kasım 1912 günü Mısır'a gelir ve oradan pasaport ve 200 altın alıp Viyana'ya varır ve o devrin meşhur göz hekimi Prof. Ernst Fuchs'a (1851-1930) tedavi olur.[456]

Profesör Fuchs, on beş dakika süren cerrahi bir müdahalede bulundu.[457] Mustafa Kemal 20 Kasım 1912'de Romanya üzerinden İstanbul'a geldi.[458] Bu sırada Balkan Harbi patladığından Mustafa Kemal Trablusgarp'a dönmedi ve Bolayır'da Fahri Paşa'nın kolordusunda görev aldı.

Mustafa Kemal'in göz tedavisi gördüğü bu sırada Trablusgarp'tan İstanbul'daki İkdam

447 Fethi Erden, a.g.e., s. 88
448 Mirat-ı Tibbiye s. 107
449 Mirat-ı Tibbiye s. 107, 112
450 50 ve Daha Fazla Tababet Hayatı Yaşamış Meslektaşların Jübilesi, 1953 Işıl Matbaası s. 104
451 Mirat-ı Tibbiye s. 109
452 Türk Hekimleri Jübilesi, Kader Matbaası, 1945 s. 40
453 İhsan Aksoley, Teşkilat-ı Mahsusa, Timaş Yayınları, 2012, İstanbul, 2012, s. 107
454 100. Yılında Trablusgarp Savaşı, İlk Kez yayınlanan Fotoğraflarla, Atlas Tarih Kitaplığı, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, Ekim 2011, s. 16, 28, 46,64
455 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları, İş Bankası Yayını, 2013, İstanbul, s. 49
456 Muller A, McGhee CN. Professor Ernst Fuchs (1851-1930): a defining career in ophthalmology. Arch Ophthalmol. 2003 Jun;121(6):888-91.
457 Cemal Kutay, Viyana Yolunda Göz Hastası Mustafa Kemal, Tarih Sohbetleri, Sohbetler 4, Şubat 1967, s. 71
458 Eren Akçiçek, s a.g.e., s. 134

gazetesine mektuplar gönderen bir doktor sayesinde öğrenildi. Bu mektuplar daha sonra "Muharebe Mektupları" adıyla basıldı. Annesi bu nedenle Salih Bozok'a *"Oğlum kör oldu"* diye ağlamıştı (E. General Nurettin Türsan'ın katkısı).

Trablusgarp Savaşı 15 Ekim 1912'de Cenevre Gölü kıyısındaki Ouchy (Uşi)'de İtalya ile yapılan anlaşma ile sonuçlandı ve Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalyanlara bıraktı.

Hilâl-i Ahmer'in tekrar resmen kuruluşu ve üyeleri

Kızılay yani Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 14 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adıyla resmen kuruldu. Oluşturulan ilk merkez yönetim kurulunda başkan olarak Meclisi Umum-u Sıhhiye İkinci Reisi Dr. Hacı Arif Bey görevlendirildi (Dr. Hacı Arif Bey'in oğlu Dr. Servet Bey'dir. Dr. Servet Bey ise Süreyya Yiğit'in babasıdır) Başkan yardımcısı olarak Dr. P. Sarell ve Nuryan Efendi; veznedar olarak Osmanlı Bankası Umum Müdürü M. Foster; Umumi Kâtip olarak da Hariciye Nezareti Umuru Sıhhiye Müdürü Feridun Bey görevlendirilmişlerdir. Ayrıca Merkez Komitesi üyeleri olarak M. Barrington Kenetti, Sıhhiye Müfettişi Umumisi Dr. Bartoletti Dellasuda, Faik Paşa, M. Von Has, M. Leral, Amerikalı General Mott, Dr. Baron Munddy, Mabeyn Katiplerinden Nuri Bey, Doktor Peştemalciyan Efendi, Ayandan Serviçen Efendi ve Doktor Servastopoli gibi isimler görev almıştır. Bu Cemiyetin faaliyetleri 1878'de durduruldu. 24 Mayıs 1897'de tekrar faaliyete başladı. 2. Meşrutiyet döneminde tekrar faaliyetleri durdu.[459]

20 Nisan 1911 tarihinde üçüncü defa resmen kurulan Hilâl-i Ahmer'in Merkezi Umumi ve İdare heyetinde şu doktorlar yer aldı: Dr. Besim Ömer Bey: Mülki Tıbbiye Meclisi ve Sıhhi Umumi Reisi, Eczacı Ethem Pertev Bey, Dr. Bahattin Şakir (Tıp Fakültesi Tıp Kanunu muallimi), Dr. Refet Bey (Meclis-i Umuri Sıhhiye azası), Dr. Abidin Bey (1914 Temmuz'unda vefat, Sıhhiye-i Askeriye 2. Müdürü), Dr. Akil Muhtar (Meclisi Umuri Sıhhiye azası), Dr. Ali Galip Bey (1916 yılında vefat, Askeri Tıbbiye Müdürü, daha sonra Cemal Paşa'nın 4. Ordu Sıhhiye reisi), Dr. Fuat Bey (Meclisi-Sıhhiye azası), Dr. Kasım İzzettin (Sıhhiye Müfettişi), Berç Keresteciyan (Osmanlı Bankası Müdürü, ilerde Mustafa Kemal Paşa için çalışacaktır), Dr. Kerim Sebati Bey, Dr. Lambiki Paşa (1918'de vefat, Sıhhiye-i Askeriye müfettişi), Dr. Mehmet Ali Bey (Bahriye Albaylığından emekli).

1912'de seçilen Merkezi Umumi ve İdare azası ise şunlardı: Dr. Esat Paşa (Göz doktoru), Dr. İsmail Besim (Sıhhiye-i Askeri Reisi), Dr. Besim Ömer (Sıhhiye- Müdüri Umumisi), Dr. Celalettin Muhtar (Tıp Fakültesi cildiye muallimi), Hamit Bey (Osmanlı Bankası Meclis azası), Dr. Hakkı Şinasi (Erel), (Bahriye Merkez Hastanesi Başhekimi), Dr. Rıfat Bey (Selanikli Dr. Rıfat İnsel, Meclis-i Kebiri Sıhhi azasından), Dr. Ziya Nuri (Birgi) (Ayniye muallimi), Dr. Abidin Bey (Askeri Sıhhiye 2. Şube müdürü), Dr. Akil Muhtar (Fununu Tedavi muallimi), Dr. Adnan (Adıvar) (Dâhiliye muallim muavini), Dr.

459 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a, Kızılay yayını, 2002, Ankara, s. 25-30

Lambiki Paşa (Eski Askeri Sıhhiye Müdürü), Dr. Ali Galip (Askeri Tıbbiye Müdürü).[460]

1912 yılı başlarında Dr. Besim Ömer Paşa'nın teşebbüsüyle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Şubesi kuruldu. Önceleri üyeleri genellikle İttihat ve Terakki partisi ileri gelenlerinin eşleri ve kızlarıydı. Kısa zamanda İstanbul dışındaki cemiyetler de Kadın Şubelerini kurdu. Ayni yıl gene Besim Ömer Paşa vasıtasıyla bunlar için "hasta bakıcı kursu" açıldı ve ilk 27 hastabakıcı mezun oldu. Burada eğitim gören "hemşireler" Çanakkale Savaşları sırasında İstanbul'daki hastanelerde büyük hizmetler verdi. Hastabakıcı kursları hep devam etti. Ayrıca gene Dr. Besim Ömer Paşa'nın teşvikiyle İstanbul'da bir "Kabele(Ebe)kursu" açıldı. Her vilayetten ve her şehirden belli sayıda hanım kız masrafları vilayet bütçelerinden karşılanarak burada eğitim görüp, geldikleri yerlerde sağlıklı doğumlar yaptırmak için yollandı.[461]

460 Zuhal Aydın, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi, Yüksek Lisans Tezi, s. 173,174, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü İstanbul 1987

461 Aydın Ayhan, Çanakkale Savaşları Sırasında İstanbul ve Çevresinde Tesis Edilen Hastaneler, Bu Hastanelerde Görevli Yabancı Tıp Personeli ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hastaneleri'nde Gönüllü Çalışan Bazı İstanbullu Hanımlar, Basılmamış Makale

IV. BÖLÜM
BALKAN SAVAŞI'NA KATILAN HEKİMLER

Balkan Savaşı'na kısa bir bakış

Mustafa Kemal, Trablusgarp'tan İstanbul'a dönerken Balkan Savaşı başladı. Balkan Savaşı onur ve gururumuzun zedelendiği bir savaş oldu. Balkan Savaşı ile binlerce Türk göç etti; Türklere karşı tehcir ve etnik temizlik uygulandı. Taha Akyol'un vurguladığı gibi "Yahya Kemal'in şehri Üsküp, Mehmet Akif'in şehri İpek'i, Mustafa Kemal'in şehri Selanik'i kaybettik."[462] Balkan Savaşlarında toplam 380.000 ölü ve yaralımız vardı. Balkan Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki nüfusu 6,35 milyondu ve bunların yarısı yani 3.24 milyonu Türk idi. Balkan Savaşı sonrası ise Türkler Arnavutluk hariç azınlık durumuna düştü.[463]

Selanik ise tek kurşun atılmadan Kara Tahsin Paşa tarafından Yunanlılara teslim edildi. Mustafa Kemal, Selanik'in Yunanlılar tarafından alındığını Trablusgarp'tan dönerken muhtemelen Mısır'da öğrendi Bu duruma çok üzülen Mustafa Kemal, daha sonra yazdığı "Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal" kitabında şöyle dedi:

"Bir gün Sirenayik (Trablusgarp'taki Derne Bölgesi) harekâtının meydanından Balkan yangınına koşarken...

Bir gün Afrika sahilinden beni vatanıma ulaştıracak yolların kapanmış olduğunu görürken...

Bir gün, işittim ki, vatanım Selanik ve orada anam, kardeşim, bütün akraba ve hısımlarım, - iç yüzlerini anlattığım için vatanımdan kovulduğum kişiler tarafından - düşmana bağışlanmıştır.

Bir gün, duydum ki, Hortacı Süleyman Camisi'nin minaresine çan taktırılmış ve orada yatan babamın kemikleri Yunan palikaryalarının kirli ayakları altında çiğnetilmiştir."[464,465]

Mustafa Kemal bu ağır yenilgiyi daha sonra görev yapacağı Sofya'dan gönderdiği bir mektupta "Ordumuzun yüzüne sürülen namus lekesi" olarak tanımladı.

1908'deki Meşrutiyet ilanından sonra kısa süre de olsa Makedonya ve Trakya'da Bulgar, Arnavut ve Yunan komitacılık hareketleri biraz azaldıysa da tekrar bütün şiddetiyle başladı. Bu sırada Arnavutluk'ta da bağımsızlık hareketleri başladı. Selanik mebusu Rum Boşo Efendi Osmanlı Meclisi'nde Mahmut Şevket Paşa'nın yüzüne "Sen benim Osmanlılığımdan mı şüphe ediyorsun? Ben Osmanlı Bankası'ndan daha kuvvetli Osmanlıyım" diyerek alay etti. Yüzbaşı Tayyar, Yüzbaşı Kalkandelenli Tahsin gibi Meşrutiyet inkılabı-

462 Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, Doğan Kitap, 5. Basdkı, 2008, s. 13
463 Klaus Kreiser, Atatürk, 2010, s. 89
464 Mustafa Kemal Atatürk, Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal, İş Bankası Kültür Yayınları, 9. Baskı, 2011, s.8,
465 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, Cilt 1, 2. Basım 1998 s. 165

nın tanınmış Arnavut asıllı subayları ordudan kaçarak Arnavutluk'ta hükümet aleyhine çeteler kurdu. Osmanlı ülkesinin her yerinde ayaklanmalar ve isyanlar başladı."[66]

Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında iki safhada yapılan savaş (8 Ekim 1912 -29 Eylül 1913) Balkan Savaşları olarak anıldı. Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ Osmanlı Devletine karşı aralarında bir anlaşma yaptı. Bu ülkeler 13 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Rumeli'ye özgürlük verilmesini ve vilayetlerin milliyet esasına göre bağımsızlığa kavuşmasını istedi. Daha sonra Karadağ 8 Ekim 1912'de, Bulgaristan ve Sırbistan 17 Ekim 1912'de, Yunanistan 19 Ekim 1912'de Osmanlı'ya karşı savaş ilan etti. Böylece 1. Balkan Savaşı başladı. Osmanlı ordularının Balkanlarda bulunan doğu ordusu Bulgarlara, Batı ordusu ise Sırplara karşı savaştı. Doğu ordusu Abdullah Paşa komutasında Doğu Trakya'da Edirne-Kırklareli civarındaydı. Bunun gerisinde ise dört kolordumuz vardı. Bu kolordulara Ömer Yaver, Şevket Turgut, Mahmut Muhtar ve Ahmet Abuk Paşalar kumanda etti. Ayrıca Edirne şehrinde Mehmet Şükrü Paşa vardı. Batı Ordusunda ise Ali Rıza Paşa görev yapmaktaydı. Bu ordu Üsküp, Vardar, İştip civarındaydı.

22 Ekim 1912 tarihinde Bulgarlar Kırkkilise (Kırklareli) yönünde ilerlemeye başladı. Doğu ordusu çok çabuk bozguna uğradı. 29 Ekim 1912 günü Bulgar taarruzu nedeniyle Osmanlı kuvvetleri Çatalca önlerine çekildi. Sırplar ise Üsküp'e çok çabuk girdi. 8 Kasım 1912 günü Hasan Tahsin Paşa 35 bin kişilik ordusuyla (Kara Tahsin diye de bilinir) tek kurşun atmadan Selanik'i Yunanlılara teslim etti. Yunanlılar bu sırada adaları da işgal etti. Sadece Edirne, Yanya ve İşkodra kuşatma altında ve direnmekteydi. 17 Kasım 1912 günü Bulgarlar İstanbul'a girmek amacıyla Çatalca taarruzu yaptıysa da yenilgiye uğradı. Bu nedenle 3 Aralık 1912 tarihinde mütareke görüşmeleri başladı. Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki uzun süren görüşmeler 30 Mayıs 1913'te Londra'da imzalandı. Bu barış ile Osmanlı Devleti, Ege adalarının geleceğinin tayinini ve Arnavutluk'un sınırlarının çizilmesi işini büyük devletlere bıraktı. Yani Osmanlı Devleti Arnavutluk'un bağımsızlığını tanıdı ve bu toprakları da kaybetti. Bundan başka Girit'i de Yunanistan'a terk etti. Böylelikle Osmanlı Devleti, Midye - Enez çizgisinin batısında kalan bütün Avrupa topraklarını Balkanlılara bırakmış oldu. Böylece 1. Balkan Savaşı sona erdi.

Bulgaristan 23 Haziran 1913'te Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'a karşı savaşa başladı. 10 Temmuz'da Romanya da Bulgaristan'a savaş ilan etti. Böylece Osmanlı mirasının paylaşılamamasından dolayı Balkan müttefikleri arasında II. Balkan Savaşı başladı.

Müttefiklerin Sofya'ya doğru ilerledikleri bir sırada İttihat ve Terakki yönetimi fırsattan yararlanarak Edirne'yi kurtarmak üzere harekete geçti. Londra Antlaşması'nda kabul edilen Midye- Enez hattının belirlenmesine yanaşmayan Bulgaristan'ın tutumundan şikâyet edilerek 19 Temmuz 1913'te büyük devletlere bir nota verildi ve Meriç sınırının tecavüz edilmeyeceği belirtildi. Dört devletle birden savaşan Bulgaristan'ın kuvvetsiz bıraktığı Edirne fazla bir mukavemet görülmeden 21 Temmuz 1913'de Bulgarlardan geri alındı.

II. Balkan Savaşı 10 Ağustos 1913'te Bulgaristan'la Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ

---

66 Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Türk Tarih Kurumu yayını, 1998, s. 43, 44

arasında imzalanan Bükreş Antlaşması ile sona erdi. Osmanlı-Bulgar antlaşması da 29 Eylül 1913'te İstanbul'da imzalandı. Yirmi maddeden oluşan İstanbul Antlaşmasına göre, Edirne ile batı tarafında çapı 30 kilometre tutan yarım daire şeklinde toprak parçası Osmanlı Devleti'nde kaldı. Batı Trakya ise Bulgaristan'a iade edildi.

Balkan Savaşı'nda yaşanan bozgunun birçok nedeni vardı. Bunlardan en önemlileri büyük miktardaki askerin savaş öncesi terhis edilmesi, subaylar arasında ittihatçı ve itilafçı gruplaşması nedeniyle ordu da disiplinin bozulması, ordunun ıslaha muhtaç halde olması ve iyi bir organizasyon yapılamaması sayılabilir.

Balkan Savaşı'nda Tıbbiye ve hekimler

Balkan Harbinde Tıp Fakültesi hocalarının çoğu cephede ve özellikle garp ordusunda görev aldı. Gülhane'nin bütün asistanları da cepheye sevk edildi. Askeri Tıbbiye okulunun son sınıf öğrencileri de bu mücadelede görevlendirildi. Bazıları ise gönüllü olarak cepheye katıldı. Balkan Savaşı sırasında 1912 yılında mezun olan askeri tabipler kıtalarda görev yaptığından savaş sonrası bir yıllık stajlarını yaptı.[467] Son sınıf talebesi iken yüzbaşı rütbesiyle orduda istihdam edilen öğrenciler ise 1913 Mayısında mektebe gelip tahsile devam etti ve Temmuz 1913'de tekrar yüzbaşı rütbesiyle Gülhane'ye staja gitti.[468] Balkan Savaşı başladığında Osmanlı ordusu sıhhiye daire başkanı Dr. Mustafa Nail Paşa'ydı. Balkan Savaşı sonuna kadar bu görevi yaptı. Mustafa Nail Paşa Namık Kemal'in arkadaşıydı. Savaş nedeniyle önceden Gülhane'den Almanya'ya gönderilmiş olan askeri hekim ve eczacılar da geri çağrılarak tümenlere verildi.[469]

Dr. Behçet Sabit Erduran (1887-1980, ilerde profesör), mükellef tabip yüzbaşı olarak şark ordusu 16. kolordu sertabip muavinliğinde,[470] Dr. Ömer Fevzi Kut (1884-1960) şark ordusu sıhhiye müfettişi İsa Ruhi Paşa'nın muavini olarak,[471] Dr. İsmail Hakkı Sayar (1881-?) 7. kolordu baştabip muavinliğinde,[472] Dr. Selahattin Sadık Zil (1879-?) önce 4. ve sonra 3. kolordu baştabip muavinliğinde,[473] Tabip Binbaşı Dr. Ahmet Refik Güran (1870-1963) ise karargâhı umumi sahra sıhhiye müfettişliğinde, hastane başhekimliği ve kolordu bakteriyologluğunda,[474] Dr. Ali Galip Ulusoy (1878-?) 1. Ordu sahra sıhhiye müfettiş muavini ve harbin devamı sırasında sahra sıhhiye müfettişi umumiliği muavinliğinde [475] ve Dr. Bahtiyar Tara (1877-?) garp ordusu sıhhiye müfettiş muavini olarak çalıştı.[476] Balkan Harbi'nde birinci ordu baştabipliğine muallim Sakızlı Dr. Ali Çalımlı (1856-1936) atandı ve büyük hizmetler verdi.[477]

467 Mirat-ı Tıbbiye s. 134
468 Mirat-ı Tıbbiye s. 136.
469 Tevfik Sağlam, Büyük Harpte 3. Ordu da Sıhhi Hizmet, İstanbul Askeri Matbaası, 1941, s. 3
470 Fethi Erden, a.g.e., s. 85
471 Mirat-ı Tıbbiye s. 117
472 Fethi Erden s. 195
473 Fethi Erden s. 236
474 Türk Hekimleri Jübiesi s. 44
475 50 ve Daha fazla Sene tababet Hayatı Yaşamış Meslektaşlara Jübile, 1953, Türk Hekimleri Dostluk ve Yardım Derneği yayını, Işıl Matbaası, 1953 İstanbul, s. 13
476 50 ve Daha Fazla, s. 29
477 Ekrem Kadri Unat, 50 Yıl Önce Ölen 8 Büyük Türk Hekimi için Anma Töreni Kitabı, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, 1986, İstanbul, s. 27-31

Balkan Savaşı sırasında görülen sağlık hizmetindeki bozgunun başlıca nedeni sıhhiye bölükleri ve seyyar hastanelerin iyi organize edilememesiydi. Almanya'dan getirilen seyyar hastaneler yeterince kullanılamadan düşman eline geçti. Yapılan atamalar düzensiz yapıldı. Sahra sıhhiye müfettişi umumisi Dr. Hacı Emin Paşa ve sıhhiye dairesi başkanı Lambiki Paşa verimsiz çalıştı. Dr. binbaşı Tevfik Salim Sağlam Selanik'te bir redif tümeni sıhhiye bölüğüne atandı ise de 60 saatte İstanbul'dan Selanik'e vardığında Komanova'daki birliği mağlup olmuş ve harp bitmişti. Almanların temin ettiği seyyar hastane araç ve gereçleri askeri sağlık hizmetinden anlamayan Makedonya'daki Dr. Selami Paşa ve Trakya'daki Dr. İsa Ruhi Paşa (daha sonra Kafkasya'da Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak çarpıştı, 1919'da Süleyman Numan Paşa Malta'ya gittiğinde yerine getirildi) tarafından ne olduğu anlaşılmadan bir tarafa atıldı. Ordu Sağlık Başkanı olan bu kişiler seyyar hastanenin ne olduğunu henüz bilmiyordu. Bu savaşta ordu silahlarını kullanmadığı gibi sıhhiye vasıtalarını da kullanmadı. Erzak, malzeme, cephane yığınlar halinde terkedilip kaçıldı. Hiç açılmayan bazı seyyar hastaneler düşman eline geçti. Dr. Nazım Şakir, emrine verilen üç vagonluk bir sıhhiye malzemesini teslim edecek bir makam bulamadı ve vagonlar ortada kaldı. Çorlu'da bir dükkânda hastane açıldı. Çerkezköy'de sıhhiye müfettişi İsa Ruhi Paşa ve müşaviri albay Asaf Derviş istasyon yakınında karargâhlarını kurdu. Ancak Çatalca'ya çekilme emri verildi. Yaralılar yardımsız, ilaçsız; sağlamlar aç ve susuz birlikler kumandasızdı. Herkes kaçmak ve kurtulmak derdindeydi. Bütün ordunun şan ve şerefi ayaklar altına alındı.[478]

Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Balkan Savaşı başlangıcında 10 Ekim 1912 tarihinde alınan kararla İstanbul'da 400, Lüleburgaz'da 150, Edirne ve Selanik'te 200, Üsküp'te 150, Alasonya, Yanya, Manastır ve İşkodra'da 100'er yataklı hastane açmak amacıyla sağlık heyetleri gönderdi.[479]

Savaşta Rumeli'ye giden demiryolunun bozulması ve yolların kapanması ve ayrıca Yunanlıların adaları işgal ederek Makedonya ile olan bağlantıyı kesmeleri nedeniyle yardımlar aksadı. Savaş nedeniyle Lüleburgaz, Alasonya, Yanya ve Manastır'da hastane açılamadı. Bir süre sonra Edirne ve Selanik hastaneleri, bütün zorluklara rağmen, faaliyete geçti.[480]

Kızılay, Balkan Savaşı süresince İstanbul'da Kadırga, Darülfünun, Vefa, Demirkapı, İspartakule, Hadımköy ve Ayastafonos hastanelerini doğrudan doğruya idare etti. Mütarekeden sonra, Bolayır taraflarında çarpışmaların tekrar başlaması üzerine, Gelibolu ve Çanakkale'de hastaneler açıldı. 1913 yılının ilk günlerinde faaliyete geçen Gelibolu hastanesinin 50 yataklı mevcudu daha sonra 120'ye çıkarıldı. Çanakkale'de İdadi Mektebi ile İttihat ve Terakki kulübünde 230 yataklı bir hastane açıldı.

İspartakule Hastanesinde Operatör Dr. Aziz, Dr. Saffet ve Dr. Mehmet Lütfi Bey

---

478 Dr. General Kemal Özbay Cilt 1, s. 93

479 Zühal Özaydın, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Bilim Dalı, 1987, İstanbul, s. 77

480 Mesut Çapa, Balkan Savaşı'nda Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1150/13498.pdf OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi dergisi)Sayı: 1 s. 089-115 Yayın Tarihi: 1990-

görev yaptı. Bu hastane 9 Ocak 1912 de açıldı.

Hadımköy Hastanesi 8 Kasım 1912'de 150 yataklı olarak çadırlarda kuruldu. Sertabip Dr. Burhanettin Bey, Dr. Servet, Dr. Ahmet ve Dr. Moiz Bey görev yaptı. Bu hastaneyi Çatalca Ordusu sıhhiye müfettişi miralay Dr. İbrahim Abdüsselam ve karargâh sahra umumi müfettişi ferik Emin Bey, Başkumandan vekili ferik Ahmet İzzet Paşa ziyaret etti.

Ayestafenos Hastanesi ise 30 Kasım 1912 tarihinde Ponte (Büyükçekmece) mevkiinde kuruldu. Burada sertabip Dr. Mehmet Emin, Dr. İskender Bey ve operatör muavini Dr. Emin Bey görev yaptı. Dr. Kaymakam Mustafa Kerimi ve kolağası Dr. Faik Arif tarafından Rum evlerinde Askeri hastane açılmıştı. Burada daha sonra Dr. Fevzi Öğet (1321-26), Operatör Rıfkı Osman (Özkorel), Dr. Muharrem Atasü, Dr. Yüzbaşı Tevfik Akif, Binbaşı Süleyman Emin, Başhekim Muhsin, Gülhane'den Dr. Abdülkadir Noyan, Dr. Nazım Şakir görev yaptı.

Bu arada Bulgar ordusunun zulmünden kaçan halk muhtaç bir halde Anadolu'ya doğru göçe başladı. İstanbul'da bütün camiler, mescitler, medreseler ve okullar göçmenlerle doldu. Binlerce göçmen meydan ve sokaklarda aç ve muhtaç bir halde bekledi. Balkan Savaşı'nın ikinci safhasında Çatalca'ya geri çekilmiş olan ordu sadece Edirne'yi geri alabildi.

Balkan Savaşı'nda yaralıların tedavisi için Romanya, Mısır ve Hint Hilâl-i Ahmerleri ile Alman, İngiliz, Felemenk, Fransız ve Rus Salib-i Ahmerleri (Kızıl Haç) yardım için geldi. Üçüncü Hint heyeti başkanı olarak gelen Dr. Muhtar Ahmet Ensari Bey gerçek bir Türk dostuydu. Dr. Muhtar Ahmet Ensari Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kurtuluş Savaşı'nda da Hindistan'da komiteler kurdu ve bu komitelere Gandi'yi dâhil ederek Türkiye'ye yardım gönderdi.[481]

Balkan Savaşı'na bazı Tıbbiye öğrencileri gönüllü olarak katıldılar. Son sınıf öğrencileri "tabip muavini" unvanıyla kıtalara tayin edildiler. Tıbbiyedeki hocalar da cepheye gönderildi. Okul binası yaralı hastanesi oldu. Anatomi hocası Dr. Nurettin Ali Berkol (1881-1955) cephede, Operatör Dr. Orhan Abdi Kurtaran (1878-1948) umumi karargâhta cerrahi müşaviri olarak çalıştı. Dr. İhsan Hilmi Alantar (1888-1962) mükellef tabip yüzbaşı olarak katıldı. Dr. Mehmet Mahir Tokay (1881-1940) cerrahi müşaviri oldu, kbbci Ziya Nuri Birgi Paşa (1872-1936) ve kbb uzmanı Dr. Ali Haydar Erel (1890-1974) da çeşitli görevlerde bulundu.[482]

Dr. Nihat Sezai Güran (1892-?) Trablusgarp Savaşı'ndan döndükten sonra 32. Fırka operatörü olarak Balkan Savaşı'na katıldı. Harbin en şiddetli zamanında Türklere yapılan mezalimden çok müteessir olarak doktorluğu bıraktı, bir asker gibi silaha sarıldı, savaşmaya başladı ve kolundan yaralandı.[483] Balkan Savaşı sonunda askeri doktorluğa girmiş ve arkasından Teşkilat-ı Mahsusa'ya girerek Süleyman Askeri ile Irak cephesine gitmiştir.[484]

Dr. Hulusi Fuat Tugay (1890-1967, Çerkez Müşir Deli Fuat paşa'nın oğludur) Askeri

481 Zühal Özaydın, a.g.e., s. 130

482 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, Cilt 3, Bilgi Üniversitesi, 2010 s. 330-376

483 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1964, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 36

484 Fethi Erden, a.g.e., s. 112

Tıbbiyede okurken Balkan Harbi'ne gönüllü olarak katıldı ve Çerkez Alayında görev yaptı. Bu tehlikeli görev nedeniyle sonraki yıllarda kayınpederi olacak olan Mahmut Muhtar Paşa'nın daha emniyetli bir pozisyona yani Karargâha alma isteğini reddetti. İki kardeşi (Said Fuat, Aralık 1912'de, Reşit Fuat, Ocak 1913'te şehit oldu) bu savaşta şehit düşünce Sultan Reşat'ın emriyle geri hizmete alındı.[485]

Balkan Savaşı'na gönüllü olarak katılan Tıbbiye öğrencilerinden Ahmet Lebib (Karan) önce Kırklareli ve Lüleburgaz'da çalıştı. Daha sonra Yakup Cemil çetesiyle birlikte Bulgarların arka cephesine sarkan çetelerin sıhhiye çavuşluğunu yaptı.[486]

Dr. Kazım Nuri İçgören (1892-1957): Askeri Tıbbiye öğrencisi iken gönüllü olarak Balkan Savaşı'na katılmıştır. Daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nda yine gönüllü olarak Erzurum'a gitmiş orada 11 ay Salib-i Ahmer hastanesinde çalışmıştı. Bu nedenle ancak 1916 da mezun olabildi.[487] Balkan Savaşı'na Tıbbiye öğrencisi olarak katılan Dr. Vefik Vassaf Akan (Atatürk'ün büyük halası Nimeti hanımın torunudur), Birinci Dünya Savaşı'nda da yine Tıbbiye talebesi olarak Kafkas cephesine katılmıştı. Dr. Ali Vasfi Atabay da Balkan Savaşı'na öğrenci iken gönüllü olarak katılmış ve 3. Fırka Sıhhiye Bölüğüyle Lüleburgaz, Çatalca muharebelerine iştirak etmiş ve terhisten sonra 6 ay Demirkapı Kolera Hastanesinde çalışmıştı.[488]

Tıbbiye son sınıf talebesi iken Balkan Savaşı'na katılanlardan saptayabildiklerimiz şunlardır: Dr. Sezai Aktimur (Şark Ordusunda görev yaptı), Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu (Şark Ordusuna katılarak hizmet etmiştir)[489], Dr. Hasan Şahin Başkan (1888-?),[490] Dr. Safi Gamsızoğlu (1888-?),[491] Dr. Tevfik İsmail Gökçe (1891-1976),[492] Dr. Nazım Bekir Ilgar (1887-1953), Hadımköy'ünde 3. Fırka seyyar hastanesinde ve sonra 3. Fırka Sıhhiye Bölüğünde 9 ay müddetle çalışmıştır,[493] Dr. Kazım Lakay (1888-1971),[494] Dr. Avni Tan (1890-1961),[495] Dr. Şekip Habib Uslu 1890-1935 (Çerkezköy Menzil Hastanesinde, Hadımköy'deki 3. Kolorduda, Kurukavak menzil hastanesinde, Selimiye hastanesinde vazife yapmıştır),[496] Dr. Hamid Osman Olcay (1892-1960, Hadımköy deki bir seyyar hastanede, Gelibolu, Bolayır'da bir fırka hastanesinde vazife görmüş tifüse yakalanıp dönmüştür),[497] Dr. Ali Rıza Pasin (1888-1946, Samsun Fırkası seyyar hastanesinde),[498] Dr. Şekip Akif (1866-1931, Fecr-i Ati yazarlarından)[499] ve Dr. Şerefettin Özdemir (1889-1922).[500]

485 Bedi N. Şehsuvaroğlu, Hekim Bir Siyasimizin Portresi, Büyükelçi Dr. A. Hulûsi Fuad Tugay, İstanbul, 1972,
486 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, İstanbul, s. 134
487 Fethi Erden, a.g.e., s. 122
488 Fethi Erden, s. 23, 24
489 Fethi Erden, s. 32
490 Fethi Erden, a.g.e., s. 40
491 Fethi Erden, s. 99
492 Fethi Erden, s. 102
493 Fethi Erden, a.g.e., s. 119
494 Fethi Erden, s. 151
495 Fethi Erden s. 214
496 Fethi Erden, s. 319
497 Fethi Erden, s. 161
498 Fethi Erden, s. 303
499 Veli Behçet Kurdoğlu, Şair tabipler, Baha Matbaası, 1967, İstanbul, s. 381
500 Şair Tabipler s, 405

Balkan Savaşı'ndaki çekiliş ve çöküş sırasında Bulgar ordusundan daha öldürücü kolera salgını başladı. Doğu ordusu Çatalca'ya çekilirken kolera salgını başladı. Çatalca'daki birliklerde 400 kadar asker koleradan ölmüş, hastalar çadırsız, ilaçsız, erzaksız tıbbiye öğrencilerinin yardımıyla Çekmece'nin ilerisindeki bir yerde toplanmaya başlamıştı. Muratlı Bölge Hastanesi Baştabibi Dr. İhsan Ali Bey de koleraya yakalanmıştı. Dr. İhsan Ali İris (1873-1947) önce Muratlı Menzil Hastanesi Baştabibi, oranın düşmesi üzerine Hadımköy Hastanesi Baştabipliğinde çalışmış, koleralı hastaları tedavi ederken kendisi de kolera olmuş ve İstanbul'a gönderilmişti.[501]

Bu sırada Hadımköy'deki hastanede Dr. Fahri (Mökay) bir laboratuvar kurarak kolera mücadelesine katılmıştı.[502] Dr. Fahri Mökay (1887-?) Ahmet Abuk Paşa'nın ordusunda Hadımköy'de bakteriyolog olarak çalıştı. Bakteriyoloji laboratuvarı tesis etti. Koleranın önlenmesi için çalıştı. Balkan harbi sonrası Edirne'deki Kolera salgını ile uğraştı.[503]

2 Kasım 1912'de günü 536, ertesi gün 952 asker koleradan ölmüş, Operatör Dr. Tevfik Hüseyin Bey emrindeki kolordu hastanesi dolup taşmış, 300 hasta alabilen Hadımköy Hastanesi'ne 4000 kişi sevk edildiğinden hastalar yerlere serilmişti. Susuzluktan ötürü birikinti sular içiliyordu; hastalık bu yüzden salgın halinde yayılmıştı.[504] Bu sırada Hadımköy'de, gömülmemiş yüzlerce ölü vardı. Her iki askerden biri hastaydı. Sadece Çatalca hattında koleradan 40.000 kişi ölmüştü.[505]

Balkan Savaşı'na başçavuş olarak katılan Nurettin Peker anılarında bu vahim durumu şöyle anlatır: "Hadımköy'e doğru yollar ve tarlalar, bırakılmış eşyalar, çamura bulanmış hastalar, çocuklar ve hayvan ölüleriyle doluydu. Gece olunca öbekler halinde yakılmış olan ateşlerin etrafında toplanmış zavallı Anadolu askerleri "Konyalı var mı? Karahisarlı var mı? Kayserili var mı?" diye gecenin karanlığında bağrışarak hemşerilerini ararlardı. İstanbul'a giden trenler, basamaklarına kadar asker ya da göçmen çoluk çocuktan oluşan yüzlerce kişiyle doluydu. İstanbul'daki hassa kolordusundan yeni gelmiş tam ve teçhizatlı bir sahra topçu alayı, ileri doğru ilerlediler ancak birkaç saat sonra ilerde bataklığa saplanarak kaldılar. Bataklıktan çıkamadıkları için 36 top ve arabalarını bırakıp, hayvanların koşumlarını kesip üzerlerine ikişer kişi binerek kaçtılar. Ben de 20 yaşında orduya yeni katılmış bir asker olarak bu faciayı seyrediyordum. Yağmurdan çamur deryasına dönmüş yollarda bozgundan dönerken rastladığımız köylerde açlıktan arı kovanları yağmalanıyor, bahçelerdeki her şey çiğ çiğ yeniyor, pis kuyulardan ve çamurlu derelerden su içiliyordu. Dizanteri ve kolera hastalıkları başlamıştı. Hadımköy tam bir bozgun ve felaket yeri olmuştu. Hadımköy'de binlerce asker ölüyordu. Hastane dolmuş, ilaç yok, çadırlarda ve tarlalarda ölen askerler yatıyordu. Nakliye taburları taşıdıkları ölüleri Sancaktepe'ye doğru kazılan şerit halindeki hendeklere dolduruyordu. Kazanlar, gömenler arasında da oralarda düşüp ölenler oluyordu. Bir yandan da kireçleniyordu. Çatalca ordusu kumandanı Nazım Paşa etrafı kireçle kordona alınmış vagonda Almanlardan ve azınlıklardan

501 Fethi Erden, s. 288
502 TBMM Albümü, Mebus Biyografileri
503 Fethi Erden, a.g.e, s. 155
504 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, Cilt I, s.95-100
505 Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölümler, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2005, s.58, 60

oluşan garsonların arasında azametle, ama düşünceli düşünceli dolaşıyor ve dışarı çıkamıyordu. İstasyonda haftalarca beklediler. Bu arada Sancaktepe'de bir barakada bulunan Mısır Kızılay Hastanesi'nin korunması için gönderildim. Burada ben de koleraya yakalandım. Doktor yüzbaşı Burhan Bey'le daha önce hazırladığımız doğal bir ilaç sayesinde hayatımız kurtuldu. Burada bizi kurtaran ilacı yazmalıyım. Bir şişe Metaksis konyak, 2 limon, 6 kinin, dövülmüş bir miktar sarımsak karıştırıp süzülerek bir kerede içiliyordu. Ölüm korkusuyla bu sıvıyı içtiğimde ağzımın bütün derileri soyulmuş gibi olmuş, felç olmuş gibi bir süre bir şey yiyememiştim. Çatalca ovasına gelen askerler bahçelerdeki lahanaları yağma edip çiğ olarak yediklerinden dizanteri ve kolera mikrobu yayıldı. Hastanelerde bir kazan kininli su yapılmış, hastane önünde kepçelerle dağıtılıyordu. Nazım Paşa ölünce yerine geçen Mahmut Şevket Paşa da hemen Hadımköyü'ne geldi. Onun gibi vagonda kalmadı. Hemen bütün cepheyi gezdi. Gereken emirleri verdi. [506] Nurettin Peker anılarında Mısır Hilâl-i Ahmer hastanesinde çalışırken buranın başkanının Miralay Dr. Musalli Bey olduğunu ve ayrıca Mısır yahudilerinden operatör Dr. Emin Bey'in de bulunduğunu ifade etmişti.[507]

Erlerin çoğu açtı, insanlar yollarda düşüp ölüyordu. Balkan Savaşı'nda 3. Kolordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın yanında kurmay subay olarak çalışan Alman subayı Gustav von Hochwachter anılarında açlıktan askerlerin ayakta duramayacak hale gelip bayıldıklarını, bunların kolera hastası sanılıp ölüp ölmediğine bakılmadan üzerine kireç kaymağı serpildiğini ifade etmişti. Felaket büyüktür.[508] İngiliz savaş fotoğrafçısı Herbert F. Baldwin'de Balkan Savaşı'nı izledi ve anılarını ve çektiği fotoğrafları 100 yıl önce Londra'da yayınlandı. Bu eser Türkçe'ye çevrilerek 2012 yılında Demkar Yayınevi, Atilla Oral tarafından yayınlandı. Herbert F. Baldwin, Kırklareli yönünden Seyitler'e doğru giderken yıkılmış evlerinden kaçan yüzlerce köylülün, çıplak ayaklı kadın ve erkeklerin çamur deryası içindeki yollardan gittiğine şahit oldu. İstanbul'da hastanelerin birinde yaralı bir askere verilecek gömlek bulunamadığını, bir hastaneye armağan edilmiş olan röntgen cihazının kutular içinde bozulmuş halde açılmadan bırakılmış olduğunu saptadı.[509]

Kurukavakta kumandan Muhtar Paşa ne yapacağını şaşırdı ve hiddetini bir tabip binbaşı ile birkaç sıhhiye erini kırbaçlamakla yenmeye çalıştı. Çaresizlik içinde bir tecrit yapılamadı, tek tedavi günde bir miktar levdanomlu asit laktik vermekten ibaret kaldı.[510]

Balkan Savaşı'na katılanlardan Dr. Ömer Avni Arıkan (1884-1951) 8. Fırka Sıhhiye Bölüğü operatörü olarak Kırkkilise, Vize, Çatalca muharebelerine iştirak etti.[511, 512] Göz uzmanı Osman Nuri Ertekin ise 1. seyyar hastane baştabibi olarak Bolayır'da ve daha sonra Maydos'ta görev yaptı.[513] Dr. Zigardelakizade Salih Nabi Bey (1886 - 1914) İkinci

---

506 Nurettin Peker, Tüfek Omza, 2009 İstanbul Doğan Kitap s. 67-87
507 Nurettin Peker, Tüfek Omza, 2009 İstanbul Doğan Kitap s.92
508 Gustav von Hochwachter, Balkan Savaşı Günlüğü, İş Bankası yayını, 3. Basım, 2012, s. 75-76
509 Herbert F. Baldwin, Trakya'da Bir Savaş Fotoğrafçısı, Balkan Savaşı Anıları, Demkar Yayınevi, 2012 İstanbul, s. 3, 51
510 Dr Kemal Özbay, Cilt 1, s. 96
511 Dr. Ayten Arıkan, Doktor Avni Arıkan'ın Notlarından Hekimlik Hayatı, 11 Mayıs 2009, Tarihin Tanıkları web sitesi.
512 Fethi Erden, a.g.e., s. 18
513 Müjgan Üçer, Dr Osman Nuri Ertekin, Hayat Ağacı dergisi, 2007, Sayı 7, s. 45

Kolordu emrinde görev yaptıktan sonra tifüsten öldü.[514]

Cephedeki Hastaların bir kısmı trenle İstanbul'a gittiğinden hastalığın İstanbul'a da yayılma tehlikesi ortaya çıktı. Sarayburnu Parkı bir çadırlı ordugâh oldu. Hastalığın incelenmesine Dr. Rıza Nur, Dr. Fuat Fehim (Caculi) ve Muallim Dr. Akil Muhtar Beyler memur edildi. Parktaki asker hastaların hepsi açıkta ve bakımsızdı. Bunları hastanelere yerleştirme görevi İstanbul Belediyesine yüklendi. Gelen koleralı askerlerin Gülhane'nin olduğu Sarayburnu ve Demirkapı'da birikmesi ve açıkta bulunmaları tehlike arz ettiğinden hastaları Yeşilköy'de karşılama ve oraya indirme planı yapıldı.

Bu amaçla Yeşilköy tren istasyonu yakınındaki Rum Mektebi askeri hastaneye dönüştürüldü. Gramofon Plak Fabrikası ile tren istasyonu arasındaki boş araziye çadırlar kuruldu ve birkaç ev hastane yapmak için kiralandı. Yeşilköy'de kurulan barakadan yapılmış hastane Başhekimi bu sırada Dr. Binbaşı Hulusi (Alataş) Bey'di (daha sonra İstiklâl Savaşı'nda cephede bulundu). Buraya 6 Kasım 1912 tarihinde Gülhane'den Dr. Abdülkadir Lütfi (Noyan) ile Dr. Nazım Şakir (Şakar) tayin edildi.[515] Bu hastanede asabiye asistanı Dr. Yzb. Nazım Şakir, hijyen muallimi binbaşı Dr. Abdülkadir Lütfi (Noyan), Dr. Sivaslı Azmi Başçavuşoğlu, Dr. Bafralı Yanko ve yedek Dr. Yzb. Süleyman Mehmet Bey görev yapıyordu. Askeri Tıbbiye I. ve II. sınıf öğrencileri sıhhiye onbaşısı, diğer sınıflarsa sıhhiye çavuşu rütbesiyle buraya yollanarak görevlendirildi. Burada görev yapan Tıbbiyelilerden birisi Ekrem Şadi idi (Kavur) (daha sonraları Gülhane'de Askeri Sıhhi Hizmetler profesörü ve tümgeneral oldu, anılarını 1973 yılında yazdı).[516] Dr. Tevfik Akif Ayışık (1882-?) önce Kırkkilise fırkası ile harbe girdi ve daha sonra Yeşilköy'deki Emrazı Sâriye (Bulaşıcı hastalıklar) hastanesinde çalıştı.[517] O zamanlar yüzbaşı olan Dr. Abdülkadir (Noyan Paşa) da anılarında o günlerle ilgili olarak "Yeşilköy'de çadırlı hastane ve çadır kurulan tarla bir mahşer halini almıştı. Çatalca hattından nakledilen hastaların bir kısmı ölü olarak geliyordu. Ölenler boş tarlalara kazdırılan derin hendeklere elbiseleriyle gömülüyordu," demişti.[518]

26 Kasım 1912 günü buraya gelen hasta sayısı on bini buldu. Bu sırada hekimler tıraş olmaya bile vakit bulamadığından bir karış sakalla dolaşmak zorunda kaldı. En büyük nimet Hilâl-i Ahmer'in verdiği peksimet ve bir bardak çaydan ve arada verdikleri çörek ve böreklerden ibaretti.

Yeşilköy'den gelen asker hastalar, Sarayburnu Parkı'nda açık havada kalmaya başladı. Bunların sayısı bir ara 4000'i buldu. Bu hastalar Sarayburnu Parkı'ndan çeşitli hastanelere ve orada yer kalmayınca da camilere yerleştirilmeye başlandı. Bu sırada İstanbul Şehremini Dr. Cemil Topuzlu Paşa'ydı. Kayınpederi Şeyhülislam Cemalettin Efendi sayesinde camilere koleralı hastalar yerleştirildi.[519] Dr. Cemil Topuzlu Paşa 1912-1914 yılları arasında şehreminliği yaptı. Ayasofya, Sultanahmet ve Şehzadebaşı camilerinde

514 Şeref Etker, Dr. Zigardelakizade Salih Nabi: Psikiyartri ve Müzik, Osmanlı Bilimi Araştırmaları (2009) s134-139
515 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul 2010, s. 91
516 Hikmet Özdemir, a.g.e. s.63
517 Fethi Erden, s. 31
518 Hikmet Özdemir, a.g.e. s.65
519 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul 2010, s. 91

halılar kaldırılarak koleralı hastalar yerleştirildi. Bu sırada karantina kurulu üyesi olarak Dr. Cenap Şahabettin görev yaptı. Felaket o kadar büyümüştü ki, Sirkeci garı ilan tahtasına "Allah'ını seven doktor Hadımköyü'ne gitsin," diye bir genelge yazılmıştı. Ancak idarenin yetersizliği nedeniyle doktorlar gerekli yerlere gidemedi. Balkan Savaşı sırasında gelen muhacirlerin yardımına Hilâl-i Ahmer'de görev yapan Dr. Celal Muhtar (1865-1947) görevlendirildi ve büyük bir fedakârlıkla bu görevini yerine getirdi.

Dönemin Genelkurmay Başkanı (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi) Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa anılarında Yeşilköy'deki durumu şöyle açıkladı: "Orduyu gerçekten acınacak bir halde buldum. Karargâhın yerleştiği Hadımköyü'ne giderken Ayastefanos (Yeşilköy) istasyonunda binlerce koleralı askeri ölülerle kucak kucağa, açıkta yattıklarını gördüm. Doktor Bafralı Yanko Bey'e çıkışmak istedim. Yanındakilerin toplam olarak beş kişiden ibaret, hastaların ise 5500 kişi olduğundan, fazla bir şey beklenmemesini söyledi. Pertev Paşa ile savaş hatlarına gittik. Bir binbaşıya durumu sordum. Son nefese kadar çalışacağını, fakat asker aç olduğundan zorlukla silah kullandığını söyledi. Gerçekten savaşın başlamasından beri ağzına et koymayan askerin kuru ekmek bile bulamadığı günler vardı. Ordu başkentin kapısında olup, deniz ve trenle de başkent bütün ülkeye bağlıyken bu sefalet akılları durdurur".[520]

Yukarıda verilen hatıratta adı geçen Dr. Bafralı Yanko (1861-1936) Bey, sonraki yıllarda Dr. yarbay rütbesinden emekli oldu. Cağaloğlu Mahmudiye caddesinde muayenehanesi vardı. 1936 yılında İstanbul'da vefat etti. Gazete ve dergilerde yazıları çıkmaktaydı ve o zamanki Sabah gazetesinde de yazarlık yaptı. Matbuat âlemi tarafından tanınırdı. Servet-i Fünun'da "Bir İntikadnamenin Cevabı" isimli makalesi yayınlandı.[521] İttihatçı bir doktor olan Bafralı Yanko 1909 da Meşrutiyetin birinci yılı kutlamasına katıldı ve Manastır'da yayınlanan İttihatçıların "Neyyir-i Hakikat" isimli gazetesinin yayınladığı mecmuada "Manastır beldesine tuhfe-i ziyaretim yahut 10 Temmuz merasiminde Manastır'da" isimli bir makalesi yayınlandı.[522] Dr. Bafralı Yanko Türkiye'de 1909 yılında çıkmaya başlayan Emrâzı Etfâl isimli ilk pediatri dergisinin de yayın kurulunda yer aldı.[523] 1306 tarihinde yayınlanmış "Yozgat Seyehatnamesi" isimli bir eseri ile "Şeriat-ı Garray-i İslamiyeye Dair Mutalatı-i Sıhhiye" isimli eseri vardır.

Kolera ile mücadele için 6 Kasım 1912'de İstanbul'da olağanüstü bir komisyon kuruldu. Kolerayla ciddi olarak uğraşmak için daha önce askere alınmış olan hijyen muallimi Aristidi (Aristidi Suguros Paşa, 1863-1938), bakteriyolog Dr. Kemal Muhtar (Özden, 1874-1958) ve Ziya Bey'lerin süratle İstanbul'a gelmelerine karar verildi.[524] Ancak hastalık 12 Kasım'dan itibaren İstanbul halkında da görülmeye başladı. Çatalca Muharebesi sonrası muhacir göçünün artması ile Meclis'te bir "Encümen-i Mahsusa" kuruldu. Bu en-

---

520 Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C.1, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, s. 137 den nakleden Nuri Köstüklü, Vatan Savunmasında Mevlevihaneler, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 2010, s. 29

521 Cumhuriyet Gazete arşivi, 29.12.1936

522 Yüksel Nizamoğlu, 10 Temmuz İnkılabının Birinci Yıldönümünde Neyyir-i Hakikat gazetesinin yayınladığı mecmua üzerine, OTAM, güz, 2011, s. 101

523 Gülten Dinç, Şeref Etker, Türkiye Çocuk Hekimliğinin İlk Dergisi: La Pediatrie En Turquie/ Türkiye'de Emrazı Etfal, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, V/2, 2004, s. 62-102

524 Oya Dağlar Macar, *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, Libra Kitap, 2009, İstanbul, s. 138

cümene 10.000 lira tahsisat verildi. Encümen üyeleri şunlardı: Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. Hüseyin Said, Dr. Fuat, Dr. Rıfat (İnsel) Bey, Dr. Keller, Dr. Delamare, Dr. Valter ve Dr. Bafralı Yanko.[525] Dr. Delamare, Meclis-i Umumi-Sıhhiyenin Fransız üyesiydi. Daha sonra Darülfünun Tıp Fakültesi'ne mütareke döneminde öğretim üyesi olarak girdi.

Balkan Savaşı sırasında ortaya çıkan kolera ilk zamanlar saklanmaya çalışıldı ve "şüpheli hastalık" olarak raporlara girdi. Bunun kolera olduğunu söyleyen Ankara redif alayı doktoru Dr. Cemil Hikmet Bey bu nedenle 15 gün çadırda hapsedildi.[526] Bu hastalığın kolera olduğu daha sonra Bakteriyolojihane-i Osmani'de 1911-1913 yılları arasında çalışan Fransız Dr. Pasteur Valléry-Radot ve Dr. Paul-Louis Simond'un girişimleri ile Bezm-i Alem Yenibahçe gureba hastanesi laboratuvarının o zamanki laboratuvar şefi Dr. Mehmet Kamil Berk'in (1878-1958) başarılı çalışmaları ile "asya kolerası" olduğu saptanmıştı. Dr. Pasteur Valléry-Radot, 1913 başında Birinci Balkan Savaşı ile ilgili İstanbul ve kolera salgını izlenimlerini Fransa'da yayımlamıştır.[527]

Dr. Mehmet Kamil Berk, Balkan Harbi sırasında (1912-1913) Gureba Hastanesi ağırlıklı olarak kolera hastanesi olarak çalıştığından çok yoğun bir çalışma içinde olmuştu. Hastanedeki koleralılar hakkındaki müşahedelerini "Kolera Hakkında Bazı Müşahedat" (1913) adı altında yayımladı.[528] Dr. Kamil Berk sonraki yıllarda Atatürk'ün özel doktorlarından birisi oldu.

Balkan Savaşı sırasında 28 Kasım 1912 günü karnından bir kurşunla yaralanmış olan piyade teğmen Selahattin Yurtoğlu Lüleburgaz yakınlarından alınıp önce Hadımköy'e daha sonra trenle İstanbul'da Gülhane hastanesine yattığını ve burada cerrah Murat Bey (Dr. Murat Cankat) ve Baştabip Viting Paşa tarafından muayene edildiğini, Alman Başhemşirenin iyi davranmadığını anılarında ifade etmişti.[529]

1913 yılında barış masasına oturma hazırlıkları sırasında Bulgaristan'daki esirlerin salgın hastalıklardan öldüğü haberleri üzerine hükümet Bulgaristan'a Prof. Dr. Süleyman Numan başkanlığında Binbaşı Dr. Tevfik Sağlam, bakteriyolog Yüzbaşı Dr. İshak, Dr. Refik Münir, Yüzbaşı Mazlum (Boysan)'ı ve 150 sıhhiye erini Ruscuk'a gönderdi. Bu heyet, Ruscuk hastanesinde bulunan hasta erleri çadırların içinde istif halinde perişan, bakımsız ve kaşektik halde kaderlerine terkedilmiş olarak buldu. Günde 50- 60 esir ölmekteydi. Bu heyetin aldığı önlemlerle ölüm sayısı günde 4-5'e düştü. Sonra da ölümler olmadı.[530]

Mütareke sonrası (1. Balkan Savaşı sonrası) Mahmut Şevket Paşa sadrazam olunca Ordu Sağlık Başkanlığına Abdüsselam Paşa (ilerde Malta sürgünü oldu) getirildi. Kolera aşısı uygulandı ve kolera azalmaya başladı. İstanbul'daki Rum Okulu Bulaşıcı Hastalıklar hastanesi oldu ve baştabipliğine Prof. Dr. Mehmet Refi Bey atandı. Buraya Alman Döker

525 Oya Dağlar Macar, a.g.e., s 148

526 Aydın Ayhan, Tıp Tarihi Araştırmalar Sayı: 15 İstanbul 2007 - s. 187-197 "Dr.Cemil Hikmet Bey'in Balkan Savaşı Hatıraları ve Siyasi Şüpheli Hastalık Kolera

527 Dr. Şeref Etker, Paul-Louis Simond ve Bakteriyolojihane-i Osmani'nin Çemberlitaş'ta Açılışı (21 Eylül 1911), Osmanlı Bilimi Araştırmaları dergisi, X/2, 2009, s. 13-133

528 Asuman Baytop, Bir Fransız Hekimi Dr. M. Kamil Berk (1878-1958), Meslekî Faaliyeti ve Bilimsel Yayınları,

529 İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, 1. Kitap Cumhuriyet Kitapları, 10. Baskı, 2004, s. 73-78, 84

530 Ekrem Sadi Kavur, Askeri Hekimliğin Sıhhiye Hizmetinde Bir Etüd, Dirim dergisi, Nisan 1973 sayı 4, s. 193-195

sistemli barakalar kuruldu. Barakaların birine Gülhane'nin yardımıyla klinik laboratuvarı açıldı ve Dr. Abdülkadir Lütfi Noyan ve Dr. Nazım Şakir burada bakteriyolojik tahliller yaptı. Başka bir laboratuvar Yassıviran seyyar hastanesine açıldı. Bu hastanede kolordu başhekimi Andon (Mısır) Bey, hastane baştabibi Ispartalı Mahmut, kbb uzmanı Dr. Sani Yaver çalıştı. Laboratuvar şefliğine ise Dr. binbaşı Tevfik Salim Sağlam atandı. Bu sırada İstanbul Belediye Başkanı (şehremini) Dr. Cemil Topuzlu Paşa idi. Burada ishal vakaları incelendi.[531]

Mütareke sonrası Bolayır tarafında savaş çıkacağının anlaşılması üzerine Hilâl-i Ahmer tarafından bir hastane kuruldu.[532] 13 Ocak 1913 tarihinde İstanbul'dan gönderilen heyet ve sağlık ekipmanlarıyla Gelibolu kızlar mektebi 50 yataklı hastane haline sokuldu. Sonra yatak sayısı 120'ye çıkarıldı. Bu hastanede baştabip ve operatör Rasim Ferit (Talay), Müdavim tabip Behçet Sabit (Erduran) (1886-1980) ve Dr. İhsan Arif Beyler görev yaptı. Çanakkale hastanesi ise Hilâl-i Ahmer tarafından Gelibolu tarafında savaş başladıktan sonra kuruldu. Hastane İstanbul'dan gönderilen sağlık heyeti ve malzemelerle Çanakkale İdadi mektebi ve İttihat ve Terakki kulübünde 230 yataklı olarak 21 Ocak 1913 tarihinde açıldı. Bu hastanenin baştabibi önce Dr. Reşidi Bey sonra Dr. Hüseyin Fehmi Bey oldu. Operatör Aduniyadis, Dr. Yusuf Ziya ve Dr. Ahmet efendi görev yaptı.[533] Dr. General Kemal Özbay Çanakkale hastanesine Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın tayin olduğunu ifade etmiştir.[534]

Tevfik Salim Sağlam, 5 Şubat 1913'te Balkanlardaki Şark Ordusu sıhhiye müfettişliği emrinde Hadımköy'de bulunan Aydın Fırkası sıhhiye bölüğünde çalışmaya başladı ve 10 Şubat 1913'te de Yassıviran menzil hastanesine tayin edildi. 19 Mart 1913'te tifüse yakalandı ve İstanbul'a geldi. Aynı yılın Mayıs ayı başlangıcında Almanya Wiesbaden'e tedavi için gönderildi ve orada bir buçuk sene kaldı.[535]

20 Nisan 1913 tarihinde 3. Kolordu menzil hastanesi baştabibi Niyazi İsmet (Gözcü) Bey, sıhhiye müfettişi (Ordu Sağlık Başkanı) Abdüsselam Paşa (Mütarekede Malta'ya sürüldü) ve kolordu baştabibi İbrahim Tali Bey gösterdikleri çalışmalar nedeniyle Sağlık Dairesi Başkanı Dr. İsmail Besim Paşa tarafından takdir edildi.[536]

23 Ocak 1913 günü Binbaşı Enver Bey başkanlığındaki 40 kişilik İttihat ve Terakki ileri gelenleri Babıâli'yi bastı ve Yakup Cemil, Nazım Paşa'yı öldürerek iktidarı ele geçirdi.

Haziran 1913'te Balkan devletleri arasında toprak paylaşımı nedeniyle çıkan anlaşmazlıklar yüzünden yeniden savaş başladı (2. Balkan Savaşı). Osmanlı devleti de bu fırsattan yararlanarak Edirne'yi geri almak istedi. Bolayır'da bulunan Mustafa Kemal, 22 Temmuz 1913'te atlı tugayıyla Edirne'ye girdi ve büyük bir coşkuyla karşılandı. Ancak bir hafta sonra Dimetoka'da bulunan 9. Kolordu birliklerinde kolera gözüktü. Dört yüz kadar hasta Dimetoka'da bulunan seyyar kolera hastanesine sevk edildi. Sahra Sıhhiye

531 Dr Kemal Özbay, cilt 1, s. 106
532 Dr Kemal Özbay, cilt 1, s. 95-100
533 Zuhal Aydın, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Salnamesi, a.g.e., s. 89-92
534 Dr. Kemal Özbay, s. 113
535 Tevfik Sağlam, Nasıl Okudum, Nehir Yayınları, 1991 s. 11
536 Dr Kemal Özbay Cilt 1 s. 114

Müfettişliği Dimetoka'ya Abdülkadir Lütfi (Noyan) ve kolordu baştabip muavini Tevfik İsmail (Gökçe)'yi tayin etti. Birliklerin hepsi Gülhane bakteriyoglarından Reşat Rıza Mustafa (Kor)'un hazırladığı kolera aşısı ile aşılandı.[537] Dr. İbrahim Gönül (1887-1956) de Dimetoka Kolera hastanesinde çalıştı.[538]

Bu sırada Alman Ordusu'nun Osmanlı Ordusu'nu ıslah etmesi istendi ve hatta ordunun yönetimi Alman generallerin inisiyatifine teslim edildi. Bu duruma karşı çıkan Mustafa Kemal de Osmanlı Devleti'nin Almanya'yla anlaşma yaptığı 27 Ekim 1913'te Sofya askeri ateşeliğine atandı.

Balkan Savaşı'nda bu kadar hezimete rağmen Rauf (Orbay) Bey Hamidiye gemisiyle 14 Ocak 1913'te Yunan gemilerini batırarak büyük başarı elde etti ve "Hamidiye Kahramanı" adıyla anılmaya başlandı.

Balkan Savaşı'na katılan diğer hekimler

A) Balkan Savaşı'na katılan ancak nerede görev yaptıkları biyografisinde belirtilmeyen hekimler:

Dr. Esad Akkuş, Dr. İbrahim Akman, Dr. Salih Akra, Dr. İhsan Hilmi Alantar (yedek tabip yüzbaşı olarak), Dr. Nuri Arıkan (asistan olarak), Dr. Ali Rıza Atasoy, Dr. Yüzbaşı Fehmi Çankırılı, Dr. Hasan Hüsnü Dilgimen, Dr. Sabri Erbil, Dr. Rüştü Erbuğ, Dr. Mehmet Rıza Erksan, Dr. Şükrü İçsezen, Dr. Şerafettin Kam (yedek yüzbaşı olarak), Dr. Mehmet Ali Kayacan (yedek Teğmen olarak), Dr. İbrahim Etem Kuray, Dr. İrfan Necip Önay (1877-1951), Dr. Hüseyin Enver Sarp, Dr. Selahattin Yakal, Dr. Kadri Galip Esen, Dr. Rıfat İnsel (1860-1935), Dr. Asaf Zühtü Ulugör (1869-?) ve Dr. İhsan Oskay (1877- 1959)[539]

B) Balkan harbine katılan ve görev yerleri belirli olan hekimler:

Balkan Savaşı'nda oluşturulan Yozgat redif tümeni sıhhiye bölüğünde baştabip olarak Dr. Zeki Nasır Barker (1890-?) görev yaparken, Dr. Burhanettin Binzet (1884-1953, TBMM de milletvekili) ve Dr. Fazıl Berki (Tümtürk, TBMM de Kastamonu milletvekili) de tabip olarak çalıştı.[540] Dr. Ziya Nasır Barker, Balkan Savaşı sırasında Gümüşsuyu, Çatalca, Hadımköy menzil hastanelerinde de çalıştı.[541]

Trablusgarp Savaşı'ndan 1912'de dönen Dr. İbrahim Tali Öngören (1875-1952) Balkan Harbi'nde önce Samsun redif fırkası sıhhiye bölüğü Baştabipliği yaparken Fırka ile Çonkara ve Çatalca harplerine katıldı. Birinci mütarekede teşekkül eden mürettip 10. Kolordu baştabipliği ve sonradan Edirne ileri harekâtında sol cenah Baştabipliği yaptı. Harpten sonra, sıhhiye dairesi 4. istatistik ve neşriyat şubesine verildi.[542]

Dr. Cemal Bayraktar (1878-?): 2. Fırka ile piyade ve topçu kıtalarında Kırklareli, Lüleburgaz ve Çatalca savaşlarına başından sonuna kadar katıldı.[543]

537 Oya Dağlar Macar, a.g.e., s. 220-221
538 Fethi Erden, s. 106
539 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948 İstanbul
540 TBMM Meclis Albmümü Biyografiler
541 Fethi Erden, s. 37
542 Fethi Erden, a.g.e., s. 170
543 Fethi Erden, a.g.e, s. 43

Dr. Cemal Berksun, Balkan Harbinde bir seyyar hastanede, Selanik'in işgali sonrası da Çanakkale Kuva-yı Milliye mürettebesinde, Afyonkarahisar redif fırkasında, Akşehir alayında, Yalvaç taburunda tabiplik yaptı.[544]

Dr. Fuad Kamil Beksan: Trabzon alay başhekimliği yaptı ve harbin sonuna kadar Gelibolu, Bolayır mıntıkaları şirürji sıhhiye müşavirliği yaptı.[545]

Dr. Şükrü Ali Çintan, 29. Fırka ile Balkan Savaşı'na katıldı.[546]

Dr. Mustafa Enver Birol (1885-?): 29. Fırka ile Ayestafanos'a geldi ve bir seyyar hastane ile ileri harekâta katıldı.[547]

Dr. Hüsamettin Esenel (1887-?): Kırklareli ve Çatalca savaşlarına katıldı.[548]

Dr. Behçet Feyzioğlu (1887-?): Kolordu baştabip muavinliği, sıhhiye bölüğü, Afyonkarahisar tümeni Sincanlı taburu ve Edirne merkez hastanesi tabipliği yaptı. Daha sonra Kırklareli, Vize, Bolayır meydan muharebelerine ve Edirne'nin kurtarılmasına katıldı.[549]

Dr. Hilmi Kamil Görkey (1878-?) Şam'daki 25. Fırkanın bir Taburu ile katıldı.[550]

Dr. Hamdi İpekoğlu (1882-?): Balkan Harbi'ne Maraş tabur tabibi olarak katıldı. Bu tabur İstanbul civarına yerleşti.[551]

Dr. Mustafa Celal Kansu (1880-?): Çorlu'da bir sıhhiye bölüğü başhekimliği yaptı.[552]

Dr. Mustafa Reşit Katı (1882-?): Balkan Harbi'nde tabur hekimliği yaptı.[553]

Dr. Ziya Kaya (1891-?): Yedek Yüzbaşı olarak Süvari Alayı tabibi olarak görev yaptı.[554]

Dr. Ekrem Köner (1887-1598): 2. Fırka ile Balkan Harbine katıldı.[555]

Dr. Mehmet Kurtoğlu (1886-?): Alay tabibi olarak çalıştı.[556]

Dr. Mustafa Talat Özkan (1870-1950): Alay Baştabibi olarak katıldı. Harp sonunda sıhhiye dairesi 3. şubeye atandı.[557]

Opr. Dr. Rıfkı Osman Özkorel (1873-1953): Hadımköy, Çorlu, Ayestefanos, Menzil hastanelerinde operatörlük yaptı.[558]

Dr. Bekir Ömer Özkul (1867-1952): Selanik sevkiyatında bulundu. Yunanlıların Selanik'i işgal etmesiyle Yunan işgali altında 3 ay Selanik Askeri hastanesinde hizmet etti.[559]

544 Fethi Erden, a.g.e., s. 53
545 Fethi Erden, s. 48
546 Fethi Erden, a.g.e., s. 68
547 Fethi Erden, s. 57
548 Fethi Erden, s. 94
549 Fethi Erden, s. 97
550 Fethi Erden s. 106
551 Fethi Erden, s. 126
552 Fethi Erden, s. 133
553 Fethi Erden, s. 134
554 Fethi Erden, s. 135
555 Fethi Erden, s. 145
556 Fethi Erden s. 149
557 Fethi Erden, s. 176
558 Fethi Erden, a.g.e, s. 177
559 Fethi Erden, s. 177

Dr. Neriman Tevfik Sanal (1882-?): 71. Alay tabur tabibi olarak görev yaptı.[560]

Dr. Hayri Sayman (1897-?): Şarki Karahisar redif tabur tabibi olarak görev yaptı.[561]

Opr. Dr. Raif Sirer (1890-1950): bir seyyar hastanede operatör olarak çalıştı.[562]

Dr. Ahmet Kemal Somer (1883-?): Edirne'de bir seyyar hastanede çalıştı.[563]

Dr. Fuat Sorağman (1879-?): Balkan Harbi'nde tüm mıntıkalarda çalıştı.[564]

Dr. Ferit Soydan (1886-?): 4. Nizamiye Fırkası 2. seyyar hastanede çalıştı.[565]

Dr. Hüseyin Hakkı Tayman (1887-?): Fatih seyyar hastanesinde görev yaptı.[566]

Dr. Osman İsmet Temizer (1881-1956): Balkan harbinde 7. seyyar hastanede ve Edirne menzil hastanesinde, sonra Kırkkilise hastanesinde çalıştı. 1913 de askeriyeden emekli oldu.[567]

Dr. İbrahim İskender Ülman (1888-?): Ayestafonos ve Karamürsel hastanelerinde görev yaptı.[568]

Dr. Sani Yaver (1880-?, ilerde GATA kbb profesörü): Aydın fırkası sıhhiye bölük sertabibi olarak birçok muharebelerde bulundu.[569]

Dr. Tahir İbrahim Dümerg (1870-1944): Samsun fırkası baştabibi olarak görev yaptı.[570]

Dr. İhsan Sami Garan (1882-1944): Edirne, Dimetoka, Marmara Ereğlisi hastaneleri bakteriyoloğu olarak çalıştı.[571]

Dr. Fethi Gözalan (1886- 1940, general): 2. Fırka ile Şark Ordusunda sıhhiye bölüğü tabibi sonra fırka sertabip muavini oldu.[572]

Dr. Niyazi İsmet Gözcü: 2. Fırka sıhhiye bölüğü tabibi olarak Şark Ordusu'nda, Edirne'nin alınışından sonra Edirne merkez hastanesinde çalıştı.

Dr. Rıza Tahsin Gencer (1871-1950): 3. Kolordu 6. seyyar hastanesi ve sonradan Ayestafanos hastanesi başhekimliğinde çalıştı.[573]

Opr. Dr. Lütfullah İsmail: Trablusgarp'tan döndükten sonra Hadımköy Hastanesi operatörü olarak çalıştı.[574]

---

560 Fethi Erden, s. 190
561 Fethi Erden, s. 196
562 Fethi Erden, s. 202
563 Fethi Erden, s. 203
564 Fethi Eren s. 205
565 Fethi Erden s. 205
566 Fethi Erden, s. 217
567 Fethi Erden, s. 220
568 Fethi Erden, s. 240
569 Fethi Erden, s. 248
570 Fethi Erden, s. 274
571 Fethi Erden, s. 280
572 Dr. Fethi Erden s. 281
573 Türk Hekimleri Jübilesi, 1945 Türk Hekimleri Dostluk Derneği, s. 29
574 Mirat-ı Tıbbiye s. 60

Dr. Hüseyin Hulki 31. Fırka da çalıştı. Dahiliye muallimi oldu.[575]

Dr. İsmail Sadettin: Şark ordusu Babaeski Fırkası sertabibi. Esir olmuştur. Edirne'nin kurtarılmasında görev aldı.[576]

Dr. Refik Saydam (1881- 1941): Şark Ordusu seyyar hasta nakliye müfreze tabibi olarak çalıştı. 1913 de Süleyman Numan Paşa'nın sıhhiye reis muavini olarak çalıştı.[577]

Dr. Abdurrahman Zahid, Trablusgarp Savaşı'ndan gelip 10. Kolordu karargâh tabipliği yaptı.[578]

Dr. Hüseyin Hüsnü Vural (1883-1954) Balkan Savaşı'nda Kayseri Fırkası sertababetinde ve 2. Kolordu 4. Seyyar hastane tabibi olarak çalıştı.[579]

Giritli Dr. Abdülmuktedir Cafer: 3. Kolordu nakliye taburu tabibi. Tekfurdağında tifüse yakalandı ve kangren olan sol eli kesildi.[580]

Dr. Mazhar Osman, bir seyyar hastaneye atanmıştı.

Operatör Dr. Miralay Artin Bey, Dr. Andon (Mısır) Bey ve Dr. Fahri Bey Bulgar sınırında bir seyyar hastanede görev yaptı. [581]

Dr. Hilmi Erginay (1875-?): Şark ordusunda görev yaptı.[582]

Dr. Haydar İbrahim Aydar (1880-1954): Önce Serfiçe ve Selanik tarafında hizmet gördü sonra Hadımköy hastanesinde çalıştı. Kbb uzmanıydı.[583]

Operatör Dr. Mahmut Ata Bayata (1881-1967, kadın doğum uzmanı) Serfice seyyar hastanesinde görev yaptı.[584]

Dr. Sadık Nuri Baysal, Marmara Ereğlisi irkap komisyonu riyasetinde, sonra İstanbul sıhhiye dairesi 4. fen şubesi müdürü olarak çalıştı.[585]

Dr. Ali Haydar Erel (1890-1974): Maltepe emrazı intaniye hastanesinde çalıştı.[586]

Dr. Mehmet Nuri Ergüklü (1877-?): Zeytinburnu ve Taşkışla hastanelerinde çalıştı.[587]

Dr. İsmail Hakkı Evin (1878-?): Balkan Harbi'nde Çanakkale hastanesi 2. hekimliği yaptı.[588]

Dr. Celal Namık Sırmalı (1878-1949): Beylerbeyi hastanesinde ve Sirkeci yaralıları sevk komisyonunda görev yaptı.[589]

---

575 Mirat-ı Tıbbiye s. 89
576 Mirat-ı Tıbbiye s. 94
577 Mirat-ı Tıbbiye s. 107
578 Mirat-ı Tıbbiye s. 109
579 Mirat-ı Tıbbiye s. 112
580 Mirat-ı Tıbbiye s. 123
581 Kemal Özbay s. 94
582 50 ve daha fazla Tababet Hayatı Yaşamış Meslektaşların Jübilesi, a.g.e, s. 32
583 50 ve Daha Fazla, s. 81
584 50 ve Daha Fazla Sene Tababet hayatı Yaşamış Meslektaşların Jübilesi, 1953, Işıl Matbaası, s. 48
585 Fethi Erden, a.g.e, s. 44
586 Fethi Erden, a.g.e., s. 86
587 Fethi Erden, s. 88
588 Fethi Erden s. 95
589 Fethi Erden, s. 207

Dr. Raşit Taygun (1886-?): Redif Rize Alayı birinci tabipliğinde bulundu ve bu alayla Çatalca cephesinde çalıştı.[590]

Dr. Bahattin Lütfi Varnalı (1891-1956) Beyazıt'ta Zeynep Hanım Konağı'nda kurulan Darülfünun hastanesinde çalıştı.[591]

Opr. Dr. Hazım Bellisan Paşa (1859-1943): Hilâl-i Ahmer Beyoğlu Zapyon hastanesinde çalıştı.

Dr. Ömer Fuat Keskin, Amiral (1869-1949): Balkan Savaşı sırasında Reşit Paşa hastane gemisinin başhekimi idi.[592]

Dr. Tevfik Hasan Hoca (?-1937) Gelibolu bölgesinde çalıştı.[593]

Dr. Saim Ali Dilemre (1878-1954): Balkan Harbinde bütün tıp fakültesiyle birlikte Garp ordusuna katıldı.[594]

Dr. Rusuhi (İttihat ve Terakki Merkez Azası): Nesliç'te çalıştı.

C) Hilâl-i Ahmer hastanelerinde çalışanlar:

Dr. Akif Tevfik Atlamaz (1884-1950), 4. Sıhhiye bölüğü operatörü olarak ve Cambridge Hilâl-i Ahmer operatörü olarak görev yaptı.[595]

Dr. Nurettin Ramih Erer (1880-1951): Demirkapı Hilâl-i Ahmer hastanesi başhekimliği yaptı.[596]

Operatör Dr. Ertuğrul Baykal (1886-?) Trablusgarp Savaşı'na katıldıktan sonra Balkan Savaşı'na katıldı. Balkan Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer'in Gelibolu seyyar hastanesi operatör muavini olarak Ezine ve Uzunköprü'de görev yaptı.[597]

Dr. Burhaneddin Toker (1890-?, ilerde profesör operatör): Mısır Hilâl-i Ahmeri ile Çatalca'da ve Edirne'de hizmet etti.[598]

Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim: Hilâl-i Ahmer seyyar tabip olarak hizmet etti.[599]

Dr. İbrahim Temo: Romanya'dan gelerek Romanya Hilâl-i Ahmer heyetinde çalıştı.

Selanik Hilâl-i Ahmer hastanesinde müdür Dr. Nazım Bey, sertabip Dr. Refet Efendi, Operatör Dr. Mösyö Doreyufus, Dr. Ziya Şadi, Dr. Salih, Dr. Koçenu ve Dr. Mustafa Bey görev yaptı. Selanik işgalinde hepsi esir oldu.

D) Esir düşenler

Dr. İsmail Ali Arsever (1873-?), Balkan Savaşı'nda çeşitli cephelerde savaştıktan sonra Yunanlılara esir düştü ve 52 gün süren esaretten sonra geri döndü. Daha sonra katıldığı

590 Fethi Erden s. 216
591 Fethi Erden s. 243
592 Mirat-ı Tıbbiye, s. 37
593 Mirat-ı Tıbbiye s. 74
594 50 ve Daha Fazla Tababet Hayatı yaşamış Meslektaşların Jübilesi, s. 89
595 Fethi Erden, s. 28
596 Fethi Erden, ag.e., s. 82
597 Fethi Erden, a.g.e., s. 42
598 Fethi Erden, s. 224
599 50 ve daha fazla, a.g.e., s. 44

Sarıkamış Savaşı'nda tekrar esir düştü 4, 5 yıl esaretten sonra gelebildi.[600]

Dr. Kutsi (Kuddusi İzzet) Esencan (1884-1954): Preştine fırkası ile harbe katıldı, ancak esir düşerek Belgrad'a gönderildi. Esaretten dönüşünde Erzincan merkez hastanesine atandı.[601]

Dr. Eşref Sönmez (1882-?): Selanik'te esir oldu. Esirlikten kurtulunca Lâpseki'de 150 yataklı bir hastanenin tesisine memur edildi ve Edirne ileri harekâtına katıldı.[602]

Dr. Rıfat Topaloğlu (1876-1946): Balkan Harbinde Bulgarlara esir düştü.[603]

Dr. Faik Fikret Doğru (1877-1969): Selanik 5. kolordu sıhhiye deposu müdürlüğünde çalışırken Yunanlıların işgali üzerine esir düştü 2 ay sonra İstanbul'a döndü. 1917'de bu defa Cidde'de önce Araplara sonra İngilizlere esir düştü ve 3 senelik esaretini İskenderiye'de geçirdi.[604]

Dr. Salih Mehmet Efendi (Konuralp, 1958-1939): Gümülcine hastanesi baştabibiyken Yunanlılara esir düştü ve Korfu adasına götürüldü. Prof. Dr. Halit Ziya Konuralp'in babasıdır.

Selanik, Manastır, Üsküp ve Yanya'da çalışanlar

Yanya Kalesi Ekim 1912'de kuşatıldığında sağlık hizmetlerinin başında bağımsız kolordu başhekimi olarak Süleyman Numan Bey, Vardar ordusu sıhhiye Müfettişi Dr. Aristidi Suguros Paşa (1862-1938) ve muavini Dr. İhya Salih (İsanç) (1877-1960) Bey vardı.[605]

Yanya bölgesindeki çatışmalarda 10000 zayiat verildi. Kaçan 700 asker ise harp divanı tarafından idam edildi. Yanya Muhasarası öncesi birliklerin çoğu kasaba ve köylerde kendi istekleri ile teslim oldu. Yarısı savaşmak istemeyen bir ordunun Komanaova ve Manastır'daki yenilgisinin esas nedeni buydu. Ordunun geri çekilişi sırasında Arnavutlar saldırdı ve silah ve cephaneleri alıp kaçtı.

Kuşatma sırasında cephane ve erzak tükendi ve son günlerde askere günlük 100 dirhem mısır ekmeği verilmeye başlandı. Açlık baş gösterdi. Yardım kurullarından gelen yiyecekler hekimlere verilmeyince Dr. Binbaşı Baha Bey *"Orduyu Osmanide tabip olmaktansa lostracı olup benliğini korumak yeğdir"* diycrek bu ayrımcılığa karşı çıktı.[606]

Balkan Harbinde Dr. Refik Münir Keskingil (1881-1940) kumandan Esat Paşa'nın maiyetinde Yanya'ya sevk olundu.

6 ay sonra da Bulgaristan'da hasta olan esirlerin tedavi ve memleketlerine sevk işi için Hilâl-i Ahmer göreviyle Dr. Albay Süleyman Numan maiyetinde Ruscuk'a gitti. Ruscuk'ta hastalanınca İstanbul'a döndü.[607]

600 Fethi Erden, a.g.e., s. 20, 21
601 Fethi Erden, a.g.e.ç, s. 93
602 Fethi Erden, s. 206
603 Fethi Erden, s. 317
604 50 ve Daha Fazla, a.g.e, 58
605 Fethi Erden s. 128
606 Dr. Kemal Özbay, cilt 1, s. 100
607 Fethi Erden, s. 291

Yanya'da Merkez hastanesi, Dikran Papasoğlu hastanesi, Adamidis hastanesi, Elizabet hastanesi ve Sultaniye hastaneleri vardı. Seyyar hastanede Dr. Mesih Sabih Akbal ve Dr. Mahir Bey çalıştı. Bu seyyar hastaneye 5936 hasta yattı. Çatışmalar sırasında Dr. Mesih Sabih Akbal yaralandı. Dönüşünde İstanbul'da askeri Tıbbiye ders nazırı ve müdür muavini oldu.[608]

Mütareke sonrası Yunan ve Sırp saldırıları başladığında merkez hastanesinde Dr. Arif, Dr. Reşat Rıza (Kor), Dr. Baha, Dr. Refik Münir Keskingil, cerrah Asım, Eczacı Fuat ve Dikran; Papazoğlu hastanesinde Dr. Yzb. Ali, Cerrah Ata ve Sultaniye Mektebi hastanesinde Baştabip Kemal Muhtar (bakteriyolog, 1874-?, Hıfzısıhha umum müdürlüğü yapmıştır), operatör Nevres, Operatör Dr. Şükrü (Tansu), Dr. Bahri İsmet Temizer (1883-1966, ilerde Profesör, kbb uzmanı), Dr. Haver, Dr. Nefi, Dr. Tevfik ve Dr. Mesih Sabih Akbal (1879-?) görev yaptı. Hastanelerde 13-18 Şubat 1913 tarihleri arasında 528 kişi ölmüştü. 21 Şubat 1913 de Yunanlılar şehri işgal etti.

21 Şubat 1913'de Süleyman Numan ve bir Yunan kolağası tabip 6000 yaralının bulunduğu hastaneleri gezdi. Elizabet ve Adamidis hastanelerinin baştabipliğini Dr. Baha Bey'e vermişlerdi. Hekimlerin hepsi esir olmuştu. Adamidis'in konağındaki hastane boşaltılmış ve bina Dr. Jak tarafından oğlu Yunanlı üsteğmene teslim edilmişti. Yunanlılar Sultaniye hastanesini de karargâh yaptılar. 22000 Türk esir olmuştu. Hastalar tedavi olunca 5 Nisan 1913 günü 15 kadar Türk doktorun gitmesine müsaade edildi. 12 Nisan 1913'de Mısır Hilâli Ahmeri buradaki hastaları nakletmeye başlamıştı. Bu sırada Dr. Yüzbaşı Haver hastalandı ve vefat etti. Gureba Hastanesinin yanındaki Hazireye defnedildi.[609] 8 Mayıs 1913'te diğer doktorlar Yanya'dan ayrıldı.

Balkan Savaşı'na Yanya'da katılan askeri doktorlardan birisi Dr. Cemil Süleyman (Alyanakoğlu) (1886-1940)'dır. Fecr-i Ati topluluğunun da bir üyesi olan Dr. Cemil Bey kendini ispatlamış ancak unutulmuş bir romancımızdır.[610]

Balkan Harbi'nde Yanya'ya giden Dr. Hüseyin Hüsnü Bilgütay (1877-?) orada Bican kalesinin düşmesiyle Yunanlılara esir olmuştur.[611] Aynı şekilde Dr. İsmail Korkmaz da Yanya'da çalışmış ve esir düşmüştür.[612] Metroviçe Fırkası ve 19 Fırka Başhekimliğinde Dr. Ömer Lütfi Eti[613, 614] ve Dr. Salih Ertuna (1877- 1945)[615] görev yaptı.

Dr. Şakir Ahmet Ediz (1875-1957): Manastır Menzil Hastanesi Göz uzmanlığında bulundu.[616]

Dr. Hüseyin Avni Tüblek (1878-1942) ve Dr. Fuat Ali Örsan (1285 hicri-?) Manastır'da Balkan Harbine katıldı.[617]

608 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, s. 5
609 Dr. Kemal Özbay, Cilt 1. s. 100-102
610 Mehmet Tekin, Fecr-i Ati Yazarlarından Cemil Süleyman (Alyanakoğlu), Antakya, 1991
611 50 ve Daha Fazla, a.g.e., s. 44
612 50 ve daha fazla s. 62
613 Fethi Erden, a.g.e., s. 94
614 Mirat-ı Tıbbiye s 104
615 Fethi Erden a.g.e, s. 278
616 Fethi, Erden, s. 79
617 Türk Hekimleri Jübilesi s. 41

Dr. Haydar Özüak (1881-1956): Balkan harbinde Selanik, Üsküp, Manastır ve Yanya cephelerinde vazife gördü.[618]

Dr. İhsan Ahmet Oskay (1877-1959): Manastır'da seyyar hastane baştabibi olarak görev yaptı.[619]

Dr. Süleyman Zeki Taşkın (1883-?): 20. Sahra Topçu Alayında tabip iken alayıyla Komanova'ya gitmiş Görüce'de Yunanlılara esir düşmüştür. Esaretten kurtulduktan sonra İstanbul'a dönmüş ve bir süre sonra Pire'de bulunan Esirlerin toplanışına nezaret etmiş, 1913'de askerlikten emekli olmuştur.[620]

Dr. Nazif Akyüz (1884-1954) bir Alaya tabip olarak katılmış ve geri çekiliş sırasında Luşna'da hastane tesisine memur edilmiş ancak Sırplara esir düşmüştü. Esaretten 1913'de İstanbul'a dönmüş Gelenbevi, Maltepe ve Taşkışla Harp hastanelerinde görev yapmıştı.[621]

Dr. Hüseyin Dora (1878-?, sonra general): Luşna Hastanesinde ve Yunan cephelerinde bulundu.[622]

Dr. Hulusi Raşid (1862-1936): Üsküp ve Selanik'te görev yaptı.[623]

Dr. Tevfik Rüştü Aras: Üsküp Hilâl-i Ahmer Hastanesi Başhekimliğinde Üsküp'te görev yaptı.[624] Üsküp işgal edildikten sonra da burada çalıştı. Hilâl-i Ahmer Salnamesinde ismi Üsküp Hilâl-i Ahmer Hastanesi sertabibi olarak geçen Dr. Tevfik Reşidi, Dr. Tevfik Rüştü Aras olması gerekir (Bakınız: Zuhal Özaydın, Hilâl-i Ahmer Salnamesi, Yüksek Lisans Tezi, s. 89). Bir ay görev yapabilen bu hastanede operatör Dr. İstavridis, Opr. Dr. Karayil, Dr. Mahmut, Dr. Kaziz, Dr. Sufut Bey görev yapmıştı.

Dr. Salih Yusuf: Garp Ordusu ile çalışırken Fir'de tifüse yakalanmıştı.[625]

Dr. Tevfik Sağlam, Manastır'da Bulgar Mektebi Hastanesi Başhekimliğinde iken Sırpların işgali üzerine İstanbul'a dönmüş, 1913'te Ruscuk'taki esirlerin arasında çıkan salgının söndürülmesi için Süleyman Numan Başkanlığındaki heyetle Ruscuk'a gitmiştir.[626]

Selanik Hilâl-i Ahmer Hastanesinde müdür Dr. Nazım Bey (İttihat ve Terakki Heyeti-Merkeziye üyesi), Sertabip Dr. Refet Efendi, Operatör Dr. Mösyö Doreyufus, Dr. Ziya Şadi, Dr. Salih, Dr. Koçenu ve Dr. Mustafa Bey görev yaptılar. Selanik işgalinde hepsi esir oldu.

Balkan Savaşı öncesi Askeri Tıbbiye'de çalışmakta olan Opr. Dr. Ali Osman (Onbulak) İttihat ve Terakki ile arası açılınca İşkodra'ya tayinini istedi. Ancak Üsküp Askeri Hastanesi'ne tayini çıktı. Üsküp Sırplar tarafından işgal edilince esir olduysa da bu sürede Üsküp Askeri Hastanesi'nde çalışmaya devam etti ve üç ay sonra serbest bırakılarak

618 Fethi Erden s. 179
619 Fethi Erden, s. 164
620 Fethi Erden, s. 216
621 Fethi Erden, a.g.e., s. 14
622 Fethi Erden, a.g.e., s. 77
623 Şair Tabipler., s. 276
624 Şair Tabipler, s. 351
625 Mirat-ı Tıbbiye s. 60
626 50 ve Daha Fazla s. 98

İstanbul'a geldi. Daha sonra Tekirdağ'daki 8. Tümen seyyar hastanesine atandı.[627]

İşkodra'da çalışan hekimler

İşkodra'da harpten önce 15 Eylül 1912 de vuku bulan çatışmalarda burada görev yapan yüzbaşı operatör Dr. Ali Sadettin Bey Avusturya'ya kaçtığından yaralılara bakacak operatör bulunamamıştı. Burayla daha sonra Kolordu cerrahi müşaviri Dr. Mazlum Boysan ilgilenmişti.[628, 629] Gosina Mevki Hastanesinde Dr. Yüzbaşı Ali Rıza Bey görev yapmaktaydı. İşkodra kuşatmasında da açlık başlamış hastalar tedavisizlikten ölmeye başlamıştı. İşkodra Vali ve kumandanı Esad Paşa Karadağ Prensi Danilo arasında yapılan anlaşma ile 10 Nisan'da teslim olma şartları kararlaştırılmıştı. İşgalden sonra hasta ve yaralıların bakım ve tedavisi Binbaşı Dr. Hüseyin Hüsnü Külünk'e bağlı bir heyet tarafından Cenevre Esasları dâhilinde yapılmıştır.[630]

İşkodra'da görev yapan hekimler şunlardır: Dr. Celal Aktan Bey (ileride Askeri Tıbbiye'de 2. müdür),[631] Dr. Rauf Fehmi Banerman (1880-1952),[632] Dr. Şükrü Emin Cangör (1884-?, İlerde GATA'da Profesör doktor, Röntgen uzmanı olmuştur)[633] ve Dr. Hulki Öner (1878-?).[634]

İşkodra'daki müstakil İşkodra Fırkası Başhekimi ise Dr. Mehmed Fahri Paşa idi (1860-1932). Mehmet Fahri Paşa şair Halit Fahri Ozansoy'un babasıdır.[635]

Edirne Savunması'na katılan hekimler

Bulgarların beklenenin aksine Kırkkilise (Kırklareli) tarafından hücum etmesi ile ve Türk Ordusu'nun iki ay gibi kısa bir sürede Avrupa'daki topraklarını kaybetmesiyle elinde sadece Edirne, Yanya ve İşkodra kalmıştı. Osmanlı Ordusu geri çekildiğinden Aralık 1912'de Edirne'nin İstanbul ile irtibatı kaybolmuştu. 1912'de Edirne kalesi Ferik Mehmet Şükrü Paşa'nın kumandası altındaydı. 22 Ekim 1912'de Bulgar kuşatması başladı. Sonrasında açlık ve sefalet başladı. Büyük bir direnişe rağmen 26 Mart 1913'de Şükrü Paşa daha fazla dayanamayacaklarını anlayarak teslim oldu. Bulgarlar esir subay, er ve askeri doktorları Tunca üzerindeki koruluk bir adada Sarayiçi diye bilinen yere hapsettiler. Burası bataklık bir yerdi ve ölüme terkedilmişlerdi. Sarayiçi cehennneminde kalan askeri doktorlardan birisi de Dr. Rıfat Osman (Tosyavizade) idi. Onun evi yağlanmıştı. Sarayiçi'nde kalan askerlerin çoğu açlık, dizanteri ve salgın hastalıklar nedeniyle öldü. Şehirde ve yollarda her taraf ceset doluydu. Edirne düşünce bütün doktorlar esir alınmıştı. O sırada Merkez Hastanesi başhekimi olan Dr. Rıfat Osman (1874-1933) ve esir olan diğer doktorlar esir askerlere bakmakla görevlendirilmişti. Esir subaylara sert

627 Sermet Onbulak, Operatör Doktor Ali Osman Onbulak ve Ailesinin Hayat Öyküsü, VTT Yayıncılık, 2011 s.55
628 Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivleri, Tarih: 18//1330 (Hicri), Dosya No: 4118, Gömlek No: 309793, Fom Kodu: BEO
629 Kemal Özbay, Cilt 1, s. 103
630 Kemal Özbay, cilt 1, s. 106
631 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, s. 12
632 Fethi Erden, s. 37
633 Fethi Erden, a.g.c., s. 60
634 Fethi Erden s. 169
635 Şair Tabipler, s. 267-268

ve küflü ekmek kırıntısı verilirken, erler aç bırakılmıştı. Açlık yüzünden her gün 20-30 asker ölmüştü. Hastanede yatmakta olan hasta veya yaralı askerlerin 70 kadarını Bulgar doktorlar taburcu etmiş ve bunlar yürüyüş sırasında Bulgar askerleri tarafından yaylım ateşiyle şehit edilmiş ve soyulmuşlardı.[636]

İttihat ve Terakki'nin en önemli adamlarından biri olan Dr. Bahattin Şakir, Balkan Harbinde Hilâl-i Ahmer delegesi olarak Edirne'de hastane açmakla görevlendirildi. Bu sırada İttihat ve Terakki'nin eski Dâhiliye Nazırı Talat (Paşa) da gönüllü asker olarak Edirne'ye gelmiş ve Paşaların kaldığı binada kalıyordu. Ancak Talat Bey Edirne'de yaptığı olumsuz propaganda yüzünden Kumandan Şükrü Paşa tarafından idam edilmekle tehdit edilmiş ve muhasara öncesi Edirne'den giden halkla beraber şehirden kaçmıştı. Bahattin Şakir ise Edirne'de kalmış ve istasyon civarında Küçük Zabit Mektebi'nde Sertabip olarak Hilâl-i Ahmer hastanesi açmıştı. Sağlık heyeti ve malzemenin Edirne'ye gönderilememesi nedeniyle Dr. Bahattin Şakir'e Osmanlı Bankası yoluyla 2000 lira gönderildi. Bulgar bombaları Edirne'ye düşerken O 200 yataklı bir hastane kurmayı başardı. 30 Ekim 1912 tarihli telgrafında hastane malzemelerinin tamamlandığını belirtti. 30 Kasım 1912'de gönderdiği telgrafta ise 650 yaralı bulunduğunu belirtti. Ayrıca 26 Ocak 1913 ve 15 Mart 1913 tarihlerinde İstanbul'a telgraf gönderdi. Bulgarlar şehri kuşatınca 7 ay mahsur kaldı; 21 Ocak 1913'te şehir düşünce Kızılay delegesi olmasına rağmen esir edildi ve Hükümet binasının altındaki zindana atıldı. Edirne Hilâl-i Ahmer hastanesinde sertabip Dr. Bahattin Şakir'den başka Dr. Kemal Cenap Berksoy, Dr. Hasan Sükûti Tükel, Dr. Binbaşı Meki Bey de görev yapıyordu. Dr. Bahattin Şakir'in tutuklanmasına şahit olan Dr. Hasan Sükûti'nin "Siyah Örtü" isimli anı kitabına göre Dr. Bahattin Şakir'in esir edilmesinin nedeni İttihat ve Terakki'nin önemli bir adamı olması ve Bulgar esirlerle değiştirilmek istenmesiydi.

Dr. Bahattin Şakir, 19 Mayıs 1913'te eşine Edirne hapishanesinden şöyle bir mektup yazdı:

"Kırk günden fazladır zindandayım. Vücudum sıhhattedir. Sıhhatim iyi. Bulunduğum yerde mahpuslar gerek İslam gerek hiristiyan bana hürmet ediyorlar. Yedi aylık muhasara beni ihtiyarlattı. Halen hapis edilmemin sebebini anlayamadım. Çünkü sorguya çekilmedik. Fakat işittiğime göre Kalenin yedi aylık mukavemet ve müdafaasını ben temin etmişim. Teşekkür ederim. Bu büyük şerefi bana verdiler. Eğer sözümün dinleneceği bir mevkide bulunsaydım, Kale böyle rezilhane düşmezdi." Aynı mektubun 27 Mayıs tarihli ilavesinde şu ifadeler vardır: *"Çocuğa iyi bakmaklığın, bana olan muhabbetine bir delildir. Yavruma "baba" lakırdısından evvel "vatan" lakırdısını öğret... İftihar et. Edirne müdafaasında yegâne çalışan ben imişim. Yarabbi, eğer hakikat olsa idi benim için ne şeref idi. Alp'e bütün bu vatandan büyük servet bırakabilir mi idim. Fakat heyhat..."*[637]

Bahattin Şakir'in hapis hayatı 26 Mart 1913 tarihinden 30 Mayıs 1913'te imzalanan ve Birinci Balkan Savaşı'nı sona erdiren Londra Antlaşmasına kadar sürecektir. Antlaşmaya göre, Trakya'da Osmanlı-Bulgar sınırı, Midye-Enez hattı oldu. Trakya ve Edirne Bulgaristan'a; Güney Makedonya, Selanik, Girit Yunanistan'a; Kuzey ve Orta Makedon-

636 Oya Dağlar Macar, a.g.e., s. 215-219
637 Süheyl Ünver, Tıp Tarihi Yıllığımız I, 1966, İstanbul s.85

ya Sırbistan'a; Silistre Romanya'ya verildi. Arnavutluk'un bağımsızlığı kabul edildi. Bahattin Şakir Londra anlaşması sonrası Romanya yoluyla İstanbul'a döndü. Edirne'deki görevi nedeniyle Dr. Bahattin Şakir Hilâl-i Ahmer tarafından altın madalya ile ödüllendirilmiştir.[638]

Edirne muhasarası sırasında esir düşen hekimlerden birisi Dr. İsmail Hakkı Batı (1882-1953) idi. Dr. İsmail Hakkı Batı Edirne Sanayi taburunda görev yaparken Balkan Savaşı çıkınca Edirne İstasyon Tababetine, sonra da Edirne Merkez Hastanesi'ne atanmıştı.[639] Dr. Salih Bekir Baysan da (1878-1948) Edirne Gurebayı Müslimin Hastanesi operatörü iken Edirne Muhasarası sırasında Bulgarlara esir düşmüştü. Esaretten döndükten sonra aynı göreve başlamıştı.[640] Edirne Askeri İdadisi Fizik muallimi olarak çalışan Dr. Ahmet Bego (1872-?) da esir düşmüş ve 6 ay esarette kalmıştır.[641] Dr. Rahmi Saykan Edirne Merkez tabibi iken Edirne Muhasarasında Bulgarlara esir düşmüş, ancak beş-on gün sonra kaçmayı başararak İstanbul'a gelmiş ve Karamürsel'deki Hilâl-i Ahmer Hastanesinde çalışmıştır.[642] Dr. Ahmet Selami Karaboncuk (1882-?) da Edirne muhasarasında esir düştü.[643] Dr. Nureddin Kadri Edirne Topçu Alayı tabibi iken esir olmuş, Edirne kurtulunca İstanbul'a gelip bakteriyoloji ihtisası yapmıştır.[644] Edirne Muhasarası sırasında Dr. Hayri Bey isminde bir doktor da bir askeri birlikte görev yapıyordu.[645]

Dr. Rıfat Osman hatıralarında şunları anlatır: "Sarayiçi'nde adalet kasrının yanına vardığımızda doğu cephesi subay ve erlerinin çoğunun yerlerde yatmakta ve yağmakta olan hafif yağmurda ıslanmakta olduğunu gördüm. Kaputlarını gasptan kurtarmayı başaran subay ve erlerimiz bahtiyarlar sırasına geçerek aç oldukları halde bütün geceyi yağmur altında geçirmişlerdir. Sarayiçi'ndeki esaret hayatının ikinci günü subaylara bir ekmeğin dörtte biri verilirken erler ise açtır ... Esir erler ağaç kabuklarını ateş yakmak için değil çiğnemek gevelemek için kopardılar ... el yetişen ince dallarını bırakıpta, birbirlerinin omuzlarına çıkarak yüksek kabukları sökmekte ne mantık tasavvur edersiniz".[646]

Edirne'de doğum uzmanı olarak çalışan Yüzbaşı Dr. Mehmet Kazım ise girişkenliği sayesinde dört yüz kişilik bir Türk kafilesini büyük fedakârlık göstererek Bulgar zulmünden kurtarıp İstanbul'a getirmeyi başarmıştı.[647]

Dr. Mehmet Kazım Edirne Nişancı Taburu tabibi iken Edirne'nin işgali sonrası Edirne Merkez Kumandanlığı ve jandarma Taburu Bulgar üserası (esirleri) tababetine verildi. Bulgar kumandanın izniyle bu aileleri Edirne'den meccanen taşıdı. Bu nedenle ona "Sey-

638 Zühal Özaydın, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Salnamesi, Yüksek Lisans Tezi, Tıp Tarihi Bilim dalı, 1987, İstanbul, s. 87
639 Fethi Erden, a.g.e., s. 41
640 Fethi Erden, a.g.e., s. 45
641 Fethi Erden, s. 47
642 Fethi Erden, s. 196
643 Şair Tabipler. S, 348
644 Mirat-ı Tıbbiye s. 124
645 Eyüp Durukan, Balkan Harbinde Edirne Kuşatması, İş Bankası Yayını, 2013, İstanbul, s. 234
646 Bilgen Bayın, Milli Mücadele Döneminde Edirne (1918-1922), Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2005, s. 17
647 Dr Kemal Özbay, cilt 1, s. 107

yar Hebük" (Hebük: sıyıran, ayıran) adı verildi.[648]

Gazeteci yazar Ziya Şakir Soku, gönüllü olarak katıldığı Balkan Savaşı'nda Bursa Taburu ile Edirne'ye geldi ve burada iken "Edirne Kuşatmasında yaşadıklarını günlüğüne not etti ve "Meçhul Asker, 1912 Edirne Muhasarası" ismiyle yayınladı. Bu yayında Ziya Şakir Edirne kuşatması sırasında Hilâl-i Ahmer hastanesinde karşılaştığı Dr. Bahaettin Şakir ve Dr. Kemal Cenap (Berksoy) dan bahsetmektedir. Dr. Kemal Cenap'tan Hilâl-i Ahmer hastanesine nasıl geldiğini öğrenmiş ve şunları yazmış: "Tıbbiyenin en güzide muallimlerinden Kemal Cenap Bey İstanbul'dan, Gümülcine Tümeni Baştabipliğine tayin olunmuş ve Edirne Kalesinin tam kuşatılması esnasında iki vagon seyyar hastane takımıyla Hızır gibi Edirne'nin imdadına yetişmiş, derhal Karaağaç'taki Fransız rahipler mektebini mükemmel bir hastane haline koymuş. Kartaltepe muharebelerinde oluşan yaralılar burada toplanılmış. Ancak rütbesi binbaşı olmadığından baştabip olamaz denilerek Merkez Hastanesi'ne atanmış, yerine de Meki Bey isminde bir binbaşı doktor atanmış. Daha sonra da Kemal Cenap Hilâl-i Ahmer hastanesine atanmış.[649] Yüzbaşı Eyüp Durukan da anılarında 19 Mart 1913 günü Hilâl-i Ahmer hastanesini ziyaret ettiğini ve Kemal Cenap, hastane yazı işlerine bakan Hukuk Fakültesinden Dimetokalı biriyle ve hastane müdürü Neşet Bey ile görüştüğünü anlatmıştır.[650]

Dr. Murat Cankat (1888-?) Balkan Harbinde Edirne Müstahkem Mevki Hastanesi operatörlüğünde, daha sonra da Fırka Cerrahi müşavirliğinde, seyyar hastane başhekim ve operatörlüklerinde bulunmuştu.[651]

Dr. Bahattin Şakir kimdir?

Bahattin Şakir (1874-1922), 1874 yılında İstanbul ya da İslimiye'de doğdu. Babasının adı Mehmet Şakir'dir. 1887'de Tıbbiye İdadisine, 1891'de de Askeri Tıbbiye'ye girdi. Askeri Tıbbiye'den 1896 yılında tabip yüzbaşı rütbesiyle ve birincilikle mezun oldu. 1900 yılında yapılan sınav sonucu tıp fakültesine muallim muavini olarak atanmasının hemen ardından 1901'de Sultan Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzettin Efendi'nin özel doktorluğuna tayin edildi. Bahaeddin Şakir, müstakbel Osmanlı padişahı olarak gördüğü Yusuf İzzettin Efendi'yi Meşrutiyete hazırlamak istiyordu. Bu maksatla sık sık onun Çamlıca'daki dairesine gidip geliyor, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne nakdi yardım yapmasını sağlıyor ve Paris'teki ittihatçılarla da haberleşmesini organize ediyordu. 1905 yılının Temmuz ayında Bahaeddin Şakir, Yusuf İzzettin Efendi'nin köşkünden çıkarken yakalandı. Tutuklanarak Bekir Ağa Bölüğüne konuldu. Burada bir iki gün tutulduktan sonra vapura bindirilerek Trabzon'a oradan da Erzincan'a sürgün edildi. Onun Erzincan'a sürülmesinde, Arnavut Tahir Paşa'nın eşi Cenan Hanımla yaşadığı aşkın etkili olduğu da bazı kaynaklarda ifade edilmektedir ki, sonradan bu hanımla evlenmiştir.[652]

Erzincan'da yaklaşık iki ay kaldıktan sonra 1905 yılının Ekim ayında Ahmet Celadet-

---

648 Mirat-ı Tıbbiye s. 114
649 Ziya Şakir, Meçhul Asker 1912 Edirne Muhasarası, Akıl Fikir Yayınları, 2011,İstanbul,s. 307
650 Eyüp Durukan, Balkan Harbinde Edirne Kuşatması, İş Bankası Yayını, 2013, İstanbul, s. 423
651 Fethi Erden, a.g.e., s. 61
652 Hikmet Çiçek, Dr. Bahattin Şakir, Kaynak Yayınları, 2004, İstanbul, s. 26

tin Paşa ve onun arkadaşı Ermeni Diran Kelekyan Efendi'nin ve Cemiyetin katkılarıyla Paris'e kaçtı.

Bahaeddin Şakir Bey Paris'e gelir gelmez daha önceden buraya gelmiş olan Ahmet Rıza Bey ve Dr. Nazım Beylerle tanıştı. Maddi sıkıntı içinde olduğu için bir doktorun yanında yardımcı olarak çalışıyordu. Bu arada Paris'e geldiği andan itibaren Ahmet Celalettin Paşa'dan Diran Kelekyan aracılığıyla düzenli olarak nakdi yardım da görüyordu. Bu arada Paris Tıp Fakültesi'nde Prof. Dr. Thoinot ve Prof. Dr. Brouardel'in yanında Adli Tıp ve Psikiyatri alanlarında ihtisasını tamamladı. Bir müddet Paris hastanelerinde çalıştı. Öğleye kadar Tıp Fakültesine gidiyor öğleden sonra Cemiyet işleriyle uğraşıyordu. Dr. Bahattin Şakir, 1905 yılında Paris'te Dr. Nazım'la tanışmış ve arkadaşlıkları ölünceye kadar devam etmişti. Paris'te "Şura-yı Ümmet" ve Meşveret gazetesinde yazıları çıkan Dr. Bahattin Şakir'in o sıralarda Selanik'te bulunan Mustafa Kemal'le yazıştığı belirtilmiştir. 1907 yılında gizlice İstanbul'a gelip İttihat ve Terakki'nin şubesini kurdu.

1909'da yapılan bir reformla Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye birleştirilerek Darülfünun Tıp Fakültesi Haydarpaşa'daki yeni binada kurulunca, hocası Adli Tıp muallimi Ali Rüştü Paşa kadro dışı bırakılarak Morg Müdürlüğüne atanınca, yerine Dr.Bahaeddin Şakir Bey, Tıp Fakültesinde Tıbb-ı Kanuni (Adli Tıp) Müderrisliğine atandı. Böylece ilk Tıp Fakültesi kadrosuna giren hocalar arasında Tıbbi Kanuni dersini okutan Dr.Bahaeddin Şakir Bey de yerini aldı. Bu görevde iken 1910 ve 1911 yıllarında fasiküller halinde bu konuda ilk telif eser olan Tıbb-i Kanuni kitaplarını yayınladı.

1910 yılında Tıp Fakültesi İkinci Reisliğine yani Dekan Yardımcılığına seçildi. Balkan Harbi yıllarında Edirne muhasarası sırasında Hastane Başhekimi olarak çalıştı. 16 Şubat 1912 tarih ve 84 sayılı kanunla Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye İdaresi kaldırılarak yerine Dâhiliye Nezareti'ne bağlı bir Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi kurularak bu teşkilata Tababet-i Adliye Müessesesi ve Encümeni adıyla bir kuruluş bağlandı ve bu kuruluşun idaresine de Adli Tıp Hocası Dr. Bahaeddin Şakir Bey atandı.

1913 yılında Ali Rüştü Paşa'nın ölümüyle boşalan Morg Müdürlüğü görevini de üstlendi. 1917'de yeniden örgütlenen Tıbb-ı Adli Müessesesi ve Meclisi Müdür ve Reisliğini bırakan Dr. Bahaeddin Şakir sadece Tıp Fakültesinde Tıbb-ı Adli müderrisi olarak kaldı ve yurtdışına çıkıncaya kadar bu görevini sürdürdü.[653]

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu bölgesinde Teşkilat-ı Mahsusa şefi olarak çalıştı. Yaveri Dr. Fuat Sabit idi. 1914 Ağustos ayında Kafkas İhtilal Cemiyeti kurarak Ruslara karşı savaştı. Kurduğu "Baha Bey" müfrezesi, Yakup Cemil Müfrezesi ve Stange Bey müfrezesi ile 29 Aralık 1914 tarihinde Ardahan'ı Ruslardan aldı. Ancak Ruslar Ardahan'ı sardığından Erzurum'a geldi. Erzurum'da İstihlas-ı Vatan Cemiyetinin kuruşunu sağladığı gibi Kars'ta Cenub-i Garb-i Kafkas Hükümeti'nin kuruluşunu teşvik etti. Mondros Mütarekesi nedeniyle diğer İttihatçı liderlerle Berlin'e kaçtı. Dr. Bahaeddin Şakir Bey, Cemal Paşa ve Bedri Bey, Türkiye'ye yardım sağlayabilmek için Bolşeviklerle görüşmek

653 Alaattin Uca, II. Abdülhamit Döneminde Dr. Bahaeddin Şakir'in Osmanlı Veliahtları ile İlişkileri, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar dergisi 15 (24): 97-101, 2013

üzere Enver Paşa'dan önce 27 Mayıs 1920'de Almanya'dan Moskova'ya gitti. "Doğu Halkları Kurultayı" na katıldı. Hatta Kurultayda oluşturulan Doğu Halkları Harekât ve Propaganda Sovyeti (Şark Şurası)'ne seçildi. Osmanlı Devleti'ni yıkan İngiltere'ye karşı Müslüman toplumları uyandırmaya çalıştı. "İslam İttihadları İhtilal Cemiyeti" nin Bakü temsilcisi oldu. Sovyet çevrelerini veya Bolşevikleri kuşkulandıracak faaliyetlerde bulundu. Bu yüzden Kurultay sonrası Bakü'de fazla barınamadı. Moskova'ya geldi. Oradan da Berlin'e geçti. Trakya'nın Yunanlılardan kurtarılması için Sofya'ya gelip Bulgarlarla görüşmeler yaptı. Dr.Bahaeddin Şakir Bey'in Alp (bazı yayınlarda Gökalp) ve Mehmet Celasin adında iki çocuğu vardı. Bu çocukların isimlerini Ziya Gökalp koymuştu. 17 Nisan 1922'de Almanya'da Ermeni kurşunlarıyla şehit olmuştur.[654] Mezarı Berlin Türk Şehitliğindedir. Atatürk, Dr. Bahattin Şakir'in ölümünden sonra eşine ev vermiş ve çocuklarını okutmuştur. Ayrıca Dr. Bahattin Şakir'in eşine "Erk" soyadını vermiştir.

Dr. Bahattin Şakir'in eserleri şunlardır: 1: Dârülfünun Osmanlı Tıp Fakültesinde Tedris Olunan Tıbb-i Kanuni Dersleri", 2: Tebabet-i Adliye Rehberi: Dr. Vasfi Bey ile birlikte yazmıştır, 3.Tıbb-i Kanuni: Dr. Vasfi Bey'le birlikte yazmıştır. 4: Ali Kemâl Davası.[655]

Grebene'de gerilla savaşı ve Trabzonlu Dr. Raik Bey

Türk Ordusu Yanya savunmasında yenilerek esir düşerken Grebene jandarma komutanı Bekir Fikri 600 gönüllü asker ve sivil ile bir müfreze kurarak Yunan Ordusunu çılgına döndürmüş ve yaptığı mücadele ile büyük bir kahramanlık ortaya koymuştur. Grebene doğumlu Piyade Binbaşı Bekir Fikri bu anılarını 1913 yılında Tanin Matbaasında "GREBENE ve Kuvve-i Seyyare" (diğer adı 1. Garp Ordusunda Kuvvay-ı Seyyare) adıyla eski yazıyla ilk kez yayınlattığında Yunan Devleti ve Türkiye'deki Rumlar bu kitabı toplatmış ve yakmışlardır. Bu kitap 1976 yılında "Balkanlar'da Tedhiş ve Gerilla, GREBENE" adıyla tekrar basılmıştır. Kitabın ilk baskısının Rumlar tarafından yakılmasının nedeni Yunanlı bir çavuşa ait anıların kitapta olmasıdır. Yunanlı çavuş anılarında Türk kadını ve kızlarına karşı işledikleri vahşet ve cinayetleri günü gününe yazmıştı. Binbaşı Bekir Fikri 1916'da Şark Cephesi'nde şehit düşmüştür.[656] Binbaşı Bekir Fikri'nin GREBENE isimli bu seyyar alayında sıhhiye takım komutanı olarak 29 Ocak 1913 tarihinde Trabzonlu Yüzbaşı Dr. Raik (Dülger) Bey'de kahramanca görev yapmaya başladı ve gerilla faaliyeti yapan bu seyyar kuvvetler Yunan birliklerine büyük kayıp verdirdi.[657] Trabzonlu Dr. Raik Bey İttihatçı idi ve daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa da görev aldı ve Kurtuluş Savaşı sırasında Kandıra'ya kaçarak orada Kuva-yı Milliye Kurulmasına yardım etmiş ve İpsiz Recep'in Kuva-yı Milliye saflarına geçmesini sağlamıştır.

654 Alattin Uca, İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahaeddin Şakir Bey, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2009, s. 497

655 Alattin Uca, İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahaeddin Şakir Bey, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2009, s. 497-510

656 Nurettin Türsan, Anılar, Arma Yayınları, 2009 s. 20,21

657 Yarbay Bekir Fikri, Balkanlarda Tedhiş ve Gerilla Grebene, 3. Baskı, 2008, İstanbul Tarih Araştırma Vakfı yayını, s. 431,452,473

Balkan Savaşı'na katılan hekimlerin anıları

1) Dr. Hasan Sükûti Tükel'in anıları

Balkan Savaşı'na katılan Dr. Hasan Sükûti Tükel (1880-1962) Balkan Harbi hatıralarını 1934 yılında "Siyah Örtü" ismindeki bir kitabında (Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1934) anlattı.[658] Bu anılara göre Dr. Hasan Sükûti Edirne Müdafaasında iken bir askeri birlikte tabip olarak görev yapıyordu. Edirne düşünce atıyla Karaağaç'ta bulunan evine gelir ve ailesiyle komşusu olan Alman Abel Bey'in evine yerleşir. Ancak Bulgarlar bu eve gelerek onu alıp götürürler ve Hilâl-i Ahmer hastanesine gönderirler. Oraya gittiğinde Edirne Hilâl-i Ahmer Hastanesinde Baştabip Dr. Bahattin Şakir, Muallim Dr. Kemal Cenap (Berksoy), Dr. Binbaşı Meki Bey ve hastane müdürü ile karşılaşır (sayfa 20). Hastanede birkaç gün çalıştıktan sonra bir gece yarısı Bulgar askerleri başlarında bir subay olduğu halde hastaneye gelir, Avusturyalı olan Başhemşire bunları içeri sokmaz. Ancak bir saat sonra Bulgar bir Baştabip ile aynı subay tekrar gelerek Dr. Bahattin Şakir'i tutuklayıp hükümet dairesinin altındaki bir zindana hapsederler. Dr. Hasan Sükûti ve Avusturya Konsolosluğu Bulgarlarla temasa geçerek neden tutuklandığını öğrenmek isterlerse de cevap verilmez. Üç gün sonra Dr. Hasan Sükûti onu ziyaret etmeyi başarır ve temiz iç çamaşırlarını verir. Birkaç gün sonra gittiğinde Dr. Bahattin Şakir'i çok kötü halde bulur. Bulgarların Dr. Bahattin Şakir'in hapis yattığı odada bir Türk'ü astıklarını öğrenir. Dr. Hasan Sükûti bu geliş gidişleri sırasında Bulgar kumandanından Dr. Bahattin Şakir'in İttihat ve Terakki'nin önemli bir adamı olduğu için hapsedildiğini Osmanlı tarafından daha önce teslim alınan Bulgar esirler teslim edildiğinde salıverileceğini öğrenir (sayfa 34). Bulgar esirler serbest bırakılınca Dr. Bahattin Şakir de serbest bırakılarak Romanya yoluyla gitmesine müsaade edilmişti. Dr. Hasan Sükûti bu anılarında Edirne Kale kumandanının (Şükrü Paşa) huruç hareketi yapmadığını, sadece kalede beklediği için başarısız olduğunu, yapılanın bir kahramanlık olmadığını topladığı harp meclisindeki cephe kumandanlarının kale hayatının rahatlığına kendilerini kaptırdığını anlatır.[659]

2) Dr. Cemil Hikmet'in anıları

Balıkesirli Tarihçi Sayın Aydın Ayhan'ın yayınladığı "Dr. Cemil Hikmet'in Balkan Savaşı Hatıraları" çok ilginçtir.[660] Dr. Cemil Hikmet Bey, 1908'de İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitirip yüzbaşı rütbesi ile Halep'e tayin olur. Burada görevli iken hem Halep hem de yakın çevredeki Hama ve Humus gibi yerlerde ortaya çıkan "Kolera" salgını ile ilgilenir. Balkan Harbi sırasında Ankara Redif Fırkası (Alayı) sertabibi iken fırkasıyla beraber harbe iştirak etmiştir. Kaymakam(yarbay) rütbesinde emekli oldu. Cumhuriyet döneminde Bitlis Sıhhiye Müdürlüğü yaptı. 18 adet eseri vardır. Son eserini 1927 yılında yayınlamıştır. Balkan Savaşı'nda kolera anısını 1927 yılında "Siyasi Şüpheli Hastalık Kolera" adıyla yayınladı. Bu hatırattan bazı bölümler şöyledir:

"Balkan Harbinde Ankara Redif Fırkası sertabibi olarak Vize dolaylarında bulunduk.

---

658 Ali Birinci, Tarih Uğrunda, Dergah Yayınları, 2001, s. 152

659 Hasan Sukuti, Siyah Örtü, Hilmi Kütüphanesi, İstanbul, 1934, s. 10-11

660 Aydın Ayhan, Tıp Tarihi Araştırmalar Sayı:15 İstanbul 2007 - s. 187-197 "Dr.Cemil Hikmet Bey'in Balkan Savaşı Hatıraları ve Siyasi Şüpheli Hastalık Kolera

Daha doğrusu bozulduk! Ve kemal-i sıdk ve sadakatle de daha dün çobanlarımız, çiftliklerimizde hizmetkârlık etmiş bulunanların önünde yüz çevirip hamiyet kelimesini dahi akıldan çıkarıp silahlarımızı, cephanelerimizi, çantalarımızı atıp kaçmağa başladık. Bazı taburlar tabur sandıklarını bile muhteviyatıyla bırakıp kaçtılar. Doğrusu kaçırttılar. Bu hali teşvik eden var mani olan yoktu. Öyle bir kaçtık ki, bu adi firarı irtikab ettiğimize "maşallah"(?)dedik.

O gün dehşetli bir şimal rüzgârı acı acı esiyordu. Yağmur da bardaktan boşanıyordu. Yollar birer göl haline gelmişti. Silahlarımızı, çadırlarımızı, üzerimize ağırlık verebilecek her ne varsa, hatta mataralarımızı bile attık. Hemen kaçtık! Hem de nasıl kaçtık!

O sırada düşenlerin, çamurlu sular içine devrilmiş arabaların, yardım isteyenlerin had ve hesabı yoktu. Şu haller zan olunmasın ki Türk askerlerinin korkaklığından ileri geliyordu. Aç kaldığından. Bulgarlardan korktuğundan değil.! Bunu hatıra getiremeyiz.

İki Türk fırkası birbirini mağlup etmek için vatanı felaketlere sürüklüyordu. Bu muharebe "İttihad" ve "İtilaf" fırkalarının birbirleriyle muharebeleriydi.

İşte yukarıda anlattığım durumla kaça kaça soluğu Çerkesköy'de aldık. Burası henüz selamette idi. Kaçanların bir ucu Hadımköy'e doğru uzanmıştı. O kaçanların arasına ben de dâhil idim.

Şöyle ki; fırkamız için evvelce ecza deposundan almış olduğum iki büyük sandık içinde tahminen iki bin lira kıymetinde tıbbi ilaç, cerrahi aletler ve diğer aletler vardı. Sandıkları daha açmadan, görmeden ricat(geri çekilme)emri verilmişti.

Bu sandıklar ise bir Bulgar köylüsünün idaresinde demirbaş manda arabasına yüklenmiş, ben de o sandıkların üzerinde oturmaktaydım. Diğer bir arabaya da henüz mektepten yeni mezun, harbin ne demek olduğunun, felaketini görmemiş birkaç genç tabip binmişti. Henüz fırkalarını bilmiyorlardı. Refakat-ı acizaneme almış, manda arabalarının birini onlara verip birlikte gitmekte idik.

Bir yağmurlu gündü. Saray nahiyesine vardığımızda yağmurdan çok ıslanmış olduğumuzdan hemen bir kahvehanenin önünde arabaları durdurup içeriye girdik. Islanmış olan elbiselerimizi kurutmağa uğraşırken beni acele askerlik dairesinden çağırdılar. Gittim. Umerayı erkân-ı harbiyeden birkaç zat da vardı. "Arkadaş.! Telaşsızca hemen geri dön.!" diye resmen bana emir vermeleri üzerine durumun vahametini anladım. Hemen oradan ayrılarak aldığım emri genç meslektaşlarıma söyledim.

Bu köyün ahalisi dahi eşyalarını arabalarına yüklemiş kapı önlerinde beklemekteydiler. Biz arabalarımıza binip tekrar geldiğimiz yöne doğrulduk. Yağmur bardaktan boşanırcasına yağmaktaydı.

Biz yolumuza devam etmekteydik. Arkadan kızılca kıyamet koptu. Bir koyun sürüsü kendi haline terk edilirse o sürünün önünde bulunan kulak ne tarafa giderse o sürü de o tarafa hücum eder Hatta uçurum olsa da o sürü asla tereddüt etmeyip kendini o tarafa atar. İşte evvelce tafsilat verdiğim gibi kaça kaça soluğu gece yarısı Çerkesköy'e vardık.

Burası henüz selamette idi. Kaçanların bir ucu Hadımköy'de idi. Doktorlar burada ayrıldılar. O gece sabaha kadar ecza sandıkları üzerinde yağmur altında kaldım.

Birkaç gün sonra fırkamız Hadımköy'den İsaviran civarında Güzelceali köyüne gitti. İşte asıl dâhili kıyamet burada kopmağa başladı. Yani mevzubahs olan, bildiğimiz, kitaplarda okuduğumuz, yüzlercc tedavi ettiğimiz bir hastalık: "kolera" olduğu halde "şüpheli hastalık" namıyla ama gerçek belirtileriyle kendini gösterdi. Siyasi ismiyle "şüpheli hastalık namı verildi.

Önce "açlık hastalığı" başladı. Sonra da "dizanteri", daha sonra da öldürücü bir hastalık şiddetle hükmünü icraya ve yakaladığı kimseyi dört, beş saat zarfında öbür dünyaya göndermekte idi. Bu sonraki öldürücü hastalığa siyasi hesaplarla "şüpheli hastalık" adı verildi. Bu şüpheli hastalığa tutulup ta birkaç saatte ölenlerin ardı arkası kesilmiyordu. Hâlbuki görülen araz ise tamamıyla şüphesiz bir kolera arazı idi. Bulunduğumuz bu çukur, Kızılcaali köyü ise sâri hastalık görüntüsünde idi. Bir taraftan da açlık, sefalet, çadırsızlık, kazan kaynatılmaması, çay gibi sıcak meşrubatın bulunmaması, sağlıklı olmayan suların içilmesi, bir taraftan da şiddetli soğuğun her şeye hâkim olması nice dinç, kuvvetli, değerli kumandan ve kahramanlar o adı geçen şüpheli hastalığa tutulup birkaç saat zarfında tanınmaz bir halde vefat etmekte idiler. Her tarafta askerlerin cesetleri görülmekte olduğu halde, o cesetleri toplattırıp gömdürecek bir heyet kuracak hamiyetli bir kimse yoktu.

Ölüler diriler arasında görülmekte idi. Sözlerimde mübalağa yoktur. Orada bulunup görenler henüz hayattadır. Yarın tarih yazacaktır. O sırada ölüleri düşünecek kimse yoktu. Herkes kendi hayatının kaygısına düşmüştü. Geceleri ayni çadırda yattığımız fırka kumandanı ile dışarıdan gelen hep şu sözleri işitmekte idik: *"Amanın din kardeşlerim. Ben acımdan ölüyorum...! Amanın bir dilim ekmek verin..! Amanın ölüyorum..!"* diyerek feryat etmekte oldukları mütemadiyen duyuluyordu.

Sabahleyin kalktığımızda gördüğümüz manzara pek feci idi. Nice pehlivanların cesetleri su kenarlarında, çamurlar içerisinde, ruhsuz olarak yatmakta idi."

3) Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü'nün anıları

Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü): Balkan Savaşı'nda sol cenah ordu sertabip muavini olarak görev yaptı. Trablusgarp'tan döndükten sonra Sivaslı Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) bu defa Malkara, Çatalca ve Hadımköy'de askerlerin yaralarını sarmak için büyük bir görev aşkıyla çalışmaya başlar. 1329 (1913) yılında Dr. Hüseyin Hüsnü'nün tuttuğu cep muhtırası 22 küçük yaprak olup 1 Mart 1913-30 Haziran 1329 (1913) tarihlerini kapsamaktadır. Tarihçi Necdet Sakaoğlu'nun okuduğu bu notların İkinci Balkan Harbiyle ilgili olduğu ve özellikle Malkara Muharebesine ait bilgiler verdiği saptanmıştır.[661]

Bu defterden bazı alıntılar şöyledir.

29 Mayıs (11 Haziran) Çarşamba: "Mahmut Şevket Paşa'nın katledildiği işitildi".

25 Haziran (7 Temmuz 1913): "Teftiş: Enver Bey'le birlikte tayyare ile Kumburgaz'a geçtik. Geç vakit avdet ettik. 30 Haziran (13 Temmuz): "Bu gece ileri harekete emir verilmiştir. Sabahleyin saat beşte yürünecektir".

Hüseyin Hüsnü (Öncü) Bey Balkan Harbinde gösterdiği başarılar nedeniyle bir sene

661 Necdet Sakaoğlu, Hüseyin Hüsnü Paşa, Popüler Tarih, Ağustos 2000, Sayı 3, s. 42-49

kıdem zammı ve dördüncü rütbeden Mecid-i Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Dr. Hüseyin Hüsnü Bey, aradan bir yıl geçmiş olmasına rağmen Balkan Savaşı sonunda bağlı olduğu komutanlığa başvurarak Yemen'den Trablusgarp'a giderken kendisine verilen yolluk parasının farkını geri vermek istemiş ve bu durum kabul edilerek maaşından kesilmiştir.

Hüseyin Hüsnü Bey Balkan Savaşı'ndan sonra Birinci Dünya Harbi'ne iştirak etmiş ve bu dönemde Üçüncü Ordu cerrahi müşavirliği görevinde bulunmuştur.

4) Operatör Binbaşı Dr. Şükrü (Tansu)'nün anıları

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği gün (15 Mayıs 1919) Yunanlılar tarafından şehit edilen Dr. Şükrü Bey'in anılarını oğlu Avukat Muzaffer Tansu 1974 yılında "Konuşan Hatıralar" ismiyle basmıştır.[662] Dr. Binbaşı Şükrü Bey Balkan Harbi'ne 7. Kolordunun 19. Fırka Seyyar hastanesi ile Komanova'da katılmış, daha sonra kolordu ile Üsküp, Kırçova ve Manastır'a gitmiştir. Savaşın yapıldığı Kokreçen, Dragarna, Dragojen ve Sinegova'da sargı yeri açmış daha sonra Görece'ye gelmiştir. Yanya'dan ihtiyaç bildirilince 6 doktor ve bir eczacı ile birlikte Vardar Ordusu kumandanlığının emriyle Yanya'ya gitmiştir. Yanya'da Sultani Mektebi, yatakhane ve İnas Mektebi hastanelerinde operatörlük yapmış. Yanya'nın düşmesinden sonra mevcut hastaları tedavi etmiş ve 26 Nisan 1913 günü Yanya'dan İstanbul'a gelerek Gümüşsuyu Askeri Hastanesinde operatörlük yapmaya devam etmiştir.

Bu anılardan şunlar vardır:

25 Eylül 1912: Karadağ ile savaş ilan edildi

2 Ekim 1912: 19. Fırka 1. Seyyar hastane ile birlikte Kumanova'ya hareket ettim.

9 Ekim 1912: saat dokuz buçukta Kumanova'da Sırp ile muharebe başladı. İslam köylerini ateşleyerek yakıp yıktı.

10 Ekim 1912: Sabah saat 4'de yağmur olmasına rağmen iki taraf şiddetli top ateşinde bulundu. Seyyar Hastanenin iki çadırını sırtlara kurdurdum ve sabaha kadar gelen yaraları tedaviyle meşgul oldum. Tarlalar içine saklanmış iki askeri yakalayarak karargâha teslim ettim.

11 Ekim 1912: Biz geriliyoruz. Sol cenahtan şiddetli top ateşi içinde kaldım. Saat altıda karargâh tabibi Dr. Hakkı Efendi gelerek derhal Kumanova'nın Grand Oteli'ne çekilme emrini getirdi. Çadırları yıkarak yaralılarla otele geldik. Yaralılara istasyona sevk ettik. Süvari Kumandanı Kaymakam Abdürrahim Bey hemen istasyona çekilmemizi emretmiş ve istasyonda miralay Faik Bey'in emrinde yaralıları trene bindirerek yaralıları Üsküp'e sevk ettik. Biz de saat dokuzu geçe topçularla birlikte Üsküp'e hareket ettik. Gece saat dörtte Üsküp'e geldik. Kumanova Üsküp arasında dört beş bini mütecaviz muhacir arabalarına tesadüf ettik. Çoluk çocukların kadınların sefalet ve perişanlığı insanın kalbini paramparça ediyor. Cenabı Hak bu masumların yüzü suyu hürmetine merhamet ve Nusret ihsan etsin.

11/12 Ekim 1912: Bir iki saat içinde yedi nüfus olan ailemi hazır ederek saat on birde şimendiferle Selanik'e gönderdim. Hastaneye döndüm. Ben hastanede iken Konağa ge-

662 Avukat Muzaffer Tansu, Konuşan Hatırlar, Aydın Matbaası, Ankara, 1974, s. 33-49

len Vali Paşa'ya bir Arnavut neferi silah çekerek arabacı ve kavasını yaralamış. Bu esnada istasyondaki topçular topların kayışlarını kesip hayvanlarıyla firar etmiş.

13 Ekim 1912: Bütün gece hastaneden çıkmadım. Düşmana esir olmaktansa kendi ordumuza hizmet etmeyi tercih ederek trene geldik. Kaçanik tarafından firar eden erlerle birlikte saat 12'ye kadar 280 sandık cephaneyi trene yükleyerek, istasyon erzak ambarını ateşe vererek Üsküp'ten hareket ettik.

14 Ekim 1912: Ertesi günü Selanik'e geldik. Yol esnasında her istasyonda biriken muhacirin sefalet ve perişaniyet halleri kalbimizi dilhun etti.

15 Ekim 1912: Selanik Sıhhiye Müfettişliği Dr. Arif Bey refakatında 12 kadar doktorla akşam Selanik'ten Manastır'a hareket ettik.

16 Ekim1912: Karaferye civarından top sesleri geliyordu. Bu istasyonda Fırka kumandanı Hasan Tahsin Paşa'nın emrine hazır bir tren hazır bekliyordu. Saat 11'de Manastır'a gelindi. Ondan sonra da Manastır- Selanik arasında şimendifer işlemedi.

20 Ekim 1912: Dr. Arif ile Manastır'dan Pirpilçe'ye hareket.

24 Ekim 1912: 7. Kolordu Pirpilçe'ye geldi.

2 Kasım 1912: Harp hattında sargı mahalleri tesis ettik

5 Ekim 1912: 7. Kolordu Kumandanı Fethi Paşa şehit olmuş. Gelen yaralıları Manastır'a sevk ettik.

5/6 Kasım 1912: Yağan yağmurlardan yollar dere kesilmiş. Sığınacak bir mahal yok. Yağmur altında yürüyerek güç hal bir köye geldik.

8 Kasım 1912: Çamur deryası içinde Görüce'ye geldik.

11 Ekim 1912: Vardar Ordusu emri ile altı tabip bir cerrah ve bir eczacı Yanya'ya hareket.

1 Aralık 1912: Yanya müstahkem mevkileri etrafında muharebe başladı. Ve mirliva Cavit Paşa kuvveti geldi. Hemen muharebe başladı.

2 Aralık 1912: Kanlı bir çatışma oldu. Cavit Paşa şehit düştü.

3 Aralık 1912: Avlonya redif taburu firar etti.

5 Aralık 1912: Mecruhlar (yaralılar) yatmakta olduğum Sultaniye Hastanesine gelmeye başladı.

20 Şubat 1913: Gece saat dörtte Yanya Metropoliti ile iki Osmanlı zabiti teslim şartlarını havi vesikayı hamilen Yunan tarafına gitmiştir.

21 Şubat 1913: Yunan askerleri gündüz 3'te evvela süvari sonra piyade Yanya'ya girdi. Biz de yani etıbba (doktorlar) Sultaniye Harp Hastanesinde kapanıp kaldık.

22 Şubat 1913: Teslim olarak harp esiri olmadığımızı kendi hastalarımıza bakabileceğimiz söylediler

5 Nisan 1913: Doktor Binbaşı Ziya ve Dr. Hüseyin (Hüsnü Bilgütay) Bey'le birlikte Yanya'dan hareket ettik"

Balkan Savaşı'nda Şehit olan tabipler

Balkan Savaşı'nda şehit olan tabiplerle ilgili özel bir yayın bulamadım. Saptadığım şehit tabipler şunlardır:

1- Başbakanlık Devlet Arşivinde saptadığım bir tabip şehit ismi Sarışaban Belediye Tabibi iken Balkan Savaşı'nda Bulgarlar tarafından şehit edilen Dr. Nafiz Tahir Bey'dir. Dr. Nafiz Tahir Bey Balkan Savaşı sırasında Drama Hilâl-i Ahmer hastanesinde görevli iken şehit olmuştur. Bu nedenle ailesine maaş bağlanmıştır.[663]

2- Yanya'da genç yaşta şehit olan diğer bir tabip Amasyalı Şair Sebati (Mehmet Sebadettin)'in oğlu askeri Doktor Ali Haver (Toprak) Bey'di. Yanya Hastanesi Kehhali (göz doktoru) iken Tifo dan vefat etmiştir.[664] Yanya'da Gureba Hastanesi yanındaki hazireye defnedildi.[665]

3- Dr. Binbaşı Jül Aleksandr Hadımköy'de tifüse yakalanarak vefat etti.[666]

4- Trabzonlu Dr. Aziz Samih Selanik'ten dönüşünde Haydarpaşa Askeri Hastanesi Cildiye Uzmanı olarak çalışırken Tifüsten vefat etmiştir.[667]

5- Dr. Necmettin Vahit (1887-1913): Balkan savaşı sırasında Tifo'dan vefat etti. Babası Girit Vokolis kalesini 60 askerle kahramanca savunmuş ve şehit olmuştur.[668]

6- Şamlı Dr. Behçet Adil, İşkodra'da Tuz'da Nizamiye Taburu tabibi iken şehit olmuştur.[669]

7- Dr. Hüsnü Şemseddin, Ordu 1. Alay 6 Tabur 3 Tabibi iken Çatalca hattında koleralıları tedavi sırasında koleraya yakalanıp şehit olmuştur.[670]

8- Dr. Talat Osman, Garp Ordusunda Fir'de tifüsten vefat etmiştir.[671]

9- Kılkış'ta Doktor Mecit Bey Bulgar komitacı Aleksandrof ve komitacı Bulgar Dr. Stanişef'in adamları tarafından öldürüldü.

Harp Mecmuasında Balkan Savaşı'nda şehit olan tabip ve eczacıların listesi şöyledir:

3. Ordu Etibasından kıdemli Yüzbaşı Halil Recai Efendi (30 Mart 1330)

3. Ordu emrinde eczacı mülazimievvel Mehmet Necip Efendi (27 Şubat 1330)

9. Kolordu Etibbasından Yüzbaşı Ali Kemal Efendi (29 Kanunisani 1330)

3. Ordu Menzil Sertabibi binbaşı Ahmet Sabri (13 Nisan 1331)

Erzurum İstihkam tabur tabibi Yüzbaşı İbrahim Fehmi (31 Kanunusani 1330)

Erzincan Askeri hastanesi Etibbasından Yüzbaşı Ali Tevfik Bey (8 Kanunisani 1330)

3. Ordu emrinde Eczacı Mülazımevvel Bahri Efendi (13 Şubat 1330)

5. Kuvvei Seferiye Etibbasından Binbaşı Yusuf Ziya Efendi (24 Mart 1331)

---

663 Başbakanlık Devlet Arşivi, Tarih 3/4/1929, Dosya No: 231, Gömlek No: 3, Fon Kodu: HR.İM
664 Mirat-ı Tıbbiye s. 124
665 Hüsrev Hatemi, Eriyen Mumlar, Dergah Yayınları, 1998, İstanbul, s. 153
666 Mirat-ı Tıbbiye s. 60
667 Mirat-ı Tıbbiye s. 110
668 Mirat-ı Tıbbiye s. 126
669 Mirat-ı Tıbbiye s. 130
670 Mirat-ı Tıbbiye s. 131
671 Mirat-ı Tıbbiye s. 135

6. tabur tabibi Yüzbaşı Yusuf Efendi (24 Şubat 1330)

Ağır Topçu Birliği 17. Tabibi Yüzbaşı Rasim Efendi (7 Şubat 1331)

3. Ordu Etibbasından Yüzbaşı Hasan Tahsin Efendi (1 Şubat 1320)

Birinci Kuvvei Seferiye hastanesi Operatörü Tabip Yüzbaşı Kani efendi (17 Temmuz 1331)

Erzurum Emrazı İntaniye hastanesi Sertabibi Binbaşı Mehmet Cavit Bey (30 Mart 1331)

92. T. 1. Tabibi Yüzbaşı Faik Efendi (6 Şubat 1330)

Erzincan Sonaii takımları tabibi Yüzbaşı Remzi Efendi (8 Şubat 1330)

Ağır Topçu 17t.1. tabibi Yüzbaşı Halit Efendi (3 Teşrinnisani 1330)

3. Kolordu Menzil Etibbasından Mükellef Yüzbaşı Sedat Efendi (19 Mart 1331)

Eczacı Mülazımevvel Mustafa Nazif Efendi (31 Kanunnuevvel 1330)

Tabip Muavini kara Osman oğlu Şükrü Gündüz Efendi (10 Şubat 1331)

2. Ordu Menzil Sertabibi Binbaşı Sadullah Bey (11 Kanunievvel 1332)

Ordu 3. Süvari Nizamiye İkinci Fırka hastanesi tabibi Yuzbaşı Nurettin Efendi (28 Eylül 1331)

Fırka 25 Sıhhiye Bölüğü Eczacısı Kd Yzb. Mehmet Asaf Bey (6 kanunisani 1333)

İnebolu hastanesi Operatörü ve sertabibi Yzb. Hasan Sabri Bey (11 Nisan 1332)

Kolordu 3 Alay 64 Sertabibi Binbaşı Hasan Fuat Efendi (9 Eylül 1331)

Balkan Savaşı'nda şehit olan doktorların sayısı muhtemelen çoktur. Çünkü şair Aka Gündüz (Enis Avni Akagündüz) (kayınpederi Trablusgarp'a Hilâl-i Ahmer reisi olarak giden Dr. Arif Bey'dir), 1918 yılında yayınlanan Balkan Tahassürleri (Bozgun) isimli kitabında (Kanaat Kitabevi, İstanbul) şehit olan doktorlar için şöyle bir mersiye yazmıştı:

Doktorum, doktorum! Bu fırkat uzun
Issız yuvalarda kalanlar mahzun
Hummalar içinde geçiyor bahar
Baharın koynunda layık mı mezar?
Yolunu bekleyen nişanlısı ağlar.
Doktorum, doktorum! Bu fırkat uzun
Issız yuvalarda kalanlar mahzun.[672]

Edirne İleri Harekâtı

20 Kasım 1912'de Mustafa Kemal Derne'den Avrupa yoluyla İstanbul'a dönmüş ve Genelkurmay Karargâhı emrine verilmiştir. 25 Kasım 1912'de ise Gelibolu'da bulunan Bahr-i Sefid (Akdeniz) Boğazı Kuvay-ı Mürettebesi Komutanlığı Harekât Şubesi Müdürlüğüne atanması çıktı. Bu kuvvetin adı daha sonra Bolayır Kolordusu adını almış, Mustafa Kemal de Kurmay Başkanlığına getirilmiştir. Mustafa Kemal bu göreve başlamak üzere 1 Aralık 1912'de İstanbul'dan Gelibolu'ya hareket etti. Bu Kolordu'da Ferik Fahri Paşa komutan, Fethi Okyar Kurmay Başkanı, Mustafa Kemal harekât şube müdürü olarak çalışıyordu. Gülhane Dâhiliye muallimi, Dr. Yarbay Neşet Osman Usman, (1875-1949) Bey de Kolordu Başhekimi olarak çalışıyordu. Dr. Tevfik Rüştü (Aras) bu sırada

672 Hüsrev Hatemi, Eriyen Mumlar, Dergah Yayınevi, 1998, s. 287

Üsküp Hilâl-i Ahmer Baştabipliği görevinden işgal sonrası geri dönmüş ve İstanbul Meclisi Umuru Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye üyesi olarak görev yapmaktaydı ve savaş tekrar başlayınca Çanakkale'de kurulan Hilâl-i Ahmer Hastanesine baştabip olarak atandı. Dr. Mehmet Derviş Kuntman anılarında 1 Ocak 1913 tarihinde Doğu'dan gelen 31 ve 32. Nizamiye Tümenleriyle Harput Redif Tümeni ve aşiret alaylarından ve daha birçok birliklerden oluşan mürettep 10. Kolordunun oluşturulmaya çalışıldığını, bunun kumandanının Hurşit Paşa, kurmay başkanlığını Enver, başhekimliğini ise Dr. İbrahim Tali Öngören'in yaptığını, 11 Ocak 1913 günü Dr. İbrahim Tali'nin bu kolordunun bulunduğu İzmit'e geldiğini anlatır. Dr. Mehmet Derviş Kuntman bu sırada 31. Tümen'de tabur tabibi olarak çalışıyordu. Bu tümen gemilere yüklenerek 4 Şubat 1913'de İzmit'ten hareket etti. Şarköy'e çıkarma yapmak isteyen bu Tümen 9 Şubat 1913 günü Şarköy'e vardıklarında Şarköy'ün Bulgarlarca işgal edildiğini görmüş ve çıkarma iptal edilerek Gelibolu tarafına gitmişlerdi. Bu sırada Bolayır Kolordusu 8 Şubat 1913'de Bulgarlara karşı taarruza geçmiş ancak ağır kayıplar (askerin % 45'i şehit olmuştu) vererek geri çekilmişti. Mustafa Kemal bu harekâta Harekât şubesi Müdürü olarak iştirak etti. 26 Şubat 1913'de Şükrü Paşa'nın müdafaa ettiği Edirne Bulgarların eline geçti ve 30 Mayıs 1913'de Osmanlı Devleti Balkan devletleri ile Londra Barış Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti Midye-Enez hattını sınır olarak kabul etmiş, Edirne'yi Bulgaristan'a bırakmıştı.

Dr. Mehmet Derviş Kuntman'ın bağlı olduğu 31. Tümen ise 27 Şubat 1913'te Yeşilköy'e çıkarıldı. Bu Tümen'in 91. Alayında Baştabip Dr. Rasih Pertev, 3. Tabur tabibi olarak da Dr. Galip ile Dr. Mehmet Derviş Kuntman vazife yapıyordu.[673] İkinci Balkan Harbi 30 Haziran 1913 tarihinde tekrar başladı. Balkanlı müttefikler kendilerine düştü. Bundan istifade ederek Edirne'nin kurtarılması için Osmanlı Devleti harekete geçti. 13 Temmuz 1913 günü Orduya hareket emri verildi.

Bolayır Kolordusu 15 Temmuz 1913'de Keşan'ı, 17 Temmuz 1913'de Enez ve İpsala'yı, 18 Temmuz 1913'de Uzunköprü'yü Bulgarlardan kurtardıktan sonra 21 Temmuz 1913 günü de Karaağaç ve Dimetoka'yı kurtararak Edirne'ye Enver Paşa'dan sonra girmişti.

İleri harekâtı öncesi 18 Şubat 1913 tarihinde Hilâl-i Ahmer Gelibolu'da bir Hastane açtı. Burada Baştabip Dr. Rasim Ferit Talay, Dr. Sedat Bey, Dr. Behçet Sabit Erduran (1886-1980) ve Dr. İhsan Arif Bey görev yaptılar. Savaş Gelibolu mıntıkasında başlayınca Çanakkale'ye de 21 Ocak 1913 tarihinde Hilâl-i Ahmer Hastanesi kuruldu. Burada önce Dr. Tevfik Rüştü Aras (Hilâl-i Ahmer Salnamesinde ismi Reşidi Bey olarak geçmekte) sonra Dr. Hüseyin Fehmi Bey Baştabip olarak çalıştı. Ayrıca Operatör Dr. Aduridis, Dr. Yusuf Ziya ve Dr. Ahmet Efendi de bu hastanede görev yaptılar. Savaş sırasında bu defa 10. Kolorduyu takip etmek üzere İstanbul'dan 7 Şubat 1913 günü yeni bir Hilâl-i Ahmer heyeti daha Gelibolu'ya gönderildi. Bu heyette Sertabip ve operatör Hüseyin Fehmi, Operatör Dr. Ertuğrul (Baykal) Bey, Dr. Recep Hayri ve Dr. Mustafa Kazım Bey görev yaptı. Bu heyet Nisan 1913 tarihinde Münderis mıntıkasına gönderildi. Bu sırada yaralı ve hastaları Gelibolu ve Çanakkale'den İstanbul'a nakletmek için Komriç isminde

673 Mehmet Derviş Kuntman, Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, Genelkurmay ATASE yayını, 2. Baskı 2010, s. 51-57

bir vapur kiralandı ve içinde ameliyat yapılabilecek hale getirildi. Komriç Vapurunda ise Sertabip Şevket Bey ve operatör olarak Akif Tevfik (Atlamaz) Bey görev yaptılar.

Diğer taraftan Teşkilat-ı Mahsusa Edirne'yi kurtarmak için İstanbul'da gönüllü kuvvetler toplamağa başladı. Bunların başında Süleyman Askeri Bey, "Umum Çeteler Kumandanlığı'nın başında da Eşref Bey bulunuyordu. İstanbul'da toplanan ve hiç durmadan büyük bir hırsla eğitim yapan bu gönüllü birliğin içinde Galatasaray Mekteb-i Sultanisi öğrencileri, İstanbul İtfaiyecileri, İzmir ve İzmit hapishanelerinden af edilmiş mahkûmlar, Erzurum Dadaşları, Aydın Zeybekleri, Trabzon, Kars, Uşak taburları, Soma Redif taburu ve Cihangiroğlu İbrahim Bey emrinde Çerkez gönüllüler vardı. Oldukça ciddi ve sıkı eğitimden sonra birliklerin artık hazır olduğuna inanıldığında İstanbul'un çok yakınlarına kadar sokulmuş olan Bulgar askerlerinin elindeki tepeler ani bir baskınla ele geçirildi.[674] Ancak Edirne'ye ilk giren ise Hurşid Paşa'nın emrindeki süvari kıtalarının reisi olan Enver Yarbay'dı. Enver Yarbay 22 Temmuz günü gece yarısı birliğiyle şehre girmişti. Bu nedenle de bundan sonra "Edirne Fatihi" ünvanı ile anılmaya başlandı ve rütbesi Albaylığa yükseltildi. Edirne'nin geri alınışı sırasında Kuşçubaşı Eşref (Sencer) (1873-1964) de çetesiyle Edirne'ye gelmiş ve savaşmıştı. Bu çete içinde bulunan Fedai Zabitan dan Müşir Fuat Paşa'nın oğlu Reşit kahramanca döğüşerek şehit olmuştu. 10 Ağustos 1913'de Mustafa Kemal Edirne'den ayrıldı. 29 Eylül 1913 günü Osmanlı Devleti Bulgaristan'la İstanbul Antlaşması'nı imzaladı. Bu anlaşmayla Edirne Osmanlı Devleti'nde kalıyor, Trakya'daki Türk sınırını Meriç nehrinin 25-30 km. kadar batısından geçiyordu. 27 Ekim 1913 günü Mustafa Kemal Sofya Ataşemiliterliğine, Fethi(Okyar) Bey de Sofya'ya elçi olarak atanmıştır.[675] Dr. Mehmet Derviş Kuntman'ın bulunduğu 91. Alay da Edirne'ye girdi ve Sinekli Ovası'na yerleşti.[676]

Edirne İleri Harekâtında çalışan bazı tabipler aşağıda verilmiştir:

Dr. Lütfi Aksu (1886-?, profesör): 3. Kolordu hıfzıssıhha müşaviri olarak Edirne'nin kurtarılışına katıldı. Birinci Dünya Harbinde Kafkas ve Filistin Cephelerinde hıfzıssıhha müşavirliği yaptı.[677]

Dr. Vasıf Amasyalı: Maydos, Gelibolu, Erenköy ve Çamlık askeri hastanelerinde görev yapmış, Edirne ileri harekâtında Dimetoka ve Edirne'de vazife görmüştür.[678]

Dr. Neşet Usman (1875-1949, ilerde Profesör) 1912'de Bahrisefid Boğazı Kuvayi mürettibinde karargah tabibi ve menzil sıhhiye müfettişi olmuştur.[679]

Dr. Fatin Gülmezoğlu (1884-?): Şarköy ve Edirne ileri harekâtında bulundu.[680]

Dr. Galip Pertev Türegün (1875-1970): 27. Fırka Başhekimi olarak Bolayır ve Edirne cephelerinde bulundu.[681]

---

674 Aydın Ayhan, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Değeri Anlaşılamayan Fedaisi: Kuşçubaşı Hacı Sami Bey www.balkanlar.net

675 Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara, s.53

676 Mehmet Derviş Kuntman, Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, Genelkurmay ATASE yayını, 2. Baskı, 2010, s. 63

677 Fethi Erden, a.g.e., s. 12

678 Fethi Erden, a.g.e. s. 17

679 Fethi Erden, s. 236

680 Fethi Erden s. 109

681 Fethi Erden s. 231

Balkan Savaşı sonrası sıhhiye hizmetlerinde değişiklik ve terhis

Türk Ordusu Balkan Harbinde tarihinin en büyük bozgunlarından birine uğramıştı. İaşe, yiyecek ve içecek sıkıntısı başlamıştı. Asker açlıktan harp edemez hale gelmişti. Balkan Savaşı sırasında sağlık hizmetlerinde de büyük bir kargaşa yaşanmış ve yeteri kadar etkili bir sağlık hizmeti verilememiştir. Tevfik Sağlam Hocanın ifade ettiği gibi menzil teşkilatı çok basitti ve bunun önemi anlaşılamamıştı. Yapılan hizmetler de beceriksizce yapılmıştı. Selanik'in teslimi sonrası askeri vazifesi henüz bitmeyen ve binlerce hasta ve yaralıyı tedavi etmeye mecbur olan Garp Ordusu Sıhhiye Müfettişi Ferik Dr. Selami Paşa Yunan ordusu kumandanından aldığı müsaade ile Osmanlı kumandanına haber bile vermeden İstanbul'a firar etmiştir.[682]

Balkan Harbinde asker hekimliğine yaramadıkları anlaşılan bu gibi yüzlerce hekim savaş sonrası bir günde emekli edildi. Bu nedenle Balkan Savaşı sonrası Dr. Süleyman Numan Paşa 24 Birinci kanun 1913'de Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi reisi yapılır ve Almanya'dan bir ıslah heyeti davet edilir. Dr. Albay Mayer, Süleyman Numan'ın yardımcısı olur. Süleyman Numan'ın diğer bir yardımcısı ise Dr. Binbaşı Refik Saydam'dır.[683]

Balkan Savaşı bitince Ekim 1913 de terhis olan askerlerin İstanbul'a uğratılmadan Gelibolu üzerinden sevkiyatının yapılması kararlaştırıldı. Ancak terhis olan askerler Anadolu'ya hastalık taşımışlardı. Ankara, Trabzon, Van illerinde halk koleraya ve tifüse yakalanmıştı. Dimetoka'daki 9. Kolordu Gelibolu'ya taşınmış ve baştabipliğine Miralay Dr. İbrahim Tali Bey atanmıştı. Terhis olmadan önce birliklerde 20 gün temizlik yapılmış terhis işlemleri başlatılmıştı. 1913 yılı sonlarında Enver Paşa'nın isteğiyle Almanya'dan askeri bir heyetin gelmesi kabul edilmişti. 1913 yılı Aralık ayında Liman Von Sanders Paşanın başkanlığında Heyet-i Islahiye (reform kurulu) adı altında kırk kişilik bir Alman ekibi İstanbul'a gelmiş ve Balkan Savaşı hezimeti ve perişanlığını gidermek amacıyla bütün askeri yönetim sorumluluğu bunların eline bırakılmıştı. Bu sırada askeri sağlık daire başkanı olan Süleyman Numan Bey'in yanına askeri sağlık ıslahı için Prof. Dr. Mayer verilmişti.[684] Süleyman Numan Bey 1913 yılında general olmuştu. Reform başlangıcında asker hekimliğine yararlı olamayacağı anlaşılan yüzlerce hekim bir günde emekliye sevk edilmiş, askeri sağlık işlerinin başına genç elemanlar getirilmiştir. Ordu Sağlık dairesi personel şubesi düzene sokulmuş ve daha önce bu kuruluşta olmayan her hekim için bir özel şahsi dosya sistemine ancak 1913 de başlanılmıştı. Prof. Mayer, Alman sıhhiye tüzük ve yönetmeliklerini tercüme ettirmiş köklü bir çalışma düzeni yaratmaya çalışmıştı. Ceride-i Tıbbiye adıyla çıkan dergiyi Dr. Yüzbaşı Hasan Kadri Dirim çıkarmaya devam etmişti.[685]

Batı Trakya Geçici Hükümeti ve Dr. Eğinli Hasan Rıza

Edirne geri alınmıştır ancak Osmanlı'nın en önemli topraklarından olan Batı Trakya hâlâ işgal altındadır. Bulgarlar, Doğu Trakya'yı kaybetmiş olmanın verdiği hırsla batıda

682 Behiç Erkin, Hatırat, Türk Tarih Kurumu yayını, 2010 s. 173
683 Tevfik Sağlam, Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet, İstanbul Askeri Matbaası, 1941, s. 4
684 Dr. Kemal Özbay, Cilt 1, s. 117
685 General Kemal Özbay, s. 119

kalan Türklere çok büyük eziyetler yapmaya başlar. Buradaki Müslümanları din değiştirmeye zorlarlar, kabul etmeyenleri ise hemen katlederler. İlk komitacılardan Fuat Balkan, bu zulmü ve sonrasında Süleyman Askeri'nin emri altına girmesini şöyle anlatır.

"Üç yüz bin Müslüman, vaftiz edilip adları değiştirilerek Hıristiyan edilmişti. Bulgarlar bu alçakça hareketlerinde o kadar ileri gitmişlerdi ki, zorla Hıristiyan ettikleri bu Türklerin köylerinin meydanlarına bulup buluşturup çanlar bile koydurmuşlardı. O havalide artık ne Süleyman, ne Ahmet, ne Mehmet kalmış, bu Müslümanlar, Yuvan, İstepan filan diye anılır olmuşlardı. Oraları işgal eden komite bu halleri görüp, orduya duyurunca Fahri Paşa kolordusu erkân-ı harpleri Ali Fethi ve Mustafa Kemal Beyler bu mağdur arkadaşların kurtarılması için yapılan sevk ve idarenin başına Trabzon fırkası erkân-ı harp reisi Süleyman Askeri Bey'i getirdiler. O da ordudan ayrılan gönüllüleri peşine takarak bir hamlede Garbi Trakya'ya akın etti. Ben de Süleyman Askeri Bey emrinde bir mülazım olarak bu harekâta iştirak ettim."[686]

Enver Paşa ve Eşref Kuşçubaşı arasında yapılan gizli görüşme neticesinde, Eşref Kuşçubaşı'nın Umum Çeteler Kumandanlığı adı altında ve Süleyman Askeri'nin de kurulan gayri resmi bir birlik ile Edirne'den Batı Trakya'ya geçmesine karar verilir. Gönüllülerden oluşan bu 116 kişilik gayri resmi kurtuluş müfrezesinde Eşref Bey'den başka 15 zabit ve yüz seçme er vardır. Subaylar şunlardır: Kuşçubaşı Eşref (Sencer), Binbaşı Süleyman Askeri, yüzbaşılar; Eğinli Dr. Hasan Rıza, Kısıklılı Cemil (Irak'ta şehit düştü), Yüzbaşı İlyas Seçkin (sonra General), Fahri (şehit oldu), Akalı Kasım, Beşiktaşlı Ekrem, İhsan Eryavuz, Çolak İbrahim, Kısıklı Ali Rıza, Hilmi, üsteğmenler; Manastırlı Halim (Irak'ta şehit düştü), Fuat Balkan (sonra Yüzbaşı), Fahri, Şehreminli Sadık, Ömer Lütfü Suman, teğmenler; Beykozlu Reşat, Nişantaşlı Sıtkı (şehit oldu), Filibeli Halim Cevad, Beykozlu Hasan, Tahsin, Refik, Besim, sivil istihbaratçılar; Manastırlı Hüsrev Sami, Hacı Sami (Kuşçubaşı Eşref'in kardeşi), Çerkes Reşid (Çerkes Ethem'in kardeşi), Çakır Efe, Sapancalı Hakkı, Tatar Hasan, Karakaş İbrahim, Silahçı Hüseyin, Karagümrüklü Etem Nuri, Cihangiroğlu İbrahim (Kafkasyalı), Giritli İsmail Kaptan, Mamaka Mustafa Kaptan, Said Kaptan. Tğm. İşkeçeli Arif (sonradan Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkate'sinde faal).[687]

Süleyman Askeri'nin yanında müfreze savaşlarına katılan Dr. Yüzbaşı Eğinli Hasan Rıza hakkında detaylı bilgiye ulaşılamadı.

Edirne'den Ortaköy'e 15 Ağustos 1913 tarihinde gelen müfreze burada Bulgar Domuzciyef çetesi tarafından katledilmiş 400 Müslüman'ın henüz orta yerde olan cesetleriyle karşılaşır. Bu katliamın hesabı iki gün içinde sorulur. Süren takip sonucunda çıkan çatışma ile Bulgar çetesi imha edilerek Ortaköy ve Koşukavak kurtarılır. Bir kurtuluş müjdesi de iki gün sonra Mestanlı'dan gelecektir. Mestanlı'nın 18 Ağustos 1913 tarihinde kurtarılmasının hemen ertesi günü Kırcaali 19 Ağustos 1913 günü Bulgar işgalinden kurtarılır. Aynı gün Enver Paşa'dan gelen telgrafta, askerlerin daha ileri gitmesinin sakıncalı olabileceği belirtilse de, Eşref Kuşçubaşı Ortaköy'de Enver Paşa ile görüşür. Kuşçubaşı Eşref (Sencer) Enver Paşa'yı daha da ilerleme konusunda ikna eder. Eşref Kuşçu-

686 Fuat Balkan İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları, Arma Yayınları, İstanbul 1998
687 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992 Ankara, 3. Baskı, s. 74

başına burada Süleyman Askeri Bey bir bölük ile katılır. Süleyman Askeri'nin gizli ismi Süleyman Zeynel Abidin'dir ve bölüğünde Yüzbaşı İlyas, Üsteğmen Ömer Lütfi Sumar, Yüzbaşı Kısıklılı Cemil, Manastırlı Halim (Irak Savaşı'nda şehit), Yüzbaşı Fahri (Meriç boyunda şehit), İstihkâm yüzbaşısı Akkalı Kasım, Ütğm. İskeçeli Arif, Fuat Balkan, Beykozlu Reşat, Topçu Yüzbaşı İhsan, Hüsrev Sami ve Çerkez Reşit vardır.

Eşref Kuşçubaşı ile Süleyman Askeri'nin bölge halkından da topladığı birlikler ile iyice güçlenen kuvvetler, en büyük Bulgar çetelerinden olan Dimitriyef çetesini de imha etmeyi başarır.

Süleyman Askeri'nin eşi ve kızı bu esnada Selanik'te bulunmaktadır ve kısa süre sonra Batı Trakya'dan gelen haber, tüm Osmanlı'yı olduğu gibi Selanik'i de sevince boğacaktır. Süleyman Askeri ve Eşref Kuşçubaşı denetimdeki kuvvetler harekâta devam ederek, iki gün içinde Bulgar zulmü altında bulunan en önemli iki merkezi, Gümülcine (31 Ağustos 1913) ve İskeçe'yi (1 Eylül 1913) kurtarmayı başarmıştır... Bu haber Batı Trakya Müslümanları arasında "çifte bayram- çifte düğün yapıyoruz" şeklinde dillendirilir. Hem Gümülcine hem İskeçe'nin aynı anda çetelerden temizlenmesi davullu-zurnalı kurtuluş kutlamaları eşliğinde kutlanır.

Ancak Batılı devletlerin yoğun baskıları karşısında daha fazla dirayet gösteremeyen Osmanlı hükümeti, başta hedefledikleri gibi zaten Edirne'nin alınmış olduğunu öne sürerek, bu yüzden artık Batı Trakya'da bulunan kuvvetlerin geri dönmesini ister. Oysa Süleyman Askeri, Eşref Kuşçubaşı ve diğer subaylar, Batı Trakya Türklerini tekrar Bulgar zulmü altına bırakmak istememektedirler. İşte bu nedenle 31 Ağustos 1913'te Osmanlı ile tüm ilişkilerini kopardıklarını açıklayarak "Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nin, yani Batı Trakya Geçici Hükümeti'nin kurulduğunu ilân ederler.

Hükümetin reisliğine Müderris Salih Hoca, ikinci reisliğine de Çerkez Reşit Bey getirilir. Süleyman Askeri Bey ise "Erkân-i Harbiye Reisi", yani hükümetin "Genelkurmay Başkanı ve İcra Reisi" olarak aslında tüm kuvvet ve yetkileri elinde bulundurmaktadır.

Ancak Batı Trakya'da geçici hükümet kurulmasına rağmen baskılar azalmayınca, geçici hükümet 25 Eylül 1913'de bu kez tam bağımsızlığını ilân eder ve böylece "Garb-i Trakya Hükümet-i Müstâkilesi, yani "Batı Trakya Cumhuriyeti" kurulur. Devletin bayrağı için üç renk seçilecektir. Siyah, beyaz ve yeşil. Siyah - Balkanlardaki zulmü, beyaz özgürlüğü, yeşil ise İslam dinini temsil etmektedir. Ayrıca bayrağın üzerinde yer alan ay yıldız ise bölge halkının Türklüğünü temsil etmektedir. Gümülcine'nin başkent olduğu cumhuriyetin yüzölçümü 8578 km² dir ve çoğunluğu piyade olmak üzere 29.170 mensubu olan bir ordusu bulunmaktadır. Yeni bayrak, Osmanlı'nın bayrağı ile yanyana her yere asılır ve Batı Trakya hükümeti, Batı Trakya ajansı isminde resmi bir ajans kurarak bölgenin bağımsızlığını tüm dünyaya duyurmaya çalışır. Ayrıca daha önce kullanılan Bulgar ve Yunan pulları kaldırılarak yerine Batı Trakya Hükümeti'nin pulları kullanılmaya başlanır. Yeni kurulan hükümetin yönetim biçimi ise Cumhuriyet olacaktır.[688]

Batı Trakya Cumhuriyeti'nin marşını Süleyman Askeri yazar. Süleyman Askeri, Batı Trakya milli marşının son kıtasını "Bütün Batı Trakyalı'lar kıyamete kadar hür yaşaya-

688 Nurettin Şimşek, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askeri Bey, IQ Yayıncılık, 2008, İstanbul, s. 67-92

cak" diyerek bitirmiştir. Oysa Bab-ı Ali ve Bulgar yönetimi ile süren görüşmeler ve akabinde gelen İstanbul Antlaşması neticesinde, Batı Trakya 25 Ekim 1913'de Bulgaristan'a bırakılacak, büyük ümitler ile kurulan Batı Trakya Türk Cumhuriyeti de maalesef sadece 58 günlük bir siyasi ömür ile tarih sahnesinden çekilecektir.

Buradaki Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri ve diğer kişiler Bulgarlara karşı direniş göstermek istiyorlardı. Ancak Cemal Paşa Gümülcine'ye giderek onları ikna etti.[689]

Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin fesh edilişinin temel nedenlerinden birisi, Bulgarlar ile sulh edilmediği takdirde, Çarlık Rusya'sının olanca kuvveti ile Osmanlı'nın doğusunu işgale başlayacağı korkusudur. Diğer etkenlerden birisi Osmanlı hazinesinin çektiği büyük para sıkıntısı karşısında Maliye Nazırı Cavit Bey'in süregelen baskıları, başka bir nedeni de, bir kısım tarihçinin söylediği üzere, Enver Paşa'nın tüm bu gelişmeler esnasında apandisten hasta olması yüzünden hükümetin kararlarına yeterince mukavemet edememiş olmasıdır.

Süleyman Askeri, Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra yanındakiler ile beraber İstanbul'a döner. Ekim 1913 itibari ile Dâhiliye Nezareti Muhacirin Müdürlüğü ile vazifelendirilir. Kıdemli yüzbaşı rütbesi ile tüm Batı Trakya ve Makedonya'yı denetimi altında tutmaktadır. İstanbul'a döndükten bir süre sonra, bu vazife ile tekrar Batı Trakya'ya gidecektir. Bu kez, bölgeye gitmesinin amaçlarından birisi, Enver Paşa tarafından planlanmış olan iskân planının uygulanışını koordine etmek olacaktır. İskân planının amacı, Batı Trakya ve Makedonya'da kalmış olan Türklerin, Osmanlı hâkimiyetinde olan Doğu Trakya'ya veyahut Anadolu'ya sevkini sağlamaktır. Süleyman Askeri'nin diğer amacı ise, yeni bir savaş çıkması halinde Sırplara ve Yunanlılara karşı kullanılacak gizli kuvvetlerin oluşturma görevidir. Bu amaçla Sofya'da bulunduğu sırada da, Bulgar-Makedon Komitesi'nden Dr. Nikolof ve Pavli Satef ile görüşerek Sırplara ve Yunanlılara karşı ortak mücadele biçimleri belirlenmesinde öncü rol üstlenir.

Süleyman Askeri, Basra Valisi ve Irak Cephesi Kumandanı olana kadar, Dâhiliye Nezareti Muhacirin Müdürlüğü görevi yürütür.

Balkan Savaşı sonrası Goltz Paşa'yla başlayan Alman etkisi

Almanlar Balkan Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu üzerinde hâkimiyetlerini ve etkilerini artırmaya başladılar. Bu etki ilk önce Goltz Paşa'nın gelmesiyle başladı ve ileriki yıllarda artarak devam etti. İttihatçıları ve özellikle Enver Paşa'yı hâkimiyetlerine aldıktan sonra Osmanlı Ülkesini kendi amaçları doğrultusunda savaştan savaşa soktular. Sonunda bu memleketin birçok evladı şehit düştü. Bu işleri yapan Almanlar ve İttihatçılar ise ülkeden kaçıp gittiler. Alman Nüfuzu üzerine çok güzel bir araştırması olan Dr. Mete Soyuer, "Fil Bilimine Giriş" isimli makalesinde Goltz Paşa'nın Balkan Savaşı sonrası yazdığı son kitapta Osmanlı Devleti'ne şunları öğütlediğini belirtir:

"Vatan sözcüğünün yasak olduğu bu devirde askerlere sürekli vatan ve vatan aşkı kavramlarını aşılanması,

Halk devrim yapamayacak kadar bilgisiz ve cahil olduğu için, güçlü ve kararlı ve

689 Cemal Paşa, Hatırat, DBY Yayınları, 2. Baskı, 2012, s. 94-96

kendi içinde tutarlı, parti çekişmelerinden uzak bir siyasi iktidarın yönetimi ele alması, padişahın gücünün azaltılması,

Genç Türk hareketi Abdülhamit devrinde Fransa'da başladığı için, bir kısım Türk aydınının Fransız tipi parlamenter bir rejime yatkın olması üzerine, Türk aydınlarına ve askerlerine Almanya'ya gitmeleri ve orada kendini beğenmişlik yerine güvenilirlik, parti çekişmeleri yerine vatanseverlik kavramlarının benimsemeleri ve askerlerin politikadan uzak tutulması.

Güney'de Yemen'den, Trablusgarp'a kadar, Batı'da Arnavutluk, Bosna ve Girit'e kadar uzanan ülkenin, küçültülerek çekirdek Türkiye'nin kurulması, ülkenin savunma cephesinin küçültülerek kolaylaştırılması. Goltz'un önerdiği sınırlar Şam'da dâhil olmak üzere, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırlarıdır.

Bırakılan veya bırakılmak zorunda kalan ülkelerden gelen Türk ve Müslüman göçmenlerin ülkenin her yanına gönderilerek savaşlar nedeniyle Anadolu'da azalan Müslüman nüfusun çoğaltılması. Önceki göçlerde yapılan yanlışlıkların yapılmaması, yani 19. Yüzyılın ortalarında Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan sürülerek göçmek zorunda kalan Müslüman halkların Anadolu'ya gelmeleri sırasında olduğu gibi (Balkan Müslümanlarının, Çeçenlerin ve Çerkezlerin) büyük bir bölümünün yollarda bakımsızlık ve hastalıklardan ölümlerine engel olacak tedbirlerin alınması. Bu nedenle göç işleminin önceden planlı olarak yapılması. Böylece Anadolu'nun iç kolonizasyonunun (Türkleştirilmesinin) sağlanması.

Başkentin de orta bir yere getirilerek, Anadolu'ya hâkim bir yere kurulması ve böylece İstanbul kentinin güzelliği nedeniyle rehavet içine girip çalışmayan devlet mekanizmasının daha iyi işler duruma getirilmesi: Başkent önerisi olarak getirdiği şehirler, Konya veya Kayseri.

İslam birliği üzerinde çalışılması, eğer Araplarla böyle bir birlik sağlanabilirse, Başkentin Şam'a taşınması.

Avrupa'nın söz sahibi ülkelerinden biri olma fikri bırakılarak, bölgede İslam ülkelerinin önderi olma yolunda çaba harcanmalıdır."[690]

Görüldüğü gibi Alman Goltz Paşa daha Balkan Savaşı sıralarında Avrupa'yı kafanızdan silin Panislamizm yapın demektedir. Bu önerilerini devamlı Enver Paşa'ya da yaptı ve Birinci Dünya Savaşı'na girilmesinde etkisi oldu. Panislamizm ve Cihat ilan etmekle Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Müslümanların Osmanlı için canlarını vereceklerini sanıyorlardı ancak öyle olmayacak, Kanal harekâtında, Suriye ve Irak cephesinde Arap çeteleri askerlerimizi arkadan vuracaktır. Goltz Paşa'nın son kitabında yazdığı ve güçlünün zayıfı yenmesinin doğal olduğunu ileri süren Sosyal Darwinizmle uyumlu şu görüşlerine Dr. Mete Soyuer'in makalesinden aktararak bakalım:

"Birçok iniş ve çıkışa rağmen, Türkiye'nin despotik bir rejimden, özgürlükçü bir yönetim biçimine (Meşrutiyet) geçmesi övgüye değer bir şeydir. Geçmişteki yılların sürekli savaşlarla geçmesi nedeniyle, Osmanlı aydınları bundan sonra büyük bir özleyişle, öz-

690 Mete Soyuer, Fil Bilimine Giriş, http://berkantayhan.blogcu.com/canakkale-savaslarinda-yasamlarini-yitirenlerin-anisina-1/2339308

gürlükçü rejimin oturması için en azından 10 yıllık bir barış süresini diliyorlardı. Ayrıca liberal Avrupa'nın Türkiye'deki bu gelişmelere, olumlu bir karşılık vereceği düşüncesi hâkimdi. Fakat bu ne yazık ki ağır bir yanılgı idi. Devlet demek, erdemlerin geliştirileceği bir akademi demek değildir, güç demektir, kuvvet demektir. Başka bir ülkeden bir iyilik veya bir lütuf beklentisi söz konusu olamaz, çünkü ikili ilişkilerde çıkarlar söz konusudur. Bir devletin komşusunun zayıflığından faydalanmaması, ancak bu komşu ülkede çıkarına bir şey olmaması durumunda olur. Böyle bir durum insan ilişkilerinde, bireyler arasında güzel bir erdem sayılmazsa da, devletlerarası politikada olağan bir durumdur. Balkan ülkeleri güçlenebilmek için uzunca bir barış süresi yaşadılar. Birbirleri ile anlaştıktan sonra Türkiye'nin zayıf anını yakaladıkları bir anda hemen vurdular. Bu onların en doğal hakkı idi. Ortaya çıkan bu durum ise, Devletlerarası ilişkileri, karşılıklı olarak ülkelerin birbirlerinin haklarına ve hukuklarına saygı olarak algılayan barış âşıklılarına bir uyarıdır. Çünkü ortaya ciddi bir sorun çıktığında her devlet bu hukuku kendine özgü yorumlayacağı için, bu hukuk işe yaramayacaktır. Hukuk devleti ilkesi ülke içinde bireylerin hukuku için geçerlidir, devletlerarası değil. Diğer ülkelerden adalet beklemek ve adil bir muamele görmek istiyorsanız, bunun tek bir yolu vardır. O da güçlü olmaktır. İşte küçülmüş Osmanlı İmparatorluğunun geçmişteki acı olaylardan alması gereken dersler bunlardır."

Dr. Mete Soyuer bu görüşlerle ilgili olarak *"İlk olarak Goltz tarafından önerilen bu kendi kendinden vazgeçerek küçülüp, iyileşme reçetesi, daha sonra Türkiye'ye gelen Alman Albay von Dienst, Alman yayılmacıları Paul Rohrbach ve Dr. Ernst Jäckh tarafından da aynen önerilecektir. Fakat onların amaçları ve beklentileri daha farklıydı"* der.

İttihatçılar Alman tesirinde yetiştiği için bu etki artmaya başlar. Dr. Mete Soyuer bu konuda şunları saptamıştır:

"İttihatçıların (çoğu Alman tesirinde yetişmiş ve Almanya'da bulunmuş) bir darbe ile iktidarı aldıkları 1913'den itibaren Almanların etkisi Osmanlı ekonomi ve politikasında hızla artar. General Otto Liman von Sanders'in Türkiye'ye 1913 yılında gelişi diplomatik bir krize neden olur. "Liman von Sanders krizi" adı verilen bu uluslararası kriz, generalin İstanbul'da 1913 yılında 1. Ordu komutanlığına atanması ile ortaya çıkar. Gelen askeri heyete Osmanlı ordularının bütün kilit noktalarına etki etme ve idare etme yetkisi verilmiştir. Rusya, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının kapanacağı endişesine kapılır. Bu atamayı protesto eder. Diplomatik ve askeri yaptırımlar tehdidinde bulunur. Fransa ve İngiltere de konuya taraf olurlar. Sonunda kriz, Generalin Osmanlı orduları Başmüfettişliğine atanması ile hallolur. Alman general savaş başladıktan sonra İzmir dâhil bütün Ege'yi da kapsayan geniş bir bölgenin 5. Ordu komutanlığına getirilir. Birinci Dünya Savaşı'na katılma kararı alındıktan sonra Osmanlı ordusunda görev alan ve ordulara birliklere komuta eden Alman subayların sayısı yüzlerle ifade edilecektir. Savaşa girildikten sonra Almanya'dan büyük miktarda para, kredi ve savaş malzemesi gelir. Almanlar askeri eğitimi tamamen değiştirirler. Prusya Okulu tamamen ordu içine yerleşir. Artık verilen bütün emirler yazılı olmak zorundadır. İkmal, İstihkâm, demiryolu, tıp, eczacılık gibi geri hizmetlerinde de büyük değişimler yaparlar. Yapılan anlaşmaya göre Alman subaylar, Osmanlı ülkesinde Almanya'da aldıkları rütbelerin bir üstü ile çalışırlar. Ge-

neraller Paşa adıyla anılıyor. Yalnız şu nokta unutulmamalıdır. Almanya'dan gelen ve gelecek bu subayların yetiştirilmeleri gereği düşünce yapılarında diğer Avrupalılardan hiçbir fark yoktur. Yüksek rütbeli subayların çok büyük bir bölümü pancermenist, sosyal darwinist ve yahudi düşmanıdır. Türkiye'yi kendilerinin gelecekteki koloni bölgesi olarak görmektedirler."[691]

691 Mete Soyuer, Fil Bilimine Giriş, http://berkantayhan.blogcu.com/canakkale-savaslarinda-yasamlarini-yitirenlerin-anisina-1/2339308

V. BÖLÜM
MUSTAFA KEMAL'İN SOFYA GÖREVİ

Sofya Askeri Ateşesi Mustafa Kemal

Kasım 1913 ayı başlarında Mustafa Kemal Sofya'da askeri ataşe olarak çalışmaya başladı. Sofya'ya gelişinden kısa süre sonra Bulgaristan içinde Filibe, Plevne, Tırnova, Gabrova, Şumnu, Varna, Kızanlık ve Köstendil'i içine alan geniş bir gezi yapmıştır. Bir süre sonra manevralar sebebiyle çıktığı ikinci gezisinde de Plevne, Niğbolu ve Vidin'e uğrayarak tekrar Sofya'ya dönmüştür. Mustafa Kemal, Sofya'da önce kısa süre Grand Hotel Bulgarie Sofia'da sonra da Splendide otelinde 7 ay kadar kaldı.[692] Splendide Oteli Dundukof Bulvarı üzerindeydi. Alt katında büyük bir gazino vardı. Sahibi Panayot Karagözof adında bir Bulgar'dı ve onunla dost olmuştu. Yakın arkadaşı Şakir Zümre ile bir ev aramış ve nihayet iki katlı bir eve beraber taşınmışlardı. Matmazel Dobrova'nın bu evi Ferdinand Bulvarı 17 numaradaydı. Bu evi daha sonraki yıllarda Matmazel Dobrova ucuz bir fiyatla Türkiye'ye sattı ve Türkiye'nin Konsolosluğu olarak kullanıldı.[693] Sofya'da kaldığı süre içinde arkadaşı ve akrabası Mehmet Nuri Conker'in (1882-1937) yazdığı "Zabit ve Kumandan" adlı kitabını okuyarak Mayıs 1914'de bazı eklemeler yaptı ve "Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal" adlı yapıt ortaya çıktı. Ancak bu kitabı Sofya'da bastırma imkânı bulamadı. Mustafa Kemal Sofya görevi sırasında Dobruca'dan sınır dışı edilen ve Bulgar topraklarındaki bir kampta sefil şartlarda yaşayan Pomak Türklerinin durumunu yerinde inceleyip Bulgar hükümetine protesto notaları vermiştir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın "Makedonya Komitesi'nin Sofya'da faaliyete geçirilmesinde rol oynamıştır.[694]

Mustafa Kemal, Sofya görevi sırasında Bulgar Parlamento'sundaki (Sobranya) 17 Türk milletvekilinden biri olan Şakir Zümre Bey (1885-1966) ile tanıştı. Onunla arkadaş oldu. Şakir Zümre'nin zorlukla bulabildiği iki bilet ile Ali Fethi ve Mustafa Kemal ile Şakir Zümre birlikte operaya gittiler ve Carmen operasını izlediler. Mustafa Kemal operaya hayran kaldı. Baş kadın rolünde Porfola, baş erkek rolünde Makedonski isimli sanatçılar vardı. Opera ilk perdesi bittiğinde Bulgar Kralı Ali Fethi ve Mustafa Kemal'i yanına davet etmiş ve sanatçıları nasıl bulduğunu sorunca "fevkalade" demişti. Mustafa Kemal ile Şakir Zümre kaldıkları eve döndüklerinde gözüne uyku girmemiş ve Şakir Zümre'nin odasına giderek "Şakir, kim ne derse desin, Balkan Harbi'nde mağlûp olmamızın sebebini şimdi daha iyi anlıyorum. Ben bu adamları çoban diye bilirdim. Hâlbuki baksana operaları bile var. Operada oynayacak sahne sanatkârları, müzisyenleri, dekoratörleri hepsi yetişmiş. Opera binası dahi yapmışlar, bizim memleketimiz de acaba ope-

692 Latif Bağman, Oral Onur, Atatürk'ün Yaşamında Edirne, Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri, 1982 İstanbul, s. 25

693 Altan Deliorman, Mustafa Kemal Balkanlarda, Türkiye Yayınevi, 1959 İstanbul s. 8,9

694 Klaus Kreiser, Atatürk, s. 93

raya kavuşacağımız günleri görecek mi? O seviyeye bir gün çıkabilecek miyiz?" demişti.

Bulgarların Kiril-Metodi yortusu münasebetiyle 11 Mayıs'ta verilecek kıyafet balosuna da birlikte gitmeyi kararlaştırmışlardı. Mustafa Kemal, İstanbul'daki arkadaşı Kızanlıklı Cavid Bey'e emir eri Nuri'yi göndermiş ve ondan Askeri Müzede bulunan bir yeniçeri kıyafetinin kendisine gönderilmesini rica etmişti. Kızanlıklı Cavid Bey'de (Birinci Dünya Savaşı sırasında kaymakam-Yarbay olarak İstanbul Merkez Kumandanlığı yaptı, Teşkilat-ı Mahsusa Başkanlığı yaptı, İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü, sonra Ankara'da görev yaptı, Paşalık stajı sırasında Çatalca'da hastalanıp Fındıklı'da ölmüştür) Yeniçeri elbisesini müzeden alıp Nuri'ye verdi.[695] Şakir Zümre Deliorman kıyafeti giyerken, Mustafa Kemal yeniçeri kıyafeti giymişti. Evlerine dönmek üzere geç vakit ayrıldıklarında, İspanya maslahatgüzarı olan esmer bir diplomatın ısrarlarına dayanamayarak onun evine gitmişlerdi. Bu diplomat evinde daha sonra herkesin bildiği Mustafa Kemal'in yeniçeri kıyafetli fotoğrafını çekti. Şakir Zümre bu fotoğrafı yıllar sonra Mustafa Kemal'e getirmişti.[696, 697] Şakir Zümre Mareşal Fevzi Çakmak'ın yakın akrabasıydı. Kurtuluş Savaşı'nda Bulgaristan'dan silah ve cephane gönderdi. İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi. Cumhuriyet döneminde Türkiye'ye geldi ve ilk özel silah fabrikası kurdu. Uçak bombaları yaptı. Şakir Zümre Fabrikası çeşitli ülkelerden siparişler almış ve yurt dışına da üretimler yapmıştır. İhracat yaptığı ülkelerden kimileri Yunanistan, Bulgaristan, Polonya ve Mısır'dır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan silah yardımı olunca fabrika üretimi durdu ve meşhur "Şakir Zümre Sobaları" imal etmeye başladı.

Mustafa Kemal, Sofya'da iken Türklerle yakın temasta oldu. Baş müftü Hocazade'yi makamında ziyaret etti. Ayrıca "Muallimin-i İslamiye Cemiyeti'ni ziyaret ederek Türk öğretmenlerini bir gaye üzerinde birleşmeye çağırdı. Bulgaristan'daki Makedonya İhtilal Komitesi'ni kazanmak için örtülü ödenekten 2000 altın verdi.[698]

Mustafa Kemal bir ara İstanbul'dan kendisine bir at getirtti ve onunla gezmeye başladı. Bu atla yaptığı gezintiler çok kere Balibaba Türbesine veya Panşerev köyüne kadar uzanıyordu. Buraya diplomatlarda gezmeye gelirlerdi. Balibaba Türbesi ise halk tarafından çok kutsal sayılan bir türbeydi.[699] 3 Ocak 1914'te ise Enver, yarbay iken iki rütbe ilerleyerek tuğgeneral ve harbiye nazırı oldu. Mustafa Kemal, arkadaşı Dr. Tevfik Rüştü'ye o sırada yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Enver enerjiktir ve bir şeyler yapmak isteyecektir; ancak hesapsızdır. Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti'ne İsmail Hakkı'yı (padişahın damadı) getirmeyi düşünmektedir. O da bir şey yapamaz. Ben o makama gelirsem iyi işler görebiliriz."

Dr. Tevfik Rüştü, bu mektubu bacanağı ve İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderlerinden Dr. Nazım'a gösterdiği gibi, Talat Paşa'ya da gösterdi. Dr. Nazım ve Talat Paşa (1874-1921) bu işe sıcak bakarken Enver Paşa istemedi. Bu nedenle Enver Paşa, Mustafa Kemal'e ek görev olarak 11 Ocak 1914'te Bükreş, Belgrad ve Çetine askeri ataşeliklerini de verdi. Mart 1914'te Mustafa Kemal yarbay oldu.

---

695 Altan Deliorman, Mustafa Kemal Balkanlarda, Türkiye Yayınevi, 1959 İstanbul s. 27
696 Fabrikatör (veya Atatürk'ün gençlik arkadaşı) Altan Deliorman, Orkun 100. Sayı, web sitesi www.orkun.com.tr
697 Altan Deliorman, Mustafa Kemal Balkanlarda, Türkiye Yayınevi, 1959 İstanbul s. 10,11
698 Altan Deliorman, Mustafa Kemal Balkanlarda, Türkiye Yayınevi, 1959 İstanbul s. 17
699 Altan Deliorman, Mustafa Kemal Balkanlarda, Türkiye Yayınevi, 1959 İstanbul s. 44

Mustafa Kemal, Sofya askeri ataşeliği sırasında Bulgar Genelkurmay Başkanı Fiçev'den çok önemli bir gerçeği öğrendi. Bulgar generali Balkan Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'ndaki Alman subaylarının kendisine bilgi verdiklerini söyledi. 5 Kasım 1913 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporda bu durumu şöyle anlattı:

"Bulgar Genelkurmay Başkanı General Fiçef'in, Osmanlı Genelkurmayının planlarını ve bütün stratejik yığınak hesaplarını tümüyle Alman subaylarından öğrenmiş bulunduğunu söylediği; sözü edilen bilgilerin kaynağı Alman subayları, Alman kaynakları ise bu hususun gelecek için dikkatle durulacak bir sorun olarak göz önüne alınması gereği."

Bu gerçek Alman subayların Osmanlı Genelkurmay'ında tam yetkili kılınmasının sakıncalarını bir kez daha ortaya koymuştu ve Mustafa Kemal'in Alman generallerin orduda yetkili kılınmasına olan itirazlarındaki haklılığı kanıtlanmıştı. Mustafa Kemal, bu nedenle Alman askeri heyetine tanınan yetkilere şiddetle karşı çıkmaya devam etti; ancak Enver Paşa bunları pek de dikkate almadan Alman generallerle ortaklaşa hareket etmeye devam ederek ülkeyi ve orduyu sıkıntılı durumlara soktu.[700]

Tarihçi Prof. Dr. İlber Ortaylı da Osmanlı Ordusunun emanet edildiği Goltz Paşa için şöyle der: "Osmanlı Ordusunun durumu hakkında Alman askeri makamlarına günü gününe bilgi vermekten çekinmeyen bir reformcu idi. Goltz paşa ordudaki görevini politik oyunlar için de kullanan bir müşavir idi. Goltz Paşa'nın kaleme aldığı sayısız ıslahat layihası uygulamaya konduğunda, daima önemli silah siparişleri ile sonlanıyordu."[701]

Eski Tıbbiyeli Ethem Ruhi (Balkan) ile karşılaşması

Mustafa Kemal, Sofya'dayken Bulgaristan'da Türkçe olarak yayınlanan gazeteleri kontrol altına almaya çalıştı. Bu gazetelerden "Resimli Türk Sadası"nı Sofya'da Şerifzade Ahmet Fazıl Bey (Sonradan Bulgaristan'da Demokrat Fırka Mebusu olmuş, Türkiye'ye göçmen olarak gelmiş ve 1951'de ölmüştür), "Balkan" gazetesini ise Filibe'de Ethem Ruhi (Balkan) Bey çıkarıyordu. Mustafa Kemal "Resimli Türk Sadası" gazetesinin dizgi ve baskısında bulunur ve gazetenin danışman ve kontrolörü gibi çalışırdı. Bulgar Telgraf Ajansının bültenleri o zamanlar Hariciye Nezareti binasının arka kapısının iç tarafında, her gazeteye ayrılan kısımda bulunurdu. Türk Sadası ismindeki gazetede stajyer olarak çalışan Mahmut Necmettin Deliorman adındaki 15-16 yaşlarındaki bir çocuk her sabah saat 6'da Nezarete gelir, Bulgarca olan bülteni alır, gazeteye götürürdü. Bu gazetenin mütercimi Filibeli Cavit Bey, Türkiye ve Türk siyasetiyle ilgili bir haber bulunca bunun çevirisini yapar ve bunu Mahmut Necmettin Deliorman Ferdinand Caddesi 17 numaradaki Mustafa Kemal'e götürürdü. Mustafa Kemal bunu okur, ilave edeceği bir husus varsa bir kâğıda yazar, Cavit Bey'e geri gönderirdi. O sırada Edirne'de İstanbul'daki Mihran Efendin sahibi olduğu Sabah gazetesi adına siyasi muhabir olarak bulunan gazeteci Arif Oruç'un yolladığı yazılar başmakale olarak bu gazetede yayınlanıyordu. Bu makaleler Mustafa Kemal tarafından okunuyor, ekleme ve çıkarmalar yapıyor sonra gazeteye basılıyordu. Bu nedenle Arif Oruç (1894-1950) ile Fethi Okyar ve Mustafa Kemal arasında

700 Şerafettin Turan, Mustafa Kemal Atatürk, Bilgi Yayınevi, 2004, s. 124
701 İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfüzu, İletişim Yayınları, 2004 6. Baskı, s. 98-100

samimi bir dostluk oluşmuştu.[702] Bu sırada Bulgar komitecilerinin Mustafa Kemal'e yapacağı bir suikast Bulgar Sadık ve adamları tarafından önlenmişti.[703, 704]

Ethem Ruhi Bey İstanbul'da büyümüştü. Karagümrüklü Ethem Ruhi, Demirkapı'da bulunan Askeri Tıbbiye'ye başladığında İttihat ve Terakki'yi kuran Tıbbiyeli İbrahim Temo'yla tanışarak bu gizli cemiyete girmişti. Okulda ona "Küçük Ethem" diyorlardı ve hep bu isimle anılır olmuştu. Daha sonra Abdülhamit tarafından tutuklanarak Şeref Vapuruyla Trablusgarp'a sürülen Ethem Ruhi, oradaki hapishaneden kaçıp Mısır'a gitmiş ve gazete çıkarmıştı. Daha sonra bir Mısır pasaportu çıkartarak önce Paris'e gitti ve Jön Türkler'e katıldıktan sonra Cenevre'ye geçti. Burada "Osmanlı" gazetesini Dr. Abdullah Cevdet ve Dr. İshak Sükûti'den aldığı direktiflerle yönetmeye başladı. Kısa süre sonra ise Osmanlı gazetesi 1900 tarihinde Londra'da yayınlanmaya başladı. Ancak Abdullah Cevdet ve Ethem Ruhi İsviçre'den sınır dışı edildiler. Ethem Ruhi Bulgaristan Komiserliğinde bir görev alarak Bulgaristan'a geçti.[705] Bulgaristan'a geçip Rusçuk'a yerleşti. Buradaki faaliyetlerinden sonra tekrar Mısır'a dönüp orada Osmanlı gazetesinin yayınlanmasını sağladı. Rusçuk'tayken padişaha suikast yapmak üzere İstanbul'a gönderdikleri, Balpınar'da öğretmenlik yapan Tıbbiyeli Keçi Arif isimli arkadaşının başarısız olduğunu öğrenen Ethem Nuri istibdata karşı koymak için Mısır'dan tekrar yola çıktı ve Bulgaristan'ın Filibe şehrine yerleşti. Önce burada "Rumeli" isminde bir gazete çıkardı. Padişaha karşı olan eylemleri Abdülhamit'in hafiyeleri tarafından öğrenilince gıyabında ömür boyu sürgüne mahkûm edildi. Artık İstanbul'a dönmesi mümkün olmadığından uyruğunu değiştirip Bulgar vatandaşı oldu. Kurduğu "Rumeli", "Ağabey" ve "Osmanlı" gazetelerindeki yazılarıyla Padişah Abdülhamit ve devrin ileri gelenlerine saldırdı. Abdülhamit, bunun üzerine hafiyelerine onu bir çuval içinde yakalayıp getirmeleri emrini verdi. Ethem Ruhi, bunu önceden öğrenip dikkatli olduysa da birçok defa suikasttan son anda kurtuldu. Meşrutiyet ilan edilince Ethem Ruhi İstanbul'a döndü; ancak hükümet ondan Filibe'de Türkler lehine çalışmasını isteyince Filibe'ye geri döndü. Ethem Ruhi artık "Rumeli" gazetesini haftada bir, "Balkan" gazetesini ise günlük olarak çıkarmaya başlamıştı.[706]

Ethem Ruhi, Filibe'de çıkardığı Balkan gazetesinde Türk azınlığın haklarını korumak için sert makaleler yazıyordu. Mustafa Kemal, onunla konuşup prensip birliğine varmıştı. Ethem Ruhi Bey, bir gün gazetesinde Fethi Bey'in fes yerine şapka giymesinin uygun olmadığını oradaki Türkler tarafından hoş görülmediğini yazdı. O zamanlar bunun İslamiyet'e aykırı olduğuna inanılıyordu. Aslında aydın bir insan olmasına rağmen Mustafa Kemal ve Fethi Bey'in Sofya'da şapka giymelerini de gazetesinde eleştirmişti. Bu nedenle Mustafa Kemal bir gezisinde Filibe'ye uğramış ve Ethem Ruhi Bey ve Türklerle

---

702 Metc Tunçay, Arif Oruç'un Yarın'ı (1933) İletişim Yayınları, 1991, İstanbul, s. 7

703 Latif Bağman, Oral Onur, Atatürk'ün Yaşamında Edirne, Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri, 1982 İstanbul, s. 96

704 Altan Deliorman, Mustafa Kemal Balkanlarda, Türkiye Yayınevi, 1959 İstanbul s. 12

705 M. Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, 1981İstanbul s. 41, 55

706 Yakın Tarihimiz dergisi, 2. Cilt s. 366-367

konuşmuş ancak şapka konusunda olumlu bir sonuç elde edememişti.[707, 708] Oradaki Türkler bu konuda seslerini çıkarmamışlardı ancak tasvip etmedikleri aşikârdı. Yani Ethem Ruhi'nin yazdığı makale onun haklı olduğunu gösteriyordu.[709]

Ethem Ruhi, 1914 yılında Bulgaristan'da yapılan seçimlerde Radoslov'un Liberal Partisi'nden Gümülcine milletvekili adayı oldu ve 17 Türk'le birlikte Bulgar Meclisi'ne girdi.[710] Bunların arasında Eski Zağralı Doktor Şefik Bey ve Zümrezade Şakir Bey de vardı.[711]

Bulgar komitacıları Mustafa Kemal'in Sofya'da bulunduğu sırada onu öldürme planı yapmışlardı. Mustafa Kemal'in Bulgar dostu ve Makedonya ihtilal Komitesi ileri gelenlerinden Dimo Açkof bunu öğrenmiş ve elçiliğe giderek onu haberdar etmiştir. Mustafa Kemal durumu Fethi Bey'e o da İstanbul'daki İttihat ve Terakki Merkezi'ne bildirdikten sonra, bir gün, Filibe'de Balkan gazetesini çıkaran Ethem Ruhi'nin yanına İstanbul'dan İttihat ve Terakki'nin ünlü fedaisi Bulgar Sadık uğradı. Cemal Paşa'nın bir mektubunu ona verdi ve iki Trakyalı Komitacı hakkında bilgi istedi. Ethem Ruhi, Bulgar Sadık'a Mustafa Kemal'i öldürmek isteyen komitacılar hakkında bilgi verdikten 15 gün sonra Bulgar Sadık tekrar Ethem Ruhi'ye uğrayarak "Benim işim tamam. Artık dönüyorum, hakkını helal et," dedi. Ethem Ruhi biraz açıklama isteyince "Kokusu nasıl olsa çıkar, öğrenirsin," diyerek İstanbul'a doğru yola çıktı. Üç gün sonra gazeteler cinayeti yazarken Bulgar Sadık çoktan sınırı aşmış, İstanbul'a gelmişti. Bu şekilde Mustafa Kemal bir suikasttan kurtulmuştu.[712, 713]

Bulgar Sadık aslen Bulgaristan'ın Pravadı kazasının Kuştepe köyünden bir Bulgar'dı. Sonra Müslüman oldu ve bir Türk kadın ile evlendi. İttihat ve Terakkinin emriyle birçok işlere karışmış, suikastlar düzenlemiş, hatta Moskova'ya kadar gidip Rusların bir silah fabrikasını bombalayıp gelmişti. Petersburg'da 37 000 kişinin çalıştığı Oknita Silah Fabrikasını Almanların ricası üzerine havaya uçurmuştu. Milli Mücadele zamanında da Rum çetelerini yok etmiştir.[714]

Ethem Ruhi (Balkan) Bulgaristan'da mebus seçilmiş ve Türk Mektepleri Umum Müfettişliği yapmıştı. Bulgaristan'da defalarca hapse girdi ve ölüm tehlikeleri atlattı. 1920 yılında 1. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'ı Osmanlı Devleti yanında savaşa sokmak suçuyla Şakir Zümre ile beraber tutuklandı ve 7 ay hapis yattı. Balkan gazetesi kapatıldı. Çiftçi Partisine katılmak ve Trakya meselesi ile uğraşmamak şartıyla serbest bırakıldı. Yedi ayda 16 yılık sermayesi elinden gitti. 1920'de Türkiye'ye kaçarak İstanbul'da yaşamaya avukatlıkla ekmeğini kazanmaya çalıştı. Bu defa da eşinin hastalığı yüzünden malını mülkünü kaybetti, maddi sıkıntıya girdi.[715] Sarıyer'de 1949 yılında öldüğünde cenazesi parasızlık-

---

707 Atatürk Ansiklopedisi, May Yayınları, 1971 İstanbul s. 174
708 H.İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, Cilt 1. s. 474, 476
709 Altan Deliorman, Mustafa Kemal Balkanlarda, Türkiye Yayınevi, 1959 İstanbul s. 20
710 Mehmet Serez, Atatürk ve Milli Mücadelede Tekirdağ, T.C. Tekirdağ Valiliği Yayınları, 1988, Tekirdağ, s.5
711 Atilla Oral, Şakir Zümre, Demkar Yayınevi, 2012, s. 6
712 Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 1 s. 181, 182
713 Altan Deliorman, Mustafa Kemal Balkanlarda, Türkiye Yayınevi, 1959 İstanbul s. 24, 25
714 Altan Deliorman, Mustafa Kemal Balkanlarda, Türkiye Yayınevi, 1959 İstanbul s. 24
715 Atilla Oral, Şakir Zümre, Demkar Yayınevi, 2012, s. 31, 42, 43

tan dolayı Belediye tarafından defnedildi.[716]

Arkadaşı Dr. Fikret'i İzmir'de ziyareti

Sofya'da kaldığı sırada iyice sıkılan Mustafa Kemal Trablusgarp'ta Derne Cephesi'nde hiç yanından ayrılmayan dostu Dr. Fikret'i (Onuralp) ziyaret etmek istedi. Onunla birkaç kez mektuplaşmışlardı. Önce elçiliğe gitti. Durumu Ali Fethi'ye anlatacaktı; ancak onu bulamayınca şöyle bir not yazdı: *"Fethicigim, seni bugün bulamadım. Biraz sıkıldım, belim de çok ağrıdı. Birkaç günlüğüne Varna'ya gidiyorum. Biraz dinleneceğim. Beni merak etme, gözlerinden öperim. Kemal."*

Mustafa Kemal, ilk otobüsle Varna'ya gitti ve oradan vapura binerek İzmir'e doğru yola çıktı. Dr. Fikret o sırada İzmir Memleket Hastanesi'nde çalışıyordu. Mustafa Kemal, İzmir'e varınca doğru hastaneye gitti ve Dr. Fikret'i buldu. İkisi de Namık Kemal ve Tevfik Fikret hayranıydı, ayrıca alaturkayı ve halk türkülerini seviyorlardı.

Dr. Fikret seçkin bir ailenin çocuğuydu. Annesi tarafından soyu Şeyh Edebali'ye dayanıyordu. Dedesi Kayseri Kumandanı Şerif Paşa'ydı. Tıbbiyedeyken hürriyetçi fikirleri yüzünden tutuklanmış ve işkence görmüştü. Tıbbiyeyi bitirdikten sonra İttihat ve Terakki'ye girmiş, daha sonra da Mustafa Kemal gibi gönüllü olarak Trablusgarp'a gitmişti.

Mustafa Kemal ve Dr. Fikret üç gün boyunca ülke sorunlarını görüşüp gezdiler. Mustafa Kemal izinsiz geldiği halde dönmeyi pek istemiyordu. Dördüncü gün kahvaltı yaparken dönme konusunu Dr. Fikret açmıştı. *"Sofya'ya ne zaman döneceksin Kemal?"*

Mustafa Kemal, *"Döneceğim zamanı bilirim,"* demişti. Ancak dönmeye hiç niyeti yoktu. Dr. Fikret arkadaşının başının belaya girmesini istemiyordu. Bu nedenle bir bilet alarak haziran ortalarında onu zorla Sofya'ya gönderdi.

Dr. Fikret, Ankara'da Meclis kurulurken Mustafa Kemal'in yanına ilk gelenlerden oldu. Önce Kozan'dan, sonra Ertuğrul ve Bilecik'ten milletvekili oldu. 1925 yılına kadar da Atatürk'ün sofrasını paylaşanlardan biri olmuştu.[717]

Dr. Şükrü Şenozan ise anılarında Mustafa Kemal ile 1913 yılında İzmir'de Dr. Tevfik Rüştü Aras, Dr. Rasim Ferit Talay, Şükrü Kaya, Cemal Şahingiray ve Dr. Cemal Tunca ile birlikte evinde toplandıklarını ve sabaha kadar musiki yaptıklarını anlatarak şöyle söylemektedir: "Mustafa Kemal Bey, hükümetin idaresizliğinden, harici siyasetin kirli safhalarını, balkan harbinde mağlubiyetimizin sebeplerini, sağlam ve temiz bir imanla anlatıyordu. Seneler geçti. Umumi Harbin sonlarına doğru Viyana'ya gitmiştim. 1918 senesi haziran ayında bulunduğumuz otelin salonuna girdi. Birlikte olduğumuz zevatla ayağa kalktık. Takdim sırasında bana bakarak *"– Doktor... İzmir'deki gibi bir musiki âlemi daha yapabilecek miyiz?"* Diye sordu, *"Elbette yaparız Paşam,"* dedim."[718] Bu musiki toplantısı muhtemelen Mustafa Kemal'in İzmir'e yaptığı bu kısa seyahatte olsa gerektir. Tevfik Rüştü Aras'ın enişteşi olan Dr. Cemal Tunca bu sırada İzmir Memleket Hastanesi

716 Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 1 s. 174

717 Hıfzı Topuz, Gazi ve Fikriye, Remzi Kitabevi, 2001, İstanbul, s.54-58

718 Sadi Yaver Ataman, Atatürk ve Türk Musikisi, Kültür Bakanlığı yayını, 1991, Ankara, s. 64-65

operatörü olarak görev yapıyordu.

Araştırmalara yansıdığı biçimiyle Türk Kurtuluş Savaşı'ndan önce Mustafa Kemal'in son İzmir ziyareti 22 Eylül 1913 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu ziyaretinde yanında Dr. Tevfik Rüştü Bey de bulunmaktadır.[719]

Sofya'da yazdığı kitap: "Zabit ve Kumandan ile Hasbihal"

Mustafa Kemal, daha sonraki yıllarda söyleyeceği "Hürriyet ve İstiklâl benim karakterimdir," sözünün güzel bir işaretini 1914 yılında Sofya'dayken yazdığı "Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal" isimli kitabında da şu şekilde vermişti: "Şüphe yok ki, bizim milletimizin seciyesi de bütün seciyeler gibi tealiye, matlup şekle tahavvülc müstaittir. Fakat binefsihi olmak şartıyla! Eğer bizim seciyemize, hariçten bizim seciyemizden başka seciyelerdeki müessirler tarafından bir şekil verilmek istenirse, bundan sabit ve muayyen hiçbir şekil, hiçbir netice hâsıl olamaz!"[720] Mustafa Kemal'in çocukluk arkadaşı olan Fuat Bey, Trablusgarp dönüşü evlenir ve o tarihte Sofya elçiliğimizde ataşemiliter olarak çalışan Mustafa Kemal'i düğüne davet eder. Mustafa Kemal, arkadaşı Fuat'a oldukça duygulu bir tebrik mektubu yazar. Bu mektubun özelliği içeriğinden anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal'in daha o yıllarda ne kadar çok kitap okuduğunu, onun bilgi birikimini ve edebiyata olan ilgisini göstermesidir. Mektup şöyledir:

"Aziz Kardeşim Fuat,

Müjdeli haberini beşaretle telakki ettim. Mes'ut ve bahtiyar olmanı bütün mevcudiyetimle temenni ederim. Sen bu neticeye layıksın. Bana da aynı yolu tavsiye ediyorsun, Evet... Benim ismim Kemal; ama ben izdivaç bahsinde kendimde bu vasfı ne yazık ki henüz göremiyorum. Şimdilik Sofya'dayım. Kısmet buradan hangi diyarın yolunu gösterir, bilemiyorum.

Bir Fransız şairi Jean Richepin, hayatı şöyle anlatıyor:

"Biraz ümid, biraz heyecan biraz güzel günler hasreti ve bunlara kavuşma hazzı içinde ebedi sükût..."

Bir başka Fransız şairi Baudelaire de şöyle tarif ediyor hayatı:

"Biraz tecessüs, biraz direniş, sonra ebedi çile..."

Ben de inanıyorum ki insanlar akıl ve iradelerini kullanırlarsa yaşamayı ümid ve güzel günler olarak mısralaştıran Richepin'in temennisine mazhar olurlar. Sende bu meziyetlerin tamamiyetine kalben kaniim. Valide ile hemşire bu habere çok sevinmişlerdi. Onlar bana vekâlet ederler. Sefirimiz Fethi (Okyar) Bey de tebriklerini bildirmemi hassaten söyledi.

Müstakbel yengemize de hürmetler eder hasret ve muhabbetle gözlerinden öperim kardeşim."[721]

Sofya'dan Dr. Tevfik Rüştü'ye gönderilen mektup

Mustafa Kemal Sofya'da askeri ateşe iken 28 Mayıs 1914 tarihinde Saraybosna'da

719 Melih Tınal, Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri ve Vefatının İzmir'deki Yankıları ÇTTAD,VII/16-17, (2008/ Bahar-Güz), s.s. 19-33

720 Mustafa Kemal Atatürk, Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal, Cumhuriyet Yayınları, 1998, İstanbul, s.94

721 Cemal Kutay, Bilinmeyen Tarihimiz, Dizerkonca Matbaası, 1974, İstanbul, s. 272

silahlar patlar ve Birinci Dünya Savaşı başlar. 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti Almanya ile gizli askeri ittifak anlaşması yapar. 3 Ağustos 1914'te Almanya, Fransa'ya savaş ilan eder ve 27 Ağustos'ta Alman Orduları Paris üzerine yürür. Herkes Almanların zafer kazanacağını sanırken 5-10 Eylül'de Marn Savaşı'nda Almanlar yenilir. Bu sırada Osmanlı Devleti'ni yönetenler hemen savaşa girmeyi ve Almanya'nın yanında yer almayı düşünürler. İstanbul Meclisi Mebusan Başkanı Halil (Menteşe) Bey Bulgarların Osmanlı Devleti'yle birlikte savaşa (Birinci Dünya Savaşı) katılmalarını sağlamak için Sofya'ya gelir. Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'na katılmamız konusundaki görüşlerini işte bu sırada, daha Marn Savaşı'nda Almanlar ilk yenilgiyi almadan önce, Ağustos 1914'te, 17 küçük yaprak üzerine yazdığı bir mektupla, arkadaşı İttihat ve Terakki Partisi Genel Sekreteri Dr. Tevfik Rüştü'ye gönderir. Bu mektupta Mustafa Kemal özetle şöyle der:

"Bu savaş çok uzun sürecektir, ona girmekte geç kalınmaz, bundan korkup acele etmeyelim. Fransızlar durumu düzeltebilirler, eğer bu mektubu aldığında Almanlar Paris'e girmiş olurlarsa arkadaşlar beni yine kötümserlikle suçlarlar, ancak aldırış etmem. Ne yap yap, partinin Genel merkezindeki dostlarınıza, özellikle bacanağınız Doktor Nazım Bey'e bütün gayretinle anlatmaya çalış."

Dr. Tevfik Rüştü, bu mektubu bacanağı Dr. Nazım'a gösterir, Talat ve İttihat ve Terakki diğer genel merkez üyeleri de Mustafa Kemal'e hak verirler. Ancak atılan yanlış adımlar yüzünden Osmanlı Devleti birkaç ay sonra, 29 Ekim 1914'te savaşa girer[722] ve Mustafa Kemal ileri sürdüğü görüşlerinde haklı çıkar.

Süleyman Askeri Bey ile görüşmesi

Teşkilat-ı Mahsusa başkanı Süleyman Askeri Bey Sofya'da Enver Paşa'nın emriyle Fethi Okyar ve Mustafa Kemal ile görüşmüştür. Görüşmenin nedeni Enver Paşa'nın Bulgarların Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı tarafında yer alması için faaliyette bulunmalarını istemesiydi. Süleyman Askeri bu nedenle defalarca Sofya'ya gitti.[723]

Bir görüşmede Mustafa Kemal Irak cephesinin boş olduğunu, bunun tehlikeli olabileceğini, kendisinin oraya gönderilmesi isteğini Enver Bey'e iletmesini Süleyman Askeri Bey'den istemiştir. Süleyman Askeri Bey bu isteği ileteceğini belirterek İstanbul'a gitmiştir. Ancak bu göreve yani Irak cephesine Süleyman Askeri Bey kendisi gitmiş ve orada şehit olmuştur.[724] Süleyman Askeri Bey, Mustafa Kemal'in çocukluk arkadaşı Nuri Conker'in kayınbiraderiydi.

722 Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara, s.66-67

723 Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk, İlgi Kültür Sanat, 2011, İstanbul, s. 145

724 Nurettin Şimşek, Teşkilat-ı Mahsusasının Reisi Süleyman Askeri Bey, IQ Yayıncılık, s. 146

VI. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞİMİZ VE DOĞU-KAFKAS CEPHESİ

Birinci Dünya Savaşı'nın nedeni ve girişimiz

Birinci Dünya Savaşı'nın nedeni Avrupa ülkeleri arasındaki pazar kavgasından çıkmıştır. Göz Hekimi Dr. Mete Soytürk bunu "Fil Bilimine Giriş" isimli makalesinde şöyle anlatır:

"1. Dünya Savaşı'nın çıkmasının nedeni Avrupa'daki 5 ülkenin, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, İngiltere ve Rusya'nın üst düzey yöneticileri arasında gittikçe artan rekabettir. Bu rekabet şu alanlarda kendini göstermiştir.

A. Ekonomik olarak hızla gelişip daha fazla pazarı ele geçirmek,

B. Daha çok ülkeyi kendi sömürge yönetimi altına almak,

C. Çok yakın bir zamanda Osmanlı İmparatorluğu parçalandığında, kim ne pay alacak kavgası.

D. Hem bu amaçla hem de askeri prestij amacıyla yoğun bir silahlanma yarışına girişmek.

Bu durumu "Düşman kardeşlerin kurtlar sofrası" olarak adlandırabiliriz. Düşman kardeşler, çünkü, Almanya, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan, Yunanistan ve Rusya kralları birbirlerine kız ve damat vererek akraba haline gelmişlerdir. Kurtlar sofrası, çünkü sömürülecek bölgeleri önce kardeş kardeş aralarında paylaşabiliyorlar, ortak hareket ediyorlar, anlaşamadıkları zaman da birbirlerini yiyebiliyorlar.

Bu ülkelerin kralları, padişahları, çarları ve imparatorları toplumlarına gerekli bu psikolojik koşulları hazırlayarak birçok kişinin ölümüne neden olacak bir dünya savaşını işte bu yüzden başlatmışlardır.

28 Temmuz 1914 de Avusturya-Macaristan imparatorluğu, Sırbistan'a savaş açmış. 4 gün sonra Almanya, Avusturya-Macaristan'ı destekleyerek 1 Agustos 1914'de Rusya'ya, 3 Ağustos'ta Fransa'ya, 4 Ağustos'ta da İngiltere'ye savaş ilan eder. Savaşa giren büyük güçler, İtalya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Osmanlılar gibi daha tarafsız olup harbe girmemiş fakat stratejik önemi olan ülkeleri kendi yanlarına çekmek için diplomatik bir seferberlik başlatmışlardır. Bu ülkelere vaad edilen ise hep aynıdır. "Bir koyup, üç almak". 30 yıldır sürekli savaş içinde olan Osmanlılar, Avrupalıların yaptığı bu yeni savaşa önce uzaktan bakmıştır. Hatta hükümet bir süre İngiltere'yi destekler bir hava içine de girmiştir.

"Ağustos ve Eylül aylarında Almanlar Belçika'yı ezip geçtikten sonra Fransa'da tıkanırlar. Daha bir kaç ay öncesi, Türklerin ittifak teklifini reddeden ve Osmanlı ordusunun silah ve yetenceğini küçümseyen Almanya, Osmanlılarla bir ittifaka gönülsüz iken, kendi

Batı cephelerinde işler iyi gitmeyince, Fransız, İngiliz ve Ruslara yeni cepheler açtırmak için, hem diplomatik (Büyükelçi Wangenheim), hem askeri kanallardan (İstanbuldaki Alman askeri yardım heyeti), hem de bozuk Osmanlı ekonomisi için mali yardım vaat ederek, İstanbul'a baskı yapmaya başlar. Birdenbire 2 Ağustos 1914 günü Türk Alman Askeri ittifak anlaşması imzalanır. 3 Ağustos 1914 günü İttihat ve Terakki Hükümeti seferberlik ilan eder. Alman Başbakanı 4 Ağustos'ta Türk'lerin hemen bugün Rusya'ya harp ilan etmesini ister. Anlaşma gereği Almanya Ruslarla harp ederse, Türkler'de Ruslara harp ilan edecektir. Türkler anlaşmayı daha farklı yorumlayarak beklemeyi tercih ederler. Fakat anlaşma maddeleri gereği, Türk Silahlı güçlerinin tamamı Alman komutanın emrine verilmiştir. Bu Alman komutan da, emirleri Alman başkomutanlığından almaktadır.

"Türk-Alman anlaşması bütün hükümetin bilgisi dışında, Almanlar ve Enver paşa arasında imzalanır. Osmanlı devletinin savaşa girmesi karşılığında anlaşma gereği Almanya, Osmanlı imparatorluğuna 5.000.000 altın kredi açacaktır. Yapılan antlaşma gereği Alman subaylar çok önemli mevkileri ve ordunun bütün idare birimlerini neredeyse ele geçirirler. Enver Paşa da Başkomutan yardımcılığına getirilir. Yalnız bu yardımlar hemen gelmez. Yardımlar şarta bağlıdır. Yani Osmanlı ordusunun Doğu'da Ruslara ve Güney'de İngilizlere karşı yapılacak harekâta göre davranılacaktır. Bu nedenle Berlin Askeri Ataşesi Cemil Bey'e sürekli baskı yapılır, neredeyse aba altından sopa gösterilir. Almanlar yardımların karşılığını açıkça görmek isterler.

"Enver Paşa kendisinin söz sahibi olduğu, Türk Genelkurmay birimlerinin bile işine karışamadığı Teşkilat-ı Mahsusa adında bir bölüm kurar. Bu bölüme eski emekli askerlerden ve ittihatçı ileri gelen sivillerden bazıları da alınır. Amaç, yakında çıkacak savaş sırasında düşman ordusunun gerisine sarkarak, Kafkasya'da İran'da Rus ve İngiliz ordusunu arkadan vuracak veya ilerlemelerin önceleyecek çeteler kurmak, ayrıca yöredeki Ruslara ve İngilizlere düşman halktan çeteler ve birlikler oluşturarak, Türk ordusunun ilerlemesini kolaylaştırmaktır.

"Almanlar, Enver Paşa'yı Kafkasya'dan, İran'a ve Türkistan'a uzanan geniş bir Turan ülkesi, Mısır'ın cihat edilerek fethedilmesi, İslam birliği ve İslam âleminin lideri olunması gerektiği, Kırım'ın kurtarılması için buraya çıkarma yapılması gerektiği gibi hayaller ile kandırırlar. Bu hedefler hepsi Berlin'de tasarlanmış ve Türklerin ağzını ballandırmak için güzel bir paket halinde sunulmuştur. Almanlar basın ve yayın organlarını etkilemeye başlayarak, kendileri gibi düşünen yazarlar yaratırlar."[725]

Sadece Enver Paşa'nın bilgisi ve verdiği izinle Almanya'dan gelen emir gereği, Türk deniz kuvvetleri komutanı Tümamiral Wilhelm Souchon, Türk hükümetinin haberi olmadan 29-30 Ekim 1914 günleri Yavuz ve Midilli gemileri dâhil Türk donanmasının büyük bir bölümünü alarak aynı anda birçok yerde Karadeniz'de Rus kıyılarını bombalamaya başlar.[726] Artık savaşa girilmiştir. Ardından İngilizler Urla'da iki Türk gemisini batırır ve 3 Kasım 1914 günü İngiliz-Fransa karma filosu Çanakkale Boğazı'na gelir. 1 Kasım'da Ruslar doğu sınırından taarruza geçerler.

---

725 Mete Soyuer, Fil Bilimine Giriş, http://berkantayhan.blogcu.com/canakkale-savaslarinda-yasamlarini-yitirenlerin-anisina-1/2339308

726 Bingür Sönmez, Reyhan Yıldız, Ateşe Dönen Dünya Sarıkamış, İkarus Yayınları, 2007, s. 65

Osmanlı devletinin savaşa resmen girişi ise Padişah V. Mehmet'in 11 Kasım 1914'de düşmanlara resmen büyük harp ilanı (Cihad-ı Ekber) ile olur. Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Eşref Kuşçubaşı anılarında "Cihat ilan etme ve Panislamizm'i İtilaf devletlerine karşı kullanma fikri bir Alman planıydı ve General Von der Goltz paşa tarafından 1914 yılının ilk yarısında Enver Paşa'ya çok ikna edici bir şekilde önerilmişti" demiştir.[727]

Savaşa hazırlık

Osmanlı Devleti Türk-Alman Askeri İttifak anlaşmasının ertesi günü yani 3 Ağustos 1914'de (Bazı yayınlarda 2 Ağustos 1914) genel seferberlik ilan etti ve 11 Kasım 1914'te (bazı yayınlarda 29 Ekim 1914) resmen Birinci Dünya Savaşı'na girdi. Seferberlik ilanıyla üç milyona yakın kişi askere alındı. Bu tarih aralığında harbe hazırlık yapıldı. Balkan Savaşı'ndaki hatalar dikkate alındı. Tevfik Sağlam Hoca bu ara dönemde hazırlıklarını iyi yapan askeri birliklerde sağlık hizmetlerinin daha iyi olduğunu, ancak hazırlığın iyi yapılamadığı ve dağınık olan Doğu'daki 3. Ordu bölgesinde geri sağlık hizmet teşkilatının iyi yapılmamasından dolayı büyük sıkıntı ortaya çıktığını belirtir.[728] Osmanlı Devleti Eylül 1914'de 4 cephe kurdu. Bunlar Boğazlar Cephesi (İstanbul, Edirne, Gelibolu, Balıkesir), Doğu-Kafkas Cephesi (Erzurum, Hasankale), Suriye Cephesi (Şam, Kudüs, Halep) ve Irak Cephesi (Bağdat, Musul ve Kerkük).[729]

Birinci Dünya Savaşı sırasında ordu içinde sağlık hizmetlerinin daha iyi yürütülebilmesi için Genelkurmay'ın Beşinci Şubesi, "Sahra Sıhhiye Müfettişi Umumisi" adı altında toplanmış ve 24 Ekim 1913'te başına Müderris (Profesör) Dr. Süleyman Numan Paşa (1868-1925) tayin edilmişti. Alman Profesör Dr. Mayer de yardımcısı oldu.[730] Süleyman Numan Paşa bu görevini 1919 yılına kadar başarıyla sürdürmüş, Birinci Dünya Savaşı'nda önemli bir sağlık kadrosu kullanarak salgın hastalıklarla mücadele için aşı kampanyası başlatmıştı. Dr. Refik Saydam da 5 yıl Süleyman Numan Paşa'nın yanında çalışarak deneyim kazanmış ve bu deneyimlerini ileride Cumhuriyet döneminde Sağlık Bakanı olunca uygulamıştır.[731]

Bu arada 1 Ağustos 1914 tarihinde çıkarılan "Mükellefiyet-i Etibba" isimli 1097 sayılı kanunla 20-45 yaş arası sivil hekim, eczacı ve diş hekimleri de kendi bölgelerinde hizmet yapmaya çağrıldı. 15 yılını doldurup istifa eden sivil cerrahlar orduya alındı. Yardımcı sağlık personeli yetiştirmek için "Küçük Sıhhiye Zabit Mektebi" (sağlık astsubay okulu) açıldı.[732] Askeri hekimleri böyle bir savaşa hazırlamak için Gülhane'de konferanslar verilmiş, hekimler bilgilendirilmeye başlamıştı. Uzakta olanlara ise yayınlar gönderilmişti. Bütün bunlara rağmen en önemli sorun malzeme yetersizliği idi. Pansuman malzemesi, ilaç, taşıma, temizleme araç ve gereçleri hiçbir orduda yeterli değildi. Ancak göreve çağrı-

727 Bingür Sönmez, Reyhan Yıldız, Ateşe Dönen Dünya Sarıkamış, İkarus Yayınları, 2007, s. 68
728 Tevfik Sağlam .3. Ordu'da Sıhhi Hizmet, 1941, s. 5
729 Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal Tarih dergisi, 2008, Mart, s. 43
730 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, s. 123
731 Rıza Tahsin, Mirat- Mekteb-i Tıbbiye, Hazırlayan: Aykut Kazancıgil, 1991, Özel Yayınevi, İstanbul, s. 43, 63 nolu dip not
732 Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal tarih dergisi, 2008, Mart, s. 42

lan Türk hekimi çalışma azmini kırmamış ilaç, alet ve vasıta icat etmiş böylece ordunun başarısı için canla başla çalışmış, atandığı görevlerde yokluk içinde, bilgisi ve yönetici gücü ile Mehmetçiğe çoğu defa canı pahasına yardımcı olmak için çalışmıştır.[733]

Birinci Dünya Savaşı'na hazırlık olarak Gülhane'ki hocalar askeri birliklere atanmışlardır. Çanakkale Cephesine Dr. Fuat Kamil Beksan (1883-1960) ve Dr. Niyazi İsmet, Menzil Müfettişliği Baştabipliğine Dr. Mim Kemal, 3. Ordu Sıhhiye reisliğine Dr. Tevfik Salim, 6. Ordu Sıhhiye reisliğine Dr. Abdülkadir Lütfi Noyan, Sahra Sıhhiye Müfettişi umumiliğine Dr. Süleyman Numan, Ordu cerrahi müşavirliğine Dr. Murat Cankat atandı. 1915'de Gülhane müdürlüğünü İç hastalıkları muallimi Dr. Zelling yapmıştır.[734] I. Dünya Savaşı süresince Çanakkale Cephesinde: 1. Ordu'da Miralay Mustafa Talat Özkan ve Yarbay Dr. Refik Münir Keskingil; 2. Ordu'da Yarbay İbrahim Tali Öngören, Miralay Mehmet Refi, Opr. Dr. Celal Cemal ve Dr. Tevfik Salim ; Doğu Cephesindeki 3. Ordu'da Dr. İbrahim Tali, Dr Tevfik Sağlam ve Dr. Nail Argun; 5. Ordu'da Menzil başhekimi olarak Dr. Mim Kemal Öke; 6. Ordu'da Kaymakam Dr. Ziya Refik, Dr . Hacı Nuri ve Dr. Abdülkadir Noyan görev yaptı.

Doğu-Kafkas Cephesi

Birinci Dünya Savaşı yıllarında 3. Ordu Erzurum ve çevresinde bulunmaktaydı. Seferberlikle beraber 3'üncü Orduya sıhhiye malzemesi gönderilmeye başlanmıştır. Bunlar deniz yoluyla Trabzon'a ve Samsun'a sevk edilmiştir. Savaş başladıktan sonra bu sevkiyat Ulukışla'ya kadar trenle, oradan da cepheye kadar arabalarla ve hayvan sırtında yapılmıştır. O yıllarda demiryolları Ankara ve daha sonra Ulukışla'da sona ermekteydi. Askerler buradan Erzurum'a kadar yaya gidiyor ve köylerde konaklıyorlardı. Yol boyunca temizlenme imkânı bulamayan erler bitlenmiş olarak Erzurum'a ulaşıyordu. 3. Ordu Sıhhiye Reisi 14 Ağustos 1914 günü gönderdiği telgrafta "Erzurum'da önceki seneler büyük salgın halinde hüküm sürerek yüzlerce askerin ölmesine sebep olan tifüsün münferit (tek tük) bir surette görülmekte olduğunu..." bildiriyordu. Bir tifüs salgını için ortam hazır hale gelmişti. Salgını önlemek için etkili bir bit mücadelesi gerekiyordu. Ancak dezenfeksiyon yapmak için 3. Ordu'nun elinde biri Trabzon diğeri Erzurum'da bulunan iki adet sabit etüv ile Trabzon'da bulunan iki seyyar etüvden başka 8 seyyar etüv vardı. Doğu Cephesindeki 3. Ordunun 9. Kolordusunda baştabip miralay Kemal Bey, kolordunun 28. Tümeninde başhekim binbaşı Dr. Mustafa Giray çalışmaktaydı. Erzurum'daki eski kışlalar ve hanlar hastane şekline çevrilmiş ve bunların başına Dr. Fikri, Dr. Şefik İbrahim (İşcil) ve Dr. Alaattin Beyler verilmişti.

Bu arada bir Hilâl-i Ahmer hastanesi Karadeniz yolu kapanmadan önce Erzurum'a Dr. Mehmet Emin Bey başkanlığında 30 kişiden oluşan bir heyet şeklinde Gülnihal vapuruyla gönderilmişti ve bu hastanede daha sonraları Dr. İsmail Mekki Bey ve Dr. Server Kamil Tokgöz başhekim olarak çalışmıştır. Dr. Sadettin Bey ise operatör olarak görev yapmıştır. Bu hastanede 3 doktor ve 2 hastabakıcı tifüsten vefat etti. Ocak 1915

733 Dr General Kemal Özbay, Cilt 1, s. 124

734 Ekrem Şadi Kavur, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi, Silahlı Kuvvetler dergisi eki, Haziran 1967 sayı 222, s. 18

sonuna kadar güç şartlarda hizmet veren bu hastane daha sonra 26 Mart 1915 tarihinde Erzincan'a nakledildi. İleri aşamada ise Kayseri Zencidere'de nekahethane açıldı.[735]

17 Eylül 1914 de ordu sıhhiye reisi mevcut olan 234 askeri doktor ve 47 yedek sivil hekime ilaveten 357 hekim isteğinde bulundu. Dr. Fatin Gülmezoğlu da 1914'de Kafkas cephesinde görev aldı.[736]

3 Kasım 1914 tarihinde Rusların sınırı geçmesiyle Doğu cephesinde çatışmalar başladı. Hastaneler yaralı akınına uğradı. Kafkas cephesinde Ardahan muharebelerine katılan Dr. Cafer Tayyar Kankat (1898-1955) burada yaralanmıştı.[737] Bu sırada Doğu'daki hastanelerde 76 hekim ve 20 eczacı vardı.[738] 26 Kasım 1914 tarihinde Erzurum'da hasta mevcudu 7020 olmuştu ve hastanelerde yatan 5000 askerin tedavisini sadece 29 hekim yürütüyordu.[739] O tarihlerde Erzurum Amerikan Mektebi Hastanesinde görev yapan Dr. Nazım Şakir Bey;

"Harbin başlamasından bir hafta sonra hastanenin 300 yatağı da doldu. Berbat bir bakım ve tedavi örneği verdik. Otoklav olmadığından derhal ve bolca bitlendik. Şehirde harpten evvel de mevcut olan tifüs birdenbire alevlendi, bütün evlere ve hastanelere yayıldı. Tifüs bir afet halini aldı. Hastalara yetişemiyorduk. O esnada mektepten yeni çıkan 1914'lü genç doktorlar Erzurum'a geldi. Bunlar çok genç ve tecrübesiz olduklarından bizden evvel tifüse yakalandılar. Hastalık gayet vahim seyrediyor ve %70 öldürüyordu. İyi bakılanlar ve bünyesi pek kuvvetli olanlar kurtulabiliyordu" demektedir.[740] Dr. Nazım Şakir 9 Nisan 1331'de Erzurum'daki Seyyar Hastanenin baştabipliğini, 5 Ağustos 1331'de ise Erzurum Ilıca'da kurulan 1000 kişilik nekahathanenin baştabibliğini yaptı.

Hilâl-i Ahmer emrinde olarak operatör Dr. Ertuğrul Baykal (1886-?) önce Erzurum Hastanesine tayin edilmiş daha sonra da Hasankale, Erzincan, Sivas ve Samsun hastanelerinde operatör olarak görev yapmıştır.[741] Dr. Nuri Osman Eren (1893-1941) de Erzurum Hilâl-i Ahmer hastanesinde ve daha sonra Hasankale, Sivas ve Samsun hastanelerinde çalıştıktan sonra Guraba Hastanesinde Cildiye ihtisası yapmış, 1936'da Haydarpaşa Numune Hastanesi Cildiye şefi olmuştur. Dr. Ekrem Köner (1887-1958) de Kafkas cephesinde çalıştı.[742] Hasankale hastanesi Baştabipliğini bu sırada Dr. Hüseyin Avni Tüblek (1878-1942) yapmaktaydı.[743] Dr. Edip Resüloğlu ise Tabur ve seyyar hastane tabipliği yaptı.[744]

Bu dönemde, Erzurum Asker Hastanesi Başhekimi olarak Binbaşı İrfan Necip Önay

735 Mesut Çapa, Kızılay, s. 82
736 Fethi Erden, a.g.e, s. 109
737 Fethi Erden, s. 133
738 Kemal Özbay, a.g.e. s. 124
739 Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal Tarih dergisi, 2008, sayı 171, s. 43
740 Mustafa Karatepe, I. Dünya Savaşı Yıllarında Tifüs Aşısı Uygulanmasında Hekimlerin Rolü, Mikrobiyol Bülten 2008, 42: 301-313
741 Fethi Erden, a.g.e., s. 42
742 Fethi Erden s. 145
743 Fethi Erden, s. 317
744 Fethi erden, s. 186

(1317-46, 1877-1951) görev yapmaktaydı. Binbaşı operatör doktor Fazil Halit (Tipi), Yüzbaşı Dr. Ahmet İhsan Özgen (1886-?), Yüzbaşı Dr. Hayri (Nisantasi), Yüzbaşı Dr. Hasan Fehmi ve 3. Ordu Cerrahi Müşaviri Operatör Yüzbaşı Haydar aynı hastanede çalıştılar. Bu hastane Erzurum'un 16 Şubat 1916'da Ruslar tarafından işgaline kadar görev yaptıktan sonra hastanedeki 300 yaralı bir hekime bırakılarak Erzincan'a taşındı.[745]

Dr. İrfan Necip Önay (1877-1951) Erzurum Askeri Hastanesinden sonra Diyarbakır ve Elazığ Askeri Hastaneleri başhekimliği yaptı.[746] Erzurum'da bulunan Firdevsoğlu Hastanesinde Dr. Hulki Öner (1878-?) görev yaptı ve daha sonra 1915'de Aşkale Hastanesinde ve 1916'da 54. Alay tabipliğinde bulundu.[747] Dr. Ahmet İhsan Özgen ise Erzurum Hastanesi sonrası Ağır yaralı hastanesinde, Erzurum düştükten sonra Erzincan Hastanesinde koleralılar ile uğraşmış ve 1916 da Merzifon Şifa yurdunda çalışmıştı.[748]

Dr. Albay İbrahim Tali (Öngören), Sarıkamış Savaşı'nın yapıldığı 22 Aralık 1914 - 9 Ocak 1915 tarihleri arasında 3. Ordu Sıhhiye Başkanlığı yapıyordu.[749] 2. Ordu Sıhhiye Başkanı ise Dr. Albay Refik Münir Bey'di.

Hilâl-i Ahmer 1915 yılında Dr. Asaf Derviş Paşa'yı Cephe Murahhaslığına tayin etti. Dr. Asaf Derviş Paşa Konya'dan itibaren Kafkas Cephesine kadar kurulan sağlık heyetlerini teftiş etmek ve İstanbul'dan gönderilecek eşyanın sevkini kolaylaştırmak için menzil noktaları kurmak göreviyle faaliyete başladı. Dr. Asaf Derviş Paşa bu nedenle Konya, Ereğli ve Ulukışla'ya gitti. Konya Hilâl-i Ahmer Merkezi kapatılarak tifüsle mücadele için Sivas'a nakledildi. Dr. Asaf Derviş Paşa'nın üç ay süren bu görevi sırasında Kayseri, Erzincan ve Erzurum'da menzil noktaları kuruldu.[750]

Doğu Cephesine Sıhhiye Onbaşı olarak katılan Ali Rıza (Eti) anılarında kardeşi Dr. Ömer Lütfi (Eti)'nin de bu cephede Ordu Sıhhiye müfettişi olarak çalıştığını 6 Ocak 1915 günü kardeşi Dr. Ömer Lütfi (Eti) ile karşılaştığında yanında Dr. Albay Süleyman Numan olduğunu, Yoncalık Hastanesi'ne gittiğini ve orada Baştabip Dr. Behçet Bey ile çalıştığını, bu hastanede ikinci tabibin Dr. Kolağası Filibevi olduğunu ve ayrıca Tıbbiye öğrencileri Ferit ve Rüstem'in çalıştığını, Erzurum'daki Amerikan Hastanesi'nde Dr. Cerrah Osman ve Dr. Sabri Bey'in çalıştığını, Köprüköy'deki 4. Seyyar Hastane başhekimliğini Apçağalı Dr. Rıfat Bey'in yaptığını, 18 Ocak 1915 tarihinde Erzurum Yoncalık hastanesine Dr. Binbaşı İrfan Bey'in Baştabip olarak atandığını, Mektebi Sultani Hastanesi'nde çalışan Dr. Hayati Bey'in ise bu hastaneye 31 Ocak 1915 günü atandığını, hastane karantinasına devamlı hasta askerlerin geldiğini ve her gün 8-10'nun tifüsten öldüğünü, Dr. Behçet Bey'in 29 Ocak 1915 günü öldüğünü anlatmıştır.[751]

---

745 Tufan Hiçdönmez, Yusuf Tüzün, Dr. Fazıl Halit, Nöroşirurji ve Birinci Dünya Savaşı'nda Erzurum, Türk Nöroşirurji dergisi, 2006, Cilt: 16, Sayı: 2, s. 138-141

746 Fethi Erden, s. 168

747 Fethi Erden s. 169

748 Fethi Erden s. 175

749 İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1993 Ankara s. 107

750 Mesut Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), Kızılay yayını, 2010, s. 36, 37

751 Ali Rıza Eti, Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1915, İş Bankası Yayını, 2009, İstanbul s. 128, 130

Sarıkamış Savaşı

Sarıkamış Harekâtı'nın aslında Almanya'nın Avusturya ordusuna yardım etmesi amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla Enver Paşa Turan hayaliyle ikna edilmiştir. Kafkasya'da Rusları arkadan çevirme harekâtı olan bu harekât başarısızlıkla sonuçlanacak, ancak Anadolu'da bazı kentlerde Ermeni isyanları da başlayacaktır. Dr. Mete Soytürk bu durumu makalesinde şöyle anlatır: "Alman Genel Kurmayı ve kuvvet komutanları (General Hindenburg, General von Moltke ve General von Conrad) Eylül ayında Türklerden özellikle Kafkasya'da bir cephe açmalarını isterler. Çünkü Avusturyalılar Ruslar karşısında çok güç durumda kalmışlar çok büyük güçlerini kaybetmişlerdir. Amaç böylelikle Batı cephelerinden Rusların buraya asker kaydırmalarını sağlamaktır. Planın başarılı olması için ileri harekâta paralel olarak, Kafkasya'daki Rus işgalinde bulunan Gürcistan, Acaristan, Azerbaycan ve Kuzey İran gibi yerlerde aynı anda Ruslara karşı halk ayaklanmaları yapılması planlanır ve bu işle görevli subaylar bu yörelere gönderilir. Fakat öte yandan Ruslar'da aynı planları Doğu Anadolu'ya kendi kuvvetlerinin saldırısı sırasında Ermenileri ve Kürtleri ayaklandırmak için yapmakta ve çalışmaktadır. Ruslara karşı Aralık ayında(Kışın tam ortasında) harekete geçen de 3. Ordu komutanı Hasan İzzet Paşa'nın kurmay başkanı Yarbay Felix Guse'dir."[752]

22 Aralık 1914 tarihinde başlayan ve 9 Ocak 1915 gününe kadar 18 gün süren Sarıkamış Savaşı'nda Enver Paşa Ruslarla savaşmak için 112 bin kişilik bir kuvvet kullanır ve bunların 86 bini Allahuekber dağlarında çarpışarak şehit olur. Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa'nın tüm uyarılarına kulak tıkayan Enver Paşa üzerinde yazlık kıyafeti olan Mehmetçikleri heba etmişti. Yaralıları geriye götürecek sıhhiye istasyonları ve yeterli önlem ve planlamalar yapılmamıştı. Askerin sağlığı düşünülmemişti. 10. Kolordunun geçeceği Allahuekber dağları yüksekliği üç bin metre, uzunluğu elli, genişliği yirmi kilometreyi bulan bir kar çölünü andırmakta, fırtınalı ve tipili havalarda kuş bile uçmamaktaydı. Bu arada Ordu Sağlık Teşkilatı'nın savaşa hazır olduğu konusunda rapor yazan Ordu Sertabibi Albay Kemal Bey hastalık bahanesi ile Erzurum'dan ayrılmıştı. Gerçekte ordu sıhhiyesi harbe hazır değildi. İstanbul'dan gönderilen "harp paketi" (sargı malzemeleri içeren paket) miktarı asker sayısının çok altında kaldığı gibi, bunların büyük bir kısmı da yollarda kalmış ve askerin eline ulaşmamıştı.[753] Sarıkamış Savaşı'na 9., 10., 11. Kolordular ve 2. Süvari Birliği katıldı. 10. Kolordu'ya Hafız Hakkı Paşa kumanda ediyordu. Tümenler arasında koordinasyon olmadığından Oltu'ya yaklaşılırken 31. ve 32. tümenler, birbirleriyle 4 saat boyunca çatışmışlar ve 2000 şehit verilmişti. Aralık sonunda sınırı geçerken 18 bin mevcutlu 9. Kolordu, 27 Aralık'ta bin kişiye inmişti. Bu kolordunun subaylarından çoğu şehit olmuş, 28. ve 29. Tümen sıhhiye bölükleri esir olmuştu. Seyyar hastaneler çalışamamıştı.

Prof. Dr. Bingür Sönmez yaptığı araştırmalarda Sarıkamış Harekâtı başlamadan önce Trabzon'a gitmek için yola çıkan 2 alay askerle Kafkasya'da çete savaşı yapacak olan çer-

752 Dr. Mete Soytürk, "Çanakkale savaşlarında yaşamlarını yitirenlerin anısına" Çanakkale savaşlarında yaşamlarını yitirenlerin anısına http://berkantayhan.blogcu.com/canakkale-savaslarinda-yasamlarini-yitirenlerin-anisina-3/2339403

753 Prof Dr Bingür Sönmez, 1914 Sarıkamış Dramı Sırasında Şehid Olan 164 Sağlık Personelinin Anısına, 63. Sayı, 2005. Belgelik, googlegroups

kesler, 2 tayyare, kışlık elbiseler, erzak ve mühimmat taşıyan Bezm-i Âlem, Mithat Paşa ve Bahr-i Ahmer isimli 3 geminin Rus donanması tarafından 7 Kasım 1914 günü sabahı Zonguldak açıklarında batırıldığını ve gemilerden birisinde bulunan Tabip Rasim Bey'in de şehit olduğunu açıklamıştır.[754]

Sarıkamış Savaşı'na katılan askeri Doktor Abdullah Ahi Tuncer (Hacettepe Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. A. Murat Tuncer'in dedesi) 32. Tümenle birlikte Samsun'dan Kafkas cephesine yürüyerek Oltu'ya 45 günde geldiklerini anılarında anlatır. Bu tümendeki 95. Alayın doktorluğunu yapan Dr. Abdullah Ahi Tuncer anılarında 32. Tümenin Kale Boğaz'ı istikametinde, 31. Tümenin ise Narman boğazı istikametinde düşman üzerine yürüdüğünü, bu vaziyette çarpışarak Oltu'ya girdiklerini ancak üç gün geçtiği halde ekmek ve eşyalarının geriden gelmediğini anlatır. Bu sırada tifüse yakalanır ve Koşa köyünün ahırlarında hastalığının en ağır şeklini geçirerek Erzurum'a getirilir ve orada Dr. İbrahim Tali tarafından kızaklara bindirilerek çok soğuk bir kış günü Hilâl-i Ahmer hastanesine yatar. Dr. Ahi Tuncer daha sonra esir olur ve Azerbaycan'daki Nargin adasındaki esir kampında kalır. Nargin'den 490 Türk esiri trene bindirilip üç buçuk ay sonra İsveç'e geldiklerinde sadece 18 er ve 3 subay kalmış, gerisi ölmüştür. Dr. Ahi Tuncer İstiklâl harbinde de Trakya'nın Yunanlıların eline geçmesi nedeniyle esir olduğunu ve Yunanistan'ın Lefkada-Aya Mavro adasına 195 Türk zabitiyle birlikte götürüldüklerini anlatır.[755] Abdullah Ahi Bey Cumhuriyet döneminde Yarbay rütbesinde iken Kayseri Efkere'de bulunan Askeri hastanenin baştabipliğini yapmıştır.

Sarıkamış Savaşı'na katılarak büyük fedakârlıklar gösteren Kilisli Dr. Derviş Mehmet Kuntman cephedeki kahramanlıkları, felaketleri ve hastalıkları anılarında anlatmıştır. Dr. Derviş Kuntman bu anılarını 1965 yılında Harp Akademileri Komutanlığı'na götürür ve Silahlı Kuvvetler dergisi nin 215. sayısının ekinde basılır.[756, 757] Bu anılar tarafımdan yeniden düzenlenerek "Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları" adıyla 2009 yılında Genelkurmay ATESE Başkanlığı tarafından yeniden basıldı.[758]

91. Alay, 2. Tabur Tabibi Derviş Kuntman anılarında durumu şöyle anlatır:

"25 Aralık'ta (1914) Penek (Erzurum İlçesi Şenkaya ilçesine bağlı bir köy) sırtlarına tırmanıyoruz. Yine ileride harp oluyor. Düşman hâkim yerleri kolay kolay bırakmıyor; bizi işgal ede ede, yıprata yıprata çekiliyor. Sıhhiyecilerle beraber bende taburu takip ediyorum. Birkaç askerin yaralanmış olduğunu gördüm. Hepsini sardım ve boyunlarına işaret takarak aşağı inip şoseyi takiben Oltu'ya gitmelerini tembih ettim. Bunlardan birisi çok iyi tanıdığım bir onbaşı idi. Kurşun tam göğsünden girmiş, arkasından çıkmıştı.

754 Sarıkamış Deniz Şehidi Tabip Rasim Oturumu, Kafkas Cephesinde Sağlık Hizmetleri ve Tifüs Aşısının Bulunuşu Prof. Dr. Bingür Sönmez http://www.dentalya.com.tr/index.php/duyurular/171-2ulusal-tp-guenleri, Bingür Sönmez, Reyhan Yıldız, Ateşe Dönen Dünya Sarıkamış, İkarus Yayınları, 2007, 1. Baskı, s. 101,

755 Erzincan'da Yazdım, Doktor Emekli Albay Abdullah Ahi Tuncer, Kızılay yayını, 2011 Ankara s. 31, 32, 50,51

756 Kilisli Dr. Mehmet Derviş Kuntman, Bir Doktorun Harb ve Memleket Hatıraları, 215 Sayılı Silahlı Kuvvetler dergisinin ek kısmı, 1 Eylül 1965, 84. Yıl, Ek Sayı 1

757 Hüsrev Hatemi, Çelebi Bizi Unutma, İşaret Yayınları, 1990, İstanbul, s. 222-224

758 Dr. Mehmet Derviş Kuntman, Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, Derleyen Metin Özata, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009

Kurtulacağından emin değildim. Boynuna ağır yaralı etiketi takarak geriden bizi takip etmesi icap eden Sıhhiye Bölüğüne emanet ettim. Yanından ayrılırken onbaşı: "Aman doktor beni bu dağ başında bırakma, şoseye indir" diye yalvardı. Ben de bu kahramanın son arzusunu yerine getirmek için 4 askerle sedye içinde şoseye indirdim.

26 Aralık 1914 günü Allahüekber Dağı yamaçlarını tırmanmaya başlayan Dr. Derviş Kuntman ve birliği burada Kosor (Akşar) Köyünde Kumandan Hafız Hakkı'nın kolordu filamasını görür.

"29 Aralık 1914; sabahleyin Sarıkamış'ın hâkim noktalarını tuttuk. Harp, şiddetle devam ediyor; top sesleri, orman içinde büyük gürültüler meydana getiriyordu. Bütün hücumlara rağmen, düşmanı püskürtmek mümkün olmuyordu. Birçok yaralı ve şehit verdik. Ben mevzilerin hemen gerisinde bir sargı yeri kurarak çalışmaya başladım. Arkadaşım Dr. Abdullah meydanlarda görülmüyordu. Yaralanan askerleri birkaç sağlam asker geri getirdiğinden bölüklerin mevcudu azalıyordu. Bu yüzden bu durum subaylar arasında yaralı ve şehitlerin artmasına neden oluyordu. Tuttuğumuz siperlerde bir türlü ilerleyemiyorduk. Belli ki alayımızın taarruz kabiliyeti kalmamıştı. Her taarruz hamlemiz birçok kahramanın şehit olmasına ve yaralanmasına sebep oluyordu. Bu sırada bizim 2. Bölük komutanı Yüzbaşı Hilmi ve 3. Bölük Komutanı Abdülkerim Beylerin şehit haberini aldım. Artık iyice bitmiştik."

"30 Aralık 1914; Bu halimize rağmen tümen komutanı akşama doğru 93. Alayı parekende asker ile desteklcyerek Sarıkamış'a hücum ettirdi. Artık bizde Sarıkamış'ı hücumla ele geçirme ümidi kalmadı. Siperlerde askerler donmamak ve açlıktan ölmemek için devamlı olarak ateş yakarak ısınıyor ve mataralarını kaynatarak kuru peksimetlerini yiyip hayat ve mevcudiyetlerini devam ettirmeye çalışıyorlardı. Enver Paşa ordunun eridiğini, artık her şeyin bittiğini bildiği halde son bir gayretle oradan oraya koşuyor, yine şiddetli emirler veriyordu. Yine bir gün böyle yercl taarruz yapıyor, elimize geçen beş-on askeri hücuma kaldırıyorduk. Ruslar mukavemet ediyor, top mermilerini ormanın içine savurup duruyorlardı. Bu esnada yakınımızdaki bir neferin bacağının obüs parçasıyla ağır surette yaralandığını gördüm. Koştum hemen sardım, askeri olduğu yerde bıraktım. Nakledecek vasıtam yoktu. Tesadüfen oradan geçen Hafız Hakkı'ya hitaben: "Bu neferin yarası ve hali çok ağırdır, geriye gönderecek bir vasıtam yoktur, ne yapayım" dedim. Cevap olarak "Şimdi Sarıkamış'ı alırız. En yakın yer orasıdır" dedi. Kumandan benim çaresiz bir halde olduğumu görünce ümit vermek istedi. Yanında da Lange Bey vardı. Giderken Hafız Hakkı'ya Fransızca "Harbi kaybettik, fakat mağlup olmadık" diyordu. Oysa hem mağlup hem de perişan olmuştuk. Hakikat bu idi."

"4-5 Ocak 191 5; Sarıkamış'tan Çekiliş: Subay asker 120 kişi kalmıştık. Bunlar 3500 mevcutlu alaydan artakalmış, her felakete dayanıklı, özü, gözü pek kahramanlardı. Hafız Hakkı, 10'ncu Kolordunun yalnız adını almış götürüyor. Asıl Kolordu iskeleti, saygın şehitleri, açlıktan can çekişen gazileri, köy odalarında yaraları kanayan yaralıları, sahra topları, tüm silah ve malzemesiyle hala orada, her tarafıyla bildiğimiz Sarıkamış sırtlarında duruyor."[759]

759 Dr. Mehmet Derviş Kuntman, Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, Derleyen Metin Özata, Genelkurmay Askeri tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009 s.84-91

İhtiyat Süvari Tümen Komutanı, Albay Aziz Samih İlter ise hatıralarında şunları anlatır: "Köprüköy'den Hasankale'ye geliyordum. Yolun hali tarife değer; kar yağmaya başlamıştı, her taraf donmuş, yolun üstü arabalar, hastalar, deve ve mekkârelerle yolun iki tarafında bunların ölüleri ile doluydu. Hasankale'de bulunan 4000 adet hastaya bakacak sadece bir doktor mevcuttu, o da Dr. Rıfkı Ali Bey'di. Hastaneler kâfi değil, açıkta kalanlar bile vardı. Hastanenin önünde sedye içinde ölmüş bir jandarma neferi duruyordu. Doktor: *"Bütün bu hastalara bakıp teşhis ve tedavi değil, hepsine bir bardak su vermeye bile yetişilemiyor,"* [760] diyordu.

Dr. Derviş Kuntman anılarında Sarıkamış'tan sonra tifüsün yayıldığını ve ölümleri şöyle anlatır:

"28 Ocak 1915: Sarıkamış'tan sonra tifüs, memlekette korkunç bir şekil aldı. Bütün köy ahırları hastalarla ve samanlıkları ölülerle doldu. Bizim Samikale samanlıklarından birçok ölü topladık.

17 Şubat 1915: İd kasabasında hastane açıldığını duydum ve bize yakın olduğu için burayı gidip görmek ve oradaki arkadaşlarımla görüşmek istedim. Havanın soğuk ve her tarafın don olduğu bir günde hastanenin kapısı önünde büyük bir furgun arabası (öküz koşulmuş araba) içinde birbiri üstüne yığılmış bir sürü cenaze gördüm. Doktorlar şaşırmış kalmış, her taraf buzdan taş kesildiğinden, mezar kazdırıp ölüleri defnetmek mümkün olmamıştı. Durum bu derece kötü idi. Kapısının önü cenaze ile dolu bir hastane içerisinin ne halde olduğunu takdir etmek güç değildi. İçeriye girmedim. Ayakta arkadaşlardan telefatın pek çok olduğunu, Erzurum'da yüz kadar doktor öldüğünü, hatta Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşanın da tifüsten vefat ettiğini teessürle duydum. Harpte verdiğimiz kayıp yetmiyormuş gibi şimdi de tifüs ile hummayı racia el ele vermiş korkunç ölüm tırpanıyla milleti kırıp geçiriyordu. Doğu vilayetlerinin bütün köy, kasaba ve şehirleri bu müthiş salgından etkilenmiş harp tarihinin kaydetmediği büyük kayıplara sebep olmuştu. Bizim ayakta durmamız Balkan Harbi'nde yakalanıp sıramızdan ileri geliyordu."[761]

Sarıkamış Savaşı'nda çekilen sıkıntıları anılarıyla ortaya koyanlardan birisi de Sıhhiye Onbaşısı olarak 18. Fırka 102. Alayı 2. Taburunda Dr. Aziz Bey'in yanında yazıcı olarak görev yapan Ali Rıza (Eti)'dir.[762] Ali Rıza Eti, bu sırada 3. Ordu Sıhhiye Müfettişi olarak çalışan ve 1925 yılında İstanbul'da Kızılay Hemşire Mektebi kurulmasını sağlayan Ömer Lütfi Eti (1882-1952)'nin kardeşidir.

Mareşal Fevzi Çakmak, Sarıkamış Harekâtı'ndaki sağlık hizmetlerini 1935 yılında Harp Akademileri'nde verdiği yedinci konferansta şöyle anlatır: *"Herkes sıhhiye teşkilatını ikinci derecede bir şey zannetmiştir. Sağlık meselesi tamamıyla ihmal edilmiştir. Doktor meselesi de böyleydi. Birçoğu hastalanıp ölmüş veya ayrılmış olduklarından 250-300 hastaya bir doktor düşüyordu. Bu hepimizin yüreğini sızlatan bir sonuç doğurmuştur. (...) Sarıkamış*

60 Prof Dr Bingür Sönmez, 1914 Sarıkamış Dramı Sırasında Şehid Olan 164 Sağlık Personelinin Anısına, 63. Sayı, 2005, http://mimoza.marmara.edu.tr/~avni/esaret/yazilar/sonmez.htm

61 Dr. Mehmet Derviş Kuntman, Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, Derleyen Metin Özata, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009 s.97

62 Ali Rıza Eti, Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü, İş Bankası Yayınları, 2009, s. 6

Muharebesi'nin gerek hazırlık gerek taarruz emirlerinde sağlık hazırlıkları hakkında maddelere veyahut bunlara ait sıhhiye emirlerine rastlanmıyor. Demek ki geri hizmete ait sıhhiye emrinin beraberce verilmediği, eldeki araçların işletilmediği görülüyor.

Aralık ayında, 15.951 yaralı hastaneye gelmiş, bunlardan 3453'ü ölmüştür. Hasta askerin bir kısmı, yollarda ölüp kalmış, bazıları da yakın olan köylerine dağılmıştır. Üç gezici hastaneye 1243 hasta ve yaralı yatırılmıştı. İd, Tortum ve Köprüköy'de hastaneler dolmuştu. Hasankale'de 2600 yaralı ve hasta vardı. Hasankale civarındaki Hertev köyünde 1000 yaralı ve hasta olmasına rağmen başlarında bir doktor yoktu. Erzurum'da 300 hastaya bir doktor düşüyordu. Erzurum'da halka salgın hastalık geçmişti. Halktan her gün 30 kişi ölüyordu. Salgın Erzincan'a da ulaşmıştı. (...) Özetlersek sağlık işleri yolunda gitmemiştir. Aşılar zamanında uygulanmamış, bulaşık çevre, giysi, iaşe ve barınma bozukluğu hastalıkları doğurmuştur. Başta komutanlar olmak üzere sağlık heyetinin, levazımın elbirliğiyle yapacağı görevler yapılmamıştı. Bu işler görülmezse bir ordu ne harp eder, ne de başarı kazanır."[763]

Balkan Savaşı sırasında GREBENE'de kurduğu 600 kişilik gönüllü seyyar kuvvet ile Yunan tümen ve alaylarını perişan eden Grebeneli Yarbay Bekir Fikri (Grebenc) 1914 yılında 1. Dünya Savaşı başlayınca cephe hizmeti istemiş ve Sarıkamış'ta bulunan 34. Tümen'e tayin edilmişti. 21 Aralık 1914 günü Yerköy'deki bir çatışma sırasında belkemiğinden yaralanarak vefakâr arkadaşı Dr. Fevzi Öget'in kolları arasında 32 yaşında şehit oldu. Bu kahraman subay Erzurum'da şehitlikte 6 numaralı mezarda yatmaktadır.[764]

Dr. Fevzi Öget (1882-1964) Kafkas Cephesine Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak gelmişti. Bir süre Kafkas cephesinde çalıştıktan sonra önce 34. Tümende, sonra 9. Tümen'de ve 10. Kafkas Fırkasında Sertabip olarak çalıştı. Daha sonra Batum intani hastanesi, Batum 7. Menzil Mıntıkası ve Batum Mevki Müstahkem Başhekimliğinde bulundu. Binbaşı rütbesiyle Harp malulü olarak askeriyeden emekli oldu.[765] Kardeşi Dr. İbrahim Zati Öget asabiye uzmanıydı. Sarıkamış Savaşı'nda Hopik ve Allahu Ekber dağındaki savaşlara katılan tabiplerden birisi Dr. İsmail Hakkı Akarçay'dır (1890-?). O, daha sonra Erzurum ve Erzincan Hastanesi ve Musul Hastanelerinde görev yaptıktan sonra Mütareke'de İzmir Askeri hastanesine atanmış, oradan emekli olmuştur.[766] Dr. Mehmet Kurtoğlu (1886-?) da 9. Kolordu seyyar hastanesinde çalıştı. Daha sonra Kars ve Sarıkamış hastanelerinde görev aldı.[767]

Sarıkamış Savaşı sırasında 31 Aralık 1914 tarihinde Kurmay Başkanı Feldman ile Enver Paşa'nın yaveri (ve enistesi) Binbaşı Kazım (Orbay) ayaklarındaki donmalar nedeniyle 3. Ordu Sıhhiye reis muavini olan Dr. Yüzbaşı Şükrü Hazım Tiner tarafından kolundan tutularak hatta sırtında taşınarak Erzurum Hastanesi'ne nakledilir. Kazım Orbay Paşa ise 1935 yılında bunu unutmuş Askeri Şurada askeri doktorların rütbelerinin kaldırılarak memur olarak orduda çalışmasını istemiş, ancak Fevzi Çakmak Paşa reddet-

763 Mareşal Fevzi Çakmak, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi, Genelkurmay Basımevi, 2005, Ankara, S, s. 315-317

764 Yarbay Bekir Fikri, Balkanlar'da Tedhiş ve Gerilla GREBENE, 3. Baskı, İstanbul 2008, Tarihi Araştırmalar Vakfı yayını, s. 16

765 Fethi Erden, a.g.e., s. 166

766 Fethi Erden, a.g.e. s. 4

767 Fethi Erden s. 149

miştir.[768] Kaygılı ve şaşkın bir halde olan Enver Paşa daha Doğu'da iken Harbiye müsteşar vekili olan İsmail Hakkı Paşa'ya bir telgraf çekerek Mustafa Kemal'in tümen komutanı yapılmasını istemiştir.[769, 770]

9 Ocak'ta (1915) Enver Paşa kumandayı Hafız Hakkı Paşa'ya bırakarak cepheden ayrılır. Birlikler 18 Ocak 1915 günü geri çekilir. Dr. Şükrü Hazım Tiner, bu görevi sırasında tifüse yakalanmış ve bu nedenle oluşan flebit hastalığı nedeniyle 1916'da Almanya Wiesbaden'e tedavi için gitmiştir. Dönüşünde Davutpaşa Hastanesi sertabip muavini olmuştur.[771] Sonraki yıllarda Toptaşı Bimarhane'sinde Mazhar Osman'ın yanında asistan olarak çalışmış, bir ara Hamburg'da eğitim görmüştür. Birinci Dünya Savaşı sırasında tedavi için Almanya'ya kaplıca tedavisi için gönderilmiştir. Dönüşünde Fransız Paix Hastanesinde Mazhar Osman Hoca ile çalışmıştır. Haseki Hastanesi nöroloji servis başkanlığı yapmış ve Prof. Ahmet Çalıkan ve Coşkun Özdemir'i yetiştirmiştir.[772] Alman Genelkurmay'ının aklına uyup Sarıkamış'ta binlerce evladımız şehit olduktan sonra yine Almanların isteği ile 1914-1915 kış aylarında Süveyş Kanalı Harekâtı yapıldı ve 1000 şehit ve 650 esir vererek askerimiz heba oldu.[773]

Sarıkamış Savaşı'nı "Sarıkamış Dramı" isimli eserinde anlatan Alptekin Müderrisoğlu, Enver Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki farkı şöyle anlatır: *"Enver Paşa'nın cephelerde ülkenin kaynaklarını tüketmesi sonucu, Anadolu Kurtuluş Savaşı için her şeye sıfırdan başlamak zorunda kalacaktı. Enver Paşa, Sarıkamış'ta 113 bin askeri hiç uğruna karlara gömdü. Oysa Mustafa Kemal bin bir güçlükle bulabildiği 129.041 askeriyle Ankara'nın 60-70 km yakınındaki Polatlı ve Haymana'ya dek gelen Yunanlıları durdurmaya çalışacak, bir tek eri, bir tek subayını kırdırmamak için didinecek, Sakarya boylarında kanlı dövüşü ustalıkla uzatarak Yunanlıları yıpratacak, geceli gündüzlü 22 gün süren uzun savaştan sonra 5713 şehit vererek Yunanlıları Eskişehir ve Afyon'a sürecekti. Mustafa Kemal ertesi yıl 207.942 askere yükselen ordusuyla 30 Ağustos 1922 günü Dumlupınar zaferini kazanacaktır."*[774]

Sarıkamış Savaşı sonrası devam eden savaşlar

Ruslar 1915 Nisan ayında 10. Kolordu cephesine taarruz ettiler. Birinci Tortum Savaşı'nda 34. Tümen 54. Alay tabibi yüzbaşı Dr. İstinyeli Basri ve 102. Alay tabiplerinden Süleyman ve Refet Beyler yaralanmıştı. 3. Menzil müfettişliği emrinde Liz'de Teşkilat-ı Mahsusacı Topal Osman Müfrezesinde Dr. Yüzbaşı Kazım İdris Damlacı (sonra Tümgeneral) çalışıyordu. Daha sonra buradan Beşinci Kuvvei Seferiye seyyar hastanesine verilmişti. 10 Haziran 1915 günü 2. Tortum Savaşı oldu. Ruslar geri püskürtüldü. 17 Nisan1915'te Ermeniler isyan ederek 20 Nisan'da Van'ı basmış, karakollara, Türk

768 Dr. General Kazım Özbay, cilt 1, s. 461
769 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s.69
770 E. Kurmay Yarbay Şerif, Sarıkamış 9. Kolordu Kurmay Başkanı, İstanbul, Necm-ı İstikbal Matbaası, 1338 eski yazı eserinden aktaran: E. General Nurettin Türsan "Çanakkale Zaferi'nin 90. Yılı" makalesi, Müdafaa-i Hukuk dergisi, 6 Nisan 2005
771 Fethi Erden, s. 222
772 Faruk Bayülkem, Dr. Şükrü Hazım Tiner, Reşadiye Kışlası'ndan Hastaneye, 80. Yıl Anıları (1927-2007), İstanbul 2007
773 Dücane Cündioğlu, Arasokakların Tarihi, Hatıralar ve Hatıratlar, 2012 4. Basım, Kapı Yayınları, s. 71-75
774 Alptekin Müderrisoğlu, Sarıkamış Dramı, Kastaş Yayınları, 2. Baskı, 2004, s. 478, 479

evlerine baskın yapmış, Rusların 16 Mayıs'ta şehre girmesi üzerine Vali şehirden kaçmıştı. Halk Diyarbakır tarafına göç etmişti. Muş Ermenileri de bu sırada ayaklanmıştı. 11 Aralık 1915'te Ruslar taarruza başlamış, 22 Aralık 1915'te Erzurum önlerine gelmişlerdi. En şiddetli savaşlar Köprüköy, Azap, Hasankale yolunun iki tarafında olmuştu. Birliklerde bu sırada açlık baş göstermişti. Erzurum hastaneleri 15 Ocak 1916'dan itibaren boşaltılmıştı. Kızılay Hastanesi Erzincan'a nakledilmişti. Erzurum 22 Ocak 1916 ile 11 Şubat 1916 tarihleri arasında boşaltılmıştı. Ruslar Erzurum'u 16 Şubat 1916 günü işgal etmişlerdi. 26 Şubat 1916 tarihinde 3. Ordu kumandanlığına ise Mahmut Kamil Paşa yerine Vehip Paşa getirilmişti. 3. Ordunun hijyen müşaviri bu sırada Dr. Tevfik Rüştü Aras idi. Bu bölgede çok muhacir olduğundan halkı yerleştirmek için Muhacirin Umum Müdürü Şükrü Kaya ve Dr. Tevfik Rüştü Aras birlikte Sivas'a gittiler. Dr. Tevfik Rüştü Sivas'ta iken bir at gezintisi sırasında düşerek iki ayağı kırıldı ve Sivas Hilâl-i Ahmer hastanesine yattı. O sırada Sadrazam olan Talat Paşa Sivas'a gelince onu otomobiliyle İstanbul'a getirdi.[775] Nisan 1916'da 16. Kolordu baştabibi Hüseyin Bey'di. Erzincan'da Refahiye'de 500 yataklı hastane kurulmuş ve başhekimi Dr. Ahmet Fikri (Tüzer) Bey olmuştu. Birlikler Erzincan'a doğru çekilirken sefalet ve bitler yüzünden tifüs vakaları artmıştı. Ruslar 26 Mart'ta (1916) Of'u, 18 Nisan 1916'da Trabzon'u işgal ettiler. Rus taarruzu bu arada sürmüş 25 Temmuz 1916'da Erzincan işgal edilmişti. Erzincan 11 Temmuz 1916 günü tahliye edilmişti. Ruslarla Mütareke'nin imzalandığı 18 Aralık 1917 tarihine kadar bu durum devam etmişti. Kayıtlara göre bu süredc 3. Ordudan 175 bin, 2. Ordudan 65 bin asker şehit olmuştu. Mevcudun üçte ikisi çürük-sakat olarak terhis edilmişti.1917 yılında Rusya'da Bolşevik İhtilalinin çıkması üzerine Rusya 3 Mart 1918'de Bresk-Litovsk Antlaşmasını yaparak savaştan çekilmiş, Doğu Anadolu'da savaş sırasında ele geçirdiği yerleri de boşaltmayı kabul etmişti. Bu savaşlar sırasında 3. Ordu Menzil Müfettişliği ve Batum mevkisi Başhekimliği ve esirlerin toplanması ve sevklerini Opr. Dr. Ali Rıza Baysun (1872-1957, ilerde İstanbul sağlık müdürü) yapmıştı.[776]

Sarıkamış Savaşı sonrası başlayan salgın hastalıklar

Sarıkamış Savaşı'ndaki felaket daha sonra bu bölgede salgın hastalıkların görülmesini tetiklemişti. Sarıkamış Savaşı sonrası patlak veren salgın nedeniyle hekimler ve hastane görevlileri de tifüse yakalanmıştı. Geriye gönderilen yaralılar ile asker kaçakları, salgını Anadolu içlerine taşıyordu. Sarıkamış faciasından sonra birliklerde tifüs salgını olmuş, başta Erzurum Askeri Hastanesi Başhekimi Yusuf Ziya Bey olmak üzere birçok hekim tifüsten ölmüştü.

Hastaneye çevrilen okullarında Dr. Bahaeddin, Dr. Muhiddin ve eczacı İngiliz Kemal Beylerin yanında hastabakıcı olarak çalışan Erzurum Dar'ül Muallimin ve Sultani öğrencilerinden yirmiden fazlası tifüsten ölmüştü. Bu sırada Erzurum Sıhhiye müdürü Dr. Şerif (Soylu) Beydi. Dr. Şerif Soylu 1896 ile 1934 yılları arasında Erzurum Sıhhiye müdürü olarak görev yapmıştı.[777]

---

775 Veli Behçet Kurtoğlu, Şair Tabipler, s. 354

776 Fethi Erden, s. 45

777 Bingür Sönmez, Reyhan Yıldız, Ateşe Dönen Dünya Sarıkamış, İkarus Yayınları, 2007, İstanbul, Fotoğraf ve Belgeler bölümünde fotoğraf altyazısı

Enver Paşa, Sarıkamış cephesinden dönerken yaptığı hastane teftişinde hasta koğuşlarından en iyisi gösterildiği halde beğenmemişti. Hastalardan birisi yarasının bakılmış olmasına rağmen, sarılmadığını, aç kaldıklarını ileri sürünce Enver Paşa, hani bunun tabelası diye sormuş, bu hastaneden sorumlu olan Dr. Baha Bey "bin ikiyüz mevcut, tek hekim ve tek eczacı ile çalıştığını" söyleyince sen hekim değil misin? Diye çıkışmıştı. Baha Bey, "Ben burada hekim değil her şeyim, benden başka hekim yok, okuldan yeni çıkmış bir hekim yerine bilgisi ve tecrübesi kuvvetli bir doktor vermeli idiniz," demesi üzerine sessizce ayrılıp gitmişti.[778]

Dr. Haydar Toktamış (1894-?) da Kafkas cephesine 3. Kafkas Fırkasında katılmış ve Ahıska, Ardahan ve Mardenek mıntıkalarında bulunmuştur.[779]

Erzurum'da her gün halktan 20-30 kişi tifüs nedeniyle ölüyordu. Bu cephede tifüse yakalanmayan hekim kalmamıştı. Erzurum Askeri hastanesinde çalışan Dr. Cavit Orhan (1876-1915) tifüsten 1915'te vefat etti.[780] Cepheyi teftiş eden Ordu Sağlık Daire Başkanı Dr. Süleyman Numan Paşa kendine özgü konuşmaları olan biriydi. Bu teftişler sırasında, "Tifüse yakalanan subay eşek, hekim olursa eşek oğlu eşektir," diyerek büyük konuşmuş; ancak, kendisi de tifüse yakalanmış, sözünün kefaretini ödemişti. Erzurum hastanesinde bir ayda yirmi dört hekimin yattığı olmuş, yüz kadar hekim tifüsten ölmüştü. Bu sırada 3. Ordu Kumandanı olan Hafız Hakkı Paşa Ocak 1915 başlarında tifüse yakalanmış, 5 Şubat 1915'te Hasankale'den Erzurum hastanesine nakledilmiş, dokuz günlük tedaviye rağmen 12 Şubat 1915'te vefat etmiş, Kars Kapıdaki şehitliğe gömülmüştür. Öyle zamanlar olmuştu ki bazen bin hastaya bir doktor bakabilmişti.[781, 782] Bazı askerler bitlerden korunmak için elbiseleri bir araya getirip üzerini toprakla örterek bir kümbet yapıyor ve üzerinden bir delik açıyorlardı. Bitler bu delikten karıncaların yuvasından çıktığı gibi çıkıyordu.[783] Sarıkamış Harekâtı'ndan sonra yayılan şiddetli salgınlarda tifüslülerin yüzde 53'ü, tifoluların yüzde 52'si, dizanterililerin yüzde 37'si ölmüştür.[784] Ocak 1915 ayı sonlarında 3. Ordu Karargâh tabiplerinden Adil ve Şükrü Bey'ler hastaneye yatmış, kurmay subay Şemsettin Bey hummayı raciadan (dönek humma) ölmüştü ve yaklaşık yirmi doktor hasta olarak yatıyordu.[785]

Erzurum'da ilk kolera vakası, 30 Kasım 1915'te Morgof Hastanesinde ve daha sonra Yoncalık Hastanesinde ortaya çıkmıştır. 16 Şubat 1916'da Erzurum düştükten ve 3'üncü Ordu Erzincan ilerisine çekildikten sonra kolera, muhacirler yoluyla yeniden ortaya çıkmıştır. İlk vaka bu defa 27 Şubatta Erzincan'da görülmüştür. Ağustos 1915'te Sahra Sıhhiye Genel Müfettişliği tarafından cephede koleranın tehlikeli şekilde hüküm sürdüğünün bildirilmesi üzerine 3'üncü Ordu, sıkı önlemler almaya başlamıştır. Hastalığın mülteciler, muhacirler ve esirlerle bulaşması ihtimaline karşı bu kişiler; detaylı bir muayene,

778 Dr. Kemal Özbay, Cilt 1, s. 132
779 Fethi Erden, s. 224
780 Mirat-ı Tibbiye cilt 2 s. 86
781 Dr. Kemal Özbay, A.g.e. Cilt I, s. 133
782 Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölüm, Türk Tarih Kurumu yayını., s. 180
783 Kemal Özbay, a.g.e. Cilt 1, s. 174
784 Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölüm, s. 350,351
785 Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıktan Ölüm s. 195

dezenfeksiyon ve tecride tabi tutulmuşlardır. Her kolorduya bir hıfzıssıhha müşaviri tayin edilerek emirlerine birer seyyar laboratuvar verilmiştir. 17 Ağustos 1915 tarihinde Ordu Baştabipliği tarafından gönderilen yazıda, tüm yaralılara aşı yapılması emredilmiştir. Ordu genelinde aşı uygulaması tekrar başlatılmıştır. Aşı miktarının yeterli olması için Erzurum Aşı Müessesesi, sadece kolera aşısı üretmeye başlamıştır. 1916 yılında saptanan kolera vakaları için 3. Ordu Sıhhiye Reis vekili Dr. Server Kamil ve 9. Kolordu Baştabibi Dr. Yusuf Kenan (Akyüz, 1876-1951) Bey gerekli önlemleri almıştır.[786]

Erzincan'da açılan Hilâl-i Ahmer Hastanesinde Mart 1916 tarihinde çalışan sağlık heyeti şu kişilerden oluşuyordu: Sertabip Dr. Server Kamil, Eczacı Zihni, Dr. Suphi Fahri, Dr. Nuri Ali, Operatör Dr. Ertuğrul, Operatör Dr. Sabri, Dr. Nuri Osman Bey.[787] Dr. Server Kamil, 18 Haziran 1333 tarihinde İstanbul'a tıp fakültesine gönderildi.

Tıbbiye öğrencilerinin silah altına alınması ve Kafkas Cephesi yolculuğu

1914 yılının Ağustos ayında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle seferberlik ilan edildiğinde Tıp Fakültesi öğrencilerinin hemen hepsi silah altına alınmış; 1894 doğumlular bir buçuk ay Harbiye mektebinde, diğerleriyse Bostancı'daki talimgâhta askeri eğitim yapmaya başlamışlardı. 1915 yılındaysa 1894 yılından daha önce doğanlar birliklere dağıtılırken, diğer sınıflar (3, 4, ve 5. Sınıf) ile Şam Tıbbiyesi, Eczacı ve Dişçi okulu öğrencileri kısmen Beykoz'da Serviburnu'na, kısmen de Çanakkale, Beylerbeyi, Yeşilköy İntan hastalıkları hastaneleri ile değişik birliklere gönderilmişti.[788] Okulların son sınıf öğrencileri "sıhhiye ve baytar zabit vekili", dördüncü ve üçüncü sınıf öğrencileri başçavuş muavini, ikinci ve birinci sınıf öğrencileri de çavuş rütbesiyle zabit namzedi olarak sağlık kuruluşlarına tayin edildi.[789] 13 Eylül 1914 tarihinde Sıhhiye Dairesinden Ordu Dairesine yazılan bir yazıda Askerî Tıp Fakültesi son sınıf öğrencilerinin 30 kuruş maaş karşılığı sıhhiye başçavuşu olarak istihdam edildiği belirtilmiştir. 08 Mart 1916 tarihinde Karadeniz Müstahkem Mevki Komutanlığından yazılan yazı ile tıp fakültesi öğrencisiyken askere alınmış olan doktor ve eczacı adaylarının terhislerini müteakip tekrar okullarına dönebilmeleri için gerekli düzenleme yapılmıştır.[790]

Bu sırada Reşit Galip, Hüseyin Hulki (Cura) ,Vefik Vassaf henüz Askeri Tıbbiye 4. sınıftayken Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle Maltepe Askeri Hastanesi'ne tayin olmalarına rağmen buradaki görevi beğenmeyerek Kafkas Cephesi'ne gitmek istediler ve Harbiye Nezaretine dilekçe verdiler. Birkaç gün sonra Başkumandan vekili Enver Paşa'nın onları görmek istediği söylendi. Dilekçe veren 8 öğrenci hazırlıklarını yaptıktan sonra Sahra Sıhhiye Müfettişi Umumisi Dr. Süleyman Numan Paşa'nın yanına vardılar.

786 Alev Keskin, Fatma İlhan, Özlem Demireğen, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Salgın Hastalıklar: Kolera ve Kolera ile Mücadele, Askeri Tarih Araştırmaları dergisi, 2012, sayı: 19, s. 89,91

787 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları, İş Bankası Yayını, 2013, İstanbul, s. 268

788 Dr. Fatma Özlen, Çanakkale'de Tıbbiyeli Şehitler, www.gallipoli1915.org/tibbiye.schit.htm

789 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, Cilt 1, s. 447

790 Alev Keskin, Fatma İlhan, Özlem Demireğen, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Salgın Hastalıklar: Kolera ve Kolera ile Mücadele, Askeri Tarih Araştırmaları dergisi, 2012, sayı: 19, s. 84

Dr. Süleyman Numan Paşa da genç Tıbbiyelileri Enver Paşa'ya çıkardı. Enver Paşa'ya çıkarken Tıbbiyeli öğrenciler arkalarında çantalar, kollarında çavuş işaretleriyle Harbiye Nezareti'ne gelmişlerdi. Tıbbiyeli Reşit Galip, Enver Paşa'nın huzurunda güzel bir konuşma yaptıktan sonra Enver Paşa onların Kafkas Cephesi'ne gitmelerine izin verdi ve ellerini sıkarak, "Arzu ile istekle sarılan yaralar çabuk iyi olur, yolunuz açık olsun," dedi. Tıbbiyeliler Enver Paşa'yı selamlayarak odadan çıktılar ve Mercan Yokuşu'ndan büyük bir sevinçle indiler. Ertesi gün İstanbul'dan kalkan Akdeniz isimli vapura binen 8 Tıbbiyeli öğrenci Trabzon'a geldi. Gemi Polathaneye demirledi. Bu gemide Makedonya'da gerilla savaşı yapmış olan zabit Grebenceli Bekir Bey de vardı.[791]

Bu Tıbbiyelilerden Vefik Vassaf (1893-1967) (Akan) (daha sonra Tıp Fakültesi'nde profesör olmuştur) ve diğer 3 arkadaşı Trabzon'dan Erzurum'a doğru yola çıktı ve o günün şartlarında 18 günde Erzurum'a vardı. İkisi Hasankale'ye (Pasinler) diğer ikisiyse Erzurum'a tayin edildi. Daha sonra Erzurum'a bir kafile daha Tıbbiyeli geldi.[792, 793] Bu yeni kafilede Tıbbiyeli Suphi Neşet (Beken) ve Cevdet (Akın) de vardı.[794, 795]

Dr. Kazım Nuri İçgören (1892-1957, sonra Radyoloji uzmanı) de Tıbbiye öğrencisi iken gönüllü olarak Kafkas cephesine gelmiş ve Erzurum'daki Salib-i Ahmer hastanesinde 11 ay kadar çalışmıştı.[796]

Tıbbiye son sınıf talebesi iken Kafkas Cephesine gelen Dr. Bahri İlter (1891-?) Ardahan'da Ruslara esir düşmüştü. Bu nedenle 3, 5 yıl Rusya'nın çeşitli yerlerinde esaret hayatı yaşadıktan sonra 1918'de ülkeye dönmüş ve mektepte sınavlarını vererek diploma almıştır. Milli Mücadele'de ise İnönü Savaşlarına katılıp yaralanmıştır.[797]

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesinde çalışan Tıp Fakültesi öğrencisi Sadullah efendi 10 Şubat 1331'de İstanbul'a geri gönderildi.

Dr. Salih İmre (1890-?) de son sınıf talebesi iken Erzurum'a giden Hilâl-i Ahmer hastanesiyle gitmiş ve Erzincan'da çalışmıştır. Mektebe dönerek 1916 da mezun olmuştur.[798]

Dr. Said Ali Salman (1892-?) ise biyografisinde gönüllü olarak 30 tıbbiye talebesi arkadaşı ile birlikte sıhhiye çavuşu rütbesiyle Erzurum'a gittiklerini ve orada bir buçuk sene çalıştıktan sonra mektebe dönerek 1917 yılında üsteğmen rütbesiyle mezun olduğunu anlatmaktadır.[799]

Dr. Emin Salor (1891-1946)[800] ve Dr. İzzet Taner (1892-1945)[801] Tıbbiye talebesi iken Kafkas cephesine gelmiş 1917'de okullarına dönmüşlerdir.

Dr. Mehmet Ali Ağakay (1893-1965) da öğrenci iken Kafkas cephesine katılmıştı.

---

791 Ahmet Şevket Elman, Dr. Reşit Galip, Ankara 1955 s. 278, 294
792 Ahmet Şevket Elman, a.g.e. s. 278
793 Eren Akçiçek, Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü, İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir, s. 287
794 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, İstanbul, s. 266
795 Fethi Erden, a.g.e. s. 3
796 Ferthi Erden, s. 122
797 Fethi Erden, a.g.e., s. 124
798 Fethi Erden, s. 125
799 Fethi Erden, s. 190
800 Fethi Erden s. 306
801 Fethi Erden s. 314

Rusların taarruzu başladığında felaketler de birbirini takip etmeye başlamıştı; öğrencilerin hepsi lekeli humma (tifüs) hastalığına yakalandı ve birçok Tıbbiyeli bu nedenle şehit oldu. O tarihte Tıbbiyeli Vefik Vassaf (Akan), Dr. Yüzbaşı Nazım Şakir'le Erzurum'da Süvari Kışlası'nda hastalara bakmaktaydı. Kışlada 3000 asker vardı ve lekeli humma (Tifüs) hastalığından her gün 50-100 asker ölmeye başlamıştı. Yerler donmuş olduğundan mezar kazmak ve ölüleri gömmek zordu; zavallı askerlerin cesetleri tepeler oluşturmuştu.[802] Vefik Vassaf ve arkadaşları Erzurum'un düşmesi üzerine Erzincan'a daha sonra da İstanbul'a okullarına döndüler. Atatürk'ün halası Nimet Hanım'ın torunu olan Tıbbiyeli Vefik Vassaf ise daha sonra bakteriyolog oldu ve İstiklâl Savaşı'nda görev yaptıktan sonra Tıp Fakültesi'nde mikrobiyoloji profesörlüğüne kadar yükseldi.

Profesör Nazım Şakir anılarında bu olayı şöyle anlatır: *"Harbin başlamasıyla tifüs bir afet halini aldı. Yetişemiyorduk. O esnada mektepten çıkan 1914'lü genç doktorlar Erzurum'a geldi. Bunlar çok genç ve tecrübesiz olduğundan bizden evvel tifüse yakalandılar. İyi bakamıyorduk. Vasıta ve eleman kâfi değildi."*[803] Dr. Yüzbaşı Nazım Şakir daha önce Balkan Savaşı'na katılmış ve o sırada tifüs geçirmişti. Balkan Savaşı sonrasında Gülhane Tatbikat Mektebi'nde görevlendirilen Dr. Nazım Şakir, Ağustos ayının başında seferberlik ilan edilince 3. Ordu'ya atanmış ve Erzurum'da görevlendirilmişti. Bir ara, Amerikalıların Erzurum'da açtığı ve yöneticiliğini Dr. Kreis'in yaptığı hastanenin baştabipliğini de yapmıştı. Dr. Nazım Şakir, tifüse yakalanırsa ne yapılması gerektiğini Ermeni asıllı emir eri Kegam'a öğretmişti. Dr. Nazım Şakir tifüse yakalanmış ve komaya girmişti. Emir eri Kegam, bir hafta komada kalan Dr. Nazım Şakir'in komadan çıkmasını sağlamış ve nekahethaneye yatırmıştı. Yanındaki yatakta ise yine tifüs hastalığına yakalanmış; ancak komadan çıkamamış olan Dr. Üsteğmen Fehmi Bey yatıyordu. Dr. Nazım iyileşip hastanesine döndüğünde ise tanıdık hiçbir doktor kalmadığını ve çoğunun öldüğünü gözyaşları içinde öğrenmişti.

Trabzon'a gelen 8 Tıbbiye öğrencisi Vali Mehmet Ali Bey tarafından karşılandı. Dört Tıbbiyeli yani Tıbbiyeli Reşit Galip, Hulusi, Behçet ve Hüseyin Hulki burada Teşkilat-ı Mahsusa'ya girdiler ve Gürcü komitesi ile birlikte çalışan Yakup Cemil'in yönetimindeki Teşkilat-ı Mahsusa müfrezesine girmek üzere motorla Hopa'ya gittiler ve oradan muharebelerin yapıldığı bölgeye ulaşarak birliklerde görev aldılar. Beşinci Ergaristi kordonu muharebesi, Kora ve Maradit işgallerine katıldılar. Havanın neredeyse -35 °C kadar soğuk olduğu Cerfika'da cephede Tıbbiyeli Reşit Galip kan tükürmeye başladı ve derhal Trabzon'a geri gönderildi; ancak iyileştikten sonra bir buçuk sene daha Giresun Jandarma Taburunda Kafkas Cephesi'nde çalıştı.[804] Reşit Galip bu nedenle 4. sınıf Tıbbiye öğrencisiyken harp madalyası aldı.

Reşit Galip'in katıldığı Yakup Cemil Müfrezesi ve yine burada görev yapan Alman Topçu Yarbayı Stange müfrezesi ve Dr. Bahattin Şakir'e bağlı "Baha Bey" Teşkilat-ı Mahsusa müfrezeleri Artvin tarafında ve Ardahan'da Ruslar'a karşı savaştı ve Ardahan'ı aldı. Ancak Sarıkamış Savaşı sonrası geri çekilmek zorunda kaldılar. Yakup Cemil kendiliğin-

802 Ahmet Şevket Elman, a.g.e. s. 278
803 Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölümler, s. 197
804 Ahmet Şevket Elman, a.g.e. s. 32

den müfrezeyi bırakarak İstanbul'a çekip gitmişti. 6 Aralık 1914 gününden 22 Şubat 1915 tarihine kadar bu cephede müfrezesiyle Ruslara karşı savaşan Dr. Bahattin Şakir bu tarihte Erzurum'a geldi ve 13 Mart 1915 günü İstanbul'a gitti. Yerine Nail Bey memur edildi. Dr. Bahattin Şakir, Artvin'de iken Rus ordusunun savaşlarda domdom kurşunu kullandığını fotoğraflarıyla Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetine şikâyet etmişti. Bunun üzerine Hilâl-i Ahmer Başkan yardımcısı Dr. Besim Ömer Cenevre'de bulunan Uluslararası Kızılhaç Komitesi Başkanlığına 10 Şubat 1915 tarihinde yazdığı bir yazısıyla durumu şikâyet etmişti.[805]

Tıbbiyeli talebeler iki sene Kafkas Cephesi'nde bulunduktan sonra İstanbul'a okullarına geri döndüler. Kafkas Cephesi'nde şehit olan 7 Askeri Tıbbiye öğrencisi şunlardır: Nuri, Naim Hamit, Ahmet Hamdi,[806] Ahmet Hasan Efendi (Tıbbiye 5. sınıf öğrencisi), Ali Efendi (Mehmet oğlu, İstanbul doğumlu, vefat tarihi: 6 Kânunusani 1330, Erzurum'da Hummayi Raciadan vefat), İzzettin Efendi (Tıbbiye 3. sınıf öğrencisi) ve Rüstem Efendi'dir (Bilal oğlu Balçık doğumlu, vefat tarihi: 17 Kanunisani 1330).[807] Şehit Olan tıbbiyelilerin Erzurum Mareşal Çakmak Hastanesi'nde bulunan mermerde yazılı bulunan isimleri ise şöyledir: Ahmet Hamdi Kasaba, Ahmet Hasan Ömer Kemal (Aydın), Rasim Bilal Yalçın, Remzi Adem Vasfi (Beyazıt), Ali Muhsin (İstanbul), İzzettin Ahmet Salim, Nikola İstepan. Doğu Cephesinde Erzurum Yoncalık Hastanesinde Karantina'da çalışan Sıhhiye Onbaşısı Ali Rıza (Eti) anılarında bu hastanede çalışmakta olan Tıp Fakültesi öğrencileri Rüstem ve Ferit Efendilerin öldüğünü 1 Şubat 1915 günü duyduğunu ve zavallı gençlere acıdığını anılarında yazmıştır.[808] Reşit Galip, Kafkas Cephesi'nden dönünce Tıbbiyeli şehit öğrenciler için bir şiir yazdı ve bu şiir okulda hilal şeklinde sıralanmış olan şehit öğrencilerin fotoğraflarının ortasına kondu. Reşit Galip'in yazdığı şiir öğrencilerden Bedri tarafından bestelendi ve Türk Ocağında yapılan mezuniyet töreninde Burhanettin Onat tarafından söylendi. Bu şiir şöyledir:

Hürmet Kafkas Şehitleri sizlere
Söyleyiniz açtığınız izlere
Yol göstersin rehber olsun bizlere
Sizi örten kanlı toprak nerdedir
Gelmeyenler hangi ara yerdedir
Coşkun ırmak matemiyle çağlasın
Size herkes, size dünya ağlasın
Hep anneler kara yaslar bağlasın
En sevgili arkadaşlar nerdedir
Gelmeyenler hangi kara yerdedir.[809]

805 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1922), İş Bankası Yayınları, 2013, s. 101
806 Dr. Fatma Özlem,www.gallipoli1915.com/tibbiye.sehit.htm)
807 Adnan Ataç, 20. Yüzyılda Şehit Olan Türk Sağlık Subayları, GATA Basımevi, Ankara 1997
808 Ali Rıza Eti, Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü, 1914-1915, İş Bankası yayını, 2009 İstanbul, s. 141
809 Ahmet Şevket Elman, a.g.e. s. 294

Dr. Tevfik Salim (Sağlam) Kafkas Cephesi'nde

Dr. Süleyman Numan Paşa'nın öğrencisi olan Dr. Tevfik Salim Bey (Sağlam, 1882-1963) 14 Mart 1915 tarihinde Erzurum'da bulunan 3. Ordu'ya 32 yaşında Tabip Yarbay rütbesiyle Sıhhiye Reisi olmuş ve Kafkas Cephesi'nde Mehmetçikler için varını yoğunu ortaya koymaya başlamıştı. Dr. Tevfik Sağlam, Dr. İbrahim Tali Bey'den Ordu Karargâhının bulunduğu Hasankale'de bu görevi devralarak çalışmaya başlamıştı. Dr. Tevfik Sağlam yıllar sonra Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da Milli Savunma Sağlık Daire Başkanlığı görevini yine Dr. İbrahim Tali Bey'den devir alacaktı. Görev alanı Ankara, Sivas, Erzurum, Trabzon vilayetleriyle Niğde, Kayseri ve Canik sancaklarını kapsamaktaydı. Kafkas Cephesinin merkezi Erzurum'du.

Dr. Tevfik Salim Bey bu göreve İstanbul'da bulunan 2. Ordu Sıhhiye Reisliğinden gelmişti. Dr. Tevfik Salim, 3. Ordu Kumandanlığına tayin edilen Mahmut Kamil Paşa'yla birlikte bir karargâh heyeti oluşturularak 17 Şubat 1915'te İstanbul'dan hareket etmiş; ancak Kayseri'den Erzurum'a giderken otomobil Sivas'ta bir virajda devrilmiş, şoför ölmüş, yaver Hüsnü Bey'in kolu kırılmış, Dr. Tevfik Salim kürkü sayesinde kurtulmuş, Sivas'a kadar kamyonla getirilmişti.[810, 811] Bu komutan heyetinde Tevfik Sağlam'a yardımcı olacak beş genç doktor daha bulunuyordu. İstanbul'dan yola çıkan karargâh heyeti, Niğde'den itibaren tifüs vakalarına rastlamaya başladı. Erzincan hastaneleri tifüslülerle doluydu. Erzurum'da salgının şiddet devresi sona ermemişti. Önceden tifüs geçirmiş olanlar hariç hekimlerin hemen hemen tamamı hasta veya iyileşme dönemindeydi. 23 Mart 1915 tarihinde Erzurum Hastanesi'ndeki manzara Tevfik Salim Bey tarafından şöyle anlatılmaktadır:

"Bir subay koğuşunu gezerken bir karyoladan bitkin bir sesin bana seslendiğini duydum. İstanbul'da cerrahi kliniği asistanlarından Dr. Emin Bey, zavallı tanınmaz bir hale gelmiş ateşler içinde yatıyor. Hatırını sordum, arkasından şikâyet etti. Açıp baktığım zaman kocaman bir yatak yarasının açılmış olduğunu bir pansuman bile yapılmadığını gördüm." [812]
Hasankale Tifüs Hastanesi ve Erzurum Yoncalık İntaniye hastanesinde çalışanlardan birisi Dr. Zeki Nasır Barker (1890-1960) idi. Daha sonra Erzincan Zabitan hastanesinde, Sivas ve Samsun hastanelerinde çalışmıştır.[813]

Tevfik Salim Bey ilk olarak birliklerin sıhhi durumu hakkında bilgi akışını düzenledi. Topladığı bilgileri rapor haline getirerek her ay düzenli olarak İstanbul'a gönderdi. Bu raporlar 1915 yılının Mart ayında başlamıştır. Mart 1915'te kolordulardan yirmi hekimin esir veya kayıp olduğu saptandı. Yeni atanan 40 hekim ise kısa sürede tifüse yakalanmıştı. Bu sırada Rum ve Ermeni 51 hekim vardı. Haçator adında bir Ermeni hekim Ruslara kaçmış, 10. Kolordudan bir Rum hekim izini kaybettirmişti. Bu tarihe kadar tifüs hastalarının miktarı hakkında güvenilir bilgiler edinmek mümkün olmamıştı. Dr. Tevfik Salim burada çalıştığı süre içinde kaza ve nahiye merkezlerinde 148 temizle-

810 Kemal Özbay, A.g.e. Cilt I, s. 139
811 İsmet Görgülü, On Yılık Harbin Kadrosu, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1993 Ankara s. 116
812 Mustafa Karatepe, I. Dünya Savaşı Yıllarında Tifüs Aşısı Uygulanmasında Hekimlerin Rolü, Mikrobiyol Bülten 2008, 42: 301-313
813 Fethi Erden, a.g.e. s. 37

me evi kurulmuş ve bu evlerde 682167 kişi yıkanmış ve elbiseleri dezenfekte edilmişti. İstanbul'dan yeteri kadar çiçek aşısı gelmediğinden Sivas'ta muallim Dr. Server Kamil ve Dr. Asım tarafından çiçek aşısı üretilmiş ve bu kuruluş 7 ayda 841820 kişilik aşı yapmıştır. Yine Kuduz olanları İstanbul'a göndermek zor olduğundan İstanbul Kuduz müessese müdürü Dr. Hayim Nayim Elnekave (1875-1931) Sivas'a getirilmiş ve orada 7 ayda 87 ısırılmış adam tedavi edilmiştir.[814] Bu sırada Sivas Hilâl-i Ahmer hastanesi sertabibi Dr. Server Kamil Bey'di. Çiçek ve Kuduz aşısını ise onunla birlikte Sivas'ta aşı üretim merkezinde çalışan Dr. Binbaşı Asım Bey ve Dr. İsrail efendi yapıyordu.[815] 22 Ekim 1917'de 6. Menzil mıntıkası Sertabibi Dr. Selahattin Bey, Ordu Sıhhiye reisi Tevfik Salim, Sıhhiye umumi müdürü Dr. Adnan Adıvar'dı. Dr. Adnan Adıvar 1 Ocak 1917 de vekâleten, 8 Ekim 1918 tarihi ile 27 Mart 1919 tarihleri arasında ise asaleten Sıhhiye Müdür-i Umumisi görevi yapmıştı.[816] 9 Mayıs 1916 tarihinde 3. Ordu Sıhhiye müşaviri Bakteriyolog Yüzbaşı Dr. Mehmet Alaattin Bey Kayseri'deki Zencidere Nekahethanesine geçici olarak görevlendirildi. Bu sırada Tevfik Salim Bey'in yanında ayrıca Dr. Nüzhet, Dr. Hüseyin Enver (Sarp), Dr. Hasan ve Dr. Fahrettin (Fahri) muavin olarak görev yapmışlardı.[817] Eylül 1916'ya kadar görevini başarıyla yaparak İstanbul'a dönen Dr. Tevfik Sağlam'ın yerine Dr. Fahrettin (Fahri) Bey gelmişti.

Başkomutan Vekili Enver Paşa Nisan 1916 tarihinde 1. Ordu Sıhhiye Reisi Dr. Refik Münir ile Erzurum'u ziyarete geldiğinde Erzurum Hastanesinde operatör Dr. Fazıl Bey, 3. Ordu Menzil Müfettişi Dr. Fuat Ziya, 3. Ordu Sıhhiye Reisi Dr. Tevfik Sağlam ve Erzincan Merkez Hastanesi Baştabibi Dr. Kazım Bey birlikte bir fotoğraf çektirmişlerdi. Bu sırada Erzincan Askeri Hastanesinde Operatör Dr. Mehmet, Röntgen uzmanı Dr. Ahmet Naci (Gören), Dr. Yüzbaşı Nedim, Dr. Yüzbaşı İhsan, Baştabip Opr. Dr. Feridun, Operatör Dr. Yüzbaşı Muhittin, Opr. Dr. Fehmi ve Opr. Dr. Hayri Bey görev yapıyordu. Merzifon Şifa Yurdu'nda 22 Ekim 1917 tarihinde Bakteriyolog Dr. Mustafa, Dr. Tevfik İsmail, Opr. Dr. Nüzhet, Dr. Rıfat Ahmet Bey (Gözberk) görev yapıyordu. Kayseri -Talas Şifa Yurdunda ise 7 Ekim 1917 tarihinde Baştabip Dr. Kutsi, Dr. Ali Rıza (Baysun), Dr. Orfanidis, Dr. Kazım Nuri görev yapıyordu.[818]

Salgın hastalıklarla mücadele ve aşı çalışmaları

Tifüs aşısı, Dr. Reşat Rıza (Kor) tarafından ortaya konan ve hastalığın yüksek ateşli döneminde bulunan hastaların kan örneklerinden üretilmiştir. Hastalardan alınan kan, fibrinsiz hale getirildikten sonra bir saat 60°C'de inaktive edilerek kullanılmıştır. Aşı elde etmek için tifüslü hasta kanı gerektiğinden, sınırlı miktarda üretilebilen aşı, öncelikle hekim ve hastabakıcılar gibi tifüse yakalanma riski yüksek olanların korunması amacıyla kullanılmıştır. Tifüs aşısı ile ilgili olarak Dr. Kemal Hüseyin (Plevnelioğlu) şu bilgiyi vermiştir:

814 Tevfik Sağlam, 3. Orduda Sıhhi Hizmet, a.g.e., s.63
815 Tevfik Sağlam, s. 300
816 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul 2010, s. 38
817 Özlem Demireğen, Alev Keskin, Fatma İlhan, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Sağlık Hizmetleri, Genelkurmay ATASE yayını 2011 Ankara, s.51
818 Alev Keskin, Fatma İlhan, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Sağlık Hizmetleri, Genelkurmay ATASE yayını 2011 Ankara, ekler

"Ölmüş lekeli humma virüsü ile aşı:

Bu tarz, ilk tatbik edilen şekldir ve harb-i umumide tecrübe edilmiştir.

Tevfik Salim [Sağlam], hastadan almış olduğu kanı defibrine ettikten sonra, 60 derecede inaktive ederek, tahtelcild 5 cc. zerk suretiyle tatbike başlamıştır. Hamdi [Suat Aknar] biraz tadil etmiştir: aynı tarzda kan alınır, cam boncuk ile defibrine edilir, benmaride yarım saat 60-62 derecede teshin edilir. Birinci günü 1 cc., 4 gün sonra 2 cc., 3 gün sonra 3 cc. olmak üzere üç defa şırınga edilir. Hararet yerine, [hastadan alınan kan] 42 saat buz ve kar içerisinde bırakılacak olursa inaktive etmek için kafidir. Hamdi, bundan maada, hasta kanı + 2 kısım nükaha kanı mahlülünü de aşı olarak kullanmıştır. Tevfik Salim ve bilahire Hamdi'nin tadil ettiği usul zararsız olduğundan, [August Paul von] Wasserman'ın tavsiyesi ile Almam ordusunda, bilhassa intana maruz olan yerlerde tatbik olunmuştur."[819] (Dr. Şeref Etker'in katkısıdır)

Dr. Reşat Rıza'dan aldığı fikirle Dr. Tevfik Salim Bey tarafından bu şekilde hazırlanan tifüs aşısı, ilk defa 28 Mart 1915 tarihinde Hasankale'de kendi arzuları ile Dr. İhsan Arif, Dr. Tevfik İsmail (Gökçe), Dr. Haydar Cemal (Draman), Dr. Selahaddin, Dr. Süreyya Ali (Kayacan, 1876-1961), Yüzbaşı Zihni, Mülazım İsmail Hakkı, Cemil ve Namık Beyler yani beşi doktor dokuz subay üzerinde uygulandı. İstanbul'dan karargâh heyeti ile birlikte gelen bu hekimler, çok sayıda tifüs hastasının yattığı ve hemen hemen herkesin bitli olduğu Hasankale hastanesinde bir haftadan beri çalışmaktaydı. Dr. Salahaddin Bey aşı olduğu gün, Dr. Haydar Cemal, Dr. İhsan Arif ve Dr. Tevfik İsmail ise sırasıyla 3, 5 ve 7 gün sonra tifüse yakalandı. Aşılanan diğer beş kişi hasta olmadılar. Dr. Salahaddin ve Dr. Haydar Cemal 15 gün süren ağır bir lekeli humma geçirdi. Dr. İhsan Arif ve Dr. Tevfik İsmail'in hastalıkları ise hafif seyretti. Bu vakaların ortaya çıkması, önceleri aşıdan şüphe uyandırdıysa da bu hekimlerin tifüslüler arasında çalışıyor olması ve üzerlerinde evvelce bit bulunması nedeniyle hastalığın daha önce alındığı, aşılandıkları esnada kuluçka devrinde bulundukları sonucuna varıldı. Geç hasta olanların hastalıklarının hafif geçmesi, aşının olumlu bir etkisi olarak yorumlandı.

Bu sıralarda tifüs salgını Hasankale, Erzurum, Erzincan ve Bayburt'ta şiddetli bir şekilde sürüyordu. Bu vaziyette yararlı bir sonuç getireceğinden emin olunmasa da umutla aşıya devam edilmesine karar verildi. Erzurum'da Dr. Alaattin Bey tarafından 23 Nisan-7 Haziran 1915 tarihleri arasında aşılanan 263 kişiden sadece üçü tifüse yakalanmıştı. Bunlardan biri Erzurum Amerikan Hastanesi tabiplerinden Dr. Jozef Danon Efendi'dir. Hastalığı hafif geçmiştir. Aşı yapılan 263 kişiden 234'ü Müslüman, 26'sı Ermeni, üçü Rum'dur. Bunların 47'si subay, dokuzu tabip, 174'ü hastabakıcı ve hastane hademesi, altısı sivil memur, 27'si farklı görevlerdeki erlerdir. Bakteriyolog Dr. Abdulhalim Asım Bey Bayburt'ta 130 kişiye aşı yapmıştır. 9 Haziran 1915 tarihli raporunda aşılamanın üzerinden bir buçuk ay geçtiğini, hastane ve kıta tabipleri tarafından da takip edilen aşılılarda olumsuz bir neticenin gelişmediğini bildirmektedir. Sivas'ta aşı tatbikatını Tabip Yüzbaşı İzak Bey yapmıştır. Aşı yapılanların hepsi hastabakıcıdır. Aşıladığı 156 kişiden beşi tifüse tutulmuş biri vefat etmiştir. Aynı şartlarda çalışan ve aşı yapılmayan 35 hastabakıcıdan ikisi tifüse tutularak birisi ölmüştür. Dr. Tevfik İsmail Bey tarafından Erzurum

819 Kemal Hüseyin (Plevnelioğlu), "Lekeli hummada aşılama", Anadolu Kliniği, yıl 5, Temmuz 1937, s. 106-109 [ayrıbasım s. 6-7]

Mevkii Müstahkem erlerinden 110'u aşılanmıştır. Bunlardan yalnız biri aşıdan üç gün sonra ateşlenerek hastaneye gönderilmiştir, teşhis belli değildir. Aşılananların tamamı Müslümandır. Erzurum Kızılay Hastanesi hekimleri tarafından 28 Nisan - 19 Haziran 1915 tarihleri arasında 166 kişi aşılanmıştır. Bunlar 25 Ekim 1915 tarihine kadar takip edilmişler, bu süre zarfında yalnız bir kişi tifüse yakalanmış ve hastalığı hafif geçirmiştir. Kaynağında, aşılananların dağılımları 93 Müslüman, 13 Ermeni, üç Rum ve bir Musevi olarak verilmektedir. Hasankale civarında ise Dr. Mihran Bey tarafından 44 kişi aşılanmıştır. Kendi istekleriyle aşı olanlar arasında Ali İhsan Sabis ve Fevzi Çakmak Paşa'lar da bulunmaktadır.[820, 821]

Dr. Asım Asrak (1880-?) 1915'de Erzurum 3. Ordu Karargâhında aşı işleri ile meşgul olmuş ve Daülkelp Müdür vekilliği yapmıştır.[822] Dr. Hamdi İpekoğlu (1882-?)[823] bir Alay sertabibi olarak, Dr. Raif Konuk[824] ise sıhhiye bölüğü baştabibi olarak savaşlara katıldı. Dr. İbrahim Kâtip Koşumdok (1888-?) ise 3. Ordu emrinde İkinci Süvari Alayı tabipliği, Süvari Fırkası Sertabip muavinliği, Kafkas Süvari Livası tabipliği, 24. Piyade Fırkası 58. Alay tabipliğinde görev yapmış, sonra da Suriye ve Filistin Cephesine gitmiştir.[825] Kafkas Cephesine 13. Süvari Alayı tabibi olarak katılan Dr. Bahattin Faik Kökdemir (1892-?) burada tifüse yakalandı ve bu nedenle İstanbul'a geri döndü. İyileşince Çanakkale Cephesine gitti. Oradan tekrar Kafkas cephesine geldi ve 3. Ordu Bomba Batarya grubu 123. Alayda tabip olarak çalıştı ve Kars Ahikelek Savaşı'na katıldı.[826]

Tifüs hastalığı Erzurum'dan sonra Erzincan'a da yayılmıştı. Konya vilayetinin yardımlarıyla bir Hilâl-i Ahmer Hastanesi 26 Mart 1915 günü Erzincan'da kurulmuştu ve baştabipliğine Bakteriyolog muallim Dr. Server Kamil (Tokgöz) getirildi. Şubat ayı başlarında bu hastanede çalışmak üzere İstanbul'dan hareket eden heyet 8 Nisan'da Erzincan'a ulaştı. Bu hastanede çalışan Tıp Fakültesi radyoloji uzmanı Dr. Binbaşı Süfyan Bey, Dr. Recai ve Dr. Hayri'nin de içinde bulunduğu 8 doktor tifüsten ölmüştü. Dr. Selami Neşet (1880-1915) de Tifüs'ten vefat edenler arasındaydı (Prof. Dr. Bedii Şehsuvaroğlu'nun babası).[827] Bu sırada bu hastanede başhekim olarak Dr. Sani Yaver (ilerde KBB profesörü) görev yapıyordu. Hastanesinin bakımı Dr. Tevfik Sağlam tarafından eleştirilince Sivas'a tayin edildi. O sırada Dr. Tevfik Sağlam'ın muavinliğini ise Bafralı Dr. Binbaşı Yanko Bey yapıyordu.[828, 829] Dr. Bafralı Yanko (1861-1937), daha önce Balkan Savaşı'nda Yeşilköy'de görev yapmıştı ve Yarbay rütbesi ile ileriki bir tarihte emekli olmuştur.

Server Kamil Bey tifüs üzerine yaptığı çalışmalarını 1916 yılında Sivas'ta yayınladı.

---

820 Mustafa Karatepe, I. Dünya Savaşı Yıllarında Tifüs Aşısı Uygulamasında Hekimlerin Rolü, Mikrobiyol Bülten, 2008, 42: 301-313
821 Kemal Özbay, a.g.e. s. 174
822 Fethi Erden, a.g.e., s. 22
823 Fethi Erden, s. 126
824 Fethi Erden, s. 141
825 Fethi Erden, s. 143
826 Fethi Erden, a.g.e, s. 144
827 Mirat-i Tıbbiye s. 88 cilt 2
828 Mustafa Karatepe, I. Dünya Savaşı Yıllarında Tifüs Aşısı Uygulanmasında Hekimlerin Rolü, Mikrobiyol Bülten 2008, 42: 301-313
829 Dr. Kemal Özbay, cilt 1, s. 156

Bu kitabında o günlerde Erzincan'da günde 50-60 askerin tifüsten öldüğünü yazmıştır. İstanbul'dan çıkmadan önce Reşat Rıza (Kor) Bey'le görüşen Server Kamil Bey aşı hakkında bilgi sahibiydi.

Aşılama çalışmalarından önce Erzincan'da 50 hekimin tifüsten öldüğü göz önüne alınırsa, aşı ile korunma çalışmalarının ne denli önemli olduğu anlaşılır. Aşının, hekimleri koruma görevini yerine getirdiği Bakteriyolog Dr. Ahmet Lütfi'nin şu ifadesiyle de anlaşılmaktadır:

"Bulunduğumuz mıntıkada tifüs geçirmemiş bütün hekimler aşılanmıştır. Aşılanan tabiplerin içinde en bulaşık yerlerde görev yapanları vardır ki aşılanmadan gidip de hastalığa yakalanmayan kalmadığı halde, aşılanarak giden arkadaşımız uzun müddet çalıştı. Enfeksiyon odağını söndürdü. Kendim de salimen geri döndüm."[830]

Doğu Cephesi'nde 12 bin 642 kişi dizanteriye yakalanmış ve bunların 5 bin 942'si ölmüştü.[831] Dizanteri aşısı da ilk kez o sıralarda geliştirilmiş ve dünyada ilk kez uygulanmıştı. Dr. Süleyman Numan Paşa ve Prof. Ziya Nuri (Birgi) Bey 1918'de yapılan Alman-Avusturya Silah Kardeşliği Derneği ikinci kongresinde bunu açıklamıştı.[832] Birinci Dünya Savaşı'nda tifüs aşısını ayrı ayrı uygulayan Dr. Tevfik Salim, Dr. Server Kamil ve Dr. Abdülkadir (Noyan) bu aşı fikrini Gülhane hocalarından Dr. Reşat Rıza (Kor, 1877-1941) ve Dr. Mustafa Hilmi (Sagun)'den (1880-1967) öğrenerek yapmışlardı. Dr. Reşat Rıza Kor (1877-1941) bu aşıyı ilk önce kendine yaparak zararsız olduğunu kanıtlamıştı.[833]

26 Ağustos 1915 tarihli rapora göre 3. Ordu'da hastalanan 15845 askerin 2927'si tifo, tifüs ve humma-yı raciadan öldü. Bu nedenle halk ve askerlere 83000 çiçek, 44000 tifo, 73000 kolera aşısı uygulandı.[834]

1916 yılında Sivas Menzil Mıntıka Sertabibi Dr. Ahmet Fikri Bey (Tüzer) (1878-1942) in bulduğu "Buğu Sandığı" metodu etüvden daha fazla yararlı olmuş; bit ve mikrop öldürmek için başarıyla kullanılmış ve ordu, bitle yapılan mücadelede büyük başarı kazanmıştı.[835, 836] Yine aynı yıl Tokat Hastanesi Baştabibi Dr. Hüseyin Bey seyyar bir "Buğu Fıçısı" yapmıştı. 1917 yılında Dr. Ahmet Fikri Tüzer Bey "Buğu Kazanı" adını verdiği basit bir cihaz daha yapmış ve bu cihaz etüv veya fırın bulunmayan yerlerde kullanılmıştı.[837] Ahmet Fikri Tüzer Cumhuriyet döneminde mebus olmuş ve kısa süre Başbakanlık yapmıştır.

Bu sırada Bitlis'te çıkan bir kolera salgını için Erzurum'da Süvari tümeni baştabibi

830 Mustafa Karatepe, I. Dünya Savaşı Yıllarında Tifüs Aşısı Uygulanmasında Hekimlerin Rolü, Mikrobiyol Bülten 2008, 42: 301-313
831 Hikmet Özdemir, a.g.e. s. 350
832 Kemal Hüseyin (Plevnelioğlu), "Lekeli hummada aşılama", Anadolu Kliniği, yıl 5, Temmuz 1937, s. 106-109 [ayrıbası s. 6-7]
833 Kemal Özbay, a.g.e. Cilt I, s. 313
834 Hikmet Özdemir, a.g.e. s. 286, 287
835 Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal tarih dergisi, 2008, Mart, s. 43
836 Hikmet Özdemir, a.g.e. s. 285
837 Kemal Özbay, a.g.e. Cilt I, s. 314

olan Dr. Kazım Nuri Lakay Bey görevlendirilmiş ve salgın önlenmiştir.[838] Kazım Nuri Lakay daha sonra Süvari Fırkası ile çeşitli harp cephelerine katılmış, sonra 1916 da 10. Kolordu 2. Mıntıka ve Çanakkale Grubu Hıfzısıhha müşavirliğine atanmıştır. Harbin sonuna doğru Kuzey Kafkasya'da görev yapmıştır. Dr. Kazım Nuri Lakay (1888-1971) daha sonra Haydarpaşa Numune Hastanesi'nin ilk başhekimi olmuştur.[839]

1916'da Erzurum'dan geri çekilirken ve Of taarruzunda kolera salgını meydana gelmiş ve 1638 hastadan 1048'i hayatını kaybetmiştir.

5. Kolordu Bakteriyologu Dr. Hulusi Behçet gece gündüz çalışarak 9. Tümen'in koleraya yakalanmasını önlemiş ve tümeni tam zamanında Of taarruzu için cepheye yetiştirmişti.[840]

Bu sırada Zara'da bulunan hastane baştabibi Dr. Fuat Sabit (Ağacık veya Ağacıkoğlu, ilerde Erzurum Kongresinde Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olacaktır) yapmış ve menzil baştabipliğini Dr. Ahmet Fikri Bey ile birlikte tifüs mücadelesini yürütmüşlerdi. Buradaki hastanenin karantinasında bir süre 15 Kasım 1916 tarihinden itibaren Dr. Mehmet Derviş Kuntman yürütmeye başlamıştı. Bu hastanede o sırada Arap, Türk, Ermeni ve Dürzü olmak üzere 10 kadar doktor çalışıyordu ve aralarında hiç uyum yoktu.[841]

Dr. Hamdi Suat (Aknar) (1873-1936), Tıp Fakültesi'nde Patoloji muallimi iken kendi isteği ile Hilâl-i Ahmer heyetine katılarak Erzurum-Erzincan cephesine gitti. Buradaki tifüs salgını üzerine yaptığı araştırmaları 1916'da yayınladı. Dr. Hamdi Suat tifüs aşısı geliştirmiş ve kanları -16°C de 24-48 saat bekleterek inaktive etmiş ve aşıyı bir kez yapmak yerine üçer gün aralıklarla üç kez vermiştir. Bu şekilde aşıladıklarına, uygulamanın sona ermesinden 10-23 gün sonra kendisinin "kesin bağışıklık aşısı" adını verdiği bir aşı daha yapmıştır. "Kesin bağışıklık aşısı" tifüslü hastalardan alınan kanı hiçbir işleme tabi tutmadan uygulamaktır. Bu tarzdaki aşıyı kendisine de yapmıştır. Hamdi Suat Hoca Patolojik anatomi müzesi kurmuş, ders kitapları hazırlamış ve modern patolojinin kurucusu olmuştur. Yurt dışında birçok bilimsel araştırması yayınlanmıştır. Bu saygın bilim adamı 1933 Üniversite Reformunda muhtemelen Prof. Philip Schwartz'a yer açmak için üniversiten çıkarılmış, tasfiye edilmiştir. Atatürk'ün durumu öğrenip devreye girmesiyle Prof. Schwartz tarafından geri dönmesi teklif edildiyse de, reddetmiştir. Muayenehanesi de olmayınca maddi sıkıntıya girmiştir.[842] Arkadaşı olan Dr. Refik Saydam bunun üzerine ona Gureba Hastanesi'nde çalışma imkânı sağlamış ve Dr. Hamdi Suat orada laboratuvar kurmuş ve araştırmalarına devam etmiştir. Dr. Server Kamil Tokgöz (1881-1943) ise daha sonra 1924'te hıfzıssıhha müderrisi (profesörü) oldu. O da Hamdi Suat Hoca gibi 1933 Üniversite Reformunda Üniversite'den tasfiye edildi. 1935'de Ankara'ya giderek Hıfzısıhha Enstitüsü müdür muavini ve 1942'de müdürü oldu.[843]

Dr. Fahri Mökay (1887-?) 2. Ordu Sıhhiye müşavirliğine tayin olduğu dönemde

838 Hikmet Özdemir, a.g.e. s. 286
839 Müfit Ekdal, Tıbhaneden Numuneye, Zafer Matbaası, 1982, İstanbul, s. 291
840 Dr Kemal Özbay, cilt 1 s. 165
841 Mehmet Derviş Kuntman, Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, 2010, 2. Baskı s. 126
842 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, Cilt 3, s. 347-351
843 Emre Dölen, a.g.e., s. 352

Diyarbakır'da kolera tespit etmiş ve Erzurum'dan gelen muhacirlere burada kolera aşısı yapmıştır. Daha sonra Acemistan'da Hoy şehrinde kolera aşısı yapmıştır. Sonra Kars'taki ordunun sıhhiye müşavirliğini yapmıştır. Kars tahliye edilince Erzurum'da çalışmıştır.[844]

Dr. Tevfik Sağlam ve yapılan fedakârlıklar

Dr. Tevfik Sağlam, bu cephede yapılan fedakârlıkları 1941 yılında basılan "Üçüncü Orduda Sıhhi Hizmet" isimli bir kitapta toplamıştır. Bu kitapta 14 Mart 1940 Perşembe günü yazdığı önsözde şöyle der:

"3. Ordu'nun Meçhul Sıhhiye Subayına,

...Dünya harbinde, bundan günü gününe tam 25 sene evvel, Kafkas cephesinde 3. Ordu sıhhiye reisliğine tayin olundum. 32 yaşında genç bir sıhhiye subayı olarak yüklendiğim bu ağır iş başında 3,5 sene kaldım. Bu hayatımın en mesut devresidir. Orada çok şey gördüm ve çok şey öğrendim.

Erzurum önünde müthiş bir kış ortasında -32 derece soğukta çarpışan Türk askerini tanıdım.

Sivri Gediği'nde mekkâresiz kalan taburunu sargısız ve ilaçsız bırakmamak için, bir bohça içine doldurduğu ilaçları binek hayvanına yükleterek, yanında kendisi yaya giden, ellisini geçmiş bir tabur hekiminin sakin ve mütevazı çehresinde Türk'ün hakiki simasını seçtim.

Ordu Erzurum hattına çekildiği zaman Korucuk'taki hastalarını nakletmek için avcı hattının ilerisinde kalan genç ve ateşli bir hekimin telefonla soğukkanlı ve sakin bir sesle verdiği raporunu dinlerken, Türk'ün, istikbaline olan sarsılmaz imanını sezdim.

1917'de ordu iaşe darlığından bunaldığı bir zamanda Giresun'la Karahisar arasında 65'lik ninelerin ve 10 yaşındaki çocukların sırtlarında torbalarla orduya erzak taşıdıklarını gördük...

Suşehri kapısında Menzil Kurmay Başkanı'nın, ihtiyar bir ninenin sırtından aldığı buğday torbasını yüklenerek Yeniköy'e yollandığını yaşlı gözlerle seyrettim. Bunlar büyük felaketten sonra İstiklâl Harbi'ni yapacak milletin evlatları idi.

Türk Ordusu Cihan Harbi'nde, Kafkas Cephesi'nde yalnız kendinden çok kuvvetli bir düşmanla değil, aynı zamanda kahir bir tabiatla, açlıkla ve her türlü yoksullukla cenkleşti. Türk Milleti orada da tarihinin büyük destanlarından birini yazdı.

Bu büyük işte Türk sıhhiye subayları da diğer silah arkadaşları gibi bütün kudretlerini, varlıklarını, vatanın hizmetine hasrettiler; birçokları bu uğurda vazifeleri başında hayatlarını, sıhhatlerini seve seve feda ettiler... "[845, 846]

Doğu-Kafkas Cephesinde çekilen sıkıntının bir örneğini 1917 yılında Ağvanis Askeri hastancsi baştabipliğine tayin edilen Dr. Mecit'in Tevfik Sağlam'a gönderdiği şu raporda görmek mümkündür:

---

844 Fethi Erden s. 155

845 Tevfik Sağlam, Nasıl Okudum, Nehir Yayınları, Önsöz, Prof. Dr. Hüsrev Hatemi, Prof Dr. Aykut Kazancıgil, 1991, İstanbul s. 23, 24

846 Tevfik Sağlam, 3. Ordu'da Sıhhi Hizmet, önsöz, 1941,Genelkurmay Askeri Matbaası

"Ağvanis'te hastane yoktur. Sefalethane vardır. Burada 500 yataklık hastane olamaz. Zira Ağvanis bir köydür ve yarısı yanmıştır. Hastaneye ahırlar kalmıştır. Dün gündüz koğuşları dolaştım. Bazılarında karanlıktan koğuşun içinde yürümek, hastaların yüzünü bile seçmek kabil değildi. Hastalar toprak üzerine konmuş yataklarda, bir kısmı da yataksız topraklarda yatıyor. Karyola yapmak için tahta yok. Etrafta biçmek için ağaç yok. 130 m² lik koğuşta 150 kişi yatıyor."[847]

Dr. Tevfik Salim (Sağlam) (1882-1963) 1882 yılında İstanbul'da doğmuş, Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi ve Çengelköy Askeri Tıbbiye İdadisini bitirdikten sonra Demirkapı'daki Askeri Tıbbiye'den 1903 yılında Tabip Yüzbaşı olarak mezun olmuştu. Daha sonra staj için 1904'te Gülhane Tatbikat Hastanesi'nde Prof. Süleyman Numan Paşa'nın dâhiliye kliniğine gider ve staj sonrası 1905'te buraya asistan olarak başlar. 1906 yılında Gülhane'de dâhiliye kliniği muallim muavini olur. 1909'da Haydarpaşa'da Tıp Fakültesi kurulunca burada II. Dâhiliye Kliniği Laboratuvar şefi olur. 1912'de Balkan Savaşı patlayınca Selanik Redif Fırkası Sıhhiye Bölük Başhekimliği'ne tayin olmuştur. Savaşta çeşitli görevler üstlenmiş, bir süre esir düşmüştür. Ordu yenilip geri çekilince Yassıviran Menzil Hastanesi'ne tayin olmuş, burada tifüs ve kolera salgınıyla uğraşırken kendisi de tifüse yakalanmış ve Gülhane'ye gönderilmiştir. Nekahat dönemini geçirmek için Almanya'nın Wiesbaden şehrine gitmiş, bir buçuk yıl sonra Tıp Fakültesi'ne dönmüş ve binbaşı olmuştur. 1914'te Dünya Savaşı patlayınca Askeri Tıbbiye'deki görevine dönmüş, 17 Ocak 1915'te İstanbul'daki 2. Ordu Sağlık Başkanlığı'na, 15 Şubat 1915'te Erzurum'daki 3. Kolordu emrine verilmiş, 14 Mart 1915'te 3. Ordu Sıhhiye Reisi olmuştu. Burada üç buçuk yıl zor şartlar altında görevini başarıyla yürüttü. 1917 yılında albay olan Hoca, tifüs aşısını yanlış yaptı diye ihbar edilince 1918 yılında Nemrut Mustafa Paşa Divanı'nda yargılanarak beraat etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Gülhane Müdür ve Başhekimi ve aynı zamanda Dâhiliye Kliniği muallimi oldu. Kurtuluş Savaşı'nda 19 Ekim 1921 günü İnebolu yoluyla Ankara'ya gelmiş ve 3 Ocak 1921'de Milli Savunma Bakanlığı Ordu Sağlık Daire Başkanlığı yapmıştır. Genelkurmay'a yaptığı teklifler kabul edilmeyince anlaşmazlık olmuş ve 10 Ocak 1922'de bu görevinden istifa ederek Ankara Hastaneleri Dâhiliye ve İntaniye Şefi olmuştur. Ocak 1923'te İzmir Hastanesi Dâhiliye şefliğine, aynı yılın Mayıs ayında Gülhane Hastanesi Dâhiliye muallimliğine ve Ekim'de Gülhane Müdürlüğü ve Başhekimliğine atanmıştır. 4 Mayıs 1926'da Dâhiliye Müderrisi (Profesörü) oldu.

1927'de Ankara'daki Milli Savunma Bakanlığı Sıhhiye Dairesi Reisliğine getirildi. 30 Ağustos 1927'de rütbesi Mirliva (Tuğgeneral) oldu, ancak 6 ay sonra 24 Ocak 1928'te kendi isteği ile askerlikten emekli oldu. Bu görevi nedeniyle Ankara'ya giderken Darülfünundan izin almış olmasına rağmen Tıp Fakültesi'nden istifa etmiş sayıldı. Muhtemelen bu nedenle de askerlikten ayrıldı. 1929 ve 1931 yıllarında İstanbul Etibba (Tabip) Odası Başkanı seçildi. 1 Haziran 1931'de Gureba Hastanesi dahiliye uzmanı oldu. Tıp Fakültesi'ne Temmuz 1931 yılında tekrar başladı. 1 Ağustos 1933'te III. Dâhiliye Kliniği ordinaryüs Profesörlüğüne ve Tıp Fakültesi Dekanlığına atandı. Ancak 1 Haziran 1934'te III. Dâhiliye Kliniği lağvedildiğinden üniversiteden ayrılmak zorunda kaldı. 1936'ta

847 Tevfik Sağlam, 3. Ordu'da Sıhhi Hizmet, s. 49-50

Haydarpaşa Numune Hastanesi dahiliye uzmanlığına atandı. Mayıs 1942'te yeniden kurulan III. Dahiliye Kliniği ordinaryüs profesörlüğüne seçilerek tekrar Üniversite'ye döndü. Kısa süre sonra Üniversite Rektörü oldu ve bu görevini Haziran 1946'ya kadar sürdürdü. Yaş sınırı nedeniyle 27 Mayıs 1952'de emekli oldu.[848]

Tevfik Sağlam Hoca başına gelenleri 1942 yılında III. Dahiliye Kliniği açılış konuşmasında şöyle anlatır:

"Memleketimizin geçirdiği birçok sarsıntılar, umumi ve şahsi birçok hadiseler, hasretini çektiğim gayeye ulaşmaktan beni alıkoydu. Birçok defalar önümde yolun ikiye ayrıldığını, birçok amillerin beni daha parlak ve daha çekici tarafa çektiğini veya ittiğini gördüm. Dayandım sarp ve çetin yoluma devam ettim. Ara sıra esen rüzgârlar beni yoldan dışarı attı ve az çok uzun seneler beni avare dolaştırdı. En son Üniversite devriminde, tatlı hayalimin gerçekleştiğini, artık gayeme ulaşmak üzere olduğumu sandığım bir zamanda sıkı esen bir rüzgârın benimle birlikte kürsümü de ortadan silip süpürdüğünü görmek talihsizliğine uğradım. İşte bütün bunları yaşamış ve nihayet acı tatlı birçok hatıralarla dolu uzun bir yolculuktan sonra hasretine kavuşmuş bir insanın yüksek heyecanını ve sonsuz bahtiyarlığını tasavvur ve onu bağışlayanlara karşı minnet ve şükranlarımın samimiyetini takdir buyurursunuz."[849]

1923-1925 yılları arasında Kızılay Genel Başkanlığı yapan Tevfik Sağlam Hoca, 1925'te yapılan 1. Milli Türk Tıp Kongresi'nin genel sekreterliğini yaptı. Verem Savaş Derneği üyeliği ve başkanlığını yaparak veremin ülkemizden silinmesi için çalışmalar yaptı. Tevfik Sağlam Hoca, sıtmayla mücadele konusunda da çalışmış, "Osmanlı Seririyatı (Kliniği)" isimli bir dergiyle iç hastalıkları ve anı kitapları yazmıştır. 1943-1946 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü yapan Dr. Tevfik Sağlam; 1952 yılında 70 yaşında emekli olmuş ve 1963 yılında vefat etmiştir. UNESCO Milli Temsilcisi olarak da başarılı çalışmalar yapan Dr. Tevfik Sağlam Hoca ülkemizin değerli bilim adamlarından biridir. Dr. Tevfik Sağlam 1. Dünya Savaşı, Balkan Savaşı, Kafkas Cephesi ve Kurtuluş Savaşı'nda görev alarak cepheden cepheye koşmuştur.[850, 851]

Prof. Dr. Tevfik Sağlam, 1946 yılında üniversitede hekimlik üzerine verdiği bir seminerde şunları söylemiştir:

"Ordu mevcudunun %15'i kadar hasta yatağına ihtiyaç vardır. Bunlar yapılmazsa, epidemiler (salgın hastalık) mutlaka çıkacaktır. (Askeri) Hekimler bunu kumandanlara mutlaka telkin etmelidir. Hekim gayet kuvvetli ve yüksek şahsiyet sahibi olmalıdır. Düşünün ki en büyük adama dünyada siz emredecek ve onun hayatı hakkında hüküm vereceksiniz. Bu ağır bir iştir. Şahsiyeti küçük ve bilgisiz hekimler bunu yapamaz.

Bizden her şey olur. Hariciye vekili ve başvekil olur. Bizim fakültemiz her uzmanı ve bazen hekim yetiştirir. Çok doğrudur; ama asıl hekimliğimize ait özelliklerimizi korumalıyız..."[852]

---

848 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, Cilt 3, s 333-335

849 Emre Dölen, a.g.e. s. 335

850 Tevfik Sağlam, Nasıl Okudum, Nehir Yayınları, Önsöz Prof. Dr. Hüsrev Hatemi, Prof Dr. Aykut Kazancıgil, 1991 İstanbul s. 9-25

851 Saim Polat Bengiserp, Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam Paşa, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları I, İstanbul, 1995, s. 251-271

852 Süheyl Ünver, Tıp Tarihi Yıllığımız I, 1966, İstanbul, s.78

Doğu Cephesi'nde salgın hastalıktan şehit olan sağlık subayları

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Erzurum ve çevresinde tifüs ve diğer salgın hastalıkla mücadele eden 125'i hekim 164 sağlık subayı tifüse yakalanarak ölmüştür. Bunların 125'i hekim, 6'sı cerrah, 25'i eczacı, 1'i dişçi ve 7'si Tıp Fakültesi öğrencisidir.[853]

Salgın hastalıklardan vefat edenlerin bazılarının isimleri şöyledir: Dr. Yüzbaşı Behçet, Dr. Yüzbaşı Davud, Dr. Yüzbaşı Tayyip, Mükellef Dr. Yorgaki Efendi, Dr. Binbaşı Abdurrahman, Dr. Yüzbaşı Mehmet Remzi, Dr. Binbaşı Fuat, Dr. Yüzbaşı Şevket, Sivil mükellef Dr. Mustafa, Dr. Binbaşı Hüsnü Atıf, Dr. Cavid Osman (Binbaşı, 1876-1915), Dr. Yüzbaşı Hilmi Ali, Dr. Yüzbaşı Mehmet Kadri, Dr. Yüzbaşı Hasan Tahsin, Dr. Yüzbaşı Faik, Eczacı Mehmet Rıfkı, Eczacı Mehmet Refik, Dr. Yüzbaşı Hüseyin Tahsin.[854] Önceki yıllarda Çanakkale'de 57. Alay şehitliğinde temsili mezar taşı olan Selanikli Dr. Yüzbaşı Dimitroyati'nin ise yapılan araştırmalarda Çanakkale'de değil 1916'da Bayburt Askeri Hastanesi'nde lekeli tifo'dan şehit olduğu anlaşılmıştır. Dr. Dimitroyati, Baba adı: Yorgaki, Anaadı: Polik Neşni, 23 Mart 1331'de (1915'te) Tabip olmuş, Erzurum Aziziye Hastanesi'ne atanmış. Bir yıl 27 gün sonra, 25 Mayıs 1332'de (1916'da) Bayburt Askeri Hastanesi'nde Lekeli Tifo'dan ölmüş.[855]

Doğu-Kafkas cephesinde şehit olan sağlık personeli için bir abide ilk defa Tevfik Sağlam hoca tarafından yaptırılmış ve Mareşal Çakmak Hastanesi bahçesine konmuş ve ayrıca şehit olanların isim listesi hastanenin zemin katında koridordaymış (Prof. Dr. Nusret Karusu 1974'te görmüş) ve sonra tıp tarihi uzmanı ve Diş Hekimi Prof. Dr. İlter Uzel Hoca tarafından tekrar derlenip Erzurum Askeri Çakmak Hastanesi önünde yer alan bir abide üzerinde isimler mermer plaketlerde işlenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda 1914-1916 yılları arasında ise toplam 262 hekim şehit olmuştu. Genel olarak 1202 muvazzaf hekimden 163'ü, 1283 yedek tabipten 187'si vefat etmişti. Bu hesaba göre Türk Ordusunda hizmet eden hekimlerin %12,5'u vefat etmiştir. Bütün ordu mensupları arasında erler hariç en yüksek zayiat hekim kesiminde olmuştur. Hekimlerde görülen kayıplar daha çok bulaşıcı hastalık ve salgınlarla mücadele esnasında olmuştu. Ölenlerin altısı koleradan, dördü veremden, birisi dizanteri, birisi hummayı müteakiben hayatını kaybetmiş, yirmisi cephede şehit düşmüş, geri kalanı tifüsten vefat etmişti. Alman Ordusunda ise savaş süresince vefat eden hekim oranı % 5,4'dür. Dünyada hiçbir milletin hekimi Türk hekiminin maruz kaldığı tehlikelere göğüs gererek hayatını feda etmemiştir.[856] O yıllarda şehit olan sağlık personeline yardım için "Şehit Etibba Ailesi Himaye Cemiyeti" kuruldu. Bu cemiyetin girişimiyle çalışan tabiplerin maaşından %01 kesinti yapılarak şehit tabiplerin ailelerine yardım yapıldı.

Birinci Dünya Savaşı'nda tifüs hastalığına yakalanan askerleri İnebolu Devlet

853 Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal tarih dergisi, 2008, Mart, s. 44

854 Alev Keskin, Fatma İlhan, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Sağlık Hizmetleri, Genelkurmay ATASE yayını 2011 Ankara, s. Ekler bölümü

855 Kafkas Şehidi, Sefa Kaplan, 14 Mart 2011, Hürriyet gazetesi haberi, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17262691.asp

856 Kemal Özbay, Cilt 1. s. 309,310

Hastanesi'nde tedavi ederken kendisi de tifüse yakalanarak yaşamını yitiren Tosyalı Dr. İsmail Hakkı Bey ve diğer doktorlar için 1923 yılında halk tarafından İnebolu'da "Şehit Doktorlar Anıtı" dikilmişti.[857]

Dr. Tevfik Sağlam'a göre, 1915-1918 yılları arasında 3. Ordu bölgesinde hastalık ve yaralanmadan dolayı yaklaşık 109 bin şehit verilirken cephedeki çarpışmalarda 9001 şehit verilmişti. Bu durum, orduyu felakete sürükleyenin cephedeki savaş değil salgın hastalık ve yaralar olduğunu ortaya koymaktadır.[858] Prof. Dr. Hikmet Özdemir *"Salgın Hastalıklardan Ölümler"* isimli eserinde *"1914-1918 Dünya Savaşı'nda hastalıktan ölenlerin, savaşarak ölenlerden daha fazla olduğu tek ülke Türkiye'dir."*[859] diyerek vahim duruma işaret eder.

3. Ordu istatistiklerine göre lekeli tifo (tifüs) hastalığına 1915 Mart ayından 1918 Eylül ayına kadar 19.619 kişi yakalanmış ve bunlardan 7.310 kişi hayatını kaybetmiştir.[860] Dr. Kemal Özbay ise 3. Ordu'da tifüsten 93.000 kişinin hastalandığı, bunlardan 26.322'sinin hayatını kaybettiği belirtmektedir.[861]

Kafkas Cephesinde Teşkilat-ı Mahsusa üyesi iki hekim

Dr. Şerefettin Özdemir (1889- 1922) Kafkas Türklüğünün kurtuluşu idealiyle Teşkilat-ı Mahsusa'ya girerek doğu cephesinde Ruslara karşı savaşmıştır. Bitlis ve Van'daki çarpışmalarda yaralanmıştır. Şair Ahmet Kutsi Tecer'in kardeşidir.[862]

Dr. Fevzi Öget de Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak Sarıkamış cephesinde 34. Fırkada ve diğer cephelerde savaşmış ve yaralanarak malulen emekli olmuştur.

Sarıkamış ve Kafkas Cephesi'nde esir olan hekimler

Sarıkamış Savaşı'nda 60000 civarında asker ve subayın esir olduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan yüksek rütbeli olanlar Sibirya'ya, küçük rütbeli olanlar Bakü'deki Nargin adasına ve diğer şehirlere gönderilir. Ruslar Sarıkamış Savaşı'nda 9. Kolordu karargâhına kadar girip Kolordu kumandanı ve karargâhtaki subayları bile esir almışlardı. Rusların esir aldığı sivil sayısı da 100 bini aşmıştır.[863] Bunların önemli bir kısmı yollarda ölmüştür. Sarıkamış Savaşı sırasında yirmiye yakın askeri doktor esir edilmişti. Bunlar önce Kars'a getirilmişti. Kars'a esir olarak getirilen hekimlerden göz hekimi Yzb İsmail (1327-79), Yzb. İbrahim Hakkı Demirtaş (1327-47), Yzb. İrfan (tifüsten öldü, 1328-32), Yzb. Nafiz Bursa ve Yzb. Şehidullah Fikri Altan (1330-29) Rusların isteği üzerine Kars hastanesinde hizmet vermeye başlamıştı. Bu sırada Dr. İzmirli Adnan, Dr. Kıbrıslı İrfan ve Dr. Agâh Beyler ve birkaç tıbbiye öğrencisi tifüsten vefat etmişti. Dr. İrfan Nogo, Dr. Raif ve Dr.

857 Kamil Tunoğlu, "En"leriyle, "Tek" leriyle İnebolu, Bütün Dünya dergisi, Kasım 2004 s. 142'den aktaran Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölüm, s. 277
858 Hikmet Özdemir, a.g.e. s. 151
859 Hikmet Özdemir, a.g.e. s. 152
860 Tevfik Sağlam, Büyük Harpte 3. Ordu'da Sıhhi Hizmet, Ankara 1941, s.78
861 Kemal Özbay, "Tarihte Lekeli Humma - Tifüs ve Ordumuzda Tahribatı", Dirim, Yıl 54, Sayı:3- 4 (Mart-Nisan 1979), s. 118
862 Şair Tabipler, s. 405
863 Bingür Sönmez, Reyhan Yıldız, Ateşe Dönen Dünya Sarıkamış, İkarus Yayınları, 2007, 1. Baskı, s. 193

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurucularından Dr. Hacı Arif Bey,
Soldan sağa: Doktor Hacı Arif Bey (1877 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin ilk kuruluşunda görev alan Doktor Hacı Arif Bey, (Atatürk'ün yakın arkadaşı, Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya Yiğit'in dedesi) ortada: Ali Nazmi Bey, (İbrahim Süreyya Yiğit'in ağabeyi) Doktor Servet Bey, (İbrahim Süreyya Yiğit'in babası)

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluş hatırası
1877 senesinde Osmanlı ecnebilerinden karışık olarak teşkil edilen ilk Hilal-i Ahmer Merkezi Umumiyesi'ni teşkil eden heyet: Birinci sıra: (soldan sağa) Nuri Bey, Doktor Bartoloti, Noriyan Efendi, Doktor Arif Bey, Doktor Saral, Foster, Feridun Bey, (en sağda)İkinci sıra: (soldan sağa) Doktor Sivastopolo, Loval, Dellasuda Faik Paşa, Eşref Efendi, Doktor Peştemalcıyan Paşa..

Gustave Moynier,
Osmanlı Hilal-i Ahmeri'nin ihyasında şayanı takdir hizmetleri görülen meşhur Gustave Moynier.

Doktor Peştemalcı Efendi

Doktor Servitchan Efendi

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurucu ve başkanlarından Dr. Hacı Arif Bey

Dr Hacı Arif Bey
Hilal-i Ahmer Genel Merkezi Başkanı
İlk defa teşkil eden merkez umumiyeye reis intihab olunan Doktor Hacı Arif Bey
(Atatürk'ün yakın arkadaşı, Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya Yiğit'in dedesi)

Dr Hacı Arif Bey
Hilal-i Ahmer Genel Merkezi Başkanı
İlk defa teşkil eden merkez umumiyeye reis intihab olunan Doktor Hacı Arif Bey (Atatürk'ün yakın arkadaşı, Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya Yiğit'in dedesi)

Dr Hacı Arif Bey'in Tıbbiye Mektebi Diploması.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Madalyası.

Safiye Hüseyin (Elbi)
Türkiye'de modern hemşireciliğin gelişmesine önemli katkısı olan Türk hemşiresi. Meslek hayatında idealist bir hemşire idi. Savaşlar sırasında birçok hastanede gönüllü olarak görev yaptı. Galata Hilal-i Ahmer Hastanesi'nde ve Çanakkale Savaşı yaralılarını İstanbul'a getiren Reşit Paşa Hastane Gemisi'nde fedakârca hizmet etmiştir.

Operatör Doktor, Cemil Topuzlu, Türkiye'de modern cerrahinin kurucusu hekim, yönetici ve İstanbul eski Belediye Başkanı.

Doktor Süleyman Numan Paşa I. Dünya Savaşı'nda Ordu Sahra Sıhhiye Müfettişi.

Doktor İshak Sükûti,
Irak Türklerinden Osmanlı siyasetçi. Askeri Tıbbiyeyi mezunu hekim. II. Abdülhamit yönetimine ilk karşı çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi.

Doktor Abdullah Cevdet Bey (Karlıdağ),
Siyasetçi, düşünür, göz hekimi, şair ve çevirmen. Solda Osmanlı sağda ise Cumhuriyet döneminde çekilmiş portre fotoğrafı.

Dr. Bahattin Şakir,
Doktor, siyasetçi.

Sami Günzberg
Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı.
Atatürk'ün diş hekimi.

Mustafa Kemal Bey ve Fethi Bey (Okyar)

Mustafa Kemal Bey
1910 yılında askeri manevraları izlemek için Fransa'da bulunduğu sırada çekilen bir fotoğrafta Mustafa Kemal Bey.

Mustafa Kemal Bey ve Fethi Bey (Okyar)
Askeri manevraları izlemek için Fransa'da bulundukları sırada çekilen fotoğraflar. Mustafa Kemal Bey ve Fethi Bey (Okyar) Çeşitli ülke ordularının manevralara katılması için Fransa'ya gönderdiği subaylar ile birlikte. 1910

"Kutbü'l-akdâb"

Mustafa Kemal Kolağası iken Abdülkerim Binbaşı idi. Melami meşrep bir insan olan Abdülkerim Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın çok sevdiği yakın dostlarından biriydi. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Abdülkerim Paşa'nın sevdiği kişilere bazı makamlar verdiğini ve kendisine de "kutbü'l-akdâb"diye hitap ettiğini açıklamış ve onunla yakınlığını şöyle anlatmıştı:

"Rahmetli Abdülkerim Paşa, benim çok eski bir arkadaşımdı. Pek namuslu, gayretli, temiz kalpli bir vatanseverdi. Selânik'te, ben kolağası, o binbaşı olarak aynı büroda çalışmış, yıllarca özel arkadaşlık etmiştik."

Kolağası Kemal Bey, Erkân-ı Harbiye heyetiyle Selanik'te. Üçüncü Ordu Erkân-ı Harbiye seyahatini icra eden subay heyeti. 14 Haziran - 1 Temmuz 1326, (1910) Selanik. (En solda ayakta duran kişi Kolağası Kemal Bey (Mustafa Kemal Atatürk)

Abdülkerim Paşa
Askerî Temyiz Divanı Birinci Meclis Temyiz Üyesi, Birinci Divan-ı Harb-i Örfî Üyesi, Birinci Divan-ı Harb-i Örfî Başkanı. (Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı)

Detay görüntü,
1 Mustafa Kemal (Atatürk), 2 Köprülülü Kâzım Bey (Özalp), 3 Şükrü Naili Bey (Gökberk), 4 Nuri Bey (Conker)

Mustafa Kemal Bey ve Arkadaşları,
1911 yılı Erkan-ı Harbiye seyahatinde Petriç – Usturumca yolu üzerinde jandarma karakolunda.

Usturumca'dan Sofular'a hareckette sabah yemeği sırasında çekilmiş bir fotoğraf. Masada oturanlar soldan: Kâzım Özalp, Kolağası Mustafa Kemal Bey, Yüzbaşı İzzettin Efendi, Pertev Bey, Hüseyin Hüsnü Bey (Kılkış). Ayaktaki ceketinin önü açık olan kişi Haşim Paşazade Saffet Bey. 2. Sırt, soldan: İstihkâm zabiti Fuat Bey, Erkân-ı harb Kaymakamı Yusuf Ziya Bey, Topçu [illegible] Hafız Saffet Bey, ağacın önünde duran süvari zabiti Halil Beydir. 2 Temmuz 1910

Anafartalar Grup Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey silah arkadaşlarıyla.
Soldan: Kurmay Başkanı Yüzbaşı İzzettin (Orgeneral, Çalışlar) arkasında Kurmay Yüzbaşı Tevfik (Kurmay Albay, Bıyıklıoğlu) Anafartalar Grup Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey. Dr Hüseyin Bey, Süvari Yüzbaşı Pertev bey, Kurmay Yüzbaşı Neşet (Bora), Süvari Üsteğmen Saim, Yüzbaşı Hamit, Üsteğmen Zeki (Orgeneral Doğan) 1915

Arıburnu'nda düşman çıkarmasını durduran 19. Tümen K. Kur. Alb. Mustafa Kemal muharebe arkadaşlarıyla. Sağda Mustafa Kemal'in yaveri Cevat Abbas Bey (1915)

Anafartalar Grup Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey, portre çizim.

حرب مجموعه‌سی

Mustafa Kemal Çanakkale'de Kireçtepe'de
"Büyüklüğüne söz bulunmayan bir levha-i şehâmet. Bizi yükseltmek için fedâ-yı can eden mübarek şehitler yatağı."
Altyazısıyla Harp Mecmuası'nın Aralık 1915 tarihli, 4 no'lu sayısının kapağında yayımlanan fotoğraf.

Mustafa Kemal,
Harp Mecmuası, Aralık 1915 tarihli, 4 no'lu sayısının kapağında.

Mustafa Kemal Çanakkale'de Kireçtepe Şehitliği'nde. (detay görüntü)

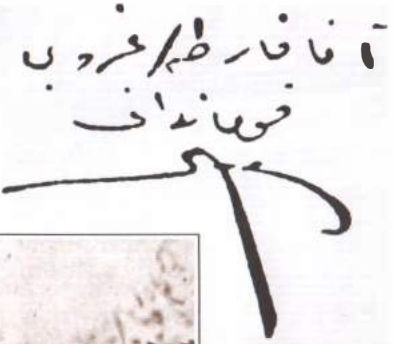

Yazı ve imza:
Anafartalar Grup
Kumandanı M. Kemal

Mustafa Kemal Çanakkale'de siperden düşmanın hareketini izlerken. 1915

Çanakkale'de Arıburnu'nda Kocadere'de şimâl grubu 16. Fırka ağır mecrûhin (yaralı) hastanesi. Harp Mecmuası, Mart, 1915 sayı: 7, s. 111

Çanakkale Savaşı'nda yaralanan askerlere İstanbul'da verilen sıhhiye hizmeti. 1915

Osmanlı Hilal-i Ahmer Sergisi Madalyası

Çanakkale Savaşı'nda yaralanan askerlere İstanbul'da verilen sıhhiye hizmeti. 1915

Doktor Süleyman Numan Paşa
I. Dünya Savaşı'nda Ordu Sahra Sıhhiye Müfettişi.

Doktor Tevfik Salim Bey
(Tevfik Sağlam)

Çanakkale Savaşı'nda yaralanan askerler İstanbul'da.
Sirkeci vapurdan indirilen yaralılar hastaneye taşınırken. 1915

Çanakkale Savaşı'nda yaralanan askerler İstanbul'da.
Sirkeci vapurdan indirilen yaralılar hastaneye taşınırken. 1915

Doktor İbrahim Tali (Öngören) vapurda bahriyelilerle.
Ortada (x) işaretli. Müfettişlik Sağlık Daire Başkanı Tabip Miralay İbrahim Tali (Öngören) (1875-1952) Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından.

Çanakkale Savaşı'nda yaralanan askerler İstanbul'da.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Sergisi Madalyası

Doktor İbrahim Tali (Öngören)
I. Dünya Savaşı'nda Müfettişlik Sağlık Daire Başkanı Tabip Miralay İbrahim Tali (Öngören) (1875-1952) Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından.

Mustafa Kemal Paşa, 7. Ordu Komutanı. Şam.
Mustafa Kemal Paşa, I. Dünya Savaşı yıllarında Suriye Cephesi'ni denetleyen Enver ve Cemal Paşalardan oluşan heyetle birlikte. Fotoğrafta Ordu Levazım Reisi Topal İsmail Hakkı Paşa, Kazım Bey (Dirik), Kazım Bey (Orbay) Ordu Sıhhiye Reisi Süleyman Numan Paşa görülmektedir. 1917

Mustafa Kemal Paşa ve yaveri Cevat Abbas (Gürer)

Doktor Neşet Ömer Bey (x) ve bir grup Türk hekimi.
I. Dünya Savaşı yıllarında Hilal-i Ahmer Hastanesi, Kudüs, 1917

I. Dünya Savaş'nda seyyar hastane ve sıhhiye birlikleri.

Harp Madalyası

I. Dünya Savaşı sırasında şehit olan doktor ve eczacılardan bir grup.

(Harp mecmuasından alınmıştır)

بشنجی قوۀ سفریه اطباسندن
یکباشی یوسف ضیا بك
(٢٤ مارت ١٣٣١)

Beşinci Kuva-yı Seferiye etibbasından Binbaşı Yusuf Ziya Bey (24 Mart 1331)

ارضروم امراض انتانیه خسته خانه‌سی
سرطبیبی یکباشی محمد جاوید بك
(٣٠ مارت ١٣٣١)

Erzurum Emraz-ı İntaniyc Hastanesi Sertabibi Binbaşı Mehmet Cavid Bey (30 Mart 1331)

اوچنجی اردو منزل سرطبیبی
یکباشی احمد صبری بك
(١٣ نیسان ١٣٣١)

Üçüncü Ordu Menzil Sertabibi Binbaşı Ahmet Sabri Bey (13 Nisan 1331)

ی ١١٠ ط ٢ طبیبی یوز باشی
یوسف افندی
(٢٤ شباط ١٣٣٠)

110 Alay, 2 Tabur tabibi Yüzbaşı Yusuf Efendi. (24 Şubat 1330)

ی ٩٦ ط ١ طبیبی یوز باشی
فائق افندی
(٢ شباط ١٣٣٠)

96 Alay, 1 Tabur tabibi Yüzbaşı Faik Efendi (2 Şubat 1330)

ارضروم استحکام ایکنجی طابوری طبیبی
یوز باشی ابراهیم فهمی افندی
(٣١ کانون اول ١٣٣٠)

Erzurum İstihkâm İkinci Taburu tabibi Yüzbaşı İbrahim Fehmi Efendi. (31 Kanunuevvel 1331)

اوچنجی اردو امرنده اجزاجی
ملازم‌اول محمد نجیب افندی
(۲۷ شباط ۱۳۳۰)

Üçüncü Ordu emrinde eczacı mülazım-ı evvel Mehmet Necib Efendi (27 Şubat 1330)

اوچنجی اردو اطباسندن یوز باشی
حسن تحسین افندی
(۱ شباط ۱۳۳۰)

Üçüncü Or u etibbasından Yüzbaşı Hasan Tahsin Efendi. (1 Şubat 1330)

ارزنجان عسکری خسته‌خانه‌سی اطباسندن
یوز باشی علی توفیق افندی
(۸ کانون ثانی ۱۳۳۰)

Erzincan Askeri Hastanesi etibbasından Yüzbaşı Ali Tevfik Efendi. (8 Kanunusani 1330)

طقوزنجی قول اردو طباسندن
یوز باشی علی کمال افندی
(۲۹ کانون ثانی ۱۳۳۰)

Dokuzuncu Kolordu etibbasından Yüzbaşı Ali Kemal Efendi. (29 Kanunusani 1330)

برنجی قوهٔ سفریه خسته‌خانه‌سی اوپراتوری
طبیب یوز باشی کامی افندی
(۱۷ تموز ۱۳۳۱)

Birinci Kuva-yı Seferiye Hastanesi Operatörü tabib Yüzbaşı Kami Efendi. (17 Temmuz 1331)

اوچنجی اردو امرنده اجزاجی
ملازم اول باهر افندی
(۱۳ شباط ۱۳۳۰)

Üçüncü Ordu emrinde eczacı Mülazım-ı evvel Bahar Efendi (13 Şubat 1330)

آغیر طوپچی ی ۱۷ ط ۱ طبیبی
یوز باشی خالد افندی
(۳ تشرین ثانی ۱۳۳۰)

Ağır Topçu 17 Alayı 1 Tabur tabibi Yüzbaşı Halid Efendi. (3 Teşrinisani 1330)

ارزنجان صنایع طاقمی طبیبی
یوز باشی رمزی افندی
(۸ شباط ۱۳۳۰)

Erzincan Sanayi Takımları tabibi Yüzbaşı Remzi Efendi. (8 Şubat 1330)

آغیر طوپچی ی ۱۷ طبیبی
یوز باشی راسم افندی
(۸ شباط ۱۳۳۱)

17 Ağır Topçu Alayı tabibi Yüzbaşı Rasim Efendi. (8 Şubat 1331)

اوچنجی قول اردو منزل اطباسندن
مکلف یوز باشی سداد افندی
(۱۹ مارت ۱۳۳۱)

Üçüncü Kolordu Menzil etibbasından
Yüzbaşı Sedad Efendi. (19 Mart 1331)

اجزاجی ملازم اول
مصطفی نظیف افندی
(۳۱ کانون اول ۱۳۳۰)

Eczacı mülazım-ı evvel Mustafa Nazif
Efendi. (31 Kanunuevvel 1330)

طبیب معاونی قره عثمان اوغلی
شکری کوندوز افندی
(۱۰ شباط ۱۳۳۱)

Tabib Muavini Kara Osman Oğlu Şükrü
Gündüz Efendi. (10 Şubat 1331)

ایکنجی اردو منزل سر طبیبی یکباشی
سعدالله بك
(۱۱ کانون اول ۱۳۳۲)

İkinci Ordu Menzil Sertabibi
Binbaşı Sadullah Efendi.
(11 Kanunuevvel 1333)

اردو ۳ سواری نظامیه ایکنجی فرقه سیار
خسته خانه‌سی طبیبی یوز باشی نورالدین افندی
(۲۸ ایلول ۱۳۳۱)

3. Ordu Süvari nizamiye ikinci fırka
seyyar hastanesi tabibi Yüzbaşı Nurettin
Efendi. (28 Eylül 1331)

فرقه ۲۵ صحیه بلوکی اجزاجیسی قدملی
یوز باشی محمد آصف افندی
(٦ کانون ثانی ۱۳۳۳)

25. Fırka Sıhhiye Bölüğü eczacısı
Kıdemli Yüzbaşı Mehmet Asaf Efendi.
(6 Kanunusani 1333)

اینه‌بولی خسته خانه‌سی اوپراتوری
وسرطبیب وکیلی یوزباشی حسن صبری بك
(۱۱ نیسان ۱۳۳۳)

İnebolu Hastanesi Operatörü ve Sertab
vekili Yüzbaşı Hasan Sabri Bey
(11 Nisan 1333)

اوچنجی اردو اطباسندن قدملی یوزباشی
خلیل رجائی افندی
(۳۰ مارت ۱۳۳۱)

Üçüncü Ordu etibbasından Kıdemli
Yüzbaşı Halil Recai Efendi
(20 Mart 1331)

قول اردو ۳ آلای ٦٤ سر طبیبی
یکباشی حسن فواد افندی
(۹ ایلول ۱۳۳۱)

3. Kolordu, 64 Alay, Sertabibi Binbaşı
Hüseyin Fuat Efendi. (9 Eylül 1331)

Mustafa Kemal Paşa'nın Reşen Eşref Ünaydın'a verdiği imzalı ithaflı portre fotoğrafı.
24 Mayıs 1918
"Her şeye rağmen muhakkak bir nûra doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız aziz memleket ve milletim hakkındaki pâyansız muhabbetim değil, bugünün karanlıkları, ahlâksızlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyla ziya serpmeğe ve aramağa çalışan bir gençlik gördüğümdür. İşte, azizim Ruşen Eşref Bey, sizi ben, bu mubarek hizbin tabiî âzâsından görüyorum. Gün geçtikçe daha mühim hizmetlerinize intizar ediyorum. Bugünden ziyade yarınların şükran ve şâbâşına namzed olan sizi bugünden tanıyabilmekle memnunum."
İmza: Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah yaverlik kordonuyla çekilmiş "Kardeşim Salih'e, 5/5/35, M. K. (5 Mayıs 1919) ithaf ve imzalı fotoğrafı.

Refet Bey tifüse yakalanmış ancak iyileşmişti. Buradaki esirlerden Tiflis askeri hastanesine sevk edilenler olmuştu.[864]

Hazar Denizi'ndeki Nargin Adasında esir olarak bulunan Baştabip Yarbay Dr. İsmail Bey dönüşte verdiği raporda bu adada 4000 esirin tutulduğu binalarda şiddetli kolera salgını olduğunu belirtmiştir. Harp Esirleri Kasım 1915'te Kars'tan Sibirya'ya taşınırken kapalı vagonlara istiflenmiş ve birçoğu havasızlıktan hayatını kaybetmiştir. Ruslar hayatını kaybedenleri vagonların penceresinden aşağı atmıştır. Bu vagonlardan birinde bulunan Dr. Fuat Asım Bey gördüklerini daha sonra rapor etmiştir. Serensky kampında ise 1800 Türk esir olarak bulunuyordu ve bunlardan birisi de Dr. Yüzbaşı Ali Remzi Bey'di. Esir olanlar arasında Binbaşı Başhekim Tevfik, Dr. Yüzbaşı Hüseyin Abdullah, Dr. Yüzbaşı Şerafettin Sadık, Eczacı Teğmen İsmail Hakkı, Dr. Yüzbaşı Lütfi de vardı. Dr. Yüzbaşı Lütfi dönüşte verdiği raporda Chita'dan Vladivostok'a giderken her istasyonda hekim olarak dayak yediklerini belirtmiştir.[865]

Dr. Yusuf İzzettin Dolgungil (1885-?) Kafkas cephesi harekâtında Ruslara esir olmuş Sibirya'nın çeşitli yerlerinde 7 yıl esaret yaşamıştır. Uzakdoğu'dan Japon gemisiyle dönerken, gemi Yunan sularına girince onlar tarafından enterne edildi. Yunanlılar, Türklerle Anadolu'da savaştıkları sırada bu gemi Pire'de tutuldu. Yunanlılar bu defa gemiyi Sicilya'nın yakınlarında suyu ve ağacı olmayan yılanlı bir adaya yolladılar. Japon kaptan, Yunanlıların bütün ısrarına rağmen Türkleri teslim etmedi. Aylarca bu şekilde kaldılar. Memlekete dönünce Anadolu'ya geçmiş önce Garp sonra Şark cephesinde çalışmıştır.[866]

Dr. Sezai Aktimur (1888-?) da Sarıkamış Savaşı'nda 1915'de Ruslara esir olmuş ve Sibirya'ya sürülmüştür. Ancak 1920'de Rusya'dan firar ederek Batum ve sonra Trabzon'a gelmiş ve Erzurum Hastanesi operatörlüğüne atanmıştır.[867]

Dr. Cavit Aran; 1914'de Topçu taburu ile iştirak ettiği harekâtta Ardahan'da Ruslara esir düştü. İki sene esarette kaldıktan sonra 1916 da bir Rus doktorla mübadele edilerek İstanbul'a dönmüştür. Birinci Menzil Alemdar Hastanesi Başhekimliği yaptı. İstiklâl Harbinde Yozgat Hastanesinde çalıştı.[868]

Dr. Mehmet Nuri Ergüklü (1877-) Sarıkamış'ta Ruslara esir düşmüş ve tam 3,5 sene Rusya'nın muhtelif şehirlerinde kalmış ve Mütarekede ülkeye dönmüştür.[869]

Türk esir hekimler arasında Dr. Muharrem Atasü, Dr. İsmail Ali (Arsever) ve Dr. Rıfat (Evsen) de vardı. Dr. İsmail Ali Arsever Balkan Harbinde Yunanlılara esir olmuş ve 52 gün esir kaldıktan sonra kurtulmuştu. Sarıkamış Harekâtına iştirak etmiş bu defa Ruslara esir olmuştu. Yedi ay kadar Bakü'deki Nargin adasında esir kaldıktan sonra 1915'te Sibirya'nın Krasnoyarsk şehrinde 4, 5 seneden fazla esir olarak kaldı. 1920'de İstanbul'a dönebildi.[870] Dr. Rıfat Evsen ise 30. Fırka sıhhiye bölüğünde çalışırken Ruslara esir düşmüştü. Üç sene

864 Dr Kemal Özbay, Cilt 1, s. 341
865 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları, İş Bankası Yay, 2013, s. 481-488
866 Fethi Erden, s. 77
867 Fethi Erden, s. 13
868 Fethi Erden, a.g.e., s. 18
869 Fethi Erden, a.g.e., s. 88
870 Fethi Erden, a.g.e., s. 20

esir olarak kalmış ve Saratof şehrinden firar etmiştir. Astrahan yoluyla Azerbaycan'a geçmiş ve Azerbaycan Milli Türk Komitesi tarafından oluşturulan milis kuvvetinde doktorluk yapmıştır. Daha sonra Kafkas İslam Ordusunun Gence'ye gelmesiyle Türk ordusuna katılmış ve Ordu Sıhhiye reis muavinliği yapmıştır. Mütareke'de Batum'da çalışmıştır.[871]

Otuz üçüncü Tümen kumandanı iken esir edilen İhsan Paşa (sonradan İzmir Valisi olmuş ve hatıralarını 1925 yılında İzmir Marifet Matbaasında Serencamı Hürriyet, Harbi Umumi Safahatına Ait Hatırat adıyla 1925 yılında basmıştır.) beraberindeki kurmay Yüzbaşı Fethi Özgeren'le birlikte 300 askerle birlikte esir düşmüş ve bu esirler Sibirya ya giderken yolda hasta olanlara Türk doktorlarından Dr. Ali Kadri Bey ve Yahudi bir Rus tabibi tarafından tedavileri yapılmıştı.[872]

Kafkaslarda esir düşen subaylar ve askeri hekimlerden bazıları Mançuri yakınındaki Davurya garnizonuna getirildi. Burada esir olan 28 Türk subayı arasında Dr. Binbaşı İbrahim Nogo, Dr. Yarbay İsmail Hakkı ve 28. Tümen tabur tabibi Dr. Binbaşı Şehidullah Fikri Altan vardı. İki yıl bu garnizonda bekleyen Dr. Şehidullah Fikri (Altan) 1917'de kaçmış ve Bakü'ye kadar gelmiş ve burada Ağaoğlu Ahmet Bey'in kardeşi Hüseyin Ağa'nın evine sığınmış, burada polis okulu müdürlüğü ve tabipliği yapmaya başlamıştı. Bu okulda ayrıca Alman subayı Winkerdorf da öğretmenlik yapıyordu. Bu Alman subayının daha sonra Ermenilerle işbirliği yaptığı, onları silahlandırdığı ve onların ajanı olarak çalıştığı ortaya çıkmış ve tutuklanmıştı.[873]

Dr. Hasan Şahin (Başkan) Sarıkamış Savaşı'na 9. Kolorduda çalışırken katılmış ve Ruslara esir düşmüştür. Rusya'da 3,5 yıl esir kaldıktan sonra Bolşevik İhtilalinde malul (sakat) halde firar ederek ülkeye dönmüştür. Tedavi için Viyana'ya gönderilmiştir. Daha sonra malulen emekliye ayrılmıştır.[874]

Başbakanlık Osmanlı Arşiv taramasında esir edilen hekimlerle ilgili yazışmalar vardır. Bu yazışmalara göre tabip Binbaşı Ahmet Tahsin 1917'de Petrograd'ta esir olarak bulunuyordu, ancak hakkında bir türlü bilgi alınamıyordu.[875] Hüseyin oğlu Dr. Ali Kadri'nin 1917'de Totma'da esir olduğu[876] 17.4.1915'de Ruslara esir düşen Dr. Raif ve Dr. İsmail efendilerin ailelerine gönderdikleri mektupların gereğinin yapılması[877] hakkında bilgi vardır. Görev yeri Trabzon Askeri Merkez Hastanesi'ne giderken Karadeniz'de Ruslar tarafından 1915'te esir edilen Rasim oğlu Dr. Yüzbaşı Ahmet Rafet Efendi'nin Balıkesirli ailesinin endişe ettiği,[878] 1915 yılında Kafkasya cephesinde yaralı olarak Ruslara esir düşen Tabip Binbaşı Ahmet Tahsin Bey hakkında eşi Ayşe hanımın hayatı hakkında bilgi talebi,[879] Rusya'da esir Tabip Yüzbaşı Hasan Nuri efendi hakkında bilgi alınamadı-

871 Fethi Erden s. 96
872 Kemal Özbay, cilt 1, s. 343
873 Kemal Özbay, cilt 1, s 346
874 Fethi Erden, s. 40
875 BOA, 20/6/1917 (Miladi), Dosya: 2202, Gömlek no: 17, Fon Kodu: H.R. SYS
876 BOA, 31/5/1917, Dosya: 2260, Gömlek: 50, Fon Kodu: HR.SYS
877 BOA, 17/4/1915, Dosya: 2193, Gömlek: 29, Fon Kodu: HR.SYS
878 BOA, 14/1/1915, Dosya 2193, Gömlek 8, Fon Kodu: HR. SYS
879 BOA, 8/12/1915, Dosya: 2195, GömleK No !9, Fon kodu: HR.SYS

ğı[880] bilgileri vardır. Tabip Binbaşı Hüseyin Cavit Bey ise 1917 yılında mübadele yoluyla Rusya'daki esaretten kurtulup 1. Ordu 1. Menzil Hastanesi ser tababetine atanmıştır.[881] 13 Ağustos 1917 tarihinde Osmanlı Devleti elinde esir olarak bulunan 3 Rus doktor (Rouzin, Matissen ve Feodor Anissimovitch Schorr) Sarıkamış'ta Ruslara esir düşen tabip Yüzbaşı Mehmet oğlu İsmail, Tabip Binbaşı Abdullah oğlu Raif ve Tabip Yüzbaşı Ali oğlu Ali Rıza ile değiştirilmiştir.[882] Rusya'da esir bulunan Boyabatlı Mehmet oğlu Abdullah Ahi (Tuncer)'in Rusların yüzbaşı muamelesi yapması yanlışlığının düzeltilmesi ile ilgili yazışmalar vardır.[883]

Rusya'daki esirler Brest Litovsk anlaşması ve Bolşevik ihtilalinden sonra serbest bırakılmaya başlandı. Ancak sayıları yetmiş bini bulan bu askerlerin yurda dönüşleri yıllarca sürmüştür. Savaş bittiği ve bütün ülkelerin esirleri ülkelerine döndüğü halde Türk esirlerinin çoğu beş yıl Rusya da kalmak zorunda kalmıştır. Ermenilerin eline bırakılan esirler her türlü kötü muameleye maruz kalmışlardı. Sibirya'dan kurtulup Bakü'ye gelen 800 kadar esirimiz Gürcistan hükümeti tarafından tutuklanmış ancak 25 Kasım 1920'de zor kurtarabilmişlerdi. 1922'de 1500 kişilik esir topluluğu Viladivostuk'da Japon kızıl haçının yardımıyla Çanakkale Boğazı açıklarına geldikleri zaman Yunanlılar Milli Mücadeleye katılırlar diye gemiyi Pire limanına götürmüş, içinde kadın ve çocuklarında olduğu bu yolcuları aylarca hapsetmişlerdi.[884]

I. Dünya Savaşı'nda Mekteb-i Tıbbiye ve Dr. Mim Kemal'in sıkıntıları

1915 yılında Mektebi Tıbbiye öğrencileri altı hafta süreyle Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde kurs gördü ve bu sırada her birinin rütbesi sıhhiye çavuşuydu.[885] Dünya Savaşı çıkınca üçüncü ve daha üst sınıflar askeri cerrahi tatbikatı için hastanelere operatörlerin yanına yardımcı olarak gönderilmiş ve burada 7-8 ay staj gördükten sonra 1915 Mayıs'ında birliklere sevk edilmişti.

Nisan 1915'te Tıbbiye öğrencilerinin bir kısmı, Reşit Paşa vapurundaki 45. Sungurlu Taburu ile Çanakkale'ye ve oradan Gayreti Vataniyye muhribi himayesinde Gelibolu'ya getirilmiş ve hastanelere dağıtılmışlardı.[886] Tıbbiye öğrencisi Burhanettin (Onat) de Birinci Dünya Savaşı'nda Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne verilmiş ve orada Dr. Opr. Mim Kemal'in yanında çalışmıştı.[887] Dr. Burhanettin Onat daha sonra Kurtuluş Savaşı'na Nazilli'deki 5. Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde katılmıştır.

Askeri Tıbbiyelilerin 1914 yılında giydikleri bir üniformaları vardı. Bu üniformalar Pantolon ve redingot gibi uzun bir ceket, haki sırmalı bir kalpak, sırmalı apolet ve yılanlı

880 BOA, 5/2/1916, Dosya 2195, Gömlek 45, Fon Kodu HR.SYS
881 BOA, 27/5/1917, Dosya 2204, Gömlek 2, Fon Kodu HR.SYS
882 BOA, 13/8/1917, Dosya 2238, Gömlek 5, Fon Kodu HR,SYS
883 BOA, 31/12/1917, Dosya 2204, Gömlek 19, Fon Kodu: HR.SYS
884 Dr. Kemal Özbay, Cilt 1, s. 356
885 Ahmed Güner Sayar, A. Süheyl Ünver, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, Ötüken Yayınevi, 2004, İstanbul, s.99
886 Kemal Özbay, a.g.e. s. 232
887 Ahmet Şevket Elman, a.g.e. s. 291

düğmelerle donatılmış bir ceketten oluşuyordu.[888]

Gülcemal, Akdeniz ve Reşit Paşa vapurları ile Şirket-i Hayriye gemilerinin 61, 62, 63, 67 ve 70 numaralı vapurları içindeki yaralılarla Haydarpaşa İskelesi'ne yanaşırlardı. Gemiler Çanakkale'den gelirdi ve yaralılar Tıp Fakültesi binasına (Şimdiki Haydarpaşa Marmara Üniversitesi binası) ve diğer hastanelere taşınırdı. Tıp Fakültesi binasıysa "Askeri İhtiyat Hastanesi" ismiyle Kızılay tarafından çalıştırılıyor ve yaralılar burada tedavi ediliyordu. Bu hastanenin baştabibiyse Profesör Dr. Ziya Nuri (Birgi) Paşa'ydı. Bu sırada Galatasaray Lisesi, Laleli'deki Darülfünun, Darüşşafaka ve Saint Benoit Lisesi gibi okul binaları da hastaneye dönüştürülmüştü. İstanbul'da açılan 16 geçici hastanenin çalışanları ise doktorlara yardımcı olarak çalışmaya başlayan tıp öğrencileriydi.[889]

Bu sırada Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde çalışan Opr. Dr. Mim (Mehmet) Kemal Öke Çanakkale Savaşı'ndan gelen 3500 ağır yaralının röntgen tetkiklerini ve ameliyatlarını yapmıştı. O zamanlar röntgen ışınlarından iyi korunulamadığından Dr. Mim Kemal Öke'nin parmaklarında hasar meydana gelmiş ve parmakları kısmen kesilmişti. Bu yetmiyormuş gibi Dr. Mim Kemal Öke'nin eşi genç yaşta vefat etmiş ve iki aylık bir bebeği ve 3 yaşındaki diğer çocuğuyla kalakalmıştı. Bu acılara rağmen Dr. Mim Kemal Öke, İstiklâl Savaşı başlarında Anadolu'ya kaçmış ve Ankara Cebeci Hastanesi'nde cerrah olarak vatan hizmetinde bulunmuştu. Bu parmak yaraları Dr. Mim Kemal Öke'nin yaşamı boyunca başlıca sorunu oldu ve 30 Ocak 1955 günü parmağı ameliyatla kesilirken kalbinin aniden durmasıyla vefat etti.[890]

Gazeteci Yetkin İşcen ve Necmettin Özçelik'in 2012 yılında büyük emekle tekrar bastıkları Gümüşsuyu Askeri hastanesi Sertabibi Muallim Binbaşı Neşet Osman ve Operatör ve Röntgen Mütehassısı Yüzbaşı Mehmet (Mim) Kemal (Öke) nin 1331 yılında yazdıkları "Cerrahi-i Harbiye Dair" isimli kitaba göre Gümüşsuyu Askeri hastanesine 18 Nisan'dan 30 Ağustos 1331'e kadar 3575 yaralı gelmiş ve ölüm oranı % 7 olmuştur.[891]

Dr. Mim Kemal Öke, Birinci Dünya Savaşı sırasında pansuman malzemesi yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan "açık yara tedavisi" usulünü başarılı bir şekilde uyguladı. Bu yöntem, 1918 Alman Cerrahi Kongresi'nde tartışma konusu olmuş ve üstünlüğü kabul edilmişti.[892] Bu yöntem sayesinde zamandan ve materyalden yararlanılmış ve yaralar kısa zamanda kapanarak askerler birliklerine erken dönmüştü. Balkan Savaşı'nda Brüksel Kızılhaçı ile Taşkışla Hastanesi'nde çalışan Dr. Antoine Depage açık yara tedavisini uygulamakta ve savunmaktaydı (Dr. Şeref Etker'in katkısıdır).

Kimya ve dâhiliye ihtisası sahibi olan Dr. Süreyya Hidayet Serter (1885-1945) ise tüm yokluklara rağmen Birinci Dünya Savaşı'nda ordunun ihtiyacı olan hidrofil pamuğu Türkiye'de yapmış ve bu nedenle Harp Madalyası'yla ödüllendirilmişti.[893] Prof.

888 Ahmed Güner Sayar, a.g.e. s.98

889 Aydın Ayhan, Çanakkale Savaşları Sırasında Harp Hastaneleri ve Balıkesir Kazalarında Harp Hastaneleri, Tıp tarihi araştırmaları 10, İstanbul 2001, s. 156-174

890 Dr. Eren Akçiçek a.g.e. s. 304

891 Sertabib Muallim Binbaşı Neşet Osman, Opr. Mehmet Kemal, Cerrahi-Harbiye Dair, Hazırlayanlar Yetkin İşcen- Necmettin Özçelik, 2012, s. 4

892 Kemal Özbay, a.g.e. Cilt I, s. 311

893 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, İstanbul, s. 309

Dr. Süreyya Hidayet Serter Paşa GATA'da Müdürlük, Baştabiplik ve II. Dâhiliye Kliniği hocalığı yapmıştır.

1915'te Tıbbiye son sınıf öğrencisi Reşit Galip ve Tevfik Remzi Kazancıgil'in (1894-1969) etkisiyle Mektebi Tıbbiye'nin bütün öğrencileri Türk Ocağı'na girmeye karar verdiler.[894] Reşit Galip son sınıf öğrencisiyken içlerinde Süheyl Ünver'in de bulunduğu, okula yeni başlayan birinci sınıf öğrencilerine şöyle demişti:

"Arkadaşlar; bizim bir Tıbbiyeli ananemiz vardır, size sonradan öğreneceklerinizden hariç, bir kısmından bahsetmek isterim. Bizler son sınıfa geldik. Yakında gidiyoruz. Nerede görürseniz, bizlere, zabit olmuş bir hekime olduğu gibi selam vereceksiniz. Sonra Tıbbiye kahvehanesinde her sınıfın yeri ayrıdır. Rasgele yer işgal etmezsiniz, lakin yükseğinizdeki sınıflarda herhangi bir arkadaşınız sizi davet eder veya beraber gelirseniz ve arzu ederse sınıfının bulunduğu yerde misafir olarak oturabilirsiniz. Akşam yemeklerinden sonra bütün salonda hep birlikte dolaşır ve bazen vals yaparız. Orada hep beraber bulunur, bütün tanıdıklar birbirine kavalye olabilir. Bir de İstanbul Türk Ocağı'na bütün Askeri Tıbbiye talebesi söz birliğiyle girmiştir. Sizler de oraya vakit geçirmeden kaydolunuz ve ocağımızın harsi çalışmalarıyla alakadar olur, birçok çeşitli toplantılara ve konferanslarına sizler de iştirak edersiniz."[895]

Bu sıralarda Tıbbiye öğrencisi olan Dr. Süheyl Ünver, İbrahimağa Mahallesi karşısındaki çayırda kendisinden bir sınıf önceki Askeri Tıbbiyeli Hikmet'le resim yapardı. Bu iki Tıbbiyeli de daha sonra çeşitli zamanlarda Mustafa Kemal'le karşılaşmıştır.

1915-1916 ders yılında savaş nedeniyle Tıbbiye'de eğitim bir süre yapılamamıştır.[896] Tıp Fakültesi hastanesi yedek hastane olarak ayrılmış ve Müderris Ziya Nuri (Birgi) Paşa bu hastanenin başhekimliğine getirilmiştir. Savaş öncesi 750 olan yatak sayısı 1916'da 1500 civarına çıkarılmıştır. 1917 yılı mezunlarının çoğu Suriye cephesinde Yıldırım Orduları Grubu emrine verilmiştir. 1916 yılında öğretime tekrar başlanınca zaman kazanmak için öğretim aralıksız olarak altı aylık dönemler halinde sürdürülmüştür. 18 Mart 1917 günü fakültede 32 müderris muavininden altısı ve 40 asistandan sadece dördü görev başındayken eğitim yapılmıştır. Diğer öğretim üyeleri cephelerde görev yapıyordu. Bu hızlı eğitimle 1917 yılında 156, 1918'de 300 mezun verilmiştir. 6 Eylül 1917 günü Haydarpaşa Garı'nda Adana tarafına gönderilecek olan vagonlardaki cephanenin Ermeni komitacılar tarafından sabotaj sonucu patlamasıyla fakülte elektriksiz kalmış ve havagazı da gelmemiştir. "Haydarpaşa infilakı" diye anılan bu patlamada banliyö treniyle bir tabur asker diri diri yanmıştı.[897] Bu patlama nedeniyle fakültenin ikibin dolayındaki camı kırılmış ve takılamamıştır.[898] Fakülte hocaları bu sırada çeşitli askeri kuruluşlarda ve Hilâl-i Ahmer'de görev yapıyordu. Deri Hastalıkları hocası Celal Muhtar Özden Hilâl-i Ahmer umumi müfettişi iken Fakülte Dekanı Dr. Akil Muhtar ile Dr. Besim Ömer (Akalın) Paşa Hilâl-i Ahmer'de idari heyette görev yapıyordu. Histoloji hocası Dr. Tevfik Recep Örensoy (1875-1951, Prof. Dr. Histoloji Embryoloji Hocası) ise bir askeri hastanede başhekimlik

894 Ahmed Güner Sayar, a.g.e. s. 100
895 Ahmet Şevket Elman, a.g.e. s. 286
896 Ahmed Güner Sayar, a.g.e. s. 101
897 Adnan Ergeneli, Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları, İletişim Yayınları, 1993 İstanbul s. 63
898 Emre Dölen, Cilt 1, s 448

yapıyordu. Patoloji hocası Hamdi Suat Aknar (1873-1936) Kafkas Cephesi'nde, Dahiliye Kliniği Başkanı Süleyman Numan Paşa Askeri Sıhhiye Reisliği yapıyordu. Cerrahi hocası Dr. Orhan Abdi Kurtaran (1878-1948) ile kadın doğum hocası Asaf Derviş (Bükey) Paşa askeri sıhhiye müfettişliği yapmaktaydı. Birinci Ordu Menzil Hastanesi Başhekimliği önce fizik hocası Şevki Bey, daha sonra anatomi hocası Nurettin Ali Berkol (1881-1955) tarafından yapıldı. Cağaloğlu'nda açılan poliklinikte öğrenciler eğitim gördüler.[899]

1916-1917 yıllarında İstanbul'da açlık baş göstermiş ve verem yaygınlaşmıştı. Tıbbiye'de ekmeklik un bulunmadığından süpürge otu tohumuyla ekmek yapılıyor, Tıbbiye talebeleri karınlarını doyurmak için Kadıköy ve Acıbadem'deki bahçelerden meyve ve sebze topluyorlardı.[900] Yetersiz beslenme yüzünden bir yılda 20'ye yakın öğrenci vereme yakalanmıştı. Hilâl-i Ahmer, Tıbbiye öğrencilerine sabah ve akşam yemek ve birer tayın (asker ekmeği) veriyordu.[901]

Mekteb-i Tıbbiye'ye ilk defa 8 kız öğrenci 1921 yılında kayıt yaptırdı. Ancak tuhaf bir şekilde Dr. Akil Muhtar Özden'in itirazları yüzünden devam etmelerine izin verilmedi. Kızlar da gruplar halinde devrin ileri gelenlerinden destek istediler. Bazı gazetecilerin yayınlarıyla kızların da hekim olabileceği yönünde yayınlar yapılması ve Darülfünun Emini Dr. Besim Ömer Paşa'nın da yardımıyla 1922 yılında Tıp Fakültesi'ne beş kız öğrenci kayıt oldu. Önceki sene kaydolanlarla birlikte 1922-1923 öğretim yılında toplam 13 kız öğrenci birinci sınıf öğrencisi olarak eğitime başladı. Bu sırada İstanbul Amerikan Kız Koleji Tıp Bölümünün kapanması üzerine burada okuyan Hamdiye Rauf Maral'ın naklen ikinci sınıfa gelmesiyle kız öğrenci sayısı 14 oldu. Bu öğrencilerden Fatma Müfide Küley, Hamdiye Abdurrahman Rauf Maral, Emine Sabiha Süleyman, Suat Rasim, Fitnat Celal ve İffet Naim 1927 yılında eğitimlerini, 1928 yılında stajlarını tamamlayıp diplomalarını aldılar. Kız öğrencilerin Tıp fakültesine alınmaması yüzünden önceki yıllarda ilk kez. 1915 yılında İzmirli Suat Mahmut ve Fatma Saade (Süeda) Emin Kağıtcıoğlu Aydın Vilayeti Özel İdaresi tarafından Cenevre Tıp Fakültesi'ne gönderilmişti. Daha sonra üçüncü kız öğrenci olarak 1916 yılında Safiye Ali gönderildi. Safiye Ali Almanya Würzburg Tıp Fakültesi'nde okudu ve 1921 yılında diplomasını aldı. Haziran 1923'de Cumhuriyet'in ilk Türk kadın doktoru olarak ülkesinde doktorluk yapma izni aldı.[902]

I. Dünya Savaşı'nda şehit olan Tıp Fakültesi öğrencileri

Birinci Dünya Savaşı'nda Tıp Fakültesi'nden 680 Türk, 40 Rum, 35 Ermeni ve 10 Musevi olmak üzere toplam 765 öğrenci silahaltına alınmıştı. Bunların 346'sı şehit oldu. Şehit olanların 216'sı Türk, 70'i Rum, 44'ü Ermeni ve 16'sı Musevi'dir. Cephede şehit olan 29 kişinin ise 15'i Türk, 7'si Rum, 7'si Ermeni'ydi. Ayrıca bir Türk Dişçi ile 60 eczacı da cephede şehit oldu.[903]

899 Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Tarihsel Toplum dergisi, 2008, sayı 171, s. 46

900 Nadire Berker, Selim Yalçın, Nadire Berker, Selim Yalçın, Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyeli'nin öyküsü Osman Cevdet Çubukçu, Koç Vakfı Yayını, 2003, İstanbul, s.89

901 Ahmed Güner Sayar, a.g.e. s.99

902 Nuran Yıldırım, Türkiye'nin İlk Kadın Doktoru Safiye Ali, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 8-10, 27

903 Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Tarihsel Toplum dergisi, 2008, sayı 171, s. 47

Dr. Bahattin Şakir'in Kafkas Cephesi faaliyeti

Dr. Bahattin Şakir Cihan Harbi başlangıcından birkaç gün sonra Teşkilat-ı Mahsusa Doğu şefi olarak yanında hatip Ömer Naci, Ruşeni (Barkın) Bey, Kara Kemal, Yenibahçeli Nail, Trabzonlu Rıza, Trabzon Valiliği yapan Cemal Azmi, Erzurum Valiliği yapan Tahsin (Uzer) gibi toplam 20 kişi ile Doğu Anadolu'ya gönderildi ve Erzurum'a geldiler. Dr. Bahattin Şakir Rusları mağlup etmek ve buradaki halkı Ruslara karşı ayaklandırmak ve silahlandırmak için 1914 Ağustos ayında Erzurum'dan Kafkasya'ya gitti ve orada Kafkas İhtilal Cemiyeti kurdu. Oluşturdukları nizamnameyi Teşkilat-ı Mahsusa'ya dağıtırlar. Bu sırada Dr. Bahattin Şakir 3. Ordu Karargâhında İttihat ve Terakki Murahhası Mesulü olarak bulunuyordu ve sivil bir kişiydi. 3. Ordu Kumandanı bu sırada Tuğgeneral Hasan İzzet Paşa, Sıhhiye Reisi Dr. Kemal Ömer Bey ve Sıhhiye Reis Muavini Dr. Mehmet Şükrü idi. Dr. Bahattin Şakir'in Teşkilat-ı Mahsusa Doğu illeri şefi ve sivil bir siyasetçi olarak Ordu Karargâhında bulunması sıkıntılar da yarattı. Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı olarak Van'da Ömer Naci, Trabzon'da Rıza ve Yenibahçeli Nail, Erzurum'da Bahattin Şakir, Dr. Fuat Sabit ve Hilmi görev yapıyordu. Dr. Bahattin Şakir Rusya içine gizli gönderdiği adamlarla bilgi topladı ve onlarla işbirliği yapan Ermenileri saptadı. Ermeni temsilcilerle Erzurum'da toplantı yaparak Ruslarla işbirliği yapmamalarını istediyse de başarılı olamadı. 2-14 Ağustos 1914'de Erzurum'da yapılan Ermeni Taşnak Kongresine katıldı. Rus ordusu içinde Ermenilerden oluşan düzenli taburlar da vardı. Bu sırada Rusların kışkırtması ile Ermeniler Osmanlı Ordusuna karşı çeteler kurdular. Bu çetelere karşı da Dr. Bahattin Şakir müfrezesi, Yakup Cemil Müfrezesi ve Hopa civarında Ali Rıza Bey müfrezesi kuruldu. Toplanan kişiler bazı aşiretlerden ve gönüllü kişilerden oluşuyordu. 1 Kasım 1914 tarihinde Doğu cephesinde Türk-Rus harbi başlayınca Bahattin Şakir emrindeki Teşkilat-ı Mahsusa birlikleriyle Alman Topçu Yarbay Stange Komutası altında görev yapmaya başladı. Stange Bey'e bağlı olarak bu sırada Artvin'de Baha Şakir müfrezesi, Ardahan'da Yakup Cemil müfrezesi ve Rıza Bey müfrezeleri görev yapıyordu. Bu sırada Trabzon vilayet Sıhhiye müdürü Dr. Yunus Vasfi Bey de Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılarak Trabzon'da Otel Swiss denen İsviçre Otelinde Stange müfrezelerinin kolera ve veba aşılarını yapmıştı.[904] Dr. Yunus Vasfi Bey'in 1933 yılında Sağlık Bakanlığı'nda müfettiş olarak çalıştığını saptadık.[905] Dr. Bahattin Şakir'in müfrezesine "Baha Bey Müfrezesi" deniyordu ve 9 subay ve 671 askerden oluşuyordu. Bu müfrezeler 23 Aralık 1914 tarihinde Enver Paşa'nın emriyle 3 koldan taarruza başladı. Birinci kol Karadeniz kıyısından Çoruh nehri tarafından Batum'a, ikinci kol Artvin yoluyla Yalnızçam dağına hareket etti. Dr. Bahattin Şakir müfrezesi Yakup Cemil ile Oltu ve Artvin'i (Acara mıntıkası) Kasım 1914'de ele geçirdi. Tirebolulu Hüseyin Avni Alpaslan (Sakarya Savaşı'nda şehit) da Dr. Bahattin Şakir'e bağlı olarak görev yaptı. 29 Aralık 1914 günü Dr. Bahattin Şakir ve Yakup Cemil Müfrezeleri Ardahan'ı Ruslardan aldı. Ancak Ardahan Ruslar tarafından sarılınca geri çekilindi ve birçok şehit verildi. 4 Ocak 1915'te Ardahan tekrar Rusların eline geçti. Sarıkamış yenilgisi ile moraller bozulunca müfrezelerin çoğu dağıldı. Bu sıra-

904 Arif Cemil, 1. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa, Arba Yayınları, 1997 İstanbul, s. 23, 24
905 Mazhar Osman, Sıhhat Almanak'ı, 1933 İstanbul, Kader Matbaası, s. 529

da Vehip Paşa ile Dr. Bahattin Şakir'in arası bozuldu. Bunun üzerine Dr. Bahattin Şakir Artvin Teşkilat-ı Mahsusa gönüllülerini Halit (Karsıalan) Bey'e teslim ederek Erzurum'a 23 Şubat 1915 günü geldi ve 13 Mart 1915'te İstanbul'a gitti. Daha sonra çıkan Tehcir Kanunu ve yapılan Ermeni Tehciri nedeniyle Dr. Bahattin Şakir çok suçlanmış ise de bu konuda yeterli belgenin ortaya konamadığı da ifade edilmektedir. Tehcir Kanunu çıkmasında Almanların da etkisinin olduğu ifade edilmiştir. Dr. Bahattin Şakir İstanbul'a dönüşünde Kara Kemal ile Şehremini Dr. Cemil Topuzlu arasındaki anlaşmazlığı çözmeye çalışmış, daha sonra Romanya'ya giderek Sapancalı Hakkı'nın un ticaretinde yolsuzluk yapıp yapmadığını araştırmıştır.[906]

Ömer Naci Müfrezesi'nde bulunan Dr. Karabey Karabeyli

Moskova ve Tartu Üniversitelerinde Tıp Fakültesini bitiren Dr. Karabey Karabeyli (Garabey Garabeyov) Rusya'da baskının artması ile İstanbul'a Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Hüseyinzade Ali, Mehmet Emin Resulzade gibi 1912 yılında gelmiştir. Burada İttihat ve Terakki çevresinde yer almış ve Türkçülük akımında rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı başlayınca İttihat ve Terakki Merkezi Umumisinin oluru ile Ömer Naci, Abdülkadir ve Hilmi Beylerle birlikte İran Azerbaycan'ında çalışmak üzere Van'a gelmiştir. Van'da bunlar arasında anlaşmazlık çıkınca Dr. Karabeyli Tebriz'deki Rus Konsolosluğuna sığınmıştır. Dr. Karabey 1918 yılında Azerbaycan'da İttihat fırkasını kurmuştur. Dr. Fuat Sabit Bakü'ye geldiğinde onunla temas halindeydi.[907]

Operatör Cemil Paşa'nın harp sırasında İsviçre'ye gitmesi

Operatör Cemil (Topuzlu) Paşa Enver Paşa'nın peritonite çevirmiş olan ağır apandisit ameliyatını başarıyla yapmıştı. Bu nedenle İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı olan Şehreminliğe getirilmişti. Ancak bu sırada harpten istifade ederek un ticareti yapmaya başlayan Kara Kemal'in Belediyeye pahalı un satmasını reddederek Şehreminliği bırakmıştı. Harbiye Nazırı Enver Paşa onun tecrübe ve bilgisinden faydalanmak ve Ferik yaparak Ordu Sıhhiye Daire başkanı yapmak istemişti. Bunu kabul eden Cemil Paşa Feriklik beklerken Enver Paşa Sarıkamış'a gitmişti. Tam bu sırada kendisine Bağdat Cephesi askeri sıhhiye müfettişliğine tayin edileceği haberi geldi. Cemil Paşa da buna canı sıkılarak pasaport yaptırıp İsviçre'ye gitmişti. Enver Paşa, Sarıkamış Savaşı'ndan dönünce onun İsviçre'ye gitmesine anlam verememiş, hakkında menfi düşünmeye başlamıştı. Cemil Paşa ise hatıralarında Bağdat Cephesine tayin edilmesine kızdığını ve vazifeyi reddettiğini, çocuklarının tedavisi için Cenevre'ye 18.12. 1914 tarihinde gittiğini ve 14.4. 1916 tarihinde döndüğünü belirtir.[908] Cemil Paşa Birinci Cihan Harbinin ilk 2 yılını İsviçre'de geçirmişti. Bu sırada İsviçre'de bir Fransız diplomat ona kısmi barış yapılmasını teklif etti ve bunu İstanbul'a dönünce kan dökülmemesi amacıyla Talat Paşa'ya söyledi. Ancak

906 Alaattin Uca, İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahattin Şakir Bey, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Erzurum, 2009, s. 239-314

907 Emel Akal, Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri, İletişim Yayınları, 2013, İstanbul s. 54, 55

908 Operatör Dr. Cemil Topuzlu Paşa, İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım, Arma Yayınları, 3. Baskı 1994, s. 173

Talat Paşa zaferden emin olduklarını ve sulh yapmayı düşünmediklerini söylemişti. Bu konuşma Dr. Cemil Paşa'nın aleyhine oldu ve Çiftehavuzlar'daki Köşkü takip altına alındı. Aslında köşkünc o sıralarda İttihat ve Terakkiye muhalefet eden İttihat ve Terakkinin kurucularından ve Osmanlı Meclisi Başkanlarından Ahmet Rıza Bey'in gelip gitmesi bu duruma neden olmuştu.[909] Cemil Paşa anılarında Fransız diplomat Bertole ve Heriot ile Cenevre'de karşılaştığını ve bu sırada yanında Dr. Nihat Reşat Belger'in de bulunduğunu ve Fransa'nın Osmanlı'ya kısmi sulh teklifinde bulunduğunu İstanbul'a iletmesini istediğini, İstanbul'a dönünce bu teklifi Talat Paşa'ya anlatınca onun reaksiyon göstererek "Bu teklifi bize onlar teklif etsinler" dediğini anlatır.[910] Almanlardan ayrı olarak Osmanlının tek başına Fransız veya İngilizlerle barış yapma fikri aslında o sıralarda Prens Sabahattin ve bazı kişilerce de dillendiriliyordu. Ancak hükümet hep karşı çıkmıştı.[911] Opr. Cemil Paşa bu nedenle Talat Paşa ile görüşerek İsviçre'ye gitmek istediğini belirtti. O da izin vermiş ve 31 Temmuz 1917'de İsviçre'ye gitmek üzere Viyana'ya gelmişti ki, İsviçre'ye gitmesine izin verilmediğine dair Viyana Elçiliğine yazı geldi. Bunun üzerine Cemil Paşa Viyana'daki Emperial oteline yerleşti. Bu otele gelen Cemal Paşa'nın sayesinde İsviçre'ye, Cenevre'ye gitti ve İstanbul'a 3 Mayıs 1919 tarihinde döndü. Mütareke'de Damat Ferit Hükümeti sırasında ikinci defa İstanbul Şehremini oldu ve daha sonra istifa etti.[912] Dr. Cemil Topuzlu Paşa 4. Damat Ferit Hükümetinde bir arkadaşının ısrarıyla Nafia Nazırlığı yaptı ve 22.9.1920 tarihinde tutuklanacağını öğrenerek Nis'e yerleşti. Nis'te iken Ankara Bidayet Mahkemesince idama mahkûm olduğunu öğrendi. 150'likler listesinde adı olmayınca 4 yıl sonra 1924 de tekrar ülkeye döndü. Bu defa da Heyet-i Mahsusa kararıyla devlet memurluğundan men edildi. Daha sonra bu karar değiştirildi ve aklandı. [913]

Tifüs aşısıyla ilgili olarak 1918 yılında yapılan soruşturma

Ermeni Profesör Vahakn N. Dadrian'ın 1986 yılında yayınladığı "Osmanlı Ermenileri'nin 1. Dünya Savaşı Soykırımında Türk Doktorların Rolü" isimli makalesinde Ermeni Tehciri sırasında bazı Türk doktorlarının Ermenileri kobay olarak kullanıp tifüs aşısı yaparak katlettiğini iddia etmiştir.[914] Aslında bu olay 1918 tarihinde Dr. Hasan Kadri Bey'in "Askeri Sıhhiye" dergisinde (Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye) Doğu Cephesinde tifüsün yaptığı tahribatla ilgili denenen aşılarla ilgili yaptığı bir yayın sonrası başlamıştı. Bu yayınla ilgili olarak Dr. Yüzbaşı Haydar Cemal Türkçe olarak yayınlanan "İstanbul" gazetesinde 23.12.1918 tarihinde Dahiliye Nazırına hitaben yazdığı açıklamasında (veya dilekçesinde) yapılan aşıların inaktive edilmediğinden Erzincan'da Ermeni muhacirlerin deney hayvanı gibi kullanıldığını, yüzlerce kişinin öldüğünü, bundan Prof. Dr. Ham-

909 Galip Vardar, İttihat ve Terakki İçinde Dönenler, Yeni Zaman Yayınları, İstanbul 2003, s. 348-358

910 Operatör Dr. Cemil Topuzlu Paşa, İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım, Arma Yayınları, 3. Baskı 1994, s. 181

911 Alaattin Uca, İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahattin Şakir Bey, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarih Ana Bilim Dalı, Erzurum, 2009, s. 317

912 Galip Vardar, İttihat ve Terakki İçinde Dönenler, Yeni Zaman Yayınları, İstanbul 2003, s. 358

913 Operatör Dr. Cemil Topuzlu Paşa, İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım, Arma Yayınları, 3. Baskı 1994, s. 212-214

914 Vahakn N. Dadrian, Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller, Toplu Makaleler Kitap 1, Çeviren Atilla Tuygan, Belge Yayınları, 2. Baskı, 2007 İstanbul, s. 161-166, Vahakn N. Dadrian, "The Role of Turkish Physicians in the World War I Genocide of Ottoman Armenians, Holocaust and Genocide Studie, c1, no 2 1986, s 175

di Suat (Aknar) ile 3. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim'in sorumlu olduğunu, Erzincan Merkez Hastanesi baştabibi Refet ile ona yardımda bulunan iki Ermeni doktor ve şehrin Kızılay hastanesi şefi Dr. Selahattin'in tanık olduğunu yazmıştır. O sıralar işgal kuvvetlerinin baskısı altında bulunan Harbiye Nezareti bu yayınları ihbar kabul ederek durumun araştırılıp soruşturulmasını Sağlık Daire Başkanlığından istemiştir. Sağlık Dairesi de 31.12.1918 tarih ve 13211 sayılı yazı ile Prof. Dr. Hamdi Suat ve Prof.Dr. Tevfik Sağlam'dan açıklayıcı yazı göndermesini istemiştir.

Prof. Dr. Hamdi Suat (Aknar) 15 Nisan 1919 günü hazırladığı yazıda 1915 yılı Ağustos ayının sonlarında tifüse karşı aşı hazırladığını, bu metotla Vali Tahsin, Kızılay'dan bakteriyolog Server Kamil, Dr. Hayri, Dr. Edip, Asker hekimlerden operatör Fazıl, menzil başhekimi Binbaşı Sadullah, İncesu Şifa Yurdu tabibi Dr. Abidin Beyleri aşıladığını ve en önce de aşıyı kendine uyguladığını, Menzil Başhekimi Sadullah Bey'in aşıdan bir yıl sonra lekeli tifoya tutularak öldüğünü, Ermeni tehcirinde hiçbirisine aşı yapılmadığını, tutuklular arasında aşı yaparken din ve milliyet farkı gözetmediğini, tutukluların çoğunun Müslüman olduğunu, yazmıştı.

Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam ise şöyle bir cevap yazmıştı:

"Türkçe İstanbul gazetesinde Operatör H.C. imzası ile yayınlanan dilekçe sahibi Tabip kıdemli Yüzbaşı Ali Haydar Cemal Efendinin bahsettiği hususta hakkında malumatı âcizane şöyledir:

1. 1331 senesinde 3. Ordu Sıhhiye reisi idim. Sürgüne tabi Ermenilere ve hiçbir kimseye inaktive edilmemiş lekeli humma aşısı yapılmasına dair sözlü ve yazılı bir emir vermedim.

2. Tehcire tabi Ermenilere bu yolda aşı yapıldığına dair ordu sıhhiye reisliğince bir bilgi yoktur.

3. Ceridei Tıbbiyede yayınlanan Hamdi Suat Bey'in Erzincan'daki faaliyeti doğrudur. Hamdi Bey, Anatomi-patoloji uzmanı bir doktordur. Bilgim, bu zatın Türkçe ve Almanca neşriyatındaı öğrendiğimdir. Yalnız Haydar Cemal efendinin (Kanuni evvel) de yapılan ve kendi tabirince "Cinayeti şenianın" barbarca öldürme-aynen şahidi olduğuna dair ifadesi doğru değildir. Zira Hamdi Suat Bey 31 Kanuni evvele kadar Erzurum'da idi. 28 Kanuni Sani (Ocak) da Erzincan'a hareket etmiştir.

4. Haydar Cemal Efendi 4 Aralık'a kadar Erzurum'da idi. Tarihi mezkûrda Erzurum'dan hareketle Erzincan'da ancak bir gece kalmış, İstanbul'dan dönüşünde Erzincan'dan 16 Kanuni sanide geçmiştir. Bu iki zamanda Müderris (Hamdi Suat) Bey Erzurum'da kalmıştır.

5. Şahit gösterilen Selahattin Bey de Aralık ayında Erzurum'da idi. Kanuni Sani'nin son günlerinde Erzurum'dan hareketle Erzincan'a gitti. 13 Şubat'ta İstanbul'a hareket etti. Müderris Bey'le (Hamdi Suat) ancak Şubat başlangıcında 11 gün beraber beraber bulunmuş oluyor ki bu zaman, Ermeni tehcirinden tam 4 ay sonradır. Ve bittabi bu zamanda tehcire tabi Ermeniler üzerinde tecrübe yapılması varid değildir.

Tanıklığına başvurulan Rafet Bey Merzifon Şifa Yurdu Baştabibidir. O zaman Erzincan Hastanesi Başhekimi idi. Diğer iki Ermeni doktorun ismi olmadığı için mütalaa dermayanı mümkün değildir.

Üçüncü Orduda yapılan alelumum lekeli humma aşısı ile elde edilen sonuçlar hakkında mufassal raporunun makamı devletlerine arz olunacağı maruzdur. Tevfik Salim"

Tevfik Salim verdiği raporda aşının ilk defa Dr. Selahattin, Dr. Haydar, Dr. İhsan ve Dr. Tevfik Bey'lere tatbik edildiğini, Bakteriyolog Asım Bey tarafından Hasankale'de, Bakteriyolog Alaattin Bey tarafından Bayburt'ta geniş sayıda uygulandığını belirtmiştir.

Verilen rapor ve cevaplar üzerine bazı tanıkların da ifadelerine başvurulmuş bir karara varılmak üzere "Meclisi Ali Sıhhi" (Yüksek Sağlık Şurası) üyelerinden Dr. Reşat Rıza, Dr. Bakteriyolog Refik Güran, Dr. Akil Muhtar, Dr. Vasfi, Dr. Ömer Fuat, Dr. Zeki, Dr. Neşet Ömer Beylerden oluşan kurul 5 Haziran 1919 tarihinde "Bu aşıların yapılacak araştırmalar sonuna kadar şimdilik bir mütalaa halinde görülmesi gerektiğini" oy birliği ile karar vermiş ve rapor Harbiye Nezareti'ne sunulmuştur. İtilaf Devletleri Kumandanlığınca yapılan inceleme sonucunda da durumda herhangi bir "Cinai-kriminal" teşebbüs olmadığı, yapılanların ilmi ve tıbbi olduğu kanaatine varılarak ihbarın kasıtla yapıldığı bildirilmiş ve mesele de kapanmıştı.[915]

Tevfik Salim Bey, soruşturma komisyonunun iddia sahiplerini dinlediği sıradaki manzarayı şöyle anlatmaktadır;

"Yazı sahibine ve arkadaşına bu aşının yalnız Ermenilere tatbik edildiğini bizzat görüp görmediğini sordular. Ben de bunun mümkün olmadığını çünkü ...'in bu zamanda yalnız bir gün akşam Erzincan'a gelip ertesi günü hareket ettiğini tarihleriyle söyledim. Diğeri de Erzincan'a Ermeni tehcirinden ancak dört ay sonra gelmişti. Bende bu vesikaların mevcut olduğunu hatırlarına bile getirmeyen ikisi dona kaldılar ve bir şey söyleyemediler."[916]

Olayın görgü tanığı olduğunu iddia eden Dr. Haydar Cemal ve Dr. Selahattin'in bahsedilen tarihte Erzincan'da olmadığı böylece açıklığa çıkmıştır. Ermeni Profesör Dadrian makalesinde Türk doktorlarını kasap olarak suçlamış ve Nazi doktorlarıyla eşdeğer gördüğünü ve Dr. Hamdi Suat'ın aşılamadan dolayı ölen Ermeniler için duyduğu üzüntü nedeniyle Akut Psikoz teşhisiyle psikiyatrik tedavi gördüğünü de yazmıştır. Oysa Dr. Hamdi Suat psikolojik rahatsızlık geçirmemiştir. Psikolojik rahatsızlık geçiren Bakteriyolog Dr. Hamit Osman Bey'dir. Dr. Hamit Osman Bey, Dr. Tevfik Salim'in emirlerine aykırı olarak inaktive edilmemiş aşı yapmış ancak bunu önce Kızılay hekimlerine uygulamıştır. Hamit Osman Bey'in son olarak aşıladığı 304 kişinin 114'ü tifüse yakalanmış, ikisi Kızılay heyetinden 49'u vefat etmiştir. Bu 304 kişinin dağılımı 293 Müslüman, 5 Rum, 4 Ermeni ve 2 Musevi'dir. Dr. Hamit Osman Bey'in de İstanbul'da post-enfeksiyöz psikoz geçirdiği saptanmıştır. Doğu cephesinde bu sırada tifüse yakalanmayan hekim kalmamış ve bir ara 50 hekim birden ölmüştür. İşin ilginç tarafı şikâyeti yapan Dr. Haydar Cemal ve Dr. Selahattin de tifüs aşısını ilk defa gönüllü olarak kendi üzerlerine yaptıran hekimlerdir. Bu aşılama faaliyetlerine Dr. İzak ve Dr. Mihran Bey'ler de katılmıştır.[917] Dr. Selahattin'in Alemdar gazetesinde Kuva-yı Milliye aleyhine yazılar yazan Dr. Selahattin olup olmadığını saptayamadık.

---

915 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Yürük Matbaası, cilt 1, 1976, s. 364-366

916 Gökçe Tİ, Üster SN. Tevfik Sağlam 1882-1963. 1968, Akgün Matbaası, İstanbul'dan nakleden Mustafa Karatepe, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Tifüs Aşısı Uygulamasında Türk Hekimlerinin Rolü, Mikrobiyol Bül, 2008, 42, 301-313

917 Mustafa Karatepe, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Tifüs Aşısı Uygulamasında Türk Hekimlerinin Rolü, Mikrobiyol Bül, 2008, 42, 301-313

Çankırı'ya gönderilen Ermeni komitecisi doktor ve eczacılar ve Dr. Rupen Sevag Çilingiryan'ın öldürülmesi

Dahiliye Nezareti'nin 25 Nisan 1915 tarihli yazısında 180 kadar Ermeni komite reisi ve İstanbul'da kalması sakıncalı görülen Ermeninin 15 polis, 2 subay ve 75 kişilik bir kuvvet refakatında trenle Ankara'ya gideceği ve bunlardan 100 kadarının Çankırı'da, 60-70 kadarının da Ayaş'ta zorunlu ikamete tabi tutulacağı bildirilmişti. Çankırı'da zorunlu ikamete tutulanlardan birisi Taşnaksutyun üyesi olan ve komitecilik yaptığı iddia edilen Dr. Rupen Çilingiryan idi.[918] Ermeni şair ve yazar Doktor Rupen Sevag Çilingiryan Çankırı'dan Ayaş'a sevk edilirken maalesef öldürülmüştür. 1885 Silivri doğumlu olan Dr. Rupen Çilingiryan, Tıp eğitimini Lozan Tıp Fakültesi'nde yaptı. Bu sırada Alman Helene Appel ile evlendi. 1914'te İstanbul'a geldi ve bazı hastanelerde çalıştı. Birinci Dünya Savaşı başlayınca Makriköy'de tabip subay olarak göreve atandı. Şair ve yazardı. Ermeni Taşnaksutyun komitesi üyeliği nedeniyle 22 Haziran 1915 tarihinde İstanbul'da tutuklandı ve Çankırı'ya sürüldü. Orada serbest çalışmasına ve dolaşmasına izin verilmişti. Sadece 24 saatte bir polis merkezine imza atma zorunluluğu vardı. Haziran sonlarında Çankırı'da bulunan bazı Ermeni doktorların İstanbul'a dönmelerine izin verildi. 13 Ağustos 1915 günü Dr. Rupen Sevag Çilingiryan ve beraberindeki 4 kişi yanlarında korumaları ile Ayaş'a giderlerken Kalecik tarafındaki Tüney'de korucu Halil ve arkadaşları tarafından katledildiler. Bu nedenle Ankara Divan-ı Harbi-Örfi mahkemesince 11 kişi tutuklandı ve mahkemeye çıkarıldılar.[919] İstanbul'da tutuklananarak Çankırı'ya sevk edilen ve orada zorunlu ikamete tabii tutulan Ermenilerin bizzat kendileri veya yakınları hükümete dilekçe ile müracaatta bulunarak suçsuz olduklarını beyan etmişler ve Osmanlı hükümeti verilen dikekçeleri inceleyerek suçsuz bulunanları, içlerinde yabancı uyruklu olanları veya sağlığı elverişli olmayanları affetmiştir.[920] Daha önce Çankırı'ya gönderilmiş olan Dr. Vahram Torkomyan, Agop Nargileciyan, Karabet Keropoyan, Rafael Karagözyan ve Vertabet Komidas'ın serbest bırakılarak İstanbul'a dönmesine 8 Mayıs 1915 tarihinde müsaade edilmişti.[921] Çankırı'da bulunan Hınçakyan örgütü üyesi Dr. Haçik Bogosyan ise 9 Haziran 1915 tarihinde koruma altında Ankara'ya gönderilmiş ve daha sonra Tarsus'a gönderilmiş ve orada iken serbest bırakılarak İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. Çankırı'da bulunan Dr. Kirkor Celalyan ise 11 Temmuz 1915 tarihinde serbest bırakılarak İstanbul'a gitmiştir. Doktor İstepan Miskciyan, Eczacı Agop Terziyan, Eczacı Kirkor Miskciyan ise 19 Ağustos 1915 tarihinde Zor'a sevk edilmek üzere mahfuzen Ankara'ya gönderilmiştir. Dr. Emirze Ketenciyen ise 22 Temmuz 1915 tarihli Dâhiliye Nezaretinin genel af talimatı uyarınca İstanbul'a gitmiştir. Dr. Arşak Kazasyan ise af nedeniyle İzmit Sancağına gitmiştir.[922]

Arşiv çalışmalarında Prof. Dr. Yusuf Sarınay tarafından saptanan ve Komiteci olduk-

---

918 Yusuf Sarınay, 24 Nisan 1915'te Ne Oldu?, İdeal Yayınları, 2012, İstanbul s. 168, 285

919 BOA, tarih: 20/L/1334, Dosya No: 26, Gömlek No: 20, Fon Kodu: DH.EUM. 2.şb.

920 Yusuf Sarınay, 24 Nisan 1915'te Ne Oldu?, İdeal Yayınları, 2012, İstanbul s. 170

921 Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No 91, Ankara, 2007, s. 131, belge 63

922 Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No 91, Ankara, 2007, s. 131, 132, belge 182

ları gerekçesiyle tutuklananlardan bazıları şunlardır: Eczacı Asadoryan Vahram (Taşnaksutyun üyesi, Çankırı'ya sevk), Eczacı Azarik Ohannes Bülbülciyan (Hınçakyun üyesi), Dr. Emirza Toros Ketenciyan (Taşnaksutyun üyesi, Çankırı'ya sevk, sonra İstanbul'a geldi, tekrar tutuklanarak Divan-ı Harbe verildi ve Mahkeme kararıyla Bursa yoluyla Anadolu'ya sevk edildi), Eczacı Agop Terziyan (Taşnaksutyun üyesi, Komitecillikten dolayı Çankırı'ya sevk edildi), Eczacı Armenak Alagözyan (Taşnaksutyun üyesi, bombacı ve komiteci olması hasebiyle Konya'ya gönderildi), Dr. Haçik Haçatoryan (taşnaksutyun üyesi, Galata Merkez Mektep Müdürü), Eczacı Haçik Şimşiryan (Taşnaksutyun üyesi), Dr. Parsih Dinanyan (Taşnaksutyun üyesi), Dişci Daver Efendi (Hınçakyan üyesi, Haçin murahhası), Simon Tevikyan (Mekteb-i Tıbbiye Talebesi, Taşnaksutyun üyesi, komitecilikten dolayı Zor'a sevk edilmiştir), Dr. Vahram Torkumyan (Taşnaksutyun üyesi), Dr. Karabet Paşayan (Taşnaksutyun üyesi), Dr. Kirkor Miskimyan (Hınçakyan üyesi), Dr. Leon Bardizyan (Taşnaksutyun üyesi, Azadamard dergisi eski müdürü, komiteci olması nedeniyle Ayaş'a sevk edilmiştir), Dr. Leo Liparid Nazatyan (Taşnaksutyun üyesi, Almanya'da ikamet etmektedir), Eczacı Manuk Efendi (Malkara'da eczacı, Taşnaksutyun üyesi, Balkan harbinde Malkara katliamını idare etmiş ve sonra Antranik çetesine yüzbaşı rütbesiyle dahil olmuştur, Bulgaristan'da ikamet etmektedir), Eczacı Mihran Attaryan Agopoviç (Taşnaksutyun üyesi, Tophane'de eczacı, Rus uyruğunda olduğundan komitecilikten dolayı hudut haricine çıkarılmıştır), Dr. Kapril Mutafyan (Ramgadar örgütü, üyesi), Eczacı Malkon Boyosyan (Taşnaksutyun üyesi, komitenin en faal üyesidir), Ptoran Çoporyan (Hınçakyan üyesi, Mekteb-i Tıbbiye talebesi, Mısır'dan Romanya'ya geldi, halen Romanya'dadır), Dr. Agop Abraham Bağcıyan (taşnaksutyun üyesi).[923]

Ermenilerin sevk ve iskanı sırasında Ermenileri katleden, soygun yapan veya gasp olayına karışanları Osmanlı Devleti Divan-ı Harb-i Örfi'de kendisi yargılamıştır. Bitlis'teki tehcir sırasında görevi ihmal ettiği saptananlardan Bitlis Sıhhiye Müdürü Baha Bey mahkemeye sevk edilenlerden birisiydi.[924]

Osmanlı topraklarında bağımsız Ermenistan kurmak için çalışan Ermeni doktorlar

Yukarıda detaylarını verdiğimiz Dr. Rupen Sevag Çilingiryan'ın öldürülmesi olayı kınanacak ve lanetlenecek bir olaydır. Ancak aynı yıllarda bazı Ermeni doktorların Osmanlı Ordusu aleyhine çalışması ve Rus ordusuna katılması ve devlet aleyhine faaliyetlerde bulunması da hoş olmamıştır. Bu doktorlardan saptayabildiklerimiz aşağıda verilmiştir.

Osmanlı Devleti toprakları içinde bağımsız bir Ermenistan devleti kurmak amacıyla gizli ve açık kongreler düzenlemek ve suikastlar planlamak ve kışkırtmak suçuyla Hınçak İhtilal Cemiyeti üyesi ve ileri gelenlerinden olduğu saptanan Tıp Fakültesi 3. Sınıf öğrencisi Abraham Kegevyan oğlu Hrant, Benene Torosyan oğlu Harputlu doktor dahiliye uzmanı Bedros (Doktor Bedros Benene Torosyan) ve arkadaşları İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi'nce 11 Mayıs 1915 tarihinde başlayan yargılanmaları sonucunda mahkeme tarafından suçları sabit görülerek 24 Mayıs 1915 tarihinde idam cezasına çarptırılmış-

923 Yusuf Sarınay, 24 Nisan 1915'te Ne Oldu?, İdeal Yayınları, 2012, İstanbul s. 263-288
924 Yusuf Sarınay, 24 Nisan 1915'te Ne Oldu?, İdeal Yayınları, 2012, İstanbul s. 256

lardı. [925] Aynı suçla Maraş Zeytun Belediye Doktoru Serkis oğlu 30 yaşındaki Yervant Efendi de Maraş Divan-ı Örfi mahkemesince Maraş dışına gönderilmesine 24 Temmuz 1915 tarihinde karar verilmişti.[926] Kafkas cephesindeki savaşlarda bazı Ermeni doktorlar ve askerler Osmanlı ordusundan kaçarak silahlarıyla birlikte Rus ordusuna katılmışlar ve Osmanlı Ordusuna karşı savaşmışlardı. Erzurum'daki Türk birliklerinde 8 ay görev yapan Dr. Haçador Bonapartyan arkadaşlarıyla birlikte Rus ordusuna katılmıştı. Yine Dr. Paşayan'da Rus Ordusuna katılanlar arasındaydı. Rus ordusuna katılan Ermeni gönüllülerinin sayısı günden güne artmış, tümenler oluşturulmuştur. Muş, Sason, Zeytun ve Kilikya'dan gelen gönüllülerle üç tümen oluşturulmuştur. Kars ve Ardahan civarında Rusların tahrikiyle öldürülen Müslümanların sayısının otuz bine ulaştığı, kadın ve çocukların dağlarda perişan halde bulundukları ve bu hususta tarafsız devletler nezdinde gerekli girişimlerde bulunulması hususunda 21 Mart 1915 tarihinde Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı Dışişleri Bakanlığı nezdinde girişimde bulunmuştur.[927] Sarıkamış Savaşı sırasında Ermenilerin oluşturduğu Aziz Gönüllü Alayları Osmanlı askerine karşı savaştığı gibi Osmanlı ordusundaki Ermeni erlerin çoğu da Rus Ordusuna katılmış, onlara rehberlik etmiş ve telgraf tellerini kesmişlerdi. Bu savaşta Sıhhiye onbaşı olarak katılan Ali Rıza (Eti) anılarında bu olayları acı acı anlatmakta ve mekkâreci bir Ermeni askerin yaralı bir Türk askerini hendeğe atarak 2 gün açıkta kalan askerin el ve ayaklarının soğuktan kangren olduğunu ve bu nedenle hastanede öldüğünü anlatmıştır.[928] Savaşın başında Rus hükümeti Osmanlı Ermenilerini silahlandırmak ve savaş sırasında ülke içinde ayaklanma çıkarmak için hazır hale getirmek amacıyla Ermenilere 242900 ruble vermiştir. Bunun üzerine Türkiye'den Ermeni ileri gelenleri Rusya'ya geçip alayların kurulmasında görev aldılar. Osmanlı Ordusundaki Ermeniler de büyük çapta firar ederek Ermeni çetelerine katılmışlardı. Muş'tan Kafkasya'ya giden Ermeni komitecileri Rusya'dan çok sayıda tüfek getiriyordu. Ruslar tarafından organize edilen birçok Ermeni çetesi Samsoun'un idaresine verilmiş, Bulgar ordusundaki Ermenilerin başında bulunan Antranik ise sınıra gönderilmişti. Romanya ve Bulgaristan'daki Ermeniler de faaliyetlerde bulunmuşlardır.[929]

Taşnaksutyun üyesi Kilikyalı (Çukurova bölgesi) Dr. Haykazun Nalbandyan ve Harputlu Dr. Eduard Stapanyants Cenevre Tıp Fakültesinden mezun olduktan sonra Rus Sofya Elçiliğine 2 Ocak 1915 tarihinde başvurarak Kafkasya'daki Rus gönüllü birliklerine doktor olarak atanmalarını istemişlerdir.[930] Karahisar Ermenilerinden ve Taşnaksutyan üyesi Dr. Arabyan zararlı hareketlerde bulunmasını önlemek amacıyla Konya'ya 25 Mayıs 1915 tarihinde gönderilmişti.[931] Rusların Erzincan'ı işgalinde bir Ermeni doktor ve

925 Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, Genelkurmay ATASE Yayını, Cilt 4, 2006, Ankara,s. 3-64

926 Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, Genelkurmay ATASE Yayını, Cilt 8, 2008, Ankara,s. 42

927 Hayrenik, 17 Temmuz 1915'den naklen Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 283. Den nakleden Ahmet Altıntaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi, 2005, 7(1) s. 77-79

928 Ali Rıza Eti, Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1915, İş Bankası Yayını, 2009, İstanbul, s. 110, 135

929 Yusuf Sarınay, 24 Nisan 1915'te Ne Oldu?, İdeal Yayınları, 2012, İstanbul s.81-83

930 Mehmet Perinçek, Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi, 6. Basım, Kırmızıkedi Yayınları, 2012, s. 118

931 Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No 91, Ankara, 2007 s. 172 belge 77

müteahhit bir Ermeni tarafından Türklerin katledildiğine dair arşiv belgesi vardır. Müteahhitlik yapan bir Ermeni, bir eve hapsedilen kişilerden 80 kadarını sırf eğlence olsun diye kapıdan çıkanları sırayla kafalarını ezerek öldürmüştü.[932] Müstakil ve muhtar bir Ermenistan teşkiline teşebbüs eyledikleri sabit olan Doktor Nazlıyan Torus ile diğerlerinin idamlarına mahkemece karar verilmişti.[933]

Van'da Dr. Maltızyan'ın Ermeniler tarafından öldürülmesi

İran'da bulunan Türk ordusuna Ocak 1915 tarihinde cephane götüren 11-13 yaş arası 120 Vanlı çocuk dönüşte tipiye yakalanmış ve sadece 40 tanesi ve yanlarında bulunan birkaç jandarma kurtulabilmişti. 3 Şubat 1915 tarihinde Van'da tedavi altına alınan bu çocuklara Dr. Refik Bey ve yaşlı bir Ermeni doktor olan Maltızyan bakmış ve tedavi etmişti. Bu çocuklardan sadece 22'si kurtulabilmiş diğerleri ölmüştü. Van'da görev yapan Ermeni Dr. Maltızyan ise Türklere yardım ettiği için 10 Nisan 1915 günü Ermeniler tarafından asılarak öldürülmüştü.[934]

932 Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No 91, Ankara, 2007 s. 435

933 BOA, Tarih: 12/N/ 1333(Hicri), Dosya No: 171, Gömlek No: 1333/N-037, Fon Kodu: İ.HB.

934 Şenol Kantarcı, Van'da Ermeni İsyanı (1896-1915) Ermeni Araştırmaları dergisi, Sayı 5, Bahar 2002

VII. Bölüm
Suriye, Kanal Harekatı ve Irak Cephesi

Kanal Harekâtı ve Suriye Cephesi'nde hekimler

Almanlar, İngiltere'nin Hindistan ve deniz aşırı ülkelerden Süveyş kanalı yolu ile Avrupa'ya asker ve malzeme getirmesini engellemek amacıyla Mısır, Sina yarımadası ve Süveyş kanalını kontrol altına almak için 4. Ordu'yu Kanal Harekâtı adıyla buraya sürdüler. Bu sırada yine Alman Genelkurmayının isteğiyle Sarıkamış Harekâtı yapılıyordu.[935]

Kanal Harekâtına katılan 4. Ordunun komutanı Cemal Paşa ve Kurmay Başkanı Albay von Werner Frankenberg-Proschlitz, daha sonra da Kurmay Binbaşı Solger idi. 4. Ordu Sıhhiye reisliğini askeri tıbbiye eski müdürlerinden Dr. Ali Galip, reis muavinliğini Dr. Tevfik Sanal (1882-?) yaptı.[936] Kurulan dört müfettişlikten birinci menzil baştabipliğine Dr. Yarbay Eşref Ruşen, İkincisine Dr. Binbaşı İbrahim Halil, üçüncüsüne Hayfa'da Alman Dr. Hoffman ve ileri menzil başhekimliğine yedek tabip yüzbaşı Dr. Kirkor Bey atanmıştı. Şam Tıbbiye müdürü Dr. Reşat Sığındım ve kimya öğretmeni Ligor Bey hidrofil pamuk yapımına başlamıştı. Sebastina'da kurulan çadırlı hastanede başhekim Dr. Harputlu Şevket Bey, Nablus'ta ise hastane başhekimliğini yedek doktor Mustafa Rahmi Bey yapıyordu. Beyrut Amerikan Hastanesi cerrahi muallimi Dr. Ward da kanal harekâtına katılmak için başvuruda bulunmuştu. Kudüs'teki askeri hastane müdürlüğünü Filistinli (Beytücalalı) Dr. Tevfik Kenan yapıyordu. Onun yardımcıları olarak yine Filistinli Dr. Hasan Şükrü el-Halidi ve Dr. Hasan Fahri el-Halidi kardeşler yapıyordu.[937] Birinci Kanal Harekâtına 8. Kolordunun 23, 25, 27. Tümenleri ile 10. Tümen memur edildi ve kumandanlığına Mersinli Cemal Paşa, kurmay başkanlığına ise von Kress tayin edildi. Kolordu 14 Ocak 1915 günü Kudüs'ten Biirüssebia'a doğru hareket etti. 10. Tümen'in 28, 29 ve 30. Alaylarına Dr. Şaban Barutçu idaresinde bir seyyar hastane tahsis edilmişti. Hafir'den sonraki bölüme Yzb. Ali Rıza Artunkal görevlendirildi. Maan'da toplanan ve Kanal harekâtına Kolordu emrine girerek katılacak olan ve Hicaz'dan gelen Albay Vehip kumandasındaki 4700 kişilik "Hicaz Kuvvei Seferiyesi" isimli askeri kuvvetlerin sağlık hizmetlerinin başında Gülhane'den gelen Opr. Dr. Mazlum Boysan vardı. Bu kuvvei seferiyenin sıhhiye bölüğünde Dr. Cevdet Uğur, Dr. Süleyman Sudi, Dr. Selim, Dr. H. Haydar ve Dr. Celal Namık Sırmalı (1878-1949) vardı. 22 Ocak 1915 günü taarruz başlamış, 25. ve 27. Sıhhiye bölükleri tarassut tepesinde, 23. ve 25. Seyyar hastaneler de bunların gerisinde yerleşmişti. Hastaneler müfettişi Dr. Binbaşı Hayri Bey'in emri ile hastaneler yeni yerlerine taşınmıştı. Sıhhiye bölükleri cephede su

935 Dr. Mete Soytürk, Çanakkale Savaşlarında Yaşamını Yitirenlerin Anısına, http://berkantayhan.blogcu.com/canakkale-savaslarinda-yasamlarini-yitirenlerin-anisina-3/2339403

936 Fethi Erden s. 190

937 İhsan et- Tercüman, hazırlayan Selim Temari, Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916, Klasik Yayınları, 2012, İstanbul, s. 76, 124, 316

dağıtma işiyle de görevlendirilmişti. Biirüssebia'dan sonra sıkıntı başladı. Tur'u Sina'yı geçtikten sonra ise su sıkıntısı baş gösterdi. Hafir ile Nahil'den sonra ne ağaç ne de ot vardı. Askerin çoğu yalınayak yürümeye başlamıştı. Sıcakta düğmeler çözülmüş, başlar bezlerle örtülmüştü. Yarı aç ve susuz asker hastalanmaya başladı. Çöl korkunç sıcaktı. 2-3 Şubat 1915 günleri uygulanan kanalı geçiş denemesi yenilgiyle sonuçlandı. Kanalı geçen kuvvetler İngiliz askerlerinin kuvvetli ateşiyle yok edilmişti. Bu nedenle geri çekilme kararı alınmıştı. Seferin planlayıcısı 8. Kolordu kurmay başkanı Alman Albay von Kress'in "Kanal'ın geçişi mümkün değildir. Ancak şerefimiz için hepimiz ölmeliyiz" teklifine karşı çıkan Cemal Paşa geri çekilme emri vermişti. 52 Subay ve 13340 er şehit oldu. Yedek subay tabip Yüzbaşı Lübnanlı İbrahim Bey sargı yerinde çalışırken bir kuşunla yaralanmış, şehit olmuştu. Yaralılar İbin'e gelince burada Şam Tıbbiye muallimi Dr. Mahmut Bey yardımcı olmuştu. İbin'de seyyar hastaneler açılmıştı.[938]

Dr. Sırrı Reşit Sorgun (1895-?) ise 4. Orduda röntgen uzmanı olarak çalışıyordu ve ilk defa deve üzerinde seyyar röntgen cihazı kurmayı başarmıştı. Böylece portatif röntgen yapmaya başladı.[939]

Kanal Harekâtı nedeniyle 1914 yılında Hilâl-i Ahmer "Süveyş Yardım Heyeti" oluşturdu ve Dâhiliye hocası muallim Dr. Neşet Ömer (İrdelp) (1882-1948) başkanlığında Kudüs'e gönderildi. 1914 yılı Kasım ayında Halep'e trenle gelen bu heyet iki ay süren bir yolculuk sonrası 10 Ocak 1915 tarihinde Kudüs'e vardı ve Moskofiye Hastanesi'ne yerleşti. Moskofiye, Rus hacı adayları için Kudüs'te yapılmış olan ve on bin kadar hacıyı alabilen kışlayı andıran binalardı. Bu heyette bakteriyolog Dr. Arif Ata, Dr. Ziya, bahriyeli operatör Dr. Selahattin, Dr. Yüzbaşı Hasan Ferit Cansever, Dr. Mansur, Dr. Seyfettin, Dr. İsmail Asım Arar, Dr. Bahaeddin Lütfi Varnalı (1891-1956), Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim ve tıbbiye öğrencisi Hulusi Fuad (Tugay) ve Tıbbiye öğrencisi Talat Simer vardı. Bu heyete Şam Tıbbiyesi muallimlerinden göz tabibi Dr. Abdullah Demirel (1873-1945) ile Opr. Dr. Mahmut Bey'ler ve Halep'ten Opr. Dr. Ahmet Kemal Atay (1891-1977) da görev yapmak için katılmıştı.[940] Hilâl-i Ahmer hastanesi Aralık 1915'e kadar Kudüs'te görev yaptıktan sonra Ordunun Tih çölünde ilerlemesi üzerine Sina Çölünde Hafiretül-avce'de tam teşekkülü bir hastane açtı. Bu hastane 6 ay faaliyette bulundu. 1916 yılında İngiliz ilerlemesi üzerine tekrar Kudüs'e döndü. Bu heyet daha sonra Vadi-i Sarar'da tren istasyonu yanında yeni bir hastane kurdu. 13 Kasım 1917 tarihinde Dr. Süleyman Ethem başkanlığında bu hastane kuzeye nakledildi. 26 Kasım 1917'de ise Kudüs Hilâl-i Ahmer hastanesi olduğu gibi Şam'a geldi. Daha sonra Şam'ın düşmesiyle esir oldular. Ancak İzmir yoluyla İstanbul'a gitmelerine izin verildi.[941]

Şam Tıbbiyesi bakteriyoloğu Dr. Ekrem Hayri Bey (Üstündağ) ve Kimyager Mustafa Hakkı (Nalçacı, 1881-1953) da çöldeki kuyu sularının güvenliği, kimyevi ve bakteriyolojik muayeneleri için görev almışlardı. Şam Tıbbiye muallimlerinden Dr. Ethem Akif Battalgazi (1877-1952) Baalbek talimgâh ve hastaneleri sertababetinde, Teşrih muallimi

938 Kemal Özbay, Cilt 1, s. 249
939 Fethi Erden s. 205
940 Dr. Kemal Özbay, Cilt 1, s 250
941 Mesut Çapa, Kızılay, s. 86, 87

İsmail Hakkı Sina çölünde Kal'atülnahil'de kıta tababetinde, Opr. Dr. Mustafa Şevki Kolordu ser tababetinde görev yaptı. Bu sırada Suriye'ye Ermeni mültecilerin gelmesiyle daha önce yalnızca Gazze ve Aliye'de görülen tifüs salgını bütün 4. Ordu bölgesine yayıldı. Tıbbiye öğrencileri Talat Simer ve Hulusi Tugay daha sonra mektebe döndü ve 1916 yılında mezun oldular.[942] Dr. Bahaeddin Lütfi Varnalı biyografisinde Hilâl-i Ahmer heyetinde 16 ay kadar çalıştığını belirtmektedir.[943] Dr. Neşet Ömer İstanbul'a dönünce yerine askeriyeden emekli ve Beşiktaş Belediyesinde görev yapan Opr. Dr. Cemal Bey Temmuz 1916'da Hilâl-i Ahmer hastanesine atandı.[944]

Halep'te ordu hijyen uzmanı Zimmerman'ın yönetimi altındaki laboratuvarda Dr. Ömer Lütfi (Aksu, ilerde Profesör), Dr. Behçet (Feyzioğlu, daha sonra 1919 da Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkacaktır) ve Dr. Vefik Vassaf (Akan) bu bölgedeki salgınların önlenmesinde faydalı oldular.[945]

4. Ordu Sıhhiye Müşaviri Dr. Peter Mühlens Almanya'ya gittiğinden ve 4. Ordu Sıhhiye Reisi Dr. Ali Galip Bey de İstanbul'da tedavi olduğundan Dr. Neşet Ömer "Ordu Hıfzısıhha Müşavir Vekili" oldu ve binbaşı rütbesi verildi. Sina Çölü ve Hicaz'da görev yaptı. Dr. Neşet Ömer, Ordu Sağlık Başkanı'yken Halep-Resulayn demiryolu hattında yaşayanların sağlık durumunu inceliyor ve bu hatta bulunan birliklerde ve şehirlerde bulaşıcı hastalıklardan korunulması için çalışmalar yapıyordu.[946] Dr. Neşet Ömer Bey, Halep'te bütün hekimleri toplayarak tifüs hakkında konferanslar verdi.[947] Böylece Halep bölgesindeki tifüsü kontrol altına aldılar. Bu sırada Halep'te bulunan nekahethanenin başhekimliğini Dr. Ziya Nuri (Ağıcı) yapıyordu (daha sonra İstiklâl Savaşı'na katılmış ve bir fırkanın baştabipliğini yapmıştır).[948]

Dr. Neşet Ömer Bey'in Kudüs'te bulunduğu günlerde, bir gün, Dr. Emin Bey sıtma hastalığına neden olan bir parazit türünü keşfettiğini söyleyerek ona başvurdu. Diğer doktorlar daha önce Dr. Neşet Ömer'e Dr. Emin Bey'in keşif yaptığını söyleyen şarlatan biri olduğunu söylemişlerdi. Dr. Neşet Ömer, Dr. Emin Bey'in getirdiği preparatlara baktı, ancak önceden duymuş olduğu şeylerin etkisiyle ne preparatlara ne de Emin Bey'e inandı. Yıllar sonra Neşet Ömer (İrdelp) Tıbbiye'de iç hastalıkları hocası olarak çalışırken 1923 yılında yabancı bir hekim (Stephan's) Dr. Emin Bey'in bulduğu paraziti "Plasmodium Ovale" ismiyle yayınladı. Hoca, bunu öğrendiğinde Dr. Emin Bey'e yaptığı haksızlıktan son derece üzüntü duydu ve bu pişmanlığını her zaman dile getirdi.[949] Kudüs'te bulunan hastanede Dr. İhsan Hilmi Alantar da görev yapmaktaydı. Dr. Şaban Barutçu (1886-?) ise Kanal Harekâtına bir sıhhiye bölüğü ve Seyyar hastane tabibi olarak iştirak etti.[950]

Dr. Neşet Ömer 1902'de İstanbul'da doğdu ve 1902 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i

942 Fethi Erden s. 202
943 Fethi Erden, s. 243
944 Mesut Çapa, Kızılay, s. 86
945 Kemal Özbay, Cilt 1, s. 273
946 Ali Fuat Erden, Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları, İş Bankası Yayını, 2003 İstanbul, s. 151
947 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt 1, 1976, Yürük Matbaası, s. 262
948 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, İstanbul, s. 2
949 Müfit Ekdal, Tıbbhaneden Numuneye, Zafer Matbaası, 1982, İstanbul, s. 46
950 Fethi Erden, s. 39

Mülkiye'den birincilikle mezun oldu. 1908 yılında biriktirdiği parayla Paris'e giderek St. Antoine Hastanesi'nde Prof. H. Vaquez'in yanında iki yıl çalıştıktan sonra 1910 yılında Türkiye'ye döndü. Aynı yıl açılan sınavı kazanarak Tıp Fakültesi I. Dahiliye Kliniği'nde Dr. Fevzi Paşa'nın yanına şef olarak girdi. 1914'de Müderris Muavini oldu ve ertesi yıl yedek subay (mükellef yüzbaşı) olarak askere alındı ve Kızılay adına Kanal Seferi'ne katıldı. Savaştan sonra Tıp Fakültesi'ne dönerek 1921'de muallim ve 1925'te Müderris (Profesör) oldu. 1926'da Tıp Fakültesi Reisi (Dekanı), 1927'de Darülfünun Emini (Rektörü) oldu. 1 Ağustos 1933'te yeni kurulan İstanbul Üniversite'nin ilk Rektörü olduysa da olaylar nedeniyle 16 Temmuz 1934'te bu görevini bıraktı. 1934'te İstanbul mebusu seçildi. Sonra Üniversite'de çalıştı. Dr. Neşet Ömer 1923 yılından itibaren ölünceye kadar Atatürk'ün doktorluğunu yapmıştır. Soyadını Atatürk verdi.[951] Dr. Neşet Ömer Hoca, Atatürk'ün ölümünden sonra maalesef onun sağlık hayatıyla ilgili hiçbir hatıra yazmamıştır.[952] Prof. Neşet Ömer Hoca bekârdı ve annesine son derece saygılı ve düşkündü. Son günlerini kalp yetmezliği içinde geçiren Dr. Neşet Ömer, ölümünden kısa bir süre önce "Elli sene biz onu yendik; amma şimdi o bizi yeniyor," demiş ve 1948 yılında vefat etmiştir.[953]

Neşet Ömer, 4. Ordu Sıhhiye Reisliği yaparken, 4. Ordu karargâh tabibi Dr. Yüzbaşı Akif Şakir Şakar'dı (1888-1961). Dr. Akif Şakir Şakar aynı zamanda ikmal-i sıhhiye müşaviri Alman Prof. Dr. Peter Mühlens'in muaviniydi. Almanya'dan ayrıca Prof. Dr. Carl Hegger de gelmiş ve Kudüs'te halk sağlığı ve hijyen enstitüsü kurmuşlardı.

Birinci Kanal harekâtı sırasında cepheden gelen yaralılar deve üzerinde taşınıyordu. Bunlara Kakule bölükleri adı verilmişti. Yaralılar Hafir'deki Hilâl-i Ahmer hastanesinde ve yanında bulunan Amerikan Kızılhaç hastanesinde tedavi oluyordu. Yenilgi sonrası Kudüs'te kalan Amerikan Kızılhaç çadırlarını ziyaret eden Cemal Paşa doktor ve hemşireleri kutlamıştı. Amerikan Kızılhaç'ında çalışan Beyrut Tıp Fakültesi hocalarından misyoner ve Amerikan istihbarat elemanı olan doktor Edwin St. John Ward (1883-1956) da yanına aldığı hemşire ve hastabakıcılarla Türk yaralılara yardım etmişti. İlginçtir, aynı doktor daha sonra bu defa yarbay rütbesiyle İngiliz ordusunda görev aldı. İngiliz kumandanı Allenby'nin Kudüs'e girmesiyle birlikte Filistin'e döndü. Daha sonraki yaşamında Beyrut Tıp Fakültesinde çalıştı. Bu sırada yaralı Türk askerlerine yardımda bulunan Kudüs'teki Amerikan kolonisinin önderlerinden John David Whiting Amerikan konsolos yardımcılığı yapıyordu. Whiting 1882'de Kudüs'te doğmuş bir Amerikan Musevi'siydi. 1917'deki savaş süresince İngiliz Ordusu istihbarat servisi için çalıştığı daha sonra ortaya çıktı. Whiting 1951'de Kudüs'te öldü.[954]

Savaş süresince Kudüs'teki 500 yataklı Rus Moskofiye hastanesi de yaralıları tedavi etti. Bu hastanenin Baştabipliğini Dr. Fahri Bey yapıyordu. Bu hastanede görev yapan Tıbbiye son sınıf öğrencisi Hulusi Fuat Tugay (1891-1967) 1916 yılı başında İstanbul'a geri döndü ve eğitimini tamamlayıp 1 Eylül 1916 günü mezun oldu. Ekim 1916'da Viyana'ya gitti

951 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, Cilt 3, s. 326-328
952 Bedi Şehsuvaroğlu, Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hür Yayın,1981, İstanbul, s. 5
953 Müfit Ekdal, a.g.e. s. 47
954 Tunca Örses, Hilâl-i Ahmer'in Kahraman Doktorları Arap Çöllerinde Ölüme Karşı Savaştılar, NTV Tarih dergisi, Aralık 2010, Sayı 23, s. 32

ve orada Galiçya cephesi Avusturya- Macaristan Hastaneleri müfettişi olarak görev yaptı. 1918 yılına kadar Viyana'da görev yapan Hulusi Fuat Tugay 1919 yılında ülkeye döndü. Dr Akil Muhtar'ın yanında asistan oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivastan gönderdiği bir mektubun Vahdettin'e babası tarafından verildiğinde yanında bulundu. 1921 yılında Almanya Heidelberg Üniversitesi farmakoloji enstitüsünde Prof Mayer'in yanında Üroloji ihtisası yaptı. 1921'de Mısır Hidivi İsmail paşa'nın torunu Eminc Düriye hanımla evlendi ve diplomat oldu.[955] Sina Çölü ve İsmailiye harekâtına bir sıhhiye bölüğü ile Dr. Vasıf Amasyalı (1885-?) katıldı.[956] Kudüs Hilâl-i Ahmer Hastanesine Çanakkale Savaşı'nın bitimine doğru Dr. Safi Gamsızoğlu atandı. Daha sonra ikinci Kanal Harekâtında Çöl Harp Hastanesinde bulundu.[957] Dr. Galip Pertev Türegün (1875-1970) ise Kanal Harekâtına katılıp Hicaz hattı üzerindeki ikinci kuvvei mürettepe de çalışırken esir düştü.[958]

Birinci Kanal Harekâtı macerası bozgunla bitmiş ancak ikinci Kanal Harekâtı seferi için hazırlıklar başlamıştı. Almanların ihtirası bitmemişti. Bu sırada 8. Kolordu Gazze-Akabe hattına çekilmişti. 4. Ordu sağlık başkanı Dr. Ali Galip Bey, muavini ise Dr. Hüsnü Bey idi. Ordu menzili hıfzıssıhha müşaviri Dr. Abdi Muhtar Bey idi. 8. Kolordu başhekimliğine 10. Tümen baştabibi yarbay Dr. Hayrullah Bey getirilmişti. Bu sırada kuvvetleri düzenlemek için Von Krarkenberg'in ikmal işleri ile bir Çöl Kumandanlığı kuruldu ve bunun başhekimliğine Dr. Yarbay Bonfels ve menzil müfettişi ise Halep menzil müfettişliği yapmakta olan Dr. Binbaşı Hilmi Bey oldu. Bu sırada İbin'de bulunan seyyar hastane personeli çöl şartlarının kötülüğü yüzünden zaman zaman değiştirildi. 20 Haziran 1915'te Cemal Paşa karargâhını Beyrut yakınındaki Aynı Sofar'a nakletmiş, von Kress tifoya yakalanmış, Kudüs'te tedaviye alınmıştı. 19 Mart 1916'da Mekke ve Medine'de İngilizlerin teşviki ile Şerif Hüseyin oğlu Faysal tarafından yönetilen Osmanlı'ya karşı bir isyan hareketi başlamıştı. Sayda civarında isyan eden Araplar tutuklanmış, sıkıyönetim mahkemesinde idama mahkûm edilmiş ve idam edilmişlerdi. İkinci kanal harekâtı yazın ortasında 4 Temmuz 1916 günü kısa yürüyüşlerle başladı. Önceden açılmış su kuyuları kurumuş, uçaklar görmesin diye gece yürünmeye başlanmıştı. Katırlar, mandalar ile çekilen toplar kumlara gömülmüştü. Yürüyen askerin çıplak ayakları kızgın çölde kavrulmuştu. Gıda sevkiyatında sıkıntı başlamış, sadece kuru peksimet ve hurma yenmişti. Buradaki seyyar hastane ve sıhhiye bölüklerine çalışan Dr. Celal Namık, Dr. Vasıf Amasyalı (1885-?), Dr. Safi Gamsızoğlu, Dr. Salih Akra (1886-1965) ve Dr. Şekip Habib Uslu'nun gayretleri birlikler için yeterli olamamıştı. 21 Temmuz'da yapılan Rumani ve Duvcydar saldırılarında 4000'den fazla zayiat verilmiş, bunların 1000'i şehit ve ağır yaralı idi. 32. Alay İngilizler tarafından sarılmış 850 kişiyi esir vermişti. Üç piyade taburu, bir istihkâm bölüğü, bir dağ bataryası ve iki seyyar hastane İngilizlerin eline geçmişti. 4 Ağustos 1916 sonrası birliklerimiz çekilmeye başlamıştı. Sina çölü artık boşaltılıyordu. Dr. Şekip Habib Uslu (1890-1935) Çanakkale Seddülbahir çarpışmalarından sonra 4. Ordu'ya gelmiş İkinci kanal muharebesinde bulunduktan sonra Lübnan'da 300 yataklı Aliye Hastanesi başhekimliği, 1917 de

955 Bedi Şehsuvaroğlu, Hekim Bir Siyasimizin Portresi, Hüsnütabiat Matbaası, 1972-İstanbul, s. 95
956 Fethi Erden, a.g.e., s. 17
957 Dr. Fethi Erden s. 99
958 Fethi Erden s. 231

Beyrut Merkez hastanesi başhekimliği ve Şam-Dummar Nekahethanesi başhekimliği, Ayınsoferde Zabitan Nekahethanesi ve 1918 de Adana'da Nekahethane başhekimliği yapmıştı.[959] Dr. Aziz Sunal (1881-?) ise 23. Fırka seyyar hastanesi, Kudüs, Hut ve Vadii Harrar'da sevkimecruhin baş tababetinde görev yaptı.[960]

İkinci Kanal harekâtının 1916 Temmuz sonunda yenilgiyle sonuçlanması sonrası Hint Müslümanlarının Balkan Savaşı'nda bağışladığı seyyar çadırlar ile Hilâl-i Ahmer tarafından Hafiret'ül-evca'da (Hafir) Dr. Hasan Ferit (Cansever) baştabipliğinde kurulan seyyar hastane bu sırada göreve başlamıştı. Gerektiğinde 750 yatağa çıkabilen ve 500 yatağı olan bu hastanede görev yapanlar arasında operatör Selahattin Bey, operatör Akif Şakir (Şakar) Bey ve Dr. Hamid Bey de vardı. Bu hastanenin ameliyathanesi Dr. Akif Şakar tarafından açıldı. Cephedeki en iyi donanımlı bu Hilâl-i Ahmer hastanesine Cemal Paşa'nın konuğu olarak gelen Halide Edip bu hastaneyi "O gün Hafir istasyonuna erişmek, Doktor Hasan Ferit'in Hilâl-i Ahmer hastanesini görmek istiyorduk. Biraz yükseklikte beyaz hastane çadırları uzaktan göze çarpıyordu. Bütün müşkülata rağmen hastanenin intizam ve temizliği hayrete şayandı. Sıcak artık dayanılmaz dereceyi bulmuş, insanın nefesi ağzını yakıyordu" sözleriyle anlatır.[961] Bu hastanede yaralı olan esir İngiliz askerleri de çok iyi tedavi ediliyordu. Kendilerinin Türkler tarafından yenileceğini sanan İngiliz esirlere buzlu viski verilince şaşırmışlardı. Alman ve Avusturyalı personel de bu hastanede tedavi edilmişti. Bu hastane geri çekilme sonrası Kudüs'e gelmiştir. Hastane burada iken Kudüs- Yafa yolunun Şam'a giden kavşağında Vadi-i Sarar denilen yerde kurulmuştu. Bu hastanede Dr. Hasan Ferit Cansever, Dr. Akif Şakir Şakar, Opr. Dr. Rasih Bey ve Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim çalışmaya başlamıştı. Sarar Vadisi demiryolu istasyonunda bulunan Hilâl-i Ahmer hastanesi İngiliz uçakları tarafından 7 Aralık 1917 günü bombalanmış ve 8 kişi ölmüştü.[962] Cevat Rıfat Atilhan da yaralandı ve bu hastanede yaralı esir İngiliz subayı James Püsi ile beraber Dr. Akif Şakir ve Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim tarafından tedavi oldu.[963] Dr. Akif Şakir Şakar burada iken Gazze savaşları sırasında çok ağır yaralanan İngilizlerin Hint Süvari birliğinin komutanı Yüzbaşı J.P. Baldwin'i yaptığı ameliyatla ölümden kurtarmıştı. Yüzbaşı Baldwin daha sonra esir olarak bulunduğu Halep'ten ona bir teşekkür mektubu göndermişti. Gazze savaşlarında İngiliz birlikleri Türk siperlerine doğru kimyasal silah kullanmışlardı. Hava koşulları ve topoğrafya nedeniyle etkisi çok hafif olmuştu (Dr. Şeref Etker'in katkısı).

Bu savaşlar sırasında El-Ariş ve Hafir Hastaneleri (15 Kasım 1916 günü) İngiliz donanması tarafından ve İngiliz ordusu tarafından bombalanmıştır. El Ariş Hastanesi 18 Haziran 1916 tarihinde bombalandığında Hilâl-i Ahmer Başkan Yardımcısı Dr. Besim Ömer bu olaya tanık olmuş ve Kızılhaç Komitesi'ne 14 Aralık 1916 tarihinde yazdığı bir yazıyla protesto etmişti.[964]

959 Fethi Erden, s. 319
960 Fethi Erden s. 208
961 Tunca Örses, Hilâl-i Ahmer'in Kahraman Doktorları Arap Çöllerinde Ölüme Karşı Savaştılar, NTV Tarih dergisi, Aralık 2010, Sayı 23, s. 34
962 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları, İş Bankası Yayını, 2013, s. 473
963 Cevat Rıfat Atilhan, Musa Dağı, Sinan Yayınevi, 1995, 4. Baskı, s. 95
964 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları, İş Bankası Yayını, 2013, İstanbul, s. 285, 286

25 Mayıs 1917'de Beyrut'ta faaliyete geçecek olan "Memâlik-i Hane Hıfzısıhha Müessesesinin tesisine Binbaşı Neşet Ömer görevlendirildi. İlk harcamalar için de 4'üncü Ordu Komutanlığından 5.000 lira tahsis edildi ve Hıfzısıhha şubesi müdüriyetine Beyrut Mekteb-i Tıbbiyesi hıfzısıhha muallimi Ekrem Hayri, bakteriyoloji şubesi müdüriyetine seririyyât-ı dahiliye (dahiliye kliniği) muallimi Abdi Muhtar ve parazitoloji şubesi müdüriyetine ilm-i hayvanat ve parazitoloji muallimi Ali Vehbi Beyler" tayin edildi. Beyrut'taki Hıfzısıhha Müessesesinin müdürlüğünü, Ekrem Hayri Bey yürütecekti. Burnnın temel görevi aslında "en mühim hastalar üzerinde taharriyât-ı fenniyede bulunmak" olduğundan, müessesede ayrıca on yataklık bir uygulama reviri de içinde yer alacaktı. Malzeme ihtiyacı, Tabip Binbaşı Neşet Ömer Bey'in başkanlığında yapılacak koordinasyon toplantısından sonra tespit edilecek ve hemen getirtilmek üzere Almanya'ya sipariş verilecekti.[965]

Dr. Ali Rıza Atasoy (1875-1951) ise Şam Tıbbiye muallimi iken Kanal Harekâtında Cenin hastanesi, Baelbek Talimgâh Hastaneleri ve Hayfa sevkiyat-ı Askeriye ve 1500 yataklı Mezze İntani Hastalıklar hastaneleri Baştabipliğini yapmıştır. Bu nedenle 1916 da harp madalyası almıştır.[966] Dr. Ahmet Cevdet Uğur (1876-1970) Hicaz fırkası ile Kanal Harekâtına katıldı. 1916'da Taif'te esir oldu.[967] Ahmet Cevdet Uğur daha sonra Cumhuriyet döneminde ülkede ilk Trahom dispanserini Adana'da açacaktır.[968] 1917 yılı Mart ayında Gazze'de yapılan 1. ve 2. savunma muharebelerine Osmanlı ordusu biraz olsun başarı kazanmıştı. Gazze cephesine katılan 54. Fırka Sıhhiye bölüğü başhekimliğini Dr. Ziya Nuri Ağıcı (1883-1958) yapmıştı. Buradan Halep Nekahethanesi Başhekimliğine atandı. Daha sonra da Milli Mücadele'ye katıldı ve İstiklâl madalyası aldı.[969] Dr. Halit Akın Bey ise Birissebi ve Filistin savaşlarına katıldı.[970] Dr. Ali Rıza Gülelhekim, Sina ve Filistin cephelerinde bulundu ve ayrıca Birissebi'de baştabiplik yaptı ancak esir düştü.[971]

Harbin sonuna doğru 4. Ordu sıhhiye reisliğini Hüseyin Hüsnü Vural yaptı.[972] Bu sırada 4. Ordu kaldırılmış ve Yıldırım Ordular Grubu kurulmuş, Cemal Paşa'nın yerine de bu grubun komutanı olarak Alman General Erich von Falkenhayn atanmıştı. İngiliz kuvvetlerinin başına da General Allenby getirildi. 1917 Kasım başında 3. Gazze muharebeleri Osmanlı ordusunun yenilgisiyle sonuçlandı. Hilâl-i Ahmer hastanesi önce Kudüs'e daha sonra gerilere alındı. İngilizler 9 Aralık 1917 günü Kudüs'e girmişti. Yenilgi devam ediyor ve çekiliş yapılıyordu. Amman'da bir çerkes köyünde faaliyette bulunan Dr. Albay Hikmet Bey idaresindeki 17. Seyyar hastane bütün varlığı ile esir düşmüştü. Kudüs'teki Hilâl-i Ahmer hastanesinde Dr. İhsan Hilmi Alantar da görev yapmıştı.[973]

965 Ahmet Tetik, 4'üncü Ordu Komutanlığı'nın Bölgesinde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları, Ermeni Araştırmaları dergisi, 30, 2008
966 Fethi Erden, a.g.e., s. 26
967 Fethi erden s. 233
968 M Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, s. 2
969 Mirat-ı Tibbiye cil 2 s. 95
970 Fethi Erden, s. 7
971 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1959, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1959, s. 14
972 Fethi Erden, s. 244
973 Fethi Erden, s. 14

Suriye'de Bedevi ve şehirli Arapların düşmanca davranışı iyice artmıştı. Hilâl-i Ahmer hastanesi Halep ve Şam'a kadar çekilmiş, son olarak çekildiği Beyt-i Hammene'de baktığı yaralılarla birlikte esir düşmüştü. Buna rağmen hastane personeli İngilizler tarafından serbest bırakıldı. Hafir'de İngiliz esir hastaların gördüğü iyi muameleyi yakından bilen Standart Oil şirketinin çöl ekibi şefi devreye girerek General Allenby'yi ikna etmişti. Dr. Akif Şakir Şakar'da bulunan İngiliz Yüzbaşı Baldwin'in mektubu da bu serbest bırakılışta etkili oldu. Baldwin, 1923'te İngiliz Başbakanı olan Stanley Baldwin'in yeğeniydi. Hafir'de iken İngiliz esirlere iyi bakılması nedeniyle oluşan bu durum belki de dünyada bir ilkti. O zamanki Cenevre kurallarına göre esir alınan sağlık personeli esir kamplarına sevk edilir ve bu kamplardaki esirlerin tedavileriyle görevlendirilirdi. Hastaların tedavisini yaptıktan sonra bu hastane personeli İngilizlerin koruması altında önce Beyrut limanına ve sonra da tarafsız bir ülke gemisiyle İzmir'e gönderildi. Yaralılarını buraya bırakan hastane personelinden bir kısmı ve Dr. Hasan Ferit Cansever İstanbul'a döndü. Araplar ele geçirdikleri Türk hastanelerinde katliam yaptıklarından böyle bir koruma gerekiyordu. Dr. Akif Şakir Şakar ise Yüzbaşı Baldwin'in mektubu sayesinde ancak 1919 yılında serbest bırakılarak İstanbul'a döndü.[974] Kısa süre sonra askeriyeden ayrıldı. Tıp Fakültesi'nde muavin ve sonra profesör oldu. Birçok sıkıntıdan sonra Türkiye'de ilk Ortopedi Kliniğini açtı. 30 Nisan 1958'te yaptığı bir konuşmada "Ben enerjimin %85'ni şahsıma ve kliniğe yönelen çiftelere karşı harcadım. %15'i ile de ilim yaptım. Isırganı çok olan memleketlerde ilim adamı daima böyledir." demiştir.[975]

Dr. Hasan Ferit Cansever (1891-1969) bu görevi sonrası Türk Ocağı'nın "Köycü doktor" grubuna dâhil olarak Dr. Reşit Galip'le birlikte Kütahya Tavşanlı'ya geçmiş ve burası Yunanlılarca işgal edilince Antalya İl Sağlık müdürü olmuştur.[976] Şair Turgut Cansever'in babasıdır.

Çanakkale Savaşı'na katıldıktan sonra Kanal Harekâtı'na katılan askeri doktorlardan birisi Opr. Dr. Binbaşı Ali Osman (Onbulak)'tır. Opr. Dr. Ali Osman Onbulak 2.Kanal harekâtı (27 Temmuz -5 Ağustos 1916) sırasında İngilizlere esir düştü. 23 Kolordu'nun kumandanı Refet (Bele) Paşa'ydı ve tuttuğu Filistin Gazze Cephesinde süvari kuvvetleri ile taarruza geçilmiş ancak savunma hattının yarılması ile Osmanlı Ordusu geri çekilmeye başlamıştı. Bu geri çekilme sırasında Arap çeteleri askerimizi arkadan vurmaya başlamış, acımasızca katletmiş ve postallarına kadar soymuştu. Bu nedenle geri çekiliş bir bozgun haline geldi ve Osmanlı askerleri Araplar yerine İngiliz ve Fransızlara esir olmayı tercih etmişlerdi. Dr. Ali Osman Mondros Mütarekesi sonrası serbest kalıp 1919'da İstanbul'a gelebildi.[977]

Cemal Paşa'nın yaptığı Kanal harekâtına katılan doktorlardan birisi de operatör Dr. Ömer Avni (Arıkan) olmuştur. 14 Ocak 1915 günü Sekizinci Fırka Sıhhiye Bölüğü ile kanal harekâtına iştirak etmek maksadıyla Kudüs'e hareket etmiştir.[978]

974 Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal tarih dergisi, 2008, Mart, s. 44

975 Emre Dölen, a.g.e., s. 360-361

976 Kemal Özbay, a.g.e. Cilt I, s. 286-269

977 Sermet Onbulak, Opr. Dr. Ali Osman Onbulak ve Ailesinin Hayat Öyküsü, VTT Yayıncılık, 2011, s.68

978 Ayten Arıkan, Doktor Avni Arıkan'ın notlarından Hekimlik hayatı, 11 Mayıs 2009, Tarihin tanıkları web sitesi

Mustafa Kemal 7. Ordu Komutanı olarak Halep'te çalışırken, 4. Ordu kumandanı Cemal Paşa Kudüs'teydi. Mustafa Kemal'in Bingazi'den arkadaşı Dr. Mustafa Şevket (Bengisu) bu sırada Kudüs'te sahra hastanesinde yaralılarla uğraşıyor ve cerrahlık yapıyordu. Bu sırada Bağdat düşmüştü. Dr. Mustafa Şevket askerlerin moralini yükseltmek için akşamları garnizonda konuşmalar yapıyordu. Cephenin sakinleştiği bir ayın sonunda Dr. Mustafa Şevket, Tarsus 23. Fırka baştabibi olarak tayin oldu. 1918 yılında Mondros Mütarekesi imzalanınca ülkenin gidişatının iyi olmadığını anlayarak Tarsus'taki görevinden istifa etti ve ailesiyle birlikte Ödemiş'e gelerek Kuvay-i Milliye için çalışmaya başladı.[979]

Halep'teki Gureba Hastanesi Başhekimi ve operatörü ise Dr. Kemal Atay'dı. Ahmet Kemal Atay (1891-1977) Mülkiye-i Tıbbiye'den 1912 yılında mezun olunca 2,5 yıl asistanlık yaptıktan sonra Halep Hastanesi'ne tayin oldu ve bir yıl süreyle görev yaptı. Burada Alman ve Türk askerlerine yardım ediyor, ameliyat ediyordu. Daha sonra Neşet Ömer'in reisliğini yaptığı Hilâl-i Ahmer ekibinde çalışmak üzere Kudüs'e gitti. Dr. Kemal Atay 1916 yılında Almanya'ya gitti ve orada ünlü cerrah Prof. Dr. Auguste Bier'in yanında asistanlık yapmaya başlamıştı. Bu sırada başından geçen bir olayı şöyle anlatmıştı:

"Berlin'de hafta sonları civarı tanımak için etrafta gezerdim. Bir akşam geç kalarak nehir geçmede kullanılan son feribotu kaçırdım. Böylece geceyi karşı sahilde bir küçük otelde geçirmeye mecbur kaldım. O zaman, yanımdaki para ancak otelde geceyi geçirmeye ve lokantada sadece bir çorba içmeye kâfi geldiğinden, çorbayı mümkün olduğu kadar yavaş içerek açlığımı telafiye çalışırken, kasada oturan lokanta sahibi ayağa kalktı. O zamana kadar onun bir bacağının ampute olduğunu fark etmemiştim. Bana, "Siz Dr. Kemal Bey misiniz? Beni tanıdınız mı? Siz, benim hayatımı kurtardınız" dedi. Hayal meyal biraz hatırlayabildim. O sırada Almanlar taarruz ediyorlar, dolayısıyla cepheden çok yaralı geliyordu. Koridorlarda yatan yüzlerce yaralıdan ancak vizitede şefin gösterdiği, ümit veren cüz'i bir miktar ameliyat ediliyor, gerisi maalesef ölüme terk ediliyor ve yaralılar da bunu biliyorlardı. Otel sahibi dedi ki, "Ben bu talihliler arasında değildim. Fakat siz, Şef gittikten sonra tekrar gelerek, sıhhiyelere beni derhal ameliyata hazırlamalarını söylediniz." Bu sözleri ardından masam derhal o zamanın en iyi yiyecekleri ile donatıldı. Israrıma rağmen ücret de almayarak, beni ertesi sabah Feribot'a kadar geçirdi."

Dr. Ahmet Kemal Atay, Kurtuluş Savaşı başlarken yurda dönerek, Ankara, Konya ve İzmir Hilâl-i Ahmer Hastaneleri başkanlıklarında bulunmuştur. Daha sonra Tıp Fakültesinde profesör olmuştur.[980]

Eşi ve 12 yaşındaki Mari adındaki kızıyla Raviş'teki 161. Alayın 2. Taburundaki görev yerine trenle gitmekte olan Dr. Vahram Şirinyan ve yanındakiler Katrane istasyonunda Uçak bombardımanına maruz kaldılar. Dr. Vahram yaralandı, ancak kızı Mari orada vefat etti. Dr. Vahram'ı kolordunun doktoru Burhan Fehim Uçaklar tedavi etti ve eşi ile birlikte Şam'a geri gönderdi.[981]

979 Kaya Bengisu, Koca Doktor Mustafa Bengisu, BAB Yayınları, İzmir, 1993, s. 24
980 Doç. Dr. Arın Namal, Prof.Dr. Kemal Atay, Nobel Medicus dergisi, 2008, 4(3):48-51
981 Cevat Rıfat Atilhan, Musa Dağı, 4. Baskı, s. 22, Sinan Yayınevi,1995

Birinci ve Beşinci Kuvve-i Seferiye Harekâtı

Birinci ve Beşinci Kuvvei Seferiye adını alan kuvvetlerle (Tümenler) Doğu Anadolu, İran ve Irak tarafına gidildi. Ruslarla yapılan bu savaşlarda Birinci Kuvve-i Seferiye kumandanı Halil (Kut) Bey, Beşinci Kuvve-i Seferiye kumandanı ise Binbaşı Bekir Sami (Günsav) idi.

Beşinci Kuvve-i Seferiyede başhekim Galatalı Dr. Fuat, muavini Opr. Dr. Akif Tevfik Atlamaz (1884-1958), Sıhhiye bölüğü başhekimi Dr. Mustafa Hasan ve sıhhiye bölük tabibi Dr. Mehmet Emin Akbaş idi.[982] Birinci Tortum Savaşı (Nisan 1915) sırasında üçüncü menzil müfettişliği emrindeki Osman Bey Müfrezesinde Dr. Yzb. Kazım İdris Damlacı (sonra Tümgeneral), Nebihanlarda 33. Tümen başhekimi Dr. Binbaşı Azmi ve Opr. Dr. Sait Bey çalışıyordu.

Birinci Kuvve-i Seferiye isimli Tümen İstanbul'da oluşturuldu. Tümen başhekimi Dr. Binbaşı Tevfik Hasan, yardımcısı Dr. Yüzbaşı Bedri Bey ve Dr. Kutsi Esencan (1884-1954) idi. Bu tümenin sıhhiye bölük baştabibi Dr. Kolağası Raif Bey idi. Kadrosunda bir operatör, 2 tabip, yedi hasta ve 10 Japon tipi araba vardı. Prof. Mayer bu Tümen ile özellikle ilgilenmişti. Tümenin bir kısmı Stange Bey yönetiminde müfreze olarak Trabzon, Artvin tarafına gitti. Stange müfrezesi Teşkilat-ı Mahsusa Doğu şefi Dr. Bahattin Şakir müfrezesiyle ortak çalışmalar yaptı. Tümenin geri kalan kısmının kumandanlığına Kazım Karabekir verildi. Bu Tümenin hastanesi 13 Aralık 1914 de Haydarpaşa tren istasyonundan yola çıktı. Önce Pozantı ve sonra 20 Aralık 1914 de Halep'e gelindi. Halep'te bulunan Rızaiye hastanesine 4 Ocak 1914'de gelen Kızılay Süveyş Sıhhi Yardım Heyeti Başhekimi Dr. Neşet Ömer İrdelp burada bulaşıcı hastalıklar konusunda bir konferans vermişti. Kuvvei Seferiye Kumandanı Kazım Karabekir Bağdat'a gittiğinden bu defa kumandanlığa Kaymakam (Yarbay) Halil Kut Bey getirilmiştir. Bu kuvvette bir süre Dr. Kolağası İsmail Hakkı Bey görev yaptı. Bu kuvvet Musul'a doğru hareket etti. Nusaybin'de 50 yatak kadrolu bir hastane açıldı. Daha sonra Musul'a gelindi. Musul'da Kolağası Dr. Faik Bey birlikleri cihazlarla enfeksiyon için temizlemişti. Mart 1915'de bu kuvvete İran tarafına hareket emri verildi. Bu sırada Revandizde Dr. Bahattin Şakir Bey müfrezesi bulunuyordu. Rumiye'de bir hastane açıldı. Bu kuvvetler İran'da yenilmiş, geri çekilmiş ve çok şehit verilmişti. Halil Kut Paşa'nın komutanlığında yapılan İran Azerbaycan Heyeti seferiyesi başhekimliğini 3 yıl müddetle Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Dr. Ahmet Vicdani Özbek (1880-1960) yaptı.[983] Bu vazifede iken İran'da tesis ettiği ve İran hükümetine bıraktığı 250 yataklı Hilâl-i Ahmer Hastanesi nedeniyle Dr. Ahmet Vicdani Özbek İran Hükümeti tarafından taltif edildi. Birinci Dünya Harbi son yılında İstanbul'a geldi ve kolordu menzil hastanelerinde ve en son İmalat-ı Harbiye fabrikaları başhekimliği yapmıştır.[984] Dr. Avni Tan da İran Kafkas ve Irak cephesinde bulunmuş daha sonra 51. Tümen sıhhiye bölüğü operatörü olarak görev yapmıştır.[985] Dr. Kutsi Esencan bu kuvvetle beraber İran içlerine gitmiş, dönüşte Hakkâri muharebelerine katıl-

982 Dr Kemal Özbay cilt 1. s. 136
983 Mirat-ı Tıbbiye cilt 2 s. 102
984 Fethi Erden, s. 172
985 Fethi Erden s. 214

mıştı. Daha sonra Erzurum'da Firdevsoğlu İntani hastanesi, Suşehri Menzil hastanesi ve Kayseri Menzil Hastanesinde çalıştı.[986]

Birinci Kuvvei Seferiye ise Van'daki Ermeni isyanını bile bastıramayarak Bitlis'e çekilmişti. Rus ilerlemesi karşısında 9. Kolordunun Karaçoban'da bulunan birinci seyyar hastanesi ve Dr. Numan Rahmi Bey esir düştü. Dr. Kazım İdris Bey ise kurtulmuştu.

Daha sonra Birinci Seferi Kuvvet'e 51. Tümen adı verildi. Beşinci Seferi Kuvvet'e ise 52. Tümen adı verildi. Bu iki tümen birleştirilerek 18. Kolordu oluşturuldu ve kumandanlığına Kaymakam Ali İhsan Sabis getirildi. Bu kolordunun başhekimi Operatör Dr. Akif Tevfik Atlamaz idi. Bu Tümenlerin Bağdat ve Musul'a gitmesi istendiğinde Ali İhsan Sabis'in yerine Miralay Mehmet Ali getirildi. Bu Kolordu Irak'a gidip Selman-ı Pak zaferinin kazanılmasını sağladı. 51. Tümen sıhhiye bölük operatörü olarak Dr. Avni Tan görev yapmıştı.[987]

Halil Kut (1881-1957) ise bu sırada 9. Kolordu kumandanı oldu. Bu kolordunun Başhekimliğine ise Binbaşı Dr. Kenan Bey atandı.[988]

16 Şubat 1916'da Erzurum Ruslar tarafından işgal edildi. Nisan 1916'da 3. Ordu Kumandanlığına Vehip Paşa getirildi ve 3. Ordu üç bölgeye ayrıldı. 1. Bölgede 5. Tümen vardı. Bölgenin baştabibi 16. Kolordu baştabibi Operatör Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) Bey idi. 2. Bölge'de 9. Kolordu Baştabibi Dr. Remzi Bey, cerrahi müşaviri Opr. Dr. Akif Tevfik Atlamaz; 3. Bölge Rize tarafı idi ve burada 5. Kolordu Baştabibi Nail Bey görev yapıyordu. Erzincan'daki bakteriyoloji laboratuvarına Dr. Ahmet Fikri Tüzer atanmıştı. Melekşehir'de bulunan seyyar hastane baştabibi ise Dr. Kazım İdris Bey'di. Erzincan'da Merkez hastanesinde Dr. Recai Bey, Eyüppaşa kışlasında Dr. Sani Yaver, Erzincan Aziziye hastanesinde Opr. Dr. Akif Tevfik Atlamaz Bey ve Dr. Yzb. Rıza Tercan çalışıyordu.[989] Erzincan'daki Harbiye hastanesinde doktorların çoğu Ermeni'ydi. Ayrıca Dr. Nazifi Şerif Nabel (İlerde İzmir Sağlık Müdürü ve milletvekili), Dr. Selahi Vehbi (Durusoy, Ankara Numune Hastanesi'nde çalışırken 1954'te vefat), Dr. Nihat, Dr. Ahmet, Dr. Binbaşı Süfyan, Dr. Mehmet Ali ve Dr. Recai Beyler çalışıyordu.[990] 3. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim burayı denetlemişti.

2. Ordu Cephesinde ise (1916 sonrası) Ordu Sağlık başkanı Dr. İbrahim Tali Öngören idi. Menzil emrinde Prof. Dr. Niker ve KBB uzmanı Roko isimli Alman hekimleri vardı. Menzil başhekimliğini Dr. Yarbay Mesih Sabih Akbal (1879-?) yapıyordu. Görev alanı Çapakçur batısında yer alıyordu ve Dr. Fehmi Çobanoğlu da bu bölgede görev yapmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa 18 Aralık 1916'da bu orduya vekâlet etmeye başladı.[991]

Sivas'taki Ermeni hastanesinde bir süre Dr. Binbaşı Sani Yaver görev yaptı. 1916 Aralık ayında Ordu Sıhhiye başkanlığı vekâletinde Dr. Server Kamil Bey bulundu. Eylül 1916'da Tevfik Salim tayin olunca yerine Dr. Fahri Bey 3. Ordu Sağlık başkanı oldu.

986 Fethi Erden, s. 93
987 Dr. Fethi Erden s. 214
988 Dr Kemal Özbay Cilt 1, s. 146-150
989 Fethi Erden s. 28
990 Dr Kemal Özbay s. 156 Cilt 1
991 Dr Kemal Özbay s. 159

Ağustos 1917'de Sivas'ta Hilâl-i Ahmer Hastanesinde bakteriyolog olarak Dr. Tevfik İsmail Gökçe (1891-1976), Karantina Hastanesinde ise Dr. Bahri Bey çalışmaktaydı. Dr. Ahmet Fikri Tüzün oradan oraya koşturuyordu. O her şeyi en ince ayrıntısına kadar araştıran bir müfettiş olarak çalışıyordu. Burada 5000 yataklı hastaneler kurulmuştu. Dr. Enver Kamil ve Dr. Sani Yaver de burada görev yapmaktaydı.[992]

Irak Cephesi

Bu Cephede savaşlar İngilizlerin 7 Kasım 1914'te Irak'ın denize açılan tek yeri olan Fav Boğazı'nda karaya çıkmalarıyla açıldı. Fazla bir direnişle karşılaşmayan İngiliz ordusu 21 Kasım'da Basra'yı aldı. Korna (Kurna) Muharebesinde Fırka kumandanı Suphi Bey ile 1000 kadar subay ve er esir oldu. Esir olanlardan birisi Dr. Ahmet Öy idi (1885-1940).[993] Kurmay Albay Suphi Bey Birmanya'da Tenco kasabasındaki esir kampında vefat etmiştir. Basra Fırkası Sertabip muavini olan Dr. Eşref Sönmez buradan Müntefik Hastanesine geçmişti. Daha sonra da 13. Kolordu ser tababeti yaptı.[994]

Enver Paşa, bunun üzerine 23 Aralık 1914'de Irak Kuvvetleri Kumandanlığı ve Basra Valiliğine Yarbay Süleyman Askeri Bey'i atadı. Burada Cavid Paşa görev yapmaktaydı. Süleyman Askeri, bir miktar seçme askerle (buna Osmancık Taburu denir) birlikte Irak'a gönderildi. Bağdat Valiliğine Süleyman Nazif getirildi. Bağdat'a bu sırada 16 kişilik Teşkilat-ı Mahsusa müfrezesiyle Rauf Orbay ve beraberinde Dr. Fikret Tahir Onuralp de geldi. Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Kel Ali kumandasındaki İstanbul itfaiye alayı da Irak'a gönderildi.

Süleyman Askeri'nin görevi, oradaki yerli halkı ve Arap aşiretlerini örgütlemek, onlardan oluşturacağı kuvvetle İngilizleri Basra'dan çıkartmaktı. Osmanlı Devletinin Irak'ta düzenli bir askeri birliği yoktu. Aşiret ve mücahitlerle İngilizlere karşı çete savaşı vererek başarı elde edilebileceği sanılıyordu. Osmanlı Devleti'nin gizli istihbarat teşkilatı Teşkilat-ı Mahsusa'nın da ilk başkanı olan Süleyman Askeri, sadece gönüllü subaylar ve seçkin fedailerden oluşan Osmancık Taburu adlı bir birlik oluşturmuştu. Bu Tabur yüzer kişilik altı bölükten oluşturulmuştu. Emekliye sevk edilen Cavid Paşa'dan görevi İmare'de devralan Süleyman Askeri Bey Bağdat'a geldi ve sonra Arap aşiretlerine mektuplar yazmış ve konuşmalar yapmıştır. Buradaki konuşmasında elindeki kamçıyı göstererek "Irak'tan İngilizleri bu kamçı ile kovacağım, asıl hedefim Hindistan'ı almaktır" diyordu. Bağdat'ta Babil otelini kendisine karargâh yapmıştı.[995] Ancak ona cansiperane katılan ve Osmanlı Ordusu için savaşan sadece Müntefik aşireti reisi Uceymi Sadun Paşa olmuş, diğerleri sırt çevirmiştir.

Hilâl-i Ahmer Bağdat Merkezi bu sırada teşkilatlandırıldı ve Divaniye Mebusu Dr. Sami Bey başkanlığında kuruldu. İdare heyetinde ise Sıhhiye Birinci Sınıf Müfettişi Dr. Hikmet Süreyya, Belediye Başkanı Dr. Kani Bey görev yapıyordu.[996]

---

992 Dr. Mehmet Derviş Kuntman, Bir Doktorun Harp veMemleket Anıları, 2010, 2. Baskı, s. 132, 133
993 Fethi Erden, s. 301
994 Fethi Erden s. 206
995 Süleyman Beyoğlu, İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları, Bengi Yayınları, 2011, s. 96-97
996 Mesut Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1025) Kızılay yayını, 2010, 2. Baskı s. 34

Irak Cephesi'nde çalışan hekimler

1914 yılı Kasım ayında savaş başladığında Amare'deki yaralılar Halife vapuruyla Bağdat'a gönderildi. Bağdat'ın kaybedildiği Mart 1917'ye kadar sağlık hizmetlerinin merkezi Bağdat oldu. Mart 1916'da 6. Ordu idaresinde üçü 18. Kolordu'da, üçü de 13. Kolorduda olmak üzere 6 seyyar hastane vardı.

1915 yılı ortalarında Irak ve havalisinde görev yapan tabipler şunlardı:

Miralay Dr. Hasan Tahsin: 18. Kolordu Baştabibi

Dr. Yüzbaşı Remzi: 18. Kolordu baştabib muavini

Binbaşı Dr. Aziz: Bağdat Merkez Hastanesi Baştabibi ve operatörü

Binbaşı Dr. Hakkı: Bağdat Hilâl-i Ahmer Hastanesi Baştabibi

Yzb. Dr. İskenderyan (mükellef): Bağdat Kışlası Reviri

Dr. Yzb. Yakoye (Mükellef): Mendeli Hudut Taburu tabibi

Dr. Yzb. Mesek (Mükellef): Hanikin Hudur Taburu tabibi

Dr. Yzb. Hamdi: Kutü'l Amare Menzil Hastanesi Baştabibi

Kolağası Dr. Halit: Nasıriye Menzil Hastanesi baştabibi

Dr. Kolağası Ragıp: Amare Menzil Hastanesi Baştabibi

Dr. Yüzbaşı Mustafa: 35. Tümen Baştabibi

Dr. Yzb. Hakkı: 35. Tümen Baştabib muavini

Dr.Yüzbaşı Abdi: 35. Tümen seyyar hastane baştabibi

Dr. Yüzbaşı Davut: 35. Tümen Sıhhiye bölüğü tabibi

Dr. Yüzbaşı Adbüllatif: 35. Tümen 104. Alay 1. Tabur tabibi

Dr. Yzb. Sait: 35. Tümen 104. Alay 2. Tabur tabibi

Dr. Yüzbaşı Ferjeti (Mükellef): 35. Tümen 105. Alay 1. Tabur tabibi

Dr. Yzb. Nuri: 35. Tümen 105 Alay 2. Tabur tabibi

Dr. Binbaşı Hüsnü: 35. Tümen Topçu Sahra 2. Tabur tabibi

Dr. Yüzbaşı Şerif: İftafiye 2. Tabur tabibi

Dr. Yüzbaşı Ziya: İftaiye 3. Tabur tabibi

Dr. Yüzbaşı Abdülkadir: Seyyar Hastane baştabibi

Drt.Yüzbaşı Abdülkadir: Sıhhiye bölüğü baştabibi

Dr. Yzb. Süha (Mükellef): Mürettep sıhhiye bölüğü baştabibi

Kaymakam Dr. Ahmet Tevfik: Dicle Tümeni ve Sol Cenah baştabibi

Dr. Yüzbaşı Cevdet: Dicle Tümeni 1. Alay 2. Tabur tabibi

Dr. Yüzbaşı Abdullah: Dicle Tümeni 2. Alay 2. Tabur tabibi

Dr. Yzb. Cevat: Sol cenah 1. Alay 1. Tabur tabinbi

Dr. Yüzbaşı Sabri: Sol Cenah 2. Alay 1. Tabur tabibi

Kolağası Osman Nuri: Umumi Komutan baştabibi (Önceki görevi sağ cenah baştabibliği)[997]

997 Orhan Avcı, Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918, Vadi Yayınları, 2004, s.98, 99, 315, 316

Rauf Bey Müfrezesi ve Dr. Fikret Tahir

Teşkilat-ı Mahsusa'ya ait Rauf Bey müfrezesi başlangıçta Afganistan ve Hindistan'a gitmek ve orada ahaliyi İngilizlere karşı kışkırtmak amacıyla içinde bazı Alman subaylar olacak şekilde organize edilmişti. Ancak İngilizler Basra'yı işgal edince bu işten vaz geçilmiş ve subayların Irak'ta kullanılması kararlaştırılmıştı. Almanlar İran aşiretlerini kendi tarafına çekmek için yanlarında 75 bin Osmanlı altını getirmişlerdi. Bu müfrezeye dâhil olacak Alman Doktor von Hentik ve Doktor Schuemayer de Bağdat'a gelmişti.

O sıralarda Bakube Mutasarrıfı olan Ahmet Faik Günday (Ziya Hurşit'in kardeşi) anılarında Bağdat'a 30 Eylül 1914 tarihinde Rauf Bey Müfrezesi adı altında Bahriye binbaşısı Hüseyin Rauf Orbay'ın Afganistan'a gitmek göreviyle yanında Erkânı Harp Nami Bey ve Dr. Fikret Tahir (Onuralp) ile geldiğini, Bağdat yedek Subay Mektebi idaresine baktığını, İran'a yaptığı hücumlarda İran aşiretlerine zarar verdiğinden arada soğukluk oluştuğunu belirtmektedir. Ahmet Faik Bey anılarında Bağdat Valisi Süleyman Nazif'in ise Valilik işlerini mektupçusu (yazı işleri müdürü) Münir Bey'e bıraktığını kendisinin daha ziyade Bağdatlı şairlerle edebi toplantılar yaptığını anlatır.[998] Süleyman Nazif'in kardeşi çeşitli illerde Mutasarrıflık yapan şair Faik Ali Ozansoy'dur.

Süleyman Askeri Bey, Alman doktorları Bağdat Hastanesi'nde görevlendirdi. Ancak daha sonra alınan kararla İran'a sefere çıkan Rauf Bey müfrezesi orada 19 Mart 1915'ten itibaren Eylül 1915'e kadar Hanikın, Kasr-ı Şirin ve Kirmanşah'ta aşiretlerle özellikle Sencabi aşiretiyle çarpıştı. Rauf Bey müfrezesine toplanan gönüllülerle birlikte Van bölgesinden 17 Mayıs 1915'de gelen Çerkez Ethem de katıldı.[999] Bir ara Ruşeni (Barkın) Bey de Rauf Bey müfrezesiyle çalıştı. Ancak İran'a gelen Alman subaylar bu defa Türklerin aleyhinde propaganda yapmaya başladılar. Bu arada müfrezenin aşiretlere karşı yaptığı hareketler İran'da da tepki çekti. Rus ve İngilizler de bu müfreze aleyhine İran'da gizli çalışma yaptılar. Bu nedenle Rauf Bey müfrezesi başarı sağlayamadı ve Eylül 1915 te müfreze lağv edildi. Rauf Bey ve diğerleri Bağdat yoluyla İstanbul'a geldi. Ancak Dr. Fikret Tahir (Onuralp, ilerde TBMM de mebus) Tahran atçşemiliterliğine atandığı için Halep'ten Hemedan yoluyla Tahran'a gitti. Çerkez Ethem ise Teşkilat-ı Mahsusa'da görev yapmak üzere İstanbul'a döndü.[1000]

Enver Paşa, Rauf Bey'den önce Mustafa Kemal'e emrine 3 alay vererek İran'a girip halkı ayaklandıra ayaklandıra Hindistan'a gitmesini önermiş, ancak o kabul etmemişti. Bu görevi daha sonra Rauf Orbay kabul etmiş ancak yukarıda anlatıldığı gibi tam bir fiyasko ile sonlanmıştı.[1001]

---

998 Süleyman Beyoğlu, İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları, Serander Yayınları, Bengi Yayınları, 2011, s. 102-103

999 Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm, 2012 İletişim Yayınları, s. 140

1000 İsrafil Kurtcebe, Mustafa Balcıoğlu, Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi: Rauf Bey Müfrezesi, s 247-269 OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi dergisi) Sayı: 3

1001 Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm, İletişim Yayınları, 2012, s. 68

Kurna (Rota) Muharebesi'nde Şehit Yüzbaşı Dr. Sefer Bey

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra 1915 yılı başlarında İngilizler Şattülarap'tan asker çıkararak, kuzeye, Basra'ya doğru ilerlemeye başladılar. İngiliz ordusunu durdurma savaşı Dicle ile Fırat nehirlerinin birbirlerine kavuşarak, "Şattulara" adıyla akmaya başladığı "Korna" mevkii civarında (Rota) suyunun kenarındaki bataklık arazide ve "Şuaybe" müstahkem ordugâhı önlerinde cereyan etmiştir. İngiliz kuvvetleriyle Osmanlı kuvvetlerinin arasında gerek sayı, gerekse silah bakımından mukayese edilemeyecek kadar büyük farklar vardı. Aradaki bu farkı Osmanlı askerleri gösterdikleri feragat ve şecaatle kapatmaya çalışıyorlardı. İşte bu savaşta gönüllü "Osmancık" taburunun ortaya koyduğu kahramanlık unutulup gitmiştir. İstanbul'da çoğu Kocaeli ve Rumelili gönüllülerden kurulan "Osmancık" Taburunu Yüzbaşı Üsküdarlı Cemil, Yüzbaşı Hayri, Üsteğmen Nazillili Fuat, Yüzbaşı Sinoplu Dr. Sefer, Yüzbaşı Fatihli Lütfi Süman (sonra emekli Albay), Üsteğmen Yusuf Ziya, Yüzbaşı Avni Boyacıköy, Süleyman Askeri'nin kâtibi Manastırlı Seyfi, Üsteğmen Fikri, Yüzbaşı Emirganlı Şevket, Yahya Kaptan (Milli Mücadele'de Gebze'de şehit düşen), Yüzbaşı Halim, Yüzbaşı Halil Türkmen (ilerde Zonguldak milletvekili), Dersimli Dr. Yüzbaşı Rıza, muharrir ve sporcu Mehmet Ali Fetgeri ve Topçu Yüzbaşı Şevki oluşturuyordu. Dr. Yüzbaşı Sefer, Dersimli Dr. Yüzbaşı Rıza ve diğerleri Teşkilat-ı Mahsusa üyesiydi.

Yüzbaşı Hamza Osman Erkan, Yüzbaşı Üsküdarlı Cemil ve Doktor Yüzbaşı Sinoplu Sefer ile Nuruosmaniye'deki (Şeref Sokağındaki), Teşkilat-ı Mahsusa binasında tanışmıştı. Bu çok değerli subaylar toplanan gönüllüleri eğittiler ve oluşan "Osmancık Taburu" 28 Kasım 1914 günü Haydarpaşa'dan trenle Irak'a doğru hareket etti. O zamanlar Bağdat'a giden trenin (Şimendifer) son istasyonu Pozantı idi. Pozantı da inip yaya yürüdükten sonra yaylı arabalarla Adana'ya, oradan da kısmen tren kısmen kamyonla Halep'e vardılar. Buradan fayton ile sonra da kara yolu ve nihayet nehir seyahati yapan Şahturlarla Rota'ya ulaştılar.

Buradaki ilk çarpışmada Fav boğazında oldu ve kurmay Binbaşı Adil Bey (sonra general) müfrezesi kahramanca savaştı.

Rota mevkiinde Osmancık Taburu gönüllüleri savaşıyordu. General Barret Kumandasındaki İngilizler Kurna'da bulunuyordu ve İngilizlerin 17. Tugayı 5 piyade taburu, iki süvari bölüğü, 25 batarya ve bir istihkâm bölüğü ile takviye edilerek 20 Ocak 1915 sabahı Rota'daki ileri hatlara ani bir saldırı yaptı. Osmancık Taburunun etrafı İngilizler tarafından sarılmıştı. Osmancık Tabur'unun kumandanı Yüzbaşı Cemil - Allah Allah nidalarıyla şiddetli bir çıkış hareketi yaptı. Yüzbaşı Cemil Bey yiğit askerlerini iyice ateşliyordu. Düşman saflarına hamle yaptığı sırada bir şarapnel parçası ona isabet etti. Sağ omuzunda bir çöküntü açtı. Kana bulanan Yüzbaşı Cemil Bey sendeledi, ama düşmedi ve yalın kılıç savaşa devam ediyor; sağa sola bağırıyordu: "Korkmayın çocuklar! Allah bizimledir; hücum!." Kısa bir süre bu halde yürüdükten sonra sendeledi; kumların üzerine düştü. "Korkmayın" diye haykıran o yiğit ses iniltiye dönüştü. Yaralı bir aslan iniltisini andıran sesi çok devam etmedi; kesildi. Şehit olmuştu.

Bunun üzerine Doktor Yüzbaşı Sefer (Sefer Yusuf, Yzb, Sinop, sicil: 1326-37), Os-

mancık Taburunun başına geçti. Bir masal kahramanı gibi ortaya fırladı. Askere moral vermek için hem nara atıyor, hem de bir elinde tabancası, bir elinde kılıcı mermi yağmurunun altında düşmana hücum ediyordu. Onun bu tavrı ve korkusuz hücumu bütün Osmancık taburunu galeyana getirdi. Büyük bir talihsizlikle, biraz sonra birkaç mermi aynı anda gövdesine saplandı. Hemen onu alıp, savaş alanının dışına çıkardılar; ama Osmancık taburunun gözü dönmüş, dur durak bilmiyor, dökülenlere aldırmayıp saldırıyordu. Sonunda İngilizler geri çekildi. Bu sırada Kumandan Süleyman Askeri Bey ön hatlara giderken iki bacağından yara almıştı. Süleyman Askeri'nin özel doktoru Yüzbaşı Dr. Nihat Sezai (Güran) Bey ile yaveri Üsteğmen Rusuhi (Savaşcı, Atatürk'ün yaveri olacaktır) Bey yaralı olan Dr. Yüzbaşı Sefer ile Süleyman Askeri'yi Bağdat Askeri Hastanesi'ne götürmek üzere vapura götürüyordu ki, Dr. Yüzbaşı Sefer, arkadaşı Yüzbaşı Dr. Nihat Sezai (Güran) nin kolları arasında son nefesini verdi. Dr. Nihat Sezai Güran bu savaşlarda kalçasından yaralandı ve Almanya'ya gönderilerek tedavi edildi.[1002]

Cemil ve Sefer Beylerin şehadetleri ve komutanları Yarbay Süleyman Askeri Bey'in ağır yaralanması üzerine Osmancık Taburunun gönüllüleri çılgına döndüler; şiddetli, kati bir intikam taarruzuna geçerek karşı tarafı tamamen püskürttüler.[1003]

Bu savaşa katılanlardan biri olan Ali Çetinkaya anılarında komutanı olduğu Sağ Cenah Kumandanlığı ve İtfaiye Alayının 11 Şubat 1915 günü Cuma namazı sonrası ordugâhta Kurna Muharebelerinde şehit olan Yüzbaşı Cemil, Doktor Sefer ve diğer şehitlerin ruhu için mevlit okutulduğunu anlatmaktadır.[1004]

Rota Savaşı'ndan sonra bu cephede sağ kanat grubunda başhekim kolağası Osman Nuri Ertekin, 35. Tümen Baştabibi Yarbay Dr. Mustafa ve muavini Dr. Yzb. Cevat Bey görev yaptı. Bir süre sonra Sağ Kanat Grubuna Dr. Yzb. Ali Süha (Delilbaşı) yönetiminde bir seyyar hastane verilmiş ve Nasıra'da bir hastane açılmış ve başhekimliğine Dr. Hamdi Süleyman Bey atanmıştı. Birlik tabiplerinden Dr. Yzb. Tahsin Murat ve operatör Şükrullah ile kadrosu güçlendirildi.[1005] Samarra'da ise Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Dr. Ali Rıza (Levent) (ilerde TBMM de mebus) tarafından bir hastane açılmıştı.[1006]

28 Haziran 1915 tarihindeki çekilmede Opr. Dr. Nihat Sezai kalçasından hafif yaralanmıştı. Amara'ya birlikler geri çekildiğinde Kızılay hastanesi sağlık kurulu ve Opr. Dr. Cemal ve Dr. Cevdet Bey esir olmuştu. Kut hastanesinin durumu bu sırada kötüleşmişti. Kumandan Nurettin Paşa ile birlikte sağ kanat grubu başhekimi Osman Nuri Ertekin Kut'a gelmiş ve hastane lağv edilerek Bağdat'a sevki uygun görülmüştü.

Geri çekilme sırasında Nasıra'dan gelen Dr. Hamdi Süleyman Bey Cezire hastanesi başhekimliğine atanmış ve hastalar Bağdat'a getirilmişti.

Bir itfaiye taburunda bu sırada Dr. Ziya Nuri Ağıcı (1883-1958) da görev yapmıştı.

1002 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1964, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 36

1003 Hamza Osman Erkan, Bir Avuç Kahraman, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1946, s6-15

1004 Ali Çetinkaya, Askerlik Hayatım, 1914-1922, Türkiye İş Bankası yayını, 2012 İstanbul s. 105

1005 Kemal Özbay Cilt 1. s. 182

1006 TBMM mebus albümü

Dr. Ziya Nuri Ağıcı buradaki görevinden İstanbul'a döndükten sonra Gazze'ye gitmişti.[1007]

Süleyman Askeri Bey ve Dr. Nihat Sezai

Süleyman Askeri Bey'in hususi doktoru Yüzbaşı Dr. Nihat Sezai Güran Teşkilat-ı Mahsusa üyesiydi ve daha önce onunla birlikte yine Trablusgarp Savaşı'na katılmıştı. Irak cephesinde de yine Süleyman Askeri Bey'in yanındaydı. Irak'a diğer bir Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Dr. Eğinli Hasan Rıza'da katılmıştı. Süleyman Askeri'nin yaptığı savaşlarda bu iki Teşkilat-ı Mahsusa üyesi doktor hep yanında olmuştu.[1008]

Dr. Süleyman Askeri Bey iki bacağından da yaralıydı. Sol bacağından girip çıkan kurşun sağ bacağına da girmiş ve kemiği kırılıp kurşun içerde kalmıştı. Bu sırada yerine Kazım Karabekir vekâlet etmişti. Süleyman Askeri Bey tedavi için 7 Şubat 1915 tarihinde Bağdat'a gider. Bu sırada Bağdat Valisi Süleyman Nazif'tir. Ancak sedyede olduğu halde görevine devam etmek ister. Komutayı Kazım Karabekir'e bırakmaz. Ayakları askıda olduğu halde bir faytona koyup Şuaybiye'ye getirirler. İngilizlere karşı yapılacak savaşı; önce İstanbul itfaiye alayı sonra Sağ Cenah Kumandanı olan Ali Bey (Kel Ali) idare ediyordu. Sağ Cenahın Sertabibi Kolağası Dr. Osman Nuri (Ertekin) idi. O zaman Binbaşı olan Ali Çetinkaya'nın anılarında 29-30 Ocak 1915 de Nazımiye'de bulunan Sağ Cenah Kumandanlığının emrinde bulunan Sertabip Osman Nuri (Ertekin) nin sıhhi konularda kendisi ile temas etmesi emr olunmaktaydı.[1009]

Süleyman Askeri Bey daha önce İngilizlerin eline geçen Ahvaz kasabasını geri almış ve İngilizlerin faydalanacağı Abadan petrol boru hattını tahrip etmişti. Süleyman Askeri Bey, yaklaşık 9 bin kişilik bir gücün başında Basra'ya doğru ilerlemeye başladı. 12 Nisan 1915 tarihinde Şuaybe (Şuaybiyye) civarındaki Bercisiyye Ormanı etrafında İngiliz kuvvetleriyle üç gün süren bir çatışma yaşandı. İlk taarruzda başarılı olamayan Süleyman Askeri kuvvetleri, ikinci gün birliklerine İngilizler'in tahkim edilmiş mevzi ve ordugâhına saldırılmasını ve her ne pahasına olursa olsun Şuaybe mevkiinin ele geçirilmesini istedi. Savaşın kritik bir noktasında, İngiliz süvarilerinin ani bir baskın tehlikesi baş gösterdi. Süleyman Askeri'nin Zübeyir'in işgaline ve Basra-Şuaybe yolunu kesmek için görevlendirdiği aşiretler, gönüllü süvari teşkilatından yardım istedi. Uceymi (Acemi) Sadun Paşa, tam zamanında Hızır gibi yetişti ve beraberindeki süvarilerle hücum emrini verdi. Birkaç yüz atlının başında her zamanki gibi sade kıyafetleri içinde bir çöl şövalyesini andıran Uceymi, düşman ateşi altında sağ taraftan sol tarafa koşup gelmişti. Benzeri az görülen bu cüretli hücum, Türk birliğinin sağ kısımdaki karargâhı mutlak bir ölümden kurtarmıştı. Düşman süvarileri Uceymi Sadun Paşa'nın bu hücumu karşısında şaşkın bir vaziyette geri çekilmişti.

Süleyman Askeri Bey Basra'nın alınması için ikinci kez emir verdi. Amacı İngilizleri Korina kasabası civarından çıkarmamaktı. Türk birliklerinin, üstün düşman kuvvetlerine karşı başarı kazanmasına ramak kalmışken, beklenmeyen bir gelişme oldu. Birinci

1007 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, s. 2

1008 Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk, İlgi Kültür Sanat, 2011, İstanbul, s. 131

1009 Ali Çetinkaya, Askerlik Hayatım, 1914-1922, Türkiye İş Bankası yayını, 2012 İstanbul s. 89-90

Alay'ın 1. Taburu, gece İngiliz mevzilerine epeyce sokuldu. İngilizlere ateş konusunda büyük avantaj sağlayan ışıldak ve makineli tüfeği etkisiz hale getirildi. İngilizlerin asıl mevziine varan Türk birliklerinin karşısına birden dikenli teller çıktı. Türk güçleri, bir şeyi unutmuşlardı. Ellerinde tel makası yoktu. Askerler dikenli telleri kazma ve kürekle aşmaya çalıştılar ancak başarılı olunamadı. Defalarca yapılan hücumlar, hep tel örgüye takıldı. İngilizler devamlı güneyden yardım alıyorlardı; ama Osmanlı kuvvetlerine yardım gelmiyordu. Savaş bazen İngilizlerin, bazen Osmanlıların yönüne dönüyordu. İngiliz ve Hint kıtalarının kayıpları fazla idi; ama ölenlerin yerine yenileri geliyorlardı. Osmanlı askerinin böyle bir imkânı yoktu; kaybı arttıkça savaş aleyhine dönüyordu. Türk birlikleri mevcudunun yarısı olan 4500 askerini kaybetmişti. Osmancık taburunun sağ cenahını Ali Bey (Ali Çetinkaya) ve yaveri Naci Pekel kumanda ediyordu. Ancak, Alay kumandanı Binbaşı Vedat, Binbaşı Rıza, itfaiye alayından Yüzbaşı Hasan, Osmancık taburundan üsteğmen Yusuf Ziya, Mustafa Naim Beyler, pek çok erle beraber, bu kanlı günde şehit oldular. Bu Bağdat'ın kaybına neden olacak mağlubiyetlerin başıydı. Bu zayiatlara daha fazla dayanamayan ve bu olaydan kendini sorumlu tutan Süleyman Askeri Bey, yaveri üsteğmen Rusuhi (Daha sonra Atatürk'ün yaveri olacaktır) tarafından arabasına bindirildikten sonra intihar etti. 13 Nisan 1915'de vefat eden Süleyman Askeri Bey'in (1884-1915) cesedi yardımcısı olan Binbaşı Ali tarafından birliğe duyurulmadan Nahile'ye getirildi. Irak Genel Komutanı olan Askeri'nin cenazesi, bir çadır içinde yıkandı ve aynı çadırda büyük bir saygı ve üzüntü içinde gömüldü.[1010]

Bu sırada Bağdat Valisi olan Süleyman Nazif, O'nun için "Süleyman Askeri, vatanı için vatanından başka her şeyini isteyerek ve gülerek feda etmiş bir Osmanlı idi" demiştir. Osmanlı askerlerine destek olan tek Arap aşiretinin reisi olan Acemi Sadun Paşa ise Milli Mücadele'de de güney illerimizde savaştı. Cumhuriyet döneminde Urfa'ya yerleşti. Hükümetin hediye ettiği bir çiftlikte yaşamını sürdürdü.[1011]

Çanakkale öneminde stratejik bir yer olan Fav boğazının kaybedilmesi bu cephede daha sonra yaşanılan bozgunun önemli bir nedeni olacaktır. Irak Cephesinde bulunmuş olan Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu anılarında Basra İngilizlerce ele geçirildiğinde Musul'da 14 bin askeriyle bulunan 51. Tümen yerine Süleyman Askeri'nin Arap aşiretlerine güvenerek savaşa girmesinin büyük hata olduğunu belirtmiştir. Bu Tümen Irak'a gitmeyince Kaymakam Halil Kut (1881-1957) komutasında maceralı bir hatta gönderilmişti. Bu Tümen Rus Kafkas ordularının peşine düşmüş, Musul'dan Erbil-Revandiz yönüyle İran'a girmiş ve Dilman'da Ruslarla savaşa tutuşmuştur. Bu tümen Birinci Seferi Kuvvet olarak Doğu cephesinde savaşmıştır. Birinci Seferi Kuvvete daha sonra 51. Tümen, Beşinci Seferi Kuvvete de 52. Tümen adı verilerek 18. Kolordu oluşturulmuş ve komutanlığına da Kaymakam Ali İhsan Sabis getirilmişti. Bu Tümenler Musul ve Bağdat tarafına yönlendirilince kumandanlığına Miralay Mehmet Ali getirilmiştir. Bu kuvvet Selmanpak'a gelerek Selmanpak zaferini kazandırmıştır.[1012]

1010 Mehmet Niyazi Özdemir, Şuaybe'deki Kanlı Günler, Altınoluk dergisi, 2003 - Subat, Sayı: 204, s. 048, http:/dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d204s048m1

1011 Hamza Osman Erkan, Bir Avuç Kahraman, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1946, s21-27

1012 Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Kurtuluşa, Cunhuriyet'e ve Sırmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Zonguldak Tabip Odası Yayını, Zonguldak, 2008, s. 130,131

İngilizler gizli servisleri aracılığıyla Arap aşiretlerini para, altın ve bağımsızlık gibi telkinlerle Osmanlı'ya karşı kışkırtıyorlardı. Gizli servisin Irak sorumlusu Gertrude Lowthian Bell (1868-1926) ve ona bağlı çalışan Bayan Sara ve Arabistanlı Lawrence bu konuda önde gelen casuslarıydı. Hatta Sara 4. Ordu kumandanı Cemal Paşa'nın karargâhına kadar girmişti.[1013] Gertrude Bell Birinci Dünya Savaşı sonrası Irak'ın haritasını kendisi çizdi ve Irak kralı olarak Osmanlı'ya isyan eden Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı atadı. Irak'a ilk geldiğinde arkeolog olarak gelmişti. Arkeolog olarak bu bölgeye gelen İngilizlerin hepsi Arap isyanını hazırladılar ve Osmanlı'ya karşı kışkırttılar.

Ünlü İngiliz casusu Arabistanlı Lawrence (Thomas Edward Lawrence), Süleyman Askeri'nin intihar haberini aldığında, Şerif Hüseyin ile beraber başlatacakları isyanı görüşmekteydi. Ve seneler sonra "Hikmetin Yedi Sütunu" (Bilgeliğin Yedi Sacayağı) adıyla 1926 da yayınladığı kitabında şu satırları kaleme aldı:

"Osmanlı Türkleri içinde devletlerinin hayat ve varlığının kritik bir safhaya girdiğini hissedenler yok değildi. Ben çölde görev yaptığım sırada ve hiç ümit edilmeyen yer ve şartlarda bunlara rastladım. Onlar, devletlerinin mevcudiyetini devam ettirebilmek için fevkalade fedakârlıklara ihtiyaç olduğunu hissetmenin bilinciyle her şeyi yapmışlardır. İmparatorluğu oluşturan unsurlar ise her ne pahasına olursa olsun ayrılık davasındaydılar... İntihar ettiği haberi bize geldiği zaman Mekke'de Şerif Hüseyin'in sarayındaydım. Hüseyin Paşa, bana "Bunlar böyle ölmesini de bilirler" dedi."[1014]

Dr. Nihat Sezai Güran, Irak cephesinden sonra İstanbul'a dönmüş , Almanya'da tedavi olduktan sonra Haydarpaşa Askeri Hastanesi Sertabip muavinliği yapmıştı. Daha sonra İzmir Askeri hastanesi operatörlüğüne atandı. Burada 3 yıl görev yaptıktan sonra İzmir işgalinde Yunanlılar tarafından süngülendi ve tedavi olduğu Kızılhaç hastanesinden kaçarak İstanbul'a geldi. İzmir Askeri Hastanesi operatörlüğü yaptıktan sonra Mütareke'de askerlikten ayrılmıştır. İstanbul'da Hilâl-i Ahmer'e başvurarak Trabzon Hilâl-i Ahmer reisliğini 2 yıl süreyle yaptı. Hilâl-i Ahmer görevi lağv edilince burada bir süre Rusya'da esir kalanların memlekete getirilmesi işiyle uğraştı. Daha sonra Trabzon Hastanesi başhekimliği, Zonguldak hastanesi başhekimliği, sonra Paris'te 9 ay kurs görmüştür. Daha sonra Irmak-Filyos hattı inşaatında 10 yıl baştabip ve operatörlüğünde bulundu. Sağlık bakanlığı müfettişliğinden yaş haddinden emekli olmuştur.[1015]

6. Ordu'nun kurulması ve Dr. Abdülkadir Noyan

Kasım 1915'de 6. Ordu kuruldu ve kumandanı Goltz Paşa, kurmay başkanı ise Kazım Karabekir idi. Goltz Paşa tifüsten ölünce bu sırada Irak Grubu kumandanı olan Halil Kut Paşa 6. Ordu Kumandanlığı ve Basra Valiliğine getirildi.

Kasım 1915 de 6. Ordu kuruldu ve kumandanı Mareşal Goltz atandı. Sağlık Başkanlığına Kuleli Lisesi Başhekimi Yarbay Ziya Refiğ onun muavinliğine de Dr. Yzb. Dr. Abdülkadir Noyan atanmıştı. Bu ordu 12 Aralık 1915'te Bağdat'a gelmişti. Bu sırada Bağdat

1013 Cezmi Yurtsever, Toroslarda Görüşürüz, Çukurovalı Yayınları, 2008, s13-24
1014 İsmet Akça, Arabistanlı Lawrence , Popüler Tarih, 2001,sayı 12, s. 46-51
1015 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1964, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 36

Merkez hastanede Dr. Hacı Nuri Bey Baştabipti. Operatör Dr. Aziz Çerkeş, Göz hekimi Sivaslı Saffet, İç hastalıklarında Kenan Bey çalışıyordu. Kızılay yardımıyla oluşturulan Bağdat Grup Hastanesinde Başhekim Muzaffer, Operatör Halil Sezai Sezer (Mütareke'de Malta'ya sürülmüştür), İkinci grupta Başhekim Dr. Yzb. Ziya Zeki ve Dr. Nizameddin vardı. Musul Kızılay Hastanesinde Dr. Abdullah Cemil, Mevki hastanesinde Başhekim İzzet Süleyman ve Dr. Yüzbaşı İsmail Hakkı görev yapıyordu. 1914 yılı Ocak ayında burada görülen veba için İstanbul'dan Bakteriyolog Dr. Osman Şerafettin Çelik (?-1945) gelmiş ve hastalık söndürülmüştü.[1016]

Dr. Andon Mısır ise Bağdat'ta 240 yataklı Kasırlar hastanesinin baştabipliğini yaptı. Bağdat'ın düşmesiyle Rımadıye sıhhiye bölüğünü idare etti ve orada İngilizlere esir düştü.[1017]

Dr. Ziya Fetahlıoğlu ise kimyager olarak Kutulemara, Musul ve Bağdat merkez hastanelerinde görev yaptı.[1018]

Irak cephesinde görev yapmak üzere Dr. Abdülkadir Lütfi (Noyan) Hıfzısıhha Müşaviri olarak görevlendirilmiş ve sağlık müşaviri Alman Dr. Schwartz ile çalışmalar yapmaya başlamıştı. Bu bölgede tifüs, dizanteri, kolera gibi salgın hastalıklar oluşmuştu. Dr. Abdülkadir Bey de burada tifüse yakalanmış ve yatırıldığı Bağdat hastanesinde Dr. Kenan, Dr. Bilal, Şamlı Doktor Abdülkadir ve göz uzmanı Dr. Hamit Şakir Bey (1887-1966) tarafından tedavi olunmuş ve iyileştikten sonra aşılamalara başlamıştı. Dr. Hamid Şakir (1887-1966) Bey Bağdat Yahudi hastanesinde aşılamalar yapmıştı. Aşı, kurmay başkanı Kazım Karabekir, doktorlar ve hemşirelere yapıldı. Türk doktoru ve onun aşısına güvenmeyen ve bu nedenle yaptırmayan Goltz Paşa'nın özel doktoru Obendorfer tifüse yakalanarak ölmüştü. Goltz Paşa da teftiş sırası hasta bir askeri sevmiş ve hastalık bulaşmıştı. 9 Nisan 1916 günü hastalanan Goltz Paşa da 10 gün sonra 18/19 Nisan 1916 gecesi öldü. Goltz Paşa Irak'ta toprağa verilmişti. Ancak eşinin isteği üzerine cenazesi İstanbul'a getirildi. 1917'de Bağdat'ı son terkeden hekim ordu sıhhiye reisi Dr. Abdülkadir Lütfi Noyan oldu. 1918 yılında 6. Ordu Sıhhiye reis muavinliğini Dr. Ömer Faruk Uluğ yapıyordu.[1019]

6. Ordu bölgesindeki Musul ve Bağdat askeri hastanelerinin yetersizlikleri hakkında Dr. Abdulkadir (Noyan) anılarında şunları yazıyordu: "Musul'da hastanelerin durumu pek perişandı. Hastalar birbirine bitişik olarak konmuş yer yataklarında yatıyorlardı. Hastalar hastalıklara göre tasnif edilmemişlerdi. Hastalar ve hastane yatakları bitlenmişti. Bu hastaların teker, teker muayenesi için yataklar üstüne oturmak mecburiyetinde kalıyordum. Hastalardan çoğu lekeli tifo arazı veriyordu. Bu halleri Sahra Sıhhiye Müfettişliğine uzunca bir rapor ile bildirdim. Bağdat'ta Askeri Merkez Hastahanesi, Kızılay Hastahanesi, yaralı ve hastalara kâfi gelmediğinden Selmanpak Muharebesi üzerine Dicle boyundaki Kasır ismi verilen büyük binalarda hastane açmak lüzumu hâsıl olmuştu, top-

1016 Dr Kemal Özbay, Cilt 1. s. 184-188
1017 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1964, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 50
1018 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1959, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1959, s. 11
1019 Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal tarih dergisi, 2008, Mart, s. 45

lam 1,300 yatak tutan 5 hastane daha açılmıştı. Tekmil hastaneleri dolaştım. Ehemmiyetli sâri hastalık olarak Yahudi Mektebi'ne yerleştirilen lekeli tifo hastalarını ve hemen her hastanede dizanteri vakalarını gördüm."[1020, 1021]

Selman-ı Pak Savaşı

İngilizlerin 6. Hint Tümeni Basra'dan sonra Bağdat'ı ele geçirmek üzere harekete geçti. İngiliz kuvvetleri Miralay Sakallı Nurettin Kumandasındaki Osmanlı güçleri 22-23 Kasım 1915'de Selman-ı Pak'ta püskürtüldü ve geri çekilerek 3 Aralık 1915'te Kut'a sığındı. Selman-ı Pak Savaşı'nda seyyar hastanede Başhekim Kolağası Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) Beyle, Tümen Sıhhiye bölüğünde baştabip Dr. Raif ve Dr. Saim (Uzel, sonradan TBMM de Manisa mebusu) vardı. 18. Kolorduda Baştabip yoktu. Cephedeki yaralılar vapurlarla Bağdat'a tahliye edildiler. Yaralılar başlarında bakıcı olmadan vapurla Bağdat'a getirilmişti. Selman-ı Pak'tan akın halinde gelen yaralıları Bağdat Merkez Hastanesi tedavide yetersiz kalmış, burada Operatör Dr. Halil Sezai (Sezer) Bey ve Opr. Dr. Zekai Beyler çalışmışlardı. 13. Kolordu Kumandanı Mehmet Ali Bey'de açılan topçu ateşinde çadırının içinde parçalanarak şehit oldu. Onun yerine 4 Şubat 1916'da Albay Ali İhsan (Sonradan general) tayin oldu.[1022] 22-23 Kasım 1915 de Selmanpak zaferi kazanıldı. Bundan sonra oluşan Şeyh Saad Savaşı'nda geri çekilme emri veren Irak Grubu kumandanı Nurettin Paşa görevden alınarak yerine Albay Halil (Kut) Bey Mirliva (Tuğgeneral) yapılarak atandı.

Kut'ül Ammare ve Dr. Osman Nuri Ertekin

Bağdat'ın 30 km güneyinde Selmanpak, 170 Km güneyinde ise Kut-ül-Ammare kenti vardır. Buradaki 150 Km'lik Dicle Nehri boyunda tarihin en kanlı muharebelerinden birisi daha oldu. Goltz Paşa kumandasındaki 6. Türk Ordusu Birinci Kut-ül Ammare muharebesini kaybederek Selmanpak'a çekildi. 19 Nisan 1916'da Goltz Paşa'nın ölmesiyle yerine önce Nurettin Paşa sonra Enver Paşa'nın kendinden bir yaş küçük amcası Halil (Kut) Paşa atandı. Selmanıpak'ta bu ordu savaşa iyi hazırlandı ve 4 gün süren çetin bir savunma ile İngiliz Ordusunu tekrar Kut-ül Ammare'ye doğru çekilmek zorunda bıraktı. 6. Ordu İngiliz Ordusunu takip etti ve yıpranan İngiliz Ordusunu Kut-ül Ammare'de 7 Aralık 1915 tarihinde kuşattı ve 29 Nisan 1916 gününe kadar 4 ay süren kuşatma savaşlarında yaşanan açlıktan dolayı 29 Nisan 1916 günü başkomutanı General Towsend başta olmak üzere tüm İngiliz kuvvetlerini esir etti. Ali İhsan Bey kuvvetleri Sabis mevkiinde karşı saldırıya geçen İngiliz ordusuna karşı zafer kazandığı için Sabis soyadını aldı. İngiliz subay Aubrey Herbert başkanlığında bir İngiliz subay heyeti İngiliz casus Lawrence'la beraber Halil Kut (1881-1957) Paşa ile konuşmaya geldiler. İngiliz askerlerinin Kut'tan serbestçe ayrılması için Halil Paşa'ya para teklif ederler. Halil Paşa 2 milyon sterline kadar

1020 Fethi Erden s. 235

1021 Abdülkadir Noyan, Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım, Ankara Tıp Fakültesi Yayını, 1956, s. 50 den aktaran Hikmet Özdemir, Birinci Dünya Savaşı'nda Salgınlar ve Ölümler Üzerine Gözlemler, KLİMİK, 2005 XII Türk Klinik Mikrobiyoloji ve İnfeksiyon Hastalıkları Kongresi s 61-68

1022 Dr Kemal Özbay Cilt 1. s. 188

yükseltilen teklifi kabul etmedi.[1023] İngilizler 23000 kişi zayiat vermişti. İngiliz General Towsend'i Halil Paşa teslim aldı. General Townshend ve diğer 13 general, 481 subay ve 13.300 İngiliz er teslim oldu. İngilizlerin 32 doktoru da esir edilmişti. Halil Paşa, Kutü'l-Ammare zaferinden sonra 29 Nisan 1916 günü 6. Ordu'ya şu mesajı yayınladı.

"Arslanlar! Bütün Türklere şeref ve şan, İngilizlere kara meydan olan şu kızgın toprağın güneşli semasında şehitlerimizin ruhları sevinçle gülerek uçarken, ben de hepinizin pak alınlarından öperek cümlenizi tebrik ediyorum. Ordum gerek Kut karşısında ve gerekse Kut'u kurtarmaya gelen ordular karşısında 350 subay ve 10 bin erini şehit vermiştir. Fakat buna karşılık bugün Kut'ta 13 general, 481 subay ve 13 bin 300 er teslim alıyorum. Bu teslim aldığımız orduyu kurtarmaya gelen İngiliz kuvvetleri de 30 bin zayiat vererek geri dönmüşlerdir. Şu iki farka bakılınca, cihanı hayretlere düşürecek kadar büyük bir fark görülür. Tarih bu olayı yazmak için kelime bulmakta müşkülata uğrayacaktır. İşte Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı birinci zaferi Çanakkale'de, ikinci zaferi burada görüyoruz" [1024, 1025]

Bu savaşlarda İngiliz kuvvetleri ve müttefikleri, 23.000 ölü ve yaralı, Osmanlı kuvvetleri 10.000 ölü ve yaralı vermiş, 13.100 (bazı kaynaklara göre 18.000) İngiliz askeri esir alınmıştır. Sonraki yıllarda Kut Savaşı'na katılan İngiliz subay ve askerleri Londra'da Kut Cemiyeti kurmuşlardır. Esir 32 İngiliz hekimi ile esir Türk hekimlerinin değiştirilme işine Bağdat Hastanesi göz tabibi Yüzbaşı Hamit Şakir Bey memur edildi. Bu değiştirme sırasında İngilizlere esir olmuş olan Dr. Cevdet Alkan (Firuzağalı), Dr. Abdi (Mersin), Dr. Cemal Berksun, Dr. Mustafa Fındıklı ve Dr. Ahmet Beyler kurtarılmıştı.[1026] Ancak bu doktorlar Ekim 1918'deki geri çekilme sırasında tekrar esir olmuşlardır.[1027] Dr. Cemal Berksun Kut'ulAmmare Menzil Hastanesinde esir düştükten sonra Hindistan'a gönderilmişti. Kut'ul Ammara'da ve Bağdat Menzil Hastanelerinde bu sıralarda Dr. Ragıp Nail Kurtaran (1885-1975) görev yapmış ve 1917 de İstanbul'a dönmüştü.[1028]

Kut ül Amare'de kazandığımız bu zafer İngiliz Krallığı Tarihinde, İngilizlerin Napolyon önündeki yenilgilerinden sonra uğradıkları en büyük yenilgi idi. 29 Nisan 1916 da Kut'ul Amare'de kazandığımız büyük zafer, İngilizlerin canını sıkmış, dünya önünde bir bakıma prestij kaybetmişlerdi.

General Townshend hatıralarında esir düşmesini şöyle anlatır: "29 Nisan'da toplarımı, telsiz telgraf kurma malzemesi de dâhil olmak üzere bütün savaş malzemesini, mühimmatı vs. tahrip ettim. Kasabaya bir Türk taburu girerek muhafızlık görevini üstlendi. Halil Paşa beni ziyarete geldi. Ona kılıcımı ve silahımı takdim ettim. O, "kılıç ve tabancanız, şimdiye kadar olduğu gibi daima size aittir" diyerek kabul etmedi."

Ocak 1915 tarihinde 6. Ordu Irak Havalisi Sıhhiye Reis muavini olarak atanan göz uzmanı Dr. Osman Nuri Ertekin (1878-1944) göreve başladığında Ordu Kumandanı

1023 Haluk Oral, Arıburnu 1915, İş Bankası yayını, 2012, s. 138
1024 Nurettin Türsan, Anılar, Arma Yayınları, 2009, s. 28
1025 M. Taylan Sorgun, Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, / Gün Yayınları, 1972 ist, s. 190
1026 Dr Kemal Özbay, cilt 1. s. 193
1027 Dr Kemal Özbay, cilt 1. s. 216
1028 Fethi Erden s. 149

Nurettin Paşa idi. Ordu Selamnıpak'a çekildiğinde Dr. Osman Nuri Bey ve diğer doktorlar hastaları sırtlarında taşımışlardı. İngilizler Kut'a çekildiğinde buraya 28 Haziran 1915 tarihinde gelen Dr. Osman Nuri Bey yaralılar ve fazla malzemenin Bağdat'a çekilmesi emrini verdi. 14 Eylül 1915 günü binbaşı oldu. Kut-ül Ammare Savaşı'na katılan Dr. Osman Nuri Bey bu savaşlarda kayınpederi Sabri Paşa'nın Arap atları ile cepheden cepheye hastalara yardıma gittiğinden askerler arasındaki adı Tabibü-l Tayyar (Uçan Doktor) olmuştu. Dr. Osman Nuri Ertekin 3 Mart 1916'da Bağdat'ta Hilâl-i Ahmer üyesi olmuş ve yaralıları kayınpederinin konağını hastane yaparak yardımcı olmuştu. Bu savaşlardaki hizmetlerinden dolayı Alman ikinci Sınıf Demir Haç Madalyası aldı. Buradan İran'a yapılan harekât nedeniyle Kirmanşah'a İran Bölge baştabibi olarak atandı. 12 Temmuz 1916'da burada çalışıyordu. Kasr-ı Şirine kadar olan geri çekilmeyi yaşadı. Bunlar Ocak-Mart 1917 tarihlerinde oldu. İngilizler Bağdat'a girdiğinde ise Dr. Osman Bey 13. Kolordu Baştabipliği yapmaktaydı. Bu nedenle kayınpederi Sabri paşayla birlikte Musul'a geldi. Ancak İngilizler Musul'u da işgal ettiler. 1 Kasım 1918 günü Musul Askeri hastanesini İngiliz Askeri Doktorlara teslim etti. 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Sabis Paşa tarafından Nusaybin Menzil Baştabibi olarak 12 Ocak 1919 günü Kıta gümüş İftihar madalyası verildi. 8 Eylül 1919 da 5. Kafkas fırkasına bağlı Amasya Hastanesi Baştabibi oldu. 1921 yılında Samsun Merkez Hastanesi baştabibi oldu. 18 Mart 1921 de Yarbay oldu. Cumhuriyet'in ilanından sonra Sivas'ta askeri hekim olarak çalıştı. Daha sonra Samsun'a yerleşti. On yıl burada çalıştıktan sonra Tokat'a yerleşti. 19 Ağustos 1944 günü Tokat'ta vefat etti. Kızı Fitnat Hanım Askeri Doktor Kamil Gözüodlu ile evlendi. Birecik'te kısa süre çalıştığı sırada Dr. Mustafa Tanrıverdi'nin okumasına yardımcı oldu.[1029] İngilizler Bağdat'ı işgal ettiğinde burada çalışmakta olan Dr. İbrahim Ethem Kuray (1885-?) esir oldu. Dr. İbrahim Etem Kuray İran'da Rus cephelerinde de bulunmuştu.[1030] Dr. Mustafa Tahsin Kurgan (1885-?) Bağdat'ta operatör olarak çalışırken Bağdat işgal edilince daha sonra Musul Menzil Hastanesinde görev yapmıştı.[1031]

Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'nun Irak Cephesi anıları

Yedek subay Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'nun görev yaptığı 51. Tümen 44. Alayı İstanbul'dan Bağdat'a gitmek üzere 18 Mart 1916 günü trenle Haydarpaşa'dan hareket etti. Dr. Ferruh Niyazi Bey anılarında 3 Nisan 1916 günü Halep'e vardıklarını alay kumandanı Yarbay Yonezenksy Bey'in Halep'teki meşhur Baron otelinde kaldığını, 22 Nisan 1916 günü Musul'a geldiklerini anlatmakta ve 29 Nisan 1916 günü Kut zaferi duyulunca Musul'da zafer şerefine büyük bir şenlik düzenlendiğini anlatmaktadır. Musul Valisi Haydar Bey'in bu törende konuşma yaptığını, 17 Mayıs 1916 günü Enver Paşa'nın Musul'a geldiğini ve kendisine bir Arap atının hediye edildiğini, 4 Haziran 1916 günü Kutulamare'de esir olan İngiliz birliğinden ilk kafilenin çoğunluğu Hintli olarak Musul'a geldiğini, 12 Haziran 1916 günü ise İngiliz Komutan General Townshend, diğer İngiliz generalleri ve kurmaylarının geldiğini, Süvari Kaymakam İshak Bey'in isc onlara kılavuz-

1029 Müjgan Üçer, Vatana Adanan Bir Ömür: Dr. Osman Nuri Ertekin, Sivas Hayat Ağacı dergisi, 2007, Sayı: 7 s. 45-51

1030 Fethi Erden s. 147

1031 Fethi Erden s. 148

luk ettiğini anlatır.[1032]

51. Tümen 44. Alay tabibi olarak 27 Haziran 1916 günü Bağdat'a gelen Ferruh Niyazi Ayoğlu anılarında Menzil Başhekimi Dr. Osman Nuri Ertekin ile Merkez Komutanlığında görüşür. Dr. Osman Nuri Ertekin ona Alayın karantinaya tabi tutulacağını anlatır. O sırada Bağdat'ta kolera vakaları vardır. Beraber Alayın yerleşeceği yeri ararlar. Dr. Ferruh Niyazi Bey burada 5 ay 24 gün kalır. Bu sırada Basra Vilayeti İngilizlerin eline geçmiştir. İngilizler ileri harekât için hazırlanmaktadır. Onlar Basra'dan Kutülamare'ye kadar şimendifer hatları yapmışlardır. Bu sırada Bağdat Vali ve komutanı Halil Paşa idi. Bağdat'taki 6. Ordunun Kumandanı Halil Paşa, 18. Kolordu kumandanı Albay Kazım Karabekir, 13. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Sabis idi. Ali Suat Bey ise Halil Kut Paşa'nın Mülki Müşaviriydi. Irak Valiliğine asker bir kişinin atanmasını eski Vali Süleyman Nazif uygun bulmamıştı. Dr. Ferruh Niyazi Bey anılarında, Halil Kut Paşa idaresindeki Ordu Karargâhının Bağdat'ta geceleri eğlenceler düzenlediğini oysa o sırada İngilizlerin hazırlık yaptığını acı acı anlatır. Bu sırada Bağdat'ta Ordu Sıhhiye Reisi Tabip Binbaşı Giritli Bilal Bey iken Menzil Başhekimi Bakteriyolog Dr. Yüzbaşı Sivaslı Abdülkadir (Noyan) idi. Mithat Paşa'nın Valiliği zamanında yapılan Merkez Hastanesi ise sağlık teşkilatına merkezlik etmekteydi. Bağdat'ın en güzel köşkleri ve binaları hastane olarak tahsis edilmişti. Hilâl-i Ahmer Bağdat hastanesinde Başhekim olarak Dr. Sami Bey görev yapıyordu. Bağdat Sağlık Müdürü ise Dr. Osman İsmet Bey idi.[1033]

Irak Cephesi'nde bozgun ve geri çekilme

Halil Kut Paşa'nın itirazlarına rağmen bu sırada 13. Kolordu Almanların isteği üzerine İran tarafına gitmişti. Türk kuvvetlerinin sayısı bu cephede azalmıştı. Kutulamare zaferi sevinci nedeniyle yeteri kadar da hazırlık yapılmamıştı.

Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu anılarında 14 Aralık 1916 günü 6 aylık bir sessizlikten sonra İngilizlerin Dicle cephesinde taarruza başladığını anlatır. 18. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir ve ona bağlı tümenlerin kumandanları Kaymakam (Yarbay) Cemil, Kaymakam Bekir Sami Günsav ve Kaymakam İsmail Hakkı Beyler kahramanca savaşıyordu. Oysa Kazım Karabekir mevzi muharebesi yerine sahra muharebesine geçilmesini önermiş, ancak reddedilmişti.

İngilizler ilk hamlede Araf Nehri üzerindeki Mesruka'yı işgal ettiler. Halil Paşa otomobille cepheye gitmişti. İngiliz harekâtı adım adım ilerlemeye başladı. İngilizlerin emrine giren Mekke Emiri Şerif Hüseyin, büyük atlı gruplarla İngilizlerin sağ cenahından bizim cephemizin gerilerine doğru akınlar yaparak arkadan vurdu. Çok kanlı muharebelerden sonra Bağdat'a yaklaştılar. 50 bin olan kuvvetimiz 78 günde eriyerek 7 bine düştü.

Hille Sancağında Arap aşiretleri İngilizlerle birleşerek Osmanlı Ordusunu arkadan vurmuşlardı. 11 Ekim 1916 günü Bağdat'ın Rıdvaniye bucağına birliğiyle birlikte gelen Başçavuş Nurettin Peker anılarında Cenubi Fırat Müfreze Kolu kurulduğunu ve bu kuv-

1032 Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Kurtuluşa, Cunhuriyet'e ve Sıtmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Zonguldak Tabip Odası Yayını, Zonguldak, 2008, s. 23-27

1033 Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Kurtuluşa, Cunhuriyet'e ve Sıtmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Zonguldak Tabip Odası Yayını, Zonguldak, 2008, s. 35-45

vetin Hille Sancağında bulunan Necit-Müntefit Çölündeki asi ve Osmanlı ordusunu arkadan vuran asi ve aşiretleri yok etmekle görevlendirildiğini anlatır. 6. Ordu Kumandanı Halil (Kut) Paşa bu birliğe gelerek at üzerinde şu nutku vermişti:

"6. Ordumuzun kahraman birlikleri! Ordumuz Fellahiye'de düşmanla boğuşurken kutsal vatanımıza (Irak) saldıran İngilizlerle birleşerek bizi yani 6. Ordumuzu arkadan vurmak isteyen Hille Sancağından Araplar ve aşiretler, İngiliz altınlarına kapılarak ordumuzun arkasındaki ambarlarını, yiyeceklerini yağma etmişler ve başlarındaki korumalarımızı ve cephe gerisi örgütümüzün asker ve subaylarını, karılarıyla beraber çocuklarını da kesip öldürmüşlerdir. Bizi düşmana teslim etmeye çalışan bu alçakları ele geçirip öldüreceksiniz." diye kızgınlığını belirtiyordu.[1034]

Dr. Ferruh Niyazi Bey, 3 Mart 1917'de Bağdat'ta hastalara bakacak olan Tabip Binbaşı Muzaffer Bey'i bırakarak 18. Kolorduya bağlı 52. Tümen Sıhhiye bölüğüne gider. Artık geri çekiliş başlamıştır. Tümen Baştabibi Kaymakam Tevfik Hüseyin'dir. 44. Alay sıhhiye bölüğünde kendisi, Dr. Süleyman Sabri ve Dr. Salih Bey'ler görev yapmaktadır. Üç gün üç gece süren Diyale Savaşı'nda 10 Mart 1917 günü İngilizler Dr. Salih Bey'i esir alırlar. İngilizlerle yapılan savaşlarda bu Alayın 1800 askerinden 450 asker 33 subayından 3 subay kalmış, diğerleri şehit olmuştur.

10/11 Mart 1917 günü Bağdat İngilizler tarafından işgal edilir. Sultan Murat zamanında fethedilen Bağdat terk edilir. Geri çekilen birliklerde gıda sıkıntısı başlar. Askerler aç ve susuz halde kalırlar. Yeterli iaşe sağlanamaz. 21 Haziran 1917'de 18. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir ve 51. Tümen kumandanı Cemil istifa eder. Kolordu Kumandanlığına Galatalı Şevket ve daha sonra Cafer Tayyar Eğilmez atanır.

Dr. Ferruh Niyazi Bey 29 Haziran 1917 günü birliğiyle Tikrit'e gelir. 18. Kolordu Başhekimi 30 Ekim 1917 günü Dr. İsmail Hakkı Bey ve yardımcısı Dr. Fehmi Çobanoğlu'dur. Bu kolorduya bağlı 57. Seyyar hastanede Dr. Kadir Bey, 58. Seyyar hastanede Dr. Binbaşı Hüseyin ve daha sonra Ferruh Niyazi Bey görev yapar. Bu hastane İngilizler saldırdıkça geri çekilir. 7 Kasım 1917'de Meshuka bölgesine hastane yerleştirilir. Askerler hava değişimi verilecek durumda yani hasta ve yorgundur.

12 Kasım 1917 günü 57. Seyyar hastaneye yaralı esir edilmiş bir İngiliz subay gelir. Bu subayın eşyalarını hastanede görevli Fethiyeli Dr. Aliku alınca Dr. Ferruh Bey müdahale eder ve İngiliz subayına eşyaları geri verilir.

30 Kasım 1917 günü 6. Ordu Menzil Başhekimi Dr. Abdülkadir Noyan ve Kolordu Başhekimi Dr. İsmail Hakkı Bey hastaneyi teftiş ederler. Dr. Abdülkadir Noyan hastaların hava değişimine gönderilmemesini emreder. Bu yüzden Dr. Ferruh Niyazi ile aralarında anlaşmazlık çıkar.

1 Aralık 1917 günü Ordu Kumandanı Halil Kut Paşa ve Kolordu Kumandanı Albay Cafer Tayyar hastaneye gelirler. 14. Tümen Baştabibi bu sırada Binbaşı Dr. Raif Mustafa Konuk (1882-1948) Bey'dir.[1035] 51. Tümen Baştabibi ise 9 Ocak 1918 günü itibariyle Kaymakam Celal Bey olur.

1034 Nurettin Peker, Tüfek Onza, s. 151
1035 Fethi Erden, s. 141

4 Mart 1918 günü açlık iyice artar. 7. Alay Tabibi Yüzbaşı Tahsin içinden saman parçaları çıkan ekmeği Tümen kumandanına gönderdiği için bir hafta hapse atılır. Dr. Ferruh Bey ve hastane çekilmeye devam eder. 18 Mayıs 1918 günü Sirkat Menzil Hastanesi'ne gelirler. Burada kademe tabibi Dr. Yüda Bey, Hastane Başhekimi Opr. Dr. Halil Sezai Sezer (1886-1956), Hat başhekimi ise Dr. Halit Bey'dir. Dr. Ferruh Niyazi Bey burada hastalandığı için Musul Subay Hastanesine giderek yatar. Bu sırada Musul'da açlık vardır. Cephede her gün 50-60 asker açlıktan ölmektedir.

Osmanlı Ordusundaki Arap askerler silah ve cephaneleriyle kaçmaya başlarlar. Artık bozgun başlamıştır. Halep'te Araplar soygunculuğa başlarlar. Bunlar yalnız bulduklarını Türk askerlerinin silahlarını alıyor, bazılarını da bıçaklayarak öldürüyordu. Birçok Çöl Bedevisi Türk askerinin karınlarını hançerle deşerek pek çok askerimizi şehit etmişlerdi. Türk askerinden para isteyen Araplar "param yok yedim" dediği zaman parayı yuttuğunu zannederek hançerle askerin karnını deşerek para arıyorlardı.[1036]

30 Ekim 1918 günü Mondros Mütarekesi imzalandığında General Ali İhsan Sabis 6. Ordu kumandanı olarak Musul'u savunuyordu. Bu anlaşmadan 3 gün sonra İngilizler Musul'u işgal ettiler.[1037]

İran Seferi ve Tahran'dan hekim isteği

Osmanlı Ordusu bu defa yine Almanların isteği üzerine İran'a gönderilmeye çalışılır. İran'da ve Hazra'da bulunan petrol yatakları çok önemliydi. Hazar ve Basra petrol kaynakları İngilizlerin kontrolündeydi. İran ele geçirilirse Hindistan'a ulaşmak kolay olacaktı. Bu gibi nedenlerle Almanlar Enver Paşa'yı ikna ettiler. Enver Paşa Kut'ulammare Savaşı'nı kazanan 6. Ordu'nun kumandanı Halil Kut Paşa'ya İran'a sefer yapılması emrini verdi.

Halil Kut Paşa, ise buna itiraz ederek aşağıdaki telgrafı gönderdi.

"Bir yıl önce Kut mağlubiyetini unutamayan İngilizler, Bağdat'ın 110 kilometre Güneyinde 100.000 süngülük bir kuvvet toplamışlardır. Böyle bir durumda ordumun mühim bir kısmını Dicle Cephesi'nden çekip İran ortalarına sevk etmek cahilane ve caniyane bir sergüzeşt teşkil eder. Böyle bir kumandan olmak isteyemem. Bu şekilde bir harekete de muvaffakiyetim yoktur."

Halil Paşa, İran Seferi için yeni bir emir daha alınca, Genel Karargâha şu cevabı verdi:

"Şayet İran Harekâtı, 6.Ordu'nun ve Irak'ın hayatından daha mühim ise, bu kolun kumandasını bizzat deruhte ederek Kirmanşah-Hamedan-Tahran-Hindistan-Afganistan içlerine kadar müstakil olarak gitmeğe razı olabilirim. Fakat 6.Ordu Kumandanı sıfatı ile bu fikre iştirak edemeyeceğim. Eğer bahsettiğim kol, arz ettiğim veçhile müstakil olmayıp 6.Ordu'ya bağlı olarak hareket edecekse Ordu kumandanlığımdan affımı rica ederim."

Bu yazıya ise Enver Paşa şu cevabı verdi: "6.Ordu Kumandanı olarak kalacaksınız ve Kirmanşah'ı mutlaka işgal edeceksiniz. Başkumandan Vekili Enver." O'nun maceradan dönmeye niyeti yoktu.[1038]

1036 Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Kurtuluşa, Cumhuriyet'e ve Sıtmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Zonguldak Tabip Odası Yayını, Zonguldak, 2008, s. 112-140

1037 Salahi R. Sonyel, Kaygılı Yıllar, Remzi Kitabevi, 2012, s. 12

1038 Taylan Sorgun, Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Kamer Yayınları, 1997, s. 194-196

Bu emir üzerine Halil Paşa'nın yapacak bir şeyi kalmadı ve 6. Ordu'ya bağlı 13. Kolordu İran tarafına Kutulammare'den 9 Mayıs 1916'da Ali İhsan Sabis komutasında yola çıktı. Enver Paşa da 19 Mayıs 1916'da Bağdat'a gelip görüşmelerde bulundu. Diğer kolordu olan 18. Kolordu ise Bağdat tarafını savunuyordu. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Ömer Naci müfrezesi de bu kuvvetlere yardımcı olarak gönderildi.

Ömer Naci burada tifüse yakalanmış ve tedavi için getirildiği Kerkük'te 29 Temmuz 1916 da vefat etmiştir. 13. Kolordu 11 Haziran 1916 da Korato ve Kasr-ı Şirin'i, 1 Temmuz 1916'da Kirmanşah'ı Ruslarla savaş ederek ele geçirdi. Rusların General Raratof kumandasındaki kolordusuna karşı harekâtı geliştirerek Kirmanşah'ı ele geçirince, Başkumandanlık, Hamedan'ın da işgal edilmesini istedi. 10 Ağustos 1916'da Hamedan da ele geçirildi. Bu Kolordu'nun başhekimi Dr. Osman Nuri Ertekin idi. Dr. Ömer Faruk Uluğ da bu cephede çalıştı.[1039] Kermanşah da kurulan askeri hastanede çalışan yedek doktor Yüzbaşı Hayrettin ve Ferit Beyler görev sırasında hastalanarak vefat ettiler. Kermanşah'ın düşmesi Bağdat'ta sevinçle karşılanmıştı. Bu kolordumuz Memdan'ı almış ve Biçer ile Devşet-i Abad sırtlarına kadar gelmişti.[1040] Ancak bir kolordunun Bağdat'tan bu kadar uzaklaşması buranın savunmasını zayıflattı. Mayıs-Eylül arası aşırı sıcak olduğundan savaşa ara verilmiş, İngilizler hazırlıklarını yapmışlardı. Bizim ordu İngilizlerin yeni bir harekâta çıkmayacağını zannediyordu. 13. Kolordu da İran'da idi. İngilizlere karşı kuvvetimiz azalmıştı. Sonunda da İngilizler yaptıkları taarruzlarla Bağdat'ı işgal etmişti.

Bu sırada Tahran askeri ateşesi Binbaşı Ömer Fevzi (Mardin) Bey İran ile ilişkilerin geliştirilmesi ve İttihad-ı İslam için Avrupalıların yaptığı gibi Tahran'a Türk doktorların gönderilmesinin uygun olacağını 27 Ağustos 1917 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta belirtmişti. Bu telgrafa göre İranlıların sağlık hizmeti kötüydü. İran şahının makam doktoru bile bir Fransız doktordu ve orada Amerikan yardım kuruluşunda çalışan 2 doktordan başka doktor yoktu. Bunun üzerine Harbiye Nezareti bu teklifi uygun görür ve İran'da çalışacak gönüllü bir sağlık kurulu 28 Eylül 1917 tarihinde oluşturulur. Ömer Fevzi Bey'in 28 Eylül 1917 tarihinde gönderdiği telgrafta Umur-ı Şarkiye Dairesi (Teşkilat-ı Mahsusa) tarafından uygun görülen İran'a gidecek heyette şu doktorlar vardır:

Başkan: Dr. Reşat Bey: Tıp Fakültesi Dâhiliye müdürü, Cildiye ve Zührevi Hastalıklar mütehassısı, Tıbbiyeden birincilikle mezun olmuştur ve Almanya ve Fransa'da eğitim görmüştür, Aza: Doktor Bahattin Şevki Bey, Aza: Doktor Faik Bey, Aza: Doktor Haydar Bey, Aza: Doktor Nezarettin Bey. Bu heyetin Tahran'da açılacak Tıp Fakültesinin nüvesini oluşturması istenmiştir.[1041] Tahran Askeri Ateşesi Ömer Fevzi Mardin'in telgrafında belirttiği Dr. Reşat Bey, Dr. Hasan Reşat Sığındım'dır. Dr. Hasan Reşat Sığındım (1884-1971), 1916 da İstanbul Tıp Fakültesi Dâhiliye Müdürü ve Fizyoloji hocasıydı. Dr. Ha-

1039 Fethi Erden s. 234

1040 Barış Metin, Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007 Ankara, s. 101-108

1041 Barış Metin, Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007 Ankara, s. 15

san Reşat Sığındım'ın ve diğer sıhhi kurul üyelerinin İran'da görev yapıp yapmadığını saptayamadım. Ancak Ömer Fevzi Mardin ile Dr. Hasan Reşat Sığındım'ın dostluklarının Cumhuriyet döneminde de devam etmişti.

İran'da Teşkilat-ı Mahsusa için çalışan ve Ubeydullah Efendinin Afganistan seyahatine katılan ve ona bağlı görev yapan Dr. Fahri Kutlar burada İngilizlere esir düşmüştü.[1042] Ubeydullah Efendi'nin gezisi 24 Ağustos 1918'de İngilizler tarafından Tahran'da tutuklanmasıyla sonlandı. Ubeydullah Efendi Kabil'e ulaşamamıştı. İstanbul'a götürülerek hapsedilen Ubeydullah Efendi, 1919'da serbest bırakıldı. 1920'de yeniden tutuklanarak Malta'ya gönderildi.[1043]

Rauf (Orbay) müfrezesindeki görevi sonrası Tahran Büyükelçiliğinde çalışan Dr. Fikret Onuralp (Nüfus kayıtında Tokattin ve Nakittin Fikret Onuralp) de Teşkilat-ı Mahsusa için görev yapmaktaydı.[1044]

Ömer Fevzi Mardin (1878-1953), önceleri Rauf Orbay ile Hamidiye zırhlısında savaşmış kahraman bir askerdi. Jandarma Mektebinde muallim iken Rauf Orbay vasıtasıyla "Küçük Hüseyin Efendi" diye tanınan Ankaravi Hüseyin Hüsnü Bey'in dervişi oldu. 18 Nisan 1923 tarihinde Albay iken hastanedeki bir muayene sonrası emekli edildi. Cumhuriyet döneminde Arusi-yi Selami tarikatının kurucusu ve piri oldu. Arusi şeyhi Ömer Fevzi Mardin'in Kalamış'taki mütevazi evi bir Dergah halini aldı ve 1953 yılında vefat etti.[1045]

Irak Cephesi'nden Hindistan'a esir olarak giden hekimler

Irak cephesinde esir düşen askerler İngilizler tarafından Hindistan'a sevk edilmişlerdi. Basra'dan Bombay'a gönderilen esirler arasında Dr. Halil Gözüaydın, Dr. Hamid Şakir, Dr. İbrahim Akduman, Dr. İbrahim Ethem Kuray, Dr. Ahmet Emin, Dr. Andon Mısır ve Dr. Behiç Bey vardı.[1046] Bunlar daha sonra Birminya'nın (Burma) başşehri Rangoon'un kuzeyindeki İrravadi nehri kıyısındaki Thatmyo şehrine götürülmüşlerdi. Thatmyo esir kampında göz doktoru Hamid Şakir Bey kamp kumandanının annesinin katarakt ameliyatını yaptığı için onun güvenini kazanmıştı.

Bu esir kampında Tabip Yarbay Behiç, Dr. Ahmet Öy, Tbp. Yüzbaşı Yusuf, Tbp. Yzb. Mustafa, Tbp. Yzb. Mehmet Osman, Tbp. Ütğm. Suat, Tbp. Ütğm. Aghia (Hacı) da vardı. Tabip Yüzbaşı Sabri şuurunu yitirmiş olduğundan kampın 200 metre uzağındaki Thatmyo kalesindeki odalarda kalıyordu.[1047] Dr. Ahmet Öy bu kampta 17 ay esir kaldığını biyografisinde vermiştir.[1048] Bombay'a gelen diğer bir esir kafilesinde Dr. Mehmet

1042 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, Nöbetçi Yayınevi, 2008 İstanbul 2. Baskı, s. 33

1043 Ömer Hakan Özalp, Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Malta, Afganistan ve İran Hatıraları, Dergah Yayınları, 2002, İstanbul, 2. Baskı, s. 220

1044 İsrafil Kurtcebe, Mustafa Balcıoğlu, Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi: Rauf Bey Müfrezesi, s 268 OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi dergisi) Sayı: 3

1045 Mim Kemal Öke, Ömer Fevzi Mardin Gazi ve Sufi, İrfan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 30,95

1046 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1959, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1959, s. 15

1047 Cemalettin Taşkıran, Ana Ben Ölmedim, 1. Dünya Savaşı'nda Türk Esirler, İş Bankası yayını, 4. Baskı, 2011, İstanbul, s. 154

1048 Fethi Erden s. 301

Emin (Valde-i Atik), yedek doktor Halil Çankırı (Milli Mücadele'de 1921'de Çankırı Hastanesi Sertabibi), Dr. Atıf gibi 7 doktor vardı. Kut'lAmmara'da esir düşen Helepli Dr. Nuri Canyurd, Firuzağalı Dr. Cevdet Alkaya, Dr. Cemal Berksun da Bombay'a esir olarak gidenlerdendir.[1049] Hindistan'da esir olarak bulunanlardan bazıları ise şunlardı: Edirneli Dr. Bahattin Öğütmen, Dr. Saip Giray, Dr. Hasan Şahin (malul halde kamptan kaçmıştı), Dr. Yüzbaşı Yusuf İzzeddin (dönerken Yunanlılara esir olmuştur), Dr. Mehmet Nuri Ergöklü, Dr. Rıfat Usel (Saranof şehrinden kaçarak İslam ordusuna katılmıştı), Dr. Hakkı Mehmet, Dr. İbrahim Akman (1882-?), Dr. Mahir Rıfkı Danışman. Hindistan'daki esir asker ve hekimlerin tümü daha sonra Mısır'a gönderilmiş, Mondros Mütarekesi sonrası İstanbul'a gelmişler ve Çengelköy'de kışlada kaldıktan sonra çoğu Milli Mücadeleye katılmak için Anadolu'ya geçmişlerdir.[1050]

Dr. İsmail Saip Giray ise Bombay'da esir edilerek Tana hapishanesinde 5 ay tutuklu kalmıştır. 1915'te İstanbul'a gelerek çeşitli askeri vazifelerde bulunmuştur.[1051]

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Irak cephesinde esir düşen doktorlar hakkında bulabildiğim kayıtlarda Bilal oğlu Tabip Yüzbaşı Ahmet'in Kut'ülammare'de esir düştüğü,[1052] Tabip Yüzbaşı Hüseyin Rıfat Efendinin Hindistan'daki esaretten kurtulup Tahran'da bulunduğu,[1053] Tabur Tabibi Maçkalı Bilal oğlu İshak Efendinin İngilizler tarafından esir edildiği ve Basra'ya götürüldüğü ve esir bir İngiliz tabibi ile mübadele edileceği,[1054] İngiliz tabibi Yüzbaşı W. C. Spackman'ın esir alındığı,[1055] 27.3.1917'de Doktor Michel Kol ile Binbaşı Osman Efendinin ve Doktor Alechine ile Tabip Hasan Cavit Bey'in mübadele edildiği,[1056] Bağdat Menzil Tabibi Dr. Behiç Efendi'nin Bombay'da bir İngiliz Hastane gemisinde çalıştığı,[1057] ve Kırımlı Tabip Yüzbaşı Kaplan oğlu Mehmet Şerif'in İhayetmyo esir karargâhında serbest olarak bulunduğu[1058] kayıtları vardır.

Irak cephesinde İngilizlere esir düşerek Hindistan'da 4 yıl kalan hekimlerden birisi Edirneli Dr. Bahattin Öğütmen'dir. 1882'de Edirne'de doğan Dr. Bahattin Öğütmen 1905 yılında Askeri Tıbbiye'den mezun olduktan sonra Trablusgarp, Balkan ve 1. Dünya Savaşlarına katılmıştır. Çanakkale Savaşı'na katıldıktan sonra Irak cephesinde İngilizlere esir düşmüştür. Yurda dönüşünde Kurtuluş Savaşı'na 18. Fırka Baştabibi olarak katılmıştır. 1923 yılında binbaşı iken emekli olmuş ve Edirne Halk Fırkası reisi olmuştur. 1929-1932 yılları arası Trakya Un Fabrikası işletmiş, sonra bunu satarak hekimliğe dönmüştür. 1946-1950 yılları arası Demokrat Partiden Edirne milletvekili seçilmiştir. 1948 yılında Millet Partisi'nin kuruculuğu yapmıştır.1953 yılında vefat etmiştir. Günümüzde Edirne Karağaç'ta tarihi Dr. Bahattin Öğütmen Konağı vardır.[1059, 1060]

1049 Fethi Erden, s. 53
1050 Kemal Özbay, Cilt 1, s. 347-350, 357
1051 Fethi Erden, age, s. 99
1052 BOA,HR.SYS, No:21935/3
1053 BOA, HR. SYS, No: 2211/30
1054 BOA, HR. SYS, no: 2197/11
1055 BOA, HR.SYS, No 2260/21
1056 BOA, HR.SYS, No: 2240/2
1057 BOA, HR.SYS, no: 2202/2
1058 BOA, HR. SYS, No: 2195/46
1059 Özlem Ağırgan, Edirne İsimler Sözlüğü, Özlem Kitabevi, Edirne, 2004, s. 173,174
1060 Fethi Erden, s. 166

Hindistan'a Irak cephesinde iken esir olarak giden Başçavuş Nurettin Peker anılarında esaretten dönüş sonrası İstanbul'a geldiklerini ve 8 Aralık 1920 günü İstanbul'da Süleymaniye Camisinde 8 bin esirin kışla halinde bekletildiğini, para yok diye sevk verilmediğini anlatır. Bunun üzerine Esir Müfettişliğinin bulunduğu Şehzadebaşı'ndaki Letafet Apartmanına giderek o sırada buranın kumandanlığını yapan ve daha önce Balkan Savaşı'nda Selanik'i tek kurşun atamadan teslim eden Kara Tahsin Paşa ile görüşürler. Ancak Tahsin Paşa yüz vermez. Üç gün sonra tekrar şikâyet ettiklerinde bu defa silahlı bir İngiliz bölüğüyle Tahsin Paşa gelir ve *"Mustafa Kemal gibi bir eşkıya herifin yanına mı koşacaksınız? Saltanatı tehlikeye mi düşüreceksiniz, sizi alçaklar!"* der. Esirler de bunun üzerine *"Alçak sensin! Selanik'i teslim ettin! Şimdi de İstanbul'u mu teslim edeceksin"* diye bağırarak küfür ederler. *"Tahsin Paşa İngiliz kumandana "Bunlar bizim başımızı bela olacaklar, bunları kovalım gitsinler"* der. Ondan sonra ayrılabilirler.[1061]

Mısır esir kampları

Suriye cephesinde esir alınan hekimler Mısır'daki İngiliz esir kamplarına gönderilmişti. Burada bulunan hekimlerden bazıları şunlardır: Opr. Dr. Mazlum (Boysan, daha sonra general olacaktır), göz tabibi Dr. Ahmet Cevdet Uğur, Dr. Salih Akra (1886-1965), Dr. Rıza Arısan, Dr. Mehmet Rıza Erksan (1886-?), Dr. Mustafa Bahettin Diçer (1890-?), Dr. Yarbay İsmail Hakkı, Dr. Rıfkı Danışman (1890-), Dr. Faik Gürbaş (1887-?, Milli Mücadele'de Bandırma'da tekrar Yunanlılara esir olmuş, ancak kaçmış ve cepheye katılmıştır), Dr. Abdullah Üresin, Dr. Ahmet Hamdi Öztekin, Dr. Tahir İbrahim Dümerg (1870-1944), Dr. İhsan Arif Özgen (1888-1940) ve 20 civarında başka hekim vardı. Bunlar esir kamplarının doktorluğunu yapmışlardı. Bu hekimlere İngilizler belirli bir miktar maaş vermişlerdi. Bu sırada Mısır ve Hindistan'da yüz bini geçen Türk esir vardı. Bunların Mısır'dan taşınması için Hilâl-i Ahmer iki gemi kiraladı ve 1919 sonbaharından itibaren İstanbul'a taşınmaları gerçekleştirildi. Gelenler cami ve kışlalarda misafir edildi. Hasta olanlar Haydarpaşa Askeri Hastanesine yatırıldı.[1062]

Asir'de çalışırken İngilizlere esir düşen Opr. Dr. Nuri Arıkan (1882-1958) ve Dr. Mehmet Saip Sav (1880-?) Mısır'da 9 ay esir olarak kalmıştı.[1063, 1064] Dr. Hüseyin Dora (1878-?) ise Mısır Tura kampında esir olarak kalmıştır.[1065] Dr. Galip Pertev Türegün Mısır'da 6 ay esir olarak kaldı.[1066]

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, Mısır Sina Zabitan esir kampında Dr. Mehmet Rüştü Bey'in ve Adliye Nezareti Umur-ı Cezaiye Müdür Muavini Galip Bey'in oğlu Şeyhzade Tabip Yüzbaşı Ahmet Rıfat'ın Mısır'da Seyyidülbeşer'de esir olarak bulunduğuna dair kayıtlar vardır.[1067]

Dr. Bedri (Bedrettin Celal) Beken (1891-1953) 1918'de Kafkas Cephesinden Filistin

1061 Nurettin Peker, Tüfek Omza, Doğan Kitap 2009 s. 226, 227
1062 Kemal Özbay Cilt 1, s. 366
1063 Fethi Erden, a.g.e., 20
1064 Fethi Erden, s. 194
1065 Fethi Erden, s. 78
1066 Fethi Erden s. 231
1067 BOA, HR. SYS no: 2251/90

cephesine gelmiş ve burada esir düşmüştü. Mısır'da Belbeis kasabasında 2 yıldan fazla esir olarak bulundu ve Türk esirleri hastanesinde çalıştı.[1068]

Mısır'daki Kahire İngiliz Esir kampında bu sırada 229 kadın ve 207 çocuk vardı. Burada (1916 yıllarında) esir olarak kalanlardan birsi Balıkesirli Ebe Hatice Müzeyyen Hanımdı. Hicazın Cidde Sancağı ebesi iken esir alınarak buraya getirilmişti.[1069]

Cidde'de esir olan Dr. Faik Fikret Doğru da Mısır Seydibeşir esir kampında kaldı.[1070] Esaretten dönüşünde Milli Mücadeleye katılmak için İnebolu'ya varmış bu defa yanlış bir anlaşılma nedeniyle kabul edilmeyerek İstanbul'a geri gönderilmişti.

Dr. Mustafa Celal Kansu (1880-?) ise Yemen'de esir olmuş Mısır İskenderiye'de 7 ay esir olarak kalmıştır.[1071] Dr. Mustafa Reşit Katı da Yemen'de esir olmuş ve Mısır'a getirilmişti.[1072]

Mısır'daki Tel-el Kebir esir kampında bulunan 1200 askerin gözlerinin kör olması konusunda şikâyetler olmuştu. Bu kampta bulunan Dr. Binbaşı İbrahim Hakkı ve Mustafa Beyler esir Türkleri tedavi ediyordu. Bu kampta bulunan Ermeni doktor ve hemşirelerden şikâyet edilmişti. İzmir'e 11 Nisan 1919 ve 21 Nisan 1919 tarihinde İngiliz Gemileriyle getirilen Türk esirler içinde göz rahatsızlığı ve kör olanların çok olması dikkati çekmiş ve inceleme ve soruşturma yapılmıştı. Esir Türkler ifadelerinde ilaçlı havuzlara sokulduktan sonra gözlerinin bozulduğunu ifade etmişlerdi.[1073]

Dr. Ahmet Cevdet Uğur (1876-1970) Taif'de esir olduktan sonra İskenderiye Seydibeşir esir kampına gönderildi. Sonra Tellülkebir ve Belbeis esir kampında esir askerlerin göz hastalıklarını başarıyla tedavi etti.[1074]

Yemen Kolordusu Sıhhiye Müfrezesinde görevli iken İngilizlere esir düşen Dr. Süleyman Sudi Mısır'da Belbeis Hastanesinde görevlendirilir. Dr. Süleyman Sudi bu hastanede İngilizlerin yeterli ilaç vermediğini, yemek olarak bardak içinde bakla sapı verdiklerini hastaların bu nedenle sefil olduklarını anlatmıştır. Esirlerden Dr. Başhekim Kadri, Kantara'da Süveyş yakınlarında telle çevrili bir yere hapsedildiklerini, suyu atların içtikleri kaplardan içtiklerini ve atlardan kalan pis ve saman dolu su içmek zorunda kaldıklarını, taşındıkları vagonların gübre dolu olduğunu anlatmıştır. Yemen Ordusu Sıhhiye heyetinden komutan yardımcısı Dr. İsmail Hakkı da bavullarının ve eşyalarının soyulduğunu belirtmiştir. Hicaz Sıhhiye ekibinde Dr. Faik Fikret (Doğru) Mısır'da sürgün olan ailesine teslim edilmek üzere verdiği 34,5 Mısır lirasının sadece 16,5 lirasının ailesine verildiğini rapor etmiştir. Asir Bölgesi Başhekimi Dr. Rıfat Bey de önce Süveyş'teki Camaran adasına daha sonra Mısır'da bulunan Hindistan kampına gittiklerini rapor etmiştir. Bu sırada savaş esirleri müfettişi olarak Türk esirlerden Dr. Albay Necip Bey esir kampında çalışıyordu. Seydi Beşir esir kampında çalışan hekimlerden birisi Dr. Nevzat Bey'di.[1075]

1068 Fethi Erden, a.g.e., s. 47
1069 Aydın Ayhan, 1. Dünya Harbi'nde Esirlere Dair, Tıp Tarihi Araştırmaları dergisi, Sayı 16, 2009, İstanbul s. 224
1070 Fethi Erden, s. 76
1071 Fethi Erden, s. 133
1072 Fethi Erden, s. 134
1073 Selçuk Ural, Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu dergisi s. 37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 187-210
1074 Fethi Erden s. 233
1075 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları, İş Bankası, 2013, s. 489-493

VIII. Bölüm
Çanakkale, Galiçya ve Romanya Cepheleri

Mustafa Kemal Çanakkale'de

Çanakkale Savaşı'nın birçok nedeni vardır. İngiliz arşiv belgelerine göre İngilizler Çanakkale Boğazı'na denizden yapılacak başarılı bir harekat ile Türk ordusunun ikiye bölüneceğini, İstanbul ve Boğazlar'ın Müttefik devletlerin kontrolü altına gireceğini, Tuna'ya bir geçit açılacağını, Rusya ile iletişim kurulacağını, Rusya'nın zengin tahıl ambarlarına sahip olma imkanının sağlanacağını ve ayrıca Karadeniz limanlarında kilitlenmiş durumda olan ticaret gemilerinin serbest bırakılmasının sağlanacağını düşünmüşlerdi.[1076]

Çanakkale Savaşları'nın birinci safhası 19 Şubat 1915 günü 12 düşman zırhlısının Boğaz'a girip Türk mevzilerini bombalamasıyla başladı ve bu deniz harekâtı 18 Mart 1915 günü bitti. İkinci safha ise 25 Nisan 1915'te düşman ordularının Anadolu'da Kumkale ve Gelibolu yarımadasında pek çok noktada karaya çıkmasıyla başladı ve 7 Ocak 1916 günü düşmanın Seddülbahir'den çekilmesiyle sona erdi.[1077]

Çanakkale Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin deniz harekâtı 19 Şubat 1915'te başladı. 13 Mart 1915'e kadar düşman gemileri Osmanlı tabyalarını top ateşine tuttu ve mayın tarama gemileri olabildiğince yol açtı. Boğazları zorlayarak geçebileceklerine inanan düşman kuvvetlerinin, kararlı ve dirençli bir karşılık almaları bu işin o kadar da kolay olmadığını gösteriyordu. Bir ay boyunca yapılan binlerce mermi atışının ardından çok da büyük bir gelişme elde edememişlerdi. İtilaf devletleri, kısa bir aranın ardından bir sonraki saldırıyı 18 Mart 1915 tarihinde gerçekleştirmişlerdir. Hedef, Çanakkale Boğazı'nın sadece 1 mil genişliğindeki en dar noktasıydı. Amiral John de Robeck komutasındaki en az 16 savaş gemilik dev donanma Çanakkale'yi geçmeye kalkmıştı. Nusret mayın gemisinin boğazın Asya tarafına yerleştirdiği deniz mayınlarına İngiliz *HMS Ocean*, *HMS Irresistible* ve Fransız *Bouvet* gemileri çarpmıştır. Özellikle *Bouvet*'nin çarptığı mayın, onun cephaneliğini patlattığı için hızlıca batmıştır. Diğer iki gemi ise saatler sonra batmıştır. Bu savaşı kurmay başkanı olan Selahattin Adil Paşa yönetmesine rağmen Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Albay (sonra Paşa) Enver Paşa tarafından 18 Mart kahramanı ilan edilmişti (Yetkin İşcen katkısıdır). Ancak 18 Mart'a kadar geçen bu dönemde boğazın girişinde bulunan Rumeli yakasındaki Seddülbahir ve Ertuğrul tabyaları ile Anadolu yakasındaki Kumkale ve Orhaniye tabyaları tahrip edilmişti.

Düşman donanması Seddülbahir, Orhaniye ve Kumkale istihkâmlarını bombardımana başladığında 9. Fırka seyyar hastanesi operatörü olarak görev yapan ancak geçici olarak Çanakkale Merkez Hastanesi'nde çalıştırılan mükellef (yedek) Yüzbaşı Opr. Dr.

1076 Figen Atabey, İngiliz Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri'nin Deniz Harekatı, Askeri tarih Araştırmaları dergisi, Yıl 8, Sayı16, Ağustos 2010, Genkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Anklara, s 153

1077 Aydın Ayhan, Çanakkale Ah Çanakkale, Şehitkale Yayıncılık, 2. Baskı 2005 s. 261

Ömer Vasfi (Aybar) derhal Maydos (Eceabat) hastanesine görevlendirildi. Hastanede İstihkâm cephaneliklerinin patlamasıyla meydana gelen 50 kadar ağır yaralı ile karşılaştı ve tedaviye başladı. Bu sırada İngilizler Maydos'u bombalamış ve şehrin Rum halkı yaralanmıştı. Maydos halkına şehri terk etmesi söylenmesine rağmen terk etmemişti. Opr. Dr. Yzb. Vasfi Bey yaralanan Maydos metropolitinin gangren olan ayağını ampüte ettiyse de ertesi gün öldü. Bombardımanın ertesi günü Kolordu Kumandanı Esad Paşa ile sıhhi müşavir Dr. İbrahim Tali bu hastaneyi ziyarete geldiler. Birliklerdeki askerler parça parça buraya getirilip sağlıkları kontrol ettiriliyordu. Bu hastaneye 19 Fırka kurmay Başkanı İzzeddin Çalışlar ve 9. Fırka kurmay başkanı Hulusi (Conk) gelip sağlığı uygun olmayan erleri tasfiye ederlerdi. Kara harekâtının başladığı gün de burası donanma ateşiyle bombardıman edildi ve Maydos hastanesinde kurşun sesleri altında yaralılar tedavi edildi. Yaralıların sayısı binleri aşmış, şehir baştanbaşa hastane olmuştu. Dr. Vasfi Aybar bir yaralıya trakeotomi yaparken hastaneye bomba düştü, yanmaya başladı ve kendini dışarı zor attı. Hastanedeki birçok yaralı yanarak öldü. Hastane personeli bu nedenle dağıldı. Maydos yangın yeri oldu ve sokaklar cesetlerle doldu. Dr. Vasfi ateş altındaki sokaklar arasından geçtikten sonra önce büyük bir bina olan yaralı zabitan hastanesine gitti ve daha sonra da Merkez Kumandanlığına giderek Müstahkem Mevki Kumandanı Cavit Paşa'ya telefonla durumu anlattı ve yardım istedi. Akşama doğru Kilye limanına yaklaşan Basra ve Halep vapurlarına yaralılar ve sağ kalmış Maydos halkı bindirildi. Verilen acil bir emirle Opr. Dr. Yzb. Ömer Vasfi Bey Ağaderesi denilen Kilidülbahir yanındaki zeytinlikte çadırlar kurarak seyyar hastanesini faaliyete geçirdi. Bu sırada yaralılar Ağaderesi'ne gelmeye başladı. Düşman ertesi günü Gelibolu'yu sonra da Çanakkale'yi bombardımanla yakmaya başladı.[1078]

İngilizlerin devletlerarası yükümlülüklere ve kurallara aykırı olarak Çanakkale muharebeleri sırasında Maydos kasabasını ve Hilâl-i Ahmer bayrağı çekili hastaneyi top ateşiyle tahrip etmeleri Hariciye Nezareti vasıtasıyla protesto edildi.[1079]

Yarbay Mustafa Kemal, 20 Ocak 1915 tarihinde Sofya Askeri Ataşeliğinden ayrılarak Tekirdağ bölgesinde yeni kurulmakta olan 19. Tümen Komutanlığı'na atandı. 2 Şubat 1915 günü Tekirdağ'a vardı; ancak ortada tümen yoktu. Burada emir subayı üsteğmen ile koruması olarak verilen Çerkeşli Hasan Çavuş'un mangasıyla Tekirdağ'daki sahil kışlasına yerleşti. Diğer birliklerden gelen askerlerle 25 Şubat'a kadar Tekirdağ'da bu tümeni oluşturdu ve Çanakkale savunmasına katılmak üzere Maydos'a (Eccabat) gitti. Burada 3. Kolordu Komutanı Esad (Mehmet Esad Bülkat) Paşa'ya bağlı olarak çalışmaya başladı ve 25 Şubat 1915 tarihinde Ece Limanı-Seddülbahir-Morto Limanı kıyısını korumakla görevlendirildi. 19. Tümene bağlı olarak 3 piyade tümeni bağlıydı. Bunlardan 72. ve 77. Alay'ın askerlerinin çoğunu Halep'ten gelen Arap askerler oluşturuyordu. Mustafa Kemal'in fırkası Maydos ve Arıburnu arasındaki bir köyü karargâh yaptı. Miralay Halil Sami Bey kumandasındaki 9. Fırkanın merkezi Maydos (Eceabat) oldu.

1078 Mükellef Yüzbaşı Opr. Dr. Ömer Vasfi, Hayat Tarihi mecmuası, Mart 1967, Sayı 2 den aktaran Çanakkale 1915 dergisi, Aralık 2009, Sayı 4, yıl 2, Bir Görgü Tanığının Ağzından Maydos Bombardımanı, s. 27-29

1079 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları, İş Bankası Yayını, 2013, İstanbul, s. 131

9. Fırka emrinde bu sırada Dr. Hüseyin Enver Sarp (1887-1960) görev yapıyordu. Dr. Hüseyin Enver Sarp buradan 9. Fırka sertabibi olarak Kafkas Cephesine gidecek ve orada bir süre sonra 3. Ordu Sıhhiye muavini olacaktır.[1080]

Çanakkale Savaşı'nı yöneten General Liman Von Sanders, düşmanın Çanakkale'ye nereden saldıracağı, karaya nereden çıkacağını iyi tahmin etmiş, ama hangisinin asıl çıkarma yeri olacağı konusunda yanılgıya düşmüştür. Bunun nedeni de, çıkarma tarihinden iki gün önce karaya vurarak yakalanan E-15 denizaltısından çıkan İngiltere'nin eski Çanakkale konsolosu Palmer'dan alınan ifadelerdir. Rolünü çok iyi oynayan bu istihbarat subayı, Türk savunmasını planlayanları yanıltmayı başarmıştır. Sanders'in planıyla birliklerin çoğu geri bölgelerde konuşlandırılmış, kıyılarda ise az bir kuvvet bırakılmıştı (Yetkiş İşcen katkısı).

Böylece düşman rahatlıkla Arıburnu, Seddülbahir ve Kumkale bölgesine 25 Nisan 1915 sabahı çıkarma yaptı ve arkasından Conkbayırı ve Kocaçimen bölgelerine kolayca ilerledi. Sekiz buçuk ay sürecek olan Çanakkale kara muharebeleri böylece başladı. 25 Nisan günü 77. Alay 700'e yakın zayiat verdi. 19. Tümen 77. Alay tabibi bu sırada Dr. Halit Akın (1883-?) Bey'di. Halit Akın daha sonra bu tümenle Galiçya'ya gitti. Sonra Milli Mücadele'ye katılıp İstiklâl madalyası aldı.[1081] Dr. Şekip Habib Uslu (1890-1935) ise Seddülbahir savaşlarının sonuna kadar iştirak etmişti. Çanakkale'den sonra İkinci Kanal Harekâtına tayin oldu.[1082]

Savaşın ilk 23 günlük kanlı savaşları Yarbay Mustafa Kemal'in olduğu bölgede oldu. Düşmanı ilk olarak Yarbay Mehmet Şefik (Aker) Bey (ilerde Milli Mücadele'de Aydın Bölgesi 57. Tümen Komutanı) komutasındaki 9. Tümene bağlı 27. Alay karşılamış ve kahramanca savaşmaya başlamıştı. 27. Alay'ın başhekimliğini bu sırada Dr. Binbaşı Rakım Bey yapıyordu.[1083] Saat 6.30'da 9. Tümen'den Mustafa Kemal'e yardım çağrısı geldi. Mustafa Kemal durumun kötüye gittiğini anlayıp ihtiyatta olmasına rağmen 19. Tümeni harekete geçirmek istemiş; ancak General Liman Von Sanders'den bir türlü emir alamamıştı. Bunun üzerine kendisi emir beklemeden inisiyatifi üzerine alarak bağlı alaylarıyla birlikte harekete geçti. Bu sırada düşmanın sağ kolunun karşısında Albay Halil Sami Bey komutasındaki 9. Tümen vardı. Mustafa Kemal tek güvendiği alayı olan 57. Alay ve bir batarya topla düşmanın sol koluna doğru Bigalı Köyü'nden başlayarak Conkbayırı'na doğru birliklerini hareket ettirdi. Amacı stratejik öneme sahip olan Conkbayırı ve Kocaçimendağı silsilesini düşmana kaptırmamaktı.[1084]

Conkbayırı'na ulaştığı sırada 9. Tümen'e bağlı 27. Alay'a ait ufak bir birliğin geri çekildiğini gördü ve sordu:

"Niçin kaçıyorsunuz?"
"Efendim, düşman!"

1080 Fethi Erden, Türk Hekileri Biyografisi, 1948, s. 193
1081 Fethi Erden, a.g.e., s. 7
1082 Fethi Erden, s. 319
1083 Ahmet Yurttakal, Arıburnu'nun Şanlı Müdafaası ve 27. Alay 2. Tabur 4. Bölüğünün Hazin Hikayesi; Çanakkale Savaşı Editör: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, 2006, İstanbul, s. 161
1084 Gürsel Göncü, Şahin Aldoğan, Siperin Ardı Vatan, MB Yayınları, 2006, İstanbul, s. 41, 69

"Nerede?"
"İşte!" diyerek 261 rakımlı tepeyi gösterirler.
"Düşmandan kaçılmaz!"
"Cephanemiz kalmadı."

"Cephaneniz yoksa süngünüz var," der ve bağırarak süngüyü taktırır. Türk askeri yere yatınca düşman askeri de yere yatar. Böylece Conkbayırı'nın düşman eline geçmesi önlenir. Daha sonra Yarbay Manastırlı Hüseyin Avni (Orgeneral Tekin Arıburun'un babası) komutasındaki 57. Alay'ın yardımıyla düşman geri püskürtülür. 628 kişiden oluşan bu kahraman 57. Alay çarpıştıkça şehit vermiş ve sürekli takviye alarak savaşın sonuna kadar bölgede çarpışmıştır. Hatta, Çanakkale'den sonra bir de Galiçya'ya yollanmıştır.[1085]

Mustafa Kemal bu savaşlar sırasında askerlerine şöyle der: *"Aramızda Balkan Harbi zilletinin tekerrüründense ölmeyi tercih etmeyecek birilerinin bulunacağına ihtimal vermiyorum. Lakin aramızda böyle adamlar varsa onları behemehâl tutup kurşuna dizmelidir."*[1086]

Mustafa Kemal'in emir almadan kendi inisiyatifiyle yaptığı ve başarı kazandığı bu taarruz sayesinde büyük bir yıkımın önüne geçilmiş ve Gelibolu yarımadasının en hâkim tepesi olan Koçaçimen'e ilerleyen İngiliz birlikleri durdurularak kıyıya kadar sürüklenmiştir. Mustafa Kemal'in Arıburnu Savaşları'nı yönettiği ve karargâhını kurduğu yere de Fahrettin Altay'ın önerisiyle 10 Mayıs 1915 tarihinde "Kemal Yeri" adı verilmişti.

19 Mayıs 1915 günü yapılan Türk hücumunda birkaç saat içinde 3855 şehit ve 10 bin yaralı verilir. Siperler arasında kalan cesetlerin toplanması ve yaralılar için 20 Mayıs 1919 günü bir ateşkes isteği olur. İngiliz subay Aubrey Herbert 22 Mayıs'ta tel örgüleri geçip 77. Alay Kumandanı Saip Bey ve yanındaki teğmenle görüşür. Biraz sonra Kuzey Grubu Karargâh Kurmay Subayı Ohrili Kemal Bey gelir. İngiliz istihbarat subayı Sam Butler'la beraber gözleri bağlanarak Anzak Karargâhına giderken Herbert rehine olarak kalır. Onunda gözleri bağlanır ve Binbaşı Saip'in çadırına gider. Kemal Bey karargâhta ateşkes koşullarını konuşurken Herbert de Saip Bey'le sohbet eder. Ölülerin gömülmesi 23 Mayıs'ta kararlaştırılırsa da 24 Mayıs 1915'te yapılır. Osmanlı Heyetinde bu sırada başkan İzzettin Çalışlar, 16. Tümenden Yüzbaşı Mehmet, Tümen baştabibi Hüseyin Hüsnü, 14. Alaydan Tabip Ziya, tercüman teğmen Ziya, İngiliz heyetinden Skeen ve Aubrey Herbert vardır. Binlerce şehidin arasında dolaşırken Yüzbaşı Mehmet Nazım (Milli Mücadele'de Kütahya - Altıntaş Savaşı'nda 15 Temmuz 1921 günü şehit düştü, 1886-1921) şöyle der: *"Bu manzara karşısında en medeni insan bile kendini bir vahşi hissetmeli, en vahşi insan bile ağlamalı"*. Bu sırada Türk şehitlerin arasında üzüntüyle dolaşan ve Kanlısırtta birçok fotoğraf çeken yaşı 60'ı geçmiş olan Avusturalyalı askeri Doktor Charles Snodgrass Ryan da vardır. Dr. Ryan (1877-1878) Osmanlı Rus harbinde Plevne'de Gazi Osman Paşa zamanında Osmanlı Ordusunda görev yapmış ve sonra Erzurum'da Hilâl-i Ahmer'de çalışmıştı. Anılarını 1897'de Londra'da basılan *"Under the Red Crescent"* isimli kitapta toplamıştı. O yüzden ona "Plevne Ryan" ismi takılmıştı. Ça-

1085 Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara,s.77
1086 Klaus Kreiser, Atatürk, s. 108

nakkale Savaşı sonrası Plevne Ryan uzun yıllar Avusturalya Genel valiliği yapmıştır. [1087]

Seddülbahir Savaşları'nda Mehmet adındaki Bigalı bir çavuş, tüfeğin mekanizması işlemez olunca hırsından tüfeği yere atmıştı, bunu gören bir İngiliz askeri ayağa kalkarak ateş etmeye başlamış, bunun üzerine Mehmet Çavuş hemen eline istihkâm küreğini alarak İngiliz denizcisine saldırmış ve böylece hem kendini hem de yanındaki askerleri kurtarmıştır. Olayı öğrenen Mustafa Kemal, Mehmet Çavuş'u bulmuş ve 7 Mart 1915'te bu kahraman çavuşa madalya verilmesi için yazı yazmıştı.[1088, 1089]

Dr. Cemal Bayraktar (1878-?) Seddülbahir ve Anafartalar Savaşlarına 6. Fırka sertababet vekili ve 6. Topçu alayı baştabibi olarak katıldı.[1090] Dr. Bedri Beken 2. Fırka seyyar hastanesinde görev yaptı.[1091] Dr. Abdullah Sıtkı Önder (1887-?) ise 5. Fırka 15. Alay tabipliği yapmıştı.[1092]

Mustafa Kemal, 1 Haziran 1915'te albay oldu. O, düşmanın Suvla Koyu'ndan çıkarma yapacağını söylemiş; ancak, Kolordu Komutanlığı buna önem göstermeyerek birlikleri başka yerlere yerleştirmişti. Düşman, Mustafa Kemal'in tahmin ettiği gibi Suvla Koyu'ndan 6 Ağustos'ta çıkarma yaptı ve kolayca ilerleyerek Conkbayırı'nı aldı; çünkü önlerinde sadece 2500 kişilik bir Türk kuvveti vardı. Bunun üzerine birçok Türk birliği oraya sevk edildi; ancak, herhangi bir nizam ve intizam yoktu. 5. Ordu kurmay başkanı Albay Kazım İnanç bunun üzerine Mustafa Kemal'i arayarak durum hakkında görüşünü sordu. Mustafa Kemal, Anafartalar bölgesinde durumun çok kritik olduğunu, başarı sağlamak için bu bölgedeki tüm kuvvetlerin kendi kumandasına verilmesini istedi. Ordu kurmay başkanı Kazım İnanç bunun üzerine *"Çok gelmez mi?"* diye sorunca, Mustafa Kemal karşılığında *"Az gelir"* diye cevapladı. [1093] Bunun üzerine, verilen emirle Mustafa Kemal 8-9 Ağustos gecesi Anafartalar Grup Komutanı oldu ve 9 Ağustos'ta İngilizlere saldırma emrini aldı.[1094]

Mustafa Kemal'in Bingazi ve Şam'dan arkadaşı olan Dr. Mustafa Şevket (Bengisu) de Çanakkale'de önce Kumkale'de sonra da Seddülbahir'de görev yaptı. Conkbayırı'nda, Geyikli Birlik denilen bir birlikte görev yapıyordu. Karargâha doğru geri çekilirken bir bomba sonucu atı parçalanmış ve mucize eseri ölümden kurtulmuştu. Bütün bu güçlüklerin sonrasında Dr. Mustafa, Çanakkale Savaşı'ndaki başarılarından dolayı gümüş liyakat muharebe madalyası almıştı.[1095]

Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşı'nda tanıştığı başka bir asker de Topkapılı Mehmet'ti. Topkapılı Mehmet'i Mustafa Kemal onbaşı yaparak manganın başına geçirmiş ve ona "Haydi göreyim seni Topkapılı," diyerek cesaret vermişti. Topkapılı Mehmet yıllar sonra İstanbul işgal edildiğinde "Topkapılı Cambaz Mehmet" olarak nam salmış,

---

1087 Haluk Oral, Arıburnu 1915, İş Bankası yayını, 2012, İstanbul, s. 135-137, 112-115
1088 Şerafettin Turan, Mustafa Kemal Atatürk, Bilgi Yayınevi, 2004, Ankara, s. 133
1089 Uluğ İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu, 1988 Ankara, s. 164
1090 Fethi Erden, s. 43
1091 Fethi Erden, s. 47
1092 Fethi Erden, a.g.e., s. 169
1093 Metin Aydoğan, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı, Umay Yayınları, 2005 İzmir s. 37
1094 Yusuf Hikmet Bayur a.g.e. s.89
1095 Kaya Bengisu, Koca Doktor Mustafa Bengisu, BAB Yayınları No:1, Hür Efe Matbaası, 1993, İzmir, s. 157

Mustafa Kemal'i Şişli'deki evinde ziyaret etmiş ve görev istemiştir. Cambaz Mehmet, Paşa'nın Şişli'deki evini kimsenin haberi olmadan adamlarıyla koruma altına almış ve Anadolu'ya silah ve cephane kaçırmıştır. Topkapılı Cambaz Mehmet, daha sonra M.M. Grubunda yer alarak Milli Mücadele için kahramanlıklar göstemiştir.[1096]

Mustafa Kemal'in "Arıburnu Muharebeleri Raporu'nda teşekkür ettiği subaylar arasında 19. Tümen Baştabibi Hüseyin Hüsnü (Öncü) ve Sıhhiye Bölüğü Baştabibi Dr. İbrahim Efendi'nin adı geçer. Raporda geçen satırlar şöyledir:

"...Sıhhiye hizmetlerini hakkıyla yerine getirmek hususunda fedakârca mesai sarf eden Tümen Baştabibi Hüseyin Bey'e, binlerce yaralıyı kabul ederek iyi tedavi edilmelerini sağlamayı başaran 19. Tümen Sıhhiye Bölük Baştabibi Kıdemli Yüzbaşı İbrahim Efendi'ye... Teşekkürlerimi alenen belirtmeyi vecibeden sayarım," M. Kemal[1097]

Sivaslı Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) ile Anafartalar'da tekrar beraber olması

Mustafa Kemal, verilen emir üzerine 19. Tümen Komutanlığı'nı bırakıp aynı gece bin bir güçlükle Anafartalar Grubu'nu aramaya başlar ve onun başına geçer. Mustafa Kemal, yanına bir süvari subayı ve Trablusgarp Savaşı'nda tanıştığı ve çok sevdiği Sivaslı Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü'yü de alır. Mustafa Kemal, anılarında Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) Bey'i yanında götürmek istemesinin nedenini şöyle anlatır:

"...24 Temmuz'dan (6 Ağustos 1915) beri devam eden muharebeler beni üç gün ve üç gece uykusuzluğa ve durmadan çalışmaya mecbur etmişti. Adeta hasta bir haldeydim, zaten üç dört aydan beri Arıburnu cephesinin kanlı muharebeleri beni o kadar yormuş, o kadar zayıf düşürmüştü ki, bu son günlerin yorgunluğu olmasaydı da gene hasta denecek bir halde idim. Bunun için; fakat bundan daha önemli bir sebep için, Tümen Baştabibi Hüseyin Bey'i yanıma almak istedim. Bu sebep şuydu: Hüseyin Bey gayet metin, muktedir, vazifesini seven, emsalsiz, gayretli ve takipçi bir askeri doktordur. Pekâlâ, tahmin ediyordum ki, Anafartalar Grubu'nda cereyan eden ve edecek olan muharebelerde fevkalade yaralılarımız meydanlarda yığılmış ve yığılacaktır. İşte bu kahraman yaralıların hayatını kurtarmak ve onların gösterdikleri kahramanlıklardan pişmanlık duymamaları için fevkalade bir sıhhiye başkanına ihtiyacım açıktı. Bu zat da bence Hüseyin Bey olabilirdi. Dolayısıyla Hüseyin Beyi ve bir de o gün şehit olan kahraman yaverim Teğmen Kazım Efendi'nin yerine bir süvari subayı alarak gece yarısından yarım saat evvel 19. Tümen Karargâhı'ndan Çamlı Tekke'ye hareket ettim." [1098]

Mustafa Kemal, Anafartalar Grup Komutanlığı'na gelince Dr. Hüseyin Hüsnü'yü hemen Grup Sıhhiye Baştabibi olarak görevlendirir. Anılarında bu konuya şöyle değinir.

"Yapılacak taarruz sırasında sıhhiye hizmetleri, iaşe ve muhabere bakımından acil tedbirler almak lazımdı. Beraber getirdiğim 19. Tümen Baştabibi Hüseyin Bey'i Grup Sıhhiye Başkanlığı ile görevlendirdim. Kendisine gerekli talimatı verip hemen işe başlattım." [1099]

1096 Hıfzı Topuz, Çamlıca'nın Üç Gülü, s. 49-52
1097 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, Kaynak Yayınları, s. 408
1098 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, s. 429
1099 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, s. 434

Mustafa Kemal, 9 Ağustos sabahı dört İngiliz tümenine saldırır ve İngilizleri Anafartalar'dan geri püskürtür. Bu savaşta Mustafa Kemal bir albay olmasına rağmen 11 tümen ve bir atlı tugayı komuta etmişti. Conkbayırı'nın geri alınması için saldırıyı bizzat yöneten Mustafa Kemal askerlerin önüne geçerek sabah 4.30'da kırbacıyla işaret verir. Conkbayırı alınır; ancak düşman karadan ve denizden Conkbayırı'nı top ateşine tutar. Şarapnel parçalarından biri Mustafa Kemal'in göğsüne çarpar, ancak parça saatine rastladığı için kurtulur.[1100]

Anafartalar Komutanı Mustafa Kemal'in yanında o zaman çalışan subaylar İzzettin Çalışlar, Yüzbaşı Tevfik, Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü), Levazım Yüzbaşı Pertev, Kurmay Yüzbaşı Neşet ve Yüzbaşı Hamit'tir.[1101, 1102]

Anafartalar'da görev yapan Opr. Dr. Ömer Avni (Arıkan)

Dr. Ömer Avni Kudüs'te iken Çanakkale Savaşı nedeniyle 30 Nisan 1915 günü 8. Fırka Sıhhiye Bölüğü ile Çanakkale'ye hareket eder. 14 Temmuz 1915 günü 8. Fırka ve Sıhhiye Bölüğü Çanakkale'ye varır. Dr. Ömer Avni (Arıkan) Seddülbahir'de grup sertabibinin emriyle Kirte'de çalışan 10. Fırka Sıhhiye Bölüğü operatörlüğü vazifesine atanır. Burada 9 Ağustos 1915'e kadar 16 gün çalışır ve 6 Ağustos 1915'de başlayan düşman taarruzunda 3000'e yakın yaralı tedavi edildiğini belirtir. Daha sonra fırka ile beraber Anafartalar'da Conkbayırı muharebesine iştirak eder. 8. Fırka Sıhhiye bölüğünde operatör olarak gösterdiği başarılardan dolayı Anafartalar Grubu Kumandanı Mustafa Kemal tarafından harp madalyası ile ödüllendirilir. Anafartalar Grubu kumandanlığının 21 nolu belgesinde 8. Fırka Kumandanlığına yazılan yazıda Mustafa Kemal imzasıyla şöyle yazılır:

"Fırkanız Sıhhiye Bölüğü sertabibi Ali ve operatör Yüzbaşı Ömer Avni Efendiler harp esnasında vezaif-i mevdu'larını hüsn-i ifa ve şayan-ı takdir bir surette icra ettikleri grup ve ordu sertababetlerinin verdikleri raporlardan anlaşıldığından birer kıt'a harp madalyasıyla taltif ettim. Kurdela ve madalyalar gönderilmiştir. İki harp madalyasıyla beraber sekizinci fırka-i sıhhiye bölüğü sertababetine irsal olunur."

Gönderildi notunun altında Sekizinci Fırka kumandanı Miralay Ali Rıza Bey'in adı bulunmaktadır. Dr. Ömer Avni Çanakkale'den sonra bu defa yine Mustafa Kemal'in bulunduğu Çapakçur cephesine katılacaktır.[1103]

Mustafa Kemal'in hastalanması ve Dr. İbrahim Tali'nin ziyareti

Mustafa Kemal, İngilizler Çanakkale'yi boşaltmadan bir ay önce hastalandı ve ateşi yükseldi. Dr. İbrahim Tali Bey Mayıs 1915'ten itibaren İkinci Ordu Sıhhiye Baştabibi olarak Çanakkale'de görev yapmaya başladı ve Seddülbahir Savaşları'na katıldı. Bu sırada rahatsız olan Mustafa Kemal'i de ziyaret etti. Dr. İbrahim Tali, anılarında ziyaretini şöyle belirtir:

1100 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s.94

1101 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s.96

1102 İhsan Ilgar, Nurer Uğurlu Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları, Örgün Yayınevi, 2004, 2. Baskı, İstanbul, s. 430

1103 Dr. Ayten Arıkan, Doktor Avni Arıkan'ın Notlarından Hekimlik Hayatı, 11 Mayıs 2009, Tarihin tanıkları web sitesi

"... Mustafa Kemal Bey Anafartalar'ın son günlerini görmedi. Çünkü göğsünden hasta idi. Hekimler İstanbul'da tedavi edilmesinde ısrar ediyorlardı. O sıralarda kendisinden ayrı düşmüştük. Bizim ordu Seddülbahir'den değiştirilmiş, ihtiyatta bulunuyordu. Ziyaret kastiyle karargâhına gittim ve kendisini ciddi surette hasta buldum. Arkadaşlarla birlikte ısrarımız üzerine teklifimizi kabul etti. Birkaç gün sonra karargâhımızdan geçen Anafartalar müdafaasının yaratıcısını çok rahatsız bir halde gördüm ve pek üzüldüm. Mustafa Kemal Bey'in hastalığı uzun sürmedi. Birkaç ay istirahatten sonra Şark'ta bir Kolordu kumandanı olarak vazife aldı."[1104]

19. Tümen ve Anafartalar'da Mustafa Kemal'in yanında kurmay başkanı olarak çalışan Kur. Bnb. İzzettin Çalışlar anılarında Miralay Tabip İbrahim Tali ve 8. Fırka Kumandanı Nuri (Conker) Bey'in 17 Ekim 1915 günü kendilerini ziyarete geldiğini belirtir. İbrahim Tali Bey 23 Ekim günü tekrar gelip İzzeddin Çalışlar ile akşam yemeği yer.[1105]

Mustafa Kemal 20 Eylül 1915'te tekrar hastalanır. Bu nedenle General Liman Von Sanders, Anafartalar Grubu Karargâhı'ına gelerek onu ziyaret eder ve tedavisi için özel doktorunu gönderir. Liman Von Sanders 22 Eylül'de tekrar Karargâh'a geldiğinde Mustafa Kemal'i yatar bir halde bulur.[1106]

23 Eylül 1915'te Almanya'nın İstanbul Elçiliği görevlilerinden Dr. Ernest Jackh, Mustafa Kemal'i çadırında ziyaret eder ve hatıralarında bunu şöyle anlatır: *"Mustafa Kemal ağır surette hastaydı ve bu yüzden kendisini ziyaret için çadırına gittim. Malarya'ya tekrar yakalanmıştı. O kadar zayıflamıştı ki ilkin tanıyamadım..."*[1107]

Mustafa Kemal, Çanakkale'den ayrıldığında İstanbul'a döner ve annesinin Akaretler'deki evinde birkaç gün yatar.[1108]

21 Ekim 1915 günü Mustafa Kemal'i Anafartalar Grubunda Suriye-Filistin tarafından gelen Arap din adamları ve aydınlarından oluşan bir heyet ziyaret etmişti. Bu ziyaretin heyet başkanı Cemal Paşa'nın kumandasındaki 4. Ordunun müftüsü Şeyh Esad Eş-Şukayri'dir.[1109]

Dr. Hilmi Oytaç Anafartalar grup hastanesi'nde

İzzettin Çalışlar günlüğüne 6 Kasım 1915 günü için "cephede topçu düellosu var. Düşmanın bir uçağı düşürüldü. Doktor Hilmi'den (Oytaç) bir İngiliz revolveri, bir fosforlu saat, bir İngiliz mavzeri aldım" demektedir.[1110] Dr. Hilmi Oytaç, Çanakkale Savaşı sırasında Anafartalar Grup Hastanesi Başhekimliği yapmıştı.[1111] Dr. Hilmi Oytaç (1879-

1104 Yakınlarından Hatıralar, Sel Yayınları, 1955, İstanbul, s. 111
1105 İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, On Yıllık Savaşın Günlüğü, Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Günlüğü, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 1999, İstanbul s. 122,123
1106 İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, a.g.e. s. 119
1107 Güliz Beşe Erginsoy, Dedem Hüseyin Atıf Beşe, Varlık Yayınları, 2004, İstanbul, s. 259
1108 Mete Akyol, Abdürrahim Tuncak'ın Anıları, Milliyet gazetesi, 26 Mayıs 1981'den aktaran: Eren Akçicek Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü s. 147
1109 Ayhan Aktar, Yüzbaşı Torosyan'ın Adı Yok, Yüzbaşı Sarkis Torosyan, Çanakkale'den Filistin Cephesine, İletişim Yayınları, 2012, s. 31
1110 İzzeddin Çalışlar, On Yıllık Savaş, İş bankası yayını, 2010, s. 148
1111 TBMM Albümü, 1. Cilt s. 111

1942) daha sonra Mustafa Kemal 2. Ordu Kumandanı iken Silvan'a gelecek ve Karargâh Tabibi olacaktır. Milli Mücadele sırasında ise Bursa Karacabey-Kirmasti Müdafaa-i Hukuk Başkanlığı yapacak ve daha sonra Malatya mebusu olacaktır.

Mustafa Kemal'in istifa etmesi

Kasım 1915'te İngilizler Çanakkale savaş alanından çekilmeye başlamıştı. Mustafa Kemal bu çekilme sırasında az bir kayıp vererek yapılacak bir taarruzla büyük bir başarı elde edilebileceğine inanıyordu. Ancak, Genelkurmay taarruza izin vermiyordu. Düşmanların böyle bedavadan ve kolayca çekilmesine razı olmayan Mustafa Kemal 27 Eylül 1915'te istifasını gönderdi. 6 Ekim'de ise Mustafa Kemal'e Irak ordusu kumandanlığı teklif edilmişti; ancak bunu kabul etmedi.

Mustafa Kemal'in istifasını General Von Sanders kabul etmemiş, hava değişimi verdirmişti. Emir gereği Mustafa Kemal komutanlığı Fevzi Çakmak'a devredecekti.[1112] Mareşal Liman Von Sanders 5 Aralık 1915'te Anafartalar Grubu Karargâhı'na geldi ve hava değişimi belgesini kendi elleriyle Mustafa Kemal'e verdi.[1113]

Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Tevfik Rüştü'nün ziyareti

1915'in Aralık ayında İstanbul'daki Osmanlı Meclisi Çanakkale Savaşı nedeniyle Meclisi temsilen bir grubun cepheyi ziyaret etmesine karar verdi. Fethi (Okyar), Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Tevfik Rüştü'den (Aras) oluşan heyet 8 Aralık 1915 akşamı Mustafa Kemal'in misafiri olarak Anafartalar Grubu Karargâhı'na geldi. Aynı gün Mustafa Kemal'in hava değişimi alması nedeniyle komutanlığı devralmak için Fevzi (Çakmak) Paşa da Anafartalar Grubu Karargâhı'nda bulunuyordu. İzzeddin Çalışlar kendi odasını Fevzi Paşa'ya vererek Anafartalar Grup Sıhhiye Başhekimi Operatör Dr. Hüseyin Hüsnü'yle birlikte misafir odasında kalmıştı.[1114] Komutanlık devrinden önce 9 Aralık 1915 günü Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak'la beraber cepheyi ona göstermek için 7. Tümen'e gitmişti.

Mustafa Kemal, akşam baş başa kalınca arkadaşı Dr. Tevfik Rüştü'ye *"Durum o ki İngilizlerin burada kalmasında artık fayda yok, dolayısıyla çekilip gideceklerdir. Onlar çekilirken ben buna seyirci kalamam. Bu benim için ayıp olur,"* diyerek durumla ilgili düşüncelerini açtı.

Aynı heyet 10 Aralık 1915'te yanlarına Mustafa Kemal'i ve Anafartalar Grup Sertabibi Hüseyin Hüsnü'yü de alarak Çanakkale'den İstanbul'a hareket etti.[1115, 1116]

Mustafa Kemal Çanakkale'den ayrılırken birlikte çalıştığı subaylara teşekkür mesajı gönderdi. Bu mesajda teşekkür ettiği subaylar arasında Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) de vardır.

"... Sıhhiye hizmetlerini tam bir düzen içinde yürütmek, sağlamak ve durmadan sıhhiye kurumları yapılmasıyla bulaşıcı hastalığın ortaya çıkmaması hususunda fedakârca hizmetle-

1112 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 102
1113 İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, a.g.e. s. 126
1114 Hikmet Çiçek, a.g.e. s. 142
1115 Güliz Beşe Erginsoy, a.g.e. s. 263
1116 İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, a.g.e. s. 127

rini esirgemeyen Grup Baştabibi Hüseyin Bey ile (...) teşekkür ve takdirlerimi özellikle beyan ederim." [1117]

İngilizler Suvla bölgesinden 19-20 Aralık 1915 gecesi başlayarak 80.043 asker, 186 top, 4695 at ve katır ile 2000 aracın tahliyesini hiç kayıp vermeden iki gecede yapar. Türk kuvvetleri bunu son anda öğrenir; ancak bir şey yapılmaz. Türk vatanına saldıran ve binlerce insanımızın şehit olmasına neden olan İngilizler, Alman general Liman Von Sanders sayesinde ellerini kollarını sallayarak ve tüm silah ve teçhizatını yanlarına alarak çekilip giderler.

Mustafa Kemal bu çekiliş sırasında İstanbul'dadır. 20 Aralık 1915 sabahı, Dr. Tevfik Rüştü Sıhhiye Müfettişliği Umumiliği'ne geldiğinde arkadaşı Mustafa Kemal'i odasında bulur. Mustafa Kemal, Tevfik Rüştü'ye İngilizlerin çekilmesiyle ilgili olarak düşüncelerini şöyle dillendirir: *"Kaçtılar ve yalnızca konserve kutusu bıraktılar."* [1118]

Çanakkale Savaşı'na ihtiyat zabit namzedi olarak katılan ve bu çekilmenin canlı şahidi olan Mahmut Esad (yazar Mahmut Yesari) yıllar sonra 11 Kasım 1938 tarihinde Tan gazetesinde çıkan yazısında şunları yazar:

"Çanakkale'de çarpışan düşman, Çanakkale'den, ilk önce acz göstererek çekilmek istedi. Bizim fırkamız İsmilbeyoğlu sırtlarını tutmuştu, sisli bir geceden istifade ederek kaçmak isteyen düşmanın niyetini anlamıştık, gruba haber verdik ve gruptan alınan emirle düşman hatlarına ateş açıldı. Fakat ordu karargâhından, yani Leyman (Liman) Fon (Von) Sanders Paşa'dan gelen emirle, bizim düşmana açtığımız ateş durduruldu ve düşman, tereyağından kıl çeker gibi, askerlerini çekip gemilere bindi. Çanakkale Harbi'nin muvaffakiyetini kendilerine mal etmek isteyen Alman kumandanlarının marifetlerini gözümle gördüm. Türk vatanında, yabancı kumandanlar, hiçbir zaman Türk zaferine yardım etmemiş, bilakis engel olmuşlardır." [1119]

Mustafa Kemal İstanbul'a geldikten sonra Hariciye Nazırı Halil'in (Menteşe) yanına gitti ve askeri durum ve Almanların ordudaki hâkimiyetini eleştirdi. Nazır ise ona Harbiye Nezaretine başvurmasını önerdi.

Çanakkale Savaşı ve Tıbbiyeliler

19. Tümen başhekimi Operatör doktor Nevres (Kuyaş) Bey (Orgeneral Suat Kuyaş'ın babasıdır) Çanakkale Savaşı'nda seyyar bir hastaneyi idare ediyordu. Biga'da açılan Menzil Hastanesi Başhekimi Dr. Binbaşı İhsan (Tepegöz), Şarköy'de açılan harp hastanesinin başhekimi ise Kastamonulu Dr. İpokrat Kasapoğlu'ydu.[1120]

Kara harekâtı başlaman önce Beşinci Ordu kumandanı Liman Von Sanders 26 Mart 1915 de Karargâhını Gelibolu'ya kurmuştu. 5. Ordu başhekimi Dr. Yarbay Mustafa Talat Özkan (1872-1950), muavini ise Dr. Hasan Ragıp Erensel'di. Alman Islahat Heyeti

1117 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, s. 462

1118 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 102

1119 O'nun için Yazılanlar söylenenler Fatih Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat Şubesince hazırlanan Kitap, Mahmut Yesari'nin Tan gazetesinde çıkan "Korku Bilmeyen Adam" isimli makalesi (s.59) Başarı Basımevi, 1938, İstanbul, s.60-61

1120 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, Cilt I, s. 231

Sağlık Müşaviri Yarbay Prof. Dr. Mayer de Sahra Sıhhiye Genel Müfettişi ve Alman Titri Bey'de vekili olarak çalışıyordu. Daha sonra buraya gelen 2. Ordu'nun başhekimliğine ise Dr. İbrahim Tali atandı. Dr. Behçet Feyzioğlu ise 2. Ordu Sıhhiye Reis muavini olarak Çanakkale Savaşı'na katıldı. Haziran 1915 sonlarına doğru Kerevizdere ve Zığındere'de ağır zayiat verilmesi üzerine 2. Ordu Seddülbahir bölgesine gönderildi ve sağlık hizmetleri sevk ve idaresini baştabip olarak İbrahim Tali (Öngören) yaptı. Dr. Nazif Akyüz (1884-1954) ise Çanakkale cephesinde 10. Fırka sertabipliğinde bulundu.[1121] Dr. Fuat Kamil Beksan önce 1. Ordu daha sonra 5. Ordu menzil sertabipliklerinde görev yaptı. Dr. Refik Münir ise bu sırada 2. Ordu menzil baştabipliği yaptı.[1122]

General Liman Von Sanders, 200 yataklı Gelibolu Hilâli Ahmer Hastanesi'ni ziyaret etmiş ve Baştabip Dr. Talha Yusuf Bey'e (1873-1934, ilerde Fakülte Fizyoloji hocası olacaktır) hastanenin düzeni için teşekkür etmişti.[1123] Gelibolu Hilâl-i Ahmer Hastanesinde Dr. İhsan Hilmi Alantar'da görev yapmıştı.[1124] Gelibolu'da ayrıca kapasitesi 250'den 1000 yatağa çıkarılan Gelibolu Askeri Hastanesi ve 150 yataklı bir harp hastanesi vardı. Gelibolu Hilâl-i Ahmer hastanesi cepheye yakınlığı ve bombardıman yüzünden önce geriye kayalık yerlere, iki ay sonra da Şarköy'e taşındı ve yatak sayısını 300'e çıkardı ve oradan da Tekirdağ'a kaydırılmış, sadece 150 yataklı bir bölüm bırakılmıştır.[1125] Gelibolu hastanesi 7 Nisan 1331 günü tahliye edildi ve 25 Nisan 1331 günü Şarköy'e geldi.

Çanakkale savaşlarında birliklerde açılan seyyar hastane, ağır yaralı hastanesi ve tümen hastanelerinin sayısı toplam olarak 50'nin üzerindedir.[1126] Ayrıca birçok Hilâl-i Ahmer hastanesi de görev almıştır.

Çanakkale Savaşı sırasında tıbbiye öğrencileri kura çıktıkça 6 ay er olarak talimgâhlarda temel askerlik eğitimi görüyordu. 1915 yılında 3, 4, 5. Sınıf öğrencileri ile Şam Mekteb-i Tıbbiyesindeki eczacılık ve diş hekimliği öğrencileri kısmen Beykoz'da Serviburnu, kısmen de Beylerbeyi ve Yeşilköy'deki intan hastalıklar hastaneleri ile değişik askeri birliklere atandılar.[1127] Akın halinde gelen yaralıların bakımı için İstanbul hastanelerinde çalıştırılan Tıbbiye öğrencilerinin bir kısmı, Nisan 1915'te Reşit Paşa vapuruna bindirilmiş ve aynı vapurda bulunan 45. Sungurlu Tabur'uyla birlikte Çanakkale'ye ve oradan da Gayreti Vataniye isimli muhrip eşliğinde Gelibolu'ya getirilmiş ve seyyar ve sabit hastanelere dağıtılmıştı.[1128]

Tıbbiyeyi bitiren askeri doktorlar Gülhane'de staj yapmadan askeri birliklere gönderildi. Gülhane hastanesi de ağır yaralılara ayrıldı. Tıp Fakültesi'ndeki hocalar ve öğrenciler askeri birliklerde görev aldığından eğitimde aksaklıklar oldu. Tıbbiye öğrencileri

1121 Fethi Erden, a.g.e., s. 14
1122 Fethi Erden, a.g.e., s. 48
1123 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a, Kızılay Derneği Yayını, Beyda Basımevi, 2000,s. 227
1124 Fethi Erden, a.g.e., s. 14
1125 Mesut Çapa, Kızılay, 2010, s. 84
1126 Aydın Ayhan, Çanakkale Savaşları Sırasında Harp Hastaneleri ve Balıkesir ile Kazalarında Harp Hastaneleri, Tıp Tarihi Araştırmaları, 10, 2001 İstanbul s. 158-159
1127 Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal tarih dergisi, 2008, Mart, s. 45
1128 Kemal Özbay s. 232

Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde 6 hafta süreyle sıhhiye çavuşu olarak staja alındılar. Reşit Galip'in etkisiyle Türk Ocağına kayıt oldu. Çanakkale'den gemiyle gelen yaralılar Haydarpaşa iskelesine yanaşır ve Tıp Fakültesi hastanesine taşınırdı. Ziya Nuri Birgi Paşa'nın baştabipliğindeki bu hastanenin yatak sayısı 1500'e çıkarıldı.[1129]

Tümenlerin sıhhiye bölükleri cephenin hemen arkasındaki yerlerde sargı yerleri açmışlardı. Burada yaraları hafif olanların yaraları sarıldıktan sonra yeniden cepheye gönderiliyor, ağır yaralılarsa seyyar hastanelere sevk ediliyordu. Ağadere bölgesinde 9. Tümen Seyyar Hastanesi, Akbaş bölgesinde de 19. Tümen Seyyar Hastanesi görev yapıyordu. Sargı yerinde çalışan hekimler günlerce gözlerini kırpmadan Mehmetçiklerin yaralarını sarıyor, uykusuzluk ve açlıktan dermansız kalıp düşüp bayılıyorlardı. 25-30 Nisan 1915 tarihlerinde sıhhiye bölükleri ve kıta teskerecileri yaralıları toplayıp Ağaderesi ve Akbaş yönünde açılan seyyar hastanelere getiriyordu. Akbaş İskelesi bu sırada bir yaralı aktarma merkezi olarak çalışıyordu. Geriye nakledilecek yaralılar buraya gelen gemilerle taşınıyordu.

Kanın durması için çoğu kez yaralar ip veya bir bez parça.sıyla sıkılıyor ya da merminin açtığı yaraya bez, ot, hatta toprak konuyordu. Kavurucu sıcak altında milyonlarca sinek yaraların üzerini bir anda kaplıyor ve yaralar kurtlanıyordu. Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerinde, çok dar bir alanda ölüler vardı. Yaralıların çoğu tedavi görmeden beklerken şehit oluyor, kimisi de şok içinde olduğundan öldü sanılarak bırakılıyordu.[1130]

Yaralanmalar dışında çok aşırı yorgunluk ve günlerce süren uykusuzluklar insanları bitme noktasına getiriyordu. 19 Mayıs 1915'te Türk taarruzu altı buçuk saat sürmüş ve Türk birliklerinin yüzde otuzu erimiş, toplam kayıp ise on bini aşmıştı. Bu beklenmedik yaralı sayısı hastaneleri ve sargı yerlerini hızla doldurmuştu.[1131]

Çanakkale Sığındere'de (bazı kitaplarda Zığındere) 1915 Haziran'ında karşılıklı büyük kayıp verilmiş, şehitler ve yaralıların kokusu her yanı sarmış, sinek sürüleri oluşmuştu. Siperlerin her yanı milyonlarca sinekle kaplıydı. Bu nedenle dizanteri yaygınlaşmıştı. Bu felaketi önlemek amacıyla 15. Kolordu Başhekimi İhsan Ali Bey'in yapmak istediği kısa süreli ateşkes önerisine İngilizler karşı çıkmış ve ertesi gün daha şiddetli bir ateşe başlamışlardı. Böylece sağlık çalışmaları yürütülememişti.[1132] Sinek sürülerinden etkilenen bir Avustralyalı sonraki yıllarda şöyle bir şiir yazmıştır:

"Sinekler! Allahım, o sinekler,
Kutsal ölülerimizi kirlettiler.
Ölünün gözünden kalkıp
Askerin ekmeğini yediler."[1133]

Çanakkale Savaşı'na katılan Tabip Yüzbaşı Abdülkadir (Noyan, sonradan Gülhane'de profesör ve tümgeneral olmuştur) savaş alanını şöyle anlatır:

1129 Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal tarih dergisi, 2008, Mart, s. 46

1130 Aydın Ayhan, Çanakkale Savaşlarında Yaralanmalar ve Hastalıklar, Tıp Tarihi Araştırmaları 11, 2003, İstanbul, Yüce Yayınları, s.99, 100

1131 Kemal Özbay, s. 317

1132 Hikmet Özdemir, a.g.e. s. 209

1133 Hikmet Özdemir, a.g.e. s. 210

"İlk siperlerin manzarası çok elemliydi. Önde yatan şehitlerimiz ve düşman ölüleri o derece sıktı ki, Cuma namazında bir camide cemaatin secdeye yatmış manzarasını andırıyordu. Yalnız bu yatış gayri muntazamdı ve ebedi bir sükûna dalmış şehit ve maktullerin mahşeri halinde görünüyordu. Bu ölülerin ağız ve burnuna sinekler yumurtlamış ve buralarda büyüyüp, beslenen kurtlar tombul ve beyaz birer şekil almış olduğu halde siperlere karınca gibi yürüyor, dayanılmaz bir manzara hâsıl ediyordu. Günlerce açıkta kalmış cesetler kokmuş, etrafa çok fena bir koku yayılmıştı.

İtiraf ediyorum. Mektepte kokmuş kadavralar üstünde anatomi dersi yapmış ve birçok otopsi yapmak mecburiyetinde kalmış bir doktorum. Sinek kurtları ile de Askeri Hıfzıssıhha derslerimde ve et muayenelerinde meşgul olmuş bir insanım. Öyle olduğu halde ilk hattaki o koku bir hafta burnumdan çıkmadı, et yiyemez oldum. Kahraman Türk askeri her mihnete, her keder ve zahmete alışmış, verilen eti de ilk siperde yiyor, Hak'kına, kuvvetine ve imanına güvenerek düşmana silah sıkıyor, hücum edene süngü soku yordu." [1134]

Savaşların başladığı 25 Nisan 1915'ten 1 Temmuz 1915 tarihine kadar toplam 56.394 yaralı ve 2358 hasta tahliye edilmişti. Bu büyük kayıpların yerini doldurmak için Gelibolu Yarımadası'na İkinci Ordu gönderilmişti. Bu ordunun başhekimliğini Dr. İbrahim Tali yapıyordu.[1135] Gelibolu'nun Akbaş İskelesi'nde İstanbul'a taşınmak için bekleyen gazilerin durumunu yedek subay Aptüllahat Akşin, *"Kurtlanan yaralarını deniz suyu ile hatta kireç koyarak temizlemeye çalışan binlerce gazinin semaya yükselen feryatlarına"* tanık olmuştu.[1136]

Çanakkale Savaşı'nda şehit olanların cesetlerinin gömülememesi de ayrı bir sorun yaratıyordu. Cesetler çoğunlukla büyük çukurlara doldurularak toplu olarak gömülüyorlardı. Yılın en sıcak ayları olan Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında cesetler hemen kokmaya başlıyor, şişiyor ve kurtlanıyordu. Bunları çok engebeli yerlerden getirmek zor olduğundan ya oldukları yerde üzerlerine biraz toprak atılıyor ya da ceset koktuğu, döküldüğü için taşımak neredeyse imkânsız olduğundan ip bağlayarak çekilip ya da sopalarla ittirilip sürüklenerek çukura bırakılıyordu. Ölülerin gömülmesinde yaşanan sorunlar Anzak askerleri için de geçerliydi. Bu nedenle Malcom Ross adlı Avustralyalı bir Anzak *"Gömülmemişler"* adında bir kitap yazmıştır.[1137]

Haziran ayının ortasında yaralı sayısının artmasıyla Çanakkale güney cephesinde (grubunda) Ağaderesi'ndeki dört seyyar hastane genişletilerek büyük yaralı hastanesine dönüştürüldü. Ağadere'de açılan bu yaralı hastanelerinde Operatör Dr. Murat İbrahim Cankat (sonradan Sakarya ve Kurtuluş Savaşı'na katılacak olan Gülhane Hariciye Kliniği Hocası Prof. Cankat, 1886-1963), Operatör Dr. Kemal (Keskinel), Operatör Dr. Ömer Vasfi (Aybar, sonradan Kurtuluş Savaşı'nda Ankara'da görev almıştır) ve Operatör Dr. Nevres (Kuyaş) gece gündüz durmadan dinlenmeden Türk kahramanların hayatlarını kurtarmak için ameliyat yapmışlardır. Dr. Murat Cankat Çanakkale Savaşı sırasında 2.

1134 Tuncay Yılmazer, Zığındere'yi Anlamak, Çanakkale Savaşı, Editör: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, 2006, İstanbul, s. 127

1135 Kemal Özbay, a.g.e. Cilt I, s. 232

1136 Aptülahat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1964, s.6

1137 Hikmet Özdemir, a.g.e. s. 117

Kolordu cerrahi müşavirliği de yapmıştı.[1138] Dr. Şükrü Derviş Aykın (bazı yayınlarda soyadı Aykut olarak geçmekte) (1893-1951) ise Çanakkale Ağaderesi Emrazı Adiye ve Ağır Mecruhin (yaralı) hastanesinde Baştabip Dr. Zihni Saffet ile beraber görev yaptı.[1139] Baştabip Dr. Zihni Saffet savaş sırasında vefat etti. Ağadere'deki bir seyyar hastanede Dr. Reşit Sürcyya Gürsoy (1889-1962) da görev yaptı.[1140]

Anafartalar Grubu Ağır Mecruhin (yaralı) Hastanesi Baştabipliğini bu sırada operatör Dr. Kemal Sönmez yapmaktaydı. 6. Fırka (Tümen) baştabipliğini ise Dr. Hacı Bahaeddin Bey yapmış ve görev döneminde büyük fedakârlıklar göstermişti. Operatör Dr. Kemal Sönmez Çanakkale Cephesine 6. Fırka Sıhhiye Bölüğü baştabibi ve operatörü olarak gelmişti. Çanakkale savaşı bitince Fırkasıyla Bağdat cephesine gidip Acemistan harekâtına katılacaktır.[1141]

Kuzey grubundaki ağır yaralı hastanesinin başhekimiyse operatör Dr. Tatar İsmet (Dr. Bahri İsmet Temizer-1321-13) Bey'di. Burası ağır yaralı hastanesi olmasına rağmen ağır vakalara bakılmamıştı. Güzel çadırlar kurmuş olması nedeniyle üstlerini etkileyen Dr. İsmet Bey 5. Ordu'da ilk madalyayı alan doktor olmuştu. Bu sırada 5. Ordu Sahra Sıhhiye Müfettiş Yardımcısı olarak çalışan Dr. Binbaşı Refik ile Ordu Başhekim Muavini Dr. Hasan Ragıp Erensel Bey, Dr. Tatar İsmet (Dr. Bahri İsmet Temizer-1321-13) Bey'e destek oluyorlardı. Güney cephesinde fedakârca çalışan hekimlerse ne övülmüş ne de madalya almışlardı. Dr. Fuat Kamil (Beksan) ise 5. Ordu Menzil Başhekimliği yapıyordu (daha sonra GATA'da profesör).[1142]

Anadolu yakasındaki Kumkale'ye yapılan çıkarma ve muharebelerde düşman epeyce silah ve ölü bırakarak çekilip gitmişti. Bu savaşlarda 500 ağır yaralı vardı ve ameliyat yapan operatör Yüzbaşı Şerafettin Bey elindeki eldivenler parçalanınca onları fırlatıp atarak çıplak elleriyle 48 saat dinlenmeden ameliyat yapmıştı. Operatör Dr. Şerafettin Bey 1920 yılında bu defa Ankara Cebeci hastanesinde görev aldı. 1926 yıllarında Cebeci Hamamönü arasında oturuyordu.[1143]

Mayıs 1915'te Kumkale ve çevresinde sıtma salgını olmuş bir gecede iki er vefat etmişti. Birlik hekimi Dr. Yüzbaşı Sabri Bey bakımda kusurluluk gerekçesiyle divanı harbe verilmişti. Dr. Abdülkadir Noyan buraya gelmiş ve otopsi yapmış, ölenlerde sıtma olduğu anlaşılmıştı. Sıtmanın ağır formu olduğu ortaya konarak divanı harbe verilen doktorun soruşturması kaldırılmıştı.

9. Fırka (Tümen) cephesinde tabur doktoru olarak bilfiil ateş altında çalışan Dr. Nazmi Bey büyük fedakârlıklarda bulunmuş, 22 Eylül 1915'te bu fırkanın baştabibi siperde dolaşırken göğsünün sağ tarafından vurularak yaralanmış, daha sonra da şehit olmuştu. [1144]

1138 Fethi Erden s. 61
1139 Fethi Erden, a.g.e., s. 31
1140 Şair Tabipler, s. 400
1141 Fethi Eden s. 207
1142 Kemal Özbay, a.g.e. Cilt I, s. 233
1143 Şerif Güralp, Çanakkale Cephesinden Filistin'e, Güncel Yayıncılık, 2. Basım, 2003, s. 27,28
1144 Miralay Süleyman Şakir, Çanakkale'den Hatıralar, Hazırlayanlar: Servet Avşar, Hasan Babacan, Vadi Yayınları, 2006, Ankara, s. 244

Çanakkale Savaşı'na 7. Fırka Başhekimi olarak katılan Opr. Dr. Ali Osman (Onbulak) (1870-1945) Bolayır, Saroz ve Conkbayırı bölümünde savaşa katıldı.[1145] Yaralıların bir kısmı Çanakkale Merkez Hastanesi'ne nakledilerek orada tedavi oluyordu. Ayrıca Arıburnu-Kocadere'de Şimal (Kuzey) Grubu 16. Fırka Ağır Yaralı Hastanesi ve Cenup Grubu Sevk Yaralı Hastaneleri de önemli görevler yapmışlardı.[1146]

15. Kolordu Başhekimi Binbaşı Dr. İhsan Ali Bey bu sırada "malta humması" hastalığına yakalanmıştı.

5. Ordu Sıhhiye Reisi Yarbay Dr. Mustafa Talat (Özkan) Bey, Ordu Sıhhiye Riyaseti'ne 26 Temmuz 1915 tarihinde gönderdiği yazıda "Kuzey Grubu hastaneleri kapasitelerinden çok daha fazla doludur. Sevk bekleyen pek çok yaralı ve hasta vardır. Aynı hal Güney Grubu için de geçerlidir. Bunların bir an önce tahliyesini rica ederim," diyerek artık yaralı gönderilmemesini istemişti.

Dr. Mayer sivrisinekle mücadele için ateş yakarak sinekleri kaçırmayı denedi. Hayvanların kurutulmuş gübreleri küçük kümeler haline getirilerek ateşe verildi ve sonra üstü toprakla örtüldü. Bu şekilde sivrisineklerin büyük kısmı kaçırıldı. Mart ayında görülen iskorbüt salgınını önlemek için Dr. Mayer yeşil sebze ve salata tüketimini artırıcı önlemler aldı. Dizanteri salgını için ise yine Dr. Mayer killi toprak yedirerek tedbir aldı.[1147]

Temmuz ayı içinde Seddülbahir muharebeleri sonucunda çok sayıdaki yaralının ve günden güne artan hastaların nakilleri Şirket-i Hayriye'nin 60, 61, 63 ve 70 No'lu Vapurları ile Hilâl-i Ahmer'e verilen Seyr-ü Sefain'e (Deniz Yolları İşletmesi) ait Gülnihal adlı küçük posta vapuru ve (Ağustos 1915'ten itibaren) Akdeniz vapuru görev yaptı. 30 Nisan 1915 günü 283, 1 Mayıs'ta 352, iki Mayıs'ta 1.211 ve üç Mayıs'ta 1.723 yaralı asker Akbaş iskelesinden gemilerle nakledilmişti. Hilâl-i Ahmer Reisi Besim Ömer Paşa'nın 30 Ağustos 1915'de Hariciye Nezaretine gönderdiği bir yazıda 6 vapurun görev yaptığı ancak yetersiz olduğu için Reşit Paşa Vapurunun da hazırlandığı, bu gemilerle silah ve cephane taşınmadığı, gerekirse Amerikan Salib-i Ahmer Etıbbasının inceleme yapabileceği belirtiliyordu.[1148]

Bu sırada Dr. Ahmet Ragıp Bey, Tekirdağ Merkez Hastanesi Operatörlüğüne tayin edildi ve 150 yataklı bir harp hastanesi de Şarköy'de Doktor Kastamonulu İpokrat Kasapoğlu başhekimliğinde çalışmaya başladı. Gelibolu'dan Şarköy'e gelen Hilâl-i Ahmer Hastanesi Başhekimliğini ise Dr. Talha Yusuf (1873-1932) Bey yapıyordu. 25 Eylül 1915 günü Çanakkale Merkez Hastanesi tabiplerinden Yüzbaşı Behçet Efendi hastalığı iyileştikten sonra görevine geri döndü. Biga tarafındaki Menzil Müfettişliği Baştabibi Yüzbaşı Fuat Kamil (Beksan) Efendiydi. Ayrıca 150 mevcutlu Karabiga Hastanesi, Karabiga Nokta Tabipliği ve 500 yataklı Erdek Hastanesi de yaralılara hizmet vermekteydi. Karabiga Başhekimi Dr. Ali Rıza Bey, Karabiga Nokta Tabibi ise Dr. Mehmet Bey'di.[1149]

1145 Sermet Onbulak, Operatör Doktor Ali Osman Onbulak ve Ailesinin Hayat Öyküsü, VTT Yayınları, 2011, s. 65
1146 İ. Hakkı Sunata, Gelibolu'dan Kafkaslara, Birinci Dünya Savaşı Anılarım, İş bankası yayını,2003, İstanbul, s. 134,168,170,189
1147 Çanakkale Acı İlaç, 2008, İstanbul, Deva İlaç yayını, s. 66, 67
1148 Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri No: 1, Başbakanlık Devlet Arşivi yayını 2005, Ankara s. 247
1149 Ahmet Esenkaya, Çanakkale Cephelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri, http://turkiyetipakademisi.org/default.asp?iD=8

Dr. İsmail Hakkı Evin ise önce 19. Seyyar hastanede daha sonra Akbaş Nakliyat Hastanesinde çalıştı.[1150]

Cephenin kuzeyindeki lojistik hizmetlerinin koordine edildiği ve hastanelerin faal olduğu Yalova Köyü'nde Kızılay Hastanesi'nde hemşire olarak görev yapan ve 5. Ordu Sıhhiye Reis Muavini Dr. Hasan Rağıp Erensel Bey'in (ilerde Atatürk'ün Çankaya Köşk doktoru olacaktır) eşi görev başında iken 17 Aralık 1915 günü hastanenin düşman uçakları tarafından bombalanması sırasında hayatını kaybetti. Üzerinde Osmanlıca kitabeli kabri Yalova Köyü Kabristanı'ndadır.[1151]

Çanakkale Savaşı sırasında Bandırma'da Dr. Yzb. Niyazi İsmet Bey (daha sonra GATA Göz Hastalıkları profesörü olmuştur, General) halkın yardımıyla 200 yataklı bir hastane açmış ve savaş öncesi seyyar hastaneleri tedarik ederek Çanakkale'ye göndermişti.[1152]

Ayrıca Hilâl-i Ahmer Erdek'e 200 yataklı bir hastane açmıştır. Buraya yanlışlıkla 400 hasta getirilince yaralılar Erdek Rum Kız Ortaokuluna taşınmıştır. Buraya gelen yaralıların 33'ü şehit olmuştur. Bandırma'ya gelen yaralılar trenle Balıkesir'e taşınıyordu. Balıkesir'de açılan Askeri Hastane'de başhekim Dr. Ahmet Bey yardımcısı ise Dr. Faik Bey'di. Balıkesir'de ayrıca Rum Mektebinde hazırlanan hastanede Dr. Azaryan Efendi, Darülmuallimin Hastanesinin başında Dr. Nafız Bey, İdare-i Hususiye hastanesinin başında Dr. Faik Bey görev yapıyordu. Ayrıca bir Türk göz tabibi ile Dr. İlyadi Efendi ismindeki bir operatör Balıkesir'deki tüm hastanelerde görev yaptılar.[1153] Dr. Artin Mezbur ise yedek yüzbaşı rütbesiyle Tekirdağ, Gelibolu, Biga, Erdek, Keşan ve Uzunköprü hastanelerinde görev yaparak harp madalyası aldı.[1154]

Yaralı subaylardan bir kısmı yurt dışında tedavi ettirilmiş ve tedavileri devam edenlerle ilgili bilgiler heyete başkanlık eden görevliler tarafından bildirilmiştir. Bu subaylar arasında Dr. Alaeddin Efendi, Dr. Şükrü Bey ve Dr. İhsan Arif Özgen (188-1940) Bey'in adı geçmektedir.[1155] Dr. Fikri Servet Tör askeri tıbbiye öğrencisi iken "Heyet-i Edebiyye" adı verilen şair ve edebiyatçıların 11 Temmuz 1915'te başlayan Çanakkale gezisine rehber olarak katıldı. (Yetkin İşcen'in katkısı)

Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde kurs görüp 16. Tümen Seyyar Hastanesi'yle Çanakkale-Arıburnu'na giden Tıbbiye son sınıf öğrencisi Cemil Şencan'da orada görev yapmaktaydı. Tıbbiyeli Cemil Şencan harp madalyasıyla ödüllendirilip terhis edilince fakültesine döndü. 1917'de Tıbbiyeyi bitirince Dr. Üsteğmen olarak bu kez Kafkas Cephesi'ne gitti. Dr. Cemil Şencan, Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal'le Erzurum'da karşılaşacak ve Şebin Karahisar delegesi olarak Erzurum Kongresi'ne katılacaktır.[1156]

1150 Fethi Erden, s. 95

1151 Servet-i Fünun, s. 1280, 30 Aralık 1915'den aktaran Ahmet Esenkaya, Çanakkale Cephelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri, http://turkiyetipakademisi.org/default.asp?iD=8

1152 Kemal Özbay, Cilt 1, s. 233

1153 Aydın Ayhan, Balıkesir Harp Hastaneleri, Çanakkale Ah Çanakkale, Şehitkale Yayıncılık, 2. Baskı 2005, s. 223-234

1154 50 ve Daha Fazla Tababet Hayatı yaşamış Meslektaşların Jübilesi, 1953, Işıl Matbaası, s. 74

1155 Ahmet Esenkaya, Çanakkale Cephelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri, http://turkiyetipakademisi.org/default.asp?iD=8

1156 Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Nüve Matbaası, 1968, Ankara, s. 165

Diğer bir Tıbbiyeli öğrenciyse Ali Naci Duyduk'tu (1893-1980). 1914 baharında 3. sınıfa geçmeden askeri cerrahi tatbikatı için Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne operatörlerin yanında 7-8 ay staj görüp, 1915 Mayıs'ında Çanakkale'de 15. Tümen emrine girdi. Gelibolu güney bölgesinde Soğanlıdere Sargı Merkezi'nde bir ay çalıştıktan sonra Yeşilköy'e döndü ve sonra tekrar Çanakkale'ye gitti. Savaş sonrasında tahsiline devam etmek için İstanbul'a dönen Ali Naci 1918'de Tıp Fakültesi'ni bitirdi ve Yıldırım orduları'nda 4. Tümen emrinde çalıştı. 1918'de terhis olunca memleketi Giresun'a geldi. Dr. Ali Naci daha sonra Erzurum Kongresi'ne Giresun delegesi olarak katıldı.[1157]

Soğanlıdere Sargı Merkezinde o zamanlar askeri baytar talebesi olan Dr. Suat Atay (1896-?)'da görev yapmıştı.[1158]

Tıbbiye son sınıf öğrencisi olan Osman Cevdet Çubukçu (1895-1965, ilerde Fizik Tedavi Profesörü) da Çanakkale cephesinde tabip muavini olarak çalıştı.[1159]

Dr. Bahattin Faik Kökdemir (1892-?) ise Gelibolu Galataköy Salgın Hastanesinde görev yaptı.[1160] Çanakkale Savaşı'nda 2. Fırka (Tümen) karargâhından hareket ederek 9 Mayıs 1915'te Lambro çiftliği yakınlarında yaralıların tedavisiyle uğraşan askeri doktor Dr. Şükrü Bey anılarında 13 Mayıs 1915 günü Kolordu Baştabibi Tevfik Bey'le yaralıları hastanede gezdiğini belirtir.[1161] Askeri doktor Şükrü (Tansu) Bey (1890-1919), yarbay rütbesindeyken İzmir'in işgal edildiği gün (15 Mayıs 1919) Yunanlılar tarafından şehit edilecektir.

Dr. Hasan Reşat Sığındım (1884-1971) kurduğu bir imalathanede hidrofil pamuk üretmeye başladı ve sadece Çanakkale cephesine 96.000 Kg pamuk gönderilmesini sağladı.[1162]

Çanakkale Savaşı'nda büyük hizmetlerde bulunan Dr. Yüzbaşı Niyazi İsmet Gözcü (daha sonra GATA'da profesör ve general olmuştur) verilen sağlık hizmeti için şu değerlendirmede bulunmuştur:

"Çanakkale muharebeleri esnasında Türk Sağlık Teşkilatı, dar bir sahada sıkışık vaziyette bulunan bir orduda, önemli bulaşıcı bir hastalık çıkmasına meydan vermemiştir. Dokuz aylık bir süre de 110.220 yaralı, 70.939 hasta ve hava değişimine ihtiyacı olanları menzil ve vatan hastanelerine sevk etmiştir. Ordu menzil emrine verilen 5 adet 500 yataklı ve 5 adet 150 yataklı toplam 10 hastanenin normal kadroları gereğince gerekli 95 doktor yerine 61 doktor olduğu halde, bunlar genişletilerek 9950 yataklı 14 hastaneye çıkartılmıştır. Hastanelerde bu dokuz ay zarfında 48.268 hasta, 22.619 yaralı tedavi edilmiş; hastaların %11.6'sı, yaralıların da %2.7'si hayatını kaybetmişti." [1163]

1157 Mahmut Goloğlu, a.g.e.s. 152
1158 Fethi Erden a. g.e., s. 28
1159 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi Cilt 3, s. 373
1160 Fethi Erden s. 144
1161 Muzaffer Tansu, Konuşan Hatıralar, 1974 sayfa 54-55'den aktaran M. Orhan Bayrak, Çanakkale Savaşları, Bir Harf Yayınları, 2005, İstanbul s. 200, 201
1162 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihgi,Cilt 3, s. 344
1163 Niyazi İsmet Gözcü, Umumi Harpte Çanakkale Müdafaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri, Askeri Sıhhiye mecmuası, s.90, İstanbul, Temmuz 1938, ten aktaran: Ahmet Esenkaya, Ceyhan Koç, Çanakkale Muharebelerinde Hastaneler, Çanakkale Araştırmaları Yıllığı, Sayı: 3, Mart 2005 18 Mart Üniversitesi, s. 24-49

Öğrencileri cephelere sevk edilen Gülhane ile Tıp Fakültesi, eğitim çalışmalarını kısarak birer yardımcı harp hastanesi olmuşlardır. Ağır Yaralı Hastaneleri adı verilen bu kurumların başında, Fakülte'de Ziya Nuri (Birgi) Paşa ile muavini Ali Haydar (Erel, 1890-1974) Bey; Gülhane'de Doktor Zelling bulunuyordu.

İstanbul'da açılan diğer hastaneler ise şunlardı: Alemdağ Sultan Çiftliği Hastanesi Başhekimi Dr. Nureddin Ali Bey; İstanbul Mecruhin Hastanesi Başhekimi Dr. Rüştü (Çapçı) Bey; Maluller Yurdu Fizik Tedavi Hastanesi Başhekimi Dr. Remzi (Gönenç) Bey; Aişe Lütfü Hanımefendi tarafından kurulmuş olan Moda Mecruhin-i Guzat (Gaziler) Hastanesi Başhekimi Dr. Galip (Geriş) Bey; Rus Hastanesi iken hükümetçe el konulup menzil hastanesi olarak hazırlanmış olan Pangaltı Hastanesi Başhekimi Dr. Yüzbaşı Şükrü Derviş Bey (Aykın), Haydarpaşa Askeri Hastanesine bağlı olarak faaliyet göstermiş olan Üsküdar Zeynep Kamil Hastanesi Başhekimi Dr. Necmeddin Rıfat (Yarar) (1890-1982, ilerde Dahiliye hocası) Bey, Şişli Etfal Hastanesi Sertabibi Şevket Bey, Yeniköy Hastanesi Başhekimi Dr. Sait Cemil Bey'dir (1975-1932). Darülfünun Hastanesi (Zeynep Hanım Hastanesi) ise Zeynep Hanım Konağı'nda hizmet vermiş olup, buradaki doktorlardan ikisi Dr. Behçet Sabit (Erduran) Bey ve Dr. Safi Beylerdi.[1164]

Öte yandan Kızılhaç kurumları tarafından da hastaneler açılmıştır. Avusturya, İtalya Kızılhaç'ı, Alman ve İtalyan hastaneleri Ordu emrine tahsil edilmiş, Amerikan Kızılhaç'ı tarafından açılan İngiliz hastanesi ile Dr. Şagol ve Taksim Fransız hastanesinde Dr. Haner, Ali Turhan, Hüseyin Avni ve Dr. De La Comb'ın idaresinde hizmet vermiştir. De La Comb, Fransız Elçiliği'nin "Sağlık İşleri Delegesi" idi. Savaş süresince Türkiye'de kalmış, bu çalışmalarına karşılık liyakat madalyası ile taltif edilmişti.[1165]

Etfal Hastanesi'nde çalışan Dr. Mecit Barlas bu sırada Taşkışla'da bulunan Askeri Hastaneye yüzbaşı rütbesiyle tayin edildi. Buranın Sertabibi Süreyya Ali (Kayacan, 1876-1961, ilerde dahiliye hocası) Bey, kadın doğumda Dr. Refik Münir Bey çalışmaktaydı. Çanakkale yaralıları gelince Etfal Hastanesi yaralı hastanesi haline sokulmuş ve burada Dr. Mecit Barlas, Operatör Raif Bey ve Operatör Şefik Hidayet (ilerde Bursa Reddi İlhak cemiyeti kurucularından) yaralılarla meşgul olmuşlardı. Bu hastaneye Kafile kafile yaralı gelmişti. Daha sonra askeri yaralılar başka hastanelere gönderilmeye başlandı.[1166]

Çanakkale Savaşı sonrası çekilen İngilizlerden kalan büyük miktardaki sağlık malzemesini Dr. Yüzbaşı Fehmi Çobanoğlu toplamış ve İstanbul'da Sıhhiye Dairesi 2. Şube'de çalışan Dr. Kemal Muhtar Bey'e teslim etmiştir.[1167]

Çanakkale Savaşlarında Teşkilat-ı Mahsusa büyük bir gayretle çalışmıştı. Mısır, İngilizlerin elinde olmasına rağmen orada gazete çıkarıyor ve haber topluyordu. Teşkilat orada "Hizb-i Vatani" adıyla bir parti kurmuş siyasette etkili olmuşlardı. Savaş devam ederken Teşkilat-ı Mahsusa'nın teşvik ettiği "El Ehzer" öğrencileri her gün Mısır'ın çeşitli yerlerinde sokaklarda gösteri yapıyordu. Sunnusi dervişleri; Piramitler, Assuan, Beyan

1164 Ahmet Esenkaya, Çanakkale Cephelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri, http://turkiyetipakademisi.org/default.asp?iD=8

1165 Kemal Özbay, cilt 1, s. 232-235

1166 Dr. Mecit Barlas'ın Anıları, Hazırlayan Emre Barlas, 2010 Cinius Yayınları, s. 25

1167 Kemal Özbay, Cilt 1, s. 241

ve Nil taraflarında İngilizlere önemli zayiat verdiriyordu. Hartum dâhil bütün Sudan ve Nubya sunnusi dervişlerinin kontrolündeydi. İngilizler sokaklara hâkim olabilmek için Mısır'da daha fazla asker tutmak zorunda kalmışlardı. Tam harbin en hızlı zamanında Çanakkale'ye cephane taşıyan İngiliz gemilerine sırtlarında malzeme taşıyan hamallar sandıkları suya düşürmeğe başlayınca İngilizler durumu fark ederek onların yerine Hristiyan Kıptileri getirmişlerdi. Ama bu sefer de gemiler yavaşlamağa başladı. Faslı ve Cezayirli Müslüman ateşçiler iş başındaydı. Gemilerin kazanları istim tutmuyordu. Böylece İngiliz gemilerine silah ve cephane yüklenmesi haftalarca sürdü. Bu da İngilizlerin kaybetmesinde önemli bir etken oldu. Selanik'teki bir Teşkilat-ı Mahsusa üyesi İngilizlerin bütün harp planlarını öğrendi.

O yıllarda İngilizlerin Çanakkale'ye karşı üs olarak kullandıkları Midilli'de bulunan İki erkek, üç kız kardeş olan Vasilakiler İngiliz ordusunun bütün sırlarını Osmanlı ordusuna aktarmaktaydı. Tenedos (Bozcaada) müftüsü adalardaki bütün Türk ve Rum balıkçıları Teşkilat-ı Mahsusa'ya kazandırmıştı. İngiliz gemileri daha limanlarından çıkmadan bunlar vasıtasıyla Liman Paşa'nın haberi olabiliyordu.[1168]

Çanakkale Savaşı'nda hastanelerin bombalanması

Çanakkale Savaşı sırasında Uluslararası kurallara aykırı olarak İngiliz donanma ve uçakları hastaneleri bombalamıştı. Bu durum Hilâl-i Ahmer Başkan yardımcısı olan Dr. Besim Ömer tarafından ve Hariciye Nezareti tarafından Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne ve İstanbul'daki Amerikan Elçisine yazılan yazılarla protesto edilmişti. 14 Temmuz 1915'te Akbaş'taki iskelede bulunan yaralı taşıma noktasına yapılan bombalamada 3 kişi ölmüş ve yaralı taşıyan 63 numaralı gemi hasara uğramıştı. 16 Temmuz 1915 günü Havuzludere cankurtaranının üzerine bomba atılmış ve 4 kişi ölmüştü. 25 Temmuz 1915 Pazar günü Halil Paşa Çiftliği Hastanesi 6 düşman uçağı tarafından bombalanmış ve hastalardan 7'si şehit olmuştu. 30 Temmuz 1915'te Ezine hastanesi bir uçak tarafından bombalanmış ve tahrip edilmişti. Ölülerin gömülmesi için gönderilen heyeti de İngilizler 15 gün esir etmiş, sonra bırakmışlardı. 4 Ağustos 1915 günü Ağadere'de Merkez Hastanesi tayyareler tarafından bombalanmıştır. 7 Ekim 1915 tarihinde ise bir Fransız gemisi Antalya Gureba hastanesini bombalamıştı. 17 Aralık 1915 günü öğleden sonra Gelibolu Yarımadasında bulunan Yalova Hastanesi denizden bombalanmış ve hastanede hemşire olarak çalışan 5. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Dr. Hasan Ragıp (Frensel)'in eşi Madam Ragıp ve iki asker ölmüştü.[1169]

Dr. Yarbay Şükrü (Tansu)'nün anıları

Balkan Savaşı'nda Yanya'da esir olduktan sonra 26 Nisan 1913 tarihinde İstanbul'a dönen Dr. Yarbay Şükrü Tansu Gümüşsuyu Hastanesinde çalışıyordu. Kolordu Kumandanlığının emriyle 2. Fırka Başhekimi olarak 30 Nisan 1915 tarihinde Çanakkale cephesine gelerek Fırkanın Arıburnu muharebelerinde bulunur. 8 Mayıs 1915 tarihinde

1168 Aydın Ayhan, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Değeri Anlaşılamayan Fedaisi: Kuşçubaşı Hacı Sami Bey www.balkanlar.net

1169 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları, İş Bankası Yayını, 2013, İstanbul, s. 205, 215, 261

Şimal (Kuzey) grubu kumandanlığının emriyle 16. Fırka Seyyar Hastanesi Başhekimliği ve operatörlüğüne atanır. Bir süre Kilya iskelesine yakın Lambro çiftliğinde yaralıların ameliyat ve tedavilerini ve İstanbul'a sevklerini yapar. 1 Aralık 1915'te Yarbay olur. 16. Fırka ile Keşan'a hareket eder ve sonra bu fırkanın başhekimi olur. Keşan ve Şarköy'de fırka sağlık işleriyle uğraşır. Ondan sonra fırka ile Galiçya'ya gider. Hatıralar kısaltılarak aşağıda verilmiştir:

"1 Mayıs 1915: Akbaş Limanına çıkarak geceyi orada geçirdik.

2 Mayıs 1915: Akbaş'tan hareketle Serafim Çiftliği cenubi şarkisinde Havuzlar deresiyle Çiftlik arasında 173 rakımlı sırtta çadırları kurduk.

6 Mayıs 1915: Sabaha kadar 1300 adet yaralı geldi.

7 Mayıs 1915: Pek çok şarapnel ve mitralyöz ateşi altında bin müşkülatla büyük sargı mahalline gidildi. Geceye kadar yaralıları iskeleye sevkle meşgul olduk. Birden hücum eden 1418 yaralı izdihamını gören Müfettiş Mayer Bey tüm etıbba (doktorlar) ile beni tekdir etti (azarladı).

8 Mayıs 1915: 16. Fırka Seyyar Hastanesine tayin olundum.

9 Mayıs 1915: Lambro çiftliğine vardım. Vazifeye başladım. Derhâl Biğali'den hasır temin ve hastaların altına serildi. Biri sıhhiye zabiti olmak üzere 21 yaralı Kilya limanı vasıtasıyla Şirketi Hayriye vapuriyle sevk edildi.

11 Mayıs 1915: Harp hattında bulunan yaralı ve şehitlerin her iki tarafça toplanıp defni için mütareke oldu. 11 yaralı geldi

13 Mayıs 1915: Kolordu sertabibi Kaymakam Tevfik Bey hastaneyi teftişe geldi. Budman Çadırının yerinin değiştirilmesini emretti.

14 Mayıs 1915: Üç defa başımız üzerinde tayyare dolaştı. Üçüncüsü bize bomba attı.

16 Mayıs 1915: Şiddetli çarpışmada 5. Fırka tarafından işgal edilen Kırmızı sırttan düşman, siperlerinden atıldı ve denize doğru takip edildi. Bugün 62 yaralı geldi. Maydos'tan kereste Biğali'den hasır tedarik ederek 50 kişilik çardak teşkile mecbur oldum.

17 Mayıs 1915: Müfettiş Tabip Kaymakam İsmail Kemal Bey teftişe geldi.

26 Mayıs 1915: Hastane etıbbasından sivil ve mükellef Dr. Apostalaki efendi Ordu Sıhhiye Riyasetine tayin oldu.

15 Haziran 1915: Düşmanın keşif balonu gözüktü. Öğleden sonra düşman sabaha kadar gerek karadan ve gerek denizden cehennem asa bir surette bombardıman ic ra ederek aralıksız ateşe devam ve hücum etmişse de fazla miktarda telefat vererek geri çekilmiştir. 50 yaralı gelip 40 yaralı sevk edildi. Tabip Yüzbaşı Ekrem Efendi Biğali'ye tayin olundu.

22 Haziran 1915: Bizim Barbaros bombardıman etti. Sonra düşman gemileri ateş açtı. İki tayyare gemimize bomba attı tutturamadı. Akşama doğru 6 tayyare başımızda dolaşarak boğazda bulunan bir torpidomuza yedi sekiz bomba attı yine tutturamadı.

30 Haziran 1915. Dr. Avram Efendi Emraz-ı Adiye hastanesine tayin oldu. Yerine oradan Tabip Yüzbaşı Ekrem Efendi tayin kılındı.

24 Temmuz 1915: Sabahleyin şiddetli ve cehennem asa ateş şafak sökünceye kadar devam etti. 257 yaralı geldi. Bir vefat vuku buldu. Denizden atılan mermilerden (38'lik) üçü hastane etrafına düştü.

24 Temmuz 1915: Sabah başlayan şiddetli ve cehennem asa ateş oldu. 257 yaralı geldi.

27 Temmuz 1915: Denizden şiddetli ateş oldu. 8 vefat. 13 zabit Akbaş'a sevk olundu. Temmuz ayı zarfında hastanemize 1185 yaralı geldi bunlardan 29'u vefat etti. Bu yaralıları yanımda bulunan bir tabip ile tedavi edip bu ay zarfında dört defa sevkiyat yapıldı.

9 Ağustos 1915: 30 yaralı geldi. 2 vefat oldu.

7 Aralık 1915: İngilizler Anafartalar ile Arıburnu'ndaki bütün askerini gemilere bindirip defoldular. Çok külliyatlı eşya bırakarak firar ettiler.

3 Aralık 1915: Dr. Dikran Bey hastaneye geldi.

6 Aralık 1915: Keşan'a gelindi.

7 Aralık 1915: Hastane Tabip Binbaşı Dikran Bey'e teslim edildi.

22 Kasım 1915: Liman Paşa geldi. 19. Fırka ile birlikte sıhhiye bölüğünü ve bir hastaneyi teftiş etti."[1170]

Çanakkale'de görev yapan diğer hekimler

Dr. Rauf Fehmi Banerman (1880-?) Çanakkale'de görev yapmış buradan Suriye, Çapakçur, Irak ve Kafkas cephelerine gitmiştir.[1171]

Dr. Şuayip Barım, Çanakkale'deki hizmetinden dolayı üçüncü rütbeden mecidi nişanı almıştır.[1172]

Dr. Şaban Barutçu (1886-?) Çanakkale Savaşı'na bir tabur hekimi olarak katıldı. Sonra Muş cephesine gitti.[1173]

Dr. Orhan Ünalan (1890-?): 5. Ordu menzilinde görev aldı.[1174]

Dr. İsmail Hakkı Batı (1882-1953): Çanakkale Savaşı'na 34. Alay ile katılmıştır.[1175]

Dr. Salih Bekir Baysan (1878-1948): Çanakkale savaşı nedeniyle harp madalyası almıştır.[1176]

Dr. Saffer Eroğlu (1883-?): 5. Ordu Menzil hastanelerinde göz uzmanı olarak çalıştı.

Dr. Şükrü Emin Cangör (1884-1952) Çanakkale'de görev yaptı.[1177]

Dr. Hüsamettin Esenel (1887-?): Çanakkale ve sonra Irak ve İran'da cephede bulundu.[1178]

Dr. Hilmi Kamil Görkey (1878-?) Çanakkale Harbi sonrası 1918'de Tekirdağ hasta-

1170 Avukat Muzaffer Tansu, Konuşan Hatıralar, Aydın Matbaası, Ankara, 1974, s 52-81
1171 Fethi Erden, a.g.e., s. 37
1172 Fethi ERrden, s. 38
1173 Fethi Erden s. 39
1174 Fethi Erden s. 241
1175 Fethi Eden, s. 41
1176 Fethi Erden s. 45
1177 Fethi Erden s. 60
1178 Fethi Eden s. 94

nesinde çalıştı.[1179]

Dr. Rıfat Ahmet Gözberk (1880-1971): Seyyar Hastane ve Fırka Başhekimliği yaptı.[1180]

Dr. İbrahim Ethem Kuray (1885-?): Çanakkale cephesinde bulundu.[1181]

Dr. Nazmi Öke (1888-?): Çanakkale cephesinde, sonra Nazilli Kırklareli, Bursa Harp hastanesi Başhekimliğinde çalıştı.

Dr. Rahmi Saykan (1893-?): Tekirdağ 27. Fırka seyyar hastanesinde görev aldı.

Dr. Ahmet Kemal Somer (1883-?) Jandarma tabibi olarak Çanakkale mevki müstahkem tabibi ve topçu tabibi olarak çalıştı.

Dr. Celal Tevfik Sonat (1897-?): 5. Ordu Gelibolu Menzil Hastanesinde çalıştı.[1182]

Dr. Ali Şükrü Şavlı (1892-?): Çanakkale cephesinde sonra Galiçya'ya gitmiştir.[1183]

Dr. Raşit Taygun (1886-?) Çanakkale'de çalıştıktan sonra Kafkas Cephesi ve Irak'a gitmiştir.[1184]

Dr. Ömer Faruk Uluğ (1882-?) Çanakkale'de çalışmış sonra 13. Kolordu kıtalarında ve Kolordu Baştabip muavinliğinde bulundu.[1185]

Dr. İbrahim İskender Ülman (1888-?). Çanakkale'de çalışmıştır. Sonra Erzurum cephesine gitmiştir.[1186]

Dr. Naci Erim (1884-1945): Çanakkale ve sonra Şark Cephesinde çalıştı.

Dr. İhsan Ali İris (1873-1947): Almanların Numune Fırkası ile katıldı.

Dr. Selim Sıtkı Selek (1879-1947): Çanakkale savaşı süresince çalıştı.[1187]

Dr. Mihal Yuvanidis (1878- ?): 5. Ordu ile Çanakkale, Halep, Diyarbakır, Van, Kars, Ardahan, Batum vilayetlerinde askeri birlik ve hastanelerinde görev yaptı.[1188]

Dr. Ali Sadettin Pekcan (1877-?),[1189] Dr. Tahir İbrahim Dümerg (1870-1944) ve Dr. Celal Pırıldar (1892-?) da Çanakkale Savaşı'na katılmıştı.[1190]

Dr. Hikmet Arda (1886-?) Çanakkale harbine Edirne'deki 2. Alay 3. Tabur tabibi iken Çanakkale'de Seddülbahir ve Kerevizdere savaşlarına katıldı.[1191]

Dr. Artin Diraduryan (1886-?) Seddülbahir mıntıkasında görev yaptı.[1192]

1179 Fethi Erden s 106
1180 Fethi Erden s. 107
1181 Fethi Erden s. 147
1182 Fethi Erden s. 204
1183 Fethi Erden s. 212
1184 Fethi Erden s. 216
1185 Fethi Erden s. 234
1186 Fethi Erden, s. 240
1187 Fethi erden s. 308
1188 50 ve Daha Fazla Tababet Hayatı Yaşamış Meslektaşların Jübilesi, s. 72
1189 50 ve Daha Fazla Tababet Hayatı Yaşamış Meslektaşların Jübilesi, 1953 İstanbul Işıl Matbaası, s. 65
1190 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, İstanbul
1191 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. yıl jübilesi, 1964, s. 15
1192 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1964, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 22

Opr. Dr. Mahmut Develi (1887-?) seyyar hastane operatörü olarak görev yaptı.[1193]

Dr. Salih Kara, Kumkalae-Seddülbahir harekatına iştirak ettikten sonra ikşnci kanal harekatına katılmıştı.[1194]

Dr. Yanko Ksafis, Çanakkale ve Mısır harekatına katıldı.[1195]

Dr. Muhittin Özbek (1889-?) Çanakkale'de 3. Kolordu topçu alayında görev yaptı.[1196]

Dr. Halil Tevfik, Sonaç Çanakkale'de görev yapan hekimlerden biriydi.[1197]

Dr. Ali Rıza Gülelhekim, Çanakkale Savaşı'na katıldı ve buradan Kafkas, Sina ve Filistin cephesine gitti.[1198]

Çanakkale Cephesi'nde şehit olan hekimler

Resmi kayıtlara göre Çanakkale Savaş'ında 8 doktor şehit olmuştur. Bunlar 126. Alay'dan tabip Binbaşı Mehmet İsmail Bey, 64. Alay'dan tabip Binbaşı Hasan Fuat Bey, Balıkesir Harp hastanesinden gayri mükellef Anagastos Efendi, Gelibolu Menzil Hastanesinden Avram Kohen Efendi, 127. Alay 1. Tabur tabibi Yüzbaşı Hayri Bey, Gelibolu Menzil Hastanesinden mükellef tabip Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey, Keşan hastanesinden mükellef Yüzbaşı Mihran Yazıcıyan Efendi ve 38. Alay Depo Taburu tabibi Yüzbaşı Muammer Hilmi Bey'dir. Bunlardan Tabip Binbaşı Fuad Bey ve Tabip Yüzbaşı Hayri Bey çarpışma sırasında şehit düşmüştür.[1199]

Mustafa Kemal'in Dr. Rıfat Osman ile Edirne'de tanışması

Albay Mustafa Kemal Çanakkale'den İstanbul'a döndükten sonra izninin birkaç gününü geçirmek için Sofya'da elçi olarak çalışan arkadaşı Fethi Okyar'ın yanına gitti.

14 Ocak 1916 günü Çanakkale'den İstanbul'a gelen İzzeddin Çalışlar (sonradan orgeneral olmuştur) Harbiye Nezareti'ne gider ve orada çalışmakta olan Operatör Doktor Hüseyin Hüsnü (Öncü)'yle görüşür; ondan M. Kemal'in 16. Kolordu'ya atanmasının muhtemel olduğunu öğrenir.[1200]

Mustafa Kemal 27 Ocak 1916'da Sofya'dayken Çanakkale'den Edirne'ye taşınan 16. Kolordu'nun komutanı olur. Bu nedenle trenle Karaağaç'a giderek görevine başlar ve 28 Ocak 1916'da otomobiliyle vali ile birlikte şehre girer. Edirne'de zafer takları yapılmış, her yer süslenmiş ve Abacı Caddesi'nde *"Yaşasın Arıburnu ve Anafartalar Kahramanları"* ve yaşasın *"Arıburnu ve Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Bey"* yazılı iki büyük levha asılmıştı. Halk Mustafa Kemal'i coşkuyla alkışlayarak karşılamıştı.[1201]

1193 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1964, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 24
1194 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği, a.g.e., s. 48
1195 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği, a.g.e., s. 47
1196 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği, a.g.e., s. 56
1197 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği, a.g.e., s. 59
1198 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği, a.g.e., s. 14
1199 Dr. Fatma Özlen, Çanakkale'de Tıbbiyeli Şehitler, www.gallipoli1915.org/tibbiye.sehit.htm
1200 İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, a.g.e. s. 141
1201 İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, a.g.e. s. 143

Bu sırada Mustafa Kemal'in yanında olan İzzettin Çalışlar, Sultan Selim camisine birlikte gittiklerini ve Cuma namazını beraber kıldıktan sonra Edirnelilerin coşkun karşılamasını 28 Ocak 1916 tarihinde günlüğüne şöyle yazdı: "Hava sabahleyin sis, sonra güzel. Öğleden evvel 11'inci Fırka zabitanı dairede toplandılar. Oradan hep birlikte atlarla Sultan Selim Camii'ne gittik. Cuma namazımızı müteakip otomobil ile şehir haricine çıktık. Vali, kumandanla (Mustafa Kemal) beraber kumandanın otomobiline, ben de Müftü Efendi'yle birlikte Vali Bey'in otomobiline bindik. Yollar hıncahınç ahaliyle dolmuş, bütün mektepler mahalli mahsuslarına ahzı mevki etmişlerdi. Şehir serapa donanmış, müteaddit takı zaferler yapılmıştı. Abacılar Caddesi'nde biri "Yaşasın Arıburnu ve Anafartalar Kahramanı'; diğeri "Yaşasın Arıburnu ve Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal" yazılı iki büyük levha asılmıştı..."[1202]

Mustafa Kemal Edirne'de Selanik'ten tanıdığı öğretmen Rıdvan Nafiz Edgüer (1891-1948) ile karşılaştı. Erkek Öğretmen Okulunda (Darrülmuallimin) müdür muavini olan Rıdvan Nafiz Bey (ilerde Milli Eğitim Bakanlığı müsteşarı ve milletvekili olacaktır) okulda Rus ve Slav tehlikesiyle ilgili bir konuşma yaptı. Mustafa Kemal burada yaptığı konuşmada Rus ve Slav tehlikesine karşı Türk-Alman itttifakının zaruret olmadığını, bunun başka bir şekilde de önlenebileceğini söyledi. Arkasından da Almanların Türkiye'deki maksat ve emellerini anlattı.. Daha sonra Lise Müdürü Mahir Bey'le müdur muavini Rıdvan Nafiz Ergüder Mustafa Kemal'i karargahta ziyaret ederler. Mustafa Kemal'in masasında Fransızca bir kitap vardır. Nafiz Bey'in kitaba meraklı bakışı üzerine Mustafa Kemal şöyle der:

"– Kitap dikkatinizi çekti galiba? Vaktiniz varsa vereyim, okuyun. Ben kışlanın bir okul olmasını, orada zorlama ve sertliğin değil, bilginin, sevgi ve saygının egemen olmasını isteyenlerdenim. Bu kitap benim tezimi pekiştiriyor. Sizi de enterese eder. Vereyim okuyun." [1203]

Mustafa Kemal, Edirne'de çalışan röntgen uzmanı ve askeri doktor Rıfat Osman Tosyavizade'yle tanışmıştı. Dr. Rıfat Osman Tosyavizade, Atatürk'le arasında geçen bir olayı 28 Eylül 1341 tarihli mektubunda Dr. Süheyl Ünver'e şöyle aktarmıştı:

"Çanakkale Harbi'nden sonra Atatürk'ün Edirne'de bulunduğu bir sırada kendisine memleketimizdeki tekkelerle türbeler kadar fabrikamız olsa Almanya'yı geçerdik," deyince Atatürk bu sözlere kahkahalarla gülmüş ve Erkânıharp reisine *"Kalemini çıkar da yaz. Doktor bir deha yumurtladı,"* demiş; ancak Dr. Rıfat Osman'ın bu temennisini unutmayacağını da eklemişti.[1204, 1205]

Dr. Rıfat Osman (1874-1933), orduda sıhhiye bölüğü oluşturulması fikrini ilk defa 1910'lu yıllarda ortaya atan değerli bir düşünce adamı ve tıp doktoruydu. Dr. Rıfat Osman, Edirne Askeri Hastanesi'nde röntgen uzmanı olarak çalışırken Edirne'de yapılan bir

1202 İzzeddin Çalışlar, On Yıllık Savaş, İş Bankası Yayınları, 2009, s. 174-175

1203 Latif Bağman, Oral Onur, Atatürk'ün Yaşamında Edirne, Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri İstanbul 1982, İstanbul s. 32-34 Klaus Kreiser, Atatürk, s. 116, 117

1204 Ahmed Güner Sayar, A. G..e., s. 181

1205 Cevdet Çulpan, Tosyavizade Dr. Rıfat Osman (1874-1933) Hayatı ve Eserleri, İstanbul Üniversitesi Tıp tarihi Enstitüsü Neşriyatından Sayı :57, İsmail Akgün matbaası, İstanbul, 1959, s. 37

askeri manevrada sağlık hizmetinin olmadığını görmüş ve Ordu Kurmay Başkanı Hasan Rıza Bey'e bir önerge vererek önlemler alınmasını istemişti. Bu önergeyi haklı bulan Kurmay Başkanı'nın emriyle Dr. Rıfat Osman'ın gözetiminde Edirne Piyade Kışlası'nda Japon Sahra Sıhhiye Hizmeti'nden esinlenerek seçilen bazı erlere eğitim verilmiş ve Osmanlı Ordusu'nda ilk defa sıhhiye bölüğü fikri oluşmuştur.[1206] Bu olaydan sonra 1910 yılında kolordularda açılacak sıhhiye bölüklerinin ilki Selimiye Kışlası'nda muallim Dr. Kerim Sebati (Gürgün, 1872-1942) Bey (sonradan Tıp Fakültesi hariciye kliniği profesörü olmuştur) tarafından kurulmuş ve burada teskereci ve sıhhiye erleri yetiştirilmeye başlanmıştır.

Rıfat Osman yıllar sonra yazmış olduğu "Edirne Sarayı" isimli eseri nedeniyle Mustafa Kemal Atatürk'ü Yalova'da ziyaret etmişti. Mustafa Kemal, bu ziyarette eski dostu Dr. Rıfat Osman'dan kendisini muayene etmesini istemişti. Dr. Rıfat Osman Edirne'ye dönüşünde general Kazım Dirik'e bu konuda şunları söylemişti:

"Alkolü tedrici olarak bıraksın, hatta tamamen bırakmasın, asgari hadde indirsin, tabiatın uyku saati olarak tanzim ettiği sükûn saatlerinde yatağına girsin, hâlâ yirmi beş yaşının şartları içinde olan kalbi ve hayati organları ile dinç ve gençtir. Kendisine bu teşhisimi cesaretle söyledim. Tebessüm etti ve uzun uzun yüzüme baktı. Gözleri nemlendi. Ben de çok duygulandım. Bir şeyler söylemek istedi, sonra vazgeçti..."[1207]

Dr. Rıfat Osman, çok yönlü, eşi az bulunur bir bilim adamıdır. Doktorluğunun yanı sıra ressam, fotoğrafçı, müzeci, kütüphaneci, mühendis-mimar ve tarihçidir. Manastır, Selanik ve Edirne asker hastanelerinin röntgen cihazlarını bizzat kendi kurmuştur. Edirne'deki İttihat ve Terakki kulübü binasının (günümüzde Halk Eğitim Merkezi) mimarı ve inşaat mühendisidir. Edirne Memleket Hastanesi ve Kırklareli Asker Hastanesi onun çizdiği projelerle yapılmıştır. Resim hocası Seyit Nuri Bey ona bir gün *"Belgesiz tarih yazmak, mangal başında masal anlatmaya benzer,"* der ve o, bu kuralla, yani belgeye dayanarak tarih yazar.[1208]

Dr. Rıfat Osman'ın babasından kalan çok değerli kitaplık Abdülhamit döneminde yakılmış, 1912-1913'te Balkan Harbi sırasında Bulgarlar tarafından yağmalanmış, 1921'de de Yunanlılar tarafından eşya ve kitapları çalınmıştı.

Rıfat Osman, 1874'te Üsküdar'da doğdu. 1898'de Askeri Tıbbiye'den yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra Askeri Tıbbiye'de Rieder Paşa'nın yanında asistan olarak çalışıp röntgen uzmanı olmuştu. 21 Ekim 1903'te kolağası rütbesiyle radyoloji uzmanı olarak Edirne Merkez Asker Hastanesi'ne atanmıştır. 10 Mayıs 1933'te Edirne'de vefat etmiştir.[1209] Edirne Rehnuması, Edirne Sarayları, Edirne Evkaf Tarihi ve ünlü Edirne Tarihi isimli eserleri vardır.

1206 Kemal Özbay, s.76

1207 Cemal Kutay, Sohbetler, Sayı:12, Kasım 1969, s. 32

1208 Rıfat Kazancıgil, Ölümünün 60. Yıldönümünde Dr. Rıfat Osman Bey ve Edirne, III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1999, Ankara, s. 151-157

1209 Ahmed Güner Sayar, A. Süheyl Ünver, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, Ötüken Yayınevi, 2004, İstanbul, s. 179

Galiçya Cephesi ve Dr. Hulusi Fuat Tugay

Galiçya, bugünkü Polonya'nın Güneydoğu ve Ukrayna'nın Güneybatı kısmını kaplayan, Karpat dağlarının kuzeyinde yer alan bir bölgedir

Birinci Dünya Savaşı'nda, Batıya doğru ilerlemek isteyen Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlı bir eyalet olan Galiçya'yı ele geçirmek istedi. Bunun üzerine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 1914 yılı Ağustos ayına Almanlarla birlikte Galiçya'da savaşa girdi.

Bu sırada İtalya ve Romanya'nın da Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna saldırması üzerine Almanlar Osmanlı Devletinden 3 kolordu istedi. Osmanlı Devleti ise Galiçya'ya, daha önce Çanakkale Cephesi'nde savaşan askerî birliklerden oluşan 15. Kolordu'nun gönderilmesine karar verdi. Almanların istekleri üzerine askerlerimiz yine maceraya atıldılar. Bu askerler zaten Çanakkale Savaşı'nda yorgun ve zayıf düşmüşlerdi. Galiçya'ya giden askerlerin sevkine memur edilen Dr. Şükrü Hazım Tiner (1892-?) bu amaçla Belgrad'a gitmiş ve dönüşünde ihtisas yapmak üzere Şişli Lape hastanesine tayin edilmiştir. Asabiye uzmanı olmuştur.[1210]

Galiçya'ya giden 15. Kolordu'nun başhekimi Yarbay Dr. Şükrü (Tansu) Bey Yunanlıların İzmir'i işgalinde şehit olmuştur, yardımcısı ise Dr. Gafur Nüzhet Bey idi. Yarbay Dr. Şükrü Bey Galiçya'dan dönüşünde 19 Temmuz 1917'de İstanbul'a gelmiş bir ay sonra 20 Ağustos 1917'de Halep'e varmıştır. 16.10.1917'de Ordu ile birlikte Sina cephesi harbine katılmış 27.1.1918'de 8. Ordu Sıhhiye riyasetine atanmış, Mütarekede 8. Ordu kaldırılınca İzmir'deki 17. Kolordu Baştabipliğine getirilmişti.[1211]

Galiçya'ya giden birliklerin sıhhiye kadrosunda şu kişiler vardı:

19. Tümen Başhekimi Yarbay Nizameddin
Sıhhiye Bölüğü Baştabibi Binbaşı İbrahim Hakkı
20. Tümen Başhekimi Binbaşı Hasan Sükuti (Tükel)
Operatör Yüzbaşı Şükrü Fazıl (İlkel)
Yedek tabip Yüzbaşı Somuncıyan
Sıhhiye Bölüğü Başhekimi Kıdemli Yüzbaşı Tayyar
Operatör Yüzbaşı Tahir Bey
Cerrahi Müşavir Alman Tabip Binbaşı Renslauf
Sağlık Müşaviri Avusturyalı Binbaşı Schneider
Sağlık Müşaviri Yarbay Gross
Sağlık müşaviri Avusturyalı Yarbay Vitali
Yüzbaşı Freier
Eczacı Mehmet Kamil (Aktaş)
Askeri Tabip Mehmet Ali (Özkan)
77. Alay Tabibi Dr. Halit Akın

1210 Fethi Erden, s. 222
1211 Avukat Muzaffer Tansu, Konuşan Hatıralar, s. 29, -30, Aydın Matbaası, 1974

Avusturya'daki sağlık tesislerinde ise Dr Halit Akın (1883-?), Dr Yüzbaşı Ali Şükrü Şavlı (1892-?, çocuk uzmanı), Dr Yzb. Süleyman Zeki Taşkın (1883-?) görev yaptı.[1212]

15. Kolordu birlikleri Miralay Yakup Şevki Subaşı kumandasında Galiçya'da bir yıl görev yaptı. Bu kolorduya bağlı 19. Tümen'de kumandan Yarbay Mehmet Şefik (Aker), 20. Tümende kumandan Yarbay Yasin Hilmi Bey görev yapıyordu. Osmanlı askerleri Galiçya Cephesi'nde 1916 yılının Eylül ve Ekim aylarında Ruslarla şiddetli çatışmalara girdiler. 17 Eylül 1916'ya kadar devam eden savaşlarda 15. Kolordudan 95 subay ve 7000 er şehit oldu. 17 Eylül'de Rus taarruzu yeniden başladı ve 20 Eylül'de en yoğun şeklini aldı. Savaş 22 Eylül 1916'da Ordu Komutanı Kont Bothmer'e bağlı Osmanlı birliklerinin Rus taarruzunu geri püskürtmeleri ile sona erdi. Fakat Ekim'de Ruslar cephede üstünlüğü ele geçirdiler. 20. Tümen ciddi kayıplar verdi ve Alman ikmalinden yararlanmak zorunda kaldı. Ağır kış koşulları altında Rus taarruzu 1916 yılının sonuna kadar devam etti. Ocak 1917'den itibaren ise Rusya'daki Bolşevik devrimi cepheye yansıdı. Osmanlı askerleri cephe gerisindeki Avusturya-Macaristan hastanelerine sevk edildiler. Sevk edilen yaralı ve hasta askerlerden haber alınamaması üzerine, Osmanlı Devleti tedavi gördükleri hastanelerin tespiti için Dr. Hulusi Fuad Tugay'ı Avusturya'ya gönderdi. Hulusi Fuad Tugay burada araştırma ve denetimler yapıp raporlar hazırladı. Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan Hastaneleri Müfettişi ve Galiçya'daki Türk ordusunun sağlık işlerinden sorumlu olarak görev yapan Dr. Hulusi Fuad Tugay'ın İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'nda dosyaları vardır.[1213]

Dr. Hulusi Fuat Tugay'ın (1890-1967), babası Çerkes Müşir Fuat Paşa'dır (cesareti nedeniyle Deli Fuat diye anılır). Saint Joseph, Saint Michel ve Galatasaray Lisesi'nde okumuştur. Tevfik Fikret'in Galatasaray Lisesi müdürlüğü görevinden alınması üzerine öğrencilerin yaptığı boykotu bırakmayan iki öğrenciden birisidir. Askeri Tıbbiye'de okurken Balkan Harbi'ne gönüllü katılan Çerkes alayında görev yapar. Mahmut Muhtar Paşa'nın karargâha yani daha emniyetli bir pozisyona alma isteğini reddeder. İki kardeşi bu savaşta şehit düşünce Sultan Reşat'ın emriyle geri hizmete alınır.[1214] Birinci Dünya Savaşı'na tıbbiye öğrencisi iken gönüllü olarak katılmış ve ilk olarak 33. Süvari Alayı Tabip Muavinliği görevinde bulunmuştu. Sultan Reşat tarafından 1915'te yeni kurulan Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne asistan olarak tayin edilmiş, daha sonra Halep'e konuşlandırılan bu hastane ile Kudüs'e kadar gitmişti. 4. Ordu Sahra Sıhhiye Müfettiş Vekili Tabip Binbaşı Neş'et Ömer (İrdelp) ile birlikte çalışmıştır. Hulusi Fuad Tugay Bey 1916 yılı'na kadar Kudüs'te çalışmış ve Çanakkale Savaşı'ndan sonra yeniden öğretime başlayan Askeri Tıbbiye'ye geri dönmüş ve 1 Eylül 1332 (14 Eylül 1916)'de mezun olmuştur. Hulusi Fuad, iyi Almanca bildiğinden Avusturya-Macaristan Hastaneleri müfettişliğine seçilmişti. 30 Ekim'den 14 Aralık 1916'a kadar burada görev yaptı.[1215] Almanya'da Üroloji eğitimi görmesine rağmen eşinin isteği üzerine diplomat oldu. Sonraki yıllarda

1212 Dr Kemal Özbay Cilt 1 s. 279

1213 Oya Dağlar Macar, Galiçya Cephesinde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917), Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Cilt 10, Sayı 2 (2009), s.53

1214 Tayfun Er, Denizde biten hayat, http://www.takvim.com.tr/yazi_dizisi/2012/10/15/denizde-biten-hayat

1215 Oya Dağlar Macar, Galiçya Cephesinde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917), Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Cilt 10, Sayı 2 (2009), s. 38

büyükelçilik yaptı. Eşi ressam Emine Fuat Mısırlı bir prensesti. 1953 yılında Türkiye'nin Kahire Büyükelçiliğini yaptı. Emine Fuat, meşhur Mareşal Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın torunu ve ünlü kumandan, Bakan ve Büyükelçilerden Mahmud Muhtar Paşa'nın kızıdır.[1216] Dr. Hulusi Fuad Bey'in ismini taşıyan bir kitap yazan Prof. Dr. Bedi Şehsuvaroğlu (Bedi N. Şehsuvaroğlu, Hekim Bir Siyasimizin Portresi, Büyükelçi Dr. A. Hulûsi Fuad Tugay, İstanbul, 1972,) Mustafa Kemal'in Sivas'tan Sultan Vahdettin'e yazdığı mektubu babası Müşir Fuat Paşa verirken yanında Dr. Fuat Hulusi Tugay'ın olduğunu belirtmiştir.

Romanya ve Makedonya Cephesi

Romanya Cephesinde 6. Kolordu savaşa katıldı. Kolordunun başhekimliğini Yarbay Dr. Ahmet Kemal yardımcılığını ise Dr Murat Rahmi Aydın (1892-?) Bey yapıyordu. 10 Eylül 1916 savaşlarında Tümen başhekimi Binbaşı Kemal Bey ve yardımcısı Dr Yzb. Osman Şevki Uludağ görev yapmışlardı. Dobruca'da yapılan savaşlarda çok zayiat verilmişti. 6 Ekim1916'da 6. Kolordunun tüm zayiatı 6000'nin üzerindeydi. Mecidiyye'de Dr. Fahri Bey başkanlığında bir harp hastanesi kuruldu. Bükreş'teki Makenzen Ordusu karargahında Dr. Yarbay Hikmet Tepegöz çalışmıştı. Bükreş'te Dışişleri Bakanlığı binası hastane haline sokulmuş ve burada başhekim Mahir Bey, Opr. Dr. Hayrettin Bey, Dr. Şevket Osman Demirtaş (1883-?) ve Dr. Celal Güney Bey çalışmışlardı. Bükreş Veteriner okulunda açılan Alman Hastanesinde Dr. Osman Şevki Uludağ, Dr. Suphi Neşet Beken (1839-1945), Dr. Diyarbakırlı Mahmut Nedim (Oran, 1882-1947) ve Dr. Abidin (Atak, TBMM de mebus) hizmet ettiler.[1217]

Romanya Harekatı cephesine Hilâl-i Ahmer seyyar hastanesi ile katılan Dr. Celal Abdi Çelebioğlu (1891-?) Gornara huvvisa, Mecidiye, Varna'da savaşlara bilfiil iştirak etmiştir.[1218] Dr. Salih İmre (1890-?) de Romanya'daki kıtalarda çalışmıştır.[1219]

Makedonya cephesinde 20. Kolordu harekata katıldı. Abdülkerim Paşa kumandanıydı. Kolordu baştabipliğine Dr. Binbaşı Fuat Kamil Beksan, yardımcılığına Dr. Yanyalı Ali Rıza Tarcan (1886-1976,Prof. Dr. Bülent Tarcan'ın babasıdır) atandı.[1220]

1216 TBMM Zabıt Ceridesi, 6.1.1954
1217 Dr Kemal Özbay Cilt 1. s. 288-300
1218 Fethi Erden, s. 67
1219 Fethi Erden, s. 125
1220 Dr Kemal Özbay Cilt 1. s. 301

IX. Bölüm

2. Ordu, 7. Ordu ve Yıldırım Orduları Komutanlığında Mustafa Kemal ve hekimler

Cephede kitap okuyan bir tuğgeneral

Ruslar 1915-1916 kışında Kafkas Cephesi'nde büyük saldırılarda bulundu ve 16 Şubat 1916'da Erzurum'u işgal ettiler. Daha sonra da 3 Mart 1916'da Bitlis'e ve bir kaç gün sonra da Muş'a girdiler. Osmanlı Devleti bunun üzerine 2. Ordu adı altında Doğu'da görev yapmak üzere, Batı'dan gelen kuvvetlerce oluşturulacak bir ordu kurmaya başlar. Bu ordunun komutanı Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa'dır. Mustafa Kemal'in Edirne'deki 16. Kolordu Karargâhı aynı isimle Güneydoğu'ya gönderilir ve Murat Suyu-Muş-Bitlis çizgisi üzerinde görev yapmaya başlar. Mustafa Kemal, 27 Şubat 1916'da yeni görevine başlamak üzere Edirne'den ayrılır ve 11 Mart'ta 16. Kolordu'yu Diyarbakır'a nakleder.

1916-1917 kışı çok soğuk geçtiğinden ve gıda sıkıntısı yaşandığından 2. Ordu kayıplara uğrar. Erzak sıkıntısı had safhadadır. Doktorlar raporlarında "Asker pislik yiyor, çarık kemiriyor" diye yazmak zorunda kalır. Mustafa Kemal bir gün karargâh subaylarıyla birlikte Hazro'ya gelir. Orada bulunan eşraftan Mehmet Nuri (Budak) subayları ve Mustafa Kemal Paşa'yı zengin bir sofraya davet eder. Mustafa Kemal Paşa sofrayı görünce "Asker cephede açken ben bu nefis yemekleri yiyemem," diyerek sofraya oturmaz. Bunun üzerine Mehmet Nuri Bey "Paşam askerlerin bir aylık ekmek ihtiyacının teminini üzerime alıyorum, siz yeter ki bizi bu şereften mahrum etmeyin," deyince birlikte sofraya otururlar. O gün 1400 kilo buğday toplanarak ordu levazımına teslim edilir.[1221]

Mustafa Kemal 1 Nisan 1916 tarihinde mirliva (tuğgeneral) olur ve buradaki görevi sırasında 8. Tümen ile saldırarak Rus alayını yenip Muş'u geri alır (7 Ağustos 1916). Daha sonra da Çapakçur (Bingöl) dağlarındaki çarpışmalarla Bitlis'i Rus işgalinden kurtarır (8 Ağustos 1916). Çanakkale'de savaşan kahraman 16. Kolordu'dan arta kalanlar bu kez Çapakçur dağlarında kar, kış, açlık, susuzluk, hastalık ve Ruslarla mücadele ederek erimeye başlar.[1222] Mustafa Kemal Paşa, 2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa'nın hastalanarak izin alıp İstanbul'a dönmesi üzerine 2. Ordu Komutan vekâletine atanır. 16 Aralık 1916 günü at üzerinde Murat Nehri'ni geçerek karanlık ve tipili bir gecede Silvan'daki 16. Kolordu Komutanlığından karargahı Sekerat'taki Gazik Dağı'nda bulunan 2. Ordu karargahına gelir ve ilk defa orada Ordu kurmay başkanı Albay İsmet (İnönü) ile tanışır. Beraberce Cephe durumunu konuştular ve Mustafa Kemal Paşa orduyu bir yenilgi ve bozgundan, karda kışta donmaktan kurtarmak için büyük bir geri çekilme emri verir. Vehip Paşa cephe komutanı olarak bu geri çekilmeyi ağır bir eleştiri emriyle tenkit eder. Mustafa Kemal Paşa da, aynı şiddette bir cevap gönderir. O yüzden

1221 Şevket Beysanoğlu, Atatürk ve Diyarbakır, 1981, s.86'dan aktaran: Eren Akçiçek, Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü, İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir s. 30

1222 Nurettin Türsan, Çanakkale Zaferi'nin 90. Yılı, Müdafaa-i Hukuk dergisi, 6 Nisan 2005

araları pek iyi olmaz.[1223] Mustafa Kemal Çapakçur Muharebelerinde gösterdiği üstün komutanlık yeteneğinden dolayı takdir edilmişti. Ancak bu sırada kuzeyde bulunan 3. Ordumuz Ruslara karşı bozguna uğradı.

Mustafa Kemal Paşa 18 Kasım 1916'da Bitlis'e geldiğinde yanında bulunan İzzeddin Çalışlar ve arkadaşlarıyla Nakşibendi şeyhi Muhammed Kufrevi'nin türbesini ve Kufrevi ailesini ziyaret eder.[1224] Burada şeyh Abdulbaki Efendi'nin ellerini öpmüş ve Muhammed Küfrevi hazretlerinin hanımı Fatıma Hanıma saygı ve hürmetini göstermiş ve bana dua etsin diye bir talepte bulunmuştur. Fatıma hanım da "Allah seni padişah etsin" diye dua etmiştir. Bu türbe 1898 yılında Sultan II. Abdülhamit tarafından İstanbul'dan gönderilen mimarlar tarafından Kızıl Mescit Mahallesinde yapılmıştı. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sırasında M. Kemal Paşa'nın Şeyh Abdulbaki'ye (Küfrevi) yazdığı beş mektubu vardır.

Mustafa Kemal Paşa bu ziyaretini anılarında şöyle anlatır:

18 Kasım 1916: Öğleden evvel saat 10'da El şeyhuttani El Halidi Mehemmed El Nakşibendi Küfrevi'nin Kızılmescit mahallindeki türbesini ziyaret ettim. Küçük bir türbe. Şeyhin merkadi ve yanında biraderzadesi olduğunu türbedarın ifade ettiği bir zatın merkadi vardır. Şeyhin merkadinin örtüsü sırma işlemeli, elmas, yakut gibi taşlarla müzeyyen. Bu taşların elmas, yakut, zebercet olduğunu türbedar söylemişse de hakiki olmayacak. Diğer merkat dahi sırmalı işlemeli örtülü. Bu türbeye Ruslar ilişmemiş. Türbenin kapıları gümüş ve altın kakma. Kıymetli halılar var, fakat ekserisi çürümüş. Bu türbeyi Sultan Hamit yaptırmış. Badehu Bitlis'in daha bir iki harap türbe gibi yerlerini gördükten sonra ikametgâhıma avdet.[1225]

Mustafa Kemal Paşa bu cephede okuduğu kitapları anılarında şöyle yazar:

19 Kasım 1916: Alphonse Daudet'nin Sapho-Soeurs Parisiennes (Paris Görenekleri) namında canım sıkıldıkça okuduğum romanı hitam buldu.

21 Kasım 1916: "Bazı noktai askeriye (Terbiyei Ruhiye ve Usuli Muaşerei Askeriye) hakkında bir eser yazayım. Bunun için Fransızca bildiğim bir eser var. Onu da evvela okuyayım ve bu zemine ait esaslı sualleri umum zabitana vazife olarak vereyim. Mühim noktalar hakkında bazı büyük kumandanların mütalaasını talep edeyim."

3 Aralık 1916: Allahı İnkâr Mümkün mü? eserini bitirdim. Bütün feylesofların, edyanı muhtelifeye mensup tabiiyyun, zihniyyun, maddiyyun, hukema, mütefekkirin, mutasavvıfinin kâffesi ruh'un mevcut ve ademi bekasını tetkik ediyor.Bu tetkikatta, ilim ve fenne istinat edenler makbul. İmam Gazali, İbni Sina, İbni Rüşd gibi eimme-i müslimiinin beyanatı dahi telakkiyatı amiyaneden büsbütün başkadır; yalnız ifadelerinde çok rumuz var. Dindar mütefekkirin, kavaid ve ulum ve fünun ve felsefeyi, beyanatı şeraiti tefsir için evirip çevirmeye gayret etmişler. Arıburnu raporlarını yazmaya başladım. (Not: Atatürk'ün okuduğu "Allah'ı İnkar Mümkün müdür? kitabı vahdeti vücuda inanan Osmanlı'nın önemli tasavvuf ve batı felsefesi bilginlerinden Şehberderzade Filibeli Ah-

1223 Nurettin Türsan, Anılar, Arma Yayınları, s. 22
1224 İzzeddin Çalışlar, On Yıllık Savaş, İş Bankası yayını, 2009, s. 263
1225 İzzeddin Çalışlar, On Yıllık Savaş, İş Bankası yayını, 2009, s. 623

met Hilmi'ye (1865-1914) aittir. Bu kitap Allah'ın varlığını ispat etmek için yazılmıştır. Bu kitapta yazar bütün felsefe tarihini gözden geçirir ve filozofların düşüncelerini tahlil ve tenkit eder.)

10 Aralık 1916: "Sabah pek ziyade bir nezleye yakalanmış olarak kalktım. Kemal Bey'in (Namık Kemal) Makalatı Siyasiye ve Edebbiye'sini okudum. İkinci kitabın sonunda idim, hitam buldu. Arıburnu raporunu okuttum. Sonra Neşet Bey, Çapakçur Cephesi'ne ait muharebe takririni okudu. Badehu, yeni gelmiş olan istihkâm yüzbaşısı Fuat Efendi'ye hayvanlarımı gösterdim. Sonra tekrar ikametgâhıma geldim. Kemal Bey'in (Namık Kemal) Tarih-i Osmanî'sini takibe başladım.

Yemekten evvel Emin Bey'in (Mehmet Emin Yurdakul) Türkçe Şiirleri'yle Fikret'in (Tevfik Fikret) Rübab-ı Şikeste'sinden aynı zeminde bazı parçalarını okuyarak bir mukayese yapmak istedim. İkisi de başka başka güzel. Ancak Türkçe olanda da, diğerinde de aynı derecede Arapça, Farsça kelimat var. Fark, biri parmak hesabı, diğeri değil."[1226]

2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa izinle İstanbul'a gidince 12 Aralık 1916'da Mustafa Kemal ona vekâlet eder. Albay İsmet de bu ordunun kurmay başkanıdır ve onunla ilk defa işbirliği yapar. Mustafa Kemal orduyu beslenebileceği daha uygun geri kısımlara çeker ve 7 Mart 1917'de 2. Ordu Kumandanlığına vekâleten atanır.[1227] Daha sonra da 5 Temmuz 1917'de Halep'te oluşturulan 7. Ordu Kumandanlığına tayin edilir.

Dr. Hüseyin Hüsnü ve Dr. İbrahim Tali Doğu Cephesi'nde

Mustafa Kemal'in kumandanlığını yaptığı 16. Kolordu'nun kurmay başkanı Yarbay İzzeddin Çalışlar, Baştabibiyse Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü" (Öncü) dür. Bu sırada 2. Ordu Sağlık Daire Başkanlığını Dr. İbrahim Tali, 2. Ordu Komutanlığı'nı da Ahmet İzzet Paşa (Furgaç) yürütmektedir. 2. Ordu Karargâh tabipliğinde bu sırada Dr. İbrahim İskender Ülman (1888-?) de görev yapmış daha sonra 3. Ordu Karargâh tabipliğine atanmıştı.[1228]

Mustafa Kemal 27 Mart 1916 tarihinde, Diyarbakır'dan hareketle Bitlis Cephesi'ne giderken yanında erkânıharbiye reisi Yarbay İzzettin (Çalışlar), diğer subaylar ve sıhhiye reisi Yarbay Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) vardır.[1229, 1230]

Mustafa Kemal, Madam Corinne'ye yazdığı 6 Mart 1916 tarihli mektupta Dr. Hüseyin (Hüsnü)'den bahseder. Bu mektupta Dr. Hüseyin'le ilgili satırlar şöyledir. "Bu satırları yazarken Doktor Hüseyin Bey, yanımda, size ne yazdığımı soruyor ve bunların Matmazel Edith'e ait olacak kısımlarını anlamakta ısrar ediyor(...) Doktor, Matmazel Edith için yazdığım cümleyi dinledikten sonra beni yalnız bıraktı."[1231]

29 Temmuz 1916 günü M. Kemal, yarbay İzzeddin Çalışlar, Baştabip Hüseyin ve

---

1226 Şükrü Tezer, Atatürk'ün Hatıra Defteri, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, 1989, s85, 86

1227 Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara, s. 109

1228 Fethi Erden, s. 240

1229 Şükrü Tezer, a.g.e. s. 38

1230 İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, On Yıllık Savaşın Günlüğü, Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Günlüğü, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 1999, İstanbul, s. 153

1231 Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 2, Kaynak Yayınları 1999, s. 44

Cevat Abbas, ordu kumandanı İzzet Paşa'yı karşılamak için Azlık Köyü'ne giderler. İzzet Paşa'yla Dr. İbrahim Tali (Öngören) birlikte gelirler. İzzet Paşa'nın otomobiline Mustafa Kemal, Dr. Hüseyin ve Dr. İbrahim Tali biner, 16. Kolordunun otomobiline ise İzzeddin Çalışlar, İsmet İnönü ve Cevat Abbas binerek 2. Ordu Karargâhı'nın bulunduğu Silvan'a giderler.[1232] 1 Haziran 1917 günü Dr. Hüseyin Bey hasta olur ve 2 Haziran'da ameliyat olunca Mustafa Kemal ve İzzeddin Çalışlar onu ziyarete giderler.[1233]

Mustafa Kemal'in hem doktoru hem de arkadaşı olan operatör doktor Hüseyin Hüsnü (Öncü) 1883 yılında Sivas'ta doğmuş ve 1907 yılında Tıbbiye'yi bitirmiştir. İlk önce Yemen'e tayin oldu, daha sonra Trablusgarp'ta Atatürk'le tanıştı ve Balkan Harbi'ne katıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de 19. Fırka başhekimi olarak Atatürk'ün maiyetinde çalışmış, daha sonra Atatürk'ün Anafartalar Grubu'na tayini üzerine Anafartalar Grubu Sağlık Başkanlığı görevini üstlenerek Çanakkale'deki hizmetlerinden dolayı takdirini kazanmıştır. Çanakkale'den sonra yine Atatürk'le birlikte Bitlis Cephesi'nde bulunmuştur. Dr. Hüseyin Hüsnü 16. Kolordu sertabipliğinden sonra sırasıyla Suriye ikinci kolordu sertabipliği, İkinci Ordu Sıhhiye Reisliğine ve sonra Yedinci Ordu Sıhhiye Reisliğine tayin edilmiştir. Dr. Hüseyin Hüsnü Mart 332'den (1916) 333 (1917) Ağustos'una kadar Yedinci Orduda görev alır. Dr. Hüseyin Hüsnü 16. Kolordudaki görevi nedeniyle Mecidi Gümüş İmtiyaz Madalyası ve bir sene kıdem zammıyla taltif edilmiş, İkinci Ordudaki başarısı nedeniyle Avusturya-Macaristan Fransuva Josef nişanı almıştır. İstiklâl Savaşı'nda ise Konya'da sıhhiye müfettişliği yapmıştır. 30 Ağustos 1922'de albay olarak Milli Savunma Bakanlığı Sıhhiye Müfettişliği ve Sıhhiye Daire Başkanlığı görevlerinde bulundu. 30 Ağustos 1929'da general oldu. 16 Mart 1930 Pazar günü 47 yaşında Ankara Cebeci Hastanesi'nde vefat etti.[1234, 1235]

Dr. İbrahim Tali Bey 1916 Aralık'ında Doğu Orduları Grubu Sağlık Müfettişi olarak Elazığ'a gönderilmişti. Bu konuyu Dr. İbrahim Tali anılarında şöyle anlatır:

"Mustafa Kemal Bey liva olmuştu. İkinci Ordu Kumandanı rahatsızlanınca ona vekâleten ordu karargâhının bulunduğu Pola civarından Sekrate köyüne geldi. Kış oldukça şiddetli geçiyordu ve ordu yiyecek malzemeler konusunda çok sıkıntı çekiyordu. Kumandayı aldığı ikinci günde önceden hazırlanmış olan plan gereğince orduya kışı geçirmek üzere belli bir hatta çekilme emrini verdi. Ordunun erkânıharbiye reisi olan Miralay İsmet Bey de o günlerde tayin olduğu bir kolorduya kumandan olarak ayrılmak üzereydi. Hatırımda kaldığına göre ordu karargâhı bir günde Diyarbakır'a nakledildi. İsmet Bey de cephede yeni vazifesi başına hareket etti.

Diyarbakır seyahati Osmaniye'ye kadar pek güç şartlar içinde yapıldı. Atlarla gidiyorduk. Her taraf kalın kar tabakasıyla örtülüydü ve şiddetli bir soğuk vardı. İlk geceyi Sarıkamış ismindeki bir muhacir köyünde geçirdik. Mustafa Kemal Paşa pek neşeli değildi. Hep havadan ve askerin iaşesinden bahsediyordu. Bir aralık söz İsmet Bey'e intikal etti. Kumandan Paşa'nın şu sözleri aynen hatırımdadır: İsmet Bey Erkânıharbiye Umumiye Reisi olacak bir askerdir.

1232 İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, a.g.e. s. 176
1233 İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, a.g.e. s. 223
1234 GATA Tıp Tarihi Müzesi ve Dr. Adnan Ataç'tan alınan bilgi
1235 Eren Akçiçek, Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü, İzmir Güven Kitabevi, 2005, s. 298

1916 senesinin son ayında ona münasip ve layık gördüğü makamı 1920'de kendisi verdi. Derin görüşlü ve anlayışlı Atatürk... Diyarbakır'da bir iki defa hastalandı. Bir defasında hayli telaş ettik. Yapılan çok ihtimamlı tedavi ve kendi iradesinin yüksekliği sayesinde hastalık az zamanda bertaraf oldu. Bu hastalığında da ordu işleri ile meşgul olmaktan bir gün geri kalmadı. Mustafa Kemal Paşa asaleten İkinci Ordu Kumandanı tayin edildi. Bir defa daha kendisinden ayrıldım." [1236]

Dr. İsmail Hakkı Batı (1882-1953) ise Çapakçur ve Kiği harplerine Van Cenup kuvvetlerinde görev yaparak katılmıştır. O buraya Çanakkale savaşı sonrası gelmişti.[1237] Dr. Şükrü Emin Cangör de Çanakkale Savaşı sonrası Çapakçur Savaşı'nda görev aldı.[1238] Çanakkale Savaşı'nda İbrahim Tali'nin muavinliğini yapan Dr. Behçet Feyzioğlu da Çapakçur cephesine geldi. Önce Diyarbakır ve Silvan'da bulunmuş daha sonra Çapakçur ve Halep harekatına katılmıştı.. 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a Bandırma Vapuru ile giden heyet arasında yer aldı.[1239]

Dr. Ömer Avni (Arıkan) Doğu Cephesi'nde

Dr. Ömer Avni (Arıkan) anılarında Doğu Cephesine Anafartalar Savaşı'ndan sonra katıldığını şöyle anlatır: "Mart 1916'da Sekizinci Fırka sıhhiye bölüğü ile Muş mıntıkasına hareket, Muş mıntıkasında fırka ile Tozan, Fortik, Çapakçur, Musalladere'de (bazı yayınlarda Masalla Deresi) çeşitli savaşa iştirak. 12 Temmuz 1916'da Tozan ve Fortik muharebelerine iştirak ettim. Bu muharebede fırka geri dönme esnasında ağır yaralıların bana terk edilmesinden, büyük müşkülatla yaralılar noksansız istenilen yere ulaştırıldı. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa yaralı nakillerini iyi bir fedakarlık olarak kabul etti. Sıhhiye bölüğünde rüfeka-yı mesaim arasında güzel parlak cümlelerle beni taltif etti. Bunun üzerine bir sene zamm-ı kıdem suretiyle taltifim için teşebbusatta bulundu. Neticeyi bilmiyorum. 7 Temmuz 1916 Çapakçur'da, Musalla deresinde düşmana icra kılınan taarruzda bulundum. 3 Ağustos 1916'da düşmana muvaffakiyetle başlayan taarruzda bulundum. Üç gün zarfında düşmana terk ettiğimiz araziyi almakla beraber Muş geri alındı. Muş ovasına tamamen hakim olduk. 20 Ağustos 1916 nihayetine kadar Çapakçur cephesinde, Musalla, Çermuk gibi müteaddit muharebetta bulundum. On altıncı Kolordu kumandanlığının Fırka kumandanlığına tebliğ kılınan 11 Ağustos 332 tarih ve 932 numaralı emirleriyle 8. Fırka Sıhhiye Bölüğü Sertababetine tayin edildim. Fırka kumandanı Kaymakam Mehmet Nuri Bey (Conker), Erkan-ı harbiye reisi İsmail Hakkı Bey idi. 1 Mart 1917 de 1 sene 3 ay zammı kıdem aldım. 1 Mart 33'den itibaren binbaşılığa terfi."[1240]

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın yanında çalışan İzzettin Çalışlar anılarında 12 Temmuz 1916 günü için Dr. Ömer Avni'nin anlattığı şekilde şöyle yazar: "Düşman 8. Fırka cephesine taarruza geçti. 3-4 tabur Şin üzerinden, geri kol istikametine, 2-3 tabur

1236 Yakınlarından Hatıralar, Sel Yayınları, 1955 s. 112
1237 Fethi Erden, a.g.e., s. 41
1238 Fethi Erden, s. 60
1239 Fethi Erden, s. 97
1240 Dr Ayten Arıkan, Doktor Avni Arıkan'ın Notlarından Hekimlik Hayatı, 11 Mayıs 2009, Tarihin Tanıkları web sitesi

Kazma cephesine ilerledi." 15 Temmuz 1916 günü; "Sabah 8. Fırka cephesinden bilgi gelmediği için Ordu Kumandanı merak ederek telgraf makinesinin başına çağırdı. Merak edilecek bir şey olmadığını zannettiğimi söyledim. Aslında bilgi gelmemesinin sebebi Fırkanın dün gece Tarkoş mevziinden geri çekilmesinden ileri gelmiş. Şimdi fırka üç müfrezesiyle Ali Abdu'da. Diğer büyük kısmı da geride bulunuyor. Kumandan paşaya fırkanın büyük kısmının Pasur'a kadar çekilmesini teklif ettim. "20 Ağustos 1916: "8. Fırka karargahında kurmay binbaşı İsmail Hakkı Bey'in çadırında biraz istirahat ettik. Bolca çay içtik."[1241]

Dr. Ömer Avni (Arıkan) cepheden cepheye gitmeye devam eder. Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın kumandasındaki 4. Kolordu'nun 12. Fırkası sıhhiye bölüğü sertabibi olarak 1918 yılında İran tarafındaki Süleyman, Hoy, Rumiyye taraflarında Ermenilerle yapılan çatışmalara katılır. Fırka Gümrü'ye gelir. 21 Aralık 1918'de Ordu kumandanı Yakup Şevket (Subaşı) Paşa'nın emriyle Kars'da 4 numaralı Menzil hastanesine tayin olur. 19 Ocak 1919 tarihinde ise 12. Fırka hastanesi baştabibi olur. 21 Şubat 1919 tarihinde Erzurum Hastanesi operatörlüğüne tayin olur.[1242]

Dr. Hilmi (Oytaç)'nın Mustafa Kemal'e sığınması

İttihat ve Terakki'nin silahşoru Yakup Cemil, Cihan Savaşı'nda akan kanlardan sorumlu tuttuğu Enver Paşa'yı iktidardan uzaklaştırmak için bir suikast yapmak ister. Bir amacı da Mustafa Kemal Paşa'yı başa geçirmektir. Ancak olay duyulur ve Yakup Cemil İstanbul'da Enver Paşa'nın emriyle yakalanır ve mahkeme sonrasında 11 Eylül 1916'da idam edilir. Yakup Cemil İran'a götüreceği askeri birlikte Selanikli Dr. Mehmet Hilmi'yi (Oytaç) de görevlendirmişti. Yakup Cemil ile arkadaşlık eden Dr. Mehmet Hilmi asılmaktan korkarak Diyarbakır'a kaçtı ve Silvan'da 2. Ordu Komutanlığı'nda bulunan Mustafa Kemal'e haber göndererek önemli bilgiler vereceğini bildirdi. Diyarbakır'da bulunan Mustafa Kemal'in yaveri Cevat Abbas Bey 22 Eylül 1916'da (İzzeddin Çalışlar Paşa'nın günlüğünde tarih 27 Eylül 1916 olarak geçer) Dr. Hilmi'yi Diyarbakır'dan alarak Silvan'daki Mustafa Kemal'e getirdi. Dr. Hilmi Oytaç, Mustafa Kemal'e Yakup Cemil olayını anlatır ve konuşulanları orada bulunan İzzettin Çalışlar da dinler. Dr. Selanikli Hilmi, *"İstanbul'da kalamazdım ve kalamadım; çünkü beni de asacaklardı,"* der.

Mustafa Kemal, kendisine sığınan Dr. Hilmi'yi korumasına alır ve İstanbul'la yaptığı yazışmalar aracılığıyla onu kendi birliğinde yani 2. Ordu'da karargâh tabibi olarak görevlendirir.[1243] Dr. Hilmi (Oytaç) Milli Mücadele zamanında Karacabey-Kirmasti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurarak Kuva-yı Milliye güçlerine destek verir. İlerleyen zamanda Malatya milletvekili olur ve Atatürk'ün sofralarına katılır.[1244]

Mustafa Kemal, Silvan'a ziyarete gelen Ali Fuat Cebesoy'a *"Ben o gibi (Yakup Cemil) adamların tavsiyesiyle iktidar mevkiine gelecek bir adamsam, adam değilim,"* diyerek bu

1241 İzzettin Çalışlar, On Yıllık Savaş, İş Bankası yayını, 2010, s. 226, 227
1242 Dr Ayten Arıkan, Doktor Avni Arıkan'ın Notlarından Hekimlik Hayatı, 11 Mayıs 2009, Tarihin Tanıkları web sitesi
1243 Atatürk'ün Bütün Eserleri 3.Cilt, 2000, Kaynak Yayını, İstanbul, S:24
1244 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 114

konu hakkındaki düşüncelerini ifade etmiştir.[1245]

Dr. Hilmi Oytaç, Mustafa Kemal'e sığınmasıyla ilgili olarak 3 Nisan 1926'da Milliyet gazetesinde yayınlanmak üzere gönderdiği bir yazıda, Yakup Cemil'in İran'a gidecek tümeninde baştabiplik yapmayı kabul etmediğini, Sıhhiye Reisi Dr. Süleyman Numan Paşa'ya başvurarak tayinini 2. Ordu birliklerine yaptırdığını, bu şekilde Diyarbakır'a geldiğini, yoldayken Yakup Cemil'in idam edildiğini öğrendiğini ve Yakup Cemil'le aynı fikirde olmadığını anlatır. Ayrıca Mustafa Kemal'in kendisini çocukluğundan beri Selanik'ten tanıdığını; Çanakkale'de, Şark'ta, Suriye'de ve muhtelif görevlerde emirlerinde, hizmetlerinde ve mütareke sırasında temaslarda bulunduğunu belirtir.[1246]

Dr. Mehmet Hilmi Oytaç (1881-1942), Selanik'te doğmuştur. Milli Mücadele sırasında Kirmasti-Karacabey Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı yaptıktan sonra Bursa sıhhiye müdürlüğü yapmış ve I'BMM'de II, III, IV, V, VI. Dönem Malatya milletvekili olarak çalışmıştır. 5. Dönem Malatya milletvekiliyken İkinci Dil Kurultayı için bir *"Kurultay Marşı"* yazmış ve Maestro Kapoçelli bunu bestelemiştir. Bu marşın nakaratı *"Selam sana kurultay, yeni doğan tolun ay, selam sana ey gazi, bizden sana bin ohtay!"* şeklindedir.[1247]

Bağdat'ın kaybedilmesi ve Mustafa Kemal'in 7. Ordu Komutanı olması

İngiliz saldırıları nedeniyle Şubat 1917'de Osmanlı Ordusu ve Kolorduya bağlı 51. ve 52. Tümenler geri çekilmeye başladı. Bu Tümenlerin kumandanları Bekir Sami (Günsav) ve Kazım Karabekir'dir. 5 Ekim 1916'da başlayan ve 10.2. 1917 akşamına kadar yetmiş gün devam eden savaşlarda Kolordu ölü ve yaralı olarak 8 bin kişi kaybetmiş ve geriye kalan altı bin mevcuduyla çekilmeye başlamıştı. 14 Şubat 1917 sabahı Bağdat'tan Aziziye tarafına geri çekilirken Operatör Doktor Avni (Arıkan?) Bey ve Dr. Binbaşı Saim (Uzel) Bey Dicle nehrindeki hastane vapurunda çalışırken İngiliz gambotları tarafından esir alınmış ancak kaçarak kurtulmuşlardı. 15 Şubat 1917'den 4 Mart 1917'ye kadar Osmanlı birlikleri Bağdat'ın 30 Km güneyindeki Diyale nehrinin kuzeyine çekilmişlerdi. 10-11 Mart akşamı müthiş bir kasırga başlamıştı. Bu kasırga sırasında Osmanlı Ordusu Bağdat'ı terk etti. Bağdat'ı terk ederken ağır yaralılar başlarında subay ve doktorları olduğu halde Bağdat'ın Kazımiyye Mahallesindeki hastane yapılan yerde bırakılmıştı. Ancak Osmanlı Ordusunun gittiğini gören Araplar hastaneye hücum etmiş ve kolu bacağı kırık yaralıları, yataktaki hastaları birer ip takarak sokakta sürümeye başlamış, hastaları soymuş ve hastaneyi talan etmişlerdi.[1248] 12 Mart 1917'de Bağdat İngilizlerin eline geçti. Osmanlı Devleti Bağdat tarafını tekrar ele geçirmek amacıyla Alman devletine başvurur. Almanlar da eski genelkurmay başkanları general Falkenhayn komutasında Yıldırım Ordusu adında bir tugay gücünde kuvvet gönderirler.

Almanlar yine baş roldedir. Dr. Mete Soytürk durumu şöyle değerlendirmektedir:

1245 İsmet Görgülü, Atatürk'ün Anıları, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, 2004, Ankara, s. 42
1246 İsmet Görgülü, Atatürk'ün Anıları, a.g.e. s. 174, 175
1247 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995 İstanbul s. 76,77
1248 İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Cumhuriyet Kitap, 10. Baskı, 2004 s. 247-254

"Bağdat'ın geri alınması amacıyla yeni kurulan Yıldırım ordusunda 64 Alman subayı görev alır. Subayından erine kadar tamamen Almanlardan oluşan bu orduda çok az sayıda (11 Türk subayı) Türk askeri görev almıştır. İlk önceleri Falkenhayn orduları olan ve 6.ve 7. Osmanlı ordularının birleştirilmeleri, Alman "Asya kuvvetleri" ve diğer Türk ve Alman denizci birlikten oluşturulması düşünülen, sonra "Yıldırım orduları" adını alan bu ordu, her nedense ters bir yolla Bağdat'a, Filistin üzerinden yürüyecektir. Her ne kadar Batı cephelerinde kesin sonuç alınmamasına rağmen, bu biçimde yalnız Alman komutanlardan kurulu bir ordunun bölgeye gelmesi akla "Almanların Ortadoğu'ya hâkim olma siyaseti" güttüğünü düşündürmektedir. Tarihçi Hikmet Bayur'a göre Almanların amacı Filistin ve Küdüsü ellerinde tutarak hem yöredeki Arapların gönlüne girmek, hem de Hıristiyan dünyasında prestij kazanmaktır. Mustafa Kemal de General Falkenhayn'ın Yıldırım ordusuna atandıktan sonra bu durumu fark ederek Genelkurmay'a uzunca bir değerlendirme yazısı göndererek Almanların niyetlerini belli ederse de, bu görüşler nedense İstanbul'da kabul görmez. İsmet İnönü de hatıralarında bu olayı ayrıntıları ile anlatır. Fakat İngilizlerin ilerlemeleri ve Kudüs'ün savunulması gereği ortaya çıkınca bu ordu gerçekten de Suriye ve Filistin'e kaydırılır. Yıldırım ordusunun komutanı önce General Erich von Falkenhayn, sonra General Otto Liman von Sanders olur."[1249]

Bu sırada 4. Ordu lağvedilir. Halep'te toplanan 7. Ordu ve Sina cephesindeki 8. Ordu birleştirilerek Yıldırım Ordular Grubu oluşturulur. Başına General Von Falkenyhayn getirilir. Bu sırada Grubun başhekimliğine Dr. Yarbay Rıza Şevket, 8. Orduya Dr. Yusuf Kenan (Akyüz, 1876-1951), 7. Orduya Dr. Operatör Hüseyin Hüsnü ve sonra Nail Bey baştabip olarak (sıhhiye reisi) atanır. Dr. Murat Rahmi Aydın da Dr. General Steuber'in Türk muavini olarak burada görevlendirilir.[1250]

Mustafa Kemal, 7. Ordu Kumandanlığına atanmadan önce 24 Haziran 1917'de Halep'teki komutanlar toplantısına katıldı ve Haziran sonlarında kendisine teklif edilen 7. Ordu Komutanlığı'nı kabul etti. 5 Temmuz 1917'de atama işlemi yapılan Mustafa Kemal karargâhını oluşturmak amacıyla İstanbul'a geldi ve bir ay kaldı. Bu sürede özel ve resmi temaslarda bulunmaya başladı. Bu arada, Pangaltı'da Dr. Rasim Ferit (Talay) Bey'in evinde 16 Temmuz 1917 Perşembe günü yapılan bir söyleşi toplantısına katıldı. Bu söyleşide Almanların Birinci Dünya Savaşı'nı kaybedeceğini söyledi. Mustafa Kemal, ayrıca Harbiye Şişli Caddesi üzerinde sağ taraftaki binalardan birinde oturan Dr. Tevfik Rüştü'yü birkaç defa ziyaret etti. Hatta bir defasında onu evinde bulamadıklarında yaveri Şükrü Tezer'le kartvizitinin kenarını kırarak doktorun evine gönderdi.[1251] Bu sırada General Falkenhayn komutası altında Yıldırım Ordular Grubu kuruldu ve bu gruba Halep'te bulunan Mustafa Kemal'in 7. Ordusu, Irak'ta Halil (Kut) Paşa'nın kumandasındaki 6. Ordu ve Filistin cephesindeki 8. Ordu bağlandı. Cemal Paşa'ysa Torosların güneyi, Arabistan ve Yemen bölgelerinin grup komutanı olarak görev yapıyordu.

General Falkenhayn'a Alman devleti Osmanlı'ya borç olarak yazılan beş milyon al-

1249 Dr Mete Soytürk, Çanakkale Savaşı'nda Yaşamını Yitirenlerin Anısına, http://berkantayhan.blogcu.com/canakkale-savaslarinda-yasamlarini-yitirenlerin-anisina-3/2339403

1250 Türk Hekimleri Dostluk ve Yardımlaşma Derneği 50 Sene Jübilesi 1964, Şevket Ünal Matbaası, 1964, s. 12

1251 Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, 2. Baskı,1998, Kaynak Yayınları, İstanbul, s.89-93

tın İngiliz lirası verdi ve bu parayı istediği gibi kullanmasını, istediği adamı bu parayla ele geçirmesini istedi. General Falkenhayn da bu parayı Arap aşiret reislerine dağıtmaya başladı. Onun bir amacı da demiryoluna el koymak ve Alman çıkarlarına uygun olacak şekilde bu bölgede değişiklik yapmaktı. Falkenhayn, Mustafa Kemal'e de birkaç ufak sandık içinde altın gönderdi; ancak o, bu altınları kendisine iade etti.[1252] Mustafa Kemal, general Falkenhayn'ın davranış ve hareketlerine karşı çıkmaya başladı ve bu adam hakkında Osmanlı Devleti'ne uyarılarda bulundu. Ancak Enver Paşa bir türlü Mustafa Kemal Paşa'nın uyarılarına sıcak bakmadı ve Almanların her dediğini yapmaya devam etti. Falkenhayn ve Osmanlı Devleti doğru dürüst yığınak yapamadığından İngilizler general Allenby komutasında yaptıkları bir taarruzla Kudüs'ü de ele geçirdiler.

Mustafa Kemal, Falkenhayn'ın Osmanlı Devleti'ni küçük düşürücü hareketlerine karşı çıkmaya devam etti ve Cemal Paşa'yla bu generale karşı ortak hareket etme kararı aldı; hatta istedikleri düzenleme olmazsa beraber istifa etmeyi kararlaştırdılar. Gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'nın istediği gibi olmayınca 7. Ordu Komutanlığı'ndan 9 Ekim 1917'de istifa etti. Almanların isteği yine olmuştu.

Mustafa Kemal'in Halep'ten ayrılarak İstanbul'a dönüşü

Mustafa Kemal, 9 Ekim 1917'de 7. Ordu Komutanlığı'ndan istifa eder; ancak istifası kabul edilmeyerek 2. Ordu Komutanlığı teklif edilir. Mustafa Kemal, bu görevi de kabul etmeyince önce bir ay, sonra da üç ay izinli sayılır ve 7 Kasım 1917'de İstanbul'da Genelkurmay emrine verilir. Bunun üzerine Halep'ten İstanbul'a dönme hazırlıkları yapmaya başlar; ancak parası yoktur. Bu nedenle atlarını satmaya çalışır; ama satamaz. Nihayet, atları Cemal Paşa'ya satması için verir ve ondan 2000 lira borç alır. Cemal Paşa daha sonra atları Halep'te sattırarak 3000 lira daha gönderir. Ekim 1917'de Mustafa Kemal'in önce 7. Ordu, daha sonra da 2. Ordu Komutanlığı'ndan çekilip açıkta kalması hükümette de rahatsızlık yaratmıştı. Mustafa Kemal, İstanbul'a gelince yaveri ve otomobili de elinden alınmıştı.[1253]

Enver Paşa, İstanbul'a gelir gelmez Mustafa Kemal'i Kuruçeşme'deki yalısına çağırır. Ancak bir anlaşmazlık yüzünden kapıcı Mustafa Kemal'e "Enver Paşa yok," der, Mustafa Kemal de kızgın bir biçimde geri döner. Daha sonra Mustafa Kemal Enver Paşa'yla Harbiye Nezareti'nde buluşur. Aralarında sert bir tartışma yaşandığına Dr. Rasim Ferit de tanık olur.[1254]

Mustafa Kemal, o sırada İstanbul'da Pera Palas'ta kalıyor ve ülkenin sorunlarını düşünüyordu.

Mustafa Kemal ve Dr. Rasim Ferit'in Almanya seyahati

Pera Palas'ta kalan Mustafa Kemal'e bir gün Enver Paşa veliaht Vahdettin'le beraber Osmanlı ordusunu temsilen Almanya'ya gitmesini önerir. Mustafa Kemal kabul eder ve gezi, 16 Aralık 1917 - 4 Ocak 1918 tarihleri arasında yapılır.

1252 Yusuf Hikmet Bayur, s. 135
1253 Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları,a.g.e. s. 100-103
1254 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 136

Mustafa Kemal, gezi öncesi veliahtla tanışmak için onun Vaniköyü'ndeki köşküne gider. Beşiktaş'tan karşıya geçmek için bindikleri istimbotta yaveri Cevat Abbas ve Dr. Rasim Ferit vardır. Doktor, onları istimbotta bekler. Mustafa Kemal veliaht Vahdettin'le görüşüp istimbota dönünce Dr. Rasim'e *"Ya çok zeki ya da çok aptal, anlayamadım,"* der.

Veliaht Vahdettin, Mustafa Kemal ve yanındakiler 15 Aralık 1917 tarihinde Almanya'ya gitmek üzere Sirkeci'den trenle yola çıkarlar. Mustafa Kemal, yaveri Cevat Abbas ve Dr. Rasim Ferit'le birlikte istasyona erken gelir. Mustafa Kemal bu geziye katıldığında hastadır.[1255] Almanya'dan dönerken ise yeniden böbreklerinden rahatsızlanır.

Almanya seyahatinde Naci (Eldeniz) Albay (sonra paşa olmuştur, 1875-1948) da heyette bulunmuştu. Bu sırada Albay Naci'yi Veliaht kendisine yaver olarak almak istemiş; ancak o Saray'da çalışmak istememişti. Mustafa Kemal, vatansever bir subay ve hocası olan Naci Bey'e yaver olmasını önerir ve ısrar eder. Bu şekilde veliahtın yaveri olan Naci Albay ilerde Mustafa Kemal'in Vahdettin'le olan haberleşmelerinde yardımcı olmaya başlar.

Mustafa Kemal Paşa bu geziden trenle İstanbul'a dönerken, aynı trende Darülfünun Tıp Fakültesi Akıl Hastalıkları hocası Profesör Dr. Mazhar Osman'la gazeteci Ahmet Emin (Yalman) de bulunuyordu. Mazhar Osman Hoca (1884-1951) ülkemizde Psikiyatri'nin yerleşmesine katkılarda bulunmuş bir bilim adamımızdır. Bir ara Dr. Mazhar Osman, Ahmet Emin'e *"Mustafa Kemal, bu trende bulunuyor farkında mısın?"* der. Ahmet Emin Bey, bu haberi duyunca Çanakkale Savaşı kahramanı Mustafa Kemal'i trende bulmuş ve onunla ilk kez tanışmıştı. Ahmet Emin (Yalman), Mustafa Kemal'in Selanik Askeri Rüştiye'den hocası Osman Bey'in oğluydu.[1256]

Dr. Rasim Ferit'in Ruşen Eşref'i Mustafa Kemal'le tanıştırması

Gazeteci Ruşen Eşref (Ünaydın), 24 Mart 1918 Pazar günü, çalışmakta olduğu Yeni Mecmua dergisi için Çanakkale Savaşları'yla ilgili olarak bir röportaj yapmak amacıyla Mustafa Kemal'in Akaretler'deki 76 numaralı evine gider. Ruşen Eşref, Mustafa Kemal'in çalışma odasındaki kitapları şöyle anlatır: *"Bir gümüş Çerkez kamasının yanı başında Balzak'ın "Kolonel Şayer'i, Mopassan'nın "Böl Dö Süif'i, Lavra'nın "Servir'i bulunuyordu. Şüphesiz ki Paşa, sükûnetli dakikalarının boşluğunu edebiyatla dolduruyor."*[1257] Bu röportaj sonrası Mustafa Kemal, Ruşen Eşref'e imzlayıp verdiği fotoğrafının altına şunları yazmıştı:

"Her şeye rağmen gerçekten bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu inancı yaşatan kuvvet, yalnız, aziz memleket ve milletim hakkındaki sonsuz sevgim değil, bugünün karanlıkları, ahlaksızlıkları içinde sırf vatan ve gerçek aşkıyla ışık serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümdendir..."

Ruşen Eşref, bu röportajı "Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal'le Mülakat" adı altında Yeni Mecmua dergisinde yayınlar. Bu görüşme öncesi Ruşen Eşref'i Mustafa Kemal'le ilk kez tanıştıran Dr. Rasim Ferit Talay Bey olmuştu. Bir gün Dr. Rasim Ferit'le

1255 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 137
1256 Ahmet Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Rey Yayınları, 1970 İstanbul 1. Cilt, s. 288
1257 Sadi Borak, Atatürk ve Edebiyat, Kaynak Yayınları, 2. Basım, 1998, İstanbul, s. 139

Ruşen Eşref Şişli'de Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in Nişantaşı'ndaki apartmanında karşılaşır ve Dr. Rasim Ferit onu ertesi akşam (15 Mart 1918 günü) evinde yapılacak bir yemeğe davet eder. Ruşen Eşref, Dr. Rasim Ferit'in o zamanlar Şişli'ye doğru giderken sağ kolda köşe başında bulunan evine (bu ev sonradan yıkılarak İş Bankası binası olmuştur) gider ve Mustafa Kemal Paşa'yla tanışıp, röportaj yapmak istediğini anlatır. O gece Dr. Rasim ud çalar. Bir süre sonra da Dr. Rasim Ferit, Ruşen Eşref'e: *"Paşa, seninle tanışmaktan pek memnun kalmış. Ondan bir mülakat istemişsin. Seni yarın saat üçte bekliyor. Evini biliyor musun? Gayet kolay yerdedir: Beşiktaş Akaretler, 76 numara,"* der.[1258]

Mustafa Kemal'in tedavi için Karlsbad'a gitmesi

Veliahtla Almanya'ya giderken hasta olan Mustafa Kemal 4 Ocak 1918'de İstanbul'a döner; ancak dönüş yolunda böbreklerinden rahatsızlanır yine. Mustafa Kemal, Pera Palas'ın 101 no'lu odasında ağrılar içinde yatmaya başlar ve bir ay yatağından çıkamaz.[1259] Kendisini muayene eden doktorlar sol böbreğinde kolibasiline bağlı iltihap saptarlar.

Bu sırada arkadaşı Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) onu ziyarete gelir. Bu ziyaret, Mustafa Kemal'in 29 Ocak 1918'de arkadaşı Ali Fuat'a (Cebesoy) Mirliva (general) olması nedeniyle yazdığı bir tebrik mektubunda şöyle yer alır: "...Burada pek aksi olarak rahatsızlıktan baş alamıyorum. Veliaht hazretleriyle Almanya seyahatine yataktan kalkıp gittim. 20 gün seyahat esnasında bir şey yok, tam avdette trende yeniden hastalandım. Bir aydır gene yataktayım. Bu mektubu, eski arkadaşım ordunuz sıhhiye reisi Hüseyin Bey'in hareketinden bilistifade yazabiliyorum."[1260]

Mustafa Kemal, hastalığı düzelmeyince arkadaşı Dr. Rasim Ferit'in önerisiyle yurtdışında tedavi olmaya karar verir. İstanbul İl Sağlık Müdürü olan Dr. Rasim Ferit idrarda koli basili olduğuna dair dilekçeyle Enver Paşa'ya başvurur ve Enver Paşa da yurtdışına tedavi için gitmesini hızla onaylar. Mustafa Kemal, 25 Mayıs 1918 Cumartesi günü yanında Cevat Abbas'ın emir eri Şevki'yle birlikte Sirkeci'den Viyana'ya doğru hareket eder.[1261] Viyana'ya vardıklarında bavullarının kaybolduğunu anlarlar. Bunun üzerine kendine yeni bir takım elbise, iç çamaşırı, fötr şapka, gözlük ve giyecek bir şeyler alır ve Viyana'daki Bristol Oteli'ne yerleşir.

İstanbul'da İlk başvurduğu Dr. İzidor Buyes'in önerisiyle o zamanlar meşhur olan ürolog Prof. Dr. Otto Zuckerkandl'a (1861-1922) Viyana'da muayene olur ve idrarda kolibasili olduğu saptanarak Dr. Zuckerkandl tarafından yönetilen Viyana'daki Cottage Sanatoryumuna yatması tavsiye edilir.[1262] Mustafa Kemal'in İstanbul'da başvurduğu Dr. İzidor Buyes Viyana'da ihtisas yapmış cildiye uzmanı bir doktordur. İsmi Fransızca I. ve J. Bujes olarak yazılmakta ancak Türkçe metinlerde Buyes olarak geçmektedir. Musevi Etibba Cemiyeti (1914) kurucularındandır (Dr. Şeref Etker'in katkısıdır).

Mustafa Kemal, sanatoryuma yattığının ertesi günü Dr. Rasim Ferit'e şu mektubu yazar:

1258 Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, a.g.e. s. 117-121
1259 Nuyan Yiğit, Atatürk'le 30 Yıl, İbrahim Süreyya Yiğit'in öyküsü, Remzi Kitabevi, 2004, s. 417
1260 Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar I, Temel Yayınları, 2002, İstanbul, s.85
1261 Nuyan Yiğit, a.g.e. s. 420
1262 Şerafettin Turan, a.g.e. s. 150

5 Haziran 1918

Dr. Rasim Ferit Beyefendiye,

Azizim Doktor,

İstanbul'a dönmüş olduğunuzu kabul ederek bu mektubu yazıyorum.

Sizce malum olan rahatsızlığım burada Dr. Buyes'in tavsiyesiyle müracaat ettiğim Prof. Dr. Zuckerkandl tarafından da aynen kabul edildi. Kolibasilinden başka bir şey bulunmadı. Cottage Sanatoryumuna yattım, profesör bizzat tedavi ediyor.

Üç hafta burada kaldıktan sonra, üç hafta kadar da kür için bir hamama gitmemi tavsiye ediyor. Rahatım çok iyidir, ıstırabım yoktur. Eşyalarım kâmilen kayboldu, çırılçıplak kaldım. Cevat'ın işini ne yaptınız? Kendisinden aldığım telgrafnameden tam bir mana çıkaramadım. Sarih bir cevap beklerim, gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal." [1263]

Sanatoryumda şikayetleri biraz azalan Mustafa Kemal'e şifalı sularının böbrek hastalıklarına iyi geldiği söylenen Karlsbad'a gitmesi önerildi. O da kaplıca tedavisi için 30 Haziran 1918 akşamı trenle Karlsbad'a (günümüzde Çek Cumhuriyeti sınırları içindeki Karlovy Vary) gider. Orada Rudolfs Hof adlı konağın bir dairesine yerleşir. Burada tedavisini yapan Dr. Vermer'le arasında geçen konuşmayı Mustafa Kemal hatıra defterine şöyle not eder:

"Dr. Vermer gıda meselesini belirtirken ekmek söz konusu oldu. "Tabii beraberinizde un getirdiniz.." dedi. Ben de "Hayır," dedim. "O halde, burada ekmek bulamayacaksınız; çünkü burada hükümet yalnız yerlileri doyurmak mecburiyetindedir, yabancıları değil," dedi. "Öyle ise doktor, benim burada oturmama imkân yoktur. Hemen yarın memleketime döneyim. Bizim memleketimizde yabancılar yerlilerden daha çok yiyip içmektedir. Ben de hükümetin nezdinde yabancılara ekmek verilmesinin önlenmesini teklif edeyim." Neticede doktor bizzat un veya ekmek bulmayı üstlenmişti." [1264]

Mustafa Kemal, 1-27 Temmuz arasında tedavi olmaya başlamıştı. Sabah 5.30'da uyanıyor, saat 7.00'de yakındaki Marksbrün Kaplıcası'ndan su içiyor, ardından yürüyüşe çıkıyor ve saat 8.00 de kahvaltı masasına oturuyordu.[1265]

Mustafa Kemal'in "Karlsbad Hatıraları" daha sonra yayınlanmıştır. Bu anılardan anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal, Almanca ve Fransızcasını iletmek için ders alır ve kitaplar okur. Paula Klemm adındaki bir öğretmenden Almanca, Madam Heinrich'ten Fransızca dersi alır. Fransızca öğretmeniyle Balzac'ın Türkçeye "Tılsımlı Deri" adıyla çevrilen "La Peau de Chagrin" romanını okurlar. Orada bulunan Maliye Bakanı Cavit, gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın ve diğer kişilerle görüşmeler yapar. Bu anılarda Dr. Rasim Ferit'le ilgili olarak şu satırlar vardır:

"Bu münasebetle, arkadaşım Doktor Rasim Ferit Bey söz konusu oldu. Doktorun eşi bir Fransız'dır. Muharebe münasebetiyle, çocuğunu doğurmak için gittiği Paris'te bulunuyor. Gerçi Madam Rasim Bey pek iyi huylu, gayet kıymetli bir kadındır. Fevkalade de güzeldir.

1263 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999

1264 Afet İnan, M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, Türk Tarih Kurumu Ankara 1983, s 30

1265 Şerafettin Turan, a.g.e. s. 151

Kocasını da çok sever. Rasim Ferit de onun için ağlar. (...) Mebruke hanım da doktoru tanıyor ve eşi için ağladığını biliyormuş. Epeyce övdük." [1266]

Bu anıda Dr. Rasim Ferit'in eşinin Fransız olduğu geçmektedir. Dr. Rasim Ferit Talay'ın milletvekili olduğunda el yazısıyla verdiği özgeçmişinde eşinin adı Fatine olarak geçmektedir.[1267] Dr. Rasim Ferit Talay'ın tek çocuğu olan kızı ünlü viyolonsel sanatçısı ve müzisyen Feyha Talay'sa Fatine Hanım'dan 1923 yılında doğan kızıdır.[1268] Bu anılarda bahsedilen Paris'teki doğum ve Fransız eş konusunda yeterli bilgi bulunamamıştır.

Mustafa Kemal, Karlsbad'tayken Vahdettin 3 Temmuz 1918'de padişah olur ve başyaverliğe Naci Eldeniz'i atar. Mustafa Kemal, Cevat Abbas'tan gelmesi gerektiğine dair bir telgraf alınca 27 Temmuz'da Karlsbad'tan ayrılır. Viyana'da İspanyol gribine tutulup bir süre orada kalmak zorunda kalır. Bu nedenle 4 Ağustos 1918 günü ancak İstanbul'a varır.[1269] İstanbul'da başyaver Naci Eldeniz aracılığıyla birkaç kez padişahla görüşür. 22 Eylül 1918'de Vahdettin, Mustafa Kemal'e "Padişah Fahri Yaveri" unvanı verir.

Dr. Rasim Ferit'e: "Tek dostum sen imişsin..."

Mustafa Kemal Karlsbad'a gitmeden önce, bir gün, Vahdettin'in musahibi İbrahim Bey, Mustafa Kemal'in evine gelir. Mustafa Kemal evde yoktur. Musahip, yaver Cevat Abbas'a, Veliaht'ın, kızı Sabiha Sultan'ı Mustafa Kemal'le evlendirmek istediğini söyler.

Sadrazam Talat Paşa, Fethi Okyar ve Rauf Orbaylar da Mustafa Kemal'in bu evliliği yapmasında ısrarcı olurlar. Ancak Mustafa Kemal ne evet ne de hayır der.

Bir gece bir yemekten birlikte dönerlerken Mustafa Kemal Dr. Rasim Ferit Talay'ın koluna girip onu yürüyerek Maçka Kışlası karşısındaki parka kadar götürür ve ikisi birden bir sıraya otururlar. Mustafa Kemal, sultanla evlenme işini açıp doktorun düşüncesini sorar. Dr. Rasim Ferit, Mustafa Kemal'in sultanla evlenmesine karşı çıkar.

"Sultanla evlilik hayatı sana ağır gelecek merasime tabidir, yanına gidebilmek için izin istemelisin veya onun davetini beklemelisin. Bir sultanla evlenirsen çok kızdığın Enver Paşa'ya benzersin."

Bunun üzerine Mustafa Kemal *"Tek dostum sen imişsin, herkes bu işi yapmam için ayak diriyor,"* der ve evlenmesi için onu sıkıştıranlara artık bu işi unutmalarını söyler.

Yıllar sonra Hilafet ortadan kalkıp hanedan sınır dışı edildiği gece Mustafa Kemal Dr. Rasim Ferit Talay'ı sofraya çağırtır ve herkesin önünde bu sonuçtan onun payına düşeni söyler.

Atatürk'le evlenmesi düşünülen Sabiha Sultan son halife Abdülmecit'in oğlu Ömer Faruk Efendi'yle evlenmiştir.[1270]

Mustafa Kemal'in arkadaşı Dr. Tevfik Aras *"Ben bu işin olmayacağına o kadar inanıyordum ki, ona hiç karışmadım,"* demiştir.

1266 Afet İnan, M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, a.g.e. 1983, s.52

1267 Fethi Tevetoğlu, Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi: Doktor Rasim Ferit Talay, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Temmuz 1991, Sayı 21, s.623-638

1268 Osman Nebioğlu, Türkiye'de Kim Kimdir Ansiklopedisi, 1961, İstanbul, s.584

1269 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 151

1270 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 149

Mustafa Kemal'e suikast girişimi

Bir gece Mustafa Kemal ve Dr. Rasim Ferit Talay annesinin kaldığı Akaretler, 76 numaralı eve gitmek üzere Akaretler yokuşundan inerlerken, yolun daraldığı Valideçeşmesi'nin aşağısında Vişnezade Camisi'ne giden köşeye geldiklerinde Mustafa Kemal Dr. Rasim Ferit'e *"Doktor tabancan var mı?"* diye sorar.

Rasim Ferit, *"Yok"* deyince, Mustafa Kemal *"Benim sol ceket cebimde bir tane var, al ve tetiği aç, arkadan bir adam geliyor, bir suikast yapacak,"* der.

Doktor Rasim Ferit tabancayı alınca Mustafa Kemal sağ cebindeki tabancayı çekip döner ve arkadan gelene *"Dur!"* der.

Adam, iri yarı bir çavuştur, şaşırıp elindeki parabellum tabancasını yere düşürür. Dr. Rasim Ferit tabancayı alır ve çavuşu önlerine katarak eve gelirler. Sorguya çekilen kişi İdris Çavuş adında biridir ve Mustafa Kemal'i öldürmekle görevlendirildiğini anlatır. Mustafa Kemal bu İdris Çavuş'u daha sonra atanacağı 7. Ordu Komutanlığı Karargâhı'na aldırır. İdris Çavuş Eylül 1918'deki geri çekilmede şehit olur.[1271]

Mustafa Kemal ve Dr. Rasim Ferit'in Tevfik Fikret'in Aşiyan'daki mezarını ziyaret etmeleri

Mustafa Kemal'in düşünce yapısının oluşumunda etkili rol oynayanlardan birisi de şair Tevfik Fikret'tir.[1272] Tevfik Fikret, çağdaş düşünceleriyle gençliğe yol gösteren ve toplumsal sorunlara eğilen bir vatanseverdir. *"Gençler, bütün ümid-i vatan şimdi sizdedir"* diye haykıran Tevfik Fikret ünlü "Ferda" şiirinde de gençlere şöyle seslenir:

"Uğraş, didin, düşün, ara, bul, koş, atıl, bağır,
Durmak zamanı geçti, çalışmak zamanıdır."

Mustafa Kemal, Tevfik Fikret'i şöyle tanımlıyordu: *"Fikret kimdir biliyor musunuz? Onu tanıyanlar, benim ne yapmak istediğimi kavrayacak kimselerdir."* Kendisini "Fikret dostu" olarak tanımlayan Mustafa Kemal, 19 Ağustos 1918 tarihinde Dr. Rasim Ferit, Süleyman Nazif, Faik Ali, Muslihiddin Adil (Taylan), Ruşen Eşref, Dr. Adnan Adıvar, Halide Edip, Dr. Abdullah Cevdet ve birçok tanınmış şair ve edebiyatçıyla birlikte Tevfik Fikret'in Rumelihisarı'ndaki "Aşiyan" mezarında yapılan ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı) tarafından düzenlenen 3. ölüm yıldönümü törenine katılır ve deftere o gün şunlar yazılır:

"19 Ağustos 1918-Pazartesi
Anma ziyaretinde bulunmakla kıvanç duyan Fikret dostları,
M. Kemal,
Süleyman Nazif,
Faik Ali."

Bunun altında ise şu yazı vardır:

1271 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 154

1272 Şerafettin Turan, Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, Türk Tarih Kurumu, 1999, Ankara, s.6

"Eğilmeyen bir başın manevi huzurunda hürmetle eğiliyorum.
Rasim Ferit,
Muslihiddin Adil." [1273]

Bu ziyarete katılanlar arasında Halide Edip, Dr. Adnan (Adıvar) ve İbrahim Alaattin (Gövsa) de vardı. Mustafa Kemal, bu ziyaret sırasında Çanakkale'yle ilgili şiirlerini okuduğu Alaattin Gövsa'yla tanışmak istemiş ve şiirlerinden dolayı onu tebrik etmişti. Ve ona: *"Ben, edebiyatı ve şiiri severim. Bilhassa askeri mahiyetteki eseri dikkatle okurum. Sizin Çanakkale'ye ait şiirlerinizin hepsini okudum ve sevindim,"* der.

Bu ziyaret sırasında orada bulunanlardan Orhon Seyfi Orhon, Mustafa Kemal'in etrafında toplananlarla yaptığı sohbet sırasında şöyle konuştuğunu duyar: *"Sevkulceyş (strateji), askeri olmaktan daha ziyade siyasidir. Bir ordunun strateji vaziyetini, devletlerle yapılan ittifaklar ve anlaşmalarla diplomatlar sağlar."* [1274]

Edebiyatı ve şiiri seven Mustafa Kemal, birçok özel toplantıda Tevfik Fikret'in Sis, Tarih-i Kadim ve Ferda şiirlerini ezbere okumuş ve bir konuşmasında *"Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadim'i yok mu; işte o, dünyada yapılması gereken bütün inkılâpların kaynağıdır,"* demiştir. Atatürk'ün birçok sözünde Fikret'ten etkilendiğini gösteren işaretler vardır. Mustafa Kemal, *"Ben inkılâp ruhunu ondan aldım,"* demiştir.

Çankaya'da sofrasında bulunan davetlilerden birisi, Fikret'in iyi bir şair olmadığını söyleyince, Mustafa Kemal kaşlarını çatarak hiddetle şunları söylemiştir: *"O, karanlıklar içinde bir nur gören ve halkını o nura doğru götürmeye çalışan Fikret, feryat koparırken, sizler nerelerdeydiniz? Niçin içinizden kimse onun gibi feryat etmedi? Ben Fikret'e yetişemedim. O'nun sohbetinden istifade edemedim. Fakat onun bütün eserlerini okudum. Birçoğunu da ezberledim. O, hem büyük bir şair, hem de büyük bir insandır. Efendiler! Zaten parmakla gösterilecek kadar az olan büyük adamlarımızı küçültmeye kalkışmayalım."* [1275]

Bu ziyarette Dr. Rasim Ferit'le birlikte imzası olan Muslihiddin Adil Bey o zamanlar hukuk fakültesi müdürlüğü ve idari hukuk hocalığı yapmaktaydı. Muhiddin Ali Bey, Osmanlı Devleti Maarif Vekâleti Müsteşarı'yken Ali Kemal Bakan olunca hemen azledilir. Kendi imkânları ile "Tarik" gazetesini çıkarır ve mandacılığa karşı çıkar. Damat Ferit altınlar vererek Mustafa Kemal aleyhinde yazmasını istese de onu reddeder. Bunun üzerine Damat Ferit gazetesini kapatır ve o da avukatlığa başlar. Muslihittin Adil, daha sonra Lozan Konferansı'nda Türk Murahhas Heyeti'ne delege olarak katılır ve hukuk Fakültesi'nde idare hukuku derslerine girer. Darülfünun reformunda kadro dışı kalır; bu nedenle üzüntüsünden hasta olur ve hayatını kaybeder.[1276]

Mustafa Kemal bu ziyaret sonrasında hazırlıklarını bitirerek 7. Ordu Komutanlığı'na hareket eder.

1273 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 2, s. 206

1274 Atatürk'ten Hatıralar, Zafer gazetesi, Yıl 5, sayı 1651, 10 Kasım 1953, Sayfa 2'den aktaran: Ahmet Bekir Palazoğlu, Atatürk Kimdir? Atatürk'ün Askerliği, Babil Yayıncvi, Ankara, 2005 s.81

1275 M. Vehbi Tanfer, Tevfik Fikret ve Atatürk Üzerindeki Etkileri, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Ankara, 1995, Say: 33, s.714

1276 Ali Baltacıoğlu, Muslihiddin Adil Taylan Hakkında Not, Osmanlı Bilimi Araştırmaları dergisi, 2005, Sayı 2, s. 370, 371

Mustafa Kemal, yeniden 7. Ordu Komutanı

Bu sırada İngilizlerin Filistin cephesinde hava ve kara taarruzları artar. Yıldırım Ordular Grubu Komutanı ise Liman von Sanders'tir. Enver Paşa, Mustafa Kemal'i ikinci defa Suriye'deki 7. Ordu Komutanlığı'na atar. Tarih 16 Ağustos 1918'dir. Mustafa Kemal, 26 Ağustos 1918'de Halep'e ulaşır ve sıklıkla kaldığı ve sevdiği "Baron" oteline yerleşir. Oradan 27 Ağustos'ta ayrılıp güneye gider. 27 Ağustos 1918'de Doktor Rasim Ferit Talay'a bir mektup yazar:

"... Kardeşim Doktor,

Dün akşamüzeri Halep'e vardım ve geceyi burada geçirdim. Bugün de burada kaldıktan sonra akşam güneye hareket edeceğim. Seyahat ve burada karşılanma pek parlak olmuştur. Her an sizi hatırladım ve tabii ki hatırımdan çıkmanız ihtimali yoktur. Gözlerinizden öperim. Bütün tanıdıklara selam ve saygılar." [1277]

Mustafa Kemal, karargâhının bulunduğu Nablus'a geldiğinde hastadır. Kısa zaman içinde cepheyi sıkı bir teftişten geçirmesi hastalığının artmasına neden olur ve yatmak zorunda kalır. Bu ordunun iki kolordusu vardı ve bunlardan birisini Albay İsmet (İnönü), diğerini Ali Fuat (Cebesoy) Paşa kumanda etmekteydi. Mustafa Kemal, İngiliz saldırısından bir hafta önce 11 Eylül 1918'de Nablus'dan Dr. Rasim Ferit Talay'a bir mektup yazar:[1278]

"Kardeşim Rasim Ferit,

Nablus'a geldim. Suriye'yi baştan başa bir daha "etüde" ettim, muharebe hatlarını baştan başa gezdim. Kumandan, zabit, efradımızı gördüm. Netice-i müşahadatım şöyle hülasa edilebilir: Suriye umumiyetle şayan-ı merhamet bir hale gelmiştir. Vali yok, kumandan yok. İngiliz propagandası çok, İngiliz teşkilat-ı hafiyesi her tarafta hal-i faaliyette, ahali hükümetten müteneffir, bir an evvel İngilizlerin vürudunu muntazır. Düşman kıtaatça vesaitçe kuvvetli, biz onun karşısında pamuk ipliği.

İngilizler şimdilik muharebeden ziyadesiyle propaganda ile bizi kazanacaklarını zannediyorlar, her gün tayyareleriyle bombadan ziyade beyannameler atıyorlar ve daima Enver ve şürekâsından bahsediyorlar. Bu mektubu hamil erkânıharbiye kaymakamı Arif'ten beyannameleri isteyip okuyunuz.

Ruşen Eşref Bey'e ve refikası hanıma mahsus selam ve ihtiram...

Benim burada ıstırabım çoğaldı. Yaverliğin saçma olduğunu zannederim. Hasretle gözlerinden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal"

1917'de İstanbul Sıhhiye Müdürü olan Dr. Rasim Ferit (Talay) Mustafa Kemal'in yakın arkadaşıydı. Dr. Rasim Ferit, İstanbul'dan tüm haberleri Mustafa Kemal'e özel bir şifreyle gönderir ve ondan yönerge alırdı. Dr. Rasim, şifreleri 7. Ordu'nun İstanbul'daki sevk memuru üsteğmen Ahmet Efendi aracılığıyla gönderirdi. Enver Paşa bu durumu

1277 Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 2, Kaynak Yayınları 1999, s. 207
1278 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s..156

öğrenmiş; ancak engellememişti.[1279]

Dr. İbrahim Tali, Mart 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Sağlık Müfettişi olarak Filistin'e gönderildi. Anılarında *"1918'de Filistin'de Yıldırım Orduları Grubu'nda Mustafa Kemal Paşa ile birleştik,"* der.[1280] Dr. İbrahim Tali'nin Yıldırım Orduları Sağlık Başkanlığı sırasında yardımcısı Dr. Talat Simer'di.[1281]

Bu sırada Yıldırım Orduları Grubu Karargâhı'nda askerliğini yedek subay olarak yapan Dr. Ali Naci (Duyduk) vardı. Dr. Ali Naci, 1918'de Tıp Fakültesi'ni bitirdikten sonra yedek subay olarak Şam'da bulunan Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı emrine verilir. Burada Reyak Bölgesi baştabibi Profesör İsmail Hakkı Bey'le çalışır. Sonra Zahle'ye gider ve yeni kurulan 4. Ordu'ya katılır. Yıldırım Orduları Grubu Sağlık Başkanı İbrahim Tali Bey onu karargâh doktoru yapar. Halep'te Mustafa Kemal'i görür. 1918 Ekim'inde terhis olur ve Giresun'a gelir. Dr. Ali Naci daha sonra Erzurum Kongresi'ne delege olarak katılmış, ancak Mustafa Kemal'e muhalefet etmiştir.[1282]

Yıldırım Ordular Grubu Karargahında çalışan Dr. Murat Rami Aydın (1892-?) da Dr. Steuber'in yanında Türk muavin olarak çalışmıştır.[1283] Dr. Fahri Işık (1894-?) ise Yıldırım Orduları ile Halep'e gitmiş röntgen uzmanlığı yapmıştır.[1284] Dr. Ömer Seyfettin Yalkın (1893-?) ise bir topçu tabur tabibi olarak görev yaptı.[1285]

Opr. Dr. Murat Cankat Yıldırım Ordularının teşekkülünde Halep Mecruhin Merkez hastanesinde çalıştı ve Halep'in tahliyesinde de tahliye işlerini idare etti.[1286] Halep'teki Yıldırım Ordularında Sıhhiye reisliğinde bir süre Dr. Şevket Önder (1874-?) görev aldı.[1287] Dr. Tahir İbrahim Dümerg (1870-1944) ise Yıldırım Ordularında çalışırken esir düştü.

Beyrut Ermeni Yetimhanesi'ndeki hekimler ve Dr. Lütfi Kırdar

Birinci Dünya Savaşı'nda Beyrut'a yakın Aya Tura (Aynıtura veya Antora) Manastırı'nda Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın açtığı bir yetimhanede Dr. Reşit Galip, Halide Edip ve Müdür Dr. Lütfi Kırdar birlikte çalışmaktaydı.[1288] Dr. Reşit Galip buradaki görevinden sonra İstanbul'a döndü. Dr. Lütfi Kırdar ise Kuva-yı Milliye döneminde Nazilli'deki Hilâl-i Ahmer'e ait Beşinci İmdat Kafilesi'nin açtığı hastanede çalıştı.[1289]

Dr. Lütfi Kırdar, yetimhanede ilk defa Dr. Reşit Galip'le tanışır ve dost olurlar. Dr. Lütfi Kırdar, anılarında bu olayı şöyle anlatır.[1290] *"Ben Reşit'i, ta Harb-i Umumi'de, Cebel-i Lübnan'da Antura'da 1500 yataklık çocuk yetimhanesi müdürü iken tanımıştım. Bana onu ilk defa tanıtan Halide Edip Hanım oldu, "Doktor, sana ahlaken olduğu kadar fikren de*

1279 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 135
1280 Yakınlarından Hatıralar, Sel Yayınları s. 113
1281 Fethi Erden, a.g.e. s. 202
1282 Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, 1968 Nüve Matbaası, Ankara s. 152
1283 Fethi Erden, a.g.e., s. 30
1284 Fahri Erden s. 119
1285 Fethi Erden, s. 246
1286 Fethi Erden, s. 61
1287 Fethi Erden s. 174
1288 Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölüm, s. 250
1289 Ahmet Şevket Elman, Dr. Reşit Galip, s. 279
1290 Ahmet Şevket Elman, a.g.e. s. 353

yüksek bir arkadaş tanıtacağım, üç gün sonra size muavin olarak geliyor..." demişti.

"Bir sene kadar kaldığı bu vazifede mektebin Fransızlardan kalma kütüphanesinde çalıştı. Milli Harekât esnasında ben Nazilli'de bulunuyordum. Tavşanlı'nın düşman tarafından işgali üzerine Burdur'da buluştuk. Sonra Antalya'ya geçti."

Emekli Orgeneral Ali Fuad Erden Suriye hatıralarında Cemal Paşa'nın Lübnan'ın Aynitura Manastırı'nda bin göçmen Ermeni çocuğu için bir yetimhane kurduğunu ve bu yetimhanenin müdürlüğünü göz doktoru Lütfi Kırdar'ın yaptığını belirtir.[1291] Cemal Paşa ise anılarında Halep'te Dr. Altunyan Efendi'nin kızı ile bir Alman Hemşire tarafından açılan iki yetimhaneye ve diğer gayrimüslim yetimhanelerine yardımda bulunduğunu belirtmektedir.[1292]

Dr. Lütfi Kırdar (1887-1961) Kurtuluş Savaşı sonrasında İzmir Sağlık Müdürlüğü, daha sonra da Manisa Valiliği yaptı. Manisa Valisi'yken Dr. Refik Saydam tarafından 1938 yılında İstanbul Valiliği ve Belediye Reisliği görevine atandı ve 8 Aralık 1938 ile 24 Ocak 1949 arasında 10 yıl İstanbul Belediye Başkanlığı yaptı. İlk işi vaktiyle staj yaptığı darülacezeyi düzeltmek oldu. İstanbul'a birçok eser kazandırdıktan sonra 1949 yılında elçiliğe tayin edilmek istenmesine rağmen kabul etmedi. 1954 ve 1957 seçimlerinde DP listesinden İstanbul milletvekili oldu. Son Menderes hükümetinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı (1957-1960) olarak görev yaparken, 27 Mayıs'ta tutuklandı. Yassıada'da yargılanırken mahkeme sırasında 17 Şubat 1961'de geçirdiği bir kalp krizi sonucu vefat etti.[1293]

Bozgun, geri çekiliş ve Yıldırım Ordular Grubu

Eylül ve Ekim 1918 aylarında Filistin ve Suriye'de İngilizlerle yapılan savaş devam eder. Mustafa Kemal, hasta yatağından kalkıp kurmay heyetini toplayarak önlemler alır. Bu arada İngiliz saldırılarında Cevat Çobanlı Paşa komutasındaki 8. Ordu yenilir ve İngilizler cephe gerisine sarkar. İngilizler Liman Von Sanders'in Nasıra'daki karargâhına bile girer ve kendisi zor kurtulur. 8. Ordu'nun yenilmesiyle Mustafa Kemal, 21 Eylül 1918'de bin bir güçlükle 7. Ordu'yu Şeria Nehri'nin doğusuna çekerek kuşatılmaktan kurtarır. 23 Eylül'de Hayfa ve Akka İngilizlerin eline geçer. Bu sırada Arap birlikleri yakaladıkları Türk askerlerini esir almadan kılıçtan geçirir. Osmanlı Ordusunda Topçu Subayı iken ailesinin tehcir sırasında ölmesi nedeniyle intikam almak için Osmanlı Ordusundan kaçıp Arap Birliklerinin başında komutanlık yapan Ermeni Yüzbaşı Sarkis Torosyan anılarını yazdığı kitapta yaptığı vatan hainliğini şöyle anlatıyor: *"Emrimdeki Araplara acilen Dera'yı savunmaya gelen kuvvetlerin üzerine sert bir saldırı emri verdim. Osmanlı ordusunun toparlanmasına fırsat vermedik. Atlarımızı hızla, vahşice üzerlerine sürdük. Dera yönüne giden Alayların işini bitirdikten sonra, son sürat geri çekilen ordunun (Osmanlı Ordusu) kalanlarının peşine düştük. Ve onları Şeyh Miskin bölgesinde yakaladık. 24 Eylül 1918 günü oldukça kanlı geçti. Oldukça kayıp verdirdik. Telgraf hatlarını kestik. Arapların kestiği ceza çok ağır oldu. Tarihte, kurbanlarını bu kadar merhametsizce intikam*

1291 Ali Fuat Erden, a.g.e. s. 152

1292 Cemal Paşa, Hatırat, DBY Yayınları, 2. Baskı, 2012, s. 309

1293 Ayhan Yücel, İstanbul'un Hekim Şehremini ve Belediye Reislerinin Bu Şehre Yaptıkları Sağlık Hizmetleri, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 1992 Ankara TTK yayını s. 211-221

aldıkları görülmemiştir. Şerif Emir Faysal'ın birlikleri 4. Orduyu takipten asla vazgeçmediler ve arkalarında bir kan gölü bırakarak, Türkleri parçaladılar. 30 Eylül sabahı Şam'a ulaştık. Türk Ordusunun belinin kırılmasına katkıda bulunmuştum. Binlerce yaralı yol kenarında ölüme terk edildi." [1294] Torosyan anılarının sonunda Ermenileri İngiliz ve Fransızların kendi amaçları için kullandığını söyler ve Amerika'ya yerleşir.

Mustafa Kemal 28 Eylül'de kuvvetlerini Şam ve Rayak hattına çeker. Daha sonra kuzeye doğru geri çekiliş başlar. Şam'a gelince Mustafa Kemal'in 7. Ordu'yu general Cemal Mersinli'ye devretmesi ve Rayak bölgesindeki komutansız birliklerin başına geçmesi emredilir. Birlikler darmadağınıktır. 1 Ekim'de Şam İngilizlerin eline geçer ve 8 Ekim'de Talat Paşa istifa eder. Bu arada İttihat ve Terakki de yönetimden uzaklaşır. Mustafa Kemal, 25-26 Ekim'de Halep sokak savaşlarında İngiliz ve Arap kuvvetlerini püskürtürse de kimseye danışmadan tüm kuvvetlerin toplanmasını ve kuzeye geri çekilmesini emreder. Halep İngilizlerin eline geçer. Meşhur İngiliz ajanı Lawrens (Thomas Edward Lawrence) Mustafa Kemal'in çok sevdiği Baron Oteli'ne yerleşir.

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa geri çekilme konusunu Liman Von Sanders'le konuşmaya gider. Liman Von Sanders bunun üzerine şöyle der: *"Ben nihayet bir ecnebiyim, bu kararı veremem. Bunu ancak memleketin sahipleri verir."*

Mustafa Kemal bunun üzerine, *"O halde karar tatbik olunacaktır,"* der.

Böylelikle ordu ve komutasınınım yönetimini Alman generallere teslim etmenin cezasını Osmanlı Devleti çok ağır ödemiş olur. Bütün cephelerde bozgun ve yenilgi vardır.

Mustafa Kemal, daha sonra Katma'ya (Qatma) yerleşir. Burası Halep'in kuzeyindedir. Ancak Alman ordularının çoğu yerde dağılmaları ve yenilmeleri, Osmanlı Devleti'ni yönetenlerin paniğe kapılması ve İstanbul'u tehlikede görmeleri nedeniyle 30 Ekim 1918'de Limni adasının başlimanı olan Mondros'ta "Mondros Mütarekesi" (Ateşkes Anlaşması) imzalanır. Bu imzadan önce Cemal Paşa ülkeden kaçtığı için yerine geçen Rauf Orbay Paşa Osmanlı adına imza atar. Bu anlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu aslında fiilen sona erecektir. Bu bir çöküş belgesidir. Hicaz, Yemen, Asir, Suriye, Filistin, Lübnan ve Mısır elden çıkar. Birinci Dünya Savaşı'na girmemizin sonucu olarak 550 bin şehit ve 103 bin 731 kayıp olmak üzere 653.731 Türk hayatını kaybeder.

31 Ekim 1918'de Mustafa Kemal Paşa, Liman Von Sanders'in yerine Yıldırım Ordular Grup Komutanı olur. Adana'da yapılan komuta devir tesliminde Mustafa Kemal, Liman Von Sanders'e *"Müsterih olunuz. Sizde hiçbir kusur ve kabahat düşünemiyorum. Kusur ve kabahatin büyüğü sizi mensup olmadığınız bir milletin ordularının başına getirenlerdedir,"* [1295] demiştir.

Mustafa Kemal, Yıldırım Orduları Grup Komutanı iken yayınladığı bir emirle 5 Kasım 1918'de Adana'da İtilaf Devletleri'yle yapılacak toplantı için Yıldırım Orduları Sıhhiye Müfettişi Dr. İbrahim Tali Bey'i görevlendirir.[1296] O sırada Halep'teki Ağır Mecruhin Hastanesi başhekimi olan operatör Dr. Murat (Cankat) Bey Halep'in boşatılması

1294 Yüzbaşı Sarkis Torosyan, Çanakkale'den Filistin Cephesine, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012
1295 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 160
1296 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 2, s. 283

sırasında hastanenin tahliye işlemini yürütür. Dr. Murat (Cankat) sonraki yıllarda Sakarya Savaşı'nda ve Büyük Taarruz'da görev yapmış ve sonra GATA'da 2. Hariciye Kliniği Direktörü olmuştur.[1297] Şam ve Halep'ten yapılan geri çekilmeler sırasında Adana Askeri hastanesi'nde Dr. yarbay Ali Rıza, Dr. Yüzbaşı Kamil Görkey ve Dahiliye Uzmanı Dr. Yüzbaşı Şekip Habib Uslu canla başla çalışmışlardır.

Mustafa Kemal, Kasım ayında Osmanlı yönetimine nasıl bir politika izlenmesi gerektiği konusunda raporlar gönderir; ancak bu önerilere yönetim pek fazla dikkat göstermez.

Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi nin şartlarının ne anlama geldiğini ve işgalin yakın olduğunu anlayarak Adana ve Mersin'de yüksek rütbeli komutanlar, mülkî amirler ve güney bölgesinin ileri gelenleriyle görüşmeler yapar. Bu bölgede mili bir kuvvetin oluşması için çekirdek oluşturmaya başlar. 31 Ekim 1918 günü bu kişilere açık ve gizli, yazılı ve sözlü birçok talimat ve emirler verir.

Mustafa Kemal'in güney bölgesindeki görevlilere ve ileri gelenlere verdiği talimat ve emirlerin önemlileri şöyledir:

1) Mütareke maddelerinin kaypaklığı dolayısıyla İngilizlerin buna uyamayacaklarından şartların ıslahı için Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa'yı uyarma;

2) Türkiye'deki müttefik birlik ve kumandanlarının bir an evvel yurtlarına dönmelerinin, taşıma araçlarının ve yiyeceklerinin temini;

3) Güney bölgesindeki jandarma teşkilatına önem verilerek kadrosunun arttırılması;

4) Terhis edilen yedek subayların güney bölgesinde komiser, komiser muavini ve bucak müdürlüğüne atanması;

5) Menzil depolarındaki ağır ve hafif silahlarla, cephane, malzeme ve giyeceklerin birliklerdeki ağır silahların Pozantı'nın kuzeyine taşınması ve depolardaki yiyecek maddelerinin birliklere dağıtılması;

6) Orduların terhisinde genç yaşta olanların terhisinin geciktirilmesi;

7) Halkın silahlandırılması için bir kısım silah ve cephanenin dağıtılması;

8) İlerdeki savaş için güney bölgesinin uyarılması.

Mustafa Kemal, aynı gün Mersin'e gelir. Burada 23'üncü Tümen Komutanı Albay Bahaeddin Bey'in misafiri olmuştur. Geç vakte kadar buradaki konuşmalarında durumun kötüye gitmekte olduğunu anlatmış ve alınacak tedbirler üzerinde durmuştu. Bu arada Mutasarrıf ve Jandarma Bölük Komutanı Yüzbaşı Talat Bey'i çağırtmış, karakollar, miktarları ve silahları hakkında bilgi almıştır. Daha sonra Silifke sınırları ve Toros eteklerinde karakolların arttırılmasını, depodaki yeni silahların bol cephane ile dağ köylerine dağıtılmasını tavsiye etmişti. Paşa'nın bu isteği üzerine Talat Bey Seyyar Jandarma Müfrezesi Komutanı Arslanköylü Hüsnü (Yıldırım) vasıtasıyla dağ köylerine silah ve cephane dağıtmışlardır.[1298]

1297 Eren Akçiçek, a.g.e. s. 290

1298 Halil İbrahim Yıldırım, Kurtuluş Savaşı'nda Tarsus http://karbogazi.blogcu.com/tarsus-un-isgal-ve-kurtulusu-1/9312542

Mustafa Kemal ile Dr. Rasim Ferit arasındaki haberleşmeler ve Mondros Mütarekesi

Mustafa Kemal, 7. Ordu Komutanlığı'nı yaptığı sırada Padişah Vahdettin, 7 Ekim 1918 tarihinde Talat Paşa sadrazamlıktan çekildiği için hükümeti kurma görevini Tevfik Paşa'ya verir. Ancak Tevfik Paşa Padişah'a karışıklık nedeniyle hükümet kuramayacağını bildirir. Bunun üzerine Padişah, Talat Paşa, İzzet Paşa ve Tevfik Paşa'yla uzun bir toplantı yapar. Tevfik Paşa'nın karşılaştığı güçlükleri öğrenen Dr. Rasim Ferit Talay durumu özel bir şifreyle Mustafa Kemal'e bildirir. Mustafa Kemal bunun üzerine Dr. Rasim Ferit aracılığıyla Padişah'ın başyaveri Naci'ye verilmek üzere şu şifreyi gönderir:

"Ser Yaver'i Hazret-i Şehriyarı Naci Bey Efendiye,

(Gayet mahremdir)

"Talat Paşa kabinesinin mefluç bir halde, Tevfik Paşa Hazretlerinin muayyen bir kabine teşkilinde müşkülata maruz bulunmakta olduğunu haber alıyorum. Ordular muharebe kudretinden mahrum ve zaten Kuva-yı Mevcuda müdafaadan aciz bir hale getirilmiştir. Düşman her gün daha müsait ve ezici şurut ihraz etmektedir. Müttefikten olmadığı taktirde münferiden ve behemehal sulhu takarrür ettirmek lazımdır ve bunun için fevt olunacak bir an dahi kalmamıştır. Aksi taktirde memleketin kâmilen elden çıkması ve devletimizin gayrikabili telafi mehalike maruz kalması baid-ül ihtimal değildir. Muhterem padişahımıza olan sadakat ve merbutiyetim ve vatanımın temin-i selameti itibariyle arz ederim ki Tevfik Paşa Hazretleri filhakika müşkülata tesadüf etmişlerse sadaretin derhal İzzet Paşa Hazretleri'ne tevcihi ve müşarünileyhin de esası Fethi, Tahsin, Rauf, Canbulat, Azmi, Şeyhülislam Hayri ve acizlerinden mürekkep bir kabine teşkil etmesi zaruridir. Zevat-ı mezkûrenin vücuda getireceği kabine vaziyete hakim olabileceği zan-nü itikadındayım. Tevfik Paşa Hazretleri size isimlerini söylediğim zevata müracaat ettiği takdirde mazharı teşkilat olabilir, zannederim. Mümkün ise bu zevatın Şevketmeap Efendimize arzını rica ederim."

Dr. Rasim Ferit Talay, bu telgrafı Dolmabahçe Sarayı'nda başyaver Naci'ye (Eldeniz) götürünce, o da İzzet Paşa'nın hükümetini kurmak üzere içerde ve huzurda olduğunu söyler. Doktor da *"Teli vermenin tam zamanıdır,"* der ve başyaver de, teli götürüp padişaha verir.

İzzet Paşa Hükümeti 14 Ekim'de çıkan hattıhümayunla kurulduğuna göre Mustafa Kemal'in teli Halep'ten 11-13 Ekim arasında çekilmiş demektir.

Bu şifre de Mustafa Kemal ayrıca İzzet Paşa'nın başbakan olmasını ve kendisinin harbiye nazırı olursa memleketin kötü gidişini düzeltebileceğini belirtir. İzzet Paşa sadrazam olmasına rağmen bunu yapmaz.

Bunun üzerine Mustafa Kemal 16 Ekim 1918'de Dr. Rasim Ferit'e şu şifre telgrafı çeker: *"İzzet Paşa'nın bana harbiye nezareti ve başkumandanlık erkânıharbiye riyasetini vermemesine sebep ve müessir-i hakikisini tahkik ile serian işarını rica ederim. Bu babta bizzat Rauf ve Fethi Beylerle de görüş ve sor."*

Bunu araştıran Dr. Rasim Ferit'e Rauf (Orbay) ve Fethi (Okyar) pek bilgi veremezler.

İzzet Paşa harbiye nazırlığını üzerine alır ve Mustafa Kemal'e görev vermez.[1299] Hikmet Bayur, yıllar sonra Mustafa Kemal'e bu konudaki görüşünü sorduğunda aralarında şöyle bir konuşma geçer:

"İsteğiniz olsaydı ne yapardınız?"

"Padişah ve hükümeti alıp Anadolu'ya çekilir, bırakışma ve barış görüşmelerini oradan idare ederdim."

Mustafa Kemal, bu sırada Fethi Bey'e bir mektup yazarak milleti uyandırmak amacıyla bir gazete çıkarılmasını ve isminin kürsü anlamına gelen *"Minber"* olmasını önerir.[1300]

30 Ekim 1918'de İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Koramiral Arthur Gough Calthrop başkanlığındaki İngiliz delegeleri ile Hamidiye Kahramanı Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf (Orbay) başkanlığındaki Osmanlı delegeleri arasında Limni Adası'nın Mondros limanında imzalanan Mondros Mütarekesi gereği Boğazlar açılacak, ordunun silahları alınacak ve askerler terhis edilecekti. Mustafa Kemal ateşkes hükümlerinin uygulanması konusunda Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'yla anlaşamaz ve karşılıklı telgraflar çekilir. Mustafa Kemal, 6 Kasım 1918 tarihinde İskenderun'a asker çıkarmak isteyen İngilizlere ateş açılması emrini verir. 7 Kasım 1918 günü Mustafa Kemal'in komuta ettiği Yıldırım Orduları kaldırılır ve Harbiye Nezareti emrine ataması çıkar. Mustafa Kemal'in İstanbul'a gitmekten başka çaresi kalmaz. Ülke artık bir uçuruma doğru sürüklenmektedir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Avrupalılar Türklere hakaret etmeye başlarlar. Fransız Başbakanı Clemencau, Paris'te toplanan "Barış Konferansı'nda Damat Ferit Paşa'ya hitaben şöyle hakaret ediyordu:

"Türk kavmi, idari işlerde şimdiye kadar maharet gösterememiş ve başarı sağlayamamıştır.. Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da Türk'ün fethettiği hiçbir yer yoktur ki, orada maddi mamuriyet durumunun eksildiği, medeni seviyenin düştüğü görülmesin... Türk fethettiği arazide mamuriyet sebeplerini geliştirememiştir... Hiristiyanlar eski Türk hükümetinin emriyle katledilmiştir. Türk kavminin idare kabiliyeti yoktur."[1301]

İngiltere Başbakanı Llyod George'da *"en ağır ceza Türklere verilmedir"* diyordu. Yaptığı konuşmada Lloyd George şöyle diyordu *"Sulh şartları ilan edilince zaten Türklerin deliliklerinden, kötülüklerinden, cinayetlerinden dolayı ne kadar ağır cezalara çarptırılacakları görülecektir. Cezalar onların en büyük düşmanlarını bile kafi derecede tatmin edecek kadar müthiştir."*[1302] İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Tom Hohler, 5 Aralık 1918'te İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektupta *"Türkler bir domuz ahırını bile yönetecek yeteneğe sahip değildirler. Onlar büsbütün yenilgiye uğratılmış olduklarını biliyorlar. Örgütleri parçalanmış, bozguna uğramıştır. Kendileri de sefalet içindedir. Buradaki yönetim, her İngilizi tiksindirecek kadar çürüktür."*[1303] Kısacası Osmanlı ülkesini parçalama ve işgal etme siyaseti yani Sevr planı başlamıştı.

1299 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 165
1300 Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, Kaynak Yayınları, 1998, 2. Baskı s. 148-150
1301 Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, 5. Baskı, s. 14
1302 Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, s. 15
1303 Salahi R. Sonyel, Kaygılı Yıllar, Remzi Kitabevi, 2012, s. 30

Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Rüsuhi'nin yurtdışına kaçması

Dr. Tevfik Rüştü, bacanağı Dr. Nazım'la Moda'da bir evde oturuyordu. Yurtdışına kaçmadan önce Dr. Nazım, Dr. Tevfik Rüştü Aras, Talat Paşa, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Rüsuhi (Dikmen) Beylerle Moda'daki evde buluşurlardı.[1304] Dr. Nazım, İstanbul'dan ayrılırken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisine verdiği beş aylık maaşı olan 3000 lirayı eşi Beria Hanım'a bırakmış, yanına sadece 18 lira alarak yola çıkmıştı.[1305] Rauf Orbay ve Fethi Okyar'ın anılarında bu kaçışın habersiz olmadığı, Vahdettin'in "defolup gitmeleri için" haber verdiği belirtilmektedir. Padişah Vahdettin, Bahriye Nazırı Rauf aracılığıyla Talat Bey'e şu haberi göndermişti: "İngilizler Talat, Enver ve Cemal paşalar 6 saat içinde teslim edilmezlerse Mondros Mütarekesini iptal ederek İstanbul'un işgal edileceği haberini gönderiyorlar. Memleketin başına getirdiklerini kafi bulmuyorlarsa, kendilerini düşünüp gizlice gitsinler. Bu işleri iyi bilirler." İttihatçıların firarı Sadrazam İzzet Paşa'yı zora sokunca 8 Kasım 1918'de istifa etmek zorunda kaldı. Buna rağmen Osmanlı tarihinde İstanbul ilk kez olarak 13 Kasım 1918 tarihinde işgal edilecekti.[1306] 2 Kasım 1918 Cumartesi gecesi saat 10'da bir Rus istimbotuna binen (Bazı kaynaklarda bir Alman denizaltısı olarak geçer) Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Rüsuhi ve Dr. Nazım'ın kaçmasıyla birlikte İttihat ve Terakki Partisi kapanmıştı. Bunun yerine Teceddüt Partisi isminde bir parti kurulmasına karar verildi. Dr. Tevfik Rüştü Aras bu partiye girdi ve genel meclisinde görev aldı. Mustafa Kemal'in de bu partiye girmesini istemişti; ancak O bunu kabul etmemişti. Bu sırada Hürriyet ve İtilaf Partisi iktidara geçmiş ve onlardan oluşan hükümet İttihat ve Terakki üyelerini tutuklatıp Divanı harbe vermeye başlamıştı.[1307]

Hürriyet ve İtilaf Partisi 1911 yılında İttihat ve Terakki'yi yıkmak için kurulmuştu. Bu partide İttihat ve Terakki'den ayrılanlar, İttihat ve Terakki'nin ordudan emekliye ayırdığı eski askerler, sürgün edilenler vardı. Bu nedenle de İttihat ve Terakki partisi üyeleri ve ileri gelenlerinden intikam almak için her şeyi yapıyorlar ve İngilizlerle işbirliği içinde bulunuyorlardı. Devir değişmiş İttihatçı avı başlamıştı.[1308]

Dr. Tevfik Rüştü de bu sırada tutuklanarak Bekirağa Bölüğü hapishanesine konuldu. Hapiste Kara Kemal ile aynı odada kalıyordu. Bu hapishane o zamanlar Harbiye Bakanlığı (bugünkü İstanbul Üniversitesi) bahçesinde bulunuyordu. Hiçbir sorguya tutulmadan hapsedilmesi nedeniyle açlık grevine giren Dr. Tevfik Rüştü'nün üçüncü gün ifadesi alındı.[1309] Dr. Tevfik Rüştü'nün hapisteki yakın arkadaşlarından biri de Bursa İttihat ve Terakki katibi mesulü Dr. Mithat (Altıok)'du. Dr. Mithat Altıok hapisten kaçtıktan sonra Bursa'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine üye olarak çalıştı. Dr. Mithat Bey sonradan Cumhuriyet döneminde CHP Zonguldak il başkanı olmuştu.[1310]

1304 Ahmet Eyicil, a.g.e. s. 176
1305 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 199
1306 Osman Selim Kocahanoğlu, Tehcir Yargılamaları, Temel Yayınları, 2007 İstanbul Sunuş ve Değerlendirme s. XVI
1307 Nurten Aslan, a.g.e. s. 38
1308 Soner Yalçın, Efendi a.g.e. s. 254
1309 Taylan Sorgun, Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü, a.g.e. s. 315
1310 Fethi Erden, a.g.e. s. 48

Bekirağa Bölüğü Hapishanesi'ne götürülenlerden birisi de Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nin başhekimliğini yapan Dr. Fuat Kamil Beksan'dı. Mütareke öncesi hastanenin ıslahı için görevlendirilen Dr. Fuat Kamil, Mütareke ilan edildikten sonra bu hastanede esirlere kötü davranıldığı bahanesiyle dört ay Bekirağa Bölüğü ve Arapyan Hanı'nda hapsedilmiş, daha sonra Gülhane Tatbikat Okulu'nda üroloji kliniğinde profesör olmuştur.[1311] Bekirağa bölüğüne hapsedilenlerden bir diğeri de Haydarapaşa Hastanesinin ilk Asabiye kliniği kurucularından Miralay Dr. Hilmi Kadri (1866-1920, Asabiye uzmanı) Bey idi. Dr. Abdülkadir Noyan da Irak da çalıştığı süre içinde İngiliz esirlere iyi davranmadığı gerekçesiyle evinde tevkif edilip Bekirağa bölüğü hapishanesine hapsedilmişti. Dr. Abdülkadir Noyan'ı ihbarda bulunan Musevi bir diş hekimi ile röntgen uzmanı Klaiditi adında bir Rum doktordu. Yapılan incelemede kötülük şöyle dursun esirler hakkında insanca muamelelerden dolayı General Towshend ve hekimlerinin kendisine teşekkür ettiği ortaya çıkmış ve serbest bırakılmıştı.

İstanbul işgal edildiğinde İngilizler başta Teşkilatı Mahsusa olmak üzere tüm İttihat ve Terakki mensuplarını ve ülkenin önderlik yapabilecek evlatlarını Bostancı'da inşa ettikleri barakalarda topladı. Bunların bir kısmı yol ve inşa işlerinde, bir kısmı da Çanakkale'ye gönderilerek İngiliz mezarlarının yapımında çalıştırıldılar. Kendileri için çok tehlikeli gördüklerini ise Malta'ya sürdüler.[1312]

İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri 2 Kasım 1918'de denizaltıyla kaçtıktan sonra, önce Kırım sahilindeki Odessa'ya, oradan da trenle Berlin'e geçtiler. Artık onlar için sürgün hayatı başlamıştı. Bu paşalar bir Alman denizaltısıyla Karadeniz'den kaçarken, onların *"Sarı Paşa", "Selanikli Mustafa", "Anadolu Şefi"* gibi ifadelerle küçümsedikleri Mustafa Kemal Paşa 6 ay sonra bir Türk vapuruyla yine Karadeniz'e, ama bu kez Anadolu'ya gidecektir.[1313]

Doktor Nazım, Berlin'de büro kurdu ve Talat Paşa'yla birlikte Avrupa'nın çeşitli dergilerinde Türkler lehine makaleler yazdı. Dr. Rüsuhi'de oradaydı. Dr. Nazım bu sırada Mustafa Kemal'den aldığı mektupların ışığında Ankara'nın faaliyetleri konusunda da çalışmalar yaptı.[1314] Dr. Nazım bir ara Moskova'ya gitti ve orada Enver Paşa'yla görüştü. 30 Temmuz 1921'de Enver Paşa, Dr. Nazım ve Trabzon'dan Rusya'ya kaçmış olan Trabzonlu Dr. Yüzbaşı Raik (Dülger, Kefken'de iken İpsiz Recebi Milli Mücadele'ye dahil etmiştir) le birlikte Batum'a geçtiler. Orada Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa'yı gördüler.[1315]

Dr. Nazım Ankara'ya ülkeye dönmesi için mektuplar yazmasına rağmen cevap alamadı. Talat Paşa, Berlin'de Ermeni katiller tarafından şehit edildiğinde Dr. Nazım da yanındaydı.

Bu sırada Padişah Vahdettin İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı'na, devleti olduğu gibi teslim almalarını, Anadolu'ya asker göndermelerini istedi ve Türk askerini İngilizlerin

1311 Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, Hilmi Kitabevi, 1957 İstanbul, s. 214
1312 Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, 2002, s. 17
1313 Ahmet Eyicil, İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey, Gün Yayıncılık, 2004 Ankara, s. 188
1314 Mahmut Gologlu, Cumhuriyet'e Doğru, Başnur Matbaası, 1971 Ankara s. 271
1315 Ahmet Eyicil, a.g.e. s. 191

buyruğuna vermeye hazır olduğunu belirtti. Bu durumu General Milne İngiltere'ye gönderdiği raporda şöyle yazmıştı:

"Padişah İngilizlerin Türkiye'nin idaresini mümkün olduğu kadar çabuk ellerine alması için istirhamda bulundu... İç kısımlara İngiliz subaylarının gönderilmesini ve idareye yardımcı olmalarını rica etti. Buna karşılık Kafkasyadaki Türk askerini İngilizlerin buyruğuna vermeye, istenmeyen subayları görevlerinden almaya ve birlikleri İngiliz subaylarının komutası altına vermeye hazır." [1316]

İstanbul'da bazı cemiyetlerin kurulması

İstanbul'da 04 Aralık 1918 tarihinde Süleyman Nazif önderliğinde "Vilayat-ı Şarkiye-i (Doğu Anadolu İlleri) Müdafaayı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti (Derneği)" kuruldu. Bu dernek, Doğu Anadolu'daki Ermenilerin kurduğu Hınçak Derneği'ne karşı kurulmuştur. 10 Mart 1919'da da Erzurum'da şubesi açıldı. Bu cemiyet, ilerde Millî Mücadele'nin temel teşkilatı olacaktır.

Aynı gün, İstanbul'da "Wilson Prensipleri Cemiyeti" kuruldu. Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucuları, "Amerikan Mandası" taraftarıydı. Dâhiliye Nezareti'ne kuruluş için verilen dilekçeye göre şu kişilerden teşekkül ediyordu:

a) Kurucular: Halide Edip (Adıvar) Hanım, Dr. Celalettin Muhtar (Özden), Ali Kemal ve Hüseyin Avni Beyler.

b) İlk Yönetim Kurulu Üyeleri: Halide Edip Hanım, Refik Halit (Karay), Ali Kemal, Hüseyin ve Kâtip Ragıp Nurettin Bey.

Bu sırada 15 Aralık 1918 günü, Osmanlı hükümeti Adana'da bulunan 2'nci Ordu'yu lağvetti. Ordu Komutanı Nihat Paşa'yı Adana Vali Vekilliği'ne atadı. Fransızların kabul etmemesi üzerine müfettiş olarak Konya'ya atandı. General Nihat (Anılmış) Komutasındaki 12'nci Kolordu, 16 Aralık günü, Adanalıların gözyaşları arasında şehri terk etti. 15 Aralık 1918 Pazar günü Güneydeki son Türk birlikleri de görevlerini jandarmaya bırakarak Adana'dan uğurlandılar. 12'nci Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Orgeneral F. Altay) Bey de karargâhı ile birlikte Adanalıların gözyaşları arasında ayrıldı. 16 Aralığı 17 Aralığa bağlayan gece, İngiliz çıkartma gemileri Mersin iskelesine yanaşmaya başladı. 17 Aralık 1918 Salı günü Mersin işgal edildi. Ermeni destekli Fransız birlikleri 19 Aralık günü Tarsus'u işgal ettiler. Adana ve Mersin'in işgali üzerine İstanbul'da Sultanahmet'ten Divanyolu'na giden cadde üzerinde bir ev kiralanarak Aralık 1918'de "Kilikyalılar Derneği" kuruldu. Bu derneğin kurucuları arasında Ayan reisi Mememenlizade Rifat Bey (Menemencioğlu), eski sefirlerden Seyfettin Derman, Safa Özler, Ali Münif Yeğena, Yusuf Ziya Erzin ve operatör Dr. Yusuf Ziya Özbakan vardı. Derneğin reisi Ayan reisi Rifat Bey'di. [1317] Dr. Yusuf Ziya Özbakan Kilikyalılar Cemiyeti tarafından Osmanlı Meclisine Kozan Mebusu seçildi. Adana'da operatörlük yaptı. 1938'de Adana Belediye Başkanlığı ve Adana Halkevi Başkanlığı yaptı. Eski Başbakanlardan Necmettin Erbakan'ın amcasıdır.

1316 Turgut Özakman, 1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi, Bilgi Yayınevi, 1999, s. 43
1317 Taha Toros, Ali Münif (Yeğena) Bey'in Hatıraları, İsis Yayınları, 1996, s. 96

X. BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE TIBBİYE, MİTİNGLER VE HİLÂL-İ AHMER

Tıbbiyenin işgali

13 Kasım 1918 günü top sesleri duyulmuş, hocalar ve öğrenciler Haydarpaşa'daki Tıbbiyenin penceresinden kalabalık bir düşman donanmasının saat 12.45 civarında limana doğru ilerlediğini görmüşlerdi. Gemiler saat 15'e kadar tören geçişi yapmıştı. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa da Adana'dan trenle Haydarpaşa Garı'na gelmişti. Mondros Mütarekesi imzalanmış ve düşman gemileri İstanbul'u işgale başlamıştı. Aslında İtilaf Devletleri Mondros Mütarekesi gereği sözde "askeri denetim" yapmak amacıyla askeri birliklerini göndermişti ama bu açıkça bir işgal olayıydı. Doğu'daki 3. Ordu görevinden yeni dönmüş olan Tevfik Sağlam Hoca bu durumu görünce Tıbbiye öğrencilerine şöyle demişti: *"Efendiler, ordusu asla mağlup olmamış bir milletin çocuklarısınız. Çanakkale'de aylarca ateş ve ölüm saçan ve sizin büyüklerinizi korkutup yenemeyen, arzuladığı bugüne o yoldan kavuşamayan o donanmanın, bugünkü kuru gürültüsü sizi telaşlandıramaz ve herhalde bu yaygarayı koparanların içinde hakiki asker ve mert ruhlu olanları sevindiremez."* [1318, 1319] 13 Kasım 1918 günü Tıbbiye talebeleri ve hocalar bu manzarayı pencereden gözyaşları içinde izlemişti. İstanbul'un ikinci ve resmi işgali ise daha fazla askeri kuvvetle 16 Mart 1920 tarihinde olacaktır.

Ocak 1919'da üç generalden oluşan bir İngiliz heyeti Tıp Fakültesi binasını gezmiş ve askeri kısmın eğitim ve öğretimin yapıldığı sivil kısma taşınmasını istemişlerdi. Bunun üzerine askeri öğrencilerin yatakları klinik ve laboratuvarlara taşınmıştı. 3 Şubat 1919 günü İngilizler Tıp Fakültesi'nin Haydarpaşa'da bulunan binasını işgal ettiler ve kışla olarak kullanmak istediler. Tıbbiyeliler direniş gösterisinde bulununca gözdağı vermek için okulun saat kulelerine ağır makineli tüfekler yerleştirildi. Tıp Fakültesi Dekanı Profesör Akil Muhtar Özden'in İngilizlerle yaptığı uzun konuşmalar ve çabalar sonrasında binanın ancak bir kısmında Tıp Fakültesi'nin çalışması için izin alınabildi. İngilizler Askeri Tıbbiyenin büyük bir kısmını işgal ettiler ve bir dershaneyi de sinema ve kilise olarak kullanmaya başladılar. İşgal kuvvetleri askeri öğrenci alımını da özellikle sınırlandırmış ve 1919 yılında 20, 1920 yılında ise 30 öğrenci alınmasına izin vermişlerdi. Bu sırada Askeri Tıbbiye Müdürü olan Yarbay Dr. Hulusi (Alataş) Bey (sonraları Milli Mücadelede 1. Ordu Sağlık başkanı) bekâr olduğundan okulda yatıyor ve öğrencilerle ilgileniyordu. İşgal kuvvet komutanının diretmesiyle dört Fransız doktoru da eğitimci olarak Tıbbiyenin hoca kadrosuna dâhil edilmişti.[1320, 1321]

1318 Hikmet Özdemir, Ulusun Direnişinde Üniversitenin Rolü, Kocaeli Üniversitesi Yayını, 2003, s. 36

1319 Nadire Berker, Selim Yalçın, Nadire Berker, Selim Yalçın, Tıbbiyenin ve Bir Tıbbiyeli'nin öyküsü Osman Cevdet Çubukçu, Koç Vakfı Yayını, 2003, İstanbul, s. 89, 90

1320 Hikmet Özdemir, Ulusun Direnişinde Üniversitenin Rolü, s. 37

1321 Şeref Etker, Dr. Aime Mouchet ve Tıbbiye'de Fransız Kültürel Egemenliğinin Sonu, Osmanlı Bilimi Araştırmaları Emre Dölen Armağanı, Volüm 6, sayı 2, 2005, s. 35-70

Akil Muhtar Hoca parasızlığa ve türlü imkânsızlığa rağmen Tıbbiyeyi açık tutmak başarısını göstermişti. Ocak 1919'da Haydarpaşa Tıp Fakültesi binasına bir İngiliz birliği yerleştirildi. Gülhane Hastanesi de Fransız işgal kuvvetlerinin hastanesi haline getirildi.

İşgalci İngiliz komutanı kendi askerlerinin rahatı için Askeri Tıbbiyelilerin karyolalarını almış ve Tıbbiyeliler de yer yataklarında yatmaya başlamıştı. Bu yetmiyormuş gibi tuvaletleri geceleri kendilerine tahsis ettiklerinden, Askeri Tıbbiye öğrencileri yatakhane ve koridorlara idrar kovaları koymak zorunda kalmıştı. Okulun nizamiye kapılarına süngülü İngiliz askerleri konmuş, buradan giriş ve çıkışlar yasaklanmıştı. Daha sonra İngilizler Askeri Tıbbiyelilerin üniforma giymelerini ve üniformayla dolaşmasını yasakladılar. Askeri Tıbbiyeliler bunun üzerine bina içinde aylarca gecelik entarileriyle gezdiler, derslere ve laboratuvarlara da gecelik entarileriyle veya pijamalarla girerek durumu protesto ettiler. Fizyoloji hocası Dr. Kemal Cenap (Berksoy) (1875-1949) dersine pijamayla gelen öğrenci İbrahim Hasan'a *"Bu ne kıyafet?"* diye söylenince, İbrahim Bey *"Efendim bu halimize "Sefalet-i Fizyolociya" derler. Bir memleket işgal edilir, düşman çizmesi altına girerse varlıkları ile beraber kılık ve kıyafetleri bu hale gelir,"* diye karşılık vermişti. Bu açık sözler karşısında Dr. Kemal Cenap hoca da *"Hayatımda fizyolojiyi senin kadar anlamış kimse görmedim, tebrik ederim,"* demişti.

Tıbbiyelilerin mücadeleleri sonucunda yasak kalkmış ve Askeri Tıbbiyeliler üniformalarını giymişlerdi.[1322, 1323, 1324]

Tıbbiyelilerin silah kaçırması

Bir ara Tıbbiye koridorunda İngiliz askerlerinden bisküvi, konserve, marmelat, fanila ve çorap alışverişi de yapılmaya başlandı. Uyanık öğrencilerden Çorumlu İbrahim Bey (sonradan albay ve operatör olmuştur) İngiliz askerlerden bir liraya İngiliz mavzeri, beş liraya makineli tüfek satın almış, bunları da Ferhat Paşa'nın yeğeni Küçük Kemal Bey (sonradan patoloji uzmanı Prof. Dr. Kemal Akgüder, Ege Tıp Fakültesi patoloji kliniği kurucusu) Milli Kuvvetlerin gizli polis teşkilatı A.P.'ye (Ayın-Pe) teslim etmişti.[1325]

Askeri Tıbbiye öğrencilerinden Recep Bey Haydarpaşa Garı'na giderken bir İngiliz asker onun İngiliz mezarlığının kenarından geçmesini engelleyince aralarında tartışma çıkmıştı. İri yarı pehlivan yapılı bir öğrenci olan Recep Bey, İngiliz asker tüfeğini kullanmak isteyince onu itmiş ve tüfeği bu sırada düşerek kırılmıştı. Recep Bey bunun üzerine İngiliz askerlerince tutuklanmış, Maltepe'de işkence görmüş ve seyyar tuvaletleri temizlemek zorunda kalmıştı. Üç aylık bir tutuklamadan sonra Askeri Tıbbiyeli Recep okuluna dönmüştü. Tıbbiyeli Recep okulunu bitirdikten sonra Milli Mücadele'ye katılmış ve Büyük Taarruz'da bir şarapnelle yaralanarak felç olmuştu. Tedavisini cephede yapan alay doktoru Sudi Cavit (Albay Ural) sağlık işlerini bırakarak elinde silah düşmanı takip etmiş ve Manisa'nın Horoz köyünde bir samanlıkta kıstırdığı 30 Yunanlı askerlerin kurşun yağmuruna rağmen, onlardan Dr. Recep Bey'in öcünü almıştı.[1326]

1322 Hikmet Özdemir, Ulusun Direnişinde Üniversitenin Rolü, s. 38
1323 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt 1, 1976, Yürük Matbaası,Cilt I, s. 363
1324 Kemal Özbay, 2. Cilt s. 129
1325 Kemal Özbay 2. Cilt s. 131
1326 Kemal Özbay, 2. Cilt s. 132

Tıbbiye'de gizli Ayın-Pe teşkilatına üye olan 15 öğrenci bir gün İngilizlerin Bahariye'deki silah deposundan el bombaları çalmış ve okula getirmişlerdi. Yapılan bir ihbar üzerine okul basılmış, bu işle ilgili öğrenciler sınıf doktoru Bedri Bey'in yardımıyla okuldan kaçmışlardı.[1327] 10 Nisan 1919'da Tıbbiyeliler bir gösteri daha yapmış ve Anadolu'ya gizlice kaçmaya başlamışlardı.[1328]

1919 yılında Askeri Tıbbiye 5. Sınıf öğrencisi olan ve o sırada Fenerbahçe spor takımında futbol oynayan İsmet Uluğ (Dr. İsmet Uluğ, ilerde göz uzmanı olacaktır, 1962-1966 yılları arası Fenerbahçe Başkanı olmuştur, Yavuz İsmet lakabıyla anılır) anılarını 1964 yılında Dr. Necati Karakaya'ya şöyle anlatmıştı.

"19 Ocak 1919 günü Fenerbahçe formasını giydim ve İngilizlerle (İngilizlerin Anatolia isimli takımı vardı) yapılan maçta İngiliz Üsteğmen Arthur Wital'i marke ettim. Maçı 5-3 kazandık. Tıbbiyenin beşinci sınıfına gelmiştim. Fenerbahçeli futbolcu, atlet, boksör 14 sporcu Selimiye kışlasının cephanelerine dadanmıştık. Gece olduğu zaman sessizce, başında nöbetçi bekleyen cephaneliklerine sokuluyor, esir Osmanlı Ordusunun mavzerlerini teker teker çalarak sırtımızdaki çuvallar ile İbrahim Ağa çayırına taşıyorduk. Çayırda Milislerimizle buluşuyor, silah çuvallarını onlara teslim ediyorduk. Onlar da Atatürk ordularına ulaştırmak üzere Karadeniz sahillerine götürüyordu. Cephaneliklerden silah çalmamamız aylarca sürdü. Nerde ise boşaltmıştık. İşte öyle bir gecede, gene çaldığımız silahları çuvallara doldurup, Selimiye Kışlası'ndan biraz uzaklaşmıştık. Nöbetçi İngiliz eri bizi gördü. Gecenin karanlığında ne olduğunu anlamadan bağırıyor, arkadaşlarını çağırıyordu. Bir manga kadar oldular. Bizim peşimize düştüler. Bizim sırtımızda silah çuvalları bir kovalamaca başladı. Yanımdaki boksör Arap İsmail benden koptu. Ben koşamıyorum, İbrahim Çayırına kadar gidemem dedim. Arkadaşlarımdan iyice kopup, Haydarpaşa'ya saptım. Tıbbiye-i Şahanenin kapısından içeri daldım. Silah çuvalını röntgen dairesine kilitledim. İngiliz askerleri Tıbbiye Okulunu çevirdiler ve sabahı beklemeye başladılar. Bende uyku yok. Sabah olmuştu. Dışardaki İngiliz müfrezesine bir diğeri eklendi. Başlarında futbol sahalarından belalım, İngiliz üsteğmen Arthur Witall vardı. Onları ben karşıladım. Arthur, "bizi sen gezdir "dedi. Müfreze silah bulamamıştı. Arthur Wital'in gözü röntgen odasının kapısına ilişti. Kilitliydi. "Açın!" dedi. Ürperdiğimi belli etmek istemiyordum. Burayı açarsam giren ışıkla röntgenler yanar dedim. Sesim titriyordu. İngiliz Subayı Arthur Wital gözlerime baktı. Yalanımı okumuştu. Askerlerine dönerek "Röntgenler yanmasın, gidelim" dedi. Arkalarından dona kalmıştım. Düşünüyordum. Bu, sporun düşmanlığa zaferi idi."

Arthur Witall Savaştan sonra ülkesine dönmedi, İngiliz Konsolosluğunda pasaport ve vize konsolosu olarak çalıştı. Kuzeni Fenerbahçeli futbolcu Zeki Rıza Sporel ile evlendi.[1329] Fenerbahçe futbol takımında oynayan tıbbiyeli Dr. Refik Nuri Kuntol (Sicil: 1336-27, sonra tümamiral) de İzmir'e giren askeri birliklerde görev yaptı.

Askeri Tıbbiye'ye 1922 yılında giren Nihal Atsız (Apolet numarası: 82) sınıflarının 41 kişi olduğunu ve işgal yıllarındaki yaşantısını şöyle anlatmıştı:

1327 Kemal Özbay, 2. Cilt s. 132

1328 Nadire Berker, Selim Yalçın, s.90,91

1329 Dr. Necati Karakaya, Futbolda 50 Yıl yaşadıklarım, 1998, Kendi yayını, İstanbul, Baskı Cem Ofset, s. 8-11, 20

"Askerî Tıbbiyenin yeniçeri ocağının devamı olduğu söylenirdi. Zorbalık ve kabadayılık bakımından pek de yalan değildi. İstanbul işgal altındaydı. Ayrıca Tıbbiyenin bir kısmında da İngiliz askerler yatıp kalkıyordu. Böyle olduğu halde bu İngilizler bile bizden korkardı.

Tıbbiye şimdiki gibi Haydarpaşa Lisesinin binasında idi. Bu büyük şatonun yarısı Askerî Tıbbiye idi. Dersleri fakültede sivil öğrencilerle birlikte görür; Askerî Tıbbiyede de yatıp kalkar, yemek yer ve mutalea yapardık. O zaman Tıbbiye beş yıldı. Üst katta yatakhaneler, orta katta mutelea salonları, alt katta yemekhaneler bulunurdu. Okulun şeması bir dik açı olarak gösterilebilir. Açıyı yapan çizgilerden uzun olanında birinci, ikinci, üçüncü sınıfların yatakhaneleri, muteleahaneleri, yemekhaneleri; kısa olanında da dördüncü, beşinci sınıfların muteleahanelerinin, yahut yatakhanelerinin bulunduğu koridorlara aşağı sınıf öğrencileri giremezdi.

Sade bu kadar mı ya? Aynı koridorda bulunanlardan küçüklere mensup olanlar, büyük sınıfların içine giremezlerdi. Bir birinci sınıf öğrencisi, ikinci sınıftan birisini hatta samimi bir arkadaşını görmek için dahi o sınıfa giremezdi. Her sınıfın iki kapısı vardı. Birinci sınıf talebesi ikinci sınıfın arka kapısında bekler, o sınıftan birisini görünce ondan falanı çağırmasını rica ederdi. Falan gelir de kendisini içeri sokarsa, ancak o zaman üst sınıfa girebilirdi. Fakat büyük sınıf öğrencileri küçük sınıflara her istedikleri zaman girerlerdi. Askerî Tıbbiyenin yasası böyle idi.

Aramızda ocaklılık gayreti olağanüstü idi. Bir Tıbbiyeliye yapılan hakaret bütün Tıbbiyelilere yapılmış sayılırdı. Bir defa okul civarındaki bir baraka dükkan yıkılmış, sahibi köteklenmiş, içeride içki içen İngilizler dört ayak olarak kaçmışlardı. Bir defa da Hukuk Fakültesini basmıştık. Cürete bakın ki baskın, zamanın Adalet Bakanı (galiba Mahmut Esat Bozkurt) binadan çıkmak üzere iken yapılmıştı. Hukukta okuyan birçok subay bu baskını önlemeğe çalışmış başaramamışlardı. Hatta hukuk profesörlerinden Mişon Ventura da sert bir şamar yemişti.

Tıbbiyenin ilk kız talebeleri de bizim sınıfta idiler. Bugünün tanınmış doktorlarından Suat Hanım ve [illegible]iliyeci Müfide Hanım sınıf arkadaşımdır. Erkek arkadaşlarım arasında da Süreyya, Fahri, İhsan Müslim ve galiba Hilmi ile Rüştü de general olmuşlardır.

O zaman Tıbbiyede elektrik yoktu. Askeri TıbbiyeTıbbiyenin uzun ve geniş koridorlarının sonlarında birer gaz lambası yanar ve uzaktan ancak insanların silüeti görünürdü Sınıflarda lüks lambaları yanar, yatakhanelerde bir tek petrol lambası bulunurdu. Koca bir yatakhane için de bu bir tek lamba devede kulak kabilinden olduğu için lambadan biraz uzakta bulunanlar için bir şey okumağa imkan olmazdı."[1330]

14 Mart'ın Tıp Bayramı oluşu

Okulun işgalini içlerine sindiremeyen Tıbbiye öğrencileri durumu protesto etmek için çare aramaya başladılar. İşgal altındaki İstanbul'da her türlü toplantı yapmak yasaktı. Öğrencilerin aklına okulun 14 Mart 1827 günü kurulduğu geldi. Bu açılış gününü kutlamak bahanesiyle Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti 14 Mart 1919 günü Darülfünun

1330 Nihal Atsız, Çanakkale'ye Yürüyüş-Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri, s180-181

Konferans Salonunda bir çay ziyafeti düzenledi. Bu bilimsel bir toplantı olduğu için Hocaların da devreye girmesiyle izin almak kolay oldu. Bu toplantıya Feyzi Paşa (Feyzullah İzmidi, 1845-1923), Dr. Besim Ömer Paşa başta olmak üzere Tıp Fakültesi ve Darülfünun hocaları, İngiliz, Amerikan, Fransız Kızılhaç temsilcileri, Fransız Sıhhiye Müfettişi umumisi, İnas Darülfünun öğrencileri ve Osmanlı basını temsilcileri katıldı. Salonun bir tarafına Tıp Fakültesi öğrencileri, diğer tarafına İnas Darülfününun kız öğrencileri ve davetli hanımlar oturdu. Tıp Fakültesi öğrencisi Kemal Bey okulun tarihçesini anlattıktan sonra Tıp eğitiminin Türkçe yapılmasını sağlayan Kırımlı Aziz Bey ve diğer hocaların hizmetlerini anlattı. Daha sonra Dr. Memduh Necdet konuşma yaptı (Otacı veya Otaman, Merzifon Amerikan Kolejinde İngilizce öğrenmiş ve daha sonra Amerika'ya tıp eğitimi için gitmiş ancak hastalanarak geri dönmüştür. Daha sonra İstanbul Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. İyi bir hatiptir. Mütareke yıllarında Askeri Tıbbiye'de İngilizce eğitimi vermiştir. Sonra operatör ve 8. dönem Manisa mebusu olmuştur, 1895-1969).[1331] Dr. Memduh Necdet Bey kuruluşundan 1919 yılına kadar toplam 5107 hekimin mezun olduğunu söyledikten sonra Tıbbiyenin Birinci Dünya Savaşı'na katkılarını anlattı. Daha sonra ateşli sözlerle şunları söyledi:

"İtiraf ediyoruz ki vatan, bilhassa onun kalbi, beyni olan İstanbul bu dakikada korkunç bir buhran geçiriyor. Ama korkmuyoruz... Buradayız, burada kalacağız... İstanbul bizimdir, çünkü halife ve hakan yatağıdır. İstanbul bizimdir, çünkü şehitler ve tarih buradadır. İstanbul bizimdir çünkü İstiklâl buradadır."

Bu sözlerden sonra salon alkıştan inledi. Verilen aranın ardından misafirlere büfeden çay ve pasta ikram edildi. Bundan sonra kürsüye Dr. Akil Muhtar geldi ve davete icabet ettikleri için Kızılhaç heyetine teşekkür ederek kürsüden ayrıldı. Daha sonra İnâs Darülfününu son sınıf öğrencisi Mediha Hanım bu teşebbüsleri için Tıbbiyelilere teşekkür etti. Son olarak Dr. Besim Ömer Paşa yaptığı konuşmada erkek ve kadının sosyal mevkilerinden söz etti ve salonda hanımlarla erkeklerin ayrı tarafta oturmalarını eleştirerek şöyle dedi: *"Eğer şimdi burada bulunduğunuz gibi Türk gençliği bir tarafta, Türk kadınlığı bir tarafta ayrı ayrı çalışacak olursak yükselemeyiz."*

Tıbbiyeliler, Tıbbiyenin işgalinden (3 Şubat) bir buçuk ay sonra bu etkinliği gerçekleştiriyordu. Tıbbiye öğrencileri böylece bir ilki daha başarmışlardı. 1921 yılında 94.yılı kutlamaları çok coşkulu oldu. Yapılan büyük hazırlıklar sonrası tören Kadıköy Apollon (sonra ismi Hale, daha sonra Reks sineması olmuştur) sinemasında oldu. Bu tıp bayramına Şehzade Ziyaeddin Efendi, Hahambaşı, Tıp Fakültesi müdürü ve hocaları, Askeri Sıhhiye reisi Yusuf Ziya Paşa, Sıhhiye Müdür-i Umumisi Dr. Abdullah Cevdet, Azerbaycan sefaretinden bir heyet, İstanbul'daki asker, sivil bütün hekimler, devletin ileri gelenleri, hatta işgal ordusu mensupları, hekimleri ve pek çok tıbbiyeli katıldı. Sahneyc tıbbın kudretini temsilen bir sancak ile bir kafa isketi konmuştu. Saat 14.30'da Marş-ı Sultani ile başlayan toplantıda Dr. Memduh Necdet Bey açış konuşmasında Tıp Mektebinin tarihini anlattı. Misafirlere büfede çay ve pasta ikram edildikten sonra son sınıf talebesi Fahrettin Bey projeksiyonla tıp üstatları hakkında bilgiler verdi. Mazhar Paşa ile Türkçe tıp terminolojisinin oluşturulmasında hizmetleri olan Kırımlı Aziz Bey'in ruhlarına Fati-

1331 Şair Tabipler s. 420

halar okunduktan sonra resim sergisi gezildi.

Tıp Talebe Cemiyeti tarafından yapılan bu toplantılar her yıl tekrarlandı ve gelenek haline gelerek daha sonra Tıp Bayramı'na dönüştü. 1929-1934 yılları arasında 12 Mayıs'ta kutlanan Tıp Bayramı 1935 yılından itibaren yine 14 Mart'ta kutlanmaya devam etti.[1332]

Okula bayrak asmaları

Tıbbiyeliler, 16 Mart 1920'de, yani İstanbul'un resmen işgal edildiği gün, Haydarpaşa'daki Tıp Okulu'nun (şimdiki Haydarpaşa Marmara Üniversitesi binası) iki kulesi arasına kocaman bir Türk bayrağı asmışlardı. Aynı gün İngiliz askerleri Meclis'te bulunan Rauf Orbay ve Kara Vasıf (1872-1931) Bey'i tutuklayıp Malta'ya sürmüş ve Şehzadebaşı Karakolu'nu basıp beş erimizi şehit ederek, 15 erimizi yaralamıştı.

O günlerde Müderris Rıza Tevfik ise, işgalcilere tepki gösterenlere *"Medeniyeti temsil eden İngiltere gibi devlete itiraz etmek küstahlıktır,"* diyordu. Rıza Tevfik bu söylem ve hareketleri yüzünden Cumhuriyet kurulunca vatandaşlıktan çıkarılmıştı.

İşgal yıllarının dekanı Dr. Akil Muhtar

İşgal yıllarında Tıp Fakültesi Dekanı olan Prof. Dr. Akil Muhtar Hoca İstanbul'da 1877 yılında doğmuştu. Babası da doktor olan Akil Muhtar Hoca'nın kardeşleri Celal Muhtar (dermatolog) ve Kemal Muhtar (bakteriyolog) da meşhur birer doktor olmuşlardır. Akil Muhtar Hoca Askeri Tıbbiye'de okurken İttihat ve Terakki'ye girmiş ve bu nedenle birkaç kez hapsedilmiştir. Bu yüzden 1896 yılında İsviçre'ye kaçmış ve 1897 yılında Cenevre Tıp Fakültesi'ne birinci sınıftan başlamıştı. Bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleriyle temasını sürdürmüştür. 1904 yılında mezun olduğunda daha önceden sık sık derslerine girdiği Paris'teki Pasteur Enstitüsü'ne gitti ve bir yıl kaldıktan sonra tekrar Cenevre'ye döndü, Cenevre Tıp Fakültesi'nde dahiliye asistanlığına başladı. Bu arada farmakodinami asistanlığı da yaptı ve hijyenle ilgilendi; sonra 1907 de farmakodinami privat doçenti oldu. 1908 yılında Kadırga Tıp Fakültesi hijyen hocası olarak Türkiye'ye geldi. Haydarpaşa Tıp Fakültesi'ndeyse fenni tedavi ve tedavi-i tecrübe hocası oldu. İlk farmakodinami laboratuvarını kurarak deneysel çalışmalar yaptı. Hem klinik hem laboratuvar çalışmaları yapan nadir bilim adamlarından birisiydi. 1917 yılında Stockholm'de yapılan uluslararası sosyalistler toplantısına (Sosyalist Enternasyonal) Dr. Hüseyinzade Ali Bey'le birlikte katıldı.[1333] 1917 yılında ve 1919 da dekan oldu. İşgale karşı dik durmasına rağmen Tıp Fakültesi 3 Şubat 1919 günü işgal edildi. Hükümetin Fransa'dan 12 profesör getirtilmesi isteğine karşı bir orta yol olarak Fransız işgal ordusunda görevli dört hekimi fakülte kadrosuna aldı. Bu zor dönemde 1921 yılına kadar Tıp Fakültesi'ni eğitime açık halde tuttu. Tıp Fakültesi Reisi (dekanı) olduğu dönemde ne hikmetse kız öğrencilerin Fakülteye alınmasına karşı çıkmıştı.[1334] Akil Muhtar Hoca

1332 Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal tarih dergisi, 2008, sayı 171, s. 47- 48

1333 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925,İletişim Yayınları, 2009 İstanbul s.65

1334 Tahir Hatipoğlu, Jöntürklerden Sontürklere Tıbbiyeli, Otopsi Yayınevi, 2002 s. 144

(1877-1949) Türkiye'de deneysel tedavi ve farmakolojinin kurucusu olduğu gibi Paris Tıp Akademisi'ne ilk defa seçilen Türk bilim adamıdır aynı zamanda.[1335]

Dr. Akil Muhtar Özden Hoca masraflarını kendi cebinden karşılayarak 10 kadar doktoru Fransa'ya ihtisasa göndermiştir. Bu öğrencilerinden birisi de Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'di.[1336] Dr. Süheyl Ünver, Paris'te o zamanın meşhur doktoru Prof. Dr. Marcel Labbe'nin yanında dahiliye, nütrisyon ve tüp digestif konularında iki yıl ihtisas yapmıştı. Dr. Akil Muhtar, Dr. Süheyl Ünver'e bu yolculuk öncesi şöyle demiştir: *"Süheyl! Seni Avrupa'ya herhangi bir maksat için göndermiyorum. Senden bir ricam var. O da şu; avdetinde bu memlekette biraz da bilim için çalışman."* Bunu söylerken gözleri yaşarmış ve Süheyl'i öpmüştür.[1337]

Dr. Akil Muhtar Hoca'nın kendi adıyla anılan *"Muhtar Refleksi"* ilaç etkileşiminin anlaşılması üzerine bulduğu önemli bir keşiftir.[1338]

Akil Muhtar Hoca *"Büyük hekimler ancak yüksek ahlaklı kimselerden olur"*, *"Bugünün hakikatleri yarının yanlışlarıdır"*, *"Vicdanı karşısında sorumluluktan kurtulabilmek için hekim, daima bilgisini artırmaya ve dikkatini güçlendirmeye çalışmalıdır"*, *"Hakiki vatansever mesleğinde en yüksek olmaya çalışandır"* gibi güzel sözlerin de sahibidir.[1339, 1340] Dr. Akil Muhtar Hoca daha sonraki yıllarda Atatürk'ün hastalığını takip eden hekimlerden birisi olmuştur. Dr. Akil Muhtar Hoca'nın *"Türk Kodeksi"* isimli bir kitabı ve 264 eseri vardır. 1943 yılında yaş sınırından emekli oldu ve 1949 yılında vefat etmiştir.[1341]

İşgal altındaki İstanbul'da Türklere yapılan hakaretler

İşgal altındaki İstanbul'da Anadoluhisarı'nda yaşamakta olan Yüzbaşı Selahattin durumu anılarında şöyle anlatır:

"Sabahleyin kalkıp Anadoluhisarı vapur iskelesine geldiğimiz zaman karşılaştığımız manzara şuydu: Boğazın karşı tarafındaki Amerikan Kolcji'nde büyük bir Yunan bayrağı ve gençlerin Yunan şarkıları. Çok defa Boğaz sularında yarısı denizde dalgalanan büyük Yunan bayraklarını taşıyan motor, kayık vb. askeri araçların gezdiklerini görürdük. Yunan Torpido ve zırhlıları karakol görevi bahanesiyle bir aşağı bir yukarı gösteri yaparlardı.

Bindeceğimiz vapur iskeleye geldiği zaman; Çubuklu, Beykoz, Paşabahçe'den gelen bir sürü Rum ve Ermeni'nin ortak şarkıları, marşları yükselirdi. Bu azgınlar, vapura giren Türk kadınlarına ve erkeklerine bir sürü hakaret savururlar, bazen Türklerin başından feslerini alarak denize atar;

– Türko, Türko, diye fesin yüzüşünü seyrederdi.

Bazen bir feryatla birlikte bir çarşafın yırtıldığını duyardık.

1335 Emre Dölen, Cilt 2, s. 62
1336 Ahmed Güner Sayar, A. Süheyl Ünver, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, Ötüken Yayınevi, 2004, İstanbul, s. 199
1337 Ahmed Güner Sayar, a.g.e. s. 198
1338 Ülfiye Barlas, Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden (1877-1949) ve Bilime Katkıları, Tıp Tarihi Araştırmaları-10, s. 207-220
1339 Ahmed Güner Sayar, a.g.e. s. 490-491
1340 Ogün Deli, Agoni, Lazer Yayınları, 2004 s. 39, 40
1341 Kemal Özbay, a.g.e. Cilt 2, s. 362, 363

Birçok Rum ve Ermeni; İtalyan, Fransız ve İngiliz hizmetine girerek tercümanlık ve casusluk yapıyordu. Onlar da Düvel-i itilafiye üniforması altında bu rezil eylemlere karışırlar, hatta kışkırtırlardı. Ne var ki, İngiliz, Fransız ve İtalyanlar da aşağı kalmıyordu.

Vapurla köprüye çıkmak, köprü üstünde yürümek ve Harbiye Nezareti'ne gitmek bir sorundu. Çünkü Rumlar ve Ermeniler Türk'e, Türk subayına her fırsattan yararlanarak hakareti kaçırmıyorlardı. Hükümet Türk subaylarına yabancı subaylara selam verilmesi için emir vermişti. Yabancı subaylar bu emre itaat etmeyen Türk subaylarını yolda çevirip çeşitli biçimlerde hakaret ediyorlardı.

Daireye geliyorduk. Harbiye nezareti yabancı subayların işgali altındaydı. Biz, yalnız onların bizim üstlerimize verdikleri emirleri yapmakla vakit geçiriyorduk.

Gene bir gün dört-beş Senegalli asker, Sirkeci'de birkaç Türk kadınına saldırdı. Kadınların feryadı üzerine oradaki bir polis silah kullanarak Senegalli neferlerin birkaçını vurdu. Ne var ki Türk polisini yakaladılar. Fransız Güyonuna sürdüler. Bu polis Fransız mahkemesinin verdiği cezayı 16 yıl çektikten sonra bırakıldı, ülkeye dönebildi.

Ordunun elinde işe yarar ne kadar silah, top, cephane, araç gereç varsa galip devletlerin gösterdikleri yerlerde depo ediliyordu.

Bir yandan İngiliz Muhipler Cemiyeti ismiyle bir dernek örgütlenerek ülkede geniş bir İngiliz istihbarat şebekesi kuruluyordu. Bu işi yapan Sait Molla adında zeki ve yezit bir hocaydı. Ünlü casus Rahip Frew'in emrinde çalışıyordu.

İngilizler Beyoğlu bölgesini, Fransızlar İstanbul bölgesini, İtalyanlar Üsküdar-Kadıköy bölgesini işgal etmişler, işgal devletlerine göre her bölge bayraklarla donanmıştı."[1342]

İngiliz Muhipler Cemiyeti ilk kurucu ve yöneticilerinden biri Şehremini Dr. Cemil Topuzlu Paşa idi. Cemil Topuzlu Paşa ise anılarında buna itiraz eder. Bu cemiyetin Ankara Şubesi kurucuları ise Ankara'da yayınlanan Mefkure gazetesinin 25 Ağustos 1919 tarihli haberine göre Dr. Ömer Vasfi (reis), Dr. Muhittin Celal Duru (Katibi umumi), Dr. Adil ve Dr. Osman Yaşar'dı.[1343] İlginçtir ileride Dr. Ömer Vasfi Cumhuriyet döneminde Ankara'da Numune hastanesi baştabipliği, Dr. Muhittin Celal Duru ise Sağlık Bakanlığı müşteşarlığı yapacaktır.

Yüzbaşı Selahattin'in Dr. Abdülkadir (Noyan) ile ilgili hatırası

Halil (Kut) Paşanın yaveri Yüzbaşı Selahattin Yurtoğlu Harbiye Nezaretine gitmek için her gün Anadolu Hisarından vapura binmektedir. Bu vapura o zamanlar Harp Akademisinde öğrenci olan Yüzbaşı Kurtcebe (Noyan) ve ağabeyi Dr. Binbaşı Abdülkadir Noyan da binmektedir. Dr. Abdülkadir Lütfi Noyan, Irak cephesinden geri dönmüştü. Bu konudaki anısını Yüzbaşı Selahattin şöyle anlatır:

"Sabahları vapurda Binbaşı Abdülkadir bir yana çekilir, elinde kitabı Almanca'ya çalışırdı. Biz ona çok kızardık, kendisini vatan duygusundan yoksun sanırdık. Bir gün bu konuyu açıp çıkıştığımız zaman dedi ki:

1342 İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Cumhuriyet Kitap, 10. Baskı, 2004, s. 11-15

1343 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler - Mütareke Dönemi, Cilt 2, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 1986 İstanbul, s. 477

"– Vatan, her vatandaşın, ülkeye yapacağı hizmetle kurtulur. Türk vatandaşına düşen hizmet, uygarlığın ışığını ülkeye taşımaktır. Vatan ancak o zaman kurtulacaktır. Siz vatanı kurtarmaya uğraşmıyorsunuz, bu vatanda yaşamak istediğiniz özgür ve rahat hayatı bulamadığınızdan yakınıyorsunuz, üzüntülerinizi dile getiriyorsunuz. Ben de sizlere hayret ediyorum." [1344]

Gülhane'nin işgali

Mondros Anlaşması sonrası İstanbul'a yabancı ordular işgal amacıyla gelmeye başlamış ve General Louis F.M.F. Franchet d'Espérey 23 Kasım 1918'de İstanbul'a ayak basmıştı. İşgal güçleri, kentte konuşlandıktan hemen sonra, Şişli'deki La Paix Hastanesi'ni geri aldılar. El konulan Elmadağ'ındaki Avusturya Hastanesi'ne generalin adı verildi: "Hôpital civil et maritime Français Franchet d'Espérey." Bu hastaneye atananlardan biri, anatomist ve cerrah Dr. Aimé Mouchet idi. Dr. Mouchet, Toulouse Tıp Fakültesi'nden 1911'de mezun olmuş, fakültede anatomi prosektörü iken 1914'te askere alınmış; önce Arhangelsk'te (Rusya) görevlendirilmiş, oradan Selanik'e ve Fransız işgal ordusu ile birlikte İstanbul'a gelmişti.[1345]

Bu yetmemiş Fransız Kuvvetleri Kumandanlığı, Osmanlı Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi'ne bir Fransız askeri doktorunu göndererek birliklerinin sağlık ihtiyacı için bir askeri hastane istemişlerdi. Bir hastane bulunması için Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi ikinci şube müdürü Yarbay Dr. Kemal Muhtar Bey görevlendirilmiş ve hastane aranmaya başlanmıştı. Fransızlarsa askeri birlikleri Ahırkapı'da olduğu için yakınlarında bulunan Sarayburnu'ndaki Gülhane Hastanesi'ni istiyorlardı. Hocaların direnişine rağmen Gülhane Hastanesi Fransızlar tarafından işgal edildi ve burayı kendileri asker hastanesi olarak kullandılar. Cildiye kliniği hocası Yarbay Talat Arif (Çamlı) (1875-1977) Bey'in gayretleriyle hastanenin bazı eşyaları güçlükle kurtarılmış ve Gülhane kendilerine tahsis edilen Gümüşsuyu Hastanesi'ne taşınmıştı. Gümüşsuyu Hastanesi binası yeterli olmadığından hastanenin bahçesine ahşap barakalar kurularak derhal faaliyete geçilmişti. Gülhane'nin baştabipliğini bu sırada yarbay Dr. Neşet Osman ile yardımcısı tabip üsteğmen Necip yapmışlardı. Gülhane kuruluşunun 20. yılında, 30 Aralık 1918'de verilen emir gereği 3 gün içinde Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne taşındı ; ancak taşınma sırasında birçok kıymetli alet ve malzeme kaybolmuştu.[1346] Gümüşsuyu'ndaki Gülhane'de bu sırada muallim olarak Dr. Talat Arif Çamlı, Dr. Tevfik Salim, Dr. Niyazi İsmet Gözcü, Dr. Sani Yaver, Dr. Hidayet Serter, Dr. Hasan Kadri, Dr. Şükrü Emin (Cangör), Dr. Nazım Şakir, Dr. Şemsettin Ateş (1875-1940), Dr. M. Lütfi Aksu, Dr. Fuat Kamil Beksan, Dr. Opr. Mim Kemal, ve Dr. Opr. Murat Cankat vardı.

15 Mayıs 1920 günü Gümüşsuyu'nda bulunan Gülhane hastanesi KBB kliniğinde yatmakta olan İttihat ve Terakki Bursa Kâtibi mesulü Dr. Ahmet Mithat Altıok hastaneden kaçtığı için o zaman Baştabip olan Dr. Talat Arif Çamlı, Nöbetçi tabip olan Dr.

1344 İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Cumhuriyet Kitap, 10. Baskı, 2004, s. 27

1345 Şeref Etker, Dr Aime Mouchet ve Tıbbiye'de Fransız Kültürel Egemenliğinin Sonu, Osmanlı Bilimi Araştırmaları dergisi, Cilt 6 sayı 2, 2005, s. 36

1346 Kemal Özbay, a.g.e. Cilt 2, s. 250

Üsteğmen Ekrem Şadi Kavur ve daha önce Anadolu'ya kaçmış olan KBB kliniği asistanı Tabip Üsteğmen İsmail Bey Nemrut Mustafa Divanı mahkemesinde yargılanmışlar ve sonuçta baştabip 6 ay, nöbetçi tabip 2 ay hapis cezası almış, firarda olan Tabip Üsteğmen İsmail Bey için ise idam kararı verilmişti.[1347]

Sarayburnu'ndaki Gülhane binasını işgal eden Fransızlar kendi birlik tabipleri ve Fransız hastanesinden doktorlar getirmişlerdi. Fransız Hastanesi başhekimi Dr. Alfred Gassin boşaltılan Gülhane hastanesinin başhekimliğine, operatörlüğe Du Kümo sonra Dr. Mouchet, İç hastalıklarına Dr. Gabriel Delamare görevlendirdiler. Bu hekimler bir süre sonra Tıp Fakültesine hoca olarak atanmışlardır. İstanbul'un işgalden kurtarılmasına kadar bu hizmeti yapmışlardır. Bunlardan Dr. Delamare Lozan anlaşması sırasında *"Türklerin sağlık hizmetlerini yürütecek yetenek ve yeterlikte olmadığı, sağlık reformlarına ihtiyaç bulunduğu"* şeklinde rapor yayınlamıştır. Askeri Tıbbiye öğrencileri bunu protesto etmiş ve Delamare'nin derslerine girmemeye başlamışlar, ancak okulun baskısı sonucu bu defa arka sıralara oturarak protesto etmişlerdir. Lozan Konferansına ara verildiğinde Tıbbiye'ye gelen Lozan delegesi Dr. Rıza Nur, durumu tıbbiyelilere anlatınca boykot tekrar başlamıştır. Lozan Antlaşması'nda, yabancıların Türkiye'de hekimlik yapmasını engelleyen madde, bazı koşullarla kabul edilmişti. Bu bağlamda, Dr. Delamare gibi, Dr. Mouchet'ye de 1924'ten önce Türkiye'de hekimlik yaptığı gerekçesi ile çalışma hakkı tanınmıştır. Dr. Mouchet Tıbbiyede Ortopedi servisinin kurulmasına da yardımcı olmuştur. Anatomist ve çocuk cerrahı olan Dr. Mouchet 1925'de Antropoloji Enstitüsü'nde de çalışmıştır. Profesör olarak 1939 yılı sonuna kadar uzun yıllar çalışmış, 1942 yılında ölmüştür.[1348]

Gülhane Hastanesi Sarayburnu'ndaki eski yerine Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, 2 Ekim 1923 günü dönebildi. Bu sırada Baştabip yarbay Dr. Hüsamettin Kural'dı. O'nun istifası üzerine İzmir'de dahiliye uzmanı olarak görev yapan Dr. Tevfik Sağlam Hoca, 21 Ekim 1923'de Gülhane Müdür ve Baştabibi olarak Gülhane'ye atandı.[1349]

27 Ağustos 1923 tarihinde Gülhane Askeri Tıp Encümeni Alisi açıldı. Bu encümenin görevi Gülhane'nin tıbbi müsamerelerini tertiplemek, orduya faydalı tıbbi tercümeler, inceleme ve araştırmalar yapmak ve bunları üst kademelere teklif etmek şeklindeydi. Bu Encümenin ilk başkanı Milli Savunma Bakanlığı Sağlık Daire Başkanı Tuğgeneral Dr. Süleyman Emin Paşa ile Albay Dr. Tevfik Sağlam, Binbaşı Dr. Süreyya Hidayet Serter ve Dr. Binbaşı Zahit Tolun'du.

İşgale karşı Karakol Cemiyeti'nde örgütlenen bazı hekimler

Mondros Mütarekesi sonrası kurulan ve İngilizlerce desteklenen Hürriyet ve İtilaf Partisi hükümeti İttihatçı avı başlatmıştı. İstanbul'da kalan İttihat ve Terakkinin ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın gözü kara, fedai ve tecrübeli elemanları kendilerine yapılan bu

1347 Ekrem Şadi Kavur, Gülhane Askeri Tıp Akademisi tarihçesi, Silahlı Kuvvetler dergisi eki, Haziran 1967, Sayı 222, s. 18-19

1348 Şeref Etker, Dr Aime Mouchet ve Tıbbiye'de Fransız Kültürel Egemenliğinin Sonu, Osmanlı Bilimi Araştırmaları dergisi, Cilt 6 sayı 2, 2005, s. 35-70

1349 Ahmed Güner Sayar, a.g.e. s. 103

muameleye karşı Anadolu'da başlayan mücadeleyi desteklemek, kendilerini konumlandırmak ve varlıklarını devam ettirebilmek için gizli gruplar halinde örgütleniyorlardı. Bunların başlıcaları Sebat-ı Milli Grubu, Fethiye grubu, Karakol Cemiyeti, Yıldırım Grubu, Muavenet-i Bahriye grubu, Yavuz Grubu ve Namık grubu idi.

Karakol Cemiyeti'nin kuruluşu yurtdışına kaçmış olan Talat Paşa ve Enver Paşa'nın emriyle oldu.[1350] Talat Paşa, yurtdışına çıkmadan önce böyle bir örgüt kurması için Kara Kemal ve Kara Vasıf'ı görevlendirmişti. Böylece ünlü ittihatçılar Anadolu'daki milli hareketi yönlendirildi.[1351] Bunlar yurtdışına kaçmış olan Enver Paşa, Talat Paşa ve Dr. Bahattin Şakir ile şifre ile haberleşiyorlardı. Yenibahçeli Şükrü'nün hatıratında belirttiğine göre parola: Kaya idi. Erzurum'da bunlara bağlı olan Dr. Fuat Sabit'in kod adı "Demir", İbrahim Cihangir (Aydın)'ın "Cihangir" idi. Erzurum teşkilatında bunlara bağlı olarak Albayrak Necati, Ebülhindili Cafer Erçıkan, Halit Karsıalan, Yenibahçeli Nail ve Küçük Kazım vardı.[1352]

Karakol Cemiyeti Kasım 1918'de İttihat ve Terakki üyesi Baha Said, avukat Refik İsmail (Kakmacı) (sonra TBMM de mebus) Kara Vasıf ve Kara Kemal tarafından Mahmutpaşa Camisi avlusundaki bir kahvehanede yapılan toplantıda kurulmaya başlandı. İttihatçılar tarafından 5 Şubat 1919 tarihinde kurulan Karakol Cemiyeti, kelimelerin eski yazıdaki ilk harfleri olan K.G. (Kaf-Gayın) rumuzunu aldı. Aslında cemiyetin adı KARA-KOL'dur. Üyelerin isimleri gizliydi ve İttihat ve Terakki cemiyeti gibi üyelere 55, 555, 88 gibi numaralar verildi. Örgütün nizamnamesini de hazırlayan Kara Vasıf Bey, örgütün başkanlığına getirildi.

Karakol Cemiyeti'nin merkez heyeti Baha Said (emekli yüzbaşı, Samsun Tayyare Kurumu müfettişi 1882-1939), Albay Kara Vasıf, Kara Vasıf'ın kardeşi Muhittin, eski İaşe Nazırı Kara Kemal, dava vekili (avukat) Refik İsmail, eski Kafkas fırkası kumandanı Yarbay çolak Kemalettin Sami (Gökçen, sonra general ve Berlin sefiri), Albay Galatalı Şevket (Çanakkale ve Boğazlar Mevki Komutanı), miralay Edip Servet (Tör), Piyade Kaymakamı (yarbay) Japon Rıza, ve Binbaşı Ali Rıza'dan (Sevkıyatçı, Mecliste birinci dönem mebus) oluştu. Bu isimlere sonradan Mehmet Ali, Çerkez Reşit, Kuşçubaşı Eşref (Sencer), Hüsamettin (Ertürk), Ali Şükrü (ileride TBMM de Trabzon mebusu), kardeşi Şevket (Doruker), Rauf Orbay, Dr. Adnan (Adıvar), Cami (Baykut), Halide Edip, Bekir Sami (Günsav), Kapancızade Hamit, İpsiz Recep, Yüzbaşı Dayı Mesut, Dr. Fahri (Can), Miralay Yenibahçeli Ömer Lütfü, Sapancalı Hakkı'nın kardeşi Baytar Yüzbaşı Baki Bey, İhsan Kalkavanoğlu, Ebulhindili Cafer Erçıkan (Erzurum'da Atatürk'e destek olacaktır, Dr. Celal Erçıkan'ın babasıdır), Trabzonlu Dr. Raik (Dülger), Mehmet Akif Bey, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Ahmet Hilmi, Topçuoğlu Nazmi, Yenibahçeli Nail ve Yenibahçeli Şükrü (Oğuz), Mustafa Muğlalı, Ferit Hamal, Tevfik Fikret (Sılay), Nevzat Tandoğan ve Hamdi Başar da katıldı.[1353]

1350 Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk, İlgi Kültür Sanat, 2011, İstanbul, s. 242

1351 İsmail Akbal, Milli Mücadele'de Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınları, 2008 Trabzon, s. 60

1352 Yaşar Semiz, Ömer Akdağ, Yenibahçeli Şükrü Bey'in hatıraları, 2011 Konya, s. 46

1353 Atatürk Ansiklopedisi Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi, May Yayınları, cilt 3, 1971 s. 186-193

Görev paylaşımına göre Kemalettin Sami askerlerle, Kara Vasıf Bey aydınlarla ve Ali Rıza Bey de takacı, motorcu ve mavnacı gibi nakliyatçılarla temas etmeye ve cemiyete üye kazandırmaya başlar. Özellikle Kayıkçılar örgütü ve Hamallar örgütü ve Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri Karakol Cemiyetine destek verdi.

Karakol Cemiyeti üyesi avukat Refik İsmail Bey bu cemiyetin başkanı olması için Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etti; ancak Mustafa Kemal, buna sıcak bakmadı.[1354]

Bu cemiyete Beşiktaş'ta Resne kadısı Halil İbrahim ve muavini Binbaşı İsmail Hakkı Şinanay, Eminönü tarafında Muğlalı Mustafa (ileride general) ve kaymakam Hafız Besim ve arkadaşları, Üsküdar'da jandarma binbaşısı Remzi, Topçu İhsan (eski Bahriye nazırı) katılarak çok faydalı hizmetler gördü.

Maltepe Endaht (atış) Okulu'nda çalışan Binbaşı Necati ise milli çetelerin giydirilmesi ve gıdalarıyla ilgileniyordu. Topkapı civarında Hüsamettin Ertürk; Eyüp, Bakırköy civarında Kasımpaşalı Bahriyeli Şevket yüzbaşı (Topal Osman'ın öldürdüğü milletvekili Ali Şükrü'nün kardeşi) bu cemiyet için çalıştı.

Harbiye Nezareti'ndeki her şube Karakol cemiyeti ile gizli bir çalışma yapar, böylece istenilen her şey kolayca temin edilirdi.

Bu cemiyete ittihatçıların hepsi ve isteyen herkes alındı. Ancak üçer kişilik hücreler halinde çalışıldı.

İskeçeli Arif Trakya ile temas halindeydi; Bulgar komitacılığı yaptığından o havaliyi biliyordu. Kendisi Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Kabataş'taki evinde otururdu.

Karadeniz Boğazı Komutanı Emin Paşa da bu cemiyete yardımcı olmuştu. Galatalı Şevket ve Kara Kemal'in şifreleri Emin Paşa'ya ulaşırdı.

Erenköy'de Topçu Binbaşısı Ali Rıza'nın evinde saklanan Kazım Özalp da bu cemiyet sayesinde Seyfi Paşa'yla birlikte Anadolu'ya kaçırıldı.

Eşkıya işiyle (Rumların kurduğu çeteler) Darüleytamcı İsmail Hakkı Başak meşgul olurdu. Cemiyet genellikle Taksim'de Refik İsmail Bey'in yazıhanesinde, Galatalı Şevket'in Ayazpaşa'da bulunan Namık Paşa Konağı olan evinde, Kemalettin Sami'nin evinde ve Sultanhamamı'nda bulunan Naci Bey'in evlerinde zaman zaman toplanırdı.

Baha Said ise emekli bir yüzbaşıydı (Meşrutiyet sonrası İttihat ve Terakki için Anadolu'da Bektaşi Alevi Zümreleri üzerine araştırma yapmak için tebdili kıyafet İran ve Türki cumhuriyetleri gezmiştir) ve Ruslarla temas için görevlendirilmiştir. Bu cemiyete en çok maddi yardımı Topçuoğlu Nazmi (sonra Ticaret Bakanı olacaktır) ve Sapancalı Baki Bey yapmıştır. Heyeti Temsiliye Kararı ile Romanya'ya gönderilen Edip Servet (Tör)'e harcırah verildi.

Yenişehirli Haydar Bey'in damadı Adil Agah Bey yabancılardan haber toplamıştır. Papaz Frew'in gizli evrakını Adil Agah Bey temin etmiştir. Papaz Frew, İngiliz Entelijans (gizli) servisin İstanbul şefi olduğundan İngiliz şifrelerini Lami veya Küçük Kemal aracılığıyla öğrenilmiştir. Bedirhanlılardan Cemilpaşazadelerden Celadet ve Kamuran Ali'nin isyan yapacağı haberi ve ayrıca Elazığ Valisi Ali Galip'in Sivas Kongresini basma emri ve

1354 İsmail Akbal, Milli Mücadele'de Trabzon'da Muhalefet, 2008 Trabzon, s. 61

Damat Ferit Paşa'dan aldıkları talimatlar öğrenilmiş ve Mustafa Kemal'e bu haber iletilerek önlem alınmıştı.

Vedat Nedim Tör Fransız ve İtalyanlarla görüşmelerde bulunarak haber alırdı.

Telgrafişlerini Üsküdarlı telgrafçı Hasan Ali Kuşcalı yaptı. Hasan Ali Kuşcalı Kandıra tarafına gider ve makineyi tele takarak Ankara'ya telgraf gönderirdi. Gebze Kaymakamı Muhittin Bey de bu haberleşmelere yardımcı oldu.

Her hafta Ankara İstanbul arasında haber getirip götüren kuryeler vardı. Önce İzmir sonra Balıkesir'e gelen Reddi İlhak Cemiyeti ile temas kuruldu. Burada çalışan Vasıf (Çınar) ve Necati Bey'ler (ikisi de sonra Milli Eğitim Bakanı) 15 günde bir Galatalı Şevket Bey'in evine gelirdi. Yalovalı İbo, İpsiz Recep ve Yahya Kahya Karakol Cemiyeti'nin çeteleriydi.

Yazışmalarda takma isimler kullanılırdı. Mustafa Kemal'e "Nuh", Galatalı Şevket'e "İsa", Ali Fuat Cebesoy'a (1881-1968) "Musa" ve Kara Vasıf'a "Cengiz" takma isimleri verildi.[1355]

Bu cemiyetin Bursa'da temas ettiği kişiler ise 56. Tümen kumandanı Albay Bekir Sami Günsav ve onun emir subayı yüzbaşı Selahattin (Yurtoğlu) idi (İlhan Selçuk'un Yüzbaşı Selahattin'in Romanı isimli anı kitabı vardır). Yüzbaşı Selahattin Bursa'da Kız muallim mektebi müdürü Şekibe Ali Hanımı da bu örgüte dahil etti.[1356]

Karakol Cemiyeti birçok ordu mensubunun Anadolu'ya geçmesini sağlar ve ayrıca düşman kontrolünde olan silah ve cephane depolarını basıp, nöbetçileri yok ederek Anadolu'ya silah ve cephane kaçırmaya başladı.

Karakol Cemiyeti'nin Anadolu teşkilatını Yenibahçeli Şükrü Oğuz, Binbaşı Necati, Dayı Mesut, kaymakam Fehmi ve Topçu İhsan Bey (ilerde Bahriye vekili), Binbaşı Remzi (Jandarma tabur kumandanı, Karakol Cemiyeti Üsküdar Dayko müfreze kumandanı) ve Atıf (Kamçıl) oluşturur. Sevkıyatçı Ali Rıza Bey'se takacılar, motorcular ve diğer deniz vasıtalarıyla Karamürsel ve Mudanya gibi Anadolu iskelelerine sevkiyat yaptı.[1357]

Karakol Cemiyeti'nin işbölümüne göre Yenibahçeli Şükrü Bey Kocaeli ve havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanlığını da üstlendi. O'nun görevi "Menzil Hattı" denen İstanbul-Kocaeli-Gebze-Geyve hattını güvene almak ve İstanbul'dan Anadolu'ya adam, silah ve cephane kaçırmaktı. Yenibahçeli Şükrü, o yıllarda Mustafa Kemal'in yaşlarındaydı. Enver Paşa'nın yaverliğini yapmış ve koyu bir İttihatçı olan Yenibahçeli Şükrü çok iyi silah kullanıyordu, bu nedenle Maltepe Atış Okulu'nun komutanı olarak atandı. Yenibahçeli Şükrü Bey, zaman zaman Mustafa Kemal'le de görüştü. Bir gün Tokatlıyan Oteli'nde Mustafa Kemal Paşa'yla buluştu ve Şişli'deki evc yürüyerek gittiler. Yenibahçeli Şükrü Bey'e Üsküdar, Kadıköy, Gebze, Şile, Kartal, Beykoz, Kefken ve Tepeören bölgelerindeki müfrezeler bağlıydı. Bunlar Rum çeteleriyle mücadele ediyordu. Yenibahçeli Şükrü Bey sayesinde Bekirağa Bölüğü hapishanesinde bulunan ittihatçıların bazıları kurtarıldı. Halil Kut Paşa, Küçük Talat, Vehip Paşa (Yanyalı), Kazım Orbay ve

1355 Hıfzı Topuz, Milli Mücadele'de Çamlıca'nın Üç Gülü, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, 2002 s. 37
1356 Hasane Ilgaz, Kara-Kol Cemiyeti, Tarih ve Edebiyat mecmuası, Ocak 1981, Sayı 1, s. 10-20
1357 Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, 1. Kitap, 2008, Bursa, s. 52

Seyfi Bey bunlardan birkaçıdır. Halil Kut ve Küçük Talat (Muşkara) Sivas Kongresi sırasında Sivas'a geldi ve Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Atatürk onların Anadolu'da kalmasını sakıncalı buldu ve Milli Mücadele üzerinde ittihatçılık şüphesi olmaması için Anadolu'dan uzaklaştırdı. Ayrıca Anadolu'nun ihtiyacı olan örgütçüler de Yenibahçeli Şükrü tarafından gönderildi. Bunlar arasında Trabzon'a gönderilen ve sonra Ankara'ya Mustafa Kemal'in yanına gelen İsmail Hakkı (Tekçe) de vardı. Yenibahçeli Şükrü ayrıca İpsiz Recep, Topal Osman ve Yahya Kahya'nın milis kuvveti olarak Milli mücadele için çalışmalarını sağladı.[1358]

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gitmeden önce Kara Vasıf ve Galatalı Şevket Bey bu örgüte öncülük etmişti. Dr. Fuat Sabit'in de bu örgütle ilişkisi vardı.[1359, 1360]

Karakol Cemiyeti'nde ayrıca Dr. Trabzonlu Raif (Raik Selimiye) Bey de görev almıştı.[1361] Adapazarı'nda çalışan Trabzonlu Dr. Raik daha sonra İpsiz Recep'i Kuva-yı Milliye saflarına kattı ve Kefken havalisinde büyük başarılar elde edildi.

Karakol üyesi eczacı Ahmet Numan Bey'se diğer arkadaşlarıyla Beyoğlu bölgesini avuçları içine aldılar ve olayları anında Cemiyet'e bildirdiler. Örgüt aynı zamanda 1919 ile 1921 yılı arasında 2000 subayı Anadolu'ya kaçırmayı başardı.[1362]

Karakol Cemiyeti'ne bağlı olarak çalışan Üsküdar'daki Sultantepe Özbekler Tekkesi ve şeyhi Ata Efendi milliyetçilere yardım etmekte ve burası Anadolu'ya kaçanlar için bir saklanma yeriydi. Merdivenköy'deki Şahkulu Bektaşi tekkesi de bu amaçla kullanıldı.

Karakol Cemiyeti'nde bizzat çalışanlar arasında Dr. Esat Paşa, Dr. Lütfi Kırdar, Dr. Galip Bey ve Dr. Adnan Adıvar da vardı.[1363]

Dr. Adnan Adıvar, Karakol cemiyetinin vesikalarının bir kısmını saklardı. Bu vesikalarla Kemalettin Sami (Çolak) (sonra Paşa) ilgilenirdi. Halide Edip ise Amerikalılarla ilişki kurup onların Türkiye lehinde olması için çalışırdı. Karakol Cemiyeti için çalışan sağlıkçılar içinde Topkapı semtinde oturan eczacı Ahmet, Bakırköy Eczanesi Sahibi Hulusi Bey, Kadıköy'de Dr. Necmettin Rıfat (Yarar, 1890-1982, ilerde dahiliye profesörü), Erenköy'de Dr. Hayri Bey, Sarıyer'de Dr. Süreyya Hidayet de (daha sonra General Serter olarak anılacaktı) vardı.[1364]

Karakol Cemiyeti'ne bağlı Kadıköy İnzibat Karakolu'nda görevli Yüzbaşı Dayı Mesut'un emri altında çalışan Dr. Fahri Can Bey de önemli faaliyetlerde bulundu.[1365]

Bu gizli teşkilatta çalışan Tevfik Sükuti Bey yakalandı ve idam edildi. Maçka Kışlasındaki cephaneyi Kuva-yı Milliye'ye kaçıran Binbaşı Cemal de tutuklandı ancak kaçmayı başardı.[1366]

1358 Emin Demirel, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler, 5.Baskı IQ Yayınları, 2004, İstanbul, s. 226
1359 İsmail Akbal, Milli Mücadele'de Trabzon'da Muhalefet, 2008 Trabzon, s. 62
1360 Ergün Hiçyılmaz, Bozkurt Yazarı Ajan Armstrong ve Casusluk Örgütleri, Kamer Yayınları, s 96
1361 Emin Demirel, a.g.e. s. 222
1362 Emin Demirel, a.g.e. s. 227
1363 Fethi Tevetoğlu, Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988,Ankara, s.5
1364 Hüsamettin Ertürk, a.g.e. s. 224-226
1365 Fethi Tevetoğlu, Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, a.g.e. s.9
1366 Fethi Tevetoğlu, Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, a.g.e. s. 15

Karakol Cemiyeti'nin İstanbul dışında Ege'de de örgütlendi. Karakol Cemiyeti Nizamnamesi Ağustos 1919'da bu bölgede ve tüm yurtta kolordulara dağıtıldı. İzmir'in kuzeyi ve batısında Kuva-yı Milliye örgütlenmesi için mücadele eden Hacım Muhittin Çarıklı anılarında Karakol Nizamnamesini Ege'de dağıttı.[1367] Kara Vasıf, İstanbul'dan Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği 11 Temmuz 1919 tarihli mektubunda Karakol Cemiyeti Nizamnamesinin bir paket halinde gönderildiğini, bu nizamnamenin Refet Bele ve Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey İstanbul'da iken Mustafa Kemal Paşa'nın malumatıyla hazırlanmış olduğunu, ve uygun görülürse Ankara, Kastamonu, Sivas ve Erzurum'a dağıtılmasını yazdı.[1368] Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir bu nizamnamenin kendilerine bağlı kolordularda dağıtılmasını engelledi. Bursa'daki Albay Bekir Sami Günsav'ın da bu teşkilatla bağlantısı vardı. Harbiye Nezareti Birinci Şube Müdürü Naim Cevat Bey ve Zat işleri Şube Müdür Muavini yarbay Mustafa Muğlalı de Karakol Cemiyetine üyeydi. Ege'de Kuva-yı Milliyeyi örgütleyen kişilerin çoğunun Karakol Cemiyeti ile ilişkisi vardı. Karakol Cemiyeti'nin başkanının kim olduğu kesin olarak belirli değilse de Rauf Orbay'ın bu cemiyet üzerinde etkili olduğu, hatta başkanı olduğu düşünülmektedir. Rauf Orbay'ın Erzurum ve Sivas Kongrelerine Karakol adına katıldığı da iddia edilmektedir. İsmet İnönü de İstanbul'da iken bu cemiyetin üyesiydi. Sivas Kongresi'ne Karakol namına Antep delegesi olarak katılan Kara Vasıf kongrede Amerikan mandasını savunmuştur. Ege'deki cemiyetlerle Karakol Cemiyeti'nin ve Kara Vasıf'ın ilişkisi olduğu, kendisi olmadığı halde Alaşehir Kongresinde Umum Cephe Kumandanı olarak seçilmesi ile ortaya çıktı. Bu nedenle Kara Vasıf İstanbul Hükümetinin idam kararı çıkarttığı ilk altı kişiden ikincisiydi. Birincisi ise Mustafa Kemal Paşa'dır. Kara Vasıf, yurtdışındaki Enver Paşa ve Talat Paşa ile devamlı temas halindeydi.[1369]

Karakol Cemiyeti muhtemelen Ekim 1919 tarihinde Uşak'ta bir kongre topladı. Bu kongreyi kullanarak Uşak Kongresinin tüm Türkiye'yi temsil eden bir kongre olduğu iddiasıyla Baha Sait Bey 11 Ocak 1920'de Bakü'de Bolşeviklerle bir anlaşma yaptı. Ancak Mustafa Kemal Paşa kendisinden habersiz olarak yapılan bu anlaşmayı tanımadı.[1370]

Alaşehir'de 19-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan kongrede Batı Anadolu Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir olmak üzere üç cepheye ayrıldı. Bu kongrede Kongre Başkanı İbrahim Tahtakılıç'ın karşı çıkması nedeniyle Sivas Kongresi'ne delege gönderilmesi reddedildi. Bağımsız hareket etme kararı alınan bu kongrede Karakol Cemiyetinin etkisi vardı.

Karakol Cemiyeti'nin bu faydalı işlerine karşın doğru olmayan şeyler de yaptı. Kara Vasıf Bey "Karakol Cemiyeti Teşkilat-ı Umumiye Nizamnamesi" başlıklı bir nizamname yayınlayarak Mustafa Kemal'in haberi olmadan bunu ordu komutanlıklarına gönderdi. Bu nizamnamede ulusal bir ordudan bahsediliyor; ancak komutanları belirtilmiyordu. Bu durum Mustafa Kemal'in bir taraftan kongre toplarken, öte yandan gizli örgüt ku-

1367 Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk, İlgi Kültür Sanat, 2011, İstanbul, s. 244

1368 Hacım Muhittin Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920). TTTE yayını, Ankara, 1967 s. 20

1369 Ali Fuat Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar, Temel Yayınları, 3. Baskı, 2011, s. 98

1370 Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm, İletişim Yayınları, 2012, s. 172-176, 182

ruyormuş gibi yanlış bir izlenim uyandırmasına neden oluyordu. Albay Kara Vasıf Bey, yaptığı hareketlerle Anadolu'daki Milli Hareketi İttihat ve Terakki'ye mal etmeye çalışıyordu. Onların asıl niyeti Mustafa Kemal Paşa ile Mücadele'de yol almak sonra Talat Paşa'yı başa getirmekti. Bu arada Karakol Cemiyeti Baha Sait Bey'i Kafkasya'ya gönderdi ve 11 Ocak 1920'de Karakol ve Uşak Kongresi adına Bakü'de Ruslarla 15 maddelik bir anlaşma yaptı. Karakolcular bu anlaşmayı Sivas'a göndererek tasdik ettirmek istedi. Mustafa Kemal, Sivas Kongresi sırasında bu girişimlerinin nedenini Kara Vasıf Bey'den sordu ve yaptıkları anlaşmaları tanımadığını belirterek derhal cemiyetin feshedilmesini istedi. Daha sonra Rauf Bey ve Kara Vasıf'ın Mustafa Kemal'e muhalefet etmeleri nedeniyle Anadolu'daki ve İstanbul'daki Karakol mensupları örgütten ayrılmıştır.[1371]

İzmit'te 11 Ocak 1920 günü Yahya Kaptan'ın öldürülmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa Karakol Cemiyeti ile ilişkisini tamamen kesti ve bir daha da onlara iyi gözle bakmadı. Yahya Kaptan sadece Mustafa Kemal'den emir alan, ancak Karakol Cemiyeti'nin emirlerini dinlemeyen bir kahramandı. İzmit havalisinde Kuva-yı Milliye kumandanlığı yapıyordu. Mustafa Kemal, Kara Vasıf'ın Yahya Kaptan'ın öldürülmesi ile ilgili yaptığı açıklamalara "inanmak için insanın saf olması gerekir" diyerek bu cinayeti Karakol'un yaptığını ima etti. Atatürk, Yahya Kaptan olayına çok içerledi ve bu yüzden Nutuk da bu olaya sayfalarca yer ayırdı.[1372] Bu durum Atatürk'ün Karakol Cemiyetine ne kadar kızgın olduğunu göstermektedir.

Karakol Cemiyeti üyesi Dr. Esat Işık Paşa ile Kara Kemal'in arası çok iyiydi. Hüsnü Himmetoğlu'nun ifadesine göre Dr. Esat Işık Paşa Karakol Cemiyeti'nin faaliyetini İngilizlerin İstanbul'da bulunan Hindistan işleri istihbarat şefi İngiliz Binbaşısı Hintli Miracettip Bey'e anlatması sonrası gizli faaliyetler İngilizlerin kulağına gitti ve bu nedenle İstanbul'un işgalinde (16 Mart 1920) Karakol Cemiyetinin üst düzey elemanları tutuklandı. Cemiyet üyeleri Anadolu'ya kaçtı ve böylece Cemiyet dağıldı.[1373]

16 Mart 1920'de Osmanlı Meclisinin basılması ve Rauf (Orbay), Kara Vasıf ve Galatalı Şevket'in tutuklanması nedeniyle İstanbul'da bulunan Karakolcu İttihatçılar Anadolu'ya doğru kaçmaya başladı. İstanbul'dan ayrılıp Enver ve Cemal Paşaların yanına gitmek için Erzurum'a gelenler arasında Albay Kazım (Orbay, Enver Paşa'nın enişte si), Yarbay Seyfi, Binbaşı Naim Cevat, Kaymakam Necmi ve Özbek Tekkesi Şeyhi Ata Efendi vardı. Bu grup 1920 yılı Mayıs ayında Erzurumdaydı. Kazım Orbay, Erzurum'da kurmay başkanı olarak kaldı, Seyfi Bey ve Naim Cevat 26 Eylül'de Moskova'ya gitti. Yenibahçeli Şükrü ise Lazistan Teşkilat-ı Mahsusa kumandanı olarak Trabzon ve sonra Rize'de görev yaptı.[1374]

Ankara'nın tanıdığı ilk ve en önemli gizli grup Kemal Koçer başkanlığında kurulan M. M. (Milli Müdafaa) örgütüydü. Karakol Cemiyeti'nin faaliyetlerini ise Muğlalı

1371 İlhan Tekeli, Selim İlkin, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989, Ankara, s 22, 223

1372 Ergun Hiçyılmaz, Bozkurt yazarı Ajan Armstrong ve Casusluk Örgütleri, a.g.e. s. 105

1373 Hüsnü Himmetoğlu, Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, Ülkü Matbaası, 1975, İstanbul, s. 83,84

1374 İsmail Akbal, Milli Mücadele'de Trabzon'da Muhalefet, 2008 Trabzon, s. 62

Mustafa başkanlığındaki Zabitan Grubu devam ettirdi.[1375, 1376] Bunlardan başka Hamza Grubu (daha sonraki isimleri Mücahit, Muharip ve Felah olur), Bahriye Grubu, İmalat-ı Harbiye grubu gibi bazı gizli örgütler de Kasım 1918 tarihinden itibaren Anadolu'ya subay, silah ve cephane kaçırdı.

Eski Diyarbakır Valisi Dr. Reşit Bey'in intiharı

Dr. Reşit Bey, aslen Kafkasyalıdır ve çerkezdir (1872-1919, Kafkasyalı Mehmet Reşit Şahingiray). Askeri Tıbbiyenin odunluğunda, Tıbbiyeli arkadaşları İbrahim Temo, İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet'le birlikte İttihad-ı Osmani cemiyetinin (sonra adı İttihat ve Terakki olmuştur) ilk çekirdeğini kurmuştu. Dr. Reşit, birinci hücrenin 4 nolu üyesiydi. Bu da (1:4) şeklinde ifade edilirdi. İlk rakam hücre numarasını ikinci rakam da hücredeki sıra numarasını gösterirdi. Örgütte takma adı Şahin Giray'dır. İttihat ve Terakki'nin gizli döneminde yurtdışında çıkan gazete ve dergilerde "Şahin Giray'a veya (1:4)'e hitaben bir sürü direktiflere rastlanır. Önce Dr. Yüzbaşı rütbesiyle Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde Profesör Ernst von Düring (1858-1944) ile birlikte çalışmış, daha sonra Anadolu'da İttihat ve Terakki'nin teşkilatını kurmuş, ancak Jön Türklerle ilişkisi olduğu hafiyelerce saptanarak II. Abdülhamit zamanında 1897'de tutuklanarak Taşkışla'daki Divanıharp'te yargılanmıştı. Yargılamadan sonra 77 kişilik bir mahkûm grubuyla birlikte 9 Eylül 1897 tarihinde "Bir beladan bin belayı icat eden hain yezit" marşıyla Şeref vapuruyla Trablusgarp'a sürgün edildi. 20 Eylül 1897 tarihinde kendisinin de bulunduğu bir grubun tahliye edilmesi sonucu Trablusgarp Belediyesi'nde 600 kuruş maaşla göreve başladı ve Trablusgarp'taki İttihat ve Terakki şubesinin faaliyetlerinde yer aldı. Trablusgarp'ta bulunurken evlendi. Orada 10 yıl kaldıktan sonra, Meşrutiyet ilan edilince, 1909 yılında ülkeye döndü ve askeri doktorluktan istifa ederek, mülki hayata geçti. Aynı yıl "İnkılâp Niçin ve Nasıl Oldu?" başlıklı kitabını "Cevri" takma adıyla yayınladı. İstanköy kaymakamlığı, Humus, Kozan ve Balıkesir mutasarrıflıkları yaptıktan sonra Teşkilat-ı Mahsusa tarafından hiçbir ünvanı olmadan Diyarbakır tarafına gönderilmiş, daha sonra da 1914 yılında Diyarbakır Valisi olmuştu.[1377]

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak ve Doğu Anadolu'nun iç güvenliğini sağlamak görevi Teşkilat-ı Mahsusa tarafından Dr. Reşit Bey'e verilmişti. Dr. Reşit bu işi gerçekleştirebilmek için Çerkezlerden bir seyyar jandarma ekibi düzenledi. Bu çerkez jandarmaların sayısı yirmiyi geçmiyordu. Çerkez Harun, Çerkez Davut ve Çerkez Ethem (üçü de Milli Mücadele zamanında Rauf Orbay'ın Batı Anadolu Teşkilat-ı Mahsusasında çalışmış, milli mücadeleye yardımcı olmuşlardır) ve onun maiyeti Dr. Reşit'in kadrosunu oluşturuyordu. Kendisi Kürt Bedirhan Paşa'nın evinde yetişmiş ve Müslüman olmuş bir Rum kızının oğlu olan Ziya Bey'in kızı Mazlume ile evlenmişti.[1378] Abidin Nesimi anılarında Dr. Reşit'in Bedirhani aşireti, Milli aşireti, Kürt Ramanlı Aşireti ve Karakeçili

1375 Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm, 2012 s. 290, 291
1376 Kemal Koçer, M.M. Örgütü'nün Gizli Faaliyetleri, Özne Yayınları, Ankara, s.7
1377 Ahmet Mehmetefendioğlu, Sürgünden İntihara Dr. Reşid Bey'in Hatıraları, Tükelmat Matbaası, 1992 İzmir s. 8-10
1378 Emel Akbal, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm, İletişim Yayınları, 2012, İstanbul s. 363

aşiretlerinden bir Kürt milis teşkilatı da kurduğunu belirtmektedir.[1379] Dr. Reşit, Seyyar jandarmaların emrine bu Kürt milisleri vermişti. Dr. Reşit Bey, Diyarbakır'a gittiğinde orada Ermenilerin silahlandığını ve örgütlü halde olduklarını gördü. Bu nedenle evlerde aramalar yaptırdı ve bir orduyu havaya uçuracak kadar silah ve cephane ele geçirdi. Ermenilerin Diyarbakır, Van, Muş ve Bitlis havalisindeki silahlanma faaliyetlerini öğrenmiş ve İstanbul'a bildirmişti.[1380] Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu anılarında Dr. Reşit Bey'in Ermeni komitacıların Van, Bitlis ve Diyarbakır'da bayram namazı için toplanan Müslüman cemaatin camilerin bombalanması planını öğrenmiş olduğunu ve bu komitacıları tevkif ettirdiğini anlatır.[1381] Dr. Reşit Bey, ayrıca 1915'te çıkartılan ve kendisine verilen Ermeni tehciri işini Diyarbakır'da uyguladı. Abidin Nesimi anılarında, Dr. Reşit'in Diyarbakır valiliği döneminde faali bulunamayan cinayetler olduğunu, bunların genellikle Ermeni tehcirine karşı çıkan kişiler olduğu söylemektedir. Bunların içinde en önemlilerinin Basra valisi Ferit, Müntefik mutasarrıfı Bedi Nuri ve babası Lice Kaymakamı Hüseyin Nesimi ve gazeteci İsmail Mestan'ın öldürülmesi olduğunu belirtir.[1382] Dr. Reşit hakkında şikayetler giderek artar ve İstanbul'a geri çağrıldığında İttihat ve Terakki'nin Genel Merkezi'nde Genel Sekreter Mithat Şükrü (Bleda) kendisinin bir hekim olarak neden bu tehcir olayına katıldığını sorunca şöyle bir cevap verir:

"Hekim olmak, bana milliyetimi unutturamazdı. Reşit, elbette bir doktordur. Fakat dünyaya bir Türk olarak gelmiştir. Diyarbakır'da Ermenilerin ne türlü vaatlerle, el altından nasıl zehirlenip, refah içinde yaşadıkları bu memlekete karşı ne korkunç düşmanlık duygularıyla beslendiklerini benim gibi yakından görüp tetkik etmek imkân ve fırsatını bulmuş olsaydınız şimdi bana böyle hitaplarda bulunamazdınız. Doğu Ermenileri aleyhimize öyle kışkırtılmışlardı ki, eğer oldukları yerde bırakılmış olsalardı, çevrelerinde canlı olarak bir Türk ve Müslüman yaşatmayacakları muhakkaktı.

Diyarbakır'da bulunduğum zaman süresinde bunların birçoklarının sicillerini inceledim ve yaşantılarını takip ettim. Evlerinde yaptığım araştırmalarda, bir orduyu havaya uçurmaya yetecek kadar silah ve cephane ele geçti. Baktım, korkunç ve müthiş bir teşkilatları var. Memleketin her tarafına dal budak salan bu teşkilatı olduğu gibi bırakırsak çok geçmeden Türk'ü Anadolu'da mumla arayacağız.

Yani ya onlar bizi, ya biz onları. Fakat onlar bize kastetmek için kararla hazırlanmış olmamış olsalardı, bizim onlara el sürmek aklımızdan bile geçmezdi. Yani, taarruz eden ve böylece bizi meşru müdafaa için harekete sevk eyleyen onlardır. Vaziyet bu merkezde olunca, kendi kendime düşündüm "Hey Doktor Reşit, ortada iki ihtimal var: Ya Ermeniler Türk'ü temizleyecek yahut da Türkler tarafından temizlenecekler."

Bu iki ihtimalden birini tercih etmek zarureti karşısında tereddüt edemezdim ve etmedim. Türklüğüm, hekimliğime galebe çaldı. Onlar bizi ortadan kaldıracaklarına, biz onları ortadan kaldırırız dedim."

1379 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, Nöbetçi Yayınevi, 2008 İstanbul 2. Baskı, s. 36,37

1380 Atatürk Ansiklopedisi, 3. Cilt s.76,77

1381 Ferruh Niyazi Ayoğlu, Kurtuluşa, Cumhuriyete ve Sıtmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Zonguldak Tabip Odası Yayını, Zonguldak 2008, s. 241

1382 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, Nöbetçi Yayınevi, 2008 İstanbul 2. Baskı, s. 38

Bunun üzerine Mithat Şükrü, Dr. Reşit Bey'e:

"Bu hareketinizden dolayı vicdanınız, sizi rahatsız etmiyor mu?" diye sorduğunda şöyle cevap verir: *"Etmez olur mu? Fakat ben bu işi ne şahsi gururumu tatmin için, ne de cebimi doldurmak için yaptım. Baktım ki, vatan elden gidiyor, milletimin hayrına gözü kapalı hareket ettiğim kanaatiyle pervasızca ileri atıldım."*

Mithat Şükrü daha sonra *"Ya tarihi mesuliyet?"* diye sorunca Dr. Reşit Bey, *"Eğer bu hareketimden dolayı kendi tarihim beni mesul ederse, ona da eyvallah. Başka milletlerin tarihi, hakkımda ne yazarsa yazsın hiçbiri umurumda değildir,"* diye cevaplar.[1383]

Dr. Reşit, Diyarbakır valiliğinden sonra Musul, Basra ve Ankara Valiliklerinde bulundu. Son olarak bulunduğu Ankara Valiliği'nden 1917'de ayrılmıştı. Mondros Mütarekesi sonrası işgal kuvvetleri İstanbul'a gelince özellikle işbirlikçi basının kışkırtmasıyla Tehcir Kanunu'nu uygulayan devlet görevlileri suçlu ilan edilmişti. İngiliz İşgal Komutanlığı'nın ısrarıyla Damat Ferit hükümeti tarafından 5 Kasım 1918 tarihinde Dr. Reşit Bey, 16 Aralık'ta Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey ve 6 Nisan 1919 tarihinde Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ve birçok görevli, Ermeni tehcirinden sorumlu tutuklanarak Divanı harbe sevk edildi.[1384, 1385]

Dr. Reşit Bey, sorgusu sırasında tutuklanmış ve Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmişti. Dr. Reşit Bey, kaçmak için bir akrabasından yardımcı olmasını istedi. Hapishanedeyken böbreklerindeki taş nedeniyle ağrıları oluyordu. Bu nedenle hapishaneden izin alarak Tahtakale civarındaki bir hamamda banyo yaparak tedavi olmaya başladı. 20 Ocak 1919 günü Bekirağa Bölüğü'ne gelen İngiliz, Fransız ve Yunan subaylarından oluşan bir heyet, bazı gayrimüslim mahkûmları serbest bıraktıktan sonra Dr. Reşit Bey'in odasına gitmiş, ismini ve hüviyetini sormuşlardı. Kimliğinden Reşit Bey olduğunu anladıklarında *"İnşallah ilk olarak sen asılacaksın,"* demişlerdi.[1386]

Bir gün ona muhafız olarak verilen genç teğmen yolda karşılaştığı biriyle konuşmaya dalınca birbirlerini kaybederler. Dr. Reşit, teğmenin başı belaya girmesin diye dönüp onu bulur ve hamama beraber giderler. Bu şekilde birkaç defa hamama gidip gelirken yapılan bir planla 25 Ocak 1919 günü yanında muhafız olarak bulunan Binbaşı Cemal Bey'i Dr. Reşit'in bir mutasarrıf arkadaşının oğlu yere serdi ve orada beklemekte olan otomobille kaçtı.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, idam ettirmeyi düşündüğü Dr. Reşit Bey'in Bekirağa Bölüğü'nden kaçtığını duyunca küplere bindi. Hemen Sadrazam Tevfik Paşa'ya müsteşarını yolladı ve şu ültimatomu gönderdi:

"Olayı çok vahim görmekteyim. Bu yalnız Türk Hükümetine karşı değil, aynı zamanda İtilaf Devletleri'ne (işgal güçleri) karşı bir meydan okumadır. İngiliz Devleti ilgili kişileri sorumlu tutacaklarını ilan etmiştir. Reşit Bey'in kaçışı bir Türk oyunudur. Hükümetiniz üyeleri sorumluluktan kaçamaz."

1383 Nejdet Bilgi, Dr. Mehmed Reşid Bey'in Taşkışla Hatıraları Hakkında, Tarih ve Toplum dergisi, Nisan 1992, Sayı 100, s. 244-252

1384 Ferudun Ata, a.g.e. s.92

1385 Ferudun Ata, İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılanmaları, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2005, Ankara, s.86

1386 Atatürk Ansiklopedisi, May Yayınları, 1971 3. Cilt s. 267

Aynı İngiliz amiral Londra'ya gönderdiği mektupta *"Padişahın gittikçe ürkekleştiğini, kendisini desteklemek gerektiğini"* bildiriyordu.[1387]

Bu arada düşmanla işbirliği yapan Hürriyet ve İtilaf Partisi üyeleri harekete geçerek Dr. Reşit Bey'in yakalanması için harekete geçer. İstanbul Hükümeti polisi hareketc geçirir ve sıkı bir çalışmayla Dr. Reşit Bey aranır. Dr. Reşit Bey dostlarının evlerinde saklanmış olmasına rağmen dostları bile onun teslim olmasını ister. Bu nedenle sinir krizleri geçirir. O, Anadolu'ya kaçıp Milli Mücadele'ye katılmak istiyordu. Bir müddet Sultanahmet civarında, birkaç gün de amcazadesi Rüstem Bey'in Şişli semtindeki evinde saklanır. Amacı uzaktan da olsa çocuklarını görmekti. Eşi ve çocukları Beşiktaş Akaretler'de oturuyordu ve evin etrafında polisler nöbet tutuyordu.

6 Şubat 1919 sabahında Dr. Reşit Bey, saklandığı evden gözünde siyah bir gözlükle, paltosunun yakasını kaldırmış ve başını atkısıyla sarmış bir halde sokağa çıkar ve Beşiktaş'a iner. Orada Nail Halit eczanesinin önüne geldiğinde, tutukluyken kendisini birkaç kez muayene etmiş olan Emraz-ı Zühreviye Hastanesi tabiplerinden Hüseyin Hüsnü'yle karşılaşır. Göz göze geldiklerinde, Dr. Reşit, tabip Hüseyin Hüsnü'nün kendisine dikkatle bakarak tanıdığını anlayınca tabancasını çeker, bunun üzerine Hüseyin Hüsnü kaçar ve derhal Polis Genel Müdürlüğü'ne telefon ederek haber verir. Polis müdürlüğü hemen Beşiktaş ve Pangaltı polislerini merkez memuru Ermeni Kirkor'un emrinde seferber eder.

Birkaç dakika içinde olay polis müdürlüğünde, Babıâli'de, parti merkezinde, İngiliz ve Ermeni çevrelerinde duyulur.

Telefonlar harıl harıl işler ve İstanbul'un dört bir tarafından harekete geçirilenler Reşit Beyi ölü veya diri yakalamak için otomobillerle Beşiktaş'a koşar. Beşiktaş Polis Merkez Memuru Çerkez Şevki de yanına aldığı polis kuvvetleriyle arkasına düşer.

Bu süre içinde Reşit Bey nefes nefese durmadan koşar. Nereye gideceğini ve kime sığınacağını bilemez.

Teşvikiye Karakolu polisleri arkadan yetişirler.

Bunu fark eden Reşit Bey yolunu değiştirmiş ve Ihlamur deresine doğru koşmak istemişti. Fakat o taraftan da Çerkez Şevki'nin idaresinde Beşiktaş Merkezi polisleri geliyordu.

Beşiktaş'ın Ihlamur köşkünden sonra gelen ve o zamanlar Fulya tarlası denilen yerde polisler ve kalabalık serseriler tarafından sarılan Dr. Reşit Bey bir an şaşırdı ve bu durumdan kurtulmanın imkânsız olduğunu düşündü. Polis kuvvetleri etrafı sarmaya başlamıştı. Tek çaresi teslim olmaktı.

Bir anda kararını vermişti, ipte asılmaktansa intihar edecekti.

Büyük bir soğukkanlılıkla paltosunun cebinden tabancasını çıkardı, namluyu sağ şakağına dayadı, tetiği çekti ve anında yere yuvarlandı.

Dr. Reşit Bey'in cenazesi defnedilirken Damat Ferit hükümeti takibe çıkmış olan polisleri büyük miktarlarda para ile ödüllendirdi.[1388]

1387 Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 1985, Ankara, s. 48, 49
1388 Yakın Tarihimiz dergisi, Türkpetrol Armağanı, Cilt 2, s. 339-341

Bu olaydan İngilizler çok memnun oldular. Damat Ferit Paşa da ihbarda bulunan Dr. Hüseyin Hüsnü'yü liyakat madalyasıyla ödüllendirdi.[1389]

Dr. Reşit Bey'in cebinden hapishanede yazdığı hatıralarını ve vasiyetini içeren küçük bir cep defteri çıktı. Dr. Reşit Bey vasiyetinde şunları yazmıştı:

"Pek sevgili refikam ve çocuklarım,

Firarımdan dolayı Muhafız Paşa ile Polis Müdürü bütün şiddet ve kuvvetleriyle beni arıyorlar. Ermeni tazıları da bunlara iltihak etmiştir. Gayretsiz ve hissiz bazı dostlarımın ihmali, programımı sekteye uğrattı.

Utanmadan teslim olmamı tavsiye ediyorlar. Neticeyi karanlık görüyorum. Yakalanıp düşmanlarımın eğlencesi olmamak için son dakikada intihar etmek fikrindeyim. Revolverim (tabancam) bir dakika yanımdan ayrılmıyor ve hazırdır. Hayatımın bence hiçbir kıymeti kalmadı... Sizi milletim için ihmal ettim. İstikbalinizi düşünemedim.. Herkes beni Ermeni malı ile zenginleşmiş biliyor. Hâlbuki sizi temin-i maişetten (geçindirmek) aciz bırakıyorum. Bu talihin bir cilvesi..." [1390]

Dr. Reşit'in son mektubunda yazdığı gibi bir serveti ve evi bile yoktu. Süleyman Nazif bile 8 Şubat 1919 günü Hadisat gazetesinde yazdığı makalede Dr. Reşit'in Diyarbakır Valiliği sırasında İstanbul'da 7 bin liraya köşk aldığını yazmıştı.[1391] Oysa Dr. Reşit'in ailesine daha sonra Cumhuriyet döneminde TBMM'nin kararıyla ev alındı.

Dr. Reşit Bey'in ilginç kişiliği romancı-yazar Kemal Tahir'in dikkatini çekmiş ve bir romanında bu motifi kullanmıştır.[1392] Dr. Mehmet Reşid Şahingiray'ın hatıraları Nejdet Bilgi tarafından 1997'de yayınlanmıştır.

Dr. Reşit Bey'den sonra Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Nemrut Mustafa Divanı tarafından idama mahkûm edilmiş ve 5 Ağustos 1920'de asılmıştır.[1393]

Teşkilat-ı Mahsusa'da Dr. Reşit'in yanında çalışan İsmail Hami Danişmend Mütareke yıllarında İstanbul'da yayınladığı "Memleket" gazetesinde Dr. Reşit'in "Müdafaanamesi'ni yayınlamıştır.[1394]

Dr. Reşit Bey'in cenazesi Beşiktaş Sinan Paşa Camisi'nden çok az kişinin katılımıyla kaldırılmıştı.[1395] Dr. Reşit'in kızı Nimet Hanım önce Küçük Talat (Muşkara) ile onun ölümünden sonra da Ratip Tahir Burak ile evlenmişti.[1396] Cezmi ve Şinasi Şahingiray isminde iki oğlu vardır.[1397]

1389 Ferudun Ata, a.g.e. s.94
1390 Ahmet Mehmetefendioğlu, a.g.e. s.70,71
1391 İbrahim Eğilmez, Hadisat Gazetesine Göre Milli Mücadelenin başlangıç Devresi, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Mayıs, 2006, s. 53
1392 Rıza Tahsin, Aykut Kazancıgil, a.g.e. s. 56, dipnot 92
1393 Ferudun Ata, a.g.e. s. 263-272
1394 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, Nöbetçi Yayınevi, 2008 İstanbul 2. Baskı, s. 42
1395 İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Cilt 2, s29
1396 Ali Birinci, Tarih Uğrunda, Dergah Yayınları, 2001 s. 151
1397 Mirat-ı Tıbbiye cilt 2 s. 56

Tıbbiyelilerin Şehit Kaymakam Kemal Bey'in cenaze törenine katılması

Tıbbiye talebeleri, yabancı devletlerin dayatmaları sonucunda Nemrut Mustafa Paşa başkanlığındaki mahkeme tarafından Ermeni tehciri nedeniyle suçlanarak asılan Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesi kaymakamı Kemal Bey'in cenazesine kalabalık bir kitleyle katılmıştı.[1398]

Kemal Bey'in yargılanacağı mahkeme için önce Hayret Paşa başkan olarak atanmış ve idam kararı vermesi emredilince Damat Ferit'le münakaşa edip, istifa etmişti. Daha sonra atanan Nemrut Mustafa başkanlığındaki mahkemenin üyeleri ve şahitleri Rum ve Ermeni, savcı ise Rum'du. Mahkeme yalancı şahitlik yapan Ermenilerle doluydu. Nemrut Mustafa Kaymakam Kemal Bey'e hakaret ederek, idam kararı verdi.

Kaymakam Kemal Bey, 10 Nisan 1919 Perşembe günü öğleden sonra saat 19.30'da Beyazıt Meydanı'nda toplanan halk önünde asıldı. Asılmadan önce bir konuşma yapan Kaymakam Kemal Bey, *"Ben bir Türk memuruyum. Aldığım emri yerine getirdim. Sizlere yemin ederim ki ben masumum. Yabancı devletlere yaranmak için beni astıyorlar. Eğer buna adalet diyorlarsa kahrolsun bu adalet!"* demiş, halkın içinden de *"Kahrolsun böyle adalet!"* sesleri yükselmişti. Orada bulunan İngiliz ajanı ve adliye müsteşarı Sait Molla idam mangasına *"Söyletmeyin bu alçak herifi, hemen asın bu köpeği, ne duruyorsunuz!"* diye bağırmaya başlamıştı. Bunun üzerine cellatlar Kaymakam Kemal Bey'i asmıştı.

Kemal Bey'in asılması İstanbul'da ve tüm yurtta büyük bir tepki doğurmuştu. Kemal Bey'in cenazesi vasiyeti üzerine Kadıköy Kuşdili Çayırı'ndaki (Mahmut Baba mezarlığı, eski Kadıköy Salı Pazarı'nın olduğu yerde, Kadıköy İtfaiye Müdürlüğünün sokağında Mahmut Baba Türbesi vardır) oğlunun mezarı yanına gömülecekti. Kaymakam Kemal Bey'in cenazesinde gösteri yapmak hükümet tarafından yasaklanmasına rağmen Kadıköy Askeri İnzibat Komutanı Yüzbaşı Dayı Mesut, aldığı emre uymak yerine muhteşem bir cenaze alayı programı tertip etti.

Tıbbiyeliler cenaze töreni gününden önce fakülte binasında toplanmış ve Gaziantepli Faik Abdullah (daha sonra Dr. General Taşcıoğlu) Bey'in konuşmasından sonra büyük bir tören düzenlenmesi ve bir çelenkle törene katılınması kararlaştırılmıştı. İngiliz askerleri öğrencilerin okuldan çıkmalarına engel olmak istemişti; ancak resmi kıyafetleriyle kaçan birçok öğrenci cenaze için Kemal Bey'in Kadıköy Mühürdar'daki evine gitmişti.[1399]

Kemal Bey'in babasının evi İtalyan Mektebinin karşı sırasında bir bahçe içindeydi. Büyük bir kalabalık vardı. Çoğunluğu genç öğrenciler meydana getiriyordu. Tıbbiyeliler bir çelenk hazırlamışlar üstünü *"Milli Şehit ve Kahraman Kemal Bey'e"* diye yazmışlardı. Cenaze kapıya çıkarılınca, İmam:

– *Kemal Bey'i nasıl tanırsınız?* Diye sordu.

O zaman bir vaveyla koptu.

– *Kahraman tanırız, vatanperver tanırız, milli şehit tanırız.*

1398 Ergun Hiçyılmaz, Cellâtları da Asarlar, Altın Kitaplar, 1994 İstanbul, s.64
1399 Hüsamettin Ertürk, a.g.e. s. 323

Kalabalığın sesine karışan bir kadının feryadı duyuldu:

– Temiz bir koca, yüksek bir babaydı; onu elimden alanlar kahrolsun!

Cenazede üniformalı tek kişi Yüzbaşı Selahattin Yurtoğlu'ydu. Kalabalık, Osman Ağa camisine, oradan Altıyol ağzına yöneldiğinde kalabalık daha da büyüdü. Asador'un karşısında itfaiye ve inzibat karakoluna gelindiğinde Kadıköy İnzibat Bölük Kumandanı siyahi Dayı Mesut, yanında üç subay ve bir askeri birlikle selam için hazır bekliyordu. Bunu gören halk da kalabalığa katıldı ve tören büyük bir gösteriye dönüştü.[1400, 1401]

Cenaze eller üstünde Kızıltoprak'taki Zühtü Paşa Camisi'ne getirilmiş ve namazdan sonra büyük bir cenaze töreni düzenlenmişti. Düzenlenen cenaze alayında üzerinde "Milletin Masum Kurbanına" yazılı çelenklerin yanında, Tıbbiyeliler "Türklerin Büyük Milli Şehidi Kemal Bey" yazan çelenkle katılmışlardı.[1402] Tıbbiyeliler Kaymakam Kemal Bey'in cenazesini iki sıra kordon altına alarak kimsenin dokunmasına izin vermeden gömüldüğü Mahmud Baba mezarına kadar takip etmişti.[1403]

Kemal Bey'in cenazesi toprağa verildikten sonra Tahsin Bey adındaki bir Tıbbiye talebesi mezar başında şöyle haykırmıştı:

"Dinle Ey Millet!

Dinle ey Müslümanlar,

Burada toprağa verdiğimiz insan kahraman Kemal Bey'dir. İngilizleri Odessa'dan attılar; Haydin biz de İstanbul'dan kovalım. Ne bekliyoruz? İngilizleri atmak borcumuzdur. Felaketimizi hazırlayan İngiliz'i yok etmek zorundayız. Allah'ın yardımıyla yakında İngiliz'in kafasını ezeceğiz!"[1404]

Sonra Deniz Yarbay İsmail Hakkı Bey söz aldı:

"Kemal'in mezarı her Türk'ün kıblegahıdır, yönümüzü gösteren bir aydınlıktır" dedi. (Sonraki yıllarda vefat eden İsmail Hakkı Bey'in mezarı da Mahmut Baba mezarlığındadır).

Cenazeyi izleyen İngiliz istihbaratçısı yazdığı raporda "Hükümetin böyle bir törene izin vermekle gösterdiği güçsüzlük, affedilemez," diyordu.

O tarihte Tıbbiye Mektebinde idare memuru olan bir Arap doktor, törene katılan öğrencilerin adlarını saptayarak hükümete vermiş ve çok insanın canını yakmıştı. Bu doktor, Milli Mücadele'den sonra Türk Tabiyetinden çıkarılmış, fakat bir yolunu bularak tekrar Türkiye'ye kabul edilmiş ve Güney İlleri Trahom Teşkilatı Reisi olmuştu.[1405]

Cenaze töreninden sonra Tıbbiye'de ne kadar Tahsin isminde öğrenci varsa tutuklanarak sorguya çekilmiş, iki gün sonra salıverilmişti. Hükümetin soruşturması üzerine Tıp Fakültesi Müdürü Tevfik Bey, diğer görevli Tahsin Bey ve cenazede çekilen fotoğraflarda resmi bulunan on bir Tıbbiyeli, Polis Müdürlüğü'ne çağrılmış ve ifadeleri alınırken Askeri Tıbbiye Müdürü Dr. Hulusi Alataş, (daha sonra Büyük Taarruz'da Cephe Sağlık

1400 Şerafettin Turan, Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e. s. 186
1401 İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Cilt 2, s28
1402 Bilal Şimşir, a.g.e. s.78
1403 Kemal Özbay, 2. Cilt a.g.e. s. 136
1404 Bilal Şimşir, a.g.c. s.83
1405 İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Cilt 2, s. 27-29

Başkanı olmuştur) Bey'in müdahalesiyle kurtarılmışlardı. Buna rağmen soruşturma devam etmiş, bu sırada hükümet değişikliği olduğundan sanıklar hakkındaki soruşturma durmuştu. Bu hareketin önderliğini yapan öğrencilerden Nurettin Osman Otmar (Savcı) İngiliz takibinden kurtulmak için daha sonra Ankara'nın gizli askeri polis örgütü A. P.'nin Üsküdar Şubesi tarafından Anadolu'da gömülü top kamalarının bulunduğu yerleri belirten krokilerle beraber Anadolu'ya kaçırılmıştı.[1406]

İngilizler Kemal Bey'in cenazesinde gördükleri direniş heyecanından ürkmüştü. Bu nedenle ülkenin önderlik yapabilecek kişilerini Malta'ya sürdüler. Malta'ya sürülen ve daha sonra Malta dönüşünde Ankara'ya gelen, yakalanmadan Ankara'ya kaçabilen Osmanlı Meclisi'nin milletvekili sayısı da maalesef 88'dir. Yani 168 milletvekilinin ancak yarısı TBMM'ye katılacaktır.[1407]

Kemal Bey'in cenaze töreninin ertesi günü hükümete bağlı Refi Cevat, Alemdar gazetesinde "Sırmalı Haydutlar" başlıklı bir yazı yayınladı. Özetle şöyle diyordu:

"Devletin resmi üniformasını taşıyan bir sürü haydut, devlet tarafından asılmış bir haydutun cenazesine karışarak kargaşa yaratmışlardır. Bunların yakalanarak cenazesine katıldıkları haydutun akıbetine uğratılması gerekmektedir." Bu yazıdan üç gün sonra Yüzbaşı Selahattin ve arkadaşları Tepebaşı'nda bir lokantada otururken Refi Cevat'ı görürler ve etrafını sararak bir şeyler söylerler. Ertesi günkü Alemdar'da Refi Cevat şöyle yazıyordu:

"Kahraman ordunun kahraman subayları, cenazeye katılmakla ülkede bir fenalığa yol açılmamasını amaçlamışlardır. Ne asil, ne yüksek bir fikir!" [1408]

İstanbul'da yapılan mitinglerde Tıbbiyelilerin rolü

İzmir'in Yunanlılar tarafından 15 Mayıs 1919'da işgal edildiği haberi duyulunca 17 Mayıs 1919 günü öğrenciler derslere girmeyerek konferans salonunda toplanmışlardı. Toplantıda bir karar alınamamış, ertesi günü yapılan toplantıya müderrisler ve muallimler de katılmıştır. İstanbul Üniversitesi (o zamanlar Darülfünun) toplantı salonunda yapılan üniversite toplantısını Emin (Rektör) Dr. Besim Ömer (Akalın) Paşa şu sözlerle açtı:

"Felaket o kadar derindir ki duygulanmayan ne bir Osmanlı ne de bir Müslüman vardır. Uzun uzadıya sözden ziyade fiiliyata ihtiyaç vardır ve üniversite bir milletin ruhu ve dimağıdır. Hissiyatımızın yüceliği ve şiddeti zamanında makul teşebbüsler lazımdır. Üniversite profesörleri toplanarak, her fakülte adına bir profesörün konuşmasını ve kurulacak bir heyet tarafından gereken protestonun yapılması kararlaştırılmıştır."

Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Akil Muhtar Bey de özetle şu konuşmayı yapmıştı:

"İnsanın kederi ve yeisi bir dereceye ulaştığı zaman nasıl gözyaşları kuruyorsa, dil de bu zamanlarda kelime bulmakta aciz kalıyor. Fakat şu dakikada en ince duygularımızdaki titreşimler ve darbenin yarattığı ıstırap fırtınası kelimelere ihtiyaçtan vareste kalacak. Fen korkunç gördüğüm nokta, geleceğe ait bütün ümitlerimizi bağladığımız prensiplerin karanlıkta

1406 Kemal Özbay, Cilt 2, s. 136
1407 Turgut Özakman, a.g.e. s. 101
1408 İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Cilt 2, s. 30-31

kalmasıdır. Yalnız haksızlıkların tabiate karşı mukavemeti yoktur. Hak ne zaman olsa yerini bulacaktır. Hiçbir siyasi kurul bir gün esecek adalet rüzgârının darbelerine karşı koyamaz. Yıkar gider... Ortalığı bir cinnet istila etmiş gibi görünüyor. Bunun için bugün milli bir vazife değil, beşeri bir vazife terettüp ettiği gündür. Bu kadar yoğunlaşan karanlık yerine gerçeğin ışığını getirmek lazımdır. Bizim getirdiğimiz şule küçük bir kandilden de ibaret olsa bazen onun ışığı tutulan yolu aydınlatmaya yeter." [1409]

Toplantıda uzun tartışmalar yapılmış ve 19 Mayıs 1919 günü sabahı yapılan toplantıda aynı gün büyük bir miting yapılmasına karar verilmiştir. Alınan miting kararı üzerine öğrenciler dağılmış, bir kısmı Türk Ocağı'na bir kısmı halka haber vermeye gitmiştir.

İzmir işgal edildiğinde İstanbul'daki Tıbbiyeliler bu işgali protesto eden ve yapılacak mitingleri duyuran binlerce ilanı gizlice duvarlara yapıştırdı, öğrencilerin lideri ise Tıbbiyeli Reşit Galip'ti.

Fatih Mitingi

İlk miting Halide Edip'in öncülüğünde 19 Mayıs 1919 günü saat dörtte Fatih Belediyesi önünde Saraçhanebaşı'nda yapıldı. Tıbbiye öğrenci kuruluşunun başında olan Reşit Galip, Tıbbiye öğrencilerini bu mitinge getirmişti.[1410] Reşit Galip miting ilanlarının yapıştırılma işini iki günde halletmişti. Hatta bir ilan Babıâli'nin duvarında ve polisin gözü önünde duruyordu. Bu nedenle ilanları tehlikeli gizli bir örgütün yapıştırdığına inanılıyordu. Oysa Dr. Reşit Galip, bu ilanı dost olduğu bir polisle konuşmaya gittiğinde yapıştırıvermişti. Mitinge çok sayıda kişi katılmış, her tarafa *"İzmir Türk'ündür"* pankartları asılmıştı. Bu mitingde Halide Edip, Devletler hukuku hocası Ahmet Selahattin Bey, Türk Ocağı kâtip-i umumisi Hüseyin Ragıp Bey, Dr. Sabit İsmet Bey ve öğrencilerden Meliha Hanım konuşma yapmış ve alınan kararları Dr. Sabit İsmet Bey tarafından yüksek sesle okunmuştu.[1411] Dr. Sabit İsmet Bey yaptığı konuşmada *"Müslüman Türkler! Müslümanlar, Bugün hayat hakkımız koparılıyor, tahkir ediliyor. Mahvedilmek tehlikesi karşısındayız. Türklerin sükûnetini bozmalara yüz bin kere lanet olsun!"* diye bağırmıştı.[1412]

Üsküdar Doğancılar Mitingi'nde Dr. Ferruh Niyazi'nin konuşması

İkinci miting 20 Mayıs'ta Üsküdar Doğancılar'da yapıldı ve 30 bin kişi toplandı. Bütün Üsküdar, Çamlıca ve Kısıklı halkı oradaydı. Bu sırada Irak Cephesinden dönmüş olan Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu Bey Beşiktaş'ta Dr. Ali İsmet Çetingil ile birlikte açtıkları muayenehanesinde çalışmaktaydı. Muayenehanesine gelen askeri tıbbiyeli iki öğrenci Üsküdar'da miting yapılacağını ve burada konuşma yapmasını istediler. Bu mitingde ilk konuşmayı Üsküdarlı şair Talat Bey yaptı. Daha sonra Asri Kadınlar Cemiyeti namına Sabahat Hanım, Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Üsküdar Lisesi öğrencisi Mazhar Bey ve Naciye Hanım konuştular.[1413]

1409 Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı 11.Baskı Atlas Kitabevi, s. 40

1410 Alev Coşkun, Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu, Çağdaş Yayınları, 2.Baskı 1997,İstanbul, s. 154

1411 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, s.570

1412 İbrahim Eğilmez, a.g.e., s. 104,118

1413 Ferruh Niyazi Ayoğlu, Kurtuluşa, Cumhuriyete ve Sırmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Zonguldak Tabip Odası Yayını, Zonguldak 2008, s. 150

Kadıköy Mitingi

Üçüncü mitingi Tıbbiyeliler 22 Mayıs 1919'da Kadıköy'de düzenlediler. O gün aşırı yağmur yağmasına rağmen 20 bin kişi toplandı ve bu mitingde Tıbbiyelilerden birinin haykırışı hafızalara kazındı: *"Ölmeyi bilmeyen, yaşamasını da bilemez!"*

Sultanahmet Mitingleri

En kalabalık ve en coşkulu miting 23 Mayıs 1919 tarihinde Sultanahmet'te yapıldı. O gün yaklaşık 200 bin kişi mitinge katıldı. Bu mitinge Halide Edip, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Dr. Adnan Adıvar, yazar ve hatip Naciye Hanım, göz doktoru Esat Paşa, Cemil Bey ve Kasımpaşa Eczanesi sahibi Vasıf Bey de destek olmuştu. Tıbbiyelilerin hepsi o gün oradaydı. Bütün esnaf dükkânları kapatarak miting alanına koşmuştu. Mitingde konuşan Halide Edip, *"Her gecenin bir sabahı vardır!"* diye bağırmış; Hüseyin Ragıp Baydur (Dr. Reşit Galip'in kardeşi, daha sonra elçilik yapmıştır) *"Hiçbir devletin bize efendi olmasına tahammül edemeyiz,"* demişti.[1414, 1415]

Halide Edip'ten sonra Nakiye Hanım, Hamdullah Suphi, Selim Sırrı (Tarcan), Dr. İbrahim Sabit Bey ve Mehmet Emin Yurdakul gibi konuşmacılar toplantıya katılan binlerce İstanbulludan işgale ve bölünmeye karşı direniş göstermelerini istediler.[1416, 1417] Yaklaşık 4-5 saat süren bu mitinge Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu arkadaşı Sağlık Genel Müdürlüğü İstatistik Şube Müdürü Dr. Hikmet Süreyya ile birlikte katıldı.[1418]

30 Mayıs 1919 günü aynı yerde ikinci bir miting daha yapılmıştır. Mitingler yasaklandığı için halk dua etmek amacıyla 30 Mayıs 1919 Cuma günü, Sultanahmet Camiinde toplanır. İzmir şehitleri için mevlit okutulur. Halkın katıldığı tören, gösteriye dönüşür. Öğretim üyesi İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Milaslı Dr. İsmail Hakkı, Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Şukufe Nihal konuşma yapar. Yapılan konuşmalarda, *"İstiklâl isteriz. Belaların sebebi saldırılar karşısında isyan edilmemesidir"* denir. Gösteride dağıtılan bildiride özetle şunlar söylenir: "İzmir facialarını öğren. Anadolu senin kararını bekliyor. Haksızlara karşı feryat et. Alemin vicdanına hitap eden heyecanlarınla hakkını müdafaaya ve parçalanan vatanın imdadına koş. Bu gösteride kurtarıcı kararlarını ver ve kurtuluşun için çalışmaya yemin et."[1419]

Bu mitingler yapılırken bazı İzmirliler Sirkeci'deki bir salonda toplantı yaptılar ve Aydın Vilayeti Muavenet-i Hayriye Cemiyeti oluşturdular.[1420]

1414 Hıfzı Topuz, Çamlıca'nın Üç Gülü, 2002, Remzi Kitabevi, s.53-63
1415 H. İzzettin Dinamo, Cilt 2, s. 222
1416 Kemal Arıburnu, Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri,Yeni Matbaa, Ankara, 1951, s. 37,46
1417 Fethi Tevetoğlu, Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, Ankara, s. 140
1418 Ferruh Niyazi Ayoğlu, Kurtuluşa, Cumhuriyete ve Sıtmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Zonguldak Tabip Odası Yayını, Zonguldak 2008, s. 151
1419 İbrahim Eğilmez, a.g.e., s. 122
1420 Ferruh Niyazi Ayoğlu, Kurtuluşa, Cumhuriyete ve Sıtmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Zonguldak Tabip Odası Yayını, Zonguldak 2008, s. 153

İngilizlerin İç Anadolu'ya asker göndermeye başlamaları

Harbiye Nazırı Cemal Pasa, İngilizlerin 1919 Ağustos sonlarından itibaren Anadolu'ya şimendiferle silahlı asker nakline başladıklarını, Eylül sonlarına kadar yaklaşık on iki bin askerin Haydarpaşa'dan hareket ettiğini fakat bu askerlerin nerelere gittiğinin tam olarak bilinmemekle beraber, Konya'ya 1200, Eskişehir ve Alayunt'a 900, Afyonkarahisar'a 1370 asker gittiğinin öğrenildiğini belirtmektedir.[1421]

Mütareke döneminde Hilâl-i Ahmer'in faaliyetleri

Mütareke öncesi Hilâl-i Ahmer kadroları İttihat ve Terakki ile bağlantı içindeydi. Mütareke sonrası yurtdışına giden İttihatçılara Hilâl-i Ahmer'in mali yönden desteklediği iddia edilmekteydi. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde çalışan Dr. Adnan Adıvar'ın Talat Paşa'nın eski özel doktoru olduğu ve elindeki özel bir şifre ile yabancı ülkelerle temasa geçtiği ve gizli ödemeleri Hilâl-i Ahmer'in haznedarı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın yaptığı iddia ediliyordu. Dr. Esat Işık Paşa İstanbul'daki Kars Milli Şura hükümetinin temsilciliği ile birlikte Hilâl-i Ahmer ve Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti ve Milli Kongre'de çalışıyordu. Dr. Adnan Adıvar ve Dr. Tevfik Rüştü Aras Teceddüt Fırkası üyesi idiler. Bu sırada kurulan Vatan Cemiyeti'nin başına Hilâl-i Ahmer murahhası Dr. Besim Ömer Paşa seçilmişti. Bu cemiyetin toplantılarına Türk Ocağı, Müdafaa-i Milliye ve Selamet-i Amme Cemiyeti mensupları katılıyordu. Hilâl-i Ahmer böylece birçok teşkilat ile temasta idi. Dr. Adnan Adıvar 1919 genel seçimlerinde Milli Türk Fırkasından 235 oyla mebus seçilmişti.[1422] Cami Baykut, Dr. Adnan Adıvar ile beraber Ankara'ya kaçtıktan sonra Dahiliye Vekili olmuş daha sonra da 1920 ortasında Roma'ya gönderilmiş ve TBMM'nin Roma mümessili olarak çalışmıştır. Cami Bey burada iken Avrupa'da bulunan İttihatçılarla faaliyet içinde bulundu ve Enver Paşa ile de temas halindeydi. Bu sırada Roma elçisi olan Galip Kemali Söylemezoğlu ile birlikte çalışmalarda bulundu. Cami Baykut'un yerine 1921 Haziran'ında bu defa Celalettin Arif atandı. Celalettin Arif ve Galip Kemali Hint Müslümanlarından gelen yardımı organize ettiler. Bunlar toplanan paraları bazen İttihatçılara da göndermekte ve bu nedenle ihtilaflar yaşanmaktaydı. Ege direnişini örgütleyen Hacım Muhittin Çarıklı ve İbrahim Tahtakılıç Hilâl-i Ahmer'in desteklediği İttihatçılardı. Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir Kongrelerinde görev yapan eski ittihatçılar ile Hilâl-i Ahmer bağlantıları devam etti. Hilâl-i Ahmer Merkez Heyeti 1919 yılında Anadolu'ya gönderilen Trabzon'da 1., Erzincan'da 2., Erzurum'da 3., Akhisar'da 4., Nazilli'de 5. ve Alaşehir'deki 6. İmdat Heyetlerine 321500 lira para gönderdi. Trabzon'daki İmdat heyetinde Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Dr. Nihat Sezai Güran görev yaptı. Trabzon'da Eylül 1918'de kurulan Hilâl-i Ahmer Merkezini eski ittihatçı Nemlizade Sabri Bey kurdu ve aynı kişiler 12.2.1919 tarihinde Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyetini kurdular. Trabzon Hilâl-i Ahmer imdat heyeti silah ve cephane nakliyle de uğraştı. Hilâl-i Ahmer'in İttihatçılarla ve Anadolu'daki direnişçilerle olan faaliyetleri İngiliz istihbaratı tarafından da izlenmekteydi ve bu nedenle 15 Mart 1920 gece yarısından sonra saat 2'de

1421 Sevinç, Sczengöz, Milli Mücadele Döneminde Kütahya ve Birinci Meclis'te Kütahya Milletvekilleri, Siyasi Görüşleri ve Hizmetleri, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Üniversitesi, Kütahya, 2006, s. 42

1422 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925,İletişim Yayınları, 2009 İstanbul s. 84

30 İngiliz askeri Hilâl-i Ahmer İstanbul merkezini basmış ve telefonlar kesilmiş, dolaplar alt üst edilmiş, Dr. Adnan Adıvar aranmıştı. Donanma Cemiyeti de Milli Mücadelecilere destek verdiği için kapatılmış ve mallarına el konmuştu. Hürriyet ve İtilaf Partisi Hükümeti ise teftiş üzerine teftiş yaptırarak Hilâl-i Ahmer'in Anadolu'ya yaptığı yardımları incelemeye ve önlemeye çalıştı. Hilâl-i Ahmer'in teftişini yapan Maliye Müfettişi Corci Bey bu teftişte Hilâl-i Ahmer'in Türk Yurdu derneğine yardımda bulunduğu, gazetelere odun ve kömür verdiği, merkezi umumi azasının fahri olarak görev yapması gerekirken Katibi umumi Adnan Bey'e 10 bin, Celal Muhtar'a 6 bin kuruş tahsisat verildiği, işgalde el konulmasından korkulduğu için Eskişehir murahhası İsmail Besim Paşa'ya 1335'de (1919) 150 bin, 1336'da 97 bin liranın Tahsin Bey'le korumasız olarak gönderildiği, ancak Osmanlı Bankasında halen 400 bin lira bulunduğu saptanmıştı. Bu aleyhteki raporu kimse onaylamadı. Hilâl-i Ahmer'in zaruri masraflar için tahsis ettiği bu 6000 kuruşu Dr. Celal Muhtar altı ay süreyle almaz, günün birinde aldığında ise aynı gün vezneye iade ederdi. Ona göre sosyal yardım müesseslerinde çalışanlar para almamalıydı.[1423] Mütareke'de Hilâl-i Ahmer bir taraftan Anadolu'daki direnişi desteklerken yurt dışındaki ittihatçılarla da temas halinde olmuştu.[1424]

İstanbul'un işgali yıllarında Hilâl-i Ahmer'in Arapça, İngilizce ve Almanca kâtibi ünvanıyla tercümelerini Darülfünundan Prof. Avram Galanti Bodrumlu yapıyordu.[1425]

1423 Mesut Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti) (1914-1925) Kızılay Derneği yayını, 2. Baskı, 2010, s. 28
1424 Taylan Esin, Hilâl-i Ahmer'in İstanbul Aşhaneleri Neden Kapandı?, Toplumsal Tarih dergisi, Ocak 2013, s. 16-24
1425 Mesut Çapa, Kızılay (Hilâl-iAhmer) Cemiyeti (1914-1918), Kızılay yayını, 2. Baskı, 2010, s. 29

XI. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL'İN İSTANBUL ÇALIŞMALARI, SAMSUN YOLCULUĞU VE İZMİR'İN İŞGALİ

Dr. Rasim Ferit'in Mustafa Kemal Paşa'yı Haydarpaşa istasyonunda karşılaması

Komuta ettiği Yıldırım Orduları kaldırılınca Mustafa Kemal Paşa önce Adana'ya gelir ve 10 Kasım gecesi Adana'dan trenle yola çıkıp, 13 Kasım 1918 günü saat 12.45'te İstanbul'a varır. Mustafa Kemal bir müfreze asker tarafından törenle karşılanır. Askerlere selam verip yürüyünce kendini karşılamaya gelen Dr. Rasim Ferit Talay'la karşılaşır. Birlikte yürüyerek rıhtıma gelirler. Ancak aynı gün İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden oluşan 61 parçalık büyük filo İstanbul önüne gelmiş ve Beyoğlu Hıristiyanlarının çılgın gösterileriyle karşılanmıştı. Böylece İstanbul fiilen işgal edilmeye başlanmıştı. Aralarında Yunan kruvazörü Averof'un (Averof adında zengin bir Yunanlının, Yunan Donanması'na hediye ettiği bu harp gemisi Balkan Savaşı'nda Yunanlıların ağır basmasına neden olmuş, biz ise sadece Rauf Orbay'ın kumanda ettiği Hamidiye'nin korsan hareketleriyle başarı sağlamıştık; bu nedenle o zamanlar Averof'a karşı büyük bir öfke vardı) da bulunduğu altmış kadar savaş gemisi yavaş yavaş Haydarpaşa'nın önünden geçerler. Bu geçiş bitene kadar Anadolu ve Rumeli kıyıları arasında gidiş-geliş yasaklanmıştı. Mustafa Kemal ve Dr. Rasim Ferit bu geçişi ağır düşüncelerle seyretmişler ve Mustafa Kemal, Dr. Rasim Ferit'e *"Hata ettim. İstanbul'a gelmemeliydim, ne yapıp edip Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı,"* dedikten sonra, yaveri Cevat Abbas'a dönerek *"Geldikleri gibi giderler!"* demiştir.

Düşman donanmalarının gösteri geçişi bitince saat 15.00'den sonra Mustafa Kemal'le Doktor Rasim Ferit Kartal istimbotuyla Galata'ya geçer ve oradan Pera Palas oteline giderler.[1426]

15 Kasım'da Müttefik donanmalarından karaya çıkan 3500 civarındaki asker Türklerin boşalttığı İstanbul Boğazı'nın iki yakasındaki istihkâmları işgal eder.[1427]

23 Kasım 1918 günü Fransız Generali Franchet d'Esperey beyaz bir at üstünde galip bir imparator edasıyla Topkapı'dan şehre girerek, caddelerde azınlıkların çınlayan alkış ve ZİTO (Rumca yaşa) sesleri arasında Galata Köprüsünden geçip, Kuruçeşme'deki Enver Paşa yalısına yerleşmişti. Çoğunluğu Türk ve Müslüman olan İstanbul halkı susmuş, mateme bürünmüş, Beyoğlu İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan bayraklarıyla geceli gündüzlü donatılmıştı. Aynı gün Padişah Vahdettin Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na taşınmıştı. Boğazda bulunan düşman donanması askerlerinin taşkınlık

1426 Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara s. 189
1427 Salahi. R. Sonyel, Kaygılı Yıllar, Remzi Kitabevi, 2012, İstanbul, s. 21

yapmasından korkmuştu.[1428, 1429]

Mustafa Kemal'in bu gelişini önceden haber alıp onu eczacı arkadaşıyla Haydarpaşa'da bekleyen başka bir doktor daha vardı. Mustafa Kemal'in Haydarpaşa Garı'na geleceği önceden bilindiğinden güvenlik önlemi alması için Kadıköy-Altıyol Karakol Müdürü ve Dr. Fahri Can'ın arkadaşı olan yüzbaşı Dayı Mesut'a (Gürbüz) haber verildi. Dr. Fahri Can ve arkadaşı eczacı Celal Bey 13 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa'yı görmek için Haydarpaşa İstasyonu Gar Lokantası'nda buluştu. Tren geldi ve iki arkadaş, Mustafa Kemal önlerinden geçerken hazır ol vaziyetinde selam verdi.[1430] Dr. Fahri Can daha sonra Dayı Mesut ve Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey'le birlikte Gebze-Kocaeli hattını kontrol etti ve Kuva-yı Milliye için çarpıştı. Eczacı Celal (Ergun) ise Cumhuriyet döneminde CHP İstanbul teşkilatında görev aldı.[1431]

Mustafa Kemal, Pera Palas'ta bir hafta kaldı. Burada uzun süre kalmak için maddi durumu uygun olmadığından daha önce Halep'ten tanıdığı Fansa ailesinin Beyoğlu Hava Sokağı'nda bulunan konak şeklindeki evine taşındı. Salih Fansa ve eşi Selma Fansa Halep'te iken geniş çiftliğinin tüm imkânlarını orduya açmış ve koca ordu Fansaların çiftliği sayesinde doyurulmuştu.[1432]

Salih Fansa ve eşi ona binalarında bir daire ayırdı ve Mustafa Kemal çalışmalarına burada devam etti. Fansa ailesi Milli Mücadele sonrasında Çankaya'da bir bağ evi alarak Mustafa Kemal'e komşu oldu.

Mustafa Kemal, 18 Kasım 1918'de Dr. Rasim Ferit'le birlikte Tevfik Paşa hükümetinin güvenoyu almasını engellemek için Meclis'e gitti ve orada milletvekilleriyle konuşmalar yaptı. Konuştuğu milletvekilleri güvenoyu vermeyeceklerini söyledi ve o da bir locada Dr. Rasim Ferit ve Dr. Adnan Adıvar'la birlikte otararak neticeyi bekledi. Maarif nazırı feylesof Rıza Tevfik, kürsüye çıkarak *"Hüküm galibindir, elimizden bir şey gelmez. Onlar koca Almanya'yı bile dize getirdiler. Biz ne yapabiliriz?"* dedi. Mustafa Kemal'e söz veren milletvekilleri sözünde durmadı ve hükümet güvenoyu aldı. Dr. Adnan ise Mustafa Kemal'e siyasetçilerin bazen bu şekilde davrandıklarını söyleyerek onu teselli etmeye çalıştı.[1433]

Mustafa Kemal, Pera Palas'a bir gün İttihatçı silahşörlerden Maltepe Atış Okul Komutanı Yenibahçeli Şükrü'yü çağırarak Gebze-İzmit hattını kontrol etme isteğinde bulunur. Yenibahçeli Şükrü bunun ne demek olduğunu o gün anlayamaz. Mustafa Kemal, Fansaların evindeyken onu tekrar çağırır ve harita üzerinde kontrol etmesi gerektiği yerleri gösterir ve bunun başkaları tarafından duyulmasının idamı gerektiren bir suç olduğunu söyler.[1434] Mustafa Kemal, Samsun'a gidip milli mücadeleyi başlattığında Yenibahçeli Şükrü, Mustafa Kemal'in emrinin önemini anlamaya başlar. Sonraki aylar içinde bu hattı kontrol eden Yenibahçeli Şükrü, Dayı Mesut ve Dr. Fahri Can sayesin-

1428 Salahi. R. Sonyel, Kaygılı Yıllar, Remzi Kitabevi, 2012, İstanbul, s. 27, 29
1429 Kazım İsmail Gürkan, Darülfünun Grevi, Harman Yayınları, 1971, Garanti Matbaası, s./
1430 Taylan Sorgun, Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü, Kum Saati Yayınları, 3. Baskı 2003 s. 133
1431 Taylan Sorgun, Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü, a.g.e. s. 295
1432 Taylan Sorgun, Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü, a.g.e. s. 137
1433 Nurten Aslan, Küçük Anılarda Büyük Sırlar, 3. Kitap, Ankara 2005 s.60
1434 Taylan Sorgun, Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü, a.g.e. s. 216

de Dr. Adnan, Halide Edip, İsmet (İnönü) ve birçok vatansever subay görevli olarak Anadolu'ya geçmeye başlar...

Mustafa Kemal, Yenibahçeli Şükrü'den İnebolu yolunu da güvene almasını ister. Yenibahçeli Şükrü de Dr. Fahri Can'ı Şile tarafını kontrol etmesi için görevlendirir. Dr. Fahri Can Şile'ye giderek köylülerle konuşur ve onlara silah sağlar.[1435]

Bu sırada iktidarda olan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin en önemli adamı olan Hoca Zeynel Abidin her gün İngiliz generallerin yanında dolaşıyor, İttihat ve Terakkicilerin hapsedilmesini ve idam edilmesini savunuyordu. Bunu öğrenen Yenibahçeli Şükrü, Dr. Fahri Can'ı çağırarak Zeynel Abidin'in İngiliz Sefareti'nin önünde vurulması emrini vermişti. Bu arada Mustafa Kemal'in bu konudaki fikrini sorunca, bunun hedef teşkil etmeye neden olacağını belirterek karşı çıktı ve suikast yapılmadı.[1436]

Mustafa Kemal, Fansaların evinde bir ay kaldıktan sonra, yine onların yardımıyla Şişli Halaskargazi Caddesi üzerindeki iki katlı bir eve yerleşti. O dönemlerde kullandığı bu ev şimdi müze olarak düzenlenmiştir.[1437] Mustafa Kemal artık Pera Palas'ta kalmamasına rağmen sık sık oraya gidiyor ve yabancı diplomatlar, komutanlar ve gazetecilerle görüşmelerine devam ediyordu. Asıl maksadı Anadolu'da milli bir kurtuluş hareketi başlatmaktı.

Mustafa Kemal, Samsun'a gidinceye kadar İstanbul'da kaldığı 6 ay boyunca son derece önemli görüşmeler yaptı. 14 Kasım 1918 Perşembe günü Daily Mail gazetesinin muhabiri Ward Price'le, İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza'yla (sonradan İtalya Dışişleri Bakanı olmuştur), 11 Nisan 1919 günü Kazım Karabekir'le ve kendisine yakın olan Fethi (Okyar), Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Anadolu'ya geçinceye kadar Ali Fuat (Cebesoy), Rauf Orbay, İsmet (İnönü) ve gerek Suriye'de gerekse Anadolu'dayken başlıca haber kaynağı olacak olan yakın arkadaşı Dr. Rasim Ferit Talay'la görüştü. Bu arada Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ve Bahriye Nazırı Avni Paşa, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden Albay Kara Vasıf, Yenibahçeli Şükrü ve sevkıyatçı Binbaşı Ali Rıza Bey'le de görüşmeler yapmıştı.[1438]

Komutanlar artık işgalin başlayacağını anlayarak Osmanlı Genelkurmay Başkanı ve Harbiye Nazırı Cevat (Çobanlı) Paşa'nın desteğiyle ve atamalarıyla Anadolu'ya gitmeye başladılar. Önce Ali Fuat (Cebesoy) Paşa Konya'daki 20. Kolordu kumandanlığına (Şubat 1919), sonra Kazım Karabekir Paşa Erzurum'daki 15. Kolordu kumandanlığına (13 Mart 1919) tayin edilerek gittiler. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa ve Albay Refet Bele birlikte Samsun'a gideceklerdir. Rauf Orbay ise Deniz Kuvvetlerindeki görevin len istifa ederek sonradan Anadolu'ya katılacaktır. Böylece Kurtuluş Savaşı'nı başlatan ilk beş komutan faaliyete geçiyordu.. Yine Cevat Çobanlı Paşa tarafından Trakya'yı kontrol etmesi amacıyla Cafer Tayyar Paşa Edirne'ye atandı.[1439]

1435 Taylan Sorgun, Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü, a.g.e. s. 269
1436 Nurten Aslan, a.g.e. s. 350, 351
1437 Veli Yılmaz, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Kastaş Yayınları, 2005,s. 36
1438 Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, a.g.e. s. 150
1439 Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, Doğan Kitap, 5. Baskı, 2008, s 24

Mustafa Kemal'in Dr. Luigi Tergiman'ın evinde yaptığı gizli toplantılar

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da yaptığı bazı gizli toplantıları Şişli'deki evi yerine arkadaşı ve dostu Corinne Lütfü'nün babası Dr. Luigi Tergiman'ın konağında da yapmıştı. Miralay Dr. Luigi Tergiman dahiliye uzmanı olduktan sonra bir süre başhekimlikte bulundu ve aynı zamanda bahriye nezaretinde tercüman olarak da görev yapmıştı. Bir süre Saray doktorluğu da yaptı ve ileri yaşlarda kendisine Paşa ünvanı verildi. Luigi olan adı İsmet olarak değiştirildi. Dr. Luigi Tergiman Harbiye'deki evini kapattı ve 1915 yılında Beyoğlu Bursa sokağındaki (şimdi Sadri Alışık sokağı) 27 numaralı binaya taşındı. Mustafa Kemal Paşa bu evde yaptığı gizli toplantılarda bazen Dr. Luigi Tergiman'ı da davet ederdi. Bir çay toplantısında tanıştığı Dr. Hasan Hüseyin (Refia Dilgimen'in babası), Dr. Luigi'nin ısrarlarıyla Mustafa Kemal'i muayene etmiş ve sigara ve alkolü azaltmasını söylediğinde "Doktor, acı patlıcanı kırağı çalmaz" demişti. 1920 yılında İngilizler Dr. Luigi Tergiman'ın evini basıp ailece 19 gün göz altında tuttular ve aileye karşı baskılar arttığı için Terrgiman ailesi 1920 de Roma'ya giti. Dr. Luigi Tergiman ve eşi Kasım 1922'de İstanbul'a geri döndü ve Dr. Luigi Tergiman 3 Nisan 1923 günü vefat etti. Corinne Lütfü ise 1941'de Türkiye'ye dönmüştür... Dr.Luigi Tergiman'ın Dr. Ferdinand (Ferdi Paşa) ve eczacı olan Felix isminde kardeşleri vardı. Ferdi Paşa 1904 yılında vefat etmiştir. Eczacı Felix ise Beyoğlu'nda Limoner Eczanesini açmış ve 1906'da vefat etmiştir.[1440, 1441, 1442]

Dr. Rasim Ferit'le kurduğu Minber gazetesi ve Dr. Cemil Süleyman

İstanbul'da Ekim 1918'de Osmanlı Hürriyetperver Ahrar Fırkası (Partisi)'nı Sofya'dan dönen Ali Fethi (Okyar) kurmuş ve otuz kadar milletvekili de bu partiye katılmıştı. Bu partinin yönetim kurulunda Divaniye Mebusu Dr. Sami Bey de vardı.[1443] Minber gazetesi bu partinin gazetesiydi; ancak aslında gazeteyi Mustafa Kemal kurdurmuş ve sermayesini de Dr. Rasim Ferit'le ortak olarak vermişti..Minber gazetesi, hükümette olan Tevfik Paşa hükümetinin çekilmesi ve yeni bir hükümet kurulması için yayın yapıyordu. Amaç yeni hükümette Mustafa Kemal'i Harbiye Nazırı yapmaktı. Gazetenin imtiyaz sahibi Feriköy'de oturan Dr. Rasim Ferit Talay, başyazarıysa Fethi Okyar'dır. Yayın hayatı elli bir gün süren Minber gazetesi, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir gün sonra, yani 1 Kasım 1918'te İstanbul'da çıkmaya başlamış,[1444] idare yeri de Babıâli Caddesi'ndeki Minber Matbaası olmuştur. O tarihte Mustafa Kemal Paşa Suriye Cephesi'nde, Halep'te bulunuyordu. Gazete, savaşta uğranılan yenilgiye karşın, halka moral vermeye çalışıyordu ve 4 Kasım 1918 günü *"Kötümserliği haklı gösterecek bir belirti yok. Şimdi harbin yaraları sarılmalıdır,"* diyordu. Başka bir yazısında da Amerikan mandasına karşı çıkıyor ve Amerika'ya sığınmanın doğru olmadığını yazıyordu.[1445]

1440 Niyazi Ahmet Banoğlu, Atatürk'ün İstanbul'daki Günleri, Alfa Yayınları, 2012, İstanbul, s. 30, 31
1441 Orhan Karaveli, Çanakkale Olmasaydı O Olmasaydı, Doğan Kitap, 2014, s.99-104
1442 Melda Özverim, Mustafa Kemal ve Corinne Lütfü, Doğan Kitap, İstanbul,3. Baskı , 2007, s 23,71
1443 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi, s. 71
1444 Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele 1.Kitap, İş Bankası Yayınları, 2004, İstanbul, s.92
1445 Hıfzı Topuz, Türk Basın Tarihi, 2003, s. 117

Mustafa Kemal'in 1914'te Sofya'da yazdığı *"Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal"* kitabı da bu gazetenin matbaasında bin adet basılmış ve yedi buçuk kuruşa satışa sunulmuştu. Subayların cesaretini artırmak bu çalışmaların en önemli amacıydı.[1446, 1447]

Mustafa Kemal'le yapılan bir söyleşi 17 Kasım 1918 tarihinde Minber gazetesinde yayınlandı. Bu söyleşide Mustafa Kemal Ordu için şunu söylemişti: *"Bugünkü insan toplulukları içinde insan olarak bir mevki edinebilmek için elde silah tutmak yeterli değildir. Benim anlayışıma göre, kuvvetli bir Ordu denildiği zaman onun her bireyi, bilhassa subayı, komutanı, uygarlığın ve teknolojinin gereklerine göre eylemlerini ve hareketlerini uygulayan, yüksek ahlakta bir heyettir."*[1448]

Bu söyleşinin yayınlanmasından 3 gün sonra, yani 20 Kasım 1918'de memleketin gidişatından endişelenen İstanbul Kadıköy kadınları gazetelere yolladıkları bildiride şöyle demekteydiler: *"Milli haklarımızı ve namusumuzu koruyacak hükümet ve erkek yoksa, biz varız."*[1449]

Minber gazetesinin mali durumu iyi değildi. Bu nedenle 20 Aralık 1918 günü büyük bir zararla kapandı. Mustafa Kemal Paşa böylece bütün birikimlerini kaybetmiş oldu.[1450]

Dr. Rasim Ferit'in basınla olan ilişkisi sadece Minber gazetesiyle başlamamıştı. 1888 yılında Trablus'ta doğan Rasim Ferit Babası Lofçalı Mehmet Ferit Paşa'nın Görüce Mutasarrıfı olduğu yıllarda Kastamonulu şair Sadık Vicdani'yle arasındaki mektuplaşmaları okumuş ve kendisi de Selanik'te çıkan "Çocuklara Rehber" dergisinde "Ferid Paşazade Rasim" adıyla şiirler yayınlamıştı. Paris'te çocuk cerrahisi ve ortopedi ihtisası yapan Dr. Rasim Ferit Talay, Suphi Nuri İleri'nin 1921-1922 arasında çıkardığı "Yarın" dergisinde Manyatizma-İspiritizma konularında makaleler yazmıştı. Vatan gazetesi sahibi Hakkı Tarık Us'la "İleri" gazetesinde bulunmuş ve Türk Basın Birliği'nin 1948 yılında düzenlenen İkinci 50 Yıl Jübilesi'ne katılan 93 yazardan birisi olmuştu.[1451]

Minber gazetesinde şu kişilerin yazıları çıkmıştı: Hatib, Muktesid, Nâtık, Ali Fethi, Y. B., Nezihe Hamdi, An, Kâzım Fahri, Ahmet Hulki, Mehmed Ali, Ressam Ali Sami, Ahmed Edib, A (ym). F. İsmail Hami, Ahmed Hikmet, Ali Şükrü, Süleyman Râdi ve Doktor Cemil Süleyman.

Minber'de yazıları çıkan Dr. Cemil Süleyman (Alyanakoğlu) (1886-1940) Balkan Savaşı'na katılmış bir askeri doktor olduğu gibi aynı zamanda Fecr-i Ati topluluğunun da bir üyesiydi. Cemil Süleyman 24 Şubat 1302 (1886)'de İstanbul'da doğdu. Tam adı Mehmet Cemil Süleyman'dır. Babası Alyanak Mustafa Paşa'nın oğlu Kaymakam Süleyman Bey, annesi ise Refika Hanım'dır. İstanbul'da ilkokula başlayan Cemil Süleyman babasının sürgün edilmesi dolayısıyla Beyrut, Halep ve Sidon'da bulundu. Yer değiştirmeler sebebiyle düzenli bir eğitim göremeyen Cemil Süleyman babasının tuttuğu özel hocalar

1446 Yusuf Hikmet Bayur, s. 195
1447 Fethi Tevetoğlu. Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, 1988, Sayı 13 s. 183
1448 Şerafettin Turan, Mustafa Kemal Atatürk, s. 174
1449 Turgut Özakman, 1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi, Bilgi Yayınevi, 1999, s. 40
1450 Hıfzı Topuz, Türk Basın Tarihi, 2003, s. 118
1451 Fethi Tevetoğlu, Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi: Doktor Rasim Ferit Talay, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Temmuz 1991, Sayı 21, s.623-638

sayesinde eğitimini tamamlamaya çalıştı. 1903'te Halep İdadisinden mezun oldu. Tıp tahsili için İskenderun'dan Beyrut'a gitti ve Amerikan Üniversitesi Tıp Fakültesi hazırlık sınıfında okudu. İstanbul'da tıp tahsiline devam eden Cemil Süleyman 1906'da doktor oldu. Edebiyat ve sanatın diğer kollarıyla da ilgilenen Cemil Süleyman 1908'de ilan edilen Meşrutiyet sonrası yazılarına hız verir ve yazdığı hikâyelerle edebiyat dünyasında tanınmaya başlar. 1909'da kurulan Fecr-i Âtî topluluğuna katılır ve hikayeleri Servet-i Fünûn dergisinde yayımlanmaya başlar. Balkan Savaşları sırasında Yanya'da görev yapar, daha sonra Hicaz'da çıkan salgın hastalık sebebiyle Arabistan'a gönderilmiştir. Sürekli cephelerde görevlendirilmesi sebebiyle 1909-1913 yılları arasında yazı hayatında kazandığı şöhreti yavaş yavaş unutulmuştu.. 1914-1918 yılları arasında Şam ve Amman'da tabip olarak çalışmış ve 1918'de Tabip Yüzbaşı rütbesiyle terhis edilmiştir. Harp yıllarında iki yara alan Cemil Süleyman Harp Madalyası ve Demir Salip Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Antalya Sıhhiye Müdürü olarak çalışmış, Mart 1923'te Çanakkale ve ardından 1925'te Samsun Sıhhiye Müdürlüklerinde bulunmuştur. Doktor Cemil Süleyman 1927 yılında hükûmetin izniyle yurt dışına çıktı. 1931 yılına kadar Antakya'da (Hatay o zaman ülkemiz sınırları içinde değil), 1934 yılına kadar Hicaz'da bulundu. Aynı yıl içinde İstanbul'a döndü. Ömrünün yirmi yedi yılı gurbette geçen Cemil Süleyman memlekete döndüğünde Soyadı Kanunu'nun gereği olarak "Alyanakoğlu" soyadını aldı. Memlekette dönüşünün akabinde Devlet Denizyolları idaresinde doktorluk yaptı. 1937'de geçirdiği bir kaza sonucu yaralanan bacağı diz altından kesildi. Bundan sonra sürekli rahatsızlanan Cemil Süleyman bir ara tedavi için Almanya'ya gitti. 30 Nisan 1940'ta Cerrahpaşa Hastanesi'nde vefat etti. Kadın Ruhu, Siyah Gözler ve İnhizam isminde romanları ve hikayeleri vardır.[1452]

Dr. Adnan Adıvar'sa bu sırada "Milli Türk" partisine girmiş ve Milli Mücadele'yi desteklemişti. Bu partinin gazetesi olan İfham gazetesinde de Dr. Adnan Adıvar, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Şair Mehmet Emin Yurdakul yazarlık yapmaktaydı.

Dr. Rasim Ferit Talay'ın ağabeyi Sadeddin Ferit Talay (1879-1954) avukat olup 1926-1928 yılları arası İstanbul Barosu Başkanlığı yaptı. TBMM 5. Dönem milletvekilidir. Mütareke döneminde 24 Mart 1919 günlü yazısında Ordu Komutanları için "Haydutbaşları" diyen Mevlanzade Rıfat'ın aleyhinde açtığı hakaret davasında Mustafa Kemal Paşa'nın avukatlığını yapmıştır.

İstanbul'da mandaya karşı çıkan "Memleket" gazetesinde yazan hekimler

Dr. Cemil Süleyman (Alyanakoğlu), Mütareke döneminde (10 Şubat 1919-15 Ağustos 1919 tarihleri arasında) İsmail Hami Danişment tarafından kurulan "Memleket" gazetesinde de yazılar yazdı. Bu gazete Mustafa Kemal'in Anadolu'da başlattığı Milli Mücadele'yi destekleyen yazılar çıkarıyordu. Bu nedenle de en büyük hücum Ali Kemal'in yazdığı o zamanki Sabah gazetesinden geliyordu.

Memleket gazetesinde 1 Ağustos 1919 günü Dr. Rıfkı Melül (Meriç) adıyla bir mek-

1452 Mehmet Tekin, Fecr-i Ati Yazarlarından Cemil Süleyman (Alyanakoğlu), Antakya, 1991 www.yasarvural.com.tr/index.php?.

tup yayınlandı. Eski bir tıbbiyeli olan şair Rıfkı Melül, bu yazısında "Biz hekimliği öğrenenler yalnız şunu biliriz ki, başkasına kul olmak için, ellere iş görmek için doğmadık" diyerek, mandaya şiddetle karşı çıktığını belirmişti. Bu gazetede yazısı çıkan diğer hekimler şunlardır: Dr. Ali Süha (Delilbaşı), Bakteriyolog muallim Dr. Server Kamil Tokgöz ve Dr. Abdullah Cevdet.[1453]

İşgale karşı yazılar çıkması nedeniyle Memleket gazetesi kısa süre sonra kapatıldı. İsmail Hami Danişment bunun üzerine önce Ankara'ya sonra Sivas'a giderek Sivas Kongresi Divan-ı Riyaset Katipliği yaptı. Ancak Kongrede Amerikan mandasının keskin bir savunuculuğunu yaptı. Memleket gazetesinin kapatılması sırasında oluşan yolsuzlukların duyulması üzerine Atatürk ve Rauf Orbay ile arası açıldı. Buna rağmen 14 Eylül 1919 tarihinde çıkmaya başlayan İrade-i Milliye gazetesi başyazarlığı yaptı. Sonra önce Merzifon'a ve daha sonra İstanbul'a gidip İstanbul Hükümeti'inin Barseleno şehbenderliğine atandı. Bu nedenle Ankara hükümeti ile arası açıldı ve cezaya çarptırıldı.[1454]

İsmail Hami Danişment 1910 yılı Kasım ayında "Kanad" isimli bir dergi çıkarmış ancak 4 sayı basılabilmişti. Fecr-i Ati edebi topluluğunun yazılarının çıktığı bu dergide Dr. Ali Süha Delilbaşı da yayın kurulundaydı ve şiirleri çıkmıştı. 4. Sayıdan sonra sorumlu müdür Dr. Ali Süha Delilbaşı olmuştur. Bu dergide ayrıca Darwinci görüşler öne süren Dr. Edhem Necdet'in de yazıları çıkmıştır. Dr. Edhem Necdet'in "Tekamül ve Kanunları (İstanbul, 1911) ve "Kolera Tabibi" (İstanbul, 1910) isimli eserleri vardır.[1455]

Dr. Ali Süha (Delilbaşı) (1887-1960), Fecr-i Ati edebiyat topluluğu üyesi bir doktordur. 1887 yılında İstanbul'da doğdu. İki yaşına basmadan babasını kaybetti. İlk ve orta tahsilini İstanbul ve Trabzon'da tamamladıktan sonra İstanbul'da Tıbbiyeyi bitirdi. Değişik illerde hekim olarak çalıştı. Kütahya'dan milletvekili seçildi (1939-1946). Dr. Refik Saydam'ın vefatı sonrası 24 Temmuz 1942 günü verdiği bir önerge ile Hıfzısıhha Enstitüsü'nün adının Dr. Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü olmasını teklif etmiş ve kabul edilmiştir. Sağlık Bakanlığı Danışma Kurulu başkanlığında bulundu. Muhit, Servet-i Fünûn, Resimli Kitap, Şiir ve Tefekkür gibi dergilerde yazıları çıktı. Önce mensur şiirler yazdı. Sonra küçük hikâyelere ve tiyatro tenkitlerine yöneldi. Batı edebiyatından özellikle Fransızca oyunlar tercüme etti.

Asıl adı Süleyman Rıfkı olan Rıfkı Melül Meriç (1901-1964), bugün Yunanistan sınırlarında olan Ferecik Beldesinde 1901 yılında doğdu. Edirne Sultanisinde başladığı orta tahsilini İstanbul Menbâu'l-İrfan İdadisinde "Aliyyu'l-a'lâ" (pekiyi) derecesi ile tamamladı. Tıp fakültesini son sınıfta iken terk etti. Yüksek Ticaret Mektebi'ne girdi. Nihayet İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Orta dereceli okullarda öğretmenlik, üniversitelerde öğretim görevliliği yaptı. 22 Ocak 1964'te vefat etti.[1456]

1453 Nejdet Bilgi, Mütareke Döneminde İsmail Hami Danişment tarafından Yayınlanan Memleket gazetesi. www.egeweb2.ege.edu.tr/.../TTDVIII-1993-08.pdf

1454 Erkan Cevizliler, Sivas Kongresi Divan-ı Riyaset Katibi İsmail Hami (Danişmend), Atatürk dergisi, 2003, Cilt 3, Sayı 3, s. 203-217

1455 Nazım H. Polat, Kanat dergisi, TÜBAR-XIX-/2006-Bahar/s 437-455

1456 Mustafa Kara, Rıfkı Melul Meriç Doğumun 100. Yılında Melül Bir Sanatçı, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi, Cilt 12, sayı 1, 2003, s 1-27

Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşı'nı İngiliz generale anlatması

Mustafa Kemal, Pera Palas otelinde kalırken Çanakkale Savaşı sırasında İngiliz kuvvetlerini yönetmiş olan İngiliz generali William Birdwood, İstanbul İşgal Komutanı olarak karargâhıyla birlikte aynı otele yerleşmişti. Bir gün onun refakat subayı sporcu Sedat Rıza, Dr. Rasim Ferit Talay'a generalin Mustafa Kemal'le görüşmek istediğini söyleyip bunu ayarlamasını istedi. Dr. Rasim Ferit durumu Mustafa Kemal'e iletince, hemen kabul etti. 20 Kasım 1918 Cumartesi günü general geldi ve *"Ekselans, bizi nasıl yendiniz?"* dedi.

Mustafa Kemal, "Sizin de benim de tarih ceridemiz var, tarih yazar," dedi. Ancak Birdwood ricasında ısrarlıydı.

"Ekselans, sizin ağzınızdan dinlemek istiyorum, lütfediniz," dedi.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, Dr. Rasim Ferit'ten kâğıt ve kalem istedi, Dr. Rasim Ferit de çantasından çıkardığı bir reçete kâğıdıyla altın muhafazalı kurşun kalemini verdi. Mustafa Kemal, reçete kâğıdının arkasına bir kroki çizerek İngilizleri nasıl yendiğini anlattı. General bu krokiyi ve kalemi hatıra olarak alıp sakladı.[1457]

General Birdwood 1935 yılında İstanbul'a Hindistan Ordusu Başkomutanı olarak gezmeye geldi. Mustafa Kemal Atatürk öldüğündeyse ileri yaşına rağmen cenazeye katılmak üzere geldi ve Atatürk'ün tabutu, önünden geçerken hüngür hüngür ağladı.[1458, 1459]

Ay-Yıldız Cemiyeti

Padişah Vahdettin'in Başyaverliğini yapan ve Bahriye Nazırı olan, ancak daha sonra 150'likler listesine alınarak sınır dışı edilen Ahmed Avni Paşa anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da kaldığı süredc "Ay-Yıldız Cemiyeti" kurduğunu ve buna bazı subay ve yedek subayları dâhil ettiğini anlatmaktadır. Bu girişimlerinden haberdar olan iç ve dış güçlerin hükümeti bu konuda bilgilendirdiğini de belirtmektedir.[1460] Tarihçi-Yazar Sabattin Selek de "Milli Mücadele" isimli kitabında "Böyle bir cemiyetin gerçekten kurulup kurulmadığına ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cemiyetle ilgisinin bulunup bulunmadığı konusunda belgelerden henüz yoksunuz. Bu konuda tek metne Yüz elliliklerden Mevlanzade Rıfat'ın "Türk İnkılabının İç Yüzü" isimli kitabında rastlıyoruz" demektedir. Mevlanzade Rıfat'a göre bu teşkilata İttihat ve Terakki mensubu subaylar katılmış ve Padişah Vahdettin'in bundan haberi olmuş ve Padişah ayrıca bu cemiyetin Vilayeti Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile temas etmesini istediğini belirtmiştir.[1461]

Bu cemiyetin varlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Ocak 1923 günü yaptığı gizli oturumda söz alan Erzurum Milletvekili Mehmet Salih (Yeşil) Efendi'nin aşağıdaki konuşmasından anlaşılmaktadır:

"Ben Bursa'da namuskâr bir hareket takip ettiğim için, harekât-ı mütekaddimenin ilk

1457 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 200
1458 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 230-231
1459 Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, a.g.e. s. 153-155
1460 Osman Öndeş, Vahdettin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 209
1461 Sabahattin Selek, Milli Mücadele, 1. Cilt, s. 126, 127, Örgün Yayınevi, 3. Baskı 2002

mukaddimesi (öncü eylemlerin başlangıcı) Erzurum'da hafi başladığı zaman bana yazılan hafi bir kâğıt üzerine, daha doğrusu İttihatçıların ayrıca yazmış oldukları bir mefkure üzerine ilk evvelâ Ay-Yıldız nizâmnâmesi, bilâhare Karakol nizâmnâmesi..."

Bu durumda Bursa'da, İzmir'in işgalini izleyen ilk dönemde, açık "Redd-i İlhak" çalışmaları yanında Ay-Yıldız ve Karakol cemiyetleri gibi gizli kuruluşların da birtakım çalışmalar yapmış olduklarını kabul etmek gerekmektedir. Niteliği ve üyeleri hakkında açıklayıcı bilgiler bulunmamasına karşın, Ay-Yıldız Cemiyeti'nin de, erken dönemde, çeşitli merkezlere bağlı değişik direniş çabalarının başladığı dönemin örgütlerinden olduğu, ancak kısa süre sonra söndüğü veya söndürüldüğü anlaşılmaktadır.[1462]

Mustafa Kemal'in İstanbul'da hastalanması

Mustafa Kemal'in Samsun'a gitmeden önce geçirdiği bir hastalığı yaveri Cevat Abbas Gürer şöyle anlatır:

"Samsun'a hareket hazırlığında idik. Atatürk, bir müddettir rahatsızdı. Oldukça ciddi olan ve o zaman pek korkulan İspanyol Nezlesi'ni, Beşiktaş'ta, Akaretler'deki evinde atlatmıştı. Şişli'de, daha sonra Halaskar Gazi olarak adlandırılan caddedeki evde yine rahatsızlanmıştı. Anadolu'ya geçmeden önce ancak İstanbul'da bulunan tanınmış hekimlere muayene olmasını rica ettim. O sırada ziyaretine gelmiş olan Ali Fethi Bey de (rahmetli Başvekil Ali Fethi Okyar) bu ricama katıldı. Müsaadesini alınca Ordu Sıhhiyye Dairesi Reisi ve Reis Muavini olarak bizimle Samsun'a çıkacak Dr. Refik Bey'i (Başvekil Dr. Refik Saydam) ve İbrahim Tali Bey'i (Birinci umumide müfettiş, rahmetli Dr. İbrahim Tali Öngören) buldum. Diyebilirim ki, birkaçı tanınmış üstad hekimler olan on kadar hekimi toplayarak, emrivaki yapıp götürdüm. Böyle kalabalıktan ve kendisiyle meşgul olunmasından hiç hoşlanmamasına rağmen, kendisine mahsus misafirperverlik ve nezaketle gelenleri kabul etti. Onlar önce rica edilmiş olduğu için mukaddimeye ve izin almaya adeta lüzum görmeden kan aldılar, film çektiler, testler ve tahliller yaptılar, sordular, sorup soruşturdular. Bir aralık yarı sinirli yarı şaka şöyle dediğini hatırlarım: "Beni Manastır Askeri Rüştiyesi'ne alırken bile böyle sıkı muayene etmemişlerdi" (...)" [1463]

Prenses Mevhibe Celalettin anılarında, Mustafa Kemal'in kendisini Samsun'a gitmeden önce gizli bir görev vermek için çağırdığını ve Şişli'deki evine gittiğinde onu mide hastalığından rahatsız olarak bulduğunu şöyle anlatır: *"Evine gittim; Tevfik Rüştü ve Dr. Rasim Ferit Beyler orada idi. Mustafa Kemal'in hafif bir mide humması geçirdiğini söylediler. On yedi gün süren bu hastalığında üçümüz de kendisine baktık."* [1464]

Mevhibe Sultan, padişah Vahdettin'in kız kardeşi Cemile Sultan'ın torunuydu. Mustafa Kemal, onu Samsun'a giderken kendisiyle gitmesi için davet etmiş; ancak o gitmemişti.[1465]

Mustafa Kemal, İstanbul'da kaldığı süre içinde ayrıca kulak ameliyatı da olmuştu.

1462 http://bgc.org.tr/ansiklopedi/ay-yildiz-cemiyeti.html
1463 Cemal Kutay, Sohbetler, Sayı 12, Kasım 1969, s. 32, 33
1464 Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, a.g.e. s. 230
1465 Nurten Aslan, a.g.e. s. 359

Mustafa Kemal'in Dr. İbrahim Tali'yi Anadolu görevine davet etmesi

İşgal döneminde (Mondros Anlaşması sonrası), Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi 2. Başkanlığı'na getirilen Dr. İbrahim Tali, bu dönemdeki anılarını şöyle anlatır:

"Mütareke günlerinde İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa'yı kulağından rahatsız buldum. Bu kez Paşa çok üzüntüde idi. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Reisi olan zatın rahatsızlığı üzerine ben işi idare etmek üzere ikinci reisliğe tayin edileceğimi haber aldım. İstanbul durulmaz ve yaşanmaz bir halde olduğundan taşraya (uzak yakın neresi olursa) gitmek niyetinde idim. Bir defa Paşa'ya (Mustafa Kemal'e) danışayım dedim. Kendisine ziyaretimde ahvalin her gün daha fenalaşmasından çok mustarip bir halde buldum. Kulağı da pek iyileşmemişti. Bu tayini pek muvafık buldu ve hemen kabul etmemi emretti. "Sonra görüşürüz," dedi. Hemen her gün daireden çıktıktan sonra M. Kemal Paşa'yı ziyaret ediyordum.

"Ey, benimle gelir misin?" diye sordu bir gün. Ben de "Bunu sormanız fazla, daima emrinizdeyim," dedim." [1466]

Atatürk'ün 30 Nisan 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine verdiği kadro teşkilinde Ordu Sıhhiye Müfettişi (Sağlık Başkanı) olarak tabip albay İbrahim Tali de yer almıştır.[1467]

Mustafa Kemal, Samsun'a gideceğini Akaretler'deki evde annesi Zübeyde Hanım'a anlatırken annesi bayılmıştı, Mustafa Kemal emir eri Halit'i hemen Dr. Rasim Ferit'e gönderip annesini tedavi etmesi için çağırmıştı.[1468]

Mustafa Kemal'in Dr. Tevfik Rüştü ve Fethi Okyar'ı hapishanede ziyareti

Dr. Tevfik Rüştü, Mustafa Kemal'in kendisini Bekirağa Bölüğü Hapishanesi'nde ziyaret etmesini şöyle anlatır:

"1918 Şubat'ında İstanbul'da tutuklanmıştım (İç güvenliği bozma suçundan). Hâlbuki yapmamıştım böyle bir şey. Ama, sonra fazlasıyla yaptım. Bu yüzden bazen suçsuz insanların haksız yere ne eziyetler çektiğini şahsımda denediğim için bu durumu daima göz önünde tuttum. Hayatım boyunca... Bundan ötürü o zaman tecrit edildim. Sonra polis müdürlüğü gözetiminde alıkonuldum. Oradan da Bekirağa Bölüğü'ne aktarıldım. Fethi Okyar da tutuklanıp oraya getirilmişti... İşte, Mustafa Kemal 1919 yılında Samsun'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılacağı sırada, Bekirağa Bölüğü tutukevinde beni ve Fethi Okyar'ı ziyarete geldi. Pırıl pırıl üniforması içinde... Bu hem sevgi bağını gösterir hem cesaretini... Çünkü, o sırada bizi tutukevinde ziyarete gelmek, çıkarken tutukevi kapısının üzerine kapanması tehlikesini göze almak demekti. Ama vefalıdır. Geldi. Fethi Okyar'la ayrı, benimle ayrı, uzun uzun konuştu. Samsun'a gideceğini ve tasarladığı programın ana hatlarını bize anlattı. Bundan dolayı heyecan içinde, onun Samsun'a varmasını bekliyorduk." [1469]

1466 Yakınlarından Hatıralar, Sel Yayınları, 1955, s. 115
1467 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, Cilt 2, s. 299
1468 Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, 2.Cilt, s. 41
1469 Kemal Arıburnu, Atatürk ve Çevresindekiler, İş Bankası Yayını, Ankara, s. 385,1976

Sevres planına Atatürk'ün reaksiyonu

Mustafa Kemal, Samsun'a gitmeden birkaç ay önce Şişli'deki evinde Fransız Le Temps gazetesini okurken Kazım (Dirik) Bey ziyaretine geldi. Gazetede basılmış olan Türkiye haritasında ülke dört bir taraftan tarama çizgilerle siyah benekli işgal noktalarına ayrılmıştı. Mustafa Kemal, haritayı Kazım Bey'e göstererek şöyle dedi:

"Bakınız Kazım Bey, memleketi nasıl taksim edeceklermiş. Bütün Trakya elden gidiyor, İstanbul ve İzmir havalisi vesayet altına alınıyor. Çukurova'yı Fransızlar, Akdeniz sahillerini İtalyanlar alıyor. Karadeniz'de Pontus hükümeti kuruluyor, Şark'ta müstakil birer Ermenistan ve Kürdistan vücuda getiriliyor. Geri kalan da bizim oluyor. Sebep de nedir biliyor musunuz?"

Mustafa Kemal acı acı gülerek devam etti.

"Bizim vahşi olmamız! Biz vahşi onlar medeni imiş... Harpte birçok insan öldürmüşüz. Anlaşılmış ki müstakil devlet kurmak kudret ve liyakatine sahip değilmişiz!" [1470]

Refii Cevat Ulunay'la konuşması ve Alemdar'da yazan Dr. Selahattin Ali

Alemdar gazetesinin yazarlarından Refii Cevat (Ulunay) 4 Şubat 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile Şişli'deki evinde bir görüşme yapar. Görüşmenin bir bölümünde Paşa, vatanın kurtuluşu için: *"Bugün herhangi bir teşkilatçı Anadolu'ya geçer de milleti silâhlı bir direnişe hazırlarsa bu yurt kurtarılabilir."* saptamasında bulunur. Refii Cevat'ın *"Paşam Ulusal Direniş, güzel; ama neyle? Hangi askerle, hangi silahla, hangi parayla?*

Maalesef paşam, kupkuru bir çölden farksız oldu bu güzel vatanımız." demesi üzerine Mustafa Kemal Paşa: *"Çölden bir hayat çıkarmak lazımdır. Çöl sanılan bu âlemde saklı ve kuvvetli hayat vardır. O, Türk milletidir. Eksik olan şey teşkilattır. Bu teşkilat organize edilebilirse vatan da, millet de kurtulur"* cevabını verecektir. Refii Cevat, matbaaya dönerken bu düşünceleri "deli saçması" olarak nitelendirecektir. Gazeteci arkadaşlarının neler konuştuklarını sorması üzerine, paşanın söylediklerini iletecek ve *"Bu deli değil zır deliymiş."* diyecektir. Refii Cevat Ulunay ve Alemdar gazetesinde yazan Dr. Selahattin Ali, Refik Halit Karay, Hafız İsmail, Muammer Asaf gibi yazarlar Milli Mücadele aleyhinde yazılar yazmaktaydılar. Milli Mücadeleyi yönetenlere "serseri, çeteci" gibi sataşmalarda bulunmaktaydılar. Refii Cevat Ulunay bu yazıları nedeniyle Zafer sonrası 150'likler listesine dahil oldu ve yurtdışına sürgün edildi.[1471] Yıllar sonra afla ülkeye döndü ve anılarını gazeteci Sadi Borak'a anlatırken "O günlerde, o şartlar içinde İstiklâl Mücadelesi'ne atılıp Türkiye'yi kurtarmaktan söz edenlere karşı herkes benim gibi düşünürdü. O günlerde böyle düşünen Tek Adam oydu; Tek Adam" demiştir.[1472] Alemdar'da Milli Mücadele aleyhinde yazılar yazan Dr. Selahattin Ali'nin biyografisine ulaşamadık.. Dr. Selahattin Ali Alemdar gazetesinde 1 Şubat 1920 günü "Nasıl Millileşmeli ve Milliyetperverlik Ne-

1470 Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 4, May Yayınları, Kemal Zeki Gençosman, Niyazi Ahmet Banoğlu, 1971, İstanbul s. 264-266

1471 Necdet Aysal, Türkiye'de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2004, Ankara, s. 183

1472 Sadi Borak; Ata ve İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1983, s. 116.

dir?" isimli bir makale yazmıştı.[1473] Kuva-yı Milliye aleyhine faaliyetlerde bulunan Said Molla, Ali Kemal gibi kişilerin kurucusu olduğu Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti kurucusu olan askeri hekimlikten emekli Dr. Selahattin, muhtemelen Alemdar'da yazan Dr. Selahattin ile aynı kişidir.[1474]

Mustafa Kemal'in Dr. Refik Saydam'ı Anadolu görevine çağırması

Mustafa Kemal birtakım zorluklar sonucunda 9. Ordu Müfettişliği'ne (Kumandanlığı) tayin olduktan sonra yanında götüreceği subayları seçmeye başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya ayrıca "Fahri yaver-i hazret-i şehriyarı" yani Padişah'ın onursal yaveri unvanı da verilmişti. Bu müfettişliğin kurmay başkanı olarak Albay Kazım Dirik'i düşündüğü için o zamanlar bir sabah Şişli'deki evine komşu olan Kazım Bey'in evine uğrar ve gerekirse kendisiyle beraber Anadolu'ya gidip gitmeyeceğini sorar. Kazım Bey, görevi derhal kabul eder ve sonraki gün Genelkurmay'da buluşup tayin işlemlerine başlarlar. Daha sonra Dr. Refik Saydam'ı da göreve davet eder.[1475]

Mustafa Kemal'e bildirilen bir suikast istihbaratı

Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'a götürecek olan Bandırma Vapuru'nun Boğaz'ı geçtikten sonra İngilizler tarafından batırılacağını İngiliz dostlarından duyan İstanbul Osmanlı Bankası müdürlerinden Ermeni asıllı Berc Keresteciyan Efendi Mustafa Kemal'in Samsun'a yola çıkmasından bir gün önce durumu avukat Sadettin Ferit'e (Talay) haber vermişti.

"Siz Paşa hazretlerinin hem avukatı hem dostusunuz, ikaz ediyorum," demişti.

Avukat Sadettin Ferit de sabaha karşı Şişli'deki evde bulunan Mustafa Kemal'e durumu bildirmişti. Ancak Mustafa Kemal programını değiştirmemişti.

Berc Keresteciyan Efendi, Kurtuluş Savaşı boyunca İstanbul'da Kızılay'da çalıştı. Bu sırada Hilâl-i Ahmer 2. Başkanı Hamit Bey'di. Berc Keresteciyan hem Osmanlı Bankası müdürlüğü nedeniyle para yardımı yapmış hem de Anadolu'ya Kızılay aracılığıyla ilaç ve diğer gerekleri göndererek büyük faydalar göstermişti. Atatürk, bu yurtsever Berc efendiye daha sonra "Türker" soyadını vermiş ve doğum yeri olan Afyonkarahisar'dan bağımsız milletvekili olarak seçilmesini sağlayarak ödüllendirmiştir.[1476]

Aynı istihbarat, 9. Ordu Kurmay Başkanı olarak tayini çıkan Kazım Bey'e de gelmiş ve durumu Dr. Refik'le konuşmuşlardı.[1477]

Mustafa Kemal ne kadar parayla yola çıktı?

Sabahattin Selek bu konuda şunları yazmıştır: "Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan hareket edeceği günlerde karargâhına mensup subayların üçer aylık maaşlarıyla bir miktar

1473 Osman Akandere, Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu dergisi s. 43, Bahar 2009, s. 343-406

1474 Tarık ZaferTunaya, Türkiye'de Siyasal partiler Mütareke Dönemi, 2. Cilt, s. 138

1475 Trakya Müfettişi olduğu sırada Kazım Dirik Cemal Kutay'a anlatmıştır. Millet dergisi Sayı 41, 1946'den aktaran Atatürk Ansiklopedisi, May Yayınları, 1971-İstanbul Cilt 4 Atatürk Ansiklopedisi, May Yayınları, Kemal Zeki Gençosman, Niyazi Ahmet Banoğlu, 1971, İstanbul s. 264-266

1476 Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 4, s. 270

1477 Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 4, s. 263

olağanüstü ödenek almak için çok uğraşmıştı. Zaferden sonra tasfiye ettiği siyasî düşmanları onun, padişah tarafından verilmiş önemlice bir para ile Anadolu'ya geçtiğini söylerler. Halbuki bu söylentinin doğruluğunu gösterecek en ufak bir delile henüz rastlanmış değildir. Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'dan ayrıldığı sıralarda Dahiliye Nezaretini işgal eden Mehmet Ali Bey, Paris'te çıkardığı La Republique Enchaîné adlı gazetesinde 9. Ordu Kıtaatı Müfettişine verdiği yirmi beş bin liraya ait makbuzun klişesini yayınlamıştır, işte Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya götürdüğü bütün para bundan ibarettir. Dahiliye Nezareti, örtülü ödeneğinden ödenen bu parayı Mehmet Ali Bey, yanında Emniyet şube müdürlerinden Râdi Bey, olduğu halde, Mustafa Kemal Paşayı Samsun'a götürecek vapura hareketinden biraz önce gelerek bizzat vermiş ve klişesi yayınlanan makbuzu da orada Râdi (Yeğen) Bey yazmıştır.[1478]

Bandırma Vapuru'ndaki üç hekim ve Samsun

30 Nisan 1919 günü Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliği'ne atanması onaylanır ve 16 Mayıs sabahı Yıldız Saray'ına giderek padişahla görüşüp Şişli'deki evine döner. İzmir bir gün önce işgal edilmiştir. Bu sırada Yunan İstihbarat Servisi Mustafa Kemal'in direniş için gittiğini öğrenmiş ve Yunan Askeri Heyet Başkanı Albay Yeoryios Katehadis durumu görüşmek üzere İngiliz işgal gücü Başkomutanı General George Milne'ye bildirmişti. General Milne ise "Bırakınız, gitsin; daha iyi olur. Böylece, tüm Türk direnişini kökünden temizlemek fırsatını sağlamış oluruz" demişti.[1479] İngilizler bu nedenle Mustafa Kemal'i Samsun'a çıkışından itibaren adım adım izlemeye başladılar. Mustafa Kemal'e bölgede asayişi sağlama, silahları toplama ve varsa "Şûra'ları dağıtma görevi verilir. Şişli'deki evde kendisini bekleyen Samsun yolcuları arasında Albay Refet Bele, Albay Kazım Dirik, Albay Arif, Kurmay Binbaşı Hüsrev Gerede, Binbaşı Kemal Doğan, Sıhhiye Reisi Dr. İbrahim Tali, onun yardımcısı Dr. Refik Saydam ve Karargah Tabibi Dr. Behçet Adil Feyzioğlu vardır.[1480] Doktorların rütbe ve görevleri şöyledir: Müfettişlik Sağlık Daire Başkanı Tabip Miralay İbrahim Tali (Öngören), Müfettişlik Sağlık Daire Başkan Yardımcısı Tabip Binbaşı Refik Saydam ve Karargâh Tabibi Dr. Yüzbaşı Behçet Adil Feyzioğlu. Bandırma Vapuru 16 Mayıs 1919 günü öğleden sonra 16.30'da hareket eder. Vapurdaki yolculardan Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Müfettişliği'ne, Albay Refet Bele'yse Sivas'taki 3. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştı. Bandırma vapurunda tam 76 kişi vardı; bunların 21'i subay, gerisi kâtip, er ve erbaştı. 21 de sivil personel gemi mürettebatı vardı.[1481] Bandırma Vapurunun kaptanı İsmail Hakkı Durusu tecrübeli bir kaptandı.

Bandırma Vapurunun yolcuları şunlardı:

- 9. Ordu Müfettişi Mirliva (Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)
- 3. Kolordu Komutanı Erkan-ı Harp Miralayı (Kurmay Albay) Refet (Bele Paşa)
- Müfettişlik Kurmayı Başkanı Erkan-ı Harp Miralayı Manastırlı Kazım (Dirik Paşa) (1880-1941)

1478 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali,s. 207. 8 Baskı, Kastaş Yayınları, 1987 İstanbul
1479 Salahi. R. Sonyel, Kaygılı Yıllar, Remzi Kitabevi, 2012. s. 46
1480 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s. 303, 304
1481 Murat Bardakçı, İşte 19 Mayıs Gerçeği, Hürriyet gazetesi, 22 Mayıs 2005

- Müfettişlik Sağlık Daire Başkanı Tabip Miralay İbrahim Tali (Öngören) (1875-1952)
- Kurmay Başkan Yardımcısı Erkan-ı Harp Kaymakamı (Kurmay Yarbay) Mehmet Arif Bey (Ayıcı Arif) (1882-1926)
- Karargâh Erkan-ı Harbi ve istihbarat ve Siyasi şube Müdürü Erkan-ı Harp Binbaşısı Hüsrev Gerede (1886-1962)
- Müfettişlik Topçu komutanı Topçu Binbaşı Kemal Bey (Doğan) (1879-1943)
- Müfettişlik Sağlık Daire Başkan Yardımcısı Tabip Binbaşı Refik Bey (Saydam) (1881-1942)
- Müfettişlik Baş Yaveri Yüzbaşı Cevat Abbas Bey (Gürer) (1887-1943)
- Dr. Yüzbaşı Behçet Adil Feyzioğlu Efendi (1887-1975)
- Kurmay Mülhakı Mümtaz (Tunay)
- Kurmay Mülhakı Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede) (1886-1943)
- Müfettişlik Piyade subayı Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev) (1884-1940)
- Karargâh Komutanı yaver piyade Yüzbaşı Mustafa Sabri (Süsoy)(1876-1934)
- Asteğmen Abdullah Efendi
- Kurmay Başkanı Emniyet Subayı Piyade asteğmeni Hayati (1892-1926)
- Kurmay Mülhakı 3. Kolordu Komutan Yaveri Piyade Asteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi) (1894-1970)
- Müfettişlik ikinci Yaveri Teğmen Muzaffer (Kılıç) (1897-1959)
- Mülhak Yüzbaşı Rauf
- Yüzbaşı Hersekli Ahmet
- Mülhak Teğmen Zebur Efendi
- Adli Müşavir Ali Rıza Efendi
- Tabur Hesap Memuru Rahmi Efendi
- Tabur Hesap Memuru Ahmet Nuri Efendi
- Alay Katibi Yahya Efendi
- Tabur Katibi Süleyman Efendi
- Hesap Memuru Şükrü
- 1.Sınıf Kâtip Faik Efendi (Aybars) (1880-1945)
- 4. Sınıf Kâtip Memduh Bey (Atasev) (1895-1930)
- Zabit Vekili (yedek subay) Tahir Efendi

Bandırma Vapuru Galata Rıhtımından hareket eder. Öğleden sonra saat 3-4 civarında Kız Kulesinin açıklarında İngiliz kontrolü için bir saat kadar bekler. Hareketten dört saat sonra Bandırma vapuru Boğaz'dan çıkmış ve Karadeniz'in ufak dalgaları vapuru sallamaya başlamıştı. Gece yarısı Binbaşı Hüsrev ve Binbaşı Kemal (Doğan) güvertede bir süre oturdular; ancak hava soğuk olduğundan aşağı indiler ve yataklarına uzandılar. 17 Mayıs 1919 günü de hava kötüydü. Dr. Refik, topçu Kemal, mitralyöz Arif ve Binbaşı Hüsrev bir kamarada oturuyorlar, arada birkaç kelime konuşuyorlardı. Saat gece saat 09.30 sularında İnebolu'ya geldiler. Burada gemiden İnebolu'ya tayin olan mutasarrıf indi. 18 Mayıs öğle saatlerinde ise Sinop'a varıldı. Sinop'a gelince vapurun sallantısı kesildi ve yolcular güverteye çıkarak hava alıp güneşlendi. Mustafa Kemal Paşa, Dr. İbrahim Tali ve Dr. Refik Saydam ve yaverler Sinop'a çıktı. Dr. Refik'in hazırladığı nane suyu yolcuları rahatlatmıştı. Daha sonra tekrar yolculuk başladı ve 19 Mayıs 1919 sabahı

saat 06.00'da, güzel bir havada Samsun'a varmışlardı.[1482] Samsun'a kıyıya gelince Binbaşı Mahmut Ekrem Bey Samsun'dan bir kayıkla gelerek Mustafa Kemal Paşa'yı selamladı ve Samsun'un reji-Tütün iskelesine çıkardı. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a indiğinde hasta olan Mutasarrıf evinden çıkamadığı için karşılamaya gelememiştir. Belediye reisi yoktur. Vekalet eden şahıs da Çarşamba'daki arazisine gitmiştir. Belediye Meclisi azası Hacı Molla Efendi şehir adına kendisine hoş geldiniz demiştir.

Bandırma vapurunda bulunan doktorlardan ikisi, yani Dr. İbrahim Tali ve Dr. Refik Saydam çoğu kaynakta geçtiği halde, Dr. Behçet'in ismi pek geçmemektedir.[1483] Bunun nedeni tam anlaşılamamıştır. Dr. Behçet Bey Samsun'dan Havza'ya, Amasya'ya ve Sivas'a kadar Mustafa Kemal'in maiyetinde bulunmuştur. Sivas'a gelince müfettişlik lağvedilince Sivas Hastanesinde bakteriyolog olarak çalışmaya başlamıştır. Sivas Hastanesi'nde bakteriyolog olarak görev yaptığı sırada akrabası Elazığ Valisi Ali Galip (Mustafa Kemal'i Sivas Kongresi öncesi Sivas'ta tutuklamak isteyen ve daha sonra kaçan Ali Galip (Feyzioğlu) Dr. Behçet'in Elazığ ve Diyarbakır vilayetlerinde sıhhiye müfettişi olarak atanmasını istemiş; ancak sonuç alamamıştır.[1484] Kazım Karabekir Paşa'nın "İstiklâl Harbimiz" isimli kitabında yer alan bir şifrede Elazığ Valisi Ali Galip, Dahiliye Nazırı Adil Bey'e şöyle demektedir: *"Mülga 3. Ordu Müfettişliği maiyetine memur ve esrarına vakıf Doktor Yüzbaşı Behçet Bey'dir. Elazığ ve Diyarbakır vilayetleri Sıhhiye Müfettişliği'ne ikinci sınıf maaşla tayin kılınması..."*[1485]

Dr. Behçet Adil Feyzioğlu, 1887 yılında Kayseri'de doğmuş, ilk ve ortaöğrenimini İstanbul'da bitirmiş, 1903'te Haydarpaşa Askeri Tıbbiye İdadisi'ne girmiş ve 1912'de yüzbaşı rütbesiyle hekim olmuştur. Gülhane'de stajını bitirdikten sonra asistan olmuş; ancak aynı yıl içinde çıkan Balkan Harbi'nde 1. Kolordu baştabip muavinliği, sıhhiye bölüğü, Edirne harekatı ve Edirne Merkez Hastanesi tabipliği görevlerinde bulunmuştur. Birinci Cihan Harbi'nde Çanakkale Savaşı'nda 2. Ordu sıhhiye reis muavinliği yaptıktan sonra Diyarbakır Silvan, Çapakçur ve Kanal harekâtına katılmıştır. Halep'te kaldığı bir sene içinde Prof. Dr. Ziemann'ın idaresindeki Alman Hıfzısıhha kurumuna devam ederek bakteriyoloji stajını yapmıştır. Sivas, Kayseri, Maraş, Gaziantep, Adana ve Afyonkarahisar Askeri Hastaneleri bakteriyoloğu olarak çalışmıştır. 1924'te Şeyh Sait İsyanı'nı bastırmaya sevk edilen kuvvetlerde sıhhiye bölüğü başhekimi olarak bulunmuş, sonra Afyon'a dönmüş ve kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. Dr. Behçet Feyzioğlu Kayseri Memleket Hastanesi'nde bir müddet çalıştıktan sonra bu görevinden ayrılarak Kayseri'de serbest hekim olarak çalışmış, bir süre Kayseri Tayyare Fabrikası Baştabipliği yapmış ve 1975 yılında ölmüştür. İstiklâl Madalyası sahibidir.[1486, 1487, 1488]

1482 Hüsrev Gerede'nin Anıları, Literatür Yayınları, 2. Baskı, 2002, s. 24-27

1483 Zekeriya Türkmen, Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.90

1484 Sadi Borak, Ata ve İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1983, s. 151

1485 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Emre Yayınları, 6.Baskı, s. 486

1486 Ekrem Kadri Unat, Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, 1970, İstanbul, s. 117, 118

1487 Baki Sarısakal, Bilinmeyen Kahraman Gazi Mustafa Kemal Paşa ile 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Behçet Adil Bey www.bakisarisakal.com/

1488 Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, a.g.e. 271

Hüsrev Gerede de anılarında *"28 Haziran 1919, bugün bizim Tabip Yüzbaşı Behçet'in akrabası, eski muhaliflerden Kayserili Kurmay Yarbay Ali Galip ile konuştum"*[1489] diye yazmaktadır.

Refet Bele de Mustafa Kemal ile Samsun'a gitmiştir, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın heyetine mensup değildir. Refet Bele 3. Kolordu komutanlığına atandığı için Mustafa Kemal ile birlikte aynı gemiyle Samsun'a gitmiştir. Refet Bey gemiye son anda ve kaçak olarak binmiştir.[1490]

Mustafa Kemal Samsun'da bulunduğu sıralarda tekrar sıtmaya yakalanmıştı. Bu sıtma türünün Tersiyana cinsi bir sıtma olduğu bir yıl sonra (1920'de) Cebeci Hastanesi'nde yapılan muayenede Dr. Arif İsmet (Çetingil) tarafından teşhis edilmişti. Kanda "plazmodyum" denilen sıtma mikrobu bulunmuştu.[1491]

Mustafa Kemal, Samsun'a geldiğinde burada 200 İngiliz askeri ve başlarında da yüzbaşı K. H. Hurst vardı. Bu subayla da temasa geçtikten sonra İstanbul'a 25 Mayıs 1919 günü bölgenin durumuyla ilgili bilgi veren mesaj gönderdi.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya büyük ümitlerle olduğu kadar önemli endişelerle de yüklü olarak gelmişti. Samsun'da edindiği ilk bilgiler ise pek de hoş şeyler değildi. Samsun'a iki gün önce (17 Mayıs) yüz kadar İngiliz askeri daha gönderilmişti. Bu askerlerle beraber gelen iki İngiliz yüzbaşısının Sivas'a kontrol subayı olarak gideceklerini öğrenmişti. Halkı, Pontuscu çetelerden tedirgin ve yılgın bulmuştu. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini bir başlangıç sayıyor ve bunun arkasından İtalyanların Antalya ve Konya taraflarında askeri işgali genişletmelerini, Samsun ve Trabzon'a Yunan veya diğer işgal kuvvetlerinin çıkmalarını mümkün görüyordu. Doğu bölgesi için ayrıca endişeleri vardı ve bu hususta bazı haberler almıştı. Asayişin sağlanabilmesi için jandarmayı çok yetersiz bulmuştu.[1492]

İzmir'in işgalinde Dr. Yarbay Şükrü, Dr. Fehmi ve Eczacı Ahmet Bey'in şehit edilmesi

İzmir'e Mondros Mütarekesi sonrası 6 Kasım 1918 Çarşamba günü İngiliz savaş gemileri gelmiş ve yerli Rumlar İngiliz kumandan Dixon'a kutsal sayılan ekmek ve tuz sunmuşlardı. Türk düşmanı Rum Dr. Stefanopulos bu sırada arkasına taktığı binlerce kişiyle, elinde Yunan bayrağı, Kordon'dan Metropolithane'ye kadar en önde yürümüş ve elindeki bayrağı kiliseye çekmişti. Reji müdürü Kartalis ve Dr. İpsaltos da ellerinden gelen kötülüğü yapmakta geri kalmamışlardı.[1493]

Moralizade kardeşler bu taşkınlıkları görünce hemen o gün "İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye" cemiyetini kurma kararı aldılar. Bu cemiyette Halit ve Nail Moralizade (Moralı), emekli binbaşı Hüseyin Lütfi, banka müdürü Sami ve Abdurrahman Sami

1489 Hüsrev Gerede'nin Anıları, a.g.e. s. 43
1490 Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm, İletişim Yayınları, 2012 İstanbul s. 164
1491 Bedi Şehsuvaroğlu, Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hür yayın, 1981, İstanbul, s.9
1492 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, s. 195, Kastaş Yayınları, 8. Baskı, 1998
1493 Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken Hasan Tahsin, Show Kitap Yayınları, Aksoy Yayıncılık, 1998, İstanbul, s. 10

Bey vardı.[1494] Bu sırada Mahmut Celal (Bayar) Bey, Dr. Hacı Hasanzade Ethem Bey'i bu derneğin kuruculuğu için ikna etti ve toplantı yapmaya başladılar. Doktor Menekşelizade Hüsnü (1867-1932) Bey de İzmir'in işgal edileceğini öğrenince büyük bir heyecanla toplantıya katılmıştı. Eczacı Süleyman Ferit (Eczacıbaşı, Eczacıbaşı İlaç Sanayi'nin kurucusu) de bu toplantılara katılmaktaydı.[1495] Celal Bey, Dr. Hasanzade Ethem Bey ve eczacı Süleyman Ferit bu cemiyetin örgütlenmesine aktif olarak katıldılar.[1496] Dr. Behçet Uz'sa İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul temsilciliğini yapıyordu.[1497] Cemiyet 1 Aralık 1918'de resmen kuruldu ve 17-19 Mart 1919'da Ege çapında bir kongre düzenledi. Ege'den gelen müftüler ve ileri gelenlere işgal olacak olursa bölgelerinde milis kuvvetleri kurmaları gerektiği anlatıldı. Delegelerden birisi Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendiydi ve ilerde Denizli'de Kuva-yı Milliye'nin fitilini ateşleyecekti. İzmir'in işgal edileceğini öğrenen yurtseverler Muscvi Maşatlığında (sonradan Bahri Baba Parkı) toplandılar ve kendilerine "Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi" adını verdiler. Örgüt 14 Mayıs 1919'da aynı yerde çok sayıda insanın katıldığı bir miting düzenledi. Bu toplantı için hazırlanan bildirileri dağıtanlardan birisi Dr. Nazifi Şerif Nabel idi.

Öte yandan Mart ayının (1919) sonlarına doğru yine İzmir'de Muhacirin-i İslamiye Müdafaa-i Hukuk ve Teavün Cemiyeti kuruldu. Derneğin başkanı Operatör Doktor Hüseyin Bahtiyar idi. Bu dernek göçmenlerin "*hukuk-ı tarifiyesini müdafaa ve muhtac-ı muavenet*" esasına dayanıyordu. Derneğin ilk kongresi 30 Mart 1919 tarihinde Milli Kütüphane'de yapılmış ve bu toplantıda Hukuk-u beşer gazetesi sahibi Hasan Tahsin de bir konuşma yapmıştı. Bu derneğin 20 Nisan 1919 tarihinde müdürü Dr. Necip Halil idi.[1498]

İzmir'e Mondros Mütarekesi sonrası ticaret için gelen Hasan Tahsin (gerçek adı Osman Nevres) ve Yeniköylü Dr. Avni Muhittin burada önce Hukuk-u Beşer ve daha sonra da Sulh ve Selamet gazetesi çıkarmışlardı. Gazetenin mesul müdürü Dr. Avni Muhiddin idi. Aynı yerde Sulh ve Selamet Cemiyeti de kurmuşlardı.[1499] Emperyalist ülkeler ve özellikle İngiltere mütarekede maşa olarak kullandıkları Yunanlıları İzmir'e çıkmaya ikna etmişlerdi. Bu işgalin bazı işaretleri önceden seziliyordu ve söylentileri ortada dolaşmaya başlamıştı. İzmir'de bulunan ve hem Vali hem 17. Kolordu kumandanı olan Nurettin Paşa, "Yunanlılar İzmir'e çıkarsa kan dökülür," diyerek sert bir açıklama yapmıştı. Ancak Tevfik Paşa hükümeti yıkılıp yerine Damat Ferit Paşa hükümeti gelince görevine son verildi ve onun yerine gelen teslimiyetçi Vali Kambur İzzet ve ve Damat Ferit Hükümeti'nin adamı olan Ali Nadir Paşa İstanbul Hükümetinden "İşgale Uyun" emri almış, işgale karşı konulmaması için 17. Kolordu birliklerine emir yayınlamıştı. Ali Nadir Paşa bununla da kalmamış, işgalin bir gece öncesinde, yani 14 Mayıs 1919'da bütün subayları evlerinden getirterek kışlada toplanmalarını sağlamıştı.[1500] İzmir Valisi

1494 Nurdoğan Taçalan, a.g.e. s. 107
1495 H. İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, Cilt 1, s. 347
1496 Yaşar Aksoy, Bir Kent Bir İnsan s. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları, Nejat Eczacıbaşı Yayınları, 1986 s. 150
1497 Nail Moralı, Mütarekede İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, Aralık 2002, s. 139
1498 Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayını, Yayın No: 88, Ankara, 2007, s. 55
1499 Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Bilgi Yayınevi, 2007 Ankara, s. 155
1500 Yaşar Aksoy, a.g.e. s. 155

Kambur İzzet de "Yunan birliklerinin özel bir tören ve saygı ile kabulünü" isteyen bir genelge yayınlamıştı. Bu nedenlerden dolayı subaylar direnmek yerine, ertesi gün kışlanın pencerelerinden işgali seyretmek zorunda kalmıştı. Oysa İzmir'de bulunan 56. Tümen askerleri o sırada bir direniş için örgütlenebilirdi ya da en azından Manisa tarafına çekilerek, ileride yapılacak bir karşı koyma için kullanılabilirdi.

Yunanlılar işgalden çok önce 20 Ocak 1919 tarihinde Amphitriti adlı Yunan hastane gemisi İzmir'de gezici ekipler kurmak amacıyla Dr. Canokasi yönetiminde İzmir'e geldi ve 3 dispanser açtı. Bu hastane gemisinde ilaç sandıkları içinde silah, cephane ve subay üniformaları bulunuyordu. İzmir Sıhhiye Müdürlüğünde Sıhhiye müfettişi olarak çalışan Dr. Ali Agâh bunların yaptıkları propagandaları üst makamlara bildirdi. Yunanlılar İzmir'e 12 bin kişilik bir tümen çıkaracakları halde son derece endişeliydi. İzmir'deki Türk garnizonunda 3 bin kişilik bir asker olduğunu zannediyorlardı. Gerçekten de kazan mevcudu bu kadardı ancak Mondros Mütarekesi nedeniyle İzmir'de silahlı asker sayısı 200 kişiyi geçmiyordu.

O zamanlar "Üç Yüceler" denen Amerikan Başkanı Woodrow Wilson, İngiltere Başbakanı David Lloyd George ve Fransız Başbakanı Georges Clemenceau, Yunanistan'ı "Rum azınlığı özgürlüğe kavuşturmak ve bu bölgenin İtalyanlar tarafından işgalini önlemek gibi nedenlerle işgal için özendirmişlerdi.[1501]

15 Mayıs 1919 sabahı Yunan askeri birlikleri, Amerikan, İngiliz, Fransız ve Yunan Savaş gemilerinin korumasında iki vapurdan indi ve dubalar yoluyla Punta İskelesindeki Avcılar Kulübü önünden rıhtıma çıkınca İzmir metropoliti tarafından takdis edildiler ve bir resmigeçit yaptılar. Bu sırada bütün kilisclerin çanları çalıyor, limandaki vapurların düdükleri durmadan ötüyordu. Rumların oturdukları Frenk Mahallesi, birinci ve ikinci Kordon, Liman ve Pasaport semtleri Yunan bayrakları ve Venizelos'un resimleriyle donatılmıştı. Müslüman mahallelerindeyse ölüm sessizliği vardı.[1502]

Takdis ve geçit resmi bittikten sonra iki Yunan Efzun taburu Kokaryalı'ya (Güzelyalı) doğru saat 10'da yürümüş ve Kemeraltı girişindeki üstü otel altı kahvehane olan, adına Askeri Otel veya Kıraathane denilen binanın önüne gelmişlerdi. Bu sırada bir kafile yerli Rum ve onların başındaki şişman biri elindeki tabancayla devamlı olarak oradaki Türklere hakaret ediyordu. Askeri Kıraathanenin köşesini döndüklerinde Giritli Kara Tahsin adında biri tabancasını ateşledi. İlk atışı boşa gitti. İkinci atışta bu şişman yerli Rum'u vurdu. Bu sırada onun yanında bulunan komiser muavini Hüseyin Efendi Efzon alayının sancağını taşıyan uzun boylu iri yarı bir Yunan askerini öldürdü. Ancak orada bulunan yerli Rumlar tarafından şehit edildiler. Bunlar cezaevi müdürü Nuri Bey tarafından tahliye edilerek silahlandırılmış ve görevlendirilmiş gençlerdi. Bunun üzerine tüm Efzon taburu rıhtıma doğru geri kaçmaya başladı. Bu olayın canlı tanığı Şükrü Oğuz Alpkaya daha sonra Yörük Ali Efe'nin yanında milis olarak çalışmıştı.[1503] O'nun anlattığına göre gazeteci Hasan Tahsin ilk kurşunu atmamıştı, O Konak meydanında değil,

1501 Salahi. R. Sonyel, Kaygılı Yıllar, Remzi Kitabevi, s. 45
1502 Rahmi Apak, İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1990, Ankara, s.5,6
1503 Şükrü Oğuz Alpkaya, Yörük Ali Efe, Derleyen Atilla Oral, Demkar Yayınevi, 2009, İstanbul, İstanbul, s. 10-11

Rum mahallesinden geçerken şehit edilmişti.[1504] Celal Bayar'da ilk kurşunu atanın Hasan Tahsin olmadığını ancak saatçi Aziz Efendi adında malul ve kambur olan ve handa çalışan bir kişi olduğunu söyler.[1505] İsmail Kalender adlı bir Radoviç muhacirine göre ise ilk kurşunu hapishaneden çıkan Menderes köylerinden Arap Rasim adlı bir genç atmıştı. Milli Mücadele'de ilk kurşun ise aslında 31 Ekim 1918 günü Hatay'ın Dörtyol ilçesinin Karakese köyünde Mehmet Çavuş tarafından Fransızlara karşı atılmıştır.

Bu olaylardan sonra toparlanan ve öfkeyle dolu olan Yunan askerleri Hükümet konağına ve Kolordu Karargâhı kışlasına (Sarıkışla) ateş açmaya başladı. Ateş kesildiği bir sırada Ali Nadir Paşa, Teğmen Celâl (Dinçer)'den pencereden dışarı bir mendil sarkıtmasını istedi. Mendili sarkıtan Teğmen Celâl kolundan yaralandı. Bu sırada Kolordu kurmay başkanı Abdülhamid ve 56. Tümen kumandanı Hürrem Beylerdi. Bunun üzerine Ali Nadir Paşa, perdelerden birini sökerek bir sırığa bağladı ve pencereden salladı. Ateş kesilip de Yunan subaylarından, ateş edilmeyeceğine dair şeref sözü aldı. Yunan askerleri süngü takmış olarak kışlaya girdiler.. Yüzlerce başıbozuk yerli Rum da kışlaya doldu. Bu Rumlar ilk rastladıkları Türk subaylarını dipçiklerle yere yatırarak üstlerini başlarını soydu. Bu esnada durumu gören bir kısım subay pencerelerden kaçmış; ancak çoğu Ali Nadir Paşa'yı takip etmek zorunda kalmıştı. Ali Nadir Paşa elinde beyaz bir bayrakla kışladan çıkmış en önde gidiyordu. Arkasından, Askerlik Dairesi Başkanı Albay Süleyman Fethi, 56. Tümen Kumandanı Hürrem, Kolordu Kurmay Başkanı Abdülhamit Beyler ilerliyordu. Daha geride subay ve astsubaylar, en arkada askerler bulunuyordu. Ateş etmeyeceğine dair şeref sözü veren küçük rütbeli Yunan subayı Ali Nadir Paşa'nın şakağına tabancayı dayamış ve yüzüne üç tokat atmıştı. Şaşkınlığını yenemeyen Ali Nadir Paşa'nın bu sırada kalpağı yere düştü. Damat Ferit'in paşası, hiçbir direniş göstermememin cezasını görmeye başlamıştı. Yunan Teğmeninin tokadı Kolordu kurmay başkanı Abdülhamid ve 56. Tümen kumandanı Hürrem Bey'in de suratına indi. Diğer subaylara da yumruk ve tokat atılmış, kalpakları yerlere atılmış ve paraları gasp edilmişti. Sonra subaylar ikişerli sırayla ve üzerlerindeki kaputları, ayaklarındaki çizmeleri çıkararak kışladan çıkmaya ve Pasaport'a kadar yürümeye zorlandı. Dışarı çıkar çıkmaz yüzlerce yerli Rum bu kafileyi sararak, yürüyen subaylara taş, sopa, demir ve taşlarla kudurmuşçasına saldırdı. Zabitler daha sonra saat kulesinin dibine dizildikten sonra başlarındaki kalpakları yere atılıp çiğnendi sürekli olarak hakarete ve saldırıya uğradılar. Bir Yunan çavuşu Nadir Paşa'yı dipçiğiyle dürterek *"Zito (Yaşasın) Venizelos! Bağır sen de,"* diye söylendi. Paşa etrafına bakmıyordu. Yerli bir Rum *"Duydun söylediğini çavuşun, bağır; Zito Venizelos!"* diye söylendi. Çavuş dipçikle Paşa'nın göğsünü dürtüyordu. Nadir Paşa sessiz şekilde *"Zito Venizelos,"* dedi. Bir Yunan askeri 17. Kolordu Askerlik Daire Başkanı (Kolordu Ahz-i Asker Heyet-i Reisi) Miralay Fethi'nin kalbine süngüsünü dayamıştı, bir başka Yunan askeriyse tabip yarbay (kaymakam) Şükrü Bey'in önüne dikildi ve ondan *"Zito Venizelos"* diye bağırmasını istedi. Dr. Şükrü Bey göğsünü şişirdi ve gözlerini Yunanlının gözlerine dikti. Fethi Albay bu sırada *"Kato Venizelos!"* diye bağırdı. Yunan askeri Fethi Bey'in kalbine süngüsünü sapladı, Fethi Bey ağır yaralandı ve Sarıkışla telgraf çavuşu İzzet Altınkalem tarafından Konak meydanı

1504 Rahmi Apak, a.g.e. s.7-9
1505 Celal Bayar, Ben de Yazdım, Sabah Kitapları, 6. Cilt, 1997 İstanbul, s. 51

yakınındaki Gureba-i Müslimin Hastanesi'ne taşınarak doktorlara teslim edildiyse de 3 gün sonra şehit oldu. Dr. Kaymakam Şükrü Bey (Tansu) (1890-1919), yukarı kaldırdığı ellerini indirdi ve o da *"Kato Venizelos!"* diye bağırdı. Süngü onun da kalbine saplandı ve yere düştü. Kato Venizelos, *"Kahrolsun Venizelos!"* demekti.[1506]

Şehit Dr. Şükrü Bey, Çanakkale Gazisiydi. Kaymakam Dr. Şükrü Bey'in oğlu Avukat Muzaffer Tansu anılarında Karantina semtinde oturduklarını babasının o gün karnesini alacak olan oğluyla bir faytonla Konak'taki Sarıkışla'ya gittiklerini silahlar patlayınca annesinin onu emirber neferle Askeri Hastaneye gönderdiğini ancak Yunan askerleri geldiğinden kaçarak eve geldiklerini anlatır.[1507] Şehit Dr. Yarbay Şükrü (Tansu) (1897-1919) Bey'in oğlu Avukat Muzaffer Tansu babasının Balkan ve Çanakkale Savaşı hatıralarını "Konuşan Hatıralar" isimli kitapta 1974 yılında yayınlamıştır. Bu kitapta anlattığına göre Kaymakam Dr. Şükrü Bey'in ailesi onun şehit olduğunu en geç öğrenenlerden olmuşlardı. Bütün araştırmalarına rağmen Dr. Şükrü Bey'in cesedini bulamamışlardı. Denize atıldığı söylendiği için annesi denize dalgıçlar indirmiş, aratmış ancak cesedi bulunamamıştı. Daha sonra aile İstanbul'a taşınmıştı.[1508]

Bu saldırıda ayrıca bir kurmay subay, 15 subay ve 6 er şehit düşmüştü. Cesetleri rıhtım boyunca sürüklenerek denize atıldı. Dipçik darbesi almamış veya yaralanmamış subay yoktu... Harbiye Nezareti Şimendifer Şubesi Müdürü Yarbay Cemil dipçik darbesiyle kaşından, kurşunla bacağından ağır yaralanmış, Türkçe bilen bir Yunan subayına *"Ya hastaneye gönderin yahut beni öldürün, bu işkenceye son verin,"* demişti. Yunanlı subay *"Türk için hastane yoktur,"* demiş ve onu zorla ayağa kaldırarak iki süngü dürtüsüyle şehit etmiştir.[1509] Kolağası Necati Bey'se 8 yaşındaki oğluyla birlikte katledildi. Bu sırada yağan şiddetli yağmur yüzünden katliam devam edemedi. Kafile Patris gemisine bindirilip hayvan ahırına konuldu.[1510]

İlk saldırılarda Süleyman Fethi Bey, Kaymakam Doktor Şükrü (Tansu) Bey, Kolağası Hüseyin Necati Bey, Yüzbaşı Nazım Bey, Eczacı Yüzbaşı Ahmet Vasıf (Sicil: 1316-9, 17. Kolordu Ecza Deposu Müdürü, Fahrettin Altay'ın teyzesinin kocası), Doktor Fehmi Bey, Mümeyyiz Nadir Bey, Mümeyyiz Ahmet Hamdi Bey'de süngülenerek şehit edildiler.[1511]

Şehit edilen doktor Fehmi Bey hakkında daha fazla bilgi bulamadım. Eczacı Yüzbaşı Ahmet Bey ise Fahrettin Altay Paşa'nın teyzesinin kocası olduğu onun "On Yıllık Savaş" isimli kitabında anlatılmaktadır.

Daha sonra subayların evleri yağmaya uğradı, eş ve çocuklarına tecavüz edildi.[1512] Haydar Öktem'in "Anadolu" ve "Duygu" gazeteleri yakılıp yıkıldı. Bu sırada İzmir Sıhhiye Müdürü olan Dr. Nazifi Şerif Nabel (Nisan 1919'da Sıhhiye Müdürü olmuştu) Yunanlıların hücumuna uğramış ve yaralanmıştı. Dr. Nazifi Şerif Nabel bu nedenle İzmir

1506 Nurdoğan Taçalan, a.g.e. s. 181
1507 Pelin Böke, İzmir 1919-1922 Tanıklıklar, Tarih Vakfı Yurt Yayını2006 İstanbul, s. 39
1508 Avukat Muzaffer Tansu, Konuşan Hatıralar, Ankara 1974 Aydın Matbaası s. 16
1509 Nurdoğan Taçalan, a.g.e. s. 182
1510 Rahmi Apak, a.g.e. s. 10
1511 Yaşar Aksoy, Hasan Tahsin'in Anlamı, 7 Eylül 2009 İzmir Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Sempozyumu, İzmir Bildiri Kitabı İzmir Büyükşehir Belediyesi yayını, 2010
1512 Yaşar Aksoy,a.g.e. s. 171

Memleket hastanesinde tedaviye alındı. Dr. Nazifi Şerif Nabel (ilerde TBMM Antalya milletvekili) daha sonra Atatürk'ün isteğiyle işgal altındaki Bursa'da istihbarat yapması için Bursa hastanesinde görevlendirildi.[1513] Bu saldırılar ve yağma sırasında Dişçi Mehmet Ali, Operatör Esat, Doktor Nazifi Şerif ve Doktor Fuat Cevat (veya Cevdet) Bey'lerin klinikleri de tamamen yağma edilmiştir.[1514] Çocuk Hastalıkları Uzmanı Dr. Ali Agâh Dinel ise Bornova'da dövülmüş ve hapsedilmişti.[1515] 17. Kolordu emrindeki askeri hastane operatörü Yüzbaşı Dr. Nihat Sezai (Güran) Kordonboyundaki bir evde Yunan askerleri tarafından süngülenmiş ve Komonos Rum Kızılhaç hastanesinde tedavi edilmişti. Dr. Nihat Sezai Güran bu hastaneden kaçarak İstanbul'a gitti ve Hilâl-i Ahmer'e başvurarak Trabzon'a gönderilen İmdat heyetine başkanlık yaptı ve orada 2 yıl çalıştı.[1516] Askeri Hastane baştabibi Dr. Esat Bey'in eşinin Rum olması nedeniyle hastane tahrip edilmemişti. Askeri Hastanede bakteriyolog Binbaşı Dr. Ali Haydar Bey ve Paris'ten gelen Dr. Nevzat Bey çalışmışlardır.[1517]

Bu sırada Hükümet Konağındaki işbirlikçi Vali de ateş nedeniyle pencereden beyaz bayrak sallamış, içeri giren Yunan askerleri bazı memurları soymuş, öldürmüş ve hakaret etmişlerdi. Papaz Hirostomonos, bu sırada valiye bağırarak "*Hak ettiniz*" diyordu. *"Yunan askerine ateş ettiniz! Adamın elini böyle kırarlar! Biz adalet getiriyoruz,"* diye bağırıyordu.[1518] Vali Kambur İzzet olaydan sonra yazdığı rapordu durumu şöyle anlatır:

"Memurların talebi ve istekleri üzerine pencereden bir beyaz bez uzattık derhal ateş altına aldılar, sonra hemen üzerine diğer bir bezi astık ve kapıları da açtık, derhal içeriye süngülerle hücum ettiler. Ben hemen mevki-i resmiyeme geçtim, memurlarım da etrafımı aldılar, bu sırada odaya da süngülü askerler girdi, hepimizi süngülerle tehdit ederek önlerine katıp aşağı indirdiler ve ellerimizi kaldırtarak ve "Zito Venizelos" dedirterek enva-ı hakaretle sevk etmeğe başladılar. Kimsenin üzerinde başında bir şeyi kalmadı, hep soydular ve hiçbir fes kalmadı, hep yırttılar.

Ben valiyim dedim, kimseye meram anlatmak kabil olmadı. Yolda birkaç Yunan zabitine müracaat etmek istedim, dinletemedim. Böylece rıhtım üzerinde tekmil memurlarımla enva-i hakaretle sevk olunuyordum. Rıhtımda biri beni tanıdı, o sırada oradan geçen Yunan Konsoloshanesi memurlarından Ayadimis de beni gördü, bunların müdahalesiyle beni ve oğlumu kafileden ayırdılar, orada biz kaldık, diğerlerini o hakaret ve şiddet içinde sevk edip götürdüler."

Evraklarını almak için geri dönen İzzet Bey, Hükümet Konağının yağmalandığını ve merdivenlerde cesetlerle, can çekişmekte olan insanların bulunduğunu görmüştür. Daha sonra oğlu Seyfi ile beraber bir Yunan torpidosuna giden İzzet Bey, önceleri kötü

1513 Haydar Rüştü Öktem, Mütareke ve İşgal Anıları, hazırlayan Zeki Arıkan, Türk Tarih Kurumu, 1991, Ankara, s. 86

1514 Bülent Durgun, Kurtuluşundan Sonraki İlk Günlerde İzmir'de Sosyo-Ekonomik Durum, ÇTTAD, XI/23, (2011/Güz), s.s. 3-33

1515 Mevlüt Çelebi, İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi, Atatürk araştırma merkezi, Ankara, 2010, s. 17

1516 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1964, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 36

1517 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği tarihi, Cilt 3, s. 3

1518 Rahmi Apak, a.g.e. s.76

muameleye maruz kaldığını ancak daha sonra Amiral Calthorpe ve James Morgan'ın müdahalesiyle bu hakaretlerin sona erdiğini ifade etmektedir. Yunan torpidosunda üç saat kaldıktan sonra serbest bırakılan İzzet Bey, Karantina semtindeki evine gitmiştir. 16 Mayıs günü Hükümet Konağına giden ancak Yunan askerleri tarafından içeri alınmayan İzzet Bey, İngiltere Konsolosluğuna gitmiştir. Daha sonra Hiristomonos tarafından evinde ikna edilerek 3 gün sonra Yunanlıların Valiliğini yapmaya başlamıştır.[1519]

İzmir'in işgalinin ilk üç gününde 20 üst rütbeli subay, 400 asker ve 2000'den fazla sivil şehit edildi, şehitlerin cesetleri denize atıldı. Irza geçme ve tecavüz olayları özellikle asker ailelerine uygulandı. Bir kısım İzmir halkı şehirden kaçtı. İzmir halkı daha sonraki günlerde denizden iki hafta boyunca Yunanlıların katlettiği Türklerin cesetlerini toplamak zorunda kaldı.

İşgal komutanlığının yaptığı bir diğer iş de İzmir Milli Kütüphanesi'nin yönetim kurulunu feshederek adının *"İslam Kütüphanesi"* olmasını istemesiydi. Bu kütüphaneyi kuran eczacı Süleyman Ferit yönetim kurulundan alındı. Yunanlılarla işbirliği içindeki Hürriyet ve İtilaf Partisi İzmir Başkanı avukat Sadık Bey'in önerisiyle kütüphanenin ismindeki Milli sözü kaldırılıp atılmıştı. Celal Bayar anılarında bu olay için *"Türk olmayan unsurlar bu teşebbüsten memnun olmuşlardı. Bazı hocalar bunun mesleki itibarlarını kuvvetlendireceğini sanmıştı. Bu isim Yunanları sinirlendiriyormuş... Yunanlılar ve her istilacı devlet, girdiği yerde Milli ve Türk kelimesini, onun benliğiyle birlikte unutturmak istiyordu,"* demiştir.[1520]

Yunanlıların İzmir'in işgalinden sonra Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Askeri Hastaneye el koydular. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu durumu Uluslararası Salib-i Ahmer (Kızılhaç) cemiyetine şikayet etmişti. Askeri hastaneye "Birinci Yunan Askeri Hastanesi" yerleşmiştir.[1521]

İzmir'in işgalinde görevini yapan tek zümre telgraf memurlarıdır. Bu adsız kahramanlar "İlhakı Red Heyet-i Milliyesi'nin telgraflarını bütün Anadolu'ya yaydıkları gibi İzmir'de Yunanlıların yaptıkları zulümleri kelle koltukta gizlice bütün telgraf merkezlerine yanık sözlerle duyurdular. Böylece milli bilinçlenmenin tohumlarını attılar.[1522] Bu sırada Aydın'da bulunan Dr. Mazhar Germen başkanlığında bir toplantı yapılmış; ancak halk şüphe içinde olduğundan toplantıya yeterince katılım sağlanamamıştı.[1523]

İşgal günü tek kurşun atmadan İzmir'i Yunanlılara teslim eden Ali Nadir Paşa daha sonraları Damat Ferit Hükümeti'nin kurduğu ve milli direnişi bastırmak isteyen Kuvayi İnzibatiye'de çalıştığından Cumhuriyet kurulduktan sonra "150'likler" listesine girerek vatandaşlıktan çıkarılmıştır.[1524]

İzmir'de bulunan 56. Tümen tek kurşun atmadan Yunanlılara teslim edilmişti. 17. Kolordu kumandanı Ali Nadir Paşa bu tümenin Yunan askerleriyle çatışmaya girmesine

1519 Mehmet Karayaman, İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali, ÇTTAD, VI/15, (2007/Güz), s.s. 3-18

1520 Celal Bayar, Ben De Yazdım, 6. Cilt, Sabah Yayınları, 1997 s. 57

1521 Mehmet Karayaman, 20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2008 İzmir, s. 23, 85

1522 Kamil Erdaha, Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, 1975 s. 405

1523 Mahmut Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti, Başnur Matbaası, Ankara, 1971 s. 327

1524 Turgut Özakman, a.g.e. s. 15

izin vermemişti. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa, Kurmay Başkanı Abdülhamid ve 56. Tümen kumandanı Hürrem Bey hapsedildikleri gemiden alınarak iki saat zarfında İzmir'in terk ve tahliyesi için gereken tedbirleri almak amacıyla Kışlaya getirildi. Diğer askerler Kışlaya nakledildi. Evli olanların memleketlerine gitmelerine izin verildi. Bekar olanlar Kışlada alıkonuldu. İşte bu tümenden arta kalanlar, önce İzmir limanında bekleyen Patris isimli geminin ambarında 48 saat aç susuz bekletildiler daha sonra "Timiskoli" adlı bir Yunan şilebiyle içinde Ali Nadir Paşa olmak üzere ve "Leon" torpidosunun koruması altında Bursa Mudanya'ya getirilip 25 Mayıs 1919 günü karaya boşaltılmıştı. Bu sırada Mudanya'da sorgu hakimi olan Abdullah Galip Tokça daha sonra yayınladığı anılarında bu olayı şöyle anlatıyor:

"Kaymakam ve bir kısım memurlarla İskele dolayındaki Liman Dairesi'nde bekliyorduk. Sonunda kolordu komutanı olan Nadir Paşa birkaç rütbeli subayla ve bir sandalla gemiden çıkarak bizim yanımıza geldiler. Nadir Paşa, olayları, yani İzmir'in işgalini anlatarak Harbiye Nezaretinden hiçbir emir verilmediği için sorumluluğun Harbiye Nezaretine ait olduğunu elemle anlatırken, kapıda pek üzgün bir halde rütbesi binbaşı veya yarbay olan bir kişi sert ve üzgün tavırla karşılık vererek:

"– Paşam, Paşam! Bu facianın ve felaketin başlıca yaratıcısı sizsiniz. Koca bir ordunun idaresi size aittir. Emir beklemeye lüzum yoktur. Böyle ani olaylarda komutanlar, kendi yetkilerini kullanarak ve gerektiğinde her türlü fedakarlığı yaparak bir çare bulurlar ve hatta ölürler. Biz şimdi kabahati birbirimize yüklemekle sorumluluktan kurtulmuş olamayız. İzmir'in işgalinde ve işgali halinde yapılacak birçok tedbirler vardı" diyerek kapıdan ayrılıp gitmişti. Askerlerin bir kısmı burada dinlendikten sonra Mudanya'dan Bursa'ya gitmişlerdir. Ancak Hürriyet ve İtilaf Partisinin Bursa Valisi Gümülcineli İsmail bu subay ve askerlere çok kötü davranmıştır. İzmir ve civarından Bursa'ya gelen subay ve ailelerine de kötü davranan bu vali zamanında aileler ve erler camilere yerleştirilmişti".[1525]

Mudanya'daki olaya şahit olan Halil Parmaksızoğlu ise anılarını şöyle anlatır:

"Seyr-i Sefain'in Bandırma adlı küçük gemisi Yunan şilebinden asker boşaltıyordu. Şilebi boşaltmak için birkaç sefer yaptı. O zavallı askerleri bir görsen, ne üstte vardı, ne başta... Karaya çıkınca eğilip toprağı öpüyorlardı. Bunlardan birini tanıyordum. Adı Cemil'di. "Bu ne hal?" diye sordum ona. Ağlamaklı bir halde, "Sorma Allah kurtardı bizi" dedi. Bunlardan bir kısmı Mudanya'da kaldılar. Çavuş Camisine yerleştiler. Orayı karargah yaptılar. Başlarında Şükrü adında bir mülazım ve bir de yüzbaşı vardı. Bu birliğe sonradan katılan Mudanyalı Şükrü Çavuş 25 Haziran 1920 günü Mudanya'ya çıkarma yapan İngilizlere karşı tek başına savaşmış ve İngiliz birliğinin başındaki bir binbaşı ile bir yüzbaşı ve bir astsubayı vurmuştu. İngilizler ateş edenin tek kişi olduğunu görünce hepsi birden ateş edip onu şehit etmişlerdi." [1526]

Bu 56. Tümen'in kalıntısı askeri birliğin başına 27 Haziran 1919 tarihinde Bursa'ya gelen Miralay Bekir Sami (Günsav) kumandan olur. Bekir Sami Albay Bursa ve Ege'de Yunanlılara karşı direnişi örgütlemeye başlar.

1525 Cemalettin Taşkıran, Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirleri, Platin Kitap, s. 16, 17

1526 Yılmaz Akkılıç, Bursa'da Yakın Zamanlar, Bursa Ticaret Borsası yayını, 2006 Bursa, s. 60, 66

XII. Bölüm

Erzurum-Sivas Kongreleri, Ankara'da Mustafa Kemal ve hekimler

Samsun'dan hareket ve Amasya yolculuğu

Samsun'da İngiliz askerlerinin varlığı Mustafa Kemal'i rahatsız etmiş ve kendini güvende görmeyerek Havza'ya gitme kararı almıştı. Mustafa Kemal Paşa 25 Mayıs-13 Haziran 1919 tarihleri arasında Havza'da kalmıştı. O ve yanındakiler üç tane hurdası çıkmış Benz otomobille 25 Mayıs 1919 günü saat 09.00'da Samsun'dan hareket ettiler ve üç saat sonra ancak Havza'ya vardılar. Otomobiller defalarca yollarda kalmıştı. Kavak ilçesine iki buçuk saatte gelebildiler. Mustafa Kemal burada halkla konuşma yaptı.[1527] Mustafa Kemal Paşa'nın otomobili Karageçmiş köyü civarında iyice bozulunca yayan yürümeye karar verdi. Kazım Dirik bu olayı anılarında şöyle anlatır:

"Şoförümüz Müslüman olmayan yaşlıca bir adamdı. Yollar yeni yağmurdan çıkmış, berbattı. Otomobil haraptı. İkide bir duruyor, arıza yapıyor, tekrar yol alıyorduk. Mustafa Kemal şoförün yanında oturuyor, zaman zaman direksiyonu eline alıyordu. Arkada benimle doktor Refik (Saydam) ve İbrahim Tali (Öngören) oturuyorduk. Fakat ne olduysa oldu, yan gözle bakışarak anlatmak istemediğimiz korkumuz başımıza geldi. Makine bir dönemeçte bir daha kolay kolay harekete gelemeyecek halde durdu, kaldı. Bize yapacak iş, inmek ve beklemekti. Mustafa Kemal Paşa, Havza'ya gidebilmek için yeni bir araç bulmak ihtiyacı duyarak yanımıza geldi ve Refik'e gülerek dedi ki:

– Doktor... Havza'ya kadar yürüyebilir misin?

Sonunda yarım saat ilerideki köye gidip, oradan araba bulmayı kararlaştırdık. Hep beraber yola çıktık. Mustafa Kemal Paşa dedi ki:

– Size, yorulmamanız için bir çare önereceğim. Dağ başını duman almış marşını biliyor musunuz?

İtiraf edeyim ki, orada olanlardan hiçbirimiz bu marşı bilmiyorduk. Bunun üzerine gür ve dinç sesiyle, notasını da tekrarlayarak başladı"[1528]

Bu sırada Mustafa Kemal "Dağ Başını Duman Almış" marşını yani Gençlik Marşı'nı mırıldanarak yürüyordu. Maiyetindekilere bu marşı öğretmişti (Bu marş ilk kez 1916 yılında Kadıköy İttihad Spor çayırında çalınıp söylenmişti, İzciler Ocağı Cemiyeti'nin marşıydı ve Marşı İsveçli Felix Korling bestelemiş, Ali Ulvi Elöve yazmıştı, 1947'de CHP parti marşı olarak kabul etmişti, İsveççe adı ise Şakıyan Üç Genç Kız'dı, Marşı Selim Sırrı Tarcan ülkeye tanıtmıştı).

Havza'ya yürürken Mustafa Kemal yolda küçük bir tarla parçasında çift süren bir köylüye rastlar. Aralarında şu konuşma geçer:

1527 Hüsrev Gerede'nin Anıları, Literatür Yayınları, 2. Baskı, 2002, s. 165

1528 Kemal Arıburnu, Sivas Kongresi, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1997, s. 199, 200

"– Hemşeri, düşman Samsun'a asker çıkaracak. Belki bunların hepsini, işgal edecek. Sen ise rahat rahat toprağını sürüyorsun!"

Köylü şöyle seslenir:

"– Paşa! Paşa! Sen ne diyorsun! Biz üç kardaştık. İki de oğul vardı. Yemen'de, Kafkas'ta, Çanakkale'de hepsi elden gitti. Bir ben kaldım. Ben de yarım adamım. Evde sekiz öksüz yetimle, üç dul kalmış kadın var. Hepsi de benim sapanın ucuna bakar. Şimdi benim vatanım da yurdum da aha şu tarlanın ucu! Düşman oraya gelinceye kadar benden hayır bekleme."

Halk Birinci Dünya Savaşı'nın verdiği yılgınlık ve fakirlik içindeydi. Türk Halkı savaşlardan bıkmış haldeydi. İşte Mustafa Kemal bu halkı diriltecek ve savaşa hazır hale getirecektir. Bu kolay bir iş değildi. Her taraf asker kaçaklarıyla doluydu. İşgale karşı bir ilgisizlik vardı. İngiliz ve Fransız askerlerinin ülkeye girmesi pek rahatsızlık yaratmış değildi. Atatürk de bunu 11 Ekim 1925 tarihinde İzmir'de şöyle vurgular *"Ahmak düşman İzmir'e gelmeseydi, belki, bütün memleket gaflete dalmış kalırdı"*. Gerçekten de İzmir'in işgali Türk Milletinde bir uyanış yaratmış ve arkasından Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri ve Kuva-yı Milliye örgütlenmeye başlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da bir kıta asker, Kaymakam Fahri Bey ve Belediye Başkanı İbrahim Bey tarafından coşkuyla karşılanmış ve yanındakilerle birlikte kaplıca yakınındaki Ali Baba adındaki nüfuzlu bir Bektaşi Baba'sının Mesudiye Oteli'ne yerleşmişti. Burada ayrıca kaplıca tedavisi görüyordu.[1529] Havza Kaymakamı Fahri Bey, Ali Baba'nın Mesudiye Oteli'nin içindeki müşterileri boşaltırarak bir ay süre ile kiralamıştı. Daha sonra Ali Baba onu Havza'nın ileri gelenleri ve Belediye Başkanı İbrahim Bey ile tanıştırdı.[1530] Mustafa Kemal'in böbrek ağrıları Samsun'dayken başladığından, kaplıcalarda tedavi olmaya çalıştı.[1531]

Mustafa Kemal, Havza'da halkın karşısına çıkmış ve "Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız, memleketi ve İzmir'i kurtaracağız," diyordu; ancak bu sırada durum oldukça vahimdi; elde para yoktu, İstanbul'da bütün askeri depolar ve tesisler, bütün kritik noktalar ve demiryolları işgal altında, işgal devletlerinin askeri gücü 107.900 asker (sonradan 400.000 askere çıkmıştır), bütün Türk Ordusu'nun asker gücü ise kâğıt üzerinde 40.000 olarak görünmekteydi.[1532]

Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan bütün askeri ve sivil amirlere telgraf gönderdi. "Havza Genelgesi" olarak bilinen bu genelgede halk işgallere karşı protestoya ve mitingler yapmaya davet edildi. Mustafa Kemal'in Havza'daki faaliyetleri buradaki Rumları telaşa soktu ve hemen Samsun metropoliti Germanos'a haber verdiler. O da Samsun'da bulunan İngiliz yüzbaşı Hurst'e durumu anlattı. 12 Haziran 1919 günü Samsun'daki İngiliz denetim Subaylarından yüzbaşı L.H. Hurst Havza'ya geldi ve Mustafa Kemal Paşa'yla saat 13.30'da bir görüşme yaparak amacının ne olduğunu anlamaya çalıştı. Durumu İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a bildirirken "Mustafa Kemal'in kendi örgütünü kurmakla meşgul olduğunu, 30 Mayıs Cuma günü Havza'daki camide

1529 Bedi Şehsuvaroğlu, Atatürk'ün Sağlık Hayatı, I lür yayın, 1981, İstanbul, s.9
1530 Kemal Arıburnu, Sivas Kongresi, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1997, s. 199, 200
1531 Hülya Küçük, Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler, Kitap Yayınevi, 2003, İstanbul, s. 122
1532 Turgut Özakman, 1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi, Bilgi Yayınevi, s.66

bir merasim yapıldığını; daha sonra Belediye binası önünde halka açık bir toplantı yapıldığını, bir fesadın hazırlanmakta olduğunu hissettiğini, Mustafa Kemal'in uzak yerlere telgraflar gönderdiğini" bildirdi.[1533] Bu sırada Havza'da bulunan Abdülhadi Altan (ilerde emekli piyade albay) hatıratında 30 Mayıs 1919 günü Mustafa Kemal Paşa ile Cuma namazını aynı sırada kıldığını ertesi günü Ramazan ayının başladığını anlatmaktadır.[1534] İngiliz Karadeniz Ordu Komutanı General Milne bunun üzerine Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'dan Mustafa Kemal'in derhal geri çağrılmasını istedi. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafları artık Anadolu'yu toparlamak için gitmeye başlamıştı.[1535] Mustafa Kemal Havza'da kaldığı sırada Semyon Budyonni başkanlığındaki Sovyet heyeti ve Giresunlu Topal Osman Ağa ile de görüşme yapmıştı..

Bu sırada memleketi olan Havza'da bulunan Dr. Asım (Sirer) Bey de Havza'da Müdafaa-i Hukuk teşkilatı kurulması çalışmalarına katıldı. 17 Aralık 1919 tarihinde yapılan Osmanlı Meclisi Mebus seçimlerinde Amasya Havza'dan seçildi. Daha sonra da ilk TBMM de mebus oldu.

Havza'da bulunan 5. Kafkas Tümeni'nin 13. Alay'ında bu sırada Dr. Şehidullah Fikri (Altan) Bey görev yapmaktaydı. Bu Alay alevlenen Pontus olayları yüzünden Havza'ya taşınmıştı. Sarıkamış Savaşı'nda esir düşen Dr. Şehidullah Fikri Bey daha sonra kaçarak bu alaya atanmıştı (sonraları General Dr. Fikri Altan).[1536] Dr. Fikri hem alayın tabipliğini hem de Kavak'taki hastanenin baştabipliğini yapıyordu. O, daha sonra 1921 yılının Aralık ayında Havza'dan Ankara'ya geçecek olan Ukrayna'nın olağanüstü elçisi M. Vasilyeviç Frunze'yi ve arkasından Rusya'nın Ankara Büyükelçisi S. İvanoviç Aralov'u ağırlamıştı.[1537] Eşi Rus kökenliydi.[1538] Dr. Fikri Altan daha sonra Garp cephesinde görev aldı.

13 Haziran 1919 günü saat 08.00'de Havza'dan hareket edilerek saat 17.00'de Amasya'ya gidildi. Amasya'ya gelindiğinde Amasya Müftüsü Tevfik Efendi ve beldenin ileri gelenleri tarafından şehrin dışında Sarayyüzü'nde gönülden bir sevgiyle karşılandı. Müftü Tevfik Efendi "-Paşam bütün Amasya emrinizdedir. Gayeniz mübarek olsun" dedi. Daha sonra kışlaya yerleşildi. Mustafa Kemal burada 2 haftaya yakın kaldı. Yanında bulunan genç telgraf memuru Fethi (Turgut) ve arkadaşları acele olarak bir istihbarat dairesi kurdular ve Sivas, Çorum, Tokat, Samsun ve İstanbul arasında telgraflar gidip gelmeye başladı.[1539] Kurtuluş Savaşı örgütlenmesi bu binlerce telgraf sayesinde başarılmıştı. Ramazan başladığı için belediyenin 15 Haziran akşamı hükümet konağında verdiği iftar yemeğine katıldılar. Dr. Refik Saydam ve Binbaşı Hüsrev birlikte Sultan Beyazıt camisini ve Selçuklu eserlerini gezdiler. 16 Haziran 1919'da da Posta Genel Müdürü Refik Halit Karay, Müdafaa-i Hukuk dernekleri ve Atatürk'ün telgraflarının çekilmemesi için bir emir yayınladı. Bu nedenle Atatürk 20 Haziran 1919'da postanelere el konulmasını emretti. Refik Halit Karay'ın, milli harekete karşı yaptığı bunun gibi girişimler nedeniyle

1533 Salahi R. Sonyel, Kaygılı Yıllar, Remzi Kitabevi, 2012, s. 64
1534 Esat Aslan, Musullu Abdülhadi'nin izinde. Bozgundan Zafere, Phoenix Yayınevi, 2005, Ankara, s. 259
1535 Klaus Kreiser, Atatürk, İletişim Yayınları, s. 170
1536 M. Rıza Serhadoğlu, Savaşçı Doktorun İzinde, Remzi Kitabevi, 2005 s. 219
1537 M. Rıza Serhadoğlu, a.g.e. s. 248
1538 Şeref Etker, Türk Hekimleri Biyografisi Veli Behçet Kurdoğlu Notları, Kebikeç, 12, 2001, s. 289
1539 Klaus Kreiser, Atatürk, s. 171

Cumhuriyet kurulunca vatandaşlıktan çıkarılarak yurtdışına gönderildi.[1540]

18 Haziran 1919 günü Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Ankara'daki 20. Kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa, Sivas'taki 3. Kolordu kumandanı İbrahim Refet Bele (1881-1963), İbrahim Süreyya (Yiğit), Osman Tufan, Recep Zühtü ve Edirneli Cevdet Bey Amasya'ya geldi ve gece görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerden sonra 21 Haziran'da Dr. Refik ve Binbaşı Hüsrev Burma Minareli Cami'deki mumyaları görmeye gittiler.

22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi (Genelgesi) yayınlanarak "Vatanın bütünlüğünün ve bağımsızlığın tehlikede olduğu, bağımsızlığı milletin azmi ve kararının kurtaracağı" belirtilerek her ilden üç temsilcinin gizlice seçilerek Sivas Kongresi'ne katılması istendi. Anadolu İhtilali bu genelgeyle artık başlamıştı.[1541]

Amasya'da bu sırada Hilâl-i Ahmer Cemiyetinde (14 Mart 1919 günü kurulmuştu) Başkan olarak Amasya Sıhhiye Müdürü Hacı Nuri Bey, Üye olarak da Dr. Zühtü ve Dr. Lütfi Bey görev yapmaktaydı.[1542]

25 Haziran sabahı saat 08.00'de Tokat'a hareket edilmişti, ancak otomobil bozulduğu için Turhal'a kadar yola yaya olarak devam edildi. 26 Haziran 1919'da Dr. Refik, Rauf Bey ve Binbaşı Hüsrev, Tokat Kalesi'ne çıkıp kenti seyretti. 27 Haziran'da saat 12.00'de Yenihan kasabasına varıldı ve burada Yıldızhan kaplıcalarına girildikten sonra Sivas'a hareket edildi.[1543]

Mustafa Kemal'in Dr. İbrahim Tali'yi önceden Sivas'a göndermesi

Mustafa Kemal, Dr. Albay İbrahim Tali ve topçu Binbaşı Kemal'i resmi bir mektupla önceden Sivas'a gönderip teşkilatlanmalarını istedi. Dr. İbrahim Tali, arkadaşı topçu binbaşısı Kemal Bey'le birlikte Sivas'ta çalışmalara başlamış ve durumu her gün Mustafa Kemal'e haber vermiştir. Dr. İbrahim Tali Bey, Mustafa Kemal'e İstanbul Hükümeti tarafından Ordu Müfettişliğinden azledilme kararı verildiğini önceden Sivas'ta öğrenip Amasya'ya ilk defa bildiren kişidir.

O zamanlar Sivas'ta bulunan eski Sivas mebusu (Osmanlı Meclisi) Rasim (Başara) Bey anılarında bu konuyu Yunus Nadi'ye şöyle aktarmıştır:

"1919 senesi, Haziran'ın son haftası idi. Bir gün doktor miralay İbrahim Tali Bey ile arkadaşı topçu binbaşı Kemal Bey'e Sivas çarşısında tesadüf ettim. Tali Bey'le esasen tanışırdım. Kendisine ne zaman geldiklerini sordum. Henüz bir saat evvel muvasalat ettiklerini ve Mustafa Kemal Paşa'nın bir mektubuna hamil olduklarını, icap eden zevatla münasip bir zamanda görüşmek lazım olduğunu ve Paşa hazretlerinin de birkaç gün sonra teşrif edeceğini söyledi. Hemen o gün mahalli mülakat tayin ve bazı zevat da davet olunarak Tali ve Kemal Beylerle görüşüldü. Aynı gün de, Paşanın (Mustafa Kemal) resmi vazifelerinden tecrit olunduğuna dair Dahiliye Nazırı Ali Kemal'den vilayete bir şifre geldiğini öğrendik. İbrahim Tali Bey "Onun ehemmiyeti yoktur. Paşa Babıâli'nin (İstanbul Hükümeti'nin) azil ve nasbı ile

1540 Turgut Özakman, a.g.e. s.71
1541 Turgut Özakman, a.g.e. s.73
1542 Şenol Susoy, Milli Mücadele Yıllarında Amasya, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008 İstanbul, s. 141
1543 Hüsrev Gerede'nin Anıları, Literatür Yayınları, 1999, 2. Baskı s. 167

hareket etmeyi çoktan ayakları altına almıştır," diyerek Paşa'nın mektubunu verdi. Mustafa Kemal Paşa mektuplarında çok veciz ve kat'i idiler. Memleketin içine düştüğü uçurumun önüne geçmenin en önemli vazife olduğunu ikaz ettikten sonra, İbrahim Tali ve Kemal Beyleri güvenilir arkadaşlar olarak tavsiye ediyor, onların söyleyeceklerine itimat ve dikkat tavsiye ediyorlardı..."[1544]

Dr. İbrahim Tali, Mustafa Kemal gelmeden önce Sivas'ta hazırlık yapmış ve vali Reşit Paşa'ya durumu anlatmıştı. Vali Reşit Bey, İbrahim Tali'ye bazı şüpheleri olduğu izlenimini veriyordu. Hem Kuvay-i Milliye'yi destekler görünüyor hem de İstanbul Hükümeti tarafındaymış gibi hareket ediyordu. Bu sırada Elazığ'a gitmek üzere Sivas'a gelmiş bulunan Elazığ Valisi emekli kurmay yarbay Ali Galip, Mustafa Kemal'i tutuklamak istiyordu. Sivas'ta duvarlara Mustafa Kemal'in hain ve asi olduğuna dair yaftalar asılmıştı. Mustafa Kemal, herhangi bir baskına uğramamak için Tokat'tan hareket ettikten altı saat sonra Sivas'a geleceğini bildiren bir telgraf çekilmesini istemişti. Böylece karşı tarafı hazırlıksız yakalamak istiyordu. Telgraf valinin eline ulaştığında Mustafa Kemal zaten Sivas yakınlarına gelmişti. Vali Reşit Paşa telgraf eline geçince karşılama hazırlığı yapmak üzere Dr. İbrahim Tali'den Mustafa Kemal Paşa'yı Sivas'a yakın olan Numune Çiftliği'nde karşılamasını istedi, kendisinin de arkadan karşılamaya geleceğini söyledi. Bu sırada odada bulunan Ali Galip'e "Tutuklayacak mısın?" diye sorunca Ali Galip kendisinin Elazığ Valisi olduğunu ve burada tutuklayamayacağını belirtti.

Dr. İbrahim Tali, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını Sivas'a yakın olan Numune Çiftliği yöresinde karşıladı. Mustafa Kemal'e Sivas'taki durumu anlatarak valinin de kendisini oraya karşılamaya geleceğini, burada biraz istirahat etmesinin istendiğini, görevinin kendilerini burada biraz oyalamak olduğunu ve halkın Sivas'ta karşılamaya katılacağını belirtmişti. Mustafa Kemal, bunu duyunca hemen arabalara binip hareket etmek gerektiğini söylemiştir; ancak o sırada Vali Reşit Paşa ve Albay Refet Bey Numune Çiftliği'ne gelmişti. Mustafa Kemal her türlü baskın ihtimaline karşı Vali Reşit Paşa'yı arabasına aldı ve 27 Haziran 1919'da saat 18.00'e doğru Sivas'a girdi.[1545] Mustafa Kemal akşam toplantılar yaptı, bir ara yüreğini ve beynini bu işe tam olarak vermeyen emekli yarbay Ali Galip'i çağırtıp şunları söyledi:

"Askerler mert olur. Türk askeri ise mertlerden mert ve pek civanmert olur. Siz, cihanın kabul ettiği bu kaideye istisna mı teşkil ediyorsunuz? Yoksa ordudan ayrılmakla Türk askerine mahsus bütün kıymetlerden de uzak mı düştünüz? Nedir bu yaptığınız? Kime ve kimlere hizmet yahut kime ve kimlere ihanet ediyorsunuz? Hiç düşündünüz mü?"[1546]

Her şeye rağmen Mustafa Kemal, Ali Galip'in ılımlı davranışını dikkate alarak Elazığ'a gitmesine engel olmaz. Ancak bir ay sonra Sivas Kongresi toplandığında Ali Galip yeniden sahneye çıkar ve kongreyi basma girişiminde bulunacaktır.

29 Haziran 1919'da Sivas'tan hareket edilir. Suşehri ve Erzincan'da birer gece kaldıktan sonra 3 Temmuz 1919'da saat 20.00'de Erzurum'a varılır. Dr. İbrahim Tali Erzurum'da

1544 Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yayınları,1978, İstanbul, s. 102, 103
1545 Nutuk, Hazırlayan Zeynep Korkmaz, I. Cilt, Başbakanlık Basımevi, 1981, Ankara, s. 25
1546 Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hatıraları, Cem Ofset Matbaacılık, Hazırlayan Cevdet R. Yularkıran, SISKAV Yayınları, s.62

kalarak kolordu baştabipliğine devam eder ve 1920 Haziran'ında Ermenistan harekâtı için kurulan Şark Cephesi'nin Sıhhiye Reisi olarak görev yapar.[1547]

Erzurum Kongresi'ne katılan hekimler

Atatürk ve yanındakiler 3 Temmuz 1919 günü Erzurum'a gelmiş ve törenle karşılanmıştı. Bu sırada İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'yı 3. Ordu Müfettişliği görevinden almaya karar verdiğinden, 8 Temmuz 1919 gecesi Harbiye Nezareti ve Vahdettin'e telgraf çekerek "resmi vazifesiyle birlikte askerlikten istifa ettiğini" bildirdi. Mustafa Kemal artık resmi sıfatı olmayan, rütbesiz, geliri ve parası olmayan bir kişiydi.. Etrafındakiler ise biraz düşünceliydi. İlk darbe yanında götürdüğü Kurmay Başkanı olan Kazım Dirik'ten geldi. Kazım Dirik Mustafa Kemal'in istifa ettiğini öğrenince karşısına dikilir ve:

"– Paşam, siz askerlikten istifa ettiniz. Benim bundan sonra emrinizde bu vazifeye devam imkanım kalmadı. Evrakı kime teslim edeyim?" der.

Mustafa Kemal şöyle der:

"– Ya öyle mi efendim? Peki efendim... Hüsrev (Gerede) Bey'e verin" der. Kurmay Başkanı Kazım Dirik odadan çalımlı tavırlarıyla çıkar.

Mustafa Kemal Rauf Bey'e döner ve şöyle der:

"– Rauf, gördün mü? Devlet makam ve mesnedinin kıymetini gördün mü?"

Rauf Bey, anılarında bu durumu şöyle anlatır:

"Mustafa Kemal'i 1909'dan beri tanırım. Nice mihnetli anlarına şahit olmuşumdur. Ama o gün, orada, kurmay başkanının, evrakı toplayıp karşısına dikildiği ve o sözleri söylediği andaki ruh düşkünlüğünü hiçbir zaman görmedim."

Mustafa Kemal büyük bir üzüntü içindedir. Rauf Bey onu teselli eder. Ancak bu üzüntü 9 Temmuz'da Kazım Karabekir Paşa'nın Atatürk'ü ziyaret ederek "Ben ve kolordum emrinizdeyiz," demesiyle dağılır. Kazım Karabekir Paşa'nın bu cesur, vefalı ve dürüst hareketi O'nun yolunu açmıştır.[1548] Daha sonraki yıllarda ise bu uygunsuz davranışı yapan Kazım Dirik Vali ve Trakya Umum Müfettişi olur, ancak Kazım Karabekir ve Rauf Bey yedi yıl sonra İstiklâl Mahkemesi'ne düşer. Atatürk'ün arkadaşlarından Behiç Erkin anılarında bu durumu "İşte politikanın cilveleri" olarak yorumlamaktadır.[1549]

Mustafa Kemal'in dertleri devam eder. Bu defa Erzurum'da bulunan İngiliz yarbayı Alfred Rawlinson (Lord Curzon'un yeğeni) 9 Temmuz günü Mustafa Kemal Paşa'yı evinde ziyaret eder. İngilizler'in Mustafa Kemal'i Samsun'dan itibaren adım adım izlemektedirler. Görüşmede Rawlinson Erzurum'da kongre toplanmasına İngiliz hükümetinin izin vermediğini ve derhal delegeleri geldikleri yerlere geri göndermesini ister. Mustafa Kemal Paşa buna çok sinirlenmiş ve kongre toplamak için İngilizlerden izin istemediklerini ve böyle bir izne gerek duymadıklarını, her ne pahasına olursa olsun bu kongrenin toplanacağını söyleyerek Rawlinson'u kibarca kovmuştu. Mondros Mütarekesi maddeleri uyarın-

1547 Fethi Tevetoğlu, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1971 s. 143
1548 Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, Doğan Kitap, 5. Baskı 2008, s.50-53
1549 Behiç Erkin, Hatırat, Türk tarih Kurumu yayını, 2010, s. 272

ca silahların toplanması ile Doğu'da görevlendirilen Rawlinson'un gizli görevi ise bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti kurulmasına yardım etmek, Türklerden alınan silah ve cephaneyi Kafkas Ermenilerine ulaştırmak ve Anadolu'daki direniş hareketlerini takip etmekti. Tiflis'ten Batum'a, Batum'dan da Trabzon'a gelmiş ve yanında getirdiği 20 kadar İngiliz askeriyle 22 Nisan 1919 günü Erzurum'a gelmiş ve Türk Tümenlerine emir yayınlayarak her tümende 1500 den fazla silah bulundurulamayacağını, bulunursa tümen kumandanlarının sorumlu olacağına dair bir tebligat yapmıştı. Ayrıca Torul'da bulunan Halit Bey'in derhal yakalanarak Trabzon'daki İngiliz gemisine teslim edilmesini istemişti. [1550]

Dr. Refik Saydam, Mustafa Kemal'in karargâhı resmen dağıtıldığı için Erzurum Askeri Hastanesi Bulaşıcı Hastalıklar Servisi Şefliği'ne atanmış; ancak bu görevi kabul etmeyerek, ordudan ayrılmış ve Mustafa Kemal'in yanında Erzurum ve Sivas Kongresi'nin çalışmalarına katılmıştı. Dr. Binbaşı Refik Saydam son derece kararlı bir şekilde, Erzurum'da kongre hazırlıklarının yapıldığı tüm toplantılara katılmıştı.

Erzurum Kongresinin toplanması için daha önceden ve kongre sırasında çalışmalar yapan Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Şubesinin faaliyetine katılan ve destekleyen Erzurumlular içinde Hâkim Kınalızade Zühtü Bey, Münir Alpagut, Sıhhat Müdürü Dr. Şerif Soylu, Dr. Salim Cimilli (Erzurum hükümet tabibi, 1924'te Erzurum Numune Hastanesi Baştabibi, 1940-1949 yılları arası Erzurum Sağlık Müdürü), Dr. Tevfik Gezmiş Bey (Cimilli'li, Erzurum Belediye Tabibi, sonra Erzurum Tayyare Cemiyeti başkanı), Dr. Sadi Kumbasar, Evrak müdüriyetinden Emekli Maksut Kapıkaya, Esnaf ve eşraftan Ali Hocazade, Hacı Nuri Bey, Alemdarzade Ali Bey, Attar Hüseyin Efendi, Kâmil Efendi, Kırkıncızade Emin Efendi, Fırıncı Yakup Efendi, Attar Hacı Hasan Efendi ve Kığılı Mehmet Efendi de vardı. Vilayeti Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde semt semt "Faal Heyetler" oluşturulmuştur. Bunlardan birisi de Yoncalık, Sultanmelik Mahalleleri ile Yenikapı Çarşısı sakinleri arasında oluşturulan 2 no'lu Faal Heyet'tir. Bu heyetin Başkanı Hüseyin Avni Ulaş (TBMM de milletvekili) ve Umumi Kâtibi de Erzurum Hükümet tabibi Dr. Salim Cimilli'ydi.[1551]

Erzurum Kongresi'ne Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve bunun Giresun Şubesi tarafından 4 Temmuz 1919 günü 17 delege seçildi. 10 Temmuz'da yapılması gereken kongre diğer vilayetlerden delegelerin gelememesi üzerine 23 Temmuz'a ertelendi. Kongreye Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in delege olarak katılmasına Trabzon delegeleri itiraz etti. Merkezi İstanbul'da bulunan Vilayet-i Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şube başkanı Hoca Raif efendi onları güçlükle ikna etti. Trabzon delegeleri içinde Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarı daha fazlaydı. Trabzon delegesi Zeki Bey "Bu işe askeri kuvveti karıştırmayınız" diye itiraz ediyordu. Hoca Raif efendi ise onlara rest çekti. Erzurum delegeleri İttihatçı fedai subaylardan Küçük Kazım ve Cevat Dursunoğlu delegelikten çekilldiği için yerlerine Erzurum delegesi olarak Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey geçmişti. Bu arada istifa eden Cevat Bey Hasankale'den, Kazım Bey de Tortum'dan tekrar delege seçilerek kongreye katılmışlardı. Mustafa Kemal'in kongre baş-

1550 İsmail Akbal, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008, s. 105

1551 http://www.turkiyehabcrajansi.com/galeridetay/45/-Erzurumlular-Vakf%C4%B1nda-Ba%C5%9Far-ve-Cimilli-An%C4%B1ld%C4%B1-

kanı olmasına Trabzon delegesi Ömer Fevzi (Eyüpoğlu) ve Giresun delegesi Dr. Ali Naci (Duyduk) karşı çıktılar. Trabzon delegelerini Kazım Karabekir odasına çağırarak Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanı olması için ikna etti.[1552]

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919 tarihinde başlamış ve kongre başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa seçildikten sonra 7 Ağustos 1919 tarihine kadar devam etmiştir. Erzurum Kongresi'ni Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hoca Raif (Dinç) Efendi açmıştı. Açılış öncesi Şiran delegesi ve Müftüsü Hasan Efendi dua etmişti. Ancak Trabzon'dan gelen delegeler arasındaki Hürriyet ve İtilaf Partisi yanlısı olanlar her fırsatta Mustafa Kemal'e itiraz ediyordu. Mustafa Kemal Paşa kongrenin ilk günü askeri elbiseyle gelince konuşma yapmak istediğinde Trabzon delegesi Zeki Bey Paşa, evvela üniforma ve kordonunu sırtından çıkar, ondan sonra kürsüye gel. Ta ki milli kuvvet askeri tahakküm içine girmesin" diye laf attı. Mustafa Kemal paşa, olayı uzatmamak için üniformasını çıkarttı ve kongreye sivil elbise ile katılmıştır. Kongre başlangıcından beri Hürriyet ve İtilafçıların her hareketi teker teker boşa çıkarılmıştı. Mustafa Kemal Paşa oylamaya katılan 48 delegeden 38'inin oyunu alarak başkan seçilmişti. Başkan vekilliklerine de Hoca Raif ve İzzet Bey getirildi. Bu durumu protesto eden Trabzon delegelerinden Dr. Ali Naci Duyduk, Ömer Fevzi Eyüpoğlu ve Tirebolu Delegesi Yusuf Ziya Bey ve birkaç muhalif daha seçime katılmamıştı. Başkanlık seçimlerine katılmayan muhalifler Mustafa Kemal'in başkan seçilmesini hazmedememişti. Hatta kendisine gelip başkanlıktan ayrılmasını bile istemişler, o da kızarak yanından kovmuştu.[1553]

Çalışmalar devam ederken Mustafa Kemal, aralarında İbrahim Süreyya, Dr. İbrahim Tali, Albay Kazım, Binbaşı Hüsrev ve Mazhar Müfit Bey'in de bulunduğu Erzurum'daki kongre üyelerinin çekirdeğini teşkil eden grubu 5 Ağustos gecesi toplantıya çağırmıştır.[1554]

Erzurum Kongresi'ne katılan dört hekim şu isimlerden oluşuyordu: Dr. Ali Naci Duyduk (Giresun), Dr. Cemil Şencan (Şebinkarahisar), göz doktoru Dr. Nazmi Selcen (Elazığ) ve Dr. Necati Beşkardeş (Mardin, Mardin'in İzzetoğulları ailesindendir).[1555]

Albayrak gazetesi Müdürü ve sahibi Süleyman Necati (Güneri) ve Cevat Dursunoğlu, anılarında, göz hekimi Dr. Nazmi ve dört arkadaşının Elazığ'dan (o zamanki ismi Elaziz) Erzurum Kongresi'ne katılmak istemelerine rağmen Elazığ Valisi Ali Galip tarafından engellendiğini aktarmış; yine Mardin'den katılmak isteyen Dr. Necati (Beşkardeş) Bey'le birlikte seçilen Sırrı Efendizade Ali ve Hüseyin Hüsnü'nün (veya Reşit) Elazığ'a kadar geldiklerini ancak Ali Galip'in bunların hareketlerini de engelleyerek kongrenin bitiminden sonra serbest bıraktığını belirtmiştir.[1556, 1557]

Erzurum Kongresi'nde görüşmeler bitmek üzereyken Trabzon delegelerinden Ömer Fevzi, Giresunlu Kitapcızade İbrahim Muhsin Hamdi, Dr. Ali Naci, Abonozzade Hüseyin ve Yusuf Ziya başkanlığa verdikleri bir önergeyle 22 maddelik bir program taslağı

1552 İsmail Akbal. Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008, s. 109, 110
1553 İsmail Akbal, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008, s. 113-116
1554 Nuyan Yiğit, Atatürk'le 30 Yıl, İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü, Remzi Kitabevi, Eylül 2004, s. 135
1555 Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1. Cilt,1997, 4. Baskı, s.79,80 ve 104
1556 Cevat Dursunoğu, Milli Mücadele'de Erzurum, Kaynak Yayınları, 2. Basım,2000 İstanbul, s107
1557 Ali Birinci, Süleyman Necati Güneri'nin Hatıra Defteri, Erzurum Kitaplığı, 1999 İstanbul, s. 48, 49

sunmuşlardı. Bu bir ıslahat programıydı ve Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyetçilik havası taşımaktaydı. İdarenin adem-i merkeziyetçi olması isteniyordu. Son dakikada yapılan bu teklif pişmiş aşa su katmak, yani kongreyi baltalamak amacıyla yapıldı. Kongrenin amaçlarına aykırıydı. Kongrede Ömer Fevzi Bey *"Kışlaları kapatalım, askerleri kamilen terhis edelim, sulh içinde yaşamanın şartlarını sağlayalım, gerekirse milis kuvvetleri"* kuralım diyordu. Bu delegelerin İngiliz Rawlinson ile temas halinde oldukları saptanmıştı. Verilen bu önergenin 22. maddesinde düzenli ordu yerine milis kuvvetleri kurulması önerilmişti. Teklif şiddetli bir tepkiyle reddedildi.[1558]

Önergeyi hazırlayanlar Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye'ye seçilmesine de karşı çıkmışlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye'ye seçilmesi konusunda da 5 Ağustos günü tartışmalar oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşları dahi onun Heyet-i Temsiliye'ye girmesini istemiyorlardı. Mustafa Kemal buna karşılık direnmiş ve bu temsil heyetinde bulunmasının zorunlu olduğunu söylemiştir. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye seçimi kongrenin son gününe bırakılmış ve uzlaşı ile Mustafa Kemal Paşa üye olmuştur.[1559]

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Ömer Fevzi Bey'in düşman casusu olduğunu belirtir. Bazı Trabzon delegelerinde Rawlinson'la ilişkileri nedeniyle İngiliz-Türk dostluğu ve adem-i merkeziyet taraftarlığı vardı.

Erzurum Kongresi'ne Giresun delegesi olarak katılan Dr. Ali Naci (Duyduk) İzmir'in işgalini Giresun'da yapılan toplantılarda protesto etmiş, bir kişiydi. Ancak kongrede Erzurum Kongresi Beyannamesini imzalamayan beş kişiden biri olmuş ve Atatürk'e muhalefet etmişti.[1560] Erzurum Kongresi Vakfıkebir delegesi ve başkanlık divanı kâtibi Abdullah Hasip Bey bu konuda yazar Mahmut Goloğlu'na yazdığı mektupta şunları belirtmişti:

"...7 Ağustos'ta memleketin kurtuluşuna ait bilinen temel kararlar alındıktan sonra Heyeti Temsiliye için 8 kişi seçildi. Bu kararnameyi bütün üyelere imza ettirdim. Beş kişi imza etmemiştir. Bunlar Hüseyin Abanoz (Trabzon), Ömer Fevzi Eyüboğlu (Trabzon), Yusuf Ziya (Tirebolu), Dr. Ali Naci Duyduk (Giresun), Kitapcızade İbrahim Muhsin Hamdi'dır (Giresun)..."[1561]

Yazar Mahmut Goloğlu genç doktor Ali Naci'nin Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyetini ve düşüncesini tanımadığı için böyle davrandığını belirtir.[1562]

Ali Naci Duyduk, yıllar sonra yazar Mahmut Goloğlu'na anılarını şöyle anlatır:

"Kongre bitince İbrahim Hamdi ve Dr. Cemil Şencan ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gittik. Mustafa Kemal Paşa'ya, "Paşam, kongrenin cereyanı sırasında bazı ihtilaflarımız oldu, fakat artık karar verildi, memleketin dedikodu ve fikri münakaşasına tahammülü yoktur. Hepimiz için alınan kararlar dairesinde çalışmak vicdan borcudur, Allah muvaffak etsin," dedim. Mustafa Kemal Paşa elimi sıkarak şöyle dedi: *"Sen mert bir arkadaşsın, bana her zaman merdane söyledin."*[1563] Bu anıdan anlaşıldığı kadarıyla Dr.

1558 İsmail Akbal, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008, s. 117-122
1559 İsmail Akbal, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008, s. 105
1560 M.Fahrettin Kırzıoğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, Kültür Ofset Yayını, Ankara, 1993, s. 241
1561 Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, 1968 Nüve Matbaası, Ankara, s. 168
1562 Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, a.g.e. s.92, 132
1563 M.Fahrettin Kırzıoğlu, a.g.e. s. 214

Cemil Şencan'ın da muhalefet edenler arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Dr. Ali Naci, Giresun'a dönünce hemen "Karadeniz" adlı gazetesini kapattı. Atatürk'e karşı muhalefet ettiklerini öğrenen Topal Osman, Dr. Ali Naci ve Kitapcızade İbrahim Muhsin Hamdi'ye düşman oldu. Giresun Gençler Birliği Başkanı olan Dr. Ali Naci'nin başkanlıktan atılmasını istedi, kabul edilmeyince de bu derneğin binasını dağıttı. Osman Ağa haber gönderip Dr. Ali Naci'nin Erzurum'a gitmesini istedi. Önce Kitapcızade İbrahim Muhsin Hamdi (sonradan Muhsin Elgen ismini almıştır, elektrik mühendisidir) ondan birkaç ay sonra da Dr. Ali Naci Duyduk Giresun'dan bir Fransız ticaret gemisine binerek kaçtı. Böylece Erzurum Kongresi dönüşü 7-8 ay kaldıktan sonra Giresun'dan ayrılmış oldu.[1564]

Sayın Tarihçi Süleyman Beyoğlu'na göre Dr. Ali Naci Duyduk Türk-İngiliz dostluk derneği için de uğraşmıştı. Dr. Ali Naci Duyduk'un çıkardığı Karadeniz gazetesinin 2 Haziran 1919 günlü nüshasında Giresun'da bir Türk-İngiliz Dostluk Yurdu'nun açılmasına çalışıldığına dair bir haber yayınlanmıştı. Şebinkarahisar delegesi Dr. Cemil Şencan ve Ömer Fevzi Bey'in Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan olduğu bilinmektedir. Tarihçi Süleyman Beyoğlu, "Giresunlu Osman Ağa" isimli eserinde Osman Ağa'nın isteseydi Dr. Ali Naci ve İbrahim Hamdi'ye kötülük yapabilecek güce sahip olduğunu ancak onlara karşı herhangi bir olay oluşmadığını, istemeseydi bu kişilerin ellerini kollarını sallayarak Giresun'dan gemiye binemeyeceklerini" ifade etmektedir. İbrahim Hamdi, anılarında Osman Ağa'dan korktuğunu ifade etmesine rağmen 16 Eylül 1919 tarihinde Işık gazetesinde "Erzurum İçtimai Münasebetiyle" isimli bir makale yayınlamış ve Kongredeki tutumları nedeniyle Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyleri şiddetle eleştirmişti.[1565]

Dr. Ali Naci önce İstanbul'a sonra Viyana'ya gitti, orada 6 ay kaldı ancak parası bitip iş bulamayınca daha sonra Suriye'ye gidip Hatay'a yerleşti (o sıralarda Hatay Türkiye sınırlarında değildi). Burada 5-6 yıl hekimlik yaptıktan sonra o sırada Gaziantep Valiliği yapan eski Giresun Kaymakamı Hüsnü Çakır'ın (Hopalıdır, Milletvekili, ve Bakan oldu) sayesinde pasaport sağlanarak Giresun'a dönmesine izin verildi. Dr. Ali Naci Bey Giresun'da 1926-1950 arasında Belediye ve hükümet tabibi olarak çalıştı. Politikaya atılarak önce Halk Partisi sonra Demokrat Parti'ye girdi. 1950'de milletvekili oldu. On yıl milletvekilli yaptıktan sonra 27 Mayıs 1960 da tutuklandı.15 Eylül 1961'de Yassıada Mahkemesinde beraat etti. 1968'de ise Giresun Belediye Başkanı seçilmiş ve şehrin imarı için çalışmıştır. 1980'de Giresun'da öldü.[1566]

Dr. Ali Naci Bey, Erzurum Kongresi'nin 50. yılında şeref konuğu olarak Erzurum'a gelmiş ve özlü konuşmalar yapmıştır; hatıralarını ve bazı belgelerini Edebiyat Fakültesi'ne armağan etmiştir.[1567]

Dr. Ali Naci Duyduk, 1893'te Giresun'da doğmuş ve 1911'de Haydarpaşa Tıbbiyesi'ne

---

1564 Fahrettin Kırzıoğlu, Anafartalar Grubu Kumandanı ve İkinci Ordu Kumandan Vekili Mustafa Kemal İmzalı İki Belge e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ad/article/.../772ATATÜRK DERGİSİ / JOURNAL OF ATATÜRK, Cilt 1, Sayı 1 (1978)

1565 Süleyman Beyoğlu, Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa, Bengi Yayınları, 2009, İstanbul, s. 103

1566 Süleyman Beyoğlu, Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa, Bengi Yayınları, 2009 İstanbul, s. 99

1567 M.Fahrettin Kırzıoğlu, a.g.e. s. 220, 221

I. Dünya Savaşı yıllarında seyyar Hilal-i Ahmer Hastanesi.
Çadır içinde yaralı askerler.

سینا چوللرنده سیار خسته خانه‌لرمزدن بری

قناله متوجه منزل یوللرنده شو یرسه ایهنده تأسیس ایدیلن منزل نقطه‌لرنده ، عسکرلرمزك هر درلو احتیاجی تطمین اولنقده‌در. آز زمانده ، چول اورتاسنده بو هرآن مقدمه‌لری جوار عربان اوزرنده یك یپوك مسرتلره باعث اولمشدر . سنه‌لردنبری انگلیز اشغالی آلتنده ایکن باشنده‌کی کلیه‌یی تبدیل ایچون ۲۰ کون مصور برکوی قرامقدن بیتاب دوشن عربان بومنزل نقطه‌لرنده هر ضرورتلرینی تسویه ایلمکده وبو سهولتدن دولایی یرآخیدن ، یشرالسلطان ، قوارة شکرانلری هر قرناقده چول سیاسته عکس ایلمکده‌در.

Sina çöllerinde seyyar hastanelerimizden biri.
Harp Mecmuası, Temmuz, 1332, sayı: 11, s. 167

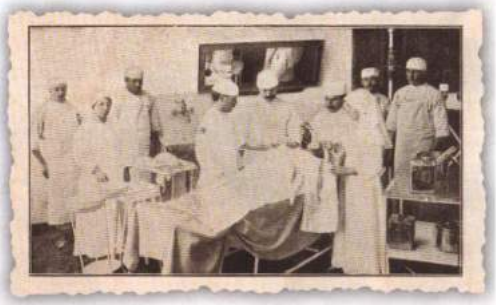

Merzifon "Şifa Yurdu" hastanesinde mecruh gazilerimizi tedavi eden heyet-i etibba ve hemşireler.
Harp Mecmuası, Mart, 1333, sayı: 17, s. 267

Erzincan Askeri Hastanesi ameliyathanesinde hekimler
Sağdan itibaren: Cerrah, Mehmet Efendi, röntgen, mütehassısı Yüzbaşı, Ahmet Naci Efendi, Etıbbâdan Yüzbaşı, Nedim ve Ihsan, Efendiler, Sertabib, Operatör Kıdemli, Yüzbaşı Feridun Efendi, Operatör Kıdemli, Yüzbaşı Muhiddin, Efendi, Operatör, Yüzbaşı Fehmi Efendi, Operatör Kıdemli, Yüzbaşı Hayri Efendi.
Harp Mecmuası, Mayıs, 1332, sayı: 9, s. 140

Merzifon "Şifa Yurdu" hastanesinde mecruh gazilerimizi tedavi eden heyet-i etibba ve hemşireler.

1- Sertabib Operatör Rıfat Hamdi Bey, 2- Tabib Avni Bey, 3- Hariciye şefi Avni Bey, 4- Bakteriyolog Alaaddin Bey, 5- Tabib Abidin, 6- Remzi, 7- Şükrü, 8- Tevfik Hâki, 9- Emin Beyler, 10- İhtiyat Tabib Ekrem Tok, 11- Cevad, 12- Teofilos, 13- Hamparsom, 14- Aram, 15- Haralambos, 16- İbrahim Efendiler, 17- Sereczacı İbrahim Bey, 18- Eczacı Mülazım-ı evvel Receb, 19- Eczacı İhtiyat Mülazım-ı evveli Alkiyoyadis, 20- Mihran, 21- Misak Efendiler, 22- Diş mütehassısı Nedim Efendi, 23- Alay katibi Cemil, 24- Katib İbrahim Hakkı, 25- Rıfat Efendiler, 26- İnzibat zabiti Yüzbaşı Nuri Efendi, 27- Mülazım-ı sani Hasan Ağa, 28- Makinist Hüsnü Efendi, 29- Hemşire Kadriye, 30- Mehcure, 31- Aznif, 32- Mayreni, 33- Parenas, 34- Zeyazan, 35- Makbule, 36- Vasiliki, 37- Bedia, 38- Nuriye, 39- Armina hanımlar.

Harp Mecmuası, Mart, 1333, sayı: 17, s. 267

Doktor Osman Nuri Bey
I. Dünya Savaşı yılları.

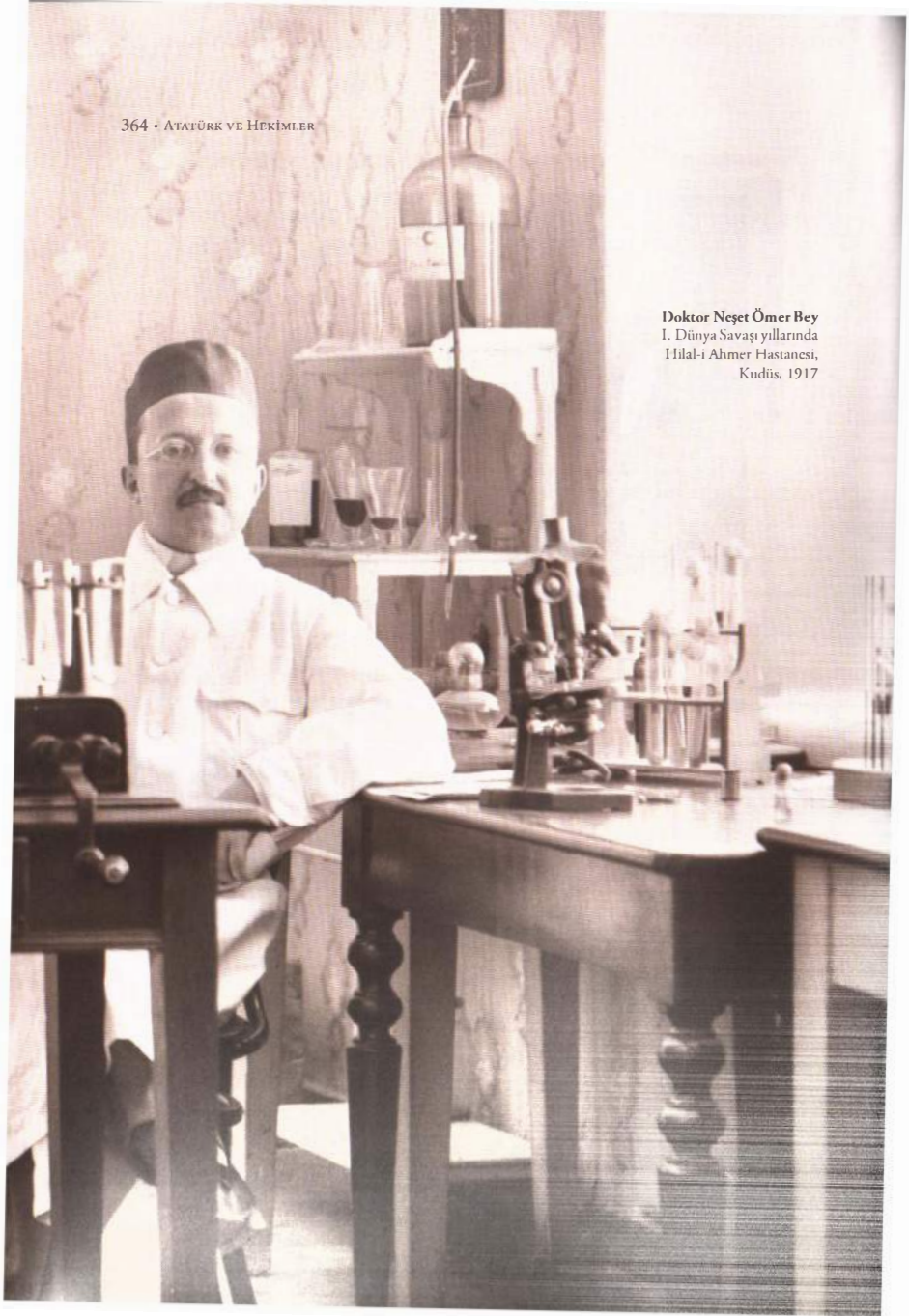

Doktor Neşet Ömer Bey
I. Dünya Savaşı yıllarında
Hilal-i Ahmer Hastanesi,
Kudüs, 1917

Doktor Neşet Ömer Bey (1) Doktor Süleyman Numan Paşa (2) ve bir grup Türk hekimi.
I. Dünya Savaşı yıllarında Hilal-i Ahmer Hastanesi, Kudüs, 1917

Doktor Neşet Ömer Bey
Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı
ve özel doktorlarından.

I. Dünya Savaşı yıllarında Hilal-i Ahmer Hastanesi yaralı askeri ameliyat eden Türk hekimleri.

Hilal-i Ahmer Hastanesi Türk hekimleri.

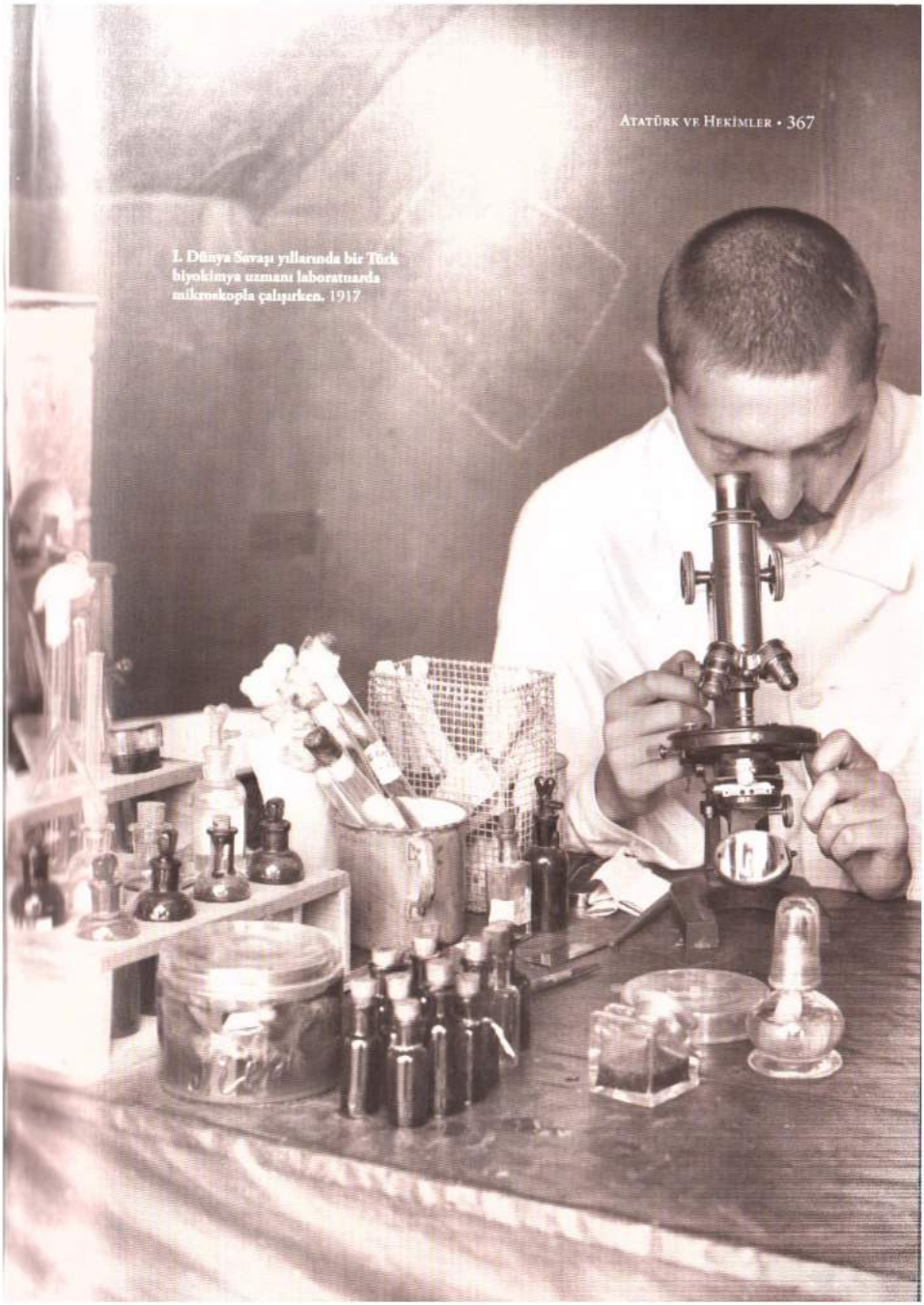

I. Dünya Savaşı yıllarında bir Türk biyokimya uzmanı laboratuarda mikroskopla çalışırken. 1917

Sina Cephesi Hilal-i Ahmer Hastanesi Başhekim Doktor Hasan Ferit Bey ve bir grup Türk hekimi.

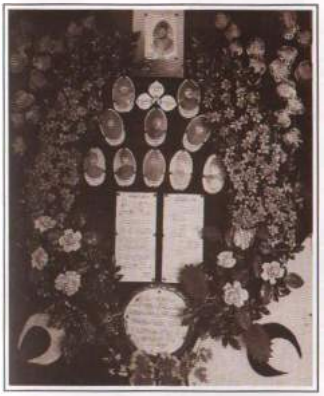

Tıbbiye Mektebinde Kafkas Şehitleri Panosu,
Fotoğraf Şeref Etker arşivinden alınmıştır.

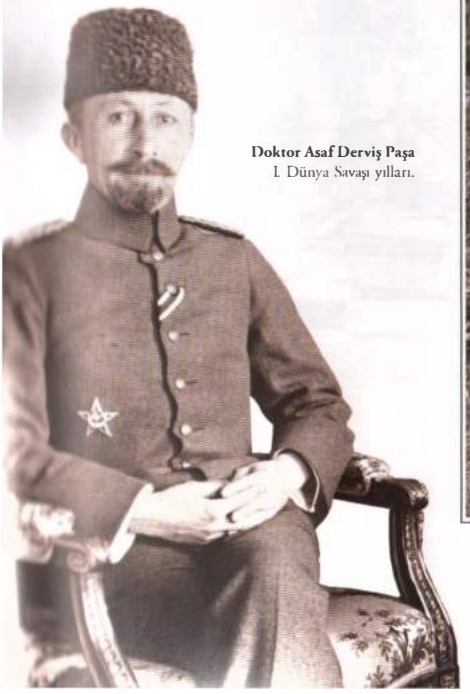

Doktor Asaf Derviş Paşa
I. Dünya Savaşı yılları.

Sina Cephesi Hilal-i Ahmer Hastanesi Başhekimi Doktor Hasan Ferit Bey

Doktor Mustafa Hilmi (Sagun)

Hilal-i Ahmer Doktoru Yüzbaşı Haydar Bey.
Kudüs. 1916

Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına düzenlenen bir etkinlik.
Kudüs. 1916

I. Dünya Savaşı yıllarında çöllerde seyyar Hilal-i Ahmer Hastanesi. 1917

I. Dünya Savaşı yıllarında, Hilal-i Ahmer'e ait seyyar hastanede Türk hekim ve yabancı hemşireler. 1917

Osmanlı Hilal-i Ahmer'in çölde taşıma vasıtası olarak kullandığı develerden biri. 1917

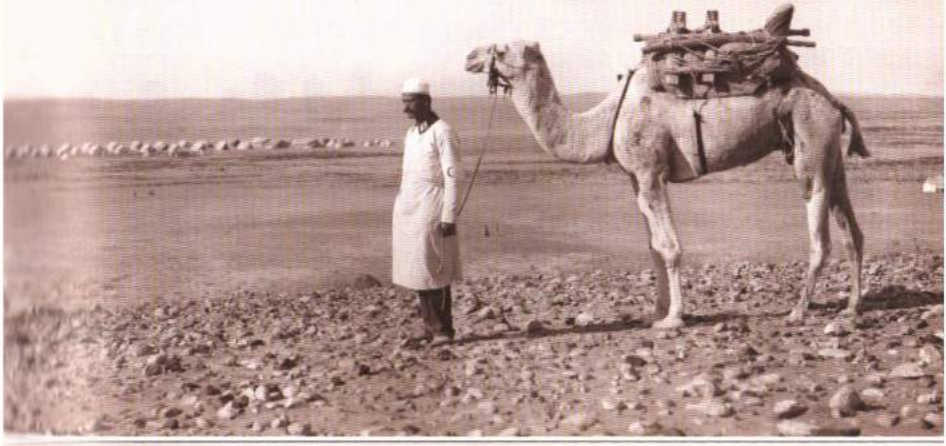

Hilal-i Ahmer'e ait Türk hekimleri ve yabancı hemşireler. I. Dünya Savaşı yıllarında çöllerde. 1917

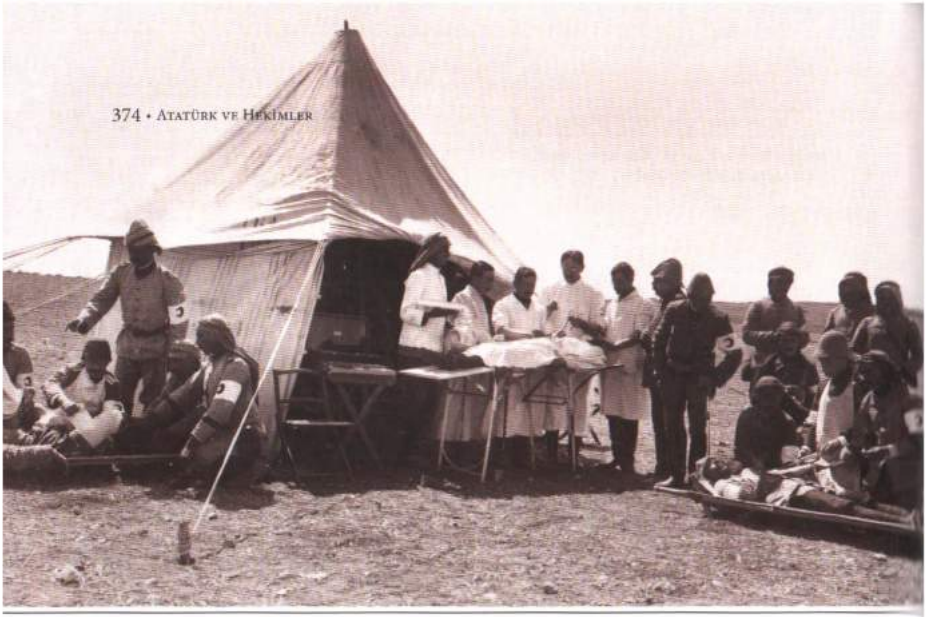

I. Dünya Savaşı yıllarında seyyar Hilal-i Ahmer Hastanesi.
Çadır önünde yaralı askerler.

Çölde deve üstünde kakule tabir olunan sedye içinde yaralı nakliyatı talimi.
Arap harfli Türkçe altyazı. Harp Mecmuası, Temmuz, 1332, sayı: 11, s. 166

هر دوه‌ده قافوله ایچنده ایکی پارچه‌لی سیار خسته‌خانه اوکنده

Her devede kakule içinde iki yaralı seyyar hastane önünde.
Arap harfli Türkçealtyazı. Harp Mecmuası, Temmuz, 1332, sayı: 11, s. 166

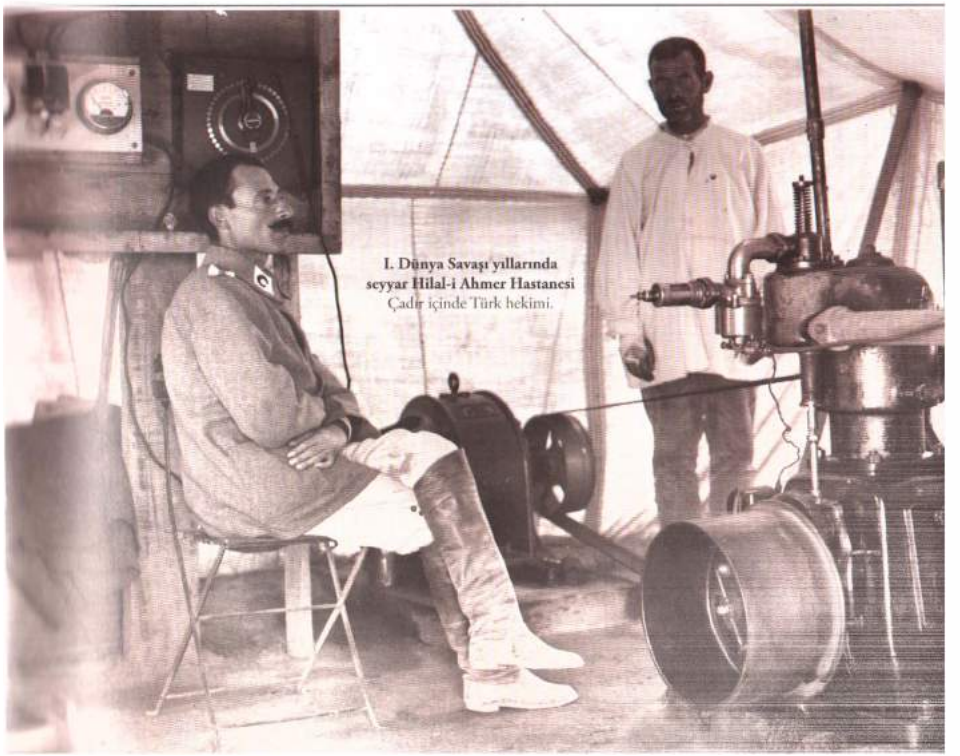

I. Dünya Savaşı yıllarında seyyar Hilal-i Ahmer Hastanesi
Çadır içinde Türk hekimi.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti.
Zarf kapama amacıyla kullanılan vinyet.

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Hilal-i Ahmer Hastanesi hekimleri.

13 Kasım 1918, İstanbul'da düşman işgalinin ilk günü.

İstanbul'a giren Müttefik İşgal Kuvvetleri Filosu'nun amiral gemisi HMS Superb adlı İngiliz savaş gemisi. Büyük bir İngiliz bayrağı dalgalanan geminin güvertesinde biraz sonra İstanbul şehrine çıkacak olan İngiliz işgal birlikleri. 13 Kasım 1918

İtilaf Donanması limanımızda"
Başlıklı Yeni Gün gazetesinin haberi.
Yeni Gün gazetesi, 14 Kasım 1918, s. 1

Kolordu Başhekimi Yarbay Şükrü Bey
İzmir'de Yunan işgali sırasında İzmir Rıhtımı'nda Yunan askerlerinin süngüleyerek şehit ettiği değerli Türk hekimi.
(Fotoğraf: İclal Örses arşivi.)

İzmir'in işgal edildiği gün.
Yunan askeri birlikleri İzmir rıhtımında.

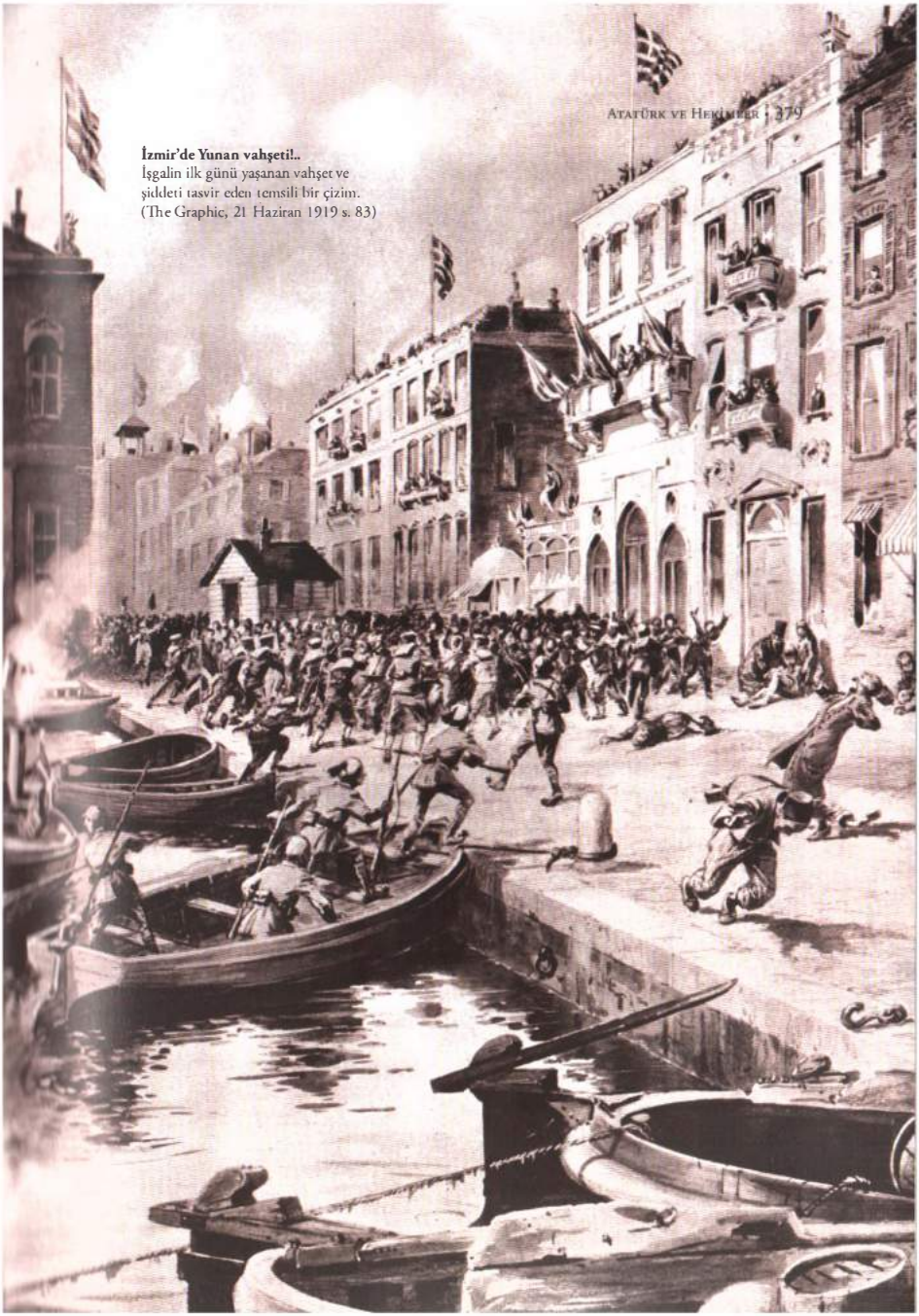

İzmir'de Yunan vahşeti!..
İşgalin ilk günü yaşanan vahşet ve şiddeti tasvir eden temsili bir çizim.
(The Graphic, 21 Haziran 1919 s. 83)

Doktor Esat Paşa, Prof. Dr. (1864-1936)

İstanbul'da işgale karşı direnen yurtsever Türk aydını. Sabahın alaca karanlığında evine baskın yapıldı. Ailesi tartaklandı. Süngülü İngilizler İşgal Kuvvetleri tarafından yaka paça edilerek esir alındı. Tophane Rıhtımı'ndaki İngiliz savaş gemisiyle Malta'ya sürüldü. Malta zindanlarında uzun zaman esaret hayatı yaşadı. Türk tıp aleminin önde gelen isimlerinden ve değerli bir bilim adamıdır.

Doktor Esat Paşa ve Dr. Takuyiddin Fikret Tahir (Onuralp)

17 Mart 1920 sabahı, İngiliz zırhlısında.
Ortada: Doktor Esat Paşa.
Sağda: Mersinli Cemal Paşa.

Doktor Esat Paşa, Prof. Dr. (1864-1936)

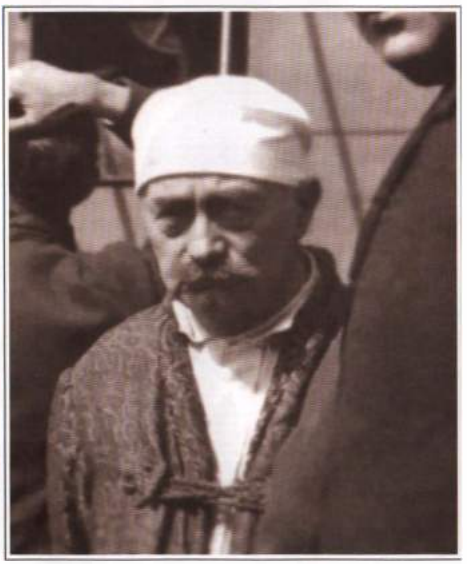

İngiliz savaş gemisinde üstünde pijamalarıyla bir Türk bilim adamı. Giyinmesine dahi müsaade edilmemişti. Doktor Esat Paşa, esir edilip Malta zindanlarına götürülmek üzere bindirildiği İngiliz zırhlısında.

Doktor Refik Saydam

Doktor Mazhar Germen

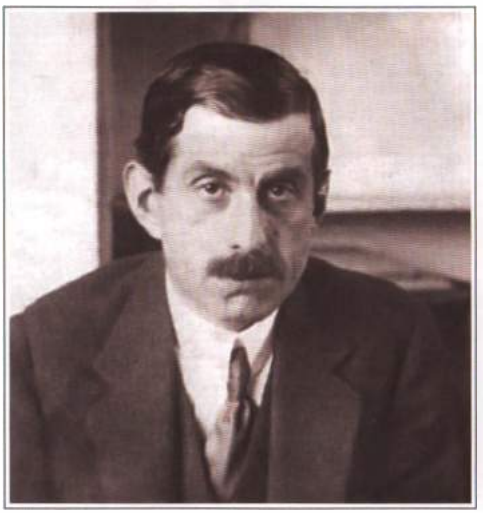

Doktor Adnan Adıvar

Operatör Doktor Murat Cankat

Milli Mücadele'de cephelerde görev yapan bir sıhhiye birliği.

Türkiye Büyük Millet Meclisi.
Kurtuluş Savaşı'nı ve Türk halkının milli bağımsızlığını kazandıran TBMM. I. Millet Meclisi binası önünde yapılan bir tören.

Büyük Millet Meclisi'nin resmi küşadı 23 Nisan 1920, Cuma, Ankara.

İstiklal Madalyası

Cebeci Askeri Hastanesi hekimlerinden bir grup.
Milli Mücadele yılları.

Savaş sırasında cephelerde yaralı askerleri sırtında taşıyarak hayat kurtarmaya çalışan sıhhiyeciler.

Savaş sırasında cephelerde yaralı askerlere hizmet eden sıhhiyeciler.

Kurtuluş Savaşı gazilerinden bir grup.

Doktor Mehmet Ali Bey (Özkan)
I. Dünya Savaşı'nda 1915'te Kafkasya Cephesi, 1916'da Galiçya Cephesi, 1921'de Sakarya Savaşı'na katıldı. Katıldığı tüm savaşlarda aktif olarak görev yaptı. Kurtuluş Savaşı'nda İstiklal Madalyası ile onurlandırıldı. (Fotoğraf Uğur Belger'in aile arşivindedir.)

Sakarya Savaşı'nda yaralanan bir grup Türk askeri Ankara istasyonunda.

Doktor Hulusi Bey, (Dr. Hulusi Alataş) Doktor Cevat Kerim Bey (İncedayı) Milli Mücadele yıllarından bir hatıra.

Doktor Mustafa Bengisu
Atatürk'ün doktoru vesilah arkadaşı olan eski milletvekili ve Ödemiş'in eski belediye başkanı.

Doktor Cevat Kerim Bey (İncedayı)

Doktor Mustafa Şevket Bey (Bengisu) Ödemiş'in ilk kurşun abidesi önünde.
Fotoğraf arkasında bulunan yazı:
"5 Haziran 1919'da Ödemiş'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği gün milli kıyafetleriyle Yunan işgal kuvvetlerinden bir fırka Efzun askerinin defi için teşekkül eden ve müdafaa-ı hukuk ve reddi ilhak için çalışanlardan ve Ödemiş efelerinden ve kahramanlarından Hacı Alimzade İsmail Bey (2), İsmail Efe (1), oğlu Alim (3), diğer oğlu Hüseyin Bey ve Kara Erkek (4) nam şahıslar o zaman milli mefkure ile meşbu teşkilatta çalışan ve halen Ödemiş belediye riyasetinde bulunan Doktor Mustafa Şevket (5), Avukat İnceoğlu Hamit Şevket (6) ve bu efelerle birlikte bizzat savaşta bulunan Binbaşı Tahir Beylere (7) ait ve Ödemiş'in ilk kurşun abidesi önünde çekilen fotoğraf."

Ağabey - kardeş iki Kuva-yı Milliyeci
Doktor Cevat Kerim Bey ve ağabeyi Cevdet Kerim Bey, Milli Mücadele yıllarından bir hatıra. Kütahya, 9 Haziran 1921 (Prof. Dr. Cevat İncedayı ve Cevdet Kerim İncedayı) Fotoğraf Babür Kerim İncedayı arşivi.

Hilal-i Ahmer imdadı sıhhiye heyeti İzmit'te.
Yunan faciasına uğrayan İzmit körfezinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti doktorları. 1921

Doktor Mustafa Bey
(Cantekin)

Doktor Kâzım Bey (Samanlı)
Denizli Mebusu

girmiştir. Balkan Savaşı sırasında ikinci sınıftayken İstanbul'da Rumlara karşı oluşturulan Türk Birleşme Derneği'nin genel sekreteri olmuş ve Mahmut Şevki Paşa suikastı nedeniyle Patrikhanenin başvurusu üzerine 27 gün tutuklanmıştır. 3. sınıftayken Birinci Dünya Savaşı çıkınca Harp Okulu emrine verilmiştir. Burada harp cerrahisi kursu gördükten sonra arkadaşlarıyla birlikte 15. Tümen emrine girip Çanakkale Savaşı'na katılarak Soğanlıdere sargı merkezinde çalışmıştır. 1916'da terhis edilip fakültesine dönmüştür. Mayıs 1918'de mezun olunca doktor teğmen olarak Şam'a gönderilmiş, Kasım 1918'de terhis olunca da Giresun'a dönmüştür. Şehit ağabeyinin gazetesi olan "Karadeniz"i 22 Mart 1919'da yeniden çıkararak Pontusçu Rumlara karşı mücadeleye başlamıştı. Mühendis İbrahim Hamdi'yle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Giresun şubesini kurmuş, İzmir'in işgalini protesto eden Giresun mitinglerinin teşvikçisi ve öncüsü olmuştur.

Erzurum Kongresi'ne Şebinkarahisar kazası delegesi olarak katılan Dr. Mahmud Cemil Şencan ise 1893'te doğmuştur. 1910'da Haydarpaşa Tıbbiyesi'ne başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı patlak verince Tıp Fakültesi son sınıf öğrencileriyle birlikte Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde kurs görmüş, daha sonra da 16. Tümen Seyyar Hastanesi'yle Çanakkale-Arıburnu'na gitmiştir. Harp madalyasıyla ödüllendirilip terhis edilince fakültesine dönmüştür. 1917'de Tıbbiye'yi bitirdiğinde ise bu kez doktor üsteğmen olarak Kafkas Cephesi'ne gitti. 1918'de terhis oldu ve Erzurum'da tabipliğe başladı. Bu sırada Şebinkarahisar'dan Erzurum Kongresi'ne üye seçildi. 1920'de Doğu Cephesi'nde seferberlik ilan edilince üçüncü kez askere alındı. 29. Alay'ın 2. Tabur'una verildi. 1 Eylül 1921'de terhis edilince Erzurum'daki vazifesine döndü.

Şebinkarahisar delegesi Dr. Cemil Şencan Bey, Erzurum Kongresi'ne delege olarak katılmasını şöyle anlatmıştır:

"Ben Erzurum'da bulaşıcı hastalıklar doktoruydum. Bir gün Erzurum'a bir ordu müfettişinin geleceği duyuldu. Sağlık müdürü beni yanına alarak İstanbul Kapısı'na götürdü. Mustafa Kemal Paşa'yı ilk defa orada gördüm." [1568]

O tarihte Erzurum'da bir hükümet doktoru, bir sağlık müdürü (Dr. Şerif Yusuf Soylu, 1868-1946) ve birisi kendi olmak üzere toplam üç doktor vardı. Dr. Cemil Şencan Bey daha sonra çeşitli şehirlerde (1936'da Giresun Sağlık Müdürlüğü) tabiplik yaptı ve 1954'te emekli oldu.[1569]

Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk teşkilatı için çalışan ve Erzurum Kongresine Elazığ delegesi olarak katılan Harputlu göz doktoru Nazmi Aziz (Selcen) Bey (1887-1945) aslen Harputlu'dur (Elazığ)ve 1887'de Arapkir'de doğmuştur. 1911'de Tıbbiye'den mezun olduktan sonra göz hastalıkları ihtisası yapmıştır. Yakup Şevki Paşa gözlerinden rahatsız olduğundan onun tedavisiyle ilgilenmiştir. 1922'de Konya Sıhhiye Müdürü oldu ve Konya'nın 1921-1922 yılına ait sıhhi coğrafyası kitabını hazırladı. 1928 yılında Adana Sıhhiye Müdürlüğü yaptı. Son görevi Haseki Hastanesi baştabipliğidir (1933-1942). Buradan ayrıldıktan sonra ölünceye kadar İstanbul Bayezıt Çarşıkapı'daki muayenehanesin-

1568 Hazırlayan: Mehmet Karayaman, Nazmi Aziz Selcen, Türkiye'nin Sıhhi- i İctimai Coğrafyası Konya Vilayeti, Çizgi Kitabevi, 2009, Konya ve Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, İstanbul, s. 348

1569 Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, a.g.e. s. 165

de çalışmış ve 1945 yılında ölmüştür.[1570]

Cevat Dursunoğlu anılarında 9. Kolordu'yu Kars'tan Erzurum'a taşıyan Yakup Şevki Paşa'ya Erzurum'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin başına geçmesi için doktoru ve hemşehrisi Dr. Nazım Bey aracılığıyla teklif götürdüklerini şöyle anlatır: "Fırsatı ganimet bilerek hususi doktoru ve hemşehrisi, vatanseverliğine, politika anlayışına güvendiğimiz Göz Doktoru Harputlu Nazmi Bey yoluyla Paşaya müracaat ederek, bu işin başına geçmesini teklife karar verdik. Yakup Şevki Paşanın eski arkadaşı Kâzım, bu teması üstüne aldı ve Paşa ile görüştü. Paşa gözlerinden rahatsızdı. Kâzım'a "Yolunuz doğrudur. Size başarılar dilerim. Ben de mütareke şartlarını görünce burada kalarak milletle birlikte çalışmayı düşündüm. Fakat şimdi İstanbul'a dönmeğe mecburum. Çünkü gözlerimden çok mustaribim. Tedavi ihtiyacındayım. Burada kalsam size büyük bir yardımım olamaz Belki de yük olurum" demiştir. Kâzım Bey de İtilâf Devletlerinin kendisini İstanbul'da bırakmayacaklarını hatırlatarak ricasını tekrarlamışsa da Paşa kararından dönmemişti."[1571]

Yakup Şevki Paşa Erzurum'dan Trabzon'a geldikten sonra 26 Nisan 1919 günü yanında Doktor Yarbay Hulusi Alataş, Sadık Atak ve Yüzbaşı Şükrü Bey'le birlikte İstanbul'a geldi. Dr. Hulusi Alataş 1917 de 5. Ordu Sıhhiye reisiydi. Mütarekede Askeri Tıbbiye Müdürlüğü yaptı. Yakup Şevki Paşa İstanbul'a gelince tutuklandı Haydarpaşa Askeri Hastanesine yatırıldı. Daha sonra 13 Temmuz 1920'de Malta'ya sürgün edildi.[1572]

Bu sırada İngilizler Erzurum'daki denetim subayları aracılığıyla Erzurum Kongresi'ni izliyorlardı. İngiliz subayı yüzbaşı J.S. Perring, kongre ile ilgili tüm bilgileri 29 Temmuz'da İstanbul'a aktarmıştı. Mustafa Kemal'in gizlice bir ordu kurmakta olduğu fikri İstanbul'a bildiriliyordu.[1573]

Erzurum Kongresi'nde 24 Ağustos 1919 tarihinde "Heyet-i Temsiliye" (Temsil Kurulu) üyeleri seçildi. Heyet başkanı Mustafa Kemal oldu. Mustafa Kemal, TBMM reisi seçilinceye kadar Heyet-i Temsiliye başkanı olarak görev yapacaktır. Heyet-i Temsiliye üyesi 9 kişi şunlardır:

Mustafa Kemal, eski 3. Ordu Müfettişi, askerlikten ayrılma
Hüseyin Rauf Orbay, eski Bahriye Nazırı
Hoca Raif Efendi, Erzurum eski mebusu
Bekir Sami (Kunduh) Bey, Beyrut eski valisi
Şeyh Fevzi Efendi, Erzincan'da Nakşi şeyhi
Servet Bey, Trabzon eski mebusu
Sadullah Efendi, Bitlis eski milletvekili
Hacı Musa Bey, Mutki aşireti reisi
İzzet Bey, Trabzon eski mebusu[1574]

Heyeti Temsiliye'nin Trabzon delegeleri olan İzzet ve Servet Beyler Erzurum'dan

1570 Hazırlayan: Mehmet Karayaman, Nazmi Aziz Selcen, Türkiye'nin Sıhhi- i İctimai Coğrafyası Konya Vilayeti, Çizgi Kitabevi, 2009, Konya ve Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, İstanbul, s. 348
1571 Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum, Erzurum Kitaplığı Yayını, 2. Baskı 1998, s. 38
1572 Selma Yel, Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 159
1573 Salahi R. Sonyel, Kaygılı Yıllar,Remzi Kitabevi, 2012, s. 80
1574 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Atatürk Araştırma merkezi, 1994, s. 47

ayrılmamaları istenmesine rağmen Trabzon'a gitmişler ve Mustafa Kemal Paşa'nın iki kez çağırmış olmasına rağmen gelmemişlerdi. Bu üyeler o sırada Trabzon'da bulunan İstanbul'dan gelmiş Tahkik heyeti olduğunu ileri sürmüşler, ancak tahkik heyeti Trabzon'dan ayrıldıktan sonra da Sivas'a gitmemişlerdir. Bundan dolayı Sivas Kongresi'ne Trabzon'dan hiçbir delege katılmamıştır.[1575]

Erzurum Kongresi'nin kararları 7 Ağustos 1919 günü hazır bulunan 45 delegenin imzasıyla yayınlandı. Manastırlı Kazım Bey'le (Dirik) Dr. Albay İbrahim Tali Bey Erzurum'da kaldı. Dr. İbrahim Tali Bey Erzurum'da kolordu başhekimi olarak Kazım Karabekir Paşa'ya birlikte çalışmaya başladı."[1576]

Hoca Raif ve Şeyh Fevzi Efendi Sivas Kongresi'ne katılmış, fakat ondan sonra memleketlerine dönmüşlerdir.

10 Ağustos'ta Halide Edip'ten Mustafa Kemal'e Amerikan mandasının yararlarını anlatan uzun bir mektup gelir. Bekir Sami (Kunduh) Bey'de 25 Temmuz'da ve daha sonra geçici olarak Amerikan mandasına geçilmesini öneren mektuplar gönderir. Mustafa Kemal ve Rauf Bey 22 gün daha Erzurum'da kalır.. Bu sırada manda tartışmaları yine devam eder. Karakol Cemiyeti başkanı Kara Vasıf Bey 16 Ağustos'ta manda isteyen bir mektup yazar. Hatta Albay İsmet İnönü ve Ali Fuat Paşa da manda taraftarıdır. Ancak ilerleyen zamanda bunlar mandadan vazgeçeceklerdir.[1577]

Erzurum Kongresi'nde Atatürk'e muhalefet eden Ömer Fevzi Eyüpoğlu Kongrede Atatürk tarafından azarlanmış olmanın da etkisiyle Trabzon'da Atatürk'e karşı muhalif havayı artırmaya başlar. Sahibi olduğu Selamet adındaki gazete ile Atatürk hakkında muhalif yazılar yazar. Atatürk ve arkadaşlarının ittihatçı olduğunu söyleyerek İstanbul'a dilekçeler gönderir. Trabzon'daki bu muhalif havanın gizlice söndürülmesi görevi 22 Eylül 1919 günlü bir telgrafla önce Kazım Karabekir Paşa'ya verilir. O da bu görev için Teşkilat-ı Mahsusacı Halit Bey'i görevlendirdi. Bu sırada Trabzon valiliği yapan ve Milli Mücadele aleyhinde faaliyet gösteren Mehmet Galip (Gönç), Yarbay Deli Halit (Karsıalan) Bey tarafından 26 Eylül 1919'da tutuklanınca Ömer Fevzi Hürriyet ve İtilafçılar tarafından Batum'a kaçırılmıştır. Oradan bir Fransız torpidosuyla İstanbul'a gitmiş ve Hürriyet ve İtilaf partisi aracılığıyla Atatürk'ü 28 Ekim 1919 günü Sadaret makamına şikayet etmiştir. Ömer Fevzi'nin İngiliz Rawlinson'un casusluğunu yaptığı iddia edilmiştir. Kurtuluş Savaşı kazanılınca 1922'de Fransa'ya kaçmış, 1938'de geri dönmüş, 1951 yılında Trabzon'da kaldığı bir otelde sefalet içinde ölmüştür.[1578] Yarbay Halit (Karsıalan) Bey Milli Mücadele aleyhinde çalışan muhaliflere karşı devamlı savaşmıştır. Sarıkamış ve Kars'ın alınmasında büyük katkıları olmuştur. 1925 yılında TBMM de Ali Çetinkaya ile kavga ederken yaralanmış ve ölmüştür.[1579]

Erzurum Kongresi'ne Karaköse delegesi olarak katılan öğretmen Süleyman Necati (Güneri) Erzurum Kongresinin tüzüğünü ve kongre sonunda yayınlanan beyanname-

1575 İsmail Akbal, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008, s. 158
1576 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Emre Yayınları, 6.Baskı, 2005, Cilt 1, s. 346
1577 Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, s. 69
1578 İsmail Akbal, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008, s. 454
1579 İsmail Akbal, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008, s. 460

yi kaleme almış bir kişidir. Erzurum'daki örgütlenmeyi başlatanlardan biridir ve Albayrak isminde bir gazete çıkarmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın destekçileri arasındadır. TBMM'de ise Atatürk'e muhalefet eden ikinci grupta yer alır. Bu muhalefetini öyle artırır ki, TBMM'de seçilecek milletvekillerinin Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde doğmuş olması gerektiğini ve dolayısıyla Atatürk'ün Selanik doğumlu olması nedeniyle bu koşulu sağlayamayacağından, Meclis dışında kalmasını sağlayacak kanun tasarısını hazırlar. Atatürk buna rağmen onu kendisinin haberi olmadan 1937'de Zonguldak milletvekili seçtirmiştir.[1580]

Erzurum Kongresine destek veren Erzurum Hükümet Tabibi Dr. Salim Cimilli (1973'te vefat etti) Eylül 1920'de Kazım Karabekir Paşa'nın görevlendirmesiyle Cevat Dursunoğlu ile beraber Bakü'de yapılan "Doğu Halkları Birinci Kongresi'ne katılmıştır.[1581] Bu Kongreye bu sırada Moskova'da bulunan Dr. İbrahim Tali Öngören de TBMM hükümeti adına katılmıştır. Dr. Salim Cimilli Bey, bu kongredeki izlenimlerini Kazım Karabekir Paşa'ya bir rapor olarak sunmuştur.[1582] İbrahim Tali Bey, Erzurum Kongresi sonrası 15. Kolordu Baştabipliği ve Şark Cephesi Sıhhiye Reisliği görevlerinde bulunmuştur. TBMM Hükümetinin Rusya'ya gönderdiği heyetle müşavir sıfatıyla görevlendirilerek Temmuz 1920'de Moskova'ya giden Tali Bey, TBMM Hükümeti'nin temsilcisi olarak Moskova'da kalmış ve 1920 Eylül'ünde Bakü Kongresi'ne katılmıştı.

Erzurum Kongresi sırasındaki parasızlık

Erzurum Kongresi'nde delegelere yemek verecek para olmadığı için herkes kendi parasıyla yemek yiyordu. Parasızlık yüzünden yeterli beslenme imkânı da yoktu. Dr. Refik Saydam arkadaşlarına bu durumdan dolayı şikâyetçi oluyordu. Mazhar Müfit Kansu, Mustafa Kemal Paşa'yla arasında bu konuda geçen bir konuşmayı anılarında şöyle anlatır:

"...Bu doktor Refik Bey'le halimiz nice olacak bilmem? Yemeği bulduğuna şükretmiyor da bir de kalori noksanından bahsediyor!"

Paşa kahkahalarla gülerek, "Demek doktor, daha çok kalori istiyor!" dedi.

"Hem de ne isteyiş Paşam, feryat hali," diyerek devam ettim. "Mamafih, kendisine yorgan bu, ayağını ona göre uzat," dedim.

Yine hep birlikte gülüştük."[1583]

Bu parasızlık karşısında emekli binbaşı Süleyman Bey birikmiş olan 900 lirasını onlara verdi. Cevat Dursunoğlu "Milli Mücadele'de Erzurum" isimli anılarında bu konuya şöyle değinir:

"Heyeti Faale" âzasından Emekli Binbaşı Süleyman Bey hızır gibi imdadımıza yetişti.

1580 İsmail Akbal, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008, s. 474,475

1581 Tolga Başak, Bakü Kongreleri (Eylül 1920) Cevat Dursunoğlu'nun Bakü Macerası, Komünistlik Yönünde Yapılan İthamlar ve 27 Yıl Sonra Karşılıklı Bazı Mektuplar, Atatürk Üniversitesi Atatürk dergisi, Cilt 4, Sayı 2 (2004), s. 237-265

1582 Mustafa Özden, Dr. Salim Cimilli'nin 1920 Bakü Halklar Şurası Anıları ve Sürreyya Hami Şehidoğlu Üzerine, Türk Yurdu dergisi, Nisan 2010, s. 54-57

1583 Mazhar Müfit Kansu, a.g.e. s. 237

Her anlamıyla olgun bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey nasıl bir çıkmazda olduğumuzu görerek "Çocuklar, ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş dokuz yüz liram var. Ben altmış yaşını geçmiş bir adamım. Allahın rızasından, milletin selâmetinden başka bir dileğim yok. Ben bu parayı size veririm. Fakat bu parayı verdiğimi ne Paşa ve ne de başka hiçbir kimse bilmeyecek, ilerde Müdafaai Hukuk'un parası olursa verirsiniz. Olmazsa helâl olsun. Ben devletin verdiği emeklilik aylığı ile geçinir giderim" dedi. Hepimizin gözleri yaşarmıştı. Bu adsız büyük adam bizi o günkü en büyük kaygumuzdan kurtarmıştı. O gün Süleyman Bey parayı getirdi. Yüz lira kadar da aramızdan toplayarak bin lira yaptık ve Kâzım'ın aracılığıyla Paşaya ulaştırdık. Paşanın çok memnun olduğunu sevinerek anlattı. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılışından yedi buçuk ay geçtikten sonra Ankara'ya geldiği zaman bin iki yüz lira parası vardı. Müftü Rıfat Börekçi Efendi, Ankara tüccarından altı bin lira toplayarak Paşa'ya verdi."[1584]

Bolşeviklerle ilk resmi temas: Dr. Fuat Sabit ve Dr. Ömer Lütfi'nin temsilciliği

Dr. Fuat Sabit (Ağacık) Bey (1887-1957), Erzincan'ın Kemah kazasında 1887'de doğmuş, Askeri Tıbbiye'den 1326 (1910) yılında tabip yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra İstanbul'da 3 Temmuz 1911'de kurulan Türk Ocağı'nın dört kurucusundan birisi olmuştu. Dr. Fuat Sabit daha sonra, aynı yıl Erzurum Askeri Hastanesi'ne atandı. 1914 yılında 4. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın emriyle Teşkilat-ı Mahsusa'ya girdi. 1914 Kasım ayında Erzurum'da oluşturulan Dr. Bahattin Şakir başkanlığındaki Teşkilat-ı Mahsusa müfrezesine tabip olarak atandı. Bir müddet Dr. Bahattin Şakir'in yaveri oldu. Bu müfrezeler Kafkas cephesinde savaştı. Dr. Fuat Sabit, Karaköse, Narman ve Beyazıt'ta çalıştı. Ermenilerin topladıkları 5 bin kişilik bir kuvvetle uğraştı. 13 Eylül 1915'te Ömer Naci başkanlığındaki Teşkilat-ı Mahsusa'nın İran'a giden Heyet-i seferiye sertababeti görevine başladı. 1916 Temmuz'unda bu görevi bitince Suşehri ve Zara Hastaneleri baştabibi oldu. 15 Kasım 1916 günü Dr. Fuat Sabit'in arkadaşı Dr. Mehmet Derviş Kuntman Zara hastanesinde Karantina doktoru olarak göreve başlamıştı.[1585] 3. Ordu Sıhhiye reisi Dr. Tevfik Sağlam onu Zara Hastanesi Başhekimiyken ziyaret etmişti. 1917'de Sivas Askeri Hastanesine atandı.

Yakup Şevket Subaşı Paşa Kars'ı tahliye ederek 25 Ocak 1919 günü karargâhıyla Erzurum'a geldi. Bu karargahın Sıhhiye Müdürü Dr. Hulusi Alataş idi.[1586] 23 Ocak 1919 günü Erzurum'a gelen Dr. Mehmet Derviş Kuntman arkadaşı olan Dr. Fuat Sabit'in evinde kaldığını, Dr. Fuat Sabit'in annesinin kendisini misafirhaneye göndermediğini belirtmektedir. Dr. Mehmet Derviş Kuntman anılarında Erzurumluların Dr. Fuat Sabit'i çok sevdiğini, evinin Türkçülerin merkezi haline geldiğini, öğretmen Süleyman Necati'nin de bu evde kaldığını, arkadaşlarının sık sık burada toplanıp memleketin vaziyetini konuştuklarını anlatır.[1587] Dr. Fuat Sabit Bey, Mondros Mütarekesi'ndeki ateşkes şartlarındaki ağır hükümler nedeniyle Albayrak gazetesi sahibi ittihatçı Süleyman Necati

1584 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, Cilt 1, s. 134, Kastaş Yayınları, 8. Baskı, 1998
1585 Dr. Mehmet Derviş Kuntman, Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, 2. Baskı 2010 s. 126
1586 Dr. Mehmet Derviş Kuntman, Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, 2. Baskı 2010 s. 144
1587 Dr. Mehmet Derviş Kuntman, Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, 2. Baskı 2010 s. 145

(Güneri) Bey'e (Topal Necati diye de anılır, TBMM ilk dönem Erzurum Mebusu) destek vererek hem bu gazetenin çıkarılması hem de Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk Derneği'nin çekirdeğini oluşturacak olan İstihlas-ı Vatan Cemiyeti'nin (aynı isimde bir dernek Manisa'da da kurulmuştu) Deli Halit (Karsıalan) ile beraber kurulmasına destek olmuş ve Karakol Cemiyetinde "Demir" kod adıyla çalışmaya başlamıştı.[1588] İstihlas-ı Vatan derneğinin kurucuları arasında Dr. Bahattin Şakir de vardı. Bu sırada Erzurum'da bulunan ve gözlerinden rahatsız olan Yakup Şevki Subaşı Paşa'nın göz doktoru olan Harputlu Nazmi Bey de böyle bir teşkilat kurulması için halk arasında propaganda yapmıştı.[1589] Damat Ferit Paşa hükümetinin görevden almak için emekliye sevk ettiği Trabzon Jandarma Alay Komutanı İttihatçı Binbaşı Küçük Kazım Bey de Birinci Dünya Savaşı'nda savaşmış bir subaydı. Küçük Kazım Bey Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk'un temellerini atıp Erzurum'a gelmişti. Bu sırada Ebulhindili Cafer (Erçıkan) 17 arkadaşıyla İstanbul'dan Trabzon yoluyla Erzurum'a geldi. Bunları Erzurum'da Dr. Cemal, Erzurum Sıhhiye müdürü Dr. Şerif Soylu ve Dr. Fuat Sabit karşıladı. Gruba katılan Cevat Dursunoğlu ve diğer kişiler sayesinde teşkilat gelişmiş ve sonunda Hoca Raif Efendi başkanlığında Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum şubesi oluşmuştu. 25 Aralık 1918'de Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Filibeli Hilmi, Ebulhindili Cafer ve Dr. Fuat Sabit Ardahan'da bulunan Halit (Karsıalan) Bey'in yanına gittiler. 1. Ardahan kongresine (3-5 Ocak 1919) Dr. Hakkı Cenap ve Dr. Abidin de Ardahan'a gidip kongreye katıldı. Dr. Fuat Sabit, Kars hükümetinin yaptığı Gürcü savaşlarında Halid Bey'in yanında bulundu. Sonra Erzurum'a döndü.

Dr. Fuat Sabit Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) sırasında Erzurum Askeri Hastane Baştabibi olarak Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı oldu.[1590] Kongre sonrası muhtemelen Ağustos 1919 ayı sonunda milli mücadeleye silah ve para desteği sağlamak için Mustafa Kemal ve Kongre heyeti tarafından tam yetkiyle ve sözlü talimatla Bolşeviklerle temas için Bakü'ye gönderildi. Bakü'ye Azerbaycan Hükümeti tarafından Erzurum Kongresi için Erzurum'a gönderilmiş bulunan Süleyman Nuri ile beraber gitti ve orada aynı evde 6 ay beraber kaldı. Mustafa Kemal ve Rauf Bey Bolşeviklerle teması Kazım Karabekir Paşa'nın yönetiminde olmasına karar verdiler. Kazım Karabekir Paşa uzun süre kendisinden haber alamayınca endişelenmişti ki, Dr. Fuat Sabit'ten Sivas'taki Rauf Bey aracılığıyla şifreler geldi.[1591]

Dr. Fuat Sabit, Ekim 1919'da Bakü'de Bolşeviklerle görüşmüş ve onlara Türkiye'ye yardım edip edemeyeceklerini sormuş, onlar da Moskova'ya gitmesini istemişlerdi. Moskova'da tek başına temaslarda bulunurken Ankara Hükümetinin gönderdiği Bekir Sami (Kunduk) heyeti de Moskova'ya geldi ve birlikte Hariciye müsteşarı Karahan ile 24 Temmuz 1920 tarihinde görüştüler ve Dr Fuat Sabit temas görevini bu kurula devrederek Bakü'ye geri döndü. Bakü'ye bu defa Moskova'daki kurulun teklifiyle Türkiye'nin resmi Bakü temsilcisi olarak Ağustos sonunda (1920) dönmüştü. Dr. Fuat Sabit Moskova'ya

1588 Ali Birinci, Süleyman Necati Güneri'nin Hatıra Defteri, a.g.e. s. 26,39,108
1589 Ali Birinci, Süleyman Necati Güneri'nin Hatıra Defteri, a.g.e. s. 31
1590 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925,İletişim Yayınları, 2009 İstanbul s. 270
1591 Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, Cilt 3, s. 245

Ağustos 1920'de gelen Enver Paşa'yı da karşıladı. Bu sıralarda Enver Paşa'nın yanında Mısırlı doktor Ahmet Fuat Bey vardı. Dr. Ahmet Fuat Kıbrıslı Kamil Paşa'nın oğludur. Fuat Sabit bu sırada Komünizmi benimsemiş ve bir Bolşevik kızıyla evlenmişti. Fuat Sabit'e burada Bolşevikler henüz arada yol olmadığı için (Bu sırada Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan İngiliz kontrolü altındaydı ve buna "Kafkas Seddi" deniyordu) sadece para yardımı yapabileceklerini, ne miktar gerekirse derhal vereceklerini söylemişlerdi.[1592, 1593]

Bu sırada Bakü'ye çeşitli yollardan birçok İttihatçı gelmiş ve Bolşeviklerden yardım almanın çarelerini düşünüyorlardı. İttihatçılar Bolşeviklerle temas sağlayabilmek için 1920 Mart'ında burada "Bakü Türk Komünist Fırkasını" kurdular. 1920 baharında "Bakü Türk Komünist Partisini" kuranlar Dr. Fuat Sabit, Enver Paşa'nın amcası Halil Kut Paşa ve Küçük Talat (Muşkara) idi. Fuat Sabit Bakü'den sonra Enver Paşa'nın amcası Nuri Paşa ile Dağıstan'a gitti. Burada Bolşeviklerle birlikte çalıştı. Dağıstan'da Celal Korkmazof'la birlikte çalışmalar yaptı. 5 Mart 1920'de Dağıstan'dan Bakü'ye döndü. Dr. Fuat Sabit görevi sırasında bir diplomat ve hariciyeci gibi çalıştı ve Bakü'deki yeraltında bulunan Bolşevik komiteleri ile temasta bulundu.

Dr. Fuat Sabit 7 Mart 1920 tarihinde Kazım Karabekir'e şu raporu gönderdi:

"Ben Kafkasya Türklüğünü Gürcü ve Ermeni emperyalizminden kurtarmak için Sovyet esasının kabulünü lazım görüyorum. Ben Bolşeviklerle beraberim. Türkiye haricindeki Müslümanların Bolşeviklerle beraber çalışmalarını ve Sovyet esasatını kabul etmeleri lazım geleceğini Dağıstan'da umumi içtimalarda söyledim."[1594]

Kafkas Seddi nedeniyle Rusya'dan Anadolu'ya yardım gelmesinin önü tıkandığı için Bakü'ye Kızıl Ordu'nun girişi sırasında Azerbaycan Hükümetinin tarafsız davranmasında Dr. Fuat Sabit ve diğer subaylar rol oynamış, bu nedenle de Dr. Fuat Sabit'in Bolşevikler nezdinde önemli bir yeri olmuştu. Dr. Fuat Sabit ile birlikte Halil Kut, Baha Sait ve daha pek çok subay Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'a girmesi için çabalamışlardı. Amaç Sovyetlerden bu şekilde yardım alabilmekti. Bu sayede Kızıl Ordu bir olay çıkmadan 27 Nisan 1920 günü Bakü'ye girmiş ve İngilizlerin oluşturduğu Kafkas Seddi yıkılmıştır. Halil Kut Paşa ve Dr. Fuat Sabit Türkiye'ye yardım sağlamak için Mayıs ayı başında Moskova'ya gitmişlerdir. Kazım Karabekir ve Mustafa Kemal Paşa Bolşeviklerle Bakü'de kurulan Komünist Fırkası aracılığıyla temas etmişlerdir. Ancak Mustafa Kemal, Kazım Karabekir Paşa'ya 20 Haziran 1920'de gönderdiği telgrafta sözlü talimatla ilk defa Sovyetlerle temas için gönderilen Dr. Fuat Sabit Bey'in görevinin bittiğini bildirmişti.[1595]

Azerbaycan'a Bolşevik ordusu girdikten hemen sonra Taşkent'ten Bakü'ye gelen Mustafa Suphi "Bakü Komünist Fırkası"nı ele geçirdi. Dr. Fuat Sabit ile Mustafa Suphi ters düşmüştür. Mustafa Suphi, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektupta Dr. Fuat Sabit'in komünistlikle alakası olmadığı için TKP'den ilişiğinin kesildiğini bildirmiştir. Kazım Karabekir ise anılarında onun Bolşevik olduğunu belirtmiştir. Dr. Fuat Sabit'in 25 Kasım 1920 tarihli bir mektubunu Süleyman Nuri Şark Cephesi Kumandanı Kazım

1592 Sina Aksin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İş Bankası Yayınları, 2004, İstanbul Cilt II, s.518
1593 Hamit Erdem, Mustafa Suphi, 2. Baskı, Sel Yayıncılık,2005,İstanbul, s. 118
1594 Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm, İletişim Yayınları, 2012, s. 297
1595 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 8, 2. Basım, 2004, s. 347

Karabekir Paşa'ya getirdi. Bu mektupta fırkadaki kavgaları ve Bakü'den ayrılacağını yazmıştı. Dr. Fuat Sabit daha sonra Mustafa Suphi Türkiye'ye gelmeden ülkeye dönmüş ve Kars Ahz-ı Asker Kalemi Sertabibi olarak tayin olmuştur. Kars'ta Enternasyonalin temsilcisi Dubrovski ile temasları tespit edilince Sarıkamış'a tayin edildi. Dr. Fuat Sabit Moskova'da yapılacak olan (22 Haziran-12 Temmuz 1921) Komünist Enternasyonal 3. Kongresine delege olarak seçilip Ruslar tarafından davet edilmiştir. Kazım Karabekir durumu Ankara'ya sormuş ve izin verilmemiştir. Kazım Karabekir onu ve eşi olduğu iddia edilen Rus Hemşire Madam Stein'ı Komünist olduğu gerekçesiyle nezaret altında Kayseri'ye gönderdi. Yolda Sivas'ta kaldıkları otelin parasını ödeyemeyince Hükümet tarafından maaş verildi. Rus Hemşire Kayseri Merkez Hastanesinde görevlendirildi. Dr. Fuat Sabit buradan tek başına ayrılarak 22 Eylül 1921'de Amasya Merkez Hastanesinde çalışmaya başladı. 3 ay sonra Tokat Askeri Hastanesine tayin oldu. Ocak 1922'de 53. Süvari Alayı tabipliğine atandı. 15.9.1924'te Askeri Tıbbiye müzakereci tabipliğinde görevlendirildi. Askeri Tıbbiyedeki bir komünistlik hadisesi yüzünden ilişkisi olmadığı halde bu defa 1925'te Manisa Mevki Hastanesi'ne tayin edildi. Manisa'ya geldiğinde orada bulunan 16. Fırka Kumandanı Miralay Sedat Doğruer Tabip Binbaşı Fuat Sabit'in Komünistlikle uğraşmadığını, Şark ve Rusya'da yaptığı hizmetlere karşılık komünistlik suçlamasıyla kendisinin mağdur edildiğine dair 23.9.1925 tarihli bir yazı gönderdi. Dr. Fuat Sabit burada iki sene bile çalışmadan kanuni süresini doldurduğu için 1927'de askeriyeden istifa etti. Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak 1928 ve 1929 da Salihli seyyar tabipliği yaptı. Burada biraz üzüm bağı alıp çiftçilikle uğraştı. Sonra İstanbul'a gidip Akliye ve Asabiye ihtisası yaptı. Beyoğlu'nda muayenehane açtı. 1934 yılında Ağacıkoğlu soyadını aldı. Ağacık olarak kısaltılmış hali kullanıldı. Burada yaşayıp giderken eski arkadaşlarından Süleyman Nuri'nin Moskova'dan gelip onu bulmasıyla huzuru bozuldu. Süleyman Nuri takipte olan biri olduğundan Dr. Fuat Sabit 1938 yılında tutuklanmıştı ve mahkemedeki ifadesinde Erzurum Kongresi başlarken Bakü'ye gönderildiğini ve Rauf (Orbay) Bey tarafından kendisine verilen görevlerin Azerbaycan hükümeti tarafından Şarki Anadolu'nun muhafazası konusunda bir murahhas gönderilmesini temin etmek, Rusya'da bir nevi itimat memurluğu yapmak ve Enver Paşa'nın maksat ve harekâtı hakkında malumat edinmek olduğunu söyledi. Fuat Sabit Bakü'de Türkiye Komünist Partisi lideri Mustafa Suphi ile görüştüğünü, 1920 veya 1921 yılı sonunda Türkiye'ye döndüğünü anlattı.[1596] Dr. Fuat Sabit bu mahkemeden beraat ederek ayrıldı. 2. Dünya Savaşı nedeniyle 1941-1944 yılları arasında orduda Tabip Binbaşı olarak tekrar çalıştı. Bu arada ordu hizmetinde bulunmak için dilekçe vermişti. Bu defa da kendisine "Koyu bir milliyetçi ve Türkçü" olduğu kanaatine varıldığı bildirildi. Bu nedenle orduda çalışamayınca İstanbul Belediyesi'nde asabiye mütehassısı olarak çalıştı. Çeşitli hastanelerde uzmanlık yapan Dr. Fuat Sabit 1951 yılında emekli oldu ve 1957'de İstanbul'da vefat etti. Almanca ve Fransızcayı çok iyi biliyordu. Verem konusunda yazıları ve bir kitabı vardı.[1597, 1598] Dr.

1596 Ali Birinci, Bolşevik Süleyman'ın Serencamına Zeyl, Tarihin Alacakaranlığında, Dergah Yayınları, 2010, s. 486, 487

1597 Ali Birinci, Tarihin Gölgesinde, Dergah Yayınları, 2001, İstanbul s. 203-224

1598 Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm, İletişim Yayınları, 2012, s. 92, 118, 119, 302, 304

Fuat Sabit'in verem hastalığının aşı ile tedavi olacağına dair görüşleri vardı ve bu nedenle bu aşılardan birinin Türkiye temsilciliğini almıştı. Ancak döviz tasarrufu nedeniyle aşının Türkiye'ye gelmesi yasaklanınca işleri ortada kalmıştı. Aşı için Bakanlığa başvurduysa da izin alamadı. Yakın arkadaşı Ahmet Ağaoğlu'nun Akın gazetesinde bu konuyu işledi. Nazım Hikmet'in "Kafatası" isimli oyunu bu konuyla ilgili yazılmıştı. Abidin Nesimi anılarında Dr. Fuat Sabit'i Türkçü-Turancı nasyonalist olarak tanımlarken onun Dr. Karabey Karabekov, Neriman Nerimanov, Celal Korkmazov, Zeki Velidi Togan, Nazım Hikmet, Dr. Kerim Sadi (Dr. Ahmet Nevzat Gürgen veya Dr. Ahmet Nevzat Cerrahoğlu, 1900-1977)'nin arkadaşı olduğunu, Sovyetlerden yardım almak için Rusya'ya giden diğer ittihatçılar gibi kendilerini komünist gösterdiğini, daha sonra Mustafa Suphi ile Komünist Partisi liderliği için çatıştığını, Kazım Karabekir, Cami Baykurt, Dr. Nadire Sadi Yalın ile yakın arkadaş olduğunu, Memduh Şevket Esendal sayesinde emekli olduğunu yazı ve evraklarını Dr. Kerim Sadi'nin koruduğunu, kitaplarını Belediye kütüphanesine verdiğini anlatır. Abidin Nesimi'ye göre Kerim Sadi takma adıyla kitaplar yazan Dr. Ahmet Nevzat Gürgen (veya Cerrahoğlu) Tıp Fakültesinde okumuş ve Dr. İzzettin Şadan, Dr. Fahrettin Paşa ve Dr. Haydar Savaş ile sınıf arkadaşlığı yapmıştı. Ancak bazı yayınlarda Tıp Fakültesini bitiremeden Moskova'ya gittiği belirtilmiştir.[1599]

Dr. Fuat Sabit'in yayınlanmış kitapları şunlardır:

1- F. Friedmann, Friedmann Verem Aşısı'nın Mahiyeti ve İstimalinin Ana Hatları, tercüme eden: Dr. Fuat Sâbit.

2- F. F. Friedmann, Her Şekilde Vereme Karşı Şafi ve Vaki Friedmann Aşısının İnsan Üzerindeki Tatbikinin Ana Hatları, tercüme eden: Dr. Fuat Sâbit, İstanbul Kader Matbaası, basım tarihi yok. Kitap 57 sayfadır.

3- Dr. Fuat Sâbit, İlim ışığında Friedmann ve Calmette Verem Aşıları, Verem Kitaphanesi: İstanbul, 1934. Kitap 157 sayfadır.

4- F. F. Fiedmann, Verem Aşısının Bugünkü Durumu, Yazan: Dr. Fuat Sâbit, Burhaneddin Erenler Matbaası (Verem Kitaphanesi: 2), İstanbul, 1948. Kitap 56 sayfadır.

5-Maksim Gorki, Lenin, Türkçeye Çeviren: Dr. Fuat Sâbit, Bozkurd Matbaası, İstanbul, 1936. Kitap 45 sayfadır.[1600]

Dr. Fuat Sabit'ten başka Bakü'ye temsilci olarak yine Erzincan Kemah'lı olan Dr. Binbaşı Ömer Lütfi gönderildi. Dr. Ömer Lütfi'nin vazifesi kısa sürmüş ve 2 Eylül 1919'da Bakü'den dönmüştü. Dr. Fuat Sabit'in görevi ise bir seneden fazla devam etti. Dr. Ömer Lütfi İbrahim Tıbbiye'den 1312 yılında mezun olmuştur.[1601] Dr. Ömer Lütfi, Kâzım Karabekir'e *"Azerbaycan Musavat hükümeti İngilizlerin elinde. Bize karşı lakayt. Bizi ölmüş zannediyorlar ve para yardımına yanaşmıyorlar."* bilgisini verecekti.

1599 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, Nöbetçi Yayınevi, 2. Basım 2009, s. 103, 125-131

1600 Ufuk Erdem, Türk Ocağı Kurucularından ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın Önemli Simalarından Doktor Fuat Sabit, Yüksek Lisans Tezi, 2009, Erzurum, s.84-86

1601 Ali Birinci, Tarihin Gölgesinde, Dergah Yayınları, 2001, İstanbul s. 203,204

Mustafa Kemal ve Dr. Refik Sivas yolunda

Mustafa Kemal ve yanındakiler Erzurum'da 27 Ağustos gecesi Amerikan mandası konusunu görüştüler. Mustafa Kemal, manda konusunda yazışmaların bulunduğu dosyadaki mektupları okuttu, mektuplar Vasıf Bey, Ali Fuat Paşa, Halide Edip ve Sclahattin Bey'den gelmişti. Mustafa Kemal, *"İstanbul bir Amerikan mandası tutturmuş gidiyor. Bu olmayacaktır. Türkiye İstiklâl bütünlüğüne sahip olacaktır. Amerikalılar bizim kara gözlerimize mi âşık olacaklar? Bu ne hayal, bu ne gaflettir. Amerikan mandası diye çırpınanlar, düşman işgali altında bulunan, sinirleri ve zaafları ile bu millete ve bize inanmayanlardır. Bizim hayal ve macera peşinde koştuğumuzu sananlardır. Tek ve değişmez parola şudur: Tek tepe, tek kurşun kalıncaya kadar mücadele yahut da, ya İstiklâl ya ölüm!"* diyerek son noktayı koymuştur.

Heyet-i Temsiliye üç otomobille 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan Sivas'a yola çıkmıştı. Kongre süresince yanlarında bulunan 1500 liradan sadece 80 lira kalmıştı. Emekli bir binbaşının şahsi birikimi olan 900 lirayı onlara bağış olarak vermesiyle biraz rahatlayarak yola çıkmışlardı.[1602] İlk arabada Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Raif Hoca, ikinci arabada İbrahim Süreyya, Mazhar Müfit ve Hüsrev Bey, üçüncü arabadaysa Dr. Refik Saydam, yaver Cevat Abbas, yaver Muzaffer ve yüzbaşı Osman Tufan vardı.

İbrahim Süreyya ve Mustafa Kemal yolda fırtına ve rüzgâr yüzünden hastalandı. Mustafa Kemal'in Trablusgarp'tan beri doktoru olan Dr. Refik onu tedavi etmişti. Yol boyunca yedikleri sadece ekmek, peynir ve zeytindi.

Erzurum'dan Sivas'a giderken Suşehri'ne gelmeden önce geceyi ormanda geçirmeye karar verildi. Akşam yemeği peynir, zeytin ve ekmekten ibaretti. Kafileye nöbet taksimini bizzat Mustafa Kemal Paşa yaptı ve o gece 3-5 nöbetini Mustafa Kemal ve Dr. Refik Bey birlikte tuttu.[1603]

Bu sırada Sivas'ta Fransız subayı Colonel (Albay) Bruno Kongreyi engellemek için asker kullanacağını söylüyor ve Elazığ Valisi Ali Galip Sivas'ı basarak Mustafa Kemal ve Rauf Bey'i öldürmek için hazırlık yapıyordu. Fransız subayı Sivas'ta Kongre yapılırsa Sinop önlerinde bekleyen gemilerdeki askerler ile Sivas'ın işgal edileceğini bildiriyordu. Bu bir blöftü. Fakat Vali Reşit Paşa tehditlerden korkmuş, Mustafa Kemal Paşa'dan Kongrenin başka ilde yapılmasını istemişti. Hatta Sivas'taki 3. Kolordu kumandanı Refet Bele bile başka bir ilde kongre yapılmasını teklif etmişti. Mustafa Kemal Paşa her ikisine de bunun blöf olduğunu ve kararından dönmeyeceğini bildirmişti.[1604]

Tıbbiye öğrencilerinin Sivas Kongresi'ne delege seçmesi

Tıbbiye öğrencileri vatanın işgal edilmesi karşısında boş zamanlarında bildiriler hazırlayıp İstanbul sokaklarına gizlice yapıştırıyorlardı. Tıbbiye'de yapılan bir toplantıda öğrenci Emin Ali (Şavlı) Bey "Arkadaşlar, imza toplamak, bildiri dağıtmak gibi şeyler boştur. Yapılacak iş, bugünlerde Anadolu'ya geçen kumandanın arkasından gitmek ve

1602 Klaus Kreiser, Atatürk, s. 175
1603 Ali Metin, Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları, Alkan Matbaası, 1967 s 31
1604 İsmail Akbal, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008, s. 154

orada hizmet etmektir," diyerek hareketc geçilmesini önermişti.[1605]

Bu sırada Tıbbiye'de çalışan ve "Parmaksız" diye anılan Dr. Talat Bey öğrencilerin Sivas Kongresi için delege seçmelerini teşvik etti ve Tıbbiyeli Yusuf'la konuşarak toplantı yapılmasını sağladı. Öğrenciler Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta yapacağı kongreye katılmak için alacakaranlıkta okulun hamamındaki göbek taşında toplandılar. Son sınıf öğrencileri bir an önce mezun olabilmek için imtihanlarla meşgul olduğundan (1335 mezunları) toplantıya bu sınıftan sadece Nazım Hülagü ve Baydur, üçüncü sınıftan Hikmet Mehmet (Boran), Yusuf İsmail (Balkan), Sudi Cavit (Ural), Yusuf Naci (Ceylan), Şefik Tevfik (Ural) ve Faik; dördüncü sınıftan Reşat Mahmut Ayan, Şükrü Sevki, Fahri Ünseren, Kamil Kaptanoğlu, Sezai Konukgil, Emin, Ekrem Şerif Eğeli (sonradan Tıp Fakültesi 2. Dahiliye Kliniği Profesörü ve Dekanı olmuştur), Nüzhet Şakir Dirisu (1941'de Gülhane'de Türkiye'nin ilk yataklı Fizik Tedavi kliniğini kurmuştur, 1899-1948), Şefik Tevfik (Erdemir), Nermi (Karadeniz), Ahmet Hamit (Selgil), Kamil Hurşit (Kaptanoğlu) ve Hüsnü Ahmet (Gürol) olmak üzere toplam 25 kişi katıldı.[1606]

Toplantıda Sivas Kongresi'ne iki kişinin gönderilmesi kararlaştırıldı. Bunlar üçüncü sınıftan Hikmet'le Yusuf Bey'di. Arkadaşları onlara oradaki duruma göre hareket etmelerini ve memleketin İstiklâli için çalışmalarını söyledi. Sonra Sivas'a kadar gitmeleri için gerekli olan parayı sağlamak amacıyla öğrenciler ceplerindeki 25, 35 ve 50 kuruşları çıkarıp verdi. Toplam 950 kuruş toplandı (Dr. Kemal Özbay 15 lira olduğunu belirtir). Bunun üzerine Yusuf, bu parayla Hikmet'in gönderilmesini teklif etti ve arkadaşları da bu öneriyi kabul etti. Tıbbiyeli Hikmet'in gidebilmesi için bir belgeye ihtiyacı vardı. Askeri idareden bu belgeyi alma imkânı olmadığı gibi, fakülte kâtibine yapılan müracaattan da bir sonuç alınamamıştı. Sonunda dördüncü sınıf sivil talebesi olan Talebe Cemiyeti Reisi Kemal Bey Yusuf'tan durumu öğrenince hemen kalemini çıkarıp Hikmet'in Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti adına gönderildiğine ait bir vesika yazıp mühürledi ve Hikmet ancak bu vesikayla Sivas Kongresi'ne gidebildi.

Tıbbiyeli Hikmet, trenle Haydarpaşa'dan Ankara'ya gitmek üzere yolcu edildi ve Ankara'da İsmail Fazıl Paşa'yla (Ali Fuat Cebesoy Paşa'nın babası) Sivas'a hareket ederek, kongreye katılmış ve on beş gün sonra geri gelmişti.

Tıbbiyeliler, Sivas Kongresi öncesi "İzmir Faciaları" adlı bir kitap hazırlamışlardı. 1000 tane basılacak olan kitap için bin lira gerekiyordu. Bu parayı Ali Sait Akbaytugan (1864-1950) Paşa'nın kardeşi Hayriye Melek (Hunc) Hanım verdi. Hayriye Melek Hanım İstanbul'da yapılan mitinglerde heyecanlı konuşmalar yapan milliyetçi ve aydın bir kadındı. Ağabeyi Ali Sait Paşa da İstanbul'un işgal olduğu gün (16 Mart 1929) tutuklanarak Malta'ya sürülmüştür. Nermi (Karadeniz) Bey ve Hikmet (Boran) Bey'in düzeltme ve baskı işlerini bitirmesiyle, Hikmet Bey'in kongreye gitmesinden önce kitabın baskısı tamamlandı.[1607] Kitabı Tıbbiyeli Hikmet, Sivas Kongresi'nde delegelere dağıttı.

Öğrencilerden Zileli Abdullah Mazhar (Ataay), Düzceli Rusuhi, Nureddin Osman, Münir (Atakan) ve Denizlili Salih (Sonat) Bey de milli mücadeleye katıldı. Zileli Abdul-

1605 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, 2. Cilt s. 134
1606 Mahmud Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, Ankara, 1957, Başnur Matbaası, s. 358, 359
1607 Kemal Özbay, a.g.c. 2. Cilt, s. 135

lah Mazhar Ataay Amasya Askeri hastanesi'nde Sıhhiye onbaşısı olarak çalışmıştır. Sivas Kongresi'nden döndükten sonra, Hikmet'le Yusuf, 1920'de Çamlıca-İzmit-Adapazarı yoluyla milli mücadeleye katılmak üzere Ankara'ya gitti. Bir yıl kaldıktan sonra mektebi bitirmek üzere İstanbul'a döndüler. 1338 yılında mezun olan diğer askeri tıp öğrencileri teğmen olarak mezun olduğu halde, Yusuf ve Hikmet üsteğmen olarak mezun oldu.

Bu sırada İstanbul'da Milli Mücadele'nin simgesi olan kalpağı ilk defa Tıbb-i Kanuni (Adli Tıp) Müderris Muavini olan Dr. Vasfi Bey (1884-1924) giymişti. Dr. Vasfi Bey, 1923-24 yılları arasında Tıp Fakültesi dekanlığı yaptı.[1608]

Sivas Kongresi ve Tıbbiyeli Hikmet'in mandayı reddetmesi

Mustafa Kemal ve arkadaşları 2 Eylül'de Sivas'a varır. Şehir dışında Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey, Müftü Abdürrauf Efendi, Müdafaa-i Hukukçular ve halk büyük bir karşılama töreni yaparlar. Tehditler savuran Fransız Binbaşı Bruno Malatya'ya kaçmıştır. Sivas Müftüsü Abdürrauf Efendi Sivas Kongresi esnasında Erzurum'dan gelecek misafirleri karşılamak için ev ev, dükkân dükkân dolaşır ve arkadaşları ile birlikte Atatürk'ün kalacağı odayı evlerinden getirdikleri eşyalarla tefriş ederler.

Damat Ferit'in İçişleri Bakanı Adil Bey ve Harbiye Bakanı Süleyman Şefik Paşa 3 Eylül 1919 günü Sivas Kongresi'ni dağıtması için Elazığ Valisi Ali Galip'e telgrafla talimat verir. Bu telgraf Kazım Karabekir Paşa tarafından deşifre edilir. Ali Galip, İngiliz binbaşısı Edward Noel, ve Kürtçü Celadet ve Kamran Bedirhan kardeşlerle Malatya'da 100-150 silahlı adamla Sivas'ı basmayı planlar. Kazım Karabekir Paşa'nın emriyle Elazığ'daki 15. Süvari Alayı komutanı İlyas Bey 60 süvari ile Malatya'ya gelir, bunu duyan Ali Galip, Binbaşı Noel ve Bedirhaniler Malatya'dan kaçarlar. İstanbul Hükümeti'nin bu teşebbüsü boşa çıkarılır.[1609] Bu sıralarda İngiliz binbaşı Edward Noel; Ali Galip ve bazı Kürt aşiret reisleriyle işbirliği yapıyordu. Amacı İngiltere koruyuculuğu altında özerk bir Kürdistan kurulmasını sağlamaktı. Mustafa Kemal Paşa İngiliz Binbaşının entrikalarını önlemek için Malatya Mutasarrıf vekili aracılığıyla Kürt önderlerinden Hacı Kaya ve Şehzade Mustafa Ağalara telgraf göndererek "Türk ve Kürt'ün yekdiğerinden ayrılmaz iki öz kardeş olduğunu" bildiriyordu.[1610]

Sivas'ta 4 Eylül 1919'da başlayan ve 11 Eylül'de sona eren kongrede 120 kişi olması gerekirken ancak 31 delege vardı. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının bu yüzden çok canı sıkılmış ve "bu olmadı" diyerek Büyük Anadolu Kongresi adı altında başka bir kongre hazırlığına bile girişmişlerdi. Oysa Sivas Kongresine gelenlerin birçoğu da buraya Amerikan mandasını kabul ettirmek için gelmişlerdi. Erzurum Kongresinde özellikle Trabzon delegelerinin yaptığı İttihatçılık suçlamaları nedeniyle Mustafa Kemal Paşa tedbir almış ve ilk icraat olarak kongre delegelerine ne ittihatçılık ne de fırkacılık yapılmayacağına dair yemin ettirmişti. Böylece hem iç ve hem dışarıya bu hareketin İttihatçı bir hareket olmadığı duyuruluyordu.[1611]

1608 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Hayatım, 1998, İstanbul Dünya Yayıncılık, s. 385
1609 Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, s. 96,97
1610 Salahi R. Sonyel, Kaygılı Yıllar, Remzi Kitabevi, 2012,s. 83,85
1611 İsmail Akbal, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayıncvi, Trabzon, 2008, s. 158

Kongrenin ilk günü Mustafa Kemal 31 oyla reis seçilir. Sivas'ta alınan kararla Anadolu ve Rumeli'deki Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri birleştirilerek "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını aldı ve ordu birliklerinin gizlice Kuva-yı Milliye birliklerine dönüştürülmesi kararı alındı. Bu nedenle Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na Ali Fuat Paşa atandı. Ayrıca İstanbul ile haberleşmenin artık kesilmesi gerektiği bütün vali ve komutanlara 12 Eylül 1919 tarihli beyanname ile duyuruldu. Sivas Kongresine ilk tepki Trabzon'dan geldi. Erzurum Kongresi'ne katılan ancak Sivas Kongresi'ne katılmayan Heyeti Temsiliye üyesi İzzet ve Servet Beyler bu kongre kararlarına itiraz ettiler. Padişahla haberleşmenin kesilmesini kabul etmediklerini bildirdiler. Trabzon'daki bu muhalif hava Vali Mehmet Galip'in de etkisiyle gittikçe artmaya başlayacak, sonunda Vali ve muhalifler Yarbay Deli Halit (Karsıalan) tarafından tutuklanacaktır. Kazım Karabekir ise ordunun Kuva-yı Milliye haline dönüştürülmesine karşı çıkıyordu. Trabzon'daki bu muhalefet havası önceleri Hürriyet ve İtilaf taraftarları ve sonra Vali Hamit tarafından devam etmiştir. Daha sonra da Yahya Kâhya gibi Envercilerin Trabzon'da hâkimiyet kurması ve bir fırsatını bulup onu Anadolu hareketinin başına geçirme düşüncesiyle devam etmiş, ancak Sakarya Savaşı'nın kazanılmasıyla bu ümitleri suya düşmüştür.[1612] Sivas Kongresi'ne Halide Edip'in yönlendirdiği Amerikan Chicago Daily News gazetesinin muhabiri Browne de geldi ve Anadolu'daki hareket lehine yazılar yazdı.[1613]

Sivas Kongresi'ne katılan delegeler içinde Askeri Tıp Okulu'nun öğrencisi Hikmet Bey de vardı. Okuldaki ismi Kara Hikmet idi.[1614] Tıbbiyeli Hikmet asker-sivil bütün tıp öğrencileri adına İsmail Fazıl Paşa (Cebesoy) ve İsmail Hami Bey'le (Danişment) birlikte İstanbul'un üçüncü delegesi olarak Sivas Kongresi'ne gitmişti. Sivas Kongresi'nde 7 Eylül 1919'da yapılan ikinci celsede verilen önergede Tıbbiyeli Hikmet'in de imzası vardı.[1615]

Sivas Kongresi toplanmış; ancak 8 Eylül günü İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Paşa'nın babası), Bekir Sami Bey ve İsmail Hami Danişment'in sundukları ve 25 delegenin imzası olan önergede Amerikan mandası isteniyordu. Mandacılık demek bağımsızlığı kabul etmeden bir devletin himayesi altına girmek demekti. Mustafa Kemal, yaptığı konuşmada Amerikalı gazeteci Brown ile konuştuğunu ve Amerika'nın manda istemediğini anlatıyordu. Daha sonra manda tartışmaları devam etti. Bekir Sami, İsmail Fazıl Paşa ve İsmail Hami Danişment yaptıkları konuşmada Amerikan mandasını savundular. Erzurum delegesi Hoca Raif Efendi "Hedef ve gayemiz tam bağımsızlıktır" dedi. Refet Paşa ise yine mandayı savundu. Bursa delegesi Ahmet Nuri Bey "Ya ölürüz ya tam İstiklâl sahibi oluruz" diye bağırmıştı. Vakit geçtiği için Mustafa Kemal oturumu ertesi gün açmak üzere kapattı. O gece manda tartışmaları yapılmaya devam etti. Sivas'ta Temsil Kurulu'nun kaldığı lise binasında, 9 Eylül 1919 gecesi manda konusu tartışılırken odada bulunan Tıbbiyeli Hikmet Mustafa Kemal'e mandayı reddettiğini heyecanlı bir şekilde söylemişti. Mazhar Müfit Kansu anılarında bu anı şöyle anlatır:

1612 İsmail Akbal, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008, s. 160, 188, 441
1613 Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, s. 84
1614 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, 2010, İstanbul, s. 278
1615 Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt 3, s. 339

"...Hikmet isminde Askeri Tıbbiye talebesi ve Sivas Kongresi'nde Askeri Tıp talebesi delegesi olan bir genç, İstanbul efendi ve paşalarına vatanseverlikte, memleketçilikte, milliyetçilikte rehber ve örnek olacak ölçüde doğru düşünce, milli inan ve imanın sahibi bulunuyordu.

Bu genç de Paşa'nın odasındaydı. Sanki birdenbire ateş ve heyecan kesilmiş olarak, yüksek sesle "Paşam, murahhası bulunduğum Tıbbiyeliler beni buraya İstiklâl davamızı başarmak yolundaki mesaiye katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olursa olsun şiddetle red ve takbih ederiz. Farzı muhal, manda fikrini siz kabul ederseniz sizi de reddeder, Mustafa Kemal'i "vatan kurtarıcısı" değil, "vatan batırıcısı" olarak adlandırır ve tel'in ederiz," diye bağırdı. Bu gencin yürekten kopup gelen bu sözleri karşısında hazırunun birçoğunun gözleri yaşarmıştı. Mustafa Kemal Paşa da müteheyyiç olmuştu. Heyecanlı bir sesle "Arkadaşlar gençliğe bakın, Türk milli bünyesindeki asil kanın ifadesine dikkat edin," dedi. Sonra da Hikmet Bey'e dönerek "Evlat, müsterih ol. Gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz, ekaliyetle kalsak dahi mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya İstiklâl ya ölüm!"

Tıbbiyeli genç, hemen yerinden fırladı: "Var ol Paşam..." diyerek Mustafa Kemal'in elini öptü.

Kongrede Türk münevver gençliğinin olduğu kadar daima ileri ve inkılâpçı fikirlere alemdarlık etmiş, Tıbbiye'nin de mümessili olan ve askeri üniformasıyla kongreye iştirak eden bu biricik gencin de Mustafa Kemal alnından öptü.

"Gençler, vatanın bütün ümit ve istikbali size, genç nesillerin anlayış ve enerjisine bağlanmıştır," dedi. Ve mecliste hazır bulunan bütün murahhaslar da aynı hararetle paşayı teyid ettiler."

Mustafa Kemal Paşa yıllardan sonra Ankara'da "Acaba bizim Sivas Kongresi'ndeki biricik ateşli genç Tıbbiyelimiz nerede?" diye sormuştu. Hikmet'i mebus yapmak istiyordu. Bulunamadı ve ölmüş dendi. Oysa ki geçen sene hayatta olduğunu, albay rütbesini ibraz etmiş bulunarak bir askeri hastanenin başhekimliğinde bulunduğunu memnuniyetle öğrendim." [1616]

Sivas'tan dönen Hikmet (Boran) yakın arkadaşı Yusuf Balkan'la birlikte tekrar Anadolu'ya geçip Ankara'ya gitmiş ve milli mücadele için hizmet vermiştir. Bir yıl sonra İstanbul'a dönmüş ve tahsilini tamamlamıştır.

Yıllar sonra Atatürk eski günleri anarken tıp öğrencisi Hikmet Bey'in hemen bulunup mebus yapılmasını emreder. Fakat Hikmet Bey bulunamaz ve öldüğü söylenir. Çok üzülen Atatürk, sofrayı dağıtır. Oysa Hikmet Bey sağdır ve Anadolu'nun bir köşesinde doktorluk yapmaktadır. Hiçbir zaman kendini Atatürk'e hatırlatmak istemez. Atatürk'ün ölümünden birkaç ay sonra Mazhar Müfit Kansu sokakta Hikmet Bey'e rastlar. Boynuna sarılır ve yapılan yanlışlığı anlatır.

Aradan yıllar geçer, Dr. Hikmet Boran bir gün Balıkesir'den mebus yapılmak istenir, ancak "Balıkesir'in yabancısıdır, Giresunludur," diye aleyhinde propaganda yapılır. Oysa Hikmet Boran Balıkesir -Savaştepelidir. Savaştepe'nin eski adıysa Giresun'dur. Dr. Hikmet Boran'ın oğlu ünlü sanatçı ve spiker Orhan Boran'dır. Dr. Yusuf Balkan, Dr.

1616 Mazhar Müfit Kansu, a.g.e. s. 237

Hikmet Boran'ın kız kardeşiyle evlidir. 1970'te yazar Mahmut Goloğlu hastanede Dr. Yusuf Balkan'ı ziyaret ederek bu durumu öğrenir.[1617]

Dr. Hikmet Boran hakkında detaylı bilgileri okul arkadaşı Dr. Ahmet Selgil, yazar Mahmut Goloğlu'na 29 Ocak 1970'de şöyle anlatmıştır:

"Hikmet çok sessiz, fevkalade hassas, sinirlendiği zaman yıkıcı, kırıcı fakat arkadaşları tarafından çok sevilen bir gençti. 1943 yıllarında Halk Partisi tarafından Balıkesir'den milletvekili adayı gösterilmek istendi. Karadeniz Giresunlusudur diye propaganda yapıldığından kaybetti. Zannederim 1944 veya 1945 yıllarında tüberkülozdan vefat etti.

Rahmetli Mazhar Müfit bir gün mecliste anlatmıştı. Atatürk sofrada konuşurken Hikmet'i hatırlamış. Mebus adayı gösterilmesini söylemiş, Mazhar Bey de "Paşam Allah sizlere ömür versin, Hikmet öldü" demiş. Atatürk çok üzülmüş, o akşam sofrayı dağıtmış. 1938'de Atatürk vefat ettikten sonra Mazhar Bey köprüden geçerken Hikmet'e rastlamış ve şaşırmış.

"Boynuna sarıldım, yaptığım yanlışlığı anlattım," derdi.

Hikmet çok mütevazi, iddiasız, fakat kıymetli bir insan, eşsiz bir hekimdi. Hiçbir gün kendini Atatürk'e hatırlatmamış, hatta rahatsız ederim düşüncesiyle, Atatürk Hikmet'in çalıştığı şehirlere geldiği zaman karşısına çıkmaktan sakınmış. Hakkında biraz daha geniş malumat almak isterseniz Ankara'daki Numune Hastanesi altındaki Rehabilitasyon Hastanesi'nde, bir ameliyat dolayısı ile maalesef bacaklarında hasıl olan rahatsızlık yüzünden yatan Dr. Yusuf Balkan'la konuşunuz." [1618]

Tıbbiyeli Hikmet, 1901 yılında Balıkesir'in Savaştepe bucağında doğmuştur. Posta-Telgraf memurlarından Hakkı Bey'in oğludur. Dr. Hikmet Boran 1922 yılında Askeri Tıbbiyeden mezun oldu (Sicil No: 1337-53). Hariciye ihtisası yaptıktan sonra operatör oldu ve çeşitli hastanelerde çalıştı. 1928-1930 yılları arasında Eskişehir Askeri hastanesinde operatör olarak çalıştı.[1619]

Dr. İbrahim Tali'nin Kara Vasıf Bey'i Mustafa Kemal'le buluşturması

Mustafa Kemal 2 Eylül Perşembe sabahı Sivas'a girdiği zaman çok yakın arkadaşı doktor İbrahim Tali Bey, Mustafa Kemal'e "K.G" parolalı Karakol Teşkilatı'nın Erkânıharp Miralayı Kara Vasıf Bey tarafından yazılmış bir nizamnamesini uzatmış ve ona:

"*Paşam, milli mücadeleye hizmet eden ve gizli çeteleri, gizli kaptanları, gizli zabitleri, gizli erkânıharpleri sinesinde toplayan gizli mukavemetin bütün şubelerini kucaklayan Karakol Teşkilatı'nın bir nizamnamesini yazan Erkânıharp Miralayı Kara Vasıf Bey de buradadır,*" demişti.

Kara Vasıf Bey, Sivas Kongresi'ne üye seçilerek gelmişti. Kara Vasıf Enver Paşa'nın adamıydı. Niyetleri ilerde durum uygun olunca Enver Paşa'yı başa geçirmekti. Mustafa Kemal, bunun farkındaydı ve maceraperest oldukları için İttihatçılardan memnun değildi. Özellikle Anadolu mücadelesine bu eski komitacıları karıştırmayı hiç istemiyordu.

1617 Mahmud Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, a.g.e. s.XI

1618 Mahmut Gologlu, Üçüncü Meşrutiyet, a.g.e. s 359

1619 Hikmet Denizli, Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyeti Temsiliye Üyeleri, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1996, s. 136-138

Mustafa Kemal, Kara Vasıf Bey'le karşılaştı ve ona *"Kuzum Vasıf Bey bu gizli mücahitler kimler ve nerededir? Bahusus bütün bu gizli teşekküllerin başkumandanı kimdir? Bunları biz de bilelim, öğrenelim,. Sizlerin maksadı mülga İttihat ve Terakki'yi ihya etmektir. Bu suretle iktidarı yeniden ele geçirmek istiyorsunuz. Bunların farkındayım. Sizin gizli başkumandanınızın adını da söyleyeyim. Bu Enver Paşa'dır."* dedikten sonra *"Karakol Teşkilatı memuruyla, talimatıyla ve hatta şahıslarıyla tarafımızdan ılga ve iptal edilmiştir. Eğer bizimle çalışacaksanız buradaki teşkilatın ismi "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" dir. Bizimle bu nam altında hareket edeceksiniz,"* diyerek lafını tamamlamıştı.[1620]

Vasıf Bey, bunun üzerine *"Hayır Paşam, yanılıyorsunuz, bizim başkumandanımız sizsiniz"* diye cevap vermişti.[1621]

Kara Vasıf, Sivas Kongresi'nde Temsil Kurulu'na seçildi. Bir süre sonra İstanbul'a döndü. 18 Aralık 1919'da yapılan seçimlerde Osmanlı Meclisi'ne girdi ve Rauf Bey, Cami (Baykut), Bekir Sami ve Celalettin Arif'le Ankara'dan yana olan Felah-ı Vatan grubuna dahil oldu. Daha sonra Malta'ya sürüldü. Dönüşte Ankara'da milletvekili oldu. Ancak Mustafa Kemal'e karşı olan grubun içinde yer aldı. 1931 yılında vefat etti. Ailesi onun ölümünden sonra *"Karakol"* soyadını aldı.[1622]

Dr. Rasim Ferit'in İstanbul'dan Sivas'a istihbarat göndermesi

Mustafa Kemal, Anadolu'dayken İstanbul'da olup bitenleri gizli kurulan Felah grubu üyesi olan ve Çubuklu'daki Hidiv Kasrında Hidiv'in özel doktorluğunu yapan Dr. Rasim Ferit Talay yoluyla da öğreniyordu. Dr. Talay özellikle Babıâli ve Saray çevresinde olup bitenler hakkında Atatürk'e bilgi sağlıyordu. Rasim Ferit Talay, Saray ile ilgili gelişmeleri Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Bey'den, hükümet haberlerini de Nafia Nazırı Ferit (Tek)'ten öğreniyor ve bu bilgileri Dilizade Murat Bey adındaki bir nakliyecinin takalarıyla İnebolu yoluyla Atatürk'e ulaştırıyordu.[1623, 1624]

14 Eylül 1919 günü Sivas'ta "İrade-i Milliye" gazetesi Mustafa Kemal'in emriyle yayınlanmaya başladı. Mustafa Kemal'in İstanbul'da kalan arkadaşı Dr. Rasim Ferit Talay için Heyet-i Temsiliye 31 Ekim 1919'da aldığı kararda "...Dr. Rasim Ferit Bey ve Yüzbaşı Ali Şevket Efendi'ye lüzumlu hazırlıkları yapmaları..." görevi verildi.[1625] Şevket Yüzbaşı (Partal Şevket veya Şevki) İnebolu'daki irtibat subayıydı. İstanbul'dan Dr. Rasim Ferit Talay ve Felah grubuyla gönderilen haberler önce ona ulaşıyor oradan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderiliyordu.[1626] Heyet-i Temsiliye aynı kararla Yahya Kaptan'ın Gebze Kuva-yı Milliye kumandanı olduğunu da karara bağlamıştı.

Dr. Rasim Ferit, İstanbul'da kaldığı sürece Mustafa Kemal'e gerekli istihbarat bilgilerini toplamış ve bunları gizlice ona göndermişti. Artık kendisi de Ankara'ya gitmek

1620 Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, Hilmi Yayınevi, 1957, İstanbul, s. 344.345
1621 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Atatürk Araştırma Merkezi, 1994 Ankara, s. 51
1622 Hıfzı Topuz, Çamlıca'nın Üç Gülü, 2002, Remzi Kitabevi, s 44
1623 Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara, s 281
1624 Emin Demirel, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler, 5.Baskı IQ Yayınları, 2004, İstanbul, s. 254
1625 Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 5, 2001 s. 36
1626 İhsan Aksoley, Teşkilat-ı Mahsusa, Timaş Yayınları, 2012, s. 134

istiyordu. Bunun için Gülnihal Vapuruyla İnebolu'ya geçti. Mustafa Kemal, Dr. Rasim Ferit'in Gülnihal Vapuruyla İnebolu'ya geleceğini bildiği için Dâhiliye Vekâlet'ine 9 Haziran 1921 tarihinde bir yazı yazarak "İstanbul'dan Gülnihal Vapuru ile İnebolu'ya gelecek olan Dr. Rasim Ferit Bey'in Ankara'ya gelmesine müsaade edilmesini rica ederim," şeklinde bir yazı göndererek karşılaşılacak zorlukları önlemişti.[1627]

Dr. Rasim Ferit, 1888 yılında Trablusgarp'ta doğdu. TBMM'deki dosyasında kendi el yazısıyla yazılmış biyografisinde kendisini "Halil Rıfat ahfadından Katipoğlu Dr. Rasim Ferit" olarak tanıtan Dr. Rasim Ferit'in babası Lofçalı Mehmet Ferit Paşa'dır. İstanbul Mülki Tıbbiye Mektebi'nden 1908 yılında mezun olduktan sonra Paris'e gitmiş ve orada genel cerrahi ihtisası yapmıştır. Hilâl-i Ahmer Heyeti Reisi olarak Trablusgarp ve Balkan Savaşları'na katıldı, 1913 sonunda Sıhhiye Müfettişi, 9 Kasım 1915'te İstanbul Sağlık Müdürü oldu. Sağlık Müdürlüğü'nden 20 Ekim 1918'de istifa eden Dr. Rasim Ferit bir süre serbest çalıştıktan sonra İstiklâl Savaşı'ndan önce Ankara'ya geçti. 1 Mart 1920'den itibaren üç ay Emniyet Genel Müdürlüğü kadrosunda çalıştı. 1923 senesinde İstanbul Sıhhiye Müfettişi ve 1923 sonlarında İstanbul (Şişli) Çocuk Hastanesi baş operatörlüğü'ne atandıktan sonra bu görevinden 15 Haziran 1925'te ayrıldı ve ticaret yaptı. TBMM'ye 4. dönem Bursa milletvekili olarak 4 Mayıs 1934'te katıldı ve daha sonra 5., 6. ve 7. dönem Niğde milletvekili olarak 1946 yılına kadar görevini sürdürdü. 1969 yılında İstanbul'da vefat etti. Dr. Rasim Ferit Talay'ın tek evladı olan Feyha Talay (1923-1968) İstanbul Konservatuvarı viyolonsel ve musiki tarihi öğretmenliği yapan meşhur bir müzisyenimizdir.[1628, 1629]

Çukurova Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulması

O zamanlar Kilikya (Çukurova) bölgesi olarak adlandırılan Develi, Pozantı, Osmaniye, Adana Mersin çevresi İngiliz ve daha sonra Fransız işgalinde idi. Çukurova'dan gelen bazı vatanseverler Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşürler. Bunun üzerine Binbaşı Kemal (Doğan) ve yardımcısı olarak yüzbaşı Osman Nuri (Tufan) aşağıdaki gizli telgrafla Kilikya Kuva-yı Milliye Kumandanlığına atandı.[1630]

Sivas 01.11.1919

Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Derneği Heyeti Temsiliyesi, Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na Binbaşı Kemal Bey'i ve yardımcılığına Osman Bey'i atamıştır. Milli görevlerinin devamı süresince Kemal Bey "Kozanoğlu Doğan Bey", Osman Bey de "Aydınoğlu Tufan Bey" takma adlarını taşıyacaklardır. Milli görevlerinde tarafımızdan her suretle yardım ve destek olunmasını önemle rica ederiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk
Derneği Temsiliyesi Namına
Mustafa Kemal

1627 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 11, s. 198

1628 Fethi Tevetoğlu, Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi: Doktor Rasim Ferid Talay, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Temmuz 1991, Sayı 21, s.623-638

1629 Eren Akçiçek, Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü, İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir, s 310

1630 Yaşar Büyükoğlu, Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu Anadolu, Ekin Yayınevi, 2012, Bursa, s. 39

Mustafa Kemal'in kendisine "Kutbu'l-aktâb" diyen Abdülkerim Paşa ile telgraflaşması

Mustafa Kemal Paşa'nın Selanik'ten arkadaşı olan Abdülkerim Paşa Melami meşrep bir insandı. Mustafa Kemal Kolağası iken Abdülkerim Binbaşı idi ve araları çok iyiydi. Mustafa Kemal Paşa çok sevdiği Abdülkerim Paşa'nın İstanbul hükümeti tarafından aldatıldığını anlayıp onunla 27/28 Eylül 1919 gecesi telgraf başında karşılıklı olarak saat 23.00'ten sabah saat 7.00'ye kadar mesajlaşırlar. Abdülkerim Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya "Kutbu'l Aktap" (kutupların kutbu) ve "ruhum" diye hitap etmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın da tasavvufi terimleri çok iyi bildiği bu telgraflardan anlaşılmaktadır.

Atatürk, Nutuk'ta bu konuyu şöyle anlatır: *"Efendiler, adı geçen rahmetli Abdülkerim Paşa, benim çok eski bir arkadaşımdı. Pek namuslu, gayretli, temiz kalpli bir vatanseverdi. Selânik'te, ben kolağası o binbaşı olarak aynı büroda çalışmış, yıllarca özel arkadaşlık etmiştik. Rahmetlinin tavır ve durumundan bir tarikata bağlı olduğu anlaşılıyordu. Bazı tekkelere devam ettiği de görülmüştür. Ancak, herhangi bir şeyhe bağlılığını bilen yoktur. Çünkü kendisini inançları ve vicdanî değerlendirmelerinde taşıdığı manevî derece bakımından "hazret-i evvel (kutsallık için kullanılan bir söz), büyük hazret" olarak kabul eder, kendi dostluk çevresi içinde yer alanlara, kendisince, karşısındakinde gördüğü yeteneğe uygun "hazret, kutup" gibi makamlar verirdi. Bana "kutbu'l-akdâb" (kutupların kutbu) derdi."*

Telgraflaşma şöyledir:

Sivas - *Mustafa Kemal Paşa telgraf başındadır. Kerim Paşa'ya söyleyiniz, buyursunlar diyorlar.*

İstanbul - *Yüksek şahsiyetleri, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri misiniz, ruhum?*

Ben - *Evet, sayın Kerim Paşa Hazretleri,* dedikten sonra:

Kerim Paşa - *"Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne"* adresini yazdırdı ve *"Paşa'ya söyleyiniz anlar; Hazret-i Evvel karşınızdadır"* sözlerini bir çeşit parola gibi ilâve etti. Kerim Paşa: *"Zâtıâlîlerinin afiyetleri iyidir inşallah kardeşim"* diye başladı.

"Vatanın iyiliği için büyük vatansever kardeşimle ve sayın temsilci kardeşlerimle görüşmek isterim. Ayağınız toprağına ulaştırılmak üzere Ali Fuat Paşa vasıtasıyla bir telgraf göndermiştim. İşte, zâtıâlînizin eline ulaşan o telgraftaki esaslar üzerinde inşallah sevindirici bir çözüm buluruz, Memleketin geçirmekte olduğu nazik ve pek önemli karışık devreyi Allah'ın lütfu ile kolayca aydınlığa çıkartırız. Bunun için de Allah'ın keremi ve nurdan yaratılmış kurtarıcı emellerinizin gönül mürşidi ile, bu konuda önemli şeyler konuşarak, vatan için olan dileklerimizi birleştirelim değil mi? Pek anlayışlı ve tedbirli kardeşim! Ne buyursunuz, ruhum? Yere batasıca kötü niyetlilerin bu güzel memleketimiz üzerindeki iftiralarına ve açıktan açığa kötülük yapmalarına engel olalım, onları ümitlerinin pusularında kötürüm ve cansız olarak bırakalım. Yalnız hükûmet ile milletin sırf vatanın kurtuluşu ile ilgili hizmetlerini ve işlerini birleştirelim."

Cevabımda, ben de böyle başladım:

"Kerim Paşa Hazretleri'ne "kutbü'l-akdâb" deyiniz, anlar" diye başladıktan sonra *"şimdi cevap veriyorum"* dedim, *"Pek sayın ve temiz kalpli kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleri'ne. Tanrı'ya şükürler olsun, sağlığım yerindedir. Büyük ve asil milletimizin meşru*

haklarının bilincine varmış, onu korumaya ve savunmaya bütün varlığı ile girişmiş olduğunu görmekle pek mutluyum... Karşılıklı görüş belirtmek hususunda gösterilen isteğe içten gelerek teşekkür ederiz."

Kerim Paşa, kendisine has cümleler devam ettiği görüşmede görüşlerine şöylece son verdi:

"Ulu Allah, nice yüksek sebepler yaratarak ve telkin ederek bu çözülmesi güç düğümü bütünüyle çözecektir. Elbetteki Allah'ın buyruğu güzeldir ve yakındır. Allah'ın eli bütün ellerden üstündür (Yedullahi Fevka Eydihim: Kuran-ı Kerim Fetih Suresi 10. Ayeti Kerimesi). Geleceğimiz Allah'ın lütfu ile milletçe layık olduğumuz yücelikte uğurlu ve hayırlı olacaktır. İşte Kerim'in inancı budur aziz ruhum"

Mustafa Kemal Paşa şöyle cevap verir:

"Büyük Hazret, Azizim, Allah'ın eli bütün ellerden üstündür. Lütufkar dualarınızın eksik edilmemesini rica ederim. Gayret bizden, yardım ve kolaylık ölümsüz Allah'tandır."[1631]

Abdülkerim Paşa'nın 1332 yılında yazılmış el yazması Osmanlıca *"Melamilik"* isminde bir kitaba yazdığı notlar vardır. Oxford Üniversitesinde doktora tezi hazırlayan Yunanlı araştırmacı Christos Retoulas, Atatürk'ün Abdülkerim Paşa'ya Gelibolu'dan gönderdiği bir mektupta kendisini *"Selanik meydan dedesi bu fakir Kemal"* ve Abdülkerim Paşa'yı da *"Kutbül-aktap"* olarak adlandırdığını ve mürşidinin Abdülkerim Paşa olduğunu iddia etmiştir.[16.32] Ancak Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu duruma açıklık getirerek Abdülkerim Paşa'nın sevdiği kişilere bazı makamlar verdiğini ve öyle hitap ettiğini belirtmektedir. Bu mektup sayın Erol Üyepazarcı tarafından Müteferrika dergisinde 1998 yılında tekrar yayınlanmıştır. Mustafa Kemal bu mektunu 18/19 Mayıs 1329 (1913) gece saat 10'da yazmıştır ve şöyledir:

Gelibolu
18/19 Mayıs 1329
Saat 10 Gece
Ya Hazret-i Kutbü'l Aktab;

Hazret-i ... ünvanı taraf-ı kutbü'l- aktabından verilmiş olmakla tarik-i müstakim saliklerinden olduğuna şüphe olmayan Fethi kardaş bir emri-i risaletpenahi zımnında ol canib-i kudsiye revan oldu. Senki mahbub-ı kulub, dedegan-ı kadimey-i malumsun. Lazımdır ki bura ka'be-i garam-ı ilahisinden ve resul-i peygambere uhuveli layetezetsel Fethi'yi deraguş edesin ve ba emr-i risalet penahi çeşman-ı amık-i uhuvvetindeh buse-çin olasın!

Ey derya-yı amik-i bipayan-ı uhuvvetin kahraman-ı nadirü'l emsali! Seni gören, seni seven, senin mucizat-ı meveddetini müşahade eden dedegan-ı meşhureden Selanik meydan dedesi bu fakir Kemal, yeni bir zemin-i içtihadın tayini hususunda zat-ı kerimullahtan niyaz eder. Ali can kardaş ise orada bulunduğu takdirde gözlerinden taraf-ı takdiranaden öpmek vecibe ola! Kerimciğim, seni çok göreceğim geldi. Hasbıhal etmeye ihtiyacım var. Fethi can ile görüş! Bana behemahal mektup yaz. Ali can orada ise onu da çok sevdiğim için onun da mektubunu beklerim.

M. Kemal"

1631 Kemal Atatürk, Nutuk, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, 1994 Ankara, s. 119-128
1632 http://www.aksam.com.tr/laiklik,-vahdet-i-vucud-felsefesiyle-sekillendi--70784h.html

Mektubun sadeleştirilmiş şekli isc şöyledir:

Ey Kutublar Kutubu,

Hazreti ... ünvanı; kutublar kutubu tarafından verildiğinden dolayı, doğru yolu kendine meslek edinmiş olduğundan şüphe edilmeyen Fethi kardeş, Hazreti peygamberin bir buyruğu gereği o kutsal yöne yola çıktı. Sen ki kalblerin sevgilisi, bilinen eski dedelerdensin. İlahi aşk ile yönlenmiş ve Resul-i Peygamber'e bağlılığı sarsılmaz olan Fethi'yi kucaklayasın ve Hazreti Peygamber'in buyruğu gereği, derin bağlılığı okunan gözlerinden öpesin.

Ey sonsuz bağlılığın (kardeşliğin) derin denizlerinin örneği az kahramanı! Seni gören, seni seven, senin sevgi mucizelerini gözlemleyen ünlü dedelerden Selanik meydan dedesi bu fakir Kemal, yeni bir ictihad temelinin belirlenmesi konusunda kerem sahibi kişiliğinizden niyazda bulunmaktadır.

Ali can kardeş ise orada bulunuyorsa, gözlerini benim tarafımdan öpmek borcunuz olan bir görev olmalıdır!

Kerimciğim, seni çok göreceğim geldi. Seninle konuşmaya ihtiyacım var. Fethi can ile görüş! Bana muhakkak mektup yaz. Ali can orada ise onu gerçekten çok sevdiğim için onun da mektubunu beklerim. M. Kemal"[1633]

Bu mektuptan anlaşıldığına göre Mustafa Kemal'in Abdülkerim Paşa ile zaman zaman tasavvuf konularını konuştuğunu ve aşina olduğunu anlamaktayız. Belki de ailesinde Bektaşi-Melami kişiler vardı ve o nedenle bir aşinalık vardı. Bu konu araştırılmaya muhtaçtır. Abdülkerim Paşa 1915 yılında general olmuş ve 1923'te vefat etmiştir.

Mustafa Kemal'in General Harbord ve Picot'la görüşmesi ve Ankara yolculuğu

Mustafa Kemal Amerikalı General Harbord ile 20 Eylül 1919 günü Sivas'ta görüşme yaptı. Amerikan Başkanı Wilson'un Anadolu, Kafkasya ve Ermenistan'da inceleme yapmak için gönderdiği bu heyet Mustafa Kemal'den etkilendi ve Milli Hareket lehine rapor yazdı. Bu heyetle yapılan görüşmeye Rauf Bey, Bekir Sami (Kunduh) Bey ve Rüstem (Alfred Rüstem Bilinski) Bey de katıldılar. Rüstem Bey 1914'de Osmanlı'nın Washington büyükelçiliği yapmıştı.[1634] Mustafa Kemal Paşa Ali Galip olayından sonra Damat Ferit aleyhinde Padişah'a telgraflar göndermeye başladı ve gerekirse Kuva-yı Milliye'nin İstanbul'a doğru hareket edeceğini söyledi. Gazeteci Brown aracılığıyla Padişah'a mektup gönderdi. Damat Ferit ise İngilizlere başvurarak Kuva-yı Milliye karşı 2000 kişilik bir güçle saldırılmasını ve Eskişehir'in alınmasını istiyordu. Ancak İngilizler bu teklifi kabul etmedi.. Sadrazam Damat Ferit çare bulamayınca 30 Ekim 1919'da istifa etti. Taha Akyol'un belirttiği gibi 38 kişilik Sivas Kongresi milli irade namına gönderilen telgraflarla bir hükümeti düşürdü. Ancak Damat Ferit 16 Mart 1920'de İngilizler İstanbul'u ikinci defa ve resmen işgal ettiğinde tekrar sadrazam oldu.[1635]

1633 Erol Üyepazarcı, Atatürk'ün İlginç İki Mektubu ile Hiçbir Yerde yayımlanmamış; Bilinmeyen Bir Mektubu, Müteferrika, Sayı: 14, 1998, s. 81-100

1634 Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, s. 88-95

1635 Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, s. 102

Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri Francois Georges Picot, 7 Aralık 1919 günü Sivas'a gayrı resmi olarak gelir ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşür. Ancak görevi resmi olmadığı için bir sonuca varılamaz. İngiliz istihbaratı bu görüşmeyi yakından takip etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu görüşmeler konusunda Balıkesir'deki 61. Tümen Kumandanı Kazım Özalp'e gönderdiği gizli telgrafı ele geçirmişti.[1636]

Mustafa Kemal ve arkadaşları Ankara'ya gitmek üzere 18 Aralık 1919 günü Sivas'tan ayrıldı. Önce Kayseri'ye vardı ve orada yetkililerle görüştü. Daha sonra yolları üzerinde olmamasına rağmen 22 Aralık 1919 günü Alevi ve Bektaşilerden destek almak için Hacıbektaş'a geldiler. Salih Niyazi Dedebaba tarafından büyük bir saygı ile karşılanan Atatürk burada misafir edildi ve ziyafet verildi. Dergahta bulunan Salih Niyazi Dedebaba ve Cemalettin Çelebi Efendi Mustafa Kemal'e milli mücadeleye tam destek verdiklerini açıkladılar. Hacı Bektaş-i Veli Türbesini ziyaret eden Mustafa Kemal ve arkadaşları 24 Aralık 1919 günü Kırşehir'e vardılar. Daha sonra Ankara'ya yola çıkarlar. Şoför Balıkesirli Mehmet'in sürdüğü ve Mustafa Kemal'in bulunduğu otomobilde Dr. Refik Saydam, Cevat Abbas, Ahmet Rüstem, yaver Muzaffer Bey ve emir çavuşu Ali vardır.[1637] Heyet daha sonra 27 Aralık 1919'da 14 kişilik bir kafileyle Ankara'ya varır ve önce Hacı Bayram-ı Veli Hazretlerinin türbelerini ziyaret ettikten sonra hükümet önünde toplanan halk tarafından sevinç içinde karşılanır. Bu olayı Ankara Vali Vekili ve Defterdarı Yahya Galip (Kargı) İstanbul'a 28 Aralık 1919 günü aşağıdaki telgraf ile duyurur:

"Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, dün akşam saat üç sıralarında Ankara'ya giderek doğruca Hacı Bayram-ı Veli Hazretlerinin mübarek türbelerini ziyaret ettikten sonra hükümet önünde toplanan binlerce halk tarafından sevinç içinde, alkışlarla ortaya alınıp kurbanlar kesilmiş, halifelik ve Padişah efendimiz hazretleriyle devlet ve milletimizin mutluluğu için dualar edildikten sonra, Mustafa Kemal Paşa tarafından da aynı anlamda bir konuşma yapılmış, vilayet makamında ve Kolordu Kumandanlığı dairesinde kendilerine çay ve kahve ikram edilmiştir. Daha sonra iki seneden beri boş olan ve ikametlerine ayrılan Ziraat Okulu'na gitmişlerdir. Karşılamaya, şehre üç saatlik mesafeden bütün Ankara halkı ile çevre ilçelerin ileri gelenleri, yönetici durumunda bulunan şahıslar ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye idare heyetleriyle, yine çevre ilçelerden gelen binlerce Kuva-yı Milliye atlılarının katıldıkları, yüzbinlerce halk-kadın ve çocuklar da olduğu halde bir saatlik mesafeden başlayarak, hükümete kadar iki yakalı olarak karşılamaya koştukları, heyetin pek sıcak ve samimi alkışlar arasında geçtiği, Ankara zeybekleri tarafından kılıç ve kalkan oyunları oynandığı, karşılayıcıların mühim bir kısmının silahlı olduğu halde en ufak bir uygunsuzluk bile kesinlikle meydana gelmediği, Heyetin Hacı Bektaş köyünde Çelebi Cemalettin Efendi tarafından misafir edildiği, dergahın dedeleri tarafından kendilerine ziyafet verildiği, Bektaşi tarikatı ileri gelenleriyle Alevilerin Kuva-yı Milliye'ye girdikleri ve yine Kırşehir'de şiddetli yağmur yağmasına rağmen, pek büyük bir merasim yapıldığı, (Kırşehir) mutasarrıflık vekaletinden alınan telgraftan açıkça anlaşılmakla ilave olarak arz olunur."[1638, 1639]

1636 Salahi R. Sonyel, Kaygılı Yıllar, Remzi Kitabevi, s. 125

1637 Ziya Oranlı Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları, Anlatan Ali Metin, Atatürk'ün Emir Çavuşu, Alkan Matbaası, 1967, Ankara, s. 49

1638 Hülya Küçük, Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler, Kitap Yayınevi, 2003, s. 128

1639 Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 1, Gn. No: 060, Ankara 1982, s. 77

Ankara Eski Ziraat Mektebi günleri

Mustafa Kemal, Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı olarak düzenlenen Kalaba köyündeki (şimdiki Keçiören) eski Ziraat Mektebi binasına (şimdiki Meteoroloji binası ve müzesi) yerleşti. Bu bina iki katlıydı ve giriş katında sağda sırayla ve karşılıklı olarak üç dört oda vardı; odalardan birinde kalem müdürü Hayati Bey kalıyor, biri şifre odası, biri yatak odası ve diğeri de telgraf merkezi olarak kullanılıyordu. Bu odada şifre kâtibi Faik Bey ve ona yardım eden birkaç genç telgrafçı daha vardı. Üst katta sağ koridorda sıralanan odalardan birincisi Recep (Peker) Bey'in odasıydı. Bu odada Recep Bey'in yatağı ve masası vardı. Daha sonra bu odaya bir yatak daha konuldu ve Hüsrev (Gerede) Bey de orada kalmaya başladı. Ankara tarafına bakan biraz büyük oda Mustafa Kemal Paşa'ya ayrılmıştı. Bu odada ısınmak için borusu pencereden dışarı verilmiş bir tane saç soba, bir kanepe, bir masa, iki koltuk ve birkaç sandalye vardı. O, burada çalışır ve gelenleri kabul ederdi. Üst katta ayrıca Dr. Refik (Saydam), yaver Cevat Abbas ve Muzaffer Kılıç Bey kalıyordu.[1640, 1641] Bu karargâh, askerler dahil 36 kişiden oluşuyordu. Buraya yakın bir yerde ise 1916'da Kut'ül Ammare'de Türk Ordusuna esir düşen İngiltere'nin Irak Ordusu Başkomutanı General Towshend ve maiyetindeki general ve subayların misafir edildiği Sarı Kışla vardı (sonradan yıkılıp yerine Veteriner Fakültesi yapılmıştır.)

Bu binada kalan ve bekâr olan Dr. Refik'in Kadife Hanım isminde güzel, sarı bir kedisi vardı; yavruladığı zaman herkese şerbet ikram ederdi.[1642] Dr. Refik'in vazifesi bilhassa Paşa'nın sıhhatiyle meşgul olmak, onun hareket ve istirahatinden yemeğine kadar her şeyine dikkat etmekti.[1643] Bir gün Meclis'e seçilecek milletvekilleri hakkında konuşulurken bazı kişilerin onları İttihatçı olmakla suçlamaları söz konusu olunca, Dr. Refik *"Şu İttihatçılık töhmeti olmasaydı?"* dedi. Mustafa Kemal bunun üzerine, *"Nankör olmayalım! İttihatçılık bir ocaktır; yetişmemizde dahli var, bu gayr-ı kabil-i inkâr bir hakikat... Ne var ki, onlar Garplılaşmak temayülündeydi, biz medeniyetçi olacağız. Onlar komitacıydı, biz inkılâpçıyız. Onlar Osmanlılaşma taraftarıydı, biz milliyetçiyiz. Eğer bu hakikatleri anlatabilirsek... Millet davamızı tecviz edecektir,"* dedi.[1644]

Dr. Adnan ve eşi Halide Edip ise eski Ziraat Mektebi'ne yakın, bahçe içinde bulunan ve eskiden okul olan Numune Çiftliği binasında oturuyordu. Evin çatı katındaki bir odayı da Yakup Kadri'ye vermişlerdi.[1645, 1646] Dr. Adnan'ın oturduğu bu binanın önünden Çubuk Çayı geçiyordu. Odaların eşyalarını Dr. Refik (Saydam) sağlamıştı.[1647] Onlar da henüz yemek pişirecek ortamları olmadığından yürüyerek karargâha geliyor ve orada hep birlikte yemek yiyorlardı. Halide Edip bu sırada sıtma hastalığına yakalanmıştı.[1648] Halide Edip'in görevi yabancı basında çıkan Türkiye ile ilgili haberleri tercüme

1640 Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yayınları, s. 256
1641 Veli Yılmaz, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Kastaş Yayınları, 2005, s146, 147
1642 Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı Atlas Kitabevi, 11. Baskı, 1994, İstanbul, s. 111
1643 Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, s. 256
1644 Attila İlhan, Allahın Süngüleri, Reis Paşa, İş Bankası Yayınları, 2002, s.67
1645 Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, Bilgi Yayınevi, 2005, Ankara, s.99, 96
1646 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda, İletişim Yayınları, 4. Baskı 1999, İstanbul, s. 116
1647 Halide Edip Adıvar, a.g.e. s. 109, 110
1648 Halide Edip Adıvar, a.g.e. s. 158

edip Mustafa Kemal Paşa'ya sunmaktı. Halide Edip bu sırada Osmanlı Bankası'ndan temin edilen yazı makinesiyle sekiz saatte altı sayfa yazabilmektedir. Bu nedenle Fransızca yazan daha iyi bir daktilo ister, bu istek üzerine Eskişehir'de Demiryolları Genel Komutanlığı'nda bulunan ve Fransızca yazan daktilo ısrarla istenilir. Demiryolları komutanı Behiç Erkin ise elinde bulunan bu Fransızca tek daktilo ile 80 kadar istasyonla iletişimin sağlandığını, aksi takdirde işlerin yürümeycceği gerekçesiyle daktiloyu veremeyeceğini bildirir. Ancak ikinci defa hem de gece yarısı gönderilen bir emirle daktilo İsmet Paşa tarafından ısrarla tekrar istenince Ankara'ya gönderilir. Fakat bu daktilonun Halide Edip tarafından kullanılacağını öğrenen Behiç Erkin istifa eder.[1649] Behiç Erkin istifa edince Demiryolları idaresinde birçok aksaklık ortaya çıkar. Halide Edip'in Ziraat Mektebindeki çalışması üç ay sürmüş, Mustafa Kemal ile yaptığı bir tartışma sonucu uzun müddet karargahtan uzak kalmıştır.[1650] Halide Edip, Mustafa Kemal'in Nutuk'ta kendisini Amerikan mandacısı olarak açıklamasından sonra 1928 yılında Londra ve New York'ta basılan "The Turkish Ordeal" isimli kitabı yayınlar. Ancak bu kitap hiçbir zaman tam olarak Türkçeye çevrilmemiştir.[1651]

Ziraat Mektebinde genellikle yemek olarak ekmek, zeytin, bulgur, nohut, fasulye ve üzüm hoşafı vardır. Para olunca Ali Onbaşı şehre giderek beyin ve kelle alırdı. Bir ara parasızlıktan Refet Paşa'nın Bolu İsyanı'na giderken verdiği 50 lira harcanmaya başlandı ama o para da bitti. Para kalmayınca Mustafa Kemal, emir eri Ali Onbaşı'ya *"Valizde annemin bir parça ziyneti var. Al, Osmanlı Bankası'nda rehin bırak, para al,"* dedi ve bankadan 200 lira alınarak yemek parası olarak kullanılmaya başlandı.

Refet Paşa Ankara'ya geldiğinde parasının harcandığı öğrenip sinirlenmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal'in emriyle kendisine Ali Onbaşı 30 lira verdi. Kuvvetleriyle Güney Cephesi'ne giden Refet Paşa'nın cebinde sadece 30 lira vardı.[1652]

Meclis açılışından önceki günlerde Ziraat Mektebi'nde yeteri kadar asker yoktu. Bu sırada İngilizlerin ve Damat Ferit'in teşkilatlandırdığı isyanların Bolu, Gerede, Beypazarı ve Ayaş üzerinden Ankara'ya sarkma tehlikesi baş gösterdi. Tümen kumandanı yarbay Mahmut Bey asiler tarafından şehit edilmiş; katiller cesedini gömdürmeyip hayvanlara parçalatmış ve tümen dağılmıştı. Ankara'dan Gerede'ye gönderilen Dr. Fuat (Umay), Hüsrev Bey ve arkadaşları Gerede'de hapsedilmiş, Ankara'nın asiler tarafından basılacağından dahi korkulur olmuştu. O günlerde bu isyancı vatan hainleri Bolu Hastanesi'nde yatan yaralı bazı subayları yataklarından sürükleyip hastanenin önünde kafalarını taşla ezmişti. Karargâhtaki bir kısım askerin isyancıları bastırmak için Ayaş tarafına gittiği ve asker sayısının çok az olduğu bir gece yarısı silah sesleri duyulunca karargâhtakiler ellerindeki silahlarla merdiven başlarında ve pencerelerde sabaha kadar nöbet tutmuştu. Dr. Adnan Adıvar, isyancılar elinde boğazlanmaktansa kendini öldürmek amacıyla yanında zehir taşımaya başlamıştı. Halide Edip ve Dr. Adnan gece karargâhtan evlerine de korku içinde gidip gelmeye başlamışlardı.[1653] Hatta kaldıkları evi koruyan köpekleri bile öldü-

1649 Behiç Erkin, Hatıralar, Türk Tarih Kurumu yayını, 2910, s. 208
1650 Muzaffer Özekin, Halide Edip ve Gerçekler, Kripto Yayınları, Ankara, 2012, s. 163- 167
1651 Muzaffer Özekin, Halide Edip ve Gerçekler, Kripto Yayınları, Ankara, 2012, s. 189
1652 Ziya Oranlı, a.g.e. s.66
1653 Halide Edip Adıvar, a.g.e. s. 124

rülmüştü. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın böbrek sancıları tutmuş; ancak Dr. Refik Saydam çaresizlik içinde hiçbir şey yapamamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, güvenliğin yetersiz olması nedeniyle Antep'e ve Denizli'ye telgraf göndererek askeri birlik gönderilmesini istedi. Nihayet Refet Paşa'nın Denizli'den gönderdiği 120 kişilik yarısı atlı yarısı yaya bir birlik üsteğmen Şerif (Güralp) komutasında Ankara'ya gelmişti. Ankara Valisi Yahya Galip müfreze komutanının boynuna sarıldı; çünkü o sırada Ankara'da 120 asker bile yoktu. Üsteğmen Şerif, Ziraat Mektebi'ne gittiğinde Mustafa Kemal onu İnönü'yle arasına oturttu ve binanın etrafına siperler kazdırılıp askerler yerleştirildi. Aynı günün gecesi dışarıdan ateş sesleri gelince Mustafa Kemal elinde filintasıyla bu siperlere birkaç defa gidip durumu kontrol etti. Ziraat Mektebi karargahı günlerini bu zor koşullar altında geçirmeye başlamıştı. Bu sırada Antep'ten Kılıç Ali'nin 70 kişilik bir müfrezeyle gelmesiyle biraz olsun rahatladılar. Meclis 23 Nisan 1920'de açıldığında Mustafa Kemal'in elinde işte bu 70 kişilik asker kuvveti vardı.[1654]

Ziraat Mektebi'ndeki karargâhta öğle yemeği çok basit ve çabuk geçer, daha sonra Mustafa Kemal, Dr. Adnan, Cami Bey ve Albay İsmet Ankara'ya inip yeni Meclis'in hazırlıklarıyla uğraşırlardı. Akşam yemeklerini eski Ziraat Mektebi'ndeki karargâhta yine hep birlikte yiyorlardı. At nalı şeklinde üstü muşamba kaplı bir masa üzerinde sadece üç çeşit yemek çıkıyordu. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Ankara'ya geldiğinde Dr. Adnan'ların evinde kalmış ve ilk akşam yemeğini 1 Nisan gecesi karargâhta yemişti. Ayını gece 11. İnönü Savaşı devam ediyordu. Cepheden ilk gelen haberler kötü olmasına rağmen Hamdullah Suphi Türk ordusunun kazanacağını söylüyordu. Hariciye Vekili Bekir Sami, Hamdullah Suphi'ye böyle bir şey söylediği için aklını yitirmiş olduğunu söyledi. Dr. Refik, Dr. Adnan ve Halide Edip heyecan içindeydiler ve sabah saatlerine kadar endişeli bir bekleyişe koyuldular. Birden Binbaşı Şemsettin odaya girerek bir telgraf getirdi; telgrafta düşmanın mağlup olduğu yazıyordu. Mustafa Kemal, daha önce aklını yitirmiş denilen Hamdullah Suphi'ye bakarak *"Hamdullah Suphi Bey, bu zaferi herkesten evvel siz bize haber verdiniz. Geliniz, buraya oturunuz ve tebrik telgrafını siz yazınız,"* dedi. Hamdullah Suphi, Mustafa Kemal'in yerine oturduğunda şu tebrik telgrafını yazmıştı:

"Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretlerine,

Bulunduğunuz mevkiden yalnız şerefle dolu bir muharebe meydanı değil, aynı zamanda ümitle dolu bir de İstiklâl görünüyor. Siz düşmanla beraber Türk Milletinin makûs talihini de yendiniz."

Mustafa Kemal Paşa yazıyı okuyunca *"Hissiyatımıza ne kadar güzel tercüman oldunuz,"* demiş ve altına eski Arap harfleriyle bir yırtıcı kuşun pençesini hatırlatan üç çengelli imzasını atmıştır.[1655]

Meclis açılınca oluşan ilk kabinede Dr. Rıza Nur Maarif Vekili, Dr. Adnan'sa Sıhhiye Vekili oldu. Dr. Adnan ve Dr. Refik, Mustafa Kemal Paşa hasta olduğu zaman onu muayene etmeye ve ilaçlarını sağlamaya devam ettiler.[1656]

1654 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, 2. Cilt, 11. Basım, Remzi Kitabevi, 1990, s 228-235
1655 Mustafa Baydar, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, Menteş Kitabevi, İstanbul 1968, s. 298-302
1656 Halide Edip Adıvar, a.g.e. s. 124

TBMM'nin açıldığı günlerde Ankara'da bulunan yazar Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Mustafa Kemal Paşa'nın böbrek sancıları içinde meclis çalışmalarına nasıl devam ettiğini şöyle anlatır:

"...Ara sıra da ıstırap çeken bir adam gibi belini tutardı. O arbedede bir de böbrek hastalığı vardı. Sıkı bir tedavide bulunması lazım geldiği halde sabaha kadar orada otururdu. Doktorlar sıcak suya girsin demiş kendisine. Sıcak suya girmek için banyo yoktu orada. İşte, tenekeden bir banyo yapmışlar, oraya yatırırlardı. İki-üç neferi vardı yanında. Zaten başka kimse yoktu. Neferler sıcak su yapar, getirirler ve biraz açılırdı. Ondan sonra da meclise gidip laf anlatması lazım gelirdi."[1657]

Numune çiftliği tekrar okula dönüştürüleceği için Halide Edip, Dr. Adnan ve Hamdullah Suphi, Kalaba köyünün karşısında bulunan vadide küçük bir eve yerleştiler. Bu ev iki odalıydı; bir odasında Dr. Adnan'la eşi Halide Edip, diğer odada Hamdullah Suphi ve Hikmet Bayur Bey oturmaya başladı.[1658]

Halide Edip, 2 Haziran 1921'de Ruşen Eşref'in (Ünaydın) eşi Saliha Hanım'la birlikte gönüllü hastabakıcı olmak üzere Eskişehir'deki Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne gitti ve burada kısa süre çalıştı.[1659, 1660]

Sakarya Savaşı ve Büyük Taarruz sırasında Dr. Adnan, TBMM İkinci Başkanı olarak görev yaparak Mustafa Kemal adına her şeyi idare etti. O, yorgunluktan bitkin düşmesine ve sık sık sıtma nöbetine tutulmasına rağmen görevini başarıyla yapmaya devam etti.

1922 yılında bir gece sabah saat üçe kadar Halide Edip Adıvar, Dr. Adnan (Adıvar) ve Mustafa Kemal, Türkiye'nin gelecek günlerdeki Batılılaşmasını konuştular. Bu konuşma sırasında Mustafa Kemal, Dr. Adnan'a şunları söyledi: *"Adnan, sen Tıbbiye ile ordunun en önce Garplılaşmasından dolayı ilerlediğini söylerdin. Biz şimdi bütün memleketi garplılaştıracağız."* [1661] Halide Edip anılarında Mustafa Kemal'in 1920'li yıllarda devamlı kitap okuduğunu ve özellikle İslamiyet'in ilk 24 yılına ait tarih kitaplarını okuduğunu belirtir.[1662] Mustafa Kemal Paşa daha sonra eski Ziraat Okulu'ndan tren istasyonundaki Direksiyon binasına taşındı. Direksiyon binası, Ankara istasyonuna 20-30 metre mesafede taşlardan yapılmış iki katlı bir binaydı. 1920-1922 yıllarında Ankara'da belki de banyosu olan tek bina buydu. Daha sonra bu binaya 1920 Kasım'ının sonlarında İstanbul'dan Fikriye Hanım geldi ve evin temizliğini, düzenini sağladı. Mustafa Kemal bu binadan II. İnönü Zaferi sonrası Çankaya'ya taşındı ve bu bina Çankaya Hususi Kalemi olarak kullanılmaya başlandı, ancak buradaki çalışma odasına Mustafa Kemal her gün gelir ve misafirlerini burada karşılardı. Sakarya Savaşı sonrası Fransa adına Kilikya (Çukurova) işini konuşmak için gelen ve sonunda Ankara Antlaşması'nı imzalayan Franklin Bouillon da 9 Haziran 1921 tarihinde bu binada misafir edilmişti.[1663]

1657 Hıfzı Topuz, Konuklar Geçiyor, Çağdaş Yayınları, 1975, İstanbul, s 13
1658 Halide Edip Adıvar, a.g.e. s. 139
1659 Halide Edip Adıvar, a.g.e. s. 169
1660 Yakup Kadri, Vatan Yolunda, s. 141
1661 Halide Edip Adıvar, a.g.e. s 222
1662 Halide Edip, The Turkis Ordeal: Being the furher Menoirs of Halide (New York: Century, 1928), 168 den aktaran M. Şükrü Hanioğlu, Atatürk, An Intellectual Biography, Princeton University Press, 2011, s. 137
1663 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995 İstanbul, s 2

Binanın bir odasında bir ara Dr. Tevfik Rüştü kalmıştı. Kılıç Ali'nin oğlu Altemur Kılıç'ın doğumunu o yıllarda jinekoloji uzmanı Dr. Tevfik Rüştü Aras yaptırmıştı.[1664]

Dr. Tevfik Rüştü'nün Anadolu'ya geçişi

Dr. Tevfik Rüştü, Bekirağa Bölüğü'nde hapisteyken (Şimdi Beyazıt'ta bulunan İstanbul Üniversitesi binası o zamanlar Harbiye Nezareti'ydi ve onun bahçesinde bulunan iki katlı bina Bekirağa Bölüğü Hapishanesi'ydi) 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali üzerine Sultanahmet Meydanı'nda bir miting yapılmasına karar verilmişti. Hükümet bu sırada Bekirağa Bölüğü'ndeki 41 tutukluya bir günlük izin verdi. İzin verilenler arasında bulunan Dr. Tevfik Rüştü Anadolu'ya gitme düşüncesindeydi. O günlerde Ankara'daki 20. Kolordu Komutanlığı'na Ali Fuat Paşa yerine İstanbul hükümetinin adamı ve Kuva-yı Milliye karşıtı Kiraz Hamdi Paşa atanmıştı. Dr. Tevfik Rüştü, Kiraz Hamdi'yle görüşerek ona faydası dokunacağına ikna etti ve hapisten bu şekilde kurtularak onunla birlikte Eskişehir'e gitti.[1665]

Bu sırada Ankara'daki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa Eskişehir'deki karışıklığa müdahale etmek amacıyla 9-10 Eylül 1919'da 24. Tümen Kumandanı Mahmut Bey, Dr. Binbaşı Kemal ve diğer subaylarla birlikte yola çıkmıştı.[1666] Ali Fuat Paşa Sivrihisar'a geldiğinde Dr. Tevfik Rüştü Bey telefonla kendisini aradı ve görüşmek istediğini bildirdi. Ali Fuat Paşa, Dr. Tevfik Rüştü'yü Selanik'ten tanımaktaydı ve onun İngiliz askerlerinin olduğu Eskişehir'den aramasına şaşırmıştı. Dr. Tevfik Rüştü bir yaylı arabayla Sivrihisar'a gelmiş ve Ali Fuat Paşa'ya şöyle demişti:

"1919 Ağustos'unda Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunuyordum. Beş günlüğüne geçici olarak tahliye edilmiştim. Bu sırada Teceddüt Partisi'nin kongresine katıldım. Kongrede Anadolu'ya nasıl yardım edileceği konuşuldu. Bir bölümümüz "manen" yardımı, öbür bölümümüz de eylemle katılmayı benimsemiştik. Eylemle katılmayı benimseyenler arasında ben de vardım. Anadolu'ya geçmenin çarelerini ararken bir gün Kadıköy vapurunda 20. Kolordu Komutanlığı'na atandığını duyduğum Kiraz Hamdi Paşa'ya rastladım. Kiraz Hamdi hem Kuva-yı Milliye'yi hem de İstanbul'u idare edebileceğini sanıyordu. Ona "Anadolu'dakileri tanımıyorsunuz, onlar da sizi tanımıyor ve İstanbul'dan atananı iyi niyetle karşılamıyorlar. Bir yanlışlık olabilir," dedim. Kiraz Hamdi Paşa bunun üzerine beni Bekirağa Bölüğü Hapishanesi'nden kurtardı ve böylece birlikte Eskişehir'e geldik."

Daha sonra Dr. Tevfik Rüştü, Ali Fuat Paşa'ya Kiraz Hamdi Paşa'yı kandırmaya çalışacağını söyleyerek gitti.

O zamanlar Eskişehir mutasarrıfı olan Hilmi Bey İstanbul taraflısıydı. Bu mutasarrıf Kiraz Hamdi Paşa'nın Jandarma'dan atılmış olan kardeşi Faik Bey'in rütbesini iade ederek, onun Kuva-yı Milliye'ye karşı gizli bir örgüt kurmasını sağladı. Bu örgüt Kuva-yı Milliyecileri ve Ali Fuat Paşa'yı ölü veya diri yakalamak istiyordu. Bunlar işi azıtmışlar, Eskişehir'deki birçok aydını yakalamış ve kendilerine direnen emekli binbaşı doktor Tah-

1664 Altemur Kılıç, Kılıç'tan Kılıç'a, Remzi Kitabevi, 2005 İstanbul, s. 24
1665 Soner Yalçın, a.g.e. s 282
1666 Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, Cilt 3, s. 111

sin Bey ve birkaç kişiyi de öldürmüşlerdi.[1667] Kiraz Hamdi Paşa'yla mutasarrıf Hilmi bu zulüm ve ihanetin en önemli sorumlularıydı. Sonunda Ali Fuat Paşa Eskişehir'i 6 Ekim'de kansız bir şekilde ele geçirdi.[1668] Dr. Tevfik Rüştü nedense Eskişehir'den 1919 sonlarında tekrar İstanbul'a gelir ve Prof. Dr. Fuad Kamil Beksan ile Divanyolunda bir muayenehane açar. Ayrıca bir eczacı deposuna ortak olarak ilaç ticareti işine girer. Bu sırada İngilizler Osmanlı Meclisini basarlar. Polis muayenehanesinde Tevfik Rüştü'yü sıkıştırmaya başlar. Bu nedenle saklanır ve Anadolu'ya geçmeyi düşünür. Bir müddet Şişli'deki Manara kliniğinde değişik isimle hasta olarak yatar. Uygun zaman bulunca işgal altındaki İzmir'e geçer. İzmir'de Memleket Hastanesinde operatör olan enişteşi Dr. Cemal Tunca'nın yanına gider. Bir müddet kadın doğum doktoru Buruneti (veya Brünetti) ve Çocuk Uzmanı Dr. Ali Agah'ın yanında saklanır. 1920'de bir kayığa biner ve yolda bir vapura atlayarak Rodos'a gelir. Orada Hüseyin Ragıp ve diğer arkadaşlarıyla karşılaşır. Buradan Köyceğiz'e ve Muğla'ya gelir. Bu sırada Ankara'dan Mebus seçimi için emir alındığından Dr. Tevfik Rüştü Menteşe mebusu olur. Oradan Uşak'a ve sonra Bozüyük'e gider. Orada Mustafa Kemal Paşa ile görüşür. Rodos'tan getirdiği evrakları sunar. Oradan beraberce Ankara'ya giderler ve çalışmaya başlar. O sırada isyanlar ve firarlar çok olduğundan İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasını Refik İnce ile beraber teklif ederler ve kabul edilir. Dr. Fikret, Dr. Tevfik Rüştü ve Refik İnce İstiklâl Mahkemesi üyesi olarak çalışırlar. Bu mahkeme Bolu, Çankırı, Kastamonu bölgelerine bakar.[1669] Bir ara Dr. Tevfik Rüştü TBMM tarafından Sovyetlerle görüşme yapmak üzere giden ikinci heyetle Kasım 1920'de Moskova'ya gider ve orada bacanağı Dr. Nazım'la buluşur.[1670]

Ali Fuat Paşa, Gediz Savaşı sonrasında Kolordu Karargâhı'nı Eskişehir'e taşımıştı. Bu karargâhta başhekim olarak Dr. Miralay Kemal Ali Emin (Sicil: 1317-c16) görev yapmaya devam ederken Eskişehir Hastanesi'nde Başhekim Safranbolulu Dr. Binbaşı Ahmet Haşim (1322-21) Bey ve Ödemişli eczacı Rüştü Bey görev yapıyordu. Hastanede sadece bir doktor bulunmaktaydı ve karyolalar tahtadandı. Bir ara bu hastaneye Ankara'dan milletvekili Dr. Rıza Nur gelmiş, 15 gün kalmıştı. Daha sonra operatör ihtiyacı olduğu için yine milletvekili olan Opr. Dr. Emin Erkul Bey on beş gün süreyle Ankara'dan gelip ameliyatlar yapmıştı.[1671]

Çerkez Ethem'in Mustafa Kemal ve Dr. Tevfik Rüştü'ye yaptığı baskın

1920 yılının Kasım ayıydı. Çerkez Ethem kurulan düzenli ordunun emrine girmek istemiyordu ve bu nedenle Mustafa Kemal'le arası gittikçe bozuluyordu. İşte o günlerde Çerkez Ethem Ankara'ya gidip, Taşhan'da karargâhıyla birlikte kalmaya başlamıştı. Çerkez Ethem bu sırada Mustafa Kemal'e bir suikast girişiminde bulunmayı düşünmekteydi. Mustafa Kemal'se bu sıralarda Ali Fuat Paşa'yı Moskova'ya büyükelçi olarak göndermeyi düşünüyordu.

Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü ise Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'ndeki görevinden

1667 Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, Cilt 3, s. 232
1668 Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan Cilt 3, s. 225
1669 Veli Behçet Kurdoğlu, Şairr Tabipler, s. 356, 357
1670 Soner Yalçın, a.g.e. s 280
1671 Rıza Nur, Milli Kıyam Milli Mücadelenin İç Yüzü, Toker Yayınları, İstanbul, 1994 s. 109-111

Ankara'ya yeni dönmüş ve faytonuyla Direksiyon binasına gelmişti. Orada önce onu emir subayı Hayati Bey karşıladı ve Mustafa Kemal Paşa'nın üst kattaki odasına çıktı. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa böbrek sancıları nedeniyle odasında yatmaktaydı. Dr. Tevfik Rüştü, odaya girdiğinde Mustafa Kemal Paşa'yı üzerinde geceleri giydiği keten gecelik, yorganın üstünde tespihi, sigara tabakası ve kül tablası olduğu halde sırtını yastığa dayamış bir halde buldu ve Paşa'nın karşısındaki koltuğa oturdu. Oradan buradan konuştuktan sonra Rusya'yla olan ilişkileri ve onun Ali Fuat Paşa'yla Moskova'ya gitmesini konuşmaya başladılar.

Tam bu sırada kapı aniden açıldı ve Çerkez Ethem silahlı olarak kapıda belirdi. Çerkez Ethem'in iki silahlı adamı da hemen arkasından girip kapattıkları kapının iki yanında yer aldı. Çerkez Ethem Atatürk'ü öldürmek amacıyla kalmakta olduğu Taşhan'dan çıkmış ve yanında getirdiği on beş silahlı adamıyla Direksiyon binasındaki nöbetçileri atlatarak hızlı hızlı merdivenleri çıkmıştı. Bu arada adamlarından birkaçını aşağıda bırakmış, birkaçını da merdivenlere yerleştirmişti.

Mustafa Kemal ve Dr. Tevfik Rüştü merak ve hayretle Çerkez Ethem'e baktılar. Mustafa Kemal bu gelişin iyi bir şey olmadığını hemen anlayıp sağ elini yastığın altına soktu ve tabancasının kabzasını kavradı. Çerkez Ethem, Mustafa Kemal'e bakarak iki adım attı. İçerde Dr. Tevfik Rüştü'nün olacağı hiç aklına gelmemişti. Bu sırada Dr. Tevfik Rüştü elinde kahve fincanı, ne yapacağını şaşırmış bir haldeydi.

Çerkez Ethem, soğuk bir sesle konuşmaya başladı:

"Geçmiş olsun Paşam, rahatsızlığınızı işittim de hazır Ankara'dayım, bir bakayım dedim!"

"Zahmet ettiniz Ethem Bey, hoş geldiniz, buyurun oturun!"

Çerkez Ethem yatağa en yakın koltuğa oturdu ve ellerini tabancasına yakın şekilde, önünde kavuşturdu. Mustafa Kemal konuşmaya devam etti: *"Ya sizin tedaviniz? O nasıl gidiyor?"*

Çerkez Ethem bu kez *"Gidiyor, iyi gidiyor da, iyi gitmeyen çok şey var,"* dedi.

Bu sırada Cevat Abbas hemen muhafız takımını çağırmış ve askerler binayı sarmaya başlamıştı.

Çerkez Ethem, konuşmasını şöyle sürdürdü: *"İsmet Bey'le mizacımız uyuşmuyor, geçinemeyeceğimiz katiyen anlaşılmıştır; onu başımızdan alınız. Yerine daha münasip, daha mülayim bir kumandan tayin edilsin... Her durumda bize suhulet gösterecek bir zat olmalı. Bu takdirde eminim ki her şey düzelecektir.. "*

Mustafa Kemal'in cevabı kati ve kararlı olur. *"Bu mümkün değil Ethem Bey! Karşımızdaki düşman muntazam bir ordudur; çete onu taciz eder, ızrar eder, lakin mağlup edemez. Binaenaleyh muntazam ordu, bir zaruret-i harbiyedir. Sizin kumandanınıza merbut sarf-mesai etmeniz de bir başka zaruret!"*

Ethem Bey'in parmakları bu sırada titreyerek beline doğru gitmeye başlamıştı. Aslında Mustafa Kemal'i öldürmek amacıyla gelmişti.

"Son sözünüz bu mudur, Paşa?"

Mustafa Kemal *"Evet, budur!"* der.

O anda kapı birden açılır ve odaya Çerkez Ethem'in aşağıdaki kapıya bıraktığı bir fedaisi girip Çerkezce şöyle der:

"Binayı muhasara altına aldılar kumandanım. Buraya geliyorlar!"

Fedai kapıda Çerkez Ethem'e durumu aktarırken elinde tabancası, askerlerle birlikte Salih Bozok girer içeri.

Çerkez Ethem'in bütün planları suya düşmüştür. *"Öyle olsun Paşam,"* diyerek ayağa kalkar ve adamlarıyla çıkıp gider.

Mustafa Kemal, Salih Bozok'a *"Nerde kaldınız çocuk, çok daha seri olmanız icap ederdi"* der. Ardından, hem Salih Bozok'u hem Dr. Tevfik Rüştü'yü ikaz ederek devam eder:

"Şüphesiz fark ettiniz. Ethem Bey'in niyeti halis değildi, zannımca Tevfik Rüştü Bey'in mevcudiyeti, tasavvurunu değiştirdi."

Dr. Tevfik Rüştü bu olayı hayatı boyunca unutamamıştır. Bu olaydan kısa süre sonra Tevfik Rüştü, 21 Kasım 1920'de Ali Fuat Paşa'nın elçilik kafilesiyle birlikte, yanında Ali Fuat Paşa ve diğer milletvekilleri Besim Atalay ve İsmail Suphi Soysallı'yla beraber Moskova'ya gitmiştir.[1672, 1673]

Çerkez Ethem'in bu suikast girişiminden sonra yüzbaşı İsmail Hakkı (Tekçe) kumandasında bir Muhafız Bölüğü kuruldu ve sonraki yıllarda bu kuvvet Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı oldu.[1674]

Tevfik Rüştü Aras 1922'de zafer kazanıldıktan sonra Lozan Konferansı için Hariciye vekili İsmet Paşa, Sıhhiye Vekili Rıza Nur ve Hasan Saka ile birlikte Lozan'a gider. Orada Dr. Rıza Nur'a vekalet eder. Lozan sonrası Hariciye encümenine mazbata muharriri olur. Mübadele komisyonu Türk heyeti başkanı olarak çalışır. Daha sonra 1925 yılında İsmet Paşa kabinesinde Hariciye vekili olur ve 1938'de Atatürk ölünceye kadar 13 senc 8 ay bu görevi yapar. Daha sonra Londra büyükelçiliği yapar. İkinci Dünya Savaşı bitiminde elçilikten istifa edip ülkeye gelir.[1675] Tevfik Rüştü Aras'ın kızı eski Dışişleri Bakanlarından Fatin Rüştü Zorlu ile evliydi.

Osmanlı Meclisi'nin açılması ve Misak-ı Milli'nin ilanı

Damat Ferit'in Sadrazamlıktan istifa etmesinin arkasından Padişah Vahdettin hükümeti kurma görevini 2 Ekim 1919 günü Ali Rıza Paşa'ya verdi.. Ali Rıza Paşa dürüst ve vatansever bir kişiydi, ancak yetenekleri sınırlıydı. Milli harekete sıcak bakmaktaydı. Ancak İngilizlerin baskılarıyla 3 Mart 1920'de istifa etti. Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda Genelkurmay Başkanlığına Cevat Çobanlı Paşa getirildi. Sivas Kongresi sırasında şehirlerde çeşitli tarihlerde Osmanlı Meclisi için seçimler yapıldı. Mustafa Kemal Erzurum'dan, Rauf Bey Sivas'tan Mebus seçildi. Mustafa Kemal 29 Aralık'ta bir genelge yayınlayarak İstanbul'daki Meclis'e seçilmiş olan bütün mebusların Ankara'ya uğrayıp kendisiyle görüştükten sonra İstanbul'a gitmelerini istedi. Ancak mebusların çok

1672 Attila İlhan, a.g.e. s. 483-489
1673 Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, Cilt 5, Tekin Yayınevi, 2000, İstanbul, s. 268-271
1674 Salih Bozok-Cemil Bozok, Hep Atatürk'ün Yanında, Çağdaş Yayınları, 1985, İstanbul s 89
1675 Şair Tabipler, s. 358

azı Ankara'ya geldi. Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920 günü açıldı. Rauf Bey İstanbul'a gitti. Mustafa Kemal, giderse İngilizlerin mutlaka tutuklayacağını bildiği için gitmedi. Meclisteki milliyetçi mebuslar Rauf Bey'in tüm uğraşlarına rağmen güçlü bir grup kuramadı. Sadece Felah-ı Vatan (Vatanın kurtuluşu) grubunu kurabildiler. Hatta bu gruba Yunanlılara karşı Ayvalık'ta ilk kurşunu atan mebus Ali Çetinkaya bile karşı çıkmıştı.[1676] Bu meclise Mustafa Kemal başkan seçilmek istemesine ve Rauf Bey'in bunun için uğraşmasına rağmen olmadı. Celalettin Arif Bey geçici başkan seçildi. Bu meclis 17 Şubat 1920'de Edirne Mebusu Şeref Bey'in verdiği önerge ve konuşmasından sonra Misak-ı Milli'yi (Milli Yemin) kabul etti ve 18 Şubat 1920'de bütün dünyaya duyurdu. Altı maddelik bir bildiri olan Misak-i Milli Türkiye'nin sınırlarını çiziyordu. Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi içine alan bir Türkiye sınırı vardı. İngilizler buna hemen reaksiyon verip baskıyı artırdılar ve Cevat Çobanlı ve Cemal Paşaların istifa etmelerini istediler. Bunun üzerine Ali Rıza Paşa Hükümeti 3 Mart 1920 de istifa etti... Bunun yerine kurulan Salih Paşa hükümeti de 2 Nisan'da İngiliz baskısına dayanamayarak istifa etti. Bu sırada Maraş'ta Sütçü İmam hareketiyle başarılı sonuç alınması, Kuva-yı Milliye'nin güçlenmesi, ve Misak-ı Milli ilanı İngilizleri tedirgin etti... İngiliz Başbakanı Lloyd George 5 Mart'ta Londra Konferans'ında İstanbul'un tekrar işgal edilmesini teklif etti.[1677]

Dr. Refik'in Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği rapor

Mustafa Kemal, Ankara'da çalışmalarına devam ederken Osmanlı Meclisi işgal altındaki İstanbul'da, 12 Ocak 1920'de açıldı. Mustafa Kemal, bu meclise Erzurum milletvekili olarak seçilmişti; ancak işgal altındaki meclis'e katılmak istemiyordu. Buna gerekçe olarak da hasta olduğunu gösteren bir rapor gönderdi. Dr. Refik Saydam, Mustafa Kemal Paşa'nın böbrek şişmesi ve akciğerde su birikmesi hastalığı nedeniyle seyahat etmesinin sakıncalı olduğunu belirten bir rapor hazırladı.[1678]

Raporda şunlar yazmaktadır:

"Erzurum mebusu Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin düçar oldukları iltihab-ı kilye ve hüveyzel'rie dolayısıyla, el yevm tarafımdan tedavi edilmekte olduğunu ve hal-i hazır-ı seyahate gayri müsaid bulunduğunu mübeyyin iş bu rapor, ita kılındı.

Fi 15 Şubat sene 336

Tabip-Müdavi

Dr. İbrahim Refik"

İstanbul'un ikinci kez ve resmen işgali

Sözde "askeri denetim" adı altında askeri birlikleri bulunan ve her yeri işgal etmiş olan İtilaf Kuvvetleri 16 Mart 1920 günü sabaha karşı işgale tekrar başladı... Bunun nedeni Anadolu'da Kuva-yı Milliye hareketinin Maraş, Urfa, Antep ve çoğu yerde başarılı

1676 Behiç Erkin, Hatırat, Türk Tarih Kurumu yayını, 2010, s. 273

1677 Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, s. 118-129

1678 Fahrettin Kırzıoğlu, Atatürk'e ait Bilinmeyen Yedi Vesika, Türk Kültürü dergisi, Yıl XIV, Sayı 164, 1976, sayfa 475'ten aktaran: Dr. Eren Akçiçek, Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü, 2005, İzmir, s. 176

olmaya başlaması nedeniyle hem bu hareketi durdurmak veya önlemek hem de Misak-ı Milli'nin ilanının getirdiği tedirginlikti. İngiliz askerleri 16 Mart 1920 günü sabah 05.00 sırasında Şehzadebaşı semtinde bulunan 10. Kafkas Tümeni karargahına ait karakol binasını bastı ve uyumakta olan askerlere ateş açtılar. Dört şehit ve birçok yaralı vardı.. Mustafa Kemal bu olayı telgrafçı Hamdi Bey'in gönderdiği telgraftan anında öğrendi. Padişahın çağrısı üzerine Rauf Bey, meclis başkanvekili Abdülaziz efendi ve Vehbi efendi Padişah Vahdettin'e gittiler. Rauf Bey, Vahdettin'e şöyle dedi:

"Milletin sizden istediği Meclis kararı olmadan herhangi bir milletlerarası vesikayı imzalamamaktır. Aksi takdirde istikbali çok karanlık görüyoruz. O kadar ki, akıbetin ne olacağı şimdiden kestirilemez."

Bu sözlere sinirlenen Vahdettin ayağa kalkar ve Rauf Bey'e şöyle der:

"Rauf Bey, Bir millet var, koyun sürüsü... Buna bir çoban lazım. O da benim."

Rauf Bey ve milletvekilleri yapacak bir şey olmadığını görüp Meclis'e dönerler. Bu sırada İngiliz askerleri Meclis'i kuşatmış haldedir. İçeride Felah-ı Vatan grubu toplantı halindedir. Onlar Rauf Bey ve Kara Vasıf'a kaçmalarını söylerler. Akşama doğru İngiliz askerleri toplantı halindeki Mebusan Meclisine girer ve Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey'i tutuklamak isterler. Mebuslar teslim etmeyiz diyerek kabul etmezler. Rauf Bey *"Beni toplantı salonundan zorla aldığınıza dair tutanak imzalayacaksınız"* der. Askerler de tutanağı imzalar ve Rauf Bey, Kara Vasıf Bey, Edirne Mebusu Şeref Bey ve Numan Usta'yı tutuklayıp bir askeri araçla alıp götürürler. Rauf Bey, tutuklanacağını öğrendiği halde kaçmaz. Maksadı Meclis'in dağıtılmasını sağlamaktır. İngiliz askerleri aynı gün Mersinli Cemal Paşa'nın evini basar ve giyinmesine bile müsaade etmeden yatak kıyafetiyle alıp götürürler. Aynı şekilde Dr. Esat Işık Paşa da yatak kıyafetiyle tutuklanıp, alıp götürülür. İngiliz baskısıyla Genelkurmay Başkanlığından istifa etmiş olan Cevat Çobanlı Paşa da tutuklanır.

Daha sonra İngiliz askerleri Harbiye Nezareti'ni basarlar. Nazır Fevzi Çakmak Paşa'nın odasına girerler ve arama yaparlar. Fevzi Paşa'nın odası İngiliz süngüleri altında didik didik aranır. Daha sonra Posta merkezlerine el konulur. Fevzi Çakmak Paşa bu olaya kadar Anadolu Hareketine sıcak bakmaz iken bu olaydan sonra Anadolu Hareketine sıcak bakmaya başlar. İstanbul'un belirli merkez ve kavşaklarına askerler ve toplar konulur. On gün içinde birçok tutuklamalar yapılır. Rauf Bey, Kara Vasıf Bey, Cemal ve Cevad Paşalar, Süleyman Nazif, Aka Gündüz (Enis Avni), Ahmet Emin Yalman gibi gazeteci ve aydınlar Malta'ya gönderilir. Kasım 1918'de başlayan Malta Sürgünleri bu dördüncü parti sürgünler ile 200 kişiyi bulur. Mebuslar, Rauf Bey ve Kara Vasıf'ın tutuklanmasını protesto edip 18 Mart 1920'de Mebusan Meclisini tatile sokarlar. Aynı gün Vahdettin Meclis'i fesheder ve kapatır. Ertesi gün Mustafa Kemal bir bildiri yayınlayıp yüksek yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da açılması için bir genelge yayınlar. Böylece TBMM'nin açılması için bir zemin oluşturulmuş olur.. Mustafa Kemal, Malta'ya gönderilenlere karşılık Anadolu'da bulunan İngiliz subaylarının tutuklanması için emir verir. [1679]

[1679] Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, s. 128-134

Kuvay-ı Milliyeci Fetva

İstanbul'un işgali sonrası İngilizlerin isteğiyle Damat Ferit hükümet kurmakla görevlendirilir. 5 Nisan 1920'de hükümeti kuran Damat Ferit Kuvay-i Milliye" aleyhine fetva verecek bir din adamı aramaya başlar. Öneride bulunduğu din adamları bunu reddeder. Sonunda zayıf karakterli Dürrizade Abdullah Efendi'yi bulur ve onu Şeyhülislam yapar ve fetva alır. 5 Nisan'da Şeyhülislam olan Dürrizade Abdullah 10 Nisan 1920 günü fetvayı yayınlar. Kuva-yı Milliye'yi suçlayan 5 fetva yazıp bastırılır ve Anadolu'ya havadan dağıtılır. Yunan İşgal kuvvetleri, Yunan uçakları, Rum ve Ermeni teşkilatları bu fetvaları Anadolu'ya dağıtır. Anadolu'da bazı gazetelerde bu fetva yayınlanır. Bunun neticesi Anadolu'da isyan dalgaları artmaya başlar. Milli Ordu'ya karşı İzmit'te Süleyman Şefik Paşa komutasında Hilafet Ordusu kurulur. İslamiyet, Hilafet ve Saltanat kavramlarının bu fetvalarda kullanılması isyan hareketini artırır. Bursa'da bulunan Albay Bekir Sami'nin uyarısı üzerine 16 Nisan 1920 tarihinde Ankara Müftüsü Börekcizade Rıfat Efendi bir karşı fetva yazar ve bunu 153 din adamı imzalar. Bu fetva bütün Anadolu gazetelerinde yayınlanır. Ankara fetvası yayınlandığı gün Damat Ferit Rıfat Börekçi Hoca'yı Ankara Müftülüğünden azleder ve idama mahkûm ettirir. Aynı gün Mustafa Kemal Rıfat Hoca'yı Ankara Müftülüğüne tayin eder.[1680]

Bekirağa Bölüğü hapishanesindeki paşalar

Halil (Kut) Paşanın yaveri Yüzbaşı Selahattin Yurtoğlu Bekirağa Bölüğüne Halil Paşa'yı ziyarete gittiğinde anısını şöyle anlatır:

"Hapishane müdürü Ali Bey adında bir yarbaydı. Üvey annem Edibe Hanımın ağabeyiydi. İzin verdi. İçeri girdim. Bir oda gösterdiler. Kapıda bir er duruyordu. Halil Paşa'nın içeride olup olmadığını sordum.

– İçeride, dedi

– Git söyle, yaverin Yüzbaşı Selahattin gelmiş de!

Nefer yüzüme hayran hayran bakarak cevap verdi.

– Gir efendi gir, artık onlar paşa değil mahpustur.

O anda Bekirağa bölüğü başıma yıkıldı.

"Onlar Paşa değil mahpus"

Lafın doğrusu "mahpus" olan Paşa değil, Türk kudreti, hizmeti, şerefi idi.

Ne yazık ki Türk eri bunu anlayacak durumda değildi.

Paşaların bulunduğu odaya girdiğim zaman manzara şuydu:

Bir evin yatak odası kadar küçük bir odaya on kadar karyola konmuş., hepsinin üstünde bir paşa oturuyordu. Ordu kumandanı Vehip Paşa, Ordu Kumandanı Halil Paşa, Ordu Kumandanı Mahmut Kamil Paşa, Sahra Sıhhiye Müfettişi Süleyman Numan Paşa, Enver ve Halil Paşaların babası Ahmet Paşa" [1681]

1680 Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, s 159-143

1681 İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Cumhuriyet Kitap, 10. Baskı, 2004, s. 16

Bazı hekimlerin Malta Adası'na sürgün edilmesi

İngilizler İstanbul'u işgal edince ülkeye önderlik edebilecek ve direnişi örgütleyebilecek vasıfta olan çoğu İttihat ve Terakki üyesi 144 kişiyi Malta'ya sürgün ettiler. Opr. Dr. Fazıl Berki (Kastamonu Mebusu), Dr. Yüzbaşı Halil Sezai (Sezer) Bey, Ordu Sıhhiye Reisi Prof. Dr. Süleyman Numan Paşa, Dr. Faik Öz (eski Merzifon Kaymakamı), göz hekimi Prof. Dr. Esad Işık Paşa (Kızılay Başkanı, Milli Kongre Kurucusu ve Başkanı), ve Dr. Abdüsselam Paşa (3. Ordu Sağlık Müfettişliğinden emekli, eski Yemen komutanı) Malta'ya sürgün edilen tıbbiyelilerden bazılarıydı.[1682, 1683, 1684]

Malta Sürgünü Göz Hekimi Prof. Esat Paşa ve faaliyetleri

Malta'ya sürgün edilen Dr. Mehmet Esat Neşet (Işık) Paşa (1865-1936) göz hekimliğinin yanı sıra koyu bir İttihat ve Terakkici idi. 1865 yılında İstanbul'da doğan Esat Paşa, 1889 yılında Askeri Tıbbiye'den genç bir yüzbaşı doktor olarak mezun olduktan sonra, hürriyetçiliğinden dolayı jurnallenmesine rağmen Beşiktaş Muhafızı "Yedi-Sekiz Hasan Paşa'nın sayesinde o yıl açılan sınavı birincilikle kazanarak 1890 yılında Paris'e gitti. Burada hem göz ihtisası yaptı hem de dört yıllık Tıp Fakültesi'ne devam etti. Göz stajını Val de Grace Askeri Hastanesi'nde (1891), daha sonraları da Prof. Panas ve Prof. Despagner'in göz kliniklerinde yaptı (1891-1893). 1893 yılında Prof. Despagner'in kliniğinden ihtisas diplomasını aldı. Dr. Esat, 1894 yılında "Oftalmoskop Esat" denen bir göz aleti icat etmiş ve bu nedenle ismi Fransız tıp kitaplarında yer almıştı.[1685] Altı ay Viyana ve Berlin göz kliniklerinde incelemelerde bulunduktan sonra 1894 yılının sonlarında İstanbul'a döndü. Büyük ümitlerle İstanbul'a gelen Dr. Esat Bey İstanbul dışında bir hastaneye atandı. Bu duruma çok üzülen Dr. Esat Bey Askeri Mektepler Nazırı Zeki Paşa'ya halini anlatan bir mektup yazdıktan sonra Askeri Tıbbiye Mektebi Göz Hastalıkları muallim muavinliğine atandı. Türkiye'de ilk defa, o zamanlar Demirkapı'da bulunan Askeri Tıbbiye'nin bahçesine özel bir baraka yaptırarak ve içine 15 yatak koydurup Tıp Fakültesi'nin ilk göz kliniğini kurdu. Tıbbiyeden başka Hamidiye Etfal Hastanesi ve Darülaceze'de gönüllü olarak hekimlik yaptı. 36 yıl profesörlük yapan Esat Paşa, 1897 yılındaki Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Gazi Ethem Paşa'nın karargâhında hizmet etmiş ve zaferden sonra rütbesi tümgeneralliğe yükselmişti. Dr. Esad Işık Paşa 1914-1917 yılları arasında Sıhhiye Müdür-i Umumisi olarak da vazife yaptı.[1686]

Dr. Esat Paşa üniversite hocalığının yanı sıra Hilâl-i Ahmer başkanlığı ve Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti başkanlığı da yapıyordu; temiz, dürüst ve son derece vatansever bir kişiydi.[1687]

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ülkenin kötü gidişine isyan etmiş,

1682 Müfit Ekdal, a.g.e. s. 48
1683 Hıfzı Topuz, Çamlıca'nın Üç Gülü, a.g.e. s. 46
1684 Ahmet Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Rey Yayınları, 1970 Cilt 1, s 324
1685 Dr Şeref Etker, Ophtalmoscope Essad, Osmanlı Bilimi Araştırmaları dergisi, Cilt 9 Sayı 1-2, s. 151-164, 2008
1686 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul 2010, s. 38
1687 Nejat Ayberk, Müderris Dr. Esat Paşa, 8 Büyük Türk Hekimi Anma Kitabı, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi yayını, 1986, İstanbul, s. 42-48

arkadaşları Süleyman Nazif ve Halide Edip Hanım'la birlikte neler yapılabileceğini konuşmuştu. Fransız işgal kumandanı General Franchet d'Esperey'e giderek ona *"İşgal kuvvetlerinin Türklere yaptığı hakareti Fransız ulusuna yakıştıramadığını ve Türklerin böyle bir davranışı hak etmediğini"* söylemişti. Bir şeyler yapabilmek için yakın arkadaşı Şeref Çavuşoğlu'yla Osmanlı Meclis Başkanı Ahmet Rıza'ya gitmiş; ancak bir sonuç alamamıştı. Bu arada İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin işbirlikçi çalışma ve söylemlerine kızıyor ve onlara karşı mücadele etmeye, gençliği harekete geçirmeye çalışıyordu. Bu nedenle Sultanahmet Mitingi organizasyonunda etkin bir rol oynadı.

Dr. Esat Paşa daha ateşkesin ilk günlerinde, 29 Kasım 1918'de, Talim ve Terbiye Cemiyeti Başkanı sıfatıyla Binbirdirek'te bulunan Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Merkezi'nin binasında 51 parti, dernek ve kuruluşun katıldığı bir *"Milli Kongre"* topladı. O, ileriyi görüyor ve *"Yarın işgal kuvvetleri memleketimize gelecek, ağır imtihanlara tabi olacağız. Tedbir lazımdır. Karşı tarafın karşısına dağınık bir halde değil, milli bir cephe halinde çıkmamız lazımdır,"* diyordu. Partiler üstü ve yalnız milli menfaatleri korumak amacıyla yapılan bu kongre işgal altında olan bir şehirde yapılmış, Milli Kongre adıyla bir cephe oluşturulmuştu. Esat Paşa ve arkadaşları var güçleriyle çalışarak ateşkes devrinin ümitsizliği ve bozgunculuğu karşısında sağlam ve zinde bir ulusal hava yaratmaya çalışmışlardı. Bu kongre Anadolu'da milli hareketin oluşması açısından çok faydalıydı.

Esat Paşa'nın Çamlıca Libadiye'deki çiftliği Anadolu'ya kaçacak vatanseverlerin ilk toplandıkları yerlerden birisi olmuştu. İngilizler ve hükümette olan işbirlikçi Hürriyet ve İtilaf Partisi, Esat Paşa'ya bu nedenle diş bilemeye ve onu tutuklatmak için zaman kollamaya başladı. Mustafa Kemal Samsun'a gitmeden dört gün önce, yani 12 Mayıs 1919'da Profesör Fuad Köprülü'yle birlikte tutuklandı ancak birkaç gün sonra salıverildi.

İzmir'in işgali üzerine Dr. Esat Paşa başkanlığında Milli Kongre tarafından Milli Şura oluşturulmasına karar verildi. İşbirlikçi Hürriyet ve İtilaf Partisi ileri gelenlerinin emriyle polis 12 Haziran 1919'da, Milli Kongre merkezini bastı ve Dr. Esat Paşa tekrar tutuklandı. Bu kez gazeteci Talha Ebuzziya'yla birlikte 13 Haziran 1919'da Kütahya'ya sürüldü. Esat Paşa'dan önce Kütahya'ya gazeteci Ahmet Emin Yalman da sürülmüştü. Dr. Esat Paşa Kütahya'da da boş durmamış bir aylık sürgün hayatında sağlık müdürü Dr. Ziya Hüzni, Ahmet Emin Yalman ve şehrin ileri gelenleriyle birlikte Milli Mukavemet Teşkilatı'nı kurmuştu. Kütahya sürgününden İstanbul'a gazeteci Ahmet Emin Yalman'la birlikte döndü.[1688] Dr. Esat Paşa dönüşünde yine boş durmamış ve Milli Kongre çalışmalarına devam etmişti. Artık o İstanbul'da bir bayrak olmuştu. Anadolu'ya kaçan subaylar ve i eri gelen yurtseverler onun Çamlıca Libadiye'deki çiftliğini kullanmaya devam ediyorlard .

Esat Paşa Mütareke zamanında Karakol Cemiyeti'nin üyesi oldu. Karakol Teşkilatından Albay Kara Vasıf ile arası çok iyiydi.

Dr. Esat Paşa, İttihat ve Terakki kapatılınca bu kez onun yerine İstanbul'da kurulan Teceddüt Partisi'ne girdi. Bu partide toplanan eski İttihatçıları Osmanlı Meclisi'ne seçtirmek için çeşitli şehirlere özel mektuplar ve adamlar göndermeye başladı. Bu sırada Osmanlı Meclisi için çeşitli şehirlerde farklı tarihlerde seçim yapılıyordu. Sivas Kongresi'nin

1688 Ahmet Emin Yalman, a.g.e. Cilt 2, s 16

toplandığı sıralarda, 10 Eylül 1919'da Teceddüt Partisi adına bir kısım evrakı Mustafa Kemal'e ulaştırılmak üzere bir adamla Trabzon'a gönderdi. Gönderilenler arasında Teceddüt Fırkasının resmi mühürü, bir hususi mektup ve on büyük sayfadan oluşan teksir ile basılmış bütün ecnebi devlet ve milletlere verilmesi tasarlanan beyanname bulunmaktaydı. Trabzon'dan Erzurum'a gelen evrakı Kazım Karabekir Paşa aldı ve görüşlerini de yazarak Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal'e gönderdi.[1689] Bu evrakta Osmanlı Meclisi için yapılacak seçimde Teceddüt Partisi'ne destek verilmesi istenmekteydi. Esat Paşa bununla da kalmayarak daha sonra gereksiz yere Heyet-i Temsiliye'nin taraf tuttuğunu, seçimlere karıştığını ilan etti ve bu konudaki bir ilanını İstanbul'daki gazetelerde yayımlattı. Bununla da kalmayan Dr. Esat Paşa Mustafa Kemal'e çektiği telgrafta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni seçime müdahale ettiği gerekçesiyle itham etti. Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye 4 Kasım 1919'da "Seçimlere karışılmadığı, seçimlerin tamamen milletin arzu ve iradesine tabi olduğu, kendisi hakkında ittihatçılığı canlandırmakta olduğuna dair rivayetlerin mevcut olduğu" şeklinde bir karar aldı ve Dr. Esat Paşa'ya bildirildi.[1690] Mustafa Kemal, Karakol Cemiyeti'nin İstanbul'daki önemli adamı Albay Şevket Bey'e (Dersaadet'te Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı) gönderdiği şifrede, *"Göz tabibi Esat Paşa hakkında ise kati bir fikrim yoktur. Yalnız kendisini yakından tanıyan bir kısım arkadaşlarımız, bu zatı son derece dar görüşlü pek fazla şan ve şöhret hırslısı gösteriyorlar,"* diyordu.[1691]

Mustafa Kemal, 5 Kasım 1919'da Dr. Esat Paşa'ya *"Milli Kongre Umumi Kâtipliği Namına İmza Koyan Esat Paşa'ya"* diye başlayan bir mektup yazarak seçimlerde Heyeti Temsiliye'nin kendisinin düşündüğü gibi taraf tutmadığını belirtti ve bu kararın ayrıca gazetelerde yayınlanmasını istedi.[1692]

9 Kasım 1919 tarihli Heyeti Temsiliye kararındaysa Esat Paşa şiddetle eleştirilerek, *"Göz Tabibi Esat Paşa'nın yaptığı hareketin tamamen hatalı olduğu; çünkü Milli Kongre'nin siyasi bir cemiyet olmayıp, sırf ilmi bir encümenden ibaret olduğu, kendisinin en koyu bir ittihatçı olduğu"* vurgulandı.[1693]

Böylece boşu boşuna, biraz da Dr. Esat Paşa'nın heyecanlı hareketleri yüzünden, Dr. Esat Paşa'yla Heyet-i Temsiliye arasına soğukluk girdi.

Bu sırada Dr. Esat Paşa İngilizler tarafından *"Milliyetçi, İngiliz aleyhtarı, tehlikeli bir entrikacı ve propagandacı"* olarak nitelenmişti. Başka hiçbir Malta sürgünü bu şekilde nitelendirilmemişti. İngilizler, Milli Kongre'yi toplamasının acısını onu çok zalimce bir muameleye tabi tutarak çıkardılar. Malta'ya sürüleceği gece arkadaşları Şeref Çavuşoğlu ve Dr. Besim Ömer Paşa, Dr. Esat Paşa'nın Nuruosmaniye'deki evine gidip onu kaçması için ikna etmeye çalışıp yalvardılar. Ancak o inat etti ve kaçmadı. Sanki başkaları bilmiyormuş gibi İttihatçılığını gizlemiş ve *"Ben doktorum, bana bir şey yapmazlar,"* demişti. İngiliz askerleri İstanbul'un resmen ikince kez işgal edildiği 16 Mart 1920 günü, aynı gece saat 02.00'de Dr. Esat Paşa'nın evini bastılar ve üzerinde pijaması, tek ayağında

1689 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Cilt 1, Emre Yayınevi, 2005, s. 448, 449
1690 Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt, 5, 2001, s.85
1691 Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt, 5, 2001, s.86
1692 Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt, 5, 2001, s. 101
1693 Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt, 5, 2001, s. 122

terlikle bir kamyona bindirip Sirkeci İskelesi'ne götürdüler.[1694, 1695]

Paşa'nın eşi Makbule Hanım ona bir robdöşambr yetiştirmek için merdivenlere koşmuş; ancak merdivenler İngiliz askerleriyle tıklım tıklım dolu olduğundan tırabzanlardan kayarak aşağı inmiş; iner inmez de bir İngiliz askeri tarafından başına revolverle (tabanca) vurulmuştu. Bu arada eli yaralanmış, kanamıştı. Paşa, eşinin kendisini bu halde tutsak olmasını görmüş olmasına kızarak, *"Makbule, içeri gir, beni böyle görme!"* diye bağırmıştı. Paşa yalınayak, başı kabak, don paça oğlu ve damadıyla birlikte bir kamyona bindirilip Babıali yokuşu ve sonra Galata köprüsünden geçip Tophane'de inmişler ve Hiksos gemisine götürülmüştü. Damadı ve 4 yaşındaki oğlu da pijamalı halde kamyonla getirilmişti. Gemiye getirilince oğlu Hasan ve damadı serbest bırakılmış, kendisi ise Hiksos gemisinin karanlık anbarına atılmıştı.

Dr. Esat Paşa, o gece Dolmabahçe açıklarında deniz ortasında demirli olan "Hiksos" İngiliz gemisine bindirildi ve askerler onu kollarından tutup ambara indirdiler. Orada kendisine kuytu gibi çukurda pis bir yer gösterip "*Burada yatacaksın,*" dediler; kamarada leş gibi kokan bir battaniye ve simsiyah bir yastık vardı. Daha sonra buraya aynı gün tutuklanan Edirne Mebusu Mehmet Şeref Aykut, Faik Kaltakkıran, Kara Vasıf, Rauf Orbay, Cemal Paşa, Cevat Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa getirildi. Bu sırada bir istimbotla bir ermeni ile Hürriyet ve İtilaf Partisi genel merkezine mensup İçişleri Bakanını Mehmet Ali Bey'in kardeşi Kemal gelerek tutuklananların doğru kişiler olup olmadığını kontrol etti. O geceyi Hiksos gemisinde geçiren tutuklular ertesi günü Kadıköy açıklarında demirlemiş "Benbow" adındaki bir dretnota götürüldüler. On sekiz saat kuyu bir çukurda kalan tutuklular ertesi gün yola koyuldu. Yolda giderken bir ara yukarda bulunan tuvalete çıkmış, sigara içmiş, dumanı çıkarmak için lomboz kapağını açmıştı ki, dalga kapakları içeri fırlatarak Esat Paşa'yı sırılsıklam bırakmıştı.[1696] Dr. Esat Paşa, 1920 yılı Mart'ında Malta'ya sırılsıklam, üşüyerek, yumruklarını sıka sıka, dişlerini gıcırdata gıcırdata gitmişti.

Dr. Esat Paşa, daha sonra bu olayı şöyle anlatmıştır:

"O gece çocuğumun ciğerinde kan toplanmıştı. Gece yarısından sonra bir buçuğa kadar onun tedavisi ile uğraşmış ve yorgun argın yatmıştım. Bir gürültü ile gözlerimi açtım, yatağımda doğruldum. Alacakaranlıkta odamı dolduran bir kalabalığı fark etmemle yüzüme dayanmış dört silahın soğuk namlularıyla karşılaşmam bir oldu.

"Ne istiyorsunuz? Kimsiniz siz?" diye bağırdım. Ve gittikçe açılan gözlerim, pencerelerden sızan şafak renginin ışıldattığı süngüleri görünce, anladım ki, karşımdakiler bayağı hırsız ve soyguncular değil, fakat medeni bir baskının kahramanlarıdır. Yatağımdan fırladım ve karşılarında dimdik durdum.

"Kimsiniz? Ne istiyorsunuz?"

Cevap olarak silahlarını yüzüme biraz daha yaklaştırdılar. Süngülerini renk versin diye olacak, oynattılar... İşte o kadar.

1694 Bilal N. Şimşir, Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, 2003 Ankara, 2. Basım 1985 s. 172

1695 Şeref Çavuşoğlu, Esat Paşa, Yakın Tarihimiz dergisi, Cilt 1 Sayı 3, 19 Nisan 1962, s. 227, 228

1696 Mehmet Şeref Aykut, Trakya Milli Mücadele Tarihi Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler, Alfa Yayınevi, 2010, s. 271-273

Aynı odada yatan on dört yaşındaki hasta çocuğum da uyanmış, korkusundan bir çığlık atarak tekrar yatağına düşmüştü. Onu kurtarmak için odadan fırladım, dışarı çıktım, sofa, merdivenler, her taraf askerlerle, düşman askerleriyle dolu idi. Ve bunlar "Evim, kalemdir" diye övünen İngiliz milletinin çocukları, onun askerleri idi.

"Bırakın da giyineyim," dedim.

Cevap verecekleri yerde, beni öylece pijama ile sokağa doğru sürükleyip götürüyorlardı. Bütün ısrarlarım boşunaydı.

Etrafımı saran süngülülere, silahlara bir daha baktım. Evi basılmış, yatağından alınmış bir adamı sürükleyip götürmek için bu orduya ne lüzum vardı? O sırada gördüm ki, yukarı katta lohusa bulunan kızımın odasına da, diğer bütün odalara da girmişler, kuvvet ve azametlerini bütün ev halkına göstermek isteyerek herkesi uyandırmışlar ve damadım ile oğlumu tıpkı benim gibi, giyinmelerine müsaade etmeden pijama ile aşağı indirmişler.

Üçümüzü de bir kamyona bindirdiler; süngüleriyle etrafımızı kuşattılar ve neye uğradıklarını bilmeyerek şaşırmış ağlaşan bir ev halkının gözleri önünde kamyonları sürdüler... Yolda soruyorduk:

"Ne var?"

Hiç cevap vermiyorlar.

Kamyon sarsıla sarsıla Babıâli yokuşunu inerken damadım kesik kesik cümlelerle refikamı süngü ile ayağından yaraladıklarını, kızımı tekmelediklerini anlatıyordu...

Galata köprüsünden geçerken baktım, ben de elimden yaralıyım. Ve bu yaramdan sızan kan bir anda bana bir şifa oldu. Yumruklarımı kuvvetle sıktım. Dişlerimi gıcırdata gıcırdata kendi kendime "İntikam..." diye inledim.

Tophane'ye geldik. Bizi rıhtımda kamyondan indirdiler, oracıkta bağlı olan bir İngiliz gemisine soktular. Gemide birçok paşayı, arkadaşı buldum. Biraz sonra damadım ile oğlumu serbest bıraktılar ve bizi bu pis gemiden naklettikleri yine İngiliz bandıralı bir dretnot ile Malta'ya götürüp, oradaki sürgün hayatına mahkûm ettiler..."[1697]

Bu olay sırasında 4 yaşında olan Dr. Esat Paşa'nın oğlu Hasan Esat (Işık) daha sonra Cumhuriyet devrinde bakan olmuştur.

22 Mart 1920 tarihinde Malta'ya varan 59 kişilik sürgün kafilesi içinde Rauf (Orbay), Galatalı Şevket Albay ve Cevat Paşa da vardı. O zamanlar Türk gizli örgütünü yöneten Hüsamettin Ertürk, anılarında göz doktoru Esat Paşa'nın yanından çalışan ve Suriye'den gelen Nizameddin ismindeki bir delikanlının İngiliz casusu olduğunu ve bu nedenle Malta'ya sürüldüğünü belirtir.[1698]

55 yaşında Malta sürgünü olan Dr. Esat Paşa'ysa Malta'da sürgüne en şiddetli şekilde isyan edenler arasındaydı ve bunu her zaman açığa vuruyordu. İstanbul'da vapura bindirilirken pijamalarıyla geldiği için üşütmüş, böbreklerinden rahatsızlanmış, yatağa düşmüştü. Bu hastalıktan dolayı bazen haftalarca yataktan kalkamaz ve çocuklarını tekrar göremeyeceği korkusuyla üzülürdü. Sürgünde hastalığıyla Dr. Süleyman Numan Paşa

1697 Yakın Tarihimiz dergisi, 9 Ağustos 1962, Cilt 2, Sayı 24, s 321, 322
1698 Hüsamettin Ertürk, A.g.e. s. 265

ilgilenmişti. 29 Haziran 1920 günü İngiliz doktorlar Dr Yarbay Steele ve Dr. Binbaşı Kelley Dr. Esat paşa'yı hastalığı nedeniyle muayene ettiler ve İstanbul'a geri gönderilmesini tavsiye etmişlerdi; ancakİngiliz Hükümeti bunu kabul etmemişti.[1699]

Dr. Esat Paşa vatan ve millet sevgisiyle dolu bir insandı. Malta'dan beş yaşındaki kızı Tomris'e şöyle şiirler gönderdi:

"Öksüzleri güldüren
Bayramları getiren
Hepimizi giydiren
Güzel hediye veren
Asıl ana vatandır.

Vatanımız cennettir
Bizim için nimettir
Allah'ın emri böyle
Vazifemiz sevmektir
Asıl ana vatandır."

Malta'dan gönderdiği bir şiirde ise şöyle diyordu.[1700]

Kalmadı saçtan başımda ama, zindeyim
Irkımın mensubuyum, Türk pence-i puladıyım
Milletim etsin teâlî, işte budur gayem benim
Her şümûl ile mücahit bir vatan evlâdıyım.

Dr. Esat Paşa Malta'dan gönderdiği mektuplarda yine vatan sevgisiyle dolu şöyle satırlar yazmıştı:

"Vatan öz ve müşterek bir anadır. Onun saadet ve felaketlerinden hissedar olacaklar, evlatlarıdır. Ona hizmet edecekler de gene evlatlarıdır. Evlatlar bigane kalırsa, vatanın hali ne olur?

En büyük servetim, hayatı maneviyemdir. Muhakkak bir şey varsa vatan için çalıştım. Bu hatıranın manevi zevki, elemlerimi teskin eder.

Hissi vazife bu memlekette artmalıdır. Terbiye-i ibtidaiyemiz zayıftır. Bu yükseltilmelidir. Cahilden büyük fenalık yoktur. Münevver mürşitler olmadıkça, ahlaken ve ilmen yükselmedikçe, reha bulmaya imkân yoktur."[1701]

Dr. Esat Paşa, hapishanede gözünden hasta olan Malta sürgünü Ahmet Ağaoğlu'nun ameliyatını yaptığı gibi göz hastalıklarıyla ilgili geniş bir de eser yazmıştı.[1702]

Dr. Esat Paşa 19.2.1921 tarihinde eşi Makbule hanıma Malta'dan şu mektubu gönderir:

"16 Şubat tarihli telgrafını aldım, sağlığım hakkında benden doktor raporu istiyorsun. Eğer benim tahliyem için böyle bir rapor senden istemişlerse, hiç şüphe etme bu seni teselli etmek, oyalamak içindir ve emin ol ki bundan hiçbir netice çıkmaz. Cesur ol,

1699 Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, 5. Baskı, 2009, s. 362,363
1700 Hasan Basri Sayı, Osmanlı Belgeleri Işığında Dr Esat Bey'in Biyografisi ve Görme Engellilere yönelik eğitim Çalışmaları, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008 s. 110
1701 Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal Barış, Cilt 2, Tekin Yayınevi, 1996, s. 217-219
1702 Ahmet Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Rey Yayınları, Cilt 2, 1970 s. 137-140

kimseye ab-ı ruy dökme.

Türk kanı taşıyan, ölürken bile yabancılara karşı ah demez, hayatın kıymeti vekar ve haysiyet ile kâmildir. Böyle bir zamanda insaniyet, ahlâk, vicdan gibi evsaf-ı lazıme-i beşeriye tezyin-i kelâm için ara sıra kullanılır esassız ve boş kelimelerden ibaret kalmış.

İnsanlara tek hâkim olan şey maddî çıkarlar olmuş. Medeniyet maskesi altında icra edilen cinayetleri alkışlarla selamlayıp, en büyük dirayet adamı aldatmak olmuş. Velhasıl insanlık ne demek olduğu unutulmuş bir asırda yaşamak için uğraşmak hususiyle haysiyet ve izzet-i nefsinden fedakârlık etmek bir akl-ı selimin kârı değildir. Bu cihetle senden son defa rica ederim. Benim tahlisim için uğraşma, kimseye müracaat etme. Biz hamd olsun Müslümanız. Allah mukadder olanı verecektir." [1703]

Malta'dan dönüşünde Dr. Esat Paşa gençlere şöyle diyordu:

"İngilizlere soruyordum:
Medeniyet bu mudur?
Yes," diyorlardı.

Evladım, bu bir eski masaldır ki, bizim için kalan değeri bir acı hatıradan başka bir şey değildir. Fakat siz gençler için, her zaman, her an, şu manası vardır: Yenilmeyeceksin!"

Yazar ve tarihçi Bilal Şimşir'in de çok güzel söylediği gibi *"Bu sözleriyle, o, Malta'da gördüğü insanlık dışı muamelelerden sonra gençlere doktor olarak bir reçete veriyordu: "Yenilmeyeceksin!"* [1704]

Dr. Esat Paşa, 1921 yılı Ekim ayında Malta dönüşünde İngilizlerin işgali altında bulunan İstanbul'da oturmayı Türklük gururuna yedirememiş ve Ankara'ya 14 Kasım 1921 tarihinde yerleşmişti. Epeyce çökmüştü. İttihatçılara karşı takınılan çekingen tavır nedeniyle politikadan çekildi ve Ankara Gureba (Numune) Hastanesi'nde hastalara bakmaya başladı.[1705, 1706] Zaferden sonra 1923 yılında İstanbul'a döndü ve Tıp Fakültesi'nde derslerine devam etti. 1933 Üniversite Reformu'nda kadro dışı kaldı, tasfiye edildi. Soyadı kanunu çıkınca "Işık" soyadını aldı. 1936 yılında vefat etti.

Malta Sürgünü diğer hekimler

Dr. İbrahim Abdüsselam Paşa'nın (3. Ordu Sağlık Başkanlığından emekli, Yemen'deki ordunun sağlık başkanlığını yapmıştır) Malta sürgününe gitmesinin ilginç bir öyküsü vardı. İstanbul'un işgal edildiği günlerde, 3 Temmuz 1919'da Karabet Tülbentçiyan isimli bir Ermeni yanına İngiliz polisini alarak Kadıköy Kuyubaşı'nda bulunan Dr. Osman Bey'in evini basar. Ev, bir Ermeni çocuğun saklandığı ihbarı üzerine basılmış; ancak ihbar asılsız çıkmıştı. Bu evden çıkıp Dr. Abdüsselam Paşa'nın evinin önünden geçerken, evin önünde oynayan ve Dr. Abdüsselam Paşa'nın evlatlık olarak büyüttüğü 14 yaşındaki Ayşe Vicdan ismindeki kızı gören Tülbentçiyan, bu kızın Ermeni olduğunu iddia ederek İngiliz polisiyle evi bastı. Dr. Abdüsselam Paşa'nın eline 234 numaralı bir senet bırakarak

1703 Hasan Basri Sayı, Osmanlı Belgeleri Işığında Dr Esat Bey'in Biyografisi ve Görme Engellilere yönelik eğitim Çalışmaları, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008 s.53
1704 Bilal Şimşir, 5. Basım, 2009 s 360
1705 Ahmet Emin Yalman, Cilt 2, a.g.e. s. 135-137
1706 Kemal Özbay, a.g.c. s 76

çocuğu bağırış çağırış içinde alıp gittiler. Dr. Abdüsselam Paşa hemen kızını aramaya başladı ve onun Sivaslı bir Ermeni olarak Ermeni Öksüzler Yurdu'na kapatıldığını öğrendi. Bunun üzerine küplere binen Paşa, bütün Türk-İngiliz makamlarına telgraflar çekti. Bu arada çocuk Balat Öksüz Yurdu'na nakledilmişti. Paşa hemen oraya koşmuş; ancak sonuç alamamıştı. Ayşe Vicdan iki hafta sonra yurttan kaçarak eve gelmiş ve kendisinin Hıristiyan olmaya zorlandığını söylemişti. Paşa bu kez durumu İngilizlere şikâyet etmiş; ancak İngilizler her defasında Paşa'ya daha şiddetli davranmaya başlamıştı. Bu arada bir Ermeni papazın ihbarıyla Paşa'nın evi bir daha basıldı ve Ayşe Vicdan'la birlikte evde misafir olarak kalmakta olan iki kız öğrenciyi daha yanlarına alıp gittiler. Dr. İbrahim Abdüsselam Paşa elinde belgelerle tekrar İngilizlere başvurdu. İngilizler ona hiçbir cevap vermediği gibi Malta'ya sürmüşlerdi. Malta'ya gidince Dr. Abdüsselam Paşa elindeki belgelerin kopyalarını tüm ilgililere ve İngiltere'ye göndermeye başladı. Bu mektuplar sayesinde evden götürülmüş olan kızlardan birisi, doğum yeri Bulgaristan sınırları içinde kaldığından Bulgaristan elçiliğine teslim edilmişti. Bunu öğrenen Paşa bu kez mektuplarını Bulgaristan elçiliğine göndermeye başladı. Ordu Sağlık Müfettişliğinden emekli, kavgayı, gürültüyü sevmeyen, sessiz ve uysal bir adam olan Dr. Abdüsselam Paşa böylece yerinde duramayan ve isyankâr bir adam haline gelmişti. Dr. Abdüsselam Paşa, 1904-1908 yılları arasında Yemen'de görev yapmış, Meşrutiyetle birlikte İstanbul'a gelmişti. 1910 yılında Yemen'de oluşan bir ayaklanma sonrası buraya Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa kumandasında bir ordu gönderilmişti. Bu ordunun kurmay başkanı kolağası İsmet (İnönü), Sıhhiye Reisi ise Dr. Albay İbrahim Abdüsselam'dı. Dr. İbrahim Abdüsselam burada kolera salgını ile uğraşmış ve aşiretleri daha önceden tanıdığından Ahmet İzzet Paşa'ya yardımcı olmuştu. Burada botanikle ilgilenmiş ve bu konuda "Yemen Seyahatnamesi ve Bitkisel Coğrafyası" isimli bir kitap yazmıştır. 1911 yılında Ahmet İzzet Paşa ile beraber Yemen'den dönmüştür. Döndükten sonra Paşa olmuştur. Daha sonra 3. Ordu sıhhiye reisliği yapmış ve oradan emekli olmuştur. Dr. Abdüsselam Paşa Malta'dayken diğer sürgünlerin sağlık sorunlarıyla da ilgilenmişti.[1707, 1708] Dr. Abdüsselam Paşa 5 Kasım 1921 günü İnebolu'ya geldi. 10 Kasım 1921 günü Malta'dan dönen Cevat Paşa, Rauf Bey, Yakup Şevki Paşa ile beraber Ankara'ya geldi. Dr. İbrahim Tali, Dr. Abdüsselam Paşa'yı bir hastanede misafir olarak ağırladı.[1709] Dr. Abdüsselam Paşa 1927 yılında vefat etmiştir.

Dr. Süleyman Numan Paşa (1868-1925), Taşkışla barakalarından sorumlu askeri doktor olarak İngiliz esirlere iyi bakmadığı, tutsakların ziyaretini 2 ay engellediği gibi suçlamalarla tutuklanır. Malta'dayken diğer sürgünlerin sağlık sorunlarıyla ilgilendi ve onları tenis oynamaya, denizde yüzmeye ve güneşlenmeye alıştırdı. Bu alışkanlıklar sürgüne gelenler için çok yeni davranış biçimleriydi. Güneş banyosu yapanlara "Süleyman Paşa Çıplakları" ismi verilmişti.[1710] Süleyman Numan Paşa daha o zamanlar arkadaşlarına üzümleri çekirdekleriyle birlikte yemelerinin daha faydalı olduğunu söylüyordu. Mahpushanenin temiz durması için elinden geleni yapıyor, günün birkaç saatinde gü-

1707 Doktor İbrahim Abdüsselam Paşa, Yemen Seyehatnamaesi ve Bitkisel Coğrafyası, Pan Yayıncılık, 2008, İstanbul, s. 131-133

1708 Ahmet Emin Yalman, Cilt 2, a.g.e. s. 170

1709 Dr. İbrahim Tali Bey Günlüğü, s. 83, 84

1710 Ahmet Emin Yalman, Cilt 2, a.g.e. s. 175

neş altında yarı çıplak tenis oynadıktan sonra duş alıyor, İngilizce ve Fransızca romanlar okuyordu. İngiliz yazarı Charles Dickens'in bin sayfalık bir eseri olan "Pickwick'in Defteri"ni bitirdikçe yeni baştan okuyor, herkesin bu eseri ezberlemesini istiyordu. Ancak Süleyman Numan Paşa tıptan uzak kaldığı için kendisini bir boşlukta hissediyordu. Hapishane komutanlığı gün içinde serbest dolaşma izni verdiğinde Malta Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne öğrenci olarak kayıt oldu. Böylece uzak kaldığı tıp dünyasına kavuşmak istemişti. Dr. Süleyman Numan Paşa Malta Tıp Fakültesi'nde İngilizce ve İtalyanca verilen dersleri dinlerken hem yabancı dilini geliştiriyor hem de tıp alanındaki ilerlemelerden haberdar oluyordu.[1711, 1712, 1713, 1714]

Malta sürgünü diğer bir Tıbbiyeli ise Kastamonulu göz doktoru Dr. Fazıl Berki Bey'dir. Tam ismi Mehmet Fazıl Berki Tümtürk'tür. 1881 Kastamonu Daday doğumlu olan Dr. Fazıl Berki 1907 yılında askeri tıbbiyeden mezun oldu. Aynı yıl göz asistanlığına başladı. Dr. Fazıl Berki Bey, yurtdışına gönderilecek asker hekimleri seçme sınavını kazanan 11 askeri hekimden biri olarak 1910 yılında iki yıl süreyle Kayzer Wilhelm Tıp Akademisi'nde eğitim almak üzere Almanya'ya gönderilmişti. Balkan Savaşı sırasında Yozgat Redif Tümeni Yozgat Tabur tabibi olarak görev yaptı. Dr. Fazıl Berki, Birinci Dünya Savaşı sırasında Hilâl-i Ahmer'in Konya ve Ereğli'de örgütlenme çalışmalarını tamamlamıştı. 1914 yılında Osmanlı Meclisi'nde Kangırı (Çankırı) mebusu olarak seçilince askerlikten ilişkisi otomatik olarak kesildi. Dr. Fazıl Berki, Malta sürgünü öncesi Donanma Cemiyeti'nin propaganda şefliğini yapıyordu. İttihat ve Terakki Merkez Komitesi üyesiydi. Dr. Berki, 1918-1919 öğretim yılında hukuk fakültesini de bitirdi. Malta'da sürgünlere gelen mektuplarla ilgilendi ve Malta'da kaldığı sürede Dr. Esat Paşa'yla birlikte bir göz hastalıkları kitabı hazırladı. Ülkeye dönünce memleketi Kastamonu'da 9 ay Belediye Başkanlığı yaptı, milli mücadele için uğraştı ve Kastamonu milletvekili oldu. 1940 yılında vefat etti.

Malta sürgünü diğer bir hekimse eski mebuslardan Bakırköylü dişçi Atıf Bey'di. Asıl adı Mehmet Atıf olan diş hekimi Atıf Bey Makriköy (Bakırköy) İttihat ve Terakki Katibi Mesuluydu. İngilizler tarafından Ermeni tehcirinde rol aldığı iddiasıyla 23.5.1920 günü tutuklandı. Makriköy'de diş hekimliği de yapmaktaydı.[1715] Sürgünlerin dişlerine bakıyordu. Malta Adası'ndaki ahaliyle çok çabuk kaynaşmış, izin günlerinde bir eczanede dişçilik yapmaya başlamış ve ünü arttığından Malta'daki dişçiler iş yapamaz olmuştu. Dişçi Atıf Bey'in eczanede yaptığı muayene için 15-20 kişi sıraya giriyordu.[1716, 1717]

Opr. Dr. Yüzbaşı Halil Sezai Sezer Bey (1886-1956) Irak cephesinde çeşitli hastanelerde operatörlük yaptıktan sonra Elazığ Askeri Hastanesi operatörüyken Malta'ya sürgün edilmiş, Malta'dan döndükten sonra Yıldız ve Konya hastaneleri operatörlüğü yapmıştır.

1711 Ahmet Emin Yalman, Cilt 2, a.g.e. s. 176
1712 Mehmet Şeref Aykut, Trakya Milli Mücadele Tarihi Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler, Alfa Yayınevi, 2010, s. 273
1713 Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, 5. Baskı, s. 91
1714 Ömer Hakan Özalp, Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları, Dergah Yayınları, 2002, İstanbul 2. Basım, s. 146
1715 Vartkes Yeghiayan, Malta Belgeleri, Belge Yayınları, 1991 , İstanbul, s. 345
1716 Dr. İbrahim Tali Bey Günlüğü, s. 83, 84
1717 Ahmet Emin Yalman, a.g.e. Cilt 2, s. 155

Halil Sezai Bey 1924'de İstanbul Beyoğlu Hastanesinde de çalışmıştır.[1718] Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve Bağdat Harp hastanelerinde görev yapmıştır. Dr. Halil Sezai Sezer 1936 yılında hekimliği bırakmış ve karyola fabrikası kurarak ticarete atılmıştır.

Diğer hekimlerden biri ise Merzifon kaymakamlığı yapan Harputlu Faik Öz'dür. Dr. Faik Öz 1876'da Elazığ'da doğdu. 1898'de tıbbiyeyi bitirdi. Meşrutiyet sonrası Kaymakam olarak Misrat, Bayburt, Merzifon, Bandırma ve Samsun'da çalıştı. Samsun Belediye reisi olmadan önce Amasya'da mutasarrıf vekili olarak görev yaptı. Ünlü aktör Vahi Öz'ün babasıdır.[1719]

Ayrıca tüccarlık yapan eczacı Mehmet Hasan Efendi de Malta sürgünleri arasındadır. O, ticaret yaptığı için büyük maddi kayıplara uğradığını ve bunun tazmin edilmesi gerektiğini belirten bir dilekçe vermişti.[1720]

İttihat ve Terakki üyesi olan Adana gezici hükümet Tabibi Dr. Mehmet Asaf Bey ve Harput mebusu Dr. Hacı Mehmet Efendi de İngiliz Komiseri vekili Amiral R. Webb'in cezalandırılmasını istediği 61 kişilik isim listesinde adları geçmekteydi... Ancak Malta'ya gidenler arasında isimleri yoktur.[1721]

Malta sürgünü Tıbbiyelilerin ana vatana dönüşü

Malta'da sürgün bulunan Kara Kemal bu sırada bir kaçış planı yaptı. Bir İtalyan şilep şirketiyle 50000 liraya anlaşarak o sırada Roma'da büyükelçi olan Cami Baykurt'tan yardımcı olmasını istedi.

Türk elçiliğinde bu kadar para olmadığından Cami Baykurt bu parayı elçilikteki halıları ve diğer değerli eşyaları ipotek etmek suretiyle sağladı. Bu suretle Ali İhsan Sabis Paşa ve 16 kişi 6 Eylül 1921 günü Malta'dan kaçtılar.[1722]

Malta Sürgünü olan Türkler İngiliz esirlerle değiş tokuş edilmek amacıyla 1 Kasım 1921 Salı günü İnebolu'ya ayak basarlar ve 11 Kasım 1921'de Dr. Abdüsselam Paşa ve diğer Malta sürgünlerinden Cevat Paşa, Rauf Bey, Yakup Şevki Paşa ve Mürsel Bakü birlikte Ankara'ya varırlar.[1723]

Dr. Abdüsselam Paşa'yı Dr. İbrahim Tali bir hastaneye misafir olarak alır. İbrahim Tali, Batum Konsolosluğu'na atandığı için İnebolu'ya doğru giderken yolda Ravlı-Çadırhanı bölgesinde 14 Kasım 1921 günü Ankara'ya doğru giden Dr. Esat Işık Paşa ve Dr. Süleyman Numan Paşa'yla karşılaşır.[1724]

Dr. Süleyman Numan Paşa, Ankara'ya geldikten sonra daha faydalı olacağı düşüncesiyle İstanbul'a Tıp Fakültesi'ne gönderilir ve orada görevine devam eder. Dr. Süleyman

1718 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul 2010, s. 203
1719 Baki Sarısakal, Samsun tarihinden Sayfalar, www.bakisarısakal.com
1720 Mehmet Şeref Aykut, Trakya Milli Mucadele Tarihi Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler, Alfa Yayınevi, 2010 İstanbul, s. 275-279
1721 Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, 5. Baskı, 2009, Ankara, s. 95, 96
1722 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, Nöbetçi Yayınevi, 2008 İstanbul 2. Baskı, s. 103
1723 Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, 5. Baskı, 2009 s. 512
1724 Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, Dr. İbrahim Tali Bey'in günlüğü, Arba Yayınları, İstanbul, 2000, s.83, 84

Numan Paşa Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Reisi olarak Birinci Dünya Savaşı'nda ordu sıhhiye hizmetinin büyük bir düzen ve başarı ile yürütülmesini sağlamıştı.[1725] Bununla beraber Behiç Erkin anılarında (Bir hastane şikâyetinden dolayı aralarının iyi olmadığı anılarında vardır) 1918 yılında İstanbul'daki askeri hastanelerin iyi idare edilmediğini, Dr. Süleyman Numan Paşa'nın vazifesini tam bir şekilde yapmadığını, Enver Paşa ile cephelere gittiğinde hastaneleri dolaşacağına, Enver Paşa'nın yaveri gibi, yanından ayrılmadığını söyler. Hatta kendisine tahsis edilen otomobil ile hastaneleri gezeceğine Padişahın sarayına ve sultanların saraylarına gittiğini belirtir.[1726]

Dr. Adnan Adıvar, Halide Edip, İnönü ve Yunus Nadi'nin Anadolu'ya geçmesi

16 Mart 1920 Salı günü İstanbul resmen işgal edilince durumun tehlikeli olduğunu gören Halide Edip Hanım, kocası İstanbul mebusu ve Kızılay Derneği Genel Yazmanı Dr. Adnan Adıvar'ı Meclis'e göndermemişti. O gün Rauf Bey ve Vasıf Bey gibi bazı milletvekilleri yakalanarak götürülüyor, kaçan milletvekilleri de Anadolu'ya geçmek istiyordu. Dr. Adnan Adıvar'ın kaçtığını öğrenen işgal kuvvetleri Hilâl-i Ahmer'in Cağaloğlu'ndaki merkez binasını bastılar ve telefonları kesip evrakları yok ettiler.[1727]

18 Mart 1920 günü Halide Edip bir halk kadını kılığına, eşi Dr. Adnan Adıvar'sa sarıklı hoca kılığına girmiş ve Üsküdar Sultantepe'de bulunan Özbekler Tekkesi'ne gitmişti. Dr. Adnan Adıvar burada saklanmaya başladı. Halide Edip, hemen evine döndü ve hazırlık yapmaya başladı, amaçları Anadolu'ya kaçıp milli mücadeleye katılmaktı. Özbekler Tekkesi'nde o sırada Manisa mebusu Reşit (Çerkez Ethem'in kardeşi), Kırşehir mebusu Keskinli Rıza Bey ve eski subaylardan Mavnaoğlu Nevres Bey de saklanıyordu. Onların amaçları da Anadolu'ya geçmekti. Ancak bu sırada İngilizlerin tekkeyi basacağı öğrenildi ve tekkeyi boşalttılar. Tekke boşaltıldıktan hemen sonra İngiliz askerleri tarafından basıldı. Dr. Adnan Bey de mecburen Aydın mebusu Cami (Baykut) Bey'le (daha sonra Ankara hükümetinin Roma temsilcisi olmuştur) Yalnızselvi köyüne gidip Halide Edip Hanım'ı beklemeye başladı. 21 Mart 1921 günü Halide Edip Üsküdar'a gelince basılma olayını öğrendi ve Kuva-yı Milliye ekibince Dr. Adnan'ın bulunduğu Yalnızselvi köyüne kadar getirildi; sonra da eşiyle birlikte yola çıktılar.

Bu sırada Dr. Fahri Can'a bu kafileyi karşılaması için haber gönderildi. Dr. Adnan Adıvar, Dr. Fahri Can'ın Tıbbiyeden hocasıydı, Kara Aslan Çetesi'yle birlikte Akviran'a (Tepeviran) gidip onları aldı. Kafilede Dr. Adnan, Halide Hanım, Cami Bey, Hüsrev Bey (Gerede) ve Bekir Kaleli vardı. Yolcuları taşımak için uzun manda arabası kullanılıyordu ve bu arabalar köyden köye değiştiriliyordu. Manda arabalarını köylüler bedava taşıyordu. Yola devam ederlerken bir ara bir atlı geldi ve Fahri Can'ın kulağına *"Bey, ana yolda İngiliz keşif kolları olduğu rapor ediliyor, ana yoldan gelmeyin, biraz ileride fundalıklar arasında bir patika yol vardır, o yol selamettir, Oğuz Bey (Yenibahçeli Şükrü) bu haberi vermem*

1725 Ahmet Emin Yalman, a.g.e. Cilt 2, s. 155,156
1726 Behiç Erkin, Hatırat, Türk tarih Kurumu yayını, 2010, s. 164
1727 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a, Kızılay Derneği Yayını, Boyda Basımevi, 2000, Ankara, s. 270

için gönderdi," der. Bu gelen Arslan Kaptan'ın yaveri Tekgözlü İsmail'dir. Patika yoldan geçmiş, Köseli Köyü'ne uğramadan Tepeköy'e gelmişlerdi. Onları Tepeköy'de Yenibahçeli Şükrü ve Dayı Mesut bekliyordu, kendilerine büyük hürmette bulunmuşlardı.[1728] Daha sonra eve çıkıp ocak başında yarım daire şeklinde koyun postlarına yorgun ve bitkin bir halde oturmaya başlamışlardı. Yemekten sonra kahveler içilirken Dayı Mesut gelmiş ve birkaç defa yutkunduktan sonra *"Beyler, son gelen habere göre yol emin değil. Fakat ben sizleri evvelallah Keltepe'den falan nasıl olsa aşırırım. Yalnız hanımefendi birkaç gün misafirimiz olurlar. Yol emniyete girince de kendileri size iltihak ederler,"* der.

Halide Edip gözlerinden çakmaklar çıkarak *"Hayır, Dayı Bey, gidecek olan, geçecek olan tek kişi de olsa o ben olacağım,"* der.

Dayı, mahcup halde dışarı çıkar ve kimse bir şey söyleyemez. Dayı Mesut işaretle Dr. Fahri Can'ı çağırır ve *"Doktorcuğum, ben bu hanımların dilinden pek anlamam, Allah rızası için sen konuş. Bu iş roman yazmaya benzemez,"* der.

Bir ara Dr. Fahri Can *"Hanımefendi, Dayı'nın hakkı var, onun dediği gibi yapsak daha doğru hareket etmiş oluruz,"* der. Halide Edip'se *"Doktor Bey ben söyleyeceğimi söyledim. Mutlaka gideceğim, bu yolda hiçbir mani tanımıyorum,"* der. Böylece yola çıkılır.[1729]

Bu kafilenin arkasından gazeteci Yunus Nadi de Beykoz'da bulunan Kuva-yı Milliye'nin temsilcisi Eczacı Ferit'e (Ferit Recep Erinal, 1882-?, Beykoz Eczanesi sahibi, İstiklâl Madalyası almıştır)[1730] başvurur ve daha sonra Yenibahçeli Şükrü, Dayı Mesut ve Dr. Fahri Can sayesinde Geyve'ye gider.[1731] Bu arada Heyeti Nasiha (Nasihat Heyeti) üyesi olarak Yusuf Kemal Tengirşenk ve Dr. Rıza Nur İngilizlerin bilgisi dâhilinde, çok kolay bir şekilde Geyve'ye ulaşmıştı. Bu grup önce soğuk karşılanmış; ancak sonunda Ankara'ya gitmelerine izin verilmişti.[1732]

Geyve'de o sırada Yunus Nadi, Halide Edip, Dr. Adnan, Dr. Rıza Nur, Cami Bey, Hüsrev Gerede, Hüseyin Avni ve Zihni Beyler bir arada bulunuyordu. 31 Mart 1920 Çarşamba günü Geyve'de toplanmış olan bu Ankara yolcuları hep birlikte trene binerek yola çıkmışlar, 1 Nisan 1920 Perşembe günü Eskişehir'e ve aynı gün akşamüstü Ankara'ya ulaşmışlardır. Tren istasyona geldiğinde onları Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa ve büyük bir kalabalık karşılamıştı.[1733] Bu arada Kurmay Albay İsmet (İnönü) Bey de Atatürk'ün çağrısı üzerine evinden alınıp önce Özbekler Tekkesi'ne, sonra Maltepe Atış Okulu Müdürü ve Kuva-yı Milliye Kumandanı Yenibahçeli Şükrü Bey'in karargâhına getirilir. Orada kurmay Binbaşı Saffet Arıkan Bey'le birlikte er elbisesi giyerler ve ellerine er görev belgesi verilerek yola çıkarılırlar. İnönü kafilesi 20 Mart 1920 gecesi Kurna Köyü'ne varıp konaklar, 21 Mart 1920'de ise ayrılarak Kuşcalı'ya varır. Bu köye daha önceden gelmiş olan Osmanlı Meclisi Başkanı Celalettin Arif, Keskinli Rıza, Manisa Mebusu Reşit ve Nuri Bey'le birlikte olurlar. Bu kafile de Arslan Çetesi'nin korumasında

1728 Hüsrev Gerede'nin Anıları, Literatür Yayınları, 1999, 2. Baskı, s. 186
1729 Yakın Tarihimiz dergisi, 22 Mart 1962, Sayı: 4, s.99,100
1730 Remzi Kocaer, Türkiye Eczacılar Almanağı 1949, İstanbul Hüsnütabiat Basımevi, 1949, İstanbul, s. 273
1731 Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yayınları,1978, İstanbul, s. 187, 202
1732 Yunus Nadi, a.g.e. s. 231
1733 Yunus Nadi, a.g.e. s. 246

27 Mart 1920'de Düzce'de ve 29 Mart'ta ise Bolu'da olur. Onları Bolu'da Dr. Fuat Umay karşılayıp ağırlar; nihayet 2 Nisan'da Ankara'ya varırlar. Onları Akköprü'de Mustafa Kemal karşılar.[1734] Yunus Nadi, Ankara'ya gelince çok şaşırır. Mustafa Kemal'in kaldığı yer, yani Genelkurmay Karargâhı (eski Ziraat Mektebi) Kalaba köyünde bir tepenin üzerindedir, aşağısında Sarıkışla vardır. Yunus Nadi, Atatürk'e Ankara'nın kendi üzerinde bıraktığı etkiyi anlatırken şöyle der, *"Ankara, bir boşluk, bir çöl hissi vermekte!"*

Mustafa Kemal Paşa, bunun üzerine *"Öyle görünür, Nadi Bey, öyle görünür. Zaten bu büyük işin zevki de işte buradadır. Bu çölden bir hayat çıkarmak, bu yıkıntıdan bir teşekkül yaratmak lazımdır. Sen ortadaki boşluğa bakma. Boş görünen o saha doludur. Çöl sanılan bu alemde saklı ve kuvvetli bir hayat vardır. O, millettir. O, Türk milletidir. Eksik olan şey teşkilattır, işte şimdi onun üzerindeyiz,"* der.[1735]

Dr. Fahri Can, Gebze'de görev yaparken İstanbul Hükümeti tarafından aranmaya başlamış, o da Giresun Hükümet Tabibiyle yer değiştirerek izini kaybettirmek istemişti. Giresun'a gitmediği anlaşılınca da istifa etmiş olarak kabul edildi. İstanbul Hükümeti onu ölü veya diri bulmak için Yunus Ağa Kuvayi İnzibatiye müfrezesini görevlendirmişti. Bunun üzerine dağlara çekilmiş, çeşitli çarpışmalara katılarak yaralanmıştı. İkinci Düzce İsyanının bastırılmasında da görev aldıktan sonra Ankara'ya geçmişti.[1736]

Dr. Fahri'nin arkadaşı Yenibahçeli Şükrü Oğuz daha sonra ilk mecliste İstanbul milletvekili oldu.[1737] Bu görevinden önce Karakol örgütü aracılığıyla Ankara'ya malzeme ve insan kaçıran hareketin içinde olmuştu.[1738]

Yenibahçeli Şükrü'nün (1881-1953) hatıraları 1952 yılında İstanbul'da basılan Hizmet gazetesinde yayınlandı. Aslen Burdurlu olan Yenibahçeli Şükrü Bey Guraba Hastanesi Baştabip muavini Dr. Albay Mustafa Şakir'in (üvey oğlu Prof. Dr. Burhan Oğuz babasının ismini Ahmet olarak vermektedir) oğludur. Aile itibariyle Sarıkeçeli Aşireti'nden ve Keçeci Oğullarındandır. İstanbul'da Yenibahçe (Çukurbostan) da doğdu. 1903'te Harbiye'den mezun oldu. Bulgar çeteleriyle savaştı. Bu sırada kardeşi Nail ile birlikte İttihat ve Terakki'ye girdi. Çeşitli birliklerde görev yaptıktan sonra silah atış yarışmasında birinci oldu. 1910'da İstanbul Piyade okulunda öğretmen oldu. Avusturya Atış Okulu'na gönderildi ve oradan da birincilikle döndü. 1911-1913 yılları arası silah sevkiyatı için Almanya'da görev yaptı. Daha sonra 1914 yılında Enver Paşa'nın yaveri oldu. Sarıkamış ve Çanakkale savaşlarına katıldı. Mütareke sonrası Maltepe Atış Okulu'na tayin oldu. 1925'te askerlikten emekli oldu. 1953'te vefat etti.[1739]

1734 Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, Başnur Matbaası, 1970, Ankara, s. 124-132
1735 Yunus Nadi, a.g.e. s. 261
1736 Fethi Erden, a.g.e. s.59
1737 Burhan Oğuz, Yaşadıklarım Dinlediklerim, Simurg Yayınevi, 2000, İstanbul s. 29
1738 Cemal Kutay, Çerkez Ethem Tamamlanmamış Dosya, 2004, Özgür Yayınları, s. 294
1739 Yaşar Semiz, Ömer Akdağ Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları, Çizgi Yayınevi, 2011 Konya, s 13-20

XIII. BÖLÜM

MÜDAFAA-İ HUKUK VE KUVA-YI MİLLİYE DÖNEMİNDE HEKİMLER

Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin kuruluşu

Ülke işgal altına girince bazı vatansever insanlarımız örgütlenmeye ve Müdafaa-i Hukuk teşkilatları kurmaya başlamıştı. Müdafaa-i Hukuk hak, hürriyet, namus ve vatanını kurtarmak isteyen vatanseverlerin hayat ve şereflerini ortaya koyarak yaptıkları şanlı mücadelenin adıdır. Bu teşkilatları kuranların arasında din adamları, müftüler, eşraf, aydınlar, Mülkiyeliler ve doktorlar vardır. Afyon'da müderris İsmail Şükrü Hoca "Çelik Alay" isminde silahlı bir milis kuvveti kurar. Yine Isparta'da Hafız İbrahim Efendi Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurar ve Demir Alay isminde bir kuvvet oluşturur. Uşak'ta İbrahim Tahtakılıç Uşak Hücum Taburu kurar ve Salihli Cephesini gıda, elbise, ayakkabı ile destekler. Demirci Kaymakamı "Demirci Akıncıları'nı oluşturur. Tıbbiyelilerde böyle müfrezeler kuracaklardır.

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Trakya ve Anadolu'da birçok şehrin işgale uğraması karşısında Müdâfaa-i Hukuk, Muhafaza-ı Hukuk, Redd-i İlhak adlarıyla yerel direniş cemiyetleri kurulmuştur. Cemiyetler aracılığıyla işgalleri protesto eden mitingler ve gösteriler düzenlenmiş, telgraflar çekilmiş, basın-yayın faaliyetlerinde bulunulmuş ve halkın direnişe katılması için çalışmalar yapılmıştır. Bu sivil örgütlenmenin askeri kanadını dağınık da olsa Kuva-yı Milliye oluştururken, siyasi nitelikli mücadele ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu cemiyetler bulundukları bölgenin kurtuluşunu hedeflemişler ve Kuva-yı Milliye'ye asker toplamışlardır.

Bu amaçlarla kurulan başlıca ulusal cemiyetler şunlardır: Trakya'da Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniye, İzmir'de İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Manisa'da İstihlas-ı Vatan Cemiyeti, İstanbul'da Kilikyalılar Cemiyeti, Kars'ta Milli Şura Hareketi, Erzurum'da Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İzmir'de Redd-i İlhak Cemiyeti, Balıkesir'de Balıkesir Hareket-i Milliye, Alaşehir'de Alaşehir Kongresi, Denizli, Aydın Nazilli'de Heyet-i Milliyeler, İstanbul'da Rodos ve İstanköy Adalar Müdafaa-i Hukuku-ı İslamiye Cemiyeti, Trabzon'da Trabzon Muhafaza-i Hukuki Milliye Cemiyeti, Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, İstanbul'da Milli Kongre Cemiyetini sayabiliriz.[1740]

Mondros Mütarekesi sonrası en batıda 2 Kasım 1918 tarihinde Trakya'nın işgal edileceğinden kaygı duyan Edirneliler, İstanbul'da toplanarak bölgenin haklarını korumak için bir dernek kurmağa karar vermişler, 7-30 Kasım 1918 tarihleri arasında *"Trakya-Paşaeli Müdafaa Hey'et i Osmaniyesi/Trakya-Paşaeli Osmanlı Haklarını Savunma Derneği"* adıyla örgütlenmişlerdir.[1741]

1740 Fahri Kılıç, Bolu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri, AİBÜ, Eğitim Fakültesi Üniversitesi dergisi, 11(1), 2011, 29-37

1741 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, 1992 3. Baskı, s. 124

Kasım ayının ilk günlerinde Anadolu'nun en doğu ucundaki Ardahan'da da bölgenin milli varlığını ve Türkiye'ye bağlılığını korumak amacıyla "Milli Şura" kurulmuştur. Üç gün sonra Kars'ta, Türk ordusu boşalttığı takdirde başka bir devletin işgaline engel olmak üzere, "Kars İslam Şurası" adıyla geçici hükümet kurulması kararlaştırılmıştır.

Aşağı yukarı aynı günlerde, İzmir'e gelen İngiliz savaş gemisine Rumların yaptıkları gösteriler ve Ayafotini Kilisesi ile rıhtım ve caddelerle, mağazalara Yunan bayrağı çekilmesinden etkilenen İzmirli aydınlar "Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti kurma hazırlıklarına başlamıştır. Bu dernek 1 Aralık 1918 tarihinde resmen kurulmuştur. Dernek ilk kongresini 17 Mart 1919 tarihinde yapabilmiştir.

Aralık ayının hemen başında İstanbul'da Çukurovalı Türkler, "Kilikyalılar Derneği" kurulmasını kararlaştırdılar ve 21 Aralık 1918 tarihinde resmen kurdular. 3 Aralık'ta doğulu aydınlar, "Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni, yine aynı gün işgal tehlikesini hisseden Urfalılar, "Müdafaa Hukuk Cemiyeti"ni kurdular.

İşgal altındaki İzmir'de yapılan faaliyetlerde hekim ve eczacılar

Eczacı Süleyman Ferit, Tıbbiye'ye bağlı eczacılık okulundan mezun olmuş ve 1903 yılında İzmir'e gelmişti. Gurebayı Muslimin Hastanesi'nde (sonra İzmir Devlet Hastanesi olmuştur) işe başlamıştı. Süleyman Ferit, bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de üyesi olmuştu.[1742] O zamanlar Gurebayı Müslimin Hastanesi'nin baştabibi operatör Doktor Mustafa Enver Bey'di. Dr. Mustafa Enver Birgi 65 yıl boyunca ameliyat yapmış meşhur bir doktordur ve 1932 yılında vefat etmiştir.[1743] İşgal altındaki İzmir'de eczacı Süleyman Ferit Bey boş durmuyordu. İzmir Hilâl-i Ahmer başkanlığı yapıyor; İzmir ve Ege'de yapılan Yunan zulümlerini İstanbul'da bulunan Hilâl-i Ahmer Başkanı Dr. Besim Ömer Paşa'ya ve Paris'te bulunan Dr. Nihat Reşat Belger'e bildiriyordu. Hatta bu belgeleri Yunan çıkarları doğrultusunda yayın yapan sözde Türk gazeteleri Köylü, Musavat ve Islahat'a da gönderiyordu. Bu yayınlar sonucunda Uluslararası Tahkiki Fecayi (Katliam Araştırmaları) heyeti İzmir'e geldi ve eldeki tüm zulüm belgeleri bu heyete verildi. Bu sayede Süleyman Ferit Hilâl-i Ahmer'in tıpkı Salib-i Ahmer (Kızılhaç) gibi çalışmasının serbest olduğuna dair Yunan Komutanlığı'ndan bir izin belgesi aldı. Süleyman Ferit'in Kemeraltı'ndaki Şifa Eczanesi de bir gece Yunan askerleri tarafından yağma edildi.[1744] Bu nedenle Süleyman Ferit bir süre için İstanbul'a göç etmiş, 1920 yılı ortalarında tekrar İzmir'e dönmüştür.

Bu sırada İzmir'deki Müttefik Sansür Kurulu'nun İtalyan üyesi aslen İzmirli ve İtalyan ordusunda yedek doktor olarak görev yapan Dr. Enea Brunetti idi.[1745]

İzmir İşgal edildiği gün Yunanlılar tarafından darp edilen vilayet sıhhiye müdürü Dr. Nazifi Şerif Nabel Devlet Hastanesinde tedavi altındaydı. Bu hastanede eczacı Süleyman Ferit Eczacıbaşı, Dr. Mustafa Şehri Bey (Dâhiliye uzmanı, İzmir'in kurtuluşu sonrası vefat etmiş), operatör Dr. Cemal Tunca (daha sonra Antalya milletvekili, Dr.

1742 Taylan Sorgun, Devlet Kavgası İttihat ve Terakki, Kum Saati Yayınları, 2.Basım,2003 s. 41, 42
1743 Yaşar Aksoy, Bir Kent Bir İnsan s. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları, Nejat Eczacıbaşı Yayınları,1986, s.73, 74
1744 Yaşar Aksoy, a.g.e., s. 173
1745 Engin Berber, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir,1993, (Doktora Tezi), s. 258

Tevfik Rüştü Aras'ın enistesi), kimyager bakteriyolog Dr. Memduh Say ve bakteriyolog Dr. Mehmet Bey (1337'de vefat) çalışmaktaydı. İzmir'de milli kuvvetler yanlısı yayın yapan "Anadolu" gazetesi sahibi Haydar Rüştü Öktem (Dr. Hasan Sükûti Tükel'in bacanağıydı) işgal sırası İzmir'den kaçamamış ve bu hastanede Dr. Nazifi Şerif'in yattığı odada ve tavan arasında, bu doktorların saycsinde saklanmıştı. Haydar Rüştü Öktem'de aslında Tıbbiye'de 3. sınıfa kadar okumuş ve sonra sağlık nedeniyle ayrılmış ve Hukuk mektebinde okumuştu. 14 Mayıs 1919 günü yayınlanan Redd-i İlhak bildirisi onun matbaasında basılmıştı. İzmir Kemeraltı'nda Türk Ocağı'nın kurulmasını Dr. Hacı Hasanzade Edhem Bey (o zaman İzmir'de ebe doktoru deniliyordu, Doğum uzmanı) ve birkaç arkadaşıyla birlikte gerçekleştirmişti. Bu doktorlar Haydar Rüştü Öktem'in bıyıklarını kesmişler, kendi gözlük, fötr şapka ve muşambalarını vererek kıyafet değişikliği yaparak İzmir'den kaçmasına bacanağı olan Dr. Hasan Sükûti Tükel ile birlikte yardımcı olmuşlardı.[1746] Birinci Dünya Savaşı sırasında da bu doktorlardan Dr. Şehri, Bakteriyolog Memduh Bey, Dr. Hüsnü Bey ve Eczacıbaşı Süleyman Ferit Bey 27 Mayıs 1917 tarihinde Harp Madalyası ile onurlandırılmıştı.[1747]

İşgal sırasında İzmir Askeri Hastanesi'nde görev yapan Doktor Binbaşı Hasan Sükûti Bey (Tükel, 1880-1962, Cumhuriyet döneminde Erzincan ve Bolu Valisi olmuştur) işgal altındaki hastanede bulunan yaralıları İzmir Memleket Hastanesi'ne yerleştirdikten sonra, Yunanlılar tarafından ısrarla istenen Askeri Hastane'yi Baştabip Dr. Asım Bey'le birlikte teslim etti. Bu sırada askeri hastanede Dr. İsmail Hakkı Akarçay da görev yapmaktaydı.[1748] Hastanenin bütün evraklarını ve hesaplarını Dr. Asım Bey Samsun'a gönderdi. Dr. Hasan Sükûti Bey daha sonra İzmir Hastanesi başhekim vekili olarak çalışmaya başladı. Bu sırada hâkim Fehmi Bey'in müdürlüğü altında kurulan gizli istihbarat şebekesinin İzmir şubesine girdi. Bu istihbarat şebekesinde Eczacı Süleyman Ferit, Eczacı Kemal Kamil Aktaş, Jandarma Mülazımı Mümin, Doktor Menekşelizade Hüsnü (Mahmut Celal Bozkurt'un kayınpederi), dava vekili Bekir Behlül, Posta Müdürü Naşit ve tüccar Şamlı Yaşin Bey tehlikeleri hiçe sayarak çalışmalara başladı. Bu kahraman istihbarat şebekesi milli direnç ve mücadele ruhunu ayakta tutmaya çalıştığı gibi Yunan ordusunun planlarını Palamari adındaki bir İtalyan sayesinde elde ederek Genelkurmay'a teslim etti. Palamari adındaki İtalyan daha sonra Yunanlılar tarafından yakalandı ve idam edildi.

Gavur Mümin ile birlikte çalışan kişilerden birisi İzmir Hilâl eczanesinin sahibi Eczacı Kemal Kamil Aktaş idi. Eczacı Kemal Kamil Aktaş Gavur Müminle birlikte Sarı Efe Edip kuvvetlerine çaldıkları silah ve cephaneyi gönderiyorlardı. Gavur Mümin ve Eczacı Kemal Kamil Aktaş Yunanlılarla işbirliği için Konya'dan İzmir'e gelen ve Hilâl Eczanesinin bulunduğu binada kalan Delibaş ve adamlarını takip etmişlerdi.. Eczacı Kamil Bey, Sarı Efe Edip'e eczanesiyle birlikte binayı havaya uçurmayı teklif etmiş ise de Sarı Efe bunu kabul etmemişti. Daha sonra Delibaş ve adamlarının Anadolu'ya geçecekleri tarih ve yerleri Milli Kuvvetlere bildirmişler ve çoğunun öldürülmelerini sağlamışlardı.

1746 Haydar Rüştü Öktem, Mütareke ve İşgal Anıları, Türk Tarih Kurumu yayını, 1991, Ankara s. 59, 86, 87129142, 143

1747 Yaşar Aksoy, Bir Kent Bir İnsan, Dr Nejat Eczabaşı Vakfı yayını, 1986, İstanbul, s. 136

1748 Fethi Erden, a.g.e., s. 4

Ancak kaçan ve İzmir'e gelen Delibaş'ın iki adamı gavur Mümin'i ihbar ederek Yunanlılar tarafından yakalanmasını sağlamışlardı.[1749]

Dr. Hasan Sükûti Bey de İtalyan ordusundan emekli olan Miralay Dayinbrozi'nin teklif ettiği silahları komisyoncu Petrini adındaki bir İtalyan vasıtasıyla satın almak için gizli görevle İtalya'ya gitti ve silahları satın aldı.[1750]

Bu gizli istihbarat örgütünün Hilâl-i Ahmer içindeki kolunu oluşturan Dr. Hasan Sükûti Tükel, Dr. Menekşeli Hüsnü, Eczacı Süleyman Ferit ve avukat Bekir Behlül Cumhuriyet döneminde de Dr. Mustafa Enver ve Dr. Cevdet Fuat Özyar ile Kızılay İzmir Şubesi'nde çalışmışlardır.

Eczacı Kemal Kamil Aktaş, 1889 yılında İstanbul Üsküdar'da doğdu. 1909 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyenin eczacılık kısmından mezun oldu. Mülazım-evvel rütbesiyle Selanik'teki 5. Kolordu Merkez hastanesi eczacılığına atandı. Önce Çanakkale cephesinde daha sonra Galiçya cephesinde görev aldı. Buradaki 20. Tümen'de Başhekim Binbaşı Dr. Hasan Sükuti Tükel ile beraber görev yaptı. 1917 yılında yüzbaşı rütbesiyle Filistin'de seyyar hastane ve sıhhiye bölüğünde görev aldı. 8. Kolordu sereczacıbaşılığı ve Halep'te çalıştı. Birinci dünya Savaşı sonunda askerlikten istifa etti ve Milli Mücadele döneminde İzmir'de kurulan istihbarat teşkilatında çalıştı. 1922 yılında İzmir'de Hilâl eczanesini açtı. 1949 yılında vefat etti.[1751]

Dr. Hasan Sükûti Tükel, 1880 yılında Trabzon'da doğduktan sonra 1904 yılında Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. 1916 yılında binbaşı olan Hasan Sükûti Tükel 30 Ekim 1924'te ordudaki görevinden ayrıldıktan sonra Maraş Belediye Reisliği, Erzincan ve Bolu Valiliği yapıp 1945'te emekli oldu ve 1962 yılında Ankara'da öldü. Balkan Harbi hatıralarını "Siyah Örtü", diğer hatıralarını "Tatlı ve Acı Hatıralar" adlı kitabında toplamıştır.[1752]

İzmir'deki istihbaratın en önemli adamı olan Jandarma Mülazım Mümin (Aksoy) Bey'se Yunan subaylarıyla görevi gereği içli dışlı olmuş, bunu bilmeyen Türkler tarafından da adı "Gâvur Mümin"e çıkarılmıştı. Mümin Bey, Yunan komutanı Miralay Zafiros ve Yüksek Komiser Steryadis'le yakınlık kurmuş ve bu nedenle gâvurlukla suçlanarak hakaretlere maruz kalmış; ancak Yunan Cephesi'nde olup biteni anında Ankara'ya bildirmekten bir an olsun geri kalmamıştı. Gâvur Mümin daha sonra Yunanlılar tarafından yakalanarak ölüme mahkûm edildi; ancak Kurtuluş Savaşı'nın ardından esir Yunan Generali Trikopis'le takas edilerek ülkeye döndü. Gâvur Mümin sonraki yıllarda Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görevine devam etti; albay rütbesindeyken Dersim harekâtına katıldı, sonra emekli oldu ve 1948 yılında İzmir'de öldü.[1753]

İzmir'de İşgal sırasında Vilayet sıhhiye Müdürü Olan Nazifi Şerif Nabel Bey bu göreve 7 Nisan 1919 tarihinde başlamıştı. Akliye ve Asabiye uzmanı olan Nazif Şerif Nabel

1749 Ahmet Cemalettin Saraçoğlu, Hazırlayan İsmail Dervişoğlu, Mütareke Yıllarında İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009, İstanbul, s. 311-316

1750 Doktor Sükuti Tükel, Tatlı ve Acı Hatıralar, İzmir Piyasa Matbaası, 1952, sayfa 13'den aktaran Yaşar Aksoy, Bir Kent Bir İnsan s. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları, Nejat Eczacıbaşı Yayınları,1986, s. 178

1751 Mehmet Karayaman, Eczacı Kemal Kamil Aktaş ve Hilâl Eczanesi, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2007 s. 6-13

1752 Ali Birinci, Tarih Uğrunda, Dergâh Yayınları, 2001 s. 151-152

1753 Yaşar Aksoy, a.g.e. s. 180

hastalarını Frenk mahallesindeki muayenehanesinde bakıyordu. 1921 yılında aynı görevine devam etmişti. Nazifi Şerif'den önce Vilayet Sıhhiye müdürü ise Şükrü Osman Şenozan'dı. Şükrü Osman Şenozan 1910-1919 yılları arasında İzmir Sıhhiye Müdürlüğü yaptı.[1754] Ahmet Şükrü Osman Şenozan İzmir'in işgali sonrası Orduda Doktor olarak çalıştı ve Zafer'den sonra Ankara'da Sıhhiye Vekâleti Hıfzısıhha Şubesi müdürlüğüne atandı. Daha sonra serbest hekimlik yaptı. Musiki çalışmaları vardır. Şükrü Osman Şenozan'dan önce ise Dr. Menekşeli Hüsnü Bey Sıhhiye müdürlüğü yapmıştır. Dr. Menekşeli Hüsnü (Mahmut Esad Bozkurt'un kayınpederi) ve Dr. Osman Şükrü Şenozan Sıhhiye Müdürlüğü sonrası İzmir'de serbest hekimlik yaptılar. Dr. Menekşeli Hüsnü hastalarını Eczacı Ferit'in Şifa Eczanesinde bakıyordu. Bakteriyoloji uzmanı Memduh Bey 13 Haziran 1920 tarihine kadar İzmir'de çalıştı. 1 Nisan 1922'de ise Almanya'ya gitti.[1755]

İzmir'de 1920 yılında yayınlanan Şark gazetesinde 16 Ekim 1920 günü yayınlanan bir makale yüzünden Yunanlılar gazetenin yöneticileri ve gazetenin muhabiri Dr. Yunus Fehmi Bey'i tutukladılar. 23 Ekim günü Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yapılan duruşmadan sonra Halil Zeki ve Yunus Fehmi Beyler birer yıl hapis ve 2.000 Drahmi para ve Kenan Tevfik Bey ise, 6 ay hapis ve 300 Drahmi para cezasına çarptırıldılar. Sanıklar, birkaç gün sonra, aileleriyle vedalaşmalarına bile fırsat verilmeden Atina'ya gönderildiler. İşin peşini bırakmayan İtalyanlar, gazetecilerin kurtarılması için diplomatik çabalarını sürdürdüler.[1756] Dr. Yunus Fehmi İzmir'de Frengi, Bel Soğukluğu ve Dâhiliye Uzmanı olarak çalışmaktaydı.[1757]

Manisa'da Eczacı Rıza ve Dr. Şükrü Bey'in yaptıkları çalışmalar

1918 yılı Kasım ayının son günlerinde Karaosmanoğlu Kani, eski Suriye Mektupçusu Nuri, Avukat Abidin ve Eczacı Rıza Beylerin öncülüğünde "İstihlas-ı Vatan Cemiyeti" adı altında bir örgütlenmeye gidildi. Bu örgüt kazalarda şubeler açtı. 21 Mayıs'ta Menemen işgal edildi. Kazım Özalp Bey'in bizzat aldığı bilgilere göre, Menemen köylerinde, esaslı bir örgütlenme olmamasına karşın memnuniyet verici bir direnme söz konusudur.

Bunun için kardeşi Asım'ı Menemen'de direnmeyi örgütlemekle görevlendirir. İzmir İşgal edilince Manisa'da belediye başkanı Fahri Bey evinde toplantı yaparak işgale karşı nasıl direnileceğini konuşulur. Bu toplantıya Bandırma'dan gelen Kazım Özalp, Vasıf Çınar ile İzmir'den gelen Cevat Paşanın yaveri Ömer Faruk ve Doktor Şükrü Beyler katılır. Toplantıda Manisa'daki silah ve cephanenin geriye götürülmesi ve direniş örgütü kurulması kararlaştırıldı. Toplantıdan sonra Manisa'da kalan Vasıf Çınar'ı Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Bey kendisini ve arkadaşlarını Manisa'da İstemediğini söyler ve çalışmalarına engel olur. Yunanlılar da Mutasarrıf Hüsnü sayesinde kolayca Manisa'yı işgal ederler.[1758]

1754 Mehmet Karayaman, 20. Yüzyılın İlk yarısında İzmir'de Sağlık, İzmir Büyükşehir Yayını, 2008, s. 36

1755 Ayfer Tantay, İşgalen Kurtuluşa İzmir'de Sağlık Sorunları ve Sağlık Hizmetleri (1919-1922),Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008 s. 16,54-60

1756 Mevlüt Çelebi, İtalyan Arşiv Belgelerinde İşgal Döneminde İzmir Basını s.67-71, 2009 Sempozyum Bildirisi İzmir

1757 Yüksek Lisan Tezi, Ayfer Tantay, İşgalden Kurtuluşa İzmir'de Sağlık Sorunları ve Sağlık Hizmetleri, Dokuz Eylül ÜniversitesiAtatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008, s.71

1758 Teoman Eergül Kurtuluş Savaşı'nda Manisa, İkinci basım: Ankara 2007 Kebikeç

Ödemiş'te ilk kurşun: Dr. Mustafa Şevket ve Eczacı Tevfik Bey'in çalışmaları

Yunanlıların İzmir'i işgal ettiği haberi 15 Mayıs gecesi duyulduğunda Avukat Refik Şevket (İnce), Doktor Mustafa Şevket (Bengisu), Eczacı Tevfik (Kocaman) Bey, Jandarma Tabur kumandanı Yüzbaşı Tahir (Özerk), Jandarma üsteğmen Ahmet Rıfat (Kemerdere) Jandarma Tabur kumandanlığı binasında bir araya gelerek durum değerlendirmesi yapmışlardır. 16 Mayıs Cuma günü Belediye Meydanında bir toplantı yapmaya karar vermişlerdir. Büyük bir kalabalığın toplandığı meydanda ilk konuşmayı Avukat Refik Şevket ve sonra Hoca Mümtaz Efendi yapmış ve direniş yapılması gerektiğini söylemişse de ondan sonra konuşan Hürriyet ve İtilafçı Şıngırdaklı Yüzbaşı diye anılan Halim Pertev, Edip Hoca ve Ödemiş'te oturan emekli Iraklı Yarbay Sait ve diğerleri karşı çıkmış, toplantıda kavga ve gürültü çıkarmışlardır. Toplantı bu yüzden bir sonuç alınamadan dağılmıştır.[1759]

Ödemiş Askerlik Şubesi başkanı ise 17 Mayıs'ta 57. Tümen kumandanı Şefik Aker'e gönderdiği telgrafta Ödemiş'teki 174. Alayın 1. Taburunda 3 subay komutasında 1 makinalı tüfek ve 84 er olduğunu ancak 74 erin silahlarıyla birlikte firar ettiğini bildiriyordu. Yani tabur boşalmış durumdaydı.[1760]

Direniş yanlıları 17 Mayıs 1919 günü akşam Ticaret Odasında bir araya geldiler. Yapılan toplantıda Hakkı Paşa oğlu Tahir Bey, Doktor Mustafa Şevket Bengisu, Avukat Refik Şevket İnce (yazar ve gazeteci Emin Çölaşan'ın dedesi), Eczacı Tevfik Kocaman, Hanaylı oğlu Mehmet Ağa, ihtiyat zabiti Ahmet Şükrü Konuk, ihtiyat zabiti (yedek subay) Ali Orhan İlkurşun, Hacı Mümtaz Efendi, Ödemiş Jandarma Tabur Komutanı Yüzbaşı Tahir (Özerk) Bey ve Jandarma Üsteğmen Ahmet Rıfat Kemerdere bir savunma örgütü kurmaya karar vermişti.[1761] Bu toplantıya Bayındır delegesi olarak Hükümet Doktoru Nazmi Bey de katılmıştı.[1762] Jandarma Tabur Komutanı Tahir Bey bucaklara, köylere ve karakollara "Yunan İzmir'i işgal etti, eli silah tutan Ödemiş'e" şeklinde emirler göndermiş, Milli Mücadele için ilk kıvılcımlar atılmaya başlamıştı. Ödemiş Kuva-yı Milliye ve Jandarma Tabur Kumandanı Yüzbaşı Tahir Özerk, kolorduya gönderdiği raporda "Kuvvetim bir taburu geçti. Adını "Yiğit Ordusu" koyduk," diyordu.[1763]

17 Mayıs 1919'da Ticaret Odası'nda yapılan toplantıda Kuşadası'na bir heyet gönderilerek İtalyanlardan silah temin edilmesi de kararlaştırıldı. Kuşadası'nda bulunan İtalyan kumandandan silah yardımı almak için Refik Şevket ve Dr. Mustafa Şevket Bengisu 18 Mayıs 1919'da görevli olarak yola çıktılar.[1764] Tire'den geçerken Gökçen Efe, Celal (Bayar) Bey ve Jandarma Yüzbaşısı Sarı Efe Edip'in Kahrat'ta olduğunu öğrenince onların yanına gittiler. Gökçen Efe Ödemiş-Tire yolu üzerindeki Kahrat Köyünde oturuyor-

1759 İlhan Tekeli, Selim İlkin, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989, Ankara, s 80

1760 İlhan Tekeli, Selim İlkin, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989, Ankara, s 83

1761 H.İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, Cilt 2, s. 203

1762 Celal Bayar, Ben De Yazdım, Sabah Kitapları, Cilt 6, 1997 İstanbul, s.73

1763 Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Cilt I, Türk Tarih Kurumu,1993, Ankara s. 291

1764 H. İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, Cilt 2, s. 205

du. Buradaki görüşmelerden sonra Dr. Mustafa Şevket'in yerine Kuşadası'na Tireli Akif Bey'in gitmesi kararlaştırıldı. Refik Şevket ve Tireli Akif Bey Kuşadası'na gitmişti; ancak İtalyan Kumandan silah vermediği için eli boş dönmüşlerdi.[1765]

Jandarma Tabur Kumandanı Yüzbaşı Tahir Fethi, Ödemiş deposundaki 1600 silahı mücadele için teşvik edilen halka dağıttığı halde ancak 120 kişilik bir kuvvet oluşturulabildi. Kuva-yı Milliye adı verilen bu küçük milis kuvveti 25-29 Mayıs tarihleri arasında kuruldu. İzmir'in işgal günlerinde Ödemiş Kaymakamı Zühtü Durukan idi. Bu kaymakam direnişi destekliyordu. Ancak İzmir Valisi Kambur İzzet hemşehrisi Erzurumlu Bekir Sami Baran'ı Ödemiş'e atadı. Bekir Sami Bey, önceleri direniş yanlısı değildiyse de sonradan direnişe katılanlara destek verdi. Kuva-yı Milliye kurulması konusunda Özellikle Manisa'dan gelen Yüzbaşı Rasim Aktuğ (sonra General), İstanbul'dan gelen Hamit Şevket Bey ve yedek zabitlerin büyük etkisi oldu.

56. Tümen kumandanı Albay Bekir Sami (Günsav) ile birlikte İstanbul'dan gelen vapurla 21 Mayıs 1919 günü Bandırma'ya gelen avukat Ödemişli İnceoğlu Hamit Şevket de Albay Bekir Sami ile Akhisar'a gelmiş ve oradan Ödemiş'e geçerek direnişe katılmıştı. Yüzbaşı Rasim (Aktuğ) ise Albay Bekir Sami Bey'in emir subayı sıfatı ile Ödemiş'te Kuva-yı Milliye'nin kurulmasına önderlik etti.

Ödemiş Kuva-yı Milliyesi'nin oluşumu sırasında yörede meydana gelen ve direniş planlarının gecikmesine sebep olan önemli bir olay ise Hanaylıoğlu Mehmet Emin Ağa ve Hakkı Paşa oğlu Fahri Bey'in Nazilli'deki Milli Direnişe katılmak için giderlerken Bey dağlarında eşkıya Tıklaş (Dıkıleç) Mustafa Efe ve Araplı Hasan Efe çetesinden oluşmuş 14 kişilik bir grup tarafından öldürülmesidir. Bunların naaşları Ödemiş'e gelince maneviyat bozulmuş ve mukavemet fikri yara almıştı. Ancak Avukat Hamit Şevket İnce ve Yüzbaşı Rasim sayesinde Kuva-yı Milliye teşkilatlandı.

İzmir'in işgal edildiği günlerden sonra Ödemiş'e Hamidiye Kahramanı Rauf Bey, eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Yiğit (Dr. Servet Bey'in oğludur. Dr. Servet'in babası ise Hilâl-i Ahmer kurucularından Meclis-i Umumi Sıhhiye ikinci başkanı Dr. Hacı Arif Bey'dir), Aydınlı Topçuoğlu Nazmi, İzmirli Mansurizade Emin ve Yüzbaşı Osman Tufan da gelmiş ve Jandarma Yüzbaşı Tahir Fethi ile görüşmüşlerdi. Ancak Tahir Binbaşı onlara her ne hikmetse Nazilli'de milli direniş için çalışmanın daha doğru olacağını söylemiş ve onlar da Nazilli'ye geçmişlerdi.[1766]

Yedek Subay Ali Orhan (İlkkurşun) komutasındaki Ödemiş Kuva-yı Milliyesi Ödemiş'in 10 Km kadar batısındaki ve Bayındır yolu üzerinde bulunan Hacı İlyas Köyü'yle demiryolu arasındaki çıplak tepeye çıkmıştı (Bu tepeye daha sonra İlk Kurşun Anıtı dikildi, köyün adı da İlk Kurşun Köyü oldu). Kumandan Yüzbaşı Tahir Özerk, Hamit Şevket İnce ve Jandarma teğmeni Ahmet Rıfat Kemerdere de bu kuvvetlerle birlikteydi. Sabah saat dokuza doğru düşman, Derebaşı istikametinden görünmeye başladı; ancak değil 120 kişinin, 3000 kişinin dahi bu düşmanla başa çıkmasına imkân yoktu. Ama bu 120 Ödemişli hiç korkmadan elinde mavzeri düşmana karşı büyük bir inançla

1765 İlhan Tekeli, Selim İlkin, Egedeki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989, Ankara, s.82

1766 Sabahattin Selek, Milli Mücadele, I. Kitap s. 281-296

çarpışmaya başladı ve ilk kurşunu 31 Mayıs 1919 sabahı Yunanlılara sıktı. Ateş akşama kadar devam etti. İlk kurşun cephesinde muharebe komutanı yedek subay Ali Orhan İlkkurşun'du. Zincirlikuyu Cephesi kumandanı ise yedek subay Ahmet Şükrü Konuk (Avukat) idi. Yedek Teğmen Selim Örsel, Er Ahmet Baydar bu savaşa katılanlardandır. Zeybekler ise geri dönüp savaşa katılmadı. Düşman, sayı ve malzemece muazzam bir kuvvetle ilerliyor, Ödemişliler ise şehit vererek direniyorlardı. Bu sırada arkadan gelen silahsız gençler ölen ve yaralananlardan aldıkları silahla mevziiye girip savaşa devam ediyorlardı. Jandarmaların başındaki Mustafa Çavuş en öndeydi ve ilk şehit o oldu. Akşama doğru yorgun düşen bu kuvvet yavaş yavaş, çarpışa çarpışa Ödemiş'e, oradan Kiraz üzerinden Alaşehir'e ve Birgi üzerinden Salihli'ye çekilmek zorunda kaldı. Alaşehir Mevki kumandanı Yüzbaşı Süleyman Sururi Emekçil ile bu güçler daha sonra işbirliği yaptı. Bu direnişe rağmen Yunanlılar Ödemiş'i 1 Haziran'da işgal etti. Bekir Sami Albayın emir subayı Rasim Yüzbaşı (Rasim Aktuğ) durumu Bekir Sami Albaya bildirdi. Bu yenilgi moralleri bozmuştu.

Yunan kuvvetleri bu çarpışmalardan sonra gayet tedbirli hareket ederek, ancak 2 Haziran 1919 Pazar günü Ödemiş'e girebilmişti. Doktor Mustafa Şevket, kuvvetlerin çekilmesinden sonra, yaralılarla birlikte Ödemiş'e gelmiş ve yaralıların tedavisi için Ödemiş'te kalmıştı. Yunan kuvvetleri Ödemiş'e girince yerli Rumların ihbarları başladı ve direnişçi Türkler yakalanarak hapse atıldı. Ödemiş'te o zamanlar meşhur olan Rum Doktor Kotrilli, ertesi sabah hemen Yunan kumandanını ziyaret ederek "Hoş geldiniz!" dedikten sonra, Doktor Mustafa'nın belediyede halkı Yunan kuvvetlerine karşı örgütlediğini, ilk kurşun atışına onun da dâhil olduğunu ve halen Ödemiş'te bulunduğunu söyledi. Bunun üzerine Yunan kumandanı derhal Doktor Mustafa'nın getirilmesi için emir verdi. Karargâha getirilen doktoru kumandan bizzat sorguya çekti. Kumandanın sorgusu dayaktan başka bir şey değildi. Doktorun cesaretli cevaplarına sinirlenen kumandan elini kaldırarak şiddetli bir tokat salladı. Doktor başını biraz eğdiğinden kumandanın parmağındaki altın şövalye yüzük kaşının üstüne rastladı ve oradaki damarı parçaladı. Akan kandan dehşete kapılan kumandan, doktoru daha fazla tutmayarak serbest bıraktı.

Doktor Mustafa Şevket, bu olaydan sonra artık Ödemiş'te kalmanın sakıncalı olduğunu anlayarak eşini İzmir'e götürdü. Karantina semtindeki Madenci İzzet Efendi Sokağı'nda bir ev kiralayıp eşini yerleştirdikten sonra, Alaşehir ve Salihli'de yeni kurulan cephede çalışmak üzere Alaşehir Gureba Hastanesi'nde görev istedi ve binbaşı rütbesiyle bu hastaneye başhabip olarak tayin edildi.[1767]

Dr. Mustafa Şevket Alaşehir Hastanesi'nde görevine devam ederken, İzmir Mebusu seçildi. Ancak mebus olarak katılamadı. Alaşehir'in Yunanlılarca işgal edilmesi sonrası 14 Temmuz 1920'de Afyon'dan Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Kaygusuz, Halide Edip Adıvar'ın babası Edip Bey, Mütevellizade Akif, Kaymakam Vekili Faik ve Yüzbaşı Menekşelizade Hamid ile birlikte bir kafile halinde Sandıklı, Keçiborlu ve Burdur üzerinden Antalya'ya gitti. Antalya'ya 19 Temmuz 1920 günü vardılar.[1768] Burada Alaşehir halkının dörtte biri vardı. Dr. Mustafa Şevket Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği gizli görev

1767 Kaya Bengisu, Koca Doktor Mustafa Bengisu, BAB Yayınları, 1993, İzmir, s. 28, 29

1768 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir Büyükşehir Belediye Yayını, 2002 s. 202

gereğince Rodos Adası'na gitti. Rodos'ta İtalyanlardan aldığı silahları gemiye yükleyip Anadolu'ya geçirdi. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Ödemiş'te Belediye Başkanlığı yaptığı sırada Ödemiş'e içme suyu getirdi. Bu nedenle "Bengisu" soyadını aldı.[1769]

Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami (Baran, Cumhuriyet döneminde Vali) Bey bitkin halde Alaşehir'e geldi. Düzenli düşman kuvvetine 120 kişilik bir müfreze ile karşı koymanın imkânsız olduğunu anlattı ve buradan İstanbul'a gitti. Ödemiş'ten gelen Jandarma Yüzbaşısı Tahir ve İnceoğlu Hamit Şevket Bey Alaşehir Teşkilatına katıldılar. Binbaşı Tahir Fethi 20 Haziran'da Salihli batısında Ahmetli'de kurulacak mıntıka kumandanlığına atandı. Ali Orhan İlkkurşun ise Keles'e gitti ve orada Kuva-yı Milliye kurulmasına katkıda bulundu.

Gökçen Efe, Ödemişteki Kuva-yı Milliye taraftarına ilk zamanlar katılmamış, onların tekliflerini geri çevirmişti. Tire'ye yapılacak baskına bile katılmamıştı. Ancak Gökçen karakolundaki bir Yunan çavuşu Gökçen Efe'nin yakınlarından bir kızın ırzına geçmesi üzerine Efe nihayet şahlanmış ve Ödemiş havalisindeki Yunanlılara kan kusturmuştu. Ödemiş-Kiraz arasındaki bir alanı savunurken saatlerce savaşmış, 11 Yunan askerini öldürdükten sonra şehit olmuştu.[1770]

Alaşehir ve Akhisar Hilâl-i Ahmer merkezinde ve Balıkesir'de çalışan hekimler

Alaşehir'e bu sırada Yunan işgali nedeniyle göç başlamıştı. Ancak Alaşehir Hükümet tabibi Dr. Necati Bey Kuva-yı Milliye'nin çarpışmalarına katılıyordu. Bu nedenle Alaşehir belediye tabibi Dr. Abidin Bey halka tek başına bakıyordu. Doktor sıkıntısı nedeniyle Alaşehir Kaymakamı Besmi Nusret Kaygusuz'un isteğiyle Alaşehir'e 1919'da bir Hilâl-i Ahmer heyeti gönderildi. Bu heyetin başkanlığını Bakteriyolog ve dahiliyeci Dr. Seyfettin ve muavinliğini ise Kadın Doğum uzmanı Dr. Ali Rıza Bey yapıyordu.[1771, 1772] TBMM'i kurulduktan sonra Alaşehir, Saruhan Sancağının merkezi yapılmış ve Sıhhiye Müdürlüğü ihdas edilerek Dr. Abdullah Bey tayin olunmuştur.[1773]

Uşak Heyet-i Merkeziyesi kayıt defterlerinde o zamanlar bu Heyet-i Merkeziye'nin başkanlığını yapan İbrahim Tahtakılıç'a yazılmış aşağıda telgraf metni çıkmıştır.

"Eskişehir'de İzmir Şark Mıntıkası Heyet-i Merkeziye Reisi İbrahim Bey'e:

İşler hal-i tabiisinde devam ediyor. Temdidi seyahatinize mani bir hal yoktur. Hilâl-i Ahmer Alaşehir sertabibi Seyfettin Bey vedaatıyla iki bin beşyüz lira Eskişehir Heyet-i Merkeziyesine gönderilmiştir efendim. Heyet-i Merkeziye Reisi"[1774]

"Dördüncü İmdâd-ı Sıhhi Heyeti" olarak da adlandırılan Akhisar Heyeti, 28 Tem-

1769 Alev Coşkun, Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu, Çağdaş Yayınları ,2.Baskı 1997,İstanbul, s. 382
1770 Sabahatin Selek, Milli Mücadele, 1. Cilrt s. 296
1771 Ayfer Tantay, İşgalen Kurtuluşa İzmir'de Sağlık Sorunları ve Sağlık Hizmetleri (1919-1922),Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008 s. 70
1772 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir Büyükşehir Belediyesi yayını, 2002 s. 190
1773 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir Büyükşehir Belediyesi yayını, 2002 s. 193
1774 İlhan Tekeli, Selim İlkin, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989, s. 507

muz 1919'da teşkil olunarak 22 Haziran 1920'ye kadar Akhisar'da göçmenlere hizmette bulunmuştur. Doktor, idare memuru, aşçı, hademe ve hastabakıcılardan oluşan dokuz kişilik heyet, 1 Ağustos'ta Akhisar'a vardı. Öncelikle Soma, Kırkağaç kazalarıyla çevre nahiye ve köylerden gelen göçmenler için bir dispanser açıldı. Ayrıca Akhisar Belediye Hastanesinin yatak mevcudu ve hizmet alanı genişletildi. Halk arasında oldukça yaygın olan sıtma ve frengiyle mücadeleye önem verildi. Millî Kuvvetlerin karargâhı konumundaki Akhisar'da bunların tedavileriyle uğraşıldığı gibi Soma'da 20 yataklı göçmen hastanesinin idare, iskân ve sağlık masrafları heyet tarafından karşılandı. 11 Mart 1920'de Balıkesir'de açılan aşhanede 600 göçmene Balıkesir'in işgaline kadar günde bir öğün yemek verildi. Akhisar Hilâl-i Ahmer heyeti reisi Dr. Şemsettin Alaattin Bey idi.[1775] Hacim Muhittin Çarıklı'nın anılarına göre Akhisar Hilâl-i Ahmer heyetinde bulunan Dr. Necdet Bey 14.8.1919 günü Alaşehir Kongre Başkanı Hacim Muhittin Çarıklı ile beraber üç araba ile Akhisar'dan Salihli ve Alaşehir'e birlikte seyahat ettiler. Alaşehir'de Kongre yapılacaktı.[1776] Hacim Muhittin Çarıklı'nın anılarında ismi geçen Dr. Necdet Bey ile Demirci Efe'nin yanında bir süre çalışan Dr. Necdet Zeren'in aynı kişi olup olmadığını saptayamadık.[1777]

Akhisar Hilâl-i Ahmer Merkezinde çalışan ayrıca Dr. Behçet Bey isminde bir doktor vardır. 14 Ağustos 1919 günü Akhisar'dan hareket edip meşakkatli bir yolculuktan sonra Nazilli'ye gelen Hilâl-i Ahmer Doktoru Behçet Bey Hilâl-i Ahmer'e verdiği raporda şunları yazmaktadır:

"...Nazilli, Sarayköy, Denizli, Çine taraflarında mevcut olan muhacirin, Aydın ve civarının Yunan kuvvetleri tarafından işgal ve ihrakı üzerine firar eden ahali-yi İslâmiyeden ibarettir. Aydın'ın üçte ikisi ile civarında mevcud 60'ı mütecaviz karyenin tamamiyle ihrâk ve tahrib olduğu, yetmiş bini mütecaviz ahali-yi Müslimenin Nazilli, Denizli, Dinar, Yenipazar, Dalama, Çine'ye hicret ederek bunlardan on bin kadar biçarenin açlık ve hastalıktan vefat ettiği İstimdâd Cemiyeti'nin tanzim etmiş olduğu rapordan ve azasının ifâdâtından müstebân olmakla, ateş ve kurşun yağmuru altında katliamdan firar eden ahali her manası ile çırılçıplak. Yalnız üzerlerindeki elbiseleriyle evlerini, köylerini, mallarını terk ederek kurtulabilmişti. Nazilli'de, cami, harap medreselerde, boş hanlarda, metruk evlerde ikamet eden 500'ü mütecaviz ailenin kısm-ı azamında ne örtünebilecek bir yorgan, ne yatacak yatak, ne de yiyebilecek bir şeyleri var. Bunların yüzde sekseni de sıtma nöbetleri içinde yatıyor"[1778]

Alaşehir Kongre Başkanı Hacim Muhittin Çarıklı hatıralarını yazdığı günlükte 29.8.1919 günü Denizli Buldan ilçesine geldiğinde Kaymakam Cevdet Bey (Eski Nif kaymakamı) ve Dr. Behçet Bey ile karşılaşır. Akhisar Hilâl-i Ahmer'de çalışan ve yukarda raporunu gördüğümüz Dr. Behçet herhalde Nazilli'den sonra Buldan'a gelmiştir. Hacim Çarıklı Bey anılarında Buldan'da karşılaştığı Dr. Behçet Bey'in Konyalı olduğunu ve birlikte daha önce Halep'ten Konya'ya kadar seyahat ettiklerini yazmaktadır.[1779]

1775 İzmire Doğru gazetesi s. 138
1776 Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, s. 35
1777 Sabahattin Selek, Milli Mücadele, 1. Kitap s. 297
1778 Mesut Çapa, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler, Sayı 29, 1994
1779 Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, s. 49

Yunanlılar yaptıkları ileri taarruzlarda Hilâl-i Ahmer'in Alaşehir ve İzmir çevresindeki kuruluşlarında çalışan doktor, eczacı ve hastabakıcılarından oluşan 73 kişiyi tutuklamış olduklarından Sağlık Bakanı Dr. Adnan Adıvar karşılık olarak Trabzon'da bulunan Kızılhaç heyetinin tutuklanacağını duyurmak zorunda kalmıştı.[1780] 22 Haziran 1920'de Akhisar ve Balıkesir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle birlikte Heyet-i İmdadiye bir müddet Bursa'da kaldıktan sonra Eskişehir'e nakledildi. Akhisar Heyeti 15 Temmuz 1920'de Eskişehir'de Hilâl-i Ahmer hastanesi açtı ve 19 Temmuz 1921'e kadar burada çalıştı ve bu tarihte Kırşehir'e nakledildi.

Yunanlıların işgal etmesiyle çalışan bazı doktorlar esir edilmiş daha sonra Yunan esirleriyle değiştirilerek özgürlüğüne kavuşmuştur. Yunan işgalinin devam etmesi üzerine Hilâl-i Ahmer, "İmdat Heyetleri" adı altında kafilcler oluşturarak yardımda bulunmaya başlamıştı. Özellikle üç kez işgale uğrayan Gördes'te düşman, hayvanlara kadar her şeyi götürmüştü. Burada yanmamış bir tek ev kalmamıştı, açlıktan baygın durumda olan halk ağaçlardan kurdukları çadırlarda kalıyorlardı. Zor durumdaki halka yardımcı olması için Mebus Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ömer Lütfi (Eti) ve Reşat Beylerden oluşan bir Hilâl-i Ahmer imdat heyeti bölgeye gönderildi.[1781]

Balıkesir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden önce İzmir yolunda Memleket Hastanesinin yanında bulunan Askeri hastanede Balıkesirli Dr. Zahit Tolun çalışıyordu. Yunan İşgali yakınlaşınca 61. Tümen Baştabibi Rüstem Bey'in emri ile Dr. Zahit Tolun askeri hastaneyi memleket hastanesine teslim ederek buradan ayrıldı. Bandırma'daki Askeri Hastane'de ise 1919 yılında Dr. Edip Opan ve Zafer sonrası Dr. Zahit Tolun (Röntgen Uzmanı) görev yapmıştır. Dr. Zahit Tolun (Sicil 1333-48) 1919 da Bandırma Askeri hastanesinde çalışırken Anzavur kuvvetlerini yok etmek için çarpışan Yarbay Rahmi Bey'in 56. Alay'ına diğer hastane doktorları katılmayınca gönüllü olarak katılmış Biga tarafında alayın askerlerinin Anzavur kuvvetleri tarafına kaçması nedeniyle ortada kalan 5-10 subayla birlikte tutuklanmıştır. O sırada Bandırma askerlik daire başkanı olan Şehzade Cemalettin Efendi'nin araya girmesiyle kurtarılmıştır. Daha sonra Balıkesir Askeri Hastanesine geçmiş, ancak orası işgal edilince ayrılmıştır.

Balıkesir'de ise Memleket Hastanesinde bu sırada müdür ve operatör Dr. Sabri Gündüz, frengi mütehassısı Dr. Saffet Adil, dahiliye mütehassısı ve bakteriyolog Dr. Ekrem Tok (ilerde Sıtma Mücadele Umum Reisi ve İstanbul bölgesi Sıtma Mücadele Reisliği (1936) ve Sağlık Bakanlığı Müsteşarlığı (1950) yapacaktır), Eczacı Artin Şamlıyan vardı. 30 yataklı hastanenin yarısı askeri hastane emrine bırakılmıştı. Askeri hastane ile rahat olan malzeme desteği Yunan işgali ile hastaneyi müşkül duruma soktu. Belli başlı doktor kadrosu olmayan hastanede yeri geldiğinde belediye tabip ve eczacıları da görev yapmıştır. İlk çalışan kişiler arasında Balıkesirli Dr Hasan Bey ve eczacı Süreyya Bey de vardı.[1782] 1919 yılı başlarında Balıkesir belediye tabibi olarak Dr. Ahmet görev yapmaktaydı.[1783] Balıkesirli avukat Vasfi Şensözen anılarında Soma Cephesine asker toplamak için Balıke-

1780 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, a.g.e. s 263
1781 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, a.g.e. s 26
1782 http://www.balikesirghh.gov.tr/Icerik.aspx?MenuID=40&IcerikId=0&Tip=0
1783 Engin Gülen, Kurtuluş Savaşı Yıllarında Balıkesir, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi 2007, s. 115

sir Kuva-yı Milliyesi tarafından görevlendirildiğini ve bir sıhhi heyet yaparak toplanacak askerlerin muayenelerinin yapılıp askere alındığını yazar. Balıkesir merkezdeki bu sıhhi heyette Dr. Naci Bey, Hekimbaşı Şerif Bey ve Dr. Hayim Bey'in bulunduğunu anlatır. Edremit'te 4 Mart 1919 tarihinden itibaren faaliyete geçen Müdafaa-i Hukuk çalışmalarına Eczacı Avni İsmail (Sağlıkcı), Eczacı Muzaffer Süreyya (Akpınar) ve Belediye tabibi Dr. Osman Bey katılır.[1784] Eczacı Muzaffer Süreyya Akpınar (1891-1955) ve Belediye tabibi Osman Bey Yunan işgali sırasında Yunanlılarca tutuklanarak Yunanistan'a gönderilir.[1785] Dr. Kamil Emin Güneş ise Edremit'e Mütareke ilanından sonra gelmiş ve bir müddet sonra Kuva-yı Milliye hareketinde görev almıştır. Cumhuriyet döneminde Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumunu kurmuş ve ilk Milli Tıp Kongresine katılarak Ulu Suyu adında bir tebliğde bulunmuştur.[1786]

Büyük Zafer'den sonra Balıkesir'de Kasım 1922'de yeniden oluşturulan Hilâl-i Ahmer merkezinde Sıhhiye müdürü Dr. Hüsnü Muhittin Bey, Belediye Baştabibi Dr. Ahmet Emin Bey, Haydar Adil ve Naci Bey görev yaptılar.[1787]

Eczacı Hüseyin Muzaffer Akpınar 1891 Rodos doğumlu olup İstanbul Eczacı Mektebi'nden mezun olduktan sonra Antakya ve Şam Bulaşıcı hastalıklar teşkilatı gezici sağlık memurluğu, Nablus Cerrahi Hastanesi Eczacısı, Edremit Kuva-yı Milliye Teşkilatı üyesi ve Edremit İdman Yurdu kurucusu olmuş, daha sonra işgalde Yunanlılar tarafından karargâhta işkence görmüş ve 2 Eylül 1922 tarihinde Yunanistan'a esir olarak gitmiş ve Losye Üsera Karargâhında kalmıştır. Cumhuriyet döneminde Edremit'te "Edremit Eczanesi'ni açmış ve Türk Ocağı kurucusu olmuş ve 4. 6. 7. 8. dönem Balıkesir Milletvekilliği yapmıştır. Kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası vardır. 1955 de vefat etmiştir.[1788] Oğulları tarafından "Muzaffer Akpınar Eğitim ve Sosyal Yardım Vakfı" kurulmuş ve pek çok hayır yapmışlardır.[1789]

Dr. Ekrem Tok (1892-?) Milli Mücadele sırasında Balıkesir Hastanesi dahiliye uzmanıydı. Daha sonra Ankara Bakteriyoloji Müdürlüğü, Balıkesir Hastanesi başhekimliği, İstanbul Sıtma Mücadele Reisliği, Adana Sıtma Enstitüsü Müdürlüğü, Umum Sıtma Mücadele Müfettişliği ve Sağlık Bakanlığı Müsteşarlığı yapmıştır.[1790] Manisa'nın işgali sırasında orada bulunan Sıhhat Yurdu isimli hastanesini kapatan Operatör Dr. Orhan Ünalan Balıkesir Mevki Hastanesinde 6 ay kadar operatörlük yapmıştır.[1791]

Dr. Nabi Kastarlak (1881-1958) ise Avrupa'da geçen on bir yılın sonunda İstanbul'a 31 Ağustos 1922 tarihinde döndü. Anadolu'da İstiklâl Savaşı bitmek üzere idi ve İstanbul düşman ordularının işgali altında idi. 9 Eylül 1922'de İzmir ve Ege bölgesi düşmandan

1784 Zekeriya Özdemir, Adramyttion'dan Efeler Toprağı Edremit'e, Edremit Belediyesi yayını, Ankara, 2000, s. 212

1785 Aydın Ayhan, Hasan Ali Göksoy, Kendi Yurdunda Esir Olmak, Balıkesir Valiliği yayını, 2011 Balıkesir s. 172, 293

1786 Zekeriya Özdemir, Adramyttion'dan Efeler Toprağı Edremit'e, Edremit Belediyesi yayını, Ankara, 2000, s 476

1787 Mesut Çapa, Kızılay, s. 45

1788 TBMM Albüümü s. 191

1789 Zekeriya Özdemir, Adramyttion'dan Efeler Toprağı Edremit'e, Edremit Belediyesi Yayını, Ankara, 2000, s. 251

1790 Fethi Erden, s. 223

1791 Fethi Erden s. 241

kurtarıldı. O günlerde İstanbul'a gelmiş olan Dr. Nabi Bey, 11. Hilâli Ahmer (Kızılay) İmdadı Sıhhiye Heyeti'ne gönüllü olarak müracaat etti. Bu heyet İstanbul'dan gizli olarak ayrıldı ve İzmir'e vardı. Dr. Nabi Bey'e Alaşehir Memleket Hastahanesi ve dispanserinin idaresi verildi. Fakat bulunduğu bölgede yaygın olan ve pek şiddetli seyreden sıtma hastalığına yakalandı. Çok halsiz düştüğü ve uzun dinlenmeye ihtiyacı olduğu için mecburen vazifesinden istifa ederek 22 Aralık 1922 de İstanbul'a döndü.[1792]

Güney Ege Bölgesi'nde (Aydın, Denizli, Nazilli) çalışan hekimler

İzmir işgalini 16 Mayıs 1919 günü protesto etmek için aralarında Dr. Mazhar Germen ve Albay Şefik Bey'inde bulunduğu Aydın ve Havalisi Reddi İlhak Heyet-i Milliyesi istasyon meydanında bir toplantı düzenlemişti. Toplantıda silahlı bir örgüt kurulması, yöneticilere ve yurdun her köşesine telgraf çekilmesi kararlaştırıldı. Albay Şefik Aker kuvvetlerini toplamaya çalışırken 16-17 Mayıs gecesi İzmir'den trenle 60 er gelmişti. Bu erler önce İzmir'de Yunanlılar tarafından tutuklanmış sonra da silahsız vaziyette terhis edilerek memleketlerine gitmeleri söylenerek salıverilmişti. Albay Şefik Aker bu erleri toplayarak Aydın'daki askeri birliklere gönderdi. Ancak Aydın'daki birliklerde İzmir'de Yunanlıların Türklere, Türkler kendilerine ateş ettiği için ateş açtığı, Türkler ateş etmezse Yunanlılar zarar vermeyecektir, şeklinde propaganda yayılmaya ve zaten zayıf olan 57. Tümen'in birliklerinden büyük miktarda firarlar başladı.[1793]

Ege Bölgesinde, Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele hareketlerinin başlangıcını Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendinin, Yunan işgal ve istilasına karşı, 15 Mayıs 1919 tarihinde Denizli, Bayramyeri'nde ilk protesto mitingi yaparak "Düşmana karşı koymak farz-ı ayındır." diye fetva vermesi büyük rol oynadı. Denizli Mutasarrıfı Faik Öztrak da Kuva-yı Milliye oluşumuna büyük destek verdi.[1794] Aydın hiçbir direniş olmadan işgal edilmesine karşın Denizli'de direniş kıvılcımları başladı. 12 Temmuz 1919'da Mutasarrıf Faik Bey'in önderliğinde Denizli Heyet-i Milliyesi kuruldu. Aydın'da bulunan Tümen komutanı Şefik Aker demiryollarını kapamadan Çine'ye çekildi. Burada Yörük Ali Efe ve Kıllıoğlu Hüseyin Efe ile konuşarak onların Kuva-yı Milliye saflarına geçmesini Aydınlı bazı vatanseverlerin gayretleri ile sağladı.

Mazhar Germen Aydın işgal edilmeden önce toplantı yaptı ise de bir faydası olmadı. Aydın Kuva-yı Milliye Teşkilatı için çalışan Dr. Mazhar Germen, 1887 yılında Aydın'da doğmuş ve 1907'de doktor olmuştu. Balkan Savaşı sonrası Soma Redif Tabur Tabipliği yaptı. Daha sonra Gelibolu Muharebesi'nde bulundu ve İzmir'in Yunanlılarca işgali sonrası Aydın'a giderek Kuva-yı Milliye Teşkilatı'nın kurulması için çalıştı. Aydın işgal edilince Denizli'ye gitti. İzmir'in işgal edildiği sırada Aydın'da 17. Kolorduya bağlı Askeri Hastanede Baştabip Kaymakam İbrahim Hakkı (314-5), Dr. Binbaşı Mehmet Bekir, Dr. Hakkı Mustafa (Dikmen, 1873-1944), ve esaretten dönen Dr. Yüzbaşı Ziya Özada görev yapı-

1792 Prof. Dr. A. Nabi Kastarlak (1891-1958)
http://www.bilimtarihi.org/bilimadamlari/kastarlak/kastarlak-tr.htm

1793 İlhan Tekeli, Selim İlkin, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989, Ankara, s80, 83

1794 Ali Sarıkoyuncu, Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Milli Mücadele'de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Denizli Belediyesi Yayını,2010, Denizli s. 46-95

yordu. Bu hastane 1920 de Osmanlı hükümeti tarafından lağvedilmiş ve Dr. Ziya Özada (Sicil 330-c34) Binbaşı Hacı Şükrü ve Demirci Mehmet Efe Kuvvetlerinde çalışmaya başladı, diğer doktorlar da değişik yerlerde görev için dağıldı.[1795] İstanköy'lü Dr. Ziya Özada 1923-1925 yılları arasında Haydarpaşa askeri hastanesinde dahiliye uzmanlığı, daha sonra Kaymakam rütbesiyle Çanakkale Askeri Hastanesinde Başhekimlik (1937'de) ve general olarak ordu sağlık başkanlığı görevi yaptı.

21 Haziran 1919'da, Çine civarında çarpışmaların olduğu sırada Çine'de, 57. Tümen Başhekimi Binbaşı Dr. Galip Bey'in gayreti ve Çine Heyet-i Milliyesi'nin yardımıyla yaralıların ve hasta olan kimsesiz gönüllülerin tedavisi için bir hastane açıldı. Burada 175. Alay tabibi Dr. Ziya (Özada) Bey fedakârca çalıştı. Burayı daha sonra Hilâl-i Ahmer teslim alarak işletmeye başladı. Bu hastaneye aynı zamanda mülteciler de kabul edilmekteydi. Hilâl-i Ahmer Köşk-Balyanbolu cephesinde yaralı dispanseri açtı. Yörük Ali Efe'nin arşivine göre Çine Hastanesinde baştabip vekili Dr. Sadettin Bey idi ve bu hastanede Eczacı Aziz Bey çalışıyordu. Çine hükümet tabibi Dr. Fikret Bey de yardımcı oluyordu.[1796] İtalyanların Kuşadası, Söke (17 Mayıs 1919) ve Çine'yi (5 Haziran 1919) işgal ettiği dönemde Çine'de iki İtalyan doktor ve Belediye tabibi da görev yaptı. Çine'ye bir ara Dr. Binbaşı Akif (veya Arif) adında bir doktor da gelip burada vazife yapar ve Sıtmaya yakalanmış olan Adnan Menderes'i tedavi eder.[1797]

Demirci Efe kuvvetlerinde sağlık işlerini Dr. Cevdet (Akın), Dr. Ahmet Lebib Karan (1887-1964) ve Dr. Vefik Vassaf'la (Akan) birlikte bir süre Tıbbiye öğrencisi Denizlili Salih Sonad (sonra Albay oldu) yürüttü.[1798] Dr. Ahmet Lebib Karan daha sonra Demirci Efe'nin emriyle Ödemiş mıntıkası Balyanbolu (Beydağ) Cephesi'ne gönderilmiş ve orada bir revir kurmuş, hastanede ve tabur tabipliğinde çalışmıştır. Dr. Ahmet Lebib Karan daha sonra 1920'de Çine Hilâl-i Ahmer hastanesinde ve Yörük Ali Efe kuvvetlerinde çalışmıştır. 1922 de ise Gazipaşa Hükümet tabibi olmuştur.[1799] Milaslı Dr. Servet Akgün de Çine ve Aydın cephesine gönüllü olarak giderek yaralıları tedavi etti.[1800]

Demirci Mehmet Efe'nin yanında bir süre Dr. Necdet Zeren de görev yaptı.[1801] Demirci Mehmet Efe'nin bulunduğu Köşk'te Dr. Sabri Bey (Akın) ve Dr. Hayri (Mehmet Hayri, 1932'de Aydın Sıhhat Müdürü) yönetiminde bir seyyar hastane açılmıştı.[1802, 1803] Dr. Etem Vassaf (Atatürk'ün büyük halası Nimet hanımın torunudur) ise Kasım 1920 ile 16 Mayıs 1921 tarihleri arasında Milas ve Söke bölgesinde Hilâl-i Ahmer doktoru olarak Dr. Reşit Galip ile birlikte çalıştı.[1804] İzmir Belediye tabibi Halil Gözüaydın (1882-) 1919

1795 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi, Cilt 3, s. 78

1796 Prof. Dr. Sabri SURGEVİL. Kendi Belgelerinde Yörük Ali Efe, Kuva-yı Milliyenin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu sempozyumu, 2009

1797 Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, 1976, İstanbul, s. 66

1798 Kemal Özbay, a.g.e. s 385

1799 Fethi Erden, a.g.e. s. 134

1800 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1959, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1959, s. 19

1801 Sabahattin Selek, Milli Mücadele Cilt 1, s. 2973. Baskı Örgün Yayınevi, 2002

1802 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, 1976, Yörük Matbaası, s 384

1803 Günver Güneş, Atatürk Döneminde Aydın'da Sağlık ve Sağlık Kurumları (1923-1938), Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi, Ege Üniversitesi EdebiyatFakültesi yayını, 2009 İzmir, s. 358

1804 Türk Parlemento Tarihi

yılında Söke Belediye tabipliğine atandı ve burada Kuva-yı Milliye'ye yardım etti.[1805]

Kuva-yı Milliye'nin Aydın Cephesi'nde Demirci Mehmet Efe komutasında "Milli Menderes Alayı" oluşturuldu. Bu cephenin dağ kesimini Yörük Ali Efe komutasında iki tabur oluşturuyordu. Bu taburlara daha sonra bir tabur daha eklenerek Alay haline getirildi. Buna da "Milli Aydın Alayı"denildi. Aydın ve Havalisi Cephesi Kuva-yı Milliye Genel Komutanı olan Demirci Mehmet Efe'nin Aydın cephesinde yaptığı mücadele sırasında yaralılara bakacak bir sağlık desteğine ihtiyaç vardı. Demirci Mehmet Efe bu amaçla Harbiye Nazırı Cevat Paşa aracılığıyla İstanbul'da bulunun Hilâl-i Ahmer Başkanı Dr. Adnan (Adıvar)'a bir telgraf gönderdi. Dr. Adnan Adıvar da işgal bölgesindeki göçmenlere yardım bahanesiyle Hilâl-i Ahmer "Sıhhi imdat heyetleri" adı altında kafileler teşkil edilerek Anadolu'ya doktorları göndermeye başladı.

"Beşinci Sıhhi İmdat Heyeti" adı altında Nazilli'de çalışmaya başlayacak bir ekip oluşturuldu. Dr. Lütfi Kırdar başkanlığındaki bu heyette Dr. Bnb. Mustafa Feridun Bey, Dr. Burhanettin (Onat), Dr. Celal Ramazanoğlu (1876-1965, ilerde Isparta milletvekili), Dr. Vasfi, Dr. Cevat Refik (Pasin, ilerde çocuk uzmanı), Dr. Vefik Vassaf (Akan), Dr. İhsan Arif Derman (İlerde üroloji derneği başkanı) vardı.[1806] Bu ekipten Dr. Cevat Bey Yenipazar'da dispanser açtı ve Yörük Ali Efe'nin Hilâl-i Ahmer'e bağışladığı 8000 kuruşluk yardımı 18 Haziran 1921 tarihli bir yazıyla bildirdi. Dr Cevat Refik Pasin 1922 de Kuşadası Hastanesi tabipliği yaptı.[1807] Hilâl-i Ahmer Beşinci İmdat-ı Sıhhi Heyeti 13 Eylül 1919 günü İstanbul'dan hareket etti ve Aralık 1919 tarihinde Nazilli'de göreve başladı. Bu ekipte bulunan Dr. Mustafa Feridun (1319-33) 4 Şubat 1920 tarihinde istifa ederek ayrıldı. Bu ekipten Dr. Seyfettin Okan ve hastabakıcı Feride hanım Söke'de görev yaptı. Dr. Halid Bey ise Söke'de mıntıka tabibiydi.

Kuşadası garp hastanesinde ise eczacı Abdülhadi görev yaptı. Dr. Vefik Vassaf ise Koçarlı dispanseri tabibi olarak görev yaptı.

Bu ekip Nazilli'de daha önce Nazilli hükümet tabibi Dr. Rıfat Bey tarafından açılan hastaneye yerleştiler. Hastane birkaç bina genişletildi ve 500 yataklı üç yaralı hastanesi açıldı. Nazilli'deki iki numaralı Kızılay Hastanesinin hatıra defterine takdir edici yazılar yazılmıştı. Bu yazıları yazanlar arasında Denizli Mutasarrıfı Faik (Öztrak), Isparta Heyet-i Milliye Reisi Hafız İbrahim (Demiralay), Umum Kumandan Demirci Mehmet Efe, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi, Miralay Refet (Bele), 57. Fırka Kumandanı Şefik (Aker), Tabip Ahmet Hakkı, Tabip Binbaşı Osman, 57. Fırka Sertabibi Kaymakam (Yarbay) İsmail, ve İkaz gazetesi muharriri İzzet Ulvi'nin adları vardı.[1808] Dr. Burhanettin Onat'ın eşi Dürdane hanım da Nazilli'ye gelerek sargı bezi imal etti. Bu ekibe daha sonra Haydarpaşa Askeri Hastanesinden Dr. Binbaşı Şefik, Dr. Yüzbaşı Raik Taşkasap ve Dr. Yzb. Reşit Berker de gönderilmişti.[1809]

1805 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1959, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1959, s. 15

1806 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, a.g.e. s 259, 260

1807 Güneş, Milli Mücadele'de Yenipazar, Milli Mücadele'de Güney Aydın Cepheleri ve Efelerin Karargahı Yenipazar, Pia Yayınları, 2014, s. 51

1808 Mesut Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), Kızılay Yayını, 2010, s. 103

1809 Dr Kemal Özbay, Cilt 1, s. 397

Çine'de açılan Hilâl-i Ahmer dispanserinde reis Dr. Reşit Galip idi. Burada Dr. Kamuran Örs ve Dr. Abdurrahman Bey görev yaptı.

Gazeteci Arif Oruç Ekim 1919 tarihinde yaptığı gezide Nazilli'de Dr. Feridun Bey ve Denizli Sağlık Müdür muavini Dr. Sabri (Akın)'ın ve kaymakam Dr Mustafa Ziya (Özada)'nın muhacirlere yardım ettiğini belirtir.[1810]

Dr. Mazhar Germen ise Denizli Memleket Hastanesi'nde (Denizli Menzil Hastanesi) Baştabip olarak ve Denizli Müdafaa-i Hukuk teşkilatında hükümet doktoru Dr. Kazım Ali (Samanlı) ile birlikte çalışıyordu. Dr. Kazım Samanlı gerektiğinde Nazilli'ye ilaç da götürüyordu. 23 Eylül 1919 da tam anlamıyla faaliyete geçen Denizli Memleket hastanesinde Mazhar Germen ile birlikte emekli Binbaşı Doktor Mustafa Kerimi Bey ve Eczacı Hasan Efendi de görev yapmaktaydı. Eczacı Hasan Efendinin Demirci Mehmet Efe'nin kızanları tarafından öldürülmesi üzerine yerine 1920'de eczacı Kadri Erbaş atandı. Dr. Mazhar Germen'in milletvekili seçilerek Ankara'ya gitmesi üzerine baştabipliğe bir süre Dr. Kazım Samanlı, sonra belediye doktoru Dr. Haydar ve daha sonra da emekli binbaşı Dr. Mustafa Kerimi getirilmiştir. Denizli'de 23 Ağustos 1919 tarihinde kurulan Hilâl-i Ahmer Hastanesinde baştabip Kazım Samanlı iken,[1811] Dr. Kemal Şakir Saraçoğlu (ilerde Dahiliye uzmanı 1894-1981) Bey de hizmet veriyordu.[1812] Denizli'de Kız Enstitüsünün olduğu yerdeki eski bir binada Milli Hastane adında bir hastane açılmış ve burada Dr. Mazhar Bey ve Eczacı Hacı Bey çalışmıştır. Eczacı Hacı Bey, Demirci Mehmet Efe'nin adamlarının Denizli'de olay çıkardığı ve Askerlik Şubesi Başkanı Albay Tevfik ve 60'a yakın insanı öldürdüğü "Denizli Olayı'nda öldürülmüştür. Dr. Mazhar Germen, Celal Bayar ve Şükrü Saraçoğlu Demirci Mehmet Efe ile devamlı temas halinde olup, onun yanlış işler yapmaması için yol göstermişlerdir.[1813]

Yunanlıların 22 Haziran 1920 tarihinde genel saldırıya geçmeleri ve 3 Temmuz 1920 tarihinde Nazilli'yi işgal etmeleri üzerine Aydın cephesi bozuldu. Demirci Mehmet Efe Goncalı'ya çekildi. Dr. Burhanettin Onat ve eşi Dürdane hanım 24 Haziran 1920 tarihinde bir at arabası kiralayarak Nazilli'den ayrıldı ve Dinar üzerinden Burdur'a geldiler. Dr. Burhanettin Onat Burdur'da Hükümet Konağının karşısındaki eski bir evde Hilâl-i Ahmer kliniği (Şimdi Burdur Cumhuriyet Meydanındaki Kınaytürk işhanının olduğu yer) oluşturarak çalışmaya başladı.[1814] Burhanettin Onat, 9 Haziran 1920'de Nazilli'de Heyet-i Milli tarafından günaşırı çıkarılmaya başlayan "Aydın İli" adlı gazetede başyazarlık yaptı. Ancak Nazilli işgal edilince bu gazete kapatılmak zorunda kaldı.

Nazilli Heyeti Milliye ve Merkeziye üyeleri toplanarak milletvekili seçimi yaptılar.

1810 Yücel Özkaya, Milli Mücadele'de Ege Çevresi, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, 1994, Ankara s. 107; Emine Pancar, Aydın ve Muğla Kuva-yı Milliyesi, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010, İzmir, s. 257

1811 Bayram Sakallı, Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri, İz Yayıncılık, 1997, İstanbul, s. 190

1812 Ercan Haytoğlu, Kuva-yı Milliye Döneminde Denizli'de Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri, Tıp Tarihi Araştırmaları dergisi, Sayı 16, İstanbul 2009 Yüce Yayınları, s.99

1813 Rahmi Apak, İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1990 Ankara, s. 110, 216

1814 Muhammet Güçlü, Dr. H. Burhanettin Onat ve Hayatı, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayını, 2004, Antalya, s. 11-13

İsimler yazılmaya başladığı sırada, 57 Tümen Kumandanı Albay Şefik, sadece bir ismin yazılmasında ricada bulundu. O da, damadı olan Topçu Yüzbaşısı Ertuğrul'un hastalığı sırasında Denizli'ye getirildiğinde tedavisi ve ölümden kurtarılmasında katkısı olduğunu inandığı Doktor Mazhar Germen'di.[1815]

Dr. Lütfi Kırdar ise Nazilli'deki ekibi önce Denizli'ye sonra Dinar'a ve nihayet Burdur'a Dr. Burhancttin Onat'ın oluşturduğu merkeze taşıdı. Dinar ve Burdur'da 50 yataklı birer dispanser açıldı. Ağustos 1921'e kadar faaliyette bulunan bu hastanelerde 28855 hasta ve yaralı tedavi edildi.

Aydın cephesinde bulaşıcı bir hastalığın çıkmasına meydan verilmedi. 1'ümen cenup grubu baştabibi Yarbay Dr. İsmail Hakkı, Kuva-yı Milliye Başhekimi Aydınlı Dr. Sabri (Akın), Yüzbaşı Dr. Ziya, Dr. Mustafa Cemil ve Dr. Galip Beylerin fedakârca çalışmaları bunda önemli ölçüde etkili oldu.[1816]

25 Ekim 1919'da Kuva-yı Milliye Riyaseti'ne çekilen bir telgrafta tabip Halil Bey'in (İzmir Belediye Tabibi Dr. Halil İsmail Bey Söke'ye tayin olmuştu) gelmesine kadar Dr. Ziya Efendi'nin Çine'de kalacağı belirtilmiş ve Çine Heyet-i Milliyesi tarafından 175. Alay tabibi olan Ziya Bey'e aylık 1500 kuruş maaş verilmesine karar verilirken, 29 Ekim 1919'da da hastanenin açılışından itibaren çalışma açısından büyük fedakârlıklar göstermesi nedeniyle bir defaya mahsus olmak üzere 25 lira ikramiye verilmiştir.

Aydın'ın işgali sırasında Aydın'da doktorluk yapan Dr. İsmail Hakkı Bey'in eşi ve iki çocuğu Yunanlılar tarafından şehit edilmişti. Bu olaydan sonra Söke'ye giden Dr. İsmail Hakkı Bey orada muhacirlerin tedavisiyle uğraşıyordu. Nazilli'ye gelmesi istenen Dr. İsmail Hakkı Bey'in durumunu 12 Kasım 1919'da Söke Kuva-yı Milliye Reisi tarafından Nazilli Heyet-i Merkeziye Riyaset-i Aliyyesi'ne çekilen ve Araştırmacı Sayın Mehmet Başaran'ın ortaya çıkardığı şu telgrafla öğrenmiş olmaktayız. *"...Söke'de mukim Aydın etıbbasından İsmail Hakkı Bey'in orada istihdam edilmek üzere yollama emri buyurulmuş ise de Aydın elim faciası esnasında... eşi ve iki yavrusunun vak'a-yı şahâdetine şahid olmuş.. burada... zuafâ-yı muhacirinin tedavisiyle meşgul olmak suretiyle vazife-yi vataniyesini.. burada istihdamına müsaade..."* edilmesi istenmekteydi.[1817]

Dr. İsmail Hakkı Bey, Söke'de çalışırken bu sırada karaciğer iltihabı (hepatit) geçiren ve Söke'de Topçu Yarbay Osman Bey'in yedek subayı ve Koçarlı İnzibat Subayı olarak çalışan eski Başbakanlardan Adnan Menderes'i Koçarlı'da tedavi eder. Sonra onu Söke'ye götürür ve burada Söke Kuva-yı Milliye reisi Ömer Ağa'nın oğlu Mehmet Ağa'nın (Kocaöner) evinde tedavisine devam eder. Adnan Menderes ve arkadaşları Milli Mücadele'ye önce kendi kurdukları Ay-Yıldız çetesiyle katılmış ve sonra yedek subay olarak görev yapmış ve İstiklâl Madalyası almıştır.[1818] Söke'de kurulan sağlık tesisinde daha sonraları Dr. Reşit Galip ve Dr. Ethem Vassaf da çalışmışlardır.

1815 Saadettin Demirayak, www.saadettindemiryak.com

1816 Emine Pamcar, Aydın Kuva-yı Milliyesi İçin Yürütülen İaşe ve İkmal Faaliyetleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi Cilt: 21, Sayı: 2, s. 274-284, 2011

1817 Mehmet Başaran, Aydın'ın İşgalinde Heyet-i Milliyelerin Sağlık Sorunlarına Bakışı, ÇTTAD, V/12, (2006/Bahar), s.s. 67-80

1818 Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, 1976, İstanbul, s. 67

Demirci Mehmet Efenin yanında çalışmış olan Dr. Necati Bey (o zamanlar Sipahi Ocağı Kulübü Başkanıymış) 23 Aralık 1959 günü Tarihçi-Yazar Sabahattin Selek'e şu anısını anlatmıştır:

"Bir gün düşmanın taarruza geçtiği, Nazilli'ye doğru ilerlediği haberi geldi. Kasaba boşaltıldı. Biz de hastahaneyi boşaltarak Sarayköy'e çekildik. Hemen arkasından düşman ileri harekatının durduğu, Nazillinin işgal edilmediği haberini aldık. Nazilli'ye döndük. Şehir bomboştu. Yalnız zeybekler vardı. Çarşı açılmış; zeybekler develeri getirmiş, mağazaları yağma ediyor, tüccarın malını yükleyip götürüyorlardı." Hâlbuki Nazilli halkı, Kuva-yı Milliyeye elinden gelen yardımı yapıyordu." [1819]

Demirci Mehmet Efe'nin Konya isyanını bastırması sonrası yapılan anlaşma gereği yanındaki adamlarının topladığı paraları ve değerli eşyaları bir komisyona verilmesi gerekiyordu. Bu komisyon Isparta'da kuruldu. Komisyonda Jandarma Yüzbaşısı Arap Nuri (Vural), Dr. Cevdet (Akın) Bey ve Turgut Bey vardı. Isparta'da toplanan bu paradan bütün zeybeklere ve askerlere dağıtım yapıldı.[1820]

Tarihçi-Yazar Sabahattin Selek, Demirci Mehmet Efe'nin yanında çalışmış bir doktordan şunları dinlemiş: *"Zeybekler hastalanıp gelince kendilerine ne ilaç versem evvela bana içiriyorlar, sonra kendileri içiyorlardı. Akşama kadar ilaç içmekten ne hale geldiğimi tasavvur edin. Çok tehlikeli bir hayat yaşıyordum. Aralarında birçok frengili vardı. Birine iğne yaparken diğeri silah elinde başımızda duruyordu. Adam bayılsa, beriki çekip bizi vuracak."* [1821] Demirci Mehmet Efe'de sıtma hastalığı olduğu halde zehirlenirim korkusuyla ilaç içmiyordu. Refet Bele, Nazilli'ye geldiğinde Demirci Efe'nin evine misafir olur. Otururlarken birden bir titreme ve üşüme gelir. Refet Bey doktoru çağırır. Doktor, *"Efenin sıtması var, Sulfato veriyoruz fakat..."* der. Refet Bey, vaziyeti anlar. Efe zehirlenme korkusundan ilaç içmemektedir. Kurnaz bir kişi olan Refet Bele bu nedenle titreme numarası yapar ve *"Aman şu ilacı ver, Beni de sıtma tutuyor"* der. Ve acı Sulfato şişesinden dolu bir kaşık içer. Onun üzerine efe yaveri ve mutemedi Hafız'ı çağırır ve ilacı dolaba kilitleyip lüzumunda içer.[1822]

Denizli Sarayköy'de ilk heyeti milliye müftü Ahmet Şükrü, müderris Hacı Halil Zade İsmail, Tokatlıoğlu Emin Aslan (sonra mebus), Asaf Akmansoy, Müderris Hacı Efendizade Fehmi Efendi, Belediye Reisi Halil Efendi, Doktor Salih Tevfik, Münir Alp, Tokatlıoğlu Mehmet İhsan, Yüzbaşı Zühtü Beyler gibi fedakâr yurttaşlardan teşekkül etmiştir. Sarayköy Müdafaa-i Hukuk ve müfrezesinde görev yapan Dr. Salih Tevfik hakkında bilgi bulunamıştır.[1823]

Aydın Cephesinde çalışan Dr. Ahmet Lebib Karan, 1887 Rusya doğumludur. Kırım Suyumbike kökenlidir. Tahsilini Rus okullarında yapmasına rağmen babası onu 1909'da İstanbul'a göndermiştir. Vefa idadisinde okuduktan sonra 1911'de Tıbbiyeye girmiştir. Balkan Savaşı'nda öğrenci iken Yakup Cemil'in çete grubunda Bulgarlara karşı yapılan

1819 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, s. 133 8. Baskı Kastaş Yayınları, 1987 1. Kitap
1820 Sabahattin Selek, Milli Mücadele, 2. Kitap, s. 891
1821 Sabahattin Selek, Milli Mücadele, 2. Kitap, s. 905
1822 Rahmi Apak, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1990, s. 196
1823 Sıtkı Aydınel, Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı, Kültür Bakanlığı Yayını 3.Baskı, 2002, s. 168

savaşlarda Sıhhiye çavuşluğu yaptı. Dönüşte İstanbul'a gelen bir Tatar Kızılay ekibiyle Petersburg'da Psikonevroloji Okulu açıldığını öğrenip oraya okumaya gitti. Bir yıl okuduktan sonra Birinci Cihan Harbi ilan edilip mektep arkadaşları Türkler aleyhine Rus ordusuna katılınca Dr. Lebib Karan da İstanbul'a döndü. Tıp Fakültesinden 1919 yılında diploma aldı. Kurtuluş Savaşı'nda Nazilli Cephesi ve ödemiş Bamyolu (Beydağ) tarafında sağlık hizmeti verdi. 1922'de Gazipaşa Hükümet tabipliği, Anamur Hükümet tabipliği, Antalya Frengi tabipliği, 1923'de İzmir Memleket Hastanesi Efdal asistanlığına başladı. 1924'te İzmir Tepecik Kızılay Hastanesi Başhekimliği, Ayvalık Sıtma tabipliği 1928 de Almanya Berlin'de 3 yıl cildiye ihtisası yaptı. Sonra çeşitli hastanelerde cildiye uzmanlığı yaptı. Kızı sanatçı Lale Oraloğlu'dur. 30.7.1964 tarihinde vefat etti. A. Lebib Karan'ın Suyumbike Han ve Suyumbike ile ilgili yazı, kitap ve şiirleri vardır.[1824]

Denizli Müdafaa-i Hukuk teşkilatında çalışan Dr. Kazım Samanlı (Mustafa Kazım Samanlı) (1890-1941) Denizli Merkez Tabibi ve Denizli Sıhhiye müdürü olarak çalıştı. 2. Dönem Denizli milletvekili oldu. İstiklâl madalyası vardır.[1825]

Aydınlı Hoca Esat İleri ise Aydın Hilâl-i Ahmer Başkanı olarak Yunan zulmünü yabancılara anlatmak için Rodos'a gidip İtalyan ileri gelenlerle konuştu ve bu konuda bir belge hazırladı.[1826]

Dr. Necdet Zeren'in Kıllıoğlu Hüseyin Efe ile ilgili anısı

Kuva-yı Milliye devrinde Demirci Mehmet Efe'nin yanında çalışan Dr. Necdet Zeren Yörük Ali ile birlikte çalışan Kıllıoğlu Hüseyin Efe ile ilgili bir anısını tarihçi -yazar Sabahaettin Selek'e şöyle anlatmıştır:

"Adnan Menderes'in çiftliğine çağırdılar. Hastaları varmış. Gittim bir gece orada kaldım. Tesadüfen o gece Kıllıoğlu Hüseyin Efe de gelmiş ve çiftlikte misafir olmuş. Ben yanına gitmek istemiyordum. Fakat çiftlikte bir doktor olduğunu söylemişler. Beni istemiş. Gitmemek mümkün değil. Gönülsüz olarak yanına gittim.

Yemek yenmiş, odada sohbet ediyorlardı. Efe, benimle alay etmeye başladı. Bana:

– Doktor, yanına iki kızan versem, şöyle bir Menderes'e kadar gidebilir misin? Dedi.

– Emredersen giderim Efem, cevabını verdim.

Efe, kahkaha ile gülüyordu. Arkasından şöyle bir sual sordu:

– Doktor, sana ayda elli altın versem, benim doktorum olup yanımda kalır mısın?

– Paranın da lafı mı olur Efe, emredersen kalırım, dedim.

Efe yine keyifli keyifli güldü. Fakat işi daha ileri götürerek tabancasını çekti.

– Doktor hiç kıpırdamadan dur. Kurşunu kulağının dibinden nasıl geçireceğim gör, dedi.

– Yaparsın Efe, ama tehlikelidir.

– Hayır, dur ateş edeceğim.

1824 Fethi Erden s. 134

1825 TBMM Albümü

1826 Ayten Can Tunalı, Kurtuluş Savaşı'nda Esat Efendi (İleri), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları dergisi, cilt 26, sayı 41, 2007 s 81-99

Ben iyice korkmuştum. Bereket versin, başka bir efe müdahale etti de, Hüseyin Efe'yi bu tatsız şakadan vazgeçirdi" [1827]

Sökeli Dr. Aleko Perikli Camuzakis'in Türkleri katliamdan kurtarması

Yunanlılar, İtalyanların Söke'yi terk ettikleri gün yani, 21 Nisan 1922 Cuma günü geldiler, 5 Eylül 1922 Salı akşam Didim'den, Güllübahçe Piryen harabelerinin bulunduğu kale tepeden, Söke'den Tırha, Davutlar, Güzelçamlı ve Kuşadası'ndan dağlardan kaçtıkları zamana kadar, Söke'de (4 ay, 11 gün) kaldılar. İşgal ettikleri diğer yerlerde yaptıkları gibi, burada da Türk evlerine silah aramak bahanesiyle giren Yunanlılar, değerli eşya, para ve yiyecek maddelerini yağmaladılar. Köylünün tahıllarını, hayvanlarını gasp ettiler. Özellikle köylerde birçok kişiyi öldüren Yunanlılar, ölüleri bostan kuyularına ve Menderes Nehri'ne attılar. Kadın ve kızlara tecavüz ettiler. Söke'de uzun yıllar doktorluk yapan Dr. Aleko Perikli Efendi Söke'den göç edemeyen Türkleri katliamdan kurtarmak için onları David Forbes ve Edward MacAndrews isimli iki İngiliz ve İskoç asıllı İzmirli levanten William MacAndrews'in kurduğu MacAndrews and Forbes Co. şirketinin Söke'deki meyankökü fabrikasına ve kendi konağına saklar. Yunanlıların geri çekilişi sırasında da aynı şekilde Türkleri katliamdan kurtarır. Sökeli Doktor Perikli Efendi bu nedenle mübadeleden istisna tutularak Türkiye'de kalır. Aydın Vilayetinin bildirimi, Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Genel Müdürlüğünün teklifi üzerine 17.12.1924 ve 1277 sayılı kararname ile Dr. Perikli'nin mübadele dışı kalması kabul edilmiştir.[1828] Dr. Perikli'nin Söke Kemalpaşa Mahallesindeki evi daha sonraları Drama'dan gelen Drama Müftüsü Mustafa Bey ve oğlu Nuh Bey'e verilir ve adı Nuh Bey konağı olur. Daha sonra Belediye tarafından satın alınan bu konak restore edilir. Nuh Bey ise Çocuk uzmanı Prof. Dr. Baha Taneli'nin dayısıdır.[1829] Dr. Aleko Perikli Camuzakis hakkında maalesef yeterli bilgiye ulaşılamadı. Cumhuriyet döneminde nerede yaşadı veya nereye gittiğini saptayamadım. Ancak internette Deniz Yurdagül'e ait blog'da "Göç Bahçesi" isimli yazıda Dr. Perikli'nin Söke'de tek katlı bir evde yaşadığı bitkilerden ilaç yapan bir Rum doktor olduğu, mübadele ile gelen Selanikli Mustafa ile Maria'yı evine aldığı ve onların düğününü yaparken vefat ettiği ve evini de bu aileye bağışladığı yazılıdır.[1830]

Burdur, Isparta ve Antalya'da çalışan hekimler

Burdur'da oluşturulan Hilâl-i Ahmer merkezi Antalya'dan Ankara'ya giden birçok vatansever aydın ve subayın konakladıkları yer oldu. O zamanlar Antalya ve Burdur (28 Haziran 1919) İtalyan işgali altındaydı. Burada ayrıca İtalyanların da doktorları görev yapıyor ve hasta bakıyorlardı. İstanbul'dan kaçan bu vatansever kişilerin bazıları deniz

1827 Sabahattin Selek, Milli Mücadele, 1. Kitap, Örgün Yayınevi, 32. Baskı, 2002, s. 297

1828 Hikmet Öksüz, Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, sayı 48, Kasım 2000

1829 Erdal Önal http://unutulmasinakiyamadiklarim.blogspot.com/2009/09/elveda-rumeli-nuh-bey-masali-onsoz.html

1830 Deniz Yurdagül GÖÇ BAHÇESİ http://deniz-yurdag.blogspot.com/2012/02/goc-bahcesi-1923-24-aydnsoke-dr.html

yoluyla Antalya'ya oradan da kara yoluyla Ankara'ya gitmekte idiler. Bu kişiler Burdur Hilâl-i Ahmer'inde misafir ediliyor ve sonra yollarına devam ediyordu. Burdur Hilâl-i Ahmer'i gelenleri hem misafir ediyor hem de güvenilir kişiler olup olmadığını kontrol edip Ankara'ya bildiriyordu.

Burdur Hilâl-i Ahmer'de yeteri kadar ilaç ve malzeme olmadığı için mevcut parayla kinin, diğer ilaçlar ve bazı sağlık aletlerini almak üzere Dr. Burhanettin Onat ve heyetin muhasibi Tahsin Bey Aralık 1920 ayında önce Antalya'ya oradan da Rodos'a gitti. Rodos'tan gerekli ilaçları alıp 12 Şubat 1921'de Antalya'ya ve sonra Burdur'a geldiler.[1831]

Burdur'daki Hilâl-i Ahmer Merkezinde istirahat edenler arasında Velet Çelebi, Mahmut Esat (Bozkurt) ve Dr.Tevfik Rüştü (Aras) da vardır.

Dr. Burhanettin Onat Hilâl-i Ahmer merkezine gelen Fransız gazeteci Berthe George Gaulis'i burada tedavi etti. Gazeteci Gaulis Burdur Hilâl-i Ahmer Kliniğinde amip dizanterisi hastalığını tedavi ettirdi ve yollar açılıncaya kadar Burdur'da 10 gün kaldı.[1832]

Burdur Hilâl-i Ahmer hastanesi 1921 yılının ikinci yarısında, Sakarya Savaşı öncesi, Konya'ya nakledildi. Büyük Taaaruz öncesi Burdur'da 109 numaralı Menzil Hastanesi adıyla bir askeri hastane açıldı. Burada önce Opr. Dr. Mazlum Boysan daha sonra Dr. Yarbay Selahattin Ziya ve 1922'de Binbaşı Dr. Talat Hüseyin çalıştı. Burdur mebusu Mustafa Şeref Özkan'ın kardeşi Dr. Binbaşı Zekai Özkan (sicil: 322-30) da burada görev yapmıştır.[1833]

Dr. Burhanettin Onat Konya 7. Kızılay Seyyar Hastanesi (Konya'da bulunan Adana 7. İmdat Seyyar Hastanesi) operatörü olarak 17 Kasım 1921'e kadar çalıştı. 20 Şubat 1922 de Antalya Menzil Hastanesi'nde çalıştı. İstiklâl Madalyası vardır. Kurtuluş Savaşı sonrası Antalya'da "Antalya Sıhhat Yurdu" adında bir hastane açtı.

Milli Mücadele sırasında Antalya Sağlık Müdürü Ekim 1921'e kadar Dr. Besim Zühtü daha sonra da Dr. Hasan Ferit Cansever idi. Dr. Hasan Ferit Cansever, Antalya Sıhhat Müdürü iken neosalvarsan gibi frengi ve hummai-racia hastalıklarında kullanılan ilaçları İtalyanlara getirterek Anadolu içlerine gönderdi. Bu sırada İtalyanlar halka şirin gözükmek için Antalya ve Burdur'da birer dispanser açtılar. Antalya Gureba hastanesinde daha sonraları İstanbul Tekel Umum Müdürlüğü Baştabipliği yapacak olan Dr. Sadrettin Tonguç eczacı kalfalığı yaparak hastaneye yardımcı oluyordu.[1834] İstiklâl Savaşı sırasında Antalya'da açılan Askeri Hastane'de yedek Dr. Halis Sarıkadıoğlu görev yaptı.

İstiklâl Savaşı başında Isparta'da açılan askeri hastaneyi Dr. Binbaşı Osman Mehmet Gündem ve Dr. Eşref Sönmez idare etti. Sakarya Savaşı öncesi bu hastane Kızılay Mecruhin Hastanesi haline getirildi. Burada Dr. Mim Kemal Öke ve Dr. Ahmet Cemal Tunca (İlerde milletvekili) operatör olarak çalıştılar. Zaferden sonra bu hastane Albay Osman Bey yönetiminde İzmir'e nakledilmiştir. Isparta'da 1927 yılında Askeri hastane Yakovalı doktor Kaymakam Abidin Atak Bey tarafından açılmıştır.

1831 Muhammet Güçlü, Dr. H. Burhanettin Onat ve Hayatı, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür yayını, 2004, Antalya

1832 Berthe George-Gaulis, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk Milliyetçiliği, Rado Yayınları, 1981, İstanbul

1833 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği tarihi, Cilt 3, s. 111

1834 Galip Alçıtepe, Antalya'nın Kara Günleri, Çizgi Kitabevi, 2012, s. 140, 144

Dr. Reşit Galip de Burdur'da açılan Hilâl-i Ahmer merkezinde Dr. Lütfi Kırdar ve Dr. Burhanettin Onat ile beraber çalışmıştır. Dr. Reşit Galip, daha sonra Antalya'ya geçerek Hilâl-i Ahmer Dispanseri laboratuvar şefliği yaptı. Dr. Lütfi Kırdar bu konudaki anılarını Dr. Reşit Galip için hazırlanan bir kitapta şöyle anlatır:

"...Milli harekat esnasında, ben Nazilli'de bulunuyordum. O (Dr. Reşit Galip) ise Tavşanlı'da Kuva-yı Milliye teşkilatının başına geçmiş bulunuyordu. Zaman zaman bana yazdığı mektuplarda köylülerden sitayişle fakat köylüyü kahhar pençeleri altında inleten mütegallibeden nefretle bahsediyordu.

Tavşanlı'nın düşman tarafından işgali üzerine Burdur'da buluştuk. O da Hilâl-i Ahmere iltihak etti. Onun için mesleki sahada yeni bir faaliyet başlamış demekti. Nitekim Antalya'da iken mikropların boyanması hakkında bulduğu yeni usul Sıhhat Vekâleti tarafından Avrupa'ya ajansla neşrolundu." [1835]

Isparta'da Tahirpaşazade Hafız İbrahim Demiralay önderliğinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Demiralay isminde bir milis gücü oluşturduğu gibi Denizli-Sarayköy Cephesine ve Demirci Mehmet Efe'ye her türlü para, giyecek yiyecek yardımı yapıyordu. Isparta'da kurulan bu cemiyete 1919 yılında Dr. Hacı Kadirzade Abdi Bey üye olmuştu. Ayrıca Turgut Akkaş, Kemal Turan, Çallı İbrahim gibi kişiler bu teşkilatta çalıştılar.[1836] 6 Ekim 1919 da yapılan 3. Nazilli kongresine Keçiborlu'dan Dr. Rıfat efendi katıldı.[1837]

Isparta'ya 14 Ağustos 1920 de Doktor Refet (Dr. Mehmet Refet Hüseyin Topçuğlu,(1873-1932) Bey Mutasarrıf olarak atandı. Ispartalı Böcüzade Hüseyin anılarında Mutasarrıf Dr. Refet Bey'in birçok yerde Hükümet Tabipliği ve Kaza kaymakamlıkları yaptığını ve İzmir Gazetelerinde makaleler yazmış olduğunu ve gazete sorumlu müdürlüğü yapmış olduğunu, ancak Isparta'da iken içki ve kumar düşkünlüğü ve bazı suiistimaller iddiası nedeniyle müfettiş incelemesi yapıldığını ve daha sonra 13 Mayıs 1921 de TBMM'ce Isparta'daki görevinden alındığını anlatmaktadır.[1838] Dr. Refet Hüseyin Topçuoğlu 9 Ağustos 1921 de Maraş'ta Mutasarrıf olarak göreve başlamıştır. Maraş'ta da hakkında şikâyetler olduğu ve inceleme geçirdiği TBMM zabıt ceridelerinden anlaşılmaktadır. Dr. Refet Bey, Mutasarrıf olarak 26 Ekim 1921 tarihinde Maraş'ta görev yapmaktaydı.[1839] Dr. Refet Hüseyin Topçuoğlu 2. Dönem Urfa Mebusu oldu. TBMM Albümünde Dr. Refet Hüseyin Topçuoğlu hakkında şunlar yazmaktadır: üç dönem (2, 3, 4. Dönem) Urfa Mebusu oldu (1872-1932). Bulgaristan'da 1872 yılında doğdu. Görev yaptığı yerler: İzmir Askeri Hastanesi Doktoru, İzmir Sınai Okulu Müdürü, Mihalıççık ve Sivrihisar kaymakamlığı sonrası, Isparta, Maraş ve Cebelibereket Mutasasarıfı yaptı. 1923 yılında 2. Dönem Urfa Milletvekili oldu. 1932 yılında vefat etti. İsmet İnönü'nün dayısıdır. [1840]

Isparta'da Sağlık Müdürü bu sırada Ali Fahrettin Bey'di. Dr. Ali Fahrettin daha sonra

1835 A. Şevket Elman, Dr. Reşit Galip, Ankara, 1955
1836 Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı, Yayına Hazırlayanlar: Bayram Kodaman, Hasan Babacan, Süleyman Demirel Üniversitesi, s. 199 www.ispartaya.com
1837 Emine Pancar, Aydın ve Muğla Kuva-yı Milliyesi, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010, İzmir s. 425
1838 Böcüzade Süleyman Sami, Isparta Tarihi, Serenler yayını, 1983 s. 390
1839 TBMM Zabıt ceridesi,10.6. 1338, 20.3.1338
1840 TBMM Albümü, 2010, s. 121

Ekim 1921'de Afyon'a atanmış yerine Antalya Sağlık Müdürü Dr. Besim Zühtü getirilmiştir. Afyon'da ise 1921 yılında Sıhhiye Müdürü olarak Dr. Sadık Bey görev yapmaktaydı.[1841] Isparta Hilâl-i Ahmer hastanesinde başhekim Operatör Dr. Mim Kemal Öke ve yardımcısı Opr. Dr. Cemal Tunca, Bevliye uzmanı Dr. İhsan Arif Derman Bey, Dr. İsmet Uluğ (ünlü futbolcu, eski Fenerbahçe Başkanı ve göz uzmanı, 1901- 1975), Eczacı Ramiz ve Eczacı Hüsnü Seren görev yaptılar. Eczacı Hüsnü Seren ve Dr. Ziya Bey de müdafaa-i Hukuk çalışmalarına yardımcı oldular. Eczacı Hüsnü Seren Isparta ve Denizli Hilâl-Ahmer Hastanelerinin gönüllü eczacısıydı. Dinar-Çivril yöresi 5. Fırka kumandanlığına verilince buraya bağlı olarak Isparta'da bir Hilâl-i Ahmer Hastanesi açılmak istenmiş ve bazı resmi binalar ve evler Hilâl-i Ahmere'e verilerek özellikle Hükümet Konağı 1921 yılında 500 yataklı Hilâl-i Ahmer Hastanesi yapılmıştı. 1 Ocak 1922 günü Opr. Dr. Mim Kemal Öke ve o sırada Antalya'dan Isparta'ya gelmiş olan Halide Edip Adıvar'ın konuşması sonrası açılış yapıldı. Açılışta Dr. Adnan Adıvar da bulunuyordu. Buraya ilerleyen zamanda Akşehir'deki Hilâl-i Ahmer hastanesinden bazı doktorlar getirildi. Büyük Taarruz öncesi Isparta'ya 2000 yataklı bir askeri hastane de açıldı. Büyük taarruz öncesi Yalvaç hastanesi de askeri hastane haline getirildi.[1842]

Büyük Taarruz öncesi 1921 de 109 numaralı Menzil hastanesi olarak çalışan 50 yataklı bir askeri hastane Burdur'a açıldı. Bu hastanede önce Dr. Mazlum Boysan, sonra Dr. Yarbay Selahattin Ziya, 1922 de Dr. Binbaşı Talat Hüseyin çalıştı. Burdur Mebusu Şeref Özkan'ın kardeşi Dr. Binbaşı Zekai Özkan (Sicil No: 322-30) ve Dr. Galip Kahraman da burada görev yaptı.

Dr. Burhanettin Onat (1894-1976) Burdur'dan sonra Konya'da bir süre çalışmış daha sonra Antalya'da büyük hizmetler vermiştir. Dr. Burhanettin Onat Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Antalya Şube Başkanlığı, Türk Ocağı Antalya Şube kurucusu, Serbest Cumhuriyet Fırkası Antalya Teşkilatı kurucusu, Antalya Belediye Başkanı ve Antalya Milletvekili gibi unvanların sahibidir. Operatör Burhanettin Onat, Dr. Reşit Galip'in Rodos'tan çocukluk arkadaşıdır.

Cahit Uçuk, "Bir İmparatorluk Çökerken" isimli anı kitabında Dr. Burhanettin Onat ile ilgili olarak şu satırlar vardır:

"Yarın seni Türk Ocağı'nda konsere götürmemi ister misin? Antalya'nın ünlü bir doktoru var, Burhan Bey. O ilk önce bir konuşma yapıyor, konserde dinleteceği plağın bestecisini anlatıyor, sonra da anlattığı bestenin plağını çalıyor. Sonra Burhan Bey'le hanımı Dürdane Hanım da gelecekler. Tanırsan sen de onları seversin. Onlar da İstanbullular zaten, konser Karaoğlu bahçelerinin hemen başlangıcındaki eski Rum kilisesinde yapılmaktaydı. Her ne kadar kilise biçiminden uzaklaştırılmaya çalışılmışsa da her tarafı mermer, kocaman soğuk bir yapıydı. Cahit, Burhan Bey'i orada gördü. Çok şaşırdı. Yüzü bir gerçek erkek cildinden çok, bir genç hanım yüzü gibiydi. Azize, Cahit'e yavaşça fısıldadı:

"Burhan Bey kösedir. Yani sakalı bıyığı yoktur. Aman, bize ne canım. Çok kültürlü, modern bir doktordur. Piyano çalar, şiir yazar, resim yapar yani gerçek bir sanatkârdır. Onun

1841 Mesut Çapa, Kızılay, s. 45

1842 Böcüzade Süleyman Sami, Isparta Tarihi, Serenler yayını, 1983 İstanbul s. 363, 418

Antalya'daki adı "Kız Doktor'dur. Bugün tanışırsınız işte.

Doktor Burhan Bey otuz yaşlarında, uzun boylu, sarışın biriydi. Kürsüde göründüğünde, Türk Ocağı'nı dolduran kadınlı erkekli kalabalık onu coşkuyla alkışladılar. Burhan Bey alkışlara eğilerek selamlar verdi. Ardından, Beethoven hakkında uzun bir konuşma yaptıktan sonra Beethoven'in sekizinci senfonisinin plağını gramofona koydu."[1843]

Dr. Lütfi Kırdar (1887-1961) Kurtuluş Savaşı sonrasında İzmir Sağlık Müdürlüğü, daha sonra da Manisa Valiliği yaptı. Manisa Valisiyken Dr. Refik Saydam tarafından 1938 yılında İstanbul Valiliği ve Belediye Reisliği görevine atandı ve 8 Aralık 1938 ile 24 Ocak 1949 arasında 10 yıl İstanbul Belediye Başkanlığı yaptı. İlk işi vaktiyle staj yaptığı darülacezeyi düzeltmek oldu. İstanbul'a birçok eser kazandırdıktan sonra 1949 yılında çlçiliğe tayin edilmek istenmesine rağmen kabul etmedi. 1954 ve 1957 seçimlerinde DP listesinden İstanbul milletvekili oldu. Son Menderes hükümetinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı (1957-1960) olarak görev yaparken, 27 Mayıs'ta tutuklandı. Yassıada'da yargılanırken 17 Şubat 1961'de geçirdiği bir kalp krizi sonucu vefat etti.[1844]

Dr. Ahmet Cemal Tunca 1885'de Bursa Yenişehir'de doğdu. 1908'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den mezun oldu. Yenice Vardar belediye tabibi oldu. 1909 da Ohri, 1910'da Selanik Belediye tabibi oldu. 1912 Balkan Savaşı'nda 13. Fırka seyyar hastanesi operatörü olarak çalıştı. 1 Mart 1914 de İzmir Memleket Hastanesi operatörü oldu. Daha sonra 1. Dünya Savaşı'nda İzmir Askeri Hastane operatörü ve 1. Kolordu cerrahi müşaviri olarak çalıştı. İzmir'in işgali üzerine Antalya'ya geldi. 7 Eylül 1921'de Isparta Menzil Hastanesi'nde göreve başladı. 1 Nisan 1923'de İzmir Memleket Hastanesi Baştabibi oldu. İstiklâl madalyası vardır. Antalya milletvekili oldu. 1963'de vefat etti. Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın enistesidir.[1845]

Dr. Cevdet (Akın) Bey İstanbul işgal edilince Antalya'ya kaçmış, Burdur'daki 68. Alay'a iştirak ettikten sonra Demirci Mehmet Efe kuvvetlerinde başhekimlik yapmıştı. Daha sonra Birinci ve İkinci Konya isyanının bastırılmasında görev aldı. Birinci ve İkinci İnönü Savaşları, Kütahya-Eskişehir Savaşları'na katıldıktan sonra Büyük Taarruz "da Birinci Ordu Sıhhiye Reis Muavinliği yapmıştır. Harp ve Kılıçlı Liyakat Madalyaları sahibi olan Dr. Cevdet Akın daha sonra askerlikten ayrılıp Burdur'da serbest hekimlik yapmıştır.[1846]

Dr. Galip Kahraman (Dr. Abdülhalim Galip Kahraman) Korkuteli'nde 1890'da doğdu. Cildiye uzmanı oldu. Tıp Fakültesinden mezun olduktan sonra Burdur Hükümet tabibi oldu. Arkasından şu görevlerde bulundu: Adana Askeri Menzil Hastanesi tabibi, Antalya Belediye Tabibi, Afyon 2. Kolordu Merkez Hastanesi tabibi, Mürettip Fırka Gezici Hastane tabibi, 52. Alay Başhekimi, 6. Fırka 1. Gezici hastane tabibi, Burdur askeri hastanesi 101 nolu Hastane tabibi, serbest hekim, Antalya Belediye Başkanı, 4. Dönem Bursa Milletvekili.[1847]

1843 Cahit Uçuk, Bir İmparatorluk Çökerken, Yapı Kredi Yayınları, s. 443
1844 TBMM Albümü
1845 TBMM Albümü
1846 Fethi Erden, a.g.e. 7
1847 TBMM Albümü

Burdur'da 8 Kasım 1920'de Mutasarrıf olarak çalışan Behçet Bey ile Maarif Müdürü ve Mıntıka Tabibi Osman Hidayet Bey İstanbul Hükümeti tarafını tuttukları için 57. Tümen Kumandanı Nazmi (Solok) tarafından Ankara Dâhiliye Vekâletine şikâyet edildi.[1848] Dr. Osman Hidayet Bey daha sonra Antalya dispanseri tabibi olarak çalıştı ve 26.12. 1921 günü vefat etti.

Muğla'da Dr. Şerif Cemil Baydur ve diğer hekimlerin faaliyetleri

Muğla'da 17 Mayıs 1919 günü gizli olarak "Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" kurulmuştur. Cemiyetin Başkanı Belediye Başkanı Zorbazade Ragıp Bey ve üyelerden birisi Bozüyüklü Hacı Süleyman Efendi idi. Dr. Şerif Cemil (Baydur) Muğla'da 20 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali nedeniyle Kocahan meydanında yapılan mitingde heyecanlı bir konuşma yapmış, Muğla'da Kuva-yı Milliye hareketi için çalışmıştı.[1849] Dr. Şerif Cemil Baydur Muğla'da kurulan Kardeş Yurdu ve bunun mensupları tarafından oluşturulan Yeni Hayat Kulübünün Muğla Palas (Hacılar Hanı) da yapılan toplantılarında heyecanlı konuşmalar da yapmıştı. Böylece Muğla'da Kuva-yı Milliye doğdu.

Fethiye Müdafaa-i Hukuk teşkilatında isc Dr. Vasfi Bey ve Dr. Pürşah Aktan (1889-1944, Fethiye Belediye başkanlığını 1927-1932 yıllarında yapmıştır) görev yapıyordu. Dr. Vasfi Bey 15 Mayıs 1920'de Müdafaa-i Hukuk Başkanı olduysa da Damat Ferit yanlısı tutumları nedeniyle görevinden alındı.[1850, 1851, 1852]

15 Mayıs 1920'de Muğla Müdafaa-i Vatan Cemiyetinde üye olarak Dr. Hüseyin Avni Topaloğlu çalışmaya başladı. Dr. Servet Akgün ise 13 Ekim 1920'de Milas üyesi olarak faaliyetlere katılmıştır.[1853] Milaslı Dr. Servet Akgün Bey de Muğla vilayeti adına Nazilli Kongresi'ne katılan delegelerden birisidir

Dr. Mehmet Cemil Şerif Baydur 1894 yılında Muğla'da doğdu. 1918 yılında Askeri Tıbbiye'den tabip yüzbaşı olarak mezun oldu. İlk vazife yeri Fakültc Göz Kliniği asistanlığı oldu. 1 Ağustos 1918-31 Temmuz arası bu görevde bulunurken çok genç yaşta İstanbul'da Türk Ocağı Reisliği yaptı (18 Aralık 1919 günü bu göreve başladı) ve ayrıca Muğla'ya gidip Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurdu. 11 Ağustos 1919-31 Temmuz 1920 yılları arası Akşehir hükümet tabipliği yaptı. Buradan İnebolu hastanesi cerrahlığına atandı. 16 Eylül 1920- 18 Şubat 1922 tarihleri arasında İnebolu'da çalıştıktan sonra 19 Şubat- 8 Kasım 1922 tarihleri arasında Kastamonu hastanesinde operatör olarak görev yaptı. Bu görevi sırasında Kastamonu'da yayınlanan Açıksöz gazetesinde yazılar yazdı. Buradan Trabzon hastanesine naklondu. Burada milletvekili Ali Şükrü Bey'in yeğeniyle evlendi. 4 Temmuz 1922- 8 Kasım 1923 tarihleri arasında burada çalıştı. 1927 tarihine

1848 Nuri Köstüklü, Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2009 Ankara s. 161

1849 Sıtkı Aydınel, Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı, Kültür Bakanlığı Yayını 3.Baskı, 2002, s. 46

1850 Pınar Gün, Sosyal, siyasal, ekonomik yönüyle Fethiye (1923-1960) Yüksek Lisans Tezi. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2006, s. 14

1851 Ünal Türkeş, Kurtuluş Savaşı'nda Muğla, İstanbul 1973 s. 271-272

1852 Bayram Akça, Milli Mücadele Döneminde Fethiye, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi Güz 2002 Sayı 9, s

1853 Mahmet Çanlı, Ünal Türkeş, Datça (Reşadiye) Kuva-yı Milliyesi, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1999, s. 23

kadar nerede çalıştığı tam bilinmiyor. 13 Temmuz 1927 ile 31 Mayıs 1930 yılları arasında memleketi Muğla'da Memleket Hastanesi cerrahlığı yaptı. 1931-1935 yılları arasında İzmir Memleket hastanesinde cerrahlık yaptı. Daha sonra Aksaray'a tayin oldu ve burada bir buçuk ay çalışıp istifa etti. Bundan sonra bir buçuk yıl süreyle kendi imkânlarıyla Fransa Paris'e gidip Nöroşirurji ihtisası yaptı ve 23 Ocak 1937 de İstanbul Emraz-Akliye ve Asabiye hastanesinde göreve başladı. Burada Dr. Mazhar Osman ile anlaşamadı ve ayrılarak serbest tabip olarak çalıştı. Daha sonra 1939- 1942 yılları arasında Eyüp Belediye Dispanserinde görev yaptı. 1940 yılında Parkinson hastalığına yakalanınca cerrahlığı bıraktı. Daha sonra Tokat ve Erzincan Hastanelerinde çalıştı. İstanbul Sağlık Okulları müdürlüğü yaptı. 1959 yılında emekli oldu. 1967 yılında vefat etti. Dr. Cemil Şerif Baydur (1894-1967), Türkiye'nin üçüncü nöroşirurji ihtisası yapan hekimi olmuş ve ülkemizdeki ilk Türkçe nöroşirurji kitabını 1937 yılında "Nöroşirurji Bahisleri" adıyla yazmıştır. İlk kitabı olan "Cerrahi" yi fakülteyi bitirdiği yıl olan 1334 (1918)'de yayınladı. İlk Türkçe kitabının adı "Merhum Şeyhületibba Operatör Mustafa Enver Bey'in Hatıraları (1265 Rumi-1932) ismiyle 1933'de İzmir'de basılmıştır. Başka kitapları ve dergilerde yayınlanmış yazıları vardır.[1854]

2. Nazilli Kongresine Muğla Devlet hastanesi doktorlarından Muhsin Ertuğrul Bey de katılmıştır.[1855]

Dr. Hüseyin Avni Topaloğlu 10 Ağustos 1913 yılında Muğla belediye doktorluğuna atandı. 17 Ağustos 1914'te askere alındı ve Menteşe Sahil Alayı 2. Tabur doktorluğunu üslendi. 8 Kasım 1914 de tekrar Muğla belediye doktorluğuna atandı. Seferberliğin sonuna doğru yeniden Menteşe Sahil Alayı 2. Tabur doktorluğuna verildi (25 Aralık 1916). 1. Dünya savaşı sonunda 15 Şubat 1919'da Muğla Belediye doktorluğuna yeniden atandı. 13 Mayıs 1919'da Muğla Gureba Hastanesi Başhekimi oldu. Milli Mücadele yıllarında Muğla Memleket Hastanesinde görev yapmaktaydı. Belediye Başkanı Ragıp Bey'in başkanı olduğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine katıldı. Cumhuriyet döneminde Muğla'da önce THK'nu kurdu. 1928-1931 yılları arasında Muğla Belediye Başkanlığı yaptı. 1931 -1939 yılları arasında Muğla milletvekilliği yaptı ve 1939 yılında vefat etti.[1856]

Dr. Servet Akgün kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası sahibidir. Balkan Savaşı'nda Yanya'nın Behrampaşa mahallesinden kardeşleriyle birlikte göç etmiştir. Milas Belediye tabibi iken Nazilli Kongresi'ne katılmış ve Muğla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeliği yapmıştır. Yeğeni ünlü şair Nahit Ulvi Akgün'dür. 1919 yılında Milas Kaymakamı Fevzi Beler'in davetini kabul eden Macar mimar, mühendis ve yapı ustaları; Milas'ta birisi Kaymakam Fevzi Beler için, diğeri komşusu Dr. Servet Bey için ve diğeri de Dr. Hilmi Bey için üç tane birbirinden güzel ev yaparlar. Milaslı Ali Sağıroğlu Doktorlar hakkında anı olarak şunları anlatır:

"Osmanlının dağılma zamanı olan 1910'larda bunlar, Arnavutluk Kralı Ahmet Zogo'ya

---

1854 Ali Birinci, Cemil Şerif Baydur Türk Ocağı Tarihinde Meçhul Bir İsim, Tarihin Alacakaranlığında, Dergah Yayınları, 2010, s. 167-173

1855 Emine Pancar, Aydın ve Muğla Kuva-yı Milliyesi, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010, İzmir, s358

1856 Ünal Türkeş, Tıbbiye Tarihinden Süzülen Yurtseverler, Muğla Devrim gazetesi, 30 Mayıs 2012, http://www.mugladevrim.com

başkaldırmışlar, Enver Hocayla birlikte. Bunlar (Dr. Sezai, Dr. Servet, Dr. Hilmi) asılacaklarını hissedince, gece sandala binip denize açılmışlar. Yunanistan'a geçiyorlar. Oradan da Türkiye'ye geliyorlar. Buraya geliş nedenleri, burada Arnavut'un çok olmasıydı. Buraya geldiklerinde 22-23 yaşlarında olabilirler. Dr. Sezai Çomo ölünceye kadar burada yaşadı. Sabah kahvaltısında karpuz suyuyla çökelek yerdi. Yekta ve Berrin diye iki kızı vardı. Ben onlarla birlikte okudum. Onlar burada doğdu, ilk ve ortaokulu burada okudular. Yüksek tahsili Ankara'da yaptılar. Ankara'da evlendiler. Dr. Servet Akgün bir süre sonra doktorluğu bıraktı, particilik yapmaya başladı. Dr. Sezai, Dr. Servet ve Dr. Hilmi, üçü Arnavutluk'tan gelme. Macar Evlerinden ikisi Dr. Servet ile Dr. Hilmi'nindi. Pehlivanoğlu Marketin yanında yurt olarak kullanılan binayı Toksarlar yaptırdı. Ortada, şimdi Halil Gümüşel'in oturduğu binayı Dr. Servet, onun yanındakini de Dr. Hilmi yaptırdı. Dr. Servet DP'liydi. Dr. Sezai Halk Partiliydi. Bu binaları Macar Ustaları yaptığı için bu evlerin adı "Macar Evleri" olarak kaldı. Dr. Servet belediye doktorluğu yaptı."[1857]

Dr. Sezai Çomo'nun Milas'ın kuş uçmaz kervan geçmez Fesleğen yaylasından, Türbe Akkovanlık yaylalarına kadar sayısız üstün hizmetleri vardı. Taşıt sayısının hemen hemen hiç olmadığı o yılların Milas'ında katır sırtlarında ulaştığı köylerde para pul aramadan tedavi ettiği hastalarının yanı sıra, toplumun uyanmasına olan katkılarıyla ünlenen bu yaman doktor yazar Nazlı Ilıcak'ın teyzesiyle evlidir.[1858]

Dr. Hikmet Hüseyin Kıvılcımlı Tıbbiye'ye girmeden önce Muğla Köyceğiz civarında Kuva-yı Milliye'de çalışmış daha sonra Vefa Lisesi ve Tıbbiye'de okumuştu. 1902 yılında Osmanlı İmparatorluğunun Makedonya'daki Priştine kasabasında doğan Hikmet Hüseyin babasının PTT başmüdürü olarak Hicaz tarafına atanması nedeniyle subay olan dayısı ile 1912 yılında Balkan Savaşı sonrası Kuşadası'na gelir. Liseyi Muğla idadisinde okumaya başlar. İlk yazıları Muğla'nın Menteşe gazetesinde çıkar. Burada Kuva-yı Milliye için çalışır. Muğla'yı İtalyanlar işgal edince Rodos yoluyla İstanbul'a gelir. Vefa Sultanisinde okur. Tıbbiye Camisinde İmamın arkasında tek kişilk cemaat iken materyalist olur.[1859] Dr. General Kemal Özbay'ın "Türk Asker Hekimliği" kitabında Hikmet Hüseyin'in Tıbbiye'de iken kendi halinde, dersane ve kitaplarına bağlı, ufak notlar alan ve boş zamanında ney üfleyen birisi olduğunu belirtir. Okulda iken kalpağının tepesindeki vişneçürüğü kadife zamanla kırmızı pembe renk aldığından öğrenciler ona "Gülpembe" lakabı takmıştı. 22 Ağustos 1925 tarihinde İstiklâl Mahkemesi tarafından komünistlik propagandası yapmakla suçlanan 15 tıbbiye talebesinden bazıları Hikmet Hüseyin, Mesut Ali, Nuri Haydar (Sandıkçıoğlu), Dr. Mülazım (Teğmen), Mümtaz, Fahrettin, Mustafa Ahmet, Şükrü Şakir, Ali Rasim, Süleyman Necati'ydi. Firarda olan Dr. Şefik Hüsnü gıyaben ve Eczacı Vasıf Tokuzlu da bu mahkemede yargılandılar. Vatan gazetesinde 13 Ağustos 1925 tarihinde çıkan habere göre Tıbbiyeli Ali Rasim (Adasal) beraat etti. Tıbbiyeli Ali Rasim daha sonra psikiyatri profesörü olan Rasim Adasal'dı. Eczacı Vasıf, Dr. Mümtaz, Hüseyin Hikmet Kıvılcımlı 10 yıl hapse mahkûm oldu. 7 yıl hapse mahkûm olan

1857 http://www.milasbilgi.com/roportajlar/63-ali-sagiroglu son erişim 29.9.2012

1858 Ünal Türkeş, Tıbbiye Tarihinden Süzülen Yurtseverler, Muğla Devrim gazetesi, 30 Mayıs 2012, http://www.mugladevrim.com

1859 Emin Karaca, İnadın ve Direncin Adı Dr. Hikmet Kıvılcımlı,Destek Yayınları, 2011, İstanbul

tıbbiyeli Nuri Haydar (Sandıkçıoğlu) ilerde Etfal Hastanesi Akliye uzmanı oldu.[1860] Bu nedenle Hikmet Hüseyin Kıvılcımlı'nın okulla ilişiği kesildi. Bir süre sonra 1926 yılında Cumhuriyet Bayramında çıkarılan afla hükümlülük kararı kaldırılmış okula dönmüşler ve sınavlarını vererek doktor olmuşlardı.[1861] Sonraki yıllarda Türkiye kömünist hareketi içinde yer aldı ve uzun yıllar hapis yattıktan sonra 1971'de vefat etti.[1862] Abidin Nesimi anılarında Hikmet Kıvılcımlı'nın Türkiye'de, belki de dünyada, komünistlik suçundan rekor sayıda mahkûm olan kişilerin birincisi olduğunu belirtir.[1863] Süleyman Neşati (Dr. Neşati Üster) ise Bursa'da uzun yıllar dâhiliye uzmanı olarak hekimlik ve Verem Savaş Derneği Başkanlığı yaptı.[1864]

Milli Mücadele sırasında Cenevre'de tahsil yapmakta olan Muğlalı Dr. Cevdet Nasuhi Savran ise Cenevre Türk Yurdu'na kayıt olur ve orada Milli Mücadele için Türkiye'yi destekleyen faaliyetlerde bulunur. 1916 yılında Cenevre'ye gidiş sırasında Hadiye hanımla nişanlıdır. Ayrılırken duygularını dile getirmek amacıyla nişanlısına ithafen "Muğla Zeybeği olarak bilinen "Alı da verin barudumu saçmamı, üç gün kaldı şu Muğla'dan kaçmama" türküsünü yazar. Ruhiyat konusunda doktora yapan Dr. Savran bir süre Fransız Lape hastanesinde çalıştıktan sonra 1928 de Ezine'de çiftçilik yapar. Daha sonra Kooperatif çilik üzerine çalışmalar yapar ve Ziraat Bankasının örgütlenme çalışmalarında Genel Yönetim Kurulu Üyesi olarak çalışır. Dr. Reşit Galip ile Halkevlerinin kuruluşunda rol alır.[1865]

İşgal altındaki İstanbul'da faaliyette bulunan hekim ve eczacılar

Topkapı semtinde Askeri Tekaüt Cemiyeti İdare heyeti azası olan Eczacı Arnavut Ahmet Bey etrafındaki emekli subaylarla bir teşkilat kurmuştu. Bunlar İngiliz ajanı Rahip Frew'un bu bölgede yaptığı propagandaya karşı propaganda yapıyorlardı.[1866]

Bakırköy'de Binbaşı Cemal Bey'in (sonra general) kardeşi Bakırköy Eczanesi sahibi Hulusi Bey ve bu eczanede çalışan eczacı İlhami Bey (ilerde Kütahya mebusu, Recep Peker'in kayınbiraderi) Bakırköy'de milli teşkilat kurmuşlardı.[1867]

Kadıköy'deki milli teşkilata burada oturan dahiliye uzmanı Necmeddin Rıfat (Yarar, 1890-1982 ilerde Tıp Fakültesi Dahiliye Profesörü) Bey, Erenköy'de oturan Dr. Hayri Bey ve eşi Hayriye Hanım ve bunların büyük oğlu Said Karaosman Bey, Didariye Bektaşi Dergâhı'ndan İbrahim Mihrabi Baba, operatör Cemil Topuzlu Paşa'nın damadı Yarbay Hüsamettin ve Dr. Hakkı Şinasi (Erel) Paşa'nın yeğeni Eczacı Nizamettin (Diler) Bey katılmışlardı.[1868]

Kasımpaşa'da Dereboyu Caddesi'nde eczane sahibi Vasıf Bey, Bahriye Binbaşı Mu-

1860 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925,İletişim Yayınları, 2009 İstanbul s.782
1861 Dr. General Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi, Cilt 2, s. 195-197
1862 Emin Karaca, İnadın ve Direncin Adı Dr. Hikmet Kıvılcımlı,Destek Yayınları, 2011, İstanbul
1863 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, Nöbetçi Yayınevi, 2. Basım, 2009, s. 100
1864 Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, 1. Cilt, s. 191
1865 Toplum Sağlığının Öncüsü Muğlalı Dokorlar, Ünal Türkeş, Muğla Devrim gazetesi 22 Nisan 2008
1866 Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk, İlgi Kültür Sanat, 2011, İstanbul, s. 248
1867 Samih Nafiz Tansu, a.g.e. s. 249
1868 Samih Nafiz Tansu, a.g.e. s. 250

hittin, Kulaksız Tevfik ve kütüphaneci Saim Tayyar teşkilat kurmuşlardı. Saim Tayyar'ın evinde silah ve cephane saklanıyordu.[1869]

Fatih semtinde Fatih Belediyesi karşısındaki eczanede çalışan Eczacı Şevket Bey ve kayınbiraderi Hüsnü Emir (sonra General) teşkilat kurmuştu.[1870]

Sarıyer'de kurulan milli teşkilata Dr. Süreyya Hidayet (Serter, ilerde Paşa), Pertevniyal Okul müdürü Aziz Bey dâhil idiler.[1871] Emirgan Mevki Tabibi olarak çalışan Dr. Mehmet Ali Kayacan (1883-?) ise burada gizli görevli olarak çalışmalarını sürdürmekteydi.[1872]

Tıbbiye öğrencisi Ruhi Gökmoğol ise (1901-?) Sultanahmet Heyeti Merkeziyesinde aza olarak çalıştı.[1873] Dr. Ahmet Kemal Somer (1883-?) Üsküdar Mıntıka tabibi olarak çalışırken Kocaeli Kuva-yı Milliyesinin sıhhi malzeme sevkini yapıyordu.[1874]

M.M. (Milli Müdafaa grubu) gizli teşkilatında Başkan Hüsamettin Ertürk ve kayınbiraderi Dr. İhsan Aksan (ilerde Ankara Numune Hastanesi İç Hastalıkları Klinik şefi) görev aldı.[1875] M.M. grubuna üye olarak faaliyet gösterenlerden birisi Beykoz'da eczacılık yapan Ferid Bey'dir. Eczacı Ferid Bey (Ferit Recep Erinal) Beykoz, Şile, Ömerli tarafındaki Milli Teşkilat ve Rum Çeteleriyle mücadelede aktif rol almıştı. İstiklâl madalyası vardır.[1876]

Dr. Fahri Işık ise Kızılay Başkanı ve Depolar müdürlüğü yapmakta iken Anadolu'ya silah kaçırılmasına yardımcı oldu.[1877]

Diğer gizli kuruluş ise Felah grubuydu. Felah teşkilatının Moltke grubunu Kurmay Yüzbaşı Neşet (Askeriyede Çopur Neşet olarak tanınırdı, 1945 yılında vefat etmiştir) ve İhsan Aksoley kurmuştu. Bu grup başlangıçta Eminönü'nde Balık pazarını dönen köşede bulunan Hüseyin Hüsnü Eczanesi'nin tavan arasında çalışmaya başladı. Anadolu'ya personel göndermek için o zamanlar Çubuklu'da bulunan Mısır Hidivinin özel doktoru olan Dr. Rasim Ferit Talay ile birlikte çalışmaya başladılar. Dr. Rasim Ferit Talay Hidiv Köşkünün alt katında, denize ve iskeleye bakan odada çalışmaktaydı. Anadolu'ya gidecekler akşama doğru Çubuklu'daki Hidiv köşküne gelir ve oradan Anadolu'ya sevk edilirdi. Bu grup İmalat-ı Harbiye müdürü Mustafa Asım Berkmen ve akrabası Dr. Yüzbaşı Hikmet Başkut'u (Ankara Numune Hastanesi kimyageri olmuş) tüccar kılığında gemiyle göndermişti. Haydarpaşa Askeri Hastanesinde çalışan Dr. Binbaşı Ziya Bey (Trablusgarp'ta vazife görmüş) de bu gruba yardımlarda bulunmuştu.[1878] Hüseyin Hüsnü Eczanesi'nin sahibi Eczacı Hüseyin Hüsnü Arsan (1898-1949)'ın kurduğu eczaneler o zamanlar İstanbul'un önde gelen eczanelerindendi. Daha sonra "Hüsnü Arsan Laboratuvarı" da kurdu.[1879]

1869 Samih Nafiz Tansu, a.g.e. s. 257, 259
1870 Samih Nafiz Tansu, a.g.e. s. 260
1871 Samih Nafiz Tansu, a.g.e. s. 266
1872 Fethi Erden s. 135
1873 Fethi Erden, a.g.e. s. 103
1874 Fethi Erden s. 203
1875 Samih Nafiz Tansu, a.g.e. s. 276
1876 Samih Nafiz Tansu, a.g.e. s. 430, 431
1877 Şair Tabipler, s. 418
1878 İhsan Aksoley, Teşkilat-ı Mahsusa, Timaş Yayınları, 2012, s. 130,132, 148, 157
1879 Turhan Baytop, Eczahane'den Eczane'ye, Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923), İstanbul, 1995 Bayer Yayını, s. 109, 119

Felah grubuna bağlı İmalat-ı Harbiye grubunun başkanı Topçu Kaymakamı (Yarbay) Eyüp Durukan (sonra general ve mebus) idi. İmalat-ı-Harbiye grubu İstanbul ve civarındaki silah ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılmasını sağlıyordu.[1880] Bu grupta görev yapanlar Zeytinburnu Fabrikasında çalışan Dr. Kimyager Nuri Bey ile Dr. Naci Sualp idi.[1881]

İstanbul'dan silah kaçıranlar arasında Fenerbahçe kulübü sporcularından başka Altınörs ve Turan Saanatkaran futbolcuları da vardı. Bu grup Gürbüzler kulübünün haber alma örgütü ile işbirliği yaparak İngilizlerin Cibali, Fransızların Cinci Meydanındaki silah depolarını bastılar. Top, silah ve mermileri İnebolu üzerinden Ankara'ya gönderdiler. Öğrenilenler 60 kişilik bir grup halinde Adapazarı üzerinden Ankara'ya gittiler. Bir kısmı yollarda şehit oldu. Altınörs gençleri Ankara'da Anadolu Sanatkaran Gücü olarak faaliyet gösterdiler. Bir süre Anadolu Sanatkaran Gücü ve İmalat-ı Harbiye Spor kulübü ismini alan bu kuruluş sonunda Ankaragücü adını aldı.[1882, 1883]

İstanbul'da 27 Ekim 1920'de kurulan gizli Zabitan Grubu Mustafa Muğlalı Başkanlığında kurulmuştu. Daha sonra 1921'de ismi Yavuz olmuştur. Anadolu'ya subay, silah, cephane ve sağlık malzemesi gönderiyordu. Zabitan grubunda 3 askeri doktor görev yapmaktaydı. Bunların kimlikleri ve görevleri şunlardır: 1) Tabip Kıdemli Yüzbaşı Bedri Bey (sicil: 326-30): 1921 senesinde gruba dâhil olmuştur. Kemal Özbay'ın Askeri Tıbbiye mezunları listesinde sicili 1326-20 olan Dr. Bedrettin Keşfi isimli tabip vardır. 1326-30 sicilli birisi yoktur. Kadıköy Mıntıka amirliği vazifesi yanında, Anadolu'ya tıp ve ecza malzemesi tedarik etmiştir, Ayrıca, kendi mıntıkasında bulunan İngilizler'in harekâtı hakkında takip ve tetkikte bulunup istihbarat şubesine de yardımcı olmaya çalışmıştır. 2) Tabip Binbaşı Hasan Bey (Tahsin Mustafa, Albay rütbesinden emekli olmuştur, sicil: 319-38): 1919 senesinde grup teşkilatına dâhil olmuştur. Aksaray-Samatya Mıntıka amirliği yanında tıp ve ecza malzemesi ile askeri eşya temini hususlarında vazife yapmıştır. 3) Tabip Kıdemli Yüzbaşı Necati Bey (Dr. Necati Ali Altıntaş, Tekirdağ doğumlu, 1927-1932 yılları arasında Isparta Askeri hastanesi baştabipliği yapmış ve sonra tuğgeneral olmuştur, Sicil: 330-19): 1920 yılında grup hizmetine dâhil olmuştur. Haydarpaşa Mıntıkası amirliği vazifesi yapmıştır. Bunun yanı sıra, tıp malzemelerinin tedarik edilmesi hususu ile meşgul olan Necati Bey, kendi mıntıkasındaki İngilizler'in vaziyetleri hakkında elde ettiği bilgiler ile de istihbarat şubesine yardımcı olmuştur.[1884] Zabitan grubuna daha sonra İngilizler casusları vasıtasıyla sızmış ve mührünü elde ederek casuslarını göndermeye başlayınca 1921 Eylül'ünde kapatılmıştır. Zabitan Grubuna Anadolu'daki hükümet fazla güvenmiyordu çünkü gönderilen çok sayıda zabit arasında fazla güven vermeyenler olduğu gibi evraklarda sahte mühürler olması şüphe uyandırıyordu. Gönderilen zabitlerin çok iyi incelenmeden sevk edildiği saptanmıştı.[1885]

1880 Cemil Koçak, Belgelerle Heyet-i Mahsusasalar, İletişim Yayınları, 2005 İstanbul s. 430

1881 Hüsnü Himmetoğlu, Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, Ülkü Matbaası, 1975, İstanbul, s. 159

1882 Dr Necati Karakaya, Futbolda 50 Yıl Yaşadıklarım, 1998, İstanbul, s. 11-13

1883 http://www.ankaragucutarihi.com/2011/02/blog-post_15.html

1884 Mesut Aydın, Milli Mücadele Yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi Lehinde İstanbul'da Faaliyet Gösteren Gizli Bir Grup: Zabitan Grubu (27 Ekim 1920-20Eylül 1921) OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi dergisi)Sayı: 1 s. 011-027 Yayın Tarihi: 1990

1885 Hüsnü Himmetoğlu, Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, Ülkü Matbaası, 1975, İstanbul, s. 88

Mütareke döneminde Selimiye kışlasının Haydarpaşa'ya bakan kısmında Türk birlikleri, Harem iskelesine bakan yarı kısmında Rusya'dan kaçan general Verangel ordusuna mensup Beyaz Ruslar kalmaktaydı. Kışla kumandanı İngilizdi. Selimiye kışlasındaki sahra telsiz depolarının üzerindeki katta sıhhiye taburu vardı. Selimiye kışlasındaki sahra telsiz deposunu boşaltıp Anadolu'ya kaçırmak isteyen Moltke grubu üyesi İhsan Aksoley (ilerde general oldu) Haydarpaşa askeri hastanesinde çalışan Dr. Binbaşı Ziya ile bir plan yaptı. İhsan Bey, Dr. Ziya'nın yardımıyla Selimiye Kışlası sıhhiye tabur kumandanı tabip subay ile tanıştı. Bu doktor da yardımcı olmaya söz verdi. Kışla tabibi daha sonra plan gereği telsiz deposunda çalışan bir askeri Haydarpaşa askeri hastanesindeki Dr. Ziya Bey'e veba teşhisi ile gönderdi ve durumu bir yazı ile de kışla kumandanı İngiliz subayına bildirdi. Bu yazı üzerine İngilizler ve Beyaz Ruslar kışlayı terk etmeye başladı. İngiliz kışla kumandanı sıhhiye tabur kumandanı tabip subaya farelerin yok edilmesi ve temizliği emrini verdi. Daha sonra telsiz deposundaki bir mangadan ibaret erlerden olaydan habersiz olanlarını teker teker hastaneye göndererek Dr. Ziya vasıtasıyla hava değişimi raporu alındı. Böylece depodaki telsizler İhsan Aksoley ve onbaşı Osman tarafından gizlice Selimiye kışlası tarafındaki Kavak iskelesine taşındı ve buradan bir gemiye yüklenerek kaçırıldı.[1886]

Gebze-İzmit hattında görev yapan Dr. Fahri Can

Ülkenin ve İstanbul'un işgal edilmesinden dolayı büyük üzüntü içinde olan Dr. Fahri Necip Can (1896-1980), önceden İttihat ve Terakki'nin Üsküdar Ocağı'na üye olmuş ittihatçı bir dokturdur. 1896 yılında Yemen'in merkezi San'a'da doğmuştur. Padişah Abdülhamid tarafından sürgün olarak Yemen'e gönderilen eski Mülkiye Kaymakamlarından Necip Bey'in oğludur. İlk ve orta tahsili San'a'da tamamladı. Dr. Fahri Can 1917 yılında Tıbbiye'den mezun olduktan sonra bir müddet Alemdağ Birinci Menzil Hastanesi'nde, daha sonra da Bakteriyolojihane'de çalışmaya başlamıştı. Daha sonra Adli Tıp uzmanı oldu.[1887]

Dr. Fahri, vatanı için neler yapabileceğini öğrenmek üzere 5 Kasım 1918'de İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Kara Kemal Bey'i bulur ve ona bu uğurda çalışmak istediğini anlatır. Karakol Cemiyeti kurucularından Kara Kemal de ona Yenibahçeli Şükrü Bey'le Dayı Mesut'u bulmasını ve onlarla çalışmasını söyler. Dr. Fahri Can, Teşkilat-ı Mahsusacı Yüzbaşı Dayı Mesut (Gürbüz) Bey'i Kadıköy Altıyolağzı'ndaki karakolda bulur. Daha sonra Dayı Mesut sayesinde Yenibahçeli Şükrü Bey'le buluşur. Yenibahçeli Şükrü ondan toplanma yeri olan Kocaeli tarafına tayin yaptırmasını ister.

Dr. Fahri Bey, o sıralarda İstanbul'da yayınlanan ve genellikle İttihatçı eğilimindeki kişilerin yazılarının çıktığı "Zaman" gazetesinde sıtma, frengi ve verem konusunu "Üç Başlı Canavar" başlığı altında, seri yazı şeklinde yazmaya başlar. Gazetedeki bu başlık hükümet tarafından hoş karşılanmaz ve İttihatçılık reklamı yapıldığı düşünülerek polis tarafından evi aranır ve kendisinden her gün karakola gidip imza atması istenir.

1886 İhsan Aksoley, İstanbul'da Milli Mücadele:3, Anadolu'ya Kaçanlar, Hayat Tarih mecmuası, Sayı: 10, 1969, s.84-86

1887 Fethi Erden, a.g.e. s.59

Dr. Fahri, Tıbbiye'de teşrih (Anatomi) dersi hocası ve komşusu Nurettin Ali Hoca'dan (Ord. Prof. Dr. Berkol, anatomi hocası, 1881-1955) İzmit tarafına tayininin yapılması için yardım ister. Nurettin Ali Hoca'nın önerisi ve İstanbul Sıhhiye Müdürü Ekrem Hayri Üstündağ'ın (1886-1956, Cumhuriyet döneminde Sağlık Bakanı) sayesinde 10 Kasım 1918 günü Gebze Hükümet Doktorluğuna atanır.[1888] Bu sayede Dr. Fahri artık Yenibahçeli Şükrü'nün emri altında Karakol Cemiyeti Gebze sorumlusu olarak çalışmalara başlar. Gebze'de ittihatçı olan jandarma kumandanı Yüzbaşı Nail Bey ile bu işleri koordine eder.

Yenibahçeli Şükrü Bey'in emrinde çalışan Dayı Mesut ve Dr. Fahri bu hattı kontrol etmeye başlarlar. Dr. Fahri'nin Karakol Cemiyeti'ndeki rumuzu "Küçük Doktor" olmuştu.[1889]

Yenibahçeli Şükrü'nün kontrolünde olan ve Anadolu'ya kaçacakların başvurduğu İstanbul'daki ilk merkez Üsküdar Sultantepe Mahallesi'nde bulunan Özbekler Tekkesi'ydi. Tekkeye gelenler kapıyı açan kişiye parola olarak *"Bizi İsa yolladı,"* diyor, ancak bu şekilde içeri girebiliyorlardı. Tekke'den sonra Anadolu'ya kaçacak olanlar önce Maltepe Atış Okulu'na, oradan da Yalnızselvi, Samandıra, Köseler, Tepeviran, Çal Köyü, Ermişe Köyü, İkizce Köyü, Adapazarı, Doğançay ve Geyve'ye ulaşarak Ankara'ya gidiyordu. Anadolu'ya kaçacak kişilerin buluşma yerleriyse Çamlıca'da göz doktoru Esat Paşa'nın çiftliği, Kartal'da Ahmet Rami Bey'in çiftliği ve Şeref Çavuşoğlu'nun (göz doktoru Esat Paşa'nın yakın arkadaşı) Sarıyer'de kiraladığı yalıydı. Sarıyer'deki bu yalıdan gece sabahlara kadar takalara silah yükleniyordu.[1890]

O günlerde Gebze'de silahlı Rum çeteleri özellikle Şile'den gelip Türk köylerini basıyor ve talan ediyordu. Bunlar önüne gelen genci öldürüyor, kızlara tecavüz ediyor, kızların çeyiz sandıklarındaki eşyaları ve evde musluk başında bulunan sabuna kadar ne var ne yok hepsini toplayıp arabalara yükleyerek götürüyorlardı. Bu sırada Gebze'de hükümet doktoru olarak çalışmaya başlayan Dr. Fahri Can, orada bir dispanser, laboratuvar ve eczane açmıştı. Dr. Fahri de baskınlardan sonra gidip zabıt tutmaktan başka bir şey yapamıyordu. Bu Rum çetelerine *"Yeniköy Çeteleri"* deniyordu. Türk köylülerinin elinde silah olmadığı gibi jandarmanın da yeterli askeri yoktu. Dr. Fahri Can, bu işe bir çözüm bulmak için Gebze Jandarma Kumandanı Nail Bey'i ikna ederek jandarma deposundaki silahların köylülere tutanak karşılığı verilmesini sağladı. Böylece Rum Çeteleri köylere geldiklerinde silahla karşılanmaya başlamıştı; ancak gezginci Rum çetecileri ele geçirilemiyordu.[1891] *"Yeniköy Rum çeteleri"* seyyar kuvvetler halinde olduğu için bunlarla uğraşacak seyyar bir kuvvet gerekiyordu. Dr. Fahri Can'ın aklına o sırada Gebze'de hükümete karşı dağda bulunan Kara Arslan çetesi geldi. Kara Arslan Çetesi de Türk köylerine baskın yapıp haraç alıyordu. Dr. Fahri Can, Kara Arslan Çetesi'ne haber göndererek, onlarla buluştu ve ikna etti.

Böylece Dr. Fahri Can'ın sayesinde Gebze'de ilk seyyar milli silahlı kuvvet kurulmuş

1888 Taylan Sorgun, Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü, Kum Saati Yayınları, 3. Baskı 2003 s. 123
1889 Taylan Sorgun, a.g.e. s. 33
1890 Hıfzı Topuz, Çamlıca'nın Üç Gülü, a.g.e. s. 40
1891 Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk, İlgi Kültür Sanat, 2011, İstanbul, s. 430, 431

olur. Dr. Fahri Can, daha sonra Sarı Arslan Çetesi'yle de görüştü ve onları da Yeniköy çetelerine karşı savaşmak üzere ikna etti. Artık Gebze dağlarında Yeniköy çeteleri rahat hareket edemiyordu.

Dr. Fahri Can, Gebze'de İstanbul'dan Ankara'ya gidecek subay ve diğer zevatın geçişine Arslan Kaptan Çetesi, Dayı Mesut ve Yenibahçeli Şükrü Bey'le birlikte yardımcı olmuştur. Dr. Fahri Can Anadolu'ya geçecekleri Kartal mıntıkası Kuva-yı Milliye'sinden Akviran köyü civarında teslim alıyor ve Adapazarı veya Geyve'ye kadar götürüyordu. Sevk edilecek kafileleri birkaç gün önceden haber alıyor, ona göre yola çıkıyorlardı. Yenibahçeli Şükrü, Dayı Mesut ve Dr. Fahri Can gibi Kuva-yı Milliyeciler sayesinde birçok subay, yazar, mebus, Albay İnönü, Kavaklı Fevzi (Çakmak) Paşa sağ salim Anadolu'ya geçmiştir.[1892]

Dr. Fahri Can, Gebze'deki hükümet tabipliği görevi sırasında Yunus Ağa Kuvayi İnzibatiyesi tarafından ölü veya diri ele geçirilmek üzere aranmaya başlanınca dağa kaçmaya mecbur oldu. Daha sonra Ankara'ya gitti ve Antep savunması sırasında burada çalıştı. Daha sonra Cide hastanesi başhekimliğine tayin edildi. Altı ay sonra 1921'de Ankara'da kurulmakta olan Adli Tıp kurumu müdür muavini oldu. 1924'de İstanbul Adli Tıp kurumunda çalışmaya başladı. 1953'den itibaren de Denizyolları tabipliği yaptı. İttihat ve Terakki ve Türk Hekimleri Dostluk ve Yardım Cemiyeti üyesiydi. 1980'de vefat etti. Sanatçı Gencay Gürün'ün babasıdır.[1893]

Yüzbaşı Yenibahçeli Şükrü 16 Mart'ta İstanbul'da Meclisin basılması sonrası diğer ittihatçılar gibi Anadolu'ya kaçtı. Elindeki malzemeleri ve silahları Kuşçubaşı Eşref çetesine devrederek 26 Nisan 1920'de Ankara'ya geldi. Mustafa Kemal Paşa'ya Enver Paşa'nın yanına gitmek isteğini anlatınca hoş karşılanmadı. Bu defa Eskişehir'e geldi. 25 Mayıs 1920'de Eskişehir'e gitmiş ve orada Kuşçubaşı Eşref ve Çerkes Reşit ile görüştükten sonra Haziran 1920 de İsmet Paşa'nın izniyle Lazistan Mıntıkasına gitmesine izin verildi. Rize'de 11. Alay Kumandanlığı yaptı. Maiyetinde beş subay vardı. Burada Milli Mücadele için çalışmalar yaptı. Enver Paşa ile devamlı irtibat halindeydi. Rize'de bu sırada Mutasarrıf olan Ahmet Faik Günday ile pek geçinemediler.[1894] Rize Mutasarrıfı Ahmet Faik Günday anılarında Yenibahçeli Şükrü'nün Milli Mücadele için yardım toplama adı altında Mataracı Mehmet ile birlikte birçok uygunsuz işler yaptığını, Enver paşa ile devamlı irtibat halinde bulunduğunu anlatmaktadır.[1895] Yenibahçeli Şükrü'nün Enver Paşa ile devamlı irtibat halinde olduğu Moskova'da bulunan Dr. İbrahim Tali tarafından Kazım Karabekir'e bildirilir. Bunun üzerine Enver Paşa'nın yurda girmesini önlemek amacıyla alınan tedbirler içerisinde olarak Yenibahçeli Şükrü alayıyla birlikte Batı Cephesine 1921 Nisan'ında nakledilir.[1896]

İzmit'te Kuva-yı Milliye emrindeki hastanede bu sırada Dr. Şükrü Hazım Tiner (1892-?) görev yapmaktaydı. Daha sonra Bursa Askeri Hastanesine geçti.[1897]

1892 H. İzzeddin Dinamo, Kutsal İsyan, Cilt 4, s. 37
1893 Dr. Fahri Can, İlk Milli Kuvvet Nasıl Kuruldu, Yakın Tarihimiz dergisi 24 Mayıs 1962, Cilt 1, Sayı 13 s. 394
1894 Yaşar Semiz, Ömer Akdağ, Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları, Çizgi Yayınları, Konya, 2011 s. 43
1895 Süleyman Beyoğlu, Ahmet Faik Günday, İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları, Bengi Yayınları, 2011, s. 389, 390
1896 Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm, 2012 s. 321-323
1897 Fethi Erden, s. 222

İzmit ve İznik havalisinde çalışan milis yüzbaşı eski Tıbbiyeli Enis Fahri

Mustafa Kemal Paşa'nın yazdığı Nutuk'ta da adı geçen Dr. Enis Fahri (asıl adı Enis Fahrettin) İstanbul'da 1893 yılında doğdu. Muhittin Efendinin oğludur. Tıp tahsilini 4. sınıfında yarım bırakıp, Kurtuluş Savaşı'na katılmış, tutuklanarak Bekirağa bölüğünde hapsedilmiş, hapisten kaçmayı başarmıştı. Kuva-yı Milliye'nin ilk dönemlerinde çok önemli işler başarmıştır. İlk zamanlar emrinde çalıştığı üç komutanı vardı: Yahya Kaptan (şehit), Yarbay Mahmut Bey (şehit) ve Miralay Bekir Sami Günsav. Doktor Enis Fahri Milis Yüzbaşı rütbesiyle savaşın sonuna doğru üç kurşun ve bir süngü yarasıyla malul Gazi oldu. İzmit Heyet'i Sıhhiyesi'nin 339/46 no'lu raporuyla 29 Ekim 1923 tarihinde terhis oldu. Kendisine kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası verildi (Madalya no: 6265). (Atilla Oral'dan alınan bilgi)[1898]

Mustafa Kemal'in, Ankara'dan 18 Ocak 1920'de Dersaadet'te Mevkii Müstahkem Kumandanı olan Şevket Bey'e gönderdiği şifrede Dr. Enis Fahri Bey'in kendisine başvurduğunu ve bu kişinin Gebze-Kartal havalisinde görevlendirilip görevlendirilmediğini soran bir belge vardır.[1899]

Milis Yüzbaşısı Enis Fahri ilk önce 24. Fırka kumandanı Yarbay Mahmut Bey'in kuvvetlerinin bir öncüsü olarak görev aldı. Mekece ve Lefke savaşlarına katıldı. Yarbay Mahmut Bey şehit edildikten sonra 40 kadar süvarisi ile İznik'e geldi. Burada her kafadan bir ses çıktığını görünce Bursa'da bulunan 56. Tümen Kumandanı miralay Bekir Sami'ye bir telgraf göndererek kimin yetkili olduğunu sordu. Miralay Bekir Sami, bunun üzerine İznik Kaymakamı'na telgraf çekerek Enis Bey kuvvetlerine yardımcı olmasını istedi.[1900]

İznikli Hasan Meşe (Balıkçı Hasan), Dr. Enis Fahri Bey'in İznik'e gelişini şöyle anlatır:

"...Bir gün tepeden tırnağa silahlanmış 40 kadar Türk süvarisi dörtnal İznik'e girdi. Bunların kumandanı Enis Bey gözü pek adam arıyordu. Hapishaneye geldi. Mahkûmlara birer birer sordu:

– Neden mahkûmsun?

Hırsızlık, dolandırıcılık, zina gibi suçlardan yatanlar hapishanede kaldı, diğer kader mahkûmlarını yanına aldı. Ben de bir Rum'un iftirası nedeniyle onu öldürdüğüm için hapis-teydim. Beni de çetesine aldı."[1901]

Dr. Enis Bey, İznik'e gelince ilk işi Padişah yanlısı çalışmalar yapan askerlik şube reisi Binbaşı Mahmut Bey'i göz hapsine alarak bir odaya kapatmak oldu. Durumu da 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami'ye şöyle bildirdi:

"Şube Reisi Binbaşı Mahmut Bey buradadır. Kendisi İznik Sulh ve Selamet Kulübünün kurucusu olup burada bulunması kesinlikle sakıncalıdır. Diğer iki yüzbaşı ile Askerlik Şubesi

1898 Atilla Oral, Özgür Kocaeli gazetesi 12 Ocak 2003 Yahya Kaptan'ın Şehid Edilişi yazısı

1899 Muhittin Ünal, Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, Cem Yayınevi, 2.Baskı, 2002, İstanbul, .s. 362

1900 Muhittin Ünal, a.g.e. s. 363

1901 Kadircan Kaflı, Merhaba, Tercüman gazetesi, 18.7.1976'dan nakleden Recep Bozkurt, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda İznik, İznik Eğitim ve Öğretmen Vakfı, 2000, İstanbul, s. 39

tesisinin genişletilmesine çalışıyoruz. Mahmut Bey'i şimdilik bir odada misafir ediyorum. Bugün zorla göndermeyi düşünüyorum. Kaymakam Bey de aynı görüşte. Burada herkes her şeye karışıyor. Buranın örgütlenmesinden sorumlu bu efendilerse benim burada işim nedir? Müdafaa Hukuk Şubesi ve Kuva-yı Milliye kumandanlığı da varken bu adamlar bütün mesaimizi sonuçsuz bırakıyorlar. Lütfen net ve açık olarak durumumuzu belirleyip talimat veriniz. 28 Nisan 1920 Dr. Enis"

56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey 28 Nisan 1920 tarihinde gönderdiği telgrafla İznik'te Milli Teşkilatı'n kurulması görevinin onda olduğunu şöyle bildirdi.[1902]

"Binbaşı Mahmut Bey'i en seri şekilde mıntıkanızdan uzaklaştırınız. Mıntıkanızın Teşkilat-ı Milliyesi'nin teşkiline siz memursunuz. İstediklerinizle birlikte çalışır, istediklerinizi derhal mıntıkanızın dışarısına çıkarabilirsiniz. Zira yetkilisiniz. 28 Nisan 1920 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami"

Eski tıbbiyeli Enis Fahri İznik'te Kuva-yı Milliye teşkilatını kurdu. Daha sonra İznikli bazı kişilerle birlikte Bursa'ya geldi. Bursa Valisi Hacim Muhittin Çarıklı bu sırada İznik eşrafından Hacı Cıyık Ali Osman Efendiyi Belediye Reisi ve Müdafaa-i Hukuk Reisi yaptı. Enis Fahri ile de uzun uzadıya görüştü.[1903]

13-14 Mayıs 1920 günü İznik'e milis kuvvetleriyle birlikte Cemal Bey ve Bekir Bey geldi. Bekir Bey ve Cemal Bey, Bursa Valisi Hacim Çarıklı ve Albay Bekir Sami'nin isteğiyle Gökbayrak Taburu isimli bir milis kuvveti oluşturmuştu. İznik'te ise bu sırada 100 kadar gönüllü birliği (İznik Milli Targan Bey Taburu) ve Enis Bey'in müfrezesi vardı.[1904]

Bu sırada İstanbul hükümetinin kurduğu Kuvayi İnzibatiye birliklerinin Karamürsel Yalakdere üzerinden İznik'e doğru harekete geçtiği öğrenildi. Bursa'daki 56. Tümen kumandanı Bekir Sami'nin Orhangazi'de bulunan Kuva-yı Milliye kumandanı Beşir Bey'e İznik'e geçmesini emretmesi sonrası Cemal (Gökbayrak) Bey, Beşir (Pakalın) Bey ve Enis Bey milis kuvvetleri Yörükler-Fulacık-Derbent üzerinden Karamürsel'e gitti. 20 Mayıs'tan itibaren Karamürsel'i kuşatmaya başladılar. Kuvayi İnzibatiye'nin burada 300 kadar adamı vardı. Altı saatlik bir çatışma sonrası Kuvayi İnzibatiye birlikleri çekildi ve Karamürsel'e girdiler. Milli kuvvetler bu çatışmalarda 7 şehit verdi.

Enis Fahri Bey, Karamürsel'de İstanbul yanlısı olan kaymakam İsmail Bey'i, Askerlik Şube Reisi Fuat Bey'i ve eski Belediye Başkanı Hafız Abdürrauf'u ve dava vekili Osman Bey'i yanına alarak inzibatçı ve isyancı suçu ile İznik'e getirdi. Bunlar Bursa'da mahkeme sonrası asıldılar.

Bu başarısından sonra Cemal Bey'in milis kuvvetine Bursa Valiliği tarafından "Gökbayrak taburu" adı verildi. Enis Fahri'de bu tabur içinde görev yaptı. Bu tabur Karamürsel'den sonra Değirmendere'ye, oradan İzmit'e geçti. İzmit'te Bahçecik'te idi. Beşir Bey ise Bursa'ya döndü ve bir daha taburda kalmadı.

1902 Muhittin Ünal, Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, Cem Yayıncvi, 2.Baskı, 2002, İstanbul, s. 14

1903 Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılap tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, s. 102

1904 Cemal Gökbayrak, Hatıralarım, Derleyen İsmail Gerçeksöz, Bursa Hakimiyet-i Milliye gazetesiden nakleden Recep Bozkurt, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda İznik, İznik Eğitim ve Öğretmen Vakfı, 2000, İstanbul

Kuva-yı Milliyeci Beşir Pakalın anılarında 2. İnönü Savaşı sırasında yaralanarak Yunanlılara esir düştüğünü ve Bursa Hastanesi'ne getirildiğini ve 1936 yılı itibariyle halen Bursa'da görev yapan Dr. Mehmet Ali (Kadın Doğum), Dr. Şefik İbrahim (göz uzmanı), Dr. Şefik Lütfi Başman (Dahiliye), Dr. Arif ve Dr. Cevat Beyler tarafından tedavi olduğunu, bir hafta sonra da Atina'ya gönderildiğini, 1923 de ülkeye geri geldiğini anlatmıştır.[1905]

Gökbayrak Taburu daha sonra Geyve'de Ali Fuat Paşa'nın emrinde çalışmaya başladı. Bu sırada yedek subayların silahaltına alınması daveti çıkınca Gökbayrak Taburu'nda çalışan Yüzbaşı Hasan Tahsin (Akıncı) Bey, Ankara'ya gider ve Genelkurmay Başkanlığında İsmet Paşa ile görüşür. Genelkurmay Karargâhının 1920 yılı Haziran'ında mevcudunun sadece 23 subaydan ibaret olduğunu görür.[1906]

Enis Fahri ve yanındaki kişilere Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından her ay 22-50 lira arası aylık maaş ödenmekteydi.[1907]

Enis Fahri Bey, Milli Mücadele yıllarının başlarında İznik ve çevresinde haydutluk yapan Rum ve Ermeni çetelerinin ortadan kaldırılmasında ve İstanbul hükümetinin bu bölgede yaptığı zararlı propagandanın önlenmesinde müfrezesiyle başarılı çalışmalar yaptı. İznik'te ikilik yaratan Sulh ve Selamet Kulübü'nü kapattı. Karamürsel-İznik-Mekece (Osmaneli) hattının açık tutulmasını sağladı.

Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu Sakarya Savaşı öncesi Kayseri'ye tayin olur ve orada İstiklâl Mahkemelerinin davalarını takip eder ve mahkûmları muayene eder. Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'nun şahit olduğu davalardan birisi ise Refik Koraltan, Mazhar Müfit ve Ethem Bey'den oluşan İstiklâl Mahkemesinin sahte tabip olarak yargılanan Dr. Enis Fahri Bey davasıdır. Enis Fahri, Antalya Hastanesinde doktorluk yaparken Sağlık Müdürü Hasan Ferit Cansever diploma numarası ve tarihini sorduğunda verdiği cevaptan şüphelenmiş ve durumu Ankara'ya bildirmiş ve tutuklanarak Ankara'ya gönderilmişti. Sahte tabip davası olarak açılan bu dava Ankara İstiklâl Mahkemesinde görülmeye başlar ancak Ankara'ya Yunanlılar yaklaşınca Mahkeme ve mahkûmlar Kayseri'ye nakledilir. Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu anılarında davanın diplomanın gerçek mi yoksa sahte mi olduğunun anlaşılması için ertelendiğini ve nasıl sonuçlandığını bilmediğini ancak Enis Fahri'nin Galatasaray Lisesi mezunu olduğunu ve Fransızca bildiğini de yazmış.[1908]

Enis Fahri Bey müfrezesi daha sonra Cemal (Gökbayrak, 1890-1954) Bey tarafından kurulan Gökbayrak Taburuna girdi ve müfrezesiyle Mayıs 1920'de Anzavur'un takibinde görev yaptı. Enis Fahri yaptığı savaşlarda 3 kurşun yarası ve süngü yarası alarak 29 Ekim 1923'de terhis oldu.

Bu sıralarda İzmit'te kurulan Türk Varlığı Cemiyeti'nde ise Dr. Sadık Bey ve Eczacı Hasan Behçet (Diker) Bey üye olarak görev yapıyorlardı.[1909]

1905 Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Cilt 1, s. 689, Beşir Pakalın'ın anıları

1906 Recep Bozkurt, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda İznik, İznik Eğitim ve Öğretmen Vakfı, 2000, İstanbul, s. 42-44, 47

1907 Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Cilt 1, s. 307

1908 Ferruh Niyazi Ayoğlu, Kurtuluşa, Cumhuriyete ve Sıtmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'nun Anıları, Zonguldak Tabip Odası yayını, 2008, Zonguldak, s. 229

1909 Rıfat Yüce, Kocaeli Tarih ve Rehberi, İzmit 1945 Sayfa 118'den aktaran: Sabahattin Özel, Milli Mücadelede İzmit- Adapazarı ve Atatürk, Derin Yayınları, 2005 İstanbul, s. 44

Gemlik'te İngilizlere karşı koyan Dr. Ziya Kaya

İzmir'in işgalinden sonra oluşan Bursa merkezdeki Reddi İlhak hareketine Gemlik'te yaşayan Müslüman halk yeterince katkı sağlayamasa da burada bulunan Dr. Ziya Kaya ve Mustafa Necati gibi bazı aydınlar bireysel çabalar göstermişlerdir. Dr. Ziya Kaya Gemlik'te Müdafaa-i Hukuk'un kurucuları arasındadır. İngilizlerin Mudanya'yı işgalinden sonra aynı gemiler Gemlik'e doğru geldi. İlk işgal girişimi 25 Haziran 1920'de İngiliz birliklerinin Gemlik Limanına yanaşmalarıyla başladı. İngilizlerin gemilerden şehre inmesini engellemek isteyen Dr. Ziya Kaya, Kaymakam Mehmet Cemil Bey ve Yüzbaşı İbrahim Bey İngiliz komutana *"Kasabanın büyük çoğunluğu Rum, her yere benzin tenekeleri yerleştirdik. Eğer ısrar ederseniz ateşleyeceğiz"* demeleri üzerine İngilizler çıkarma yapmaktan vazgeçtiler. Bu olayı Dr. Ziya Kaya anılarında şöyle anlatır:

"Haziran'ın 25. Günü (1920) Salı sabahı saat 6'da Mudanya istikametinden gelen biri büyük olmak üzere beş parçadan ibaret bir İngiliz donanması körfeze demir attı. İlçe kaymakamı Cemil Bey ile birkaç arkadaş sahildeki bir binada toplanmış bulunuyorduk. Hepimizin de üzerinde silahlarımız vardı. Filodan karaya bir sandal geldi. İçinde bir deniz subayı ile Rum tercümanı vardı. Kendilerini sahilde karşıladık, ne istediklerini sorduk. Tercüman, filo komutanının kaymakamı gemiye istediğini söyledi. Orada bulunan arkadaşlarla gizli bir konuşma yaparak Kaymakam Bey'e gitmemesini rica ettik. Gelen elçiye de:

"Kumandanına söyle, şehirde bulunan bütün Türk ahali köylere kaçmıştır. Kasaba içinde yalnız Rumlarla Ermeniler kalmıştır. Şehirde pek çok silahlı çeteler kiliselere, camilere ve birçok evlere gaz tenekeleri ile patlayıcı maddeler koymuşlardır. Eğer filo şehre ateş açmak veya karaya asker çıkarmak gibi hareketlerde bulunursa, çeteler gaz tenekelerini ve patlayıcı maddeleri ateşleyerek şehiri yakacaklardır" dedik. Tercüman bizden dinlemiş olduğu bu sözleri İngiliz komutanına olduğu gibi anlatmış olmalı ki, iki saat sonra donanma körfezden kalkarak geldiği istikamete dönüp gitti."[1910]

Ancak bu girişimden bir hafta sonra 6 Temmuz 1920'de İngilizler tekrar Gemlik körfezine gelerek demirledi. Bu kez hem karadan hem de denizden ve de şehrin kritik yerlerini bombalayarak yapılan saldırı sırasında başarılı oldular. Askerlik Şubesi Başkanı, Jandarma Komutanı Yüzbaşı İbrahim Bey ve kasabada Kuva-yı Milliye'yi örgütleyen Dr. Ziya Kaya ve arkadaşları İngilizlerle çatışmaya giriştiler. Gemlik Rum nüfusun çoğunlukta yaşadığı bir kasaba olduğu için uzun süre direnemediler ve geri çekildiler. Şehrin üzerinde uçan İngiliz uçakları halkın korkup Katırlı köyüne doğru çekilmelerine neden oldu. Şehir savunmasız kalınca da İngilizler önce Hükümet Konağını ardından Askerlik Şubesini işgal edip şehre yerleştiler. Umurbey önlerine kadar ilerleyen İngiliz askerleri giriş çıkışı yasakladılar ve daha sonra buraları Yunanlılara teslim edip çekildiler. Dr. Ziya Kaya ve milis güçleri, Kaymakam Mehmet Cemil ve Yüzbaşı İbrahim Katırlı köyü altından Fevziye-Dışkaya yoluyla Yenişehir'e çekilerek milli güçlere katılmaya çalıştı. Ancak önce Fevziye ve Dışkaya'da Padişah taraftarlarının propagandalarından etkilenmiş köylülerin saldırılarına uğradılar. Ermeni ve Gürcü çeteleriyle savaştılar. Daha sonra da

1910 Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Cilt 1, s. 358

Yenişehir yakınlarında bu kez de Çerkes çeteleri tarafından yolları kesilerek soyuldular. Bin bir güçlükle Ankara'ya vardılar.[1911]

Dr. Ziya Kaya 1890 yılında Gemlik- Umurbey'de doğmuştur. Annesi Kaya Hanım'ı çok sevdiği için onun adını soyadı olarak almıştır. İlköğrenimini Umurbey'de tamamlayan Ziya Kaya, eski adı Bursa Sultaniyesi olan Erkek Lisesi ile Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdi (1906), 1912'de Tıbbiye'den mezun oldu. Tıbbiye sıralarında hızlı bir Türkçü ve İttihatçıdır. Türk Ocağının kuruluşuna katkıda bulunan Tıbbiyelilerden birisidir. İlk görev yeri eski adı Pazarköy olan Orhangazi Hükümet Tabipliğiydi. Balkan Savaşı çıktığı için askere alınır ve yedek yüzbaşı olarak Balkan Savaşı'na katılır. Ardından Çanakkale Savaşı'na katılır. Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki Partisine girdi. Mütareke döneminde yazdığı makalelerde Hürriyet ve İtilaf Partili gazeteci Ali Kemal'i "gayr-i vatani yazılar yazmak" la suçlar, ve hatta bununla da yetinmez, onu Bozburun'da düelloya davet eder. Bu davranışı yüzünden hedefteki adam haline gelir. Rumca yayın yapan "Haris" gazetesi ona karşı kampanya başlatır. Bazı İstanbul gazeteleri de bu kampanyaya katılır. 4 Mart 1919 da Damat Ferit Paşa hükümeti kurulunca, bu hükümette Dâhiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) olan Ali Kemal Dr. Ziya Kaya'yı "memleket dâhilinde fesat çıkarmak" suçlamasıyla tutuklanması emrini verir ve 7/8 Mayıs 1919 gece yarısı Gemlik'teki evinde gözaltına alınır. Evi ve muayenehanesi aranır ve sabaha karşı Bursa'ya getirilir ve Polis nezarethanesine atılır. Üç gün üç gece sandalye üzerinde aç uykusuz kalarak ve arada dövülerek sorgulandıktan sonra Bursa Divanı Harbi Örfi hapishanesine kapatılır. 28 Mayıs 1919 günü eski Hüdavendigar (Bursa) valisi Ali Osman Güley ve Karacabeyli Dr. Hilmi (Oytaç) Beylerle aynı odaya konulur. Dönemin tanınmış askerlerinden Gemlikli Şakir Paşa "affedilmesi için bir dilekçe yazsın, affettireyim" diye haber yollamasına rağmen dilekçe yazmaz. Dr. Hilmi (Oytaç) dilekçe yazarak Bursa'da ikamet etmek koşuluyla serbest bırakılır. Ancak o da Eskişehir'e gönderilir. Daha sonra "fesat tertipçiliği" suçlamasıyla 3/4 Haziran 1919 gecesi Bursalı Hasan Rıza ve Dr. Mithat Altıok'la beraber İstanbul'a götürülerek Bekirağa Bölüğüne hapsedilir. 16 Haziran'da ilk kez sorgulamaya alınır. 19 Haziran'da ikinci sorgulaması yapılır ve tutuklama kararı verilir. 20 Haziran'da Bekirağa bölüğüne İngiliz subayları gelir ve Malta söylentisi çıkar. Kendine yüklenmek istenen tehcir, nakil ve iaşe suçlarını reddeder. Burada 18 Ağustos 1919 günü Bursalı Hasan Rıza ile birlikte Divan-ı Harpte yargılanır. Damat Ferit Paşa hükümeti Sivas'taki Mustafa Kemal'in baskıları sonucu istifa edince 11 ay hapisten sonra salıverilen Dr. Ziya Kaya, Bursa ve Gemlik'te "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" nin örgütlenmesine katıldı. 25 Haziran 1920'de İngilizlerin Gemlik'e asker çıkarma girişimini engelleyen Kuva-yı Milliyeciler arasında bulunan Kaya, 6 Temmuz'da Gemlik işgal edilince Ankara'ya gitti. Antalya'da hekim olarak çalıştıktan sonra 11 Eylül 1922'de Gemlik'in kurtarılışının ardından belediye başkanlığı görevine getirildi. Bu görevini 1933'e kadar sürdüren Kaya, uzun yıllar Gemlik'te Cumhuriyet Halk Partisi ilçe başkanlığı yaptı. Yoksul halkı bedava muayene ettiği, ilaç parası olmayanlara eczacı dostu Hikmet (Sevinç, Gemlik Ali Hikmet Eczanesi) Bey'deki açık hesabından ilaç alıp verdiği Gemlik'te bir efsane gibi anlatılmaktadır. 1945 yılı sonunda Demokrat Parti saflarına

1911 Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Cilt 1, s. 367

katılan ve partinin Gemlik İlçe örgütünü kuran Kaya, seçimlerde de belediye başkanı olmuştu. Vefat ettiği 1953 yılına kadar Gemlik belediye başkanlığı görevini yürüten Kaya'nın ismi ilçede hem bir sokağa hem de bir mahalleye verilmiştir. Damadı Dr. Avni Domaniç, onun siyasal kişiliğinin altı evrede incelenebileceğini, bunların, ilkin Jön Türk Dr. Ziya Kaya vardı, ardından ittihatçı Dr. Ziya Kaya dönemi başlar ve sonra Müdafaa-i Hukuk, Cumhuriyet Halk Partili ve Demokrat Partili Ziya Kaya dönemleri gelir, der.[1912, 1913]

Dr. Ziya Kaya aynı zamanda şairdir. Öncleri Türk Yurdu, daha sonra Dr. Abdullah Cevdet'in İçtihad dergisinde şiirleri yayınlanır. Ziya Kaya adına son olarak Varlık dergisinde rastlamaktayız. İlk şiir kitabı olan Yollar ve İzler 1928'de basılır. 1938'de basılan Kel Oğlan adlı kitabının alt başlığı "Devlerin ve Devrimlerin Destanı" dır. Cumhuriyet öncesi döneme eleştirileri görülür. Damadı Dr. Avni Domaniç'tir. 1.12.1953 günü beyin kanamasından vefat eder, mezarı Umurbey'dedir.[1914]

Dr. Ziya Kaya 6 Ekim 1925 günü Gemlik'e gelen Mustafa Kemal ile görüşür ve anı defterine bu konuda şunları yazar:

"Gemlik'e Gazi geldi. Gemlik şahane bir gün yaşadık. Daha evvel yani 23 Eylül akşamı 5'te Çekirge'deki köşklerin bahçesinde Mustafa Kemal Paşa ile ilk mülakat. Ne demokratik, bakışlarında - sözlerinde ne mültefit manalar toplanmış şahsiyet..." [1915]

Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde ve istihbaratta çalışan hekim ve eczacılar

Bursa'da Temmuz 1919'da kurulan Redd-i İlhak cemiyetinde kurucu üye olarak Giritli Dr. Mehmet Ali (Bursa'da Arap Doktor adıyla anılır) ve Dr. Şefik Lütfi Başman (Sonra Mebus), Operatör Şefik Hidayet Sevgen (1887-1929, General Süreyya Hidayet Serter'in kardeşidir), diş hekimi Anber, eczacı Mehmet Şükrü (Arna) Bey ve Opr. Dr. Emin Erkul (Seyitoğlu, sonra TBMM milletvekili ve İstanbul şehremini) vardı.[1916]

Bursa İttihad ve Terakki Şubesi Katib-i Mesulü olan Dr. Ahmet Mithat (Altıok), Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin adamı ve zamanın Bursa Valisi Gümülcineli İsmail zamanında İttihatçı olduğu gerekçesiyle Dr. Ziya Kaya ile birlikte 1 Nisan 1919 günü tutuklanmış ve bir süre sonra Dr. Ziya Kaya ile birlikte İstanbul'daki Bekirağa Bölüğü hapishanesine gönderilmiştir. Kirmasti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Karacabeyli Dr. Hilmi Oytaç Bey (sonra Mebus) de tutuklanmış ancak Bursa'da ikamet etmek şartıyla serbest bırakılmıştı. Dr. Mithat Altıok İstanbul'da tutuklama ve sonrasında yapılan tehcir davası sürecinde 28 Haziran 1919'da davaya ara verilmiş ancak 6 ay sonra 8 Ocak 1920 tarihinde verilen 10 yıl kürek cezasına çarptırılmıştı. Mithat Altıok Gülhane hastanesinde yatarken kaçmış ve Bursa'ya geri gelmişti. Dr. Ahmet Mithat Altıok 16 Mayıs 1920'de

1912 Yılmaz Akkılıç, Gemlikli Doktor Ziya Kaya'nın Bekirağa Günlüğü, "Yılmaz Akkılıç, Bursa'da Yakın Zamanlar, Bursa Ticaret Borsası yayını, 2006, Bursa, s. 46-59

1913 Fethi Erden, s. 135

1914 Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa Birinci Kitap Mondros'tan İşgale, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008, s. 37,41

1915 Yılmaz Akkılıç, Bursa'da Yakın Zamanlar, Bursa Ticaret Borsası yayını, 2006, Bursa, s. 56

1916 Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, 1. Kitap, s. 72 2008, Bursa

Gemlik'e daha sonra da Bursa'ya gelerek Müdafaa-i Hukuk çalışmalarına katılmıştır. İstanbul'da yapılan bu mahkemelerde daha önce Bolu İttihat ve Terakki katib-i Mesulü görevi yapan Dr. Mithat Bey Bolu'da görev yaptığı sıradaki tehcir suçlamaları ve iddiaları nedeniyle 10 yıl kürek cezasına çarptırılmıştı. Aynı davada yargılanan Eskişehir İttihat ve Terakki Kâtip-i Mesulü Dr. Besim Zühtü ise beraat etti. Dr. Midhat Altıok, bu mahkeme sırasında verdiği ifadede İttihat ve Terakki'ye İnkılap sonrası (1908) girdiğini, Bursa İttihat ve Terakki Katib-i Mesulluğüne 1332 senesinde Bolu Katib-i Mesulü iken atandığını, Bolu ve Bursa'da zamanında Tehcir olmadığını, Tehcir olaylarına karışmadığını, İttihat ve Terakki kapatılınca Teceddüt Fırka'sına girdiğini ifade etmiştir.[1917] Bursa Valisi Hacim Muhittin Çarıklı hatıralarını yazdığı günlükte 27 Mayıs 1920 günü Tümen Kumandanı Bekir Sami, erkânıharbi Rahmi, Jandarma kumandanı Remzi, tabur kumandanı Nail, Muhiddin Baha, Hakkı Baha, Dr. Mithat ve gazeteci Sadık Beylerle bir toplantı yapıp durumu değerlendirdiklerini anlatmaktadır.[1918]

Tehcir davasında yargılanmakta iken 16 Mayıs'ta Gemlik'e gelen Dr. Ahmet Altıok ile ilgili olarak Kemal Özbay'ın Türk Asker Hekimliği Tarihi kitabında o zamanlar Gümüşsuyu Askeri Hastanesinde bulunan Gülhane'de KBB Kliniğinde yatarken hastaneden kaçan Dr. Ahmet Altıok'un ve onu hastaneye yatıran ve sonra Anadolu'ya kaçan Bosnalı Tabip Üsteğmen İsmail hakkında 30 Ağustos 1920 tarihli Mahkeme kararıyla idama mahkûm edildiği belirtilmektedir. Dr. Ahmet Altıok hakkında Askeri doktorluktan mühreç ve Bursa katibi mesulü tanımı kullanılmaktadır.[1919]

Bu olayı anılarında anlatan ve o gün nöbetçi doktor olan Dr. Ekrem Şadi Kavur ise bu kaçış olayı nedeniyle tutuklanmıştır. Ancak anılarında Dr. Mithat'ı İttihat ve terakki Umumi Kâtibi Mithat Bleda ile karıştırmıştır. Dr. Ekrem Şadi Kavur'un anılarına göre, 15 Mayıs 1920 günü Gümüşsuyu'nda bulunan Gülhane hastanesi KBB kliniğinde yatmakta olan İttihat ve Terakki Bursa Katibi mesulü Dr. Ahmet Mithat Altıok hastaneden kaçtığı için o zaman Baştabip olan binbaşı Dr. Talat Arif, Nöbetçi tabip olan kimyahane asistanı Dr. Üsteğmen Ekrem Şadi Kavur ve daha önce Anadolu'ya kaçmış olan KBB kliniği asistanı Tabip Üsteğmen Mustafa oğlu İsmail Bey (hastalığı nedeniyle geceleri Maçka hastanesinde kalmaktaymış) Nemrut Mustafa Divanı mahkemesinde yargılanmışlar ve sonuçta baştabip 6 ay, nöbetçi tabip 2 ay hapis cezası almış, firarda olan Tabip Üsteğmen İsmail Bey ve Dr. Ahmet Mithat Altıok için ise 28 Ağustos 1920 tarihinde idam kararı verilmişti.[1920] Tutuklanan Gülhane doktorları Sultanahmet'teki Askeri Cezaevi'ne yatmışlardı. Daha sonra Muallim Doktor Şükrü Mehmet Bey'in Padişah nezdinde yaptığı girişimler sonucu Hurşit Paşa Divan-ı Harbinde tekrar yargılanan Gülhane doktorları beraat ettirilerek tahliye edilmişti. Dr. Ahmet Mithat Altıok ise Bursa'ya kaçmayı başarmıştı.

1917 Osman Selim Kocahanoğlu, Divan-ı Harbi Örfi Muhakematı Zabıt Ceridesi Tehcir Yargılamaları (1919), İstanbul 2007, s. XXXVII, 487, 531

1918 Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılap tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, s. 105

1919 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği tarihi ve Asker Hastaneleri Cilt 2, s. 246. 1976 İstanbul

1920 Ekrem Şadi Kavur, Gülhane Askeri Tıp Akademisi tarihçesi, Silahlı Kuvvetler dergisi eki, Haziran 1967, Sayı 222, s. 18-19

Dr. Ahmed Mithat Müdafaa-i Hukuk çalışmaları sırasında hastalanması üzerine Bursa'nın işgalinden kısa süre önce Bolu'ya geçmiştir. Dr. Mithat Altıok 1936 yılında anılarını şöyle anlatır:

"Bursa'ya geldiğimde (16 Mayıs 1920) Çerkes Ethem ve ve kardeşleri ve maiyeti Düzce-Bolu isyanlarını bastırmak için Bursa'ya gelmişlerdi. Vali Hacim Muhittin (Çarıklı), Fırka Kumandanı merhum Bekir Sami, Müdafaa-i Hukuk reisi Hakkı Baha (Pars) idi. Ethem maiyeti bir çekirge salgını halinde Bursa kapalı çarşıya dalmışlar, canlarının istediğini almışlar, esnafın eline de belge vermişlerdir. O sırada çok yorulmuş olan Hakkı Baha Bey'e yardım için Müdafaa-i Hukuk'a devam ediyordum. Ethem'in adamlarının yaptığı rapiskalar (harcamalar) Müdafaa-i Hukuk'a gelmeye başladı. Bunların tutarı 62 bin lirayı bulduğunu öğrenmiş ve bu paranın Müdafaa-i Hukuk'un kasasından ödendiğini görmüştüm. Mahkûmiyetin verdiği yorgunluk geçtikten sonra on beş gün kadar Müdafaa-i Hukuk reisliği yaptım. İznik cephesindeki müfrezelere ve diğer yerlere harcanan paranın belli başlı gelir kaynağı Mudanya iskelesinden alınan Oktruva resmi (vergisi) idi. Ethem, Düzce-Bolu isyanını bastırdıktan sonra günde 18 saat çalışmanın ciğerlerime yaptığı arıza yüzünden Bursa'daki çalışmadan zorunlu olarak ayrılarak Bolu'ya geldim. Aradan bir ay geçmemişti ki, Bursa işgal faciasıyla karşılaştı. O sırada Mudanya, Ankara ile İstanbul arasında mühim bir muvasala merkezi teşkil ediyordu. Umurbeyli Mustafa Efendi kurye vazifesi görüyordu. Bu arkadaşın fedakârlığını burada takdirle anmayı bir kadirşinaslık sayarım. Haftada birkaç defa bavul dolusu beyannamelerle Hâkimiyet-i Milliye gazetesini İstanbul'a götürür ve İstanbul teşkilatıyla temas ederek birçok mühim ve kıymetli arkadaşları Anadolu'ya geçirir, birçok silah kaçırmaya muvafık olurdu."[1921]

Dr. Ahmet Mithat Altıok (1884-1962) Bursa'dan sonra geldiği Bolu'da çeşitli kazalarda hükümet tabipliği yapmış ve 1922 yılında Bolu Sıhhiye Müdürü olmuştur. Bolu'da 23 Nisan 1922'de yapılan TBMM açılışının ikinci yıldönümü törenlerinde bir konuşma yapmış ve Türk Ordusu ve Atatürk'e teşekkür etmiştir. İzmir'in alınması ve Mudanya anlaşması sonrası Dr. Ahmet Mithat Altıok Bolu'da yapılan toplantılarda halkı coşturucu heyecanlı konuşmalar yapmıştır.[1922]

Dr. Mithat Altıok, 1936 yılında Zonguldak Cumhuriyet Halk Fırkası il başkanı, 1937- 1940 arası Diyarbakır Valisi, 1940-1947 yılları arası Kastamonu valiliği, 1947-1949 yılları arası Zonguldak Valiliği ve 5. Dönem Zonguldak Milletvekili olarak çalıştı. Damadı Zonguldak'a hizmet etmiş rahmetli ürolog Dr. Nihat Güney'dir. Dr. Mithat Altıok'un TBMM Albümindeki özgeçmişinde şu görevlerde bulunduğu yazmaktadır: Van Hastanesi Tabibi, İttihat ve Terakki Bolu ve Bursa Katibi mesulü, Bursa Müdafaa-i Hukuk üyesi, Gerede Hükümet tabibi, Bolu Sıhhiye Müdürü, Trakya İskân Mıntıka Müdürlüğü, Düzce Belediye Tabibi, serbest hekim, 2. Dönem Van mebusu, 5. Dönem Zonguldak mebusu, Diyarbakır Valisi. 1962 yılında vefat etmiştir.[1923]

Kırmasti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Dr. Hilmi Oytaç Bey Karacabey ve

1921 Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Cilt 2. s. 721-722

1922 Erol Evcin, Milli Mücadele Döneminde Bolu Livasında Düzenlenen Mitingler, İhtifaller ve Tezahurat, Atatürk Araştırma merkezi dergisi, Cilt : XXVII Temmuz 2011 Sayı: 80, s. 276

1923 TBMM Albümü

Kirmasti'de 172. Alay kumandanı Yarbay Osman ile (daha sonra Kasap Osman adı ile anılacaktır) işbirliği yaparak bölgedeki isyan hareketi için uğraşmıştı.[1924]

Maceralı bir yolculuk sonrası o sırada Bayram şenlikleri yapılan Mudanya'ya gelen genç Gülhane asistanlarından Dr. Sırrı Hasan Alıçlı, Dr. Naim Gürcan (sonra Tüm General, Haydarpaşa Askeri Hastanesi Komutanı, vefat 1975), Buldanlı Dr. Rüştü Veli (Sicil: 1335-18) ve Dr. Hayri Dilaver Mudanya'dan trenle Bursa'ya gelmişlerdi. Kendilerini karşılayan 56. Tümen kumandanı Bekir Sami Günsav Albay bunlara yer göstermiş, Dr. Sırrı Alıçlı 172, Dr. Naim Gürcan 173. Alaya atanmış, ötekiler diğer birliklere verilmişti. Bu alaylar Apolyond (şimdiki Ulubatlı) gölü kıyısında yer almışlardı. Anzavur isyanı sırasında bu alaylardaki erler firar etmiş, Dr. Sırrı, kâtip ve Bağdatlı Yüzbaşı Ömer Bey'den başka birlikte kimse kalmamıştı. Bu üç subay Bursa'ya gelerek 56. Tümen kurmay başkanı Kurtcebe (Noyan) Bey'i görmüşler ve ikinci bir emre kadar Bursa'da kalmışlardı. 9 Temmuz'da Yunanlılar Bursa'yı işgal ettiğinde Dr. Sırrı Tophanedeki Ahmet Vefik Paşa Gureba Hastanesine gitmişti. Burada hastane operatörü Şefik Hidayet (Sevgen) ve Röntgen Uzmanı Cevat Beyler sayesinde hekimler arasına karışmıştı. Hastanede görevli bir Rum doktor Dr. Sırrı Alıçlı'yı Amerikan Misyonuna götürmüş ve bir Ermeni matmazel onu başkan Miss Billigi'ye takdim etmişti. Başkan ona Amerikan hükümetine sığınmış telakki ederek bir rozet ve bir belge vermiş ve böylece şehirde serbestçe dolaşmaya başlamıştı. Milli teşkilat için çalışan Bakteriyolog Şefik Lütfi Başman Bey daha sonra onu İnegöl'deki Eczacı Ali Bey'e kalfa kılığında göndermiş ve eline Cerovis imzalı Rumca bir belge verilerek ilaç dolaplarıyla İnegöl'e bir arabayla gitmişti. Burada 2. Tümen baştabibi Galip Beyi görerek Sıhhiye bölüğünc katılmış ve daha sonra Dr. Binbaşı Sait, Dr. Yzb. Cemal İspahi ve Dr. Suphi (Arın) Beylerle İnönü Savaşı'na katılmıştı.[1925]

Mustafa Kemal'in emriyle istihbarat toplamak amacıyla Bursa Ahmet Vefik Paşa Hastanesi'ne tayini çıkarılan Akliye-asabiye uzmanı Dr.Nazifi Şerif (Nabel) burada bimarhane (tımarhane) açmış ve Bursa işgal oluncaya kadar Ankara'ya bilgiler göndermiştir. Antalya Akseki- İbradı'da 1888 yılında doğmuş olan Dr. İbrahim Nazifi Şerif Nabel şu görevlerde bulundu: Samsun gezici tabipliği, İstanbul Emniyet Müdürlüğü Hekimi, Şişli Akıl Hastalıkları asistanlığı, İzmir Askeri hastanesi hekimi, Bursa Askeri hastanesi hekimi, İzmir Sağlık Müdürlüğü hekimi, İzmir Sağlık Müdürü, Bursa Gureba Hastanesi Akıl Hastalıkları Uzmanı, Mübadele ve İskan Bakanlığı Bursa Bölge Başmüdürlüğü Sıhhiye müşaviri oldu. Sonra serbest hekimlik ve ticaret yaptı. Bursa'da Gazioğlu isimli bir gazete çıkarmıştır. 1930-1931 yıllarında Bursa Belediye Başkanlığı yaptı. Ayrıca iki dönem (4 ve 9. Dönem) Antalya, bir dönem (10. dönem) Kastamonu, bir dönem de (11. Dönem) Amasya milletvekilliği yaptı. Babası Servet Nabel de Osmanlı döneminde Muş mutasarrıfıydı. 1962 yılında vefat etti. Bu döneme ait hatıralarını damadı Kore Gazisi Nazım Dündar Sayılan'a anlatmış ve O da bu hatıralardan hareketle Atatürk'ün Gizli Emri isimli kitabı yazmıştır (Sayın Nazım Dündar Sayılan'dan telefonla alınan bilgi).[1926]

Sakarya Savaşı sonrası istihbarat amacıyla Dağıstanlı yüzbaşı Tahir Nadi Bey Yunan-

1924 İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Cumhuriyet Kitap, 10. Baskı, 2004, s. 158
1925 Dr Kemal Özbay cilt 1, s. 401
1926 Nazım Dündar Sayılan, Mustafa Kemal'in Gizli Emri, Sarkaç Yayınları, 2011, Ankara, s. 29

lıların işgali altındaki Bursa'ya özel görevle gönderildi. Tatbikat okulu (Bizim Mektep adıyla anılır) sahibi öğretmen Zehra (Budunç) hanım, öğretmen Ahmet Erturan, Eczacı Mehmet Şükrü (Arna) Bey, Bursa Belediye tabibi Giritli doktor Mehmet Ali Bey bu örgüte girdi. Giritli Dr. Mehmet Ali Bey iyi Rumca biliyordu. Siyah tenli oluşu nedeniyle Arap Mehmet Ali Bey diye tanınıyordu. Şimdiki Servinaz otelinin karşısındaki üç katlı binada karagahını kuran Yunan işgal komutanı yarbay Papaargiri, doktorla kısa sürede dost oldu. Her akşam sofrada bulunuyorlar ve Dimitrokopulo rakısı içiyorlardı. Kumandan Papaargiri o günün haberlerini ve yarın neler olacağını doktor'a pervazızca söylüyordu. Haberler Zehra hanımın elemanlarınca da toplanıp Fidyekızık'taki Laz Ahmet Ağa'nın uşakları ile dağları aşıp Kuva-yı Milliye'ye ulaştırıyordu. Dr. Mehmet Ali Bey'in ve Tahir yüzbaşının durumu daha sonra Yunanlılar tarafından anlaşılmış ve önce Aksu'ya sonra Yunanistan'a 18 Nisan 1921 günü sürgüne gönderilmiştir.[1927] Bursa'dan sürgüne gönderilen bu istihbaratçı 60 kadar Bursalı Türk arasında Vilayet Kadısı Ali Kemal Bey'in damadı olan Vilayet sıhhiye müdürü Dr. Münir Halil (42 yaşında, Baba adı: Halil, Yunanistan Milos adasına sürgün, daha sonra Kadın Doğum uzmanı), Mektep müdiresi Zehra Budunç Hanım (40 yaşında, Yunanistan Milos adasına sürgün), Dr. Arif Bey (40 yaşında, Baba Adı: Abdullah, Yunanistan'a), Giritli Dr. Mehmet Ali Bey (30 yaşında,Baba adı: Ali, Yunanistan'a, Belediye tabibi, daha sonra Kadın Doğum uzmanı), Yüzbaşı Tahir Nadi Efendi (31 yaşında, eşi Münire ve 2 yaşındaki oğlu Züfer ile birlikte Yunanistan'a) vardır.[1928, 1929] Zehra Budunç (1896-1967) Lozan Anlaşması sonrası Milos adasından dönebildi ve 1934'de Türkiye'deki ilk kadın belediye başkan yardımcısı oldu. 1946 seçimlerinde Bursa Milletvekili oldu. 1967'de Büyükada'da vefat etti.[1930]

Eczacı Mehmet Şükrü (Arna) Bursa'da Mehmet Şükrü eczanesinin sahibiydi. Müebbet hapis cezası ile Yunanistan'a 1921 yılında gönderildi ve mübadele ile 1923 yılında Bursa'ya döndü, 1927 yılında Bursa Belediye Başkanlığı yaptı ve 1940 yılında vefat etti. Şam Tıbbiye okulunda iken Bursa'ya gelmiş olan Eczacı Kimyager Mustafa Hakkı (Nalçacı) da haber alma işleri yüzünden tutuklandıysa da serbest kaldı ve 1918-1920 yılları arasında işlettiği Bursa Eczanesi'ni devrederek 1920 yılı sonunda İstanbul'a döndü.[1931] Milli mücadele için uğraşan Bursa Vefik Paşa Gureba Hastanesi Bakteriyoloğu Dr. Şefik Lütfi Başman daha sonra 3. dönemde 1927'de Bursa mebusu olmuştur. TBMM albümünde özgeçmişi şöyledir: 1886 da Bursa'da doğdu. Görev yerleri: Bursa Gureba Hastanesi Bakteriyolog yardımcısı, 7. Seyyar hastane tabibi, İstanbul Bakteriyoloji Hastanesinde uzmanlık, Bursa Gureba Hastanesi Bakteriyoloğu ve Baştabibi, Serbest Ticaret ve Çiftçi, Bursa Belediye Başkanı, 3. Dönem Bursa mebusu, 1956 da vefat etmiştir.[1932]

1927 Mümtaz Şükrü Eğilmez'in Hatıraları Milli Mücadele'de Bursa, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981, s. 119

1928 Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Cilt 2, s. 456, 548, 550, 551

1929 Bursa'da İşgal Günlüğü (Bursa Vilayetinde Yunan Fecayii), Derleyen: Canip Bey, 2. Baskı Düşünce Kitabevi, İstanbul 2004, s. 136-139

1930 Hacı Tonak, Zehra Budunç Bağımsızlık ve Çağdaşlık Savaşımında Bir Kadının Yaşamından Düşsel Kesitler, Bursa Defteri dergisi, Mart 1999, Bursa, s. 84-93

1931 Beyhan Çubukçu, Atatürk Dönemi Bursa Merkez ve İlçelerinin Sağlık Tarihi (1920-1938), Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, İzmir, 2009, s. 322

1932 TBMM Albümü, s. 142, 2010 2. Baskı

Bursa'nın işgalinde Yunanlılar tarafından yıkılan Ahmet Vefik Paşa Hastanesi savaşın sona ermesinin ardından tekrar düzenlenmeye başlanmıştır. 4. Kolordunun sabit Ürgüp Hastanesi Bursa Ahmet Vefik Paşa Hastanesi Pavyonlarında bir süre çalışmıştır. Bu hastane Sağlık Bakanlığı ve Valiliğin çalışmalarıyla onarılmış, bütünüyle bakımı yapılmış ve gerekli araç gereçler alınmıştır. 1926 yılında İstiklâl Savaşı hizmetlerinden dolayı o zaman Bursa Ahmet Vefik Paşa Hastanesi başhekimliği yapan Yusuf İzzettin Bey'e (Dolgungil) İstiklâl Madalyası verilmiştir.[1933]

Dr. Mehmet Fahri Paşa (1860-1932) ise emekli olunca yerleştiği Bursa'da 1918 yılında "Lokman Hekim" isminde haftalık bir tıbbi gazete çıkarıyordu.[1934]

Kirmasti (Mustafakemalpaşa) Müdafaa-i Hukuk Başkanı Dr. Hilmi (Oytaç) Bey

Hürriyet ve İtilafçı Bursa Valisi Gümülcineli İsmail Hakkı zamanında Dr. Ziya Kaya ve Dr. Ahmet Mithat Altıok ile birlikte tutuklanan Kirmasti ve Karacabey Müdafaa-i Hukuk Başkanı Dr. Hilmi Oytaç daha sonra Bursa'da oturmak şartıyla salıverilmişti. Kirmasti'de bu sırada Abdülkadir Kemali Kaymakam olarak görev yapmaktaydı (ünlü yazar Orhan Kemal'in babası). Ancak Dr. Hilmi görev yeri Kirmasti'ye gitti. Bu sırada Anzavur İsyanı patladı. Anzavur'un başarıları ve Kirmasti yakınındaki etkinliği kasabada telaşa neden oldu. Kuva-yı Milliyeci Dr. Hilmi Oytaç ve Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Ömer Lütfü, Bursa'da bulunan 56. Tümen kumandanı Albay Bekir Sami Bey'e Anzavur'un isyanıyla birlikte, kaymakamın ve jandarma komutanının tutum ve tavırlarının değiştiğini bildirirler. Kirmasti, 2 Temmuz 1920 Cuma Günü öğleden sonra, Yunan işgaline uğrar. 172. Alay ve Jandarmalar kasabayı terk ederler. Bu sırada Dr. Hilmi Oytaç'ın nereye gittiğini saptayamadık.

Dr. Hilmi Oytaç 1879 da Selanik'te doğmuştur. Muhtemelen ailesi Karacabey veya Kirmasti'ye yerleşmiştir. Tabip yüzbaşı olarak askeri tıbbiyeden mezun olduktan sonra görev yaptığı yerler şunlardır: Selanik Jandarma okulları doktoru, Kırklareli 2. Tabur hekimi, Anafartalar Grup Hastanesi Baştabibi, 2. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa Karargâh doktoru, Kirmasti ve Karacabey kazaları Milli Teşkilat kurucusu, Mudanya Kaymakam Vekili, Bursa Sıhhiye Müdürü, 2. Dönem Malatya milletvekili. 5.10.1942 de vefat etmiştir.[1935]

Büyük Zaferden sonra Kirmasti Yunan işgalinden kurtulur ve Belediye Meclisi 31 Aralık 1922'de aldığı karar ile Kirmasti olan adını Mustafakemalpaşa olarak değiştirir. 1 Ocak 1923 gününden itibaren adı Mustafakemalpaşa ilçesi olur.[1936]

1933 Mine Akkuş, Atatürk Dönemi Bursa'sında Tıp Çalışmaları - U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler dergisi Yıl: 10, Sayı: 17, 2009/2 s 257

1934 Şair Tabipler, s. 267, 268

1935 TBMM Albümü 2010 s. 111

1936 Makale Ekim 2002 tarihli Olay gazetesinden(Bursa) alınmıştır. Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda Kirmasti http://www.kafkasevi.com/index.php/article/detail/49

Dr. Reşit Galip ve köycü doktorların Anadolu'ya geçmesi

İstanbul işgal edilince, İstanbul Türk Ocağı'nda çalışan on doktor birleşerek bir köycülük projesi hazırladılar. Bunların liderleri Dr. Reşit Galip'ti ve kendisine "Köycü Reşit Galip" adını takmışlardı. Dr. Reşit Galip (Baydur) ve arkadaşı Dr. Hasan Ferit (Cansever) Bey 9 Nisan 1919'da Anadolu'ya geçerek Tavşanlı'ya gitti. Arkasından Dr. Fazıl Doğan ve Giritli Dr. Mustafa Alp Bey Tavşanlı'dan geçerek Emet'e yerleşti. Bu idealist doktorlar ceplerinde doğru dürüst para olmadan yanlarına aldıkları 5-10 sandık eşyayla kuş uçmaz kervan geçmez köylere doğru yola çıkmışlardı. Daha sonraları göz doktoru olan Dr. Mehmet Ali Bey ise Bozüyük'e gitti.[1937] Dr. Reşit Galip'in Türk Ocağı'ndan arkadaşı Hayati Bey ise Tavşanlı'ya Nahiye Müdürü oldu. Dr. Reşit Galip bu sıralarda veremdi ve arkadaşı Dr. Hasan Ferit'in tedavi ve bakımıyla hayatını devam ettiriyordu. Bu doktorlar gittikleri köylerde evlerini dispanser olarak hizmete sunarak fedakârca çalışmaya başlamıştı.

Bu sırada Yunanlıların İzmir'i işgal ettiğini "İzmir Reddi İlhak Cemiyeti'ni oluşturanlardan Türk Ocağı'ndan arkadaşları olan Ragıp Nurettin Eğe Bey'den aldıkları telgraf ile öğrendiler. Ragıp Nurettin Eğe de Tıbbiye'de 3 yıl okumuş ancak ailevi nedenlerle Lozan'a okumaya gitmişti, babası Dr. Abdurrahman Nurettin Eğe, amcası Dr. Ali Nurettin Ege'dir.[1938] Bunun üzerine hemen civar köylerde milli mücadele propagandasına başladılar. Dr. Reşit Galip ve Dr. Hasan Ferit Cansever Tavşanlı Müdafaa-i Hukuk teşkilatını kurarken, Dr. Fazıl Doğan Emet Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdu. Dr. Reşit Galip ve Dr. Hasan Ferit Cansever Bursa'nın işgaline kadar burada çalışmalarına devam ettiler.

Dr. Reşit Galip, köycülük faaliyetleri için şöyle diyordu:

"Ben köylü dostu bir hekimim. Köy muallimleri, siz de köylüye dostsunuz, sizinle müşterek dostumuzun saadetine, refahına ve bunları istihsale (üretime) götürecek yollara, çarelere dair konuşabiliriz. Şüphe yok ki bizim köylüye muhabbetimiz aynı zamanda vatana muhabbettir. Çünkü köylü vatanın kökü, ana unsurudur, asıl temelidir. O ahlak, sıhhat, fikir ve malumatça ne kadar ileri giderse vatan o kadar kuvvetlenir, yükselir."[1939]

Kütahya civarının Yunan kuvvetlerince işgali üzerine Dr. Reşit Galip ve arkadaşlarının büyük ümitlerle girişikleri köycülük çalışmaları altüst olmuştu. Dr. Hasan Ferit ve Dr. Reşit Galip'in büyük fedakârlıkla topladıkları tıp alet ve edevatıyla kitaplarını bırakarak Tavşanlı'yı terk ettiler. Köycülerden Doktor Hasan Ferit Cansever Antalya'ya sıhhiye müdürü olarak tayin edilmiş, Reşit Galip de Antalya'ya gitmişti. Antalya Darülmuallimi'nde (Öğretmen Okulu) kısa süre öğretmenlik yapan Dr. Reşit Galip daha sonra Hilâl-i Ahmer'in Söke'deki hastanesinde çalıştı ve daha sonra Sıhhiye Vekâleti'nde (Sağlık Bakanlığı) görev alarak Ankara'ya gitti.[1940]

Köycü doktorlardan Fazıl Doğan ise Emet'e yerleşti ve 300 atlıdan oluşan bir müfreze oluşturarak Yunanlılara karşı savaştı. Dr. Mustafa Alp'de Emet'te kaldı.

1937 Ahmet Şevket Elman, Dr. Reşit Galip, 1955, Ankara, s.81

1938 Güneş N. Eğe-Akter, Babamın Emanetleri, Dergah Yayınları, s. 12, 2006 İstanbul

1939 Uluğ İğdemir, Yılların İçinden, Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1976,Ankara, s.95

1940 Yener Oruç, Atatürk'ün Fikir Fedaisi Dr. Reşit Galip, Gürer Yayınları, 2007 İstanbul, s. 49

Dr. Hasan Ferit Cansever (1891-1969), Antalya Sıhhiye Müdürlüğü (İl Sağlık Müdürü) sonrası 1920'de Adana'ya tayin oldu ve orada sıtma ile mücadele etti. O'nun çalışmaları sayesinde Sıtma Savaş Kurumu oluşturuldu. Sağlık bakanı Adnan Adıvar'la anlaşamaması nedeniyle istifa etti ve İstanbul'a yerleşip serbest hekimlik yapmaya başladı. Ömrü boyunca Türk Ocaklarında çalıştı ve genel sekreterlik yaptı. Türk Yurdu dergisinin çıkarılmasını sağladı. 1944 yılında Türkçülük davası nedeniyle hapsedildi ise de beraat etti. 1969 yılında vefat etti. Halen Türk Ocağı tarafından adına ödül verilmektedir.[1941]

Kütahya'da Dr. Ziya Hüzni ve Dr. İdris Nezihi Bey'in çalışmaları

Göz Doktoru Prof. Esat Paşa İstanbul Hükümeti tarafından 13 Haziran 1919'da Kütahya'ya sürüldü. Esat Paşa'dan önce Kütahya'ya gazeteci Ahmet Emin Yalman da sürülmüştü. Dr. Esat Paşa Kütahya'da boş durmamış bir aylık sürgün hayatında sağlık müdürü Dr. Ziya Hüzni (veya Hüznü), Ahmet Emin Yalman ve şehrin ileri gelenleriyle birlikte Milli Mukavemet Teşkilatı'nı kurmuştu. Bir aylık Kütahya sürgününden İstanbul'a gazeteci Ahmet Emin Yalman'la birlikte dönmüştü.[1942] Ressam olan Dr. Ziya Hüzni (1883-1936) Bey 1931 yılında İstanbul'daki Sıhhi Müze müdürlüğüne getirildi ve 1936 yılında vefat etti. Dr. Ziya Hüzni Edirneli ressam Hasan Rıza Bey'den dersler almıştı.[1943, 1944, 1945]

20 Eylül 1919 tarihinde Binbaşı İsmail Hakkı, Yüzbaşı İsmet, Yüzbaşı Süleyman ve Mülazım Tahsin Beyler Kütahya'ya gelerek Milli Mücadele teşkilatını kurmuşlardır. Kütahya Kuva-yı Milliye Heyeti Reisliğine, Kütahya Askerlik Şubesi eski başkanı, Binbaşı Nüzhet Bey getirilmiştir. Çerkez Ethem'e bağlı müfrezelerden Binbaşı İsmail Hakkı'nın 350 atlı ile 21 Eylül 1919 günü Kütahya'ya gelmesiyle burada bulunan İngilizler çekilmiştir. 20 Temmuz 1920 de ise Priştineli İsmail Hakkı müfrezesi Çerkez Ethem kuvveti olarak Kütahya'ya gelir. Priştineli İsmail Hakkı Kütahya ve çevresi Kuvayi Tedibiye ve Teşkilat-ı Mahsusa Kumandanıdır. İsmail Hakkı burada hem asker topluyor hem de silah bulmaya çalışıyordu.

Yunanlılar Alaşehir, Gördes ve Demirci'yi işgal etmişti. İsmail Hakkı Bey burada 2 tabur teşkil etti ve Ali Fuat Paşa tarafından Kütahya Milli Alay kumandanlığına getirildi. 27 Temmuz 1920'de Emet Müdafaa-i Hukuk Başkanı Dr. Fazıl Doğan İsmail Hakkı'ya çektiği telgrafta Emet'e Kuva-yı Milliye güçlerinin (Çerkes Ethem kuvvetlerinin) gelmesine gerek olmadığını kendilerinin savaşabileceğini bildirdi. İsmail Hakkı Bey 28 Temmuz 1920'de bu sırada Şaphane'de bulunan Dr. Fazıl Doğan'a telgraf çekerek Simav'ın halkının savunma taraftarı olduğunu belirtiyordu. Çerkes Ethem Kuvvetleri Demirci'de çarpışırken yaralıların tedavisi için Kütahya'dan 50 yataklı bir seyyar hastane hazırlanmış ve bu hastanenin baştabipliğine Doktor İdris Nezihi Bey getirilerek 2 Ağustos 1920 günü Simav'a gönderilmiştir. Demirci'deki yaralıların tahliyesi için ayrıca bir otomobil gönderilmiştir.

1941 Beşir Ayvazoğlu, Dünyayı Güzelleştirmek, Turgut Cabsever'le Konuşmalar, Timaş Yayınları, 2012, s. 141-161
1942 Ahmet Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Rey Yayınları, Cilt 2, 1970, s 16
1943 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, 2010 Avrupa kültür Başkenti Yayını, 2010 İstanbul, s. 39
1944 Mazhar Osman, Sıhhat Almanak'ı, 1933 ,İstanbul, Kader Matbaası, s. 546
1945 http://www.istanbulsaglik.gov.tr/w/muze/koleksiyon.asp

Çerkez Ethem Kuvvetleri ne katılmak üzere İsmail Hakkı Bey'in üstün çalışmalarıyla 15 günde hazırlanan taburlardan ikinci taburda Kıdemli Yüzbaşı Dr. Asım Bey kadroda yer almış ve bu iki tabur Simav'a 8 ve 11 Ağustos 1920 tarihlerinde Yunanlılarla savaşmak üzere gönderilmiştir.

Bu sırada Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Dr. Mustafa ve Dr. Fazıl Doğan'dan halkın milli mücadeleye katkıda bulunması için çalışmalarını istedi. Dr. Fazıl Doğan Emet'te 300 atlısıyla bir müfreze hazırlamıştı. 5 Eylül 1920 tarihinde Yunanlılar Gediz'i işgal etmişlerdi. 24 Eylül'de Kütahya'ya gelen Ali Fuat Paşa Gediz'e hücum emri verdi. Gediz muharebesine 61. Tümen, 11. Tümen, Çerkez Etem Kuvvetleri ve Dr. Fazıl Doğan müfrezesi katıldı. Ancak fazla başarı sağlanamadan birlikler geri çekildi. Bundan sonra TBMM Kuva-yı Milliye güçlerinin düzenli ordu haline getirilmesi için karar almış ancak Çerkez Ethem buna karşı çıkmıştı. Nasihat heyetleri de fayda etmemiş bu durum bir isyana dönüşmüş ve sonunda Çerkes Ethem Yunanlılara kaçmıştı.[1946]

Bu dönemde 61. Tümen kumandanı olarak Kütahya'da bulunan İzzeddin Çalışlar anılarında 14 Kasım 1920'de Kütahya'da hekimlik yapan ve iyi ud çalan Dr. İdris Nezihi isimli bir tabiple akşam birlikte yemek yediklerini anlatmaktadır.[1947] Milli Kütüphane kayıtlarında Dr. İdris Nezihi'ye ait "Gol Spor Mecmuası" isimli bir eser vardır.

Dr. İbrahim Tali Bey teftiş amacıyla 27 Mayıs 1921 günü trenle Çöğürler'e gelir. Burada kendisini Dr. Kemal Bey karşılar ve sıhhiye teşkilatından şikâyetçi olur. Burada iken Dr. Cemil Cahit ve Dr. Hüseyin Kadri Bey de gelir ve beraber yemek yerler. Anasultan denilen yerde bulunan 5. Fırka karargâhında çay içerler ve Dr. Cemil Cahit ile beraber Kütahya'ya geldiklerinde onları Dr. Arif Bey karşılar. Kütahya'da bu sırada 4. Fırka ve 24. Fırka vardır.[1948] Çerkez Ethem'in Kütahya'da karargahını kurduğu sıralarda burada küçük bir askeri hastane açılmıştı ve Göz tabibi Sivaslı Dr. İbrahim Rüştü Bey tarafından bir süre yönetilmişti. 1921'de 1. Tümen emrinde Dr. Yüzbaşı Edip Opan ve Dr. Yüzbaşı Seyfettin Atalan görev yapmışlardı. Bu hastane ordunun geri çekişi sırasında Haymana'ya taşınmıştır.[1949]

Emet Kuva-yı Milliye Kumandanı Dr. Fazıl Doğan ve Dr. Mustafa Alp

Nisan 1919'da Türk Ocağı'nın Köycülük hareketi nedeniyle Dr. Reşit Galip, Dr. Hasan Ferit Cansever, Giritli Dr. Mustafa Alp İstanbul'dan Anadolu'ya geçtiler. Dr. Reşit Galip ve Dr. Hasan Ferit Cansever Tavşanlı'ya, Giritli Dr. Mustafa Alp ile Dr. Fazıl Doğan Emet'e yerleşti. Dr. Fazıl Doğan Birinci Dünya Savaşı'nda Fırat vadisinde yedek subay doktor olarak çalıştıktan sonra Mondros Mütarekesi sonrası terhis olmuştu. Ali İhsan Paşa'yı taşıyan trenle Haydarpaşa'ya gelmişti. Ancak Ali İhsan Sabis Paşa tren Haydarpaşa Garına varır varmaz tutuklanmış ve Malta'ya sürülmüştü. Nisan 1919'da İstanbul'a gelen Dr. Fazıl Doğan önce İzmir'e gitti. Oradan Kütahya'ya geçti ve orada Dr. Reşit Galip

1946 Sevinç Sezengöz, Milli Mücadele Döneminde Kütahya ve Birinci Mecliste Kütahya Milletvekilleri, Siyasi Görüşleri ve Hizmetleri, Dumlupınar Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2006 Kütahya, s. 49-70

1947 İzzeddin Çalışlar, On Yıllık Savaş, 2010 s. 502

1948 Dr. İbrahim Tali Günlüğü, s. 64

1949 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği tarihi, Cilt 3, s. 106

ve diğer arkadaşlarıyla buluştuktan sonra önce Tavşanlı'ya sonra Emet'e geçti. Emet'te bir köy odasında hastaları muayene etmeye ve tedaviye çalıştı. Emet'te iken İzmir'den arkadaşı Ragıp Nurettin Eğe İzmir'in işgal edildiğini kendisine telgrafla bildirince Emet Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurdu. Afyon'da bulunan 23. Tümen Kumandanı Ömer Lütfü" (Ergoşa) nın isteği üzerine müfreze kurmaya başladı. Balıkesir ve Alaşehir Yunanlılarca işgal edildiğinde Emet'te 300 kadar atlısıyla bir müfreze kurulmuş haldeydi. Dr. Fazıl Doğan önce Simav tarafına atlılarıyla gitti. Simav halkını Kuva-yı Milliyeye katılması için iknaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Bu sırada Çerkez Ethem kuvvetleri buraya geldi ve birlikte Simav ve Demirci'ye hücum ederek buraları Yunanlılardan geri aldılar. Fazıl Doğan Emet'te Kuva-yı Milliye Kumandanı iken buraya istihbarat subayı olan ve gizli görevle gelen Fahri Akçakoca'yı ağırladı ve onu Kütahya'ya gönderdi.[1950]

Dr. Fazıl Doğan Emet'ten ayrıldığında Emet Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığını yakın arkadaşı Hatiboğlu Mustafa'ya devretti. Garp Cephesi kumandanlığının emriyle istememesine rağmen müfrezesi Çerkes Ethem kumandanlığına bağlandı.

20 Ekim 1920 günü aldığı emir üzerine Gediz Muharebeleri sırasında Emet'ten gelerek bini aşkın atlı ve Bolşevik Taburu isimli bir tabura kumanda ederek düşmana karşı savaştı. Bu taarruzda muharebeye iştirak eden kuvvetler 61. ve 11. Fırkalarla birlikte Emet'ten gelen Dr. Fazıl Bey'in müfrezesiydi. Dr. Fazıl Bey kumandasındaki kuvvetler önce Gedos'a (Gördes) giderek, Hamidiye Hanı yönünde düşmanı takip etmiş ve savaşmıştı.[1951] Ancak akşama doğru birlikler geri çekildi ve Yunanlılar Gediz'e tekrar girdi. Yunanlılar bir süre sonra Gediz ve Demirci'yi boşaltınca Dr. Fazıl Doğan kuvvetleriyle Demirci'ye geldi. Kuvayı Seyyare de bu sırada Demirci'ye yerleşti. Dr. Fazıl Doğan Gördes boşaltılınca "Gördes-Demirci Cephesi Kumandanı" ünvanı ile çalışmaya başladı. Burada çalışırken Hatemi Bey isminde birisi Demirci Kaymakamı olarak atandı. Bununla uyumlu çalışmaya başladı. Daha sonra Demirci Kaymakamlığına İbrahim Etem (Akıncı) atandı. Onunla ise geçinemedi. Hatta Hatemi beyin görevden alınmaması için Ankara'ya telgraf çekti.

Dr. Fazıl Doğan müfrezesiyle Kayalar nahiyesindeki Yunan karakollarını yok etti. Saruhan Mebusu Aziz Bey'in bu sırada çok desteğini gördü.

TBMM kararıyla Kuvayi Milli güçleri kaldırılıp düzenli orduya geçmeleri kararı verilince Çerkez Ethem ve kardeşleri isyan ettiler. Çerkez Ethem'in kardeşi Tevfik Ona beraber isyan edelim dediyse de kabul etmedi. Emet'e çekildi. Bu sırada Çerkez Reşit'in Ethem'e yazdığı ve Yunanlılar ile anlaşma yaptıklarını anlatan mektup yanlışlıkla kendisine verilince Yunanlılarla anlaşma yaptıklarını öğrendi. 8 Ocak 1921 günü Emet postanesinden Eskişehir'de bulunan Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya durumu telgraf başında anlattı.[1952]

Tavşanlı'ya gönderdiği Keskin birliği Keskin'e gitmek üzere iken dağılmışlardı. Bunlar Haymana tarafında düzenli ordu tarafından yakalandılar.

1950 İstiklal Harbinin Bir Numaralı Casusu Fahri Akçakoca, Yarın Yayınları, 2011İstanbul s. 108, 109
1951 Kazım Özalp, a.g.e. s. 162
1952 Kazım Özalp, Milli Mücadele, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s. 164, 165

Bu sırada Çerkes Ethem güçleri Kütahya yakınında 61. Tümen Alayına saldırır. Kuşçubaşı Eşref de 200 atlısı ile gelip neden saldırmadığını söyleyerek Dr. Fazıl Doğan'ı tehdit eder. Artık kesin tavır almak gerektiğine karar verir ve ertesi günü Çerkes Ethem güçleriyle çatışarak onları püskürtür. Daha sonra Kütahya'ya ya birlikleriyle girer ve Eskişehir'e giderek İsmet Paşa ile görüşür. 20 Ocak 1921 de düzenli orduya katılır.[1953] Sonra Ankara'ya gidip tekrar Fmet'e döner. Döndüğünde arkadaşı Dr. Mustafa'yı çok ağır hasta halde bulur ve tedavisi için onu Antalya'da bulunan Dr. Hasan Ferit Cansever ve Dr. Reşit Galip'in yanına gönderir. Daha sonra tekrar bu cephede ordu ile savaşlara katılır ve Gökçekısık'taki paniği önler ve birlikleri toparlar.

İstiklâl Savaşı'nda Demirci'de büyük kahramanlıklar gösteren Akıncı Müfrezeleri kumandanı ve Demirci Kaymakamı İbrahim Etem Akıncı Bey, anılarında, 23 Aralık 1920 günü Demirci'ye gittiğinde Demirci'de Çerkez Ethem'e bağlı Kuvay-ı Seyyare'nin Demirci ve havalisi kumandanının Dr. Fazıl Bey olduğunu ve karargâhına giderek yemek yediklerini belirtir.[1954] Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Akıncı anılarında 30 Aralık 1920 Perşembe günü Dr. Fazıl Bey'in bütün kuvvetiyle Demirci'den gittiğini belirtir. Ancak İbrahim Ethem Akıncı anılarında "Nereye? Çerkez Ethem'in yanına. Orduyla harbe" der.[1955] Bu sırada Çerkez Ethem isyan etmiştir. Kaymakam İbrahim Ethem Akıncı, Dr. Fazıl'ın da Türk Ordusuyla savaşa gittiğini zannetmektedir. Yâda araları açık olduğundan böyle yazmış da olabilir. Aynı şekilde o sıralarda Kütahya Lisesinde öğretmen olarak çalışan İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın anılarında Dr. Fazıl Doğan'ın "Hükümete isyan eden Çerkez Ethem'e katıldığı ve 11 Ocak 1921 günü Tavşanlı tarafından Kütahya'ya saldırmıştır" cümlesi vardır.[1956] Oysa Dr. Fazıl Doğan Çerkez Ethem'in ihanet edeceğini önceden anlamış ve İsmet İnönü'ye durumu bildirmişti. Bu hizmetlerinden dolayı da İstiklâl Madalyası almıştır.

Savaştan sonra Midilli'de bulunan ailesinin Ayvalık'a gelmesi üzerine Dr. Fazıl Doğan (1892-1951) Ayvalık'a yerleşti. Kuruluşunda yer aldığı Ayvalık Türk Ocağı'nın 10 Ekim 1924 tarihinde başkanı oldu. Uzun yıllar Cumhuriyet Halk Fırkası Ayvalık şubesinde görev yaptı. Ayvalık Türk Ocağı sayesinde Ayvalık'a kütüphane, okul ve öksüzler yurdu gibi kuruluşların yapılmasına öncülük etti. Şimdiki Ayvalık Lisesi Dr. Fazıl Doğan'ın katkılarıyla kuruldu. Halkevi başkanlığı, belediye doktorluğu gibi görevlerde bulundu. PTT arkasındaki evinde hastaları ücretsiz olarak tedavi etti. Daha sonra bu evini Doğumhaneye çevirdi.

1892'de Midilli'de doğan Dr. Fazıl Doğan İlk ve orta öğretimini Midilli'de tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nda Fırat Vadisinde savaşmış, Nusaybin'e çekilen kıtalarda görevliyken terhis edilmiştir. Okul yıllarından itibaren Türk Ocaklarında bilfiil çalıştı. Hamdullah Suphi Tanrıöver ile

1953 İbrahim Etem Akıncı, Demirci Akıncıları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, Ankara, s, 19,27

1954 İbrahim Ethem Akıncı, Demirci Akıncıları, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı 2009 s. 17

1955 İbrahim Ethem Akıncı, Demirci Akıncıları, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı 2009 s. 21

1956 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Bizans ve Selçukiylerle Germiyan ve Osman Ogulları Zamanında Kütahya Sehri, İstanbul, Devlet Matbaası, 1932 s. 204-205. Den nakleden Sevinç Sezengöz, Milli Mücadele Döneminde Kütahya ve Birinci Mecliste Kütahya Milletvekilleri, Siyasi Görüşleri ve Hizmetleri, Dumlupınar Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2006 Kütahya, s. 70, 268 nolu dipnot.

dostluğu ölümüne kadar devam etti. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İstanbul'a döndü. Nisan 1919'da Türk Ocaklarının "Halka Doğru" hareketi içinde yer alarak cebindeki 20 lira ile Giritli Dr. Mustafa Alp'le birlikte Emet'e gelmiş ve eski bir han odasını temizleyip muayene odası yapmıştır. İzmir'in işgal edildiği haberini İzmir Reddi İlhak Cemiyeti'nden Nurettin Ragıp Eğe'den aldığı bir telgrafla öğrenince aynı gün Emet Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuş ve halkı bilinçlendirmeye ve hastalıklarını tedavi etmeye başlamıştır. O bölgede bulunan Karakeçili Yörüklerini de direniş için ikna etmiştir. 23. Tümen Kumandanı Ömer Lütfi'nin isteği ile Dr. Fazıl Doğan ilk zamanlar Emet Milli Müfrezesinin kumandanı oldu, daha sonra Garp Cephesi kumandanlığının emriyle Çerkes Ethem'in kumandasındaki Kuvayi Seyyare'ye katıldı. Buna itiraz ettiyse de kabul edilmedi. Yanına ilave olarak Kaplan Naci kumandasında 200 kişilik atlı bir birlik ilave destek olarak verildi. Demirci'nin işgali sırasında da Gördes-Demirci ve Havalisi Kumandanı olarak cephede savaştı. Gediz'de kuvvetleriyle Yunanlılara karşı savaştı ve büyük zayiat verdirdi.[1957, 1958]

Dr. Fazıl Doğan 1940 yılında Celal Bayar'ın ısrarıyla Milli Mücadele anılarını yazdı ve Celal Bayar'a teslim etti. Bu anılar henüz yayınlanmadı. Emet'te bulunan Emet Cevizdere Araştırma Derneği (ECDAD) bu anıları yayınlaması beklenmektedir.[1959]

Dr. Fazıl Doğan yıllar sonra arkadaşı Dr. Reşit Galip'in ölümü nedeniyle kaleme aldığı bir yazıda anılarını şöyle anlatır:

"...Memleket Cihan Harbi'ni müteakip zalimane bir istilaya maruz kaldığı esnada, Dr. Reşit Galip Irak'tan terhisen dönüyordu. Reşit Galip'in Dr. Hasan Ferit'le artık köylerde çalışmak üzere beni beklediklerini haber aldım. Hemen ilk günkü görüşmemizde, istilanın verdiği elem ve keder acılarından duraklamak yerine sürekli bir faaliyetle çalıştığını ve neleri varsa satarak temin ettiği tıp malzemesi ve bir sürü kitap sandıklarını çivilemekle meşgul olduğunu gördüm.

"Nereye?" diye sordum.

"Anadolu'ya, köylere!" dedi.

Duygu ve düşüncelerini bildiğim için hiç itiraz etmeden ve bir sual sormadan onu dinledim. Sonunda o sene sonunda Kütahya köylerine selametle girmiştik." [1960]

Bergama'da Doktor Fikri (Efe) ve Menemenli Dr. Saim Uzel'in çalışmaları

12 Haziran 1919'da hiçbir direniş olmadan işgal edilmiş olan Bergama Milli Kuvvetler tarafından 14-15 Haziran 1919 günü kurtarılmıştı. Ancak Yunanlılar Menemen'e çekildiğinde 17 Haziran'da katliam yapmışlar ve Menemen'de Milli hareket kurmaya çalışan kaza kaymakamı Kemal Bey'i de şehit etmişlerdi. Menemen'de milli teşkilat kurulması için çalışan Dr. Saim Uzel Bey burada yapılan katliamı Soma'da bulunan Kazım Özalp'e bildirmişti.[1961]

1957 Serap Taşdemir, Ayvalık Turk Ocağı ve Etkinlikleri, TÜBAR, Cilt 28, 2010 s. 341- 362

1958 Serap Taşdemir, Tek Parti Döneminde Ayvalık'ta Eğitim Faaliyetleri, Modern Türklük Araştırmaları dergisi, Cilt 7, Sayı 2, 2010, s. 218-241

1959 ECDAD Derneği Başkanı Ali Duyan'ın 2. Ulusal Tıp Günleri Sempozyumu slayt sunumu www.ecdat.org.tr

1960 Ahmet Şevki Elman, Dr. Reşit Galip, Ankara, 1955, s 80

1961 Kazım Özalp, Anılar Belgeler, Demkar Yayınları, 2011 İstanbul s.50

Bergama yenilgisini hazmedemeyen Yunanlılar 19 Haziran günü Bergama'ya iki alay askerle taarruz ettiler. Yüksek sayıda ve üstün teçhizatlı olan Yunan birliklerine karşı Bergama'da bulunan Kazım Özalp 188. Alaydan toplayabildiği kadar asker ve milli müfrezelerle şehri savunmaya başladı. Kazım Özalp 500 kadar asker ve gönüllü ile şehri savunmaya çalışıyordu. 14. Kolordu sertabibi Dr. Fikri (Efe) Bey, Kınık'tan 60 kişilik bir milis gücünü getirdi ve savaşa katıldı.[1962] Yunanlıların katliam yapmasından korkulduğu için tüm Bergama Soma'ya göç etti. Göç edenlerin sayısı 80-100 bin civarındaydı. Yunanlılar, üstün güçlerle 19 Haziran'da yaptıkları bir taarruzla Bergama'yı işgal etmeyi başarırlar.

Türk birliklerinin geri çekilirken sırtını koruyan 1 makineli tüfek ve 56 kişilik savaşçı grubu vardı. Teğmen Sabri Bey yönetimindeki bu grup, bütün Türk kuvvetleri Bergama'dan dan çekilene kadar Yunan kuvvetini akşama dek oyaladı. Kazım Özalp ve arkadaşları 19-20 Haziran 1919 gecesi Bergama'yı terk ederek sabaha karşı Kınık'a geldiler. Dr. Fikri Efe (Sicil No: 1319-75, dahiliye uzmanı olarak 1926 yılında Eskişehir Askeri hastanesinde çalıştı) İzmir 9 Eylül 1922 günü kurtulduğunda Basmane semtinde kurulan ve Bolvadin'den gelen sevki mecruhin birimlerinin başkanlığını yaptı.[1963]

Soma'ya gelen göçmenler büyük sıkıntı çektiler. Barınma ve gıda büyük problemdi. Çerkez Ethem bu sırada Soma'da bulunan 61. Tümen Kumandanı Kazım Özalp'in yanına geldi. Ondan milis gücü oluşturmak için yetki belgesi aldı ve Akhisar'a geçti. Çerkez Ethem Akhisar'da şehrin ileri gelenlerini topladı. Daha önce Bekir Sami Günsav Albay ilk geldiğinde destek vermeyen Akhisarlılar bu defa Çerkez Ethem'e destek verdiler. Yunan zulmünün Yunan Bayrakları asmakla, tuz ve ekmek sunmakla önlenemeyeceği artık anlaşılmıştı. Akhisar'da Reddi İlhak Cemiyeti ve Kuva-yı Milliye örgütlenmesi hızlandı.[1964]

Dr. Saim Uzel Kuva-yı Milliye döneminde Eşme Hükümet doktoru oldu. Burada iken Eşme Müdafaa-i Hukuk heyeti üyeliği ve seyyar hastane baştabipliği yaptı. Eşme'den sonra Çorum'a gitti ve orada Çorum Müdafaa-i Hukuk üyesi ve Hilâl-i Ahmer Başkanlığı yaptı.[1965] Beyaz şeritli İstiklâl Madalyası vardır. 2. Dönem Manisa (Saruhan) TBMM milletvekili (1923 ara seçim) oldu. TBMM Albüminde Dr. Saim Uzel'in özgeçmişi şöyledir. 1883 de Menemen'de doğdu. Daha sonra şu görevlerde bulundu: Akseki Belediye tabibi, Marmaris, Foça Belediye Tabiplikleri, İzmir Merkez Hastanesi tabibi, Çeşme ve Alaçatı bölge doktoru, 59. ve 50. Fırka Seyyar Hastane baştabibi, Şam Menzil müfettişliği 2. Kara hattı baştabibi, Humus Merkez Hastanesi Baştabibi, Çamalay Hastanesi baştabibi, Eşme Hükümet Doktoru, Eşme Müdafaa-i Hukuk üyesi, Çorum Merkez Tabibi, Çorum Sıhhiye müdürü, Çorum Vilayeti Müdafaa-i Hukuk üyesi ve Hilâl-i Ahmer Başkanı, Manisa Sıhhiye Müdürü, 2. Dönem Manisa milletvekili. 8.8. 1941 tarihinde vefat etti.[1966]

1962 Kazım Özalp, Anılar Belgeler, Demkar Yayınları, 2011 İstanbul s. 32
1963 Kemal Özbay, Türk Askeri Hekimlik Tarihi, Cilt 3, s. 4
1964 İlhan Tekeli, Selim İlkin, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989, Ankara, s 123, 124
1965 Dr Kemal Özbay, Cilt 1, s. 402
1966 TBMM Albümü 2010, s. 116

Bergama'nın işgali sırasında Kınık'ta Alay Kumandanı Akif Bey kuvvetleri vardı. Bu sırada Kınık'ta bulunan Dr. Abdi Bey de Milli Kuvvetler için çalışıyordu.[1967]

Ayvalık, Soma, Salihli Cephesinde ve Çerkes Ethem kuvvetlerinde çalışan Tıbbiyeliler

İzmir işgal edilmeden önce Bandırma'da bulunan 61. Tümen'de Dr. Binbaşı Aziz, 180. Alay'da Dr. Bayram Bey, 171. Alay'da Çorumlu Dr. Raif Eyüpoğlu ve 172. Alay'da Dr. Kamil Gören çalışıyordu.

Tabip Üsteğmen Kamil Gören Bey Yunanlılara ilk kurşunun atıldığı Yarbay Kel Ali (Çetinkaya) kumandasındaki 172. Alay'da gönüllü olarak görev yapıyordu. İstiklâl Savaşı'nda Yunanlılara karşı Türk askeri tarafından atılan ilk kurşun burada gerçekleşmişti. Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri'nin kötü propagandası ile Ayvalık'ta bulunan 40 jandarma erinin çoğu firar etmiş sadece 8 er kalmıştı. Osman Nuri (ya da Aziz Nuri) Zafer sonrası 150 likler listesine alınmıştı. Yarbay Ali Bey kumandasındaki 172. Alay ve Köprülülü Hamdi'nin oluşturduğu milis güçleri 29 Mayıs 1919 sabahı Ayvalık'a çıkarma yapan Yunan kuvvetlerine karşı çarpışmaya başladı ve Yunan ilerlemesi durduruldu. Bu başarı yurtta büyük sevinç yarattı. Milis kuvvetleri arasında Havran Bölüğü de görev yapıyordu. Havran Kuva-yı Milliye heyeti tarafından cephede yaralanan milis kuvvetleri için Havran'da Rüştiye Mektebinde bir hastane açıldı ve burada Havranlı eski Tıbbiyeli Hasan Kamil (Ormanlı, 1863-1947) görev yaptı.[1968] Ahmet oğlu Hasan Kamil Bey 21.4.1340 tarihinde TBMM kararıyla İstiklâl Madalyası aldı. Ali Çetinkaya ile Köprülülü Hamdi Bey arasında zaman zaman tartışmalar oldu. Bu nedenle Köprülülü Hamdi Bey Ağustos 1919'da Balıkesir'e çağrıldı. Ali Bey ise Afyon Mebusu olarak Osmanlı Meclisine seçilerek İstanbul'a gitti ve yerine Yarbay Seyfullah Bey atandı. Ayvalık cephesinde bu sırada 172. Alay'da Doktor Yüzbaşı İbrahim efendi görev yapmaya başladı. 172. Alay, Nisan 1920 başlarında iç isyanların çıktığı bölgelerde görevlendirilerek, Ayvalık Cephesi'nden alınmış, yerine Albay Seyfeddin Bey kumandasında 189. Alay getirilmişti. Havranlı Hasan Kamil Bey'in kökeni Deliormanlı olup tahsilini Beyrut'ta tamamlamaya çalışmış harp başlayınca tıbbiyenin son sınıfından ayrılmak zorunda kalmıştır. Edremit'i İzmir ve Balıkesir kongrelerinde temsil etmiştir. Havran'da açılan hastanede ameliyat yaptığı olmuştur. Yunan işgali sırasında uzun süre hapsedilmiş, sonra serbest bırakılmıştır. Havran'ın kurtuluşu sırasında evini ve tahıl ambarını Havran'a gelen orduya bırakmıştır. Çiftçilik ve kâtiplik yapmıştır.[1969] Ayvalık Mıntıkasında Millî Alay Kumandanı Pelitköylü Mehmed Cavid Bey, Millî Tabur Kumandanları Burhaniyeli Ali Osman Ağa, Burhaniyeli Hacı Tâlî Bey, Armutovalı (Gömeçli) Ferid Bey, Boşnak Müfrezesi Kumandanı Kâzım Ağa idi. Aylardır hazırlanan Yunan Ordusu, 22 Haziran 1920 de bütün cephelerde (Ayvalık, Soma, Akhisar, Bergama ve İvrindi Cephelerinde) genel taarruza geçti.

Ayni zamanda başlayan genel Yunan Taarruzu 28 Hazirandan sonra diğer cephelerde de direnişi kırdı. Akhisar ve Soma Cephelerinin çökmesi haberleri ve diğer cephelerden

1967 Ali Çetinkaya, Askerlik Hayatım, İş Bankası yayını, 2012, İstanbul, s. 217
1968 Zekeriya Özdemir, Adramytion'dan Efeler Toprağı Edremit'e, Edremit Belediyesi Yayını, 2000, Ankara, s. 219
1969 Zekeriya Özdemir, Adramytion'dan Efeler Toprağı Edremit'e, Edremit Belediyesi Yayını, 2000, Ankara, s. 240

gelen kötü haberler, Ayvalık Cephesi'ne ulaşınca savaşçılar arasında büyük bir psikolojik yıkıntıya yol açtı. Cepheden kaçmalar başladı. Kaymakam Seyfullah Bey emrindeki 189. Alay, bir müddet dağlarda dolaşıp gerilla savaşları yaparak esas birliklere ulaşmağa çalıştılar. Askerlerin çok büyük kısmı çevre köylerden olduğu için, köylerini, ailelerini korumak için dağıldılar. 189.Alay'da sadece subaylar ve memleketleri uzak olan bazı erat kalmıştı.

Bazı Yunancı hainlerin yol göstermesi ile pusuya düşen 189.Alay kadrosunun büyük kısmı esir edildi. Kurtulabilenler, dağdan dağa geçerek, Bursa'da esas orduya ulaşabildiler. İşgalin üçüncü günü Dalkıran Mehmet Efe Edremit'in Sığırönü Kahvesi'nde, aynı akşam İsmail Efe Burhaniye'de ihbar sonucu yakalandılar. Hainler ve işbirlikçiler, "görevlerini" yapıyorlardı! Bu hainlerden Dönme Haydar'ın önerisiyle, yaraları kanamakta olan bu iki efe Debboy yakınlarındaki Karayer denilen yerde direklere bağlandılar. Yüzlerine bal sürülerek güneşte bırakıldılar. Günlerce aç kaldılar, dövüldüler, yüzlerine tükürüldü, üzerlerine işendi, hakarete uğradılar. 10 Temmuz 1920'de bu iki efe, yargılanmak üzere İzmir Yunan Divân-ı Harbi'ne gönderildiler.

Ayvalık Cephesinden sonra oluşturulan Soma Cephesi, Akhisar Cephesi ve İvrindi Cephesi ile Yunan Ordusu on üç buçuk ay durdurulmuş ve Anadolu içlerinde kurulmakta olan Millî Ordu'ya zaman kazandırılmıştır.[1970]

Yunan ileri taarruzu ilerleyip Bandırma Yunanlıların eline geçince burada bulunan Dr. Aziz Bey esir düşmüş, Dr. Raif Eyüboğlu Bey ise alay yaveriyle İstanbul'a dönmüş ve burada milli kuvvetlere hizmet ettiği gerekçesiyle divanı harb'e verilmiş ancak beraat edince Davutpaşa'da bir seyyar hastaneye atanmıştı. Dr. Raif Eyüpoğlu Bey buna rağmen yine Hilâl-i Ahmer aracılığıyla Anadolu'ya kaçıp cepheye gitti. Dr. Aziz Ethem Göksel (1879-1942) (Sicil: 1317-11) (Prof Dr Fuat Aziz Göksel'in babası) Bey de iki yıllık esir hayatından sonra tekrar cepheye döndü. Dr. Kamil Gören ise Alay kumandanıyla Ankara'ya gitti ve daha sonra Çerkez Ethem kuvvetlerinde görev yaptı.[1971]

Çerkez Ethem kumandasındaki Kuvayi Seyyare birliklerine Ayvalık Cephesi'nden dönen Dr. Kamil Gören Bey verilmişti ve Sıhhiye Müfettişi Umumisi adı altında hizmet vermişti. Çerkez Ethem'in, "Doktor iyi ilaç yapar ve güzel de kahve pişirir," diyerek kendisine çay ve kahve pişirttiği de olmuştu.[1972] Dr. Kamil Gören ileriki yıllarda röntgen uzmanı oldu ve röntgen ışınları yüzünden lösemi hastalığına yakalanarak vefat etti. Eşi de kendisi gibi radyolog olan Dr. Saadet Gören'dir (ilk kadın radyoloğumuzdur).[1973]

Dr. Zeki Hakkı Pamir (Sonra Profesör ve General) Cebeci hastanesinde çalışırken Sağlık Bakanı Dr. Adnan Adıvar'ın emriyle 1. Kuvayi Seyyare Kumandanı Çerkez Ethem'in yanında hususi tabip olarak görevlendirildi. Dr. Zeki Hakkı Pamir 11 ay müddetle Kuvayi Seyyare ile Simav'da Şalgam Oğulları isyanının bastırılmasına iştirak etmiş ve Kütahya, Demirci cephelerinde bilfiil at üstünde vazife görmüştür. Çerkez Ethem'in hususi doktoru iken isyan çıkarmaya çalışan Manastırlı Yüzbaşı Halil'i (Bu zat daha sonra

1970 Aydın Ayhan, Ayvalık Cephesi, basılmamış makale
1971 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, s 384
1972 Kemal Özbay, a.g.e. s 386
1973 Mahmut Gürgan, İlk Röntgen Şehitlerimiz, Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 115, 120

İstiklâl Mahkemesi kararıyla idam edilmiş) önlemek için canı pahasına mücadele etti. Çerkez Ethem Milli Kuvvetlerle çatışmaya girip Yunanlılara katılmadan önce Dr. Zeki Hakkı'yı çağırtıp yaptığı hizmetler için teşekkür etmiş, veda ederken 5 Ocak 1921'de eline bir kese altın tutuşturmuştu.[1974] Dr. Zeki Hakkı Pamir (1897-1955) Kuvayi Seyyare kumandanlığının kaldırılması üzerine Cenup Cephesi Kumandanlığı karagah tabipliği ile birlikte Konya'da Süvari Alayı Baştabipliğini yapmıştı. İstiklâl Savaşı'na katıldığı için kırmızı şeritli İstiklâl Madalyasını 1926'da almıştır.

Dr. Nüzhet Atav'da (1885-1978) Kuvayi Seyyare'de Dr. Zeki Hakkı Pamir ile birlikte mücadele etti. Daha sonra KBB profesörü oldu.[1975]

Bursa-Yenişehir civarında Yunanlılarla çarpışan Sarı Efe Edip kuvvetlerinde hekim yoktu. Büyük zorluklarla Bursa'dan bu birliğe katılan Tıbbiye öğrencisi Nurettin (Otmar Savcı) (1902-1973, Radyoloji Uzmanı, Türk tabipler birliği Merkez Konseyi Üyesi, Halk Sağlığı üzerine büyük çalışmaları olmuştur, ilk atletlerimizdendir) Yenişehir'den itibaren bu kuvvetlerle birlikte Eşme ve Uşak taraflarında bir süre hekimlik yaptı.[1976] Daha sonra Ankara Cebeci hastanesinde Sıhhiye çavuşu olarak çalıştı. Bir müddet Sivas'taki Darülistihzarında çalıştıktan sonra tahsiline devam etmek için tıbbiye döndü ve 1924 yılında üsteğmen olarak mezun oldu.[1977]

Sarı Efe Edip (emekli jandarma yüzbaşısı) nın oluşturduğu milli kuvvet içinde Yüzbaşı Sait Bey, Çopur Hilmi ve Veteriner Albay Rasim'den başka makineli tüfek komutanlığı yapan çocuk denilecek yaşta olan Mustafa Sakarya vardı. Mustafa Sakarya Sarı Efe Edip kuvvetleriyle birlikte 22 Ağustos 1920 günü Bolu'ya gelmiş katılmış ve Sakarya Savaşı'na iştirak etmiştir.[1978] Ahmet oğlu Mustafa Sakarya daha sonra Askeri Tıbbiye'ye girdi (okul numarası 3'tür) ve 3. sınıfta iken İstiklâl Savaşı'ndaki görevi nedeniyle TBMM'nin 24.5.1926 günü verilen kararıyla kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi. Tıbbiyeyi bitirdikten sonra Dr. Mim Kemal'in yanında ihtisas yaparak operatör olmuştur. Dr. Mustafa Sakarya 1901 yılında Tire'de doğdu. İstanbul Tıp Fakültesi'nde Askeri Tıbbiyede okudu ve Gülhane'de Dr. Mim Kemal yanında genel cerrahi ihtisası yaptı. 1938'de John Hophins Üniversitesinde meşhur beyin cerrahı Dr. Walter E. Dandy'nin kliniğine gönderilmiş ve burada 9 ay nöroşirurji eğitimi almıştır. Ancak dönüşünde Sarıkamış Askeri hastanesine tayin edildi. Dr. Mustafa Sakarya (Sicil No. 1926-25) 1933-1935 yılları arasında Siirt Askeri hastanesinde çalıştı. Askeriyeden emekli olunca İzmir Devlet Hastanesinde genel cerrah olarak çalıştı. 1988'de İzmir'de vefat etti.[1979]

Balıkesir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Soma mıntıkası tabibi olarak görev yapan Dr. Necip Aydın (1894-?), İzmir'in işgal edildiğini öğrenir öğrenmez 1919'da Anadolu'ya ge-

1974 Haldun Derin, Çankaya Özel kalemini Anımsarken, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, İstanbul, s. 149
1975 İrfan Titiz, Gülhane İç Hastalıkları Klinikleri Tarihi, Ankara Üniversitesi Tıp fakültesi Yayını, Ankara, 1960, s. 106-109
1976 Kemal Özbay, a.g.e. s 385
1977 Fethi Erden s. 194
1978 Şerif Güralp, Kurtuluş Savaşı'nın İç Yüzü, Bir Albayın anıları, Güncel Yayıncılık, 2. Basım, 2002 İstanbul, s. 78
1979 Sait Naderi, Mustafa Sakarya (1901-1988): Turkish Fellow of Dr. Walter E. Dandy, Vol. 55, No: 5, Kasım 2004, 1205 Neurosurgery, s. 1205-1209

çip Soma'ya gelmiş ve göreve burada devam etmişti.[1980] Necip Aydın Askeri Tıbbiye'den 1918 yılında mezun olunca gönüllü olarak Kafkasya'ya gitmiş, Gümrü Hastanesinde çalışmıştır. Oradan Soma mıntıkasına gelmiştir. Zaferden sonra Askeri Tıbbiye müzakereciliğini 6 yıl yapmış 1926'da askeriyeden ayrılmış ve 1930 yılında Aydın Memleket hastanesinde röntgen uzmanı ve Başhekim olarak çalışmıştır.[1981]

Çerkes Ethem Salihli cephesine geldiğinde bütün müfrezeler 23. Tümen Kumandanı Yarbay Ömer Lütfi (Ergoşa) Bey'e, 23 Tümen ise 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker'e bağlıydı. Akhisar bölgesi ise 61. Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey'in emrinde idi. 23. Tümen Baştabibi Dr. Ali Osman Onbulak bu tümenle birlikte Salihli'ye kadar gitti. Dr. Ali Osman Onbulak'tan önce 23. Tümen Baştabipliğini Dr. Kutsi Esencan yapmıştı. Kutsi Esencan ise Tavşancıl'da bir alay başhekimliği, Bağcecik, Eşme, Adapazarı, Tekirdağ Çorlu Askeri hastane başhekimlikleri yaptı.[1982]

Seferihisar'da Hükümet tabipliği yapan Salih Tezcaner (1893-1976) İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden 5 ay sonra Salihli'deki Milli Alay'a katılmıştır. Salih Tezcaner buradaki görevinden sonra bazı askeri birliklerde hizmet ettikten sonra 23. Tümen Sıhhiye bölük Baştabibi iken TBMM kararıyla rütbesi üstün başarıları nedeniyle binbaşılığa yükseltilmiştir. 1923'de terhis olduktan sonra Ilgın Hükümet tabipliği, Elazığ Sağlık Müdürlüğü, Sağlık Bakanlığı Neşriyat Şube Müdürlüğü ve Zat İşleri ve Sicil Müdürlüğü görevleri yapmıştır. 1948'de Danıştay üyeliğine atanmıştır. Ankara Tabip Odası'na 4 yıl başkanlık yapmıştır. Kırmızı şeritli İstiklâl madalyası vardır.[1983]

Dr. Ali Osman (Onbulak) İstanbul'dan trenle Afyon'a 10 Eylül 1919 günü gelerek o zamanlar kumandanlığını Ömer Lütfü (Ergoşa) Bey'in yaptığı 23. Tümen Baştabipliği görevine başladı. Daha sonra bu tümenle birlikte Kurtuluş Savaşı'nda Alaşehir tarafında görev yaptı. Buradan Kayseri Yurt İçi Asker Alma Bölge komutanlığı Başhekimliğine (o günkü adıyla Ahzı Asker Dairesi Kalem Reisliği Baştabipliği), Konya Harp Tarihi Encümeninde ve son olarak Milli Savunma Bakanlığı Harp Tarihi Başkanlığına tayin oldu. 1930 yılında emekli oldu. On tane çocuğu olduğu için soyadını Onbulak olarak aldı. O zamanlar yayınlanan Muhit mecmuasında Dr. Ali Osman Onbulak'ın arkadaşı Prof. Ahmet Cevat Emre tarafından "On Çocuklu Mesut Bir Aile" adıyla bir makale yayınlandı. Atatürk makaleyi okuyunca Dr. Ali Osman Onbulak ile sonraki yıllarda Çankaya Köşk'ünde Dr. Ahmet Cevat Emre ile birlikte yemek yedi. 1944 yılında vefat etti.[1984]

Gönen'in kurtuluşunu sağlayan Dr. Numan Müfrezesi ve efeleri tedavi eden Bigalı Dr. Muammer Kuralay

Demirci Kaymakamı İbrahim Etem Akıncı Bey'in (Kurtuluş sonrası Ayvalık Kaymakamı olmuştur) kurduğu "Akıncı Müfrezeleri" Milli Mücadele'de önemli roller oynamışlardır. Bu müfrezelerden birisi de önceleri eşkıyalık yapan ancak sonra Milli Kuv-

1980 Dr. Kemal Özbay, Cilt 1, s. 385
1981 Fethi Erden a.g.e., s. 30
1982 Fethi Erden s. 93
1983 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, İstanbul, s. 221
1984 Sermet Onbulak, Operatör Doktor Albay Ali Osman Onbulak ve Ailesinin Hayat Öyküsü, TTV Yayınları, 2011 İstanbul, s. 135,138

vetlere katılan Altıparmak Nuri Efe'nin kurduğu "Altıparmak Çetesi veya Müfrezesi" isimli müfrezedir. Bu müfrezenin ve tüm müfrezelerin kumandanlığını Gönen'in kurtuluşu sırasında Doktor Numan Bey yapmış ve 6 Eylül 1922'de Gönen Yunan işgalinden kurtulmuştur. Daha önce yapılan teşkilatlanmaya göre Gönen Yıldırım Müfrezesini Şamlı'dan 200 atlı ile Karamurat Efe takviye edecek ve bütün kuvvetlerin kumandanlığını da Doktor Numan Bey yapacaktır. Numan Bey'de Balya'yı kurtarmakla görevli Kasım Efe'ye bağlı olacaktı. Doktor Numan Bey, Şamlı'dan Kara Murat Efe ve müfrezesiyle Susurluk üzerinden Gönen'e geldi. Buradaki müfrezeleri kumandasına aldıktan sonra Gönen'deki Yunan birliğine karşı saldırıya geçti. 5 Eylül Salı günü gündüz saat onda başlayan çarpışmalar, gece saat sekize (alaturka saat) kadar devam etti. Binbaşı Drago kumandasındaki Yunan birlikleri daha fazla dayanamayarak teslim olur. On saat devam eden çarpışmalarda düşman askerlerinden 150'si öldürülmüş ve 170'i de esir edilmişti. Milli Müfreze'den ise bir şehit bir de yaralı vardı. Ayrıca düşmandan kırk yedi sandık Alman, kırk beş sandık Osmanlı ve yirmi sandık dokuzlu cephane, on altı sandık tüfek bombası, on iki sandık el bombası ve birçok silah ele geçirilmişti. Gönen böylece kendi evlatları tarafından 6 Eylül 1922 günü kurtarılmıştı.[1985]

Dr. Numan Bey 7-8/ Eylül 1922'de Balya'yı kurtaran Müfreze ve İnzibat Kumandanı Kasım Bey'e Gönen'de giriştiği savaşa ait şu telgrafı göndermiştir.[1986]

"Balya İnzibat Kumandanlığı Cânib-i Âlisi'ne...

Madde 1- Mâh-ı hâlin beşinci Salı günü akşam saat dokuzda Gönen işgâl edilmek üzere Balcı Karyesi'nde tahaşşüd eden (toplanan) Altıparmak Nuri, Bacak Hasan, Kürt Hasan, Süleymanlı Ahmet, Yüzbaşı Mevlüt, Karadağlı Hurşit Efe'lerin çeteleri umûmiyetle tahrik edilmiş ve Gönen dört cihetten abluka edildiği esnâda kasabanın Hıristiyan ve Çerkes mahallelerinden ateş açılmış, bunun üzerine mezkûr mahallâta karşı Harb vaziyeti alınarak gündüz saat ondan itibaren gece saat sekize kadar harbe devam edilmiş ve mezkûr mahaller on saatte sukût ettirilmiştir.

Madde 2- Düşmandan 150 maktûl (ölü), 170 esir vardır.

Madde 3- İşbu ateşi açanlar kasabada bulunan asker ve başıbozuk Hıristiyan ve Çerkesler'den ibarettir.

Madde 4- Gönen'in yerli ahâlisi bu hususta son derece fedâkârlık göstermiştir.

Madde 5- Süleymanlı Ahmet Ağa müfrezesinden bir nefer yaralı ve bir nefer şehit vardır.

Madde 6- Bugün ise mezkûr çetelerden Altıparmak Nuri ve Süleymanlı Ahmet, Yüzbaşı Mevlût Efeler Manyas tarîkiyle Karacabey istikâmetine hareket etmişlerdir. Kürt Hasan, Bacak Hasan, Karadağlı Hurşit Efe'ler, Aydıncık (Edincik) tarîkiyle Bandırma ve Erdek istikâmetine gitmişlerdir. Ve bendenizi dahi tefrik ettikleri yüz neferle Balya henüz işgâl edilmediğinden işgâli hususunda göndermişlerse de zâtıâliniz.in burayı teşrifiyle burada bendenizce bir iş kalmadığından yarın hareket etmek üzereyim.

Madde 7- Ba'demâ Ordu'dan vürûd edecek emirleri bizlere tebliğ ve o yolda hareket

1985 Aydın Ayhan, İşgal Yıllarında Balıkesir Çevresi ve Gönen, Kurtuluş Savaşı'nda Gönen ve Çevresi, Gönen Belediyesi Yayını, 1998 s. 33-36

1986 İbrahim Ethem Akıncı, Demirci Akıncıları, Türk tarih Kurumu yayını, 3. Baskı, 2009 Ankara, s. 360, 361

edilmek üzere irtibat te'sîsini istirhâm ederim.

Madde 8- Balya'dan irtibat için, Deliler, Arpacık ve Fındıklı, Şibli tarîkıyle Gönen'e gönderilmesi mütemennâdır efendim. 7-8/9/338 (1920)

Doktor Nûman"

Balıkesirli Tarihçi Sayın Aydın Ayhan'dan 12.11.2012 günü aldığım bilgiye göre Dr. Numan Bey Bandırmalı olup kurtuluştan sonra Bandırma'da çalışmış. 1.Dünya Savaşı yıllarında ise "Teşkilat-ı Mahsusa" için görev yapmış.

Akıncı Müfrezelerinde görev yapan Edincikli Pıtır Hüseyin Efe anılarında müfrezelerin yaralanması durumunda Bigalı Dr. Muammer (Kuralay) Bey'in kendilerine yardım ettiğini ve tedavi ettiğini belirtmiştir. Dr. Muammer Kuralay Biga'da daha sonraları Belediye başkanlığı yapmıştır.[1987]

Gönen'de tutuklanan ve kaçan Dr. Faik Gürbaş

Dr. Faik Gürbaş 1920 yılında Gönen'de çalışıyordu. 1921'de Yunanlılar tarafından siyasi tutuklu olarak Bandırma'da hapsedilmiş ve kalebent bulunduğu sırada kaçarak Orduya katılmış ve Milli Mücadele'de tabur tabipliği yapmıştır. Terhis olduktan sonra Bandırma'da serbest tabiplik yapan Dr. Faik Gürbaş 1940-1942 yılları arasında Bandırma Belediye Başkanlığı görevinde bulundu.[1988]

Maraş Savunması'nda Şehit Dr. Mustafa Bey ve Kardeşi Eczacı Ömer Lütfi (Köker)

22 Şubat 1919'da İngiliz kuvvetleri Maraş'a geldi. Ermeniler Trasanta rahiplerinin bandosu ve ellerinde çiçek buketleri olduğu halde hükümet caddesinden geçerek, şehrin güneyinde Şeyhadil denilen mevkiin ilerisinde İngiliz kuvvetleri ve beraberindeki Ermenileri karşıladılar. İngiliz kuvvetleri Amerikan Koleji civarında karargâhlarını kurdular. Daha sonra bir İngiliz subayı hükümete giderek mütareke hükümleri gereğince güvenliği sağlamak için Maraş'ı işgal ettiklerini bildirdi.[1989]

Fransızlar Adana işgalinden sonra ilerleyerek Maraş'a doğru gelmekteydi. Fransızlar Maraş'a gelmeden iki gün önce 15 Ekim 1919 günü Dr. Mustafa (Köker) Bey Ulu Cami'de ikindi namazında düşmanın bugün yarın geleceğini, Adana'da olduğu gibi Maraş'ta da halka işkence yapacağını buna karşı durmak için halkın silahlanmasını ve teşkilatlanmasını önerdi. Yapılan mitingde Ermenilerin Osmaniye, Dörtyol, Bahçe ve Adana'da yaptıkları mezalim anlatıldı. Doktor Mustafa tarafından hazırlanan telgraf ahaliye okunarak tasvibi alındı. Telgraf imzalanarak İstanbul Hariciye Nezareti vasıtasıyla İngiliz ve Amerikan temsilciliklerinden "Sulh yapılıncaya kadar Maraş işgal altında kalacaksa İngiliz işgalinin devamı istirham edildi".

Dr. Mustafa'nın önerisi üzerine Maraş'ın kuzeyinde işe başlamak ve yavaş yavaş gü-

1987 Nesimi Yazıcı, Millî Mücadelede Bir Mücahit Veya Pıtır Hüseyin Efe'nin Anıları Ankara Üniversitesi Türk Inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu dergisi s. 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 175-206

1988 Fethi Erden s. 112

1989 Yaşar Büyükoğlu, Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu Anadolu, Ekin Yayınları, 2012, Bursa, s. 27

neye doğru teşkilatı genişletmek amacıyla; Dr. Mustafa (Köker), kardeşi Eczacı Ömer Lütfi (Köker), Kadılardan Ziya, Katipzade Mehmet, Emir Mahmut zade Habib, Kocabaş Ömer Elbistan'a gittiler. Önce Bertiz'in Başdervişli köyüne vardılar. Gece orada kaldıktan sonra ertesi gün Elbistan'a ulaştılar. Güney cephesindeki gelişmeleri yakından izleyen Mustafa Kemal Paşa Maraş ve Antep'te halkı teşkilatlandırmak için Yüzbaşı Kılıç Ali Bey'i ve Süvari Yüzbaşısı Yörük Selim Bey'i görevlendirdi ve onlar Elbistan'a geldiler. Maraş Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Elbistan'da kuruldu. Merkez idare heyetine Maraşlı üyeler seçilerek çalışmalarına başladı. Binbaşı Ali ile merkez heyeti üyeleri, Elbistan ve Maraş'ın kuzeyindeki köyleri silahlandırdılar ve Maraş'ın içine yine bu şehirden gelen beşer onar kişilik kafileler ile silah ve cephane gönderdiler. Yapılan görev taksimine göre Kılıç Ali Bey Pazarcık'ta karargâhını kurarak halkı teşkilatlandıracak, Fransızların Antep'teki birliklerinin Maraş'taki birlikleri takviye etmelerine engel olacak ve İslahiye Türkoğlu üzerinden Maraş'a intikal edecek Fransızların yolunu kapayacaktı. Yüzbaşı Yörük Selim Bey ise Fransızların Maraş üzerinden İç Anadolu'ya doğru ilerlemelerine engel olmak için Göksun'da teşkilatlanacaktı.

Ayrıca gerektiğinde Maraş içindeki muharebelere katılacaklardı. Eczacı Ömer Lütfi (Köker) Bey ve arkadaşları Bertiz köylerinde teşkilatlanacak ve Pazarcık'tan gelecek kuvvetlerle Eloğlu bölgesinde düşmanın Adana ve İslâhiye'den takviye kuvvetleri almasına engel olacaktı.

29 Ekim 1919 Çarşamba günü Fransız öncü kuvvetleri Yüzbaşı Julie komutasında Maraş'a geldi. 30 Ekim Perşembe günü de De Fontzine komutasında 1000 Fransız ve 500 Cezayir asıllı asker ile Fransız askeri elbisesi giymiş 400 Ermeni Maraş'ı işgal etmeye başladılar. Maraş'ta bulunan Ermeniler Fransız işgal ordusunu coşkun gösterilerle karşıladılar. İşgalci Fransızlara çiçek buketleri sunularak "Yaşasın Fransızlar ve Ermeniler, Kahrolsun Türkler" diye bağıran Ermeniler taşkınlık ve çılgınlıklar gösterdiler. 30 Ekim günü İngilizler yönetimi Fransızlara devretti. Fransızların Maraş ve çevresini işgali İstanbul'da mitingler yapılarak protesto edildi. Maraş halkının da yaptığı mitingle işgal protesto edildi. İngiliz ve Fransız komutanlıklarına telgraflar çekildi.

31 Ekim 1919 günü yerli Ermeniler Fransız askerleriyle birlikte şehri dolaşıyor ve önlerine gelen Türklere hakaretler ederek saldırılarda bulunuyorlardı. Bir grup Fransız Askeri de hükümet konağındaki nöbetçi askere sataştı, devleti küçültücü ve tahrik edici sözler söyledi, nöbetçiden fuhuşhaneyi göstermesini istedi. Oradan geçmekte olan bir posta dağıtıcısını da dövdü. Bütün bu haberler şehre yayılıyor, patlamaya hazır Türklerin nefret ve kinini arttırarak, sabırlarını taşırıyordu. İkindi üzeri bir grup Fransız askeri ve Ermeni kışlalarına dönüyorlardı. O sırada Uzunoluk Hamamı'ndan çıkmış ve evlerine gitmekte olan Maraşlı kadınları gören işgalcilerden biri onlara yaklaşarak *"Burası artık Türklerin değildir. Fransız memleketinde peçeyle gezilmez"* diyerek kadının peçesini açtı. Peçesi açılan kadın olayın şokuyla bayılınca diğer kadınlarda feryada başladılar. Hamamın yakınındaki Kel Hacı'nın kahvesinde bulunan Maraşlılar olay yerine gelerek Ermenilere uyarılarda bulundular. Fakat bunları dinleyen olmadı. Bunun üzerine çakmakçı Said ve Gaffar Kabuloğlu Osman hanımları işgalcilerin elinden almak isterken dipçik ve kurşunla ağır yaralandılar. Bu sırada civarda küçük bir dükkânda süt satan ve olay-

ları soğukkanlılıkla seyreden Sütçü İmam tabancasını alarak olay yerine geldi. Silahını kadınların peçesini açan ve Çakmakçı Said'i yaralayan Ermeni'nin üzerine doğrultarak ateşledi. Kurşun isabet eden Ermeni yere düştü diğerleri ise kaçtılar. Maraş'ta düşmana sıkılan bu ilk kurşun Sütçü İmam tarafından atılmıştı. Bu olayda Çakmakçı Said şehit düşmüş yaralanan Ermeni ise ölmüştü 1 Kasım 1919 tarihinde ölen Ermeni için büyük bir cenaze töreni düzenlendi. Olay yerine İngiliz ve Fransız askerleri yetişti. Sütçü İmam ise Nalbant Bekir'den aldığı bir atla Bertiz'in Ağabeyli köyünde bulunan Beyazıt oğlu Muharrem Bey'in yanına gitti. Ermenilerin ve Fransızların bütün çabalarına rağmen Sütçü İmam bulunamadı. Ancak olayın intikamını almak isteyen Ermeniler sağa sola ateş ederek Zülfikar Çavuş oğlu Hüseyin'i şehit ettiler.[1990]

1 Kasım 1919 Cumartesi günü Ermenilerin kurtarıcı olarak karşıladığı ve büyük şenlikler yaptığı İngilizler Maraş'ı terk ederek Antep'e çekildiler. Sütçü İmam'ın yaraladığı Ermeni'nin ölmesiyle Fransız-Ermeni işbirliği arttı.

Bu arada Osmaniye Valisi olan Andre, Maraş'a vali olarak atandı ve Vali Yüzbaşı Andre 26 Kasım 1919 Çarşamba günü Ermenilerin düzenlediği parlak bir törenle Maraş'a geldi. Yanında Osmaniye havalisi ahalisinden bol maaş vererek kandırdıkları Türklerden oluşan 150 kişilik "Fransız Jandarma Milisleri" ismini verdikleri jandarmalarla geldi. Bazı Türkler Fransız Jandarması olmuş ve kendi ülkesini işgal edenlere para karşılığı yardımcı oluyordu. Bu süvarilerin tabur komutanı Binbaşı Sıtkı, Bölük Komutanı Amasyalı Yüzbaşı Mithat, Takım Komutanı Teğmen Kenan'dı. Ermeniler önceden hazırladıkları büyük bir Fransız bayrağını açarak *"Yaşasın Fransa, yaşasın Ermenistan, kahrolsun Türkler"* gibi naralar atarak, Valiyi şehre getirdiler. Bu hareketler karşısında Türklerin endişesi bir kat daha artmıştı.

28 Kasım 1919 Cuma sabahı Maraş kale burcunda Türk bayrağı kaldırılmıştı. Bu durum Maraşlıları büyük bir endişeye sevk etti. İşgalcilere karşı nefretleri arttı. Cuma namazı sonrası halk birikerek Maraş Kalesine gitti ve bayrağı yerine taktı.[1991]

Fransızların artık rahat vermeyeceğini anlayan Maraşlılar teşkilatlanmaya başladılar. 29 Kasım 1919 günü Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş oldu. Bir süre sonra Heyet Başkanlığı'na Arslan Bey getirildi. Merkez Heyeti yönetimi kolaylaştırmak için şehri on bölgeye ayırdı.[1992] Her bölgenin bir de yönetim kurulu vardı.

Yüzbaşı Andre, 3 Aralık 1919 günü Maraş'tan ayrıldı. Maraş, Antep, Şanlıurfa Fransız kuvvetleri komutanlığına atanan General Querette, 15 Aralık 1919'da Maraş'a geldiğinde şehrin ileri gelenlerini hükümet konağına çağırarak bir toplantı yaptı. 6 Ocak 1920 de bu defa 1500 kişilik bir kuvvetle tekrar geldi ve şehrin ileri gelenlerini toplayarak memleketin korunması işini kendi üzerine aldığını ve Pazarcık'ta faaliyet gösteren Kılıç Ali'nin yakalanarak teslim edilmesini istedi. Amaçlarının Maraşlılara yardım olduğunu kendilerine zorluk çıkarılmaması yolunda sözler söyledi. Orada bulunan Refet Hoca:

"Kumandan Bey, himayeden medeniyetten bahsediyorsunuz, fakat kötülükler yaptırıyor-

1990 Yaşar Büyükoğlu, a.g.e., s. 87,88
1991 Yaşar Büyükoğlu, a.g.e., 90-92
1992 Yaşar Büyükoğlu, a.g.e., 44,45

sunuz. Kadınlara taarruz edildi. Sebepsiz ve sonuçsuz olarak birçok canlara kıyıldı. Ermenileri silahlandırıyorsunuz. Bu kadar işleri yapmaya iktidarımız yetişiyor, eşkıya başı dediğiniz adamı tutamıyorsunuz..." dedi.

Yine aynı toplantıda bulunan Şeyh Ali Sezai Efendi, Fransız kuvvetlerinin günden güne artmasının ve Ermenilerin şımarık hareketlerine göz yumulmasının üzüntü ile karşılandığını, dolayısıyla hiçbir yabancı yardımını kabul etmeyeceklerini belirtti. Bu konuşmaya kızan General daha ileri gidemeden toplantıya son verdi. 5 Ocak 1920 günü bir Fransız birliği Islahiye'ye giderken Muallim Hayrullah'ın 60 kişilik müfrezesi tarafından bozguna uğratıldı ve 30 asker esir alındı.

7 Ocak 1920'de Maraş'a gelmekte olan bir Fransız taburu Ceceli köyü civarında yine Muallim Hayrullah ve Benli Ökkeş Kuva-yı Milliye grubu tarafından bozguna uğratıldı. Bunun üzerine Fransızlar destek kuvvet gönderince Eloğlu (Türkoğlu) bölgesinde şiddetli çatışmalar yaşandı. Muallim Hayrullah Bey yaralandı ve Antep'e götürüldü. Orada Dr. Mecit Barlas tedavi ettiyse de şehit oldu. Bunun arkasından 13 Ocak 1920 de Araptar köyü çarpışması ve 19 Ocak 1920 de Harabe çarpışmaları oldu. Bu çarpışmalarda 50 Fransız askeri öldürüldü, 50 si esir alındı. Bu sırada 3. Kolordu Kumandanlığı Elbistan'a silah ve cephane sevk etti.

Bu sırada Maraş Kuva-yı Milliyesine yardıma gelen Doktor Mustafa, Eczacı Ömer Lütfi (Köker) ve Ökkeş Beyler kumandasındaki bir Türk kuvveti şehrin kuzeyinde Yumurtatepe'deki Fransız kuvvetlerine baskın düzenledilerse de arazinin çıplak oluşu ve Fransızların şiddetli makinalı tüfek ateşi karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. Maraş şehir dışında yaşanan çatışmaların şehir içinde de başlaması an meselesiydi.

20 Ocak 1920 günü General Querette şehrin ileri gelenlerini ve memurlarını son defa olarak toplantıya çağırdı ve onlardan galeyan halinde olan halkı yatıştırmalarını istedi. Toplantıya katılanların bir kısmının karargâhta tutulması ve tutuklanması halkın heyecanını büsbütün arttırdı ve savaşın başlamasını kaçınılmaz hale getirdi. Fransızlar tarafından atılan kurşunla bir Türk jandarmasının yaralanması ve hükümete doğru ilerlemekte olan bir Fransız birliğine, Türkler tarafından ateş açılmasıyla Maraş şehir içinde 21 Ocak 1920 günü 22 gün sürecek olan savaş başladı.

Savaşın ilk günü, silahlar patlar patlamaz, Fransızlar şehrin her tarafını makineli tüfek ateşiyle taradılar. Toplar, Ahır Dağı'nı ve çevrede bulunan yolları dövmeye başladı. Daha evvel kararlaştırılan parola gereğince her mahallede birer el silah atıldı. Mustafa Kemal Paşa tarafından desteklenen Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Arslan Bey, savaşın başladığını ilan eden bir beyanname yayınladı. Merkez Heyeti'nin (Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) karargâhı Bayezitli Mahallesi'nde Hükümet Konağı civarındaki Kâtip Zade Mehmet Efendi'nin evinin alt katıydı. Arslan Bey harekâtı buradan yönetti. Harbin başlaması üzerine silah ve yardım temin etmek için şehir dışında bulunan bazı Maraşlılar ve Doktor Mustafa Bey derhal şehre dönerek çeteleriyle birlikte mücadeleye katıldılar.

Maraş savunması sırasında Doktor Mustafa, Merkez Hekimi Hilmi ve Murat Beyler yaralıları tedavi ettiler. Sivas'tan gelen Yüzbaşı Doktor Haldun, Kılıç Ali Bey'in kolunda hizmet etti. İlaç ve sair tedavi malzemesi Maraş'ın mevcut eczanelerinden temin edildi

Sivas ve diğer merkezlerle haberleşmenin daha sağlıklı yapılabilmesi için Merkez Heyeti'nin emriyle telgraf merkezi, Sarıçukur mevkiinden Bertiz'in Maksutlu Köyü'ne taşındı. Bertiz'den İncebel'e inen Cineviz Mustafa ve Eczacı Ömer Lütfi Bey (Köker) emrindeki çeteler, şehrin kuzeyi ve batı yönündeki Fransız kuvvetleriyle savaşın sonuna kadar savaştılar

23 Ocak 1920 Cuma günü Antep'ten Maraş'a gelmekte olan bir Fransız kolu Şeyh Adil mevkiinde Türk çeteleri tarafından pusuya düşürüldü. Komutanları ve birçoğu çatışma sırasında öldürüldü, on iki kişi de esir alındı. Pazarcık Kuva-i Milliye'sini yöneten Kılıç Ali Bey'de emrindeki arkadaşları ile birlikte Pazarcık'tan Harabe üzerinden Kahramanmaraş'a gelerek yönetimi devraldı. Halkın moralini yükseltmek için bir beyanname yayınladı. Fransızlar bu durum karşısında şaşkına döndüler. Kahramanmaraşlılar'ın bu tutumları karşısında çaresiz kalmalarını anlayınca daha önce tutukladıkları Mutasarrıf vekili Cevdet Bey'i salıverdiler.

1 Şubat'ta General Querette, Maraş'ta bomba ve mitralyöz ateşine devam ettirdi. Atılan mitralyöz ve bombalarla şehrin bazı mahalleleri harabe haline döndü. Ateş altında kalan suçsuz çocuk, kadın ve yaşlılar katledildi.

6 Şubat 1920'de Bertiz ve Yenicekale çeteleri düşman kışlasını kuşatarak ablukaya aldılar. Bu sırada üsteğmen Hamdi Efendi ve süvari bölüğü komutanı Kamil Bey de şehre geldiler. Tuzhan, Türklerin eline geçti. Hırlak Avadisin evi Millîş Nuri tarafından yakıldı. Milis Nuri'de Ermenilerle savaşırken şehit edildi.

7 Şubat 1920 günü Albay Normand komutasındaki 300 kişilik Fransız birliği yardım için Erkenez çayı kenarına gelerek karargâh kurdular. Yanlarında getirdikleri 4 adet topla şehri bombalamaya başladılar. Bir yandan da Mercimektepe'den şehri bombalamayı sürdürüyorlardı. Şehir tamamen iki top ateşi arasında kalmıştı. Diğer yandan da Fransız Askeri Kışlasından da destek sağlanıyordu. İslahiye'den gelen Fransız Birliği'ne Yörük Selim Bey ve müfrezelerinin karşı koymalarına rağmen, Fransızlar pek etkilenmediler. İki ateş arasında kalan Kahramanmaraşlılar, çocukları ve hastaları çevre köylere taşımaya başladılar. Halk dilinde bu duruma "kaç kaç" diye söylenir. Maraş Müdafaa Hukuk Reisi Arslan Bey, geri çekilmenin şehirde büyük bir katliama sebebiyet vereceğini ve yolun Sivas'a kadar açılmasına sebebiyet vereceğini söyleyerek, direnmenin devam etmesini ısrarla söyledi.

9 Şubat 1920 günü Fransızlar şehri aralıklarla tekrar bombalamaya başladılar. Şehrin çok yerini yakıp yıktılar. Şehirdeki halk arasında açlık ve kıtlık tehlikesi de baş göstermeye başladı. Kılıç Ali Bey ve emrindeki çeteler Kümbet Kilisesi'ni ele geçirerek, Ermenilerin bazılarını da esir aldılar.

10 Şubat 1920'de Normand kumandasındaki Fransız birlikler Mercimek tepeyi alınca buradan Müslümanların yaşadığı mahalleleri top ateşine tutarak ağır kayıplar verdirdi. Bunun üzerine halk arasında yılgınlık ortaya çıktı. Birçok ev halkı güvenlik için şehirden ayrılarak komşu yerleşim yerlerine gitti. Ermeniler bu fırsattan faydalanarak Türk evlerini yağmaladılar ve bazı Müslümanları da şehit ettiler. Gelişmeleri aleyhlerine gören şehrin ileri gelenleri Dr. Mustafa'yı düşmanla görüşüp anlaşmak için buluşmaya zorladılar. 10

Şubat akşamı Doktor Mustafa, yanında emir eri olduğu halde, Amerikan Koleji'ne gelerek (bazı yayınlarda Alman hastanesi) General Querette, Amerikalı Dr. Wilson ve Fransız subaylar aralarında uzun müzakereler yapıldıktan sonra Albay Thibault, Dr. Mustafa'ya ateşkes şartlarını belirten bir yazı verdi. Bu arada General Querette, maiyetindeki askerlerle birlikte Maraş'tan ayrılma hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyordu. Görüşmeden sonra Dr. Mustafa geri dönüşünde emir eri ile birlikte Ermeniler tarafından Alman Hastanesi yakınında pusuya düşürülerek şehit edildi. Dr. Mustafa, elinde barış bayrağı ve yanında barış metnini taşırken suikast sonucu alnından aldığı iki kurşun la şehit edilmişti. Boş olarak bulunan kovanların biri Fransız diğeri ise Türk silahlarına ait olduğu tespit edildi. Boş kovanın ait olduğu bu silahın savaş sırasında Ermeniler tarafından Türklerden alındığı tahmin edilmektedir. Dr. Mustafa'yı Ermeniler suikastla öldürmüştür. Sebebi ise Ermenilerin Fransızların Maraş'tan çekileceği haberinin yayılmasını istememeleriydi. Doktor Mustafa'nın şehit edilmesi, şehrin hemen her yanında anında duyuruldu. Doktor Mustafa'nın şehit edilmesi haberi Fransızlar ve Ermeniler arasında adeta bir şok etkisi yaptı ve büyük bir panik yaşandı. Çünkü Kahramanmaraşlıların son anda topyekûn Fransızlar ve Ermeniler üzerine yürüyerek her an büyük bir katliam yapabileceklerinden çekinmeye başladılar. Doktor Mustafa, Kahramanmaraşlıların o anda lideri ve en sevilen kişilerin başında geliyordu.[1993]

11 Şubat 1920 gecesi Fransızlar ve Ermeniler birden ateş keserek kaçma hazırlığı yaptılar. Aynı gece kim tarafından ateşe verildiği henüz kesin olarak bilinmemekle birlikte, Fransız askeri kışlası yanmaya başladı. Bununla birlikte içindeki cephaneler de ateş alarak yanmaya ve patlamaya başladı. Gece yarısı apar topar kaçmaya başladılar. Bu sırada Kahramanmaraşlılar da ışıkları söndürerek her an bir baskın olabileceğini düşünüyorlardı. Nitekim sabaha karşı Fransız ve Ermeniler, bazı evleri ateşe vererek kaçmaya başladılar. Bunun üzerine bıçağını, baltasını, tabancasını, kazma ve küreğini kapan Kahramanmaraşlılar bunların peşlerini bırakmadılar.

Bu arada Querette ile görüşmeye fırsat bulamayan Albay Normand, birliklerini İslahiye istikametine doğru çekti.[1994] Diğer Fransız ve Ermeni askerleri de gece vakti gizlice şehirden çekildiler. Giderken ses çıkarıp duyulmasın diye atlarının ayaklarına keçe bağladılar.

12 Şubat 1920 günü sabaha karşı, şehir Fransızlardan ve Ermeniler'den tamamen temizlendi. Fransızlar İslahiye'ye kadar kaçtılar. Kaçamayan ve yakalanan 100 civarındaki Ermeni ve Fransız da Türkler tarafından esir edildiler. 22 gün 22 gece süren Kahramanmaraş Kurtuluş Savaşı 12 Şubat 1920 günü sabah namazı sularında resmen sona erdi. Fransızların çekilmesi sonrası yarısı yanmış, üçte biri top mermileriyle yıkılmış bir Maraş kalmıştı. 10 mahalle, 8 cami, 15 okul ve Maraş kışlası yanmıştı.

O günden sonra 12 Şubat Kahramanmaraş Kurtuluş Bayramı'nın devlet töreni ile de her yıl kutlanması kararlaştırıldı.

Maraşlıların bu kahramanlıklarından dolayı 1925 yılında T.B.M.M.'nin kararı ve

1993 Yaşar Büyükoğlu, a.g.e.,103-111

1994 Ferruh Niyazi Ayoğlu, Kurtuluşa, Cumhuriyete ve Sıtmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'nun Anıları, Zonguldak Tabip Odası yayını, 2008, Zonguldak, s. 229

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da onayı ile şehre İstiklâl Madalyası verildi.[1995]

Elbistanlı emekli öğretmen-yazar Sayın Arif Bilgin'den ve Elbistan Halil Mükremin İnanç Aile Vakfı'ndan aldığım bilgiye göre "Dr. Mustafa (Köker) Efendi: Elbistanlıdır. Ailelerinin genel unvanı ile birlikte Müftülüzâde Dr. Mustafa Efendi diye de anılır. Müftülüzade Hacı Ali Efendinin oğludur. Mustafa Köker, öğrenimini 1908'de İstanbul'daki Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiyeyi bitirerek tamamlamıştır. Maraş'ta serbest doktorluk yaptıktan sonra, Elbistan Belediye Tabipliği ve 1. Dünya savaşı sırasında Şam'da Cemal Paşa'nın Maiyet subaylığı görevini yürütmüştür. Mondros Mütarekesi dolayısıyla terhis olup Maraş'a dönmüş ve Maraş Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasında bizzat rol oynamıştır. Maraş harbi başlayınca birkaç arkadaşı ile Elbistan'a gelmiş ve Elbistan'daki Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Şubesinde hizmete başlamıştır. Dr. Mustafa Bey'in Kemal adlı torununun Adana'da doktorluk yaptığı, tanıyanlar tarafından ifade edilmiştir."[1996] Dr. Mustafa Köker'e TBMM tarafından varislerine verilmek üzere kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası verilmiştir.[1997] Maraş Savaşı'nda şehit Dr. Mustafa Bey'in eşi Emine hanım ve oğulları Ayhan ve Şeref'e her birine aylık 10 lira Hidematı Vataniye maaşı 22.4.1341 de TBMM de alınan kararla verilmeye başlandı.[1998]

Eczacı Ömer Lütfi (Köker) Efendi (1890-?): Kökerler ailesine mensup olup Dr. Mustafa Bey'in kardeşidir. 1909 yılında Maraş'ta Türk olarak ilk eczane açan kişidir. Kurtuluş Savaşı sırasında da görev aldıktan sonra, 1922-1925 yılları arasında Maraş'ın belediye başkanlığını yapmıştır. Kahramanmaraş'ta Emniyet Eczanesi isminde bir eczanesi vardı. Belediye Başkanlığı sırasında Maraş savunmasında rol alanların listesi Mustafa Kemal Paşa'dan istenince Belediye Meclisi yaptığı tartışmalar sonucu bazı kişilere madalya verilmesinin haksızlık olacağını tüm şehre verilmesi gerektiği kararını aldılar.

Antep Harbi'nde görev yapan hekimler

19 Mayıs 1916 tarihinde yapılan Sykes-Pikot Anlaşması'na göre Musul, Urfa, Maraş, Antep (Ayıntap) bölgeleri Fransızlara bırakılmış olmasına rağmen, İngilizler 17 Aralık 1918'de Antep'i işgal etmişti. 14 Ocak 1919 tarihinde işgal kuvvetleri kumandanı General McAndrew şehrin ileri gelenlerini karargâhında görüşmeye çağırdı. Görüşmeye Ahmed Hurşid ve Dr. Hamid (Uras) da katıldı. İngiliz general asayişsizlik yapanları tutuklayacağını söyledi ve onları tehdit etti.[1999]

Dr. Mecit Barlas'ın anılarına göre Antep İngilizler tarafından işgal edilince kimse akşamları evinden çıkmıyordu. İngiliz askerleri caka ile sokakları dolaşır, köşe başlarına mitralyözler konulurdu. Bir zaman sonra silahları toplamaya başladılar. Kolejdeki Amerikalılar özellikle Mr. Neil ismindeki Amerikalı İngilizlere yardım etti. Mr. Neil, "Reyn" isminde bir gazete çıkarıyordu. Bu gazetede her gün Türkleri İngilizlere kayıtsız şartsız itaat etmeye davet ederdi. İngilizler silah toplama bahanesiyle şehrin bütün dükkânlarını

1995 Ahmet Eyicil, Maraş Savunması, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Sayı 61, Cilt: XXI, Mart 2005
1996 Elbistan Halil Mükremin Yinanç Aile Vakfı http://www.elmuhay.org/unluler.asp
1997 TBMM Zabıt Ceridesi
1998 TBMM Zabıt Ceridesi, 22.4.1341
1999 Bilgehan Pamuk, Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması, IQ Yayıncılık, 2009, İstanbul, s.79

kapattılar ve Antep'ten Patpat Bahtiyar, İmamzade Mustafa Efendi, Hüseyin Cemal, Menanazade Mustafa Efendi ve birçok kişiyi Mısır'a esir olarak gönderdiler.[2000]

Antep'te İngiliz İşgali döneminde Cemiyet-i İslamiye isimli bir teşkilat kurulmuştu. Bu Cemiyete Dr. Mecit Barlas ve Dr. Hamit Uras üye idi. 15 Eylül 1919'da yapılan İngiliz-Fransız anlaşması uyarınca bu kez Fransızlar Musul'daki haklarına karşılık Ekim 1919'da Çukurova, Antep ve Maraş tarafını işgal etmek istiyordu.

On bir ay İngiliz işgalinde kalan Antep'e artık Fransızlar girmek istiyordu. Öte yandan Ermeniler, Paris'teki Ermeni Heyeti'nin girişimleriyle Doğu illerimizde Ermenistan Hükümeti kurulması için Fransızlardan söz almış, hatta Fransız ordusuna asker olarak girip Antep'e gelmişlerdi. Ermeniler Fransız ordusuna girebilmek için Adana ve Halep'e gittiler. Ekim ayının sonuna kadar geçen sürede Antep'ten 50 kadar Ermeni Fransız ordusuna gönüllü olarak katıldı. Bu arada bölgedeki Ermeniler de ayaklanmış ve silahlı çatışmalar çıkmıştı. Fransız üniformalı birkaç Ermeni yol keserek ahaliye saldırdı.

Antep'te 25 Ekim 1919 günü Fransa'nın işgaline karşı bir protesto mitingi düzenlendi. İngilizler Ekim 1919'da Antep'ten çekilerek yerlerini Fransızlara bırakacaklardı. İngiltere Antep'teki 7000 civarındaki asker sayısını 700'e indirdi. 25 Ekim 1919 günü iki Fransız subayının gelmesiyle birlikte Antep'te Fransız işgali başladı. 29 Ekim 1919'da Albay Flye Sainte Marie komutasında iki süvari bölüğü şehre girdi. Şehre girerken Akyol karakolu üstündeki Türk Bayrağını indirdiler. Şehirdeki Ermeniler coşkun tezahüratlar yaptılar. Türk tarafında ise matem havası vardı. 30 Ekim'de Karagöz çarşısında Fransız üniformalı Ermeniler Kilis'ten Antep'e gelen kişileri darp ettiler. Arkasından darp ve hakaret olayları artarak devam etti. 5 Kasım 1919 günü son İngiliz birlikleri de Antep'ten tamamen çekildi ve yerine Fransızların Ermeni Alayının 3. Taburu ve 412. Piyade alayları ve Afrika avcı takımı Ermenilerin gösterileriyle Antep'e yerleşti. Fransız askerlerinin çoğunu Cezayir ve Senegalli sömürge askerleri oluşturuyordu. Ermenilerin taşkın hareketleri artarak devam ediyordu.

21 Ocak 1920 günü askeri fırın önünde bir kadına Fransız askerlerinin sarkıntılık etmesi ve arkasından oğlu Kamil'in askerlere taşla hücum etmesi ve onu süngüleyerek öldürmeleri üzerine halk askerlerin üzerine hücum etti. Protesto olarak dükkânlar günlerce kapalı kaldı. Kamil için muazzam bir cenaze töreni düzenlendi. Antep'te direniş fikri oluşmaya başladı ve Heyet-i Merkeziye oluşturuldu. Burç Köyünde bulunan Kılıç Ali o sırada kurulmuş olan Cemiyet-i İslamiye üyelerini de davet ederek konuşma yaptı. Bu konuşmada Dr. Hamit Uras da bulundu ve sonra 23 Ekim 1919 tarihinde Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin kurulmasını sağladı. Bu kuruluş şehir içinde ve dışında Kuva-yı Milliye güçlerini oluşturdu. Şehir dışında Kilis Yolu Kuva-yı Milliye Kumandanlığı, şehir içinde ise Etraf-ı Şehir Cepheleri Kumandanlığı oluşturuldu. Maraş'ta ağır yaralanan Muallim Mustafa Hayrullah Bey Antep'e getirilmişti. Onun tedavisi için Dr. Mecit Barlas Bey Kürttepe'deki Malağ'ın oğlu Şerif Efendi'nin evine götürüldü ve orada Dr. Mecit Bey yemin ettirilerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine sokuldu ve yaralıyı tedavi etti. Mecid Bey bu yaralıyı hamamın arkasındaki hastaneye taşıdı ve orada tedavi etti.[2001]

2000 Dr. Mecit Barlas'ın Anıları, Hazırlayan Emre Barlas, Cinius Yayınları, 2010, s. 34
2001 Dr. Mecid Barlas'ın Anıları, Hazırlayan Emre Barlas, Cinius Yayınları s. 35

Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkez heyeti, Sivas Kongresi'nden sonra toplanarak düşmana karşı mücadele kararı aldı. Bu sırada şehir içinde muharebe birlikleri oluşturuldu. Her semtin reisi ve vekili seçildi. 27 semtte 2700 kişi savaşa hazır hale getirildi. Askeri birlikler ise Yıldırım ve Şimşek isimli 2 tabur haline getirildi. Siperler ve tüneller hazırlandı. Asıl adı Molla Mehmet olan Karayılan da Kuva-yı Milliye kuvvetlerine katıldı ve daha sonra çarpışmalarda şehit oldu. Asıl adı Said olan Birecik Askerlik Şubesi Başkanı Üsteğmen Şahin Bey de Antep Kilis Yolu Kuva-yı Milliye Kumandanlığına getirildi. Şahin Bey, karargâhını Ulumeşe Köyünde kurdu ve Antep-Kilis yolu üzerinde üç savunma hattı meydana getirdi. Antep'teki Fransızların erzak yollarını kesen Şahin Bey kuvvetleri, 1000 kişi ile 2 top ve 8 makineli tüfekten kurulu bir Fransız kuvvetini yendi. Çok güç durumda bulunan Antep'teki Fransızlar telsizle Kilis ve Katma'daki birliklerinden yardım istedi. Bunun üzerine, üç piyade alayı, 200 süvari, bir batarya top, dört tank, birçok ağır ve hafif makineli tüfekle donatılmış olan bir Fransız kuvveti, Antep'e gönderildi. Şahin Bey bunlara karşı da hareketc geçmekte tereddüt etmedi, 26 Mart 1920'de saldırıya başlayıp üç gün çarpıştı, fakat sonunda kuvvetleri dağıldı. Kendisi de 28 Mart 1920 günü Fransız süngüleriyle şehit oldu.

1 Nisan 1920'de şehir içinde Fransız ve Ermenilerle Kuva-yı Milliye arasında şiddetli çatışmalar başladı. 4 Nisan 1920 günü Kılıç Ali askerleriyle şehre geldi. Yardımcılığını Kilisli Aslan Bey yaptı. Çarpışmalar 18 Haziran'da yapılan ateşkes nedeniyle kesildiyse de 29 Temmuz 1920'de tekrar başladı. 11 Ağustos'a kadar süren savaşlar sonucu Antep Fransızlar tarafından tamamen kuşatıldı. Şehir içinde açlık ve hastalık arttı.

Dr. Mecit Barlas'ın bu sırada yani tam savaş ortasında Raif isminde bir çocuğu dünyaya geldi. Bombardıman altında doğan çocuğu nedeniyle Dr. Mecit Barlas ve ailesi korunmak için evinde Hilâl-i Ahmer Bayrağı olan Dr. İbrahim Bey'in evinin odunluğuna taşındı. Fakat sıçanlar ve rutubet yüzünden yine kendi evinin bodrumuna geçmek zorunda kaldılar. Bulgur, ekmek ve gıda maddeleri azalmaya başladı ve sonunda bitti. Kazazede Sait Efendi bu sırada acı zerdali çekirdeğini tatlandırdı ve bunu azıcık buğday unu katarak kitlesini artırarak ekmek yaptı. Bunu yiyen herkes bu defa hıçkırık oldu. Bu gibi haller Dr. Mecid Bey'de isyan fikri uyandırmış ve Kütükçe Heyet-i Merkeziye azaları ile görüşmeye gitmiş ve münakaşa etmişti. Onlara "Bir çaresini bulun hariçten kuvvet gelmesini sağlayın ya da muhasara kuvveti ile anlaşın" diyerek sert konuşmuştu. Bu olay onunla Heyet-i Merkeziye arasını açmıştı ve Kuva-yı Milliyeye muhalif bilinmeye başlandı.[2002]

Kuşatmaya devam eden General Goubeau 1 Aralık 1920'de teslim olun çağrısı yaptı. 6 Şubat 1921'de kuşatmayı yarma harekâtı başarılı oldu ve Özdemir Bey ve 500 kadar asker şehir dışına çıktı. Ancak Fransızlar tekrar hücum edince şehre geri döndüler. 7 Şubat sabahı Heyet-i Merkeziye üyeleri ve Özdemir Bey ve sivil halktan 200 kişi şehir dışına çıktı. Özellikle Özdemir Bey'in şehir dışına çıkışı halkı kaygılandırdı. Şeyh Fetullah Camisindeki Hastanede yapılan toplantıda Dr. Mecid Barlas, Heyeti Merkeziyeden Hocazade Ferit Efendi ve Abdülrezzak Efendi toplantıya katıldı. Şehrin teslimi gündeme geldi. Albay Andrea'dan randevu aldılar ve Dr. Mecid Bey başkanlığında Dr. İbrahim Nuh, Fahrettin Hoca, Kamil Yetkin ve Çelebizade Necmettin Beylerden oluşan Türk heyeti teslim şart-

2002 Dr. Mecid Barlas'ın Anıları, Hazırlayan Emre Barlas, Cinius Yayınları s. 41

larını konuşmaya başladılar ve halkla konuşmak için 24 saat süre istediler. Halk şartları kabul edince 9 Şubat 1921 günü teslim şartnamesini imzaladılar. Bu şartnamede geçici hükümet (Hükümet-i Muvakate) başkanı Dr. Mecid, müftü Fahrettin, eşraftan Kamil, Nuri ve Dr. İbrahim'in imzaları vardı. Şartnameye göre Fransızlar kimseyi harp esiri olarak almayacaklar ve Ermenileri şehre sokmayacaklardı. Kahraman Anteplilerin aslında düşmana değil açlığa yenilmişlerdi. Şubat'ta Fransızlar Antep'e girdi. Dr. Mecid Bey ısrarlar üzerine 70-80 oyla mutasarrıf seçildi. Ancak teslim şartnamesine aykırı olarak Fransızlar askerleri ve Heyet-i Merkeziye üyelerinden Hocazade Ferit Efendi ve Abdülrezzak Mahmut Bideri'yi koleje hapsettiler. Dr. Mecid Bey 19 Mart 1920 de mutasarrıflıktan ayrıldı ve ailesiyle Halep'e gitti. Orada da Kuva-yı Milliye ile haberleşiyor iddiasıyla Fransızlar tarafından birkaç gün hapsedildi. Sonra Kilis'e ve tekrar Antep'e geldi.[2003]

Antep ancak 25 Aralık 1921'de işgalden kurtuldu. Uzun süre işgale direnen şehrin %80'i tahrip oldu. 6 Şubat 1921'de TBMM Antep'e Gazi ünvanı verdi ve adı Gaziantep oldu.[2004]

Antep Savunması sırasında Dr. Fahrettin (Fahri) Can, Gebze-Kocaeli hattındaki çalışmalarını bitirdikten sonra Ankara'ya gitmişti. Antep'te başlayan milli harekete sağlık desteği arandığını duyan Dr. Fahri Can hemen gönüllü olarak katılma isteğinde bulunmuş, yedek tabip yüzbaşı rütbesiyle emri çıkarak Antep'e gitmek üzere yola çıkmış ve Maraş'a varmıştı. Maraş'ta mutasarrıf Remzi Bey, Dr. Fahri Can'a, gideceği yolun tehlikeleri hakkında bilgi vermiş olmasına rağmen yoluna devam etmiş ve 9. Tümen Kumandanı Hayri Paşa'yla (sonraları nakliye müfettişi olan Hayri Paşa, Atatürk'ün Akademi'den sınıf arkadaşıdır) Antep yakınındaki Beyler Beli'ne gelmiş, burada Hacıbaba tepesinden bir kılavuz alarak gizlice şehre girmişti. Bu sırada General Gouraud şehri tamamen sarmış durumdaydı.

Şehirde sağlık müdürü ve hükümet tabibi pratisyen hekim Şehabettin (Şahap) Akın, Dr. İbrahim Söylemezoğlu, Dr. Fahri Can ve eczacı Mustafa Nuri ve Şerif Bey vardı. Antep'i içten ve dıştan 1000 kadar vatansever savunuyordu. Fransız kuvvetleriyse 15 bin kişiydi. Memleket Hastanesi tahrip edildiğinden Mevlevi Şeyhi Mustafa Efendi'nin evi ve Şeyh Camisi hastane haline getirilmişti. İlerleyen süreçte Hacı Halil ve Hacı Vahap sokaklarındaki evler de hastane haline getirildi. Bu sırada Halep'e giden Dr. Mecit Barlas da geri çağrıldı. Dr. Mecit Barlas 8 Mayıs 1920'de Antep'e geldi ve Şeyh Camisi hastanesinde yaralıların tedavisine başladı. Cami bahçesindeki okul; idare binası, eczane ve ameliyathane olarak düzenlendi. Hastane eczanesi Belediye eczanesinin taşınmasıyla oluşturuldu. Ameliyathane ise Dr. Mecid'in kişisel malzemesiyle düzenlendi. Hastanedeki doktorlar bütün eksikliklere rağmen elinden geleni yapıyordu. Kızılay bayrakları olmasına rağmen Fransız bombardımanından hastane etkilendi.[2005]

Dr. Mecit Barlas anılarında tedaviyi nasıl yaptığını şöyle anlatır: "...Yaralının bir kısmı bombardımandan yaralanan kadın ve çocuktu; bir kısmı da cephede yaralanan askerdi. Bu bir fecaatti, yürekler acısıydı. Yaralıları tedavi için vasıta ve ilaç yoktu. Bin bela ile tentürdiyot tedarik ediyorduk. Gaz bezi yoktu. Oradan buradan, tülbent topluyorduk. Pamuk olarak hidrofil pamuk pek azdı. Adi pamukları kaynatıp, sıkıp kullanıyorduk.

2003 Dr. Mecid Barlas'ın Anıları, Hazırlayan Emre Barlas, Cinius Yayınları s. 42-46
2004 Bilgehan Pamuk, Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması, IQ Yayıncılık, 2009, İstanbul, s. 144, 146
2005 Bilgehan Pamuk, Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması, IQ Yayıncılık, 2009, İstanbul, s. 153-155

Alet olarak kendi hususi cerrahi aletlerimi kullanıyordum. Bu şerait altında mecruhları tedavi ediyordum. Asepsi ve antisepsi kaidelerini hakkiyle tatbik imkânı yoktu. Noksan vasıtalarla kranyotomi yapıyor ve beyin mecruhlarını tedavi ediyordum. Bu hastaların mühim bir kısmı iyi oluyordu. Camii içinde mektebin bir kısmı yaralı ile dolmuştu. Bir aralık yaralılar buralara sığmadı. Abdullah Efendi'nin evini de işgal ederek mecruh yatırdık. Söylemezzade Dr. İbrahim Bey merhum da benimle birlikte gayretle çalışıyordu. Sıhhiye müdürü Şahabettin Bey de hastaneye gelir, yaralıları tedavi ederdi.

Bu sırada Dr. Fahri Can isminde bir doktoru Hükümet doktoru olarak Antep'e tayin etmişlerdi. O zat geldi. Evde, hastanede dahili hastaları tedavi ediyordu. Fakat bu doktor, doktorluktan ziyade çeteciliğe ve harbe özeniyordu. Cebinde bomba taşırdı. Çok garip bir çocuktu. Ömer Asım Bey de bir sene Tıbbiyede okumuştu. Amatör olarak hastaneye devam ediyordu. Dr. İbrahim Bey hasta yatırdığı için evinin çatısına Hilâl-i Ahmer bayrağı asıyordu."[2006]

Kuşatma sırasında kloroform olmadığından hasta ve yaralılar kolları bacakları iplerle bağlandıktan sonra bağıra bağıra ameliyat edilmişti. Dr. Fahri Can bir yandan hekimlik yaparken diğer yandan da askerlerin ve halkın moralini yüksek tutmaya çalışıyordu. Denenen bir çıkış taarruzu da başarısız olmuştu. Antep 11 aylık kuşatmada canıyla başıyla çarpışmış, yiyeceği ve cephanesi tükenmiş, açlık nedeniyle teslim olmuştu. Dr. Fahri Can ise bu sırada cephe hattından Arslan ve Kartal Bey'le birlikte kaçıp Selahattin Adil Paşa'nın kolordusuna katılmış ve orada görevine devam etmiştir. Daha sonra Baştabip Haldun Bey'in davetlisi olarak Ankara'ya gönderilmişti.[2007]

Antep'in işgal edildiğini öğrenince beş öğrenci arkadaşıyla birlikte İstanbul'dan Antep'e gelen Tıbbiye öğrencisi Ömer Asım (Aksoy) (Daha sonra Tıbbiyeyi bırakır, Türk Dil Kurumu'nda Başkanlık yapmıştır) da kuşatmayı yarıp, ekim başlarında şehrin 20 km kadar uzağındaki 25. Alay'a katıldı. Onlara yakın mesafede bulunan ve Kuva-yı Milliye teşkilatlanmasında aktif görev alan Dr. Hamit Uras (1890-1964, İstiklâl Madalyası vardır) 27. Alay'ın hekimliğini yapıyordu. Tıbbiyeli Ömer Asım Aksoy bu alayda sağlık işlerine elinden geldiği kadar yardımcı oluyordu. Tıbbiye öğrencisi Mustafa Ayrıközü ise Antep Savaşı'nda Şahin Bey'in yanında savaşırken sağ gözünü kaybetmişti ve daha sonra gittiği Halep'te Fransızlara esir düşmüş ve bu sırada diğer gözünü de kaybetmişti. Yıllarca (60 yıl) İzmir Kemeraltı'nda çakmaklara gaz ve çakmak taşı satan ve adı "Benzinci Kör Hafız" olarak bilinen Mustafa Ayrıközü (1902- 1997) Rumeli Manastır'da doğmuş, sonra ailesi ile bir yaşında Suriye'ye göç etmişti. Beyrut'ta Tıp tahsili yaparken Şahin Bey kuvvetlerine yardıma gitmişti. Onu oturduğu Karşıyaka'dan Kemeraltına üçü getirip götürürdü. 1990'dan sonra önce hastalanan daha sonra ölen eşinden sonra yapayalnız kalmış ve 1997'de vefat etti. Rahmetli İzmir Belediye Başkanı Priştina Benzinci'nin bir heykelini yıllardır oturduğu kaldırım köşesine dikmek istemiş, ancak işyeri sahibi "bir işportacının heykelini dükkânımın önünde istemem" diyerek diretince yapılamamıştı.[2008, 2009]

2006 Dr. Mecid Barlas'ın Anıları, Hazırlayan Emre Barlas, Cinius Yayınları s. 39
2007 Fethi Erden, a.g.e. s.59
2008 Dr. Eren Akçiçek, Körfez'de Zaman Kongresi sunumu, 2009
2009 Tarık Dursun K., Bahane Kemeraltı, http://www.xn--kemeralt-0kb.com/bahane.html

Antep ilimiz birçok şehit vermiş halkının kahramanlığı sayesinde Gazi ünvanını alarak Gaziantep olmuştur. Bu savaşta görev alan Dr. Şahabettin (veya Şahap) Akın (1887-?) aslen Anteplidir ve Şam Tıbbiyesi mezunudur. Antep hükümet tabipliğinden Antep sıhhiye müdürlüğüne terfi etmiştir. Antep savunması sonrası Bitlis Sağlık müdürlüğü, Samsun Karantina tabipliği, Rusya'daki esirlerin celp ve sevkine memur edilmiştir. Konya, Trabzon, Seyhan, Aydın ve Mersin sağlık müdürlüğü yapmıştır; Harp Madalyası ve İstiklâl Madalyası sahibidir.[2010]

Dr. Fahri Can, Antep Savaşı sonrasında Cide Hastanesi Başhekimliği'ne atanmış, orada 6 ay çalıştıktan sonra Ankara'da kurulmakta olan Adli Tıp Müessesi Müdür Vekilliği'ne tayin edilmiştir. İstanbul'daki Tıbb-i Adli (Adli Tıp) Kurumu Müdür ve Meclis Reisi Dr. Veliyettin Tahsin Bey, Milli Mücadele'ye katılmak için 1919'da Ankara'ya gelmiş ve burada Adli Tıp İdaresi'ni kurmuştu. Dr. Fahri Can Bey ise, Cide Hastanesi'nden gelerek bu idarede müdür muavini olarak çalışmaya başlamıştı. Adli Tıp İdaresi önce Ankara Vilayet Konağı'nın bir odasında faaliyete başlamış, daha sonra Adliye Sarayı civarında bir binaya taşınmıştır. 1924 yılında Ankara Tıbb-ı Adli İdaresi lağvedilince, müdürü Veliyettin Tahsin Bey İstanbul Tıbb-i Adli Kurumu Morg Müdürlüğü'ne, Dr. Fahri Can Bey de Müessese Müdür Muavinliği'ne atanmıştı. Dr. Fahri Can bilgisini artırmak için 1925 yılında Avrupa'ya giderek incelemelerde bulunmuş, 1940'lı yıllara kadar İstanbul'da adli tabip olarak çalışmıştır. Dr. Fahri Bey, daha sonra Deniz Yolları İşletmesi'nde 20 yıl çalışıp emekli olmuş, uzun süre "Hürriyet Büyüklerimiz ve Şehitlerini Anma Cemiyeti" başkanlığı yaptıktan sonra İstanbul'da vefat etmiştir. İstiklâl Madalyası vardır. Kızı ünlü sanatçı Gencay Gürün'dür.[2011, 2012, 2013, 2014]

Dr. Mecit Barlas 1883'te Antep'te dünyaya geldi. Medrese eğitimi ve Rüştiye'yi bitirdikten sonra İstanbul Tıbbiye Mektebi'ni okumak için İstanbul'a gider. Ayağındaki bir rahatsızlık dolayısıyla eğitimine zaman zaman ara vermek durumunda kalır. Balkan Savaşları Mecit Bey'in, talebelik yıllarına tekabül eder. Bu dönemin şartları gereği Kandilli Cemile Sultan Köşkü ile Camcı Raif Paşa'nın taksimdeki evi hastaneye çevrilir. Mecit Bey, buralarda asistan olarak çalışır. 1914'te doktor olur. Etfal Hastanesi'nde çalışmaya başlar. I. Dünya Savaşı başlayınca hastane bir harp hastanesi haline gelir. Çanakkale Cephesi'nden gelen yaralıların tedavisi yapılır. Burada iki yıl çalıştıktan sonra eş zamanlı olarak Darülaceze'de de çalışır. 1918'de memleketi Antep'e dönen Mecit Bey, bir muayenehane açar. Arka arkaya savaşlarda yenilen Osmanlı Devletinin kabul etmek zorunda kaldığı mütareke döneminde, şehir İngilizler tarafından işgal edilir. İngilizler şehri daha sonra Fransızlara teslim eder. Antep Savaşı'nda dışarıdan ciddi bir yardım almayan şehir, yokluk, açlık ve bütün yoksulluğuna rağmen Fransızlarla mücadele eder. Tarihe II. Plevne Savunması olarak geçen bu savaşta Dr. Mecit Bey ve arkadaşları fedakâr çalışmalar

2010 Fethi Erden, a.g.e. s.7
2011 Yakın Tarihimiz dergisi, 15 Mart 1962, Sayı: 3, s.67
2012 Uğurol Barlas, Antep Harbinde Sağlık Hizmeti, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, TTK yayını, 1992, Ankara, s. 287-296
2013 Yakın Tarihimiz dergisi, 21 Şubat 1963, Sayı 52, s. 353
2014 Şemsi Gök, Cahit Özen, Adli Tıbbın Tarihçesi ve Teşkilatlanması, TC Adalet Bakanlığı Adli Tıp Kurumu Yayını, 1982, İstanbul Nazım Terzioğlu Matematik Atölyesi Baskı Atölyesi, s. 6, 7 ve 60

yapar. Dr. Mecit Bey, Antep şehrinin teslim olması sonrası geçici olarak -Fransızların sözünün geçtiği dönemde- mutasarrıflık yapar. 1927'de Heyet-i Mahsusa kararı ile kamu hizmetlerinde çalışması men edilir. Dr. Mecit Barlas anılarında şu 3 iddia nedeniyle bu kararın alındığını anlatır:

1. Milli Mücadele'nin aleyhinde fırka tesis etmiş olduğu iddiası,
2. Fransızlara mutasarrıflık yapması,
3. Fransızların Antep'i terk ederken kendisinin de onlarla beraber firar etmesi.

Bu ithamlar nedeniyle çok üzülen Dr. Mecit Barlas Türk Ocağı başkanlığından çekilir. Dr. Mecit Barlas anılarında bu kararı aldıranın Antep Savaşı sırasında Sıhhiye müdürü olan Dr. Şahabettin Bey ile Dr. Fahri Can olduğunu iddia etmektedir. Dr. Şahabettin'in huruç harekatında şehirden çıkıp dışarda bir ay kaldığını ve atını istediği halde kendisinin gönderemediği için ona darıldığını, Dr. Fahretttin (Fahri) Can ile de aralarının iyi olmadığını anlatmaktadır. Dr. Mecit Barlas'ın Hukukçu Ağabeyi Sait Bey bu durumu tashih etmek için Ankara'da çok uğraşır. Nihayetinde karar Ali Karar Heyeti tarafından düzeltilir ve İstiklâl Madalyası verilir. Mecit Barlas Cumhuriyet'in ilk yıllarında Gaziantep Türk Ocağı Şubesi ve Trahomla Mücadele Derneği Reisliği yapar, kurduğu özel hastanesinde çalışır ve 1926'da ilk defa röntgen cihazı onun hastanesinde Dr. Abdülkadir Bey'in gözetiminde faaliyete geçer. 1932'de Amerikan Hastanesi'ne Dr. Dewey gelinceye kadar da oranın operatörlüğünü yapar. 1935'e kadar operatörlüğe devam eder.1932'de Antep CHP idare heyetinde yer alır. Kardeşi Cerrhpaşa Tıp Fakültesi eski dekanlarından Prof. Dr. Osman Barlas'tır. Dr. Mecit Barlas'ın torunu (kızı Perihan Kutlar'ın oğlu) Prof. Dr. Abdullah Kutlar A.B.D.'de çalışan ünlü bir hematologdur (Prof.Dr. Zeynel Beyhan'dan alınan bilgi).[2015, 2016]

TBMM in 18.5. 1926 günlü kararı ile 1926 yılında Gaziantep Sıhhiye Müdürü olan Hamdi Kasım Bey'e de İstiklâl Madalyası verilmiştir.

Adana-Pozantı-Mersin-Mut Cephesi'nde çalışan hekim ve eczacılar

11 Kasım 1919'da Fransız Doğu orduları Başkomutanı General Guro'nun (Gouraud) Adana'yı ziyaretinde şehir Fransız, Ermeni ve Yunan bayrakları ile süslenmişti. 21 Aralık 1919 günü Yarbay Louis Romieu komutasındaki Fransız ve gönüllü Ermeni birlikleri Adana'ya girerek askeri binaları işgal etmiş, kentte tutuklamalar başlamıştı. 21 Şubat 1919 tarihinde Adana'da silahlı kişiler ayaklanma yapmış ve panik olmuştu. Jandarma Alay Kumandanı Haşim (Aksu) bu nedenle bir oyuna getirilerek 3 Mart 1919 günü tutuklanarak önce Beyrut'a daha sonra Mısır esir kampına gönderildi.[2017] Adana işgalinde Ermeniler taşkınlık ve katliamlar yapmışlardı.

Bu olayları yaşayan Yusuf Ziya Işık (1906-?) anılarında şunları anlatır:

"Adana'da Camili köyün camisine 100 den fazla kadın ve erkek çocuk doldurup gaz dökerek yaktılar. Yine Çakıt'ta bir camiye 80'den fazla müslüman doldurup gaz dökerek

2015 Emre Barlas, "Dr. Mecit Barlas'ın Anıları" Ocak 2010, İstanbul, Cinius Yayınları s. 44-46
2016 Fethi Erden, a.g.e. s. 38
2017 Salahi. R. Sonyel, Kaygılı Yıllar, Remzi Kitabevi, 2012, s. 31

yaktılar. Fransızlar silahların teslimini istediler. Bunu takiben aramaya başladılar. Suphi Paşa'nın kardeşi, Kadir Bey'in oğlu Tevfik Bey'de (Ramazanoğlu) tek saçma atar bir tüfek buldular. Tevfik Bey'in sırtını soyup tel kırbaçla dövdüler. Ermeniler Bebekli kilisenin duvarında kadın-erkek kestiler. Hatta o duvar 15-20 sene kadar Ermeni mezalimini göstermek için o haliyle kaldı." [2018]

Yazar Kamil Erdeha ise "Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler" isimli eserinde geniş toprak alanlarına sahip biri olan Suphi Paşa'ya işgal kuvvetlerinin bir şey yapmadığını ancak yine toprak ağası olan damadı Tarsuslu Sadık Paşa'nın oğullarını hapsettiklerini, Sadık Paşa'dan 15 bin lira haraç aldıklarını, Suphi Paşa'nın oğlu Abidin Bey'in Adana dışına sürüldüğünü belirtmekte ve Ege bölgesinin aksine Çukurova bölgesinde direnişin erken başlamasının nedeninin eşrafın malına, canına ve geleceğine göz dikilmesi olduğunu ileri sürmektedir.[2019]

Fransızların Ermenilerden oluşturduğu Fransız Lejyonuna katılan ve daha sonra Kozan tarafında kurduğu Ermeni çetesiyle Türklere karşı savaşan ve arkadan vuran bir Ermeni ise Develi'deki ailesinin tehcir sırasında ölmesi nedeniyle intikam almak için Osmanlı Ordusunda Topçu Yüzbaşı iken Filistin Cephesin'de iken kaçan ve Araplara kumanda ederek Türkleri arkadan vuran Osmanlı Ordusu Yüzbaşısı Sarkis Torosyan idi. [2020]

Fransızların İşgali Adanalı genç aydınları harekete geçirdi. Eczacı Basri Arsoy ve Dr. Ali Hikmet Coral (bazı yayınlarda Ali Hikmet Koral olarak geçiyor, bazı yayınlarda ise soyadı Aydınoğlu geçmekte) önderliğinde bir grup gizli örgüt kurarak Suphi Paşa'nın (İttihat ve Terakki Adana eski mebusu, sivil paşadır, 1868-1925, ailesinin soyadı Ramazanoğlu'dur) fabrikasına giderek ondan destek istediler.[2021] Suphi Paşa da onlara her türlü destekte bulunacağını söyledi. Bayındırlık Başmühendisi Hilmi Emiroğlu aracılığı ile bulunan Telgrafçı Hasan efendi aracılığı ile gizli görüşmeler tüm sansüre rağmen yapılabiliyordu. Telgrafçı Hasan Efendi bu tehlikeli görevi kendisi istemişti. Telgrafçı Hasan, General Guro'nun Adana'ya gelişini telgrafla Konya'ya bildirmişti. Bir gün sonra gelen Babalık adlı gazetede Generalin gelişi protesto ediliyordu.

Fransızlar şüphelendikleri bazı gençleri 12 Mayıs 1920 günü Suriye'deki Ervat (bazı yayınlarda Arvat veya Irvat, eski adı Ruade) adasına (Suriye'nin Lazkiye kenti açıklarında Tarsuşe iskelesi güneybatısında bir ada) sürgüne gönderdiler. Bunlar arasında Eczacı Hasan Basri Arsoy (1887-1960, Adana'da ikinci Türk eczanesi açmıştır, mezarı Adana'dadır), Kemal Kusun, Fahri Uğurlu, Kara Hüseyin Zade Mustafa, Enis Zade Ahmet, Eski nüfus Müdürlerinden Mustafa, İl Hukuk müdürü Cemal, Yargıç Mahmut Nedim, mahkeme üyesi Mustafa vardı.[2022] Adana Vilayeti jandarma komutanı yarbay Haşim Bey de bir çay partisine davet edilmiş ve burada tutuklanarak Arvat adasına göndermiştir. Arvat adasına esir olarak gidenler Ankara anlaşmasına (20 Ekim 1921) kadar burada kaldılar.[2023]

2018 Anılarla Milli Mücadelede Ceyhan, Ceyhan Belediyesi Yayını, Adana, 1986, s. 306
2019 Kamil Erdaha, Milli Mücadele'de Villayetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, 1975 İstanbul s. 305
2020 Yüzbaşı Sarkis Torosyan, Çanakkale'den Filistin Cephesi'ne, İletişim Yayınları, 2012, s. 267
2021 Yaşar Büyükoğlu Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu Anadolu, Ekin Yayınları, 2012Bursa, s. 379
2022 Kasım Ener, Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi, Kültür Bakanlığı yayını, 1996, Ankara, s. 19-24
2023 Cemalettin Taşkıran, Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirleri, Platin Yayınları, 2005, Ankara, s. 299

Adana'da kurulmuş olan gizli örgüt Adana ile Milli Kuvvetler arasında iletişim sağlıyor ve ilaç ve diğer eşyaları gönderiyordu. Ayakkabı, sigara, kinin (Sulfato) gibi maddeler Vehbi Necip Savaşan'ın mandırasından Hadırlı'ya yollanır ve oradan ahiretlik lakaplı Adanalı Mustafa bunları Milli Kuvvetlere ulaştırırdı. Bu işi birçok kez Hadırlı'da sarraf Hasan Efendi de yapmıştı. Kinini Dr. Bahri Erkam ve Dr. Baki Bilgili beraber alır, bağış paralarını ise kimliklerini bildirmeyen kişiler bir zarf içine koyup Dr. Baki'ye teslim edilmek üzere Mustafa Rifat (Gülek) eczanesine bırakırlardı. 4 Temmuz 1920 tarihinde Dr. Bahri Erkam'ın Adana'dan kaçmak zorunda kalması ile Gizli Servis İşlerini Bayındırlık başmühendisi Hilmi Emiroğlu yalnız başına yürütmeye başladı. Dr. Eşref Akman, İsmail Safa özler ve Muhtar Fikri Gücüm ise yakalanmamak için Silifke'ye kaçmışlardı.[2024]

Eczacı Mustafa Rıfat (Gülek) Bey Adana'daki ilk Türk eczacısıdır. 1902 yılında eczanesini açmıştır. Bu eczanenin üst katında Fransızlara karşı direnişi düşünen gençler toplanırdı. Mustafa Rıfat Bey İttihat ve Terakkinin bölge sorumlusuydu. Tevfik Kadri Ramazanoğlu'nun önderliğinde, içlerinde Mustafa Rıfat'ın da bulunduğu Adanalı gençler "Feryadname" ismiyle bir mektup hazırlayarak bunları çeşitli İstanbul gazetelerinde yayınlattılar. 11 Aralık 1918 tarihinde, yani Mondros Mütarekesinden sadece 12 gün sonra kaleme alınan bu bildiri, 13 Aralık 1918'de birçok gazetede yayınlanarak, Mondros Mütarekesi'ne, dolayısıyla işgale yurttan gelen ilk tepki olarak tarihe geçmişti. Eczacı Mustafa Rıfat Gülek'in oğlu Kasım Gülek ve torunu Tayyibe Gülek'tir.[2025]

Dr. Baki Bilgili (1879-1979) Milli Mücadele'de verdiği hizmetler nedeniyle İstiklâl Madalyası aldı. İstanbul'da vefat etti. Ancak O'nun 3 erkek kardeşi (yedi erkek kardeştiler) Mesut Fani Bilgili (Hukuk mezunu, Cebelibereket mutasarrıfı), Fanizade Zeynel Abidin İrfani (Hürriyet ve İtilaf Partisi Genel sekreteri, Adana'ya vali yapılmak istenmiş ancak Adanalı Suphi Paşa'nın karşı çıkmasıyla olamamıştı, Kürd Teali Cemiyeti kâtibi umumiliği yaptı) ve Ali İlmi Fani Bilgili (Adana'da Ferda gazetesi sahibi, gazeteci, 1877-1964) 150'likler listesine girip sürgüne gönderildi.[2026] Mesud Fani Bilgili (1889-1979) sürgünde önce Fransa'ya gidip Sorbon'da hukuk doktorası yaptı ve kardeşi Ali İlmi Fani'nin öğretmenlik yaptığı Antakya'ya yerleşti. 1 Aralık 1933'de Antakya Lisesinde göreve başladı. Antakya'da (henüz o tarihte Hatay Türkiye'ye katılmamıştı) avukatlık ve felsefe öğretmenliği yaparken "Atatürk'ün Hayat Felsefesi" isimli bir kitapçık (broşür veya risale, 1938, 60 sayfa) 3000 adet yayınlandı ve kısa sürede satıldı. Bunu yayınlamaktaki amacının felsefe ile alakası olmadığını Atatürk'ün isminden faydanarak kendini anlatabilmek için yazdığını o zaman Ürdün'de bulunan diğer bir yüzellilik sürgün olan Feylesof Rıza Tevfik'e 25 Kanunievvel 1938 günü yazdığı mektubunda şöyle açıklamıştı:

"Benliğimde uyandırdığınız en büyük tesirle işi felsefeciliğe bile döktüm, işte beş yıldır burada felsefe dersleri vermekle geçiniyorum. İki aydır vazifeme nihayet verdiler. Bu defa da yine

2024 Kasım Ener, Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi, Kültür Bakanlığı yayını, 1996, Ankara, s. 106-109, 198

2025 Adananın İlk Türk Eczanesi Yazar Haluk Uygur Altınşehir Adana Kültür dergisi http://www.altinsehiradana.com/kategoriler/item/130-adananin-ilk-turk-eczanesi

2026 Kasım Ener, Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi, Kültür Bakanlığı yayını, 1996, Ankara, s. 238

sizin manevi tesirinizle yazıcılığa başladım. İlk eser olarak hazırlayıp neşrettiğim Atatürk'ün Hayat Felsefesi adlı broşürümü yüksek huzurunuza sunmakla bahtiyarım. Şimdiden arz edeyim ki, broşürün felsefe ile bir nisbeti yoktur; daha ziyade kendimizi, maruz kaldığımız haksızlığı anlatıp okutabilmek için yazıldı; isim ve kelimelerin azametinden istifadeyi düşündüm. Yanılmamış olacağım ki Türkiye'nin muhtelif yerlerinden talepler karşısında kaldım. Bilhassa Halkevleri yüzlerce cildi birden aldılar. Ancak bin nüsha bastırmıştım, tükenmek üzeredir. Hâlbuki yeni istekler var. Bu vaziyet karşısında ikinci tabını düşünüyorum fakat aynı zamanda yeni bir düşünce ile zavallı broşürümü kıymetlendirmek yolunu buldum! Bu yol sizin irfan âleminize uğruyor sevgili ve büyük filozofumuz." [2027, 2028]

Adana'nın işgali sırasında Sıhhiye Müdürü olan Cemal Ildız Bey'in de şehre pek çok hizmeti olmuştu.[2029]

Daha önce Fransızların işgali nedeniyle 10 Temmuz 1920 tarihinde kaçan Adanalılar (bu olaya Kaç-Kaç olayı denir) Pozantı'ya gelmişti. Kaçkaç, şehirden halkın aç, çıplak, hazırlıksız olarak ani bir kararla köylere, bahçelere kaçmasının adıdır. Ermeni komitecilerinin yaptığı katliamlar, korkutmalar sonucu oluşmuştur.

Dr. Eşref Akman TBMM'de birinci dönem Adana milletvekili iken Adana'nın Fransızlarca işgali nedeniyle Adana cephesine gitti. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Çakmak 5 Ağustos 1920 günü Pozantı Kongresi'ne iştirak etmişler ve bu bölgedeki direniş için kararlar alınmıştır. 5 Ağustos 1920 tarihinde toplanan Birinci Pozantı Kongresi'nde Adana işgal altında olduğu için Pozantı Adana bölgesinin vilayet merkezi yapıldı. Vali ve mülki amirler seçimle işbaşına getirildi. Bu seçimde Adana Sıhhiye müdürü olarak Dr. Osman Hayri Kasal seçildi. Seçilen kişileri Mustafa Kemal Paşa onayladı. Pozantı Kongre üyelerinden birisi milletvekili Dr. Eşref Akman ve diğeri Adana Sıhhiye Müdürü olan Dr. Osman Hayri Kasal'dı. Ayrıca Kozan milletvekili Dr. Mustafa (Cantekin) Bey ve Dr. Fikret (Onuralp) Bey de kongreye katılmışlardı. Bu kongrede Kilikya Merkez Heyetine Başkan olarak daha önce Kayseri'de Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kuran Adana gazetesi sahibi Ahmet Remzi (Yüreğir) seçildi ve üyelerden birisi Dr. Bahri Erkam oldu. Adana cephesinde ayrıca Dr. Basri Uzel, Dr. Aziz Köksal, Dr. Salim Serçe, diş hekimi İsmail Hakkı Somay ve Dr. Hayri Gül Milli kuvvetlere yardımcı oldu. Pozantı kongresinden sonra merkezi Karaisalı'da bulunan Divan-ı Harp Mahkemesi Pozantı'ya taşındı. Bu mahkemenin başkanı Dr. Eşref Akman Bey'di. Pozantı'da Kelebek'te dispanser tanzim edildi ve buranın şefliğini Dr. Hayri (Gül veya Güllü) yapmaya başladı.[2030]

Bu bölgenin Kuva-yı Milliye kumandanlarından Tekelioğlu Sinan Bey'in günlüğüne göre Pozantı'nın güneyindeki yıkık tren köprüsü civarındaki tünelde bir sargı yeri açılmıştı.[2031] Doktor Hayri Gül 25 Haziran 1920'de Çatalan nahiyesi yakınındaki Çiçekli

2027 Hazırlayanlar Abdullah Uçman, Handan İnci, Bir 150'liğin Mektupları Ali İlmi Fani'den Rıza Tevfik'e Mektuplar, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 169

2028 Murat Yümlü, Yüzellilikler Meselesi, Mesud Fani ve Risalesi Üzerine Bir İnceleme, History Studies Volume 2 / 3 2010 s 333-348

2029 Fethi Erden, s. 289

2030 Süleyman Hatipoğlu, Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi, 1989 Ankara Kültür Bakanlığı Yayını s. 64,65

2031 Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, Genekurmay ATASE yayını, 2012 Ankara (s. 33)

köyünde bir hastane açarak yaralıları tedavi etmişti.[2032] Adana'da gizli örgütte görev yapan Dr. Bahri Erkanı 4 Temmuz 1920 günü Tekelioğlu Sinan'a (Halk ona Paşa adını vermiştir) şu istihbarat mesajını göndermişti:

"Paşam,

Eski Kolordu karargâhı civarında nehir kenarına yakın bir yerde 100 sandık dinamit mevcuttur. Şakirpaşa'da iki ufak top 4 makinalı tüfek ve 20 nefer vardır. Hiristiyan mahallerinde silah ve saire boldur. Önceki gün Hafiz Mahmut çarşıda iki köylüyü çete (Kuva-yı Milliyecilere bu bölgede çete denmekteydi) diyerek sürüklüye sürüklüye kendisi de beraber olarak hükümete teslim etti.

Deli mehmetzade Hüseyin Efendi Ermenilere binlerce lira yardım parası verdiği halde bize karşı dirsek göstermektedir.

Sulfato bulmakta zorluklar çekiyoruz. Ermenilerden zorlukla alıyoruz. Bununla beraber bize 60 liraya verdikleri halde Antepli Hacı Ali adındaki zengin tüccar Kuva-yı Milliyede para çoktur, ben biliyorum diyor ve 70 liradan aşağı almak mümkün olmuyor. Doktor Bahri" [2033]

Kaşoba'da çalışan Dr. Ali Hikmet Coral ise 20 Kasım 1920 günü Tekelioğlu Sinan'a (Halk arasındaki ismi Paşa idi) şu istihbarat şifreyi gönderir:

"Sinan Paşa'ya

Düşman muharebeye devam ediyor. Yerinden hareket edemiyor. Düşmana takviye kuvvet gelme ihtimali vardır. Cepheden askere ihtiyaç olduğunu söylüyorlar. Müsaade buyurulursa Yılancılar'da bulunan Emin Ağa müfrezesi kuvvetinin yardıma yetiştirilmesi uygun olacaktır.

Kaşoba'da Doktor Ali Hikmet (Coral)" [2034]

Tekelioğlu Sinan Bey Tıbbi malzeme almak için Pozantı'ya gönderilen Salbaş Reviri Müdürü Eczacı İbrahim Efendinin Kuva-yı Milliye'ye geri dönmeyip Pozantı'da kalmasından dolayı 41. Tümen Kumandanına şikayet telgrafı gönderir.[2035]

Fransızların Ceyhan'ı işgal ettiği tarihlerde 10-11 yaşlarında olan Dr. Mahmut Kobaner (1909-?) anılarında Fransızlara bazı Türklerin jandarma yazıldığını ve bu Türklerin Ceyhan'da Fransızlara karşı gelen Türkleri kuşuna dizdiğini şu üzüntülü sözlerle anlatır:

"Fransızlar ikide bir huruç hareketi yapıyor; Mangut, Yılankale, Koruklu'dan gençleri yakalayıp getiriyorlardı. Çarşıda ilan yapılıyordu: "Eşkiya yakalandı, kurşuna dizilecek" diye. Defalarca bu zulmü gördük. En iyi hatırladığım şu. Beni çok etkilemiştir. Koruklu'dan Camızcı Memed Ağa'nın oğlu İsmail 18 yaşlarında gürbüz bir delikanlı. Kafa tutmuş Fransıza. Çete diye getirdiler. Yanında da Urfalı bir genç. Kolkola bağlamışlar. Nehrin kenarına getirdiler. En fecisi de şuydu ki karşılarına dizilen altı kişi Fransızlara jandarma yazılan işsiz güçsüz, aylak kişilerdi (Türk). Çok maaş veriyor diye duyuyorduk. Halk ağlayarak kendi kardeşlerimizi kendimize vurduruyorlar diyordu. İki genci cepheden kurşunlayacaklardı. Bir an İsmail yanındakini itiverdi. Nehre atlayacak, ikisi birbirine bağlı. Yine yakalayıp getirdiler.

2032 Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, Genekurmay ATASE yayını, 2012 Ankara s. 172

2033 Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, Genekurmay ATASE yayını, 2012 Ankara s. 188, 189

2034 Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, Genekurmay ATASE yayını, 2012 Ankara s. 390

2035 Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, Genelkurmay ATASE yayını, 2012 Ankara, s. 298

Sırtlarını çevirdiler. Altı kişi ona nişan almış olacak ki hepsi ona isabet etti. İsmail'in beyni dışarı fırladı. Öteki genç ölmedi, bekliyor. Fransız geldi, yaralının başına sıktı. Hepimiz ağlayarak ayrıldık. Huzur kalmamıştı. Kaç-kaça çıktık."

Dr. Mahmut Kobaner ve ailesi bu olaylardan sonra Ceyhan'dan kaçarlar ve Endel'e gelirler. Endel'de Kuva-yı Milliye Kumandanlarından Sabitzade Ahmet Efendiyi revirde Dr. Mustafa Bey'in tedavi ettiğini daha sonra Kozan'a gönderildiğini ve orada şehit olduğunu belirtir. Endel'de 6 ay kaldıktan sonra Kadirli'ye gelirler.[2036]

Ceyhanlı ve Kuva-yı Milliye saflarında savaşmış olan Tüfekçi Recep Öner (1899-?) ise anılarında dayısı Eczacı Abbas Hilmi Ülkü'nün Kozan Hastanesi'nde yaralıların tedavisiyle uğraştığını, Eczacı Abbas Ülkü'nün Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmaniye 44. Fırka'da görevliyken Terk-i Silah olunca (Mondros Mütarekesi ile) Ceyhan'a yerleştiğini ancak kaçkaç olunca (Fransız işgali) Kozan'a geldiğini anlatır. Tüfekçi Recep Öner, Haçın (şimdiki adı Saimbeyli) savaşında Kuva-yı Milliye kumandanı Saim Bey'in şehit olmasına tanık olur ve kendisi de bir gözünü kaybeder.[2037] Abbas Hilmi Ülkü (1888-1953) 1913 yılında Ceyhan'da eczane açmıştı, ancak Birinci Dünya Saavaşı başlayında 1917-1919 yılları arasında orduya katılmıştı. Bu sırada kapalı kalan eczanesi Fransız işgal kuvvetleri tarafından birahane yapılmıştı.[2038] Eczacı Abbas Ülkü Bey, 1919 yılında Ceyhan'da İtimad-ı Milli adında bir eczane açtı. 1953'te Abbas Ülkü Bey vefat edince eczanenin adı Abbas Ülkü Eczanesi oldu ve oğlu Eczacı Adnan Ülkü bu eczaneyi çalıştırdı.

Kilikya bölgesi olarak adlandırılan bu bölgede Atatürk'ün görevlendirmesiyle Genel Kilikya Kuva-yı Milliye Kumandanı Binbaşı Kemal (Doğan), Doğu Kilikya Kuva-yı Milliye kumandanı Yüzbaşı Osman Tufan, Batı Kilikya Kuva-yı Milliye kumandanı Yüzbaşı Ali Ratıp (Tekelioğlu Sinan) tarafından oluşturulan kuvvetler Fransızlarla savaşmış ve büyük başarılar elde etmiştir. Bu kuvvetlere silah ve cephane desteği Niğde'de bulunan 41. Tümen kumandanlığı yapan Emrullah Mümtaz, sonra Hayri Bey daha sonra Mehmet Nuri Conker tarafından sağlanmıştır.[2039]

Haziran 1920'de Adana Sağ Taraf Mıntıkası Komutanlığı kurulunca, Tarsus Cephesinde ve Manas (Beylice) köyünde bir hastane kuruldu. Başhekimi Doktor Tarsuslu Aziz (Köksal) Bey'di (sonradan TBMM'de 8. Dönem Mersin milletvekili). Yardımcısı yine Tarsuslu Doktor Varit (Yazgan) Bey'di. Dr. Aziz (Köksal) Tarsus Hilâl-i Ahmer cemiyetinde de çalışmaktaydı ve bu cemiyet işgal nedeniyle Namrun nahiyesinde faaliyet gösteriyordu.[2040]

Terzi Ali Galip (Arkan), Tarsus'tan yüklü miktarda tıbbi malzeme çıkarmayı başarmıştı. Bu malzemenin yaralı ve hastalara büyük faydası oldu. Doktor Aziz ve Varit Beylerin Sol Taraf Mıntıkası emrine tayin edilmesi üzerine askeri Doktor Galip Bey Ulaş'a gelerek sağlık işlerini yürütmüştür. Sıhhiye Başçavuşu Kamil Kadri Bey'in de önemli

2036 Anılarla Milli Mücadelede Ceyhan, Ceyhan Belediyesi Yayını, Adana, 1986, s. 143-145
2037 Anılarla Milli Mücadelede Ceyhan, Ceyhan Belediyesi Yayını, Adana, 1986, s. 258-266
2038 Mert Sandalcı, Belgelerle Türk Eczacılığı, Cilt 5, s 1, Eczacıbaşı Vakfı yayını, 2006
2039 Süleyman Hatipoğlu, Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi, 1989 Ankara Kültür Bakanlığı Yayını s. 25-27
2040 Mehmet Pınar, Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mersin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk dergisi, 2012 1 (1), s 282

hizmetleri olmuştur. Tarsus'un Kavaklıhan grubu Kuva-yı Milliyesinde Adanalı Doktor Hayri Gül'ün (Kozan'lı) o bölgedeki yaralıların tedavisinde büyük faydaları olmuştu.[2041]

Milli Mücadele yıllarında Mersin'in Aşağı Gözne bölgesinde Mersin cephesindeki İçme ve Subendi savaşlarından sonra Gözne'de bir hastane açılması düşünülmüş ve tarihinde ilk ve son olan bir Askeri Hastane kurulmuştur (sonradan Vali konağı olan bina). O tarihlerde Konya'da Adana 7. İmdadı Sıhhiye Heyetinde Hilâl-i Ahmer Doktoru iken Mersine gelen Dr. Muhtar (Berker) Bey (sonradan Mersin milletvekili olmuştur) yanında tıbbi malzeme ve cihaz getirmiş, Gözne'deki vatansever insanlara gereken malzemeyi ve parayı bağış olarak temin etmiş ve böylece 10 yataklı bir Hastane hizmete girmişti. Hastane fahri doktorluğunu da Adana'dan gelip-giden Dr. Salim (Serçe) Bey (ileride milletvekili, Seyhanlı) yapmıştır.[2042]

Dr. Muhtar Berker Mersin'de göz uzmanı olarak çalışırken 1939 yılında İçel Milletvekili oldu. Oğlu Feyyaz Berker Tekfen Holdingin kurucularındandır. Mersin Devlet Hastanesinin kurucusudur. Dr. Aziz Köksal, sonraki yıllarda Mersin milletvekili oldu ve eski Sağlık Bakanlarından Dr. Sadi Konuk'un kız kardeşiyle evlenmiştir. Dr. Salim Serçe (1890-1957) Zaferden sonra Ceyhan Hâkimiyeti Milliye Hastanesi doktorluğu ve serbest doktorluk yapmış ve 9. Dönem Seyhan Milletvekili olmuştur. İstiklâl Madalyası vardır.

Dr. Cafer Tayyar Bey (Kankat) ise Birinci Dünya Savaşı'nda Ardahan Muharebelerinde yaralanmış bir doktordu. İstanbul işgal edilince Kilyos'ta operatör olarak çalışırken görevini bırakarak Adana'ya kaçmış ve orada Manisalı Ali Bey ve Saadettin Morovalı (Beybaba adıyla bilinen Karaisalı kaymakamlığı yapmış, eski komitacı ve ittihatçı, 1881-1963) teşkilatında çalışmıştı.[2043] Sadettin Morovalı (Beybaba diye anılır) Karaisalı Kaymakamlığı yaparken Manisalı Ali Bey Kurttepe Grup komutanlığı yapıyordu. Bu kişiler Karaisalı'da halkın Fransızlara karşı cephe açması için var güçleriyle uğraşmışlardı. Sadettin Bey gibi aslen Selanikli olan ve Fransız casusluğu yapan Ata Derviş isminde biri burada çalışırken Sadettin Moravalı'nın uyarılmasına rağmen işine çok geç son vermişti. Bu nedenle Sadettin Morovalı Konya İstiklâl Mahkemesinde yargılanmış ancak beraat etmişti.[2044] Bu nedenle Kaymakamlıktan alındı. Saadettin Morovalı'ya (1880-1962) Milli Mücadeledeki hizmetlerinden dolayı Karaisali'da Pos orman işletmesi verilmiş ancak batırdığından TBMM'ce 25.6.1958 tarihinde Adana Mebusu Turgut Yeğenaga'nın teklifiyle bakıma muhtaç halde olması nedeniyle aylık 200 TL maaş bağlanmıştı.[2045] Bu sırada Pozantı'da Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin Fransızlarla yaptığı savaşta Dr. Said Ali Salman yaralanmıştı.[2046]

2041 Halil İbrahim YILDIRIM, İşgal ve Kurtuluş Günlüğü, Kurtuluş Savaşı'nda Tarsus http://karbogazi.blogcu.com/tarsus-un-isgal-ve-kurtulusu-1/9312542Son erişim 24 Eylül 2012

2042 Şinasi Develi, Geçmiş Yılların Gözne'sinden, Mersin İmece Gazetes, 3 Ağustos 2011 http://www.gazeteimece.com/gecmis-yillarin-goznesinden-3-makale,355.html

2043 Fethi Erden, a.g.e. s. 132

2044 Kemal Çelik Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge Gazi Üniversitesi Akademik Bakış dergisi, Cilt 2, Sayı 3 Kış 2008 s 103-123

2045 TBMM Zabıt Ceridesi, 25.6.1958

2046 Fethi Erden, a.g.e. s. 190

Opr. Dr. Osman Nuri Develioğlu Develi Kuva-yı Milliye Teşkilatı'nın kurulmasında görev aldıktan sonra Haçın (Saimbeyli) harbi sırasında sahra hastanesi kurarak yarlıların tedavisini yaptı. Osman Nuri Develioğlu (1879 - 1941) Askeri Tıbbiyeyi bitirdikten sonra Gülhane hastanesinde uzun zaman çalışmış ve operatör olmuştur. Balkan Savaşı'nda esir düşmüş, daha sonra da Çanakkale Savaşlarına katılmıştır. Bu savaş sonrasında da İstiklâl Savaşı'nda görev almış ve başarılı çalışmaları sayesinde İstiklâl Madalya.sı almıştır. Dr. Develioğlu Gaziantep Amerikan hastanesinde ve Kahramanmaraş'ta görev almış ve daha sonra Develi'de çalışmıştır.[2047, 2048]

1898 yılında Manastır'da doğan Dr. Cafer Tayyar Kankat İzmir İdadisinden mezun olduktan sonra 1916 yılında Askeri Tıbbiye'den mezun olmuştur. Okulu bitirir bitirmez Kafkas cephesine gitmiş ve Ardahan Savaşı'nda yaralanmıştır. Daha sonra Tıbbiye 1. Hariciye kliniğinde asistanlık yapmış ve operatör olmuştur. Uzman olunca Kilyos Ağaçlı Maden Askeri Hastanesi'nde Başhekim ve operatör olarak çalışmıştır. Milli Mücadele başlayınca görevini bırakarak Adana'ya kaçmış ve Karaisalı Saadettin Beybaba'nın yanında milli kuvvetlere destek olmuştur. Milli Mücadeleden sonra Adana'da "Adana Sıhhat Yurdu" isimli bir hastane açmıştır. 1924'te bu hastaneyi kapatarak önce Berlin'e sonra Paris'e gitmiş ve cerrahi asistanı olarak 3 yıl çalışmıştır. 1930'da Paris'te nöroşirurji ihtisası yapmış ve 1936'da yurda dönmüştür. 1938 yılında "Şişli Cerrahi Kliniği" adında özel bir hastane kurmuştur. 1940'lı yıllarda ise plastik cerrahi ameliyatları yapmıştır. Kankat Adana'da 1927-1933 yılları arasında "Doktor sesi" ve İstanbul'da "Sıhhi Malumat" adli iki gazete çıkarmıştır. 1936'dan dan itibaren ise "Modern Cerrahi ve Nöroşirurji Mecmuası" adli bir dergi yayınlamıştır Bu dergi 1947 yılına dek yayın yapmıştır. 25 Kasım 1955 tarihinde vefat etmiştir.[2049]

Kasım 1919'da kurulan Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde Dr. Hamdi Bey görev yapmaya başladı. Daha sonra Dr. Hayri Bey de üye oldu ve Eczacı Hidayet Bey kendisine yardımcı oldu. Dr. Hayri ve Dr. Hamdi Bey cephedeki erlerin tedavisini yaptılar. Dr. Hamdi Bey Mut'ta kurulan Kuva-yı Milliyenin Bölük Komutanı Yüzbaşı Yaşar Bey'e lazım olacak sargı bezlerini Silifke'den getirilmesi için de çalıştı. Dr. Hamdi Bey 100 atlıdan oluşan bir müfrezeyle birlikte 7 Mart 1920 günü Silifke'ye gitti ve oranın kurtarılmasını sağladı. Mut Müdafaa-i Hukuk tarafından ücretli olarak görevlendirilen Silifkeli eczacı Vagos oğlu Avil adlı şahsın ise casusluk yaptığı gerekçesiyle işine son verildi. Mut doktoru Hamdi Bey Ermenek'in asilerce işgali üzerine Mut'tan bir müfreze ile ve Silifke'den gelen kuvvetlerle birlikte Ermenek'e gidip 18 Ekim 1920 günü bilfiil çarpışmalara katıldı.[2050]

Kozan'dan Ermeni baskısıyla kaçanlar ise Kadirli'ye gelmiş ve orada Müdafaa-i Hukuk Derneği'ni kurmuştu. Bunlar arasında Dr. Ali Bey de bulunmaktadır.[2051]

2047 http://www.cagdasdeveli.com.tr/.

2048 Mehmet Özdemir, Milli Mücadele'de Develi, 1973 Sümer Matbaası, s. 168

2049 Sait Naderi, Opr Dr Cafer Tayyar Kankat: Az tanınan Bir Nörojirurjiyen ve Türkiye'de ilk Nöroşirurji dergisinin Kurucusu, Türk Nörosirürji dergisi 13: 81 - 86, 2003

2050 Kemal Çelik, Mut Müdaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri ve Milli Mücadele'de Mut, Atatürk Araştırma Merkezi, 2001, Ankara, s. 15, 38, 74, 76, 118

2051 H. İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, Cilt 4, s. 486

Milli Mücadele'de ilk kurşun

Dörtyol'un güneyinde ve yakınındaki Karakese Köyü'ne güçlü bir müfreze ile taarruz eden Fransızlar ve Ermeniler, Özerli'de işledikleri cinayetleri bu kez gerçekleştirme imkânı bulamadılar. Karakese ve çevre köyler halkı, Fransız ve Ermenilerin zulmüne uğramamak için, Dörtyol ve Özerli'ye giden yolları taştan hazırladıkları siperlerle kapatarak, kendilerini savunmaya karar vermiş ve 19 Aralık 1918 günü cereyan eden şiddetli bir muharebeden sonra beş-on erlerini kayıp veren ve şaşkına dönen Fransızlar, Dörtyol'daki karargâhlarına geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu arada, Dörtyol ve çevresindeki köyler halkından, Türklere ait hayvanlara zorla el koyarak götürmek isteyen Ermeni kafilesi de, Turunçlu yakınında karşılarına çıkan Koca Ömer Oğlu Mehmet Çavuş (Mehmet Kara), Köse Mehmed ve bazı arkadaşları tarafından imha edilmiş, hayvanlar kurtarılmıştı. Yakın zamana kadar, Millî Mücadele'de düşmana karşı ilk kurşunun, nerede ve hangi tarihte atıldığı konusunda bir görüş birliği yoktu. İzmir'in işgali sırasında Hasan Tahsin Recep (asıl adı Osman Nevres)'in, Yunanlılara attığı kurşun, Millî Mücadele'nin ilk kurşunu olarak biliniyordu. Son yıllarda yapılan araştırmalar ve ortaya konan vesikalar, Millî Mücadele'de düşmana karşı atılan "ilk kurşunun -hatta kurşunların-", Dörtyol'da, 19 Aralık 1918'de, Mondros Mütarekesi'nden elli gün sonra, Dörtyollular'ın cesur evlâdı Mehmet Çavuş (Mehmet Kara) ve müfrezesi tarafından atıldığını ortaya çıkarmıştır.[2052]

Hatay için mücadele eden Dr. Abdurrahman Melek

Adana'daki vatanseverler gibi Antakya'da bulunan Dr. Abdurrahman Melek hakkında da Fransız General Gouraud tarafından 1921 yılında Suriye'deki Arvat adasına sürgün kararı verilmişti. Ancak bu uygulanmamıştı. Dr. Abdurrahman Melek, ilkokulu ve Rüştiye'yi Antakya'da Sultani'yi Halep'te bitirdi. Halep Sultani'sini bitirdirdikten sonra tıp eğitimine 1913 (1329)'da Şam Tıbbiyesinde başladı. Bir sene sonra İstanbul Tıbbiyesi'ne geçti. Birinci Dünya Savaşı'nda 41. Fırka'da yedek subay-doktor yardımcısı olarak çalıştı. Savaştan sonra İstanbul'a dönerek 1919 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Bir yıl süre ile fakültede Profesör Dr. Akil Muhtar'ın asistanlığını yapmış, daha sonra bilgisini ve görgüsünü arttırmak için Viyana ve Paris'e gitmiştir.

1914 yılında, henüz 18 yaşındayken Antakya'da üç arkadaşı ile birlikte Türk Ocağı'nı kurdu. Hatay'ın Anavatan'a katılması mücadelesinin önde gelen liderlerinden biri oldu.

1931 yılında İskenderun Sancağı İdare Meclisi Üyeliği'ne seçildi. 1936 yılına kadar Antakya'da hekimlik yaptı ve işgal altındaki Hatay halkına hekim olarak hizmet etti.

İşgal yıllarında kurulan ve kendisinin de kurucularından biri olduğu ve o zor günlerde Türk Halkı'nın birlik ve beraberliğine katkıda bulunan başmakaleler yazdı. 1928 yılında Atatürk'ün yeni alfabeyi Türk halkına hediye etmesinden hemen sonra Dr. Ab-

2052 Kemal Çelik, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Millî Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörtyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu, Temmuz 1998, Sayı 41

durrahman Melek işgal altındaki Antakya'da yeni tanışılan Latin harflerini öğretmek için kurslar açılmasına öncülük etti ve Antakya'da çıkarılan Yeni Mecmua dergisinde Türkçe makaleler yazarak halkı bilinçlendirdi.

1936'dan itibaren Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesinde çok aktif bir şekilde rol aldı. Nisan 1937'de Milletler Cemiyeti'nin merkezi Cenevre'de Fransa Hükümeti ile yapılan Hatay müzakerelerine katılan Türk Heyetinde yer aldı. 17 Aralık 1936'da, Hatay'ın kurtuluşunda çok önemli bir Cemiyet olan Hatay Erkinlik Cemiyeti'nin Dörtyol Şubesi Başkanlığını yaptı. 1938 yılında Antakya'da Halk Partisi'nin Faal Heyeti Başkanı oldu. Hatay Devleti'nin kuruluşundan önceki dönemde, Haziran 1938'de, Hatay sorununun en zorlu ve karmaşık döneminde Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin onayıyla "Hatay Valiliği" ne atanarak Hatay Devleti'nin kuruluşunun hazırlıklarını yürüttü ve Hatay Devleti kurulunca Atatürk'ün onayıyla Hatay Devleti'nin Başbakanlığına tayin edildi. 6 Eylül 1938 ile 29 Haziran 1939 tarihleri arasında Hatay Devleti'nin Başbakanlığı görevini yürüttü. Hatay Devleti Başbakanı ve Hatay henüz Türkiye'ye ilhak edilmemişken, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Gaziantep Bağımsız Milletvekili seçilmiştir (Mart 1939). T.B.M.M.'de 6. 7. ve 8. dönem Gaziantep, 9. dönem Hatay Milletvekilliği yapmıştır. Daha sonraki yıllarda parlamento sonrasında (1955-1961), T.C. Merkez Bankası Yönetim Kurulu üyeliği ve bir dönem Başkan Vekilliği görevlerinde de bulunmuştur. 14 Temmuz 1961'de yaş sınırından emekliye ayrıldı. Hatay'ın Fransızlardan geri alınması için verilen mücadelenin başından sonuna kadar içinde olmuş ve çalışmış bir kişi olarak anılarını "Hatay Nasıl Kurtuldu" adlı kitabında toplamıştır ve bu eser Türk Tarih Kurumu tarafından 1966'da basıldı. 13 Ocak 1978 tarihinde Ankara'da vefat etti. Antakya'da Dr. Abdurrahman Melek adına bir cadde vardır.[2053]

Elviye-i Selase'de (Kars; Ardahan, Batum) görev alan hekimler ve Dr. Esat Oktay

Mondros Mütarekesi sonrası 5 Kasım 1918 yılında Kars'ta Ermeni ve Gürcülerle mücadele için ilk Müdafaa-i Hukuk teşkilatı olarak "Kars İslam Şurası" kurulmuştur. Bu kuruluş Türk halkının hukukunu korumak amacıyla kurulmuştu. 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa burayı terk ederken mümkün olduğu kadar gecikmiş ve ordunun silahlarının bir kısmını Kars Milli Şurası'na vermiştir. Yakup Şevki Paşa 9. Ordu'yu Kars'tan Erzurum'a 13 Ocak 1919 tarihinde çekmiş ve bu sırada da Elviye-i Selase de milli teşkilatlanmaya yardım etmiştir. 5 Kasım 1918'de Kars İslam Şurası'nın kurulmasını desteklemiştir.

15 Kasım 1918'de I. Kars Kongresi ve 30 Kasım -2 Aralık 1918 tarihleri arasında II. Kars Kongresi yapılır ve Kars Milli İslam Hükümeti kurulur. Hükümetin 12 üyesinden birisi Çıldırlı Dr. Esat Oktay'dır. Bu kongrelerin devamı olarak Ardahan Kongreleri yapılır. 31 Aralık 1918 tarihinde Ardahan'a gelen eski ittihatçılardan Ebulhindili Cafer (Erçıkan) ve Dr. Fuat Sabit Bey 3. Tümen Kumandanı Halid (Karsıalan) Bey ile görüşerek Enver Paşa ve Dr. Bahattin Şakir'in gönderdiği mektupları ona verdiler. Bu mektuplarda

2053 www.melek.net

Elviye-i Selase de yapılacak işler ve kurulacak hükümet ile ilgili bilgiler vardı.

I. Ardahan Kongresi. 3-5 Ocak 1919'da toplanmıştır. Başkanlığını III. Tümen Komutanı Halit (Karsıalan) Bey yapmıştır ve 8 kişiden oluşan kongre üyesi vardır. Başkan Halit (Karsıalan) Bey, Enver Paşa komutasındaki I. Kafkas Ordusu'nda bulunmuş değerli bir komutandı. Kongredeki diğer üyeler ise şunlardı: Dr. Hakkı Cenap (Cenab), Dr. Fuat Sabit (Ağacıkoğlu), Dr. Abidin Atak, Filibeli Hilmi, baytar Yarbay Arif Bey, Rasim (Acar) ve Ebülhindili Köseoğlu Cafer Bey (Erçıkan, aslen Erzurumlu olup eski Teşkilât-ı Mahsusa mensuplarındandı ve Ebulhindili Cafer diye tanınırdı.) Ardahan Kaymakamı Rasim (Acar) Bey, ise yörede köklü bir aile olan Hamşioğullarına mensuptu. Kongre, Kaymakam Rasim Bey'in konağında toplandı. Bu konak, bugün Ardahan İl Sağlık Müdürlüğü olarak hizmet vermektedir. Kongrede şu önemli karalar alındı: 1. Mondros'ta dikte ettirilen kararlara uyulmamalıdır. 2. Eldeki silâhlar teslim edilmeyecektir. Hatta yeni bir mücadele için her çare denenerek yeniden silahlanmaya gidilecektir. 3. Ahıska ve Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum) terk edilmemelidir. II. Ardahan Kongresi ise 7-9 Ocak 1919 tarihleri arasında toplandı. Bu kongreye Dr. Esad Oktay (Hacı Hasanzade doktor Esed) katıldı.

17-18 Ocak 1919 de III. Kars Kongresi toplandı ve "Güney Batı Kafkas Türk Cumhuriyeti" kuruldu ve İngilizler tarafından tanındı. Hükümet reisi Cihangiroğlu İbrahim, Dr. Esat (Gaziyev) Oktay ise parlamento reisi oldu. Ancak ilerleyen zamanda İngilizler Kars'ı 13 Nisan 1919 günü işgal eder ve bu hükümeti dağıtırlar. İngiliz General Davie burada sıkıyönetim ilan eder. 14 Nisan'da yeni bir idari konsey toplanır. Bu idari konseyde Dr. Esad Bey, Dr. Canbolat Bey de yer alır. 30 Nisan'da Kars Ermenilere teslim edilince bu kukla konsey dağılır.[2054] İngilizler Hükümetin bir kısım üyesini Batum yoluyla Malta'ya sürgüne gönderirler. Dr. Esat Bey ise işgal sırasında sürgüne gönderilmez ve Çıldır'a geçerek Çıldır Milli Şurası'nı kurar. Çıldır Milli Şurası Mayıs 1919'dan Şubat 1921 tarihine kadar Ermenilerin Zarşat, Ardahan ve Ahılkelek üzerinde yaptıkları saldırılara karşı koyarak mücadelesini sürdürmüştür.[2055]

Bu sırada Ermeni zulmünden kaçan halk Kars ve Ardahan'dan Oltu'ya doğru göç eder. 3. Tümen'in Narman'da bulunan hastanesini bu sırada Dr. Abidin (Atak) Bey (TBMM 1. Dönem Rize Milletvekili) idare ediyordu. Komiteci bir adam olan Dr. Abidin (Atak) Bey İngiliz, Gürcü ve Ermeni saldırılarına karşı Narman'da Kurtoğlu İsmail, Fahrettin Erdoğan, Mahmut Çavuş ve Narman Müftüsü ile 300 kişilik bir gönüllü gücü oluşturarak Avundur Boğazını savundu ve gelen Rus ve Ermeni kuvvetleri durdurdu.

Dr. Esat Oktay daha sonra Oltu Şura Hükümeti için çalışmalar yaptı ve 21 Ekim 1919 günü Oltu'ya gitti. Ermenilerle yapılan çarpışmalar 3 Aralık 1920'de Gümrü anlamlaşmasıyla sona erdi.[2056]

1887'de Çıldır'da doğan Dr. Esat Oktay Moskova Tıp Fakültesi'nden 1917'de

2054 Ahmet Ender Gökdemir, Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 1998 Ankara, s. 160

2055 Esin Dayı, Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma, Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, 1997 Erzurum, s. 35, 39,99,149, 216

2056 Sami Önal, Milli Mücadele'de Oltu, Ankara, 1968 Ayyıldız Matbbası, s. 48

mezun olmuştur. Oltu ve Kars hastanelerinde çalışmıştır. İngilizlerin Kars'ı işgal etmesi sonrası Bakü'de çalışmıştır. Dâhiliye uzmanı olduktan sonra 1943 yılına kadar Kars Devlet Hastanesi baştabipliği yapmıştır. Kars milletvekilliği yapmış ve 1972 de Ankara'da ölmüştür.[2057]

Dr. İbrahim Tali Öngören 25 Mart 1921 günü Kars'a geldiğinde burada Kazım Karabekir Paşa ile karşılaşır. Bu sırada Kars'ta görev yapan 9. Fırka Sertabibi Dr. Halit Ziya (Koçak, 1880-1948), Ser eczacı Halit Bey, Dr. Kazım Bey, Dr. Hakkı Cenab, Dr. Sadettin ve sağlık şube müdürü Dr. Aziz Bey ile görüşür. Dr. Fuat Sabit de bu tarihte Kars'tadır. Erzurum'a giderken Sarıkamış'a uğrayan Dr. İbrahim Tali Bey 23 Nisan 1921 günü burada Dr. Celal Bey ile beraber yemek yer. 25 Nisan 1921 günü Erzurum'a geldiğinde ise Erzurum Sıhhiye müdürü Dr. Şerif Soylu ile Hoca Raif Bey ile ve Nail Bey ile görüşür.[2058]

Karadeniz Bölgesi'nde çalışan hekimler

Trabzon'da 1918-1919 yıllarında Dr. Mehmet İbrahim (Okman) ve Dr. Bahri Bey görev yapıyordu. Dr. Mehmet İbrahim Okman (1883-1962) Hükümet doktoruydu. Türk Ocağı'nda ve Öğretmen Okulu öğrencilerinin de doktorluğunu yaptı. Trabzon'a 50 yıldan fazla sağlık konusunda hizmet etti.[2059] Trabzon'da kurulan Türk Ocağı'nın 29 Kasım 1919 günü yapılan toplantısında Göz uzmanı Dr. Fazıl Fevzi, Memleket Hastanesi sertabibi operatör Dr. Sabri ve Dr. Abdülvahap Rıza yönetim kuruluna seçildiler.[2060] Trabzon'da Cihan Harbi sırasında vilayet sıhhiye müdürlüğü yapan Dr. Ali Saip Bey Trabzon Tehcir ve Taktil Davası nedeniyle Ocak 1919'da İzmir'de Divan-ı Harp'te beraat ettiği halde tutuklanmış ve yargılanmasına Trabzon'da 26 Mart 1919 günü başlanmıştır. Çocukları Hilâl-i Ahmer hastanesinde zehirlediği iddiasıyla açılan davada savcı beraatını istemişti. Dr. Ali Saip mahkemede savunmasını kendisi yaparak delillerle suçsuzluğunu ispat etmişti. Şahitlerden Sıhhiye Müfettişi Dr. Vasfi Bey tehcir sırasında Trabzon'da Tifüs salgını olduğunu Ermenilere karşı mezalim yapıldığını görmediğini, Dr. Arslanyan'ın da tifüse yakalanarak iyileştiğini ifade etmiştir. Sıhhiye Müdürü Dr. Sadrettin (Hattuza) ise tehcir sırasında Trabzon'da olmadığını, Trabzon'da yapılan fenalıklar ile ilgili bir şey duymadığını, Dr. Ali Saip'in işlerinde bir yolsuzluk görmediğini ifade etmiştir.[2061] Uzun süren yargılamalar sonucu Dr. Ali Saip 22 Aralık 1919 günü beraat etmişti.[2062, 2063]

Trabzon'da 1921 yılı Ocak ve Mayıs ayı itibariyle Dr. Kemal Bey Sertabip, Dr. Ali

---

2057 İbrahim Bozkırlı, Trablusgarp'dan Cumhuriyet'e Tıbbiyeliler, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 2008 Ankara, s. 48-49

2058 İbrahim Tali Günlüğü, s. 55,58

2059 Hikmet Öksüz, Veysel Usta, Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı, 2008 Trabzon Serander Yayınları, s. 146

2060 Zehra Arslan, Trabzon Türk Ocağı, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, Trabzon, s. 12

2061 Yusuf Tanatmış, Türk Basınında Ermeni Meselesi (1914- 1919), Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005, s. 50, 51

2062 İbrahim Eğilmez, Hadisat Gazetesine Göre Milli Mücadelenin Başlangıç Devresi, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Mayıs 2006, s. 198, 207

2063 Feridun Ata, Divan-ı Harbi Örfiler ve Ermeni Tehciri Yargılamaları, Doktora Tezi, 2003 Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütüsü, s. 154

Saip Bey Sıhhiye müdürü, Dr. Tevfik Bey Karantina tabibi olarak görev yapmaktaydı.[2064]

Trabzon'da bulunan Hilâl-i Ahmer birinci sıhhi İmdat heyetinde Opr. Dr. Nihat Sezai Güran 2 yıl süreyle görev yaptı.[2065] Dr. Nihat Sezai Güran Haziran 1919'da, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Genel Merkezi'nce İstanbul'dan Trabzon'a gönderilen heyette yer aldı. Kızılay Heyeti İstanbul'dan hareketle İnebolu, Samsun ve Giresun'a uğradıktan sonra Temmuz'un ilk günlerinde Trabzon'a gelerek Zeytinlik (Cudibey) İlkokuluna yerleşti. Kızılay Heyeti Temmuz 1919'da Trabzon'a geldiğinde, tahminlerinin üstünde bir sefalet tablosuyla karşılaştı. Gümüşhane ve Bayburt tarafından göç etmiş Türkler sefil bir haldeydi.

Kızılay İmdad-ı Sıhhi Reisi Doktor Nihat Sezai Bey, 15 Ekim 1919 tarihli raporunda, üç ay içinde 5666 hastanın (5313 Türk, 345 Rum, 3 Ermeni) muayene, 52 hastanın da ameliyat edildiğini belirtiyordu. Bu süre içinde 2198 malarya (sıtma) vakası görülmüştü. Bunun dışında frengi, uyuz, cild hastalığı, verem, belsoğukluğu, göz hastalıkları, dizanteri gibi muhtelif hastalıklar görülmekteydi. Amerika Yardım Heyeti'ne mensup bir kadın doktor, üç ay boyunca haftada üç defa Kızılay muayenehanesinde 586 kadını muayene etmişti.

Kızılay Heyeti'nin faaliyet süresi dört ayla sınırlandırılmıştı; ancak, Vali'nin ve Amerika Yardım Heyeti'nin ricası üzerine sağlık hizmetlerini bir süre daha devam ettirdi. Kızılay Heyet Başkanı ve Trabzon'da Şifa Yurdu'nun kurucusu olan Operatör Nihat Sezai Bey, sağlık çalışmalarında etkin bir rol oynadı.

Bu tarihlerde Kızılay Heyeti'nin görevi sona ermekle birlikte, Vali Hamit (Kapancı) Bey'in ısrarı üzerine İstanbul'a gitmekten son anda vazgeçildi. 21 Şubat 1920 tarihli raporunda, Doktor Nihad Sezai Bey şunları yazmaktaydı:

"Üç gün evvel Trabzon'a vali tayin olunan Hamid Beye vedaya gittim. Öbür gün hareket edeceğimi söyledim. Derhal bir komisyon topladı ki aza olarak muhacir memuru, Sıhhıye Müdürü, Müdafaa-i Milliye azaları ve Amerikalılar orada idiler. Ve neticede hareketimi menederek bendenize de resmen ve tahriren bildirdiler. Sizinle de hukukları varmış, katiyyen red etmeyeceğinize emin olarak yeni tevdî ettikleri vezâifle meşgul olmaklığımı bildirdiler. Tevdî ettikleri vezaif de kapanmak üzere bulunan ve şimdiye kadar pek çok kereler hastalarını dağıtan ve hastahaneden başka her şeye benzeyen Memleket Hastahanesini uhdeme almak... Hastane için nakdimizin kafi olmadığından bahsettiğim zaman Muhacirin idaresi'nin bu hususta para sarfedebileceğini ve Amerikalıların da vasî miktarda muâvenette bulunacaklarını ileriye sürdüler. Bendeniz de bittabi merkezden emir almayınca hiçbir işe başlamayacağımı söyledim. ve bunun üzerine merkeze gayet müstacel bir telgrafla ahvali arz eylemişdim. Eşyalarımın bir kısmı yüklenmiş olduğu halde tehire mecbur oldum. Doğrudan doğruya Vali Beye karşı isyan edemem çünkü kendisi nazikane muamele ediyordu... Hakikaten bura hastahanesi muhtac-ı muâvenet ve ıslahdır. Bir iki gün sonra Amerikalılara müdür olarak gelecek zat da doktor ve operatör olduğundan bu cihetten de onlardan fazlaca muâvenet göreceğimi ümid ediyorum."[2066]

2064 İbrahim Tali Günlüğü, s. 45, 60

2065 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1964, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 36

2066 Mesut Çapa, Milli Mücadele'de Doğu Karadeniz, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 15, Yeni Türkiye Yayınevi, 2002, Ankara, s. 1109-1138

Trabzon'da Hilâl-i Ahmer 1. İmdat Heyeti olarak önce Dr. Yusuf Behçet ve Dr. Hikmet Bey gönderildi. Daha sonra 27.9. 1919 tarihşnde bunların yerine Opr. Dr. Nihat Sezai Güran ve Dr. Süleyman Ethem gönderildi. Opr. Dr. Nihat Sezai Güran'ın 1923 yılında Zonguldak'a tayini çıkınca yerine Belediye tabibi olarak Dr. Neşet Bey atanmıştı.[2067]

Zonguldak Müdafaa-i Hukuk cemiyetinde ise Dr. Nihat Bey görev yapıyordu.[2068]

İnebolu Ankara'nın kapısı durumundaydı. Anadolu'ya geçecekler olanlar önce burada kontrolden geçiriliyor, izin verilenler Ankara'ya gidebiliyordu. İnebolu'da görev yapan Eczacı Yusuf Bey ve hastane göz uzmanı Tosyalı Fethi Gözalan bu kontrolleri yapmaktaydılar. İnebolu'daki hastaneden başka zabitan için 10 yataklı bir Şifa Yurdu 7 Mayıs 1921 tarihinde açıldı.[2069]

Dr. Ali Yaver (Ataman) Bey, Safranbolu Müdafaa-i Hukuk Başkanlığı yaptı.[2070] Dr. Ali Yaver Ataman'ın anıt mezarı Safranbolu'da Hıdırlık tepesindedir. Mezar taşında "Şeyh-ül Etıbba Ali Yaver Ataman" yazmaktadır. Dr. Ali Yaver Ataman hakkında bulabildiğimiz bilgiler şöyledir: ilk eşi Fitnat hanım genç yaşta vefat etmiş daha sonra Safranbolulu Habibe Yekta hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Sadi Yaver Ataman, Ahmet Sebati Ataman ve Ali Şinasi Ataman isimli üç oğlu olmuştur. Oğlu Sadi Yaver Ataman 1906 yılında, Ahmet Sebati 1908 yılında, Ali Şinasi 1911 yılında Yanya'da doğmuştur. Bu bilgilerden 1906 ile 1911 yılları arasında Yanya'da görev yaptığı anlaşılmaktadır. Dr. Ali Yaver Ataman ve Eczacı Mehmet Hidayet Derman (1885-1957) 1919 yılında Safranbolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini birkaç arkadaşıyla beraber kurarlar. Dr. Ali Yaver 1. başkan Eczacı Mehmet Hidayet Derman 2. Başkan olmuştur. İkisi de İstiklâl madalyası almıştır. Askeriyeden emekli olduktan sonra bir süre Karadeniz Ereğlisi Devlet Hastanesi'nde Baştabiplik yapmış, daha sonra Safranbolu Şehir Hastanesi Baştabipliği yapmıştır. Buradan emekli olduktan sonra serbest hekim olarak Safranbolu'da çalışmıştır. Nüfus kaydı İstanbul'da olmasına rağmen kendini Safranbolulu olarak kabul etmiştir.[2071]

Eczacı Mehmet Hidayet Bey, 1906 yılında, İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Eczacılık Okulu'ndan mezun oldu ve Safranbolu Memleket Hastanesine 17 kuruş aylık maaş ile eczacı olarak tayin edildi. 1912 yılında gönüllü olarak Balkan Harbine katılan Mehmet Hidayet Bey savaş sonrasında Safranbolu Rum Kilisesi Vakıf Eczanesi eczacısının ölümü sebebi ile kapatılan eczaneyi satın aldı ve çarşıya taşıyarak "Şifa Eczanesi" adı altında yıllarca hizmet verdi. 1920 yılında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşuna katılan Mehmet Hidayet Bey Safranbolu'da İstiklâl Madalyası alan dört kişiden biri oldu. Mehmet Bey'in ortanca kızı Hikmet Hanım da eczacı oldu ve babasının ölümünden sonra eczaneyi Safranbolu'dan Karabük'e taşıdı. Karabük Eczanesi adıyla ilçenin ilk kadın eczacısı olarak hizmet verdi.[2072]

2067 Hikmet Öksüz, Cumhuriyet Döneminde Trabzon'da Sağlık Hizmetleri, Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, İzmir, 2009, s. 227

2068 Ali Sarıkoyuncu, Zonguldak ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları, s 27-51

2069 İbrahim Tali günlüğü, s. 61

2070 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 15, s. 323

2071 Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Ülkü Ayan Özsoy, Safranbolu Meşhurları, Anıl Matbbası, 2000 Ankara, s. 133-136

2072 http://cadde.milliyet.com.tr/2012/09/19/HaberDetay/1213398/eczaciligin-tarihi-bu-muzede

Giresun'da Dr. Ali Naci Duyduk ile mühendis İbrahim Hamdi Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Giresun şubesini kurdu ve İzmir'in işgalini protesto eden Giresun mitinglerinin teşvikçisi ve öncüsü oldular. Ancak Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet ettiler. Bu nedenle de Topal Osman ile araları açıldı ve Giresun'dan kaçtılar.[2073]

Giresun'da Milli Müdafaa vekâletinin 1 Kanuni Sani 1921 günlü emirleriyle oluşturulan Giresun Gönüllü Alayı'nda kumandan Tirebolulu Binbaşı Hüseyin Avni (Alpaslan) Bey, fahri kumandanı ise Topal Osman Ağa idi. 14 Mart 1921'de yeni oluşturulan Giresun livasının mutasarrıfı ise Doktor Sadrettin (Hattuza) Bey'di. Bu alayda İstanbullu mülazım Eczacı İhsan Bey, Dr. Yüzbaşı İbrahim Bey görev aldılar. Bu alaylar Sakarya Savaşı'nda 4. Tümen emrinde 42. Alay (komutanı Hüseyin Avni) ve 47. Alay (Komutanı Binbaşı Topal Osman Ağa) olarak görev yaptı ve büyük kahramanlıklar gösterdi. Binbaşı Hüseyin Avni Alpaslan Bey şehit oldu. Topal Osman Ağa at üzerinde savaşırken atı vuruldu. Mangaltepe taarruzunda büyük zayiat verdi. Sakarya Savaşı sonrası Topal Osman Ağa'ya yarbay rütbesi verildi. 47. Alay Topal Osman Ağa komutasında Büyük taarruza da katılmıştır. Büyük taarruzda ise bu alayda Dr. Binbaşı İbrahim Bey ve Dr. Binbaşı Şerafettin Bey (Sıhhiye bölük kumandanı), Dr. Mülazım Mehmet Ali Bey (Hopalı) görev yapmışlardır. Giresun'da oluşturulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde Dr. Ahmet Hicabi Akboğa da görev yapmıştı. Dr. Ahmet Hicabi Akboğa sonraki yıllarda eski Kadınlar Pazarında Arif Bey caddesindeki Türkiye eczanesinde öğleden sonra hasta bakmaktaydı.[2074] Topal Osman Ağa çetelerinin fahri doktorluğunu ise Dr. Cemal Bey yapıyordu.[2075] Giresun'un Liva olduğu 14 Mart 1921'de Mutasarrıf Dr. Sadrettin Hattuza, mutasarrıf vekili Binbaşı Hüseyin Avni, Belediye reisi ise Topal Osman Ağa'ydı.[2076] Dr. Sadrettin (Hattuza) Giresun mutasarrıfı iken Mustafa Kemal Paşa'nın korunması için tam teçhizatlı 100 gönüllü Topal Osman'ın gayretiyle hazırlandı ve 5.2. 1921 tarihinde Ankara'ya gönderildi. Dr. Sadrettin Hattuza 5.2.1921 tarihinde İçişleri Bakanlığına aşağıdaki yazıyı gönderdi:

"İçişleri Bakanlığına

Özel Surette dikkat ve özenle donatılarak hazırlanan Ankara'ya mürettep güzide yüz er bugün saygılarını sunmuş ve yarın Ankara'ya doğru hareketleri kararlaştırılmış bulunduğu arz olunur.

Mutasarrıf Sadrettin"

Aralıksız olarak gönderilen seçme muhafızlarla "Maiyet Müfrezesi" denen bu koruma müfrezesinin sayısı 150 piyade ile 40 süvariyi buldu. Bu muhafız birliği "Giresun Laz Müfrezesi" adını aldı. Çankaya'dan Meclis binasına gidiş ve dönüşlerde Mustafa Kemal

2073 M.Fahrettin Kırzıoğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, Kültür Ofset Yayını, Ankara, 1993 s 17, 214

2074 Sadık Sarısaman, Giresun Basını'na Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat, Giresun Kültür Sempozyumu 30-31 Mayıs 1998 Bildiriler, Giresun Belediyesi yayını No:2, İstanbul, 1998, s. 86

2075 Osman Fikret Topallı, hazırlayan Veysel Usta, Müdafa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun, Serander Yayınları, 2011 Trabzon, s121,124,127,164, 186,373

2076 Erden Menteşoğlu, Yakın tarihimizde Osman Ağa ve Giresunlular, Yeşilgiresun Gazetesi Yayınları, Giresun, 1997, s. 112,114

Paşa'nın yanında muhafız olarak Giresunlu Sütlaşoğlu Vahit ile Kayadipli Aşıkoğlu Hacı İlyas yer alıyordu.[2077]

Dr. Sadrettin Hattuza (Dr. Ahmet Sadri Hattuza) (Türk Parlamento Tarihi kitabında soyadı yanlışlıkla Hatusas olarak geçmektedir) 1883 yılında Ankara'da doğdu, 1906 yılında Tıbbiye'den mezun oldu. Mezun olunca Birse Belediye tabipliği, 1907'de Keskin, 1909 da Debre ve 1911 ve 1912 de Manastır Belediye Tabipliği yaptı. 1911 de Trablusgarp Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer ekibiyle Tobruk'a gitti. 1914 yılında Samsun Merkez tabibi olarak çalıştı. 1917-1918 yıllarında Trabzon Valiliğine vekâlet etti ve Trabzon Sıhhiye Müdürlüğü yaptı. Bu sırada İttihatçıların kurduğu Teceddüt Partisinin Trabzon temsilciliğini yaptı. 1919'da Damat Ferit hükümeti tarafından gözaltına alınarak İstanbul'a getirildi. 1920'de Balıkesir'de Kuvayi Miilliyeye katıldı ve Balıkesir Kuva-yı Milliye üyesi oldu. 1921'de Trabzon Sağlık Müdürü oldu. Bu arada Giresun Mutasarrıfı olarak atandı. İzmir'in kurtuluşundan sonra 1922'de İzmir Sağlık Müdürü oldu. Sonra Batı Anadolu Sağlık Müfettişi olarak çalıştı. 1924 de İstanbul Sağlık müdürü oldu. 1925'de İzmir CHP mutemedi oldu (CHP 11. Mıntıka müfettişi). 1926'da İzmir'den Bursa'ya giderek Atatürk'ü İzmir'e davet eden heyette yer aldı. Daha sonra 1927 de TBMM 3. Dönem Kars Milletvekili seçildi. 1936 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müfettişi iken Umumi Müfettişlik Sıhhi Müşavirliğine 80 lira maaşla atandı. 1943 yılında öldü.[2078, 2079]

Atatürk 13 Haziran 1926'da Bursa'da iken İzmir'e davet etmek amacıyla İzmir Belediye Başkanı Aziz, Haydar Rüştü Öktem ve Dr. Sadrettin Hattuza Bursa'ya geldi ve davet ettiler. Atatürk daveti kabul etti. Bu heyette bulunan Dr. Sadrettin Hattuza Atatürk'le beraber İzmir'e doğru hareket etti. Balıkesir'e gelindiğinde İzmir Valisi Kazım Dirik'ten Atatürk'e suikast haberi alınmış ve İzmir'e gelmesi ertelenmişti. 16 Haziran'da İzmir'de suikast yapacaklar saptanmış ve tutuklamalar yapılmıştı. Atatürk 19 Haziran 1926'da açıklama yapmış ve "Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır, ancak Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır" açıklamasını yapmıştı. Atatürk duruşmaları takip için 20 Haziran 1926 günü Çeşme'ye geldi. Burada iken İsmet İnönü, Ardahan Mebusu Tahsin Bey, Kocaeli Mebusu Saffet, Dr. Sadrettin Bey de yanında bulunuyordu. İstiklâl Mahkemesi Ankara'dan gelmiş ve yargılamalara başlamıştı.[2080]

Trabzonlu Dr. Raik Bey'in İpsiz Recep'i Kuva-yı Milliye saflarına katması

Kuşçubaşı Eşref Mondros Mütarekesi sonrası esir değişimiyle İstanbul'a geldiğinde Karakol Cemiyeti'ne katıldı. Burada Harbiye'den sınıf arkadaşı olan Yenibahçeli Şükrü, Çerkez Ethem ve kardeşi Tevfik ile buluştu. Kuşçubaşı Eşref'e Adapazarı Kuva-yı Milliye kumandanlığı yapması teklif edildi. Yanına Bulgar Sadık Baba (ilk Kuva-yı Milliyeciler-

2077 Süleyman Beyoğlu, Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa, Bengi Yayınları, s 184

2078 Türk Parlemonto Tarihi http://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index

2079 Birgül A. Güler (Editör) AÜ SBF KAYAUM, Açıklamalı Yönetim Zaman dizini: 1929-1939 Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA) AÜ SBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 2 Ankara, 2007 Ankara Üniversitesi Basımevi

2080 İzmir'deki Suikast Girişimi Sırasında Bir Anı, Kemal Arı - web.deu.edu.tr, v2.0 web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/.../kemalari1111.pdf

dendir, Kocaeli bölgesi Rum Mavi Mira çetelerini yok edilmesinde çalıştı, İnönü, Sakarya savaşlarına katıldı, Milli mücadele sırasında ayakları donma yüzünden kesildi), İsmail Hakkı (Tekçe), Trabzonlu Dr. Raik (Dr. Süleyman Raif Dülger), topçu mülazımı Esat Bey, Hopalı Memoyzadelerden Yüzbaşı Rauf (İlerde Rize mebusu) de yardımcı olarak verildi. Trabzonlu Dr. Raik (Dülger) bu nedenle Adapazarı'na gelmişti. [2081]

İstanbul'un resmen işgali ve ittihatçıların tutuklanmaya başlanması üzerine İstanbul'dan kaçıp Anadolu'ya geçenlerin bir kısmı o sırada Kandıra'ya da gelmiş ve sayıları 300 kadar olmuştu. Kandıra'da Kuva-yı Milliye teşkilatını kuran Niyazi Yelkencioğlu anılarında gelenlere davet yemeği verdiğini ve bunlar arasında Süvari Kaymakamı Hüseyin Atıf (Beşe), Süvari Yüzbaşısı Rüştü Bey, Askeri Doktor Raik Bey, Çorum Mebusu Muhittin, İttihatçı Kör Ali Edip Paşa, eşraftan Hurşit Güneş olduğunu belirttikten sonra "Doktor Yüzbaşı Raik Bey (Erzurum Milletvekili Bahadır Dülger'in kardeşi) ailesi ile İstanbul'dan kaçmış Kandıra'ya gelmiş. Kandıra hükümet tabibi Dr. Necmettin Bey'in okul arkadaşıymış. Necmettin Bey bizim evin karşısında oturuyordu. Evi uygun değildi. Bana geldi:

"- Doktor Raik Bey İstanbul'dan ailesi ile birlikte kaçmış, çok değerli arkadaşımdır. Bizim ev de uygun değil. Bunlar sizde kalsınlar dedi." Ben de:

"– Baş üstüne," dedim.

Bizde misafir kalıyorlardı. O gece sabaha kadar görüştük teşkilatımızın eksikliğinden bahsettim" demektedir.[2082] Bu sırada Kefken Kuvayi İnzibatiye kuvvetleri tarafından sarılmak üzereydi; bir tek Kefken tarafındaki sahil güvenli olarak kalmıştı. Bu nedenle Niyazi Yelkencioğlu, Dr. Raik'e Kefken Adasına kadar gidip İpsiz Recep Reis ile görüşmesini ve onu Kuva-yı Milliye'ye katmaktan başka çare olmadığını söyler. Recep Reis iki yıldır bu adada kalmaktaydı. Raik Bey, Kefken adasına gider ve İpsiz Recep'le sabaha kadar görüşür. İpsiz Recep, Dr. Raik'e şöyle der:

"– Ya! Bak Raik bu işlerden hiç haberdar olmadık. Şimdi anlaşıldı. Size namusum üzerine söz veriyorum. Sizin gibi vatansever zatlarla çalışacağım. Bunu aynen Kaymakam Atıf Bey'e söyleyiniz" der.[2083]

Balkan Savaşı sırasında Binbaşı Bekir Fikri'nin Grebene isimli bir seyyar alayında 29 Ocak 1913 tarihinde sıhhiye takım komutanı olarak çalışan Trabzonlu Yüzbaşı Dr. Raik Bey'de (Süleyman Raif Dülger, Selimiye doğumlu, 1890-1937) kahramanca görev yapmaya başladı ve gerilla faaliyeti yapan bu seyyar kuvvetler Yunan birliklerine büyük kayıp verdirdi. Dr. Yüzbaşı Raik Bey daha sonra Enver Paşa'nın amcası Yarbay Halil (Kut) un kumandan olduğu 16. Kolorduya bağlı Beşinci Kuvve-i Seferiye Tümeninde çalıştı ve Nisan ve Mayıs 1915'te Dilman'da Ruslara karşı savaşan Osmanlı Ordusunda görev yaptı.[2084] Trabzonlu Dr. Raik (Dülger) Kandıra'daki çalışmalarından sonra Trabzon tarafında Kuva-yı Milliye teşkilatı yapmakla görevlendirilen Yenibahçeli Şükrü'nün Karadeniz Ereğli'den bindiği vapura Samsun'da binerek birlikte muhtemelen Temmuz

2081 İsmail Akbal, Milli Mücadele'de Trabzon'da Muhalefet, 2008 Trabzon, s. 60
2082 Niyazi Yelkencioğlu, Kurtuluş Savaşı Anıları, Demkar Yayınevi, 2010, İstanbul, s. 43 40-42
2083 Niyazi Yelkencioğlu, Kurtuluş Savaşı Anıları, Demkar Yayınevi, 2010, İstanbul, s. 43
2084 İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Cumhuriyet Kitap, 10. Baskı, 2004, 1. Kitap s. 132

1920 ayı ortalarında Trabzon'a gelirler. Yenibahçeli Şükrü burada da Enver Paşa ile temas halindedir. Yenibahçeli Şükrü Rize'de Alay Kumandanı olur ve burada Mataracı Mahmet ile çalışmalarda bulunur.[2085] Enver Paşa'nın Trabzon'da bulunan İttihatçılar ve Kayıkçılar Kâhyası Yahya ile ilgili faaliyetlerini takip ve önlemek için Kazım Karabekir Paşa tarafından Trabzon'a gönderilen 13. Fırka kumandanı Sami Sabit Karaman burada yaptığı araştırmalarda Dr. Raik Bey'in Trabzon'da ittihatçılar ve özellikle Enver Paşa'nın adamı Yahya Kâhya ve Küçük Talat tarafından kurulan "Bozuk Parti" adındaki gizli bir cemiyetin üyesi olduğu ve bunların aynı zamanda Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde görev yaptığını saptadı. Bu gizli cemiyetin Enver Paşa adına Trabzon'da hükümeti devirmek gayesi güttüğünü saptadı. Sami Sabit, Trabzon'da ayrıca Ardahan Mebusu Filibeli Hilmi'den de TBMM de kırk kadar ittihatçı milletvekili olduğunu ve gerektiğinde Mustafa Kemal'in yerine Enver Paşa'yı getireceklerini öğrenmişti.[2086] Dr. Raik'in daha sonra Moskova'da Enver Paşa tarafından kurulan İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Cemiyeti'nın Enver, Dr. Nazım, Yüzbaşı İsmail Hakkı'dan sonra başta gelen üyelerinden biri olduğu bazı yayınlardan anlaşılmaktadır.[2087, 2088] Dr. Raik, Moskova'da 1921 ilkbaharında yapılan İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı kongresine katılmıştır.[2089] Dr. Raik daha sonra Küçük Talat ile İstanbul'a gitti. Dr. Raik Bey 18 Haziran 1922 tarihi itibariyle Küçük Talat Bey'le birlikte İstanbul'da bulunmaktadır.[2090] Trabzonlu Dr. Raik Bey, Moskova'ya gittikten sonra İstanbul'a dönmüş olmalıdır. Daha sonra Eskişehir Askeri Hastanesinde 1928-1932 yılları arasında 2. Tabiplik, 1932-1936 yılları arasında Baştabiplik yapmıştır. 1937 yılında vefat etmiştir. Dr. Süleyman Raik Bey Selimiye doğumlu olup sicil numarası 1330-58'dir.

Küçük Talat, 1926 yılında Ankara İstiklâl Mahkemesinde Atatürk'e İzmir'de yapılan suikast davasında verdiği ifadede Trabzon'da iken Müfettiş Dr. Sadrettin Bey'e (1926 yılı itibariye İzmir Sağlık Müfettişi imiş, Dr. Sadrettin Hattuza olmalıdır) Bolşevik olmayacağına dair yemin ettirdiğini anlatmıştır.[2091] Enver Paşa, Anadolu'daki Milli Mücadele hareketini Moskova'dan izlemekteydi. Yunanlıların Afyon, Eskişehir ve Bursa'yı işgal etmeleri üzerine iyi bir fırsat yakaladığını düşünerek 5-8 Eylül 1921'de Batum'da amcası Halil Kut Paşa, Küçük Talat (Muşkara) ve Dr. Nazım ve diğer ittihatçılarla kongre düzenledi. Ancak Sakarya Savaşı'nın kazanılması üzerine Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelme ümitleri suya düştü.

İpsiz Recep (Emice) aslen Rizeli olup 1862 yılında doğdu. İpsiz denmesinin nedeni ipe sapa gelmez bir adam olması ve elinde avucunda ne varsa onu ihtiyacı olanlara dağıtmasıydı. 1905'li yıllarda Tiflis'de fırıncılık yapıyordu. 1909 yılında ise Kefken tarafında

---

2085 Yaşar Semiz, Ömer Akdağ Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları Çizgi Yayınları, 2008 Konya, s. 179

2086 General Sami Sabit Karaman, Trabzon ve Kars Hatıraları İstiklal Mahkemesi ve Enver Paşa, Arma Yayınları, 2. Baskı, 2002 s. 32, 105, 106

2087 Uğur Üçüncü, Milli Mücadele'de Trabzon'da İttihatçılık, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 32

2088 Mesut Erşan, Hüseyin Fevzi Bey'in Enver Paşa-İslam Cemiyetleri İttihadı-Anadolu Arasındaki İlişkilerine Dair Raporu. Turkish Studies, vol 4/3 Spring 2009 s 952-975

2089 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, İletişim Yayınları, 2009 İstanbul s. 275

2090 Masayuki Yamauchi, Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa, Türkiye'den Türkistan'a, Bağlam Yayınları, 1995 İstanbul, s. 209, 276

2091 Selma Ilıkan, Faruk Ilıkan, Ankara İstiklala Mahkemesi Resmi Zabıtlar, Simurg Yayınları, İstanbul 2005, s 45

eşkıyalık ve korsanlık yapmıştır. 1917 yıllarında Rize ile Rusya arasında tuz kaçakçılığı yaparken Ruslara esir düşmüş, daha sonra Sibirya'dan firar edip Rize'ye gelmiştir. Dönüşünde Şark cephesi kumandanı Muhittin Sarol ile tanışmıştır. Burada arkadaşı Zekeriya Tiryaki ile Batum'da savaştılar. 1918 yılında Zonguldak İstanbul arasında kömür taşımaya başladı; ancak motoru Kefken Adası'nda battı. Kurtulanlar ve İpsiz Recep İstanbul Sarıyer'e geldiler. Burada çete kurup çeteciliğe başladı ve bazı Rum çeteleriyle çatıştı. 16 Mart 1920'de İpsiz Recep Kefken mıntıkasında eşkıyalığa başlamıştı. Eşkıyalık ve korsanlıkla uğraşan İpsiz Recep'i (Recep Emiroğlu) Kuva-yı Milliye için çalışmaya o zamanlar Adapazarı'nda çalışan Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol Cemiyeti üyesi İttihatçı Trabzonlu Dr. Raik Bey ve süvari Yarbay Hüseyin Atıf Beşe Bey ikna etti. İpsiz Recep ondan sonra Kandıra bölgesindeki Rum çetelerle savaştı ve ayrıca İstanbul'dan Kandıra yoluyla Anadolu'ya kaçan subaylara, askerlere ve komutanlara yol gösterip yardım etti. Dr. Yüzbaşı Raik'le eşi, İpsiz Recep'le düzenli ordu arasındaki ilişkiyi sağlamaktaydı.[2092]

Dr. Raik'in eşi Kefken havalisinde kıyıya asker çıkaran Fransız torpidosuyla kahramanca dövüşen İpsiz Recep Çetesi'nin yaptığı mücadeleye bizzat bomba atarak katılmış ve büyük kahramanlık göstermişti.[2093] İpsiz Recep ve adamları Fransız Howe torpidosunu 28 Mayıs 1920'de ele geçirip Ereğli Limanına teslim ederler. Geminin arpa yüklü olduğu görülür. Haziran 1920'de Karasu (İncili)'ya gelen İpsiz Recep burada karargâh kurup Ankara ile irtibat sağlar. Ankara kendisine "milis kuvvetleri komutanlığı" olarak "yüzbaşı rütbesi" verir. Rize'deki hapishane mahkûmları da kendisine katılır. Bundan sonra İpsiz Recep'in etrafında 1800-2000 kişi toplanır. İpsiz Recep, iki topuyla İnönü Savaşları'na da katılmış ve büyük başarılar sağlamıştı. Sakarya Savaşı'nda Deli Halit Bey'in birliğine verildi. 6 Nisan 1921'de Geyve'de bulunan Kazım Özalp'ın kolordusuna bağlı olarak çalıştı. Yaşı 60-70 civarında idi. 8 Mayıs 1921'de ise düzenli orduya girdi. Temmuz 1921'de Enver Paşa İpsiz Recep'e Trabzon'a gelmesi için yardımcı olmasını isteyen bir mektup yazdı. Büyük taarruzda Albay Kazım Özalp'ın taburuna katılmış ve çetesini ona teslim etmişti. İpsiz Recep'in çetesindeki bazı kişilerin öteye beriye sarkıntılık ettiği ve halk tarafından şikâyetlerin askeri makamlara bildirildiği de oluyordu. İpsiz Recep yaralı olduğu için Büyük Taarruza katılamamıştır. 1923'de Atatürk İpsiz Recep'i Ankara'ya davet etmiş ve geldiğinde bandoyla karşılamıştır. Savaştan sonra Karasu'ya yerleşen Emice İpsiz Recep'e 250 lira aylık maaş bağlanmıştır. O ise bu maaşını Tayyare Cemiyetine bağışlamıştır.[2094]

İpsiz Recep'e oturmakta olduğu Karasu'da bir gün siyasete girmesi teklif edildiğinde, şöyle der: *"Biz işimizi tamamladık efendiler! Savaşta dik duran başımızı, siyasette eğmeyiz. Tilkinin bu pazarda işi yoktur. Gazi Paşa hazretlerine hürmetlerimi arz ederim"* [2095]

İpsiz Recep (Emiroğlu) yakalandığı tifo hastalığından kurtulamayarak 11 Haziran 1928 tarihinde vefat etti.[2096]

2092 Rahmi Apak, İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Türk Tarih Kurumu yayını, 1993, s. 174-176
2093 Güliz Beşe Erginsoy, Dedem Hüseyin Atıf Beşe, Varlık Yayınları, 2004, İstanbul, s 45
2094 Mümin Yıldıztaş, İpsiz Recep "Emice" Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s 11,79
2095 Ergun Hiçyılmaz, İpsiz Recep, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2005, s.77
2096 İsmail Akbal, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008, s. 463

Kastamonu'da Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu ve diğer hekimlerin mücadelesi

Milli Mücadele için uğraşan Tıbbiyelilerden birisi Kastamonu Vilayeti Sıhhiye Müdürü Dr. Ferruh Niyazi (Ayoğlu) (1888-1963)'dur. Ferruh Niyazi Ayoğlu Bey İstanbul Üsküdar'da Doğancılar Mitinginde İzmir'i işgalini protesto eden bir konuşma yapmış ve daha sonra tayinini Kastamonu'ya çıkarmıştı. İşgal altındaki İstanbul'dan gidenlerin o zaman İngilizlerden izin alması gerekiyordu. Arapyan Hanından alınan bu vizeyi alabilmek için gittiğinde yüzlerce insanın burada beklediğini gördü. Buradaki görevlilerin çoğu İngiliz üniforması giymiş Ermenilerdi. Vizeyi bir türlü alamayan Dr. Ferruh Bey Beyoğlu Mutasarrıfı Faik Ali Ozansoy'un devreye girmesiyle vize alabildi. Kastamonu'ya gitmeden önce arkadaşı Dr. Hasan Rıza (Osmanlı Sosyal Demokrat Partisini kuran Dr. Hasan Rıza olmalı) ona Kastamonu PTT müdürü Şehramiz'in kendi akrabası olduğunu ancak çok tehlikeli olduğunu, dikkat etmesi gerektiğini anlattı. Dr. Hasan Rıza Abdülhamid döneminde sürülmüş Meşrutiyetle birlikte geri dönmüş ve Tıbbiyeyi bitirebilmişti. Dr. Ferruh Niyazi Bey 14 Haziran 1919 günü İnebolu'ya Altay Vapuru ile gitti. Daha sonra yaylı araba ile Kastamonu yolunu tutu ve Ecevit'te İsmail Çavuş'un otelinde kaldı. Burası Milli Mücadele zamanında Ankara'ya giden bütün yolcuların konakladığı güzel bir oteldi. Kastamonu'ya gelen Dr. Ferruh Niyazi Bey burada defterdar Ferit Recai (Sonradan Çorum milletvekili), Açıksöz gazetesi sahibi Hüsnü Bey ve Hükümet tabibi Dr. Fahri Ecevit ile arkadaş oldu. O sırada Kastamonu'da 58. Piyade alayının bir taburu vardı ve bu taburun doktoru sınıf arkadaşı Dr. İbrahim Koşuntrak'tı (Dr. İbrahim Katip Koşumdok). Dr. İbrahim (Koşumdok, ilerde 58. Alay sertabibi olarak İstiklâl Savaşı'na katıldı ve Albaylıktan emekli oldu) ona özellikle 2. bölük kumandanı Şevket Bey'in çok fedakâr ve milli teşkilat taraftarı olduğunu anlattı. Kastamonu Gençler Kulübü Başkanlığı da yapan Dr. Ferruh Niyazi (Ayoğlu) Bey, Kuva-yı Milliye'ye destek sağladığı gibi, TBMM'nin muhafız taburu ve bando takımı için asker de bulmuştu. Dr. Ferruh Bey, İstanbul işgal edilince arkadaşlarıyla Nasrullah Camisi önünde protesto mitingi düzenlemişti.[2097]

Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde çalışan Dr. Yüzbaşı İbrahim Koşumdok Bey, defterdar Ferit Bey, teğmen Şevket ve teğmen tüfekçi Yakup Efendi ve Kastamonu Askerlik Şube başkanı Binbaşı Şevket ile birlikte o sırada İstanbul hükümetinin adamları olan alay kumandanı Yarbay Mustafa Bey ve Posta Telgraf Müdürü Şehramiz'le mücadele etmişler ve Ankara Hükümeti'nin görevlendirdiği Miralay Osman Bey'i tutuklama girişimlerine karşı çıkmışlardır. Onaltı Eylül 1919 akşamı Osman Albay tutuklanmış ancak Teğmen Şevket ve diğer subaylar sayesinde kurtarılmıştı. Vali vekili Jandarma Komutanı Osman Nuri Bey, Piyade Tabur komutanı Şerif Bey ve PTT müdürü Şehramiz tutuklanmıştı. Bu nedenle defterdar Ferit Recai Bey Vali vekili oldu. Sivas Kongresinden Tatlızade Nuri Bey dönünce Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı kuruldu. Memleket Hastanesi operatörü Ali Bey de bu cemiyete üye oldu.[2098]

2097 Faruk Söylemez, Milli Mücadele Döneminde Kastamonu'da Kurulan Cemiyetler. Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Mart 1996, Sayı 34, s. 159-170

2098 Ferruh Niyazi Ayoğlu, Kurtuluşa, Cumhuriyete ve Sıtmaya Adanan Yürek: Ferruh Niyazi Ayoğlu'nun Anıları, Zonguldak Tabip Odası Yayını, 2008 Zonguldak, s. 155-170

Dr. Ferruh Niyazi Bey Sinop'ta denetlemelerde bulunduğu sırada 4 Ağustos 1919 günü İngilizler tarafından tutuklanmak istenen eski Samsun Mebusu Osman Bey'in kurtarılması için de uğraştı. Samsun metropolitinin isteğiyle eski Mebus Osman Bey İngilizler tarafından Malta'ya gönderilmek istenmişti. Samsun'dan gelen bir vapurla Sinop'a gelen Osman Bey Sinop Mutasarrıfına başvurmuş ve himaye edilmesini istemişti. Sinop Mutasasarıfı Mazhar Tevfik'in ricası üzerine Dr. Ferruh Bey hükümet Tabibi Dr. Kenan Bey'den eski Mebus Osman Bey'in gemi ile seyahatinin hayati tehlikeye sokacağına dair bir haftalık rapor aldı ve bunu Samsun'a İngilizlere gönderdi. Daha sonra Sivas'tan Mustafa Kemal Paşa'dan gelen telgraf üzerine Osman Bey Sivas'a gizlice gitti.[2099]

Kastamonu Sıhhiye Müdürü Dr. Ferruh Niyazi Bey Boyabat'a gittiğinde burada Frengi Dispanseri Başhekimi İstanköylü Mehmet ve Hükümet tabibi Dr. Şakir Bey ile ahenk içinde çalıştı. 1 Ağustos 1919 günü Gerze'de Milli kuvvetleri destekleyen Gerze Hükümet tabibi Dr. Bahattin Kökdemir ile tanıştı (sonra Sinop Milletvekili olmuştur). Dr. Bahattin Kökdemir (1892-?) ve babası Milli Mücadele sırasında Pontus çeteleriyle mücadele etti ve Milli Kuvvetler için canla başla çalışmışlardı.

Dr. Bahattin Kökdemir 1915 de Askeri tıbbiyeden mezun oldu. Kafkas cephesinde 13. Süvari Alayı Tabîbi olarak çalışmış, burada tifüse yakalanmış, İstanbul'a gelmiş sonra Çanakkale cephesinde Gelibolu, Galataköy Salgın Hastalıklar Hastanesi Baştabipliğinde görev yaptıktan sonra tekrar 3. Ordu Bomba Bataryaları grubu ve 123. Alay Tabibi olarak çalışmış, Kars Ahikelek Savaşı'na katılmıştır. Mütarekede askerlikten ayrılmış, sonra Gerze, Ayancık, Safranbolu ve Üsküdar Hükümet Tabibi, Sıhhat Vekâleti İçtimaı Muavenet Dairesi Müesseseler Müdürü olmuş, 1926 da Amerika'ya ihtisas yapmak için gitmiştir. Boston-Harvard ve Baltimore Johns Hopkins Üniversitelerinde çalışarak Hıfzısıhha uzmanı oldu. 1928 de ülkeye döndü. 7. Dönem Sinop Milletvekili oldu. İstiklâl Harbinde Gerze ve Ayancık Hükümet Tabibi olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti azası olarak çalıştı.[2100] Yeni İjiyen isimli 1948 de basılan 2 ciltlik bir eseri vardır (Dr. Bahattin Kökdemir,1948, 268 S. 2.20 TL, MEB, İyi Yaşama Serisi: 15) Ankara'da Anafartalar Caddesindeki Köklü Han'da evi ve muayenehanesi vardı.

Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Cemiyeti'nin kurucuları arasında Kastamonu Sıhhiye Müdürü Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu Bey'in eşi Saime Ayoğlu Hanım da vardır ve genel sekreter olarak görev yapmıştır. Kastamonu Mevlevi Dergâhında Postnişin Amil Çelebi tarafından üç oda ayrılmış, kapıya bir tabela ve bir sivil polis konularak çalışmalarına başlanmıştı. 10 Aralık 1919 tarihinde Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Cemiyeti Türkiye'de ilk defa kadınlar tarafından Kız Öğretmen Okulu bahçesinde bir miting düzenlemiş ve işgaller protesto edilmiştir.[2101] Türkiye'nin ilk kadın mitingi olan bu miting de Sağlık Müdürü Ferruh Bey'in eşi Saime Hanım tertipleme komitesinde yer almıştı. Bu mitingde Zekiye Hanım, Refika Hanım Hikmet Hanım, İclal hanım

2099 Fazıl Çiftçi, Milli Mücadele'de Kastamonu ve Çevresi, Kastamonu Belediye Başkanlığı yayını, 2006 Kastamonu, s. 83

2100 Fethi Erden, s. 144

2101 Fazıl Çiftçi, Milli Mücadele'de Kastamonu ve Çevresi, Kastamonu Belediye Başkanlığı Yayını, 2006 Kastamonu, s. 171

konuşma yaptılar. Çok sayıda hanım da bu mitinge katıldı. Miting sonrası Yunan işgalini protesto eden telgraflar yabancı ülke başkan veya başbakan eşlerine gönderilmişti.[2102]

Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu Kuva-yı Milliye taraftarı olduğu için İstanbul hükümeti tarafından 14 Şubat 1920 tarihinde görevden alınıp Çanakkale'ye tayini çıkarıldı. Çanakkale Sağlık Müdürü Dr. Sait Bey ise Kastamonu'ya tayin edilmişti. Kastamonu Valisi Cemal Bey bu atamayı tanımadığını İstanbul'a bildirdi. Dr. Ferruh Bey bir süre Vali Cemal Bey tarafından Belediye Başkan vekilliğine atandı ve Belediyeyi idare etti. Bazen Telgraf Müdürlüğü yaptığı da oldu. Dr. Ferruh Bey 29 Temmuz 1920'de Çankırı'da veteriner Tahsin, Dr. Kemal ve Atıf Beylerle Çankırı Gençler Kulübünün kurulmasını sağladı. Ankara'ya TBMM'ne Atatürk'le görüşmeye gittiğinde Meclis'teki Atatürk'ün odasının kapısında eski Aydın Kuva-yı Milliye Kumandanlarından Hacı Şükrü'nün muhafız olarak beklediğini ve etrafı kontrol ettiğini gördü, ancak görüşemedi.

TBMM'nin 23 Nisan 1920'de açıldığı günlerde Bolu ve Düzce'de başlayan isyanlar Safranbolu'ya kadar gelmişti. İsyancı Geredeli Dayıoğlu ve avenesi Safranbolu'ya gelmişti. İsyancıların amacı Ankara'ya yürümekti. Asilerin Kastamonu'yu basma ihtimaline karşı Kastamonu Gençler Kulübü'nde toplantı yapılarak müfrezeler oluşturuldu. Bu müfrezeler Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Şevket Bey'in emrine verildi. Şevket Binbaşının müfrezesinde belinde bombası, sırtında silahı eksik olmayan Daday Hükümet Tabibi Dr. Kadri Bey de vardı. Bu müfrezeler Daday-Eflani yoluyla Safranbolu'ya doğru yürüyüşe geçtiler. Eflani girişinde Şevket Bey'i Safranbolu Müdafaa-i Hukuk Başkanı Dr. Ali Yaver Ataman karşıladı. Bu birlik Safranbolu'ya geldiğinde asiler Araç kasabasına kaçmışlardı. Safranbolu'da asilerle işbirliği yapanlar tutuklandı. 29 Nisan 1920 günü de Safranbolu Kuva-yı Milliye taraftarlarının hâkimiyetine geçti.

Kastamonu'da daha sonraları çıkmaya başlayan Açıksöz gazetesi 15 Haziran 1919 tarihinde yayın hayatına başlamış ve ulusal bağımsızlık savaşı konusunda halkı aydınlatan ve bu hareketi destekleyen Kastamonu ve çevresindeki "Millî Mücadelenin" sesi olmuştur. Gazete, ilk günlerden itibaren "Kuva-yı Milliye'ye destek olmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarını yayınlamıştır. Açıksöz gazetesinde Sıhhiye Müdürü Dr. Ferruh Niyazi (Ayoğlu), Dr. Fazıl Berki ve Dr. Zekai Muammer Tunçman da milli hareketi destekleyici yazılar yazmışlardır.[2103]

Kastamonu'da görev yapan Nurettin Peker anılarında Ocak 1922'de Kastamonu'da Doktor Numan Bey isminde bir doktorun İstiklâl Mahkemesi için görev yaptığını belirtmektedir.[2104] Kastamonu Ovalı Pazarı semtinde bir konakta Tümen Başhekimi Opr. Binbaşı Mehmet Nuri Arkan (1326-55) hastane açtı.

Dr. Ferruh Niyazi Bey Vilayetin ihtiyacını karşılamak üzere bir aşı laboratuvarı kurmayı planladı. Bu amaçla Bakteriyoloji Kurumu müdürü olan Dr. Refik Beye bir mektup yazarak bir doktorun gönderilmesini istedi. Dr. Zekai Muammer Tunçman bunun üzerine Kastamonu'ya gönderildi. Gelmeden önce kendisine alet edevat alması için para

2102 Mustafa Eski, İlk Kadın Mitingi, Kastamonuda İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslarası Sempoozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1996 s. 33-46

2103 Faruk Söylemez, Milli Mücadele'de Kastamonu Basını, III/12 (1993) 411-416

2104 Nurettin Peker, Tüfek Omza, Doğan Kitap 2009 İstanbul s. 265

da gönderildi. Dr. Zekai Muammer Tunçman burada çok güzel bir laboratuvar kurarak aşı ve serum üretti. Kastamonu'da İstiklâl Savaşı sırasında birlik reviri şeklinde kurulan askeri hastanede Başhekim operatör Binbaşı Nuri, Tosyalı göz hekimi Dr. Fethi Gözalan, iç hastalıkları uzmanı yedek Dr. Mustafa Enver Birol ve intaniye uzmanı olarak Dr. Muammer Tuçman görev yapmışlardır.[2105]

Ferruh Niyazi Ayoğlu 6 Eylül 1920 tarihinde Sivas Sağlık Müdürlüğüne atandı. 6 Ekim 1920 tarihinde Sivas'a gidip göreve başladı. Sağlık Bakanlığı ondan orada bir aşı müessesi kurmasını istiyordu. Ancak Hastane müdürü onu hastaneye sokmuyordu. Sivas Valisi bu sırada Reşit Paşa idi. Ona yapılması gereken işleri anlatmaya gitti, ancak Vali'den şu cevabı aldı: "Bakanınız Adnan Bey'in (Dr. Adnan Adıvar) dayısı olurum. Sen O'na yaz. Benim tansiyonum yüksek, beni ılıman bir yere nakletsin. Senin dileklerine gelince, daha gençsin, sudan tereyağı çıkmaz, bunlar zaman işidir" der ve yardımcı olmaz. Bu sırada Sivas'a Tabip Binbaşı Tevfik İsmail Gökçe, Tabip Yüzbaşı Arif İsmet Çetingil, Yüzbaşı Arif Ali, Tabip Üsteğmen Nurettin Onur (ilerde İstanbul Sağlık Laboratuvarları Müdürü) aşı ve serum müessesine, Erzurumlu Dr. Sadettin Bey de 30 yataklı Kuduz Hastanesi'ne tayin edilmiş ve Dr. Ferruh Bey'den bir hafta sonra Sivas'a gelmişlerdi. Elde para yok, bina yoktu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Dr. Tevfik Sağlam'ın Sivas'ta yaptırdığı Çiçek aşısı yuvası ve laboratuvardan faydalanılacaktı. İstanbul'dan kaçak olarak mikroplar getirilecek, saç sobalara saklanarak öldürülmeden korunacak ve memleket ve ordunun ihtiyacı olan aşı ve serumlar karşılanacaktı. Kısa süre sonra Kastamonu Valisi Cemal Bey Sivas'a atanınca işler düzeldi. Devlet makinesi saat gibi işlemeye başladı. Aşı ve serum üretildi. O zamanlar bu hekimler 8 ayda bir maaş alabiliyordu. Bu duruma rağmen burada çalışan hekimler dışardan başvuran hastaları muayene edip para kazanma yoluna gitmediler. Bir mikrop kültürünün ölmesi endişesi ile kurumdan dışarı çıkmamışlardı.

Dr. Ferruh Niyazi Bey Sivas'tan sonra Milli Savunma Bakanlığı Sağlık Dairesi Başkanı Hüseyin Hüsnü (Mustafa Kemal Paşa ile Trablusgarp ve Çanakkale Savaşı'nda bulunmuş Sivaslı Opr. Hüseyin Hüsnü) tarafından Kayseri Askeri hastanesi başhekimliğine atandı ve Sakarya Savaşı sırasında bu hastanenin başhekimliğini yaptı. 11 Şubat 1922 günü Elazığ Sağlık Müdürlüğüne atandı. 9 Eylül 1922 günü İzmir kurtarıldığı gün Elazığ'da akşam yapılan toplantıda arkadaşlarıyla Zeybek oynadı. Kendisini çekemeyenler Zeybek oynadı diye şikâyette bulundular. 18 Şubat 1923'de Diyarbakır Sağlık Müdürlüğüne tayin oldu. 8 Ekim 1923'de istifa ederek Antalya'da serbest hekimlik yapmaya başladı. Antalya gazetesinde başyazarlık yaptı. 1932'de Antalya Sıtma şube müdürü oldu. 1933'de Antalya Kaş, 1934'de Aksaray, 1935'de Niğde, 1936-1938 yılları arası İstanbul Sıtma Mücadele tabibi olarak çalıştı. 1944'de Mardin ve Diyarbakır Sıtma Savaş Başkanı olarak çalıştı. 1946'da Manisa, 1947'de Antalya Sıtma Savaş Başkanlığına getirildi. 1950 de emekli oldu. Kırmızı kurdeleli İstiklâl madalyası sahibidir. 1963'de vefat etti. Aynı isimdeki torunu Sayın Ferruh Niyazi Ayoğlu halen Zonguldak Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Bilim Dalında Doçent doktor olarak çalışmaktadır. Dedesinin Anılarını yayınlamıştır.[2106]

2105 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi,Cilt 3, s. 58

2106 Ferruh Niyazi Ayoğlu, Kurtuluşa, Cumhuriyete ve Sıtmaya Adanan Yürek: Ferruh Niyazi Ayoğlu'nun Anıları, Zongultak Tabip Odası Yayını, 2008 Zonguldak, s. Giriş, önsöz1

Kastamonu'da Mayıs 1921'de Hastane baştabibi olarak Dr. Mehmet Bey ve Dr. Fuat Bey görev yapıyordu.[2107] Kastamonu'da 9 Şubat 1921 tarihinde kurulan Hilâl-i Ahmer merkezi Elazığ ile birlikte Millî Mücadele için en fazla bağış toplayan merkez oldu. Kastamonu Hilâl-i Ahmer merkezinde bu sırada Kastamonu Sıhhiye Müdürü Dr. Kemal Bey, operatör Dr. Cemil Bey (daha sonra Hilâl-i Ahmer Eskişehir hastanesinde çalıştı) ve Dr. Numan Bey görev yapıyordu. 1923 de ise burada Dr. Hıfzı Nuri (Kayseri Sancağı Sıhhi ve Coğrafyası isimli bir eseri vardır), Dr. Fazıl Berki ve Dr. Zekai Muammer Tunçman ve eczacı Cemal Bey görev yaptılar.[2108]

Çankırı'da görev yapanlar

Çankırı'da veteriner Tahsin, Dr. Kemal ve Atıf Beyler Çankırı Gençler Kulübünü 1920 yılında kurdu. Çankırı hastanesi ise Sakarya Savaşı sırasında yaralıların tedavisini yaptı. Bu hastanede 15 Kasım 1921 tarihinde sertabip Dr. Halil Bey ve ayrıca Dr. Rıfkı Bey, ve Dr. Kazım Bey görev yaptılar. Dr. İbrahim Tali Bey anılarında Çankırı'ya 15 Kasım 1921 günü geldiğinde Dr. Rıfkı Bey'in evinde kaldığını ve Madam'ın çok misafirperver olduğunu belirtmiştir.[2109]

Bolu'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde çalışan hekimler

Bolu'da 8 Şubat 1919'da göreve başlayan Dr. Fuat (Umay) Bey hem hükümet doktorluğu yapıyor hem de "Trakyalı" adıyla Dertli gazetesinde yazılar yazıyordu. Bolu'daki Dertli gazetesini Bolu'da doğmuş olan ve Mütareke sonrası Bolu Hükümet tabipliği yapan Dr. Şerafettin Özdemir (1889-1922) arkadaşı avukat İlyaszade Şükrü Bey'le birlikte kurmuştu. Dr. Şerafettin Özdemir'in burada Milli mücadele yanlısı yazıları çıkmaktaydı. Bolu Musiki Cemiyetini de kuran Dr. Fuat Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın önerisiyle Bolu Sancağı ve kazalarında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmakla görevlendirilmişti. Bolu'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Dr. Fuat Bey'in başkanlığında 15 Ekim 1919 tarihinde kuruldu ve ayrıca Gerede, Düzce ve Akçaşehir'de şubeler açtı.

Dr. Şuayip Nuri Barım Bey de Bolu'da Kuva-yı Milliye üyesi oldu. Dr. Şuayip Barım (1887-?) Bolulu Ahmet Nuri Bey'in oğlu olup Sivil Tıbbiyeden mezun oldu. Birinci Dünya harbinde Çanakkale'de çalıştı. Mütareke olunca memleketi Bolu'ya geldi. Daha sonra Zonguldak, Bilecik ve Ankara'da görev yaptı. Zaferden sonra Tokat, Trabzon, İzmir, Ankara, İstanbul Sağlık müdürlüğü yaptı. Akliye Uzmanıdır.[2110]

Gerede'de ilk Müdafaa-i Hukuk teşkilatlanması Gerede Kaymakam vekili Mithat Kemal Bey tarafından yapılmış ve Bolu'da İstanbul Hükümeti ile ilişkiler yine Mithat Kemal Bey aracılığıyla 22 Eylül 1919'da gönderilen telgrafla sona erdirilmiştir. Bolu'daki Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı sayesinde İstanbul'dan Ankara'ya giden ilk kafilede bulunan Celalettin Arif, İsmail Fazıl Paşa, Albay İsmet İnönü ve diğerleri 29 Mart 1920 günü Bolu'da ağırlanır. Dr. Fuat Bey'in 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılacak olan Büyük Mil-

2107 İbrahim Tali Günlüğü, s. 61
2108 Hüsnü Ada, The First Ottoman Civil Society organization in the Service of Ottoman State: The Case of the Ottoman Red Crescent, Sabancı Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2004 s. 96
2109 Dr. İbrahim Tali Günlüğü s. 85
2110 Fethi Erden, a.g.e., s. 38

let Meclisi'ne Bolu Milletvekili olarak seçilip 9 Nisan 1920 tarihinde Bolu'dan ayrılması üzerine Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi de yeni bir heyet oluşturmak için istifa etmiştir. Başkanlığını eski İaşe Müdürü Mithat Kemal Bey'in yaptığı 11 kişilik yeni bir yönetim kurulu seçilmiştir. Cemiyet'in diğer üyeleri İlyaszade Hakkı Efendi, Hastane Baştabibi ve Sıhhiye Müdürü Dr. İrfan Cemal Bey, Doktor Şuayip Barım, Nuri, Hacı Rasih, Sirkecizade Hacı Servet, İrvanyalı Hacı Emin, Hafız Vehbi, Çataklızade Zeki, Eczacı Faik ve Hititzade Tahir Beylerdir.[2111]

Dr. Zihni Süleyman Ülgen bu sırada Gerede Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı yapmaya başlamıştı. Düzce ve Bolu'daki isyandan sonra 10 Nisan 1920'de Gerede İsyanı patlak verdi. Gerede'de Cami imamlığı yapan Selanikli Kör Ali, Divitli Eşref ve arkadaşları baskın yaparak hükümet konağını ele geçirdi ve kaymakamı tokatlayarak kovdular ve tutukladılar. Daha sonra da Dr. Zihni Süleyman Bey'i (Ülgen) hükümet dairesinin altındaki bir odaya hapsettiler. Jandarmanın silahlarını da alan asiler şehrin idaresini ele geçirmişlerdi. 13 Nisan 1920 günü ise Düzce isyancıların eline geçti. Bu isyanları bastırmak, halkın yatıştırılması ve milli mücadeleye bağlanması için TBMM'de bir nasihat heyeti kuruldu.[2112] Bu heyette Trabzon mebusu Hüsrev Gerede, Bolu mebusu İlyaszade Şükrü Bey, Rize Mebusu Osman Nuri Özgen ve Bolu Mebusu Dr. Fuat Umay vardı. On sekiz atlı askerle 21 Nisan 1920 günü, yani TBMM'nin açılışından iki gün önce Ankara'dan ayrılan heyet, yolda Bolu'da ayaklanma olduğunu öğrendi. 23 Nisan 1920'de heyet, Gerede'ye 600-700 metre yaklaştığında kuvvetli bir ateş altında kalmış ve isyancılar tarafında sarılmışlardı. Asiler önce Hüsrev Bey'e, sonra da hepsine birden saldırmıştı. Kafiledekiler yolda dayak atılarak ve yaralı bir halde Gerede'ye götürülüp hapse atıldı.[2113] Hüsrev Gerede'nin yaralarını tedavi için gelen ve önceden hapsedilmiş olan Gerede Müdafaa-i Hukuk Başkanı Dr. Süleyman Zihni'yi de isyancılar engellemişti. Hapisteki milletvekillerini asmak isteyen asiler daha sonra bu kararlarından vazgeçerek onları ellerine ve boyunlarına zincirler takarak, beşer beşer iki yük arabasına koyarak, 25 Nisan'da bir gece yarısı taş ve sopa saldırısı altında Düzce'ye götürüp hapsetmişti. Aynı gün Geyve'den Düzce'ye gelmekte olan 24. Fırka kumandanı Mahmut Bey Nuhveren Boğazında isyancılar tarafından şehit edildi. Tutuklular arasında Gerede Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Dr. Zihni Bey de bulunuyordu.[2114, 2115] 1 Mayıs 1920 günü çıkan çarpışmalardan sonra Bolu'ya Afyon'dan Karakeçili Müfrezesi Kumandanı Arif Bey kuvvetleri geldi ve Kurmay Binbaşı İhsan Bey Merkez kumandanı olarak çalışmaya başladı. Ancak isyancılar Bolu'da tekrar ayaklandı ve İhsan Binbaşıyı Kara Ali denen bir asi şehit edip üzerindeki para, saat, tabancası ve hatta elbiselerini soydu ve Sultani Mektebindeki 20 askeri hunharca katlettiler. Kumandan Arif Bey ise Bolu'ya yakın bir yerde konaklamakta iken geri çekildi. O da uyumakta iken yatağında kendi birliğinden birisi tarafından şehit edildi. Bu sırada Kaplıcalara gitmekte olan cephane yüklü birkaç katırı götüren askerler öldürülerek

2111 Fahri Kılıç, Bolu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri, AİBÜ, Eğitim Fakültesi Üniversitesi dergisi, 11(1), 2011, 29-37

2112 Günay Çağlar, Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1997, s. 20

2113 Hüsrev Gerede'nin Anıları, Literatür Yayınları, 1999, 2. Baskı, a.g.e. s. 194

2114 Veysi Akın, Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, S:17

2115 Rahmi Apak, İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Türk Tarih Kurumu Yayını, 199, Ankara, s. 144-146

cephaneler yağmalandı. 32. Alay'ın Bolu'da kalan taburunda çalışan Devrekli Abdülkadir ismindeki teğmen yakalanıp üstü başı soyulduktan sonra elleri bağlanıp Bolu sokaklarında dolaştırıldı. Birçok hakaret ve işkenceden sonra bıçaklanıp öldü zannedilerek Belediye dairesinin önüne atıldı. Ertesi sabah bir doktorun eşi yaralı subayın hareket ettiğini görünce eşine söyledi ve doktor korku içinde ağır yaralı subayı hastaneye götürdü. Genç subay hastanede kendine gelir ve hizmetliden bir yudum su istedi. Hizmetli "Subay tekrar canlandı, gebermemiş" diye bağırarak asilere haber verdi. Bunun üzerine birkaç asi derhal hastaneye geldi ve ölüm halindeki subayın boynuna bir ip geçirip, sokaklarda sürüyerek öldürdü.[2116] Çerkez Ethem'in 26 Mayıs 1920'de Düzce'ye girmesiyle Dr. Fuat Umay ve arkadaşları 38 gün süren rehinelikten kurtulmuştu. 26 Mayıs'ta Çerkez Ethem kuvvetleri herhangi bir dirençle karşılaşmadan Düzce'ye girmiş ve isyanın elebaşlarından Berzeg Sefer Bey, Koç Bey ve Abdülvahap ve 22 kişi seyyar Divan-ı Harpte yargılanarak derhal idam edilmiştir. Ayrıca Bolu'ya gelip Kuvayi İnzibatiye kurmakla görevlendirilen ve isyan harekâtını bilfiil yürüten ve İstanbul'dan bu iş için görevlendirilen heyetten Binbaşı Hayri, Yüzbaşı Ali, Cerrah İbrahim Ethem, Üsteğmen Şerafettin, Üsteğmen Hayrettin, Mehmet Sabri ve Hasan Lütfi bu esnada idam edilenler arasında yer almıştır.[2117]

Bu olay nedeniyle 30 gün süreyle izin alan Dr. Fuat Umay isyanın nedenlerini araştırarak Mustafa Kemal Paşa'ya bir rapor halinde sundu.

Dr. Zihni Süleyman Ülgen (1892-1948) daha sonra akıl ve sinir hastalıkları uzmanı olmuş, Sağlık Bakanlığı Müsteşar Muavinliği yaptıktan sonra TBMM'de 6., 7. ve 8. dönem Bolu milletvekilliği yapmıştı.[2118] TBMM Albümünde Dr. Zihni Ülgen'in yaptığı görevler şöyle sıralanmıştır: Gerede Belediye Tabibi, Zonguldak Hükümet tabibi, Ankara Sıtma Mücadele Müdürü, Bolu Sıhhiye Müdürü, Sıhhiye Vekaleti Sicil ve Memurlar Müdür vekili, İstanbul Belediyesi Sıhhat Müdürü, Sağlık Bakanlığı müfettişi, Sağlık Bakanlığı müsteşar muavini, Bolu 5. Dönem mebusu. Kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası vardır.

Dertli gazetesini kuran Dr. Şerafettin Özdemir Bolu isyanında asilerin elinden canını zor kurtarmış ve eşini ve 8 aylık kızını İstanbul'a bırakarak Anadolu'ya geçmiştir. Şarkikarahisar Merkez Hekimliği yaptığı sırada Mesudiye Kazasına teftişe giderken yolda rastladığı ve Soytarıoğlu çetesiyle savaşa giden küçük bir müfrezeye yardım etmek için katılmıştı. Müfreze Yatsıyurt yaylasında pusuya düşürülmüş ve dört saat savaştan sonra teslim olmak zorunda kalmış ancak çatışma sırasında Dr. Şerefettin Özdemir şehit olmuştur. Henüz 32 yaşında iken şehit olan Dr. Şerefettin Özdemir Yatsıyurt yaylasına gömülmüştür. Kardeşi Şair Ahmet Kutsi Tecer'dir.[2119]

Dr. Fahrettin Süğür ise 1921'de Tıbbiye'den mezun olunca memleketi olan Bolu'ya geldi ve Bolu Menzil Hastanesinde görev yaptı. 1922 de Kocaeli Grubuna bağlı Göynük hastanesine gönderildi. Genel Taarruzda Garp cephesi emrindeki cerrahi hastanede görev yaptı.[2120]

2116 Rahmi Apak, İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Türk tarih Kurumu Yayını, 1990 Ankara, s. 16

2117 Fahri Yetim, Milli Mücadele Döneminde İsyanların Gölgesinde Düzce ve Çevresinde Asayiş Sorunları CTAD, Yıl 7, Sayı 13 (Bahar 2011), 54-69.

2118 Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, 1970, Ankara, s.74

2119 Veli Behçet Kurdoğlu, Şair Tabipler s. 406

2120 Fethi Erden, s. 208

Bolu'da 1921'de Askeri hastane Kocaeli Grubuna bağlı olarak Memleket Hastanesinin yarısında çalışmaya başladı. Baştabipliğini Dr. Binbaşı Osman, İkinci Hekimliğini Dr. Yüzbaşı Selami Karaboncuk ve hekimliğini Dr. Fahrettin Süğür yapıyordu. Bu hastanede Tıbbiye öğrencisi Ispartalı Mehmet Hasan (336-23) de sıhhiye çavuşu olarak görev yaptı. Dr. Selami Bey Göynük de bir ileri kademe nakil ve tedavi merkezi açmıştır.[2121] Savaş sırasında Dr. Selami Karaboncuk buradan 1300 yaralıyı Bolu'ya sevk etmeyi başarmıştır.

Bolu Belediye Dairesinde 31 Aralık 1920 tarihinde yapılan seçim sonucunda Bolu Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yönetimi oluşturulmuştu. Yönetim kurulunda Bolu Belediye Reisi İlyaszade Hafız Hakkı Bey, Sıhhiye Müdürü İrfan Cemal Bey, Hastane Baştabibi Enver Bey, Hastane Operatörü Abdulgaffar Bey, Hükümet Tabibi Ali Rıza Bey, Eczacı Ali Faik Bey, Tüccardan Hafız Vehbi Bey, Mebus-u sabık Hafız Tayyar ve Tüccardan Abdüssettar Bey vardı. Gerede'de ise Hilâl-Ahmer Şubesi başkanı Dr. Ahmet Mithat Altıok idi. 3 Şubat 1921'de ise Bolu Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesi kuruldu. Bu derneğe Dr. Şuayip Bey'in annesi de üyeydi.[2122]

Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde çalışan Dr. Ahmet Mithat Altıok Bursa'nın Yunanlılarca işgalinden kısa süre önce Bolu'ya gelmiş ve önce Gerede Hükümet tabibi sonra da Bolu Sıhhiye Müdürü olarak çalışmalarda bulunmuştur. Dr. Ahmet Mithat Altıok (1884-1962) Bolu'da 23 Nisan 1922'de yapılan TBMM açılışının ikinci yıldönümü törenlerinde bir konuşma yapmış ve Türk Ordusu ve Atatürk'e teşekkür etmiştir. İzmir'in alınması ve Mudanya anlaşması sonrası da Dr. Ahmet Mithat Altıok Bolu'da yapılan toplantılarda halkı coşturucu heyecanlı konuşmalar yapmıştı. Sonraki yıllarda mebus olmuştur.[2123]

Cumhuriyet döneminde Düzce'de Belediye reisi olan Dr. Rıfat Bey'de İstiklâl madalyası almıştır. Milli Mücadele'de nerede görev yaptığını saptayamadık.

Gerede İsyanı'nı bastıran Dr. Abidin Atak

Ankara etrafında isyanlar olduğu için TBMM'de alınan karar ile bazı il ve ilçelere mebuslar vali ve mutasarrıf olarak tayin edildi. İsyan halindeki Gerede'ye ise Dr. Abidin Atak mutasarrıf olarak tayin edildi. Ankara'da o sıralarda 500 kadar asker vardı, ancak bunların teçhizat ve silahları eksikti. Asilerin Ankara'ya gelme ihtimaline karşı askeri birlikler kurulmaya çalışılıyordu. Daha önce Gerede'ye giden nasihat heyetindeki Dr. Fuat Umay ve Hüsrev Gerede asiler tarafından hapsedilmiş ve Çolak İbrahim'in 2. Kuvayi Seyyare isimli milis kuvvetleri ve Çerkez Ethem kuvvetleri tarafından kurtarılmıştı. Ankara'dan yanına aldığı 4 Laz gönüllüsü ile Gerede Kaymakamlığı'na giden Dr. Abidin Bey hükümet konağına gidip işe başladıktan çok az bir süre sonra daha önce 24. Tümen Kumandanı Mahmut Bey'i şehit etmiş olan Parmaksız Nazif ismindeki eşkıya başı silahlı vaziyette Dr. Abidin Bey'in Kaymakamlık odasına girmiş ve onu tehdit ederek görevi

2121 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği tarihi, Cilt 3, s. 110

2122 Nuray Özdemir, Milli Mücadele Döneminde Bolu Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi, Güz 2012, Cilt:12, Yıl:12, Sayı:2, 12:83-107

2123 Erol Evcin, Milli Mücadele Döneminde Bolu Livasında Düzenlenen Mitingler, İhtifaller ve Tezahurat, Atatürk Araştırma merkezi dergisi, Cilt : XXVII Temmuz 2011 Sayı: 80, s. 276

bırakmasını söylemişti. Buna karşılık Dr. Abidin Bey tabancasına hızla davranarak eşkıya parmaksız Nazif'i vurarak öldürmüştü. Arkasından da eşkıyanın cesedini sadece 4 gönüllü koruması olduğu halde hiç korkmadan ayağından bir çınar ağacına asmış ve halkı toplayarak şiddetli bir nutuk vererek Gerede isyanını bastırmıştı. TBMM'de milletvekili olan Opr. Dr. Dr. Emin Erkul anılarında Dr. Abidin Bey için şunları anlatmaktadır:

"Abidin aslen Yakovalı olup karakter itibariyle çok cesur ve doktordan ziyade bir çeteci idi. Yakova isyanında isyancılara katılan ağabeyini gözü önünde idam ettirmiş, Trablusgarp Harbi sırasında Brendizi limanında sırtında kömür taşımak suretiyle ordumuza hizmetler ifa etmiş bir Türk vatanperveri idi."

Dr. Abidin Bey, Mebusluktan ayrıldıktan sonra Sivas Askeri Hastanesi Başhekimi iken ve yarbay rütbesinde bulunurken Atatürk'e yapılmış suikast dolayısıyla zan altında kalmış ve tutuklanarak Ankara'ya getirilmiş ve Ali Çetinkaya'nın idare ettiği İstiklâl Mahkemesine çıkarılmış. Bundan sonrasını Dr. Emin Erkul anılarında şöyle belirtiyor:

"Hayatı boyunca gözyaşı dökmemiş olan katı yürekli Abidin'in gözlerinden çeşme gibi yaşlar boşanarak hüngür hüngür ağlamış ve o gece sabaha kadar uyuyamamış. Sabah olup Abidin İstiklâl Mahkemesinin huzuruna çıkarılınca Mahkeme reisi olan Ali Çetinkaya tarafından usulen isticvabına (sorgulanmasına) başlanmış. Ali Bey "Atatürk'e yapılan suikasttan dolayı maznunsunuz (tutuklusunuz), bu hususta bildikleriniz neden ibaret ise söyleyiniz demiş. Abidin de şu yolla cevap vermiş: "Ali Bey, Atatürk'e gidip sorarsın. Şayet Atatürk benim böyle bir işe iştirak edebileceğime en ufak bir şekilde dahi kanaat besliyorsa beni isticvaba (sorgulamaya) lüzum görmeden derhal idam etmeyecek olursanız topunuzun da anasını...!" Ali Bey bu vaziyet karşısında kendisini zorlamak ve söyletmek istemiş ise de Abidin oturduğu yerden kımıldamamış bile. Bunun üzerine mahkemeyi tatil ederek Çankaya'ya gitmiş ve vaziyeti Atatürk'e arz eylemiş. Ali Bey'i dinleyen Atatürk ona hitaben "Yahu siz de mantık ve insaf denilen şey yok mu? Ne çabuk unuttunuz. Beni zehirlemeye gelen Mustafa Sagir vakasından sonra benim kahvelerimi aylarca bizzat hazırlayan ve önüme getiren Abidin Bey değil mi idi? Hiç Abidin bana suikast tertiplerine girecek tıynette bir adam mıdır? Evet, o koyu ittihatçıdır. Fakat mert ve namuskâr adamdır. Hemen gidip kendisini serbest bırak ve tarziye (özür) ver". Abidin ölünceye kadar unutamadığı bu hadiseyi hatırladıkça gözleri yaşarır ve sövüp sayardı."[2124]

Konya'da çalışan hekimler ve eczacılar

Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde Dr. Yüzbaşı Necmeddin ve belediye doktoru Arif Bey görev yapmış ve fedakârlık göstermişlerdir.[2125, 2126] Dr. Galip Pertev Türegün (1875-1970) ise Seydişehir'de milli teşkilatta çalışmış ve isyanların bastırılmasında görev almış, Seydişehir'de bir süre kaza kaymakamlığı da yapmıştır.[2127] Konya Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin 13 Mart 1921 de yaptığı ilk genel kurulunda Başkan Konya Sıhhiye Mü-

2124 Opr Dr Emin Erkul'un Milli Mücadele Anıları, Hazırlayan Melih Tınal, Zeus Yayınevi, s. 64-67
2125 Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası, İnsel Yayınları, 1970, s. 226
2126 Ahmet Avanas, Milli Mücadelede Konya, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998 s. 227
2127 Fethi Erden s. 231

dürü Dr. Sadık Bey idi.[2128] Konya'da 30 Eylül 1921'de teşkil edilen Türkleri Yükseltme Cemiyeti'nin heyeti arasında ise Dr. Hüseyin ve Dr. Nüzhet Bey vardı.[2129]

Konya'da 1920 yılında KBB uzmanı Dr. Nusret Bey görev yapıyordu. Milli Mücadele döneminde Hilâl-i Ahmer Konya'ya Aralık 1920'de 8 doktor, 2 hemşire, 4 hastabakıcı ve 4 sıhhiye memurundan oluşan bir heyet gönderdi. Bu heyetin adı "Yedinci İmdad-ı Sıhhi Heyet" idi ve reisi Dr. Zeki Nasır Barker (1890-?) Bey'di. Bu heyet Antalya yoluyla Konya'ya gelmişti ve 100 yataklı "Ağır Mecruh Zabitan Hastanesi" açmış ve ayrıca bir dispanser açarak halkı bedava muayene etmişti. Bu heyette Dr. Muhtar Berker de görev yaptı. Hilâl-i Ahmer Konya'da askerler için 50, subaylar için 25 yataklı olmak üzere 75 kişilik geçici hastane kurdu. Dr. Nuri Bey (İstiklâl Madalyası vardır) ve validesi Hilâl-i Ahmer hastanesi için çalıştılar. Konyalı Eczacı Hulusi Bey de bağış yaparak yardımcı oldu. Dumlupınar Savaşı sonrası Konya'ya yaralılar gelmeye başladı. Hilâl-i Ahmer Hastanesi, Alaattin Hariciye Hastanesi ve Amerikan Protestan Hastanesinde yaralılara bakıldı. Konya Ertuğrul Eczanesi yaralılara yardımda bulunduğu gibi Büyük Taarruz sırasında Konya Hilâl-i Ahmer Başkanlığını yapan Eczacı Adil Bey yardımlar topladı. Konya Devlet Hastanesi ve Gureba Hastanesinde de yaralılar tedavi edildi. İstasyon caddesinde bulunan Amerikan Hastanesi doktoru Mösyö Dat hem yaralılara bakmış hem de yardımda bulunmuştu. Seyyar hastane olarak Alaattin Hariciye Hastanesi ve Adana 7. İmdat Hastanesi kuruldu. Konya'da bu sırada göz doktoru Kamil Şakir ile operatör Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) Bey'de görev yapmaktaydı.[2130]

Dr. İbrahim Tali 23 Mayıs 1921 tarihinde Konya'ya teftişe geldiğinde onu tren istasyonunda karşılamaya Dr. Süleyman Emin Bey, Dr. Zeki Bey (Zeki Nasır Barker), Dr. Edip Bey ve Dr. Kazım Bey gelir. Dr. İbrahim Tali Öngören 24 Mayıs 1921 günü yaptığı denetlemede Merkez Hastanesini iyi, Mütenevvia Hastanesini sefil, Hilâl-i Ahmer Hastanesini iyi, misafirhaneleri pek sefil, Meram Bağları'ndaki Nekahethaneyi iyi bulur. Askerin üst ve başı pek fena ve sefil, iaşenin iyi olduğunu saptar. 25 Mayıs 1921 tarihinde ise Akşehir'e gider ve Dr. Fehim Bey ile karşılaşır.[2131]

Sivaslı Yarbay Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) 1919 yılında Konya'da bulunan 12. Fırkanın Sıhhiye Reisliğini yapmaya başlar. Diğer bir görevi de Konya'da Menzil Hastanesi kurmaktır. Dr. Yarbay Hüseyin Hüsnü'nün Konya'da bulunduğu sırada Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal ile haberleşmeleri olur. Mustafa Kemal Paşa ona gönderdiği mektubunda Dr. Hüseyin Hüsnü'nün Konya'da Menzil Hastanesini kurmasından dolayı memnun olduğunu ve yakında Ankara'ya geçeceğinin işaretini vermektedir. Atatürk'ün Dr. Hüseyin Hüsnü'ye yazdığı bu mektupta Atatürk'e ait "M.K." imzası vardır ve 30.11.35 (1919) tarihini taşımaktadır. Bu mektup aynen şöyledir:

"Kardeşim Hüseyin Bey,

Mektubunuzu memnuniyetle aldım. En müşkil evanda refekat eden arkadaşların vatan halasına matuf mesaide dahi bana refik olacaklarından mutmainim. Mesai-yi

2128 Ahmet Avanas Milli Mücadele'de Konya, s. 218
2129 Ahmet Avanas, Milli Mücadelede Konya, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.69
2130 Ahmet Avanas Milli Mücadele'de Konya, s. 262
2131 İbrahim Tali Günlüğü, s. 63

vatanperveranenizi büyük takdirlerle karşıladım. Yakında size daha yakın bir merkeze geleceğim. O zaman belki görüşürüz. Gözlerinizden öper, temadi-yi afiyetinizi dilerim kardeşim. Mustafa Kemal"[2132]

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde 4 yıl büyük başarı ile çalışan Operatör Dr. Nüzhet Çevik İstiklâl Harbinde Konya'da açılan 1500 yataklı ağır yaralılar hastanesi baştabip ve operatörü oldu.[2133] Operatör Binbaşı Dr. Nüzhet Çevik Konya'daki yaralı hastanelerinin kurulmasında büyük çaba gösterdi. 1921'de Aslanlı Kışla dahiliye grubuna verildi ve yöneticisi asabiye uzmanı Dr. Nuri Rüştü Pasiner idi. Daha sonra Dr. Kaymakam Şevket Ali, Dahiliye Uzmanı Dr. Raif ve bakteriyolog Rodoslu Dr. Cemil Şener de Aslanlı Kışlada görev yaptı.. Hariciye bölümünde ise Operatör Dr. Yüzbaşı Faik Hakkı Çelebi, Opr Dr. Eyüp Sabri, Göz tabibi yedek Dr. Kamil ve Abdi Bey ile eczacı İsmail Hakkı burada görev yaptılar. Dr. Şükrü Ali Çintan (1877-?) ise Konya Kalem Sertabibi olarak görev yaptı.[2134] Alaatin Cami Hastanesinde Dr. Lütfi Kamil Dağdelen ve operatör Dr. Hayri görev yapmıştır.[2135]

Konya Askeri Hastanesine bu sırada İstanbul'dan stajını yeni bitirmiş Dr. Teğmen Kemal Salih Aysay geldi. Dr. Kemal Salih Aysay (1899-?) daha sonra sırasıyla Garp Cephesi emrinde sevkimecruhin hastanesinde, 57. Fırka Sıhhiye bölüğü tabipliğinde ve aynı fırkanın 39. Alay tabipliğinde, Menemen'de bulunan 16. Fırka 43. Alay tabipliğinde vazife görerek kırmızı şeritli İstiklâl madalyası ile onurlandırıldı.[2136]

Konya Hilâl-i Ahmer Hastanesi Aralık 1922'ye kadar faaliyetine devam etti. Bu hastanede 2246 ağır yaralının tedavisi yapıldı ve 1829 ameliyat gerçekleştirildi. Aralık 1922'de Balıkesir'e nakledilen Konya Hastanesi Mayıs 1923'te görevine son vererek bütün eşya ve malzemesini orduya bağışladı.[2137] Akşehir'de kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde ise İsmail Efendi, Hoca Mehmet Reşit Efendi, Mumcu Mustafa Efendi, Hacı Küçük Efendi, Nalbant Mustafa Efendi, Ak Ağa Efe, Gönülsüzlerin Doktor Haydar Bey, Hafızoğlu Onbaşı Çolak Salih, Yüzbaşı Hamdi Bey, Ağır ceza Reisi Mehmet Bey, İmam Haşim Efendi, Kör Hüseyin Ağa, Hacı Rüştü Efendi ve Abdullah Efendi fiilen görev yaptılar.[2138]

Eskişehir'de Dr. Besim Zühtü Bey'in tutuklanması ve Dr. Tahsin Bey'in şehit edilmesi

1919 yılında başlayan Tehcir davası nedeniyle Eskişehir İttihat ve Terakki Katibi Mesulü Dr. Besim Zühtü Bey tutuklanarak İstanbul'da yapılan Divan-ı Örfi Mahkemesinde Mayıs 1919 dan itibaren yargılanmıştır. Bu yargılamalar 28 Haziran 1919 tarihine kadar sürmüş ve 6 ay mahkemelere ara verildikten sonra 8 Ocak 1920 tarihinde verilen karar ile beraat etmiştir. Dr. Besim Zühtü bu mahkemede Eskişehirli Ermeni Refail Şirpenyan'ın

2132 Necdet Sakaoğlu, Cumhuriyeti Kuran Kadrodan: Operatör Hüseyin Paşa (1883-1930): Atatürk'ün Yanındaki Doktor, Popüler Tarih, 1998, Cilt 10, Sayı 58, s. 23-31
2133 Fethi Erden, s. 67
2134 Fethi Erden, s. 68
2135 Fethi Erden, s. 70
2136 Fethi Erden, a.g.e., s. 32
2137 Mesut Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), Kızılay Yayını, 2010, s. 108
2138 Nuri Köstüklü Millî Mücadele'de Akşehir, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, sayı 71

halılarını gasp etmekle suçlanıyordu. Dr. Besim Zühtü Bey bu halıları kendi parasıyla bir alışveriş neticesi aldığını ve sonra sahibine iade olunduğunu mahkemede ispat etmiş ve hapisten kurtulmuştu. Dr. Besim Zühtü'nün bu mahkemedeki zabıt ifadesinden daha önce Afyonkarahisar'da çalıştığı ve Eskişehir'e 1333'de geldiğini anlamaktayız.[2139]

Dr Besim Zühtü Bey, 31 Aralık 1918'de idare merkezi Eskişehir olmak üzere kurulmuş Eskişehir Çiftçi Bankası'nın kurucularındandır. Kurucuları Eskişehir Mutasarrıfı Zekai Bey, Dr. Besim Zühtü Bey ve Abdullah Sabri Bey'dir.[2140]

Dr. Besim Zühtü'nün daha sonra Antalya ve Mayıs 1921'de Isparta'ya Sağlık Müdürü olarak atandığını ve "Türkiye'nin Sıhhi-yi İçtimai coğrafyası: Hamidabad (Isparta) Sancağı, Ankara Öğüt Matbaası, 1922" isimli bir kitap yayınladığını görmekteyiz. Dr. Besim Zühtü'den önce Isparta Sağlık Müdürü olan Ali Fahrettin Bey ise Afyon'a tayin olmuştu.[2141] Dr. Besim Zühtü Bey 1926 yılında Aydın Sıhhat Müdürü olmuştur.

Eskişehir'de şehit edilen Dr. Tahsin Bey olayı ise şu şekilde gelişti: Sivas Kongresi sonrası Heyeti Temsiliye Anadolu'nun İstanbul ile ilişkilerini kesmeyi emretti ve böylece Damat Ferit Hükümetini yıkmaya çalıştı. Heyeti Milliye'nin aldığı kararlar eski vali Bekir Sami (Kunduh) tarafından mektupla İstanbul'da bulunan Deli Fuat Paşa'ya bildiriliyor o da bu mektupları Sultan Vahdettin'e arz ediyordu. Sivas Kongresi'nin 30 Eylül 1919 tarihli kararı da Padişah Vahdettin'e bizzat Deli Fuat Paşa tarafından takdim edilmiş ve yaptığı baskıyla padişahı Damat Ferit Hükümetini düşürmeye ikna etmişti. Bu sırada İzmit, Eskişehir, Kütahya ve Afyon hattının denetim altına alınması gerekiyordu. Bu livalarda İstanbul yanlısı Mutasarrıflar görev yapmaktaydı. Bunlar hem ulusal direnişin örgütlenmesini engelliyor hem de Sivas Kongresi kararlarını kabul etmeyip İstanbul ile ilişkilerini devam ettiriyorlardı. Bu nedenle Mustafa Kemal 9 Eylül 1919 tarihli telgrafı ile Ali Fuat Paşa'nın süvari kaymakamı (Yarbay) Atıf Beyi Eskişehir Mıntıkası kumandanlığına, Afyon'daki 23. Tümen komutanı Ömer Lütfi (Argeşo) Bey'i de Afyon-Alaşehir mıntıkası kumandanlığına atadı. Ancak Eskişehir Mıntıkası kumandanı bu emir kendine ulaşmadan 7 Eylül 1919 günü Eskişehir'de tutuklandı. Atıf Bey Eskişehir'e yakın tepelerde birliğiyle vaziyet almış iken Kurban Bayramı gecesi kentteki evine gizlice geldiğinde İngiliz askerleri tarafından tutuklandı. Atıf Bey yerine Asaf Bey atandıysa da etkili olamadı. Bu sırada Eskişehir'e 20. Kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa'nın yerine İstanbul Hükümeti tarafından atanan Kiraz Hamdi Paşa ve iki tümen komutanı gelmiş durumdaydı. Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey ise tam anlamıyla İstanbul hükümetinin adamıydı. Ali Fuat Paşa bu nedenle Eskişehir'i kuşatmak üzere harekete geçti ve Sivrihisar'a geldi. Bu sırada Kiraz Hamdi Paşa ile birlikte Eskişehir'e gelen Dr Tevfik Rüştü Aras arabulucu olmak üzere Sivrihisar'a geldi. Kiraz Hamdi Paşa'nın geri çekilmesi şartıyla Tevfik Rüştü ile haber gönderildi. Ancak Eskişehir'e İngiliz generali Sally Clade'nin gelmesi üzerine Kiraz Hamdi Paşa bu kararından vazgeçti. Hatta İstanbul'a tegraf çekerek Kuva-yı Milliye karşıtı bir örgüt kurulmasını teklif etti. Ali Fuat Paşa 17 Eylül 1919 günü karargahını Sivrihisar'dan Eskişehir'e 40 Km mesafedeki Mahmudiye Köyüne nakletti. Çağrılan milli

2139 Osman Selim Kocahanoğlu, Tehcir Yargılamaları (1919), 2007 İstanbul s. 505, 528
2140 Zafer Köylü, XX. Yüzyılın başlarında Eskişehir, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Sayı 71
2141 Böcüzade Süleyman Sami, Isparta Tarihi, Serenler Yayını, İstanbul, 1983 s. 398

kuvvetler de Eskişehir etrafında toplandı. Uşak ve Alaşehir'den birlikler ve Milisler geldi. Bu milisler önce Binbaşı İsmail Hakkı Bey komutasında Kütahya'ya girdi. İngilizlerle çatışma yaşandı. Sonra Milis kuvvetleri Kütahya'yı ele geçirdi. Daha sonra Eskişehir'e gelen Milis kuvvetleri etrafı sardı. Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey İstanbul'a ve İngilizlere yardım için telgraflar çekti. 28 Eylül 1919 günü Eskişehir'de bulunan Milli direniş yanlıları Mutasarrıfı değiştirmek için harekete geçtilerse de başarılı olamadılar. Mutasarrıf Hilmi bu nedenle Eskişehir'de sıkıyönetim ilan etti ve tutuklamalara başladı. Mutasarrıf Hilmi'ye direnenlerden Dr. Tahsin Bey ve birkaç arakadaşı İngiliz askerleri ve Mutasarrıfın adamları tarafından öldürüldü. Dr Tahsin Bey'in Askeriyeden emekli Tabip Binbaşı olduğu ve İngiliz askerleri tarafından vurulduğu Eskişehir Mutasarrıflığı tarafından bir telgrafla 28.9.1919 günü İstanbul'a bildirildi.[2142]

Mutasarrıf Hilmi, Kiraz Hamdi Paşa'nın kardeşi ve rütbesi alınmış olan jandarma kaymakamı Faik Bey'e rütbesi geri verilerek gizli örgüt kurdurttu. Bu örgüt Ali Fuat Paşa'yı yakalayıp öldürecekti. Bu arada Eskişehir'de bulunan General Sally Clade (Solly Flood) ile Ali Fuat Paşa arasında mektuplaşmalar da oldu. Eskişehir'deki ulasal direniş yanlıları 1 Ekim 1919 günü duvarlara ilanlar asarak halkı ertesi günü toplanmaya çağırdı. 2 Ekim de Damat Ferit Hükümeti istifa etmişti. İngilizlerin karşı koymalarına rağmen halk liva muhasebecisi Çolakoğlu Sabri Bey'i mutasarrıflığa getirdi. Muhalefet edenlerin bir kısmı İstanbul'a kaçtı, bir kısmı ise yakalandı.[2143] Ancak Mutasarrıf Hilmi Bey görevinden ayrılmadı. Böylece kentte işler iyice karıştı ve ikili bir yönetim oluştu. Görevini sürdürmede ısrar eden Mutasarrıf Hilmi Bey, 4 Ekim 1919'da saat bir civarında bir jandarmanın korumasında öğle yemeği için evine giderken hükümet konağının 100-150 metre ilerisinde Akarbaşı mevkiinde silahlı saldırıya uğradı. Yaralı olarak evine ulaşabilen Mutasarrıf Hilmi Bey, yapılan tüm müdahalelere rağmen kurtarılamadı. Mutasarrıf vekaletini ele alan Kiraz Hamdi Paşa'da korkarak trenle İstanbul'a kaçtı.[2144]

28 Temmuz 1919 tarihinde kurulan ve "Dördüncü İmdadı Sıhhi Heyeti" de denilen Akhisar Heyeti, çalışmalarını 22 Haziran 1920 tarihine kadar Akhisar'da sürdürdü. Yunanlıların 22 Haziran 1920'de yeniden taarruza geçip Akhisar ve Balıkesir'i işgal etmeleri üzerine Akhisar Heyeti, eşya ve malzemelerini toplayamadan, önce Bursa'ya ve daha sonra Eskişehir'e geldi. Eskişehir'e gelen Akhisar Heyeti, Eskişehir Kızılay Murahhaslığı deposundan temin ettiği eşya ve malzemelerle 15 Temmuz 1920'de 50 yataklı bir hastane açtı. Cepheden çok sayıda yaralının gelmesi ve Müdafaai Milliye Vekâletinin isteği üzerine yatak mevcudu artırıldı. İnönü Savaşları'nda Eskişehir Hastanesi büyük bir önem kazandı ve ordunun isteği üzerine yatak sayısı 150'ye çıkarıldı.. Tren istasyonunda yaralı sevkiyat merkezi açıldı.. Cephe Komutanlığı nezdinde yapılan teşebbüsle istasyonun bekleme salonu düzenlenerek istirahat yeri ve çayhane hâline getirilmişti. Kabul salonunda yaralılara çay ve çorba dağıtılırken pansumanları da değiştiriliyordu. Faaliyet süresince 2500 yaralının burada ilk tedavileri yapıldı. Eskişehir Hilâl-i Ahmer Hastane-

2142 Devlet Osmanlı Arşivi, 28/Tn/1335, Dosya No: 647, Gömlek No: 95, Fon Kodu: DH.ŞFR

2143 İlhan Tekeli, Selim İlkin, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989, Ankara, s273-281

2144 Zafer Köylü, Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in Öldürülmesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergis s. 46, Güz 2010, s. 425-455

sinde Baştabip Dr Şemsettin (Dr. Ahmet Şemsettin, 1892-?, Köycüler Cemiyeti üyesiydi) idi. Operatör olarak mebus Emin Erkul, Dr. Sadi Konuk ve Dr. Pertev (Dr. Galip Pertev Türegün?) çalışıyordu. Dr. Pertev geçici olarak Kütahya'ya gönderilmiş ve Dr. Saffet de Hafif Yaralı Hastanesine gönderilince yaralıları Dr. Şemsettin ve Dr. Sadi Konuk tedavi etmeye başlamıştı.[2145] Bu hastanenin yatak sayısı Mayıs 1921'de 200'e çıkarıldı ve 19 Temmuz 1921 tarihine kadar burada çalıştı. 19 Temmuz 1921'de ise Kırşehir'e nakledildi. Kırşehir şehrinin ortasındaki yapma bir tepenin üzerinde bulunan İdadi binası Kızılay hastanesi haline getirildi. Burasını İstanbul Türk Ocağında görev yapmış olan Dr. Şemsettin idare etmekteydi. Burada Azize Haydar ile Çapa Kız öğretmen okulu mezunu Adalet ve Fevziye hanımlar hemşirelik yapıyordu. Dr. Şemsettin ile Adalet hanım daha sonra evlendi. Fevziye ise Kırımlı olduğu için daha sonra Rusya'ya kaçtı.[2146]

Halide Edip Adıvar "Türk'ün Ateşle İmtihanı" isimli eserinde 2 Haziran 1921'de bir hastabakıcı üniformasıyla Eskişehir istasyonundan Hilâl-i Ahmer hastanesine yürüdüğünü ve Hastanenin başhekimi eskiden tanıdığı Dr. Şemsettin ile görüştüğünü ve ayrıca operatör Cemil Bey'in de burada çalıştığını ifade etmiştir. Dr. İbrahim Tali Bey 19 Haziran 1921 tarihinde Eskişehir'e geldiğinde burada İsmet Paşa'nın karargahında Sağlık Şubede Dr. Naci ve Albay Dr. Kemal görev yapıyorlardı. Eskişehir Askeri Hastanesinde ise Safranbolulu Dr. Ahmet Haşim (1322-21) Bey ve Eczacı Ödemişli Yüzbaşı Rüştü görev yapıyordu.[2147]

Çorum ve Tokat Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'ndeki Tıbbiyeliler ve isyan çıkarmaya çalışan Dr. Atıf

Atatürk'ün Heyet-i Temsileyle beraber Ankara'ya geldiği günlerde Çorum'da Hükümet Tabibi Dr. Atıf ile Kadifeoğlu Abbas adlı kişilerin halkı Kuva-yı Milliye aleyhine tahrik ettiği haberi gelir. Bunun üzerine Ankara Emniyet Müdürü olan Ali Cemal Bardakçı Atatürk'ün emriyle önce vekaleten sonra da asaleten Çorum Mutasarıfı olarak tayin olunur. Cemal Bardakcı Sungurlu üzerinden Çorum'a giderken telgraf göndererek Dr. Atıf ve Abbas'ın yakalanarak tevkif edilmesini ister. Ancak Cemal Bardakçı daha Sungurlu'da iken bunların firar ettiklerini öğrenir. Cemal Bardakçı 21 Nisan 1920'de Çorum'a gelir. Arnavut asıllı olduğu söylenen Dr. Atıf Tıbbiye'de okurken siyasi bir suçtan dolayı sürgün edilmiş ve 1908 Meşrutiyet ilanı sonrası öğrenimini tamamlayarak Çorum Hükümet tabipliğine tayin olunmuş. Görevi sırasında verdiği bir adli tıp raporu yüzünden açığa alınmış. Bu sırada Ankara'da açılacak olan TBMM'ne Çorum'da yapılan seçimle mebus seçilmiş. Ancak o mebusluğu "Siyasi kanaatime uygun değildir" diyerek kabul etmemiş. Dr. Atıf ve Kadifeoğlu Abbas Çorum'da etrafına topladığı bir grupla Hıdırlığa giderek İstanbul tarafından dağıtılan Şeyhülislam Dürrizade'nin kurtuluş savaşı ve önderleri aleyhindeki ünlü fetvasını okuyarak Suheybi Rum türbesindeki yeşil sancağı kaldırarak, Çorum'da bir ayaklanma başlatmak girişiminde bulundu ise de başarısızlığa uğramıştır. Cemal Bardakçı'nın belirttiğine göre ise tutuklanacaklarını öğrenince Sam-

2145 http://www.cerezforum.com/kurtulus-savasimiz-ve-kahramanlari/35253-milli-mucadele-de-eskisehir-kizilay-hilali-ahmer-hastanesi.html#ixzz2Gjt3ju6q

2146 Kazım Nami Duru, Cumhuriyet Devri Hatıralarım, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1958, s. 12

2147 İbrahim Tali Günlüğü, s. 67

sun üzerinden İstanbul'a giderek Çorum Murahhası adıyla Padişah Vahidetten'e çıkmışlar ve dördüncü rütbeden birer mecidiye nişan ile taltif edilmişler ve Milli Mücadele sonrası ise Yunanistan'a kaçmışlardı.[2148]

Dr. Atıf'ın TBMM albümündeki özgeçmişinde 1880 Yunanistan Moru doğumlu olduğu, Fransızca, Rumca, Sırpça, Arapça bildiği ilk görev yerinin İpek Sancağı Belediye tabibi, sonra Çorum Livası Belediye tabibi, Fatih Fırkası Seyyar hastane tabibi ve en sonra da Çorum Sancağı Merkez Hükümet tabibi olarak çalıştığı milletvekiliğinni siyasi kananatine uygun düşmediği için reddettiğinden yerine Dursun Bey seçilmiştir.[2149]

Çorum'da kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi ise Operatör Doktor Akif Tevfik Atlamaz (1884-1950) Bey'di. Çocuk uzmanı Dr. Pertev Kalelioğlu (1934-1941 Çorum Belediye Başkanı) da üye olarak çalışıyordu. Operatör doktor olan Akif Bey I.Dünya Harbi'nin sonrası Çorum'a hastane doktoru olarak gelmiş ve şimdiki Ticaret Lisesi olan yerde hastaneyi kurmuştu. Mütareke günlerinde Çorum'a gelişinde tam seksen yaylı araba ile 200'den çok Çorumlu tanınmış kişi tarafından uzaklardan karşılanmıştır. Çorum'da özel muayenehaneyi ilk açan kişi Akif Bey'di. Çorum Belediye Reisliği ve Türk Ocağı reisliği yaptı. Sonraları damadı Vasıf Enbiyaoğlu ile İstanbul'a yerleşti.[2150]

Çorum Müdafa-i Hukuk Reisi Opr. Dr. Akif Tevfik Atlamaz (1884-1950) Askeri doktordur. Balkan Savaşı'na katıldıktan sonra Cihan Harbinde 5. Kuvve-i Seferiye Baştabip muavinliği, 18. Kolordu sertabipliği, 9. Kolordu cerrahi müşavirliği, sonra 29 ve 17. Fırka Sertabipliği, Erzincan Aziziye Hastanesi ve Amasya Hastanesi operatörlüğü ve Çorum Şifa Yurdu başhekimliği yaptı. Harbin sonunda Çorum'a geldi. Milli Mücadele'de Çorum Müdafa-i Hukuk Cemiyetini kurdu. Daha sonra Vazifeye çağrılarak Yozgat, Keskin ve Adapazarı Yaralı Hastaneleri operatörlüğünü yapmıştır. 1923'de Binbaşılık iken emekli oldu. 1926'da Yozgat Sıhhiye Müdürlüğü, 1936'da Denizli Memleket Hastanesi başhekimi ve operatörü ve sonunda Çorum'da çalıştıktan sonra 1943'te hekimliği bırakmıştır.[2151]

Tokat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde ise Erbaalı Dr. Remzi Bey üye olarak faaliyet gösteriyordu.[2152]

Trakya-Paşaeli Müdafaa-Hukuk Cemiyeti ve Garbi Trakya Müdafa-i Hukuk Cemiyeti

Garbi Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 25 Nisan 1922'de kurulmuştu ve Batı Trakya Komitesi'nde Dr. Hikmet Feridun (Arda) ve Dr. Ahmet Tevfik Bey murahhas olarak görev almıştı. Cemiyetin umumi katibi Dr. Hikmet Feridun Arda idi. Derneğin üyelerinden birisi de emekli miralay tabip Mehmet Selim Bey'dir. Bu cemiyet İstanbul Balık Pazarı Maksudiye Hanı 47 ve 48 numarada çalışıyordu.[2153] Daha önce 30 Kasım

2148 Ali Galip Baltacıoğlu, Atatürk'ün Seçkin Bir İdarecisi: Ali Cemal Bardakcı, s 267-276 www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s1/18.pdf

2149 TBMM albümü, 2. Baskı, 2010 s. 20

2150 http://www.corum.bel.tr/icerik.php?icerikid=2&katid=6

2151 Fethi Erden, a.g.e., s. 28

2152 Bayram Sakallı, Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri, İz Yayıncılık, 1997, İstanbul, s. 201

2153 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992, s. 141, 142

1918 tarihinde kurulan Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmanî Cemiyeti'nde Edirne mebusu Mehmet Şeref Aykut ile birlikte Dr. Rıfat Osman Tosyavizade (1889-1933) kurucu olarak görev almış ve Edirne için büyük fedakârlıklar göstermişti.[2154] Bu cemiyet tarafından 9-14 Mayıs 1920'de toplanan Büyük Edirne Kongresi'nde Dr. Osman Şevki ve Dr. Rüştü Ethem zabıt heyetinde çalışırken, Dr. Cevdet Bey ve Dr. Rıfat Osman Bey de üye olarak görev yaptı. Gelibolu'dan Eczacı Bahaeddin Bey ise delege olarak katılmıştı.[2155] Edirne Kongresi kararlarını Galip Kemali Bey (Söylemezoğlu) İtalyanlara ve Paris'te bulunan Dr. Nihat Reşat Belger'e göndermiştir.[2156]

Dr. Hikmet Arda Edirne'de 2. Alay 3. Tabur tabibi iken Çanakkale Savaşı'na katıldı. Seddülbahir ve Kerevizdere savaşlarına katıldı. Buradan Suriye cephesine gitti.8. Kolordu 17. Tümen cerrahi hastanesi operatörü olarak çalıştı. Amman'da İngilizlere esir oldu. Mısır'da 1,5 yıl esir kaldıktan sonra ülkeye döndü. İstiklâl Savaşı'nda Batı Trakya cephesinde çalıştı. Çanakkale Şehitlik ve Abideleri İmar Derneği 2. Başkanı olarak görev yaptı.

Fuat Balkan Müfrezesi'nde çalışan Dr. Binbaşı İsmail Hakkı Bey ve Eczacı Nuri Bey

Mondros Ateşkesi sonrası Karamürsel'deki çiftliğine çekilmiş olan Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Yüzbaşı Fuat Balkan'a Mayıs 1919'da Batı Trakya Türkleri gelerek milli davalarına yardımcı olmalarını rica ettiler. Fuat Balkan daha önce Süleyman Askeri Bey'le birlikte Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Trakya'da çalışmış ve tecrübeliydi. Bunun üzerine o sırada Harbiye Nezareti Müsteşarı olan Albay İsmet İnönü'yle bir görüşme yapan Yüzbaşı Fuat Balkan'a Kara Vasıf Bey'in evinde yapılan toplantıda gizli görevle Batı Trakya'ya gitmesi görevi verildi. Bu toplantıya Albay Kara Vasıf, Albay Galatalı Şevket Bey, İstihbarat Şube Müdürü Albay Seyfi ve Albay İsmet İnönü katıldı. Albay Seyfi Bey (ilerde M.M. kumandanı), Teşkilat-ı Mahsusa'nın örtülü ödeneğini kendisine tahsis etti.[2157]

Yüzbaşı Fuat, görevi alır almaz önce Trakya'da görev yapan 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar'a başvurduysa da destek göremedi. Bunun üzerine ordudan istifa etmiş sayılarak Edirne'ye sivil kıyafetle gitti ve Gümülcine İslam Cemiyeti Türk Temsilcisi sıfatıyla hareket etti. Fuat Balkan'ın ın gizli müfrezesinde bulunan Beşiktaş spor kulubünden Ali Fetgeri, atlet Mehmet, Fuat Balkan'ın kardeşi Nevzat Balkan birlikte Kırklareli'ne gittiler. Orada bulunan Tümen kumandanı Şükrü Naili Bey'in desteğiyle müfreze kuruldu. Bu müfrezede Dr. Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Yüzbaşı Yusuf Ziya, Teğmen Hayri, Teğmen Sabri Çolak, P. Ütgm Abdülgani (şehit olmuştur), P. Tğm Mithat Cemil, P. Atğm Hüsnü, P. Yzb. Salih Zeki, Teğmen Fahri (Özdilek), Eczacı Yüzbaşı Nuri Atabinen ve Bulgar komitacılar Kaptan Tane Nikolof, Kaptan Deli Dimas ve Kaptan Arkomar vardı.[2158] Bu 18 kişilik müfreze 5 Haziran 1919'da Batı Trakya'ya geçti ve di-

2154 Mehmet Şeref Aykut, Trakya Milli Mücadele Tarihi Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler, Alfa Yayınları, 2010 İstanbul, s. 37

2155 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992, s. 265

2156 Zekai Güner, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s. 16

2157 Komitacı Fuat Balkan'ın Hatıraları, Hazırlayan Turgut Gürer, Gürer Yayınları, 2008, İstanbul, s. 89-95

2158 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1992, s. 142

reniş hazırlıklarına başladı.[2159]

Bulgaristan'da bulunan Şakir Zümre Bey bu müfrezeye silah ve cephane yardımı yaptı. Trakyalı Türklerin katılımıyla müfrezenin gücü 600 kişiye ulaştı. Yüzbaşı Fuat Bey Yunanlıların Trakya işgalini tamamladıkları 1920 Haziran'ına kadar hazırlıklarını sürdürdü ve 25 Mayıs 1920'de Gümülcine kuzeyinde Himmetli bucak merkezinde kurulan "Batı Trakya Bağımsız Hükümeti" ilan olundu. Bu hükümetin başkanı eski Bulgar mebusu Peştireli Tevfik Bey; II. Başkan ve Adliye işlerine eski Gümülcine Müftüsü Bekir Sıtkı Bey; Dışişleri Bakanı Edirneli Mahmut Nedim Bey; İçişleri Bakanı Hasan Tahsin Bey (Tüten); Silahlı Kuvvetler Komutanı Fuat (Balkan) Bey; Komutan Yardımcısı Teğmen Fahri (Özdilek) idi. "Bulgar Üye" sıfatıyla da Vangel Yorgiyef ve Doktor Doçkof görev yapıyordu.[2160] Bu sırada Trakya Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'in oluşturduğu 300 kişilik Akıncı Müfrezesinin başında Kurmay Binbaşı Filibeli Rüştü (Akın) Bey, Fuat Balkan kuvvetlerine yardıma geldi. Bunun adı "Batı Trakya Kuva-yı Milliye Müfrezesi" adını almıştı.[2161] Ancak Yunanlılar kısa sürede Trakya'yı işgal etti ve Cafer Tayyar Bey esir alınarak Atina'ya gönderildi.

İstanbul'da Kara Vasıf ve arkadaşlarından aldığı emirle Batı Trakya'ya gitmiş olan Fuat Balkan Ankara'da TBMM kurulunca durumunu anlatmak için Ankara'ya geldi. Fevzi Paşa ile görüştü. Batı Trakya'da Kuva-yı Milliye hareketi'nin görevi "Yunan Savaş kuvvetlerini mümkün olduğu kadar Anadolu dışında tutmak ve meşgul etmekti." Bu amaçla Genelkurmay'ın talimatıyla Fuat Balkan, Cevat Abbas Gürer ve Şakir Kesebir gizli görevle Bulgaristan'a gönderildi. Cevat Abas Gürer, Bulgar memurlarıyla temas edecek ve Anadolu Hükümetinin bir çeşit temsilciliğini yapacaktı. Fuat Balkan ise komitacılık yapacak ve düşmanın stratejik mevki ve depolarını bombalayacak ve baskınlar yapacaktı. [2162]

1921 yazında Ankara Hükümeti'nin gönderdiği ekonomik desteğin ardından Eylül ayında Fuat Bey ve emrindeki çeteler, Yunan birliklerine silah ve erzak taşıyan trenleri bombalamaya; düşman nakliyesini önlemek için köprü, tünel ve telgraf hatlarını tahrip etmeye başladılar. Yunanlılar da bölgenin kontrolünü sağlayabilmek için, daha fazla kuvvete ihtiyaç duydular ve iki tümeni yani 20 bine yakın askeri bölgeye getirdiler.

Cafer Tayyar Bey'in kıtasında çalışırken Yunan işgali üzerine Bulgaristan'a geçmiş olan Eczacı Yüzbaşı Nuri Atabinen Bey, Bulgaristan'ın Nevrokop bölgesinde "Makedonya Komitası" emrinde komitacılık yapmaya başladı ve Fuat Balkan'ın görevlendirmesiyle müfrezesiyle Yunanlıların Serez havalisindeki kıtalarına saldırı yaptığı gibi intikallerini engelledi.

1923 kışı boyunca Fuat Bey ve müfrezesi, Gümülcine ve Dedeağaç çevresinde Yunan birliklerine baskınlar düzenledi ve toplanmalarını önledi. 20 Temmuz 1923'te Mudanya Mütarekesi'nin ardından, Doğu Trakya'yı Meclis Hükümeti adına devralan Trakya Fevkalade Komiseri Refet Paşa, Fuat Balkan'a, Batı Trakya'daki mücadelenin durdurulması, milli müfrezelerin dağıtılması ve subayların Türkiye'ye gönderilmesi talimatını verdi. Fuat Balkan müfrezelerini dağıttı ve Teğmen Hayri, Yüzbaşı Şevket, Yusuf Ziya ve Dok-

2159 Komitacı Fuat Balkan'ın Hatıraları, Hazırlayan Turgut Gürer, Gürer Yayınları, 2008, İstanbul, s. 97
2160 Komitacı, Balkan, Fuat, a.g.e, s. 117
2161 Komitacı, Balkan, Fuat, a.g.e, s. 119
2162 Komitacı, Balkan, Fuat, a.g.e, s. 129

tor Binbaşı İsmail Hakkı'yı İstanbul Merkez Kumandanlığına gönderdi.[2163]

Bu talimat üzerine, Batı Trakya Geçici Hükümeti'nin görevine son verildi. Yüzbaşı Fuat Bey ve müfrezesi 5 Haziran 1919'dan 20 Temmuz 1923'e kadar, 4 yıl 45 gün, bölgede direniş faaliyetinde bulunduktan sonra terhis edildi. Milli Mücadele sonunda Batı Trakya, Türkiye sınırları içinde yer almadı. Sadece Karaağaç, Yunanistan tarafından savaş tazminatı olarak Türkiye'ye verildi. Ancak Batı Trakya'daki direniş hareketi, Yunan ordusunun Anadolu ve Trakya'daki savaşa yeni kuvvet göndermesine engel olarak, Milli Mücadele hareketine önemli bir katkıda bulundu.

Batı Trakya'da yürütülen komitacılık faaliyetleri sırasında 6. Yunan tümeni 3 yıl müddetle B. Trakya'da kalmış ve seferi vaziyette tutulmuştur. 1919 Senesi 5 Haziranından 1923 senesi 20 Temmuzuna kadar 4 sene 45 gün zarfında Yunan kuvvetleri karşısında yürütülen çarpışmalarda 40 Türk, 40 Bulgar olmak üzere toplam 80 şehit verilmiş olup hiçbirinin mezarı bile belli değildir.[2164]

İç isyanlarda Milli Kuvvetlerde görev yapan tabipler

Zile, Yıldızeli isyanlarında 3. Kolordu kuvvetleri asilerle savaşmıştı. Bu sırada gelen bir emirle Sivas askeri hastanesinden yardım için bir doktor ve ekip istenmişti. Bakteriyolog Dr. İbrahim Daniş ve veteriner arkadaşı Yüzbaşı Galip Bey idaresinde bir kamyonla yola çıkarıldı. Yıldızhan üzerinden yola çıkan bu ekip Yıldızhan'ı geçtikten sonra Menteşe değirmeni denilen yerde isyancı Kara Mustafa ve adamları tarafından sarılmış ve çarpışma çıkmıştı. Yüzbaşı Galip çarpışmada şehit olmuştu. Dr. İbrahim Daniş ve veteriner arkadaşı ile kamyon şöförü ise Millicilere yardım ediyorsun denilerek şehit edilmişti. Dr. Daniş'in annesi bu kötü haberle fenalışmış bir daha konuşamamıştı. Dr. Daniş Bey iktisatcı Prof. Dr. İsmet Alkan'ın ablasıyla evliydi.[2165, 2166, 2167]

Zile, Yenihan, isyanının bastırılmasında görev alan Kafkas Fırkasının Baştabibi Binbaşı Dr. Hasan Kadri Dirim (ilerde Profesör ve GATA'da Sahra Sıhhiye Hizmetler başkanı ve GATA Komutanı) ve yardımcısı Dr. Hulki Öner Bey'di.[2168] Seyyar birliklerde ise Dr. Yzb Ali ve Dr Tevfik, ve askeri tıbbiye öğrencisi Abdullah Mazhar Ataay'ın (Hukuk profesörü Aytekin Ataay'ın babası) çalışmaları oldu.[2169] Tıbbiye öğrencisi Zileli Abdullah Mazhar Ataay Zile, Yenihan, Yozgat isyanlarında görev yaptı. Dr. Cevdet Akın Konya Bozkır isyanlarında çalıştı. Dr. Celal Abdi Çelebioğlu ise Adapazarı, Hendek ve Düzce isyanlarında milli kuvverlerde görev yaptılar.[2170] Seydişehir'de milli teşkilatta çalışan Dr. Galip Pertev Türegün (1975-1970) ise Konya Bozkır ve Kocabaş isyanlarının bastırılmasında görev aldı.[2171]

2163 Komitacı Fuat Balkan'ın Hatırları, Hazırlayan Turgut Gürer, Gürer Yayınları, 2008, İstanbul, s. 206
2164 Komitacı, Balkan, Fuat, a.g.e, s. 209
2165 Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1963, İstanbul, s. 182-186,
2166 Sadık Özen, Şehit tabip Yüzbaşı Daniş Bey, Sahil Kitap, 2013,Antalya, s. 315
2167 Aslan Tufan Yazman, Prof. İsmet Alkan hayatı ve Eserleri, DYO Kültür Yayınları, 1963, İstanbul, s. 26
2168 Fethi Erden, s. 169
2169 Dr Kemal Özbay, cilt 1, s. 385
2170 Fethi Erden, s. 67
2171 Fethi Erden s. 231

XIV. BÖLÜM
23 NİSAN 1920 TBMM'NİN KURULUŞU VE HEKİMLER

23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara'da Cuma namazını başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bütün mebuslar Hacı Bayram Veli Cami'de kıldıktan sonra Meclise kadar olan yol güzergâhının iki tarafını tutmuş olan ve kılıçla selamlayan Şerif Günalp'in süvari bölüğü arasında Meclise geçip gittiler. Meclis binasının etrafı da zayıf bir piyade taburu tarafından süngüler takılmış halde muhafaza ediliyordu. Uzun süren bir dini merasimden ve duadan sonra Meclis resmen açıldı. Artık Türk milleti kendi kendini idare edecekti. Bu sırada İstanbul hükümeti Adapazarı, Düzce, Bolu ve Gerede bölgesinde isyan çıkararak Ankara'nın faaliyetine engel olmaya çalışıyordu.

İlk meclisin hekim milletvekilleri

Birinci Meclis'e 66 seçim bölgesinden 337 mebus gelmişti ve bunların 15'i hekimdi.[2172] Milletvekili hekimlerin çoğu Mustafa Kemal'in arkadaşıydı. Bunlar arasında Trablusgarp'tan tanıdığı Ödemişli Dr. Mustafa Şevket (Bengisu), Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Dr. Adnan (Adıvar), Trablusgarp'tan yakın arkadaşı Dr. Fikret (Onuralp), Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni birlikte kurdukları Dr. Mustafa Elvan (Cantekin) ve Trablusgarp'ta tanışıp birlikte Samsun'a çıktığı Dr. Refik (Saydam) vardı. Doktor milletvekilleri hep Mustafa Kemal'in yanında oldular ve ona muhalefet yapan ikinci gruba karşı çıktılar. Yeni meclise gelen bazı mebuslar Ankara'da hiçbir şeyin olmadığını görünce moralleri bozuldu. O sıralarda sözü edilen ne Yeşil Ordu, ne hazine, ne yatacak otel hiçbir şey yoktu. Milletvekilleri 25 kişilik koğuşlarda kalıyordu.[2173] Bazıları bu nedenle memleketlerine dönmeye kalktı. Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine Mecliste kürsüye çıktı ve şunları söyledi:

"İşittim ki, bazı arkadaşlar yoksulluğumuzu bahane ederek, memleketlerine dönmek istiyorlarmış. Ben kimseyi zorla Millî Meclis'e davet etmedim. Herkes kararında hürdür, bunlara başkaları da katılabilirler. Ben bu mukaddes davaya inanmış bir insan sıfatıyla, buradan bir yere gitmemeye karar verdim. Hatta hepiniz gidebilirsiniz. Asker Mustafa Kemal, mavzerini eline alır, fişeklerini göğsüne dizer, bir eline de bayrağı alır, bu şekilde Elmadağ'a çıkar, orada tek kurşunum kalana kadar vatanı müdafaa ederim. Kurşunlarım bitince bu aciz vücudumu bayrağıma sarar, düşman kurşunlarıyla yaralanır, temiz kanımı, mukaddes bayrağıma içire içire tek başıma can veririm. Ben buna and içtim."[2174]

Meclis 23 Nisan 1920 Cuma günü Hacı Bayram Camisindeki duanın ardından kur-

2172 Rıdvan Akın, TBMM Devleti (1920-1923), İletişim Yayınları, 2001, İstanbul s. 49
2173 Zakir Avşar, Dr. Rıza Nur, Bengi Yayınları 2. Baskı 2011 İstanbul s. 170
2174 Niyazi Ahmet Banoğlu, Atatürk Siyasi ve Hususi Hayatı, Pınar Yayınevi, 1963, s. 108

ban kesilerek açıldı. Binası şimdiki Ulus semtinde İttihatçıların Kulüp binasıydı. Bursa 8 Temmuz günü işgal edildiğinde bir sandalye üzerine siyah örtü örtülmüş ve bu örtü İzmir'in kurtuluşuna kadar orada kalmıştı.

TBMM'nin ilk milletvekilleri ya şimdiki Ulus semtinde bulunan "Taşhan" hanında ya da Darülmuallimin'de (Öğretmen Okulu) yatıyorlardı. Bakanlıklar eski Ankara Vilayet konağının daracık kalem odalarında çalışıyordu.[2175] İlk meclis ise İttihat ve Terakki Kulübü olarak yapılan binada toplanıyordu.

İlk TBMM Döncmi'nde meclisteki sağlıkçı mebus sayısı 16'dır. Bunların 15'i doktor 1'i ise eczacıdır. Dr. Adnan (Adıvar), Dr. Eşref (Akman), Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Dr. Abidin (Atak), Dr. Mustafa Şevket (Bengisu), Dr. Mustafa Elvan (Cantekin), Dr. Mahzar (Germen), Dr. Ali Haydar, Dr. Rıza Nur, Dr. Fikret (Onuralp), Dr. Refik (Saydam), Dr. Emin Erkul (Seyidoğlu), Dr. Asım (Sirel), Dr. Suat (Soycr) ve Dr. Mehmet Fuat (Umay)'dur. Eczacı mebus ise Ecz. Mustafa Darman'dır.

Dr. Muhittin Celal Duru ise TBMM de kısa süre başkatiplik görevi yaptı ve Dr. Adnan Adıvar Sağlık Bakanı olunca tekrar hekimlik görevine geri döndü.[2176]

Sağlık Bakanlığı'nı ilk Meclis'te 4 Mayıs 1920'den başlayarak Dr. Adnan (Adıvar) üstlendi. Daha sonra Dr. Refik Saydam'la Dr. Emin Erkul Bey bakanlık için seçimde yarışmış, Dr. Emin Bey 18, Dr. Refik (Saydam) Bey 108 oy aldığından sağlık bakanı Dr. Refik Bey olmuştu. Dr. Refik Bey'in 1921 yılının sonunda istifa etmesi üzerine bu göreve Dr. Rıza Nur getirilmiş, daha sonra da Dr. Fuat (Umay) Sağlık Bakanı olmuştur.[2177]

İlk Meclis'te milletvekili olarak görev yapan bazı doktorlar şunlardır:

Dr. Fuat Umay

Dr. Mehmet Fuat Umay, 1885 yılında Kırklareli'mde doğmuş ve gençlik yıllarında hükümet doktoru olarak görev yaptığı Kırklareli'nde Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni (Çocuk Esirgeme Kurumu) kurmuştu. Aynı dernek yıllar sonra Ankara'da 30 Haziran 1922 tarihinde ceplerinden ikişer lira koyan yedi arkadaşıyla birlikte tekrar kuruldu. 1913'te Kırklareli Belediye Tabipliği'ne getirilen Dr. Fuat Bey, Müdafaa-i Milliye Kırklareli şubesinin kurulmasına katkıda bulundu. Mütareke döneminde Bolu Hükümet Tabipliği'ne tayin oldu ve Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarak başkanlığını yaptı. İlk dönemde Bolu Milletvekili (1920-1923), ikinci dönemde ise Kırklareli milletvekili seçildi ve 1950 yılına kadar aynı şehirden milletvekili oldu. Rusya, Danimarka ve ABD gezileri yaptı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Bolu'da hükümet tabibi olarak çalışırken Kurtuluş Savaşı başlayınca birinci Millet Meclisi'nde Bolu Milletvekili olarak görev yaptı ve 1922 yılında Sağlık Bakanı oldu.

Batı Cephesi'nde yaralıların tedavileri için Dr. Fuat Bey, Rize milletvekili Dr. Abidin Atak Bey ve Operatör Emin (Erkul) Bey Meclis'ten izin alarak 12 Ocak 1921'de

2175 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda, İletişim Yayınları, 4. Baskı 1999, İstanbul, s. 114
2176 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1964, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 21
2177 Ahmet Demirel, Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup, İletişim Yayınları 3.Baskı 2003, İstanbul, s. 137

Eskişehir'e gittiler. Daha sonra İnönü Savaşları'na katıldılar.[2178]

Dr. Fuat (Umay) Bey fakir çocuklara yardım bulabilmek için 1923 yılında ABD'ye gitti; bu nedenle Amerika'ya resmi sıfatla giden ikinci Türk oldu. Dr. Fuat Umay, Amerika'da konferanslar verdi ve Kurtuluş Savaşı'nı anlattı. 25 Mart-29 Temmuz 1923 tarihleri arasında yaptığı bu ABD ziyaretiyle 85.072 dolar yardım toplandı. Bu paralarla altı apartman, iki garaj alınmış, Ankara Anafartalar'da Çocuk Esirgeme Kurumu merkezi binası, iki sinema ve Keçiören'de bugünkü Çocuk Esirgeme Kurumu Yuvası kurulmuştu.[2179]

Mustafa Kemal Atatürk, böyle bir amaçla Amerika'da bulunan Dr. Fuat Umay'a gönderdiği telgrafta şunları yazmıştı:[2180]

"Vatanı kurtarma ve özgürlük savaşında şehit düşen kahramanların yavrularını esenli ve mutlu yapmaya çalışan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti eliyle çocuklar ve şehitler hakkında Amerika'da bulunan dindaşlarımın göstermiş ve göstermekte bulundukları yüksek duygu ve insancıl ilgiden olağanüstü memnuniyet duydum. Uzak ufaklardan Türkiye kahramanlarının evlatlarına yardım eli uzatan kişilere özel olarak teşekkürlerimi gönderiyorum. Bugün sayıları yüz binleri geçen kimsesiz vatan yavrularının her zaman anımsanacaklarından kuvvetle umutlu olduğumu arz ederim efendim."

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Gazi Mustafa Kemal

Dr. Fuat Umay ve Hüsrev Gerede Çocuk Esirgeme Kurumu'na para kazandırmak için at yarışları düzenlemişlerdi; ancak o sıralar koşu pisti yoktu. İstasyonun arkasındaki alanı en uygun yer olarak düşündüklerinden orayı at koşusu pisti olarak kullandılar ve sonradan oraya şimdiki 19 Mayıs Stadyumu yapıldı.[2181]

Dr. Fuat Umay, sıtmayla mücadele konusunda uğraştığı gibi "Harika Çocuklar Yasası'nın çıkmasını sağlayarak İdil Biret ve Suna Kan'ın yurtdışında eğitim görmelerine de katkıda bulundu.

Dr. Fuat Umay, 35 yıl süreyle Çocuk Esirgeme Kurumu'nun başkanlığını yaptı ve eskiden "Kırkkilise" olarak bilinen bugünkü "Kırklareli'nin isim değişikliğini gerçekleştirdi.

"Umay" çocukları koruyan bir meleğin adıdır ve bu isim Dr. Fuat Bey'e Atatürk tarafından verilmişti.

Dr. Umay, frenginin önlenmesi hakkındaki kanun teklifinin yanı sıra Ankara-K. Ereğli yolu için de kanun teklifi hazırladı. 5 Şubat 1921'de Frengi Kanunu kabul edildi. Büyük şehirlerde nöbetçi eczane uygulaması, çocuklara içki ve tütün satılmasının yasaklanmasına ilişkin kanun ve 23 Nisan'ın Çocuk Bayramı olarak ilk defa 1927'de kutlanmaya başlanması Dr. Fuat Umay'ın katkıları sayesinde gerçekleşti.

Dr. Fuat Umay 1950'de siyasi hayatına son verdi ve 1963 yılında vefat etti.

2178 Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, Hilmi Kitabevi, 1957, s. 35

2179 Hasin Umay, Babam Fuad Umay, Bütün Dünya dergisi, Nisan 2005, s. 29-31

2180 Dr. Mehmet Fuat Umay, Bir Devrimci Doktorun Anıları İş Bankası Yayınları, 2003 İstanbul, s.7-11

2181 Hüsrev Gerede'nin Anıları, Literatür Yayınları, 1999, 2. Baskı, s. 205

Dr. Takiyüddün Fikret Onuralp

1887'de İstanbul'da doğdu. 1911 yılında Mülki Tıbbiye'den mezun oldu. 1913 yılında İzmir gezici tabipliğine atandı. 1914 yılında Hariciye Kliniği asistanlığına başladı. Mustafa Kemal, İstanbul'daki arkadaşlarının bir an önce Anadolu'ya geçmesini istiyor ve bir meclis toplanacağını bildiriyordu. Çağrı yapılanlar arasında Dr. Fikret (Onuralp) de vardı. Dr. Fikret (1887-1946) Mustafa Kemal'le ilk kez tanıştıkları Trablusgarp'tan beri arkadaştı. O hemen kendi bildiği yoldan Ankara'ya varmış ve Fevzi Çakmak Paşa'yla birlikte Kozan mebusu seçilmişti.[2182] Meclisin açılışında Mustafa Kemal'in çevresindeki arkadaşları arasında Yunus Nadi, İbrahim Süreyya, Dr. Fikret, Dr. Adnan ve Celal (Bayar) Bey vardı. Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nde kısa bir süre görev yaptı. II. Dönem Ertuğrul (Bilecik), III. Dönem Bilecik milletvekilliği yaptı. Dr. Fikret Onuralp 16 Nisan 1928 tarihinde Havuz-Yavuz davasından Bahriye Vekili İhsan Bey'le birlikte tutuklanmış, 4 ay hapis cezası almış, milletvekilliği düşmüş; ancak serbest bırakılmıştı. Dr. Fikret Bey daha sonra Paris'e gitti ve Cerrahı ihtisası yaptı. 1932 yılında yurda döndüğünde 2 Ocak 1932'de Beyoğlu Hastanesi Baştabibi ve operatörü olarak görev yapmaya başladı.[2183] 30 Ekim 1946'da vefat etti.[2184]

Dr. Adnan Adıvar

1882 yılında Gelibolu'da doğdu. Tıbbiye 2.sınıfında öğrenci iken 1902 senesinde, Trablusgarp üzerinden İtalya'ya oradan da Berlin'e gitti. Almanca öğrendikten sonra bir süre Prof. Dr. Friedrich Kraus'un (1858-1936) yanında çalıştı ve sonra döndü.1905'te Mülkiye Tıbbiyesini bitirdi. Almanya'da iç hastalıkları ihtisası için 1905'de Berlin'e gitmiş ve orada Tıp Fakültesi dahiliye profesörü Kraus'un yanında asistan olmuştur. 1909 yılında İstanbul'a döndüğünde ise İstanbul Tıp Fakültesi dahiliye kliniğine girmiş ve 1914 yılına kadar bu klinikte poliklinik şefliği, iç hastalıkları kliniği doçentliği yapmıştır. 1910-1912 yılları arasında ise fakülte müdürlüğü (Fakülte heyet-i Müdürlüğü) yapmıştır. 13 Ağustos 1914'te Emraz-ı Umumiye [Genel Patoloji] muallim muavinliğine geçti. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde 1911-1926 yılları arası görev yapmıştır. Dr. Adnan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 26 Nisan 1912 günü toplanan ilk kongresinde Merkez-i Umumi ve İdare Heyeti'ne seçilen beş yeni üyeden birisiydi. 1911 yılında Trablusgarp'a giderek Hilâl-i Ahmer hastanelerini denetlemiş, Birinci Dünya Savaşı sonundaysa müderris (profesör) olmuştur. 1917-1919 yılları arasında Osmanlı Devleti ilk Sıhhiye Genel Müdürü (Sıhhiye Müdür-i Umumisi) olarak çalışan Dr. Adnan Adıvar, Halide Edip Hanım'la 1917 yılında evlendi. Cihan harbinde Binbaşı rütbesiyle Sahra Sıhhıye Müfettiş-i Umumi Muavini olarak, askeri sıhhiye ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti arasındaki işbirliğini sağladı. 1917 yılında, Sıhhiye ve Hilâl-i Ahmer teşkilatını görmek için III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Sâlim Sağlam (1882-1963) ile Doğu Anadolu'da bir inceleme gezisi yaptı. I. Dünya Savaşı boyunca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin sıhhi ve idari taşkilatının en yetkili kişisiydi. Kâtib-i Umumi sıfatıyla sağlık ve sosyal yardım kurumlarının ve imdat heyetlerinin kurulması, bu heyetlerin çalışma alanları ile esaslarının belirlenmesi

2182 Nuyan Yiğit, Atatürk'le 30 Yıl. İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü, Remzi Kitabevi, 2004, s. 176
2183 Eren Akçiçek, Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü, İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir, s 303
2184 TBMM Albümü

ve cemiyet umumi merkezinin çeşitli idare şubelerine ait faaliyetlerin düzenlenmesi ve denetimini başarıyla gerçekleştirdi. Mütarekenin ilan edilmesinden sonra yapılan seçimlerde son Osmanlı Meclisi'ne İstanbul Milletvekili olarak girdi. İstanbul'un işgali sonrası eşiyle birlikte Ankara'ya gitmiş, 23 Nisan 1920'de hükümette ilk Sağlık Bakanı olarak 1920-1921 de görev yapmıştır.[2185] Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da bir yandan Büyük Millet Meclisi ikinci başkanlığını bir yandan da Hilâl-i Ahmer umumi kâtipliğini yürütmüştür. 1920 Mayıs ayında Ankara'da kurulan Yeşil Ordu Cemiyetine üye oldu. Zaferden sonra elçilikler Ankara'ya aktarılmadığı için yabancı devletlerle ilişkilerin yürütülmesi için Hariciye Bakanlığı delegesi olarak 1923'te İstanbul'a atanmıştır. İstanbul'da iken 1923 yılında Tarih-i Tıp ve Deontoloci Müderrisi olarak gösterilmiş ise de yönetim tarafından müderris (Profesör) kadrosuna resmi ataması yapılmamıştır.[2186] 9 Kasım 1924'te Halk Fırkasından istifa etmiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na girmiştir. Partide 2. Başkanlık görevi yapmıştır; ancak parti 1925'te kapatılmıştır. 1926 yılında eşinin tedavisi için İngiltere'ye gitmiş, Atatürk'e yapılan İzmir suikastı nedeniyle 1926 yılında yargılanıp beraat etmiştir. Ayrıca 1926'da İngiltere'de Britannica Ansiklopedisi için Yakın Türkiye Tarihi'ni yazmıştır. 1939 yılına kadar İngiltere ve Fransa'da yaşamıştır. Dr. Adnan Adıvar, Sorbon Üniversitesi'nin Doğu Enstitüsü'nde Türkçe dersler vererek, Halide Edip ise anılarını yazarak geçimlerini sağladılar. Dr. Adnan Adıvar, 1939 yılında Türkiye'ye döndüğünde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İslam Ansiklopedisi çeviri ve yazım kurulu başkanlığına getirilmiş, 1946'da tekrar milletvekili olmuştur. Princeton Üniversitesi (ABD) Dr. Adnan Adıvar'a "Fahri Edebiyat Doktoru" unvanını verdi. 1950 yılında siyaseti bırakmış, bilimle ilgilenmeye devam etmiş, 1955 yılında ölmüştür. "Osmanlı Türklerinde İlim", "Tarih boyunca İlim ve Din", "Dur Düşün" gibi çok değerli eserleri vardır.[2187, 2188, 2189, 2190]

Dr. Tevfik Rüştü Aras

Hasan Rüştü Bey'in oğludur. 1883'de Çanakkale'de doğmuştur. İlköğrenimini İzmir'de, Lise öğrenimini Üsküp'te yapmış, İstanbul'da Numune-i Terakki Mektebine girmiş ve buradan birincilikle mezun olmuştur. Beyrut'ta Fransız Laik Mektebine devam etmiş ve Beyrut Tıbbiye Mektebinden mezun olmuştur. Bir süre İzmir'de Sedat ve İttihat gazeteleri başyazarlığını yapmıştır. 2 Mayıs 1908'den 31 Ekim 1909'a kadar İzmir Gureba hastahanesi doğum doktoru, 2 Şubat 1909 dan 30 Eylül 1911 tarihine kadar Selanik Vilayeti Sıhhiye Müfettişliğinde bulundu. Bu sırada İttihat ve Terakki'ye girdi. 1 Ekim 1911'den 8 Kasım 1911'e kadar Genel Sıhhiye Müfettişliğinde, 10 Aralık 1912 tarihine kadar Hıfzıssıhha Emrazı Sâriye Encümeni azalığı ile 10 Ocak 1912'de Meclisi Umuru Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye azası olmuş, 1 Eylül 1912'den 31 Aralık 1912'e

2185 Nuran Yıldırım, Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği, Osmanlı Bilimi Araştırmaları VII/2 (2006)

2186 Şeref Etker Adnan Adıvar'ın müderrisliği neden gerçekleşmedi ? Osmanlı Bilimi Araştırmaları X-1 (2008)

2187 Ayşe Aydın, Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde görev yapan Sağlık Memurları, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Cilt 14, Kasım 1998, Sayı, 42 s.907-922

2188 Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, s. 220,Gözlem Yayınları, 1977

2189 Abdülhak Adnan Adıvar, Denemeler, Epos Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 204-207

2190 Feza Günergün, Adnan Adıvar'ın Bilim Tarihi Çalışmaları: OsmanlıTürklerinde İlim'den Önce ve Sonra, Feza Günergun, Osmanlı Bilimi Araştırmaları VII/2 (2006)

kadar Üsküp Hilâl-i Ahmer hastahanesi baştabipliğine, 1 Ocak 1912'den 1 Nisan 1913 tarihine kadar Çanakkale hastahanesi baştabipliğine, 1 Mart 1913'den 31 Mart 1913 tarihine kadar Sağlık Genel Müdürlüğü I. Müfettişliğinde, 1 Mart 1913'den 2 Şubat 1914 tarihine kadar Hıfzısıhha Şubesi Müdür Muavinliğinde, 2 Şubat 1914'den 28 Şubat 1915'e kadar Teftiş Kurul Başkanlığında, 1 Mart 1916'dan 28 Haziran 1917'e kadar Genel Müfettişlikte, 28 Haziran 1917'den 28 Haziran 1918'e kadar Yüzbaşılık Rütbesi ile I. Ordu Hıfzısıhha Müşavirliğinde, 29 Haziran 1918'den 30 Haziran 1920'ye kadar Yüksek Sağlık Meclisi üyeliğinde bulunmuş ve 1920'de İstanbul'dan Eskişehir'e geçmiş, daha sonra İstanbul'a dönerek önce İzmir'e, sonra Rodos yoluyla Ankara'ya gitmiştir. 1920'den 10 Ağustos 1923 tarihine kadar Menteşe Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde görev yapmıştır. Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nde kısa bir süre görev yaptı. Mustafa Kemal Paşa'nın izniyle 18 Ekim 1920 tarihinde kurulan Türkiye Komünist Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. 6 Kasım 1923'de Sağlık Bakanı, 15 Nisan 1923'de ikinci defa Sağlık Bakanı, 11 Ağustos 1923'den 31.10. 1927 kadar İzmir Milletvekili, 29 Ağustos 1923'de Türkiye Yunanistan Mübadele Komisyonu Başkanı, 4 Mart 1925 de Dışişleri Bakanı olmuştur. 11 Kasım 1938 de Bakanlar Kurulunun istifası üzerine Hariciye vekilliğinden ayrılmış, 1939 da Londra Büyükelçisi olmuş ve 1942 Şubat ayında emekliye ayrılmıştır. Kırmızı-yeşil kurdelalı İstiklâl Madalyası vardır. 1972'de vefat etti. Soyadını Atatürk verdi.[2191]

Dr. Eşref Akman

1863'te Nüvvab'da doğan Dr. Eşref Bey, ilk ve orta eğitimini Yanya'da yaptıktan sonra 1887'de doktor oldu. Kosova İştip ilçesinde belediye tabipliği ve Üsküp Belediye Tabipliği yaptıktan sonra ise 1899'da Adana Sağlık Müdürü oldu. Adana Valiliği tarafından görevine son verilmiş olan Dr. Eşref Bey, 1918 yılının Aralık ayında Fransızların Adana'yı işgal etmesi üzerine şehrin ileri gelenleriyle birlikte Silifke'ye gitti. TBMM açılınca Dr. Eşref Bey ailesini Silifke'de bırakarak ilk Meclis'te Adana milletvekili olarak görev almak için Ankara'ya koştu ve hep Atatürk'ün yanında çalıştı. Daha önce İstanbul Kuduz Tedavi Kurumu'nda da görev yapmış olan Adana Milletvekili Dr. Eşref Bey, İstanbul'a giderek sorunun uzmanı olan Dr. Hayım Naum Bey ile görüştü ve İstanbul'dan kuduz virüsü taşıyan bir tavşanla Ankara'ya döndü. Böylece Dr. Eşref Bey'in çabaları ile Ankara'da bir kuduz tedavi merkezi açıldı. Milletvekilliği sona erince Adana'da serbest hekimlik yaptı. 25 Aralık 1925 gün ve 202 nolu kanunla İstiklâl madalyasıyla ödüllendirilmiştir. 1938'de vefat etti.[2192]

Dr. Asım Sirel

1876'da Merzifon'da doğan Dr. Asım Sirel 1900 yılında Tabip Yüzbaşı olarak mezun oldu. 1902 yılında, Dersim'deki 76. Alay, 1. Tabur Tabipliği'ne atanmıştır. 1905 yılında Samsun Kale Tabipliği'ne nakledilmiştir. 1909 yılında Kıdemli Yüzbaşılığa yükseltilen Asım Bey, Erzincan 32. Topçu Alay Tabibi olmuştur. 1911 yılında 3. Ordu Sıhhiye Müfettişliği refakatinde görevlendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na katılmış daha sonra da

2191 Ayşe Aydın, Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde görev yapan Sağlık Memurları, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Cilt 14, Kasım 1998, Sayı, 42 s.907-922

2192 İzzet Aslan, Atatürk Silifke'de. Töyko Matbaası, Ankara, 1969, s. 48, 49

Ünye ve Sivas Askeri Hastaneleri Baştabibi olarak görev yapmıştır. Meclisi Mebusan'ın ikinci döneminde boşalan bir milletvekilliği için Ekim 1915'de yapılan seçimde Amasya Milletvekili olmuş ve Meclis'e katılmıştır. 18 Mart 1920'de Osmanlı meclisinin kapatılmasından sonra Amasya'nın Havza ilçesinde tabiplik yaptı. Millî Mücadele'de, Mustafa Kemal'in Havza'ya gelmesinden itibaren ulusal direnişe katılarak, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nde çalışmıştır. İlk Meclis'te Amasya milletvekilliği yapmış ve Mustafa Kemal'in tarafını tutan birinci grupta yer almıştır. Dr. Asım Bey 14 Temmuz 1920 tarihli Meclis kararıyla izin alarak Amasya'ya gelmiş ve Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde çalışmıştı. 1921'de Batı Cephesi'ne gönüllü olarak katıldı. Mazeretlerinden dolayı ikinci dönem seçimlerine katılmamıştır. Samsun'a dönen Asım Bey, ticaretle meşgul olmaya başlamış, ayrıca Samsun-Sivas demiryolunun müteahhitliğini yapmış, CHP'nin Samsun Mutemetliği görevini de üstlenmiştir. Üçüncü dönemde Samsun Milletvekili olan Asım Bey, dördüncü ve beşinci dönemlerde de bu görevini sürdürmüş, 1939 yılında politikadan ayrılmıştır. Evli, dört çocuk babası ve biraz Fransızca bilen Asım Bey, 11 Mayıs 1943'de ölmüştür. TBMM'de 1, 3, 4. ve 5. Dönem Samsun milletvekilliği yaptı.[2193, 2194]

Dr. Mustafa Elvan Cantekin

1878 yılında Çorum'da doğan Mustafa Bey, Askeri Tıbbiye'de okurken 1903'te sürgün olarak Şam'a gönderildi ve orada Mustafa Kemal'le tanışıp Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurdu. 1908 yılında Tıbbiye'ye geri döndü ve eğitimini tamamlayarak 1909'da tabip yüzbaşı oldu. Afyon Askeri Hastanesi sertabipliği görevinde de bulundu. 27 Mart 1920'de Ankara'ya gelerek milli mücadeleye katıldı ve ilk Meclis'te Kozan milletvekili oldu; 1920'de Yeşil Ordu Cemiyetine girdi. Daha sonra 2, 3, 4, 5, 6, 7. ve 8. Dönem Çorum milletvekilliği yaptı. 1955'te öldü.[2195]

Dr. Zeynel Abidin Atak

1879 yılında Kosova'nın Yakova adlı yerleşim biriminde dünyaya gelmiştir. İlk ve Orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve 28 Şubat 1904'de Askerî Tıbbiye Mektebi'ne girmiştir. 28 Haziran 1910'da Tabip Yüzbaşı Rütbesiyle mezun olmuş, bir yıl Askerî Tababet Okulu ve Hastanesi'nde staj yaptıktan sonra 28 Haziran 1911'de Edirne'deki 2. Süvari Tugay Alayı tabipliğine atanmıştır. Askeri Sicili 1326-88'dir. Bu görevdeyken Arnavutluk hareketine katılan erler arasında Kolera baş göstermesi üzerine geçici olarak harekâtta bulunan 32. Alay tabipliğine görevlendirilmiştir. Trablusgarp harbi sırasında hekimlikten başka Brendizi limanında sırtında kömür taşıyarak da orduya hizmet etti. Balkan Savaşı'na katılmıştır. 1913 yılı Aralık ayında Harbiye Nezareti'nin emriyle Arnavutluk'a özel görevle gönderilmiştir. 26 Şubat 1914'de 5. Tümen 14. Alay tabipliğine atanmıştır. Mart ayında Teşkilât-ı Mahsusa'ya alınarak I. Kuvvet-i seferiye ile İran'a gitmiştir. Duman, Rumuye, Havulak ve Merega Muharebeleri'ne katılmıştır. Hazaran'da Muş Askerî Hastanesi'ne atandıysa da Muş'un Rus işgaline uğraması üzerine hastane personeli ile birlikte önce Elazığ'a sonra da Erzurum'a gitmiştir. 1915 Aralık

2193 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 9, s.52

2194 Ayşe Aydın, Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde görev yapan Sağlık Memurları, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Cilt 14, Kasım 1998, Sayı, 42 s.907-922

2195 Ayşe Aydın, a.g.e. s. 907-922

ayında Sıhhiye Depo Taburu ve Sıhhiye Kollan Komutanlığı'na getirilmiştir. Yakalandığı Tifüs hastalığı nedeniyle üç ay hava değişimi ile İstanbul'a ailesinin yanına gönderilmiş, 29 Haziran 1916'da da Kıdemli Yüzbaşılığa yükseltilmiştir. 28 Temmuz 1916'da Kayseri İncesu İstasyonu Tabibi sonra da Şifa Yurdu Baştabibi olarak görev yapmıştır. Bu sırada iki ay kadar İncesu Kaymakamlığı'na da vekalet etmiştir. 1918 yılı başlarında hastanenin kapatılması üzerine Batum Askerî Hastane Baştabipliği'ne atanmıştır. Romanya cephesinde bulunduktan sonra Romanya Cephesi'nden gelen 46. Seyyar Hastane Baştabibi olarak 3. Kafkas Tümeni emrine verilmiştir. 11. Alay Baştabibi olarak Doğu Harekatına katılmıştır. TBMM'nin 1. dönemi için yapılan seçimlerde Lazistan (Rize) Milletvekili seçilmiştir. 26 Nisan 1920'de de Meclis'te hazır bulunmuştur. Bolu ayaklanmasında Genel Kurul kararıyla izinli sayılarak Gerede Kaymakamlığı'na tayin oldu ve yanına aldığı 4 Laz gönüllüsü ile Gerede'ye giden Dr. Abidin Bey, orada kaymakamlık binasında iken fırka kumandanı Mahmut Bey'i şehit eden parmaksız Nazif ismindeki bir eşkıyayı ondan önce davranarak öldürdü ve isyanı bastırdı. 1920'de tabip binbaşı olmuştur. Sıhhiye Bölüğü ve Seyyar Hastane sevk ve idaresindeki becerisi nedeniyle, Millî Müdafaa Vekaleti'nin isteği üzerine 28 Mart 1921'de Batı Cephesi'nde hizmet görmek üzere yeniden izinli sayılmış ve Dr. Emin Erkul ve Dr. Fuat Umay ile cephede çalışmıştır.. Batı ve Güney Cepheleri'nde sağlık müfettişi olarak görev yapmıştır. Sonraki dönemlerde, Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu'nda katip ve sözcü olarak çalışmış ayrıca mazbata muharrirliği de yapmıştır. I. dönemin sonunda Meclis'ten ayrılmış, sırayla Gülhane, Sivas (1926), Isparta, Niğde, Denizli Hastaneleri'nde baştabiplik yapmıştır. Kaymakam (Yarbay) rütbesinde iken Isparta Askeri hastanesinin 1927'de kuruluşunu yapmıştır. 18 Ocak 1932'de de sağlık mazeretlerinden dolayı emekliye ayrılmıştır. Evli, iki çocuk babası, Almanca, Fransızca ve Bulgarca bilen Abidin Bey 23 Mayıs 1939'da İstanbul'da vefat etmiştir. Kırmızı-yeşil İstiklâl Madalyası'yla ödüllendirilmiştir.[2196, 2197] Doktor olmasına rağmen özel görevlere gönderilen ve ilginç bir kişilik olan Dr. Abidin Atak'ın doğru dürüst bir biyografisi yoktur.

Dr. Mazhar Germen

1887 yılında Aydın'da doğdu. İlk ve orta mektebi Aydın özel Feyziye Mektebinde, Lisey Aydın ve İzmir İdadisi'nde (Atatürk Lisesi) okudu. Dr. Mazhar Germen Bey, 1907'de Mülkiye-i Tıbbiye'den mezun olarak doktor oldu. Aynı yıl Baelbek ilçesi hükümet tabibi oldu. Ancak Balıkesir ile beceyiş yaptı. 1909 da Soma belediye tabipliği yaptı. Balkan Savaşı döneminde Soma Redif Tabur Tabipliğinde ve Karacali'de çalıştı. Çanakkale Savaşları'nda 11. Fırka Topçu alayı tabipliğinde ve Gelibolu muharebelerinde görev aldı. Mütareke döneminde Eskişehir Askeri hastanesi Baştabipliği yaptı. Buradan terhis oldu. İzmir'in Yunanlılarca işgali sonrasında Aydın'a gelerek Kuva-yı Milliye teşkilatını kurmaya çalıştı. Ancak Aydın işgal edilince Denizli'de Memleket Hastanesi Baştabipliği görevine başladı. Burada baştabip iken İlk Meclis'te Aydın milletvekili olarak seçildi. Meclis'te kütüphane kurulmasını sağladı. Saltanat ve halifeliğin kaldırılmasında etkin rol aldı. İstiklâl Madalyası vardır. Fethi Okyar kabinesinde Sağlık Bakanıydı. 7. Dönem de dâhil

2196 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, İstanbul, s. 262
2197 Melih Tınal, Opr. Dr. Emin Erkul'un Milli Mücadele Anıları, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s 65-67

olmak üzere 1946'ya kadar Aydın milletvekili olarak çalıştı, 6 Kasım 1967'de öldü.[2198]

Dr. Mustafa Şevket Bengisu

Mustafa Kemal'in Bingazi'den arkadaşı olan Dr. Mustafa Şevket Bey (1880-1942) ilk Meclise İzmir milletvekili olarak katılmış ve gizli bir görev nedeniyle Rodos'a gittiğinden 8 Ağustos 1921'de istifa etmiş sayılmıştır.[2199]

1903 yılında Tabip Yüzbaşı olarak mezun oldu. 1905 yılında Trablusgarp'a ve sonra Bingazi'ye gitti. 1908 Meşrutiyet ilanıyla İstanbul'a döndü. 1909 da Harekât Ordusu'nda görev aldı. 1910'da Yemen'e gitti. 1913 Balkan Savaşı'nda Kırklarcli hattında bulundu. Çanakkale Savaşı sırasında mürettep 3. Fırka'da ve Anafartalar grubunda görev yaptı ve binbaşı oldu. 1916 yılında Suriye'deki 1. Ordu'da görev yaptı. İkinci Kanal Harekâtı sırasında Kudüs Menzil hastanelerinde çalıştı. 1917 de 12. Kolordu 23. Fırka baştabipliği yaptı. 1919 yılında askerlikten istifa etti. Ödemiş'te Kuva-yı Milliye çalışmalarına katıldı. Ödemiş işgal olunca Alaşehir'de açılan hastanede görev yaptı. Daha sonra Rodos'a Atatürk'ün gizli emri ile gidip İtalyanlardan silah satın alma işini yaptı. 1935'te Ödemiş Belediye Başkanı seçildi ve mebus oldu. 1942 yılında vefat etti.

Opr. Dr. Emin Erkul (Seyidoğlu)

Opr. Dr. Emin Erkul Bey (Seyidoğlu, 1881-1964), şimdi Yunanistan sınırları içinde bulunan Grebene'de doğdu. Daha sonra Askeri Tıbbiye'den 1905 yılında mezun oldu. 1906 yılında operatörlük sertifikası aldı, 1909'da Gülhane Askeri Hastanesi operatörlüğüne atandı. 1910 yılında okul masraflarını ödeyerek askeriyeden istifa etti. Daha sonra Afyon ve Konya'da ilk defa özel hastane açtı. 8 Ekim 1913'te Bursa İl Sağlık Müdürü oldu ve Bursa'da 1914 yılında Hüdavendigar Etıbba Cemiyetini kurdu (Dr. Şeref Etker'in Katkısıdır). 1917'de Bursa Gureba Hastanesi başhekimi ve cerrahi servis şefi oldu. Burada ayrıca Hilâl-i Ahmer Bursa Şube başkanlığı yaptı. İlk meclise Bursa Milletvekili olarak katıldı. Mustafa Kemal'in Başkumandan olması için Dr. Refik Bey ile birlikte kanun teklifi verdi. İkinci İnönü Savaşı döneminde 12 Ocak 1921'de Dr. Fuat Umay'la birlikte Eskişehir ve Kütahya'ya giderek yaralıların tedavi ve ameliyatlarını yaptı.

Atatürk'ün emriyle mecliste muhaliflere karşı Selamet-i Umumiye komitesini kurmuştu.[2200] Bu komitede Dr. Adnan Adıvar, Celal Bayar, Mahmut Esat Bozkurt, Dr. Fikret (Onuralp) ve Ali Çetinkaya gibi 14 Mebus vardı.[2201]

Dr. Emin Erkul Bey'in düellonun kanunen serbest olmasını isteyen ilginç bir kanun teklifi vardı. Bu kanun teklifini Dr. Emin Erkul Bey'e hazırlattıran nedenin öyküsü şöyleydi: Dr. Emin Erkul, Frengi Kanunu ilk meclisten çıkarken komisyonda bulunan bir milletvekiliyle tartışmaya girmişti. Bu milletvekili kanun teklifi hazırlanırken komisyonda Dr. Emin Erkul'la birlikte görev yapıyordu ve kanun taslağı hazırlanırken *"Kadınlar muayene edilmez,"* diye ısrar etmiş; ancak daha sonra varılan uzlaşma sayesinde frengi

2198 Ayşe Aydın, Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde görev yapan Sağlık Memurları, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Cilt 14, Kasım 1998, Sayı, 42 s.907-922

2199 TBMM Albümü

2200 Ahmet Demirel, Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup, İletişim Yayınları 3.Baskı 2003, İstanbul, s. 385

2201 Ahmet Demirel, a.g.e. s. 386, 387

kanun taslağına *"Kat'i lüzum hâsıl olmadıkça bakire kızlar muayeneden muaf tutulur,"* maddesi konulmuştu. Ancak kanun teklifi Meclis Genel Kurulu'nda görüşülürken bu milletvekili yine itiraz etmeye başlamış *"Hayır. Lüzum-u kat'i değil, hiçbir zaman muayene olmaz kadınlar!"* diye bağırmaya başlamıştı. Dr. Emin Bey de savunma yaparak *"Efendi hazretleri bu taslağı hazırlarken komisyonda beraberdik, bu maddelerde mutabık kalmıştık. Öyle iken şimdi itiraza başladınız. Eğer itirazda devam ederseniz tadilleri kaldırarak maddeleri eski hale getiririz. Lütfen beyhude yere itiraz etmeyiniz,"* der. Ancak milletvekili bağırarak *"Terbiyesiz herif, edepsiz herif, din düşmanı herif!"* diye köpüre köpüre Dr. Emin Bey'in üstüne yürür. Dr. Emin Bey bir hamlede hasmının üzerine atlar ve *"Sözlerini sana iade ediyorum,"* diyerek yumruk atmaya başlar. Bunu gören milletvekilinin diğer parlamenter arkadaşları Emin Bey'in üstüne çullanırlar ve onu tartaklarlar. Arkadaşları tarafından zor kurtarılan Dr. Emin Bey, bunun üzerine bu gibi haller için *"Düello"* kanun teklifi hazırlayarak sunar. Bu kanun teklifine göre hep birlikte bir kişiye çullananlar silahla düello yapacaklar ve bu kanuni bir hak olacaktı. Ancak bu kanun teklifi Meclis Başkanlığı'nca reddedildi.[2202]

Opr. Dr. Emin Erkul Bey'in 29 Nisan 1920'de verdiği kanun teklifiyle fes yerine kalpağın ulusal başlık olduğu (TBMM'nin iki numaralı kanunu olarak) kabul edildi.[2203] Dr. Emin Bey'in verdiği bir başka kanun teklifiyse uzunluk ölçüsü olarak metre'nin kullanılması olmuştur.[2204] İkinci dönem milletvekili seçimini kazanamayınca Atatürk'ün emriyle 9 Haziran 1924 ve 20 Ocak 1926 arasında İstanbul Belediye Başkanı (Şehremini) olarak çalışmış ve şehirde ilk defa zabıta teşkilatı kurulmuş, mezbaha ve soğuk hava depoları hizmete açılmış ve kanalizasyon yapımına başlanmıştır.[2205] 20 Ocak 1926 tarihinde İstanbul Şehreminliğinden istifa ettikten sonra 1932 yılına kadar doktorluk yaptı. Daha sonra 1950 yılına kadar Milli Reasürans Şirketinde görev yaptı. 3 Haziran 1964'de İstanbul'da vefat etti. Kırmızı şeritli İstiklâl Madalyasına sahipti.[2206]

Dr. Emin Erkul'un kardeşi Cevdet Bey ise ismi fazla bilinmeyen kahramanlardan birisidir. İhtiyat zabiti olarak Balkan ve Birinci Cihan harbine katılan Cevdet Bey terhis olduktan sonra Gemlik Belediye Reisi olmuştu. Yunanlıların İzmir'i işgal ettiği haberi gelince belediye reisliğinden istifa etmiş ve daha önceleri görev yaptığı Bergama ve Akhisar'a giderek başına topladığı bazı vatanseverlerle Saruhanlı bölgesinde bir cephe kurmuştu. Manisa'da bulunan Parti Pehlivan ve Mora Yenişehirli Hafız Hüseyin çeteleriyle Bergama'ya başarılı bir baskın yapmıştı. Anzavur isyanı zamanı Kazım Özalp Paşa tarafından Manyas ve civarı Kuva-yı tedibiye kumandanlığına tayin edildi. Daha sonra Kütahya Milis Kumandan vekili oldu. Burada Cevdet Bey bir süre sonra Kuvay-i Seyyare 5. Müfreze kumandanı olarak Çerkez Ethem ile birlikte Yunanlılara karşı kahramanca savaşmış, ancak Çerkes Ethem'in Yunanlılara teslim olacağını anlayınca Parti Pehlivanla birlikte Ordu birliklerine katılmıştır. Daha sonra Savur, Doral, Suşehri, Çorlu ve Vize kaymakamlıkları yapmış ve genç yaşta vefat etmiştir.[2207]

2202 Yakın Tarihimiz dergisi, Cilt 2, Sayı 18, 1962, s 151
2203 Mahmut Gologlu, Üçüncü Meşrutiyet, 1970, Ankara, Başnur Matbaası, s. 176
2204 Mahmut Gologlu Cumhuriyet'e Doğru, 1971, Başnur Matbaası s. 365
2205 Ayhan Yücel, İstanbul'da Yapılan Sağlık Hizmetleri, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 214
2206 Melih Tınal, Opr. Dr. Emin Erkul'un Milli Mücadele Anıları, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s 3-16
2207 Melih Tınal, Opr. Dr. Emin Erkul'un Milli Mücadele Anıları, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s 90-94

Dr. Rıza Nur

1887'de Sinop'ta doğdu. 1895 yılında girdiği Askeri Tıbbiye Mektebi'nden 1901'de Tabip Yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. 1901 yılında Gülhane Hastanesi'nde staj yaparken çalışkanlığı ile Alman hocaların ilgisini çekti ve orada asistan oldu. Önce Prof. Dr. Deike Paşa'nın yanında çalıştı, sonra cerrahi kısmına geçti. Prof. Dr. Wieting Paşa'nın yanında çalışarak operatör oldu. Bu arada fenni sünnet usul ve aletlerini anlatan özgün bir kitap yazdı. Önce padişaha sunulan kitap sonra yayımlandı ve Prof. Wieting tarafından bir kısmı Almanca'ya çevrildi. 1903'te Rumeli Zibefçe gümrük kapısına bakteriyolog olarak atanan Dr. Rıza Nur 1905'te Gülhane'ye yardımcı öğretmen, 1907'de Askeri Tıbbiye'ye cerrahi hocası oldu. II. Meşrutiyetin ilanıyla İttihat ve Terakki Fırkası Sinop milletvekili olarak Osmanlı Mebusan Meclisine katıldı. 1908 yılında Birinci İcra Vekilleri Heyeti'nde Maarif vekiliydi. Sonra Osmanlı Ahrar Fırkası'na girdi. 31 Mart Ayaklanmasından sonra Mısır'a kaçtı. Dönüşünde Hürriyet ve itilaf Fırkası kurucuları arasında yer aldı.

Dr. Rıza Nur Bey 23 Ocak 1913'deki Babıâli baskınını takip eden günlerde yurtdışına gönderildi. Mütareke döneminde yurda dönerek İstanbul Mebusan Meclisi'nin son dönemi için yapılan seçimde Sinop milletvekili seçildi. İstanbul'un işgali sonrası Ankara'ya giderek TBMM'ye katıldı. 1920'de Sovyetlerle dostluk ve yardım antlaşması yapmak üzere Moskova'ya gönderilen heyete delege olarak katıldı. 1920'de Maarif Vekili, 1921'de Sıhhat Vekili oldu. Lozan Konferansı'nda İnönü'den sonra ikinci delegeydi. İkinci dönemde yeniden Sinop milletvekili olarak Meclis'te yer aldı. 12 cilt tutan Türk Tarihi'ni bu sıralarda yazdı. 1926'da Sinop'ta bir kütüphane kurarak gelir kaynakları ile birlikte maarife vakfetti. Atatürk'e karşı muhalefet etmesi nedeniyle 1926 yılında yurtdışına gitti. 1926 yılında Fransa'ya gitti ve Paris'e yerleşti. Daha sonra oradan Mısır'a geçti. İskenderiye'de bu kez 12 yıl süren bir gurbet dönemi yaşadı. Bu arada "Türkbilik Revüsü" adlı yıllık bir Türkoloji dergisini yayınladı. Leiden'de toplanan Şarkiyatçılar Kongresinde Reşit Saffet'le birlikte Türkiye'yi temsil etti. Öğrenciliğinden beri hayranı olduğu Namık Kemal üzerine 720 sayfalık bir inceleme yazdı.1938 yılına kadar Paris ve İskenderiye'de kaldı. Bu süre içinde Türkbilik Revüsü dergisini çıkardı. 1938'de Atatürk'ün ölümü sonrası yurda döndü. 1938 yılında, Atatürk öldükten sonra Türkiye'ye dönen Dr. Rıza Nur, vefat edene kadar İstanbul Taksim'de kiraladığı 3 odalı bir apartman dairesinde yaşamıştır. Burası aynı zamanda Tanrıdağ dergisinin de idarehanesi olmuştur. 1940'ta Nihal Atsız'ı manevi evlat edindi.

Eserleri şunlardır: Yeni Usulü Hitan (sünnet) ve Yeni Kıskaç, Fenni Cerrahi Ortopedi, Gurbet Dağarcığı, Cemiyet-i Hafiye, Türkiye'nin Tarik-i Selameti, Türk Tarihi, Cemiyet-i Hafiye, Moskova - Sakarya Hatıraları, Lozan Hatıraları, Oğuzname Destan Denemesi, Namık Kemal, Hücumlara Cevaplar, Türk Bilik (dergi), Tanrıdağı (dergi), Hayat ve Hatıratım. Dr. Rıza Nur 1942 yılında 63 yaşındayken İstanbul'da öldü. Mezarı Merkez Efendi Mezarlığı'nda 4. adadadır.[2208, 2209]

2208 Melih Tınal, TBMM Birinci Dönem Doktor Milletvekilleri, Uluslararası Sosyal Araştırmalar dergisi, Volum 2/6, 2009 s. 617-627

2209 http://yazarmezar.com/mezar-sayfa-140.html

Dr. Ali Haydar

1880 yılında Diyarbakır'da doğdu. 1901'de Askeri Tıbbiye Mektebine girdi. 13 Temmuz 1908'de Tabip Yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. 1909'da Maltepe Askeri Hastanesi, 1910'da Drama, Balkan Savaşlarında Karaağaç Hastanesi, 1914'de Edirne Askeri Hastanesi Tabipliklerinde bulundu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anafartalar ve Bitlis cephesinde bulundu.

TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimler sonucunda Genç milletvekili olarak Meclise katıldı. Meclis'te, Sağlık ve Sosyal Yardım, Milli Savunma ve irşad komisyonlarında çalıştı. İkinci Dönemde Genç'ten yeniden milletvekili seçildi. 29 Kasım 1923'de vefat etti.[2210]

Dr. Suat Soyer

1879'da İzmir'de doğdu. Sivil Tıbbiye Mektebi'nden 1902'de mezun oldu. 1902'de Keskin ilçesi Belediye tabipliğine, 1904'de Ürgüp Hastanesi tabipliğine atandı. 1905-1910 yılları arasında Safranbolu, Niğde ve Konya belediye tabipliklerinde bulundu. 1910'da Üsküdar ve yöresi sıhhiye müfettişi oldu. Bu görevi 1911'de Yemen Karma Sağlık Kurulu üyeliği takip etti.

Akdeniz Adaları Sıhhiye Müfettişliği yaptı. Trablusgarp Savaşı'nda tutsak edilerek İtalya'ya götürülmüştür. Daha sonra serbest kaldı. 13 Eylül 1913'de Kastamonu ve Bolu Hastaneleri ve Gezici Sağlık Kurulları Genel Müfettişi olmuştur. 1918 yılında araştırma ve incelemelerde bulunmak üzere Almanya'da kaldıktan sonra yurda dönmüş, Kastamonu Sağlık Müdürü olarak görevine devam etmiştir. Bu görevindeyken siyasetle ilgilenmesinden dolayı 16 Nisan 1919'da Damat Ferit Hükümeti tarafından açığa alınmıştır. Sağlık Müdürlüğünden atılmasına rağmen Osmanlı Meclisi'nin son dönemi için yapılan seçimlerde Kastamonu'dan milletvekili seçildi. Meclisin dağıtılmasından sonra Ankara'ya gelerek 1 Mayıs 1920'de Kastamonu milletvekili olarak Meclise katıldı. Milletvekilliği süresince Sağlık ve Sosyal Yardım, içişleri ve Anayasa Komisyonlarında çalıştı. 2 ve 3. dönem meclislerinde yer almadı. 4. dönemde ise Kastamonu milletvekili olarak yeniden meclise girdi. 1935'de siyasi yaşamdan çekildi. 3 Haziran 1942'de İzmir'de vefat eden Dr. Suat Soyer, İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti'nin kurucularından ve Türkiye'de yerli malları davasını ilk olarak ele alanlardan biriydi.[2211]

Dr. Refik Saydam

1881 yılında İstanbul'da doğdu. Fatih Askeri Rüştiyesi ve Çengelköy Askeri Tıbbiye İdadisi sonrası Askeri Tıbbiye'den 1905 yılında doktor yüzbaşı olarak mezun oldu. Gülhane Askeri Hastanesi'nde histoloji ve embriyoloji asistanlığında bulundu. 1908 yılından itibaren çeşitli askeri birlik ve hastanelerde görev yapan Dr. Refik Bey, eğitim amacıyla Avrupa'ya gönderilecek doktorlar için açılan sınavı kazanarak 1910'da Almanya'ya gitti. Yurda döndükten sonra sırasıyla; 18. Kolordu Karargâhı tabipliği, 1 Aralık 1913'den

2210 Melih Tınal, TBMM Birinci Dönem Doktor Milletvekilleri, Uluslararası Sosyal Araştırmalar dergisi, Volum 2/6, 2009 s. 617-627

2211 Melih Tınal, TBMM Birinci Dönem Doktor Milletvekilleri, Uluslararası Sosyal Araştırmalar dergisi, Volum 2/6, 2009 s. 617-627

itibaren Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi Başkan Yardımcılığı, Birinci Dünya Savaşı seferberliğinde Süleyman Numan Paşa'nın yanında Genel Karargâh Sahra Sıhhiye Genel Müfettişliği Yardımcılıklarında bulundu. Ordu Bakteriyoloji Enstitüsü'nü kurarak salgın hastalıklarla mücadelede aşı yönteminin yaygınlaşmasında pay sahibi oldu. 1919'da 9. Ordu Kolordu Sağlık Müfettiş Yardımcılığı görevi ile Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a gitti. Karargâhın dağıtılmasıyla birlikte Erzurum Askeri Hastanesi bulaşıcı hastalıklar şefliği görevine atandı ise de Erzurum ve Sivas Kongrelerine katıldı. 23 Nisan 1920'de Bayazıt milletvekili oldu. 11 Mayıs 1920'de hem mebusluk hem de Milli Müdafaa Vekâleti Sağlık Daire Başkanlığı yaptı. 10 Mart 1921'de Dr. Adnan Bey'in istifasıyla boşalan Sağlık Bakanlığına seçildi. Bu görevi 14 Aralık 1921'e dek sürdü. İkinci Dönem TBMM'ye İstanbul milletvekili olarak katıldı, 30 Ekim 1923'de kurulan İsmet Paşa hükümetinde Sağlık Bakanlığına getirildi. İsmet İnönü hükümetlerinin değişmez Sağlık Bakanıydı. Atatürk'ün ölümünden sonra kurulan Celal Bayar hükümetinde İçişleri Bakanı olarak görev yaptı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olan ve Hıfzısıhha Enstitüsü ile Hıfzısıhha Okulunun kurulmasını sağlayan Dr. Refik Saydam, başbakanlık görevindeyken, 8 Temmuz 1942'de kalp krizi sonucu vefat etti.[2212]

İlk dönem eczacı milletvekili Ecz. Mustafa Darman

Gümüşhane'de 1872 yılında doğdu. Askeri Tıbbiye eczacılık bölümünden mezun oldu. Erzincan Askeri Hastanesi Baş eczacılığı yaptı. Binbaşı iken emekli oldu. Sonra serbest eczacılık yaptı. 1. Dönem Gümüşhane milletvekili oldu. 1936'da vefat etti.

TBMM'de görev yapan bazı hekim milletvekilleri

Dr. Ömer Şevki Purut (1872-1928) Lyon Tıp Fakültesinden mezundur. 1897-1910 yılları arasında Haydarpaşa Hastanesi operatörü ve Başhekimi iken 1910'da mebus seçilmiştir. Birinci ve ikinci dönemlerde Osmanlı Meclisine mebus seçilmiştir. Mebus seçilince istifa etmiş sayılmıştır. Cerrah Miralaydır. Meşrutiyette rütbeler indirilince binbaşı olmuştur. Yaptığı görevler: Maltepe Haliç Askeri Hastanesi doktoru, Haydarpaşa Askeri Hastanesi Baş operatörü, Haydarpaşa Askeri Hastanesi Başhekimi, Osmanlı Meclisinde 2. ve 3. Dönem Sivas Mebusu, TBMM de 2. Dönem Sivas milletvekilidir. 1928 yılında vefat etti.[2213] Osmanlı Meclisinde doktor olup da mebusluk yapan diğer kişi Van mebusu Dr. Mithat Hilmi Beydir.[2214]

Dr. Mehmet Refet Hüseyin Topçuğlu (1873-1932) Cebelibereket mutasarrıfı ve üç dönem (2, 3, 4. Dönem) Urfa Mebusu oldu (1872-1932). Bulgaristan'da 1872 yılında doğdu. Görev yaptığı yerler: İzmir Askeri Hastanesi Doktoru, İzmir Sınai Okulu Müdürü, Mihalıççık ve Sivrihisar kaymakamı, Isparta, Maraş ve Cebelibereket Mutasarrıfı, 2. Dönem Urfa Milletvekili. 1932 yılında vefat etti. İsmet İnönü'nün dayısıdır. Gazetecilik ve yayın hayatı vardır. Schakespeare'nin Othello isimli eserinin ilk latin harfli tercümesini yapmıştır. Diğer eserleri şunlardır: Sıhhat Yolu (1930), Nabatat Dersi (1931), Metre

2212 Melih Tınal, TBMM Birinci Dönem Doktor Milletvekilleri, Uluslararası Sosyal Araştırmalar dergisi, Volum 2/6, 2009 s. 623

2213 Mirat-ı Tibbiye cilt 23 s. 64

2214 Mirat-ı Tıbbiye s. 117

Sistemi hakkında Muhavere (1931)[2215]

Dr. Emin Cemal Suda (1877-1940): 2. Dönem Bolu milletvekilidir. TBMM albümünde görev yeri olarak 1. Ordu Menzil Müfettişliği, Bingazi, Hayfa, Filistin Menzil Hastane baştabiplikleri, Bolu Belediye tabibi olarak geçmektedir.

Dr. Tevfik Mehmet Marlalı (1875-1942): İçel 2. Dönem milletvekilidir. Belediye ve Hükümet tabiplikleri ve 13. Depo Alayı tabipliği yapmıştır.

Dr. Hakkı Şinasi Erel (1871-1941): Emekli bahriye tabip Tümamiral. Uzun süre milletvekilliği yapmıştır.

Dr. Halit Mazhar Karakaya (1889-1944): 2. Dönem Kayseri Milletvekilidir. Bakteriyologdur. Görev yerleri 15. Fırka Seyyar Hastanesi hekimi, Kayseri Hastanesi Baştabibi, Kayseri Memleket Hastanesi baştabibi olarak görev yapmıştır.

Dr. Ahmet Refik Güran, (1873-1963): 3. Dönem Bursa Mebusu, Tıp Fakültesi Bakteriyoloji Profesörüdür. Çatalca Ordusu Sahra Sıhhiye Hastanesi Baştabipliği, Osmanlı Bakteriyoloji hane Müdürlüğü yapmıştır.

Dr. Ahmet Fikri Tüzer, (1877-1942): Erzurum 3. Dönem Mebusu, Sağlık Bakanlığı müsteşarlığı, İç İşleri Bakanlığı ve Başbakanlık yapmıştır. Harp Madalyası ve 4. Mecidi Nişanı vardır.

Dr. İsmail Besim Ardakut Paşa, (1862-1931): Eskişehir 3. Dönem mebusu.

Dr. Sadrettin Hattuza (Dr. Ahmet Sadri Hattuza): 3. Dönem Kars Mebusu (1883-1943) Balıkesir Kuva-yı Milliye üyesidir.

Dr. Burhanettin Binzet (1884-1953): Kayseri 3. Dönem Milletvekili

Dr. Fazıl Berki Tümtürk (1881-1940): Kastamonu Belediye Başkanlığı yaptı, 3. Dönem Mebus.

Dr. Nazifi Şerif Nabel (Dr. İbrahim Nazif Nabel): (1888-1962), 4. Dönem Antalya Mebusu. Bursa Belediye Başkanlığı da yaptı.

Dr. Galip Kahraman (1890-1975): 4. Dönem Bursa mebusu, Antalya Belediye Başkanı olmuştur. İstiklâl Madalyası vardır.

Dr. Rasim Ferit Talay (1889-1965): Atatürk'ün arkadaşıdır. Bursa 4. Dönem mebusudur. Yaptığı görevler İstanbul Küçük Sağlık Memurları Okul Öğretmeni, Hilâl-i Ahmer Başkanı, Sıhhiye-umur Müdürlüğü müfettişi, İstanbul İl Sağlık Müdürü, Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü hekimi, Sağlık Bakanlığı müfettişi, Şişli Etfal Hastanesi operatörü, Ticaret, 4. Dönem Bursa mebusu. (Kardeşi Sadettin Ferit Talay avukattır. Bursa 5. Dönem mebusudur).

Dr. Hulusi Alataş (1882-1963): İzmir Belediye Başkanlığı yaptı. Sağlık bakanı oldu. 5. Dönem Aydın mebusudur. İstiklâl Savaşı'na katıldı.

Dr. Şakir Ahmet Ediz, Göz Profesörü (1875 - 1957): 5. Dönem Kütahya Milletvekili, 1919 da yarbay iken emekli oldu. Esat Paşa'nın yanında muavin olarak çalıştı. Görevleri: Yenişehir Merkez Askeri hastane doktoru, Seririyati Aliye Öğretmen yardımcısı, Şişli

2215 Ali Birinci, Tarihin Kara Kitabı, Hitabevi yayını, 2014, Ankara, s. 106-108

Etfal Göz doktoru, Tıp Fakültesi Göz Kliniği direktörü, 5. Dönem Kütahya mebusu Gümüş ve Altın liyakat madalyası vardır. 1933 de üniversite reformunda tasfiye olmuştur.

Dr. Zihni Ülgen (1892-1948): 5. Dönem Bolu Mebusu. Kırmızı şeritli İstiklâl madalyası vardır.

Dr. Ahmet Ruhi Yeşilyurt. (1892-1976): 6. Dönem Burdur mebusu. Askeri Doktor. 57, 8. ve 6. Fırka Tabibi. Dumlupınar Savaşı'na bilfiil katılmıştır. Kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası vardır. Daha sonra Yaptığı görevler: Burdur Belediye Tabibi, Burdur Hükümet tabibi, Burdur Belediye Başkanı, Burdur Kızılay Başkanı. 1976 da vefat etmiştir.

Dr. Akif Arkan, (1889-1952): 6. Dönem Çankırı Milletvekili. İstiklâl Madalyası vardır. Çankırı Müdafaa-i Hukuk Kurucusudur. İstiklâl Savaşı'nda 20. Kolordu (Ali Fuat Paşa'nın kumanda ettiği) Baştabip muavinliği yapmış ve aynı zamanda Milli Müdafaa Vekilli Sıhhiye Dairesi Müdür muavinliği ve 1. 3. Şube müdürlüğü yaparak İstiklâl Savaşı'na katılacak tabiplerin atanmalarını planlamıştır. Yaptığı görevler: Birinci Dünya Savaşı sırasında: Kanal Cephesi Sıhhiye Bölüğü Baştabibi, Filistin ve Gazze muharebeleri tabibi, 7. Ordu 24. Tümen 143. Alay tabibi, 24. Tümen Sıhhiye bölük baştabipliği yapmıştır. Cumhuriyet döneminde Samsun ve Erzurum Askeri hastanelerinde çalıştıktan sonra Jandarma Genel Komutanlığı Baştabibi olmuştur.

Dr. Sadi Konuk (1894-1964): 5. ve 6. Dönem Bursa mebusu. Kadın Doğum uzmanı. Yaptığı görevler: İnebolu Hastanesi operatörü, Garp Cephesi Eskişehir Askeri Hastanesi Operatörü, Cebeci Hastanesi Operatörü, Ankara Gureba Hastanesi Baştabibi, Adana Memleket Hastanesi operatörü, Bursa da kadın doğum uzmanı.

Dr. Fuat Sorağman (1879-1950): Tabip Yarbay, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Zat işleri, Kastamonu Hastanesi Baştabibi, Kütahya Hastanesi Baştabibi, 1. Ordu Menzil Baştabibi, Sağlık Bakanlığı Sicil ve Memurlar şubesi müdürü, Sıhhat Müfettişi, Teftiş Heyeti Başmüfettişi, 6. Dönem Kocaeli Mebusu.

Dr. Ali Süha Delilbaşı (1888-1960): Hilye Kazası Belediye Tabibi, Edirne Merkez, Üsküdar ve Niğde Hükümet Tabibi, Kayseri Darüleytam Müdürü sanisi, Ankara Belediyesi Sıhhi müdürü, Sağlık Bakanlığı Hıfzısıhha Müdür vekili, Adliye vekâleti mütercimi, Ankara Emniyet Müdürlüğü Baştabibi, Yazar Tiyatro yazarı 6. Dönem Kütahya mebusu.

Dr. Ahmet Muhtar Berker (1892-1960): Göz uzmanı. Yaptığı görevler: Çanakkale 15. Fırka Sıhhiye bölüğü tabibi, Haydarpaşa Askeri Hastanesi ve Halep Askeri hastane tabibi, Konya 7. Adana Sıhhi İmdat Heyetinde Hilâl-i Ahmer doktoru ve Garbi Anadolu Menzil Hastanesi sıhhiye tabibi, Kilis Hükümet tabibi, Trahom Dispanseri hekimi, Mersin ve Tarsus Memleket Hastaneleri Göz uzmanı, Serbest hekim, Mersin İdman Ocağı kurucusu, 6. ve 7. Dönem İçel mebusu.

Dr. Hüseyin Hulki Cura (1893-1982): tabip Binbaşı, İstiklâl Madalyası vardır. Görevleri: Haydarpaşa Askeri Hastanesi Tabibi, İzmir ve Ankara Cebeci Askeri Hastanesi tabibi, İzmir Memleket hastanesi KBB şefi, İzmir Halkevi reisi, 6 ve 7. Dönem İzmir mebusu, İzmir Kliniği isimli mecmuanın yayım müdürlüğünü yaptı.

Dr. Fahri Ecevit (1895-1951): Ankara Hukuk Fakültesi Adli Tıp Profesörü, Adli Tıp uzmanı 7. Dönem mebus. Eski Başbakan Bülent Ecevit'in babası. İstiklâl Savaşı'nda-

ki Kastamonu'daki Açık Söz gazetesi yazarı. Görevleri: İnebolu Seyyar tabibi, Taşköprü Kastamonu tabibi, Kocaeli Hükümet tabibi, Ankara Hukuk fakültesi Adli Tıp Profesörü

Dr. Sabri Akın (1892-1971): İstiklâl Madalyası vardır. Tabip yüzbaşı. Görevleri: 23. Topçu Alayı tabibi, Kuva-yı Milliye Aydın Cephesi Başhekimi, 3. Süvari Fırkası tabibi, 14. Kolordu 12. Seyyar hastanesi tabibi, Germencik Halkevi Başkanı, Serbest hekim, çiftçi, 8. Dönem Aydın Mebusu.

Dr. Mustafa Hamdi Berkman (1892-1958): Opr. Dr. Denizli Memleket hastanesi operatörü. 5, 6, 7, 8. Dönem Denizli Mebusu.

Dr. Aziz Köksal (1895-1962): 8. Dönem İçel mebusu. İstiklâl Savaşı'na katılmıştır. Dahiliye uzmanı Görevleri: Tarsus Hükümet tabibi, Cenup demiryolları başhekimi, Heybeliada verem sanatoryumu, Elazığ Memleket hastanesi dahiliye uzmanı, Uşak memleket hastanesi uzmanı ve baştabibi, 8. Dönem İçel mebusu.

Dr. Celal Ramazanoğlu, (1896-1965): İstiklâl madalyası vardır. Görevleri: Tarsus Rehberi Füyuz Okulu doktoru, Adana gureba hastanesi dâhiliye tabibi, Adana Muhtelif Ortaokulu doktoru, Tarsus hastanesi doktoru, Tarsus Belediye Başkanı, serbest hekim, çiftçi, 8. Dönem İçel mebusu İstiklâl Savaşı'nda Nazilli'de 5. Hilâl-i Ahmer heyetinde yer almıştır.

Dr. Ziya Naki Yaltırım, (1892-1954): İstanbul Tıbbiye Askerîye Bölümü mezunu, Kulak, Burun, Boğaz Mütehassısı, Tabip Binbaşı, Çanakkale Cenup Grubu Kabatepe Sıhhiye Reis Muavini, Medine Emrâzı Sâriye Hastanesi Ser Tabibi, Tuzla Hastanesi ve Tıbbiye Kulak Burun Boğaz Kliniği Askerî Tabip Muavini, Kırkkilise Hilâli Ahmer Hastanesi Tabibi, 2. Kolordu Balıkesir Merkez Hastanesi Kulak Burun Boğaz Uzmanı, Haseki Hastanesi Uzmanı, Ankara Devlet Demiryolları ve İstanbul Etfal Hastaneleri Tabibi, V. Dönem Ordu Milletvekili.

Dr. Hasan Vasıf Somyürek (1898-1944): Prof. Dr. Haseki Hastanesinde asistanlık, Tıp Fakültesi Fen Tedavi asistanı, 1. Dünya Savaşı'nda tabip Yüzbaşı, Tıp Fakültesi Dâhiliye Seririyatı müderris muavini, Haseki Laboratuvar tabibi, 5. Dönem Balıkesir mebusu.

Eczacı Hüseyin Hüsnü Sarı (1888-1963): 3. Dönem Tokat mebusu. Zile ilçesi belediye eczacısı, İpek Sancağı Belediye Eczacısı, Bağdat Hükümet Hastanesi Baş eczacısı, 6. Hilâl-i Ahmer Hastanesi müdürü, Irak bölgesi Sağlık kurul müfettişi, Şam Halep Hastanesi Bulaşıcı Hastalıklar hastanesi Başeczacıbaşısı, Sağlık Depo müdürü, İstanbul Sağlık Kuruluşları Muhasebecisi, Serbest eczacı. Sakarya Savaşı sırasında Ankara'da bulunan İstanbul Eczanesinin sahibiydi (Mert Sandalcı katkısı).

Dr. Tevfik Aslan (1885-1954): Dahiliye uzmanı, Gümüşsuyu Hastanesi tabibi, 5. Kolordu 15. Fırka 45. Alay ve 12. Fırka 6. Alay tabibi, 25. Seyyar hastane tabibi, 5. Fırka 13. Alay 60. Tabur tabibi, Maraş Menzil Hastanesi Baştabibi, Eskişehir Askeri Hastanesi Dahiliye hekimi, İmar İskân Mıntıka Başhekimi, Türk Ocağı ve Halk Evi başkanı, 5. Dönem Kastamonu mebusu.

Dr. Ali Rıza Levent (1893-1974): Girit doğumlu, Askeri Tıbbiye mezunu, Roma Sıtma mektebinde ihtisas, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi, Şamara Hastanesi kurucusu, Sina Cephesi 60 numaralı seyyar hastane, 22. Kolordu ve 8. Ordu tabibi, Türk Esirler hastanesi tabibi, Dinar Hükümet tabibi, Çölemerik Hudut Taburu tabibi, İzmir Vilayeti Seyyar

tabibi, Aydın Belediye tabibi, Manisa Sıtma Tabibi, Seyhan Sıtma Laboratuvarı Şefi, 5. Dönem Mardin Mebusu, Türk Ocakları kurucu üyesi.

Dr. Samuel Abravaya Marmaralı (1879-1953): Mülki Tıbbiye mezunu, İç Hastalıkları uzmanı, Tikveş kazası, Dedeağaç Belediye tabibi, Darülfünun Tıbbiye seririyatı Dâhiliye muallimi, Dâhiliye şefi, İhtiyat zabit Yüzbaşı, Tıp Fakültesi müderris muavini, 5. Dönem Niğde mebusu.

Dr. Mehmet Galip Üstün (1873- 1938): Mektebi Mülkiye Tıbbiye mezunu, Ameliyatı cerrahiye muallim muavini, Gurebayı Müslimin Hastanesi tabibi, Üsküdar Seyyar jandarma taburu tabibi, Hilâl-i Ahmer müfettişi, Topkapı Fukareperver Fahri Müdürü, 5. Dönem Sinop Mebusu.

Dr. Ahmet Münir Soykam (1884-1948): Cenup cephesi Sıhhiye reisi, Müdafaa Milliye Sıhhiye Dairesi muavini, Harbiye mektebi hıfzıssıhha muavini, Antalya Sıtma Savaş tabibi, Korkutcli Hükümet Tabibi, Türk Ocağı reisi, Kızılay reisi, 6. Dönem Antalya mebusu.

Dr. Mehmet Şakir Şener (1886-1949): Söke doğumlu, Mülki Tıbbiye mezunu, Serbest Doktor, İzmir Kuva-yı Milliye Teşkilatı üyesi ve veznedarı, Selçuk, Çamlık ve Derbent Tabibi, 6. Müstakil Fırka Sertabibi (Büyük Taarruzda), Çekiktepe, Toklu Sivrisi, Yenice ve Kapaklar Muharebeleri tabibi, İstiklâl Madalyası sahibi, Kızılay ve Halkevi Başkanı, 6. Dönem Aydın Mebusu.

Dr. Mustafa Talat Simer (1892-1964): Gülhane Tatbikat Mektebi laboratuvar tabibi, 5. Ordu Sıhhiye Reis Muavini, Yıldırım Ordular Grubu Sıhhiye Müfettiş Muavini, Valide Sultan ve Haydarpaşa Tıbbiye Hariciye seririyatı asistanı, Kandıra hükümet tabibi, Bartın, Ereğli, İzmit, Adapazarı Hastaneleri tabibi, Ankara Türk Ocağı reisi, 6. Dönem Bursa Mebusu, İstiklâl Madalyası sahibi.

Dr. Vehbi Demir (1885-1950): Hicaz demiryolu Şam Kısım doktoru, Şam Hastanesi Nisaiye Tabibi, Şam Belediyesi Sıhhiye Müşaviri, Ankara-Sivas Hattı Tabibi, Baştabibi, Devlet Demir Yolları Sıhhat İşleri Başhekimi, Müdürü, Kızılay Merkez Umumi Azası, Ankara 1. Mıntıka Tabip Odası Reisi, 6. Dönem Ordu Mebusu, İstiklâl Madalyası sahibidir.

Dr. Ahmet Hamit Selgil (1902-1989): Askeri Tıbbiye mezunu, Gülhane Cildiye asistanı ve muavini, Türkiye Maarif Cemiyeti Başkanı, 7. Dönem Afyon mebusu.

Dr. Galip Ataç (1879-?): Tıp Fakültesi Tıp tarihi muallimi, 7. Dönem İstanbul mebusu.

Dr. Esat Oktay (1887- 1972): Moskova Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunu, Oltu, Kars ve Bakü Hastaneler tabibi, Kars Belediye Tabibi, Kars Memleket Hastanesi Dâhiliye Uzmanı ve Baştabibi, 7. Dönem Kars mebusu, İstiklâl Madalyası sahibidir.

Dr. Sadi Irmak (1904- 1990): 1904 Seydişehir doğumlu, Ankara Merkez Hükümet Tabibi, Tıp Fakültesi Fizyoloji müderris muavini, Fizyoloji kürsüsü profesörü, 7. Dönem Konya Mebusu, 14. Hükümet Çalışma Bakanı ve Başbakan

Opr. Dr. Şerif Korkut (1895-1957): 7. Dönem Burdur Mebusu, İstiklâl Madalyası vardır. 75. Alay 3. Tabur Kıta ve Hastane hekimi.

Opr. Dr. Burhanettin Onat (1894-1976): Alemdar Sıhhat Yurdu Özel Hastanesi Ku-

rucusu, Aydın Nazilli Cephesi Kızılay 5. İmdadı Sıhhi Heyet Operatörü, Aydın Eli gazetesi Yazarı, Konya 7. Kızılay Hastanesi Operatörü, Konya Askerî Hastanesi ve Hafif Mecruhin Hastanesi ve Antalya Menzil Hastanesi Baştabibi ve Operatörü, Antalya Nokta Tabibi, Antalya Memleket Hastanesi Operatörü, Antalya Sıhhat Yurdu Özel Hastanesi sahibi, İstanbul Türk Ocağı Üyesi, Antalya Türk Ocağı Kurucusu, Antalya Kızılay Şubesi Başkanı, Antalya Belediye Başkanı - 9. Dönem Antalya Milletvekili, Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası sahibi.

Dr. Ahmet Fehmi Çobanoğlu (1885-?): İstanbul Askerî Tıp Fakültesi mezunu, İç Hastalıkları uzmanı, Tabip Albay, 2. Kolordu 98. Alay. 3. Tabur, Elazığ Tümeni Seyyar Hastanesi Tabibi, Harp Okulu Baştabibi, Serbest Doktor - 9. Dönem Erzurum Mebusu

Dr. Ekrem Hayri Üstündağ (1884- 1956): İç Hastalıkları, Hijyen ve Bakteriyoloji uzmanı, Gostuvar İlçesi Belediye Tabibi, Seferihisar Belediye Tabibi, Şam, Beyrut Tıbbiye Okulu Bakteriyoloji ve Hıfzıssıhha Öğretmeni, Beyrut Sıhhiye Müdürü ve Genel Hıfzıssıhha Şubesi Mütehassısı, İstanbul Sıhhiye Müdürü, Sağlık Bakanlığı Hıfzıssıhha Müdürü, Trabzon Memleket Hastanesi Baştabibi, İstanbul Telkihhane Müdürü, İzmir Emrazı Sâriye ve İstilaiye Hastanesi Baştabibi, Serbest Doktor - 9. Dönem İzmir Milletvekili - Dışişleri Komisyonu Başkanı - 19. ve 20. Hükümet Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı.

Dr. Ethem Vassaf Akan (1894- 1970): Askerî Tıbbiye - İngilizce, Almanca, Fransızca, Rumca - Sinir ve Akıl Hastalıkları Uzmanı - Milas ve Söke Bölgesi Hilâl-i Ahmer Doktoru, Elmalı, Fethiye, Aydın Merkez, Manisa Merkez Hükümet Tabîbi, İzmir Lisesi ve Tarsus Ortaokulu Türkçe Öğretmeni, Adana Erkek Lisesi Doktoru, Konya Millî Eğitim Müdürlüğü Okullar Doktoru, Samsun Sıtma Mücadele Tabibi, Sağlık ve Sosyal Yardım Müfettişi, 30 Nisan 1948 ile 1950 tarihleri arasında Haydarpaşa Numune Hastanesi Asabiye Mütehassısı ve Sinir ve Akıl Hastalıkları Şefliği yaptı. 1950'de 9. Dönem Kocaeli Milletvekili oldu. Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu Başkanı.

Opr. Dr. Hasan Hüseyin Ülkü (1894- 1986): Operatör Doktor, Haydarpaşa Askerî Hastanesi Tabibi, 9. Kolordu Kars Menzil Hastanesi Tabibi, Gümüşsuyu Askerî Hastanesi Tabibi, Niğde 11. Fırka Hastanesi Tabibi, Konya Ereğlisi Askerî Hastanesi Tabibi, Niğde, Konya Ereğlisi Belediye Tabibi, Serbest Doktor, Niğde Belediye Başkanı, Niğde Gençl Meclis Üyesi - 9. Dönem (Ara Seçim) Kırşehir, IX. Dönem Niğde Milletvekili - İstiklâl Madalyası sahibi.

Dr. Salim Serçe (1890-1957): İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunu, Ceyhan Hâkimiyeti Milliye Hastanesi Tabibi, Adana Belediye Meclisi ve İl Genel Meclisi Üyesi, Serbest Doktor - IX. Dönem Seyhan Milletvekili - İstiklâl Madalyası sahibi.

Dr. Ali Şükrü Şavlı (1892-1980): İstanbul Tıp Fakültesi, Berlin Üniversitesi Çocuk Kliniğinde İhtisas, Çocuk Hastalıkları Mütehassısı - İstanbul Şehremaneti 4. Dairesi Tabibi, Hilâl-i Ahmer Hastanesi Tabibi, İstanbul Darülaceze Tabibi, Şişli Etfal Hastanesi Çocuk Uzmanı, İstanbul Gureba Hastanesi Çocuk Uzmanı, Darülaceze Kreş Mütehassısı, Haseki Hastanesi Çocuk Hastalıkları Mütehassısı, Yazar - IX. Dönem Sinop Milletvekili, Sayıştay Komisyonu Başkanı - Bronz, Türk Harp, Harp Liyakat, Avusturya Harp, Alman Harp Demirsalib Madalyaları sahibi.

Sağlık Bakanlığı'nın kurulması ve Türkiye'nin sıhhi-i içtimai coğrafyası kitapları

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin çıkardığı, 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun" ile Sağlık Bakanlığı yani o günkü adıyla "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti" kuruldu. Dr. Adnan Adıvar 3 Mayıs 1920'de Sağlık Bakanı oldu. Dr. Adnan Adıvar, 11 Mayıs 1920'de yanına kâtip olarak aldığı bir sıhhiye memuru ile Ankara Vilayet konağının bir odasında göreve başladı. Bakanlıkta hiçbir kayıt olmadığından görev yapmakta olan hekimlerin isimlerini telgraflarla vilayetlerden istedi. İstanbul Hükümeti'nin sağlığa yönelik kanun ve nizamnamelerini sağladı. Ayrıca Sağlık Bakanlığının yapısı ve kadrolarını düzenledi. Sıhhiye Vekâleti daha sonra Ankara Hacı Bayram semtine taşındı. Dr. Adnan Adıvar. 10 Mart 1921'de Sağlık Bakanlığından ayrıldı, yerine Dr. Refik Saydam geçti.[2216]

Sağlık Bakanlığı yapan hekimler şunlardır:

Dr. Adnan (Adıvar) Bey - (03.05.1920 - 10.03.1921),
Dr. Refik (Saydam) Bey - (10.03.1921 - 20.12.1921),
Dr. Rıza (Nur) Bey - (24.12.1921 - 6.10.1923),
Dr. Tevfik Rüştü Aras (6 Kasım 1923'de ve ikinci defa 15 Nisan 1923'de)
Dr. Refik (Saydam) Bey - (30.10.1923 - 21.11.1924),
Dr. Mazhar (Germen) Bey - (22.11.1924 - 03.03.1925),
Dr. Refik Saydam (04.03.1925 - 25.10.1937),
Dr. Hulusi Alataş (25.10.1937 - 18.01.1945).

Yeni bakanlıkça hazırlanan ilk bütçe tasarısında merkezde Hıfzıssıhha Dairesi, Sicil Dairesi, Muhasebe ve Evrak Kalemi kabul edilmiş, taşra örgütünde ise sağlık müdürlükleri, hükümet, belediye ve karantina tabiplikleri ile küçük sıhhiye memurlukları aynen korunmuştur. Teftiş kadrosu 3 müfettiş olarak belirlenirken Sıhhiye Meclisi kaldırılmıştır. Daül Kelp (Kuduz Tedavi Kurumu), Telkihhane (Aşıhane) ve Bakteriyolojihane kurulması kararlaştırılmıştır. Bunların yanı sıra Doktor Adnan Bey'in 27 Şubat 1921 tarihinde vekâletin bütçesine dair görüşmelerin yapıldığı meclis oturumunda yapmış olduğu konuşmadan; vekâlete bağlı olarak çalışan doktor sayısının 180 olduğu, ihtiyaç olan doktor sayısının ise 290 olduğu anlaşılmaktadır. Vekâletin ilk bütçesi 613.141 lira olarak kabul edilmiştir.

1921 yılı Temmuz ayında Yunan birliklerinin henüz kurulma aşamasını tamamlayamamış, saldırı gücü olmayan Türk ordusuna üstün gelmeleri sonucunda Türk ordusu Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum TBMM'de büyük tedirginliğe yol açmış ve vekâletlerin bir kısmının Ankara'dan Kayseri'ye taşınmaları emredilmiştir. Bunun üzerine Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti de önce Kırşehir'e ardından Kayseri'ye nakledilmiştir. Ancak Sakarya zaferi sonrasında tekrar Ankara'ya dönülmüştür.[2217]

2216 Nuran Yıldırım, Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 2006, Cilt 7 Sayı 2, s. 69-71

2217 Gürkan Tekin, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'nden Sağlık Bakanlığına (1920-2000) Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk Inkılap tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011

Doktor Refik (Saydam) Bey'in ilk Bakanlığı döneminde ilk baskısı 1922 yılında Doktor Rıza Nur Bey döneminde basılmış olan ve 1932 yılına kadar toplam 18 adet Türkiye'nin "Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası" isimli eserler basılmıştır. Basılan bu kitaplarda vilayetler ile ilgili çok ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. O zamanki Vekâlet-i Muavenet-i İçtimaiyat müdürü Doktor Muhiddin Celal Bey tarafından vekâlete teklif olunarak sıhhiye müdürlerinden bu konuda kitap hazırlamaları istenmiştir.

Türkiye'nin o yıllardaki idari bölümlenmesine göre Ankara, Bayezid, Çatalca, Gazi Ayıntab, Gelibolu, Hamidabad (Isparta), Kastamonu, Kayseri, Kengırı, Kırkkilise (Kırklareli), Kırşehir, Konya, Muğla (Menteşe), Niğde, Sıvas, Sinob, Urfa ve Zonguldak vilayet ya da sancakları ile ilgili olan nüshalar yayımlanmış, Erzurum ile ilgili kitap yayınlanamamıştır. Son basılan Sivas kitabı 1932 yılında basılmış ve dizinin yayımı bu kitapla son bulmuştur. Bu kitaplar şu sancaklarda yazılmıştır:: Dr. Mehmet Hayri (1922) Niğde Sancağı, Dr. Hasan Tahsin: Sivas (1932), Dr. Muslihiddin Safved Öney: Ankara vilayeti (1925), Dr. Ahmed Hamdi: Kırkkilise (Kırklareli) Vilayeti (1925), Dr. Nazmi Selcen: Konya Vilayeti (1922), Dr. Hamdi Kasım Özkan: Gazi Ayıntap (1926), Dr. Şefik Arif: Urfa Vilayeti (1925), Dr. İbrahim Ethem: Bayezıd vilayeti (1925), Dr. Besim Zühdü: Hamidabad Sancağı (Isparta) (1922), Dr. Fahri Cemal: Gelibolu Vilayeti (1925), Dr. Hıfzı Nuri: Kayseri Sancağı (1922), Dr. İsmail Hakkı Kafesçioğlu: Kırşehir vilayeti (1925), Dr. Mehmet Ali Kayacan: Çatalca Vilayeti (1925), Dr. Kemal: Kastamonu Vilayeti (1922), Dr. Mehmet Sait: Sinop Sancağı (1922), Dr. Raif: Kengırı (Çankırı) Vilayeti (1926), Dr. Sapancalı Hasan Hüseyin: Karaman vilayetini yazdı (1922).[2218] Zonguldak Sancağı Sıhhi Coğrafyası kitabı ise Dr. Abdullah Cemal tarafından 1922 yılında, Muğla (Menteşe) Sancağı kitabı ise 1922 yılında Dr. Esat Bey tarafından yazıldı.

Dr. İsmail Hakkı Kafesçioğlu'nun (1886-?) biyografisinde Kırşehir ve Sivas'ta bulunduğu zamanlarda her iki şehrin Sıhhi Coğrafyasını yazdığı belirtilmiştir.[2219] Dr. İsmail Hakkı Kafesçioğlu Çorum'da doğmuştur. 1912 yılında Tıbbiye'den mezun olmuştur. 1913 de Karaağaç Hükümet tabipliği, 1914 de Keskin Belediye tabipliği yapmış Cihan harbinde şark cephesinde bulunmuştur. 1920 de Kayseri Memleket Hastanesi Baştabipliği, 3 yıl sonra Kırşehir Sağlık Müdürü olmuş, bir yıl sonra Sivas Sağlık Müdürü, 1928 de Kayseri Belediye tabipliği, 1933'te tekrar Sivas Sağlık Müdürü olmuştur. 1942 de Çorum Sağlık Müdürü olmuştur.

Dr. Mehmet Ali Kayacan (1883-?) 1906 mezunudur. 1924'de vilayet halinde idare edilen Çatalca Sağlık Müdürlüğüne atanmıştır. Burada 2 yıl çalışmıştır. Sonra Akhisar'da çalıştı. Milli Mücadele zamanında Emirgan Mevki tabibi olmuş, gizli vatani işlerde çalışmış olduğundan Anadolu'ya gönderilmemişti.[2220]

Dr. Şükrü Reşit Talimcioğlu (1895-?) biyografisinde ise Kars Sıhhi ve Coğrafyasını yazdığı ifade edilmiştir. 1931 de Kars Sıhhiye müdürlüğü yapmış 1936 da Ordu, 1938'de

2218 Orhan Gümüşcü, Sağlık Coğrafyası Bakımından 1920'lerin Türkiye'sinde Halk Sağlığı ve Sorunları, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı Cilt 3, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2005, s. 1491-1502

2219 Fethi Erden, a.g.e., s. 129

2220 Fethi Erden, s. 135

Kütahya sağlık müdürlüğü yapmıştır.[2221]

Dr. Hamdi Kasım Özkan (1891-1939) Halfeti kasabasında doğmuştur. Babasının adı Kasım'dır. İlk ve orta tahsilini Halfeti Rüştiyesinde, Lise tahsilini de Halep İdadisinde tamamladıktan sonra, 1913 senesinde Tıp Fakültesinden diploma almıştır. Mektepten çıktıktan sonra, Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde Hükümet Doktorluklarında bulunduktan sonra, 1921'de Urfa Sıhhat Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Üç sene Urfa'da çalıştıktan sonra, 1924'te Gaziantep, 1929'da Sinop, 1930'da Tekirdağ Sıhhat Müdürlüğü vazifelerini ifa etmiş, 1935'te İstanbul Kültür Direktörlüğü Sağlık Enspektörü olmuştur. Dr. Hamdi Özkan dört sene kadar Kültür Direktörlüğünde çalıştığı bir sırada, 48 yaşında iken hayata ebediyen gözlerini kapamıştır.[2222] Gazi Ayıntab Vilayeti ve Türkiye'nin Sıhhi-İçtimai Coğrafyası (1926) adlı çalışması vardır.(Dr. Şeref Etker'in katkısıdır).[2223] Beyaz şeritli İstiklâl Madalyası sahibidir.

Dr. Hıfzı Nuri Bey Kayseri Sıhhi Coğrafyasını 1922'de yazdıktan sonra 1923'de Kastamonu Sıhhat Müdürü ve Hilâl-i Ahmer Müdürü olarak çalışmaktaydı.

1927 yılında Ankara Numune Hastanesi Göz uzmanı olarak çalışan Dr. Vefik Hüsnü Bulat ise Trahomla mücadele açısından çok önemli olan "Türkiye Trahom Coğrafyası" isimli bir rapor hazırlayarak 1927'de yapılan 2. Milli Tıp Kongresi'nde sunmuştur. Dr. Vefik Hüsnü Bulat 1925-1926 yıllarında Ankara Cebeci Askeri Hastanesinde tabip yüzbaşı göz uzmanı olarak çalışmaktaydı.[2224]

Milletvekili Dr. Mustafa Şevket'in Atatürk'ün emriyle gizlice Rodos'a gitmesi

Mustafa Kemal Paşa Şam ve Bingazi'den arkadaşı Dr. Mustafa Şevket'e (Bengisu) bir telgraf göndererek İzmir milletvekili olmasını istemişti. Alaşehir Cephesi'nde Yunanlıların başlattığı yeni bir saldırıdan dolayı yaralı ve ölü sayısı artmış, bu nedenle telgraf haberini 10 gün sonra alabilmişti. İzmir'de yeni doğan kızını göremeden Ankara'ya giden Dr. Mustafa Şevket henüz meclis çalışmalarına alışamamışken bir öğle vakti gelen meclis hademesi kendisini Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın odasında beklediğini söyledi. Mustafa Kemal ve Dr. Mustafa Şevket odada gizlice görüştüler. Mustafa Kemal Paşa İtalyanların bize gizlice silah satmayı kabul ettiklerini söylüyordu. Dr. Mustafa Şevket, Bingazi'deyken İtalyancayı da öğrenmişti. Gizli bir görevle Rodos'a gidecek, orada silah alımını organize edecek ve gerekli bilgileri Ankara'ya bildirecekti. Mustafa Kemal, doktora bu konuda güvendiğini ve başarabileceğini belirtti. Dr. Mustafa Şevket hemen istifa dilekçesini yazdı ve Reis Paşa'ya verdi.

"Uygun göreceğiniz zaman muameleye koyarsınız efendim," dedi.

2221 Fethi Erden, s. 214

2222 Fethi Erden, s. 303

2223 Şeref Etker Gazi Ayıntab Vilayeti ve Türkiye'nin Sıhhi-İçtimai Coğrafyası Dr. Hamdi Kasım Identifying the author of Gazi Ayintab (1926): a survey on medical geography in the southeastern province Yeni Tıp tarihi Araştırmaları Sayı 4 1998;4:244-6

2224 Gürkan Sert, İkinci Milli Tıp Kongresinde (1927) Dr. Vefik Hüsnü Bulat'ın Sunduğu "Türkiye Trahom Coğrafyası" isimli Bildirinin Türkiye Tıp tarihi Açısından Değerlendirilmesi, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı Cilt 3, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2005, s. 1517-1521

İstifanın hemen açıklanması doğru olmazdı. Bu nedenle gizlice Ankara'dan ayrıldı. İzmir'deki ailesinin yanına geldi. Eşini ve iki çocuğunu alıp Rodos Adası'na doğru yola çıktı. 8 Ağustos 1921'de istifası yürürlüğe konmuştu. Rodos Adası'na geldiklerinde önceden adresini öğrendiği bir Türk'ün oteline yerleştiler. Oteli, Arif Bey isminde bir Türk işletiyordu. Kendini ona Rodos'a yerleşmek isteyen bir Türk ailesi olarak tanıttı. Zamanla Arif (Akat) Bey'in güvenilebilir bir kişi olduğunu anladı ve ilişkilerini sürdürdü. Bu sırada Yunan işgali nedeniyle Rodos'a gelen Türklerin sayısı artmıştı. Dr. Mustafa Şevket kiralık bir ev bularak yerleşti. Bu sırada Ankara'ya şifreyle gizli bilgiler gönderiyor ve cevaplar kendisine Marmaris yoluyla ulaşıyordu. Bu konuda elimizde yeterli belge yoktur. Ancak bulabildiğim bir belgede Dr. Mustafa Şevket'in 21 Haziran 1921'de gönderdiği gizli bir şifreye Mustafa Kemal'in cevabı görülmektedir:[2225]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Ankara

Kalemi Mahsus Müdüriyeti 27.6.337(1921)

Adet 2/469

Şifre

Marmaris yoluyla Rodos'ta İzmir Mebusu Dr. Mustafa Şevket Beyefendi'ye,

C. 20/21.6.1921 Şifreye:

Sadi Bey'le refakatindeki zatın buraya gelmelerine lüzum yoktur, efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal

Dr. Mustafa Şevket İtalyanlarla iletişim kurduktan sonra yüklü miktarda silah ve cephane bulmuştu. Ancak elindeki para bitmiş, silahları Anadolu'ya götürecek gemi parası kalmamıştı. Geminin parası için eşinin pırlanta gerdanlığını satmış, para yine yetmediği için Arif Bey'den de para istemişti. Dr. Mustafa Şevket (Bengisu) Arif Bey'in yardımıyla bir İtalyan gemisi kiraladı ve silahları gece yarısından sonra gemiye yükletip bizzat kendisi Anadolu'ya götürerek Rodos'a geri döndü. 9 Eylül 1922'de Türk Ordusu İzmir'i kurtarınca Rodos'taki Türkler Arif Bey'in otelinde toplanarak zaferi kutladılar. Daha sonra Dr. Mustafa Şevket ve Arif Akat Bey birlikte İzmir'e gittiler.[2226]

Eski Denizli Milletvekili Fahri Akçakoca istihbarat subayı olarak gizli görevle Rodos'a geldiğinde Dr. Mustafa Şevket ile karşılaştığını anılarında anlatır. Ancak Fahri Akçakoca anılarında Dr. Mustafa Şevket'in gayrı-resmi olarak Büyük Millet Meclisini temsil etmek üzere Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilmiş olduğunu Hariciye Vekâleti onun bu vazifesini kabul etmeyerek Anadolu'ya gelmesini tebliğ ettiğini, yerine de Cami (Baykut) Bey'i gönderdiğini anlatmaktadır. Dr. Mustafa Şevket, bu emre itaat etmemiş ; "Ben Mustafa Kemal'den emir alarak buraya geldim. Hariciye Vekâleti bana emir veremez. Mustafa Kemal'den bir emir almadıkça dönmem "diye cevap verdiğini ona anlatmıştır. Kısacası Rodos adasında ayrı ayrı iki mümessilimiz bulunuyordu. Bu sırada Rodos adasında Moralızade Halit Bey de bulunmaktaydı. Dr. Mustafa Şevket, Fahri Akçakoca'nın

2225 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 11, s 214

2226 Kaya Bengisu, Koca Doktor Mustafa Bengisu, BAB Yayınları, 1993, İzmir, s. 34-37

pasaport çıkarmasına ve İzmir'e gitmesine yardımcı olmuştu.[2227]

İzmir'de Arif Akat Bey'e iş bulmak gerekiyordu. Dr. Mustafa Şevket, İzmir'e gelişinin üçüncü günü Mustafa Kemal Paşa'nın bazı arkadaşlarıyla birlikte İzmir'e geldiğini ve nerede konaklayacağını öğrendi. Mustafa Kemal ve arkadaşları Köprü semtinde bulunan Sait Paşa köşkündeydiler. Doktor Mustafa Şevket, hem Mustafa Kemal Paşa'yı görüp onu kutlamak, hem de fırsat bulabilirse, Arif Bey'in fedakârlıklarından bahsedip, şimdilik İzmir'de bir iş kurmasını sağlamak istiyordu.

Sait Paşa Köşkü'ne ulaştığında, Mustafa Kemal'le iki dost olarak kucaklaşmaları, etrafındaki kumandanları hayrete düşürmüştü. Paşa, doktoru, kurtuluş düşüncesinin başından beri bu fikrin ve mücadelenin ısrarlı mücahitlerinden ve ideal arkadaşı olarak tanıtmıştı.

İnönü Savaşları'nın muzaffer kumandanı Miralay İsmet Bey'le Doktor Mustafa Şevket ilk kez burada tanışmışlar ve birbirlerine ilk görüşmede ısınmışlardı.

Köşkün bahçesinde oturdular, kahvelerini içerken, Paşa, doktora, başlattığı milli mücadeleyi ve bugüne kadar vardığı sonuçları özetlemişti.[2228] Birinci dönem İzmir mebusu Dr. Mustafa Şevket Bengisu'ya yeşil şeritli İstiklâl Madalyası verilmişti.

Dr. Nihat Reşat (Belger)'in yurtdışından Milli Mücadele'ye destek vermesi

Nihat Reşat Belger (1881-1961) Tıbbiye'yi bitirdikten iki yıl sonra Dr. Ömer Şevki Bey'le birlikte Hindistan'a gönderilerek bulaşıcı hastalıklar ve özellikle veba ve kolera konusunda eğitim ve inceleme yaptı. Döndüğünde İstanbul'da kalmasına izin verilmemiş ve Beyrut Hastanesi'ne tayin edilmişti. Beyrut'a gider gitmez tutuklanmış; ancak Beyrut'taki Askeri Hastane'den kaçmıştı. Tutuklanmasının nedeniyse Veliaht Reşat taraftarı olarak bilinmesi ve İttihatçı oluşuydu. Dr. Nihat Reşat, Beyrut'tan Kıbrıs'a, oradan da Mısır'a kaçtı. Mısır'da Ahmet Celalettin Paşa'yla buluşan Dr. Nihat Reşat onunla birlikte Paris'e gidip on yıl tıp eğitimi gördü.[2229] Nihat Reşat, Paris'te ünlü Profesör Vidal ve Labbe'nin yanında eğitim aldı ve 1908'de Türkiye'ye döndü. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle anlaşmazlığa düştü. Nihad Reşat, Prens Sabahatin'in adamıydı. O sırada İstanbul Muhafız Kumandanı olan Cemal Paşa, Nihad Reşat'ı İttihat ve Terakki ileri gelenlerine suikast yapacağı şüphesiyle izlemeye aldırdı. Tam yakalanacağı sırada Talat Paşa'nın göz yummasıyla Prens Sabahattin ve Nihat Reşat İstanbul'dan kaçtılar. Cemal Paşa hatıralarında 31 Mart olayının perde arkasında Prens Sabahattin'in olduğunu iddia eder.[2230] Dr. Nihat Reşat 1913'te tekrar Paris'e gitti. Çanakkale Savaşı sırasında Fransa hükümetince kendisine ücreti mukabilinde Türk tarafına uçaklardan atılan propaganda broşürlerini Türkçe'ye çevirme işi verildiği ve bunu yaptığı da iddia edilmişti.[2231, 2232]

2227 İstiklal Savaşı'nın Bir Numaralı Casusu Fahri Akçakoca, Yarın Yayınları, İstanbul 2011, s. 349

2228 Kaya Bengisu, a.g.e. s .38, 39

2229 Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, 2000, s. 228

2230 Cemal Paşa, Hatırat, DBY Yayınları, 2. Baskı, 2012, s. 63-65

2231 Murat Bardakçı, İttihatçı'nın Sandığı, İş Bankası yayını,İstanbul, 2014, s. 170

2232 Şeref Fikret, Türk Hekimleri Biyografisi Veli Behçet Kurtoğlu Notları, Kebikeç, 12, 2001, s. 289

1919 yılına kadar tıp araştırmalarıyla ilgilenen Dr. Nihat Reşat, bu tarihten sonra Türklerin ulusal haklarını savunan "Echo de l'Orient" adlı dergiyi Paris'te yayınladı. Osmanlı azınlıklarının Avrupa'daki kindar propagandalarını çürütmek amacıyla bazı arkadaşlarıyla birlikte birçok broşür yazıp dağıtmıştı. İlginçtir, aynı Dr. Nihat Reşat 1920 yılında Paris İslami Enformasyon Bürosu'nun fahri sekreterliğinmi de yapıyordu. Bu komitede Şerif paşa başkan, Londra'da yaşayan Mirza Haşim İsfahani muhasip, İsmail Derviş ise üyeydi. Büronun kuruluş maksadı ise Hilafetin, Osmanlı hanedanının ve İslamiyet'in lehinde propaganda yapmaktı.[2233]

İzmir işgal edildiğinde Yunanlıların yaptıkları zulüm duyulunca olayın incelenmesi için Amerikan hükümeti adına General Bristol, İngiltere adına General Harrington, Fransa adına General Charpy ve İtalya adına da General Monbelli İzmir'e gelerek durumu incelemişlerdi. Bu generallerin hazırladıkları raporda İzmir havalisinde Türklerin çoğunluk olarak yaşadığı ve Yunanlıların yaptıkları zulümler yer almış ve raporu hükümetlerine bildirmişlerdi. Bu rapor, o zamanlar çok gizli tutuluyor ve Türklerin öğrenmesi istenmiyordu. Dr. Nihat Reşat bu raporun kopyasını bir Fransız dostundan elde etmiş ve Hilâl-i Ahmer'de çalışan Dr. Adnan Adıvar aracılığıyla İstanbul Hükümeti'ne göndermişti. Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'yla Harbiye Müsteşarı İsmet (İnönü) Bey bu başarıdan memnun kalmış ve raporun bir kopyasını Ankara'ya göndermişlerdi.

Bu olaydan sonra Dr. Nihat Reşat'ın Paris'e giderek Ankara namına yayında bulunması ve propaganda yapması istenmişti. Dr. Nihat Reşat Belger'in himaye ve alakası ile Paris'te Türk İstihbarat Bürosu kurulmuş ve müdürlüğünü Münir Hayri Egeli yapmıştır.[2234] Dr. Nihat Reşat'ın Paris'teki çalışmalarına orada bulunan Hint Hilafet komitesi de yardımcı olunca Fransa'da Anadolu hareketi için kuvvetli bir destek oluşmuştu.[2235]

Londra Konferansı'na hem İstanbul Hükümeti hem de TBMM Hükümeti delegeleri katılmıştı. Ankara Hükümeti'nden oluşan ekipte Dışişleri Bakanı Bekir Sami, Hüsrev Gerede, Zekai Bey, Yunus Nadi, Roma'daki temsilci Cami (Baykut) Bey, Mahmut Esat (Bozkurt) ve gazeteci Ruşen Eşref vardı. Heyet Antalya'dan Roma'ya, oradan da Paris'e geçti. Paris'te bu heyete Dr. Nihat Reşat katıldı ve 22 Şubat 1921'de Londra'da oldular. Londra Konferansı'nda ilk sözü alan İstanbul Hükümeti adına gelen 80 yaşındaki Sadrazam Tevfik Paşa olmuş ve üzüntü içinde "Asıl sözün Anadolu heyetine verilmesini teklif ve rica ederim," demişti. Daha sonra Anadolu Hükümeti adına söz alan Dr. Nihat Reşat Bey, Türk tezini Fransızca olarak dinleyenleri hayran bırakacak bir şekilde açıklar. Bu konuşmadan dolayı hitabetiyle ün salmış olan Fransız Başbakanı Briand, Nihat Reşat Bey'i tebrik eder.[2236]

Hüsrev Gerede anılarında Dr. Nihat Reşat için şunları söyler:

"Paris'te heyetimize danışman olarak Doktor Nihat Reşat katıldı. Doktor Nihat Reşat Prens Sabahattin yanlılarından, Avrupa'ya kaçmış, Paris'te ikinci kez Tıbbiye'yi bitirmiş, Bi-

2233 Murat Bardakçı, İttihatçının Sandığı, İş bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 183

2234 Eski Bir Atatürkçü (Münir Hayri Egeli, Atatürk'den Bilinmeyen Hatıralar, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapcılık, İstanbul-Ankara, 1959, s. 7

2235 Ahmet Bedevi Kuran, a.g.e. s. 449, 450

2236 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, 2. Cilt, Kastaş Yayınları, 9. Baskı, 2000, İstanbul s.81

rinci Dünya Savaşı'nda Fransız hastanelerinde çalıştırılmış iyi bir hekim, ateşli bir politikacı olup, ateşkes döneminde ulusal savaş uğrunda konferanslar vererek davamıza hizmet etmiş bir yurtseverdir. Kusursuz Fransızca bildiği gibi çok güzel İngilizcesi de var. Pek sempatik ve kibar olan bu kişiyle iyi arkadaşlık ettik." [2237]

Dr. Nihat Reşat, Ankara Hükümeti'nin önce Paris, sonra Londra temsilciliğini yaptı. Londra ve Lozan konferanslarında Türk heyetine danışmanlık yaptı ve daha sonra yaşamını Paris'le Türkiye arasında gidip gelerek geçirdi. Atatürk onu Yalova Kaplıcalarının başına geçirdi. Reşat Belger, daha sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbi Hidro-Klimatoloji kürsüsünün başına geçti. Atatürk'ün siroz hastalığını ilk teşhis eden Dr. Nihat Reşat Belger olmuştur.[2238] Nihat Reşat Belger 1950 yılında, Demokrat Parti zamanında Sağlık Bakanı olarak hizmet vermiştir. Prof. Dr. Nihad Reşad'a, "Belger" soyadını Dr. Adnan Adıvar bulmuştu.[2239]

Tıbbiyeli öğrencilerin TBMM'ye başarı telgrafı göndermesi

13 Ağustos 1922 Pazar günü İstanbul Darülfünun Birliği ve Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti Reisi Hamit imzasıyla Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya başarılar dileyen bir telgraf çekilmiş ve bu telgraf TBMM'nin 21 Ağustos 1922 Pazartesi günü yapılan oturumunda okunmuştur.[2240, 2241]

Tıbbiye talebesi Ahmet Hamit (Selgil) Bey Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta şunları dile getirmiştir:

"Muhterem Halâskâr Kumandanımız;

İstanbul Darülfünun gençliğinin nazımı bulunan Tıbbiye Gençliği, hulûl eden iyd i dinî dolayısıyla vatanın halâsı ve milletin necatı uğrunda istihkârı hayat eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne başta heyet-i umumiyemizin perestişkârı bulunan büyük kalpli kumandan olduğu halde arzı tebrikât ile anavatanı hür yaşatmak için hudut boylarında yıkılmış kulübesi ve sönmüş ocağı önünde ilahî bir imanla düşmandan varlığımızı müdafaa eden din kardeşlerine kuvvet ve Allah'tan mazhariyet diler.

Haydarpaşa Tıp Fakültesi

Talebe Heyeti Umumiyesi Namına

Darülfünun Birliği ve Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti Reisi Hamit."

Tıbbiyelilerin Darülfünun Grevi'ndeki rolü

Milli Mücadele'ye ve milliyetçiliğe karşı olan beş müderris ve muallimin Darülfünun'dan çıkartılması için öğrenciler tarafından başlatılan ve Nisan-Ağustos 1922 aylarında dört buçuk ay süren boykota Darülfünun Grevi denir.[2242] Bu olay Türk Üniversite tarihinde ilk büyük öğrenci grevidir. Tıbbiyeliler, milli mücadele aleyhinde konuşma

2237 Hüsrev Gerede'nin Anıları, Literatür Yayınları, 1999, 2. Baskı, s. 215

2238 Andrew Mango, Atatürk, Remzi Kitabevi, ikinci baskı, 2004, İstanbul, s.630

2239 Nuran Yıldırım, Hekim kimliği ile Abdülhak Adnan AdıvarOsmanlı Bilimi Araştırmaları VII/2 (2006) s. 70

2240 Hikmet Özdemir, Ulusun Direnişinde Üniversitenin Rolü, Kocaeli Üniversitesi Yayını, 2003, Kocaeli, s. 101

2241 Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar 1, Temel Yayınları, 2002, İstanbul, s.55

2242 Emre Dölen, Türiye Üniversite Tarihi, Cilt 1, s 575

yapan Edebiyat Fakültesi müderrisleri Ali Kemal, Dr. Rıza Tevfik Bölükbaşı, Hüseyin Daniş Pedram, Varujan Barsamiyan ve Dr. Cenap Şahabettin'in (1870-1934) üniversiteden atılmaları için 30 Mart 1922 tarihinde başlatılan üniversite boykotu ve öğrenci hareketlerinin önderi olmuşlardı.

Bu hocalardan Rıza Tevfik, 29 Mart 1922'de Zeynep Hanım Konağı'ndaki Darülfünun Konferans Salonunda verdiği *"Fuzuli'nin Mülahazat- Felsefiyesi"* isimli konferansta Fuzuli'nin şiirlerini okuduktan sonra şairin hayatını ve eserlerini anlatır. Onun sadece Türkçe değil Farsça ve Arapça şiirler yazdığını ve onların da Türkçe kadar kuvvetli olduğunu ileri sürer. Ve üç dilde bu kadar bilgili ve kabiliyetli bir adamın Türklüğünden şüpheli olduğunu ve olsa olsa ari bir kavimden olduğunu ileri sürer. Bu sırada ön sırada oturan Süleyman Nazif Bey ayağa kalkarak Fuzuli'nin Türk olduğunu söylemesi üzerine Rıza Tevfik Bey kızarak *"Türk olsa ne çıkar? Siz Türkler bir tek Fuzuli'yi aranıza almakla ne kazanırsınız? Türk'ün asırlar boyu bileğinde salladığı kılıcından başka övünülecek nesi var? Siz Türkler bugün hâlâ İstanbul'da oturabiliyorsanız bunu büyük devletlerin İslam âlemine karşı duyduğu saygıya borçlusunuz,"* demişti. Bunun üzerine öğrenciler *"Sus namussuz, milliyetsiz herif!"* diye bağırmaya başlamış, olaylar çıkmıştı.[2243]

Edebiyat Fakültesi öğrencileri ertesi günü 30 Mart 1922'de toplanmışlar ve bir karar alarak beş müderrisin Darülfünundan çıkartılması, aksi halde derslere devam etmeyecekleri kararını alarak Fakülte Reisi İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na bildirmişlerdir.

Rıza Tevfik, 2 Nisan 1922 tarihinde bir gazetede çıkan mülakatında ise *"Ben Fuzuli İranlıdır, Türk değildir, demedim. İranlı ruha sahiptir"* dedim şeklinde konuşmuştu.

Bursa İşgal edildiğinde o cephede bulunan Venizolos'un oğlu Teğmen Venizolos kılıcını Bursa'da Sultan Osman'ın sandukasına dayayarak *"Kalk Osman kalk, kurduğun imparatorluk nasıl yıkılıyor, gör"* diyerek bir resim çektirmişti. Bu resim İstanbul'un Rum gazetelerinde yayınlandı. Tasvir-i Efkar da bilhassa milleti tahrik için bu fotoğrafı iktibas ederek yayınladı. İstanbul'da büyük elem ve heyecan yaratan bu manzara ortaya çıktığı gün derse giren Cenap Şahabettin'e talebesi *"Hocam, bugün çok müteessiriz, ders yapmasanız"* demişler ve ondan *"Niçin müteessir oluyorsunuz efendiler, memnun olmalısınız. Çünkü Yunanlılar bizim menfaatimize çalışıyor. Memleketi şakilerden tatkire (kurtarmaya) uğraşıyor"* demişti.[2244]

Rıza Tevfik, Sevr anlaşmasını imzalamak için Fransa'ya giderken çoğunluğu azınlıklardan ve yabancılardan olan Robert Koleji öğrencileri imza için bir kalem hediye etmişler, O da sanki yapılan anlaşma çok iyiymiş gibi övünerek Robert Koleji'ne bu kalemi armağan etmişti.[2245] Bu kalem olayı nedeniyle üniversite talebeleri, Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek'e (eski bir Tıbbiyelidir) barış görüşmelerine katılmak için Avrupa'ya giderken İstanbul'da kaldığı birkaç gün içinde altın bir kalem hediye etmişti. Dr. Tevfik Bölükbaşı, yıllar sonra yazdığı "Biraz da Ben Konuşayım" isimli eserinde kalem olayının bir hayal ürünü olduğunu, böyle bir kalem hediye etmediğini açıklamıştır.

2243 Kazım İsmail Gürkan, Darülfünun Grevi, Harman Yayınları, 1971, İstanbul, s. 16

2244 Kazım İsmail Gürkan, Darülfünun Grevi Milli Mücadele Günlerinde İstanbul Üniversitesi Talebesinin Galeyanı, Tıp Tarihi Araştırmaları Sayı 8, 1999, s. 27

2245 Kazım İsmail Gürkan, a.g.e. 34

Grev bu defa Tıbbiye'ye yayılmaya başladı. Edebiyat Fakültesi öğrencileri 10 Nisan 1922'de Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nin ikinci katındaki Marmara'ya bakan konferans salonunda Tıbbiyeli öğrencilerle toplandılar. Edebiyat Fakültesi öğrencilerden Osman (Horasanlı), Reşat Şemsettin (Sirer), Sedat, Halil Vedat (Fıratlı), Necmettin Halil (Onan) konuşma yaparak tıbbiyenin de greve katılmasını istedi. Heyecanlı nutuklardan sonra Tıbbiye de oybirliğiyle greve katılma kararı aldı. Bu karar Fakülte Reisi (Dekan) Ziya Nuri Paşa'ya Tıbbiyeli Ruhi Refik (Soyer) tarafından yazılı olarak bildirildi. Tıbbiyenin grev kararı basına yansıyınca Ali Kemal, gazetesindeki sütunundan *"Ateş, karşı yakanın baldırı çıplaklarına da sirayet etti,"* ifadeleriyle Tıbbiyelilere saldırdı.[2246]

Tıbbiye talebesi Hamit Necdet (Sezgil) Bey başkanlığında Tıbbiyeli Necdet, Tıbbiyeli Hüseyin ve Edebiyat Fakültesi öğrencileri Osman (Horasanlı) ve Halil Vedat'tan oluşan bir öğrenci grubu Darülfünun Emini (Rektörü) Dr. Besim Ömer (Akalın) Paşa'nın evine giderler ve bu profesörler okuldan atılıncaya kadar Darülfünun'un açılmamasını isterler. Dr. Besim Ömer Paşa Milli Mücadele'den yana olduğunu ve sükûnetli olmalarını tavsiye eder. Bir ara öğrenci heyetine sert çıkış yapan Dr. Besim Ömer Paşa *"İngilizler bütün bunları takip ediyor, sizin için tehlikeli olabilir,"* deyince Öğrenci Başkanı Tıbbiyeli Hamit Necdet (Sezgil) *"Hocam, bizi tehdit mi ediyorsunuz, sizin burada Harrington'unuz varsa, bizim de orada Mustafa Kemal'imiz var!"* diye bağırır. Bu söz üzerine Besim Ömer Paşa birden teessüre kapılmış ve güçlükle *"Benim ne olduğumu tulab-ı tıp bilir"* diyebilmişti.

19 Nisan 1922'de Ankara'dan Atatürk'ün yakın arkadaşları olan Kozan Milletvekili Dr. Fikret (Onuralp), İzmir mebusu Mahmut Esat Bozkurt, Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü ve İstanbul mebusu Numan Usta imzalı bir telgraf İstanbul'un Ankara yanlısı gazetelerinde yayınlandı. Bu telgrafta mebuslar şöyle sesleniyorlardı:

"İstanbul Darülfünunu Talebesi Arkadaşlarımıza,

...tedris (eğitim) için tahsis edilen rahleleri (kürsüleri) suiistimal etmiş olanlara karşı gösterdiğiniz şahamet ve metaneti iftiharla öğrendik, var olunuz. Vatan ve millet sizden hoşnut ve sizinle mübahi olursa yeri vardır. Hürmetlerimizin kabulünü rica ederiz." [2247]

Mayıs ayında tıbbiyenin önderliğinde üniversite öğrencileri bir miting düzenlemiş ve bu mitinge 4000 kişi katılmıştı. Tıbbiyeli Sırrı Bey mitingde yaptığı konuşmada bağımsızlık için sonuna kadar savaşacaklarını ilan etmişti. Bu boykot ve mitingler 4 ay 20 gün sürmüş ve sonuçta Yunan işgalini öven, Kuva-yı Milliye'yi suçlayan ve öğrenciler tarafından "Bağımsızlık, Kutsallık ve Milliyet Duygularına Yabancı" olarak nitelenen hocalar 29 Temmuz 1922'de üniversiteden atılmıştır.[2248, 2249]

Üniversite öğrencilerinin boykot haberlerini Rıza Tevfik kuru gürültü, hezeyan, maskaralık ve şamata olarak değerlendirmiş, işe Tıbbiyelilerin katıldığını öğrenince *"Haaa! Şimdi iş değişti. Bunlar muvaffak olur,"* demekten kendini alamamıştı. Çünkü kendisi de meşrutiyet döneminde Tıbbiyeli hürriyet öncülerindendi.

2246 Kazım İsmail Gürkan, a.g.e. s. 42, 43
2247 Kazım İsmail Gürkan, a.g.e. s.60
2248 Mahmut Goloğlu, Cumhuriyet'e Doğru, a.g.e. s. 414-420
2249 Nadire Berker, Selim Yalçın, Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyeli'nin öyküsü Osman Cevdet Çubukçu, Koç Vakfı Yayını, 2003, İstanbul, s 93

Rıza Tevfik bir gün dersten çıktıktan sonra Nuruosmaniye'deki bir kebapçıda etrafındaki öğrencilerle güzel güzel konuşurken, öğrencilerden birinin "Hocam, Anadolu milli hareketine aleyhtarlık sizi antipatik yapıyor, şunları frenleseniz!" şeklindeki ricasına karşılık olarak utanmadan limandaki düşman zırhlılarını göstererek "Bunlar buradayken bana bir bok yapamazsınız," diyordu.[2250]

Darülfünun öğrencileri 12 Nisan 1338'de (1922) "Darülfünun ve Mekatibi Aliye Cemiyeti"ni (Üniversite ve Yüksek Okullar Cemiyeti) kurdu ve bu cemiyetin reisi Tıbbiyeli Hamit Necdet oldu. Aynı tarihte Maarif Nezareti de resmi tatil ilan etti.

Dört fakültenin (Edebiyat, Tıp, Hukuk ve Fen) fakülte temsilcilerinden oluşan bir Grev heyeti de kuruldu. Bu heyette tıbbiyeyi Hüseyin İbrahim (Solar, Beyoğlu Hastanesi Baştabibi) temsil etti. Haydarpaşa'daki Tıbbiye binasının tavan arasında bu sırada İstanbul'da yeri olmayan sivil talebeler kalmaya başladı ve burasını öğrenciler "Hangar Palas" adını taktılar. Bir Cuma günü burada askeri ve sivil Tıbbiyelli öğrenciler grevin nasıl yürüyeceği konusunda toplantı yaptılar. Bu sırada bazı azınlık öğrencileri ve Hürriyet ve İtilaf Partililerin çocukları derslere girmek için uğraşıyorlardı. Bu toplantıya askeri tıbbiyeli Ahmet Hamit (Selgil), Ömer Vasfi, Yusuf Balkan, Hayri Kaleli, Necati, İsmet Uluğ (İlerde Fenerbahçe Başkanı) ve başkaları katıldı.[2251] 20 Mayıs'ta bu nedenle öğrenciler arasında kavga çıktı. Anatomi hocası Dr. İsmail Hakkı Bey bu sırada Milli Mücadeleye destek veriyor ve Üsküdar'da Ankara bağlantılı gizli bir örgütte çalışıyordu. Kazım İsmail (Gürkan) ve Tarık (Temel, röntgen uzmanı), Dr. İsmail Hakkı Hoca'ya derse girmemesi için rica etmişler, o da girmemişti. Dr. İsmail Hakkı Bey Şam Tıbbiyesi 1918 de kapanınca Haydarpaşa Tıp Fakültesine gelmişti. Muallim Dr. İsmail Hakkı Bey 1926 yılında ansızın vefat etti.[2252] Tıbbiyede grev kırıcıları engellikten sonra Hukuk Fakültesinde büyük bir kavga çıkmıştı. Hukuk da derse girenlerin önlenmesi için Tıbbiye talebesi Kadırga'ya gitti. Cinci Meydanında karşılıklı barikatlar ve kavga çıkmıştı. Yaralılara bu sırada Dişçi Mektebi poliklinik binası önünde bir masada Muallim Server Kamil Tokgöz tedavi ediyor ve pansuman yapıyordu. Tıbbiyelilcr gelince derse girmek isteyen öğrenciler kaçmıştı.[2253]

Kuva-yı Milliye karşıtı profesörlerden Ali Kemal'se *"İtilaf devletlerinin kararlarına karşı gelmek yerine itaat etmek lazım gelir,"* diyordu. Aynı Ali Kemal Peyam-ı Sabah gazetesindeki köşesinden 13 Nisan 1920'de *"Anadolu harekâtını tutan zehirli mahlûkların kafası ezilmeli"* derken, 18 Ağustos 1922'deki bir makalesinde *"Milli hâkimiyeti TBMM değil, ancak hilafet ve saltanat temsil edebilir,"* diyordu. 26 Ağustos 1922'de Türk Ordusu taarruz ettiğindeyse Ali Kemal, İstanbul'daki gazetede şöyle yazıyordu: *"Ankara başımızda oldukça, bu kargaşalıktan bir hayır doğarsa, mesela İzmir, Edirne kurtulursa seviniriz, çıldırırız; fakat akılca, irfanca bu derece yanıldığımız için yalnız kalemimizi kırmak değil,*

2250 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, 2 Cilt, s. 142

2251 Kazım İsmail Gürkan, Darülfünun Grevi Milli Mücadele Günlerinde İstanbul Üniversitesi Talebesinin Galeyanı, Tıp Tarihi Araştırmaları Sayı 8, 1999, s. 37

2252 Mirat-i Tıbbiye 2. Cilt s. 85

2253 Kazım İsmail Gürkan, Darülfünun Grevi Milli Mücadele Günlerinde İstanbul Üniversitesi Talebesinin Galeyanı, Tıp Tarihi Araştırmaları Sayı 8, 1999, s. 46

insanlığımızdan bile istifa ederiz." [2254]

Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Ankara'da çıkarılan ve başyazılarını Atatürk'ün yazdığı Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Ali Kemal'e 16 Haziran 1920 günü şöyle cevap veriliyordu: *"Ali Kemal İngiliz memurlar tarafından satın alınmış alçak bir haindir. Bütün milletçe tanınmış melun bir zavallıdır. Damat Ferit'in mezarını da Türk çocukları ileride birbirlerine göstererek "Burada yatan melun bir haindir" diyeceklerdir."* [2255]

Ali Kemal o dönemlerde sürekli olarak hakaretlerde bulunuyordu. Akıbetiyse çok kötü olmuş, 5 Kasım 1922'de İzmit'te linç edilmişti. Bunu duyan milli mücadele aleyhtarları (M. Sabri, Tevfik Rıza, Zeynel Abidin, Artin Cemal gibileri) 6 Kasım 1922'de İngiliz Elçiliği'ne sığındı ve bunları İngilizler Mısır'a götürdü. Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarının çekilmemesi için emir veren posta müdürü ve yazar Refik Halit Karay ise 9 Kasım 1922 günü İstanbul'dan kaçtı ve daha sonra vatandaşlıktan çıkarıldı.[2256]

Dr. Cenap Şahabettin (1870-1934) Manastır'da 1870'de doğdu. Babası Plevne Savaşı'nda şehit olan Binbaşı Osman Şahabettin Bey'dir. Tıbbiye İdadisine başladığında Saadet ve Şafak gibi gazete ve dergilerde yazıları çıkmaya başladı. Askeri Tıbbiye'de okurken şiirler yazdı ve "Tamat" isimli kitabını yayınladı. 1888'de yüzbaşı rütbesi ile mezun oldu. Cildiye ihtisası yapmak üzere Paris'e gitti ve orada 4 yıl kaldı. Orada iken edebiyatçılar ve şairlerle dost oldu. Ülkeye dönüşünde Servet-i Funun'da yazıları çıkmaya başladı. Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde bir süre çalıştıktan sonra müsabakayı kazanarak Karantina idaresinde çalışmaya başladı. 1895'ten itibaren uzun süre Arap illerini dolaştı. Meşrutiyetin ilanından önce Suriye Cihetleri Umumi Müfettişliğine atandı. İstanbul'a dönünce Meclis-i Kebir-i Sıhhiye azalığı ve ikinci reisliği yaptı. Sağlık işlerinde 20 yıl hizmet ettikten sonra Birinci Dünya Savaşı başlangıcında kendi isteğiyle emekli oldu. Daha sonra Darülfünun Fransızca öğretmenliğine tayin oldu. 1917-1918'de Tasvir-i Efkâr gazetesi adına Avrupa'ya gitti. Romanya, Macaristan, Çekoslovakya, Almanya ve Avusturya'yı ziyaret ederek Avrupa Mektupları başlığı ile 22 makale yayınladı ve bunlar 1919 yılında kitap halinde basıldı. Mütarekeden sonra 1919 yılında Darülfünun Osmanlı Edebiyatı Müderrisliğine tayin edildi. Milli Mücadele yıllarında Ali Kemal ile birlikte Peyam-ı Sabah gazetesinde Kuva-yı Milliye aleyhinde yayınlar yaptı. Öğrenci grevi nedeniyle üniversiteden ayrıldı. Anadolu'da hareket başarıya ulaşmaya başlayınca bu tavrını değiştirdi ve Cumhuriyeti desteklediyse de bu olumsuz hareketi ününü sarstı. Birçok eseri vardır. 1934 yılında beyin kanamasından vefat etti. Cenazesinde meslektaşı ve dostu Mazhar Osman, kara ve fırtınaya rağmen bir konuşma yaparak onu "dahi şair" "olarak uğurlamıştır. Bakırköy mezarlığına gömüldü.[2257]

2254 Hıfzı Topuz, Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, 2003, s109

2255 Hıfzı Topuz, Türk Basın Tarihi, a.g.e. s 124

2256 Turgut Özakman, Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi, Bilgi Yayınevi, 1999, Ankara, s 190

2257 Veli Behçet Kurdoğlu, Şair Tabipler, Baha Matbaası, 1967 İstanbul s. 321-327

XV. BÖLÜM

TIBBİYELİLERİN İSTİKLÂL HARBİ İÇİN ANADOLU'YA GEÇMESİ VE HİLÂL-İ AHMER'İN FAALİYETLERİ

Tıbbiyeli öğrencilerin Milli Mücadele için Anadolu'ya kaçması

Ankara'da TBMM yeni açıldığı sıralarda bazı Tıp Fakültesi öğrencileri ve Harbiyeliler milli mücadeleye katılmak için gizlice Anadolu'ya kaçmaya başlamıştı. Bu durumu Mustafa Kemal 9 Mayıs 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmada şöyle anlatır:

"(...) sonra malumu aliniz tekmil Mekteb-i Tıbbiye talebeleri, Harbiye talebeleri, hocaları ile beraber hepsi buraya firar ediyorlar. Mekteb-i Tıbbiyeliler bayağı bir müfreze halinde Kandıra'ya vasıl olmuşlardır. Lakin zannediyorum ki, diğer zavallı Harbiyeliler, henüz Çamlıca'dan uzaklaşamadıkları sırada belki de kısmen tutulmuşlardır. Çünkü jandarmalar tarafından takibata düçar olmuşlardır." [2258]

Tıbbiye öğrencileri Anadolu'ya girmek için Sultan Mahmud türbesi civarındaki Hilâl-i Ahmer (Kızılay) binasına gidip Anadolu'ya gönderilmelerini istiyorlardı. Ancak onlara bu düşünceleri için teşekkür ediliyor, okumalarının daha uygun olduğu telkin ve tavsiyelerinde bulunuluyordu. Buna rağmen Zileli Abdullah Mazhar (Ataay), Rusuhi Düzceli, Nurettin Osman (Otmar Savcı), Münir (Atakan), Denizlili Salih (Sonad) bir yolunu bulup Anadolu'ya gitmişti. Milli Kuvvetler emrinde sağlık işlerinde çalışan bu gençler 1921 Ekim'inde okula iade edilmiş, Müdür kaymakam Ziya Bey kendilerini çok iyi karşılamış, derslerine devamlarını sağlamıştı.[2259] 1921'de Anadolu'ya geçen öğrenci Tıbbiyelilerden Denizlili Salih (Sonad) Aydın bölgesinde Demirci Efe kuvvetlerinde, Nurettin Otmar (savcı) ise Bursa'da Sarı Efe kuvvetlerinde çalışmıştır.[2260]

Tıbbiye öğrencilerinden Nurettin Otmar (Savcı) Bey, Nail Abdullah Bey ve 10 arkadaşı Bahariye'deki İngilizlerin deposundan silah ve teçhizat kaçırıp okula getirmişlerdi. Durumun ihbarı üzerine Tıbbiye basılmış; ancak öğrenciler okul subayları tarafından kaçırılmıştı. Nurettin Bey, her yerde aranırken A.P.'ye (Ayın Pe Gizli Polis Teşkilatı) başvurmuş ve A.P. onu Anadolu'ya gönderirken yanına İngilizler tarafından toplatılan top, tüfek, kama ve mekanizmalarının bulunduğu yerleri belirten bir plan da vermişlerdi.[2261]

Nurettin Otmar Yalova'daki Orman Çiftliği'nin sahibi İbo'nun yelkenlisi ile Adalara giderken bir Fransız torpidosu tarafından yelkenli aranmış ve Nureddin Bey gemiden alınıp tutuklanarak Bakırköy'de Reşadiye Kışlasında hapsedilmişti. Burada iki gün kaldıktan sonra akrabası olan müntefik mutasarrıfına durumunu bildirip, o sayede serbest bırakılmıştı. Kadıköy'den çifte bir sandalla Büyükada'ya gelen Nurettin Bey, ertesi gün bir yelkenliyle Yalova'ya ulaşmıştı. Yalova jandarma üsteğmeni kendisini misafir etmiş

2258 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, İş Bankası Yayınları, 1999, İstanbul, s. 24
2259 Dr. General Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt 2, İstanbul, 1976, s. 135
2260 Tahir Hatipoğlu, Jöntürklerden Sontürklere Tıbbiyeli, Otopsi Yayınevi, 2002, s. 148
2261 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası,s. 399

ertesi günü bir yaylı araba ile yollamıştı. Ancak arabacı Orhangazi'den öteye gitmeyince yürüyerek Gemlik'e gelmişti. Burada ise Rumların silahlı gösterileri olacağını anlayınca tekrar yürüyerek Bursa'ya geçti. Bursa'da merkez kumandanı süvari Binbaşı Eşref, tayyareci Vecihi Beylerle birlikte tek atlı bir Yenişehir arabası kiralayarak Bursa'dan beraberce ayrılmışlardı. Yenişehir'e gelen Nurettin Bey burada Sarı Efe Edip Bey'in kuvvetlerine katıldı. Bir süre bu seyyar kuvvetlere hekimlik yaptıktan sonra Eskişehir'e gelmiş ve burada karşılaştığı Dr. Adnan Adıvar'ın yardımıyla Eskişehir'den Dr. Süleyman Emin Bey'in de bulunduğu kolordu subaylarını götüren trenle Ankara'ya varmış, Numune Çiftliği olan yerde misafir edilmiş ve ertesi gün Cebeci Hastanesi'nde zabit vekili sıhhiye çavuşu olarak görevlendirilmişti.[2262]

Sivas Kongresi'nden dönen Tıbbiye öğrencisi Hikmet Boran arkadaşı Yusuf Ziya Balkan'la birlikte Anadoluhisarı'ndan Polonezköy'e gitmiş ve sonra Ömerli'deki Kuvayı Milliye karargâhını bulmuşlardı. Burada Alemdar ve Osmancık Milis taburları kumandanıyla temas ederek Ankara'ya sevklerini istemişlerdi. Gebze Hükümet Tabibi Fahri Can Bey, kendilerine yardımda bulunmuş, Ankara'dan emir gelince diğer subaylar ve tabur kumandanı Yavuz Osman Bey'le birlikte Şile-Ağva-Adapazarı üzerinden tehlikeli ve güç bir yolculuktan sonra Eskişehir'e ulaşabilmişlerdi.

Anadolu'ya geçen diğer Tıbbiye öğrencileri Rüsuhi (Düzceli) ve Zileli Abdullah Mazhar (Ataay) da Ankara'ya ulaşmış, yanlarında sıhhiye depolarından kaçırdıkları malzemeyi de getirmişlerdi. 18 Temmuz 1920'de Ankara'ya gelen Tıbbiyelileri Dr. Adnan (Adıvar) Atatürk'ün huzuruna çıkarmış; Atatürk onlardan Cebeci Hastanesi'nde subay vekili ve sıhhiye çavuşu rütbesiyle çalışmalarını istemişti. Bu öğrenciler Cebeci Hastanesi'nde aşı yapımında çalışmışlar ve Ankara'da bir yıl kaldıktan sonra okulu bitirmek üzere İstanbul'a dönmüşlerdir.[2263, 2264]

Tıp, Eczacılık ve Veteriner Okulu öğrencisi beş Antepli arkadaş ise Antep işgal edilince önce vapurla Beyrut'a, oradan da trenle Halep'e geçmişti. Bu beş kahraman öğrenci, Tıp Fakültesi son sınıf öğrencisi Nizipli Dr. Tevfik Öğüt, birinci sınıf öğrencisi Tıbbiyeli Ömer Asım Aksoy (sonraki yıllarda Türk Dil Kurumu Genel Yazmanı olmuştur), birinci sınıf öğrencisi Tıbbiyeli Mehmet Emin (Onat), Baytar Mektebi öğrencisi Hayri Bey ve Eczacılık Okulu öğrencisi Asaf Erkılıç'tır. O sırada Halep, Fransız Ordusu'nun ikmal merkezidir. Dr. Tevfik Öğüt Nizip'e geçerken diğer iki öğrenci Halep'te kalır. Ömer Asım Aksoy ve Dr. Mehmet Emin Onat Antep'e hareket eder. Önce Nafak'ta Kuva-yı Milliye seymenleriyle karşılaşırlar. Sorgu sualden geçirildikten sonra yanlarına bir adam verirler ve bir gece Fransız kuşatmasının zayıf olduğu bir cepheden Antep'e girip operatör Dr. Mecit Barlas'ın emrinde çalışmaya başlarlar.[2265]

Beyrut Tıbbiye öğrencisi Mustafa Ayrıközü ise okulunu bırakıp Antep Savaşı'nda Kuva-yı Milliye Kumandanı Şahin Bey'in yanında savaşırken sağ gözünü kaybetmişti ve

2262 Dr Kemal Özbay, Cilt 1, s. 399, 400
2263 Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Gençliği, 2004, Kaynak Yayınları, İstanbul, s. 150
2264 Zeki Sarıhan, a.g.e. s. 166
2265 Uğurol Barlas, Antep Harbinde Sağlık Hizmeti, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, TTK yayını, 1992 Ankara, s. 292, 293

daha sonra gittiği Halep'te Fransızlara esir düşmüş ve bu sırada diğer gözünü de kaybetmişti. Yıllarca (60 yıl) İzmir Kemeraltı'nda çakmaklara gaz ve çakmak taşı satarak geçimini sağlamaya çalışan "Benzinci Kör Hafız" olarak da bilinen Gazi Tıbbiyeli Mustafa Ayrıközü (1902-1997) unutulup gitmişti.[2266, 2267]

Şubat 1922'de Askeri Tıbbiye öğrencileri Avrupa'ya gitmekte olan Hariciye Bakanı (eski Tıbbiyeli) Yusuf Kemal Tengirşek'i İstanbul Haydarpaşa rıhtımında karşılayıp gösteri yaptılar ve onu okullarına götürerek bir albüm hediye ettiler.[2268]

Dr. Tevfik Sağlam'ın Ordu Sağlık Başkanı göreviyle Anadolu'ya geçmesi

Gülhane dahiliye hocası Dr. Tevfik Salim (Sağlam), Milli Ordu Sağlık Başkanı olarak Dr. İbrahim Tali Bey'in yerine atanınca eşini yanına alarak, bazı eşyalarıyla birlikte İnebolu'ya giden vapura binmişti. Dr. Tevfik Sağlam vapurda gazeteci-yazar Ahmet Emin Yalman ve Dr. Binbaşı Fahri Bey'le tanıştı. Vapur şiddetli rüzgâr nedeniyle İnebolu'da duramamış ve yolcular mecburen Samsun'a gitmişti.[2269] Samsun'da iki gün kaldıktan sonra bir motorla tekrar İnebolu'ya gitmişler, İnebolu'da da Dr. Tevfik Salim, eşi Naile Hanım, gazeteci Ahmet Emin Yalman ve Binbaşı Dr. Fahri'yle birlikte Kızılay'ın Ford kamyonetine binerek Ankara'ya doğru altı gün sürecek yolculuğa çıkmışlardı.

Dr. Tevfik Sağlam İnebolu'ya vardığında Dr. İbrahim Tali de Ankara'dan İnebolu'ya gelmiş, Rusya'daki görevine gitmek için vapur bekliyordu.

Dr. Tevfik Sağlam ve gazeteci Ahmet Emin Yalman Kastamonu'ya gittiklerinde Dr. Sağlam'ın eski arkadaşı ve Askeri Tıbbiyeli Malta sürgünü Dr. Fazıl Berki Tümtürk'le karşılaştılar. Dr. Sağlam onunla birlikte Kastamonu'daki hastaneleri gezdi. Dr. Sağlam ve arkadaşlarını taşıyan kamyonet bu yolculuk sırasında 63 kez çamura saplanmıştı.[2270] Dr. Fazıl Berki Bey daha sonra 3. Dönem Malatya milletvekili olmuştur.

Dr. Tevfik Sağlam ve Ahmet Emin Yalman Ankara'ya ulaşınca önce Kızılay merkezinde Dr. Adnan Adıvar'la buluştular. Dr. Adnan Bey o sırada TBMM İkinci Başkanıydı ve Kızılay Derneği'nin Ankara Merkezinin bir odasında kalmaktaydı. Dr. Adnan Adıvar Kızılay'ın açık faytonuyla her tarafa koşturmaktaydı.[2271]

Cepheden cepheye koşan ve tehlikeli bölgelerde görev yapan Dr. Tevfik Sağlam 3 Aralık 1921'de Ankara'ya gelmiş ve Milli Savunma Bakanlığı Sağlık Başkanlığı (Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi) görevine başlamıştı; ancak başkumandanlığa yaptığı bazı teklifler uygun görülmediğinden bu görevinden 10 Ocak 1922'de istifa etti ve Ankara Hastaneleri Dahiliye ve İntaniye şefliğine atandı.[2272, 2273] Dr. Tevfik Sağlam Ocak 1923'te

2266 Dr. Eren Akçiçek, Körfez'de Zaman Kongresi sunumu, 2009
2267 Tarık Dursun K., Bahane Kemeraltı, http://www.xn--kemeralt-0kb.com/bahane.html
2268 Zeki Sarıhan, a.g.e. s. 270
2269 Ahmed Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 2.Cilt, 1970, Yenilik Basımevi, İstanbul, s. 237
2270 Ahmed Emin Yalman, a.g.e. s. 239
2271 Ahmed Emin Yalman, a.g.e. s. 240
2272 Tevfik Sağlam, Nasıl Okudum, Hazırlayanlar: Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, Nehir Yayınları 1991 İstanbul 3. Baskı, önsöz
2273 Ahmed Emin Yalman, a.g.e. s. 238

İzmir Askeri Hastanesi Dâhiliye şefliğine ve aynı yılın Mayıs ayında Gülhane Müdürlüğü ve Başhekimliğine atandı.

Dr. Tevfik Salim Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul Hilâl-i Ahmer Reisi Sanisi Hamit Bey Dr. İbrahim Tali'ye Mayıs 1921 tarihinde Ankara'ya gidecek Gülhane Hocalarıyla ilgili olarak aşağıdaki telgrafı göndermişti:

"No: 69

İbrahim Tali Efendiye

C: 18 Mayıs 1337 (1921)

Etibba 300 liranın İstanbul'da tediyesini talep ediyorlar.

Operatör Kemal gelecek, fakat ailevi esbaptan (nedenlerden) memuriyetini soruyor. Server Kamil, Bakteriyolog Mustafa asker olmak istemiyorlar ve orada yeni memuriyetlerini soruyorlar. Nurettin hareket ediyor. Tevfik Salim ve Orhan esbabı zatiyeden (şahsi nedenlerden) dolayı gelemiyorlar.

Bu zevatın infikakiyle (ayrılmasıyla) Gülhane hastanesinin ve Tıbbiyeyi askeriyenin ziyadesiyle sarsılacağı söyleniyor. ve memuriyetlerinin muvakkat yahut daimi teşkilata ait olup olmadığını sual ediyorlar. 25 Mayıs 1337

Hilâl-i Ahmer Reisi Sanisi Hamit" [2274]

Bu mesajda adı geçen Dr. Kemal Dr. Mim Kemal (Öke), Dr. Server Kamil (Tokgöz), Nurettin (Onur) ve Orhan Bey ise Gülhane muallimi Hamza Orhan Bey olsa gerektir.

Bu mesaja Dr. İbrahim Tali Bey 6 Haziran 1921 günü aşağıdaki cevabı göndermiştir:

"No: 103, Makine başında derhal aceledir.

Harp Telgrafı, Şifre mahulüdür

İnebolu İrtibat Zabitliğine

Muhabereye aittir.

Hilâl-i Ahmer Reisi sanisi Hamit Beyefendiye:

1. İsimleri akdemce (aşağıda) takdim ettiğim etıbbadan (tıp mensuplarından) gelecek altı zata üçer yüz liranın verilmesine emir verildi.

2. Gülhane ve Tıbbiye-i Askeriyenin burada tesisine imkân olmadığından orada bozulmaması lazımdır.

3. Kemal (Dr. Mim Kemal) Ankara hastanelerine operatör olacaktır. Hüsamettin (Kural) ve Abdülkadir (Noyan) her halde (ne olursa olsun) gelsin.

4. Gülhane tahsilini ikmal etmemiş gençlerin gelmesi muvafık değildir.

5. Genç olmak şartıyla Röntgen ve diğer mütehassısın ve hastane kıtaat etıbbasına ceman (toplam) 200 tabip 20 eczacı lazımdır.

6. Murahhaslığın takdim ettiği listenin ve bilhassa araba, otomobillerin irsalini rica ve arzı hürmet eylerim. 6.6. 1337

İmza Dr. İbrahim Tali"

2274 Hüsnü Himmetoğlu, Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, Ülkü Matbaası, 1975, İstanbul, s. 316

Yukarıdaki mesajlardan görüldüğü üzere Ankara Hükümetinin büyük bir doktor ve eczacı ihtiyacı vardır. Gülhane hocaları bile nerede çalışacaklarını sorup ona göre Anadolu'ya geçmek istemektedir. Geçmek isteyen hekimler alacakları paranın (300 lira) İstanbul'da verilmesini istemektedir. Ankara hükümetinde ise para yoktur. Darülfünun Tıp Fakültesinden ise Ankara'ya hiç giden yoktur. Onlar maalesef hiçbir girişimde bulunmadan vaziyeti gözlemekte ve işgal kuvvetleriyle durumu idare etmektedir. Bu şartlarda Milli Mücadele'nin kazanılmış olması büyük bir başarı ve mucizedir.

Gülhanelilerin ve bazı sivil hekimlerin Anadolu'ya geçmesi

Hekimlerin Anadolu'ya geçme işini A.İ? isimli gizli askeri polis örgütü, gizli Felah Grubu ve Muharip Grubu yapıyor, onları tüccar, kömürcü, işçi, celep ve çiftçi adlarıyla kaçırıyordu.[2275] Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda uzun yıllar Mısır'daki İngiliz esir kamplarında yaşamış ve sefil olmuş olan kimyager Vasıf Şerif, Dr. Mazlum Boysan, Dr. Şevket Ali gibi doktorlar akın halinde Anadolu'ya gidiyordu. Bazı hekimler İstanbul'dan tek başına Anadolu'ya gidemeyince işgal bölgesindeki göçmenlere yardım bahanesiyle Hilâl-i Amer "Sıhhi İmdat Heyetleri" adı altında kafileler teşkil edilerek Anadolu'ya gönderilmeye başlandı.

Birinci kafile "Beşinci Sıhhi İmdat Heyeti" adı altında Dr. Bnb. Mustafa Feridun Bey başkanlığında Dr. Burhanettin Onat, (daha sonra Atatürk'ün isteğiyle Serbest Fırka'ya girmiştir), Dr. Celal Ramazanoğlu, Dr. Vasfi, Dr. Cevat Refik, Dr. Vefik Vassaf (Akan), Dr. İhsan Arif Derman gibi doktorlardan oluşarak Nazilli'ye gitmişti. Arkalarından Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nden Dr. Binbaşı Şefik, Dr. Yzb. Raik (Taşkasap) ve Dr. Yzb. Reşit (Berker) Beyler aynı bölgeye yollandı. Nazilli'deki bu heyette daha sonra Dr. Reşit Galip ve göz hekimi Dr. Lütfi Kırdar da görev yaptı. Bu heyet Nazilli'nin kaybedilmesinden sonra Dinar'a ve Burdur'a kaydırıldı.[2276]

28 Ağustos 1920'de Anadolu'ya kaçmak için firar eden ancak hastalıkları nedeniyle gidemeyen ve Maçka Hastanesinde tedavi gören Gülhane KBB asistanı Bosnalı İsmail Mustafa Bey ile Gümüşsuyu Hastanesi'nde tedavi gören eski Bursa İttihat ve Terakki Katibi Mesulü Dr. Ahmet Mithat Altıok Beyler idam cezasına çarptırılmışlardır.[2277] İstanbul Hükümeti 3 Ocak 1921'de yayınladığı bir kararname ile Kara ve Deniz Kuvvetlerinde çalışan her rütbeden subayların istedikleri takdirde istifa edip emekli olabileceklerini açıkladı. 152 tabip subay bu kararname ile ordudan ayrılmış ve çoğu Anadolu'ya geçmişlerdi.[2278] Bosnalı İsmail Mustafa Bey Cumhuriyet döneminde Bursa Askeri Hastanesinde KBB uzmanlığı yapmıştır.

Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nden Milli Mücadele'ye katılıp İstiklâl madalyası alan bir askeri doktor da Kazım Nuri (İçgören) Bey'di (sonradan Profesör).[2279] Kazım Nuri Bey daha öğrenciyken gönüllü olarak Balkan ve Birinci Dünya Harbi'ne katılmıştı.

2275 Kemal Özbay, a.g.e. s. 396,397
2276 Kemal Özbay, a.g.e. s. 398
2277 Dr Kemal Özbay, cilt 1, s 379
2278 Dr. Kemal Özbay, s. 375-377
2279 Müfid Ekdal, Tıbhaneden Numuneye, Zafer Matbaası, 1982, İstanbul, s. 264

Röntgen uzmanı olduktan sonra Sarıkamış ve Erzurum Hastanelerinde görev yaptı.[2280]

Gülhane Hastanesi'nde çalışan doktorlarsa önce kapalı, daha sonra da açık olarak gönderilen zarflarla Anadolu'ya davet ediliyordu. Bu zarfları alan doktorlar Hilâl-i Ahmer (Kızılay) İstanbul Temsilciliği binasında görev yapan 2. Başkan Hamit Bey veya Dr. Hikmet Bey'e başvuruyor, kendilerine vapur parasına ilaveten 25 lira ve bir tanıtma belgesi veriliyordu. Dr. Teğmen Çorumlu Şevket Enver (sonradan göz uzmanı Albay Tonguç, ilerde Isparta Askeri hastanesi Baştabibi) Bey de bu şekilde Anadolu'ya geçmişti.[2281]

Hükümet Tabibi Dr. Fahri Can Bey de bir süre sonra Ankara'ya kaçmış, gönüllü olarak Ayıntap (Antep) Cephesi'ne gitmişti.[2282] Trakya bölgesinden Tümen Baştabibi Asaf Zühtü Bey de bu arada Anadolu'ya geçmişti.

Kendi istekleriyle Milli Ordu'ya katılan Gülhane stajyer tabip teğmenlerinden Dr. Sırrı Hasan Alıçlı, Dr. Naim Gürcan, (sonradan general ve GATA Komutanı olmuştur), Dr. Rüştü Veli (Sicil: 1335-18) ve Dr. Hayri Dilaver'den oluşan grup maceralı bir seyahatle Mudanya üzerinden Anadolu'ya geçmişti. Bu genç doktorlar 1919 yılında Askeri Tıbbiye'den mülazım-i sani (teğmen) rütbesiyle mezun olmuş, o zamanlar Fransız işgali nedeniyle Gümüşsuyu Hastanesi'ne taşınarak orada çalışmaya başlayan Gülhane Askeri Tatbikat Hastanesi'nde bir yıl sürecek olan stajlarını yapıyorlardı. Gümüşsuyu Hastanesi'nde kalacak yerleri olmadığından yeni mezun yüz kadar stajyer askeri doktor Maçka'daki şimdi Teknik Okul olan, Kışla'da yatıyordu. Bu stajyer doktorlar sabahları Harbiye'den dolaşarak Gümüşsuyu'na gidiyor ve çeşitli kliniklerde staj görüyorlardı. Şimdi olduğu gibi staj sonrası bu askeri doktorlar kıtalara gönderiliyordu. Stajını hariciye kliniğinde Dr. Mim Kemal (Öke) ve Dr. Murat Cankat'ın yanında yapmakta olan stajyer tabip teğmen Sırrı Bey'e bir gün dahiliye asistanı Dr. Arif İsmet Çetingil (sonradan profesör olmuştur) gelerek bir köşede teşkilata girmek isteyip istemediğini sormuştu. Dr. Arif İsmet, Anadolu'daki hareketin temsilcisiydi. Dr. Sırrı derhal olumlu cevap vermiş ve teşkilatın emirlerini ondan almaya başlamıştı. Bu arada bakteriyoloji bölümünde staj yapan teğmen Dr. Rüştü Veli (Sicil: 1335-18) de teşkilata kayıt olmuştu. Bir gün teşkilattan *"Dr. Sırrı ve Dr. Rüştü Anadolu'ya geçecekler ve bunun için Selimiye'de üsteğmen makineli tüfek subayı Şaban Efendi'yi göreceklerdir,"* emri geldi. Ertesi gün Dr. Sırrı ve Dr. Rüştü Selimiye Kışlası'na giderek Şaban Üsteğmen'i buldular ve kendisinden Haziran 1920 sabahı esir elbiseleri giyerek diğer esirlerle beraber Mudanya yoluyla Anadolu'ya sevk edileceklerine ilişkin bir emir aldılar. Dr. Sırrı ve Dr. Rüştü, Tıbbiye'nin bakteriyoloji laboratuvarında gecelemiş ve sabahleyin Selimiye Kışlası'na giderek verilen esir elbiselerini giymiş, ancak vapurun gelmeyeceğini öğrenince iki gece daha kışlada beklemek zorunda kalmışlardı. Sonunda 19 Haziran 1919 günü Harem iskelesine yanaşan Hale vapuru görününce Şaban üsteğmen esir kılığındaki subayları bir dizi halinde iskeleye getirdi. Bütün esir kıyafetli subaylar sırayla çatananın biraz büyüğü olan Hale vapuruna binip Mudanya'ya gittiler. İskelede bir subay, kafileye hitaben, "Efendiler bu tarafa, efradlar bu

2280 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, İstanbul, s. 123
2281 Kemal Özbay, a.g.e. s. 396-398
2282 Kemal Özbay, a.g.e. s. 400

taraf a!" diye seslendi bir kısım subay kafileden ayrılmış, trenle Bursa'ya geçmişti.[2283] Bursa Işıklar'da 56. Tümen kumandanı Miralay Bekir Sami Günsav onların çalışacakları yerleri belirlemiş; Dr. Sırrı Bey 172. Alay'a, Dr. Naim (Gürcan) Bey 173. Alay'a, kalanlar ise diğer birliklere verilmişti. Uluabat (o zamanki adı Apolyont) gölü yakınlarında bulunan 172. Alay 3. Taburunda hekim olarak çalışmaya başladı. 7 Temmuz 1920 sabahı Yunan ileri harekatı bu taraftan başlamıştı. Türk birlikleri ise tek kurşun atamadan panik halinde geri çekilmeye başladı. O günleri yaşayan Opr. Dr. Sırrı Alıçlı durumu şöyle anlatır:

"Sabahın çok erken saatinde emir erim beni uyandırdı ve eğilerek kulağıma fısıldar gibi: "Efrat kaçmışlar, subay ve emir erlerinden başka hemen kimse kalmamış" demesi beni şaşırttı. Zavallı Tabur Komutanı Yüzbaşı Mehmet Ali Bey şaşkın bir halde, hepimiz aynı haldeyiz. Herkes bir şeyler söyledi ama bu herkesin arasında bir kişi-ki tabur komutanı- bunun birkaç hafta önce buralardan kovulan Anzavur'un adamlarının tabura girdiklerini ve bu işi onların yaptığını söyledi". Bu sırada 56. tümen kumandanı Yarbay Nazmi Solok kumandasındaki birlikler bozularak dağılışı hızlı olmuştu. Geri çekiliş başlamıştı. Bursa 8 Temmuz 1920 Perşembe günü Yunanlılar tarafından işgal edildi. 20 Kolordu Kumandanı Bekir Sami ve diğer ileri gelenler Yunanlılar gelmeden İnegöl'e çekilmişlerdi. Çekiliş sırasında kaçan erler yüzünden ne bir top ne de bir makineli tüfek kurtarılamamış, hepsi yollarda terk edilmişti.[2284] TBMM'de 10 Temmuz 1920 günü Bursa'nın işgali sonrası Başkanlık Kürsüsü'nün üzerine (puşide) siyah örtü örtüldü. 6 Eylül 1922 günü Bursa kurtulunca bu örtü kaldırıldı.

9 Temmuz'da Bursa'nın işgali sırasında Dr. Sırrı Bey Tophane'deki Ahmet Vefik Paşa Hastanesi'ne sığındı ve oradaki hekimlerin arasına karıştı. Hastanede görevli bir Rum kadın Doktor Sırrı Bey'i Amerikan Misyonuna götürüp Amerikan Hükümetine sığınmacı olarak kabul ettirmişti. Sırrı Bey Amerikan misyonundan bir rozet ve belge alarak şehirde serbestçe dolaşmaya başlamıştı. Dr. Sırrı, daha sonra Bursa'da Kuva-yı Milliye tarafından teşkilata memur edilen bakteriyolog Dr. Şefik Lütfü (Başman) Bey'le temasa geçti (Dr. Şefik Lütfi Bursa Reddi-İlhak Cemiyeti kurucularındandır, sonra TBMM de mebus) ve onun sayesinde İnegöl'deki eczacı Ali Bey'in yanına kaçtı ve orada kalfa olarak çalışmaya başladı. Eczaneye gelen 2. Tümen Başhekimi Galip Bey'in sayesinde de ordu hizmetine girdi Dr. Sırrı Alıçlı daha sonra 174. Alay sıhhiye bölüğünde Dr. Binbaşı Sait, Dr. Yüzbaşı Cemal (İspahi) ve Dr. Suphi Beylerle İnönü Savaşları'na katıldı.[2285]

Dr. Sırrı (Alıçlı) zaferden sonra operatör oldu ve çeşitli hastanelerde baştabiplik yaptı. İstiklâl Madalyası sahibi olan Dr. Sırrı Alıçlı'nın (1897-?) Büyük Harp Cerrahisi isimli bir de kitabı vardır.[2286]

Dr. Ahmet (Uras) ve Mısır'daki İngiliz esir kampından dönen Operatör Dr. Mustafa Şevki Bey de bu sıralarda Mudanya'dan Eskişehir'e ulaşıp çalışmaya başlamıştı.

Mısır'daki esaret hayatından döndükten sonra Tıbbiye Müzakereci tabipliğine verilen Dr. Cevdet'in (Alkaya) dâhil olduğu 38 kişilik doktor ve eczacı grubu, Kızılay Sıhhi İm-

2283 Anadolu Yolunda İki Tıbbiyeli, Yakın Tarihimiz dergisi, cilt 2, s 405, 406
2284 Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, 1. Cilt, s. 386
2285 Kemal Özbay, a.g.e. s. 401
2286 Fethi Erden, a.g.e. s. 15

dat Ekibi olarak Loyd Triyestino Kumpanyasının Evantino gemisiyle İnebolu'ya 5 veya 6 Mayıs 1921 tarihinde çıkmıştı. Bu heyette Dr. Ömer Lütfi, Dr. Cevdet Alkaya, Dr. Vasıf Şerif ve Dr. Mazlum Boysan vardı. Burada Eczacı Yusuf Bey aracılığıyla tezkiyeleri (kontrolleri) yapılan kafile arabalarla Kastamonu'ya geçmişler ve ikinci bir sorgudan sonra hastane göz uzmanı Tosyalı Fethi Gözalan Bey'in yardımıyla hemen Ankara'ya ulaştırılmış ve oradan cephelere dağıtılmışlardı.

2 Nisan 1921'de Gülhane cerrahi muallimi Mim Kemal Bey'in onayı ve tavsiyesiyle stajyer tabip teğmen Taşköprülü Kemal, Nesliçli Naci Selim, Trabzonlu Osman Kamil Galatalı ve Beyazıt'ta Anadolu Eczanesi'nin sahibi olan Ispartalı eczacı Mehmet Hasan Bey de anatomi hocası Hikmet Bey'in başkanlığındaki Kızılay Heyeti'nin 25 doktor ve eczacısıyla birlikte İnebolu'ya çıkmıştı. Burada Dr. Osman Kamil Galatalı isim benzerliği yüzünden alıkonulmuş (aynı isimde olup tutuklanması için aranılan bir yüzbaşı vardı) ve yanlışlık olduğu anlaşılınca Geyve'ye götürülmüş Taraklı'da Sıhhiye bölüğü başhekimi Dr. Şerafettin, Dr. Baydur ve Geyve yakınındaki Eşme'de Seyyar Hastane Baştabibi Foçalı Dr. Saim (Dr. Saim Şerifli, Sicil: 1323-30) gibi hekimlerin referansı ile serbest bırakılmış ve milli kuvvetlere katılmıştı.[2287]

19 Nisan 1921 tarihinde İngilizlerden gizli olarak 40 doktor ve 10 eczacı daha İnebolu'ya çıkmıştı.[2288]

Kendilerine davetiye çıkarılan Gülhane muallimlerinden Mim Kemal, Nazım Şakir, Abdulkadir Noyan (daha sonra general olmuştur), Murat İbrahim (Cankat) Bey'le asistanlardan Dr. Behçet Hasan (Anel), Dr. Ethem Cafer Akat, Dr. Cevdet Gönenden, Dr. Recep, Dr. Raif Gürün, Dr. Süleyman Karçal, Dr. Halit Baran, Binbaşı Ahmet Temelli'nin (İsmet Paşa'nın kardeşi) bulunduğu iki kafile Gülnihal vapuruyla İnebolu'ya çıkmıştı. Oradan Kastamonu'ya yaya olarak gidip, sonra yaylılarla Ankara Cebeci Hastanesi'ne ulaşmışlar ve buradan birliklere dağıtılmışlardı.

Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren Anadolu'ya geçen Gülhane öğretim üyelerinden Dr. Tevfik Sağlam (dahiliye hocası), Dr. Mim Kemal Öke (cerrah), Dr. Murat Cankat (cerrah), Dr. Abdülkadir Noyan (dahiliye, hijyen), Dr. Nazım Şakir (akliye ve asabiye hocası) ve Dr. Talat Arif (Cildiye) Ankara'da Cebeci Merkez Hastanesi'nde çalışmaya başlamıştı.[2289] İstiklâl Savaşı sonrasında Dr. Mim Kemal Öke GATA'da I. Hariciye Kliniği, Dr. Murat Cankat ise II. Hariciye Kliniği Direktörlüğü yapmıştı.[2290]

Ağustos 1921'de Dr. Zeki Faik (sonraları general ve profesör), Dr. Ahmet Muhtar, Dr. Ferit İhsan ve arkadaşlarının bulunduğu Kızılay kafilesi de İnebolu'dan Ankara'ya geçmişti.

Dr. Şükrü Yusuf Sarıbaş (sonraları profesör), Dr. Süleyman Fehmi Ayberk, Dr. Nüzhet Veysi Atav (sonraları profesör), Dr. Kadri Yetkin, Dr. Necmi Şar (sonraları general), Dr. Abdurrahman Kaman ve Dr. İsmail Akgündüz, 1921 Eylül'ünde Gülhane'den Kars tarafına gitmişti.

2287 Kemal Özbay, a.g.e. s. 402

2288 Turgut Özakman, Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi, Bilgi Yayınevi, 1999, Ankara, s 140

2289 Dr. Adnan Ataç, GATA 100.Yılında, 1998, Ankara, GATA Basımevi, s. 43,44

2290 Mazlum Boysan, Cezmi Türk, Sıhhiye Hizmeti, 1938 Resimli Ay Matbaası, İstanbul s.51

Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nden bakteriyolog Hafız Sabri ve Dr. Ütğm. Fazıl Esin (sonraları albay) hastaneden verilen 15 kadar mikroskopla Ocak 1921'de İnebolu'ya gitmek üzere yola çıkmış Trabzon'dan Kars'a geçmişlerdi.

Asabiye asistanı Dr. Nuri Rüştü Pasiner, Dr. Cemil Şenerler, Dr. Hamza Vahit Göğen (sonraları profesör, tümgeneral, 1893-1981), Dr. Abdülkadir Dirim, Dr. Ali, Dr. Ali Rıza, Dr. Muhtar Davas ve bakteriyolog Hasan Bey Ocak 1921'de İnebolu'ya gelmişler ve burada Latifülmanzar Oteli'nde misafir olduktan sonra, şiddetli kışta eşyaları katırda, kendileri yaya olarak Kastamonu'ya kadar gelebilmişler, oradan temin edilen araba ve merkeplerle Ankara'ya bir haftada ulaşmışlardı.[2291] Ankara'ya vardıklarında yatacak yer bulamayan bu hekim kafilesi Merkez Kumandanlığında bir odada sabahlamış ve sabahleyin bir kahvehanede rastladıkları hükümet tabibi Tahir Bey'in yardımıyla Ankara'nın meşhur İstanbul Eczanesi'nde Dr. Refik Saydam'ı bulmuşlar, daha sonra da Sıhhiye Reisi İbrahim Tali ve yardımcısı Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) ve Kızılay temsilcisi Dr. Adnan (Adıvar) Bey'i ziyaret etmişler; tayinleri çıkıncaya kadar da Cebeci ve Taşhan Hastaneleri'nde kalmışlardı. Bu sırada Sıhhiye Dairesi Zat İşleri Müdürü olan askeri Doktor Akif (Arkan) Bey'in (Çankırı Müdafaa-i Hukuk Başkanıdır, sonraları Çankırı Milletvekili) tertip ve onayıyla birlik ve kurumlara dağıtılmışlardı. Dr. Abdülkadir Dirim bakteriyolog olduğundan, önce Polatlı Hastanesi'ne daha sonra da 7. Tümen 2. Alay tabipliğine atanmıştı.[2292] Cephedeyse bu doktorların dağıtım işlerini Miralay Dr. Süleyman Emin Bey yapıyordu.

Ankara Cebeci Merkez hastanesinde 1919 yılında Başhekim Kaymakam Göz Uzmanı İhsan Ahmet Oskay (1877-1959) çalışmalara başladı. 1920 yılında Başhekimliğe Opr. Dr. Rıfkı Bey, röntgen şubesinde Dr. Ahmet İzzet Taner, Cildiyede Kırşehirli Dr. Osman, Dahiliyede Beyrut Tıbbiyesi mezunu Dr. Misbah Bey, Dr. Dimitraki ve Dr. Aleksandros görev yaptı. İnönü Savaşları sırasında buranın yönetimine Dr. Nazım Şakir verilmiştir. Operatör Rıfkı, Operatör Mim Kemal Öke, asistan Dr Naki Tezel, Etem Cafer Akad, Operatör İbrahim Murat Cankat ile ekip güçlenmiştir.

Son altı kafileyle 127 doktor ve eczacı Ankara'ya gelmişti. Yine bu kafilelerle birlikte İnebolu'ya 3059, Samsun'a 1400 balya sağlık malzemesi, hastane eşyası ve hasta çamaşırı getirilmişti.

Malta'dan dönen Dr. Süleyman Numan Paşa da sürgünde olduğu Malta'dan 1 Kasım 1921'de İnebolu'ya geçmişti. Dr. Süleyman Numan Paşa İnebolu'dan Ankara'daki Sıhhiye Reisi Dr. İbrahim Tali'ye çektiği telgrafla, *"Geldim, ihtiyarladım. Burada bir hafta istirahat edebilir miyim?"* demiş ve İbrahim Tali Bey'den şu cevabı almıştı: *"İhtiyarlığınızı kabul edemeyiz, arzu buyurduğu gibi istirahat edilmesini rica ederim."*

14 Kasım 1921'de İnebolu'dan Ankara'ya hareket eden Süleyman Numan Paşa, Ankara'ya varınca İbrahim Tali tarafından Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya çıkarılmıştı. Dr. Süleyman Numan Paşa Ordu Sıhhiye Reisliği yapma isteğini bildirmiş, Mustafa Kemal Paşa da ordu sıhhiye reisliği yapacak yetişmiş genç hekimler bulundu-

2291 Kemal Özbay, a.g.e. s 403
2292 Fethi Erden, a.g.e. s.75

ğunu, geçirdiği tehlikeli ve yorucu durumlardan sonra kendisinin bilim alanında verimli olacağını belirtmişti. Süleyman Numan Paşa bunun üzerine İstanbul'a dönmüş ve Tıp Fakültesi'nde çalışmaya başlamıştı.[2293] Dr. Süleyman Numan Paşa ölümüne kadar fakültede hocalık yapmış, 20 Temmuz 1925 günü karaciğer kanserinden, Gülhane'de yapılan bir ameliyat sonrası vefat etmiş ve Sultan Mahmut Türbesi Haziresi'ne defnedilmiştir.

1921 mezunu 13 teğmen hekim de Gülhane'de staj yapmakta iken sınavları iki ay önceye alınarak Büyük Taarruz öncesi 1922'de Semiramis vapuruyla Mersin'e gitmişti. Buradan trenle Akşehir'e geçen bu genç hekimleri Batı Cephesi Sıhhiye Reisi Dr. Hulusi (Alataş) Bey 4. Kolordu emrine dağıtmıştı. Bu hekimler arasında Dr. Yusuf Naci Ceylan, Dr. Çorumlu Şevket Enver (Tonguç), Dr. Nizami Ulvi, Dr. Nüzhet Mehmet Şahingür, Dr. Hulki Amil Keymen-Çelebi (Konyalı Mevlevi Amil Çelebi'nin oğlu, sonra Konya mebusu), Dr. Sudi Cavit Ural, Dr. İbrahim Şevki Atasagun (sonra general), Dr. Sami Süleyman Dörtbudak, Dr. Avni Birhekimoğlu, Dr. Şefik Erdemir[2294] ve Dr. Niyazi Baysan[2295] da vardı. Dr. Niyazi Baysan (1900) 12. Fırka sıhhiye bölüğünde, Dr. Naci Ceylan 16. Fırka 43. Alayında çalışmıştı.[2296] Şefik Erdemir (1900-?) Afyon cephesinde bir Alay tabibi olarak savaşa katılmış İzmir'in alınmasından sonra İzmir, Menemen ve 8. Jandarma taburu tabibi olmuştur.[2297] Dr. Hulki Amil Keymen (1899-?) ise Garp Cephesi karargâhında çalıştıktan sonra İzmir'in alınmasıyla bir süre İzmir Punta (Alsancak) hastanesinde çalıştı. Sonra Göz uzmanı ve 1957'de mebus oldu.[2298] 1922 yılı sonuna kadar Gülhane'den Anadolu'ya geçmeyen genç hekim kalmamıştı.

Milli Mücadele başlayınca Anadolu'ya geçen Kıbrıslı doktor Remzi Gönenç (1891-1952) malul kalan askerlerin fizik tedavisi için Ankara, Kayseri ve Adana askeri hastanelerinde var gücüyle çalışmıştı.[2299]

Gülhaneliler ve bazı sivil hekimler Kurtuluş Savaşı için Anadolu'ya geçerken, İstanbul Tıp Fakültesi'nin öğretim üyeleri birkaçı hariç Kurtuluş Savaşı'nın tamamen dışında kalmış ve maalesef Tıp Fakültesi'nin İstanbul Hükümeti'ne bağlılığı devam etmiştir. İşgal döneminde birçok ünlü hocamız statükocu olmuş, işgal kuvvetleriyle iyi ilişkiler içinde bulunmuştu.

Hilâl-i Ahmer'in Ankara ve İstanbul faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'dayken, İstanbul'daki Hilâl-i Ahmer merkezinde çalışan doktorlar Anadolu hareketinin yarı resmi temsilcileri gibiydi. Milli Mücadele öncesi İstanbul Kızılay Başkanlığı'nda 2. Reis Hamit Bey (Hasancan) ve Genel Yazman Dr. Adnan (Adıvar) çalışıyordu.[2300] Dr. Adnan Adıvar Ankara'ya gittikten sonra Hamit Bey, TBMM'nin İstanbul elçisi gibi çalışmaya başladı.

2293 Kemal Özbay, a.g.e. s. 405
2294 Fethi Erden, a.g.e. s.84
2295 Fethi Erden, a.g.e. s. 45
2296 Fethi Erden, s. 62
2297 Fethi Erden, s. 84
2298 Şair Tabipler s. 436
2299 Fethi Erden, s. 105
2300 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda, İletişim Yayınları, 4. Baskı, 1999, İstanbul, s.59, 113

Daha önce Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda milletvekilliği de yapan Kızılay 2. Başkanı Hamit Bey 8 Kasım 1920'de Ankara Hükümeti tarafından Ankara'nın resmi olmayan temsilcisi olarak görevlendirilmiş ve Ankara adına yabancı devletlerle temaslar kurmaya başlamıştı.[2301] Hamit Hasancan Bey Kurtuluş Savaşı sonrasında Lozan Konferansı'na da katılmıştır.[2302, 2303] Bir ekonomist olan Hamit Bey, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti muhasibi ve İkinci Reisi olarak 14 Haziran 1921 tarihinde Ankara hükûmeti tarafından görevlendirildi. İngiliz yüksek komiseri Horace Rumbord ile temas eden Hasan Bey, Malta'da esir tutulan Türkler ile Türkiye'de esir tutulan İngilizlerin mübadelesi görüşmelerini yaptı ve 23 Ekim 1921 tarihinde yapılan anlaşma ile bu mübadele gerçekleştirildi. Hamid Bey bu görevi Refet Paşa'nın İstanbul'a geldiği 19 Ekim 1922 tarihine kadar sürdürdü.[2304] Malta sürgünleri Malta'dan İngiliz gemileriyle İnebolu'ya değiş tokuş için giderken 30 Ekim 1920'de İstanbul'dan geçmişti. İşte bu gemiye sadece Hamit Bey girmiş ve sürgünlerle konuşabilmişti.[2305, 2306] Hamit Bey, mütareke döneminde Halide Edip'le birlikte Amerikan mandasını savunmuş; ancak daha sonra Kuva-yı Milliye hareketinin en büyük destekçisi olmuştu.[2307]

Milli mücadelenin ilk günlerinde Cağaloğlu'nda bulunan Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi'nde Ankara'ya yardım için gizli toplantılar yapılıyordu. Hilâl-i Ahmer'in İstanbul Merkez Binası kasasında bulunan 250.000 lira buradaki memurlardan Tahsin Bey tarafından Ankara'ya kaçırılmıştı. İşgal kuvvetleri 16 Mart 1920 günü gece yarısı Hilâl-i Ahmer'in merkezine baskın yaptı. Dr. Adnan Adıvar Ankara'ya gidince Hilâl-i Ahmer yeniden basıldı, telefonları kesildi ve evrakları darmadağın edildi. Dr. Adnan Adıvar'dan boşalan umumi kâtipliğe Dr. (Ebubekir) Hikmet Gizer (1882-1965) seçildi ve milli mücadele için çalışmalara devam edildi.[2308] Anadolu'daki Hilâl-i Ahmer hizmetleri Eskişehir'de bulunan Hilâl-i Ahmer heyeti reisi muallim Dr. İsmail Besim (Ardakut) Paşa tarafından idare edilmeye başlandı.

1920 yılı başlarında Hilâl-i Ahmer'in Trabzon'da birinci, Akhisar'da 4., Alaşehir'de 6., Nazilli ve civarında 5. imdat heyetleri görev yaptı. Yani dört temsilciliği vardı. Bunlar İstanbul işgal edilince Eskişehir murahhaslığı ve sonra Ankara temsilciliği ile temas etmeye başladılar.[2309] Konya'ya gönderilen yedinci Hilâl-i Ahmer heyeti Dr. Zeki Nasır başkanlığında önce Antalya'ya geldi. Burada kaldıktan sonra Aralık 1920'de Konya'ya vardı ve 100 yataklı hastane açtı. Bu hastanenin yatak sayısı 1921'de 200 oldu. Konya Hilâl-i Ahmer heyetinde Dr. Muhtar Berker de görev yapmaktaydı.

Akhisar 4. İmdat Heyeti reisi Dr. Ahmet Şemşettin idi. Balıkesir İmdat-ı Sıhhiye reisi Dr. Seyfettin Okan ve vekili Dr. Cemil 10 Teşrinisani 1920 günü Akhisar'a hareket etti.

2301 Turgut Özakman, Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi, Bilgi Yayınevi, 1999, Ankara, s 125
2302 Ali Naci Karacan, Lozan, Milliyet Yayınları, 2. Baskı 1971 İstanbul, s.70
2303 Rıza Nur, Moskova-Sakarya Hatıraları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 399
2304 İsmail Hacıfettahoğlu Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, Kızılay yayını, 2. Baskı 2007 Ankara, s. 16
2305 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a, Kızılay Derneği Yayını, Beyda Basımevi, 2000, Ankara, s 273
2306 Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 1985, Ankara, s 391-394
2307 Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, Gözlem Yayınları, 3. Basım, 1977, s.94
2308 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları, İş Bankası Yayını, 2013, s. 345
2309 İsmail Hacıfettahoğlu Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, Kızılay yayını, 2. Baskı 2007 Ankara, s. 31

1920 Haziran ayında Yunan kuvvetlerinin taarruzu yüzünden Akhisar heyeti geri kaydırılmış ve 15 Temmuz 1920'de Eskişehir'de bir Hilâl-i Ahmer hastanesi kurulmuştur. Bu hastane Mayıs 1337'de (1921) 200 yataklı hale getirilmiştir. 19 Temmuz 1337 (1921) tarihine kadar yaralılara bakan bu hastane görülen lüzum üzerine Kırşehir'e nakledilmiştir. Kırşehir'de Mayıs 1921'de Mekteb-i İdadi binasında bir Zabitan Nekahethanesi açıldı. Okulda eğitime engel olunduğu için 16 Ağustos 1921'de ayrı bir binada Kırşehir Hastanesi açıldı. Bu hastane 3,5 ay çalışmış ve Aralık 1921'de lağv edilmiştir.

Beşinci İmdat heyeti Nazilli'de Eylül 1919'da açılmıştı. Cephenin geri çekilmesi ile daha sonra Dinar'a gelmişti. Bu heyet Dinar'a bir hastane açmış ve arkasından Burdur'a 50 yataklı bir hastane açmıştır. Burdur'daki 50 yataklı hastanede Dr. Galip Kahraman çalışmıştır. Ardından Antalya'ya bir laboratuvar ve dispanser, Denizli'ye dispanser açmıştır.

Alaşehir'deki 6. heyet ancak 6 ay çalışabilmiştir. Burayı Yunanlıların işgal etmesiyle çalışan doktorlar esir edilmiş, daha sonra Yunan esirleriyle değiştirilerek özgürlüğüne kavuşmuştur.

5 Kasım 1920'de Karamürsel'in 25 köyünün Yunanlılar tarafından yakılması üzerine Karamürsel'de 8. İmdat heyeti kurulmuştur.

Dr. Adnan Adıvar 12 Ekim 1920 tarihinde Cenevre'deki Kızılhaç Komitesi Başkanlığına bir mektup yazarak Fransızların Kilikya'da (Çukurova), Yunanlıların ise Batı Anadolu'da yaptıkları katliamları protesto ettiği gibi, İngiltere'nin Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti arasındaki iç kavgaya karışmaması gerektiğini, Antep'te Fransızların şehri bombalaması sonucu birçok masum insanın öldüğünü belirterek kınanmasını istemiştir.[2310]

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Orhangazi'de yaşayan Müslüman halkın Yunan askerleri tarafından Gemlik'e sürülmesi nedeniyle 22 Nisan 1921 tarihinde Uluslararası Kızılhaç Merkezi'ne başvurarak sefalet halindeki Müslüman halkın İstanbul'a getirilmesi için başvurmuştur.[2311] Yunanlılar Yalova ilçesinde ve ona bağlı kırk kadar köyünde erkekleri toplayıp camilerde ve okullarda gözaltına almış ve bir kısmını da üzerlerine gaz dökerek yakmışlardır. Kaçmaya çalışanlar da kurşuna dizilmiştir. Kaçabilen birkaç kişi İstanbul'a gelerek Hilâl-i Ahmer'e sığınmıştır. Bu durum 1 Mayıs 1921 tarihinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer'i tarafından protesto edilmişti.[2312]

İkinci İnönü harbi sırasında Bilecik ve köylerinin Yunanlılar tarafından yakılması ve ahalinin aç ve sefil olarak dağlara çıkması nedeniyle bu bölgeye Bilecik Mebusu Osmanzade Hamdi Bey (Ahmet Hamdi Aksoy) başkanlığında Mayıs 1337'de Bilecik İmdat Heyeti adında bir yardım ve sağlık heyeti gönderildi.

Yunanlılar çekilirken Gördes'i de yakmış, halk sefil ve aç bir haldeydi. Kızılay buraya da yazar Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), ve Saruhan Mebuslarından Reşat ve Ömer Lütfi (Ünlü) Bey eşliğinde yardım gönderdi. Köyden iki kızı Yunanlılar giderken zorla

2310 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları, İş Bankası Yayını, 2013, s. 339-341

2311 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, a.g.e. s. 351

2312 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, a.g.e. s. 353

alıp götürmüşlerdi. Mihalıççık, Haymana, Sivrihisar tamamen zulümden geçmiş, kadın ve kızların ırzına geçilmiş, yakılıp yıkılmıştı. Yanlarında götürdükleri kızlardan haber alınamamıştır. Buralara da yardımlar gönderildi. Özellikle Yunan 3. Fırkası bu zulüm ve rezillikleri özellikle yapıyordu. Gelmeden önce dağıttıkları bildirilerde de gelenlerin Hilafet Ordusu olduğunu belirtiyorlardı. Ancak işgal ettikleri köylerde camileri ahır olarak kullanıyorlardı. Bu zulümleri Amerikan Yakın Şark Komitesinden Miss Elen ve Miss Yelingis'te görmüş ve rapor etmişti.

Mayıs 1337'de Ankara İstasyon'da 100 yataklı bir hastane ile Isparta ve Konya'da Hilâl-i Ahmer tarafından hastane ve nekahethaneler açıldı.[2313]

Osmanlı Hilâl-i Ahmer'i Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'da esir olan Türk askerleri taşıyan Japon gemisinin Yunanlılar tarafından 5 Nisan 1921 tarihinde Midilli adası önlerinde durdurularak Pire limanına çekilmesi yüzünden bu sorunu halletmek için büyük girişimlerde bulundu. Japon Heimei Maru gemisi Vladivostok'tan aldığı 1030 Türk esirini İstanbul'a götürmek üzere 23 Şubat 1921 günü hareket eder. Bu gemi bir Yunan torpidosu tarafından Midilli açıklarında durdurulur ve Pire Limanına çekilir ve gemidekilerin kendilerine esir olarak verilmesini isterler. Gemi komutanı Japon Çomoro kabul etmez. Bu esirler 7 ay gemide kalırlar. Gemi nihayet İtalya'ya hareket eder ve 17 Ekim 1921 günü Sardunya Adasının Porto Tores limanına gelir. Ertesi günü ıssız ve susuz Asinara adasına gemidekileri boşaltır. Bu esirler Osmanlı Hilâl-i Ahmer 2. Başkanı Hamit Bey tarafından getirilen Ümit gemisiyle buradan alınarak kurtarılır.[2314]

Dr. Hikmet Gizer, kadın-doğum uzmanlığının yanı sıra Hilâl-i Ahmer'in gelişimi için Birinci Dünya Savaşı boyunca Almanya ve Avusturya-Macaristan devletlerinde Kızılay murahhası olarak temsilcilikler açmış ve bu sayede Türkiye'de olmayan sağlık malzemelerini temin etmiştir. İstanbul'daki Hilâl-i Ahmer merkezi, Ankara'yla yapılan haberleşmelerin merkezi olduğundan gazeteciler haber almak için buraya gelirlerdi.[2315] Dr. Hikmet Gezer, Hilâl-i Ahmer'in merkezi Ankara'ya taşınıncaya kadar genel kâtiplik görevini başarıyla yapmıştı. Dr. Hikmet Gezer, Hindistan'da Milli Mücadele için toplanan paraları almak için iki arkadaşıyla birlikte Hindistan'a gitmiş, dönüşünde Hilâl-i Ahmer tamamen Ankara'ya nakledilmiş olduğundan İstanbul'da bomboş kalmış ve bu kez bir inşaat firmasında çalışmaya başlamıştır.[2316] Prof. Adnan Ergeneli'nin hatıratında Dr. Hikmet Gezer'in Dr. Adnan Adıvar'ın akrabası olduğu yazılıdır.[2317]

Viyana'ya giden Dr. Celal Muhtar (1866-1947) Hikmet Gezer'le birlikte Avrupa ülkelerinden Hilâl-i Ahmer için toplanan paralarla memleketin ihtiyacı olan ilaç, sağlık malzemesi ve o sırada az bulunan şeker gibi maddeleri ucuz fiyatlardan temin edip Türkiye'ye getirilmesini sağlamıştı.[2318] Bu sırada yabancı ülkelerden, özellikle de Afganistan ve Sovyet Rusya'dan Hilâl-i Ahmer'in Ankara merkezine önemli bağışlar olmuştu.

2313 İsmail Hacıfettahoğlu Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, Kızılay yayını, 2. Baskı 2007 Ankara, s. 50-72
2314 Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları, İş Bankası Yayını, 2013, s. 362
2315 Süheyl Ünver, Hilâl-i Ahmer'in Kuruluş, İnkişafı ve Hizmetleri Tarihi Üzerine, Tıp Tarihi Yıllığı II, 1983, İstanbul Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, s.84-86
2316 Fethi Erden, a.g.e. s. 100
2317 Adnan Ergeneli, Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları, İletişim Yayınları, 1993 İstanbul s. 24
2318 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, a.g.e. s 274, 275

İstanbul'daki Kızılay Merkezi, halka 3 Nisan 1921'de Anadolu'ya yardım çağrısı yapmış ve 27 Nisan 1921 gününe kadar 155 bin lira toplanmıştı.[2319]

Dr. Adnan Bey eşi Halide Edip'le birlikte Ankara'ya gittiğinde Eskişehir'de bulunan Kızılay (Hilâl-i Ahmer) murahhası Dr. İsmail Besim Paşa ile temaslarına devam etmiş ve daha sonra Ekim 1920'de Eskişehir'deki Murahhaslık Ankara'ya nakledilerek İsmail Besim Paşa, Dr. Adnan Adıvar, Dr. Ömer Lütfi (Eti) Bey den oluşan Ankara Hilâl-i Ahmer Murahhaslığı (Temsilciliği) kuruldu ve Ankara'daki Hilâl-i Ahmer merkez ve şubeleri buraya bağlandı.[2320]

Ankara Hilâl-i Ahmer merkezi (o zamanki adıyla murahhaslığı) İstanbul'dan gelen yazar ve subayların ilk uğrak yerlerinden biriydi. O zamanki, Ankara Kızılay başkanlığının yeri dar bir sokak içinde, kapısı camekânlı bir dükkândı.[2321] Dr. Adnan bu sırada Meclis Başkan vekili, Dr. Refik Saydam ise Sağlık Bakanı olarak görev yapıyordu. Kızılay'ın merkezi Sakarya Savaşı sırasında büyük bir eve taşındı.[2322] Halide Edip cepheye gittiğinde bu yeni Kızılay binasında Dr. Adnan ve Yakup Kadri kalmaya başlamıştı.

İstanbul Hükümeti'nin Hilâl-i Ahmer'de çalışanlara karşı düşmanlığı devam etmiş, çoğu, Şeyhülislam Dürrizade Esseyid Abdullah'ın fetvasıyla idama mahkûm edilmişti. Dr. Adnan Bey de Dr. Basri Bey'le birlikte Eskişehir'deki Hilâl-i Ahmer deposunu ulusal güçlere yardım ünitesi haline getirmişti.[2323]

Bu sırada Trabzon'da bulunan Birinci İmdat Heyeti, Akhisar'da bulunan Dördüncü İmdat Heyeti, Nazilli'de bulunan Beşinci İmdat Heyeti ve Alaşehir'de bulunan Altıncı İmdat Heyeti Ankara'daki Kızılay'a bağlı olarak çalışmaya başlamıştı. Bu imdat heyetlerinin aylık gideri olan 12 bin lira Eskişehir temsilciği tarafından karşılandı. Eskişehir'deki Kızılay deposunda bulunan ve Çanakkale Savaşı sırasında depolanmış olan malzeme ve eşya çok işe yaramıştı. Bu arada Anadolu'dan toplanan bağışlar 120 bin lirayı buldu. Anadolu'nun bütün şehirlerinden bağışlar olmuş ve bu bağışlarda Kastamonu (3000 Osmanlı lirası) ve Elazığ şehirleri birinci olmuştu. Kastamonu'da Muhittin Akyüz Paşa'nın ve Elazığ'da hâkim Ata Bey'in bu yardımların toplanmasında büyük katkısı olmuştu.[2324]

Hilâl-i Ahmer'e Kurtuluş Savaşı sırasında Hindistan, Trablusgarp, Rusya, Amerika'nın Clevaland kentinden yardımlar geldiği gibi Arjantin'deki Buenos Aires İspanyol elçiliğinden 5000 pezo yardım gelmiştir.[2325] Ancak Rusya Bolşeviklerinin yaptığı altın ve mühimmat yardımı çok etkili ve faydalı olmuştu. Rusya'dan 1920 ve 1921 yıllarında toplam 11 milyon lira yardım gelmişti. O zamanki Savunma bütçesi 1920 ve 1921 yılları için 81 milyon liraydı. Aynı yıllarda demiryolu istihkâmcısı olarak görev yapan Alman Yüzbaşı

2319 Turgut Özakman, a.g.e. s. 138
2320 Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer İsmail Hacıfettahoğlu, Kızılay yayını, 2. Baskı Ankara, s. 16
2321 Süheyl Ünver, Hilâl-i Ahmer'in Kuruluş, İnkişafı ve Hizmetleri Tarihi Üzerine, Tıp Tarihi Yıllığı II, 1983, İstanbul Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, s.84-86
2322 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e. s113
2323 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e. s. 154
2324 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, a.g.e. s. 271
2325 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, a.g.e. s 272, 273

Hans Tröbst (1891- 1939) ve birçok subay maaşını Rus altın rublesiyle alıyordu.[2326]

Dr. Adnan Bey, zaman zaman eski Ziraat Mektebi'ndeki Genelkurmay Başkanlığı harekât merkezine gelir ve cephenin durumunu izlerdi.[2327] 1921 yılında Dr. Adnan Adıvar Meclis Başkan Yardımcısı'yken Ankara Kızılay Başkanı Dr. İsmail Besim Paşa'ydı (1862-1931). Ankara Kızılay Başkanı Dr. İsmail Besim Paşa, yardımcısı Dr. Ömer Lütfi (Eti) Bey'le birlikte cephe için gerekli sıhhiye malzemelerinin dağıtımını ve İstanbul'dan gelen doktorların birliklere atanma işlerini Milli Savunma Bakanlığı Sağlık Daire Başkanı Dr. İbrahim Tali Bey'le birlikte koordine ediyordu.[2328]

Ömer Lütfi Eti (1882-1952) 1921'den itibaren Hilâl-i Ahmer Umumi Merkezi Murahhası sıfatıyla Milli Mücadele'nin sonuna kadar Ankara'da çalışmış, daha sonra Hastabakıcı Mektebi müdürlüğü ve uzun yıllar (1925-1943) Gureba Hastanesi'nin başhekimi olarak görev yapmıştır.[2329]

O dönemlerde Ankara'daki Kızılay Hanımlar Merkezi Kız Öğretmen Okulu'nda açılmıştı ve başkanlığını Halide Edip, yardımcılığını Belediye Reis'inin eşi Zehra Hanım yapıyordu. Bu hanımlar İstanbul'daki Kızılay Sanat Evi'nde hazırlanan el işlerini Ankara'da sergileyerek gelir sağlamaya ve bağış toplamaya başlamıştı. Topladıkları bağışlar 1000 liraya kadar ulaşmıştı.[2330, 2331]

Sakarya Savaşı öncesinde cephedeki askerler erzak sıkıntısıyla karşılaşınca Kızılay'ın parası borç olarak alınmış, cephedeki askere ekmek gönderilmiş ve bu para daha sonra hükümet tarafından geri ödenmişti. Hilâl-i Ahmer 28 Nisan 1935'te Umumi Heyet kararıyla Kızılay adını almıştır.

Dr. İsmail Besim Paşa İstanbul'da 1862 yılında doğdu ve Askeri Tıbbiye'den mezun olduktan sonra önce teşrih muallim muavini sonra da hastalığı nedeniyle dâhiliye muallim muavini olmuştu. İsmail Besim, daha sonra 6. Bağdat Ordusu Sıhhiye Başkanlığı'na atanmış ve Bağdat Askeri Hastanesi'nin gelişimine büyük katkıda bulunmuştu. Daha sonra Haydarpaşa Askeri Hastanesi baştabip yardımcılığı ve Ordu Sağlık dairesinde görev yaptıktan sonra 8 Ocak 1913'te emekli olmuştu. Emekli olmasına rağmen Birinci Dünya Harbinde Hilâl-i Ahmer'in tüm çalışmalarına fedakârca katılmıştı. Cumhuriyet döneminde 3. Dönemde 1927 yılında Eskişehir milletvekili olmuş ve 15 (veya 19) Mart 1931 tarihinde vefat etmiştir.[2332, 2333]

Dr. İsmail Besim Paşa ülkenin en karışık zamanında çok zor görevlerde bulunmuştur. Çanakkale Savaşı sırasında Eskişehir'e Muhlis Bey, Hamid Bey (Hasancan), Celal Muhtar Hoca ve İsmail Besim Paşa 30 bin altın ve kâğıt para getirir. İstanbul işgal edildiğinde İstanbul Hilâl-i Ahmer'i Eskişehir'e bu kez 180 bin kâğıt lira gönderir. Ancak

2326 Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer İsmail Hacıfettahoğlu, Kızılay yayını, 2. Baskı Ankara, s. 36
2327 Klaus Kreiser, Atatürk, s. 197
2328 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e. s. 143
2329 Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, Dr. İbrahim Tali Bey'in Günlüğü, Arba Yayınları, İstanbul, 2000, s.64
2330 Fethi Erden, a.g.e. s.94
2331 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, a.g.e. s. 178, 179
2332 Rıza Nur, a.g.e. s. 271
2333 Rıza Tahsin, Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye, Cilt II, Yayınlayan Aykut Kazancıgil, Özel Yayınları, 1991, İstanbul, s. 18

1920 Eylül'ünde Çerkez Ethem ve kardeşi Reşit'in hareketleri sıkıntı verecek duruma gelmiştir. Reşit bir gün hastalık bahanesiyle Dr. İsmail Besim Paşa'yı evine davet eder ve Hilâl-i Ahmer'in paralarından söz açar. İsmail Besim Paşa, bunun üzerine Dr. Hikmet Gizer'in akrabası Tahsin Bey'i İstanbul'a göndererek "Ne yapalım?" diye sorar. İstanbul'daki Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi'nde bulunan Celal Muhtar Hoca ve diğer ileri gelenlerin onayıyla Eskişehir'de Kızılay'ın parasıyla Arnavut Halil Ağa'dan 2.700 altına bir çiftlik alarak paranın çalınmasını önler.[2334]

Millî Mücadele boyunca görevlerini büyük bir başarı ile yapan Hilâl-i Ahmer Ankara temsilciliği 1 Ekim 1923'te kaldırıldı. Ancak, mübadele yoluyla Yunanistan'dan gelecek muhacirlere yardım ve gerekli tesislerin kurulması için İsmail Besim Paşa bir murahhas olarak Ankara'da kaldı.[2335]

2334 Ali Birinci, Tarih Uğrunda (Türkiye'de Mektep Tarihçiliği ve Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye'nin Yeni Neşri), Dergâh Yayınları, 2001, İstanbul, s. 150

2335 Süheyl Ünver, Tıp Tarihimiz Yıllığı I, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını No:52, 1966, İstanbul, s.77, 78

XVI. BÖLÜM

İNÖNÜ, SAKARYA SAVAŞI VE BÜYÜK TAARRUZ'DA ATATÜRK VE HEKİMLER

Mustafa Kemal'in yüzündeki bir apsenin Dr. Ömer Vasfi Aybar tarafından tedavisi

2. İnönü Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in sol yanağında büyük bir çıban çıkmıştı. Çankaya'da milletvekili doktor arkadaşları Opr. Dr. Emin Bey (Erkul), Kozan mebusu Dr. Fikret ve Ankara Gureba Hastanesi Başhekimi Opr. Dr. Ömer Vasfi (Aybar) irini bir aletle emerek tedavi etmişlerdi.[2336]

Opr. Dr. Ömer Vasfi Çanakkale Savaşı ve Milli Mücadele sırasında görev yapmış bir hekimdir. 1919-1921 yıllarında Ankara Gureba Hastanesi Başhekimi olarak çalışmış ve bu sırada Atatürk ve annesi Zübeyde Hanım'la Fikrîye Hanım'ın tedavileriyle ilgilenmişti. Dr. Ömer Vasfi Bey 1922-1933 yılları arasında Şişli Çocuk Hastanesi başhekimliğini yapmıştır.[2337]

İnönü ve Sakarya Savaşları sırasında KBB uzmanı olan Dr. Hüseyin Hulki (Cura) Bey de Atatürk'ün kulak sorunlarıyla ilgilenip hastalığını tedavi etmişti.[2338]

Dr. İbrahim Tali'nin Moskova görevi ve Ordu Sağlık Başkanı oluşu

TBMM hükümeti 1920 yılının Mayıs ayında Moskova'ya bir heyet gönderilmesine karar vermişti. Sovyetlerle ilk defa temasta bulunacak bu heyetin başkanlığını Bekir Sami (Kunduh) Bey yapmış ve heyete müşavir olarak Dr. İbrahim Tali (Öngören), iktisat vekili Yusuf Kemal (Tengirşek), Lazistan mebusu Osman Bey (Osman Nuri Özgen) ve erkânıharp Yarbay Seyfi (Düzgören) katılmıştı. Dr. İbrahim Tali ve arkadaşları 11 Mayıs 1920'de yola çıkar ve 69 günlük bir yolculuk sonrasında 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya ulaşırlar. Görüşmeler 24 Temmuz'da başlar ve 24 Ağustos'a kadar devam eder; Moskova ile ilk resmi temas böylece başlar. Doğu sınırı konusundaki anlaşma ise ancak 16 Mart 1921'de imzalanabilir.[2339, 2340]

Dr. İbrahim Tali, diğer heyet üyeleri Türkiye'ye döndüğü halde kendisine verilmiş olan diğer işleri takip etmek üzere 1921 Mart'ına kadar Moskova'da kalır. Bu arada 1-9 Eylül 1920 tarihleri arasında Ankara Hükümeti'ni temsilen Bakü'de yapılan Şark Milletleri Kongresi'ne katılır.[2341]

Bu kongrede bir konuşma yapan Dr. İbrahim Tali, konuşmasını şöyle bitirir:

2336 Bedi Şehsuvaroğlu, Atatürk'ün Sağlık hayatı, Hür yayın, 1981, İstanbul, s. 10
2337 Eren Akçiçek, Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü, İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir, s 287
2338 Eren Akçiçek, a.g.e. s. 171
2339 Mehmet Perinçek, Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri, Kaynak Yayınları, 2005 s 51
2340 Turgut Özakman, Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi, Bilgi Yayınevi, 1999, Ankara, s. 115
2341 Mehmet Perinçek, a.g.e. s.87

"Anadolu, uygarlığa doğru yürüyüşünde son evladı ölene kadar bağımsızlığını korumaya kararlıdır ve Sovyet Rusya'nın kendisine uzattığı eli büyük bir içtenlikle kabul edecektir." [2342]

Dr. İbrahim Tali bu kongrede locada Enver Paşa ile birlikte oturur ve Enver Paşanın kurduğu İslam İhtilali İttihadı Cemiyetinin veznecisi olmuştur. Görünüşte Enver Paşa'nın adamı gibi çalışan İbrahim Tali Anadolu'ya verdiği raporlarda Ankara hükümetin ajanı gibi çalışmıştır. 27 Aralık 1920'den itibaren Moskova'da olan ve Enver Paşa ile temasta olan Dr. İbrahim Tali 25 Ocak 1921'de Kazım Karabekir'e verdiği raporda Enver Paşa'nın Anadolu'da kimlerle haberleştiğini bildirir; bunlar Yenibahçeli Şükrü, Enver Paşa'nın enişteşi Kazım Orbay ve Abdühalim Bey'dir. Enver Paşa'nın ne yaptığını Mustafa Kemal ve Fevzi Çakmak Paşa'ya 22 Mart 1921'de yazdığı raporda detayıyla bildirdiği gibi Enver Paşa'nın yurda girmesini "bugünkü birliği ikiye ayırmaya sebep olacaksınız" diyerek engellediğini yazmaktadır. Dr. İbrahim Tali Küçük Talat, Yenibahçeli Nail ve Hacı Sami'nin faaliyetlerini de Ankara'ya ulaştırmıştır.[2343] Dr. İbrahim Tali, Mart 1921'e kadar Moskova'da bulunduğu sırada 27 Aralık 1920'de Petrograd'ta ve 3 Ocak 1921'de Moskova'da Dr. Bahattin Şakir'le görüşür. Hatta Sultan Galiyev, Dr. Bahattin Şakir ve Dr. İbrahim Tali 9 Ocak 1921'de bir evde buluşurlar.[2344]

Dr. İbrahim Tali, Rusya'dan Mart başında yola çıkar ve 25 Mart 1921'de Kars'ta olur. 3 Nisan 1921'de Mustafa Kemal'in bir emriyle Ankara'ya gelmesi istenir ve 15 Mayıs 1921'de Ankara'da olur. Yeni görevi olan MSB Sağlık Dairesi Başkanlığı'na başlar ve gelişinden dört gün sonra Mustafa Kemal'in emriyle 19 Mayıs 1921'de cepheyi teftişe gider. 20 Mayıs'ta İsmet Paşa'yı Eskişehir'de ziyaret eder ve daha önce Halide Edip Hanım'ın da çalıştığı Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin tahliye edildiğini öğrenir. Eskişehir ve Afyon'da hastaneleri, sıhhiye bölüklerini ve depolarını inceler ve ayrıca cephede görevli olarak bulunan Dr. Murat (Cankat)'la görüşür. Günlüğüne şunları yazar: *"Sabahleyin tekmil hastaneleri gördüm iyi tesir yaptı. Laboratuvar ve kimyahane yeni tanzim oluyor. Zabitan hastanesi ve Mecruhin Hastanesi ile kabul daireleri pekiyi tanzim olunmuş. Sabah 2'de Afyonkarahisar'a vasıl olduk... Hastaneleri iyi buldum. 57. Fırka Sıhhiye Bölüğü'nü teftiş ettim. Malzeme pek noksan, talim fena değil."* Bu incelemelerinde askerin kılık kıyafetinin yetersiz ancak erzakların iyi olduğunu tespit eder.[2345]

İbrahim Tali, Ekim 1921'de Batum Konsolosluğu'na atanana kadar ve aynı dönemlerde gerçekleşen Eskişehir ve Sakarya Savaşları sırasında MSB Sağlık Daire Başkanlığı görevini sürdürür. Dr. İbrahim Tali, Kazım Karabekir'e yazdığı 15 Haziran 1337 (1921) tarihli mektupta Eskişehir'de İsmet Paşa'yı gördüğünü ve orada üç gün kaldığını, ordunun sağlık durumunu iyi bulduğunu, ekmeğin iyi pişirildiğini, günlük 150 gram et ve 250 gram kuru sebze verildiğini; ancak elbisenin eksik olduğunu belirtir. İbrahim Tali bu sırada Ziraat Mektebi'nde kalmaktadır.[2346]

Dr. İbrahim Tali, Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı 28 Ekim 1921 tarihli mektubunda

2342 Şerafettin Turan, Mustafa Kemal Atatürk, Bilgi Yayınevi, 2004, s. 322
2343 Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm, İletişim yayını, 2012 s. 320
2344 Hikmet Çiçek, Dr. Bahattin Şakir, Kaynak Yayınları, 2004, İstanbul, s 175-177
2345 Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, Dr. İbrahim Tali Bey'in günlüğü, Arba Yayınları, İstanbul, 2000, s 63,64
2346 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Emre Yayınları, 6.Baskı, 2005, Cilt 5, s. 2191

ise cephede yaptığı işleri şöyle anlatır:

"Orduya pek çok doktor celbedebildim. Gülhane'nin muktedir muallimlerini getirterek yüzlerce hayatın kurtulması temin edildi. İstanbul Sıhhiye depoları, Hilâl-i Ahmer depoları hemen kâmilen Anadolu'ya nakledildi. (...) Şimdi de Tevfik Salim Bey'i yerime tayin ettirdim. "Sıhhiye riyasetine tayin olundunuz, hemen geliniz," diye Refet Paşa'ya telgraf yazdırdım. Telgraf da Kemal-i taaccüple imzalandı." [2347]

Aynı mektupta Dr. İbrahim Tali emekli olmak istediğini; ancak Mustafa Kemal Paşa'nın teklifiyle Batum'a tayin olduğunu belirtir.

Dr. İbrahim Tali Bey, günlüğünde, 29 Ekim 1921 Cumartesi günü, Dr. Refik Saydam'la Mustafa Kemal Paşa'ya gittiklerini, orada yemek yediklerini, Mustafa Kemal'in göğsünden rahatsız olduğunu, harici bir görev istediğini ve bu görev için Batum Konsolosluğu'nun söz konusu olduğunu belirtmiştir.[2348] Dr. İbrahim Tali, 7 Kasım 1921'de Batum'a tayin olur ve 14 Kasım 1921'de İnebolu'ya doğru yola çıktığında yanında Yakup Kadri, Dr. Suat Soyer ve Dr. Seyfettin Bey vardır. 20 Kasım günü İnebolu'ya varmasına rağmen hava kötü olduğundan burada beklemek zorunda kalır. Bu sırada İstanbul'dan gelen Dr. Tevfik Salim'in (Sağlam) vapuru İnebolu'da duramadığından Samsun'a geçmek zorunda kalır ve 27 Kasım 1921'de Dr. İbrahim Tali ile Dr. Tevfik Sağlam İnebolu'da karşılaşırlar. Dr. Tali, 28 Kasım'da bir İtalyan gemisiyle Batum'a doğru yola çıkar.[2349] Batum Şehbenderliği sırasında Rusya'dan gelen yardımları, silah ve cephane sevkiyatını kontrol etti ve sağladı. Bu sırada hem hastalık hem de silah temini için iki defa Almanya'ya gitti.

İbrahim Tali, Batum Konsolosluğu görevinden sonra 1923'te Dışişleri Bakanlığı Müşavirliği'nde ve 3 Mayıs 1924 ile 5 Şubat 1926 tarihleri arasında elçi olarak Varşova'da görev yaptı. 24 Şubat 1926'da Diyarbakır milletvekili olarak TBMM'de göreve başladı. Mebusluğu bir yıl sürdü ve 11 Aralık 1927'de Vilayet-i Şarkiyye Müfettiş-i Umumiliğine atandı ve 1932'ye kadar bu görevi sürdürdü. 1934'de Trakya Umumi Müfettişliğine atandı. 1935'te hastalandı ve bu görevden ayrıldı. Tali'ye Öngören soyadı Atatürk tarafından verildi. 1936'da tekrar ve 3. Kez Diyarbakır Milletvekili oldu ve 1952'te ölümüne kadar değişik yerlerden mebus olarak çalışmalarına devam etti.[2350]

Enver Paşa'nın yanında bulunan hekimler

Anadolu'da Milli Mücadele olurken Enver Paşa Rusya'dadır. Enver Paşa Almanya'da iken eski dostu General Hans von Seeckt sayesinde uçakla Moskova'ya gitmeye çalışır. Ona uçakları bu general temin eder. Nisan ve Mart 1920'de üç defa Alman uçakları ile Moskova'ya ulaşmayı dener. İlk uçak Alman topraklarına inişe zorlanır. İkincisinde Ekim ayı başında Enver Paşa ve Dr. Bahattin Şakir için yeni bir Junkers uçağı ile hazırlık yapılır. 10 Ekim 1919 da Türk Kızılay delegeleri olarak sahte isimlerle yola çıkarlar. Uçak

2347 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Emre Yayınları, 6.Baskı, 2005, Cilt 5, s. 2195
2348 Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, Dr. İbrahim Tali Bey'in günlüğü, Arba Yayınları, İstanbul, 2000 s. 82
2349 Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, a.g.c. s.87
2350 Erdal Aydoğan, Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali Mustafa Kemal'le Trablusgarp'tan Cumhuriyet'e Yeditepe Yayınları, 2008 İstanbul, s. 99,182

Litvanya'da Kobno yakınında kötü hava şartları nedeniyle zorunlu iniş yapar. Enver ve Dr. Bahattin Şakir tutuklanırsa da 2 ay sonra kaçarlar ve General von Seeckt'in yaveri Binbaşı F. Tschunke'nin yardımıyla Berlin'e dönerler. Enver Paşa bu şekilde 6 kere uçaktan düştüğünü ve 5 ay hapiste yattığını Mustafa Kemal Paşa'ya yazar. Berlin'den 4 Ağustos 1920'de ayrılır, Stettin üzerinden gemiyle ve sonra trenle 15 Ağustos 1919"da Moskova'ya varır. 15-20 Ekim 1920 tarihlerinde Bakü Kongresi'ne katılır. Sonra geri döner. Roma'ya gider eski ittihatçılarla görüşür. Enver'in yanında Hayreti Bey, Ziya Bey ve Mısırlı Doktor Ahmet Fuat Selim Bey de vardır. Enver Paşa Moskova'da İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (Birliği) Cemiyetini kurar.[2351] Bu cemiyet için arkadaşları Emir Şekip Aslan (Suriye), Dr. Bahattin Şakir, Dr. Nazım, Mehmet Başhempa Berlin'den Moskova'ya gelirler. Cemiyette Dr. Fuat Bey Mısır temsilcisi, Dr. İbrahim Tali veznedar, Halil Kut Paşa, Azmi Bey, Seyfi Bey ve Sami Bey üyedir.[2352, 2353] Cemiyetin ikinci kongresi 27 Haziran 1921'de Moskova'da yapılır. Bu kongreye İslam ülkelerinden ve aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa'nın eski üyelerinden Mısır'dan Dr. Rıfat Mansur, Tunus ve Cezayir temsilcisi Fevzi Bey, Trablusgarp temsilcisi Halid Gargani, Naim Cevat, Topçu Rıza, Dr. Bedri, Ziya, Abdülaziz Çaviş, Çerkes Hacı Sami delege olarak katılmışlardır. Toplantıda Dr. Nazım, Dr. Rüsuhi, Şekip Aslan Bey ve Medine müdafaasını yapan Fahrettin Paşa da vardır. Bu toplantı 3. Komünist Enternasyol ile aynı günlere denk gelmiştir ve sonuç başarısız olur. Enver'in genç kardeşi Kamil de burada yer alır.[2354] Enver Paşa, Anadolu'ya gitmek için gizli çalışmalar yapar. Ocak 1921'de İstanbul'da ve Trabzon'da İttihad-ı İslam Cemiyetinin şubelerini kurarlar. Enver'in eniştesi Kazım Orbay Kazım Karabekir Paşa'nın kurmay Başkanı'dır ve Enver'in etkisinde olan Yarbay Seyfi istihbarat bölüm başkanı olarak Erzurum'da görev yapmaktaydı. Ayrıca Trabzon'da Mustafa Kemal'e muhalif Enverci gruplar bu sırada çalışmalar yapmaktaydı. Nail, Küçük Talat ve Yahya Kâhya Enver lehine yer altı faaliyeti yapıyorlardı. Enver Paşa'nın "Mesai" adındaki programını bunlar bölgede yaymaktaydılar. Ankara hükümeti bu durumdan haberdar olduğu için önlemler almıştı. Enver yanlısı Naim Cevad İnebolu'da yakalanmış, Küçük Talat yurtdışına gönderilmiş, Halil Paşa da Mayıs 1921'de Batum'a gitmişti. Enver Paşa daha sonra Türkistan'a gitmiş ve 4 Ağustos 1922 tarihinde Basmacılar'la birleşerek Ruslara karşı yaptığı savaşta şehit olmuştur.

Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Dr. Bedri Bey Enver paşa'nın Orta Asya maccerası sırasında en yakınında bulunanlardan birisiydi. Enver paşa'nın Afganistan ile ilişkilarini düzenlemek amacıyla kabil'e yerleşmiş ve Emir Amanullah han tarafından saraya alınmıştı. Bu sırada Afganistan'a gelen Cemal paşa ile de çalışmıştı. Dr. Bedri Bey 1923 Nisan ayında zatürreden dolayı Kabil'de vefat etti.[2355]

Enver Paşa'nın ölümünden sonra evrakları arasında Kozan Mebusu Dr. Fikret (Onuralp)'in 16 Kasım 1920'de Berlin'deki Enver Paşa'ya hürmetlerini ifade eden bir

2351 Masayuki Yamauchi, Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa, Türkiye'den Türkistan'a, Bağlam Yayınları, 1995 İstanbul, s. 23, 24
2352 Masayuki Yamauchi,a.g.e, s. 47
2353 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925,İletişim Yayınları, 2009 İstanbul s. 275
2354 Masayuki Yamauchi,a.g.e, s.50
2355 Murat Bardakçı, İttihatçının Sandığı, İş bankası Yayınları, 2014, İstanbul, s. 348

mektup gönderdiği saptanmıştır.[2356]

Enver Paşa'nın yanında bulunan hekimlerden birisi Trabzonlu Dr. Raik Bey'dir. Trabzon'da bulunan Küçük Talat (Muşkara)'nın Tuapc'de bulunan Halil Kut Paşa'ya gönderdiği 14 Mayıs 1921 tarihli mektupta Dr. Raik Bey ile Trabzon polis müdürü Neşet Bey'in Moskova'ya gönderileceğini anlattıktan sonra Yahya, Zekariya, Zeki, Dr. Şükrü Fazıl, İmam ve Arslan Kaptan'ın selamları olduğunu bildirmektedir.[2357] Dr. Raik Bey 18 Haziran 1922 tarihi itibariyle Küçük Talat Bey'le birlikte İstanbul'da bulunmaktadır ve maddi sıkıntı içindedir.[2358] Trabzonlu Dr. Raik Bey, Moskova'ya gittikten sonra İstanbul'a dönmüş olmalıdır.

Küçük Talat daha sonra Trabzon'dan İstanbul'a gelmiştir. İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Türkiye Merkezi adına Malta'ya sürgün giden veya muhtaç olan İttihatçı ve ailerine yardım yapmakla meşguldür. İstanbul'dan Moskova'ya gönderdiği 16 Mayıs 1921 tarihli mektuba göre yardım edilecekler arasında Diş Tabibi Atıf Bey'in ailesi, Eczacı Yüzbaşı Ethem Efendi, Dr. Süleyman Numan paşa ailesi, şeyh Ata efendi ailesi, İbrahim Tali Bey'in annesi ve kız kardeşi, şair Mehmet Akif ailesi, hatip Ömer Naci'nin ailesi gibi isimler vardır.[2359]

Enver Paşa'nın evrakları arasında Dr. Şükrü Fazıl'ın Enver Paşa'ya yazdığı bir mektup da çıkmıştır. Operatör Dr. Şükrü Fazıl (İlkel) 14 Eylül 1922'de Berlin'den Doğu Buhara'da bulunan Enver Paşa'ya yazdığı mektupta bir yıldır Berlin'de araştırmalarda bulunduğunu, santonin (eskiden bağırsak parazitleri için kullanılan -antihelmintik - bir ilaç) isimli ilacın sadece Horasan'da çıkarıldığını saptadığını, Türkistan'da Çimkent'te bulunan önceleri İngilizler tarafından işletilmekte olan fabrikanın kendisi tarafından işletilmesi için imtiyaz sağlanmasını istemektedir. Oysa Enver Paşa 5 Ağustos 1922'de şehit olmuştu. Bu mektubun altına Enver Paşa'nın kardeşi Kamil Bey'in koyduğu not şu şekildedir: "Opr. Dr. Şükrü Fazıl (İlkel) Birinci Cihan Harbi öncesi Bursa Belediye tabibi iken Cihan Harbinde Çanakkale'de, Suriye'de, Galiçya'da ve nihayet Suriyc'de İbnü'l Reşid'in özel tabipliğinde bulunmuştur."[2360] İbnül Reşid Necid aşireti reisiydi ve Irak cephesinde Osmanlı kuvvetlerine yardım etmişti. Teşkilat-ı Mahsusa'da görevli Binbaşı Ömer Fevzi (Mardin) İbn-Reşid ile anlaşma yaparak onu Necid Valisi yapmak istemişti. Dr. Şükrü Fazıl'ın Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmış olması muhtemeldir. Türk Kanser Araştırma ve Savaş Derneğinin 1947'deki kurucuları arasındadır.

Türk Hekimleri Biyografisinde ise şu bilgiler vardır: Şükrü Fazıl İlkel 1886'da İstanbul'da doğmuştur. 1911 yılında Tıp Fakültesinden mezun olmuştur. İlk görev yeri Bursa Belediye tabipliğinde 21 ay, daha sonra Bursa Gureba Hastanesi'nde operatör muavini olarak 6 yıl çalışmıştır. Birinci Cihan Harbinde Çanakkale cephesinde Biga ve Erdek Hastaneleri operatörlüğü yapmıştır. Savaştan sonra Edirne Belediye Hastanesi Baştabip ve operatörlüğünde bulunmuştur. Birinci Cihan Savaşı'na katıldığı için Harp,

2356 Masayuki Yamauchi,a.g.e, s.50
2357 Masayuki Yamauchi,a.g.e, s. 209, 213
2358 Masayuki Yamauchi,a.g.c, s. 209, 276
2359 Masayuki Yamauchi,a.g.e, s. 209, 214, 215
2360 Masayuki Yamauchi,a.g.e, s. 281, 282

liyakat, Osmanlı, Alman Salip gibi madalyaları vardır.[2361] General Dr. Kemal Özbay'ın Türk Asker Hekimliği Tarihi isimli kitabında ise Şükrü Fazıl'ın Çanakkale Cephesinden sonra Cihan Harbinde Galiçya Cephesinde 19. Tümen Sıhhiye Bölüğü operatörü olarak çalıştığı ifade edilmiştir. 13 Ağustos 1916'da Galiçya'da bulunan Tümen Haziran 1917'de dönmüştür. Bu tarihten sonra Dr. Şükrü Fazıl muhtemelen Suriye cephesine gitmiştir.[2362]

Tabip Üsteğmen Bakteriyolog İbrahim Daniş Bey'in şehit olması

Zile ve Yıldızeli İsyanları sırasında 3. Kolordu kuvvetlerine sağlık hizmeti veren Sivas Askeri Hastanesi bakteriyoloğu Tabip Üsteğmen İbrahim Daniş Bey Yıldız Hanı'nın bir köşesinde (Yenihan civarı) yaralıları tedavi ederken *"Sen Millicilere hizmet ediyorsun,"* suçlamasıyla asiler tarafından 25 Haziran 1920'de şehit edildi.[2363, 2364]

Ankara'da kurulan Ordu Sağlık Başkanlığı

Ankara'da Askeri Sağlık Genel Müdürlüğü 1920 Temmuz'una kadar Dr. İbrahim Tali Öngören tarafından Ordu Sağlık Başkanlığı (Sıhhiye Dairesi) adı altında idare edilmiş ve bu tarihten itibaren "Milli Savunma Bakanlığı Askeri Sıhhiye Müfettişi umumisi" kurulmuştur. Bu kuruluş Ankara Sultani Mektebi'nin (Lise) istasyona bakan bir tek odasında faaliyete geçmişti. Bu dairede hizmetler Akhisarlı Dr. Enver Celal, Dr. Akif Arkan (sonradan 6, 7,8 Dönem Çankırı milletvekili, 1889-1952), Dr. Salih Bey, Operatör Dr. Yarbay Sivaslı Hüseyin Hüsnü (Öncü, Atatürk'le Trablusgarp, Çanakkale Savaşı ve Doğu Cephesinde birlikte çalışmıştı), Dr. Yusuf Kenan ve Dr. Talat Arif Bey (cildiye hocası) tarafından yürütülmeye çalışıldı. Sağlık Dairesi'nin 4. (istatistik) şubesindeyse Dr. Bnb. Hilmi, Dr. Yzb. Celal Abdi Çelebioğlu, Dr. Yzb. Kadri ve Dr. Bnb. Hasan Kadri (Dirim) ve Dr. Ütğm. Hamza Vahit (Göğem) Bey (sonraları Gülhane'de profesör tümgeneral) görev yapıyordu.[2365] Ankara'da Zat İşleri Sıhhiye Şubesi'nde çalışan Dr. Abdullah Üresin, İstanbul'daki Sıhhiye Şubesi'ne ait bütün evrakları ve defterleri Ankara'ya getirerek büyük bir hizmette bulunmuştu.[2366] Sıhhiye Dairesi Fen Şubesinde bu sırada Dr. Ali Galip Ulusoy da görev yapıyordu.[2367]

Ordu Sıhhiye Müdürlüğü'nün ikmal ve personel konularındaki işlerine Kızılay Derneği temsilcisi Dr. Adnan Adıvar önemli yardımlarda bulunuyor ve İstanbul'la olan bağlantıyı sağlıyordu.

Abidin Paşa konağında ise Dr. Bnb. Hilmi Bey Cihan Savaşı esirleri konusunda bilgi topluyor ve takip işini yürütüyordu. Lisenin binasına barakalar yapılınca buraya taşınmıştı.

Bu sırada Askeri Mevki Kumandanlığı başhekimliğini Dr. Yarbay Talat Çamlı (Cildiye Profesörü Talat Çamlı) yapmaktaydı.[2368]

2361 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, Çituri Biraderler Basımevi, 1948, s. 124
2362 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askeri Hastaneler, Cilt 1, s. 277
2363 Kemal Özbay, a.g.e. s. 385
2364 Adnan Ataç, 20. Yüzyılda Şehit Olan Türk Sağlık Subayları, GATA Basımevi, 1997, s 73
2365 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, s. 388
2366 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, İstanbul, s. 322
2367 Fethi Erden, s. 235
2368 Kemal Özbay, a.g.e. s. 389

Dr. İbrahim Tali'nin günlüğüne göre 1920 yılında Garp Cephesinde hastaneler ve yatak sayısı şöyledir: Sivrihisar 800, Mihalıççık 200, Polatlı: 200, Eskişehir Mecruhin: 150, Eskişehir Hilâl-i Ahmer: 100, Eskişehir Otelleri: 200, Konya: 800, Konya Nekahethanesi: 400, Afyon: 200, Akşehir: 300, Bilemedik: 100, Isparta: 200, Ereğli: 200, Antalya: 50, Dinar: 50, Denizli: 50, Burdur: 50, Nekahethane: 400, Kütahya: 300. Yine Dr. İbrahim Tali'nin günlüğüne göre 1920 yılında Ankara'da bulunan doktorlar ise şunlardır: Dr. Tevfik Bey, Dr. Hulusi, Dr. Abdülkadir (Noyan), Dr. Hüsamettin, Dr. Mustafa Bey, Dr. Kemal Bey, Dr. Lütfi Bey, Dr. Server Kamil Bey, Muallim Dr. Orhan, Dr. Yarbay Ömer Lütfi (Eti), Bakteriyolog Nurettin, Akliyye uzmanı Dr. Nazım Şakir görev yapmaktadır. Bu sırada 5. Fırka 1. Alay 3. Tabur tabibi Dr. Vasilaki Efendi bir hastaneye tayin edilir. Konya'daki KBB uzmanı Nusret Bey ile Kütahya'daki ser eczacı Nurettin Bey (Arzuman) başka yerlere tayin edilirler.[2369]

Milli Savunma Bakanlığındaki bütün şube müdürlerine birer atlı araba verildiği halde sıhhiye müdürüne çok sonraları verilmişti.

Bu sırada hazırlıklar başlamış her tümen için iki doktor, bir eczacı, bir inzibat subayı, hesap memuru, dört araba ve dört sedyeden oluşan sıhhiye müfrezeleri oluşturulmaya başlanmıştı.

Ankara Ordu Sağlık İdaresi ülkedeki ve özellikle İstanbul'daki hekimlere milli mücadeleye katılmaları için davet çağrıları göndermeye başlamıştı. Esaretten dönen, açıkta kalmış veya ordudan ayrılmış tabipler sevinçle bu davete icabet etmeye başladı.

Bu sırada Umur-u Bahriye Müdürlüğü, Ankara'da Samanpazarı mahallesinde bulunan ve o dönemde Ankara Lisesi olarak kullanılan taş binanın birkaç odasında faaliyete başlamıştır. Müdürlük karargâhı 5 şube şeklinde teşkilatlandırılmıştı. Burada Sağlık Şube Müdürü olarak Tabip Albay Fuat Bey görev yapıyordu.[2370]

Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) Ordu Sağlık dairesindeki bu görevi sırasında üç aylığına Amasya'ya gider. Oradaki Ordu lağv edilince Ankara'ya döner. Ordunun taarruz harekâtında Konya'da Sıhhiye müfettişi olarak görev yapar. Bu sırada Afyon ve Adana hastanelerini tanzim eder ve yaralıların bakımıyla uğraşır. Dr. Hüseyin Hüsnü İstiklâl Savaşı'ndaki hizmetleri nedeniyle 4159 nolu İstiklâl Madalyası ile taltif edilir. İstiklâl Savaşı sonrası Ankara'da Sıhhiye Dairesinde şube müdürlüğü yapan Dr. Hüseyin Hüsnü 30 Ağustos 1338'de, terfi tarihi bir yıl önceye alınarak, Albaylığa terfi eder. Bir süre Paris'te eğitim gören Dr. Hüseyin Hüsnü 30 Ağustos 1929 tarihinde Tuğgeneralliğe terfi etmiştir. Dr. Hüseyin Hüsnü Paşa bir ziyafet sırasında rahatsızlanarak Cebeci Hastanesine yatar. Sağ böbreği civarında oluşan cerahat ameliyat edilmesine rağmen vücuda yayılması sonucu 16 Mart 1930 günü vefat eder. Cenazesi askeri törenle Cebeci mezarlığına defnedilir. Madalya ve nişanları halen Harbiye'deki Askeri Müze'de teşhir edilmekte olup Ankara'da GATA Tıp Tarihi Müzesi'nde anısını yaşatmak üzere bir köşe kurulmuştur. (kızı Perihan Balcı ve Prof. Ecz. Adnan Ataç'tan alınan bilgi)

2369 Dr. İbrahim Tali'nin Günlüğü, Hazırlayanlar: Erdal Aydoğan, Şaban Ortalı, Arba Yayınları, 2000, s. 26-28
2370 www.dho.edu.tr/docs/alemdar.pdf

İnönü Savaşlarına katılan hekimler

Çerkez Ethem'in isyan hareketi yüzünden, Batı Cephesindeki birlikler onun üzerine gönderilmiş olduğundan Yunan Ordusu bundan faydalanmak amacıyla 6 Ocak 1921'de ileri harekete geçerek 09 Ocak 1921'de İnönü önündeki mevzilerimiz önüne geldiler ve çatışmağa başladılar. Cephanemiz azdı. 10 Ocak 1921'de bu çaresiz durum karşısında cepheden Ankara'ya şöyle bir telgraf çekildi: *"Cephane gönderin. Yeniliyoruz."* Ankara'da bütün imkânlar zorlanarak ancak on beş sandık cephane bulunabildi ve hemen yola çıkarılan trenin bir vagonunun köşesine yüklenerek yollandı. Ama Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Kumandanlığına şöyle bir telgraf çekti: "Size bir tren cephane gönderdim. Elinize varıncaya kadar mukavemet imkânını temin edin." Fevzi Paşa bu telgrafı imzalarken, ağlıyordu. 11 Ocak sabahı kesin sonuç belli olmuş, Yunanlılar cepheden çekilmişti. Yunanlılar, İnönü siperlerindeki bozgunlarını başarıya çevirmek için, büyük hazırlıklar yaparak 23 Mart 1921 de iki koldan ilerlemeğe başladı. Muharebeler dokuz gün sürdü. Yapılan savaşların sonunda Yunanlılar muharebe güçlerini tamamen tükettiklerinden 1 Nisan 1921 de çekilmişlerdi.[2371]

1. İnönü Savaşı'nda 10 Ocak 1921'de Dr. Fikri Şehidullah (Altan) idaresindeki 10. Tümen Sıhhiye Bölüğü 250 yataklı olarak Eskişehir'de hizmet etmiş, 2. İnönü Savaşı sırasındaysa 1. Tümen'de baştabip Hayri Kabataş, Pazaryeri'nde Dr. Cevdet Rıza Alkaya (1886-1971), Bozüyük'te 24. Tümen sıhhiye bölüğünde Dr. Mecit Sayan (sonra general) ve Dr. Hamza Vahit (Göğen), İnönü'de 2. Tümen ve bağlı birliklerinde Tümen Baştabibi Dr. Yarbay Galip, Sıhhiye Bölük Baştabibi Niğdeli Binbaşı Sait, Dr. Yzb. Suphi (Arın), Yüzbaşı Sırrı Alıçlı (operatör), 126. Alay'da Dr. Yzb. Cemal (İspahi, sonradan general) ve 40. Alay'da Dr. Cemal Berksun görev yapmıştı. Dr. Bahir İlter 1. ve 2. İnönü Savaşlarına katılmış, ateş hattında yaralanmıştı.[2372] Dr. Naim (Gürcan) ise Beşinci Süvari Alayı tabibi olarak 1. ve 2. İnönü Savaşları'na katılmış, daha sonra da Sakarya ve Büyük Taarruzdaki bütün savaşlarda görev almıştı. Dr. Cemal Berksun daha sonra Kocaeli Grubu Sıhhiye Bölüğü baştabibi olarak görev yaptı.[2373] 24. Tümen 141. Alay tabibi ise Dr. Abdullah Sıtkı Önder (1887-?) idi.[2374] Kocaeli grubunda çalışan Dr. Ahmet Öy (1885-1940) daha sonra 18. Fırka Baştabipliği yaptı.[2375]

Bu sırada Kovalca köyünde zatürre olarak yatan dördüncü fırka kumandanı Nazım Bey'i Opr. Dr. Emin Erkul ve Ordu Sıhhiye Reis Muavini Dr. Binbaşı Kemal Bey tedavi etti. Burada Nazım Bey Dr. Mehmet Emin Erkul'a:

"Yahu biz burada her türlü mahrumiyet içinde çarpışmaktan geri kalmıyoruz. Kovalca 'lèpesi için tam sekiz defa süngü hücumu yaptık; amma süngümüz inanılmayacak kadar kütü. Yani askerin yüzde sekseninde süngü olmadığı için tüfek namlusunu düşmanın göğsüne saplamakla karşılık verme mecburiyetinde kalmıştı. Ne Olur? Tüfeklerimizin ucuna süngüden vazgeçtik ucu sivri bir demir parçası da uydurulamaz mı? Bunu mebus arkadaşlarına

2371 Aydın Ayhan'ın Katkısı
2372 Fethi Erden, a.g.e. s.53
2373 Fethi Erden, s. 53
2374 Fethi Erden, s. 169
2375 Fethi Erden s. 301

anlat ve bir çare bulmalarını söyle" demişti.[2376] Opr. Dr. Mehmet Erkul daha sonra savaş meydanında gezerken gördüğü hazin bir manzarayı şöyle anlatır:

"Bir düşman askeri bir Mehmetçiğimizin göğsüne saplamış olduğu süngüsü ön taraftan girip arka göğsünden çıkmış olmasına karşılık Mehmetçiğimizin kim bilir ne kadar hırs ve kuvvetle havale etmiş olduğu tüfek namlusunu Yunanlının göğsüne daldırmış ve bu suretle her ikisi de bu vaziyette hatta elleri hala tüfeklerinde olduğu halde yan yana şeref meydanına uzanmış ve ebediyete kavuşmuştu." [2377]

Operatör Dr. Emin Erkul Bey Garp Cephesi Cerrahi Müşaviri olarak görev yaptığından 1. İnönü Savaş'ında görülen eksiklikler nedeniyle hastabakıcı ve tezkereci asker sayısının ve alet ve edavatın artırılmasını istedi. Ancak Garp Cephesi Sıhhiye Reisi Miralay Kemal Bey buna nedense itiraz etti ve bu nedenle de 2. İnönü Savaşı'nda birçok sıkıntı yaşandı. 2. İnönü Savaşı başlayınca Opr. Dr. Emin Erkul Bey (1884-1943) trenle Eskişehir'e gitti ve kendisini Askeri Hastane Başhekimi Safranbolulu Dr. Ahmet Haşim (1322-21) Bey ve Hilâl-i Ahmer Hastanesi Başhekimi Şemsettin Bey karşıladı. Dr. Emin Erkul Bey, 2. İnönü Savaşı sırasında yaralıların tren istasyonuna geldiğini, ancak yaralıları taşıyacak sıhhiye bölüğünün yeterince hasta taşıma eğitimi almamış olduğunu gördü. Tecrübeli sıhhiye askerlerinin hepsi cepheye gitti. Dr. Emin Erkul ve arkadaşları sedyelerin nasıl tutulacağını ve yaralıların nasıl taşınacağını anlattı, Eskişehir'deki tüm eczacı ve hastabakıcıları çağırdı ve yaralalıların taşınmasını sağladı. Bu sırada arka arkaya üç yaralı treni geldi ve Eskişehir istasyonu yaralılarla doldu. Büyük gayretlerle trenler boşaltıldı ve aynı trenlerle bu defa cepheye cephane taşındı. Hastane ise istasyondan 2 kilometre ötede olduğundan Dr. Erkul 48 saat süresince hastane-istasyon arasında gidip geldi. İki günün sonunda yaralı sayısı azalmaya başladı.[2378] İstasyonda karşılama merkezinde gelen hastalardan hafif olanlar diğer hastanelere, ağır yaralılar Eskişehir Hilâl-i Ahmer Hastanesine yatırılıyordu. İstasyonun bekleme salonu, çayhane ve istirahat yeri yapıldı. Gelen yaralılar burada karşılandı ve çay ve çorba dağıtıldı.[2379] Eskişehir'deki hastanede Operatör Gaffar ve Dr. Cevdet Gönenden bir süre görev yaptı.

2. İnönü Muharebesi sırasında 27 Ocak 1921'de İzzettin Çalışlar'ın 61. Tümeninde baştabip olarak Dr. Hazım Ahmet Akın (1323-57) Bey görev yapıyordu. Dr. Hazım Ahmet Akın 1933-1934 de Erzurum Askeri Hastanesi baştabipliği yaptı.[2380] 61'nci Tümen, 174'ncü Alay, 2'nci Tabur, 7'nci Bölük Komutanı Hüseyin Hüsnü Şahin, bölüğünün basında cesareti ve atılganlığı ile ün kazanmıştı. İkinci Tabur, Yedinci Bölük Komutanı Hüseyin Hüsnü Şahin 28 Mart 1921 günü, acımasızca saldıran Yunan ordusunun saldırısına şiddetle karşı koymuş, ikinci Tabur Kumandanı Binbaşı Halis Bey'den aldığı emirle, tüfeğine süngü takarak bölüğünün basında en ön safta vuruşurken, bir top mermisiyle sağ bacağını kaybetmiştir. İki yıldan beri aynı cephede, aynı birlikte görev yaptıkları Binbaşı Halis Bey ve Hüseyin Çavuş, bu kahraman arkadaşlarını kurtarmak için kurşun

2376 Melih Tınal, Opr. Dr. Emin Erkul'un Milli Mücadele Anıları, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s 100
2377 Melih Tınal, Opr. Dr. Emin Erkul'un Milli Mücadele Anıları, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s 101
2378 Melih Tınal, Opr. Dr. Emin Erkul'un Milli Mücadele Anıları, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s 110-111
2379 Mesut Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti, Kızılay Yayını, 2010, s. 105
2380 İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Günlüğü, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 1999, İstanbul, s 365

yağmuru ve mermi fırtınası arasına girerek Gazi olan Hüseyin Hüsnü'yü, sırtlarına yükleyerek kurtarmaya çalıştıkları sırada, ikinci bir top mermisi ile üçü birden Tekke Köyü yakınlarında şehit oldu. Şehitlikleri Tekke Köyü'ndedir.[2381]

Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarına Dr. Cevdet Akın da katılmıştı.[2382] İkinci İnönü Savaşı sırasında Bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye memur edildiği hastanede tifüse yakalanan Dr. Celal Abdi Çelebioğlu hastalığın bıraktığı sekel yüzünden malul kaldı.[2383]

Dr. Mehmet Fuat Şahinler anılarında Milli Mücadele'ye katılmak için 23 Mayıs 1921 günü Hopa'dan hareket ettiğini Trabzon'da Baştabip Raif Trabzonlu Dr. Raik Süleyman ve eczacı Cabir ile karşılaştığını 25 Mayıs 1921 günü yeni başhekim Dr. Haşim (eşi Arhavili imiş) ile gemi ile yola çıktığını ve Akçakoca'dan Düzce tarafından geçerek 8. Alay'a katıldığını Nallıhan'da Dr. Mustafa ile birlikte İnönü Savaşları'na ve Sakarya Savaşı'na katıldığını anlatmaktadır. 16.12.1921 tarihinde 11. Alay 3. Tabur tabipliğine atanan Dr. Mehmet Fuat Şahinler daha sonra 5.2.1922 tarihinde 8. Alay 2. Tabur tabipliği yaptı. 11.3.1922 günü Mustafa Kemal Paşa fırkayı teftiş etti. Dr. Mehmet Fuat Şahinler daha sonra Büyük Taarruza katıldı.[2384]

İkinci İnönü Savaşı sırasında Dr. Sadi Konuk Sarıköy'deki geçici hastanede görev aldı. İkinci İnönü Savaşı bittiğinde ise Ankara'da istasyon civarında Hilâl-i Ahmer tarafından bir hastane açıldı. Bu hastanenin baştabipliğini Dr. Hüseyin Dora (sonraları general) yaptı. Bu hastanenin bir binasında subaylara, diğer binasında da erlere bakıldı. İstasyon hastanesinde Operatör Nuri, yardımcı olarak Dr. Muhtar Davas ve Dr. Mustafa Reşit görev yaptı. Polatlı'da bulunan hastanenin başhekimliğini İstanbul'dan milli mücadele için gelmiş olan Dr. Ahmet Hamdi İpekoğlu yaptı.[2385] Polatlı Askeri Hastanesinde ayrıca Dr. Abdülkadir Dirim ve Dr. Edip Opan görev yaptı. Sakarya Savaşı sırasında Operatör İbrahim Murat Cankat ve Dr. Opr. Cevdet Gönenden de burada çalıştılar.

Akhisar'dan gelen Hilâl-i Ahmer ekibi 15 Temmuz 1920'de Eskişehir'de 50 yataklı Hilâl-i Ahmer Hastanesi açarak hizmet vermeye başladı. Ordunun isteği üzerine bu hastanenin yatağı önce 100'e, İnönü Savaşı sırasında 150'e çıkarıldı. Mayıs 1921'de ise yatak sayısı 200 oldu. İnönü Savaşlarında çok büyük yardımları olan Eskişehir Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin başhekimliğini Dr. Şemsettin Bey yaparken, Dr. Fahri (Işık)[2386] dâhiliye ve röntgen uzmanı, Opr. Dr. Cemil Bey ise Hariciye uzmanı olarak çalıştı. Operatör Cemil Bey o kadar yoğun çalışıyordu ki günde 83 kol ve bacak kestiği oluyordu.[2387] Bu hastanede birçok Türk kadını gönüllü hastabakıcılık yaptı. Birinci İnönü Savaşı sonrası 2 Haziran 1921 günü Halide Edip Hanım da burada gönüllü hastabakıcılık yapmaya başladı ve Ankara'dan gelirken Hilâl-i Ahmer'in askerlere verdiği hediyeleri getirdi.[2388]

2381 Aydın Ayhan'ın katkısıdır

2382 Fethi Erden, s. 6, 7

2383 Fethi Erden s. 67

2384 Dr. M. Fuat Şahinler, Anadolu Savaşı, yayına hazırlayan: Orhan Şahinler, 2007, Çizgi Matbaası, İstanbul

2385 Fethi Erden, a.g.e. s. 126

2386 Fethi Erden, a.g.e. s. 119

2387 Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı 11.Baskı Atlas Kitabevi, s. 183

2388 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a, Kızılay Derneği Yayını, Beyda Basımevi, 2000, Ankara, s. 289

İnönü Savaşı'na Bursa mebusu Operatör Emin, Bolu Mebusu Dr. Fuat Umay ve Lazistan mebusu Dr. Abidin Atak katıldı ve İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi.

İnönü Savaşı'nda yaralanan ve taburcu olan subaylar için Mayıs 1921'de Kırşehir'de İdadi binasında 100 kişilik bir Nekahethane açıldı. Subayların Ankara'dan Kırşehir'e naklini Hilâl-i Ahmer üstlendi. İkinci İnönü Harbinin son günlerinde ise Ankara'da 100 yataklı Hilâl-i Ahmer hastanesi Ravza-i Terakki Okulunda açıldı ve 1921 Mayıs'ından itibaren hastaları yatırmaya başladı. Bu hastane daha sonra İstasyona nakledildi.[2389]

Tıbbiyeli öğrenci ve hekimlerin Ankara'da ilkel şartlarda aşı üretmesi

1919 sonlarında Yunan ordusunda tifo ve kolera salgını olduğu duyulmuş, ordumuza bulaşmaması için Cebeci'de bir aşı hazırlama yeri kurulmuştu. Bu çalışma için Dr. Tevfik İsmail (Gökçe) ve bir süre sonra da Dr. Arif İsmet (Prof. Çetingil) ve bakteriyolog Nurettin Bey (Onur) görevlendirildi.[2390] Bu arada 1919'da Gülhane Hastanesi'nde bir aşı laboratuvarı kurulması için emir alınmış, Dr. Fahri Mökay ve arkadaşları tarafından yapılan aşılar "serum fizyolojik" adı altında Kuva-yı Milliye'ye gönderildi.[2391]

Bursa yoluyla bin bir güçlükle Ankara'ya gelen Dr. Arif İsmet (Çetingil) ve arkadaşları İstanbul'dan getirebildikleri veba, kolera ve tifo bakterileriyle Cebeci Hastanesi'nin kuzeybatı koridorunda Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma bir seyyar laboratuvar kalıntısından faydalanarak çalışmalara başladı. Dr. Arif İsmet (Çetingil) Milli Mücadele'ye katıldığı için İstanbul Hükümeti'nin divanı harbi tarafından Dr. Adnan Adıvar gibi idama mahkûm edilmişti.

Tevfik İsmail (Gökçe) Bey aşıyı ekiyor, Arif İsmet (Çetingil) Bey ise titraj yapıyordu. Tıbbiye öğrencileri Nurettin Osman (Otmar), Yusuf Ziya Balkan ve Hikmet Mehmet Boran da burada çalıştı. Bakkallardan toplanan hardal şişelerinde kültür hazırlandı. Çalışmalar sonucunda ilk olarak veba aşısı yapıldı. Bu çalışma sırasında Tıbbiyeli Nurettin Osman laboratuvar etüvünün gaz lambasının düzgün çalışmasıyla görevlendirildiğinden gece gündüz gaz lambasının başında bekledi. Aşı Tıbbiyeli öğrenciler ve Dr. Tevfik İsmail Bey üzerinde denendi. Yapılan tifo ve kolera aşıları da aynı şekilde denendikten sonra orduya dağıtıldı. Tevfik İsmail ve Arif İsmet Bey bu sırada sıtma nöbetine yakalanarak 40 dereceye kadar ateşlenmelerine rağmen çalışmalarına devam etti.

Dr. Talat Arif Hoca'nın İstanbul'dan getirdiği sıhhiye deposu imalathanesi Konya'ya nakledilirken, daha rahat ve emniyetli çalışabilmesi için Aşıevi de Sivas'a nakledildi. 16 Kasım 1920'de Tıbbiyeli Nurettin Osman Bey, Dr. Tevfik İsmail (Gökçe), Dr. Arif İsmet (Çetingil) ve Dr. Nurettin (Onur) sekiz erden oluşan bir kafileyle lüzumlu eşya ve aletleri yanlarına alarak on bir günde Sivas'a gitti ve Küllük Meydanı'nda daha önce (1917) Daülkelp (kuduz aşısı yapılan ve tedavi edilen yer) olarak kullanılmış bir evi bakteriyoloji laboratuvarına çevirerek kolera, tifo ve çiçek aşısı üretmeye başladı. Müdür Dr. Tevfik İsmail Bey, buranın adını "Sivas Sıhhi Müesseseleri" olarak değiştirdi; müdür muavini

2389 Mesut Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), Kızılay Yayını, 2010, s. 106
2390 Kemal Özbay, a.g.c. s. 395
2391 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, İstanbul, s. 155

Dr. Arif İsmet Bey kuduz sorunuyla ilgilendi, Dr. Nurettin Onur ise aşı hazırlama işini üzerine aldı. Dr. Tevfik İsmail Bey'in hazırladığı veba aşısına Tıbbiye öğrencisi Nurettin Otmar da yardım etti.[2392]

Çerkez Ethem, Yozgat İsyanını bastırdıktan sonra Simav-Kütahya tarafında Yunanlılarla çarpışmış ve elde ettiği başarılar nedeniyle dengesiz hareketler yapmaya başlamıştı. Ankara'ya döndüğünde beraberindeki arkadaşlarıyla Cebeci Hastanesi'nde konaklamış; ancak cepheden gelen yaralıları yatırmak ve ameliyatlarını yapabilmek için oda gerektiğinde kayıtsız davranmış, tek bir oda bile boşaltmamıştı. Vatan sevgisiyle Cebeci'de çalışan ve canlarını üretilen aşıların kontrolüne bir deney kobayı gibi adayan Tıbbiye öğrencilerinden Yusuf Balkan ve arkadaşı Hikmet Boran, İncesu'da bir bağ evinde oturan ve Hikmet'in daha önceden Sivas Kongresi'nden tanıdığı İsmail Fazıl Paşa'yı ziyaret ederek, Çerkez Ethem ve adamlarından yakınmıştı. Kumandan Ali Fuat Cebesoy'un babası olan İsmail Fazıl Paşa bu sıkıntı ile ilgili olarak:

"*Çocuklar, üzülmeyin. Bu dava yaşatılacaktır. Ben bunların kumandanları Rafet, İsmet, Kazım ve oğlum Ali Fuat'ı; hepsini tanırım, bunlar Mustafa Kemal Paşa'nın yanında değersiz kalırlar. O adam başkadır. Göreceksiniz bu davayı mutlaka kazanacak ve bu sıkıntıları ortadan kaldırılacaktır,*" diyerek onları teselli etti.[2393]

Tıbbiye öğrencisi Nurettin Osman Otmar Savcı (1902-1973), 1902'de Ayaş'ta doğmuş, 1918'de Askeri Tıbbiye'ye girmişti. Milli mücadeleye katıldıktan sonra 1924'te Tıp Fakültesi'nden mezun olmuş ve İstiklâl Madalyası almıştı. Fakülteyi bitirince Ankara Cebeci Hastanesi'nde röntgen uzmanı olmuş, daha sonra Strasburg Tıp Fakültesi Radyoloji Enstitüsü'nde asistan olarak çalışmış ve 1931'de yurda döndüğünde Balıkesir ve Diyarbakır Askeri hastanelerinde görev yaptıktan sonra, 1935'te rahatsızlığı nedeniyle askeriyeden binbaşı rütbesiyle emekli olmuştur. 1944 yılına kadar işyerlerinde tabiplik yapan Dr. Nurettin Otmar Savcı halk sağlığıyla ilgili makaleler yazmış, Tabipler Odası'nın çalışmalarına katılmış ve 1973'te hayatını kaybetmiştir.[2394, 2395]

Dr. Tevfik İsmail Gökçe Bey (1891-1976) daha önce de Birinci Dünya Savaşı'nda 3. Ordu bölgesinde tifüs mücadelesi için çalışmıştı. İzmir'in geri alınmasından sonra 152 numaralı hastane ve Merkez Hastanesi dahiliye şefliği yapmış, binbaşı rütbesindeyken askerlikten ayrılmıştır. 1924 yılında Heybeliada Sanatoryumundaki uzmanlık döneminden sonra yıllarca aynı hastanenin başhekimliğini yapmıştır.[2396]

Dr. Nurettin Onur (1896-?) Bey, Gülhane'de Kimya asistanıyken milli mücadele için Anadolu'ya geçmişti. Sivas'taki aşı görevinden sonra Samsun Memleket Hastanesi'ne atanmış, sonra sağlık nedeniyle askerlikten ayrılmıştı. 1926 yılında Paris Pasteur Enstitüsü'nden diploma aldıktan sonra Varşova ve Prag'da çalışmış, 1929'da Ankara Hıf-

2392 Ekrem Kadri Unat, Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1970 İstanbul, s.52-64
2393 Kemal Özbay, a.g.e. s. 392
2394 Dr. Nurettin Otmar-Savcı'nın Halk Sağlığına ve Türk Hekimine Armağanı, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, s.5
2395 Fethi Erden, a.g.e. s. 194
2396 Ekrem Kadri Unat, Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji, a.g.e.s.54

zısıhha Enstitüsü'nde göreve başlamıştı.[2397, 2398]

Dr. Arif İsmet (Çetingil) Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Genelkurmay tarafından Berlin'e gönderilmiş, daha sonra da İstanbul Üniversitesi'nde dahiliye profesörü olmuştur.[2399]

Balayı yerine Anadolu'ya giden Dr. Zekai Muammer Tunçman

Milli Mücadele'de var gücüyle çalışanlardan birisi Dr. Zekai Muammer (Tunçman) Bey'dir (1895-1980). İstanbul Bakteriyolojihane'de uzman olan Dr. Zekai Muammer'den 1920 yılında Kastamonu Sıhhat Müdürü Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu tarafından Kuvayi-Milliye'ye katılması ve aşı getirmesi istendi. O tarihte Anadolu'ya kinin, aşı ve serum gönderilmesi yasaktı. Ancak Ankara Hükümeti ondan yüz bin kişilik çiçek aşısı, kolera ve veba kültürleri temin etmesini istedi. Sıhhiye Müdürü Dr. Abdullah Cevdet'in göz yummasıyla laboratuvardan dışarı çıkarılması yasak olan aşıları aldı ve fırtınalı bir gecede İstanbul'dan bir gemiye bindi. Yanında yeni evlendiği eşi Muazzez Hanım'la birlikte bol miktarda aşı, serum ve deney hayvanı vardı. Zorlu bir deniz yolculuğu sonrasında İnebolu'ya, oradan da Kastamonu'na vardı.[2400] Kastamonu Askeri Hastanesi'nde kaldığı dört yıl süresince serum ve aşı üreten Dr. Zekai Tunçman, aynı zamanda Hilâl-i Ahmer idare heyetinde veznedar olarak çalıştı. Birinci İnönü Savaşı sırasında cepheye gönderilmek istendi; ama onun yerine Sağlık Bakanı Dr. Adnan Adıvar'ın isteğiyle askeri hastane laboratuvarında çalışmaya devam etti. Ayrıca o sıralarda Kastamonu'da yayınlanmakta olan "Açıksöz" gazetesinde halk sağlığıyla ilgili makaleler de yazdı. İstiklâl Mahkemesi Reisi olarak Kastamonu'ya gelen Mustafa Necati'yle de tanışıp dost oldu. Kastamonu'da görev yapan Dr. Avni (Tan) Bey (Sağlık bakanlarından Mete Tan'ın babası) ve Dr. Fahri (Ecevit) Bey'le (eski başbakanlardan Bülent Ecevit'in babası) arkadaş olan Dr. Tunçman, 1925 yılında Paris'e gönderildi ve Pasteur Enstitüsü'nde önce BCG aşısını keşfeden Prof. Dr. A. Calmette'yle karşılaşıp kuduz hastalığı konusunda eğitim gördü. Bir gün Atatürk'ü çok sevdiği köpeği Foks ısırınca Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr. Hüsamettin Kural'ın emriyle Dr. Zekai Tunçman tarafından İstanbul'dan Müstahsır Hasan Ankara'ya gönderildi. Müsteşar Dr. Hüsamettin Kural'ın köpeği öldürtmek istemesi üzerine Dr. Zekai Tunçman akrabası olan Atatürk'ün eski yaveri Cevat Abbas Gürer'e köpeğin öldürülmeyip gözlem altına alınması gerektiğini bildirdi bu sırada köpek ölmediği için Atatürk'e kuduz aşısı yapılmadı. 30 yıl boyunca Türk Mikrobiyoloji Derneği'nin başkanlığını yapan Dr. Tunçman birçok bilimsel araştırmaları ve ödülleri olan saygın bir bilim adamıdır; 1980'de öldü.[2401]

Kütahya-Altıntaş Muharebeleri

Tümenler çoğaldığından Batı cephesi 27 Nisan 1921'de Kocaeli Grubu, Ertuğrul grubu gibi gruplara ayrılmıştı. 19 Haziran 1921'de Çukurhisar'da bulunan İzzettin Çalışlar'ın kumanda ettiği 61. Tümen gerisinde 4. Seyyar hastane bulunuyordu. Seyyar hastane başhekimliğini Dr. Rıfat Şehzadebaşı yapıyor ve ayrıca operatör Dr. Cevdet Gö-

2397 Ekrem Kadri Unat, Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji, s.55, 56
2398 Fethi Erden, a.g.e. s. 163
2399 Eren Akçiçek, a.g.e. s 291, 292
2400 Firdevs Gümüşoğlu, Türkiye'nin Pasteur'u Dr. Z. Muammer Tunçman, Berfin Yayınları, 2001, İstanbul, s. 14
2401 Firdevs Gümüşoğlu, a.g.e. s.50

nenden (Cumhuriyet Döneminde İzmir'de hekimlik yapmıştır, 1939-1945 yılları arası Devlet Hastanesi Baştabibi) ve Dr. Muhiddin Bey çalışıyordu. Bu tümenin baştabibi Dr. Yarbay Niğdeli Cevdet Hazım Beydi ve bu tümenin sıhhiye bölüğünde baştabipliği Dr. Selanikli M. Nail Vardar (İlerde GATA Sahra sıhhiye hizmetler başkanı, 1934-1937), yardımcılığını Dr. Naci İlkin yapıyordu. Bu tümenin 159. Alayında Dr. Abdi Kadir Boylu (1334-51), Dr. İhsan Uzun, 174. Alayda Dr. Bahattin Enver Ener, 190. Alayda Dr. İbrahim Gönül, Topçu Alayında Dr. Yüzbaşı Hüsnü Bey görevlendirildi.

12. Kolordu emrindeki 57. Tümen birliklerinde 176. Alayda Çorumlu Dr. Raif Eyüpoğlu ve topçu taburunda Dr. Halit Bey vardı. Kocaeli Grubunda ise başhekimliği Yarbay Dr. Asaf Ulugör yapıyordu ve emrine 3 numaralı seyyar hastane verilmişti. Bu hastanenin başkekimliğini Foçalı Dr. Saim Şerifli (Sicil: 1323-30) yaptı. Kocaeli grubunda 1921 yılından itibaren 18. Fırka'da esaretten dönen Dr. Bahattin Öğütmen görev yaptı. Ayrıca Dr. Kemal Şükrü, Dr. Mustafa Başkale ve eczacı İshak Jeller burada görev yaptı.

Nallıhan'da bulunan 17. Tümen başhekimi Tahir Bey emrine bu sırada İstanbul'dan gelen Dr. Osman Kamil Galatalı (Sicil No: 1336-25, Hopa doğumlu) verildi ve Dağköprü'de sıhhiye bölüğünün açtığı sargı yerine memur edildi.

Geyve civarında Eşme mevkiinde Kastamonulu Dr. Sait Bey (Dr. Said Niyazi, sicil: 1320-83) idaresinde bir hastane açıldı. Bir ara buraya 61. Tümenden Dr. Naci Bey verildi, Dr. Kemal Şükrü de bir sıhhiye müfrezesi ile Doğançay karşısında Karaçam mevkiinde açılmış sargı yerinde çalıştı.[2402]

Yunan Ordusu 10 Temmuz 1921 günü tekrar şiddetli saldırıya geçti ve Kütahya-Altıntaş savaşları başladı. Birliklerimiz şiddetli Yunan taarruzu karşısında geri çekilmeye başladı. 15 Temmuz'da Kütahya'nın Çavuş Çiftliği Köyü sınırlarında bulunan Nasuhçalı Tepesi'nde 4. Tümen Kumandanı Yarbay Nazım Bey ağır yaralandı ve hastaneye yetiştirilirken şehit düştü. TBMM daha sonra Yarbay Nazım'ın rütbesini albaylığa yükseltti. Yaralıları tedavi için Opr. Dr. Emin Erkul Bey Kütahya'ya gitti ve ameliyatları yapıp oradaki yaralıların tedavisini arkadaşı Dr. İdris Nezihi Bey'e teslim ederek Eskişehir'e döndü.[2403] 15-16 Temmuz 1921'de Eskişehir'e doğru başlayan geri çekilme sırasında Birinci Tümen sıhhiye Bölüğü tabibi Dr. Ahmet Uras ve 31. Alay kumandanı yaralandı ve Dr. Hakkı ve Dr. Süleyman Bahri Karçal (Albaylıktan emekli olmuştur) tarafından tedavi edildi. Çekilmekte olan 7. Tümen sağlık desteğini Alayund bölgesinde Çekürlerde bulunan seyyar hastane ile sıhhiye bölüğünde bulunan Dr. Fehmi Çobanoğlu (ilerde Erzurum Milletvekili) ve Dr. Selanikli Mustafa Arabacı Bey yaptı. Eskişehir güneyinde Tahtalıbaba bölgesinde yapılan karşı taarruzlar başarısız oldu, 21 Temmuz 1921'de kuvvetlerimiz büyük zayiatla püskürtüldü. 5. Tümen Sıhhiye bölüğü Alayunt'ta esir düştü, hekimleri de kayboldu. Dr. Şükrü Reşit Talimcioğlu (1895-?) da Altıntaş ve Kıravdan muharebelerine katıldı.[2404]

Geri çekilme nedeniyle Kütahya Askeri Hastanesi Haymana'ya, Afyon Askeri Hastanesi Sarayönü'ne ve Eskişehir Askeri Hastanesi de Ankara'ya taşındı. Eskişehir Askeri

2402 Kemal Özbay, Cilt 1, s. 406
2403 Melih Tınal, Opr. Dr. Emin Erkul'un Milli Mücadele Anıları, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s 84
2404 Fethi Erden s. 214

Hastanesi Baştabibi Dr. Hayri ve operatör Dr. Cevdet (Gönenden) Bey idaresindeki 1 numaralı seyyar hastane ile göz tabibi Dr. Saffet Eroğlu idaresindeki Kızılay (Hilâl-i Ahmer) hastanesi de geriye sevk edildi.

Kütahya cephesinde bulunan 23. Sıhhiye bölüğü Dr. Macit Sayan ve Dr. Hamza Beyler tarafından Dumlupınar'da açılmıştı. Harp başlayınca geriye intikal etti. 23. Tümen baştabibi yarbay Dr. Hamdi (Ahmet Hamdi Öztekin), Sıhhiye bölüğü başhekimi Dr. Yüzbaşı Salih, hücum taburunda ise Dr. Süleyman Bahri Karçal, 68. Alayda Dr. Necati, Dr. Muzaffer Tokatlıgil, Dr. Hakkı Halil Uyar (Sicil: 1335-51) ve Dr. Kemal Saraçoğlu (1894-1981) vardı.

Eskişehir Kanlıpınar'da çekiliş çok sıkıntılı oldu ve sıhhiye bölüğü esir düşme tehlikesi geçirdi. Bu panik sırasında sıhhiye bölük komutanı Dr. Süleyman Bahri Karçal tabancasıyla tümen kurmay başkanının yanında savaşa katıldı. Bu sırada 15. Tümen Sıhhiye Bölüğü Baştabibi Dr. Baha Bey ve bölüğü esaretten zor kurtulmuş, yaralıları sırtında taşımak zorunda kalmıştı.

Kocaeli kesiminde de harekât ilerledikçe Eşme hastanesi Mudurnu'ya, seyyar hastane de Sakarya bölgesine intikal ettirildi ve Başhekimi Bursalı Dr. Fuat ve Dr. Mümtaz Aktalay Beylerle birlikte buradan Beypazarı'na ve oradan Malıköyü'ne gelerek, 17. Tümen emrine girdi.

Eskişehir tehlike altına girince 19 Temmuz 1921 tarihinde hastane bir nekahethaneye dönüştürülerek Kırşehir'e nakledildi. Eskişehir Askeri Hastanesindeki 17 ağır yaralı hasta Hilâl-i Ahmer hastanesine yatırıldı ve Dr. Pertev Bey'e emanet edilerek 120 arabalık bir nakliye koluyla hasta ve yaralılar diğer bölgelere nakledildi. Kırşehir'de 16 Ağustos 1921'de Hilâl-i Ahmer tarafından 200 yataklı bir hastane açıldı ve 1 Aralık 1921'e kadar burada görev yaptı.

Kırşehir şehrinin ortasındaki yapma bir tepenin üzerinde bulunan idadi binası Kızılay hastanesi haline getirildi. Burasını İstanbul Türk Ocağında görev yapmış olan Dr. Şemsettin idare etmekteydi. Burada Azizize Haydar ile Çapa Kız öğretmen okulu mezunu Adalet ve Fevziye hanımlar hemşirelik yapıyordu. Dr. Şemsettin ile Adalet hanım daha sonra evlendi. Fevziye ise Kırımlı olduğu için daha sonra Rusya'ya kaçtı.[2405]

Kütahya-Altıntaş muharebelerinde başarı kazanan Yunanlılar zafer sarhoşluğuna çabuk girdi ve birliklerimiz Sakarya gerisinde toplanmak için yakıcı güneş altında ve yeteri kadar beslenemeden yaptıkları zorunlu yürüyüş sırasında çok sıkıntı çekti. Yorgun askerler su bulamadığından Porsuk çayının kirli sularını içti. Çal dağı düştü ve Yunanlılar artık Polatlı yakınlarına kadar geldi. Bu nedenle Ankara'ya bir süre ümitsizlik hâkim oldu ve Meclis'in Kayseri'ye taşınması gündeme geldi.[2406]

14 Ağustos 1921'de yaralı taşıması için yirmi yük vagonuna portatif sedyeler yerleştirilmiş, katarın tertibine sıhhiye erleri yetiştirmekle görevli Dr. Nuzhet (Çevik) memur edilmişti. 14 Ağustos'tan itibaren Yunan ileri harekatı şiddetlendi. Düşmanın Haymana'ya doğru yaklaşması ve burada yaralıların fazlaca birikmesi üzerine eldeki bütün araçlardan

2405 Kazım Nami Duru, Cumhuriyet Devri Hatıralarım, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1958, s. 12
2406 Kemal Özbay, a.g.e. s 408

yararlanılmış ve Dr. Fuat (Derman) ve Dr. Seyfi Beyler idaresinde yaralılar Çayırlı köyüne tahliye edilmişti.

Bu sırada, Kolordu Başhekimi Galip, Cerrahi müşaviri Opr.Dr. Nail Karabuda, Sıhhiye Bölüğü Başhekimi Dr. Şerafettin ve hekimleri Mehmet Baydur, alayı eriyen Osman Kamil, 5. tümen baştabibi Remzi Süleyman (Sicil: 1327-16), 14. Alay baştabibi Mehmet Emin Akbaş Beyler idi.

Mürettep tümen ve Kocacli grubu desteğinde Maliköyü'nde bulunan 9 numaralı seyyar hastahaneden bir müfreze, Dr. Kastamonulu Kemal Şükrü Özsoy idaresinde Polatlı'da cephenin son istasyonu olan rampanın bittiği yerdeki bekçi kulubesinde dört mahruti çadırla faaliyete geçirildi.

Kütahya cephesinde çalışan Dr. Ahmet Reşit Sürcyya Gürsoy daha sonra Sakarya Savaşı'na katıldı ve ardından Niğde Hastanesinde Dahiliye uzmanı olarak çalıştı.[2407]

Bu sırada 23. Fırka 172. Alay sertabibi Dr. Yzb. Necati, 4. Fırka sıhhiye bölüğü sertabibi Dr. Halit, 132. Alay sertabibi Dr. Tacettin, 3. süvari sertabibi kaymakam Ahmet Hamdi ve 24. Fırka sıhhiye bölüğü sertabibi Dr. Mustafa Lütfi, 31. Alay tabibi Dr. Yüzbaşı Orhan idi. Kütahya-Altıntaş muharebelerinde geri çekiliş sırasında Ankara'da yaralılara doğru dürüst bakılamadı. Hastalar Çankırı ve Çorum tarafına yollandı. Askeri Sıhhiye Reisi İbrahim Tali Öngören bu nedenle görevinden ayrıldı.[2408]

Mustafa Kemal'in kaburga kemiğinin kırılması ve Sakarya Cephe Sağlık Başkanı Dr. Murat Cankat

16 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Sakarya Savaşı öncesi birlikleri denetlemek için gittiği Polatlı yakınlarındaki Mallıköy İnlerkatrancı yakınındaki bir tepede (sonradan bu tepeye Kemalpaşa Tepesi adı verilmiştir) Sakarya isimli atına binerken ayağı üzengiden kayarak yüzüstü yere düştü. Mustafa Kemal'in düşüp baygınlık geçirmesi telaşa neden oldu. Fevzi Paşa hemen *"Çabuk, bir matara verin!"* diye bağırmış; İsmet Paşa ise heyecan içinde etrafındakilere *"Ne duruyorsunuz, hemen bir doktor bulunuz!"* demişti. Bu arada bir süvariyi dörtnala en yakın kıtaya göndererek doktor istedi. Biraz sonra Mustafa Kemal Paşa kendisine geldiğinde her zamanki gibi emniyet ve tebessümle etraftakileri süzdü ve *"Yok, yok... Bir şey yok, telaş etmeyin. İşimize devam edelim. Bakınız hiçbir şeyim yok, görüyorsunuz,"* dedi.[2409]

Aslında vücudunda bir acı duyuyordu. Üzerine düştüğü taş sol kaburga kemiklerinden üçünü kırmıştı. Acısını belli etmemeye çalışarak ayağa kalktı ve atının başını okşadı.[2410] O sırada hemen Cephe Sağlık Başkanı Dr. Murat (Cankat) geldi ve Mustafa Kemal'i muayene etti. Dr. Murat yumuşak doku ezilmesi olduğunu söyledi; ancak Mustafa Kemal'in ağrısı çok fazlaydı. Röntgen çekilmesi için Ankara Cebeci Hastanesi'ne gidilmesi gerekiyordu. Dr. Murat ve yaver Muzaffer Kılıç Mustafa Kemal'in bel bölgesini çamurla tutturulmuş iki tahta parçasıyla sardı ve en yakın tren istasyonundan Mustafa

2407 Şair Tabipler, s. 400
2408 Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, s. 831
2409 Zeynel Lüle, Mustafa Kemal'in Can Yoldaşı Ali Çavuş, Doğan Kitap, İstanbul, s. 113
2410 Asım Gündüz, Hatıralarım, Kervan Kitapçılık,1973, İstanbul, s 59

Kemal'le birlikte Ankara Cebeci Hastanesi'ne doğru yola çıktı. Cebeci Hastanesi'nde Başhekim Dr. Şemsettin Bey, operatör Dr. Mim Kemal, Dr. Refik Saydam ve Dr. Murat hemen röntgen çektiler ve sol kaburganın kırık olduğu saptandı. Opr. Dr. Mim Kemal Öke, zorlukla bulunan bir geniş bandajı Mustafa Kemal'e sardı. Doktorlar iki hafta dinlenmesi gerektiğini söyledi. Mustafa Kemal de bunun üzerine *"Allah Kosti'ye yardım ediyor,"* dedi. Yine de, bu ağrıya rağmen Çankaya'da bir gece kaldıktan sonra cepheye gitti ve ağrılar içinde Sakarya Savaşı'nı yönetti.[2411, 2412]

Bu sırada MSB Sağlık Daire Başkanı olan Dr. İbrahim Tali günlüğüne bu olayın 16 Ağustos 1921 Salı günü olduğunu ve kırık bölgesinde biraz kan biriktiğini, Mustafa Kemal'in de gece biraz rahatsız olduğunu; ancak 17 Ağustos günü saat 12'de cepheye hareket ettiğini yazdı.[2413]

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Savaşı'nı Ankara-Polatlı karayolu üzerindeki Malıköy istasyonunun biraz güneyinde bulunan Alagöz Karargâhı'ndan yönetti. Bugün Ankara-Polatlı karayolu üzerinde seyahat ederken rahatlıkla ulaşabilecek bir yerde olan bu karargâh iki katlı basit bir cvdir ve Mustafa Kemal Paşa bu evin bir odasında ağrılar içinde savaşı yönetmişti. Sakarya Savaşı öncesi Ankara'da Sanayi Mektebine 1000 yataklı, Darülmuallim'e 500 yataklı birer hastane ile İstasyon da Hilâli Ahmer seyyar hastanesi kuruldu. Zabitler Darülmuallimdeki hastaneye yatırıldı.[2414]

Sakarya Savaşı

Sakarya Savaşı, 23 Ağustos 1921'den 13 Eylül 1921'e kadar 22 gün ve 23 gece aralıksız devam etti ve Türklerin zaferiyle sonuçlandı.

Kütahya- Altıntaş muharebelerinde büyük yara alan birliklerimiz Sakarya gerisine çekildi ve bu sırada birliklerde sağlık kuralları ortadan kalktı. Bu nedenle tekrar hazırlıklara başlandı. 14 Ağustos 1921'den itibaren Yunan ileri harekâtı şiddetlendi. Gavurkışla denilen yerde Dr. Mehmet Ali Ağakay (1936'da Atatürk'le tanışıp dil çalışmalarına katıldı, Türk Dil Kurumu üyesi oldu ve Türkçe Sözlük hazırladı) yönetiminde 4 numaralı seyyar hastane açıldı.[2415] 14 Ağustos 1921 günü yaralı taşıması için 20 yük vagonuna seyyar sedyeler yerleştirildi ve tren katarının tertibine Dr. Nüzhet Çevik görevlendirildi.[2416]

Düşmanın Haymana'ya doğru yaklaşması ve burada yaralıların birikmesi üzerine yaralılar Dr. Fuat Derman ve Dr. Seyfi Bey tarafından Çayırlı köyüne nakledildi. Dr. Kemal Berksun 3. Kolordu istihkâm taburu tabibi olarak görev yaptı.[2417]

Sivri Köyünde alayların ortasında sıhhiye bölüğünü açan 23. Tümen Polatlı'dan Haymana solunda Mangaltepe'de yedek duruma alındı, Köseaptallar köyündeki Topal Osman Ağa'nın 147. Alay'ı büyük zayiat verdi. Bu alayın tabibi Dr. Osman Kamil Galatalı

2411 Cemal Kuray, Sohbetler, Sayı 12, Kasım 1969, s. 34,35
2412 Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 321
2413 Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, a.g.e. s.74
2414 Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım Sayfa 860
2415 Kemal Özbay Cilt 1, s. 409
2416 Kemal Özbay Cilt 1, s. 410
2417 Fethi Erden, s. 53

tek başına kaldığı için bir yığın yaralıyı tahliye edecek bir sıhhiye istasyonu bulamadığından yollarda sıkıntı çekti. Dr. Osman Kamil Galatalı, ağır yaralıları cepheye gelen eşek kollarıyla Nallıhan'daki 4 numaralı seyyar hastaneye kadar getirebilmek için ağaç dalları üstüne serdiği örtüleri sedye haline getirdi ve ağaç dallarını eşek semerinin yanlarına bağlayıp sürükleyerek yaralıları taşıdı.[2418] Mangaltepe ve Yaprakbayırı harplerine Dr. Fatin Gülmezoğlu (1884-?) da katıldı ve daha sonra Süvari Tümeni 14. Sıhhiye Müfreze başhekimliği yaptı.[2419]

Topal Osman Ağa Alayı'nın büyük kayıp vermesinden sonra 23. Tümen Şerefli Gökgöz'e doğru çekilirken sargı yerinde çalışmakta olan Dr. Süleyman Bahri Karçal Bey, sıhhiye erinin uyarısıyla sarılmaktan kurtuldu ve sağlık işlerini bir tarafa bırakarak, kaçan erleri mevziye sokmaya çalışan kumandana yardım etti, yanında patlayan bir obüsün etkisiyle attan düştü ve hayvan tam isabetle vuruldu. Şerefli Gökgöz'den de çekilen tümen bu sırada hekimlere ve sıhhiye bölüğüne durumu haber vermediğinden, hekimler ve yaralılar ortada kalmıştı. Polatlı'ya gelebilen hekimler burada hasta yığını ile karşılaştı. Burada çalışmakta olan Rum doktorlar fedakârca çalışmıştı.

Taarruzlarda 24. Tümen kayıpları fazla oldu. 7. Tümen'de bulunan Dr. Fehmi Çobanoğlu, Dr. Aziz ve Dr. Mustafa Mehmet Şahin (Doğum yeri: Kemah, Sicil No: 1335-76) emrindeki sıhhiye bölüğü ve seyyar hastane Polatlı'ya çekildi.

126 ve 174. Alayların eski Polatlı güneyinde yaptıkları taarruz sonunda mürettep kolordu Duatepe'yi işgal etti ve düşmanı Beylikköprü yönüne attı. Bu sırada Kolordu Baştabibi Dr. Galip Bey, cerrahi müşaviri Opr. Dr. Nail Karabuda (ilerde Sağlık Bakanlığı müsteşarlığı yapacaktır), Kolordu Sıhhiye Bölüğü Başhekimiyse Dr. Şerafettin Bey ve sıhhiye bölüğünde Dr. Mehmet Baydur, Dr. Osman Kamil Galatalı, 5. Tümen baştabibi Dr. Remzi Süleyman (Şehremini doğumlu, Sicil: 1327-16), 14. Alay baştabibi Dr. Mehmet Emin Akbaş Beyler idi.

Dr. Kastamonulu Kemal Şükrü (Özsoy) Bey bir sıhhiye müfrezesiyle Polatlı'da cephenin son istasyonunun bittiği rampada 4 mahruti çadırla seyyar hastane gibi çalıştı ve ilerisindeki 17. ve 23. Tümenlerin sıhhiye bölüklerine destek verdi. Burada hastalara ve erlere yemek olarak çoğu zaman buğday kavurgası veriliyordu. Yaralı tahliyesi için cephane vagonları kullanıldı. Cephane vagonları zamanında boşaltılmadığında yaralıların tahliyesinde sıkıntılar oldu. Bu müfrezeye 4000 üzerinde yaralı getirildi. 1. Tümen kumandanı Nafiz Gürman Paşa'nın bu sağlık müfrezesine büyük yardımları oldu.

Sakarya Savaşı'nda cephe sağlık işlerini Dr. Miralay (Albay) Süleyman Emin Bey yürüttü (TBMM 29.9.1337 tarihli kararı ile İstiklâl Madalyası verilen Sakarya Savaşı'na katılan subaylar arasında yer aldı), onun cerrahi yardımcılığını ise muallim Opr. Dr. Murat İbrahim (Cankat) Bey yaptı. Dr. Murat Cankat sıhhiye bölüğü ve seyyar hastanelere bilimsel önerilerde bulundu ve cerrahi müdahaleler yaptı.[2420] Dr. Murat Cankat Sakarya Savaşı'nda at üstünde bir o yana bir bu yana koşturuyor, yaralıları öküz arabalarında taşıtıyor, çoğu zaman ateş altında yaraları sarıyor ve sanki yokluk içinde mucizeler yaratı-

2418 Kemal Özbay, a.g.e. s. 411
2419 Fethi Erden s. 109
2420 Kemal Özbay, a.g.e. s. 413

yordu.[2421] Dr. Murat Cankat daha sonra Gülhane'de profesör oldu ve GATA II. Cerrahi Klinik direktörlüğü yaptı. Emekli olduğunda İstanbul Tabip Odası Başkanlığı yapan Dr. Murat Cankat Hoca Atatürk'ün yakını ve İsmet Paşa'nın dostuydu. 1954 yılında vefat etti. Dr. Murat Cankat, gazeteci-yazar Hakkı Devrim'in kayınpederidir.[2422]

Sakarya Savaşı'na katılan ve kolundan yaralanan Askeri tabip Mehmet Ali Özkan (1887, Hanya, Girit- 1946) tüm cephelere katıldıktan sonra Albay rütbesiyle emekli oldu.

10 Eylül 1921'de 61. Tümenin eski Polatlı üzerine yaptığı taarruz sonrası düşmanın Polatlı'yı terk ettiği öğrenildi ve bu muharebede Tümenin 126 ve 174. Alaylarında 3 subay, 64 er şehit oldu. 12 Eylül 1921 günü 24. Tümenin cephesinde 61. Tümenin de yardımıyla düşman direnişi kırıldı ve bütün cepheden dağınık ve perişan halde Sivri vadisi-Çaldağı yönünde çekildi. Bu çekiliş görülünce 5. Tümen düşmanı kovaladı ve Yunanlılar Yunkulu'ya kaçtı. Sakarya batısına atılan Yunan kuvvetlerini takip ederken Sakarya nehri üzerine kurulan köprünün yıkılması üzerine 50-60 asker burada boğularak şehit oldu. Yorgun düşen asker Yunanlıları daha fazla takip edemedi. Düşman köy ve kentleri yakarak rahatça çekildi.

Sakarya Savaşı'na katılan Dr. Şükrü Reşit Talimcioğlu ise daha sonra 4. Kolordu sertabip muavini olarak çalıştı.[2423]

İsmail Habib Sevük, Sakarya Savaşı'ndaki durumu şöyle ifade etmişti:

"Sakarya Savaşı'nda yüz binlik düşman karşısında biz ancak elli biniz, onların 350 toplarına karşı bizim 160 topumuz var. Mitralyözlerimiz onların onda biri kadar. Düşmanın 20 tayyaresi var, bizim ancak iki tayyare zar zor uçuyor. Ama Mustafa Kemal ve kahraman Mehmetçik azı çok yapacaktır. Yeni sistemimiz "Hattı müdafaa yok, sathı müdafaa var'dır. Hat yarılabilir, çizgidir, satıh yarılamaz, vatandır. Sakarya'da öyle dövüştük. Askerin % 60'ı, subayın %80'i şehit oldu. Albay şehit, binbaşı şehit, mülazımlar şehit, bir ihtiyat zabiti kumanda ediyor. Duatepe bir abide oluyor." [2424]

Sakarya Savaşı'nda en büyük eksikliklerden biri İnönü Savaşı'nda olduğu gibi süngü yokluğuydu. Gazi Paşa, Damar Arıoğlu'na bu olayı şöyle anlattı:

"Fevzi Paşa siperden sipere koşuyordu. Askeri teşci ediyor, alınması gereken tedbirleri tamamlıyor, sonra da siperde diz çöküp Kur'an okuyor, Tanrıdan medet ve yardım niyaz ediyordu. Bu adam insan değil bir evliyadır.

Bu heyecanlı, kanlı harp sırasında cephemizin bir tarafında gedik açan düşmanın gediği genişletmekte olduğunu bildirdiler. Derhal ihtiyatta bulunan kuvvetlerimizden kâfi miktarda imdat gönderilmesini ve süngü hücumuyla düşmanın tard edilmesi emrini verdim. Fakat aldığım cevap İhtiyatta kuvvetimizin kalmadığı, yalnız Giresunlu Osman Ağa'nın askerleri vardır, oldu. Tekrar verdiğim emirde kim olursa olsun süngü hücumu yapacaktır, dedim. Aldığım cevap, bunların süngüsü yoktur, oldu. Hatırıma derhal onların bellerindeki eğri bıçakları geldi. Son verdiğim emirde Osman Ağanın askerleri bellerindeki eğri bıçaklarla

2421 Halide Edip Adıvar, a.g.e. s. 191
2422 Hakkı Devrim, Murat Cankat Hoca, Radikal gazetesi, 13 Haziran 2004
2423 Fethi Erden s. 214
2424 İsmail Habib Sevük, Atatürk İçin, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s.50

düşmanın üzerine atılacak ve eski mevkilerine kadar tart edecektir, dedim. Eğri bıçaklarıyla düşmana saldıran bu kahraman çocuklar, Yunanlıları eski mevzilerine kadar tart etmeye muvaffak olmuşlardır, fakat yüzde altmış da zayiat verdiler." [2425]

Sakarya Savaşı sırasında kadınlarımız da büyük bir fedakârlık göstererek askere yardımcı olmaya çalışıyordu. Bunun bir örneğini Albay Hulusi Atak şöyle anlatmıştı:

"23 Nisan 1921'de muharebenin ilk gününde Sakarya'da yaralandım. Beni, geriye, Keskin Hastanesi'ne gönderiyorlardı. Beni de Yahşihan istikametine giden birçok yaralılarla beraber dekovile bindirdiler. Yahşihan'dan öteye kağnı ile seyahat etmeğe başladık. Kağnılı yolculuğumuzun ilk günü akşamı güzel, ağaçlık ve subaşında bir yerde konakladık. Etrafımızdan vızır vızır geçen kol ve katırların çoğunu kadınlar sevk ediyordu. Bu kafilelerin birinden hafif bir çığlık duyuldu. Bunu takiben bir duraklama ve telaş eseri görüldü. Bir müddet sonra güzel bir müjde ile karşılaştık. Cephane kollarında bulunan hamile bir kadın bir erkek çocuk doğurmuştu. Bu kadını hastaneye yatırmak üzere geriye çevirmek istediler. Fakat yorgunluk ve çektiği ıstıraplarla benzi solmuş olan bu hasta kadın:

- Cephedeki babası, silah, cephane bekliyor... Oraya cephane yetiştirmeliyim. Geri dönemem. diyordu.

Bu asil kadının bu davranışı karşısında, biz yaralılar bile yüzlerimizin kızardığını hissettik." [2426]

Sakarya Savaşı sırasında Ankara'da yaşanan sıkıntılar

Sakarya Savaşı (23 Ağustos 1921-13 Eylül 1921) sırasında Ankara'ya akın akın hasta gelmeye başladı. Sıhhiye Reisi Dr. İbrahim Tali Bey yaralıları hastanelere yerleştirmeye çalıştı. Bu arada Cebeci Hastanesi'ne ek olarak Rum Okulu, Sarıkışla ve bazı camiler hastane haline getirildi ve artan ihtiyaç nedeniyle Ankara'nın meşhur oteli Taşhan ve Hamamönü'ndeki Yahudi mahallesinde bulunan bazı evler boşaltılarak hastane yapıldı. Ayrıca Sarıkışla yakınındaki süvari kışlası olan Beyazkışla hastaneye çevrilerek hastalar temizlenmiş ahırlara yatırıldı. Cebeci Hastanesi tıklım tıklım doluydu. Hafif yaralılarsa Çankırı ve Çorum'a gönderildi. O zamanlar tren Ankara'ya kadar çalışırdı. Ankara'dan sonra yaralılar kağnılarla taşınıyor, bu nedenle ancak 4-5 günde Çankırı'ya ulaşılabiliyordu ve bu yüzden yaralıların çoğu yollarda hayatını kaybediyordu.[2427] Ankara Sarıkışla Hastanesi operatörü Dr. Kemal Sönmez canla başla ameliyat yapmaya devam etti.[2428] Sarıkışla Hastanesinde Adanalı Doktor Mahir Bey baştabip olarak görev yaparken Dr. Kamil, Dr. Arif İsmet ve Dr Refik Kuntel görev yaptı. Bu sırada Ankara Sıhhiye Müdürü Dr. İzzeddin Bey idi.[2429] Bu sırada Ankara'daki bir hastanede röntgen uzmanı olarak çalışan Dr. İzzet Taner (1892-1945) röntgen şua yanıkları nedeniyle ellerini kullanmaz hale geldi ve malulen emekli oldu.[2430] Ancak vazifesine devam etmesi nedeniyle yine röntgen

2425 Damar Arıkoğlu, Hatıralarım, 2000, s. 215-216
2426 Cahit Çaka, Tarih Boyunca Harp ve Kadın s:71'den nakleden Aydın Ayhan
2427 Kemal Özbay, a.g.e. s. 413
2428 Fethi Erden, a.g.e. s. 207
2429 İbrahim Tali Günlüğü, s. 68
2430 Fethi Erden s. 314

yüzünden erken yaşta vefat etmiştir. Ankara Hükümet Konağında açılan geçici hastanede yaralıların tedavisini Dr. Fuat Ali Örsan yaptı.[2431] Ankara İstasyon Yaralı Hastanesi Başhekimliğini bu sırada Dr. Hüseyin Dora (sonra general) yaptı. [2432] Bu hastanenin başhekimliğine daha sonra Dr. Mustafa Reşit Katı (1882-?) getirildi. Ancak bir süre sonra hastalanıp malulen emekli oldu.[2433]

Hilâl-i Ahmer Mart 1921'de Ankara'da Ravza-i Terakki Mektebinde 100 yataklı Mecruhin (Yaralı) Hastanesi açmıştı. Bu hastane Mayıs 1921'e kadar burada çalıştıktan sonra Ankara İstasyonu karşısındaki iki binaya taşındı. Bir bina zabitlere diğeri asker hasta ve yaralılara ayrıldı. İstasyon'da olduğu için İstasyon hastanesi adını aldı. Bu hastanede 18 Temmuz 1921-18 Ekim 1921 tarihleri arasında 660 yaralı tedavi edildi. Sakarya Savaşı sırasında 24 Ağustos'tan itibaren Ağır Mecruhin (yaralı) Hastanesi adını alan Hilâl-i Ahmer Hastanesinde cepheden gelen en ağır yaralılar kabul edildi. Ankara'daki bu hastane Sakarya Savaşı sonrası bütün malzemesiyle birlikte Isparta'ya nakledildi.[2434] Dr. İbrahim Tali Bey'in günlüğüne göre Yunan birliklerinin taarruzu neticesinde 18 Temmuz Pazartesi günü Ankara'ya sabah 820, gece 150 yaralı, 19 Temmuz günü ise 500 yaralı geldi. Ordu 20 Temmuz'da Eskişehir'den çekildi. Bu nedenle Hilâl-i Ahmer hastanesindeki hafif yaralılar trenle taşındı ancak 14 ağır yaralı ve 4 ağır hasta mecburen hastanede bırakıldı. Tedavilerini orada kalan Dr. Pertev Bey yaptı. 21 Temmuz 1921 günü yaralıların yatırılması için Milli Savunma Bakanlığı (Müdafaa-i Milliye) binası olarak kullanılan Sultani Mektebinin talebe kısmı 100 yaralı zabit yatacak hale getirildi. Yaralıların Kırşehir, Yozgat ve Çankırı'ya (o zamanki adı Kengırı) taşınması için 90 deve istendiği halde ancak 30 deve verilebildi. Yaralılar bu şehirlere nakledildi. 3 Ağustos 1921 günü Mihalıççık Hastanesinden 60 kadar yaralı ile uyuz hastaları kağnı arabasıyla Ankara'ya geldi. Bu sırada Polatlı'da İsmet Paşa'nın yanında Dr. Süleyman Emin Bey geldi.[2435]

Sakarya Savaşı'nın on beşinci gününe doğru Ankara'nın içi tıklım tıklım yaralılarla doldu. Kızılay'ın sıhhi kurtarma araçları, hastaneleri, yeni kurulan pavyonları veya çadırları bu yaralıları tedavi etmeye çalıştı ve Dr. Mim Kemal Bey bazı günler tek başına 20-30 yaralıyı ameliyat etti.[2436] Bu arada güney yönünden gelen üç-dört düşman uçağı istasyon civarına bomba attı. Saldırılar ve düşmanın Ankara'yı ele geçireceği korkusu nedeniyle Kayseri'ye ve Çankırı'ya fazlasıyla göç olduğundan şehirde araç kalmadı. Bu sırada Kızılay'ın Başkanlığını yapan Dr. İsmail Besim Erdekut Paşa bir hastaneden diğerine koşturdu.

Bu arada savaş alanındaki yerlerde oturan halk kaçarak Ankara'ya geldi ve çadırlara yerleştirildi. 22 Temmuz 1921'de işler iyice karıştı ve Ankara'daki dairelerin Kayseri'ye nakledilmesine karar verildi. Bu nedenle hafif yaralılar ve ayağından vurulanlar yürüyerek, ağır olanlarsa araba ve kağnılarla Çankırı ve Çorum yönüne yollandı.

2431 Türk Hekimleri Jübilesi, s. 41 1945 Kader Matbaası
2432 Fethi Erden, s. 78
2433 Fethi Erden, a.g.e., s. 134
2434 Mesut Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), Kızılay Yayını, 2010, s. 197
2435 Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, a.g.e. s.71
2436 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e.s. 154

Sağlık çalışmalarının belirli bir düzen içinde yürütülmesini sağlamak için hastalık ve salgınlarla ilgilenmesi için muallim Binbaşı Dr. Abdülkadir Lütfi (Noyan), yaralıların sevk işleri içinse muallim Dr. Mim Kemal (Öke) görevlendirildi.[2437]

Milletvekili hekimler Dr. Rıza Nur ve Opr. Dr. Emin Erkul Bey Sanat Okulu (Sanayi Mektebi) ve Kız Öğretmen Okulu'nu (Darülmuallim) hastane haline getirerek çalıştı. O sırada İstasyon civarında Hilâl-i Ahmer'in bir seyyar hastanesi vardı. Yer yataklarından kurtulmak için terzilerden toplanan paçavralar, bulunan kırpıntı yünler ve talaşlar karıştırılarak 2000 kadar yatak ve yastık yapıldı. Aletler yeterli olmayınca pens ve makaslar tencerelerde kaynatılarak kullanıldı. Darülmualim okulunda Dr. Rıza Nur'un gayretiyle ameliyathane hazırlandı. Ankara'daki İstanbul Eczanesi'nin sahibi Hüseyin (Hüsnü Sarı) Bey ücretsiz olarak ilaç vermiş, ancak ilaçları koyacak şişe bulunamayınca rakı ve şarap içenlerden boş şişeler toplanarak ilaçlar içki şişelerine kondu. Askere su taşıyacak fıçılar da bulunmuyordu, bunun için de şarap içenlerin şarap fıçıları toplandı.[2438, 2439]

Opr. Dr. Emin Erkul Sakarya Savaşı sırasındaki anılarını şöyle anlatır:

"Ameliyatları şimdiki Vilayet Konağında yapıyordum. Hacı Bayram Mahallesi'nde muhtelif binalardaki yaralıların vizite ve pansumanlarını yapmak işini sınıf arkadaşım Diyarbakır mebusu Dr. Ali Haydar Bey'e havale etmiştim. Dr. Ali Haydar vizite ve pansumanları yaptıktan sonra yanıma gelir ve hastalar hakkında malumat verir ve sonra da birlikte vizite ve ikinci ameliyatlarını kararlaştırırdık. Ameliyatlarıma memleket hastanesi asabiyecisi Dr. Rıfat Bey yardım ediyordu. Hulasa istifade edilmesi mümkün olan her insan ve her vasıtadan istifade ederek yaralılarımıza gereken ihtimamda kusur etmedik ve hamdolsun muvaffak da olduk."[2440]

Dr. Refik Saydam bütün resmi binaları hastane yapmak istedi. Adalet Bakanı Refik Şevket İnce'nin (Emin Çölaşan'ın dedesi) önerisiyle yaralılar evlere alındı ve bu yaralılarla doktor milletvekilleri ilgilendi.[2441] 14 Ağustos 1921'de Ankara hastaneleri tamamen doluydu. Yahudi mahallesindeki ahşap evlerde açılan hastanelerde Dr. Cudi Hazım (Sicil: 1319), Dr. Misbah ve Dr. Zeki Hakkı Pamir görevli olarak çalıştı.

Ankara'da bit mücadelesi için etüv ve buğu sandıkları hazırlandı; ancak bunların çalıştırılması için gerekli olan yakacak bulunamadı. Cebeci Hastanesi başhekimi bu nedenle, elli kişilik bir ekiple bugünkü Gazi Orman Çiftliği önündeki bataklıkta bulunan sazlıklardan sazları kestirdi ve buğu sandıkları çalıştırıldı. Hastalarla yaralıların bakımı ve yemek pişirilmesi için oduna ihtiyaç duyulunca Cebeci semtindeki bağ ve bahçelerin asma, meyve ve kavak ağaçları kesilmek zorunda kalındı.[2442]

Bu sırada sıtma ve tifo vakaları arttı, Ankara'da Dr. Misbah ve Dr. Bahaeddin Pekdeğer Bey tifüse yakalandı. Dr. Bahattin Bey (Pekdeğer) tifüsten vefat etti ve bugünkü Cebeci'deki Tıp Fakültesi'nin olduğu yerdeki şehitliğe gömüldü.

Sivrihisar, Akşehir, Konya, Sarayönü ve Bolvadin temizleme merkezleri açılarak erle-

2437 Kemal Özbay, a.g.e. s. 413
2438 Kemal Özbay, a.g.e. s. 414
2439 Dr. Rıza Nur, Moskova-Sakarya Hatıraları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991 s. 178, 179
2440 Melih Tınal, Opr. Dr. Emin Erkul'un Milli Mücadele Anıları, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s 124
2441 Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 448
2442 Kemal Özbay, a.g.e. s. 414

rin bit sorununa karşı mücadele edildi. Böylece salgın hastalıklar önlendi. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa bu nedenle 20.09.1921'de genelge göndererek sıhhiye ekibine teşekkür etti.[2443]

5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa Başkumandan, Refet Paşa'ysa Milli Savunma Bakanı oldu. Bu sırada Tekalifiye Milliye Kanunu çıkarıldı. Tekalifiye Milliye Kanunu'yla herkes elindeki gıda ve erzakın % 40'ını; yaylı arabalar, kağnılar, at ve öküzlerinse yüzde 20'sini orduya verdi. Bu nedenle Ankara merkezinde araç bulmak artık çok zor bir hale geldi. Bu sırada Meclis'in bulunduğu Ulus semti ve Çankaya arasındaki yolu Yakup Kadri ve Ruşen Eşref Bey bir araba beygiriyle nöbetleşe gidip geliyorlardı.[2444] 13 Ağustos 1921 tarihinde Dr. Nazım Şakir Cebeci Hastanesi Sertabipliğine, Dr. Mim Kemal Bey ise Sarıkışla'ya Sertabip tayin oldu. Cebeci Merkez Hastanesi Sakarya Savaşı sırasında ileri bir sıhhi toplama yeri olarak 150 yataklı bir merkez açtı ve buranın yönetimini Dr. Lütfi Kamil Dağdelen yaptı. Cebeci hastanesinde Eskişehirli öğretmen Fevziye hanım başhemşire titri ile çalıştı. Dr. Reşit Galip'se 11 Eylül 1921'de Sağlık Bakanlığı Hıfzısıhha Müdür Muavinliği'ne tayin oldu. Sağlığı bozulduğundan 5 Aralık 1921'de Mersin Hükümet Tabipliği'nde görevlendirildi.[2445]

Sakarya Savaşı'nda Kastamonu'da üç günde 700 yataklı hastane kuruldu. 30 Ağustos 1921'de Kastamonu Kızılay Kurulu'nun yardımlarıyla Sakarya Savaşı öncesi Bölge Kumandanlığı başhekimi Nuri Bey'in idaresinde Memleket Hastanesi genişletildi ve Sanayi Mektebi'nde 200, Rum Mektebi'nde 200, Kırk Odalı Konak'ta 300 yataklı askeri hastane kuruldu.[2446]

Bu sırada cephedeki askerin yemek sıkıntısı baş gösterdi ve bu nedenle çoğu zaman buğday kavurması yeniliyordu. Duatepe ele geçirilince o akşam Kolordu Kurmay Başkanı'nın davetiyle Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Asım Gündüz bağdaş kurup yemeğe oturdu. Asım Gündüz Paşa bu yemekte gelişen olayı anılarında şöyle anlatır:

"Kolordu Kurmay Başkanı Hayrullah (Fişek) bir akşam yemeği hazırlamıştı. Ortada bir cılız tavuk ile dört beş dilim siyah ekmekten başka bir şey yoktu. Dünden beri ağzımıza en ufak bir lokma girmemişti.

Atatürk, Kazım Bey'e dönerek "Erlere yiyecek ne verebildiniz?" dedi. Kazım Bey şaşırdı, durakladı. Kurmay Başkanı'na dönerek:

"Hayrullah Bey, erlere ne verebildik?" diye sordu.

"Efendim, dün sabah tedarik ettiğimiz buğdayı kavurmaları için birliklere dağıtmıştık!"

Mustafa Kemal Paşa biraz durakladıktan sonra ayağa kalktı ve tavuğa el atmadan yürüdü, biz de onu takip ettik, diğer arkadaşlar da ne tavuk ne de bir dilim ekmeğe el sürebilmişti. O akşam hepimiz aç yattık. Çok iyi hatırlarım birkaç gün evvel Çaldağ bölgesinde yaver Muzaffer Bey, Başkumandan'la Fevzi Paşa'ya ancak bir tek yumurta bulabilmişti. Düşman

2443 Kemal Özbay, a.g.e. s. 415
2444 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e. s.56
2445 Uluğ İğdemir, Yılların İçinden, Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1976,Ankara, s. 293
2446 Celaleddin Orhan, Bir Bahriyelinin Anıları, Kastaş Yayınları, 2001, s. 132

tarlaları köyleri yakmış, bir sefalet ve yokluk bölgeyi kasıp kavuruyordu."[2447]

Sakarya Savaşı'nda sıhhiyecilerin taşıdıkları sedyeler tahtadan yapılmış olduğundan taşınması çok zordu. Düşmandan ele geçirilen hafif metalden yapılmış sedyeler sıhhiyeciler için bulunmaz bir nimet oluyordu.[2448]

Cebeci Hastanesi yaralılarla dolunca Erkek Lisesi'nin yanındaki barakalara ve kurulan çadırlara 300 yatak yerleştirildi. Kızılay'ın röntgen cihazı barakaya konuldu. Bu arada çadırlardan biri ameliyathaneye dönüştürüldü. Burası daha sonra Ankara Numune Hastanesi oldu.

Sakarya Savaşı sırasında, 25 Ağustos günü Ankara'ya tekrar yoğun bir şekilde yaralı gelmeye başladı. 26 Ağustos'ta bir tren dolusu yaralı geldi ve 29 Ağustos gününe kadar yaralı sayısı 2000'e ulaştı. Bu sırada trenle yapılan yaralı sevkiyatında sıkıntılar yaşandı.[2449]

Sakarya Savaşı sırasında yaralılar Polatlı'ya getirilip istasyonun karşısındaki düzlüğe yatırıldı. Bu düzlükte ağaç ve gölge olmadığından binlerce yaralı güneş altında kavruldu. Yaralılar ancak Ankara'dan cephane ve erzak getiren trenlerle Ankara'ya gönderilebiliyordu. Haymana Kaplıcası ve çevresi de büyük bir hastaneye dönüşmüştü.[2450]

Sakarya Savaşı bitince Başkumandanlık Karargâhı'ndan Cephe Sağlık Başkanı Dr. Murat Bey'le (Cankat) Yusuf Akçura Bey en kanlı çarpışmaların olduğu yerleri görmek için atlarıyla Karadağ'a çıktı. Burada sıhhiye erleri yaralıları topluyor, gece yaralanıp orada kalmış Türk ve Yunan yaralılarını seyyar hastaneye taşıyorlardı. Dr. Murat seyyar hastane çadırına gitti ve çadırdaki yaralıların ilk sargılarının yapıldığını gördü. Dr. Murat, kanaması durmayan bir yaralıyı fark etti ve onunla uzun bir süre uğraştıktan sonra kanamayı ancak durdurabildi. Yarası ağır olanlarla hemen gerideki hastaneye taşınması gerekenleri sıhhiye erlerine bildirdi ve daha sonra kestirmeden Polatlı'ya dönmek için atına atladı. Yusuf Akçura'yla yan yana bir yarın kıyısından geçerken hafif bir inilti duyuldu. İniltinin geldiği yönde üç yaralı Türk askeri vardı. Doktor Murat atını hemen mahmuzladı ve *"Bizi buraya Allah gönderdi,"* dedi. Yaralı askerlerin yaraları sarılmıştı ve ölümcül değildi; ancak yürüyecek halleri yoktu. Bir Yunanlı doktor insanlık örneği gösterercek üç askerin yarasını sarmış, yanlarına su ve ekmek bırakmıştı.[2451] Dr. Murat hemen geri dönüp sıhhiyecilere haber verdi. Bu yaralılar bir gündür oradan birilerinin geçmesini bekliyordu. Yaralılar hemen seyyar hastaneye taşındı.

Mustafa Kemal 16 Eylül 1921 akşamı Ankara'ya geldi. Dr. İbrahim Tali, Mustafa Kemal'i istasyonda karşıladı ve onu yorgun, zayıflamış buldu. 17 Eylül 1921'de Dr. İbrahim Tali, Dr. Refik ve Dr. Adnan Adıvar sabahleyin Mustafa Kemal'i muayene etti ve kırık kaburga bölgesinde kısmen hassaslık buldu. 26 Eylül 1921 tarihinde Dr. Kenan Bey Karinolya Vapuruyla Hilâl-i Ahmer'in gönderdiği 7 sıhhiye otomobilini İnebolu'ya getirdi.[2452]

Sakarya Savaşı sonrası her kolorduya 50-100 yataklı bir seyyar hastaneyle bir sıhhiye

2447 Asım Gündüz, Hatıralarım, 1973 İstanbul Kervan Yayıncılık, s.83, 84
2448 Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 383
2449 Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, a.g.e. s 75,76
2450 Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 397
2451 Alptekin Müderrisoğlu, Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü, Kastaş Yayını, 2004, İstanbul, s.572
2452 Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, a.g.e. s.78

bölüğü, her tümene de bir sıhhiye bölüğü verilmeye başlandı.

Sakarya Savaşı sırasında Keskin'de açılan 500 yataklı hastaneye 700 yaralı geldi ve bu yüzden hastalara iyi bakılmadığından şikâyet edildi. Burada genç teğmenlerden Dr. Zeki Faik Ural da görev yapıyordu (ilerde Prof. General). Bu sırada Keskin'de Sakarya Savaşı'ndan firar eden askerleri yargılayan Kılıç Ali başkanlığındaki Ankara İstiklâl Mahkemesi vardı. Kılıç Ali ve diğer İstiklâl Mahkemesi üyeleri şikayet üzerine hastanede inceleme yaptı ve işi biraz abartarak vatana ihanet maddesinden işlem yaptı ve hastanenin Sertabibi binbaşı doktor Mehmet Ziya'yı askerlikten çıkarıp, ttutuklama kararı ve 6 ay hapis cezası verdi. Ayrıca hesap memuru Cemal Efendi'ye de 6 ay hapis cezası verilmişti. Kılıç Ali anılarında başhekimin kırtasiyecilik yüzünden iaşenin iyi yapılamadığından şikayet ettiğini vurgulamıştır.[2453] Bu cezaların ağır olduğu daha sonra TBMM de 13.9.1338 (1920) yapılan bir oturumda tartışma konusu oldu. Mebus Doktor Mustafa Cantekin Bey yaptığı konuşmada:

"*Bu adamın hastaneyi idare noktai nazarından aczi vardır. Bundan dolayı niçin hiyaneti vataniye ile mahkûm olsun? Binaenaleyh bendenizce, hastane etibbasına verilen hüküm noktai nazarından biraz düşünmek icabeder. Bu hiyanete matuf bir hareket değildir. Belki o doktorun idari aczindendir. Fakat o doktorun idari aczinden dolayı onun elindeki diplomayı almak doğru değildir. Ben ferden icrayı tababet edebilirim, fakat idare hususunda âciz olurum. Onun için rica ederim, bu hususiaki istifhamım dikkate alınmasını isterim*" diye konuştu.[2454]

Bu acı olaydan sonra Keskin Hastanesi Başhekimliğine Kaymakam Dr. Hikmet Emin (Sicil: 1309-2, Süleymaniye doğumlu), Operatör Akif Tevfik Işın ve Operatör Dr. Abdullah Sıtkı Önder atandı.[2455]

Ankara Taşhan'da kurulan Yaralı Hastanesinde 1921 yılında Dr. Fuat Bayraktar (1896-?) da görev yaptı. Daha sonra 1922'de Beypazarı Askeri Hastanesi Cildiye uzmanlığı yaptı.[2456] 1921 yılında Cebeci ağır yaralı hastanesinde Opr. Dr. Ekrem Köner (1887-1958) görev yapmaya başladı ve sonra Eskişehir ve Kırşehir askeri hastanelerinde çalıştı.[2457] Ankara Cebeci Hastanesinde Operatör Doktor Şerafettin Bey ve göz uzmanı Dr. Yarbay İhsan Ahmet Oskay da görev yaptı.[2458] Kırşehir Hastanesi Baştabipliğini ise önce Dr. Haşim Rıfat sonra Dr. Cemal Berksun ve Dr. Fahri Işık yaptı.[2459] Kırşehir Hastanesinde Hariciye hizmetlerini operatör Dr. Ekrem Köni yaptı. Dr. Avni Özbek de Kırşehir hastanesi ve daha sonra Eskişehir hastanesinde görev yaptı.[2460] Yozgat Askeri Hastanesi ise 1000 yataklı olarak açıldı ve burada Dr. Opr. Akif Tevfik, Dr. Yzb. Nazmi Öke, Dr. Cavit Aran, Yedek Dr. Naci Tan ve Dr. Hamdi İpekoğlu görev yaptı.[2461]

2453 Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen Hulusi Turgut, İş Bankası Yayınları, 14. Basım 2012, İstanbul, s. 407, 408
2454 TBMM Zabıt Ceridesi 13. 9 .1338
2455 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi, Cilt 3, s. 72
2456 Fethi Erden, s. 43
2457 Fethi Erden s. 145
2458 50 ve Daha Fazla Sene Tababet Hayatı yaşamış Meslektaşların Jübilesi, Işıl Matbaası, 1953 İstanbul s. 60
2459 Fethi Erden s. 53
2460 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 55
2461 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği tarihi, Cilt 3, s. 82

Sakarya Savaşı sırası Kayseri Askeri Hastanesi ve Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'nun anıları

Sakarya Savaşı sırasında Sivas Sıhhiye Müdürü olan Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu Kayseri Askeri Hastanesi Başhekimliğine atandı. Kayseri'ye giden Dr. Ferruh Niyazi Bey Kayseri Hastanesinde Dr. Halit Mazhar (Karakaya) Bey ile karşılaştı. Dr. Halit Mazhar daha sonra Kayseri mebusu oldu. Kayseri Askeri Hastanesi Maraş'taki 2. Kolordu'ya bağlıydı. Sakarya Savaşı öncesi 15-20 hastanın yattığı hastane savaşın başlamasıyla 1800 yatağa ulaştı. Ankara'dan devamlı yaralı asker gelmeye başladı. Polatlı'ya kadar Yunanlılar geldiğinden Ankara'dan Kayseri'ye bir göç de oldu. Mebusların %90'nı ailelerini buraya taşıdı. Denizli milletvekili Mazhar Müfit Kansu teftiş için geldiği gibi Refik Koraltan başkanlığındaki İstiklâl Mahkemesi heyeti de geldi. Kayseri'ye Sağlık Bakanlığı elemanları da geldi. Bunlar arasında Umumi Hıfzısıhha Müdürü Ekrem Hayri (Üstündağ) ve yardımcısı Dr. Reşit Galip ve Dr. Muhittin Celal Bey vardı. Dr. Ferruh Niyazi Maraş'taki kolordu ile haberleşemediğinden hastaneyi kendi inisiyatifiyle genişletti. Her gün 10-20 araba yaralı ellerindeki sevk kâğıtlarıyla gelmekteydi. Bu nedenle hastane için yer aranmaya başladı ve yeni gelen Mutasarrıf Kemal Gedeleç Bey'in ve yardımsever Kayseri halkı sayesinde Kayseri'ye 15 Km uzaklıkta bulunan Zenci Dere'deki Rum okulları ve Kayseri içindeki birçok bina hastane olarak kullanıldı.

Dr. Ekrem Hayri Üstündağ (ilerde mebus ve Sağlık Bakanı) Sultani Binasını hastaneye çevirerek yaralılara bakmaya başladı. Kayseri Askeri hastanesinde Dr. Süleyman Elebakan ve Dr. Behçet Hasan Ariel de görev yaptı.

Bu sırada Antalya Sağlık Müdürü olan Hasan Ferit Cansever inceleme yapmak üzere Kayseri'ye geldi. Ayrıca Hilâl-i Ahmer'de çalışan Dr. Lütfi Kırdar da Kayseri'ye geldi. Bu iki doktora Kayseri'de çalışmalarını söylediyse Dr. Lütfi Kırdar göz eğitimi için Viyana'ya gideceğini söyleyerek ayrıldı. Dr. Hasan Ferit Cansever ise Antalya'ya dönmek zorunda olduğunu ifade etti.

Kayseri'de 15 Km'lik alanda yayılmış bu hastanelerde yaralı tedavisi yapıldı. Hastanelere hastaları dağıtmak sorun olduğu için milletvekillerinin faytonları ile hastalar taşındı. Ankara'dan gelen milletvekillerine ait yüze yakın fayton Belediye bahçesinde bulunduğundan bunlar hasta taşıma içinde kullanıldı. O zamanlar her milletvekilinin bir faytonu vardı. İyileşen hastalara 2-3 ay hava değişimi verilmeye başlandığında bunu duyan Kırşehir ve Konya Askeri hastanesinde yatan askerler hastane elbiseleri ile kaçarak Kayseri Askeri Hastanesine gelmeye başladı. Bu durumu öğrenen Askeri Sağlık Başkanı Dr. İbrahim Tali Öngören Dr. Ferruh Niyazi Bey'e ne yapılması gerektiğini sordu. Dr. Ferruh Niyazi Bey Kolordu ile haberleşemediğini söyleyince İbrahim Tali Bey Kayseri Askeri Hastanesini kendine bağladı ve bu sorun da böylece çözüldü. Bu sırada Kayseri Askeri hastanesinde Dahiliye uzmanı Dr. İhsan Hilmi Bey (sonradan Prof. Dr. İhsan Hilmi Alantar, İstanbul Tıp Fakültesi Çocuk Hastalığı) çalıştı. Dr. İhsan Hilmi aynı zamanda Talas'ta bulunan Amerikan Hastanesinde de ek görev aldı.

Sakarya Savaşı zaferle sonuçlanınca Ankara'dan göç eden siviller Ankara'ya geri döndü. Bu siviller Kayseri'ye geldiklerinde Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu hepsine yerleşecekleri

ev bulma konusunda yardımcı olmuştu.

Dr. Ferruh Niyazi Ayaoğu Ankara'daki TBMM'nin Kayseri'ye taşınma olasılığı yüzünden Ankara'dan gelen Saruhan mebusu Haydar Bey ile birlikte Kayseri'de meclis için bina da aradı.

Bu sırada Ankara İstiklâl Mahkemesi mahkumları da Kayseri'ye getirilerek yargılandı. Bu mahkemede yargılananlardan biri Ankara'da özel hastane sahibi olan Opr. Dr. Süreyya Bey idi. Dr. Süreyya Bey mahkemede beraat etti. Bu mahkemede ayrıca İzmit Bölgesi Kuva-yı Milliye kumandanlarından Dr. Enis Fahri tıp fakültesi diplomasının gerçek mi yoksa sahte mi olduğunun anlaşılması için yargılandı, ancak sonucun ne olduğunun anlaşılması için mahkeme ertlendi. Dr. Ferruh Niyazi Bey'in belirttiğine göre Dr. Enis Fahri Antalya Hastanesi'nde çalışırken Sağlık Müdürü Hasan Ferit Cansever ile arasında anlaşmazlık olmuş ve diplomasının sahte olduğu iddiasıyla İstiklâl mahkemesi tarafından tutuklanmıştı.[2462]

Milli Mücadele sırasında Ankara ve Kayseri'de çalışan Dr. İhsan Hilmi Alantar (1888-1962) 1911'de Tıbbiye'den mezun oldu. Dâhiliye asistanlığı yaptı. Balkan Savaşı'na mükellef tabip yüzbaşı olarak katıldı. 1913'de Tıp Fakültesi Çocuk ihtisası için Paris'e gönderildi. I. Dünya Savaşı çıkınca geri döndü. Hilâl-i Ahmer Hekimi olarak Gelibolu, Konya ve Kudüs'te yedek yüzbaşı rütbesiyle görev yaptı. 1916'da ihtisasını tamamlamak için Berlin'e gitti. 1920'de çocuk uzmanı olarak döndü. Kurtuluş Savaşı'nda Ankara ve Kayseri'de çalıştı. Ankara'da ilk çocuk dispanserini ve Kayseri'de ilk çocuk bakımevini kurdu. 1922'de Hamidiye Etfal Hastanesi ve 1924'te Tıp Fakültesi püerikültür muallimliğine atandı. Çok sayıda kitabı vardır. 1962'de vefat etti.[2463]

Kayseri'de 1921'de kurulan Hilâl-i Ahmer merkezinde Sıhhiye Müdürü Dr. Hıfzı Nuri görev yaptı.

Dr. Ekrem Hayri Üstündağ (1886- 1956) İç Hastalıkları, Hygien ve Bakterioloji Mütehassıslığı, İzmir Fransız Hastanesi Başhekimliği, IX., X. Dönem İzmir Milletvekili ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı yaptı.

Dr. Halit Mazhar Karakaya (1889-1944) 2. Dönem Kayseri Milletvekilidir. Bakteriyologtur. 15. Fırka Seyyar Hastanesi hekimi, Kayseri Hastanesi Baştabibi ve Kayseri Memleket Hastanesi baştabibi olarak görev yaptı.

Operatör Dr. Mahmut Develi de Milli Mücadele sırasında Anadolu'ya geçerek Kayseri Memleket Hastanesi Başhekimliği ve operatörlüğü yapmıştı.[2464]

Ankara'da savaş ortamında yapılan ilk tıp toplantısı

Hamamönü'nde Helvacı Osmanağa Hamamı'nın yanındaki hastane eklentilerinden bir binanın üst katında bulunan üç odalı bir dairede kalan Gülhane hocaları Dr. Hüsamettin Kural, Dr. Nazım Şakir, Dr. Murat Cankat, Dr. Talat Arif (cildiye hocası, Prof.),

2462 Ferruh Niyazi Ayoğlu, s. 226-230
2463 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, Cilt 3, s. 357-359
2464 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1964, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 24

Operatör Arif Bey ve bir kısım asistan yanlarında getirebildikleri kitaplarla bu evde küçük bir tıp kitaplığı oluşturdu. Bu kitaplıktan bütün doktorlar faydalanabiliyordu; ancak kitaplık bilimsel anlamda yeterli değildi.[2465]

3 Ekim 1921 akşamı Dr. İbrahim Tali, Dr. Abdülkadir Noyan (sonra Prof. Tümgeneral), Dr. Hüsamettin Şerif (Kural), Dr. Mim Kemal Öke ve Dr. Nazım Şakir Bey bir akşam yemeğinde bir araya gelerek tıp toplantısı yapmayı düşündü ve toplantıya "Ankara Hastaneleri Müsamere-i Tıbbiyesi" adını verdi.[2466]

Müsamere adı verilen bu ilk tıp toplantısı 7 Ekim 1921 Cuma günü Öğretmen Okulunda (Darül Muallimin) Refet Paşa'nın anlamlı sözleriyle açıldı. Dr. Abdülkadir Bey'in başkanlığında Dr. Hüsamettin Şerif, Dr. Nazım Şakir, Dr. Zeki Hakkı (Pamir) ve Dr. Tevfik İsmail'den (Gökçe) oluşan bir heyet tarafından ilk toplantı kalabalık bir topluluk la müsamere şeklinde yapıldı. İkinci toplantı 21 Ekim 1921'de gerçekleştirildi ve ilginç sunumlar yapıldı.

Bu sırada Sıhhiye Reisi İbrahim Tali Bey'in girişimiyle Milli Savunma Bakanlığı'ndan verilen 125 lira ödenekle, basımı daha önce durdurulmuş olan "Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye" dergisinin ilk sayısı 1921 Aralık'ında Sıhhiye Dairesi tarafından basıldı ve sağlık kuruluşlarına gönderildi. Bu derginin redaksiyonu ve hazırlanmasında Menzil Başhekim Yardımcısı Dr. Zeki Hakkı'nın (Pamir,) büyük emeği geçti.[2467]

Dr. Zeki Hakkı (Pamir), Sağlık Bakanı Dr. Adnan Adıvar'ın emriyle Kuvayi Seyyare Kumandanı Çerkez Ethem'in yanında hususi tabip olarak görevlendirildi. Çerkez Ethem Milli Kuvvetler'le çatışmaya girip Yunanlılara katılmadan önce Dr. Zeki Hakkı'yı çağırtıp yaptığı hizmetler için teşekkür etti ve veda ederken 5 Ocak 1921'de eline bir kese altın tutuşturdu. Sonraları Gülhane'de II. Dahiliye Kliniği Profesörü olan Dr. Zeki Hakkı Pamir (sonraları general), 1938 Aralık'ında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün özel doktoru olarak görev yapmaya başladı.[2468]

Dr. Abdülkadir Noyan 3 Mart 1915'te Kandıra'da ortaya çıkan tifüs salgınını kendi geliştirdiği sahra fırınında dezenfeksiyon metoduyla önledi ve bu metot "Abdülkadir Usulü" olarak anılmaya başlandı. Dr. Abdülkadir Noyan, 1915 yılında Bağdat'taki 6. Ordu Karargâhı'nda Sıhhiye Reisi olarak göreve başladı. Bu sırada ordunun kumandanı, meşhur Mareşal Von Der Goltz Paşa'ydı. Goltz Paşa Marmara bölgesini teftiş ettikten sonra İstanbul'dan hasta ve yaralılarla dolu bir vapurla yola çıktı ve 31 Mart 1916'da Bağdat'a geldi. Bu sırada Dr. Abdülkadir Noyan, Goltz Paşa'ya tifüs aşısı yapmak istedi; ancak paşanın Alman doktoru tarafından engelledi. Paşa on gün sonra tifüse yakalandı. Alman doktor Yüzbaşı Sandrock'la beraber Dr. Abdülkadir Noyan, Goltz Paşa'yı tedavi etti. Ama hastalık ilerledi ve 19 Nisan 1916'da paşanın ölümüne neden oldu.[2469] Abdülkadir Noyan Hoca, Milli Mücadele için 10 Ağustos 1921'de Anadolu'ya geçti ve Ankara Menzil Kumandanlığı Başhekimliği sırasında tifüsle mücadelenin en iyi örneklerini ver-

2465 Kemal Özbay, a.g.e. s. 416
2466 Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, a.g.e. s 80
2467 Kemal Özbay, a.g.e. s. 416
2468 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, 1995, İstanbul, s. 149
2469 Goltz Paşa'nın vefatı sırasında başında Kazım Karabekir, Dr. Hüsamettin ve Dr. Yüzbaşı Steiner de vardı.

di. Dr. Abdülkadir Noyan (1886-1977), mütareke zamanında da Selimiye Kışlası'nda çıkan veba salgınını önledi. Sonraki yıllarda profesör ve tümgeneral olan Abdülkadir Noyan Hoca, Gülhane Ankara'ya taşınınca, aynı ekiple 1945 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni kurdu ve fakültenin ilk dekanı oldu.[2470, 2471]

Dr. Abdülkadir Noyan Hoca, Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın Haydarpaşa Garı'nda İngilizlerce tutuklanarak Malta'ya sürülmesinin tanığı oldu. Suriye Musul bölgesindeki 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Mütareke imzalandıktan sonra İngilizlerin Türkiye'yi parçalama ve Doğu Anadolu'nun Ermenilere peşkeş çekilmesine karşı çıktı. Bu nedenle orduyu dağıtmadı ve silahları teslim etmedi. Bu sırada Ermeniler arasına karışıp propaganda yapan İngiliz subayı Yarbay Kelling'i birkaç gün hapsetti. Bu gibi hareketleri yüzünden İngilizler tarafından mimlendi. İngiliz Kumandan Mareşal Allenby, Kahire'den 7 Şubat 1919 günü İstanbul'a geldi ve Ali İhsan Paşa'nın görevine son verilmesini, 6. Ordunun dağıtılmasını istedi. Tevfik Paşa hükümeti İngiliz baskısı karşısında aciz durdu ve Ali İhsan Paşa'yı İstanbul'a çağırdı. Bu arada İstanbul'daki işgal altında bulunan hükümetten nazırı olacağı mesajını alınca, yaverleri ve o sırada Ordu Sıhhiye Reisi olan Dr. Abdülkadir Noyan'la birlikte Nusaybin'den (Rasülayn'den) İngilizlerin gönderdiği bir trene bindi ve 2 Mart 1919'da Haydarpaşa Garı'na vardı. Bu trende 16 erden oluşan bir İngiliz muhafız kıtası da vardı. Ancak Ali İhsan Paşa durumdan kuşkulanmadı ve bu durumu İngiliz centilmenliğine bağladı.

Ali İhsan Paşa dört yıldır görmediği eşi ve çocuğuna kavuşacağı için seviniyordu; ancak tren Haydarpaşa Garı'na girer girmez İngiliz askerleri tarafından sarıldı ve İngiliz istihbarat Yüzbaşısı La Fontaine, Ali İhsan Paşa'ya tutuklandığını belirtti. Ali İhsan Paşa bir tuzağa düştüğünü anladı. Onu Harbiye Nazırı yapma vaadiyle kandırarak kendi isteğiyle kolayca İstanbul'a getirmişlerdi. Bu trende ayrıca Dr. Fazıl Doğan da vardı. O da Fırat vadisindeki savaşlara katılmış, Mütareke ile terhis olmuştu. Ancak o yük treninde seyahat etmişti. Ali İhsan Paşa'nın tutuklanması olayı yüzünden yük vagonunun kapısı epeyce bir süre açılmamıştı. Ali İhsan Sabis Paşa, Dr. Abdülkadir Noyan'a *"Lütfen, evime gidiniz, çocuklarımı teselli ediniz,"* demişti.

Ali İhsan Paşa ve yanındaki emir onbaşısı İbrahim Ahmet tutuklandı ve Arapyan Hanı'nda bir ay hapsedildikten sonra 29 Mart 1919 günü Malta'ya ulaşan ilk sürgün oldu. Ali İhsan Sabis, İngilizlerin tutukladıkları ilk ordu komutanıydı. Ali İhsan Sabis Paşa anılarında *"Haydarpaşa'ya varınca... gafletten ayıldık"* demişti.[2472] Dr. Abdülkadir Noyan ise on gün sonra İngiliz esirlere ve hastalara kötü davrandığı gerekçesiyle yapılan bir ihbar sonucu evinde tevkif edildi ve Bekirağa Bölüğü hapishanesine gönderildi. Burada yine kendisi gibi belirsiz sebeplerden hapsedilmiş bulunan Dr. Hilmi Kadri (1866-1920, asabiye uzmanı) ve Dr. Fuat Kamil Beksan da vardı. Ancak bu ihbarın kasıtlı olduğu anlaşıldı ve serbest bırakıldı.[2473, 2474]

2470 Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölümler,Türk Tarih Kurumu yayını, 2005, s. 285
2471 Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölümler, s. 180-182, 229
2472 Ekrem Kadri Unat, Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji, s. 116
2473 Kemal Özbay, a.g.e. 2. Cilt s 33
2474 Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, 5. Baskı, 2009 Ankara, s. 116

Dr. Hüsamettin Şerif Kural (1879-1945) o zamanlar İstanbul'da bulunan Gülhane Hastanesi'nde Askeri Tıbbiye müdürü iken Ankara'ya geçti. Ankara Merkez Hastanesi'nde bakteriyolog olarak hizmet ederken Sıhhiye Dairesi 3. Şube Müdürlüğü görevini de üstlendi. 1922 yılında İstanbul'a döndü ve daha sonra 1929 yılında Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'ın müsteşarı olarak göreve başladı. Onun döneminde Sağlık Bakanlığı hizmetlerinde büyük gelişmeler oldu. Dr. Hüsamettin Şerif Kural 28 Şubat 1938'de Çankaya'da Atatürk'e yapılan ilk konsültasyonda bulunan hekimlerden birisiydi.[2475]

Sakarya Savaşı 13 Eylül'de zaferle sonuçlandı. 13 Ekim 1921'de Hulusi (Alataş) Bey 1. Ordu Sıhhiye Reisi, Dr. Hüseyin Bey'se 15 Ekim 1921'de Merkez Ordusu Sıhhiye Riyaseti'ne tayin oldu.

Dr. Hulusi Alataş (1881-1964), Garp Cephesi ve Birinci Ordu Sıhhiye Reisliği yaptıktan sonra Gülhane'de Hazar ve Sefer'de sıhhi hizmet muallimliğine tayin edildi; ancak çok geçmeden 1923'te emekli oldu ve İzmir'de serbest hekimlik yapmaya başladı.[2476]

İzmir Belediye Başkanlığı da yapan Dr. Hulusi Bey daha sonra milletvekilliği yaptı ve 1937'de Celal Bayar hükümetinde Sağlık Bakanı oldu. Dr. Hulusi Alataş Sağlık Bakanlığı sırasında Atatürk'ün hastalıklarını müsteşarı Dr. Asım Arar'la birlikte takip etti.[2477, 2478]

Sakarya Savaşı sonrası 19 Eylül 1921'de Mustafa Kemal'e Gazi ve Mareşal ünvanı verildi.

Mustafa Kemal'in böbrek hastalığı ve Arkadaşı Dr. Fikret Bey'e bir latifesi

Mustafa Kemal Paşa, Şubat 1922'de yine böbreklerinden rahatsızlanmıştı ve Çankaya'da dinlenmekteydi. O tarihte Rusya'daki görevinden dönen Burdur Milletvekili İsmail Suphi Soysallı, Mustafa Kemal'i ziyaret etmek için Çankaya'ya gitti. Mustafa Kemal yatağında, sırtında hırkasıyla oturmaktaydı. Odada o zaman Bayındırlık Vekili olan Diyarbakırlı Pirinçzade Fevzi (Pirinçoğlu), İktisat Vekili Hasan Hüsnü (Saka) ve Atatürk'ün Derne'den arkadaşı Kozan mebusu Dr. Fikret (Onuralp) vardı. Konuşulan konu böbrek rahatsızlığı ile ilgiliydi ve daha çok da Mustafa Kemal Paşa'yla Dr. Fikret konuşuyordu. Bundan sonrasını İsmail Suphi Soysallı şöyle anlatır:

"Kendisi (Mustafa Kemal Paşa) Birinci Cihan Harbi esnasında Viyana'ya ve Berlin'e gidip meşhur doktorlara böbreklerini gösterdiğini ve doktorların tavsiyelerinden çok bir şey anlamadığını, memnun kalmadığını kuvvetle ve ısrarla söylüyordu.

O kadar ki, konuşma Paşa'yla Doktor Fikret arasında bir münakaşa halini almıştı. Çünkü o vakit Paşa hepimizle çok samimi ve çok arkadaştı. Kendisine senli benli hitap ederdik. Paşa diyordu ki:

"Bırak şu bizim doktorları ve doktorluğunuzu, verin sizin doktor kitaplarınızın böbreklere ait kısmını, üç gün okuyayım, sizinle imtihan olurum." Doktor Fikret de koca kalın sesini yükselterek:

2475 Dr. Kemal Özbay, Cilt 1i, s. 226
2476 Ekrem Kadri Unat, Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji, s.94, 95
2477 Eren Akçiçek, a.g.e. s 301
2478 Eren Akçiçek, a.g.e. s 286

"Yok, Paşam, o kadar da değil artık! Siz kimseyi dinlemiyorsunuz, kahve içiyorsunuz ve böbreklerinizin de hastalığı geçmiyor," diye mukabele ediyordu." [2479]

Mustafa Kemal'in cephede tekrar hastalanması ve Dr. Hulusi Bey ve Dr. İhsan Arif'in müdahalesi

Mustafa Kemal'in Şubatta ortaya çıkan böbrek rahatsızlığı tam olarak geçmemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın hatıra defterine bakıldığında cepheyi 10 Mart 1922'de teftişi sırasında Bolvadin'de böbreklerinden tekrar hastalandığı ve Dr. Hulusi (Alataş) Bey'in müdahale ettiği görülür. Bu dönemde 15 gün ilaç tedavisi görmüştür.

Not defterinde bu olay şöyle anlatılır:

"10 Mart 1922 Cuma: "Biraz kitap okuduktan sonra yatacağım."

"12 Mart Pazar:

Sağ böbreğim hızla mustarip ediyordu. Derhal yatmaya mecbur oldum. Tamamen hastalanmıştım. Doktor Hulusi Bey geldi. Fazla olarak kalbimde ritm bozukluğu olduğunu buldu. 3'te bir tekatte var. Bütün gece mustarip."

"13 Mart Pazartesi:

Yatakta mustarip."

"14 Mart Salı:

Ateş biraz düştü. Hemen Akşehir'e harekete karar verdik. İyileşmeye kadar teftişe nihayet verildi. Akşehir'de tekrar muayene, Dr. Hilmi Bey muayene eder."

"19 Mart:

İlaca başladım, 15 gün alacağım."

"23 Mart:

Dr. geldi, aspirin verdi. Mustarip oldum."

"26 Mart:

Gece yine mustarip oldum, uyandım; tekrar yattım. Sabah banyo teskin etti." [2480]

Mustafa Kemal Paşa Akşehir'de şikâyetleri geçmeyince Ilgın kaplıcalarına gitti ve Isparta Hastanesinde çalışmakta olan üroloji uzmanı Binbaşı Dr. İhsan Arif (Derman) Bey'in Akşehir'e gelmesini istedi. Çay istasyonunda Mustafa Kemal Paşa'yı gören Ali İhsan Sabis Paşa anılarında Mustafa Kemal'i sararmış olarak gördüğünü ifade etmişti.[2481] Akşehir'deki hastane Dr. Hamdi Öztekin (1884-1965) tarafından faaliyete geçirilmiş, bir süre Dr. Mazlum Boysan da görev yapmıştı. Bu hastanede önceleri Mim Kemal Öke görev yapmış daha sonra Isparta'daki hastaneye geçmişti.

2479 İsmail Suphi Soysallı, Ondan Hatıralar, Atatürk XV Ölüm Yılı Hatırası. Yeni Tarih dergisi özel sayısı 1953 Sayfa 47-48'den aktaran Dr. Eren Akçiçek Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü, İzmir Güven Kitabevi s. 153, 154

2480 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13, s.72-74

2481 Latif Daşdemir, Eren Akçiçek, Atatürk'ün Kaplıcalara Verdiği Önem ve Gördüğü Kaplıca Tedavileri, Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 2009 İzmir, s. 456

Büyük Taarruz'a katılan hekimler

Sakarya Savaşı sonrası ordunun sağlık kuruluşlarında değişiklik yapılarak her kolorduya 50-100 yataklı bir seyyar hastaneyle bir sıhhiye bölüğü, her tümene de bir sıhhiye bölüğü verildi. 14 Kasım 1921'de Batı cephesi emrinde iki ordu kumandanlığı kuruldu. Birinci orduya General Ali İhsan Sabis, 2. Orduya General Yakup Şevki Paşa verildi.

Çay ve Akşehir istasyonlarında yaralı yollama komisyonları kuruldu. Ankara İstasyonu'ndaki Kızılay hastanesi 1 Kasım 1921 günü Isparta'ya nakledildi ve başhekimliğine muallim Operatör Mim Kemal Öke atandı.[2482, 2483] Bu hastane Kızılay tarafından işletildikten sonra 1922 yılı Haziran'ında tüm araç ve gereçleriyle birlikte orduya devredildi.[2484]

MSB Sağlık Daire Başkanı Dr. Tevfik Salim Bey'in kumandanlığa yaptığı bazı istekler uygun görülmedi. Kendisine teklif edilen Cephe Sıhhiye Reisliğini de kabul etmeyen Dr. Tevfik Sağlam hastaneye tayin edildi. Bu durum karşısında en kıdemli tabip olan Dr. Süleyman Emin General yapılarak Sahra Sıhhiye Müfettişliği Umumiliği ve Sıhhiye Reisliğine tayin edildi.

Sıhhiye Daire Başkanı Dr. Süleyman Emin Paşa, Büyük Taarruz öncesi yatak sayısını 37500'e çıkarmayı hedefledi ve Hilâl-i Ahmer ile bu amaçla çalışmalar yaptı.[2485] 5 Şubat 1922'de Batı Cephesi Sıhhiye Reisliği'ne 1.Ordu Sıhhiye Reisi Dr. Hulusi (Alataş), onun yerine yani Birinci Ordu Baştabipliği'ne Dr. Yarbay Yusuf Kenan, yardımcısı olarak da Dr. Yzb. Cevat Kerim İncedayı (sonraları profesör) ve Dr.Cevdet Akın getirildi.[2486] Opr. Dr. Celalettin Pırıldar'sa bu sırada 1. Ordu Hıfzısıhha Müşaviri olarak görev yaptı.[2487]

Batı Cephesi Menzil Müfettişliğinde sağlık şube müdürü olarak Dr. Yarbay Ahmet Kemal Sönmez (1318-46) ve 1. Ordu Sağlık başkanlığında Albay Dr. Mehmet Asaf Zühtü Ulugür (1305-4) ve Ordu baştabibi olarakAlbay Dr. Mehmet Bahri (1317-21) görev yaptı.

Dr. Cevat Kerim İncedayı, İstiklâl Harbi'ne başından sonuna kadar katıldı. Bu harpte çete teşkilatında, tabur tabipliğinde, Birinci ve İkinci Ordu ve Garp Cephesi Sıhhiye Reis Muavinliğinde bulundu. Hizmeti nedeniyle İstiklâl madalyası alarak rütbesi yüzbaşılıktan binbaşılığı çıkarıldı. Daha sonra Tıp Fakültesi Cildiye Kliniği Profesörü oldu.[2488]

Dr. Rıfat Evsen (1890-?) ise 1. Ordu Sıhhiye reis muavinliği yaptıktan sonra bir alay sertababeti vazifesi gördü ve tümeniyle birlikte İzmir'e girdi.[2489]

2 Şubat 1922 tarihli Vakit gazetesinde bir gazetecinin, fırka cephesini gezdiği sırada Ordu Sıhhiye Reisi Yarbay Doktor Hulusi (Alataş) Bey'i gördüğü ve Dr. Hulusi Bey'in Tıbbiye Mektebi Müdürlüğü'nde bulunduğu halde dağ başında hizmet etmeyi tercih ederek cepheye geldiğinden bahsedildi.

Ali İhsan Sabis Paşa 12 Mayıs 1922'de Isparta'daki birlikleri ve hastaneleri teftiş eder-

2482 Kemal Özbay, a.g.e. s. 418
2483 Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, a.g.e. s.83
2484 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, a.g.e. s. 290
2485 Mesut Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti, 2010, s. 99
2486 Kemal Özbay, a.g.e. s. 420
2487 Fethi Erden, a.g.e. s. 184
2488 Fethi Erden, a.g.e. s. 125
2489 Fethi Erden, s. 96

ken Ankara'dan Isparta'ya gelmiş olan ve baştabipliğini Opr. Dr. Mim Kemal (Öke)'nin yaptığı Kızılay Hastanesi'nin gayet güzel ve temiz bir halde çalışmakta olduğunu gördü.[2490]

Afyon önlerine gelen 11. Tümen, 3. Kolordu'ya bağlandı ve bu tümenin sıhhiye bölüğünde Bursalı Arif Bey başhekimlik yapmaya başladı. Gülhane'den Kızılay kafileleriyle İnebolu yoluyla Ankara'ya gelen Niyazi Emrullah Boysan'sa Arif Bey'in yardımcılığına atandı. 36. Alay'da Dr. Fazıl (Ersin), 34. Alay'da Binbaşı Dr. İbrahim ve Dr. Rıza Beyler görev yapmaya başladı.[2491] 135. Alay'da ve daha sonra 189. Alay'da Dr. Mustafa Sıtkı Kantemir görev yaptı.[2492] Dr. İbrahim Katip Koşumdok ise harbin başından sonuna kadar 58. Alay baştabipliği yaptı.[2493]

Dr. Şerif Altınkılıç Çıldır-Ardahan savaşlarına katıldıktan sonra çalıştığı 8. Alayla birlikte Garp cephesinde Kütahya, Eskisehir, Kırgız, Sakarya ve Afyon muharebelerine iştirak etti.[2494]

Ağrı'da bulunan 21. Tümen Sıhhiye Bölüğü Batı Cephesi'ne intikal emri aldığından 30 öküz, 10 at arabası, 500 yataklık malzeme, iki doktor, bir eczacı ve 50 neferden oluşan personelle baştabip Kilisli Dr. Mehmet Derviş Kuntman Bey idaresinde Anadolu'yu bir baştan bir başa yürüdü ve imkânsızlıklar içinde tekerlekleri ipler ve tellerle sararak üç ayda Ağrı'dan Sakarya'ya ulaştı. Bu bölük önce Akşehir yakınlarındaki Mevlütlü'de yerleşti ve 29 Haziran 1922'de Mevlütlü Mevki Hastanesi adını aldı. Bu hastane 500 yataklıydı. Baştabip Dr. Derviş Kuntman, karyola olmadığından taş, kerpiç ve çamurla sabit karyolalar yapıp üzerine yatak, çarşaf koyarak bu işi çözümledi. Bu hastane, alınan emir gereği 15 Ağustos 1922'de Kumrallı'ya taşındı ve Kumrallı Hastanesi adını aldı. Kumrallı Afyon'a 25 kilometre mesafede, boşaltılmış bir köydü. Kumrallı Hastanesi'nde Dr. Mehmet Derviş Kuntman'dan başka Dr. Bakteriyolog Binbaşı Ziya, Operatör Yüzbaşı Nedim Jengat, Dr. Yüzbaşı Fuat Bey ve Eczacı İsa Bey de görev yapmaya başladı. Bu hastanenin ihtiyaçları için Çay'da bulunan Birinci Ordu Sıhhiye Reisi Dr. Yusuf Kenan Bey'e başvurulmasına rağmen yeterince malzeme sağlanamadı. Bu sırada 1. Ordu Sıhhiye Menzil Müfettişi Dr. Abdi Bey'di. Bu hastaneye Büyük Taarruz'dan iki gün önce Nurettin Paşa da geldi ve hazırlıkları beğendi.[2495]

Kızılay'ın Mersin'den gönderdiği ilaç ve gereçlerle sıhhiye arka çanta ihtiyacı giderildi, ancak ambulans haline getirilen araçlar yedek parça sıkıntısından uzun süre çalıştırılamadı.

Taarruzda yaralı sayısının mevcut askerin %20'si olacağı ve günde 2500-3300 yaralı geleceği tahmin edilerek planlama yapıldı. 20 Ağustos 1922'de Birinci ve Dördüncü Kolordulara ikişer seyyar hastane verildi ve 4. Kolordu'nun 2 numaralı seyyar hastanesi Kocatepe'nin güneydoğusunda açıldı. Diğer birliklerde de seyyar hastaneler açıldı. Yapılan plana göre seyyar hastaneler yaralıları bölgeye gelecek olan erzak ve cephane araçlarıyla geri göndereceklerdi. Ordunun ilerlemesi halinde üç seyyar hastane de birlikleri

2490 Ali İhsan Sabis, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri, 6.cilt, Nehir Yayınları, 1993, İstanbul, s. 118
2491 Kemal Özbay, a.g.e. s. 421
2492 Fethi Erden, s. 133
2493 Fethi Erden s. 143
2494 Türk Hekimleri Dostluk ve Yardım Derneği Jübilesi, 1964, Şevket Ünal Matbaası, 1964, s. 9
2495 Kilisli Dr. Mehmet Derviş Kuntman, Bir Doktorun Harb ve Memleket Hatıraları, 215 Sayılı Silahlı Kuvvetler dergisinin ek kısmı, 1 Eylül 1965, 84. Yıl, Ek Sayı 1, s. 144, 145

geriden takip edecekti.

Bu sırada Geyve İstasyonu civarında, Eşme köyünde açılan hastaneyi Opr. Dr. Gaffar Bey idare etti ve yardımcılığını Dr. Yzb. Tahsin Pekcan yaptı.[2496] Birinci Ordu'da 1 ve 14 numaralı Seyyar Hastane, İkinci Ordu'da 2 numaralı seyyar hastane, Kocaeli grubunda 14 nolu seyyar hastane, 5. Süvari Kolordusunda 5 numaralı seyyar hastane görev yapmaya başladı. Dr. Behçet Ariel (1896-?) önce 2 numaralı, daha sonra da 1 numaralı seyyar hastanelerde,[2497] Dr. Ragıp (Kurtaran) Bey'se 2 numaralı hastanede görev yaptı.[2498] 14 Nolu seyyar hastane baştabibi olan Dr. Halit Akın (1883-1951) 12. Tümen Baştabipliğine atanarak görevine devam etti.[2499] Dr. Şükrü Derviş Aykın (1893-?) Uşak-İzmir harekâtında Seyyar Hastane operatörü olarak ve sonra İzmir Hilâl-i Ahmer hastanesinde görev yaptı.[2500] Konya Kadınhanı'nda açılan askeri hastanede Dr. Abdullah Sıtkı Önder çalıştı.

26 Ağustos gecesi 1. ve 4. Kolordular, düşmana en yakın mesafeye kadar ilerlerken cephenin en önemli ve kritik yerinde 4. Kolordu bulunuyordu. Bu kolordunun başhekimi Dr. Bnb. Mazlum (Boysan) Bey (sonraları General), muavini ise Dr. Şükrü Raşit Talimcioğlu (1895-1956, Dr. Şükrü Kamil Talimcioğlu'nun oğludur) Bey'di.[2501] 5. Kafkas Tümeni baştabibi Dr. Binbaşı Erzurumlu Fazıl Bey (Dr. Fazıl Ahmet, Sicil: 1323-110) ve buna bağlı sıhhiye bölüğündeyse Baştabip Binbaşı Nurettin, Operatör Adil, Hayri Bey ve Nasliçli Dr. Naci İlkin Bey görev yapıyordu. Tümenin 9. Alayı'nda Dr. Abdullah Süleyman (Nablus doğumlu, sicil: 1329-105), 10. Alay'da Dr. Kastomonulu Tevfik Aslan ve Dr. Necdet, 13. Alayda Binbaşı Dr Zeki (Balıkesir), Topçu alayında Dr. Yzb. Şükrü (Şişman, 1322'li), 131. Alay'da Dr. İbrahim Ethem Kuray ve 58. Alay'da Dr. İbrahim Kâtip Koşumdok (Emekli Yarbay, harp malulü, 2.11.1967 günü vefat etti) çalışmaktaydı. Dr. Nazmi (Öke) Bey'se (Prof. Mim Kemal Öke'nin kardeşi) cephe sıhhiye reis muavini olarak görev yaptı.[2502]

11. Tümen'in 127. Alay'ında Diyarbakırlı Dr. Kazım Ömer, (Sicil: 1334-c34) ve Dr. Ütğm. İbrahim Şevki Atasagun (sonraları tümgeneral ve senato başkanı) görev yaptı. 17. Tümen sıhhiye bölüğündeyse Dr. Seyfettin Atalan (1893-?) çalıştı.[2503]

12. Tümen Baştabipliğini Dr. Niyazi Emrullah Boysan, sonra Dr. Fazıl Ersin yaptı. Dr. Niyazi Emrullah Boysan daha sonra 36. Alay tabipliğine atandı.

İkinci Kolordu'nun 3. Tümen sıhhiye bölüğünde Dr. Ziya İstanköy, (sonraları general), 4. Tümen'de Dr. Yarbay Fethi, 40. Alay'da Dr. Bnb. Osman ve Dr. Nüzhet Şahingür (sonraları albay) görev yaptı.

1. Kolordu 57. Tümen sıhhiye bölüğü Şuhut yakınlarındaydı. Bölük baştabibi Dr. Çankırılı Abdullah (Dr. Abdullah Sıtkı Önder), tabipliklerinde ise Dr. Rüştü Veli (Sicil: 1335-18), 176. Alayda Dr. Raif Eyüpoğlu çalıştı.

2496 Kemal Özbay, a.g.e. s. 423
2497 Fethi Erden, a.g.e. s. 19
2498 Fethi Erden, a.g.e. s. 149, 7
2499 Fethi Erden, a.g.e. s. 214
2500 Fethi Erden, a.g.e., s. 31
2501 Kemal Özbay, a.g.e. s. 426
2502 Fethi Erden, a.g.e. s. 167
2503 Fethi Erden, a.g.e., s. 25

61. Tümende ise 159. Alayda Dr. Muharrem Şevki, 190. Alayda Dr. Nizami, diğer Alayda Dr. Kemal İbrahim Tuğ, topçu alayında Dr. Hüsnü Bey görev yaptı.

Dr. Cevdet Gönenden ise 12. Seyyar hastanesi operatörlüğüne verilmişti.[2504]

Dr. Mehmet Şakir Şener (1886-1949) ise Sandıklı'da bulunan 6. Müstakil Fırka sertabibi olarak görev yaptı ve Büyük Taarruza katıldı.

Gazi Paşa, 17 Ağustos'ta gizlice Akşehir'e gitti, oysa Ankara ajansı o akşam Mustafa Kemal Paşa bir çaya davetli olduğunu söyledi. Mustafa Kemal Paşa'nın 17 Ağustos 1922 günü öğleden sonra Behiç Erkin'in Konya'da bulunan evine ansızın geldi ve *"Gizli geldim, burada kalacağım, kimse duymasın"* dedi belirtir. Biraz rahatsız olan Mustafa Kemal Paşa iki gün Behiç Erkin'in evinde kaldı. Sonra Garp Cephesinin karargâhının bulunduğu Akşehir'e gitti. Bu gidiş gelişleri 26 Ağustos'a kadar devam eder ve hep geceleri ve gizli olmuştu. Mustafa Kemal Büyük Taarruz öncesi yine hastalandı ancak O buna rağmen çalışmasına devam etti. Mustafa Kemal Paşa, 25 Ağustos'ta Akşehir'den Şuhut'a geldi ve Kocatepe cenubi garbisindeki çadırlı ordugâha gitmek üzere ayrıldı. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de bulunuyordu. 26 Ağustos sabahı, *"Dakika tehiri mucibi-idamdır"* başlıklı Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan gelen şifreli telgrafta, taarruzun başladığı bildirilerek, hariçle her türlü münasebet ve muhaberatın kesilmesi emredildi.[2505]

26 Ağustos'ta, Büyük Taarruz'un ilk günü, topçu ateşiyle 4. Kolordu ileri atıldı ve Yunanlıların aylardır tahkim ettiği kuvvetli mevziler bir saat dayanabildi. İlk taarruzda 15. Tümen Tınaztepe'yi, 14. Tümen Kılıçaslan Tepesi'ni ve Kalecik Sivrisi'ni aldı. Bu Tümendeki sıhhiye bölüğünde Dr. Abdullah Hayri Kağan görev yaptı.[2506] Öğleye kadar Birinci Kolordu cephesinde 57. tümen hariç Yunanlıların ilk kuvvet mevzileri ele geçirildi. Fahrettin Altay Paşa ise süvari kolordusunu 20 kilometrelik dağ yolunu aşırıp, Ahır Dağları'nın arkasına geçirmek için gece boyunca uğraştı ve Sincanlı Ovası'na indi.[2507] Akşama doğru Yunan birlikleri toparlandı ve bazı mevzileri geri aldı.

Taarruzun ikinci günü Türk Ordusu Yunanlıları şaşırtacak şekilde kuvvetli bir taarruza başladı. Birinci Ordu Afyon'a girmiş, Sincanlı ovasında ilerlemeye başlamıştı. Yunan tel örgüleri kesilirken 36. Piyade Alayı'nın 6. Bölük komutanı Üsteğmen Agâh Bey ağır yaralandığı halde bölüğün önündeki tel örgüyü açtı ve siperlerden bölüğüyle Kurtkaya'nın en yüksek yerine çıktı ancak orada alnından vurularak şehit düştü. Agâh üsteğmenin mezarı Afyon'dan Kocatepe'ye giderken yol üzerindedir.

Dördüncü Kolordu, düşmanın çekilmesi üzerine kuzeye doğru kovalama harekâtına girdi ve bu takip 28 Ağustos'a kadar devam etti. 23. Tümen Kumandanı Yarbay Ömer Halis (Bıyıktay) ve kahraman Yüzbaşı Fahri (Korgeneral Fahri Belen) at üstünde akşama kadar hücum birliklerini sevk ve idare etti.[2508] Bu sırada 23. Tümen baştabipliğini Dr. Ahmet Hamdi (Öztekin) yaptı.[2509]

2504 Kemal Özbay, cilt 1, s. 426, 427
2505 Behiç Erkin, Hatırat, Türk tarih Kurumu Yayını, 2010, s. 229
2506 Fethi Erden, a.g.e. s. 130
2507 İbrahim Artuç, Büyük Taarruz, Kastaş Yayınları, 1986, İstanbul, s. 20, 21
2508 Kemal Özbay, a.g.c. s. 427
2509 Fethi Erden, a.g.e. s. 178

Taarruzun ikinci günü, 57. Tümen Komutanı Albay Reşat Bey (Çiğiltepe), söz verdiği halde Çiğiltepe'yi alamadığından üzüntüsünden intihar etti. 27 Ağustos 1922 sabahı, 57. Tümen Çiğiltepe'yi kuşattı. Bu tümenin sorumluluk sahası geniş ve topçu desteğinden yoksundu. Çiğiltepe çok sarp, kayalık, dikenlik ve çalılıklarla örtülü bir yapıdaydı. Yunanlılar bu tepeye çok iyi tahkimat yapmış ve oldukça kalabalıklardı. 57. Tümen inatçı Yunan savunması karşısında kan ve ter dökülüyor, ancak bir türlü ilerleyemiyor, her hücumu düşman ateşi karşısında ağır kayıplara uğruyordu. Hâlbuki Doğu'daki uzak tepelerde top ve tüfek sesleri her saat biraz daha kuzeye ilerliyor, zafer haberleri birbirini takip ediyordu. Saatler ilerledikçe baş gösteren başarısızlık bütün subay ve erlerde düş kırıklığına ve moral bozukluğuna neden oldu.[2510]

Saat 10.30'da Mustafa Kemal'le Albay Reşat Bey arasında şu konuşmalar geçti:

"Reşat Bey bu önemli tepeyi ne zaman alacaksınız?"

"Komutanım yarım saat sonra alacağız."

"Başarılar diliyorum."

Saat 10.45, Mustafa Kemal:

"Düşmanın halen direndiğini görüyorum. Gözümüz o tepede, çok önemli."

"Komutanın düşman tepeye bir tümen yığmış, direniyorlar. Ama alacağız komutanım, mutlaka alacağız."

Saat 11.00, Mustafa Kemal:

"Reşat Bey'i istiyorum."

"Komutanım, Reşat Bey size bir mesaj bırakarak intihar etti. Okuyorum komutanım: "Yarım saat zarfında bu tepeyi almak için söz verdiğim halde sözümü yapamamış olduğumdan dolayı yaşayamam komutanım."

Mustafa Kemal'in gözünden yaşlar boşandı:

"Allah rahmet eylesin, Reşat Bey büyük bir vatanseverdi."[2511]

Reşat Albay, yanından ayrılmayan kurmay başkanının bir telefon konuşması için ayrılmasını fırsat bilip tabancasıyla başına bir kurşun sıkmıştı. Yanındaki doktorun müdahalesine rağmen kurtarılamadı. Cebinden çıkan ufak bir kâğıtta *"Muvaffakiyetsizlik beni hayatımdan bizar etti,"* yazıyordu. Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na katılıp değişik cephelerde dövüşen bu kahraman ve cesur asker sinirlerine hâkim olamamıştı. O sırada Doğu'da düşman mevzileri yarılmış ve birkaç saat sonra onca kahramanın uğruna şehit oldukları Çiğiltepe saat 17.30'a doğru alınmıştı.[2512]

Şehit Albay Reşat Çiğiltepe'nin makam mezarı Afyon-Sandıklı Karayolu üzerindeki Çiğiltepe Şehitliği'ndedir. Buraya ulaşmak için Afyon'dan ayrıldıktan yaklaşık 20-30 dakika sonra Sandıklı yolunda bir yokuşu aracınızla tırmanmaya başlarken sağa dönen dar bir yoldan gidilmekte ve 10 km sonra şehitliğe ulaşılmaktadır. Albay Reşat Bey için Sandıklı ilçesinde 27 Eylül 1951'de bir mezar yaptırılmış, uzun süre burada kalan naaşı

2510 İbrahim Artuç, Büyük Taarruz, a.g.e. s. 105

2511 Eren Akçiçek, Mustafa Kemal Olmak, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2004, İstanbul, s 112, 113

2512 İbrahim Artuç, Büyük Taarruz, a.g.e. s. 107

30 Ağustos 1988'de Ankara Devlet Mezarlığı'na nakledilmiştir. Çiğiltepe Şehitliği 23 Ağustos 2004'te yeniden düzenlenmiş ve sembolik bir açılış yapılmıştır.[2513]

Taarruzun ikinci günü baştabipliğini Dr. Mehmet Derviş Kuntman'ın yaptığı Kumrallı Hastanesi'ne yaralıların bir kısmı yaya, bir kısmı da arabalarla gelmeye başladı. Ertesi gün ise bir otomobil kolu üç yüze yakın yaralıyı Çay Ağır Yaralı Hastanesi'ne götürmesi gerekirken Kumrallı Hastanesine götürdü ve yaralıların tedavileri burada yapıldı. Yaralıların bir kısmı Çay'a sevk edildi; ancak Kumrallı rampasında tahliyede sorunlar oldu. Bu hastane 1 Eylül 1922'de Afyon'a, daha sonra da Uşak'a, Salihli'ye ve Soma'ya kaydırıldı.

Muharebenin beşinci günü 4. ve 5. Kolordular Adatepe'yi aldı ve düşman bozguna uğratılarak "Başkomutan Meydan Muharebesi" kazanıldı. Bundan sonra İzmir'e kadar süren ileri yürüyüş başladı.

İleri yürüyüş esnasında 34. Alay Baştabibi Ali Rıza Bey yaralandı ve tedavisini orada bulunan hücum taburu tabibi Dr. Binbaşı Emin ve Niyazi Bey yaptı. 159. Alay mevziye girerken Dr. İhsan Bey'in yanında patlayan top mermisinin isabet ettiği sıhhiye onbaşısı parçalandı ve patlamadan kurtulan Dr. İhsan Bey ise adeta cinnet geçirdi. Dr. İhsan'ın şehidin uçuşan organları arasında "Onbaşı! Onbaşı!" diyerek bağıra bağıra koşmuştu.

23. Tümen'in Taşlıbelen tepesine taarruzu sırasında Kurmay Başkanı Fahri Bey'in dirayeti, 31. Alay tabibi Süleyman Bahri Karçal'in ve 68. Alay tabibinin fedakârlıkları son derece etkili oldu. Aynı şekilde 15. Tümen baştabibi Dr. Yarbay Raif Konuk (sonra Tabip Tümgeneral Genelkurmay Sıhhat Müfettişi), sıhhiye bölüğünden Bıyıklı Hayri, 45. Alay'da yedek Dr. Tevfik, 56. Alay'da Dr. Şevket Enver (Tonguç) Bey, 38. Alay'da Binbaşı Dr. Refik Bey, Topçu Alayı'nda Dr. Binbaşı Remzi Beyler ateş altında kahramanca çalıştı.[2514] Dr. Nefi Saatçıoğlu (Dahiliye Mütehassısı, Balıkesir, 1308 doğumlu, Balıkesir Verem Savaş Derneği Kurucularından) bu sırada 10. Seyyar Hastane'de ve 15. Tümen'de görev aldı.[2515]

Tınaztepe Taarruzu sırasında yaralılar sıhhiye bölüğü yardımıyla seyyar hastaneye taşındı. Bu seyyar hastaneyi Akşehirli operatör ve başhekim Dr. Hamdi Emin (Akşehir doğumlu, Sicil: 1334-c14) idare ediyordu. Dr. Mehmet Ali Ağakay ise Çay sevki mecruhin tabipliğinde, 35. Alay tabipliğinde ve 4. Seyyar hastane tabipliğinde görev yaptı.[2516] Dr. Abdürrahim Bayraktar (1893-?) ise 8. Fırka hücum tabur tabibi olarak çalıştı.[2517]

Taarruzun devamı sırasında yaralılar Şuhut yönüne tahliye edildi. 28 Ağustos'ta Ürgüp'ten Afyon'a gelen yedek operatör Dr. Münir Atakan, Dr. Binbaşı Abdullah Sıtkı Önder, Operatör Binbaşı Abdürrahim ve Dr. Bnb. İzzet'in görev yaptığı 4. Kolordu emrindeki Ürgüp Hastanesi, Afyon Erkek Öğretmen Okulu ve Hükümet Konağı'na yerleşti. Bu sırada 102 numaralı Akşehir Hastanesi Başhekimi Avni Çopur Bey'di. Bu hastanede göz uzmanı Osman, operatör Ertuğrul Mustafa Baykal (1886-?), KBB uzmanı Hüseyin Hulki Cura, Asabiye uzmanı Nuri Rüştü Pasiner (1896-1959), röntgen

2513 Halit Çakır, Albay Reşat Bey, Silahlı Kuvvetler dergisi, Sayı 386, Ekim 2005, s. 100-103
2514 Kemal Özbay, a.g.e. s. 428
2515 Fethi Erden, a.g.e. s. 186
2516 Fethi Erden, s. 1
2517 Fethi Erden, s. 43

uzmanı Ziya Ruj, göz Uzmanı Dr. İzzet, dahiliye uzmanı Dr. Azmi, bakteriyolog Yusuf Zeki Faik Ural, Dr. Yüzbaşı Raif Gürün, Dr. Hulki Amil Keymen Çelebi, Kimyager Kenan ve ürolog İhsan Arif Derman görev yaptı. Bu hastane heyeti yaralıları tedavi ettikten sonra Afyon'a hareket etti ve burada bir tren vagonunda çalışmaya devam etti.[2518] Konya'da bulunan yaralıları tedavi eden Dr. Nuri Rüştü Pasiner de daha sonra Afyon'a geldi.

1 Eylül 1922'de Uşak ele geçirildi ve bu arada General Trikopis ve kumanda heyeti esir edildi. 3 Eylül'den itibaren kolordulara günlük yürüyüş hedefi 40 kilometreyi buldu ve sekiz gün koşarcasına yol alındı. Uşak'ta açılan Menzil hastanesinde Başhekim olarak Dr. Albay Asaf Ulugür çalışırken, Dr. Binbaşı Hamdi Öztekin ve Operatör Dr. Ertuğrul Baydur da hizmet etti. Yunanlılar geçtikleri köy ve kasabaları yakmış, kuyular öldürdükleri cesetlerle doldurduğundan, Alaşehir ovasına ininceye kadar su sıkıntısı çekildi.[2519] 4. Kolordu ise sarp ve dağlık arazide yiyecek hiçbir şey bulamadı ve askerler yanlarında getirdikleriyle idare etti.

5 Eylül 1922'de Salihli bölgesinde şiddetli çatışma çıktı, 11. Süvari Alayı Binbaşı Ali Rıza (Ülgenalp) komutasında büyük kahramanlık gösterdi; ancak bu alayın doktoru Binbaşı Osman İhsan (Trablusgarp) ve Teğmen Şükrü Bey şehit oldu.[2520]

Birliklerin çarık yedeği azdı. Ayaktakiler parçalanmış, askerin yarısı yalınayak kalmış, yollarda ölen veya kesilen hayvanların derilerinden çarık yapılmaya çalışılmıştı. Hiç dinlenilmeden on beş günde 400 km yürüyüş yapan birlikler elde tüfek, aç ve susuz bir halde insanüstü bir dayanıklılık göstererek hedefe ulaştı; 9 Eylül 1922'de İzmir'e girildi.[2521]

Afyon'da tren vagonunda çalışan Akşehir Hastanesi önce Uşak'a geldi, bir süre sonra Alaşehir'e ve daha sonra da İzmir'e ulaştı. İzmir'in kurtarılışından sonra orduya ait seyyar hastaneler İzmir'e geldi. Akşehir seyyar hastanesi Punta'daki İngiliz evlerine yerleşerek Punta Hastanesini oluşturdu. Burada İntaniye, Hariciye ve Röntgen servisleri açıldı ve Dr. Ertuğrul, Dr. Nuri Rüştü, Röntgen uzmanı Dr. Ziya ve Dr. Faik Hüsnü görev yaptı. 102 Numaralı hastane ise Karantina'daki Askeri Hastaneye yerleşti. Askeri hastanede hala ağır yaralı Yunan askerleri vardı. Basmane semtinde ise Dr. Fikri Efe yönetiminde Bolvadin'den gelen sevki mecruhin birimleri vardı. Bolvadin seyyar hastanesinin operatörü savaş sırasında Dr. Celalettin İsmail Bey idi. Bunlar hasta triyajı ve sevkini yaptı. İzmir'de ayrıca Kilizman'da 10 Numaralı Seyyar hastane bulunmaktaydı. Bu hastanede Akşehirli Operatör Dr. Hamdi, Bakteriyolog Dr. Nef'i ve Topçu Alayı hekimi Dr. Hilmi görev yaptılar. Tüm bu hastaneler İzmir Hastaneler Müfettişliği emrinde toplandı ve bu göreve dahiliye uzmanı Tevfik Salim (Sağlam) verildi. Dr. Tevfik Sağlam bir süre sonra Gülhane'ye tayin oldu.[2522] Bu hastaneler 1923 yılında kaldırıldı. Askeri Hastaneye yeni atamalar yapıldı. Bu yeni kadroda Dr. Hüseyin Hulki Cura, Dr.

2518 Kemal Özbay, a.g.e. s. 429
2519 Kemal Özbay, a.g.e. s. 431
2520 Ali Rıza Ülgenalp, Büyük Taarruzda 11. Süvari Alayı, Bir Süvarinin Hatıraları, Altın Kitaplar Matbaası, 1980, İstanbul, s. 113,151
2521 Kemal Özbay, a.g.e. s. 431
2522 Kemal Özbay, Türk Askeri Hekimlik Tarihi, Cilt 3, s. 4

Osman Zurnacı, Dr. Zeki Faik Ural, Dr. Kemal Saraçoğlu Dr. İzzet Bey'ler vardı.[2523] Sivil doktor olan Opr. Dr. Ertuğrul Baydar'a yaptığı başarılı çalışmalar nedeniyle Binbaşılık rütbesi verildi.[2524]

Afyon'daki Ürgüp Hastanesi ise Bursa Ahmet Vefik Paşa Hastanesi'nde, 7 numaralı Sabit Ürgüp Hastanesi adıyla çalışmaya başladı.

5. Kafkas Tümeni'nde çalışan Dr. Abdullah Alıı (Tuncer) seferberliğin sonuna kadar bu birlikte çalıştı. Bandırma yöresinde çarpışmalar şiddetli oldu ve hücum taburu doktoru Dr. Tahsin (Pekcan) direkt mermi patlamasından dolayı yüz ve çenesinden ağır yaralandı, Miralay Vecihi Bey'le birçok subay ve er şehit oldu.[2525]

Dr. Mazlum (Boysan) Dördüncü Kolordu Başhekimliği yaptı ve zaferden sonra Bursa Çekirge'de askeri hastanenin kurulmasını sağladı. Dr. Mazlum Boysan daha sonra 12 yıl Milli Savunma Bakanlığı Sıhhiye Reisi olarak görev yaptı ve tümgeneral rütbesiyle emekli oldu.[2526] Dr. Mazlum Boysan Paşa, 1938 yılında yazdığı *"Sıhhiye Hizmeti"* isimli kitabında *"Bir ordunun veya ulusun kültürü ve tekniği hakkında bir ana fikir elde etmek isterseniz, sıhhiye hizmetine bakınız,"* dedikten sonra bir asker hekim olarak milli, tarihi ve mesleki vazifenin çok büyük, çok önemli olduğunu belirtir ve *"Türk ordusunun sağlığını ve sağlamlığını korumak ve kurtarmak; savaşta ve barışta çürüklerini ve ölülerini azaltmak, hasta, yaralı ve gazilerine iyi bakarak ve çabuk tedavi ederek cephelerdeki sayısını daima yüksek ve kuvvetli bulundurmak da askeri gayemizdir,"* der.[2527]

Dr. Ziya Nuri Ağıcı ise bir Fırka Sertabibi olarak İzmir'e giren birliklerimizden birinde görev yaptı ve İstiklâl madalyası aldı.[2528]

Kurtuluş Savaşı'na katılan bir Kıbrıs Türkü ise Dr. Binbaşı Osman Necmi'ydi. Osman Necmi Askeri Tıp Fakültesi'nden 1914 yılında mezun oldu ve 1. Dünya Savaşı yıllarında orduya katılarak çeşitli cephelerde görevler üstlendi. Sakarya Savaşı'na da katılan Dr. Osman Necmi İstiklâl Madalyası'yla ödüllendirildi.[2529]

Bursa Uludağ'ın ismini koyan ve Cumhuriyet dönemi ilk tıp tarihçimiz olan Bursalı Dr. Osman Şevki Uludağ 19 Aralık 1921'de Ankara'ya gelmiş ve Milli Müdafaa Vekâleti Sıhhiye dairesi Reis Muavini iken önce Garp Cephesi I. Fırka Sıhhiye bölüğüne tayin edildi, fakat daha önce tayin edilen birinin bu görevde olması nedeniyle Büyük Taarruza 4. Alay Tabibi olarak katıldı. Bu alayla birlikte Altıntaş, Mahmudiye, İnönü, Bozüyük, Kütahya ve Bursa cephelerinde savaşa iştirak etti.[2530]

Dr. Vefik Vassaf Akan Milli Mücadele sırasında Nazilli'de görev yaptıktan sonra 51. Alay 3. Tabur tabipliğinde ve 2. Orduda bir hastanenin bakteriyoloji uzmanı olarak vazi-

---

2523 Mehmet Karayaman, 20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık, İzmir Büyükşehir Yayını, 2008, s. 85
2524 Fethi Erden, s. 42
2525 Kemal Özbay, a.g.e. s. 431
2526 Kemal Özbay 2. Cilt a.g.e. s 33
2527 Mazlum Boysan, Cezmi Türk, Sıhhiye Hizmeti 1, Kuruluş, Resimli Ay Matbaası, 1938, İstanbul, s.önsöz, 11
2528 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, s. 2
2529 Ercan Karakoç, Atatürk'ün Dış Türkler Politikası, 2.Baskı, IQ Yayınları, 2004, İstanbul s. 197
2530 Özten Öncel, Bursalı Dr. Osman Şevki Uludağ ve Eserleri, Bursa Halk Kültürü: I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı, Cilt II, Busa-2002 s 775-781

fc gördü ve ileri harekâtta Kütahya, Bursa ve Biga Hastanelerinde çalıştı.[2531]

5 Eylül 1922 günü Yunanlılar, geri çekiliş sırasında Akhisarlı Hacı Şerifzade Emin Ali Efendi, Reşit Efendi, Eczacı Ahmet Esat Bey ve Doktor Cevdet Bey'i yanlarında esir olarak götürerek, Akhisar'ı terk etmiş ve Manisa'ya gitmişlerdir. Eczacı Esat ve Dr. Cevdet Hayri (Belediye tabibi) sonraki yıllarda Akhisar'da görev yaptı.[2532]

Yunanlılar bozguna uğradıktan sonra Hilâl-i Ahmer Uşak 9.İmdat Heyeti 12 Eylül 1922 de Uşak'a geldi. Bu heyetin reisi Dr. Kenan Bey idi. Ayrıca Dr. Kamuran Örs, Dr. Reşit Sami Berger, Dr. Rıfat ve Dr. Cemil de vardı. Buraya Çine Dispanserinde çalışan Dr. Reşit Galip de geldi. Buradaki Yunan mezaliminin fotoğrafları çekildi ve ayrıca Uşak, Eşme ve Alaşehir'de çiçek aşıları yapıldı.

Isparta Hilâl-i Ahmer Hastanesi Baştabibi Dr. Mim Kemal Öke ve kamyonda röntgen çekimi

Isparta Hilâl-i Ahmer Hastanesi ise 1 Ocak 1922'de Isparta Hükümet Konağında Halide Edip ve Baştabip Dr. Mim Kemal Öke'nin konuşmalarıyla açıldı. Bu hastanede ayrıca Opr. Dr. Cemal Tunca, Dr. İsmet Uluğ (ilerde Fenerbahçe Futbol Kulübü başkanı olacaktır) ve Eczacı Hüsnü Seren görev yaptı.[2533] Dr. Osman Mehmet Gündem (1879-?) de Isparta Menzil Hastanesinin kurulmasında emeği geçti. Daha sonra 14. Fırka Başhekimliği yaptı.[2534]

Büyük Taarruz sırasında bu hastaneye yaralılar gelmeye başladı. Dr. Mim Kemal Öke burada operasyon yaptığı gibi röntgen de çekiyordu. Bu hastanenin eczanesinde gönüllü eczacı olarak çalışan eczacı Hüsnü Seren'in oğlu Şefik Seren şu hatırayı Prof. Dr. Nuri Köstüklü'ye anlatmıştır:

"Yaralıların geldiği günün üçüncü günü idi. Babamın hastanedeki eczanesinde paket sarmakla meşgul iken, dışarıda bir gürültü duydum. Babam hemen odadan fırladı. Ameliyathanede bir kavga gibi gürültüler bağırmalar oluyor. Hemen arkasından ben de koştum. Baktım Mim Kemal Bey'i doktorlar kucaklamışlar askerlerin yardımıyla bir karyolaya bağlamaya çalışıyorlar. Meğer 72 saat sürekli çalışan Mim Kemal, artık o kadar yorulmuş ki, önüne gelen erin harap olmuş kolunu keseceğine, sağlam kolunu kesmeye kalkışınca, onu dinlendirmek istemişler, fakat "ben vazife yapacağım" diye bağırarak, buna engel olmaya çalışıyordu. Mim Kemal Bey rahmetli babamı çok severdi. Babam onu biraz teselli edip yatağa yatırdı ve iki morfin zerk etmekle Mim Kemal Bey'in 8-10 saat dinlenmesine imkân kazandırdı. Yani çalışmalar o kadar kesif o kadar güçlük içinde olmuştur. Yine Kızılay Hastanesinin bir röntgen makinesi vardı. Fakat bu röntgen makinesini işletecek elektrik yoktu. 14 yaşında elektrikçi Necati adında bir genç, "Ben Dere mahallesindeki Alman Deri fabrikasının iç avlusunda bir kamyon gördüm. Bu bozuktur amma ben tamir edebilirim demiş ve halkın yardımıyla bu kamyon iple çekilerek, eski ortaokulun karşısındaki jandarma dairesinin bodrum katına

2531 Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi
2532 Belkız Ayaz, Cumhuriyetin ilk yıllarında Akhisar. Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2006, s 36
2533 Böcüzade Süleyman Sami, Isparta Tarihi, Sercnler yayını, 1983 İstanbul s. 363, 418
2534 Fethi Erden, s. 110

monte edilmiştir. Necati üç gün uğraştıktan sonra otomobilin motorunu sağlamlaştırdı, enerji üretir hale getirdi ve birkaç marangozla kamyonun üzerine röntgen odası yaptı. Burada bizzat Mim Kemal Bey yaralı erlerin röntgenlerini cam üzerine alıyordu. O zaman film yoktu. Röntgen 18x24 ebadında cam üzerine alınıyordu. Mim Kemal bunları kendisi banyo ediyordu. Fakat bu ağır çalışma şartları altında parmakları yaralar içinde kalmıştı. Rahmetli babam kendisini çok sevdiği için, fotoğrafhanemizde bulunan kalfa Triyakos isimindeki Rum gencini bunun yanına verdi ve işleri bundan sonra Triyakos yapmaya başladı" [2535]

Isparta Hilâl-i Ahmer hastanesi 4 ay faaliyette bulunduktan sonra 1922 yılı Haziran ayında bütün malzemesini Askeriye Sıhhiye dairesine bağışlayarak çalışmalarını tamamladı.[2536]

Genç Tıbbiyeli Muhterem Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın ilk gülen fotoğrafı

Araştırmacı Atilla Oral'ın radyoloji uzmanı Prof. Dr. Muhterem Gökmen'in eşi Dilşan Gökmen ile 2005 yılında yaptığı röportaj ile Mustafa Kemal Paşa'nın 1922 yılında ilk defa gülümseyen fotoğrafının çekilmesinin gerçek hikayesini ortaya çıkarmıştır. 13-23 Haziran 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Kocaeli bölgesine geldi. Kocaeli Cephesi'ndeki orduları bizzat yerinde teftiş etti. Amaç Yunan işgal kuvvetlerine karşı yapılacak savaşa ordularımızı hazırlamaktı. Bu ziyaretten iki ay sonra ordularımız kapsamlı bir taarruz gerçekleştirerek, Yunan işgal ordularına karşı kesin ve çok büyük bir darbe indirecek ve ardından büyük zafer kazanacaktı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Kocaeli ziyareti sırasında beraberinde birçok gazeteci bulunuyordu. Paşa'nın yaptığı açıklamaları gazeteciler not alıyor, teftiş sırasında fotoğraflar çekiliyordu. Bu fotoğrafları çeken muhabirler arasında Muhterem Bey adında genç bir Tıbbiye öğrencisi de vardı.

Muhterem Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın gazetelerde yayımlanan fotoğraflarının sert ifadelerle çekildiğini düşünüyordu. Oysa Mustafa Kemal Paşa, güler yüzlü ve neşeli bir mizaca sahipti. Gülümseyen bir fotoğrafı gazetelerde hiç yayımlanmamıştı. Muhterem Bey bu durumun farkındaydı ve güler yüzlü bir Mustafa Kemal fotoğrafı çekmenin fırsatını kolluyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Geyve'de bulunduğu sırada Karaçam bölgesinde kısa bir an teftişe ara verdi. Bir süre oturdular. Beraberindekilerle birlikte dinlenmeye başladılar. Paşa'nın bir tarafında Kocaeli Cephesi Kumandanı Halit Paşa, diğer tarafında Cevat Abbas Gürer oturuyordu. Paşa beraberinde bulunan silah arkadaşlarıyla sohbet ediyordu. Muhterem Bey, arzu ettiği fotoğrafı çekmek için bu fırsatı değerlendirmeye karar verdi. Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben:

– *Paşam fotoğrafınızı çekmeme izin verir misiniz?.*

Mustafa Kemal Paşa:

– *Buyurun çekin.*

2535 Nuri Köstüklü, Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1999 s. 151

2536 Mesut çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), Kızılay Yayını, 2010, s. 107

Muhterem Bey:

– *Paşam bütün fotoğraflarınızda sert ifadelerle poz veriyorsunuz. Sizden rica etsem bu fotoğrafta gülümseyebilir misiniz?*

Paşa'nın beraberinde bulunanlar genç Tıbbiyelinin teklifini münasebetsizlik olarak gördüler. Asabiliği ile tanınan Halit Paşa derhal kaşlarını çattı. Bir anda buz gibi bir hava esti. Herkes Mustafa Kemal Paşa'ya bakıyor ve bu ciddi olmayan teklife nasıl yanıt vereceğini merak ediyordu.

Oysa bu teklif Mustafa Kemal Paşa'nın çok hoşuna gitmişti. Paşa gülümseyerek:

– *Çocuk doğru söylüyor. Tıbbiyeli bu gencimizin arzusunu yerine getirelim.* Dedi.

Üstelik Muhterem Bey'in teklif ettiği bu fotoğrafta kendisinin de çıkmasını istedi. Ve genç Tıbbiyeliyi yanına çağırdı. Fotoğraf Etem Bey tarafından çekildi. Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı sırasında cephede çektirdiği ve basında ilk defa yayımlanan gülen fotoğraf buydu. Mustafa Kemal Paşa çekilen fotoğrafı çok beğendi. Öyle ki bu fotoğraftan imzalayarak Muhterem Bey'e de hediye etti. Muhterem Bey, Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi Cumhuriyet devrinde de Mustafa Kemal Paşa'nın seyahatlerinde bulundu. Tıbbiyeli Muhterem (Gökmen) daha sonra tahsil hayatına devam ederek Tıp Fakültesinde profesör oldu.

Dr. Muhterem Gökmen 1924 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Darülfünun Tıp Fakültesini 1924 yılında bitirdikten sonra 1930 yılında Almanya'da radyoloji ihtisasını tamamladı. 1931-1932 yıllarında Sivas Numune hastanesinde röntgen uzmanı olarak çalışarak mecburi hizmetini tamamladı. 1933 yılında doçent olan Dr. Muhterem Gökmen 1933 yılındaki Üniversite Reformunda İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesi Radyoloji kürsüsünün kurucu üyesi olarak görev aldı. 1940 yılında profesör, 1948-1963 yılları arası Radyoloji Enstitüsü ve Kliniği müdürü olarak çalıştı. 1960 ihtilalinde 147'ler olarak tanınmış öğretim üyeleri arasına dahil edilerek üniversiteden ilişiği kesildi. 1962 yılında tekrar görevine döndü. 1963 yılında Radyodiagnostik kürsü başkanı oldu.Dr. Muhterem Gökmen Hoca 1973 yılında yaş haddinden emekli olmuş ve 03.03.1997 tarihinde vefat etmiştir.

Dr. Muhterem Gökmen, üniversite reformundan sonra fakültede kürsü profesörlüğüne getirilen (1934) Prof. Dr. Dessauer'in yanında radyoterapi üzerinde de çalıştı. Derinde daha fazla ışın verebilmesi için rotation metodunu geliştirdi ve bu konudaki çalışmasını Viyana Uluslararası tıp kongresinde tebliğ etti (1936). Çok sık görülen saç dibi hastalıklarının tedavisinde kullanılmak üzere "kafa tespit ve ışınlamaya yarayan" küçük bir aygıt yaparak Berlin'de kendi adına patentini aldı. Akciğer muayenesi için "röntgen ekran fotografisi" yöntemini Türkiye'de ilk kez geliştirerek enstitüde yaptırdığı bir cihazda kullandı. Türkiye'de ilk kobalt tedavi cihazının alınmasını sağladı. Türk Radyoloji Cemiyeti'nin 1954-1955 döneminde başkanlık yaptı. 1936 da Tenis, eskrim ve dağcılık Kulübü kurucuları arasına katıldı ve daha sonra başkanlığını yaptı. Kitapları: 1. Hazım cihazının röntgen teşhisi. 2. Röntgen Ekran Resmi.

İstiklâl Savaşı'nda Şark Cephesi'ne katılmış Tıbbiyeliler

İstiklâl Savaşı sırasında Kazım Karabekir Paşa kumandasında, şark cephesinde çarpışmalar olmuştur. Şark Cephesinin Sıhhiye Reisi 1920'de İbrahim Tali idi. Bu savaşlara katılan hekimlerden birisi Dr. Ömer Avni (Arıkan) dır. Dr. Ömer Avni anılarında şöyle anlatır:

"21 Şubat 1919'da Erzurum hastanesi operatörlüğüne tayin oldum. 23 Haziran 336'da şark cihetinde Ermeniler üzerine yapılacak hareket-i askeriyeden On ikinci ve dokuzuncu fırkaların yaralılarına muavenet etmek üzere şark cephesi kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın emriyle cepheye hareket. 27 Eylül 1920'de başlayan taarruz üzerine Sarıkamış ve Kars muharebelerine iştirak. Kazım Paşa'nın emriyle 27 Şubat 1921'de Kars Hastanesi sertababetine tayin edildim. 22 Nisan 1921'de Sarıkamış Hastanesi sertababetine tayin edildim."

Kars'ın Kazım Karabekir tarafından alınışı sırasında sıhhi ihtiyaç için açılan Menzil hastanesinde Dr. Ali Sadettin (Pekcan), Dr. Yüzbaşı Şaban Barutçu, Dr. Rıfat Ahmet Gözberk (Göz uzmanı) ve operatör Dr. Avni Arıkan çalışmışlardır.[2537] Dr. Şaban Barutçu Milli Mücadele sırasında Van, Sarıkamış, Erzurum hastaneleri cildiye uzmanı olarak görev yaptı.[25.38]

Dr. İbrahim Göze ise 9. Tümen'de bir tabur tabipliği yapmıştır.[2539] Dr. Haydar Toktamış (1894-?) ise Şark Cephesi Grup Komutanlığı Hıfzısıhha müşavirliğinde görev yaptı. Sonra Erzurum Hastanesi Dâhiliye uzmanı olarak çalıştı.[2540]

Dr. Haydar Toktamış önce 15. Kolorduda daha sonra Van'da bulunan Kafkas Ordusu emrine verilmiş burada milis teşkilatında, Ermeni cephesinde, sonra Kars ve Sarıkamış hastanelerinde bulunmuştur.[2541]

Türk İstiklâl Savaşı'nda takdirname alan tabipler

Dr. Alb. İbrahim Tali Öngören (1309-17)

Dr. Yb. Hüseyin Veli (1316-40)

Dr. Bnb. Ali Şevket Pehlivan (1318-.59)

Dr. Yb. Osman Nuri, (1319-72)

Dr. Yb. Mehmet Raşit (1320-29)

Bnb. Abdullah Şakir (Dr. Şakir Ali) (1320-55)

Dr. Bnb. Mehmet Fahri Mokay (1322-13)

Dr. Yb. Ahmet Haşim (1322-21)

Dr. Bnb. Ziya Nuri Ağıcı (1322-39)

Dr. Yb. Mehmet Kemal Hamdi (1322-89)

2537 Dr. Ayten Arıkan, Dr. Avni Arıkan'ın Notlarından Hekimlik Hayatı, Tarihin tanıkları web sitesi
25.38 Fethi Erden, s. 39
2539 Fethi Erden s. 108
2540 Fethi Erden s. 149
2541 Fethi Erden s. 224

Dr. Yb. Mehmet Saim Şerif (1323-30)
Dr. Yb. Hasan Kadri Dirim (1323-51)
Dr.Yb. Ahmet Şükrü Öztekin (1323-52)
Dr. Bnb. Mehmet Hazım Akın (1323-57)
Dr. Yb. Raif Konuk (1323-69)
Dr. Yb. Mazlum Boysan (1325-17)
Dr.Yb. Mehmet Kemal Süleyman (1326-42)
Dr. Bnb. Mehmet Saffet (Saffet İbrahim) (1326-55)
Dr.Yb. Mehmet Nuri Arkan (1326-56)
Dr. Bnb. Ahmet Fehmi Çobanoğlu (1327-7)
Dr.Bnb. Ali Remzi Tınaz (1327-16)
Dr. Bnb. İbrahim Hakkı Demirtaş (1327-47)
Dr. Yzb İbrahim Naci, (1328-48)
Dr. Yzb. İbrahim (Alb. Gönül, 1329-20)
Dr. Bnb. Saim Nuri (1329-29)
Dr. Bnb. Mustafa Naili Vardar (1329-95)
Dr. Bnb. Bekir Sıtkı Erbuğ (1329-97)
Dr. Yzb. Akif Arkan (1330-21)
Dr. Bnb. Fikri Altan (1330-29)
Dr. Bnb. Refik Hasan Türkoğlu (1330-.31)
Dr. Yzb. Ali Ziya Özada (1330-34)
Dr. Bnb. İbrahim Katip Koşumtak (1330-39)
Dr.Yzb. İzzet Taner (1332-8)
Dr. Yzb. Celal Abdi Çelebioğlu (1332-21)
Dr. Yzb. Sait Hikmet Salman (1332-25)
Dr.Yzb. Cemal İsphahi (1333-43)
Dr. Yzb. Osman Ali Teoman (1333-46)
Dr. Yzb. Bahattin Ergökmen
Dr.Yzb. Mehmet Zihni Ülgen (1334-c. 15)
Dr. Yzb. Ahmet Şefik Erman (1334-29)
Dr.Yzb. Hüseyin Kamil Gören (1334-c 31)
Dr. Ütğm. Nefi Saatcıoğlu (1334-37)

İstiklâl Savaşı sırasında şehit olan sağlık personeli

1- Eczacı Yüzbaşı Muhittin Efendi (Abdülgani oğlu, Adana doğumlu, sicili: 1324-ecz52) şehit olduğu tarih: 11 Ocak 1921, Eskişehir Sevk ve Mecruhin Katarı eczacısı iken Eskişehir'in bombalanması sırasında 11 Ocak 1921'de saat 15'de Eskişehir üzerine gelen iki düşman uçağının İstasyon yöresine on kadar bomba atması sonucu sağlık işleri vagonunda bulunan Eczacı Yüzbaşı Muhiddin Efendi şehit olmuş, Eczacı Ragıp efendi de yaralanmıştır.[2542] TBMM tarafından 22.5.1926 günü kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası verildi.

2- 24. Topçu Alay, 1. Tabur tabibi, 24. Tümen Baştabip yardımcısı Binbaşı Mustafa Lütfü efendi (Ali oğlu, Çerkeş doğumlu, sicili: 330-53), şehit olduğu tarih: 24 Temmuz 1921 de Eskişehir'de Kütahya- Eskişehir muharebesinde şehit düştü. TBMM tarafından 22.5.1926 günü kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası verildi

3- Sivas Merkez Hastanesi etıbbasından Tabip Mülazimevvel İbrahim Daniş (Mustafa oğlu, 1312 İzmir doğumlu, sicili: 1334-38), şehit olduğu tarih: 25 Haziran 1920, Postacı Nazım İsyanında Yıldız Hanı yakınında Yenihan'da Kara Mustafa eşkıyaları ve asileri tarafından şehit edildi. TBMM tarafından 22.5.1926 günü kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası verildi.

4- 4. Fırka, 40. Alay, 1. Tabur, 2. Bölükte çalışan Tabip Yüzbaşı Ali Rıza Efendi (Bekir oğlu, 1308 Yozgat doğumlu, sicil: 11354), şehit olduğu tarih: 7-8/9/1337 TBMM tarafından 22.5.1926 günü kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası verildi.[2543]

5- Tabip Yüzbaşı Hamdi Bey'in Şehit oluşu: Olay, 30 Ağustos 1922 günü Kütahya - Afyonkarahisar yolunun 10. km'sinde yer alan Porsuk Köprüsü civarında meydana gelmiştir. 37. Alay'da çalışan ve bu sırada Mürettep süvari tümenine ilaç götüren Tabip Yzb. Hamdi ve 158 er esir olmuş, sonra 53. Yunan Alay Komutanı tarafından şehit edilmişlerdir. Kültür ve Turizm Bakanlığının katkıları ile Kütahya Valiliği ve İl Özel İdaresi tarafından Gediz kavşağındaki tepe üzerine anıt yaptırılmıştır. 30 Ağustos 2010 tarihinde açılmıştır.[2544]

6- Tabip Binbaşı Osman İhsan Bey: 5 Eylül 1922'de Salihli'de 11. Süvari Alayı Komutanı Binbaşı Ali Rıza (Ülgenalp) komutasında büyük kahramanlık göstermiş; ancak bu alayın doktoru Binbaşı Osman İhsan (Trablusgarp doğumlu) (1328-Tbp.43) şehit olmuştu. Tabip Binbaşı Osman İhsan Bey 8 nci, 33 ncu, 69 ncu Piyade ve 11 nci süvari Alayları tabipliği yaptı. Ailesine Yarbay rütbesinden maaş bağlandı. 11. Süvari alayı İstasyona geldiğinde koruma tedbiri almadan istirahat halindeyken bir trenle getirilen iki tabur düşman kuvveti baskın yaptı. Salihli Baskını olarak geçen bu olay İstasyon civarında ve sokak aralarında geçen çatışmaların sonunda Tabip Yarbay Osman İhsan ve 22 er şehit olmuş, dört subayla 30 er yaralı, üç er kayıp, 37 hayvan (At) ölü, 12 hayvan kayıp, 29 hayvan yaralı verilmişti. Burada Türk birliğine yapılan baskını Yunanlılar ya da Çerkez Ethem kuvvetleri yapmıştı.[2545]

2542 Ziya Gürel, Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk, Türk Tarih Kurumu yayını, 2. Baskı, 2011, s. 42

2543 Adnan Ataç, 20. Yüzyılda Şehit Olan Türk Sağlık Subayları, GATA Basımevi, 1997, s 73

2544 Mubahat Erdoğan, Milli Mücadelede Kütahya ve Çevresindeki Savaşlar, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006 Kütahya, s. 166

2545 Ahmet Efe, Çerkez Ethem,Bengi Yayınları, 2. Basım 2007 s. 443-448

7- Doktor Mustafa (Köker) Bey: Maraş Savunmasında 10 Şubat 1920'de Ermeniler tarafından şehit edildi. Şehit olan Dr. Mustafa (Köker) Bey'e TBMM 24.5. 1926 kararı ile kırmızı şeritli İstiklâl madalyası verildi.[2546]

8- İzmir'in işgalinde 15 Mayıs 1919 günü şehit olan 17. Kolordu Sertabibi Dr. Kaymakam (Yarbay) Şükrü (Tansu)[2547, 2548]

9- İzmir İşgalinde 15 Mayıs 1919 günü şehit olan Dr. Fehmi Bey.[2549]

10- İzmir işgalinde 15 Mayıs 1919 günü şehit olan Eczacı Yüzbaşı Ahmet Vasıf (1316-9; 17. Kolordu Ecza Deposu müdürü)

11- Mesudiye Yatsıyurt Yaylasında eşkiya tarafından şehit olan Dr. Şerafettin Özdemir (1889-1922). Şehit olduğu tarih: 27 Temmuz 1922.[2550]

12- Bilecik Belediye doktoru Cafer oğlu Mehmet Ferit. Edirne'nin Yunanlılardan tahliyesi sırasında Ermeni Komitacılar tarafından şehit.[2551]

13- 15 Eylül 1919 günü Eskişehir'de İngiliz Askerleri tarafından şehit edilen emekli Tabip Binbaşı Hasan Tahsin (Sicil: 1325-245, Eskişehir Akeri Hastanesi eski baştabibi).[2552]

14- Aydın şehrinin işgalinde Yunanlılar tarafından şehit edilen Dr. Nuri efendi (BOA.DH.KSM.54-3/21)

Zafer sonrası İstanbul'a gelen Refet Paşa'yı Tıbbiyelilerin Haydarpaşa'da karşılaması

Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra İstanbul'a Türk birlikleri Refet Paşa komutasında girmişti. Tıbbiyeliler 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelen Refet Paşa'yı büyük gösterilerle karşıladılar.

Refet Paşa'nın geleceğini öğrenen Askeri Tıbbiyeliler 18 Ekim gecesi sevinçten uyuyamamıştı. Tıbbiye yatakhanesinin penceresinden görünen Sarayburnu açıklarında demirlemiş istila donanması artık Tıbbiyelilerin kalbinde üzüntüye neden olmayacaktı. Tıbbiye koridorlarından artık İngiliz ıslıkları yok olacaktı. Bütün mektep Refet Paşa'yı Haydarpaşa Garı'nda karşılamak ve omuzlayarak fakülteye getirmek istiyordu. O gün botanik sınavı da vardı. Bir taraftan pantolonlar ütüleniyor, kadifeler ve kokartlar yenileniyordu. Tıbbiye'de dört senelik işgalden kurtuluşun bayram havası esiyordu. O günkü anılarını Dr. Seyfi Nutku şöyle anlatır:

"Yatakhanede herkes mütareke (işgal) dönemi hatıralarını anlatıyordu. Fenerbahçe Stadyumu'nda maç seyrederken küfür ve tekmelerle kovuldukları günle, işgal altındaki mektep sınıflarında sarhoş düşman askerlerinin naraları unutulmuyordu.

Ortalık ağarırken yatakhaneler boşalmış, herkes ayaktaydı. Kalk borusu çalmadan uya-

2546 Ahmet Eyicil, Maraş Savunması, Atatürk Araştırma merkezi dergisi, Sayı 61, Cilt: XXI, Mart 2005
2547 Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Bilgi Yayınevi, 2007 s. 194
2548 Avukat Muzaffer Tansu, Konuşan Hatıralar, 1974, Ankara, s. 3-5
2549 Yaşar Aksoy, Bir Kent Bir İnsan S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları, Nejat Eczacıbaşı Yayınları,1986 s. 150
2550 Veli Behçet Kurdoğlu, Şair Tabipler s. 406
2551 TBMM Zabıt Ceridesi 21.4.1341
2552 Devlet Osmanlı Arşivi, 28/Tn/1335, Dosya No: 647, Gömlek No: 95, Fon Kodu: DH.ŞFR

nan Tıbbiyelilerin bu sessiz hazırlanışı nöbetçi subayı da ateşlendirmiş, o da hazırlığa başlamıştı. O günkü sabah yoklamasında harici askeri elbiseler giyilmiş, yüzler traşlı, gözler daha parlak ve heyecanlı, sesler daha hâkimdi. Kahvaltıdan sonra talebeler teneffüshanede ve fakülte önünde gruplar halinde toplanmış, bu mutlu günün hazırlıklarını konuşuyordu.

Botanik dersinin hocası Esat Şerafettin (Köprülü, 1866-1943) Hoca kapıda görünmüştü. Kısa boylu, şişman ve yaşlı haliyle sağa sola sallanarak fakülte kapısına yaklaşırken Tıbbiyeliler etrafını sarmıştı. Hoca Esat Bey "Nasılsınız?" diye Tıbbiyelileri selamladıktan sonra "İmtihandan ve her şeyden evvel konuşacağımız bir şey var," dedi. Arkasından Hoca Esat şöyle devam etti:

"Çocuklar bugün hayatımızın en sevinçli günüdür, Refet Paşa, Anadolu cengâverlerinin temsilcisi, kıymetli Paşamız geliyor, onu karşılayacağız, kucaklayacağız, öpeceğiz, bağrımıza basacağız!" derken sesi gittikçe daha yükseliyor sevinç ve heyecandan gözleri yaşarıyordu.

"Koşunuz, bahçede ne kadar çiçek varsa, koparınız, her türlüsünü, hepsini koparınız, getiriniz!"

Oysaki o güne kadar bir çiçeğe değil, küçük bir goncaya bile el sürmek en büyük ceza nedeniydi. Sonra Hoca Esat Bey devam etti:

"Bir büyük çerçeve yapalım, üzerine bir bez gerelim. Çiçeklerle süsleyeceğimiz sevinç ve minnet sözlerimizi bunun üzerine yazalım!"

Bu sözler Tıbbiyelilerin imtihan heyecanını unutturmuş, bütün bahçedekileri ve haberin tüm fakülteye yayılmasıyla herkesi heyecanlandırmıştı.

Ön bahçeden ve bitkiler bahçesinden çiçekler toplandı. İki metre uzunlukta bir metre genişliğinde bir büyük çerçeve yapıldı ve ortasına Amerikan bezi gerildi. Bezin ortasına "Yaşa! Millet Yaşatanlarla Beraber!" sözleri yazıldı. Bu güzel levha çiçeklerle donatılıp bahçe kapısındaki takın üzerine asıldı.

Askeri Tıbbiyeliler Fakülte dışında tabur haline geldiler. Aralarına sivil talebeler de girdi ve hep birlikte "Yaşasın Mustafa Kemal! Yaşasın Kuva-yı Milliye! Yaşasın Mehmetçikler!" diye bağırarak Haydarpaşa Gari'na gittiler.

Garın içi ve dışı binlerce insan tarafından dolmuştu. Perona ve istasyona "Hoş Geldiniz Kurtarıcılar!" ve "Yaşasın Ordumuz" gibi afişler asılmıştı.

Sonunda trenin uzaklardan uzun uzun öten ve heyecan yaratan düdüğü işitildi. Kalabalıkta koşuşturmalar, bağrışmalar ve tezahürat başladı. Defne dalları ve çiçeklerle süslenmiş tren yavaş yavaş perona girerken bütün Tıbbiyeliler "Yaşa! Var ol!" diye bağırdılar.

Refet Paşa topluluğa "Arkadaşlar, sevgili evlatlarım, sizleri sevgi ve saygı ile selamlarken Anadolu'muzdan ve ordumuzdan kucak kucak selamlar getirdiğimi hatırlatmak isterim," diyerek bitirdi konuşmasını.

Sözleri bittiği anda bütün Tıbbiyeliler Refet Paşa'yı omuzlarına aldılar ve omuzlarında taşıyarak istasyondan Tıbbiye'ye kadar yürüdüler. Fakülte önünde bütün profesörler, talebeler, halk ve Seririyat hastanesindeki hastalar Refet Paşa'yı karşıladı. Refet Paşa, yarım saat süren bir konuşma yaptı. Arkasından coşku ve sevgi seli altında fakülteden ayrıldı." [2553]

2553 Dr. Seyfi Nutku, Gençlik Anadolu'nun Temsilcisi Refet Paşayı İstanbul'da Nasıl Karşıladı, Yakın Tarihimiz dergisi, 25 Ekim 1962, Cilt 3, Sayı 35, s. 261-263

Refet Paşa 26 Ekim 1922 günü Haydarpaşa Tıp Fakültesi Konferans salonunda yapılan toplantıya katıldı. Toplantıda Fakülte Reisi Ziya Nuri Paşa, Muallim Dr. Sait Cemil, (1875-1932, Sıcak Memleketler Hastalıkları muallimi) Asistan Dr. Necdet Beyler ile son sınıf öğrencilerinden Yusuf efendi Milli Mücadeleyi öven konuşmalar yaptılar.[2554] Refet Paşa ise burada yaptığı konuşmada Tıbbiyelilere şöyle seslenmiştir:

"Böyle bir medreseye (fakülte) malik olmak yalnız bu milletin tekeli altındadır. Nasıl ki yeryüzünün en yüce milleti Türk ise yeryüzünün en cesur gençleri de sizlersiniz Tıbbiyeliler. Gıpta ile söylüyorum, ben sizin huzuru cesaretinizde eğilmek istiyorum.

Tıbbiyeliler uzun senelerden beri pek çok şeyler için öldü. Bu milletin tekmil halkı canı sürüklenirken tekmil isyan sedaları bu ocaktan yükselmiştir." [2555]

Dr. Adnan Adıvar'ın İstanbul'da göreve başlaması

Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanmasından sonra Refet Paşa önce İstanbul'a gelmişti; ancak Refet Paşa'yla işgalci devletler arasında anlaşmazlıklar olunca arabuluculuk yapmak üzere Dr. Adnan Adıvar 16 Aralık 1922'de TBMM Hariciye Vekâleti mümessili (delegesi) sıfatıyla İstanbul'a gelir ve Refet Paşa'dan mümessillik görevini devralır.[2556] Dr. Adnan Adıvar'a 31 Aralık'ta "Dersaadet Murahhas" ünvanı, çok geçmeden de Tıp Fakültesi Profesörler kurulu tarafından "Müderris" ünvanı verilir.[2557] Ancak, kadroya resmi ataması yapılmaz.

Dr. Adnan Adıvar Milli Hükümet'in İstanbul temsilciliğini yapmaya başladığı için Mustafa Kemal ondan zaman zaman kitap istiyordu. Mustafa Kemal 13 Ocak 1923 tarihli şu mektubuyla Adnan Bey'den birkaç kitap istemiştir:

"Bana faydalı olacağını tahmin buyuracağınız eserleri istiyorum. Bu arada Ziya Gökalp'in Asileşmek, Türkleşmek ve İslamlaşmak adlı kitabı ile Victor Berar'in La Revolte De L'Asie adındaki eserini buldurmanızı rica ederim." [2558]

Padişah Vahdettin ve Doktoru Reşat Paşa'nın ülkeyi terketmesi

TBMM tarafından 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırılır. Padişah Vadidettin ve özel doktoru Reşat Paşa 17 Kasım 1922 günü bir İngiliz gemisiyle ülkeden ayrılır. Padişah Vahdettin'in özel doktoru Reşat Paşa daha sonra San Remo'da intihar eder veya öldürülür.[2559] Hilafet 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılınca son halife Abdülmecid Efendi de beraberindeki 234 kişiyle birlikte İsviçre'ye gönderildi. Halife Abdülmecid ile beraber İsviçre'ye gidenler arasında özel doktoru Dr. Selahattin Yahya da vardı.[2560]

2554 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul, 2010, s. 279

2555 Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Gençliği, 2004, Kaynak Yayınları, İstanbul, s. 280, 281

2556 Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar I, Temel Yayınları, 2002, s. 230, 231

2557 Nuran Yıldırım, Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği, Osmanlı Bilimi Araştırmaları VII/2 (2006) s. 71,72

2558 Cihat Akçakayalıoğlu, Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 3.Baskı. Genelkurmay Basımevi, 1998 s.533

2559 Cemal Kutay, Tarih Konuşuyor, İstanbul, 1966 s. 2445

2560 Oğuz Aytepe, Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu dergisi s. 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 15-29

Milos Adası Faciası ve Yunanistan'da esir olarak bulunan hekimler

Milos Adasına (Girit Adası civarında) giden Türk esirlerin çoğu Trakya tarafından olmuştur. 30 Ağustos 1922 günü Yunanlılar kaybettiklerini anladıklarında sadece Edirne'den 72 kişiyi esir alıp Semendirek adasına göndermişlerdi. Bir hafta sonra 50 kişiyi daha Milos adasına götürmüşlerdi. Bunlar yeterli gelmemiş binlerce Trakyalı Türkü harp esiri olarak götürmüşlerdir. Bu hareketlerinin iki amacı vardı. Birincisi boşalttıkları yerlere Yunanlıları yerleştirmek, diğeri de Milli kuvvetlerin elinde 40000'e yakın Yunanlı esir varken Yunanlıların elinde 8000 Türk esir olmasıydı. Esir sayılarını artırıp takas etmek düşüncesindeydiler. Bu nedenle Lozan görüşmeleri sırasında Trakya'dan esir alma faaliyetine devam ettiler. Bu sırada esir alınanlardan bir kafile 1922 yılının 12 Eylül'ünde Dedeağaç'ta "Smyrna" isimli vapura bindirildi. Bu ve diğer vapurlarla taşınan 2084 Trakyalı'dan 668'i yolda öldü. Trakya'daki sadece Büyük Yoncalı (eski ismi Manika) köyünden 310 kişi esir olarak götürülmüş, bunların ancak 158'i geri dönebilmiştir. Esir alınan sivil kişiler gemilerde birbiri üzerine havasız sıcak ambarlara doldurulmuşlar, dışarıya çıkmak isteyenler ise kurşunla şehit edilmiştir. Ölenlerin cesetleri ambarlardan dışarıya çıkarılmamış, bu nedenle çıldıranlar olmuştu. Milos adasına sürgüne gidenlerden birisi olan Çorlulu Dr. Mustafa Sabri Bey esaret dönüşü verdiği raporda esir kampında bit nedeniyle tifüs hastalığı çıktığını ve 300 esirin tifüsten öldüğünü anlatmıştır. Burada esir olarak bulunan Edirne Belediye Başkanı Şevket Bey ise "Milos adasında bulunan 3160 Türk esirden 438'i işkence, bakımsızlık nedeniyle ölmüş, ölüm sebebi olarak 179'u tifüs, 205'i açlık, 24'ü dayak, bir kişi de vurularak öldürülme gösterilmiştir" demektedir. 23 Mart 1923 günü Yunan bandıralı Propontis vapuruyla Hilâl-i Ahmer görevlisi Dr. Muzaffer Bey'le birlikte İstanbul'a dönen 973 kişilik ilk esir kafilesinin içinde Çorlu Belediye doktoru Dr. Mustafa Sabri Bey, Dr. Salih Zeki Bey, Dr. Fuad Koman (1958'de Edirne Tabip Odası Başkanı) da vardı.[2561] Propontis Vapuru esirleri almak üzere önce Hilâl-i Ahmer ve Kızılhaç görevlileri ile Girit adasındaki Türk esirleri almış (bunlar arasında Edirne eski Belediye reisi Haşim İşcan da vardır) daha sonra Milos adasına gelmişlerdi. Geldiklerinde 21 tane Türk'ün cenazesi ile karşılaştılar. Burada tifüs'ün yaygın olduğunu, daha önce Hilâl-i Ahmer tarafından gönderilen ilaç ve diğer yardımların Yunanlı askerler tarafından Türklere verilmediğini gören Dr. Muzaffer Bey, Kızılhaç yetkililerine bağırmaktan kendisini alamamıştı. Burada 1500 civarında Türk'ün mezarı olduğunu da görmüşlerdi. Bursa'da Milli kuvvetler için istihbarat sağlayan Bizim Mektep Müdürü Zehra hanım, Belediye tabibi Giritli Dr. Mehmet Ali Bey (Bursa'da Arap doktor diye bilinirdi) ve Bursa Vilayet sıhhiye müdürü Dr. Münir Halil de deşifre olunca casus suçlamasıyla buraya gönderilmişlerdi. Zehra (Budunç) Hanım 1957 yılında İstanbul Büyükada'da cenazesinde hiç kimse olmayınca Hasene Ilgaz tarafından son yolculuğuna uğurlanmıştı. Kızılhaç yetkilisi Dr. Schatzman 1923'de Girit'te Sude esir kampında Türk esirlerden 19 kadın ve 35 çocuk görmüştü. Çocuklar 10-12 yaşlarındaydı ve anne ve babaları yoktu. Yine Girit'teki Kandiye kampında da eşleri suçlu diye harp esiri olarak getirilen kadınlar vardı. Bu olayı gazeteci Ömer Sami Coşar 13.6. 1965 günü Milliyet gazetesinde "Milos

2561 Mehmet Sercz, Atatürk ve Milli Mücadele'de Tekirdağ, Tekirdağ Valiliği yayını, 2004, Tekirdağ, s. 115-117

Faciası-43 Yıl Sonra Öğrenilen Korkunç Gerçek" başlığıyla 5-6 gün yazmıştı.[2562]

Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran, Kızılay Arşivinde yaptığı çalışmada Milos adasına esir olarak giden Çorlu Belediye Tabibi Mustafa Sabri Bey'in ülkeye döndükten sonra 12 Nisan 1923 günü yazdığı raporu bulmuş ve "Kanlı Mürekkeple Yazın Çektiklerimizi" isimli eserinde aynen yayınlamıştır. Bu rapora göre Çorlu kazasından 38 kişi 28 Ağustos 1922 Pazar gecesi tutuklanarak ve 10 gün Çorlu'da tutuklu kaldıktan sonra Dedeağaç yoluyla önce Ciya adasına gidilmiş, orada 4 gün aç bırakılmış, oradaki 100 ton kömürü vapurlara taşıttırmışlar ve Milos adasına 16 Eylül 1922 günü varmışlar. Bu kafilede bulunan 281 esir sahilde bulunan 10 barakadan üçüne yerleştirilmiş. İki gün sonra Symrna vapuruyla 1419 Trakyalı esir Milos adasına getirilmiş. Bunların 80'i ağır yaralı, çoğu çırılçıplak, baş yarık, kol kırık halde gelmişler. Yapılan araştırmada bu vapurda yolda gelirken 500-600 kişinin öldüğü veya öldürüldüğü, bir kısmının diri diri denize atıldığı anlaşılmış. Esirleri teslim eden Yunan jandarma mülazımı Dernifias ise alay ederek sadece 236 zayiat olduğunu ifade etmiş. 23 Eylül 1922'de buraya 681 esir daha getirilmiş. 12 gün süreyle yemek verilmediğinden 250 kişi açlıktan baygın düşmüş. İlk gelen ve parası olan esirlerin parasıyla ekmek alınarak bunların hayatları kurtarılmış. Esir kampında 12 kişiye 1 Kg ekmek verilmekteymiş. 13-15 Ekim 1922'de Selanik hapishanesinde bulunan ve daha çok İzmir, Bilecik, Bursa, Eskişehir havalisinden topladıkları esirlerden oluşan 609 sivil esir daha buraya getirilmiş ve 100 kişilik barakalara 300 kişi konulmuş. Bu kafilede 14 kadın, 4 aylık bir bebek, 6-7 yaşlarında 3 kız çocuğu ve bir hamile kadın varmış. Hamile kadın Bursa Orhan Cami İmamı Mehmet Refet'in kızı ve eşraftan Laz Hasan Efendinin eşiymiş. İmam efendi ise Larissa adasında esirmiş. Esirlerin Atina'daki Hollanda elçiliğine durumlarının kötülüğünü anlatan mektup göndermelerinden sonra Şubat 1923'ten sonra gıda verilme işleri biraz düzelmiş. 17 Aralık 1922'de tifüs salgını başlamış ve her gün 10-15 kişi ölmüş. Dr. Mustafa Sabri Bey başvuru yaptığı halde ancak Ocak 1923 sonunda Yunan askeri doktoru kampa gelmiş. Bir kısım esir kamp yakınındaki dağ kovuklarında kalmış. Esirlere Türkiye'den gelen paraların ancak yarısı verilmiş. Dr. Mustafa Sabri, Milos adasında 18 Eylül 1922 tarihinde ayrıca Edirneli Doktor Salih Zeki, Uzunköprülülü emekli cerrah Bahri Bey ile birlikte esir kampında Sıhhat Yurdu adında bir revir açtıklarını belirtmekte. Bu doktorlar 205 kişinin sefaletten öldüğünü rapor etmişler ancak Yunanlılar bu raporun değiştirilmesini istemişler. Mübadele sırasında ise 231 esir yatalak halde orada kalmıştır. Dr. Mustafa Sabri, raporunun sonunda Milos adasındaki Fransız mezarlığı yanında ölen Türkler için oluşturdukları Müslüman mezarlığının Çanakkale'deki İngiliz mezarlığı gibi korunması için girişimlerde bulunulmasını rica etmiştir. Milos adası esirleri Mart 1923'de ülkeye gelmişlerdir. Buradaki 5000 esirden yaklaşık 2000'i ölmüştür. İnsanlık dışı zulüm burada had safhasına varmıştı. Esirlerden Bursa-İnegöllü Mehmet Ceyhan ise Milos adasına gittiğini ve orada Bursalı 30 kadar kadın gördüğünü, bir kadının 3 tane kızı olduğunu ancak hepsinin orada öldüğünü, Bursalı tutuklu Dr. Giritli Arap Mehmet Ali Bey'inde bu adada olduğunu belirtmektedir. Kütahya Simav'da çalışmakta iken Yunan askerleri tarafından esir edilerek Milos adasına giden İsviçreli mühendis Oskar Lusiknan'ın da aynı şekilde bir raporu Kızılay arşivinde saptanmıştır. Atina'daki Manastır hapishanesi'ne atılan

2562 Ömer Sami Coşar 13.6. 1965 günü Milliyet gazetesinde "Milos Faciası - 43 Yıl Sonra Öğrenilen Korkunç Gerçek

Edremitli eczacı Muzaffer Süreyya (Akpınar) Bey (daha sonra Balıkesir mebusu) ve Dr. Abidin Bey'de daha sonra esaretten kurtulmuşlardır.[2563]

Milos Adasından dönen esirlerden Dr. Ahmet Fuat Koman 1888'de Edirne'de doğmuştur. İlk, orta ve liseyi Edirne'de yaptıktan sonra Mülkiye Tıbbiyesinden mezun olmuştur. Balkan ve 1. Dünya savaşlarına yüzbaşı olarak katılmıştır. Çanakkale ve Edirne Merkez Hastanelerinde göz uzmanı olarak çalışmış Edirne Dispanserinden emekli olmuştur. Öğrencilik yıllarında İttihat ve Terakki için çalışmış ve "Çalışalım" adlı derginin çıkmasına öncülük etmiştir. Türk Tıp Talebe Birliğinin ve Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularındandır. Yunan işgalinde siyasi suçlu olarak tutuklanmış, Hanya, Milos ve Semendirek esir kamplarında çalışmıştır. Çocuk Esirgeme, Kızılay gibi derneklerde çalışmıştır. Edirne Tabip odası başkanlığı yapmıştır. Oğlu İlhan Koman ünlü bir heykeltıraştır (1921-1986).[2564]

Edremitli Eczacı Muzaffer Bey ve Edremit Belediye Tabibi Osman Bey 12 Nisan 1922 günü 20 kişiyle birlikte tutuklandılar. Tutuklandıklarında ayaklarından asılarak dövüldüler. Kan revan içinde kelepçelerle önce İzmir'e daha sonra Yunanistan'a götürüldüler.[2565] Uşak'ın işgalinde de 300 kadar Türk Yunanistan'a sürgüne gitti. Bunlardan birisi Uşaklı eczacı Salim Alyanak'tır.[2566] Eczacı Salim Alyanak (1891-?) Cumhuriyet döneminde Uşak'ta İstiklâli Milli eczanesi sahibi oldu.[2567]

Dr. Ahmet Selami Karaboncuk (1882-?) Edirne'nin Yunanlılar tarafından işgalinde esir oldu. Cafer Tayyar Eğilmez ile birlikte Atina'ya gönderildi. Esaretten kendi çabalarıyla kurtulup İstiklâl Savaşı'na katıldı.[2568] Kırklareli Hastanesinde çalışan Dr. Ahmet Refik Kınay ile 60. Tümen tabibi ve Keşan Hastanesi operatörü İstanbullu Dr. Hayati Bey Yunanlılar tarafından esir edilerek Lefka adasına ve Larisa'ya gönderilmişti.[2569, 2570] Uzunköprü'de bir seyyar hastanede çalışan Dr. Tahsin Türkman da Yunanlılara esir oldu. 18 ay esarette kaldıktan sonra Mersin yoluyla İstiklâl Harbine katılmıştı.. Bilemedik Hafif yaralılar hastanesinde başhekimlik yapmıştır.[2571]

Başbakanlık Devlet Arşivindeki bir belgede 1924 yılında Yunanlıların Adapazarı'nı terk ettikleri sırada esir olarak alıp Atina'ya gönderdikleri kişilerden 27 sivil, 2 tabip binbaşı ve bir eczacı yüzbaşının Yunan Bandıralı Elekmiti vapuruyla İstanbul'a getirildiği belirtilmektedir.[2572]

2563 Cemalettin Taşkıran, Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirleri "Kanlı Mürekkeple Yazın Çektiklerimizi" Platin Yayınları, Ankara, 2005, s. 161-176, 200

2564 Özlem Ağırgan, Edirne İsimler Sözlüğü, Özlem Kitabevi Yayınları, Edirne, 2004, s. 128

2565 Aydın Ayhan, Hasan Ali Göksoy Kendi Yurdunda Esir Olamk, Bakıkesir Vliliği yayını, 2011 s. 282-293

2566 Sadiye Tutsak, Milli Mücadele'de Uşak, s. 304

2567 Remzi Kocaer, Türkiye eczacılar Almanağı 1949, İstanbul Hüsnütabiat Basımevi, 1949, İstanbul, s. 314

2568 Veli Behçet Kurdoğlu, Şair Tabipler, 1967, s. 348

2569 Türk Hekimleri Jübilesi, Türk Hekimleri Dostluk ve Yardımlaşma Derneği yayını, 1945 Kader Matbassı, s. 10

2570 Mehmet Nihat Sebik, Milli Mücadele ve Esaret Hatıralarım, Hazırlayan Dr. Ünal Şenel, Bayraklı Matbaacılık, 2008 İzmir, s. 73

2571 Türk Hekimleri Jübilesi, s. 39

2572 BOA, Tarih: 26/B/ 1340 (Hicri), Dosya: 20/-30, Gömlek: 14/43, Fon Kodu: DH.İ.UM

Yunan tahliyesi sonrası Doğu Trakya'da Hilâl-i Ahmer hizmetleri

Mudanya Mütarekesi 11 Ekim 1922'de yapılmış ve Yunanistan'ın 15 gün içinde Trakya'dan tahliyesi kararı alınmıştı. Tahliye işlemi Fransız, İtalyan ve İngiliz askerlerinin gözetiminde yapılmış ve 30 Kasım 1922'ye kadar sürmüştü. Bu süreçte Hilâl-i Ahmer buraya sağlık ve yardım hizmeti vermeye başladı. Vize'de doktor olmadığından buraya Dr. Ali Haydar Bey görevlendirildi ve bir dispanser açarak faaliyette bulundu. Dönüşümlü olarak burada Dr. Tevfik Hicri Ülgen (1880-1946) ve Dr. Abdülkadir İsmet Bey de görev yaptı. Çorlu'da Jandarma binbaşı Dr. Esat Bey görev yapıyordu. Hilâl-i Ahmer buraya Dr. Bahattin Bey'i görevlendirdi. Burada 20 yataklı bir hastane kuruldu. Keşan'daki hastane Yunanlılar tarafından yıkıldığından buraya hastane açılmıştır. Keşan'da o sırada röntgen uzmanı ve Hilâl-i Ahmer doktoru Dr. Durmuş Ali Bey ve Tabur tabibi Dr. İsmail Hakkı Bey görev yapmaktaydı. Kırklareli'nde Hükümet tabibi Hamdi Bey, Seyyar Jandarma tabibi Dr. Zühtü Bey, ve Hilâl-i Ahmer doktoru Nakiyüddün Bey görev yaptılar. Edirne'de Sağlık Müdürü Dr. Ali Saip, Binbaşı Dr. Mustafa, Dr. Teğmen Kamil Bey, Eczacı Kamil Bey, Musevi doktor Gazet, Hilâl-i Ahmer doktoru Feridun Şevket (Esendal ?, 1887-1957) (Belediye Hastanesi operatörü ve baştabibi, ilerde İzmir Memleket Hastanesi operatörü), Dr. Şemsettin ve Dr. Mahir Beyler görev yaptı. Burada 2 hastane bulunmaktaydı. İşgal süresince Belediye Hastanesini Musevi Dr. Gazet idare etmişti. Memleket hastanesinin malzemesi Yunanlılar tarafından götürülmüştü. Opr. Dr. Feridun Şevket (Evrensel) Bey Trakya'nın kurtuluşundan sonra Edirne'ye ilk gelen kişilerden birisidir. Askeri doktordur.[2573]

Zafer sonrası ülkede kalmış olan yabancı tabipler

İzmir Valiliğinin Aydın Şimnendiferinde tabip olarak görevli İngiliz vatandaşı Dr. Şasu 1923 de halen İzmir'de bulunduğundan ülkeyi terk etmesi kendisine tebliğ edildi.[2574]

Harp sırasında Edremit Havrak (Havran olmalı?) Köyü'nde askeri tabip sıfatıyla görev yaptığı esnada bölgenin işgal edilmesiyle Yunan sağlık servisinde çalışmaya başlayan Dr. Necip Abbas Sandeh (Fransız ya da İngiliz uyruklu olmalı) Yunan Ordusu'nun Edremit'i terk etmesiyle onlarla birlikte gitmiş ancak akibeti araştırılmaktaydı.[2575] Yunan esirlerinden tabip mülazım Hatchi Mamaoğlu daha sonra ülkesine gönderildi. [2576]

Osmanlı vatandaşı emekli tabip yarbay Dr. Diyonis ise harp sırasında Yunanlı kumandan tarafından memleketinden zorla göç ettirildiğinden zarar ve ziyanının tazmin edilmesi için dilekçe vermişti.

Hekimler hakkındaki Heyet-i Mahsusa kararları

25 Eylül 1923 gün ve 347 sayılı Heyet-i Mahsusa kanunuyla Milli Mücadele zamanında Milli Orduya resmen davet edilip de orduya katılmamış olanlar hakkında işlem

2573 Mehmet Çanlı, Yunan İşgal Kuvvetlerinin Tahliyesi Sonrası'nda Doğu Trakya'da Hilâl-i Ahmer'in Sağlık Hizmetleri (1922-1924) Ankara Üniversitesi Türk İnk'lâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu dergisi s. 44, Güz 2009, s. 639-648

2574 BOA, 23/8/1923, Dosya No: 20, Gömlek: 123, HR.İM

2575 BOA, 20/3//1924, Dosya: 100, Gömlek: 41, HR.İM

2576 BOA, 28/11/1923, Dosya:90, Gömlek: 3, HR.İM

yapılmaya başlandı. 27 Ekim 1923'de Bursa, Ankara ve İzmit'te birer Heyet-i Mahsusa teşkil edilmişti. Topal Osman Ağa başkanlığındaki bir heyet; Kuvayi İnzibatiye'de görevlendirilmiş veya maaş almış yirmiye yakın doktor ile çağrı yapıldığı halde Anadolu'ya geçmeyen 40 kadar doktorun incelenen dosyalarına göre ordudan atılmalarına karar vermişti. Bunun üzerine Bursa'da toplanan özel kurulda bulunan Dr. Süleyman Emin Paşa ve Dr. Fehmi Çobanoğlu doktorların dosyalarını yeniden incelemiş ve savunmalarını almıştı. Savunmaları alınan hekimlerin savunmaları yerinde görülerek ordudan atılmamalarına karar vermişlerdi.[2577, 2578]

Heyet-i Mahsusa kararı ile kamu görevinden yasaklanan bir hekim ise Dr. Cemil Topuzlu paşaydı. Dr. Cemil Topuzlu Paşa Mütareke döneminde Şehreminliği yapmış istifa etmiş, ancak daha sonra 4. Damat Ferit Hükümetinde 2.3.1920 -20.7.1920 tarihleri arasında Nafia Nazırlığı yapmıştı. Onun Nafia Nazırlığı yaptığı bu hükümet 18 Nisan 1920'de Kuvayi İnzibatiye kurulmasına karar vermişti. 29 Haziran 1920'de de bir kararname ile lağv edildi.[2579] Dr. Cemil Topuzlu Paşa anılarında kardeşi Nebil Bey'in kendisine Damat Ferit tarafından tutuklanacağını söylediği için 22.9.1920'de Nis'e gittiğini 5.7.1920 tarihli Ankara Bidayet Mahkemesi kararıyla idama mahkûm edildiğini ve 1924 yılında yurda döndüğünü "80 Yıllık Hatıralarım" isimli kitabında şöyle anlatır:

"Aradan dört sene geçti. 5 Ağustos 1924 tarihinde, 150'likler listesine konulmamamdan istifade ederek, ihtiyari menfamdan İstanbul'a döndüm, vatanıma kavuştum. Lakin asılmaktan da kurtuldum, vatan haini olmadığım da anlaşıldı. Bir gün Ankara'da teşkil edilen "Heyet-i Mahsusa" adlı komisyon tarafından çağrıldım. Muhatabım olan reis, talebem Doktor Emin Paşa, bana şu iki suali sordu:

1- Damat Ferit Kabinesine niçin girdiniz?

2- "İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin başkanlığını yaptınız mı?"

Dr. Cemil Paşa anılarında Nafia nazırlığını bir rica üzere ve İstanbul'un işgalini önlemek amacıyla girdiğini ve Kuvayi İnzibatiyenin dağılması için çalıştığını, Cafer Tayyar Eğilmez'i gizlice İstanbul'a çağırdıklarını ve tahsisat verdiğini, bir subayın (General Muzaffer) gizlice Anadolu'ya gitmesi için uğraştığını, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne kendisinin girmediğini adının yazılmış olduğunu yazar.[2580] Dr. Cemil Topuzlu Paşa daha sonraki bir kanunla affedildi. Dr. Cemil Topuzlu anılarının sonunda şunları yazar:

"İnkılaba sahne olan memleketlerde hiçbir vatandaş, benim gibi, mesleğini terk ederek, siyasetle uğraşmamalıdır." [2581]

Saray'ın ve Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün ve birçok yöneticinin de diş hekimliğini yapmış olan Diş Hekimi Sami Günzberg hakkında Bursa Heyet-i Mahsusa tarafından 1923 yılında şu karar alınmıştı: "Bahriye çarkçılığından müteakid Diş Tabibi Sami Günzberg efendinin mütarekeyi müteakip Nişantaşı'nda İngiliz karargâhındaki

2577 Dr Kemal Özbay, Cilt 1i, s. 452, 33
2578 Cemil Koçak, Belgelerle Heyet-i Mahsusalar, İletişim Yayınları, 2005 İstanbul s. 122, 123, 215
2579 Kamil Erdaha, Yüzellikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi, Tekin Yayınevi, 1998 İstanbul, s. 29
2580 Operatör Dr. Cemil Topuzlu Paşa, İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım, Arma Yayınları, 3. Baskı 1994, s. 212-215
2581 Operatör Dr. Cemil Topuzlu Paşa,a.g.e., s. 216

zabitanla temasına delalet ve Damat Ferid'in sadareti zamanında saraya intisapla firari ve Vahdettin'in amaline hizmet ve İtalyanlara casusluk ve siyonist cemiyetine bidduhul propagandalar icra eylemesinden dolayı devlet hizmetinde istihdam olunmamak üzere askeriyeden tardına". Sami Güzberg, Padişah Abdülhamid'in mirası için yurtdışındaki Abdülhamid'in ailesinden vekâlet alıp davalarını takip etmiş ilginç bir kişiliktir.[2582] Sami Güzberg daha sonra 1929 yılında açtığı dava ile beraat etmişti.

Veteriner Hekim Üsteğmen iken Anadolu'ya gitmediği gerekçesiyle Bursa Heyet-i Mahsusa tarafından hakkında ceza verilen ünlü sporcu Zeki Rıza Sporel hakkındaki karar yıllar sonra 1946'da mebus seçilmesi nedeniyle tekrar ortaya çıkmış ve bu durum 6 Aralık 1946 günü tartışmalara neden olmuş ve bu nedenle mebusluğu reddedilmişti.[2583,2584]

Antep Savaşı'nda görev alan Dr. Mecit Barlas da Heyet-i Mahsusa kararı ile kamu hizmetlerinden men edilmişti. Dr. Mecit Barlas anılarında şu 3 iddia nedeniyle bu kararın alındığını anlatır:

1. Milli Mücadele'nin aleyhinde fırka tesis etmiş olduğu iddiası,
2. Fransızlara mutasarrıflık yapması,
3. Fransızların Antep'i terk ederken kendisinin de onlarla beraber firar etmesi.

Bu karara çok üzülen Dr. Mecit Barlas Bey bu nedenle Türk Ocağı başkanlığından çekilir. Dr. Mecit Barlas anılarında bu kararı aldıranın Antep Savaşı sırasında Sıhhiye müdürü olan Dr. Şahabettin Bey ile Dr. Fahri Can olduğunu iddia etmektedir. Dr. Şahabettin'in huruç harekatında şehirden çıkıp dışarda bir ay kaldığını ve atını istediği halde kendisinin gönderemediği için ona darıldığını, Dr. Fahri Can ile de aralarının iyi olmadığını anlatmaktadır. Dr. Mecit Barlas'ın Hukukçu Ağabeyi Sait Bey bu durumu tashih etmek için Ankara'da çok uğraşır. Nihayetinde karar 1929'da Ali Karar Heyeti tarafından düzeltilir ve İstiklâl Madalyası verilir.[2585]

Heyet-i Mahsusa kararıyla devlet görevleri alması yasaklanan bir diğer doktor Abdullah Cevdet'tir. Dr. Abdullah Cevdet Heyet-i Mahsusa kararına itiraz ettiyse de sonuç değişmedi. Dr. Abdullah Cevdet Mütareke zamanında işgal kuvvetleriyle zorunlu olarak ilişkide bulunduğunu ve bu sürede Anadolu'ya sıhhi malzeme gönderilmesine aracılık ettiğini iddia ettiyse de karar değiştirilmedi.[2586]

2582 Cemil Koçak, Belgelerle Heyet-i Mahsusalar, İletişim Yayınları, 2005 İstanbul s. 106-110
2583 Cemil Koçak, a.g.e, s. 115-117
2584 Cemil Koçak, a.g.e, s. 411-438
2585 Emre Barlas, "Dr. Mecit Barlas'ın Anıları" Ocak 2010, İstanbul, Cinius Yayınları s. 44-46
2586 Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, 1986, İstanbul, s. 386

XVII. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ATATÜRK'ÜN ÇEVRESİNDEKİ BAZI HEKİMLER

Atatürk'ün değişmez Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam

Mustafa Kemal'in değişmez Sağlık Bakanı olan Dr. İbrahim Refik Saydam (1881-1942) onunla Trablusgarp'ta tanışmış, daha sonra da Samsun'a çıkışından itibaren hep yanında olmuş ve ülkemizin sağlık sorunlarıyla ilgilenmiştir. Refik Saydam 1905'te Askeri Tıbbiyeyi bitirerek tabip yüzbaşı rütbesiyle Silahlı Kuvvetler'de göreve başladı. Askeri Tıbbiye'de okurken arkadaşları ona *"Çırçırlı Refik"* diye takılırlardı. Temizliği, titizliği, ciddiyeti, pek az şakalaşması, sözlerine, vaatlerine ve randevularına sadık oluşu ile dikkat çekerdi. Dr. Refik Saydam Almanca'yı rahat konuşur, Fransızca'yı da bilirdi. 1910 yılında Almanya'da Berlin Askeri Tıp Akademisi'nde kurs gören Dr. Refik Saydam Balkan Savaşı sırasında kolera mücadelesine katıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli birliklerde görev yapan Dr. Refik Saydam 5 Mayıs 1919'ta 9. Ordu Sıhhiye Müfettiş Yardımcısı olarak atandı ve Bandırma Vapuruyla Atatürk'le birlikte Samsun'a çıktı. Samsun'da böbrek ağrısı başlayan, ateşlenen ve sıtmaya da yakalanan Mustafa Kemal Paşa'nın tedavisini yaptı. Erzurum, Sivas Kongreleri ve TBMM'nin açılışında bulundu. Dr. Refik Saydam 1920 yılında Meclis'e Doğu Beyazıt milletvekili olarak girdi ve 6 dönem milletvekili oldu. 30 Ekim 1923'te Cumhuriyet Hükümeti'nin ikinci Sağlık Bakanı oldu. Dr. Refik Saydam 12 yıl 7 ay süreyle Sağlık Bakanı olarak çalışmıştır. Onun döneminde Sağlık Bakanlığı teşkilatı kurulmuş ve koruyucu hekimlikle ilgili birçok yasa çıkarılmıştı. Bu arada hekim, hemşire, ebe ve sağlık memuru yetiştirmek amacıyla çeşitli okulların açılmasını da sağlamıştı. Dr. Refik Saydam Kızılay Cemiyeti'nin Genel Başkanlığı'na 8 Ağustos 1925'te atanmış ve 14 yıl aralıksız olarak bu kurumumuza hizmet etmiştir.[2587]

Refik Saydam, Sağlık Bakanı olduğunda toplum sağlıksız bir durumdaydı. Başta çiçek, tifüs, kolera, hummayi racia, frengi, verem ve sıtma gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklar yaygın, toplumun %50'si sıtmalı, güney ve güney-doğu bölgelerinde de halkın yüzde 70'i trahomlu idi. Ülkenin sağlık teşkilatı ve bu teşkilatta görev alabilecek yetişmiş sağlık personeli yoktu. Bu nedenle Refik Saydam sağlık teşkilatını kurma, hekim yetiştirme, Numune hastaneleri açma, ebe ve sağlık memuru yetiştirme, doğum ve çocuk bakımevleri kurma, verem sanatoryumu açma, sıtma, frengi ve trahomla mücadele, Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi ve Hıfzıssıhha Okulu kurmayı kendine bir görev kabul ederek çalışmaya başladı. Elinde sadece 554 hekim, 560 sağlık memuru, 136 ebe, 69 hastabakıcı hemşire ve 4 eczacı olduğu halde hiç ümitsizliğe kapılmadan ülkenin sağlık sorunlarını gidermek için büyük bir mücadeleye girişti. Fakir çocukların hekim olabilmeleri için Yatılı Tıp Öğrenci Yurdu açtırdı. Ankara'da ikinci bir Tıp Fakültesi kurulması için girişimlerde bu-

2587 Dr. Refik Saydam, Ölümünün 40. Yılı Anısına, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı yayını, Ankara, 1982, s.7-19

lundu. Sağlık Memuru, Ebe ve Hemşire Okulları açtı. Cumhuriyet kurulduğunda ülke genelinde mevcut olan 6437 yataklı 86 hastane sayısı ölümünde 15.000 yatağa sahip 198 hastaneye ulaştı. İthal edilen ilaçların %60'ı ülkemizde üretilmeye başlandı. Bugün kendi adını taşıyan Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü de onun zamanında kuruldu. Bu enstitüde aşı, serum, muayene ve analizler yapılmaya başlandı. Dr. Refik Saydam I. Milli Türk Tıp Kongresi'nin Kongre Başkanı olarak çalışmış ve 1 Eylül 1925 günü Kongrede bir konuşma yapmıştır.[2588]

21 Haziran 1934'te Soyadı Kanunu'nun çıkması üzerine, Atatürk tarafından kendisine yaşamına ve karakterine uygun olan "Saydam" soyadı verildi. Atatürk *"Ben ona niçin Saydam dedim, o içi dışı bir, tertemiz, bir insan pırlantasıdır da ondan,"* demiştir.[2589]

Dr. Refik Saydam, Celal Bayar Başbakan olunca Sağlık Bakanlığı görevi kendisine teklif edilmesine rağmen kabul etmemiş, bunun üzerine Sağlık Bakanlığı'na Aydın Mebusu Dr. Hulusi Alataş getirilmişti.

Dr. Refik Saydam'ın bu hareketine Atatürk üzülmüş olmasına rağmen onunla ilgilenmekten geri kalmamıştı. Bu amaçla Çankaya Köşkü Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı görevlendirerek Refik Saydam'ın bundan sonraki hayatını nasıl tanzim edeceği konusunu öğrenmek istedi. Dr. Refik Saydam, o zamanlar Çankaya'da Atatürk'ün yaptırıp kendisine hediye ettiği köşk şeklindeki bir evde kalıyordu ve evin masrafları oldukça fazlaydı. Bakanlıktan ayrılınca geliri azalmıştı. Şahsi otomobili olmadığından şehre gidip gelmesi de zor olacaktı. Bu nedenlerden dolayı Dr. Refik Saydam, evini kiralayıp Anadolu Kulübü'ndeki bir odaya taşınacağını Hasan Soyak'a söyler. Bunu öğrenen Atatürk, Hasan Rıza Bey'e *"Bugünden itibaren maaşımdan İnönü'ye verilmekte olan 2000 lirayı 3000 lira olarak ödesinler. Dr. Saydam'a da aynı hesaptan ayda 500 lira versinler. İsmet Paşa'nın vasıtası temin edilmiştir. Dr. Saydam'a da bizim otomobillerden birini tahsis ediniz,"* der. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün emrini Dr. Refik Saydam'a ilettiğinde Saydam'ın gözleri yaşarır. Böylece Dr. Refik Saydam taşınmaya gerek duymayıp evinde kalmış ve Atatürk'ün kendisine tahsis ettiği otomobili kullanmaya başlamıştı. Hasan Rıza Soyak'ın belirttiğine göre Atatürk, senelerce İnönü'ye de kendi maaşından her ay 2000 lira yardım etmişti.[2590]

Ancak Dr. Refik Saydam'ın, Atatürk'ü Dolmabahçe'de hasta olduğu sıralarda hiç ziyaret etmemesi oldukça ilginçtir. Atatürk'ün çevresindekilerin bu ziyareti engellemesinden dolayı Saydam'ın ziyaret edemediği belirtilir. Hüsrev Gerede anılarında bu konuyla ilgili şunları söyler:

"Dr. Refik Saydam, Gazi'yi hastalığı sırasında ziyaret etmek istediğini, ancak çevresindekilerin kendisini yanına sokmadıklarını büyük bir üzüntüyle anlatmıştı. Bana göre bu yasağın eskiden beri yakın dostu ve doktoru olan Refik Saydam'a uygulanması doğru olmamıştır. Üzüntüsünde tümüyle haklıdır." [2591]

Dr. Refik Saydam, Atatürk'ün ölümü üzerine yeniden kurulan Celal Bayar kabinesinde İçişleri Bakanı oldu. 25 Ocak 1939 tarihinde ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü

2588 Dr. Refik Saydam, a.g.e. s. 40-44,50
2589 Eren Akçiçek, Mustafa Kemal Olmak, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2004, İstanbul, s 307
2590 Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Anılar, Yapı Kredi Yayınları, 2004 İstanbul s.675
2591 Hüsrev Gerede'nin Anıları, Literatür Yayınları, 2002, S:271

tarafından Başbakan olarak atandı. Üç yılı aşkın süren Başbakanlığı döneminde daha önce olduğu gibi feragat, sabır ve titizlilikle çalıştı. 1942 yılı bütçe görüşmelerinde ortaya konan aksaklıklar nedeniyle Başbakan olarak şu meşhur sözünü cesaretle söylemiştir: *"Gerekirse bu aksaklıkları gidermek için A'dan Z'ye kadar, bozuk olan her şeyi değiştireceğim."*[2592] 1942 yılı Temmuz ayında İstanbul'a gittiğinde bir kalp krizi sonucu vefat etti. Dr. Refik Saydam hiç evlenmedi, kardeşlerine karşı büyük sevgi ve bağlılığı vardı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dr. Refik Saydam'ın vefatı üzerine yaptığı konuşmada şöyle demiştir: *"Dr. Refik Saydam'ı Millet hizmetinde vücudunun son takatini tükettikten sonra kaybettik... Dr. Saydam, üzerindeki vazife emanetlerini şerefle teslim etmekte mümtaz bir bahtiyarlığa ermiştir. Millet hadimi büyük vatanseveri, Türk Milletinin hatırasına hürmetle tevdi ediyoruz."*[2593] Dr. Refik Saydam öldüğünde İstanbul'da ailesinden miras kalan bir yalıyla Ankara'da Atatürk'ün kendisine hediye ettiği bir evinden başka serveti yoktu.[2594]

Atatürk'ün kalp krizleri ve Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp

Mustafa Kemal Paşa'nın geçirdiği birinci kalp krizi 11 Kasım 1923 günü eşi Latife Hanım'la birlikte Çankaya'da öğle yemeği yediği sırada oldu. Eli göğsüne gitmiş ve sol kolunun dirseğinden göğsüne vuran şiddetli bir ağrıyla kıvranmıştı. O sırada sofrada Latife Hanım'ın geçirmekte olduğu zatürreeyi tedavi etmek için bulunan Dr. Refik Saydam, krize kalp ilaçları ve morfinle müdahale etmiş olmasına rağmen ağrı 20 dakika sürmüştü.[2595]

Bu olaydan iki gün sonra Mustafa Kemal Paşa bahçede gezinirken aynı şekilde fakat daha hafif bir fenalık geçirdi. Bunun üzerine İstanbul'dan Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp çağrılmış ve o da krizlerin çok çalışma ve yorgunluktan ileri geldiğini belirtmişti.[2596]

Dr. İbrahim Tali Bey anılarında 13 Kasım 1923'te Mustafa Kemal'i Çankaya'da ziyaret ettiğini, bu sırada Atatürk'ü rahatsız bulduğunu, eşinin de zatürreeden hasta olduğunu belirtir. Bu sırada gelen Prof. Dr. Neşet Ömer Bey hastaları fena bulmaz ve Mustafa Kemal'e perhiz tavsiye eder. İbrahim Tali'nin anılarında bu konuda "Beş senedir perhiz tavsiye edilir, lakin yapmaz," diye notu vardır. Dr. İbrahim Tali 16 Kasım 1923'te İstasyon'daki Direksiyon binasında Mustafa Kemal'le iki saat kadar görüşür. O gün de Dr. Neşet Ömer İstanbul'a döner.[2597]

Dr. İbrahim Tali, 27 Kasım 1923'te Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'a uğradığında Mustafa Kemal'in hafif bir nöbet geçirdiğini öğrenir. Avrupa'dan bir profesör çağrılmasının düşünüldüğünü duyunca bunu destekler ve Profesör Kraus'un çağrılmasına karar verilir. Dr. İbrahim Tali, aynı günün akşamı istasyondaki çalışma odasında Mustafa Kemal'le bir saatten fazla görüşür ve hastalığı hakkında onu teselli eder.[2598] Dr. İbrahim Tali'nin anılarına göre 1923'te çağrılması düşünülen Profesör Kraus, bu tarihte değil,

2592 Dr. Refik Saydam, a.g.e. s. 16
2593 Dr. Refik Saydam, a.g.e.s. 27
2594 Eren Akçiçek, Mustafa Kemal Olmak, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2004, İstanbul, s 307
2595 Can Dündar, Sarı Zeybek, Milliyet Yayınları 1994 İstanbul, s. 15
2596 Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Yapı Kredi Yayınları, 2004, İstanbul, s.683
2597 Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, Dr. İbrahim Tali Bey'in Günlüğü, Arba Yayınları, İstanbul, 2000 s 204
2598 Hasan Rıza Soyak, Hatıralar, s.683

ancak 1927'de gelmiştir.

Dr. İbrahim Tali, Mustafa Kemal'den kan alıp tetkik yaptırmayı düşünür ve Dr. Neşet Ömer Bey de aynı fikirde olunca 29 Kasım 1923'te öğleden sonra Mustafa Kemal'den kan alınır. Dr. İbrahim Tali bu kanı 1 Aralık 1923'te bizzat kendisi yanında götürerek İstanbul'da bakteriyolojik bir tetkik yaptırır. Dr. İbrahim Tali 3 Aralık'ta tetkik sonucunun menfi olduğunu öğrenir (Bu tetkikin ne olduğu açık olarak anılarda yok). Dr. İbrahim Tali Bey, 5 Aralık 1923'te Ankara'ya döner ve ertesi gün Dr. Refik'le birlikte Çankaya'ya çıkar. Bir süre ciddi tedavi yapılması konusunda Dr. Refik, Dr. Neşet Ömer ve Dr. İbrahim Tali anlaşmaya varırlar. O gün öğleden sonra üçü Ankara Tıp Toplantısı'na katılır. Latife Hanım zatürree geçirdiğinden bir süre istirahat için Mustafa Kemal'le birlikte İzmir'e gider ve Atatürk orada iki ay istirahat eder; Şubat 1925'te iyileşmiş olarak Ankara'ya döner.[2599]

Nutuk'u yazarken 22 Mayıs 1927 gecesi Mustafa Kemal tekrar bir kalp krizi geçirdi. Bundan iki hafta önce de şiddetli bir göğüs ağrısı olmuştu. O gece Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam ve Sağlık Koruma Genel Müdürü Dr. İsmail Asım Arar Çankaya'ya gelirler. İstanbul'dan Dr. Neşet Ömer'in çağrılmasına rağmen, Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'ın teklifiyle Dr. İsmail Asım Arar'ın yanında asistan olarak çalıştığı Berlin Tıp Fakültesi 2. Dahiliye Kliniği Direktörü ve Profesörü Friedrich Kraus ve onun hocası Münih Tıp Fakültesi Dahiliye Kliniği Direktörü Prof. Dr. Ernest Von Romberg, 6 Haziran 1927 günü Ankara'ya gelir.[2600] Dr. Asım Arar, Dr. Neşet Ömer ve iki Alman profesör birlikte ilk konsültasyonu yaparlar. Krizin sigaraya bağlı göğüs anjini olduğu belirtilerek istirahat etmesi, alkol ve tütünü çok azaltması önerisinde bulunurlar.[2601, 2602]

Mustafa Kemal daha sonra kendini iyi hissederek Haziran sonlarında İstanbul'a gitti. Milli Mücadele'den sonra İstanbul'a ilk gidişiydi. Atatürk, Ankara'dan İstanbul'a giderken yanında mutlaka kitap götürürdü ve bunlar boş cephane sandıklarıyla taşınırdı. O zamanlar yakınında bulunan A. Dilaçar şöyle anlatıyor:

"Atatürk'le birlikte Ankara'dan İstanbul'a gidilirken, kütüphanecisi Nuri, Dolmabahçe'ye götürülecek kitapları yardımımızla seçer, boş cephane sandıklarına yerleştirir, muhafız alayı erleri de bunları vasıtalara taşırlardı. Kitapların cephane sandıklarına konulması, derin bir heyecan uyandıran muhteşem bir semboldü: Atatürk kültür savaşımıza fikir ve ilim cephanesi taşıyordu..." [2603]

Mustafa Kemal Paşa'nın özel doktorluğunu yapan Dr. Neşet Ömer İrdelp Hoca, 1882 yılında İstanbul'da doğdu, 1902'de Tıp Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Beypazarı hükümet tabipliğine ve sonra Ankara Belediyesi Hastanesi Başhekimliği'ne atandı. 1908 yılında zamanın meşhur hekimlerinden Mehmet Kamil Berk'le beraber Paris'e gitti ve orada meşhur kalp doktoru Profesör Henry Vaquez'le çalıştı. Dönüşünde, 1910 yılında Üniversite Tıp Fakültesi Birinci İç Hastalıkları Kliniği'nde Profesör Fevzi Paşa'nın

2599 Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, a.g.e. s. 206, 207
2600 Hasan Rıza Soyak, a.g.e. s.683
2601 CanÜndar, a.g.e. s. 19, 20
2602 Bedi Şehsuvaroğlu, Atatürk'ün Sağlıkhayatı, Hür yayın, 1981, İstanbul, s 13, 14
2603 A. Dilaçar, Atatürk'ün Ölümden Sonraki Yengisi, Atatürk'e Saygı, Ankara Üniversitesi Basımevi,1969, s 4

yardımcısı olarak göreve başladı. 1915'te ordunun hekimleri göreve çağırması üzerine Kudüs Hilâl-i Ahmer Süveyş Heyeti İmdadisi'nde çalıştı ve sonra yedek binbaşı olarak 4. Ordu Sağlık Başkanlığı yaptı. Dr. Neşet Ömer, Kudüs'te Hilâl-i Ahmer'de çalışırken yanında çalışanlardan birisi de talebesi Dr. Asım Arar'dı.[2604] Her ikisi de sonraki yıllarda Mustafa Kemal Paşa ve annesi Zübeyde Hanım'ın hastalıklarının tedavisiyle ilgilenmiştir.

Dr. Neşet Ömer, bu yöredeki tifüs ve tifo salgınlarını önlemek için uğraşırken sıcak memleket hastalıkları üzerinde arkadaşları bakteriyolog Arif Ata, Dr. Goldberg, Dr. Hasan Ferit (Cansever) ve Dr. Seyfullah Bey'le beraber araştırmalar yaptı ve bulgularını yayınladı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında fakülteye dönerek 1921 yılında iç hastalıkları muallimliğine atanmış, 1925 yılında profesör olmuş ve 1926'da Tıp Fakültesi Reisi (Dekanı); 1927 yılında da Darülfünun Emini (rektör) olmuştur.[2605] Atatürk, Dr. Neşet Ömer Bey'e Ankara Yenişehir semtinde eskiden su deposunun olduğu yerde bir ev sahibi olmasına yardım ettiğinden Ankara'ya geldiğinde burada kalırdı. Atatürk, Dr. Neşet Ömer Hoca'yı sever ve onun aleyhinde söz söylendiği zaman, *"Ne karışıyorsunuz? Adam hoşuma gidiyor!"* diyerek uyarırdı.[2606] Dr. Neşet Ömer Hoca 1933 üniversite reformunda tekrar rektör oldu ve Cerrahpaşa 1. İç Hastalıkları Kliniği Direktörlüğü görevine 1948 yılında aniden ölene kadar devam etti.

Dr. Neşet Ömer, Atatürk'ün vefatından sonra 1938 yılında Asım Us'a Atatürk'ün hastalığı hakkında şunları söyler:

"Atatürk'ün hastalığı sene başında deklare oldu. On bir ay sürdü. Bu hastalığın deklare olduktan sonra müddeti, bir, nihayet iki senedir. Atatürk'e rakıyı bırakması için çok defa söyledim. Ara sıra bıraktığı olurdu. Fakat sadece mühim iş zamanlarında bırakırdı. Mesela Halife'yi memleketten çıkaracağı zaman hiç içmedi. Büyük nutku yazdığı zaman altı ay rakıyı terk etmişti. Öyle zamanlarda kendi kendine rakıyı terk ederdi. O zaman bana "Sen rakı içme diyorsun. İşte içmiyorum," derdi. Bu sözü sadece beni memnun etmek için söylerdi.

Atatürk'ün hastalığı rakıdan mı idi? Bunu kati olarak kestirmek mümkün değildir. Vaktiyle sıtma da geçirmiş. Dalağı büyümüştü. Ölümünden sonra otopsi yapılmasını hükümetin isteyip istemediğini sorduk. Hükümet, istemez ise bizce de ihtiyaç yoktur, dedik. Hükümet de buna lüzum görmedi. Atatürk'ün şahsi kusurları olabilir. Fakat onun hakkında söylenecek hiçbir şey büyüklüğüne halel vermez. Benim kadar Atatürk'ü uzun zaman yakından observe eden yoktur. Notlarım var. Bunlardan bir gün hatıralarımı yazacağım. Atatürk'ü yirmi sene kadar, annesini de on sene tedavi altında bulundurdum." [2607]

Bu sözlerine rağmen Neşet Ömer Hoca, hatıralarını maalesef yayınlamadı.

Dr. Asım Arar'sa Zübeyde Hanım'la 1920'lerde tanışmış ve 1925'ten sonra Atatürk'le resmi ilişkileri olmuştur.[2608] Dr. Asım Arar Zübeyde Hanım'la ilk kez Prof. Neşet Ömer

2604 Ekrem Kadri Unat, Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1970, İstanbul, s. 109

2605 Osman Barlas, Ord. Prof. Dr. Ömer Neşet İrdelp, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 1, İstanbul, 1995, Lito Basımevi, s. 230-233

2606 Eren Akçiçek, Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü, İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir, s. 120

2607 Asım Us, 1930-1950 Hatıra Notları, Vakit Matbaası, 1966, İstanbul, s. 341,342

2608 Bedi Şehsuvaroğlu, a.g.e. s.7

Bey'in muayenehanesinde tanışıp onu muayene eder, o sırada Neşet Ömer bir seyahattedir. İç hastalıkları uzmanı olan Dr. Asım Arar, 1918'de Berlin'de iç hastalıkları ihtisasını bitirdikten sonra İstanbul'a dönmüş ve 1925'ten itibaren Ankara'da Umum Sıtma mücadele Reisliği ve Hıfzı Sıhha Umum müdürlüğü yapmaya başlamış ve 1937 yılında Sağlık Bakanlığı müsteşarı olmuştu. Zübeyde Hanım ağır hasta olduğu için İzmir'e gitmesini Dr. Asım Arar istemiyordu. Ancak Zübeyde Hanım'ın ısrarı üzerine hastalığının biraz düzeldiği bir sırada İzmir'e gitmeye karar verildi. İzmir'e giden trende Zübeyde Hanım'ın yanında Salih Bozok, Dr. Asım Arar ve Dr. Tevfik Rüştü Aras da vardı.[2609] Dr. Asım Arar, Zübeyde Hanım İzmir'de vefat edinceye kadar onun sağlığıyla ilgilenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanında hekim milletvekillerinin rolü ve eski Tıbbiyeli Tunalı Hilmi Bey

Cumhuriyet'in ilanı için önerge veren kişilerden birisi Dr. Mazhar Germen'di. Eski Tıbbiyeli Tunalı Hilmi ve Dr. Fikret Onuralp (Ertuğrul mebusu) de bu önergeyi desteklemişti.[2610] Cumhuriyet 29 Ekim 1923 günü akşam saat 8.30 civarında ilan edildikten sonra Cumhurbaşkanının hemen seçilmesi teklifini Mustafa Kemal'in arkadaşı Ertuğrul mebusu Dr. Fikret Bey yapmıştı.[2611]

Tunalı Hilmi Bey, 1871'de Bulgaristan'ın Eskicuma kasabasında doğdu. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sırasında ailesiyle İstanbul'a geldi. Tahsiline Askeri Tıbbiye'de devam etti ve bu sırada Abdülhamit istibdadına karşı "Genç Mektepliler" adında gizli bir cemiyet kurdu ve "Teşvik" isminde bir gazete çıkararak fikirlerini duyurmaya çalıştı. Tunalı Hilmi Bey, Jön Türklere para yardımı yaptığından hapse girdi ve aftan yararlanarak serbest kaldı. Tıbbiye son sınıfında olduğu halde tahsilini tamamlamadan Cenevre'ye kaçtı ve İttihat ve Terakki'nin Cenevre şubesinde çalıştı. Orada bu kez sosyoloji ve felsefe tahsili yaptı ve 1895'te Cenevre'de "Mahkeme-i Kubra" adında bir dergi yayınlamaya başladı. Kendi fikir ve düşüncelerini "Hutbe" adını verdiği kitapçıklarda topladı ve ayrıca "Avrupa'da Tahsil" isminde bir kitap yayınladı. 1908'de İstanbul'a geldi ve Bayburt'a Kaymakam tayin edildi. Mülkiye Müfettişliği ve Gemlik Kaymakamlığı yaptıktan sonra son Osmanlı Meclisi'nde Bolu mebusu olarak çalıştı. Bu Meclis'te "Misak-ı Milli"nin görüşülmesi ve kabulünde büyük hizmeti geçti. Daha sonra Bekirağa Bölüğü'ne hapsedildi. Buradan kaçmış ancak daha sonra yakalanarak idama mahkûm edilmişti ki yine kaçarak Ankara'ya ulaşmış, TBMM'nin ilk açılısında görev almış ve Bolu mebusu olmuştur. Öztürkçeyi savunan, kadın hakları konusunu ilk kez meclise getiren ve savunan Tunalı Hilmi'dir. Bu sırada; "Memiş Çavuş" adı altında dokuz kitap yayınladı. Milli Mücadele sırasında Havran Müdafa-i Hukuk Cemiyeti üyesi olarak çalıştı. İstiklâl Madalyası aldı. Daha sonra II. ve III. Dönem Zonguldak milletvekilliği yaptı ve 1928'de İstanbul'da vefat etti.[2612]

2609 İsmet Bozdağ, Latife ile Fikriye, İki Aşk Arasında Atatürk, Truva Yayınları, 2005 İstanbul s. 121

2610 E. Semih Yalçın, Cumhuriyetin İlanında Emeği geçenler, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi Cilt 15, Temmuz 1999, Sayı: 44, s.567

2611 E. Semih Yalçın,a.g.e. s.597

2612 E. Semih Yalçın,a.g.e. s.580

Atatürk'ün komşusu Dr. Binbaşı Sıtkı Bey

Dr. Binbaşı Sıtkı Bey, Selanik doğumludur ve Balkan Savaşı'nda Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde hanımla birlikte Selanik'ten İstanbul'a gelmiştir. Dr. Binbaşı Sıtkı Bey önce İzmit'e yerleşir ve daha sonra da Çankaya'da Atatürk'e komşu olur (Sayın Eriş S. Ülger'den alınan bilgi). Dr. Binbaşı Sıtkı Bey'in Çankaya'daki evi Salih Bozok'un evinin yanındaki bir bağ evidir. Atatürk bazı akşamlar Dr. Binbaşı Sıtkı Bey ve ailesini sofraya davet ederdi.[2613]

Atatürk'ün böbrek rahatsızlığı nedeniyle Dr. Behçet Sabit ile tanışması ve ona bir kitap tavsiyesi

Mustafa Kemal çocukluğunda sıtma hastalığı, daha sonra da 20'li yaşlardan itibaren tedaviye bir türlü cevap vermeyen böbrek iltihabı (pyelonefrit) geçirmişti. İstiklâl Savaşı'nın hemen sonrasında, 1923 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın böbrek ağrıları tekrar başlayınca İstanbul'da Ankara Hükümeti'nin temsilcisi olarak bulunan Dr. Adnan Adıvar'a haber verilmiş, o da Dr. Besim Ömer (Akalın) Paşa'yı arayarak müderris muavini (doçent) Dr. Behçet Sabit Erduran'ın (1886-1980) Ankara'ya gitmesini istemişti. Dr. Behçet (Erduran) İstanbul'dan gemiyle İnebolu'ya, oradan da dönemin başbakanı Rauf Bey'in gönderdiği bir otomobille Ankara'ya varmıştı. Dr. Behçet Sabit, Mustafa Kemal'in tedavisi için bir yıl süreyle Ankara'da kalmış ve bu sürede Ankara Numune Hastanesinde başhekimlik de yapmıştı.[2614] Dr. Behçet, Mustafa Kemal'le olan anısını şöyle anlatır:

"İstiklâl Savaşı'nın zaferi sonrası bir davet aldım. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın böbreklerinden rahatsızlığı nedeniyle Ankara'ya çağrıldım. İnebolu-Ilgaz yoluyla birkaç gün sonra Ankara'ya vardım. Gazi Mustafa Kemal, bir şezlonga uzanmış, ellerinde bir kitap derin bir müteala ya dalmıştı. O kadar ki odaya girişimizin farkına varmamışlardı. Büyük Ata okuduğu cildin sahifelerini çevirirken bizi gördüler ve çevik bir hareketle şezlongta doğruldular. Göz göze gelmiştik... Derhal ayağa kalktı ve hürmetle ellerini öptük.

Cevat Abbas Bey bendenizi takdim ederken Gazi Mustafa Kemal, "Benim için buralara kadar zahmet ettiniz, teşekkür ederim doktor," dedikten sonra ilave buyurdular.

Okuduğum Hint tarihidir, cidden alaka ile takip edilmesi icap eden bir eserdir, tavsiye ederim, mütalaa ediniz." [2615]

Dr. Behçet Sabit Erduran Tıp Fakültesi'nden 1914 yılında mezun olduktan sonra Balkan Savaşı'nda mükellef yüzbaşı olarak görev aldı. Tıp Fakültesi'nde İdrar Yolları Cerrahisi asistanlığına başladı. Ancak 1. Dünya Savaşı başlaması üzerine Çanakkale'de görev yaptı. 1917'de Sultan Reşat'ın özel izniyle Almanya'ya Prof. James Israel'in yanına Üroloji ihtisası yapmak üzere gönderildi. Dönüşünde üroloji kliniği başasistanı oldu. Üroloji eğitimi kendine verilmediğinden istifa ederek Gureba Hastanesi'ne atandı. 1923'te izinli sayılarak Ankara'da görev aldı. 1925'te Tıp Fakültesi Üroloji Kliniği muallimliğine atandı. Türk Üroloji Cemiyeti'ni kurdu. Dr. Behçet Sabit Türk Üroloji Dergisi'ni 1933'te ya-

2613 Salih Bozok, Cemil Bozok, Hep Atatürk'ün Yanında, Çağdaş Yayınları, 1985, İstanbul, s.97
2614 Bedi Şehsuvaroğlu, a.g.e. s 58
2615 Avni Altıntcr, Her Yönüyle Atatürk 2.Baskı, Bakış Yayını, 1981,İstanbul s.589

yımlamaya başladı. Derginin birinci cildinde, Atatürk'ün imzalayarak Behçet Sabit Bey'e verdiği mareşal üniformalı resmi tam sayfa (kuşe kâğıda basılı) olarak yayımlanmıştır. (Dr. Şeref Etker'in katkısıdır). 1980'de vefat etti.[2616]

Atatürk'ün Dr. Tevfik Rüştü'nün akrabası Latife Hanım'la evlenmesi

Dr. Tevfik Rüştü, Mustafa Kemal'in Uşakızadelerin kızı Latife Hanım'la evlenmesinde arabuluculuk yapmıştı. Dr. Tevfik Rüştü'nün damadı olduğu Evliyazade ailesiyle Uşakızadeler arasında akrabalıktan dolayı birbirlerini tanıyorlardı. Mustafa Kemal, annesi Zübeyde Hanım'ı Latife Hanım'ı görmesi için Ankara'dan İzmir'e gönderirken yanında Salih Bozok, emir çavuşu Ali, Dr. Yüzbaşı Asım Arar ve Dr. Tevfik Rüştü Bey vardı.[2617] Dr. Tevfik Rüştü, Latife Hanım'a *"Ne sen ona eş olursun ne de Mustafa Kemal sana koca olur,"* diyor ancak Latife Hanım'ın sert tepkisiyle karşılaşıyordu. Sonunda Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım 29 Ocak 1923'te sade bir törenle evlendi. Evlilik yürümeyince Atatürk bir gün Çankaya'ya Dr. Tevfik Rüştü'nün eşi Makbule Hanım'la Fethi Okyar'ın eşi Galibe Hanım'ı çağırarak Latife Hanım'dan boşanacağını bildirmişti.[2618]

Lozan Konferansı'na katılan iki hekim

Lozan Konferansı'na katılanlar arasında iki hekim de vardı. Bunlardan Dr. Rıza Nur, İsmet İnönü'den sonra ikinci delege olarak; Dr. Nihat Reşat Belger ise basın müşaviri olarak katılmıştı. Dr. Nihat Reşat Belger'in yabancı dili çok iyi olduğundan tercüme ve basınla olan işleri de yürütüyordu.

Lozan Konferansı sırasında Karantina Kapitülasyonu konuşulurken Türklerin doktorluk yapamayacağı ileri sürülmüştü. Bunun nedeni de Mütareke yıllarında işgal kuvvetlerinin ısrarıyla Tıbbiyeye hoca olarak alınan Fransız doktor Gabriel Delamare'nın Lozan Konferansı'na gönderdiği mektupta, "Türklerin hekimlik yapmayı beceremediklerini, Avrupalıların Türkiye'de istedikleri gibi hekimlik yapma hakkının sürmesi gerektiğini" belirtmesiydi. Lozan'daki Türk heyetinden Dr. Rıza Nur, Türk hekimlerinin başarılarını savunarak bu yüz kızartıcı koşulun anlaşmaya girmesini önledi.[2619]

Bu olayı duyan Tıbbiyeliler, Dr. Delamare'nin fakültede verdiği dersleri boykot etme kararı aldılar ve derse girseler de en arkadaki sıralara oturdular. Dr. Delamare Galata rıhtımındaki karantina binasını özel konutu yapmış, orada yatıyor ve binanın laboratuvarını da kullanıyordu. Lozan Konferansı'nın şubatta kesintiye uğramasından sonra İstanbul'a gelen Dr. Rıza Nur, öğrencilere olayla ilgili açıklamalarda bulunduktan sonra Delamare'a karşı boykot sürmüştür. Lozan anlaşmasında bazı koşullarda yabancıların hekimlik yapması kabul edildiğinden Tıbbiye'de hocalık yapan Dr. Delamare ve Dr. Aime Mouchet'in Türkiye'de hekimlik yapma hakları saklı tutulmuştu.[2620]

2616 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, 3. Cilt s. 362

2617 Soner Yalçın, Efendi, a.g.e. s. 304

2618 Soner Yalçın, a.g.e. s. 305

2619 Nadire Berker-Selim Yalçın Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyeli'nin öyküsü Osman Cevdet Çubukçu, Koç Vakfı Yayını, 2003, İstanbul, s.94

2620 Şeref Etker, Dr. Aime Mouchet ve Tıbbiye'de Fransız Kültürel Egemenliğinin Sonu, Osmanlı Bilimi Araştırmaları dergisi, 2005 Sayı.2 s. 44,45

Akhisar'da Dr. Şemsettin ve Bursa'da Dr. Nazifi Şerif ile karşılaşması

Atatürk 5 Şubat 1923 günü Akhisar'a gelmiş ve burada Akhisar Belediyesi tarafından Türk Ocağı salonunda yapılan çay partisine katılmıştır. Dr. Şemsettin 1924 yılında Türk Ocağı başkanı olmuştu.[2621] Bu toplantıda önce Akhisar Türk Ocağı Başkanı Dr. Şemsettin konuşma yapmış arkasından Atatürk konuşma yapmıştır. Atatürk buradaki konuşmasında:

"Muhterem Efendiler, beyefendinin memleket namına ve Türklük namına söylediği sözlerden fevkalade mütehassis oldum. Şahsıma ait olan teveccühkar kelimelere karşı suret-i mahsusada beyan-ı teşekkür ederim." diye başlayarak Lozan müzakereleri hakkında bilgi vermiştir.[2622]

Atatürk, 28 Eylül 1925 günü Bursa'da olduğu sırada kaldığı köşkün önünde Dr. Nazifi Şerif (Nabel) Türk Ocağı adına bir konuşma yapmıştır. Nazifi Şerif'in konuşmasından sonra Atatürk şapka devrimi konusunda bilgi vermiştir.[2623]

Edremit'te Opr. Dr. Cemalettin Aygen'in evinde misafir olması

9 Şubat 1923 Cuma günü saat 17.30'da Edremit'e gelen Atatürk, Soğuk Tulumba mevkiinde Edremitliler tarafından karşılandı. Kapalı bir otomobilden yanında Lâtife Hanım olduğu halde inen Atatürk, halkın *"Yaşa!... Hoş geldin!..."* sesleri ve kesilmeyen alkışları ile birlikte bütün şehrin fabrika düdükleri arasında ilerlemeye başladı. Bu sırada Edremitli "küçük bir kız talebe" (Lâmia Onat) kendisine bir demet çiçek sundu.

Mustafa Kemâl Paşa, daha sonra belediyeyi ziyaret etmiş ve akşam, askerî hastahane caddesinde bulunan Operatör Dr. Cemâlettin (Aygen) Bey'in evinde şerefine verilen akşam yemeğine katılmıştır.

Opr. Dr. Cemalettin Aygen'in eşi Mâhû Aygen Atatürk'ün ziyaretini şöyle anlatır:

"1923 yılının ilkbaharında, sanırım Şubat ayının dokuzuydu. O sıralarda bizler Edremit'te, Yunan işgalinden kurtulmanın sevincini yaşıyorduk. Eşim burada serbest doktor olarak çalışmaktaydı.

Bir akşam telefon çaldı. Kaymakam (İsmail) Hakkı Bey (o yılın sekizinci ayından sonra vali olarak Edremit'ten ayrılmış, yerine Muharrem Bey atanmıştır) ve Dördüncü Fırka Kumandanı Sabri Paşa, bize ziyarete geleceklerini bildirdiler. Vakit gece yarısını geçmişti. Önemli bir şey olacağını düşünerek, hemen "buyurunuz" dedik. O yıllarda evlerde telefon pek nadirdi. Eşimin doktor olması dolayısıyla bize verilmişti.

Kaymakam Bey ve Fırka Kumandanı zaman geçirmeden geldiler. Ertesi gün saat 17.00'de Gazi Paşa Hazretleri'nin Lâtife Hanım'la birlikte Edremit'i teşrif edeceklerinin haberini vererek, bizim onları misafir etmemiz ricasında bulundular. Siz merak etmeyin,

---

2621 Belkız Ayaz, Cumhuriyetin ilk yıllarında Akhisar. Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2006, s 177

2622 Nermin Kılıç, Atatürk'ün Türk Ocaklarındaki Konuşmaları, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2006, s. 69

2623 Nermin Kılıç, Atatürk'ün Türk Ocaklarındaki Konuşmaları, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2006, s. 121

biz kendilerini misafir ederiz, dedim. Biraz sonra Gazi Paşa'dan önce eşim geldi. Gazi ve diğer zevatı kapıda karşıladı. Atatürk, yemekten sonra "Sayenizde medenî bir gece geçirdik, çok teşekkür ederiz." dedi ve Lâtife Hanım'la birlikte bizden ayrıldılar. Sabahleyin, bizde kalan Ordu Kumandanı ve diğer paşalar kahvaltı ederlerken, yine Lâtife Hanım'la birlikte geldiler, sonra hep beraber, Ankara'ya müteveccihen hareket ettiler." Mustafa Kemal Paşa'nın evinde misafir olduğu Trabluslu Operatör Dr. Cemalettin Aygen, Edremit'e 1920 yılı başlarında gelmiş ve serbest hekimlik yanında bir de özel hastane kurmuştur. Bu aileye "Aygen" soyadını Atatürk vermiştir. Opr. Dr. Cemalettin Aygen (Sicil : 1329-60, 1912'de Taşkışla Askeri Hastanesi'nde çalışmıştı) Prof. Dr. Saim Ali Dilcmre'nin arkadaşıydı, oğlu Temuçin Aygen (1921-2003) Türkiye'dc birçok mağaranın bulunmasını sağlayan bir jeolog ve Türkiye Mağaraları Araştırma Derneği kurucusu ve başkanıydı.[2624]

Dr. Cemalettin Aygen öğrenci iken Balkan savaşı'na katıldı ve daha sonra Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. Cihan harbine yüzbaşı rütbesiyle 10. Kolordu Sivas Hastanesinde çalışmaya başlamış, Kafkas harbi başlayınca Erzurum, Hasankale hastanesine tayin olmuştu. Geri çekilme sırası Erzincan civarında 2. süvari fırkası sertabibipliği yaptı. Daha sonra Tirebolu mıntıka bakteriyogu olarak çalıştı. Harbin sonunda Edremit'te serbest tabip olarak çalıştı. İstiklâl Savaşı sonrası tekrar ordu hizmetine girmişse de sağlık nedeniyle istifa etti. Edremitt'te 20 yataklı özel bir hastane kurdu. Birkaç yıl çalıştıktan sonra Erzurum, Korkuteli hükümet tabipliği, İstanbul Eminönü Belediye tabipliği, Soma, balıkesir, Gönen belediye ve hükümet tabiplikleri yaptıktan sonra Eminönü Belediye başhekimliğinden emekli oldu. Rumca, Arapça, Fransızca ve Almanca biliyordu.[2625]

Atatürk'ten yurtdışına eğitime giden Tıbbiyeli Sadi Irmak'a anlamlı bir telgraf

Cumhuriyet kurulunca bilim adamı yetiştirmek amacıyla yurtdışına öğrenciler gönderilir. Bu öğrencilerden birisi de Tıp Fakültesi öğrencisi Sadi Mahmut Irmak'tır (1904-1990). Sadi Mahmut, 1904 yılında Seydişehir'de doğmuş ve 1923 yılında Konya Sultani'sini birincilikle bitirmiş, öğrenciyken Konya Müdafaa-i Hukuk Derneği'ne yazılmıştı. 1923 yılında orta öğretim muallimlik sınavını kazanarak biyoloji hocası oldu ve ayrıca İstanbul Hukuk Mektebi'ne kayıt oldu. 1924 yılında Maarif Vekâlet'inin (Bakanlığının) yurtdışına öğrenci göndermek için yaptığı sınavı kazandı. Mustafa Kemal Paşa, yurtdışına eğitime giden bu öğrencileri teşvik etmek için her birine telgraf gönderdi. Bu konudaki anıyı daha sonraları profesör olan Tıbbiyeli Sadi Irmak şöyle anlatır:

"1923'te benim İstanbul Üniversitesi'nde talebe bulunduğum sırada bir ilan görüyoruz: "Avrupa'ya talebe gönderilecektir" Allah Allah, daha Lozan yapılmış, ama tasdik olmamış... Tam bu sırada lüks gibi gelmesi düşünülen bir şey, Avrupa'ya talebe... Gidelim bari kendimizi deneyelim... İşte Necip Fazıl, Burhan Ümitlerle beraber o yüz elli kişi arasından on bir kişi seçilmişti. Nereye gideceğimizi bize sordukları zaman dediler ki: "Hükümet nereye isterse'. Benim naçizane adımın kenarına "Berlin Üniversitesi'ne gitsin" diye yazmış. Yola çıkacağım, o zaman uçak falan yok. Trene binmek üzere Sirkeci'ye gittim.

2624 Zekeriya Özdemir, Adramyttion'dan Efeler Toprağı Edremit'e, Edremit Belediyesi yay, 2000 Ankara, s. 311-325
2625 Türk Hekimleri Dostluk Derneği 50. yıl Jübilesi, 1964, s. 13

Bir müvezzi benim adımı "Mahmut Sadi" yi çağırıyor. Bir telgraf... Atatürk'ten bir telgraf "Sizi birer kıvılcım olarak gönderiyorum, alevler olarak geri dönmelisiniz!" Şimdi gel de haylazlık et bakalım..." [2626]

Dr. Sadi Irmak, 1930 yılında Berlin Üniversitesi'nde tıp ve biyoloji öğrenimini bitirerek ülkeye dönmüş ve Ankara'da hükümet tabipliğine başladıktan sonra 1932 yılında Darülfünun Tıp Fakültesi fizyoloji müderris muavinliğine atanmıştır. 1933 yılındaki üniversite reformunda doçent, 1940 yılında profesör olmuştur. Milletvekilliği, Çalışma Bakanlığı, kısa süre Başbakanlık ve Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü yapan Prof. Dr. Sadi Irmak 1990 yılında Atatürk'ün ölüm günü olan 10 Kasım'da vefat etti.[2627]

Dr. Nazım'ın ve Dr. Rüsuhi'nin ülkeye dönmesi ve yargılanmaları

Kurtuluş Savaşı sonrası Berlin'e giden Saffet Arıkan ve Nuri Conker orada Dr. Nazım'la görüşürler. Dr. Nazım bu sırada Ermenilerden tehditler almaktaydı. Dönüşte Nuri Conker ve Saffet Arıkan durumu Mustafa Kemal'e anlatır ve öldürülme tehlikesinden bahsederler. Bunun üzerine Dr. Nazım'ın ülkeye dönmesine izin verilir.[2628] Dr. Nazım ve Dr. Rüsuhi, 1922 yılında İzmir'in kurtuluşundan hemen sonra Almanya'nın Bavyera şehrinden ülkeye dönerler. Dr. Nazım İzmir'e, Dr. Rüsuhi İstanbul'a yerleşir. Dr. Nazım ve Dr. Rüsuhi Atatürk'e yapılan İzmir suikastıyla ilişkili bulunarak tutuklanarak Ankara'ya götürülürler. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanırlar. Dr. Nazım Bey Mahkemede yaptığı savunmasında Meşrutiyet ilan olduktan sonra mebus veya vali olabilecek iken olmadığını sadece Selanik Gureba Hastanesinin müdürlüğünü 3 yıl yaptığını, İttihat ve Terakki merkezi İstanbul'a taşınınca mecburen hastaneyi bıraktığını, Balkan Harbinde Selanik'te Hilâl-i Ahmer'de çalıştığını, Almanya'dan döndükten sonra Dr. Adnan Adıvar'dan, Hilâl-i Ahmer Reisi Ömer Besim Bey'den ve Dr. Tevfik Rüştü'den hekim olarak iş istediğini ancak uygun bulunmadığını, o nedenle bir amele gibi bir depo memurluğu yaptığını, Atatürk'e yapılmak istenen suikasttan haberi olmadığını belirtir. Ancak mahkeme idama mahkûm eder.[2629] 26 Ağustos 1926 tarihinde Hamamönü'nde Maliye Nazırı Cavit, Dr. Nazım, Yenibahçeli Nail ve Filibeli Hilmi yan yana asıldılar. Dr. Nazım'ın mezarının yeri bile belli değildir. Dr. Nazım'a ait doğru dürüst bir biyografi çalışması yoktur.

Eski İttihatçılardan Kazım Nami Duru hatıralarında 1925 yılında İzmir'de Dr. Nazım'a uğradığını onun Atatürk'ü sevmediğini ve aleyhinde konuştuğunu, Atatürk sayesinde yurtdışından geldiğini anlattığını ancak Dr. Nazım'ın bu konuşmaya canı sıkıldığını anlatır.[2630]

Abidin Nesimi "Yılların İçinden" isimli anılarında İzmir Suikastı öncesi iftar yemeklerinde yeni bir parti kurmak için eski Maliye Bakanı Cavit Bey ve eski ittihatçıların toplandıklarını, bu toplantılarda konuşulanları ziraat vekili Sabri Toprak'ın Çankaya'ya

2626 Sadi Irmak, Atatürk'ü Anarken, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Kasım 1984, Cilt 1, Sayı 1, s. 164-166
2627 Ekrem Kadri Unat, Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 1, İstanbul 1995, Lito Matbaası, s. 237-229
2628 Ahmet Eyicil, İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey, Gün Yayıncılık, 2004 Ankara, s. 204
2629 Selma Ilıkan, Faruk Ilıkan, Ankara İstiklala Mahkemesi Resmi Zabıtlar, Simurg Yayınlı, İstanbul 2005, s. 722
2630 Kazım Nami Duru, Cumhuriyet Devri Hatıralarım, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1958, s. 27

bildirdiğini yazmaktadır.[2631] Dr. Nazım'ın bacanağı olan Dr. Tevfik Rüştü Aras, 1972 yılında Dr. Feridun Frik'e bu konuda şunları anlatır:

"Dr Aras bir müzakere sonrası Atatürk'ü dinlenmekte olduğu Pera Palas'ta ziyarete gider. Odasında bulunan Dahiliye vekili Şükrü Kaya gittikten sonra Atatürk Dr. Nazım olayına değinir. "Yaptığım bütün tekliflere rağmen İttihatçılar idareyi ele geçirmek kararını uygulamak için beni ortadan kaldırmak istediler. Onlar gelirse yurda yararlı olmayacakları aşikârdı. Bu nedenle tasfiye edilmeleri gerekti" diye olayın analizini yapmıştı.[2632]

Dr. Nazım ile birlikte İttihatçı Dr. Rüsuhi Dikmen'de Ankara İstiklâl Mahkemesinde yargılanmıştı. Bu yargılanması sırasında verdiği ifadede İstanbul 1884 doğumlu olduğunu Paşabahçe'de 20 yıldır oturduğunu, İttihat ve Terakkiye Meşrutiyet sonrası 1908'de girdiğini, o tarihte Kaymakam rütbesinde (yarbay) askeri doktor olduğunu ve Beyoğlu Kışlasında 9. Topçu Numune Alayında görev yaptığını, İttihat ve Terakki Merkezi Heyetine 1326'da (1910) girdiğini ve aynı yıl emekli olduğunu o zamanlar Heyet-i Merkeziyede Kara Kemal, Dr. Baha Şakir ve Dr. Reşit (Şahingiray) ile beraber çalıştığını, Balkan Harbinde emekli olduğu halde askere alındığını ve Nablic fırkasında görev yaptığını, Balkan Savaşı sonrası ikamet ettiği yerdeki bir hastanede çalıştığını, Sıhhiye Reisi İsmail Besim Paşa'nın isteğiyle Beşiktaş Ortaköy arasındaki bir hastanede 5-6 ay kadar çalıştığını ve harp bitince bu hastanenin kapatıldığını, 1912 Kongresinde Merkezi Umumi azası olduğunu, Mütareke sonrası Berlin'e Talat Paşa ile gittiğini ve Talat Paşa ile Postdam karibinde (köy?) bir senatoryumda oturduğunu asıl isminin Rusuhi Tevfik olduğunu, Galip Kemali (Söylemezoğlu) nun akrabası olduğunu, Almanya'dan dönüşünde meslekten uzak kaldığı için doktorluk yapmadığını anlatmıştır. Dr. Rüsuhi bu mahkemede beraat etmiştir.[2633]

Ankara'da meclis binasında yapılan ilk Milli Tıp Kongresi

1 Eylül 1925 Salı günü Ankara'da Birinci Milli Türk Tıp Kongresi "Tıp Encümeni" denilen bir kuruluş tarafından TBMM binasında toplandı ve kongre 3 Eylül'e kadar devam etti. Gazi Mustafa Kemal bu kongrenin onursal başkanı olmuş, açılışı ve bazı toplantıları izlemeye geldiği gibi, sergiyi de gezmiştir. Osmanlı döneminden beri bir bilimsel toplantının ilk kez "Milli" adıyla toplanması açısından bu toplantının önemi büyük olmuştur. Kongrenin genel sekreterliğini Dr. Tevfik Sağlam yaparken idare heyetinde Dr. Süleyman Numan, Dr. Ziya Nuri, Dr. Niyazi İsmet Gözcü, Dr. Abdülkadir Lütfi Noyan görev almıştır. Kongreye öncülük eden ve çalışmaları başlatan Dr. Süleyman Numan Paşa ise (1868-1925) Kongre'den 2 ay önce vefat etmişti. Kongre ikinci başkanlığını KBB hocası Ziya Nuri Birgi (1872-1937) Paşa yapmıştır. Kongreye 300'den fazla kişi katılmış ve kongre nedeniyle Cumhuriyet Halk Fırkasının binasında tıbbi aletlerin tanıtıldığı bir sergi açılmıştır. Açılışta Başbakan İsmet Paşa ve Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam konuşma yapmıştır. Kongrenin ilk oturumunda Dr. Besim Ömer Akalın (1861-1940) ve Dr. Re-

2631 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, Nöbetçi Yayınevi, 2008 İstanbul 2. Baskı, s. 198

2632 Feridun Frik, Müterekere Yıllarında Tıbbiye, Dirim dergisi, 1980, sayı 7-8, s. 10

2633 Selma Ilıkan, Faruk Ilıkan, Ankara İstiklal Mahkemesi Resmi Zabıtlar, Simurg Yayınlı, İstanbul 2005, s. 175-207

fik Münir Keskingil (1881-1940) çocuk ölümleri konusunda konuşmalar yapmışlardı. Kongrenin ikinci gününde daha çok sıtma üzerinde durulmuş ve Dr. Tevfik Sağlam, Dr. Hüsamettin Şerif Kural ve Dr. Neşet Ömer İrdelp konuşmuştur. Neşet Ömer Hoca'nın konuşmasının bittiği sırada cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk Cumhurbaşkanlığı locasındaki yerine gelmiş ve kongre üyeleri tarafından ayakta alkışlanmıştır. Kongrenin 3. Günü cerrahi oturumu ve serbest bildiriler olmuş ve kapanmıştır. Kongrede daha çok nüfus politikası, çocuk ölümlerinin önlenmesi ve halk sağlığı üzerinde durulmuştur.[2634]

Atatürk'ün arkadaşı Dr. Rasim Ferit'in milletvekili olması

Mustafa Kemal'in çok yakın arkadaşı olan Dr. Rasim Ferit Talay, Mehmet Ferit Paşa'nın oğludur. 1888'de Trablusgarp'ta doğan Dr. Rasim Ferit, Atatürk tarafından 4. Dönem Bursa milletvekilliğine getirilmiş ve bu görevine 5., 6. ve 7. dönemlerde Niğde milletvekili olarak devam etmiştir.[2635]

Fahrettin Altay Paşa, Atatürk'ün daveti üzerine Çankaya köşkünde kaldığı süreçte tuttuğu günlükte Dr. Rasim Ferit'le ilgili olarak şunları yazar: *"27 Ekim 1925 Salı günü Köşk'e isminin Rasim Ferit olduğunu öğrendiğim şaşı gözlü bir doktor gelerek Atatürk'ün elini öptü. 1 Kasım 1925: Dr. Rasim Ferit davette yine var."* [2636]

Özel Şahingiray tarafından hazırlanan "Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938" isimli kitapta Dr. Rasim Ferit Talay'ın 5 Kasım 1931'den 19 Ekim 1937'ye kadar ayrı ayrı olarak 149 gün Atatürk'le birlikte olduğu ve Atatürk'ün Dr. Rasim Ferit Talay'ı İstanbul ve Ankara'da iki kez evinde ziyaret ettiği bilinmektedir.[2637, 2638] Rasim Ferid Talay 6.3.1965 tarihinde vefat etmiştir.[2639]

Rasim Ferit Talay, 1917 yılında İstanbul Sıhhiye Müdürü iken Tıp Fakültesine kız öğrenci alınmaması ve bu nedenle kızların Tıp okumak için yurtdışına gitmelerine üzülmüş ve durumu yazdığı bir yazıyla 20 Haziran 1917 tarihinde Sıhhiye Müdiriyet-i Umumisine göndermişti. Ancak Tıp Fakültesi hocalarından çok azı ve özellikle Fakülte Reisi Akil Muhtar Hoca karşı çıkıyordu. Bu itiraz 1922'ye kadar sürdü. 1922-1923 yılında 13 kız öğrenci okula başladı. Eylül 1920'de açılan Amerikan Kız Koleji Tıp Okulu'na ise 1921-1922 öğretim yılında 2 Türk kız öğrenci kaydoldu ve eğitime başlamıştı. Bu okul Tevhidi Tedrisat Kanunu nedeniyle kapatılınca buradaki kız öğrenciler Tıp Fakültesine nakledildi.[2640]

İstiklâl Savaşı gazilerinden Osman Nuri Koptagel Paşa'nın torunu psikiyatri uzmanı Prof. Dr. Günsel Koptagel-İlal hocamız Dr. Rasim Ferit Talay'la tanışmış ve onun kızı

2634 Zuhal Özaydın, Büyük Önder Atatürk'ün Himayelerinde Yapılan I. Milli Türk Tıp Kongresi, III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kitabı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, Ankara, s. 283-293

2635 Fethi Tevetoğlu, Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, 1988, Sayı 13, s 183

2636 Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş 1912-1922 ve sonrası, İnsel Yayınları, 1970, s. 408

2637 Fethi Tevetoğlu, Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi: Doktor Rasim Ferit Talay, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Temmuz 1991, Sayı 21, s 623-638

2638 Eren Akçiçek, a.g.e. s. 310

2639 Ali Birinci, Tarihin Gölgesinde, Değah Yayınları, 2001, s. 392

2640 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, 2010 s. 280

Feyha hanımdan müzik dersleri almıştır. Prof. Dr. Günsel Koptagel-İlal hocamız Dr. Rasim Rasim Talay ve ailesi hakkında şu değerli bilgileri vermiştir:

"Rasim Ferit Bey'in erkek kardeşi bir zamanların ünlü hukukçularından Sadettin Ferit Talay idi. Zamanının ünlü, güçlü ve varlıklı ailelerinin birinden gelmişlerdi. Büyükbabam General Osman Nuri Koptagel ordudan emekliliği yaklaştığı sıralarda Nişantaşı'ndan Osmanbey'e uzanan Şair Nigar sokakta 47 numaralı evi satın almış, orada oturmaya başlamış, emekli olduktan kısa süre sonra Atatürk'ün çağrısı ile 1935'de Milletvekili olarak Ankara'ya taşınınca o evi bize bırakmış, biz (annem, babam ablam ve ben) orada oturmaya başlamıştık. Şair Nigar Sokak o zamanlar belli ailelerin oturduğu bir mahaldi. Osmanlı'dan modern çağa geçiş mimarisindeki evler ve bir kaç da apartman bulunurdu. Şair Nigar sokağının Baytar Ahmet sokağı ile kesiştiği yerden sonra Osmanbey'e uzanan, yanında sol tarafta köşede Cemal Reşit Rey'lerin konağı (Cemal Reşit'in babası Ahmet Reşit Bey Osmanlı'nın son zamanlarının Dahiliye nazırlığı da yapmış, Edebiyatta da H. Nazım müstear adıyla bilinen bir kişi idi) vardı. Ondan sonra birbirinin eşi, önlerinde demir parmaklıklarla çevrili bir bölümden sonra evin kapısına varılan birbirine bitişik 5 ev bulunurdu (halen Londra'da bu evlerin benzeri vardır). Evler 5 katlı kargir binalardı. Ön yüzleri (kuzeye bakan yüzler) tahta kaplamalı idi. Bu 5 evden 39 no.da bir Ermeni aile, 41 No.da Sadettin Ferit Bey ve ailesi, 43 No.da Memduh Şevket Esendal ve ailesi, 45 No'da Avukat Hayri Bey, 47 No.da da Osman Paşa ailesi (yani biz) otururduk.

İşte Sadettin Ferit Bey ailesi ile hem büyükbabamın dostu olması, hem de bizim komşuluk ilişkilerimiz nedeniyle bir tanışıklık vardı. Bizim ailede de müzik ön planda bir konu olduğundan Rasim Ferit Bey'in müzisyen bir kızı olduğunu da hep duyardık. Bundan başka, Rasim Ferit Bey ve ailesi Yıldız'daki Şeyh Zafir ailesinin de yakını idi. Bir akrabalık ilişkileri ya da çok yakın bir dostlukları vardı. Şeyh Zafir ailesi ile bizim de (annemin jinekoloğu, bizi doğurtan hekim Dr. Bekir Zafir Bey dolayısıyla) oldukça yakın bir ilişkimiz vardı ve onlar da hep Feyha Talay'dan söz edip överlerdi.

Ben Mesut Cemil Bey'den viyolonsel dersi alırdım. Mesut Bey 1955'te Bağdat'a konservatuar kurmaya gittikten sonra Feyha hanımdan ders almaya başladım. Haftada bir gün ders için Dr. Rasim Ferit Talay'ın Yeniköy'deki evlerine giderdim (şimdi Tansu Çiller'in olan yalı).

Rasim Ferit Bey orta boylu, topluca, tıknaz, beyaz saçlı, bir gözünde biraz ptosis'i olan bir beydi. Oldukça mağrur, belki de sert mizaçlı bir beydi. Geniş bir kültürü ve bilgisi olduğundan hiç şüphem yok. Müzik (hem alaturka, hem alafranga), edebiyat (hem yerli, hem yabancı) ve politika konularında geniş bilgisi ve ilgisi vardı. Eskiden beri evlerinde tanınmış kişilerin katıldığı toplantılar olurmuş ve ben onlara (haftada bir Feyha'dan viyolonsel dersi için gittiğim günlerde ve onun dışında da babamla beni yemeğe veya toplantılara davet ettiklerinde) gittiğimde bu gibi kişilerle karşılaşmıştım. Örneğin, Feridun Fazıl Tülbentçi (tarihçi), İsmail Hakkı Tekçe Paşa, Abdühak Hamit'in eşi Lüsyen hanım gibi kişilerle orada tanıştım.

Rasim Ferit Bey'in tek çocuğu vardı, o da Feyha hanımdı. Feyha'yı iyi yetiştirmek için elinden geleni ardına koymamıştı. Onu biraz da erkek çocuk gibi yetiştirdiğini de düşünebiliriz. Feyha bana hiç bebekle oynamadığını, tersine oyuncak olarak tüfek ve

tabanca ile oynadığını söylemişti. Ben tanıdığımda Feyha'nın annesi ölmüştü. Baba kız bir kaç da hizmetkâr ile birlikte Yeniköy'deki yalılarında (şimdi Tansu Çiller'in olan yalı) yaşıyorlardı.

Feyha ilkin küçük yaşta kemençe çalarak müziğe başlamış, sonra viyolonsel ve batı müziğine yönelmiş. Feyha'yı iyi yetişmesi için babası İsviçre'ye Cenevre Konservatuarına göndermiş ve oradan mezun olduktan sonra da ünlü viyolonselcilerin (Gaspar Cassado v.d.) kurslarına devam etmiş. Türkiye'ye döndüğünde, o zamanlar Beşiktaş'ta bulunan İstanbul Belediyesi Konservatuarının Yatılı kısmına öğretim üyesi olarak atanmıştı. Orada Müzik Tarihi ve viyolonsel dersleri verirdi. (Yazdığı "Musiki Tarihi" adlı kitap galiba hâlâ Konservatuarlarda okutuluyor).

Ben tanıdığımda Rasim Ferit Bey aktif bir çalışma içinde değildi. Ancak zaman zaman (belki de haftada birkaç gün) şehre iner, dostlarıyla buluşur ve mutlaka Beyoğlu'ndaki Degustasyon Lokantasında yemek yerdi. Klasik bir İstanbul Beyefendisi olarak evin erzak, nadir yiyecekler gibi şeylerini de Balıkpazarındaki o dönemlerin ünlü Ermiş bakkaliyesine şahsen ısmarlar ve bu malzeme Ermis'in kamyonet gibi nakil aracıyla evlerine gönderilirdi.

Rasim Bey'in her akşam bir rakı sofrası düzeni vardı ve genellikle bazı dostları da konuk bulunur ve sofra sohbeti yapılırdı. Bu sofralara bazen babamla ben de davetli olurdum. Rasim Bey taramayı kendi elleriyle yapmaya meraklı idi. Mezeleri ve yemekleri de titizlikle seçilip hazırlanmış, klasik rakı sofrası düzeninde olurdu. Bazen yabancı konukların bulunduğu kalabalık davetler de yapılırdı. Feyha Hanım söroptimist olmuştu ve bir keresinde İstanbul'da yapılan bir söroptimist toplantısı vesilesiyle hemen her ülkeden gelen kalabalık bir söroptimist grubuna da yalıda bir davet yapılmış, bunda ben de bulunmuştum."

Dr. Adnan Adıvar ve Dr. Rıza Nur'un yurtdışına gitmeleri

Saltanatın kaldırılmasından itibaren Meclis içinde ve dışında meydana gelen gelişmeler nedeniyle Kurtuluş Savaşı'nın önderlerinden Kazım Karabekir Paşa, Kazım Orbay Paşa, Refet Bele Paşa ve Dr. Adnan Adıvar Atatürk ve İnönü'den kopmuş ve Halk Fırkası'ndan ayrılarak 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırka'sını kurmuşlardı. Parti başkanı Kazım Karabekir, ikinci başkanlar ise Rauf Orbay ve Dr. Adnan Adıvar'dı. Ali Fuat Cebesoy ise parti genel sekreteri olmuştu. Bu parti, Şeyh Sait Ayaklanması sonrası İstiklâl Mahkemesi kararıyla 3 Haziran 1925'te kapatıldı.[2641] Dr. Adnan Adıvar eşinin rahatsızlığı ve siyasette artan gerginlik nedeniyle 30 Ocak 1926 günü mebusluktan istifa edip Londra'ya gitti.[2642] Atatürk'e karşı planlanan İzmir suikastı nedeniyle Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce gıyabında yargılandı ve beraat etti.[2643]

Dr. Adıvar, yurtdışında bilimsel çalışmalar yaptı ve kitaplar yazdı. Paris'te bilim tarihiyle ilgilendi. 1933 tarihinde Paris'teki Isis dergisinde ilk bilim tarihi ma-

2641 Şerafettin Turan, Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e. s. 428-430

2642 Nuran Yıldırım, Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp tarihi ve Deontoloji Müderrisliği, Osmanlı Bilimi Araştırmaları VII/2 (2006), s. 5

2643 Şerafettin Turan, a.g.e. s. 442

kalesi çıktı. Amerika Birleşik Devletleri'ne de giden Dr. Adnan Adıvar, Princeton Üniversitesi'nden "Şeref Doktoru" diploması aldı. 1946 yılında ünlü bilim adamı Einstein'la görüştü. Matematikçi Kerim Erim'den sonra Einstein'la görüşen ikinci Türk bilim adamı oldu.[2644]

Dr. Adnan Adıvar Paris'teyken *"Osmanlı Türklerinde İlim"* kitabını Fransızca olarak yazmaktaydı. Bu kitap için ihtiyaç duyduğu belgeleri Dr. Süheyl Ünver İstanbul'daki kütüphanelerden temin edip gönderiyordu. Dr. Adnan Adıvar'sa Dr. Süheyl Ünver'e lazım olan belgeleri National Bibliotèque kütüphanesinden temin ediyordu. Dr. Adnan Adıvar, Dr. Süheyl Ünver'in *"Selçuklu Tababeti"* kitabını yayınlanmadan önce okumuş ve önerilerde bulunmuştu.[2645]

İlk Meclis'te yer alan ancak Atatürk'e muhalefet eden Dr. Rıza Nur da yurtdışına gitmiş ve daha sonra kendisini yücelten, ancak Atatürk'ü ve Türk Devrimi'nin kadrolarını küçümseyen ve aşağılayan anı kitapları yazmıştır.[2646, 2647]

Atatürk'ün arkadaşı Dr. Mustafa Şevket Bengisu ile Çankaya'da tekrar karşılaşması

Mustafa Kemal'in Şam, Bingazi ve TBMM'den arkadaşı olan Dr. Mustafa Şevket Ödemiş'te 6 Mart 1927 tarihinde CHP'den belediye başkanı olmuştu. Dr. Mustafa Şevket, Ödemiş'e hükümet binası, sebze hali ve park yapmak istiyordu, ancak para sıkıntısı vardı. Ödemiş'e demiryolu yapılırken İngiliz şirketinin halktan teminat olarak para topladığını; fakat bunu geri vermediğini öğrendi. Bu sorunu çözmek ve paraları geri almak amacıyla Ankara'ya gitti. Saraçoğlu Şükrü Bey ve İsmet Paşa'yla görüşerek bu sorunun en kısa zamanda çözümleneceğine dair söz aldı.

Ödemiş'e dönmeden önce hükümet binasının yapımı konusunda, bakan ve fırka yetkilisi Şükrü Kaya'ya uğradı. Şükrü Kaya, Dr. Mustafa Şevket Bengisu'nun Ödemiş'teki planlarını takdirle dinledikten sonra bu girişken fırka mutemedini, Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'yla tanıştırmayı düşündü ve Dr. Mustafa Şevket'e *"Sizi Reisicumhurumuz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne götüreceğim..."* dedi.

Doktor hiç renk vermeden kabul etti. Ankara'ya gelmişken eski silah ve düşünce arkadaşını ve liderini bir kere daha görmeyi elbette istiyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna girdiklerinde, Şükrü Kaya doktoru tanıttı. *"Ödemiş Fırka Mutemedimiz ve Ödemiş Belediye Reisi Doktor Mustafa Bey..."* Mustafa Kemal sevinçle gülerek *"Ne zamandan beri sizin mutemediniz? Benim Trablusgarp'tan beri mutemedimdir..."* dedi ve iki arkadaş, Şükrü Kaya'nın hayretle açılmış gözleri önünde kucaklaştı.[2648]

Ödemiş'te Belediye Başkanlığı yapan Dr. Mustafa Şevket, 1935'te İsmet İnönü'den bir telgraf alır. Telgrafta Mustafa Kemal'in Dr. Mustafa Şevket Bengisu'nun yapılacak se-

2644 Cumhuriyet gazetesi Bilim Teknik dergisi, 31 Aralık 2005, s 18
2645 Ahmed Güner Sayar, A. Süheyl Ünver, 2. Baskı, Ötüken Yayınevi, 2004, s 290, 291
2646 Şerafettin Turan, a.g.e. s. 442
2647 Turgut Özakman, Dr. Rıza Nur Dosyası, Bilgi Yayınevi, 1995, Ankara, s. 19
2648 Kaya Bengisu, Koca Doktor Mustafa Bengisu, BAB Yayınları, 1993, İzmir, s 75

çimlerde Çanakkale milletvekili olmasını istediği yazılıdır. Sonunda Dr. Mustafa Şevket Bengisu 5. Dönem Çanakkale milletvekili olur. Çanakkale Savaşı'nda iki defa ölümden kurtulan Dr. Mustafa Şevket Bengisu 1942 yılında Çanakkale'de vefat eder.[2649]

Atatürk'ün Prof. Dr. Şükrü Pelit ile Yalova Kaplıcaları için konuşması

Birinci Cihan Harbi ve İstiklâl Savaşı süresince Yalova kaplıcaları burayı işletenlerin kaçması sonucu bakımsız ve harap haldedir. Bu nedenle Yalovalılar kaplıcanın modern hale gelmesi ve sermaye bulunması için Prof. Dr. General Şükrü Pelit ile temasa geçerler.[2650] Dr. Şükrü Pelit'in asıl adı Ahmet Şükrü olup 1863 yılında doğmuştur. Askeri Tıbbiyeyi bitirince sınavı kazanarak gayri uzvi kimya muallim muavini olur. Ayrıca Rüsumat Heyet-i Sıhhiye azalığı da yapar. Baytar mektebinde bu görevini ayrıca yapar. Sonraki yıllarda profesör ve general olan Şükrü Pelit 1952 yılında vefat etmiştir.[2651, 2652]

Dr. Burhanettin Onat'ın Atatürk'ün isteğiyle Serbest Fırka'ya katılması

Operatör Burhanettin Onat, Dr. Reşit Galip'in Rodos'tan çocukluk arkadaşıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda ve İstiklâl Savaşı'nda görev almış, sonra da Antalya'ya yerleşmiştir. Atatürk'ün bir Antalya gezisinde Dr. Reşit Galip onu Gazi'yle tanıştırır. Dr. Burhanettin Onat Serbest Fırka'nın kurulacağı sıralarda İstanbul'a gelmiş ve arkadaşı Dr. Reşit Galip'in Yalova'da olduğunu öğrenince onu ziyaret etmek istemişti. Bu sırada Atatürk de Yalova'daki köşkte Serbest Fırka'nın kuruluş çalışmalarını yapmaktaydı. Dr. Burhanettin Onat, Reşit Galip'i Yalova'da bulur ve onunla sohbet eder. Dr. Burhanettin Onat'ın Yalova'ya geldiğini öğrenen Mustafa Kemal yaverini göndererek Dr. Burhanettin Onat'ı akşam yemeğine davet eder. Dr. Reşit Galip ve Dr. Burhanettin Onat birlikte Köşk'e gittiklerinde yemek odasında Gazi, Afet Hanım, İnönü, Ali Fethi Okyar ve 50-60 kişilik bir kalabalığın T şeklindeki masada oturmakta olduğunu görürler. Gazi, Dr. Burhanettin Onat'a "Hoş geldiniz," dedikten sonra elini sıkar ve "Siz Yalova'ya gelirsiniz de bizi görmeden gitmeye kalkarsınız, böyle şey olur mu?" diye iltifatta bulunduktan sonra sofradakilere onu takdim eder ve İstiklâl Harbi'ndeki hizmetlerinden bahseder. Daha sonra Burhanettin Onat için "Aynı zamanda cidalcidir de," dedikten sonra Fethi Okyar'a dönerek "Size iyi bir mesai arkadaşı olur," diye ilave eder. Fethi Okyar yerinden kalkarak Dr. Burhanettin Bey'in elini sıkar ve Gazi'ye teşekkür eder. Gazi, "Doktora yer gösterin" der ve Dr. Burhanettin Bey sofranın ortalarında bir yere oturur. Dr. Burhanettin Bey, bu ani teklife şaşırır, çünkü onun siyasete girmek gibi bir düşüncesi yoktur. Bu nedenle Gazi'ye "Efendim, müsaade buyurun da ben memleketime kendi mesleğim dâhilinde hizmet edeyim," der. Gazi, "Ne demek, memlekette o kadar münevver insan bolluğu mu var? Sen doktorsun, yalnız doktorluğunla uğraş; o bir hukukçudur, yalnız avukatlığıyla,

2649 Kaya Bengisu, a.g.e. s 154
2650 Kadircan Kaflı, Atatürk'ten Altın Yapraklar, Yeni Mecmua Neşriyatı, 1943, s. 66,67
2651 Rıza Tahsin, Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye, Tıp Fakültesi Tarihçesi, yayına hazırlayan Aykut Kazancıgil, Özel yayınlar, İstanbul, 1991, Cilt 2, s. 33
2652 Fethi Erden, 50 Yıllık Hekimler Jübilesi, 1939, s 23-25

hâkimliğiyle uğraşsın, böyle şey olur mu?" der. Dr. Burhanettin Onat, bunun üzerine mecburen "Baş üstüne efendim, emredersiniz," der ve böylece Serbest Fırka'ya girmek zorunda kalır.

Daha sonra Gazi, Dr. Burhanettin'e dönerek "İnkılâbımız yeni bir merhaleye ulaşıyor. Bu yolda yürürken senin gibi seciyesine, namusuna güvendiğimiz arkadaşlara ihtiyacımız var," der. Dr. Burhanettin tekrar teşekkür eder. Bundan sonra Gazi, kardeşine dönerek "Hemşire, siz yeni bir fırka kuruyormuşsunuz, sizi bu fırkayı kurmaya iten sebepler nelerdir?" diye sorar.

Makbule Hanım da önceden hazırladığı bir nutku okur. Bu nutukta hükümete karşı eleştiriler vardır. İsmet Paşa, başbakan olduğu için bu eleştirilere çok bozulur, ancak belli etmez. Sofra sabah saat dörde kadar devam eder. Dr. Burhanettin Onat böylece Serbest Fırka'ya girer, ancak bu parti kısa süre sonra kapanır.[2653]

Atatürk'ün Denizli Devlet Hastanesi'nde Opr. Dr. Hamdi Berkman ve Dr. Tevfik Berkman'la karşılaşması

Prof. Dr. Tevfik Berkman ülkemizde radyoterapinin kurucularından birisidir. Dr. Refik Saydam sayesinde yurtdışında ihtisas yapmış başarılı bir bilim adamımızdır. Dr. Tevfik Berkman 1930-1933 yılları arasında Denizli Devlet Hastanesi'nde (Memleket Hastanesi) mecburi hizmet yaparken Atatürk 4 Şubat 1931'de Denizli'ye gelir ve oradaki kuruluşları ziyaret eder. Bu ziyaret sırasında yanında Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr. Hüsamettin, Kaymakam (Yarbay) Dr. Fuat Kamil de vardı. Atatürk, Denizli Devlet Hastanesi'ne gelince Baştabip Operatör Dr. Hamdi Berkman tarafından karşılanır ve hastane koğuşlarını gezer ve Dr. Hamdi Berkman'dan hastanenin ihtiyaçları hakkında bilgi alır. Bu sırada Almanya'dan yeni gelmiş uzman olarak Dr. Ahmet Tevfik Berkman (İlerde İstanbul Üniversitesi Radyoterapi kürsüsü kurucusu, Prof. Dr. 1993'de vefat etmiştir) kendisine takdim edilir. Atatürk, hastaneyi bir süre gezdikten sonra, biraz da yorgunluğun etkisiyle, elektro ve ultraviyole odasına geldiğinde bir şezlonga uzanır. Çevreye göz gezdirdikten sonra ultraviyole cihazını göstererek bu cihazın ne olduğunu, nasıl kullanıldığını ve yararlarının ne olduğu konusunda Dr. Ahmet Tevfik Berkman'a (1900-1993) sorular sorar. Atatürk, kendisine Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'nın da böyle bir makine gönderdiğini söyler. Dr. Berkman, aletle ilgili bilgileri aktarırken orada bulunan bir yetkilinin "Bu ışıklar kaç mumluktur?" sorusuyla Dr. Berkman'ın sözünü kesmesi üzerine Mustafa Kemal "Durunuz, ihtisas konuşuyor!" diyerek Dr. Berkman'ın konuşmasının bitmesine imkân verir.[2654]

Opr. Dr. Hamdi Berkman Denizli Memleket Hastanesi'nde 1926-1935 yılları arasında baştabiplik yapmıştır. Dr. Mustafa Hamdi Berkman 1892 yılında Denizli'de doğmuştur. İstanbul Mülkiye Baytar Mektebi ve İstanbul Darülfünun Tıbbiye mezunudur. Balkan Savaşı'na ihtiyat baytar teğmeni olarak katılmıştır. İstanbul Çocuk Hastanesinde asistanlık yaptıktan sonra Denizli Memleket Hastanesi operatörlüğü ve Baştabipliği yapmıştır. 5. Dönem Denizli Milletvekili olarak çalışmıştır. 1958 yılında vefat etmiştir.

2653 Ahmet Şevket Elman,Dr. Reşit Galip, s. 301, 302

2654 Tevfik Berkman, Engelli- Engebeli Uzun Yıllar, Selar Ofset, İstanbul 1988, s 133

Atatürk'ün eski arkadaşı Dr. Hasan Ragıp Erensel

Çankaya Hususi Kalemi'nde 1933'ten itibaren çalışmaya başlayan Haldun Derin anılarında istasyondaki Direksiyon Binası'nda hizmet vermekte olan Çankaya Hususi Kalemi'ne Dr. Hasan Ragıp Erensel'in her ay Mustafa Kemal'in kendisine yaptığı ufak bir yardımı almak için geldiğini ve bu yardımın Çanakkale Savaşı'ndan beri yaptığı eski hizmetlerin anılması olarak verildiğini belirtmektedir. Dr. Ragıp'ın Hususi Kalem'de çalışanların sağlık sorunlarıyla ilgilendiğini belirten Haldun Derin, Dr. Hasan Ragıp Erensel'in Atatürk'ün eski arkadaşı ve doktoru olduğunu, çocukluk ve gençlik çağlarından ve Çanakkale Savaşı'ndan beri Atatürk'ün arkadaşı olduğunu belirtir.[2655]

Dr. Hasan Ragıp Erensel Selanik yakınlarındaki Nevrekop kasabasında 28.5.1881 yılında doğmuş ve 26.1. 1953 tarihinde vefat etmiştir. Ali Rıza oğlu Dr. Hasan Ragıp Erensel 22.8.1321 (1905) tarihinde Mekteb-i Tıbbiye'den yüzbaşı doktor olarak mezun olmuştur. Sicili (1321-30)'dur. Bir yıl Gülhane Hastanesi'nde staj yaptıktan sonra 1322 (1906)'de Manastır Merkez Hastanesine, 1323 (1907)'de Florina Aramsaz (Makedonya'da bir şehir) ve Malakas Redif Taburuna atanır. 15.3. 1328 (1912)'de Almanya'ya gider. Genel seferberlik ilanı üzerine 29 Mayıs 1329 (1913) ta İstanbul'a döner ve Taşkışla Hastanesi'nde göreve başlar. 6 Ocak 1329 (1913) tarihinde 1. Kolordu Derince Mevki Sıhhiye heyetine, 1 Mayıs 1330'da (1914) 1. Kolordu 1. Fırka Sertabip muavinliğine tayin olur. 6 Ocak 1331'de (1915) Çanakkale Grubu Sertabipliği muavinliğine, 3 Mayıs 1332 (1916) tarihinde 17. Kolordu Sertababetine atanmıştır. 1335'te (1919) Haydarpaşa Hastanesi'ne, 1336'da (1920) Haydarpaşa Hastanesi Dahiliye Hekimliğine atanır. 5.6. 1337'de (1921) Sıhhiye Dairesi 1. Şube muavinliğine, 29.3.1337'de (1921) Sıhhiye Reisi refekatine, 28.6. 1339'da (1921) Garp Cephesi emrine, 10 Mayıs 1339 (1923) da Balıkesir Hastanesi'ne atanır. 1341'de (1925) Milli Savunma Bakanlığı Muamelat-ı Zatiye dairesi sıhhiye şubesine atanır ve 30.6.1927 tarihinde yarbay iken askeriyeden emekli olur. Trablusgarp, Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve İstiklâl Harbi'ne katılmış olan Dr. Hasan Ragıp Erensel'in Harp Madalyası, 2. Rütbeden Alman Demir Salip Nişanı, Avusturya Fransuva Jozef nişanı vardır. 1925 Mayıs ayında Rize Mebusu Fuad Bey'in hastalığı süresince kendisine refakat etmiştir. 16.7.1927- 1.8.1937 yılları arasında Devlet Demiryolları umum Müdürlüğünde Sıhhiye Müfettişi olarak görev yapmıştır.

KBB uzmanı ve Bektaşi Dedebabası Doç. Dr. Bedri Noyan, Bektaşi olan Dr. Hasan Ragıp Erensel'in Atatürk'le Çanakkale Savaşı'ndan beri tanıştığını ve Atatürk'ün sağlığında Çankaya Köşkü başhekimliği hizmetinde bulunduğunu, Atatürk'ün kendisine derin bir güven duyduğunu belirtir. Bedri Noyan, kendisi KBB asistanı iken 1939-1943 yılları arasında Dr. Erensel'in Ankara Numune hastanesine gelip gittiğini, hasta ve yoksullara yardım ettiğini anlatır. Almanca ve Fransızca bilen Dr. Ragıp Erensel iyi ney üflermiş. Eski Ankara mebusu Naki Cevad Akkerman'ın 18 Temmuz 1961 tarihinde Doç. Dr. Bedri Noyan'a yazdığı mektupta ise Naki Akkerman'ın Çanakkale Savaşı'nda veteriner Teğmen olarak Akbaş'ta görev yaparken, Hasan Ragıp Erensel'in Kocaçimen Dağı eteklerinde Yalova Mevkii'nde seyyar sahra hastanesinde Alman olan ve gönüllü hemşire olarak

2655 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s 36, 37

çalışan eşiyle birlikte çalıştığını, bir bombanın patlaması neticesi eşinin vefat ettiğini anlatır. Dr. Erensel 26 Ocak 1953 günü ani bir kalp krizi sonucu Ankara'da vefat etmiştir. İki oğlu vardır.[2656]

Dr. Hasan Ragıp Erensel Çanakkale Savaşı sırasında 5. Ordu Sıhhiye reisi (Başhekimi) Dr. Yarbay Mustafa Talat Özkan'ın muavini olarak görev yapıyordu. Cephenin kuzeyindeki lojistik hizmetlerinin koordine edildiği ve hastanelerin faal olduğu Yalova Köyü'nde Kızılay Hastanesi'nde hemşire olarak görev yapan ve 5. Ordu Sıhhiye Reis Muavini Dr. Hasan Ragıp Erensel Bey'in eşi Alman Erika Hanımefendi görev başında iken 17 Aralık 1915 günü hastanenin düşman uçakları tarafından bombalanması sırasında hayatını kaybetmiştir. Üzerinde Osmanlıca kitabeli olan kabri Yalova Köyü Kabristanındadır.[2657]

Başbakanlık Devlet Arşivindeki belgede ise Ragıp Bey'in eşinin ismi geçmemekte, sadece refikası olarak verilmektedir. Bu belge aşağıda verilmiştir:

"Taht-ı Himaye-i Hazret-i Mülûkânede
Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumîsi *Aded: 3568/568*
Hariciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Devletli efendim hazretleri,

Sahrâ Sıhhiye Müfettis-i Umumîliği'nden telefonla vuku bulan istihbara nazaran Kont Hohberg'in taht-ı idaresinde bulunan Yalova Hastahânesi'ni dün öğleden sonra bir tayyâre delâletiyle düsman denizden top atesine almıştır. Bombardıman neticesinde hastahânece tahribâtdan gayrı Besinci Ordu Sıhhiye Reisi Muâvini Râgıb Bey'in hastabakıcılık vazifesini îfâ eden refîkası hanımla iki nefer maatteessüf sehid olmusdur. Hastahânenin Hilâl-i Ahmer sancağından mâ'adâ tayyâreler tarafından görülebilecek tarzda suret-i mahsusada mevzû' ufkî ve vâsi' Hilâl-i Ahmer isaretini de hâvi olduğu nazar-ı itibara alınacak olursa bu hâl-i müessifin tesadüfe hamli kâbil değildir. Amerika Sefâreti vâsıtasıyla İngiliz ve Fransız Hükûmetleri nezdinde kavâ'id-i beyne'l-milel ve en ibtidâî hissiyât-ı insaniyetkârâneye mugayir ve ara sıra tekerrür etmekde bulunan bu ahvâlin sediden protesto edilmesi hususunun lâzım gelenlere emir buyurulması bâbında emr u fermân hazret-i men lehü'lemrindir.

Fî 5 Kânûn-ı Evvel [1]331 / [18 Aralık 1915]
Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Reis-i Sânîsi

Doktor Besim Ömer"[2658]

Mustafa Kemal'in Köşk'te hususi doktorluğunu yapan Hasan Ragıp Erensel'in önerisi üzerine Bektaşi Babaları Galatasaray Sultanisi (Lisesi) mezunu Haydar Naki ve hoş sohbet olan Ali Nutki Baba'yı bir gün Köşk'e yemeğe davet ederler. Yemek öncesi Dr. Hasan Ragıp Erensel onlara frak giydirir ve silindir şapka bulur. Bu sırada orada neyzen Burhanettin Ökte de vardır. Mustafa Kemal, sofrada onlara Bektaşilik hakkında sorular sorar ve

2656 Doç. Dr. Bedri Noyan, Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Ardıç Yayınları, Cilt 6, 2003, Ankara s. 141-144
2657 Servet-i Fünun, s. 1280, 30 Aralık 1915'den aktaran Ahmet Esenkaya, Çanakkale Cephelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri, http://turkiyetipakademisi.org/default.asp?iD=8
2658 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, Ankara, 2005, s. 240, BOA, HR. MA, 1152/62

sonra musiki, şiir ve nükteden bahsediniz der. Bu emir üzerine babalar şu nefesi okurlar:

"Eşref oğlu al haberi bahçe biziz, gül bizdedir
Biz de Mevla'nın kuluyuz yetmiş iki dil bizdedir"

Daha sonra Mustafa Kemal, Ali Nutki Baba'ya: *"Nur Baba" kitabıyla bu şarkı sizin hususi hayatınızı tasvir için yazılmıştır, diyorlar, doğru mudur?"* der;

Ali Nutki Baba, *"Efendim, Yakup Kadri Bey'in bir şakası olacak. Fakirin hayatı dost ve evlatlar arasında pek sade geçerdi, hele dergâhlar kapandıktan sonra büsbütün sakin bir hayat geçiriyoruz"* der. Bunun üzerine Atatürk, Yakup Kadri'yi çağırınız der. Yakup Kadri sofraya geldiğinde Ali Nutki Baba'yı görünce şaşırır. Daha sonra Yakup Kadri'ye *"Nur Baba" isimli romanınız Ali Nutki Baba'yı müteessir etmiş zannederim. Fakat müteessir olmakta haksızdır. Sizin gibi büyük bir edibin yazacağı bir kitaba keşke benim hayatımı süje ittihaz etselerdi. Ben buna kızmazdım ama yine de kalk, öp babanın elini"* der. Ali Nutki Baba, Yakup Kadri'yi bu sıkıntılı durumdan kurtarmak için şöyle der:

"Muhterem Gazi hazretleri... Biz de usuldür, önce babalar evlatlarının alnından öperler. Lütfen müsaade buyurunuz da bendeniz, ondan önce çoktandır görmediğim ve şimdi sayenizde kendisine kavuştuğum bir evladımın alnından öpeyim der." ve böylece Yakup Kadri'yi sıkıntılı durumdan kurtarır.[2659]

İlginç bir kişilik: Diş Hekimi Sami Günzberg

Aslen Musevi olan Sami Günzberg, Mustafa Kemal'in ve dönemin önemli şahsiyetlerinin dişçiliğini yapıyordu.[2660] Atatürk, İstanbul'da olduğu zamanlar bazen diş hekimi Sami Günzberg'in Beyoğlu İstiklâl Caddesi'nde İsveç Konsolosluğu'nun karşısında bulunan sokaktaki muayenehanesine gidip dişlerini tedavi ettirir ve daha sonra öğle yemeğini de orada yerdi. Bazen de Sami Bey Dolmabahçe'ye gider Atatürk'ü orada muayene ederdi.[2661]

Diş Hekimi Sami Bey, bir gün Dolmabahçe'ye gittiğinde Mustafa Kemal ona mesleği dışındaki konularda sorular sordu ve cevap alamaması üzerine aydın bir kişi olmak için meslek dışı kitapları da okumak gerektiğini anlattı. Bu konuyu Prof. Dr. Afet İnan, şöyle anlatır:

"Bir gün dişlerini tedavi etmek için gelen hekime, o sırada benim elimde okuduğum sosyoloji kitabından sorular sormaya başladı. Tabii, buna derhal cevap verecek durumda olmayan diş hekimi, mahcup olmuştu. Ben buna müdahale ederek, hemen kitabı getirdim ve bunun pek yeni neşriyat olduğunu söyledim. Atatürk, bir taraftan işi şakaya getirerek, diş hekimine şöyle dedi: "Biliyorum siz kendi mesleğinizde en büyük başarıyı gösteriyorsunuz, fakat bunun yanı başında başka meselelerle de ilgilenerek okumanızı teşvik etmek istedim ve bu kadar aykırı bir konuyu bilhassa seçtim," dedi. Diş hekimi bir dahaki gelişinde bu konuya ait birçok kitap tedarik ederek okumuştu ve bu kez o, Atatürk'e bunlarla ilgili bazı sorular sormuştu. Buna benzer daha pek çok verilecek örnekler vardır." [2662]

2659 Niyazi Ahmet Banoğlu, Atatürk Siyasi ve Hususi hayatı, Pınar Yayınevi, 1963, s 181, 182
2660 Hüsrev Gerede'nin Anıları, Literatür Yayınları 2002, s. 271
2661 Eren Akçicek, Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü, İzmir Güven Kitabevi, 2005 İzmir, s. 124, 311
2662 Utkan Kocatürk, Prof. Dr. Afet İnan'la bir Konuşma, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Sayı: 3, 1985, s. 735

Dr. Sami Günzberg 7 Eylül 1935 tarihinde İstanbul Musevi Cemaati Hahambaşısı ve Musevi Lisesi Müdürü Dr. Davit Markus'u saat 22.00'de Atatürk'ün Florya'daki yazlık köşküne götürüp tanıtmış; Atatürk ve Dr. Markus beş saat felsefe ve filoloji konularında konuşmuşlardı.[2663]

Tarihe hanedanın ve Atatürk'ün dişçisi olarak geçen Sami Günzberg (1876-1966) Tarihçi Rıfat Bali'nin deyimiyle *"her devrin adamı"* olmayı becerebilen bir diş hekimidir. Hem Osmanlı hanedan mensuplarının hem de Cumhuriyet'in kurucu önderlerinin diş hekimi olmayı başarmıştır. Cumhuriyet kurulunca Abdülhamid'in yurtdışına çıkarılan şehzadelerin vekaletlerini alarak II. Abdülhamid'in mirasının varislerine iade edilmesi işleriyle de uğraşmıştır.[2664] Nerede doğduğu belirli değildir, ancak 1875 veya 1876 yılında doğmuş ve yine kesin bilinmemesine rağmen Paris Dişcilik okulundan mezun olduğu ileri sürülmektedir. 1897'den itibaren zabit olarak hem Bahriye Nezareti Merkez Hastanesi'nde hem de Saray'da dişçi olarak çalışmaktadır. Hangi tarihte emekli olduğu meçhuldür. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan ve Alman ordusu askerlerini tedavi etmiştir.[2665] Türk tabiyetine geçip geçmediğine dair bir belge bulunamamıştır. Polonya asıllı olduğu da iddia edilmektedir. Hangi Diş Hekimliği Fakültesi'nden mezun olduğu belli değildir. Diş hekimi olmadığı, çıraklıktan yetişme dişçi olduğuna dair iddialar da vardır.[2666] Abdülhamid'in mirasını takip ederken emlakları kız kardeşinin üzerine yaptığı iddiaları da vardır.[2667] Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Sami Günzberg'i bahriye'ye aldığı ve zabit yaptığı da söylenmektedir. Mütareke döneminde işgal kuvvetlerinin kumandanlarının dişçiliğini yapmıştır. 1925 yılında Bursa Askeri Heyet-i Mahsusa'sı tarafından mütareke zamanında İngiliz subaylarıyla temas, Padişah Vahdettin'in emellerine hizmet, İtalyanlara casusluk yapmak ve Siyonist cemiyeti lehine propaganda icra ettiği iddialarıyla Bahriye zabitliğinden çıkarıldı ve devlet hizmetinde istihdam edilmesi yasaklandı.[2668] Bunun üzerine Diş Hekimi Günzberg 1929 yılında dava açtı, kazandı ve 14 Nisan 1929'da itibarı iade edildi.[2669] Kendisine emekli maaşı iade edildi.[2670] Sami Günzberg 1933 Üniversite Reformu sırasında Nazi Almanyasından kaçan Yahudi bilim adamlarının İstanbul Üniversite'sine yerleştirilmesi için de aracılık yapmıştı.[2671] 1966 yılında vefat etmiştir. Biyografisi tam açıklığa kavuşmamış ilginç bir şahsiyettir.

Atatürk'ün ağrıyan bir dişi için 1935 yılı yaz aylarında Diş Hekimi Ziya Cemal Büyükaksoy (1896-1953) Dolmabahçe'ye çağrılmış ve diş çekimi yapılmıştır. Diş Hekimi Lemi Berger ve Prof. Dr. Alfred Kantrowicz de Atatürk'ün diş muayenesi Ankara'da yapmışlardır.[2672]

2663 Nesim Benbaneste, Atatürk Bir Dehanın Analizi, Sümbül Basımevi, 1982 İstanbul s.50
2664 Rıfat N. Bali, Sarayın ve Cumhuriyetin Dişcibaşısı Sami Güzberg, Kitabevi yayını, 2007, İstanbul, s. 1-2
2665 Rıfat N. Bali, a.g.e., s.7
2666 Rıfat N. Bali, a.g.e., s. 13
2667 Rıfat N. Bali, a.g.e., s. 17
2668 Rıfat N. Bali, a.g.e., s. 336
2669 Rıfat N. Bali, a.g.e., s. 426
2670 BDA, 14.4.1929, Sayı: 2918, Fon: 30.11.1.0, Yer: 47.11.9
2671 Cemil Koçak, Einstein'ın Mektubu, Star gazetesi, 17 Nisan 2011 Pazar, Makale
2672 Eren Akçiçek, Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü, Güven Kitabevi, İzmir, 2005, s. 123-125

Atatürk'ün isteğiyle Afganistan'a giden Prof. Dr. Rıfkı Kamil Urga ve diğer hekimler

Türkiye ve Afganistan arasındaki ilişkiler Kurtuluş Savaşı sırasında başlamış ve Cumhuriyet döneminde de devam etmişti. 1 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan anlaşmayla Anadolu hükümetini ilk tanıyan ve Ankara'ya diplomatik temsilci gönderen ilk ülke de Afganistan'dır.[2673] Afganistan'la olan ilişkilere büyük önem veren Atatürk, Afgan Kralı Amanullah Han'ı Türkiye'ye geldiğinde içten ve görkemli törenlerle karşılamıştı.[2674] Yapılan anlaşmalar gereği Afganistan'a subay, öğretmen, doktor ve öğretim üyeleri gönderilmişti.[2675]

Afgan Kralı Amanullah Han'ın talebi üzerine Afganistan'da sağlık alanında çalışmalar yapmak üzere Atatürk tarafından Dr. Rıfkı Kamil Urga başkanlığında üç hekim görevlendirildi. Dr. Urga, Atatürk'le Derne Cephesi'nde birlikte bulunmuştu ve zaman zaman onun sağlık sorunlarıyla ilgileniyordu. 1927 yılında Dr. Rıfkı Kamil Urga (hariciye uzmanı), Dr. Refii Barkın (dahiliye uzmanı) ve Dr. Fuat Tugar (göz hekimi) Kabil'e yerleştiler ve daha sonra kendilerine katılan başka hekimlerle birlikte yeni hastaneler ve laboratuvarlar açmaya başladılar. Kabil'in Ali Abad Mahallesi bu hekimlerin sayesinde bir tıp mahallesi haline gelmişti.[2676]

Bu ekip Kabil Tıp Fakültesi'ni kurdu ve ilk dekanı Prof. Dr. Rıfkı Kamil Urga oldu. Afgan kralı ve Afgan halkı Prof. Dr. Rıfkı Kamil Urga'yı öyle çok sevmişti ki Kabil'de Dr. Rıfkı adını verdikleri bir Sanatoryum yaptılar. 1931 yılında bir süre için Ankara'ya dönen Prof. Dr. Rıfkı Kamil Urga'ya Atatürk ve Sağlık Bakanı Dr. Hulusi Alataş tarafından çeşitli ödüller verildi.[2677] Zamanın Dışişleri Bakanı takdirnamelerinde "Afganistan'da vazifenizden fazlasını da yaparak yüzümüzü ağartmış ve iki memleket arasındaki dostluğu takviye için durmadan çalışmış olmanızdan dolayı tebrik ve teşekkürlerimi takdim etmekten bahtiyarlık duyuyorum," demiştir. Dr. Rıfkı Kamil Urga bir süre sonra Kabil'e tekrar çağrılmış ve oradaki çalışmalarına devam etmiştir. Kurduğu Tıp Fakültesi ile özel hastaneyi sürekli geliştiren Dr. Rıfkı Bey, Afganistan'da büyük şöhret yaptı.[2678]

Dr. Rıfkı Kamil Urga, 1880 yılında Çankırı'nın Çetince Mahallesi'nde (Bugünkü Yenimahalle) dünyaya geldi. 31 Temmuz 1906'da Askeri Tıbbiye'den birincilikle mezun oldu. 18 Haziran 1908'de operatör oldu. Bu sırada açılan imtihanı kazanarak ihtisasını geliştirmek üzere Paris'e gitti. Burada çalışmalarını bitirmek üzereyken çıkan Trablusgarp Harbi üzerine Kızılay tarafından Humus'a gönderilen heyette yer aldı. Sırasıyla Beyrut Merkez Hastanesi, Yassı Viran Hastanesi ve Edirne İkinci Menzil Hastanesi'ne tayin edildi. Daha sonra İzmir'de 4. Kolordu'da görev aldı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde ve Suriye Cephesi'nde görev yaptı. Savaş sonrasında İsviçre'ye giderek orada göğüs cerrahisi üzerine çalışan Dr. Rıfkı Bey röntgen

2673 Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri. Kaynak Yayınları, 2002, İstanbul, s.9

2674 Mehmet Saray, Afganistan ve Türkler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3416, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987, İstanbul, s. 118-122

2675 Zeki Sarıhan, a.g.e. s. 247

2676 Bilal Şimşir, Atatürk ve Afganistan, ASAM Yayınları, 2002, Ankara, s. 354-380

2677 Şahap Erkoç, Hüsrev Hatemi, Doktor Nevzat Eşref Bengin ve Afganistan'da Modern Psikiyatri Eğitiminin Başlangıcı, Tıp Tarihi Araştırmaları 10, Yüce Yayınları, 2001, İstanbul, s. 51-63

2678 GATA Tıp Tarihi Müzesi Prof. Dr. Rıfkı Kamil Urga Köşesi

ihtisasını da yapmıştır. O zamanlar İstanbul'da bulunan Gülhane Askeri Hastanesi'nde röntgen öğretmenliği yaparken Milli Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya giden Dr. Rıfkı Bey Sakarya Savaşı sırasında Ankara'da Cebeci Hastanesi başhekimliği yaptı. Aynı zamanda Atatürk'ün özel doktorluğunu da yapan Rıfkı Bey 1927 yılında Albay rütbesinde ve Askeri Şura Sağlık Dairesi Başkanı'yken Afganistan'da sağlık alanında hizmet yapmak üzere Atatürk tarafından görevlendirildi. 17 yıl bu ülkede çok başarılı çalışmalar yaptıktan sonra yaşlılığı nedeniyle 14 Aralık 1944'te Ankara'ya dönüş yapan Rıfkı Bey'e Afganistan'ın Sardar-ı Ali, Serdar-ı Ala ve maarif nişanları verildi. Dr. Urga, 11 Şubat 1966'da Çankaya'daki evinde, 86 yaşında hayatını kaybetti.[2679] Sakarya Savaşı sırasında İmalat-ı Harbiye'de (Silah fabrikası) fedakârlıkla çalışan topçu ustası Ali Tunalı Bey (1890-1973) hatıralarında, Sakarya Meydan Muharebelerinin en şiddetli yaşandığı günlerde yüzünde çıkan bir apsenin tedavisi için o sırada Cebeci Hastanesi Başhekimi olan cerrah Dr. Binbaşı Fikri Bey'e tedavi olduğunu ve bu doktorun daha sonraki yıllarda Afganistan'a giderek 15 yıl doktorluk yaptığını anlatmaktadır.[2680] Bu anılardaki Dr. Fikri Bey büyük olasılıkla Dr. Rıfkı Kamil Urga'dır.

1933 Üniversite Reformu'nda kadro dışı kalan bazı kişilerle birlikte Monositer Lösemi'yi bulan Prof. Dr. Hasan Reşat Sığındım (1884-1971) ve Kimya Profesörü Ömer Şevket Öncel de kadro dışı kaldı ve Kabil Tıp Fakültesi'nde çalışmaya başlamıştı. Dr. Refii Barkın'ın Prof. Dr. Mazhar Osman'a yazdığı bir mektup sonucu akıl hastalıkları uzmanı Dr. Nevzat Eşref Bengin de (1887-1948) 1934 sonlarında Afganistan'a giderek çalışmaya başladı. Dr. Nevzat Eşref Bengin, Kabil'de ilk akıl hastanesini açtı ve 1939'a kadar orada çalıştı. Dr. Nevzat Eşref, İzmir memleket hastanesi asabiye şefliği yaptığı dönemde ilk sayısı 1 Şubat 1920'de İzmir'de basılan İzmir Tıp Mecmuası'nın yazı işleri müdürlüğünü yapmıştı.[2681, 2682] Daha sonra Dr. Nevzat Eşref Bengin'in yerine Bakırköy Akıl Hastanesi'nden Dr. Cevat Zekai Bil Afganistan'a atandı. Kabil Tıp Fakültesi'nde anatomi hocası olarak Prof. Dr. Hamza Vahit Göğen de bir süre çalıştı.[2683] Dr. Münir İzzet de (1872-1935) uzun yıllar Afganistan'da cerrah olarak çalışmıştı.[2684] Samsun Adli Tabibi Dr. Şakir Tural'ın Afganistan'ın Kabil Tıp Fakültesi Tababeti Adliye ve Ruhiye Profesörü olarak çalışmasına izin verilmesiyle ilgili 1937 yılında yapılan yazışmalar ise Devlet Başbakanlık Arşivi'nde vardır.

Dr. Halil Tevfik Sonaç da 1935 yılında Kabil Tıp fakültesinde teşrihi marazi ve ensaç profesörlüğüne tayin oldu ve 8.5 sene orada çalıştı.[2685]

2679 Ethem Yenigürbüz, Türk-Afgan Dostluğunun Temelini Atan Çankırılı Prof. Dr. Rıfkı Kamil Urga, www.cankirininsesi.com/haberrifatuturga.htm

2680 Bülent Varlık, Ali Tunalı Vatana Hizmette 70 Yıl, Tarih Vakfı Yayınları, 2005, İstanbul, s. 120-122

2681 Şahap Erkoç, Hüsrev Hatemi, Doktor Nevzat Eşref Bengin ve Afganistan'da Modern Psikiyatri Eğitiminin Başlangıcı, Tıp Tarihi Araştırmaları 10, Yüce Yayınları, 2001, İstanbul, s. 51-63

2682 Gülten Dinç, Atatürk Döneminde İzmir'de Yayınlananan İki Tıp Dergisi: İzmir Tıp Mecmuası ve İzmir Kliniği, Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 2009, İzmir, s. 188,189

2683 Adnan Ataç, Nuran Özdemir, Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin İlk 100 Yılında Komutanlık Yapanlar, V. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Ankara, 1998, s. 444

2684 Rıza Tahsin, Mirat-ı Tıbbiye, hazırlayan: Aykut Kazancıgil, Dipnot 101 Cilt 2, Özel yayınlar, İstanbul 1991 s.62

2685 Türk Hekimleri Dostluk ve Dayanışma Derneği 50. Yıl Jübilesi 1964, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul, 1964, s. 59

Kabil Tıp Fakültesi'nde çalışan diğer Türk hocalar şunlardır: Bakteriyoloji profesörü Zühtü Berke, Operatör Nuri Mesen, biyokimya uzmanı Dr. Saip Ragıp Atademir ve cildiye uzmanı Dr. Uğur Derman.[2686]

Dr. Saip Ragıp Atademir (1903-1970) Giessen Justus Liebig Üniversitesi'nde tıp ve kimya eğitimleri gördü. 1929'da İstanbul'a döndü. Yenibahçe Bezmialem Gureba Hastanesi'nde iç hastalıkları uzmanı oldu. Dr. Saip Atademir, 1933'te Tıbbi Kimya (Biyokimya) Enstitüsü'ne Doçent olarak atandı. 1932'de Alman Farmakoloji Derneği'nin başkanlığına da seçildi. Dr. Saip Atademir, 1937'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ndeki görevinden ayrılarak Afganistan'a gitti. Kabil Tıp Fakültesi'nde kimya ve biyokimya derslerini verdi. Burada Profesör oldu ve Farça kimya kitapları hazırladı ve 1943'te döndü. Eczacılık ile ilgili yayınlar hazırladı. Eczacılık ile ilgili kitap yazmanın zorluklarını Dr. Saip Atademir şöyle anlatır:

"Bir kitap yazmak için, çok geniş bilgi, görgü ve tecrübe sahibi olmak, birkaç dil bilmek, bütün değilse bile ekser literature'ü elde etmek, usanmak bilmeden okuyup öğrenmek, aylarca, yıllarca masa başında oturup yazmak, bunları düzene sokmak, yazdırmak, bastırmak ve alıcı bulmak ve bütün bunların üstünde kitaba hususiyet verecek bir görüşle yaratıcı olmak lazımdır ki, bunların her birisi pek kolay birer iş olmasa gerektir...

Diğer taraftan, yurdumuzdaki bugünkü acıklı durum, iyi çalışmalara, yorulmalara lüzum görmeden, sırf şarlatanlık için, uydurma, yanlış, karışık yayınların alıp yürümesi, çalışmak istiyenlerin hevesini kırmakta, çalışkan nesillerin yetişmesine yardım etmekten ziyade engel olmaktadır. Bu yanlışları düzeltmek, uydurmaları göstermek, karışıklıkları aydıklamak çok zor bir safhaya girmiş, gelecek nesillerin birçok emeklerinin boş yere harcanmasına yol açmış bulunmaktadır. Herhalde bir ilmin bir kitaptan öğrenilmesi mümkün olmadığı, medeni dünyada bir başlangıç dersi dinlemiş bulunanların kulaklarında çınlamış olsa gerektir. Tek kitapla ilim olmadığı gibi, tek şahısla da ilim yapılamaz." (Dr. Şeref Etker'in Katkısı) [2687]

Cumhuriyet döneminden önce Afganistan'a ilk giden Türk doktor Dr. Münir İzzet Bey idi. Haydarpaşa Askeri Tıbbiyesinden 1895'te mezun oldu. Asıl adı Dr. Münir Fikri İzzet'tir (Sicil: 1311-28). Bir yıl Haydarpaşa Askeri hastanesinde staj yaptıktan sonra 1903-1904 yıllarında yüzbaşı rütbesinde iken Beyrut Askeri Hastanesi operatörlüğü yaptı. Burada iken Yemen'e tayin edilince Avrupa'ya firar etti. Paris'te eğitim gördü. Daha sonra Mısır'a geldi ve İskenderiye'de çalışmaya başladı.

Kahire'de firarda bulunan JönTürklerden Hüseyin Hüsnü Bey'in Afganistan'da bulunan Mahmud Tarzi'ye yazdığı 27 Ocak 1906 tarihli mektup sonrası orada bulunan Türklerin Afganistan'a gelmelerinin uygun olduğunu bildiren bir cevap alındı. . Bunun üzerine Mehmet Fazlı, Mühendis Rıza Bey, Ali Servet Bey, Eczacı Mehmet ve İsviçre'de bulunan Ali Fehmi Bey Afganistan'a dilekçe gönderdi.. Mahmut Tarzi'den gelen 10 Mart 1906 tarihli olumlu cevap üzerine yol hazırlığına başlandı. Bu kafileye bir doktor da almak istenildfi.. Bu amaçla Dr. Sadettin Vedat (Koçer) Bey'e başvuruldu ise de o mazere-

2686 Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, Cilt II, s. 298

2687 Dr. Şeref Etker, Tabip ve Kimyager Saip Ragıp Atademir'in Eczacılığı, X. Türk Eczacılık Tarihi Kongresi (6-8 Haziran 2012) Bildirisi

tinden dolayı gelmedi. Bunun üzerine o sırada İskenderiye'de çalışan operatör Dr. Münir İzzet'e başvurdular. Dr. Münir İzzet Afganistan'a gitmeyi kabul etti. Kafile 2 Ekim 1907 günü Kahire'den hareket etti ve bu kafileye Port Said'te Dr. Münir İzzet katıldı. 8 Ekim 1907 günü İskenderiye'den vapurla ayrılan kafile 15 Ekim 1907 günü Trieste'ye geldi.Buradan trenle önce Budapeşte'ye sonra 31 Ekim günü Odesa için trene binildi. Daha sonra Bakü, Aşkabat yoluyla 1907 sonlarında ya da 1908 başlarında Kabil'e gelindi. Burada Emir Şir Ali Han'ın bağında kalındı. Bu sırada Emir Habibullah Han Afganistan'ı idare etmekteydi. Kabil'e varışlarından bir ay sonra Emir'in Sarayına kabul edildiler. Kabulde Mahmut Tarzi Bey (1865-1933) kafilenin vekili Ali Fehmi'nin konuşmasını tercüme etti ve Han Dr. Münir İzzet ve Hüseyin Hüsnü Bey'e çok kıymetli iki köpek hediye etti. [2688]

Dr. Münir İzzet, Kabul Merkez Hastanesi baştabipliği yaptı ve orada yayınlanan "Sıracu'l Ahbar" gazetesinde makaleleri yayınlandı.[2689]

Dr. Münir İzzet Afganistan da saray mensubu Fatma Gülçemen ile evlendi. 1911 yılında Afife Buğra isimli kızı dünyaya geldi. Turkiye cumhuriyeti kurulunca ailesiyle Türkiye ye geldi. Alemdar Sıhhat Yurdu tabibi iken 1935 yılında vefat etti.[2690]

Dr. Abdullah Cevdet ile görüşmesi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olan Dr. Abdullah Cevdet (1869-1932) Atatürk'ün davetlisi olarak 17 Aralık 1924 tarihinde Ankara'ya gitmiş ve Çankaya Köşkü'nde 4 saat görüşmüştür. Bu görüşmeyi Dr. Abdullah Cevdet İçtihad dergisinde "Gazi'nin Köşkünde" başlığı ile yayınlamıştır.[2691] Dr. Abdullah Cevdet, Köşk'ün üçüncü katında Atatürk'ün bulunduğu salona alındığında burasının her tarafının özenle ciltlenmiş kitaplarla dolu olduğunu görmüş ve burada 4 saate yakın konuşmuşlardır. Konuşma sırasında hükümet merkezinin Ankara'ya taşınmasının uygun olup olmadığı söz konusu olunca, Gazi Paşa, doktorun bu konudaki görüşünü sorar. O da şu cevabı verir: *"Bundan on dört sene evvel üçüncü defa tab edilen "Felsefe Sanihaları" adlı küçük bir kitabımda aynen şu satırları yazmıştım: Türk'ün geri kalmasının sebebi üçtür: Birincisini Allah bilir, ikincisi İngiliz veya Alman lisanı ve harsı yerine Fransız lisanı ve harsını almamız, üçüncüsü de İstanbul'u merkez-i hükümet ittihaz etmiş olmamızdır."* Dr. Abdullah Cevdet, Atatürk'le yaptığı görüşmedeki izlenimini şöyle dile getiriyordu: *"Fakat anladığım şu oldu ki, Mustafa Kemal, başkalarının gözleriyle görmeyi, başkalarının kulaklarıyla işitmeyi kabul etmeyen bir şahsiyettir."*

Bu görüşmeden sonra Dr. Abdullah Cevdet eşi Fatma hanıma 19 Kasım 1924 tarihinde bir mektup yazmıştır. Bu mektubunda Gazi Paşa'nın Dr. Abdullah Cevdet'e Ankara'yı gezmesini önerdiğini, Keçiören'e gittiğini, orada milletvekili Ahmet Bey'in köşküne gittiğini, birisinden duyduğuna göre Sıhhiye Bakanlığı müsteşarlığı için adının geçtiğini belirttikten sonra Gazi Paşa ile dört saat görüştüğünü, ancak yanında başkaları

2688 Mehmet Fazlı, Afganistan'da Bir Jöntürk, Mısır Sürgününden Afganistan reformuna, İş Bankası Yayınları, 2007, s. 4-47

2689 Rabmanhoca İmamhocayev, Afganistan ve Türkiye, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü dergisi, Sayı: 17, 2001, s 265, 266

2690 İstanbul'dan Mektuplar, Mrs Max Müller, Seyahat Kitaplığı, Fatma Zehra Beyaz, İstanbul, 2000, s. 8

2691 Abdullah Cevdet, Gazinin Köşkünde, İçtihad, 194, (1925), 2813-3816

olduğu halde üç saat devamlı ona hitap ettiğini yazmıştır. 19 Kasım 1924 gününden itibaren Ankara Numune hastanesinde kendisine mükemmel bir oda tahsis edildiğini Ankara'da işleri bitinceye kadar orada kalacağını, o sıralarda Sağlık Bakanlığında çalışan Dr. Ali Süha Delilbaşı (1872-1960) ile görüştüğünü ve o sırada Numune Hastanesi Baştabibinin Dr. Vasfi (Aybar) Bey olduğunu yazar. Ayrıca eşine tercüme ettiği Gustave Le Bon'un "Dün ve Yarın" eserinden birisinin Paris'teki Le Bon'un adresine göndermesini ister. Bu mektuptan anlaşıldığı kadarıyla bazı yazarların ifade ettiği gibi Dr. Abdullah Cevdet'in Gazi ile konuşmasında Elazığ milletvekili olması konusu görüşülmemişti. Dr. Abdullah Cevdet Ankara'daki bazı kişilerden Sağlık Bakanlığı müsteşarı olması konusunda duyumlar almış, ancak o da gerçekleşmemiştir.[2692, 2693]

Dr. Abdullah Cevdet anlaşılması güç fikir adamlarından birisidir. Ünlü düşünür Cemil Meriç onun için söylenen "biyolojik materyalist" olduğu ve "İslamiyet'i araç olarak kullanmak düşüncesindeydi" iddialarına karşı çıkar ve şöyle der: "Abdullah Cevdet tek başına bir edebiyat fakültesi. Fransızcayı Nesteren'den iyi yazar, Farsca'yı Ali Tarlan'dan iyi çevirir. Abdullah Cevdet Müslüman değildi belki. Fakat kendisine çatanlardan çok daha mümindi. Bize göre dava şu: bir yanda kafası işleyen, kâinatın muammalarını anlamak için hem dinlerin hem felsefelerin ışığından faydalanmak isteyen, bütün bilgilere, bütün düşüncelere açık birkaç kişi. Ötede mutlak hakikati belli sloganlarla icra ederek Müslümanlığı fitri bir imtiyaz olarak kendilerine mal eden bir iki oportünist. Ve ikincilerin etrafında kümelenen adsız ve şuursuz yığın. Yazar yasak bölge tanımıyordu, kelimenin en iyi manasıyla hümanistti. Abdullah Cevdet'i tekfir edenlerin elinde başlıca delil Dozy'nin "Tarih-islamiyet" tercümesi ile Bahailik risalesi. Bu deliller zamanımızda inandırıcı olabilir mi?[2694] Abdullah Cevdet din ve dindar için şunu söylemiştir: "Bizim için dindar, yalnız o adamdır ki, hakikatı arar, hakikatı düşünür, hakikatı sever. Dindarlığın bu manasıyla herkesin dindar olduğu gün, din hem lahuti, hem nasuti müesseselerin en yükseği en derini ve en güzeli olur.[2695]

İttihat ve Terakki'nin kurucusu olmasına rağmen onlarla yolunu 1904 yılında ayırmış ve İçtihad Mecmuasını kurmuştur. Ateist olduğu iddia edilen Abdullah Cevdet Tıbbiye öğrenciliği yıllarında Hazreti Peygambere Nat-ı Şerif yazmıştır. O'nun kuru bilimcilikten (scientism) çok gönül âlemini yoklamaya çalışan yönü de vardır.[2696] Cemil Meriç, Dr. Adbullah Cevdet'in çıkardığı İçtihad dergisi koleksiyonunun 1938'den bu yana yayınlanan dergilerin hepsinden daha değerli olduğunu ifade eder.[2697] Dr. Abdullah Cevdet'in yazdığı metinler Osmanlı toplumunda tepkiyle karşılanmış ve İçtihad dergisi yayınlandığı süre içinde yedi yıl kapalı kalmıştır. Kılıçzade Hakkı'nın yazdığı "Pek uyanık bir uyku" isimli yazısından sonra Şeyhülislamlık tarafından dini hisleri rencide ettiği gerekçesiyle

2692 Zeki Arıkan, Doktor Abdullah Cevdet'in Bir Mektubu Gazi Paşa ile Dört Saat Görüştük", Toplumsal Tarih dergisi, Sayı: 136, Nisan 2005, s. 98-103
2693 Zeki Arıkan, Dr Abdullah Cevdet ve Dönemi, Tarih İncelemeleri dergisi, 1983, s 219-226
2694 Cemil Meriç, Jurnal 2, İstanbul 2002 9. Baskı, s 318-319
2695 Abdullah Cevdet, Din Dua ve Halk, İçtihad, 1 Şubat 1932 No 338 s 5652'den aktaran Mustafa Gündüz, İçtihad'ın İçtihadı.Lotus Yayıncılık, 2008, s. 33
2696 Mustafa Gündüz, İçtihad'ın İçtihadı.Lotus Yayıncılık, 2008, s. 35, 37
2697 Cemil Meriç, Jurnal 1, İstanbul, 1998 8. Baskı, s. 383

kapatılmıştır. Anadolu'ya Avrupa'dan tarımla uğraşan göçmen çiftçi insanların getirilmesini isteyen Abdullah Cevdet'in bu görüşü çarpıtılarak "Avrupa'dan damızlık adam getirtmek isteyen adam" şeklinde lanse edilmiştir. Dr. Abdullah Cevdet'in sert, keskin ve aykırı görüşler taşıyan görüşleri daima tepki almıştır.[2698] Tarihçi Şükrü Hanioğlu ise 2005 yılında yazdığı bir makalede Dr. Abdullah Cevdet'in din ile materyalizmi bir araya getirme çabasında olduğunu ve bu gerçekten anlaşılması güç insan için belki de en iyi değerlendirmeyi vefatını müteakip Mekteb-i Tıbbiyeden arkadaşı Hüseyinzade Ali (Turan) Bey *"dindar bir dinsiz ya da dinsiz bir dindar"* tavsifiyle yapmıştı demektedir.[2699]

İlk kadın hekim milletvekilimiz Dr. Fatma Şakir Memik

1903'te Safranbolu'nun Akviran köyünde doğan Fatma Şakir Memik, İlköğrenimine Safranbolu'da başlamış, 8 yaşında babasıyla birlikte İstanbul'a yerleşmiştir. Burada Bayezid'deki İnâs Numune Mektebi'nde ve Bezmiâlem Valide Sultan Mektebi'nde eğitim görmüştür. 1923 yılında liseyi bitirerek İstanbul Dârülfünu'na girmiş ve 1929'da Tıp Fakültesi'nden birincilikle mezun olmuştur. 1929-1931 yılları arasında Vakıf Gureba Hastanesi'nde dahiliye ihtisası yapmıştır. 31 Ocak 1932-6 Ekim 1932 tarihleri arasında Heybeliada Sanatoryumu'nda da asistanlık yapmıştır. 1934 yılında Gureba Hastanesi'ndeki imtihanı geçerek dahiliye uzmanı olduktan sonra 1935'te Gureba Hastanesi poliklinik şefi olmuştur.

Aynı zamanda Cumhuriyet Halk Fırkası Eminönü Kaza Merkezi Heyeti idare asil üyesi ve vilayet merkezi yedek üyeliğinde de bulunmuştur. 1931 yılından itibaren Topkapı Fukaraperver Heyeti idari üyesi ve bu kuruluşun fahrî doktorluğu görevini de işinden arta kalan zamanlarda yapmıştır.

8 Şubat 1935 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nden Edirne milletvekili adayı olarak gösterilmiştir. Atatürk, Fatma Memik'in özellikle doktor olmasından dolayı milletvekili olmasını istemiştir. Memik, milletvekilliğine aday gösterilmesini öğrendiği zamanı şöyle anlatmaktadır:

"Gazetelerde listeler çıkmış... Ben de Gureba'dan çıktım. Şehremini'de tramvay bekliyordum. Bir doktor geldi: "Tebrik ederim" dedi. Şaşırdım. "Saylav namzedi gösterilmişsiniz..." dedi. Büsbütün hayret ettim. Sonra ikinci bir doktora rast geldim. Yine bir tebrik... Şaka ediyorlar sanıyor, bir türlü inanamıyordum..." Seçim dolayısıyla Cumhuriyet gazetesi muhabiriyle yaptığı bir söyleşide ise şunları söylemiştir: "Cumhuriyetin verimli kaynağının nurlu ışığını saçan Atatürk'ün Türk kadınlığı arasından beni seçip ulusal bir vazifeye davet edeceğini mesleki didişmelerim arasında aklıma getiremezdim. Yurdun her mesleki branşında yüz ağartarak çalışan kadınlık camiasının bu uğurda da yapabileceği birçok işleri olduğunu Ulu Önder, uzağı gören kıymetli bakışlarıyla dünyaya tanıttı..."

Fatma Memik, 8 Şubat 1935 seçimlerinde V. dönem Edirne milletvekili olarak TBMM'ye girdikten sonra Ycdigün muhabiriyle yaptığı bir söyleşide milletvekili seçilmesinden dolayı şunları söylemiştir: *"Bu öyle büyük bir inkılâp ki rüyamda görseydim*

2698 Mustafa Gündüz, İçtihad'ın İçtihadı.Lotus Yayıncılık, 2008, s. 51

2699 M. Şükrü Hanioğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih, Bağlam Yayınları, 2006, s57-63

inanamazdım. Onun içindir ki kaç gündür derin bir heyecan içindeyim... Benim için ne büyük bir şeref... Ne büyük bir iltifat... İçim şükranla dolu..."

1 Mart 1935 tarihinde ilk toplantısını yapan V. dönem'de Memik, meclis-te geçici kâtiplik görevini üstlenmiştir. Dönem boyunca Sıhhat ve İçtimaî Muavenat Encümeni'nde katiplik görevi yapmıştır. Bunun yanında İş Kanunu'na ek kanun lâyihası ve Spor Teşkilâtı Kanun Lâyihası'nı görüşmek üzere kurulan geçici encümenlerde de görev almıştır. Seçim bölgesinin sorunlarıyla ilgilenen Fatma Memik, Edirne milletvekilleri ile 1935 yılında hazırladıkları raporda göçmenlerin boş arazilere yerleştirilerek buraların üretime açılabileceğinden, Şark Demiryolu'nun devlet demiryolları içine alınmasının lazım geldiğinden, Meriç nehrinin taşması sorununun önüne geçilmesi gerektiğinden ve bölgede sıtma hastalığına neden olan bataklıkların kurutulması işinin aciliyet arz ettiğinden bahsetmişlerdir.

VI. ve VII. dönemlerde de Edirne'den milletvekilliğine seçilen Memik, milletvekilliğinin yanı sıra hayır işlerinde ve kültürel faaliyetlerde de yer almıştır. 24 Mart 1935 tarihinde Kadın Esirgeme Kurumu (Himayei Etfal Kadın Yardım Cemiyeti) dördüncü toplantısında katiplik görevi yapmıştır. 26 Nisan 1936 tarihinde toplanan Kızılay Umumi Heyeti'nin katipliği görevine seçilmiştir. 13 Haziran 1936 tarihinde düzenlenen Çocuk Esirgeme Kurumu Umumi Kongresi'nde kâtiplik görevini yerine getirmiştir. Yine bu kongrede Çocuk Esirgeme Kurumu Umumi Merkez Heyeti azalığına seçilmiştir. 24-31 Ağustos 1936 tarihleri arasında düzenlenen Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda Terim Komisyonu'nda kâtiplik görevinde bulunmuştur. 1 Ekim 1938 tarihinde Belgrad'da toplanan Beynelmilel Çocuk Esirgeme Kongresi'ne de katılmıştır.

İstanbul'da ismi *"para almayan doktor, fakirlerin anası doktor"* diye çıkmış olan Fatma Memik hakkında onu yakından tanıyan Zehra Celâsin şunları söylemektedir:

"Onun hayatını bir hafta içinde sıralarsak bir kadının, bir doktorun ve bir mebusun istediği zaman bu memlekete neler bağışlayabileceğini ve ne kadar faydalı olabileceğini görürüz. Hafta sonu Cuma günü akşam treniyle İstanbul'a gelen Dr. Fatma Cumartesi sabahları Çarşıkapı'da Dr. İhsan Sami (Garan) Bey'in kurduğu poliklinikte parasız hastalar kabul eder, akşam ve ertesi günü mahallesindeki halkı müşfik bir sevgi içerisinde tedavi eder ve aydınlatır. Lüzum olursa ilaç ve masraf da yapar. Pazartesi vazifede bulunmak üzere Ankara'ya döner. Meclisle beraber mesleki hayırlarını Çocuk Esirgeme Kurumu İdare Heyeti, Halkevi sosyal kolunda haftada bir poliklinik, Kızılay Genel Merkez üyeliği üzerinde ve bütün çalışmaları parasızdır..."

1947-1949 yılları arasında Ankara Numune Hastanesi dahiliye uzmanlığı, 1950-51 yıllarında İstanbul İşçi Sigortaları Beşiktaş Dispanseri dahiliye uzmanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1951'den 1968'e kadar Şişli Çocuk Hastanesi dahiliye poliklinik şefliği görevini yürütmüş ve 1968'de emekliye ayrılmıştır. Fransızca bilen Memik 9 Şubat 1991'de vefat etmiştir. Hiç evlenmemiştir.[2700]

Yoksul Kadınları Koruma Derneği yönetim kurulu Ankara Orduevi'nde Analar Sof-

2700 Sibel Duroğlu, Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2007, Ankara, s. 83-87

rası adıyla bir gece tertiplediğinde Atatürk de bu geceye katılmıştı. Atatürk, ilk bayan milletvekilleri olan Nakiye Elgün, Dr. Fatma Memik ve Esma Nayman'dan dernek üzerine bilgi aldıktan sonra:

"Geliniz isterseniz bu Yoksul Kadınları Koruma Derneği yerine "Kadınları Esirgeme Kurumu" diyelim. Yoksulluk bir çaresizlik ifadesidir. Ben bizim çaresiz olduğumuz inancında değilim." der. Dr. Fatma Memik, Atatürk'ten derneğin isminin bu şekil ve gerekçe ile genel kurula götürülmesi için müsaade istedi ve aldı.[2701]

Dr. Hulusi Behçet'in soyadı meselesi

Hulusi Behçet (1889-1948) 1934'de soyadı kanunu çıktığında yeni bir soyadı almamış; kendisinin ve babasının ikinci ismi olan parlak ve zeki anlamındaki Behçet'i soyadı olarak kaydettirmiştir. İlk adları soyadı edindirmeme yolundaki genel uygulamanın istisnası olan bu durum, dış neşriyatta imza karışıklığı ortaya çıkmaması için ona Atatürk tarafından tanınmış bir imtiyazdı. Atatürk'ün el yazısı ile bununla ilgili bir izin belgesi vardı. Konuyla ilgili bir kaynak da ölüm sürecinde Hulusi Behçet'i takip etmiş olan dahiliye profesörü Arif İsmet Çetingil'in bir mülakatta kullandığı *"...Soyadı Kanunu çıkınca, Hulusi Behçet, Behçet adı ile kalmak ve bu neşriyatında alışıldığı gibi tanınmak istedi. Bu durum Atatürk'ün yaverlerinden Cevdet Abbas tarafından Atatürk'e intikal ettirildi. Ve Atatürk, Güneş Dil Teorisi'ne istinat ederek, Behçet kelimesinin Türkçe menşeli olduğunu kendi el yazısı ile belirterek, bu belgeyi Hulusi Bey'e verdi. Yazıyı ben çerçevelenmiş haliyle gördüm. Böylece Hulusi Bey'in soyadı Behçet olarak kaldı"* ifadesidir. Dr. Behçet 1933 üniversite reformunda profesörlüğe atanan öğretim üyeleri arasında bulunmaktadır.[2702, 2703, 2704]

Mustafa Kemal Paşa'nın körler okuluna bina hediye etmesi

Türkiye'de körlerle sağırlara eğitim veren ilk kurum, 1923 yılında İzmir'de açılmıştır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, İzmir'in Karşıyaka ilçesinde bulunan bir konağı bu kuruma armağan eder. Konak, bir bahçe içinde iki binadan oluşmaktadır. Ruh hastalıkları uzmanı Dr. Necati Kemal (Kip) Bey, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletine bağlı İzmir sağır dilsiz ve körler müessesesine müdür olarak atanır.[2705] Mazhar Osman'ın talebesi olan Dr. Necati Kemal Kip Münih'te Kraepel'in Psikiyatri kliniğinde bir yıl çalışmıştır.[2706] Dr. Necati Kemal Bey İzmir Sağır Dilsizler ve Körler Müesssesi ile ilgili olarak 1933 yılında Sıhhat Almanak'ına bir makale yazmıştır.[2707]

2701 Cemal Kutay, Atatürk'ün Son Günleri, İklim Yayınevi, 4. Baskı, 2006, s. 194

2702 Yemni O. Ord. Prof. Dr. Hulusi Behçet. Deri Hast Frengi Arş 1964; 1: 58-59

2703 Saylan, T. Life Story of Dr. Hulusi Behcet. Yonsei Med J. 1997 Dec;38(6):327-3

2704 Ayşegül Demirhan, Öztan Öncel, Prof. Dr. Hulusi Behcet (A Famous Turkish Physician) (1889-1948) and Behcet's Disease from the Point of View of the History of Medicine And Some Results. JISHIM 2006, 5

2705 Önder Küthayalı, İzmir'de Körleri Eğiten İlk Okul, www.altinokta.org.tr/.../Onder_KUTAHYALI_IZ.

2706 Fatih Artvinli, Toptaşı Bimarhanesi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013, s. 257

2707 ecati Kemal, Sağır, Dilsiz, Körler ve Aptalları İhtiva Eden Anormal Çocuklar Müessesinin Onuncu Yıl Dönümü, Sıhhat Almanakı, Mazhar Osman, 1933, Kader Matbaası, s. 131-134

Turgutlu Türk Ocağı Başkanı Dr. Seyfettin Poyraz ile karşılaşması

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk 16 Ekim 1925 günü o zamanki adı Kasaba olan Turgutlu'ya geldiğinde Turgutlu Türk Ocağı Başkanı Dr. Seyfettin Poyraz ona hitaben aşağıdaki konuşmayı yapar:

"Muhterem Gazi, Ulu Halaskar! Kahraman Müceddid!

Uzun tahassürlerden, derin acılardan sonra arzularla beklediğimiz sevgili dahi, hoş geldiniz. Turgutlu'ya gelişinizle bize uğurlar getirdiniz..

Yüzyılların batıl hurafeleri içersinde püryan olan asil ve necip Türk Milleti'ne hakikati ihsan ettin. O benim yüksek milletimin kirli ve sefil ihtirazlarla karıştırılan hüviyetini sen meydana çıkardın. Sen bizim için bir Güneşsin. Karanlıklar içinde çırpınan Türk'e nurlu yollar gösterdin. Vatanın öz sahibi evvelce hakir idi, uşak idi. Ona efendiliği veren sizsiniz. Memleketin büyük müncisine karşı olan hissiyatını ifadeden acizim. Yaşa var ol, Büyük Gazi." [2708]

Niğde Ziyaretinde Çiftehan Kaplıcaları'nı ziyareti ve Dr. Hüseyin Ülkü

5 Şubat 1934 günü Niğde'ye gelen Atatürk'ü Niğde Valisi Ziya Tekeli, Belediye Başkanı Dr. Hüseyin Ülkü ve Niğde mebusu Halit Mengi ve şehrin ileri gelenleri karşılamıştır. Niğde Halkevi'ni ziyareti sırasında "Akpınar" isimli bir derginin Halkevi tarafından çıkarıldığı söylenince sohbet o bölgedeki sulara gelir ve Çiftehan'daki kaplıcaların bakımsızlığı söz konusu olur. Atatürk bunun üzerine:

"Bu gibi kaplıcalara ehemmiyet vermek lazım. Ben de tedavimi Avusturya'da Kalsbad'ta yaptım. Bana burada doktor "Türkiye'de Kalrsbad gibi nice şifalı kaplıcalar var, Türkiye'den niye geldin" diye sordu.. Utandım. Yarın gidelim, şu kaplıcayı yerinde görelim" demiştir.

6 Şubat günü Çiftehan kaplıcalarını ziyaret etmiştir.[2709] Atatürk'ü Niğde'de karşılayan Belediye Başkanı Opr. Dr. Hasan Hüseyin Ülkü (1894-1986) İstiklâl Madalyası sahibiydi. Kısa özgeçmişi ve vazifeleri şunlardır: Haydarpaşa Askerî Hastanesi Tabîbi, 9. Kolordu Kars Menzil Hastanesi Tabibi, Gümüşsuyu Askerî Hastanesi Tabibi, Niğde 11. Fırka Hastanesi Tabibi, Konya Ereğlisi Askerî Hastanesi Tabibi, Niğde, Konya Ereğlisi Belediye Tabibi, Serbest Doktor, Niğde Belediye Başkanı, Niğde Genel Meclis Üyesi - 9. Dönem (Ara Seçim) Kırşehir, IX. Dönem Niğde Milletvekili.

Atatürk'ün Etimesgut Sıhhat Merkezi'ni ziyareti ve Dr. Cemalettin Or

Dr. Cemalettin Or, Etimesgut'ta çok güzel bir Sıhhat Merkezi açmış ve herkes tarafından beğenilmişti. Atatürk bu nedenle Etimesgut Sıhhat Merkezi'ni, 29 Kasım 1937 günü aniden ziyaret etti ve gözlemlerinden çok duygulandı. Adı geçen sağlık merkezinde, sağlıklı, metodik ve süratli bir çalışma düzeninin yerleşmiş olduğunu saptadı. Atatürk,

---

2708 Ali Şentürk Atatürk Turgutlu'da - Sayı:65
http://www.turgutluyanki.com/haber/13218-ataturk-turgutluda---sayi65-.html

2709 Latif Daşdemir, Eren Akçiçek, Atatürk'ün Kaplıcalara Verdiği Önem ve Gördüğü Kaplıca Tedavileri, Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 2009 İzmir, s. 474

Dr. Cemalettin Or'un özel defterine şöyle yazdı:

"Etimesgut Sıhhat Merkezini gezdim, kıymetli direktörü Dr. Cemalettin Or'un verdiği malûmat ve izahattan çok memnun oldum. Modern çalışmalarının iyi neticeler vereceğini kanaatla gördüm"

Dr. Mehmet Cemalettin Or'un 1937 yılından itibaren on beş yıl süren başhekimliğinde hizmet veren *"Etimesgut Sıhhat Merkezi"*, Cumhuriyet döneminin, uluslararası düzeyde örnek alınmaya değerde başarılı ilk sağlık merkezi (Sağlık Ocağı) oldu.

Mehmet Cemalettin Or, 1898 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ahmet Arifi Bey, zamanının tanınmış bir bestecisi idi. İstanbul'da Freres Okulu'nda ve Galatasaray Lisesi'nde öğrenimini yaptı. Birinci Dünya Savaşı sırasında (1914 -1918) askerliğini eczacı kalfası olarak yaptı. Sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni 1925 yılında bitirdi. Sırasıyla Vize (Kırklareli), Kalecik ve Beypazarı (Ankara) Hükümet Tabibliği görevlerinde bulundu. 1934 Yılında Etimesgut İçtimai Hıfzıssıhha Numune Dispanseri'ne başhekim olarak atandı. 1935 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilen Or Johns Hopkins Üniversitesi'nde Hijien Uzmanı ünvanını kazanmış olarak Türkiye'ye döndü ve Etimesgut Sıhhat Merkezi'nde başhekimliğe devam etti. Bu olay, Dr. Or'un, ilkin yurdumuzda, sonra dünyada büyük yankılar yapan üstün başarılarının başlangıcı oldu. Dr. Cemalettin Or, 1944 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Maddeler Komisyonunda Türkiye Delegesi olarak da görev yaptı. Bu iki görevini 1952 yılında Etimesgut Sıhhat Merkezi Başhekimliğinden istifa edinceye dek sürdürdü. Birleşmiş Milletler örgütündeki adı geçen Türkiye delegeliği, 1954 yılında bir kalp krizi sonucu ölünceye değin kesintisiz on yıl kadar sürdü. Öldüğünde 56 yaşındaydı.[2710]

Etimesgut Numune Sağlık Merkezi'nin ilk başhekimi 1931 yılında ilk faaliyete geçtiğinde Dr. Cudi Erentürk'tü.[2711]

Cerrahpaşa ve Haseki hastanelerini ziyareti

Gazi Paşa 14 Aralık 1930 Pazar günü Cerrahpaşa Hastanesi'ni ziyaret ettiğinde Başhekim Dr. Rüştü Bey, doktorlar ve öğrenciler tarafından karşılandı. Gördüğü temizlik ve düzenden memnun kalarak hatıra defterini imzaladı. Haseki Hastanesini ise 15 Aralık 1930 tarihinde ziyaret ederek Esat Durusoy'la beraber Nurettin Bey Pavyonu ve diğer bölümleri ziyaret etmiştir. Eksikler için Vali Muhittin Üstündağ'a talimat vermiştir. Haseki Hastanesi'ni ikinci defa 1932 yılında ziyaret ettiğinde radyoloji uzmanı Dr. Suphi Neşet Beken (1893- 1945) tarafından bir böbrek tetkiki yapılmıştır.[2712]

2710 Mehmet Cemil Uğurlu, Türkiye'de Öncü Bir Toplum Hekimi:Dr. Mehmet Cemalettin Or, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi mecmuası Cilt 47 sayı 1, 1994, s. 3-49

2711 Derya Şimşek, Atatürk Dönemi Etimesgut Numune Sağlık Merkezi, Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 2009 İzmir, s. 623

2712 İbrahim Başağaoğlu, Eren Akçiçek, Atatürk'ün Yurt Seyahatlarında Ziyaret Ettiği Sağlık Kurumları, Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 2009 İzmir, s. 778

Türkiye'de kooperatifçilik konusunda çalışan Dr. Cevdet Nasuhi Savran

Dr. Cevdet Nasuhi Savran hekim olduğu halde Atatürk'ün isteği doğrultusunda Türkiye'de Kooperatifçiliğin yerleşmesinde önemli çalışmalarda bulunduğu gibi, Dr. Reşit Galip'in 1931 yılında Halkevleri'nin kurulması için oluşturduğu heyette de yer almıştır.[2713]

Cevdet Nasuhi Savran, 1888 yılında Muğla'da doğmuş ve İzmir'de liseyi bitirmiştir. Cenevre Tıp Fakültesi'nde eğitimini sürdürmüştür. İsviçre'de iken Cenevre'de kurulan Türk Yurdu Cemiyeti'nde yer alan Savran, Milliyet Nereden Doğar? Bize Milliyetçilik Lazım mı? konulu bir konferans vermiştir. Yurtçular Derneği'nin yasası, onun tarafından hazırlanmıştır. 1916 yılında Cenevre Tıp Fakültesini bitirdikten sonra Şişli Fransız Hastanesi'nde doktorluk görevine başlamış, İstanbul Darülfünununda psikoloji dersleri okutmuştur. Münih Üniversitesi'nde doktorasını tamamlamıştır. Türkiye'de 3 yıl kalan psikolog Georg Anschütz (1886-1935) 1915 kış sömestrinde İstanbul Darülfünununda kurulan Darülmesai'de deneysel psikoloji dersleri vermeye başladığında kendisine Dr. Cevdet Nasuhi ve pedagog Ali Haydar yardımcılık ve çevirmenlik yapıyordu. Dr. Cevdet Nasuhi fizyolojik psikoloji dersleri verirken, Ali Haydar da pedagoji dersleri veriyordu.[2714] Dr. Nasuhi 1923 yılında kamu görevini yani psikolojiyi bırakarak Ezine'ye yerleşmiş ve çiftçilik yapmış, 1927 yılında Ankara'ya gelerek, Orta Muallim Mektebi'nde ve Gazi Terbiye Enstitüsü'nde psikoloji dersleri vermiştir. 1927-1929 ve 1930-1944 yılları arasında Ziraat Bankası İdare Meclisi azalığında ve 1929-1930 yıllarında da İdare Meclisi Reisliğinde bulunmuştur.

Atatürk'ün 20 Temmuz 1936 tarihinde kuruluşu onaylanan Tekir Çiftliği Tarım Kredi Kooperatifi'nin kurucusu ve 1 numaralı ortağı olmasıyla ülkede Tarım Kredi Kooperatifçiliği başlamıştır. Atatürk'ün ortak olduğu bir diğer kooperatif de Ankara Memurlar İstihlak Kooperatifi'dir. Dr. Savran'ın 1923-1927 yılları arasındaki Ezine'deki ziraatçilik hayatı, kooperatifçilik görüşünün doğmasında etkili olmuştur. Cevdet Nasuhi Savran, çeşitli kooperatif faaliyetlerini tanımak amacıyla Ziraat Bankası'nın yardımı ile 1928 yılında bir anket hazırlamış ve bu anketin cevapları ile yabancı eserlerden yararlanarak 1929 yılında Kooperatif Yetirenler ve Bitirenler Davası isimli kitabını yazmıştır Cevdet Nasuhi Savran tarafından herkesin anlayabileceği bir dille yazılan bu eserde, kooperatifçiliğin dünyada ve Türkiye'deki tarihi, içeriği, kooperatiflerin faydaları, Türkiye'deki zirai kooperatif hareketleri üzerinde durulmuştur. Cevdet Nasuhi Savran, vermiş olduğu konferanslar ve hazırlamış olduğu raporlarını 1931 yılında yayınlanan Bir Rapor ve Üç Konferans isimli kitabında toplamıştır.

Dr. Savran Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun Ankara'ya geçmesinden sonra, kurumun yönetim kurulu üyesi ve başkanı olarak çalışmıştır. 17.2.1936- 27.3.1937 yılları arasında kurumun başkanlığını yapmış ve ikinci başkanlığı da 16.4.1943, 12.6.1944 tarihlerine kadar devam etmiştir. Cevdet Nasuhi Bey, 1926-1933 yılları arasında Zira-

2713 Anıl Çeçen, Halkevleri, Ankara:1990, ss. 11

2714 Sertan Batur, Psikoloji Tarihinde Köken Mitosu ve Georg Anschütz'ün Hikayesi http://www.elestirelpsikoloji.org/cleps/eleps/kokenmitosu.html

at Bankası'nın açtığı Bankacılık kurslarında kooperatifçilik dersleri, 1942- 1944 yılları arasında açılan Kooperatif Memurları Yetiştirme kurslarında da İktisat dersleri vermiştir. Dilde sadeleşmeyi istemiş ve yazılarının çoğunu öz Türkçe kelime ve deyimlerle yazmıştır. "Türk Dil Kurumu'nun "İktisat Cemiyeti" ile birlikte Türk iktisat terimleri" üzerinde oluşturulan komisyonlarda görev almıştır. Cevdet Nasuhi Savran, 12 Haziran 1944 tarihinde vefat etmiştir.[2715]

Mustafa Kemal Paşa ile üç defa karşılaşan Opr. Dr. M. Niyazi Dinçsoy

Opr. Dr. M. Niyazi Dinçsoy Mustafa Kemal Paşa ile ilk kez 26 Ocak 1923'te henüz 9 yaşındaki bir çocukken Turgutlu'da kendisine çiçek vermişti. Mustafa Kemal'le daha sonra İzmir Erkek Lisesi'nde okurken, okullarını ziyarete geldiğinde bir kez daha karşılaşmış ve sınıfta sorduğu bazı soruları yanıtlamıştı. 1933'te ise Cumhuriyet'in 10. yıl kutlamalarında, bu kez de üniversitenin öğrenci temsilcisi olarak Çankaya'daki törene katılmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın burada da bir üniversite öğrencisi olarak elini öpmüştü. Dr. M. Niyazi Dinçsoy'un hayranı olduğu Mustafa Kemal'le son buluşması ise, yedek subaylığını yaptığı sıraya rastlamıştı. Yedek Subay Hekim olarak Mustafa Kemal'in katafalktaki nöbetine giden Dr. M. N. Dinçsoy, İstanbul'dan Ankara'ya uğurlanış törenine de refakat etmişti. Son olarak da 10 Kasım 1953'te Mustafa Kemal'in Etnografya Müzesi'nden ebedi istiratgahı olarak Anıtkabir'e nakledilmesi sırasında da görev almış ve O'nu sonsuzluğa uğurlamıştı. Dr. M. Niyazi Aksoy yaşadığı sürece her yıl Turgutlu'dan Ankara'ya gider ve 10 Kasım günü mutlaka Anıtkabir'deki anma törenine katılırdı. 29 Ekim 2000 günü vefat etti. Dr. Niyazi Dinçsoy Turgutlu'da 23 Nisan 1914 günü doğdu. 1926 yılında ilköğrenimini Turgutlu'da yaptıktan sonra, parasız yatılı okul sınavlarını kazanarak orta öğrenimini İzmir Erkek Lisesi'nde tamamladı. 1938 yılında Tıp Fakültesinden mezun oldu. Kadın Doğum Uzmanı olarak yurdun çeşitli yerlerinde yıllarca hizmet veren Operatör Doktor Mustafa Niyazi Dinçsoy, son olarak 1963 yılında Ankara'daki Atatürk Sanatoryumu ve Göğüs Cerrahisi Hastanesi'nde görev yaptı. 31 yıllık mesleki yaşamını 1969 yılında yaş haddinden emekli olarak tamamladı.1973 yılında Çin'de Akupunktur öğrendi. Akupunktur kitabı ile *"Yöremiz Tarihinde Turgutlu'nun Dramı ve Mustafa Kemal Atatürk"* isimli kitapları vardır.[2716]

Atatürk'ün KBB ve Göz Rahatsızlıklarını tedavi edenler

Dr. Ziya Naki Yaltırım, Atatürk ile ilk defa 1926 yılı ayı başlarında Bursa'da karşılaşmıştır. Atatürk Bursa'da Gazi köşkünde istirahat ederken kulaklarından rahatsızlanır. Önce Bursa'da Ahmet Vefik Paşa Hastanesi KBB uzmanı Dr. Şefik İbrahim İşcil (1892-1957) muayene eder ve arkasından İstanbul'dan Prof. Dr. Sani Yaver gelir. Bu sırada Balıkesir Askeri Hastanesinde çalışmakta olan Dr. Ziya Naki Yaltırım Bursa'ya çağrılır ve Sani Yaver Hoca ile beraber Atatürk'ü muayene ederler. Daha sonra Dr. Sani Yaver

2715 Özlem Yıldırır Kocabaş, Türkiye'de Kooperatifçilik Hareketinin Düşünsel Boyutu, 20. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi, 6-7 Ekim 2011, Ankara, s. 187-188

2716 http://www.metinsert.com/?&Bid=767540

İstanbul'a döner. Dr. Ziya Naki Yaltırım ise 6 Haziran 1926 günü Atatürk'e eşlik ederek Mudanya'ya oradan Karadeniz vapuruyla Bandırma'ya gelirler. Bandırma'dan trenle Balıkesir'e gelirler ve Atatürk oradan trenle İzmir'e hareket eder. Bu yolculuk sırasında İzmir Suikastı öğrenilmişti. Atatürk'ün boğaz rahatsızlığı için daha sonraki yıllarda Prof. Dr. Ziya Nuri Birgi Paşa, Prof. Dr. Sani Yaver ve Prof. Nicolas Taptas konsültasyon yapmışlardır.

Dr. Ziya Naki Yaltırım 1932 yılında Haseki Hastanesinde çalışırken Dr. Neşet Ömer Hoca ile beraber Dolmabahçe Sarayına giderek Atatürk'ün boğazındaki rahatsızlığı tedavi etmiştir. Dr. Ziya Naki Yaltırım birkaç kez de İstanbul'dan Ankara'ya giderek Atatürk'ün boğaz rahatsızlığını tedavi etmişti. Dr. Ziya Naki Yaltırıma'a "Işık" anlamına gelen soyadını Atatürk vermişti.[2717]

Atatürk göz rahatsızlıklarını Prof. Dr. Ahmet Şakir Ediz tedavi ederdi. Dr. Ahmet Şakir Ediz Atatürk'ün son günlerinde Dolmabahçe Sarayında olmuştu.

Dr. Ziya Naki, 1908 yılında Tıbbiyeyi bitirmiş, Balkan ve I. Dünya Savaşlarında askeriyede hekim olarak görev yaptıktan sonra Haydarpaşa Tıp Fakültesinde KBB İhtisası yapmış ve daha sonra Fransa'da Bordeaux ve Paris'te mesleki incelemelerde bulunmuştur. Balıkesir Askeri Hastanesinde çalışırken Atatürk'ün teveccüh ve itimadını kazanmış, 1934-38 yıllarında bir dönem Ordu Milletvekilliği yapmış ve sonra da Haseki ve Şişli Etfal Hastanelerinde Mütehassıs olarak vazife görmüştür. Dürüst, temiz ahlaklı, zarif bir hekim olan Ziya Naki Yaltırım, 23.12.1954 günü vefat etti.[2718]

Prof. Dr. Sani Yaver 1880'de Üsküdar'da doğdu. Urfalı Ali Yaver Bey'in oğludur. 1903'de Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. İlk görev yeri Yemen oldu. 1907'de Selanik Askeri Hastanesine tayin oldu. Meşrutiyet sonrası Haydarpaşa Hastanesine tayin oldu. 1911'de Paris'e gitti. İki yıl Bordeux Tıp Fakültesi KBB kliniğinde çalıştı. 1913'de Haydarpaşa Askeri Hastanesinde KBB servisini kurdu. 1914'de Arnavutluk isyanını bastırmakla görevli bir fırkanın sertabibi oldu. Balkan Harbine Aydın Fırkası sıhhiye Bölük Sertabibi olarak katıldı. Cihan Harbinde Kafkas cephesinde, Erzincan Menzil Mütenevva Hastanesinde Baştabipliğinde, Sivas Hastanesinde çalıştı. Daha sonra Gülhane KBB hocalığına tayin edildi. Tam 20 yıl müddetle bu serviste çalıştı ve 32 uzman yetiştirdi. 1937'de emekli oldu. İstanbul mebusluğu yaptı. 2 Temmuz 1971'de vefat etti.[2719]

Doktor Nikolas Taptas (1871- 1955), KBB (kulak-burun-boğaz) Hekimliğinin uluslararası planda öncülerindendir. Rum asıllı Türk hekimi ve siyasetçidir. 1871 İstanbul doğumludur. Babası esnaf Tanas Taptas'tır. 1871 yılında İstanbul'da doğan ve Mekteb-i Sultani (GS Lisesi) yi bitirdikten sonra 1895 yılında İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den (Sivil Tıp Okulu) mezun olan Dr. N. Taptas, 1896'da Paris'e giderek Kulak-Burun-Boğaz İhtisası yapmıştır. 1897 yılında KBB İhtisasını geliştirmek için Halle'de Schwartze Kliniği, Berlin'de Charite Hastanesinde Prof. Fraenkel, Passow, Jansen Klinikleri ve Viyana'da Prof. Politzer'in yanında çalışmıştır. İstanbul'a döndüğünde Avusturya St. Georges Hastanesi KBB Uzmanlığına tayin edilmiştir. 1908 yılında Kadırga'daki Tıp

2717 Cumhuriyet gazetesi 10 Kasım 1951'den nakleden Baki Sarısakal www.bakisarisakal.com
2718 Yücel Tanyeri, Geçmiş Zaman Olur ki, www. Kanalkbb.com
2719 Fethi Erden, s. 247, 248

Mektebine Muallim Muavini olarak atanmış, ayni zamanda Haseki Hastanesi'nde KBB Polikliniğine devam eden Tıp Öğrencilerinin eğitiminde rol almıştır. Osmanlı döneminde Sultan V. Mehmet Reşat'ın ve Cumhuriyet döneminde de Atatürk'ün özel hekimliğini yapmıştır. 31 Mayıs 1955 tarihinde vefat eden Dr. Taptas, 60 yıl kadar KBB Hekimliği yapmış ve bu süre içerisinde Avrupa'da birçok Uluslararası Kongreye bildirileri ile katılıp, o dönemde Avrupa'da basılan Tıp dergilerinde çok sayıda ve kaliteli yayınlar yapmıştır.[2720] Deneyimlerini 1910'lu yıllarda Viyana'da bir Uluslararası Tıp Kongresinde sunarak, Fransa ve Almanya'nın önde gelen KBB dergilerinde yayınladı. Trigeminal nevraljide Gasser ganglionuna alkol enjeksiyonu yöntemini geliştirdi. Atatürk'ün KBB hekimliğini yaptı. Atatürk azınlıklardan da mebus seçilmesini istediği için mebus seçildi. TBMM 5. Dönem ve TBMM 6. Dönem'de (1935-1943) mebusluk yaptı. 1955'te vefat etti.[2721]

Dr. Şakir Ahmet Ediz 1875 yılında İstanbul'da doğdu. 1896 yılında tabip yüzbaşı olarak Askeri Tıbbiyeden mezun oldu. 1897'de Yunan Harbine iştirak ederek Tesalya'da Göz hekimliği yaptı. İki yıl sonra sınavı kazanarak Askeri Tıbbiye mektebi Seririyatı Ayniye (Göz) muavinliğine tayin edildi Bir yıl sonra ilave olarak Şişli Çocuk Hastanesi Göz hekimliğine de baktı. 1912'de Balkan Harbine katıldı ve Manastır Menzil Hastanesinde göz uzmanlığı yaptı. Cihan Harbinde Harbiye Mektebi Mecruhin (yaralı) Hastanesi Başhekimliği yaptı. 1919 yılında Yarbay iken emekli oldu. 1924'de Tıp Fakültesi Göz kliniği muallimi oldu. 1945 yılında5. Devre Kütahya mebusu oldu. Daha sonra serbest çalıştı. Türk Oftalmoloji Derneğinin kurucularındandı. 29.5.1957 günü vefat etti.[2722]

Prof. Dr. Rudolf Niessen ile karşılaşması

1933 Üniversite reformunda Almanya'dan gelerek Tıp Fakültesi Cerrahi servisinde çalışan Prof. Dr. Rudolf Niessen 1935 yılında kız kardeşinin hastalığı sırasında Atatürk ile karşılaşmıştı. Dr. Rudolf Niessen'in 1969 yılında basılan "Helle Blaetter, Dunkle Blaetter, Erinnerungen eines Chirurgen (Beyaz Sayfalar, Siyah Sayfalar, Bir Cerrah'ın Anıları) isimli kitabının 197. sayfasında bu konuyla ilgili şu anısı vardır:

"Onu, kız kardeşinin hasta yatağının başında tanıdım. O günlerde (yıl 1935) başarılarının zirvesindeydi; insanı delip geçen bir zekâ ve karşısındakine değer veren, çok gelişmiş bir insanlık ruhu. O tarihe kadar tanıdığım, aktif veya emekli generallerde sıkça rastladığım ve halen kendimce bir açıklama bulamadığım, karşısındakini baskı altına alan tutumdan eser yoktu. O, I. Dünya Savaşı'nın yegâne başarılı kumandanı olan bir Türk generaliydi. Yunanlıları yenerek kazandığı bağımsızlık savaşının kahramanı olarak bütün dünyanın hayranlığını kazanmıştı ve bütün dünya tarafından, etkin doğaçlama sanatçının örneksiz bir kişiliği olarak alkışlanıyordu. Ancak savaştan sonra, gerek kıyafeti gerekse de tavrı ile asker geçmişinin herhangi bir özelliğini göstermemeye azami gayret ediyordu. Onu sadece bir kez, o da İran Şah'ını kabulünde, üniforması içinde gördüm. Mükemmel bir Fransızca konuşuyor ve görünüşe göre bundan da keyif alıyordu.

2720 Yücel Tanyeri, Geçmiş Zaman Olur ki, www. Kanalkbb.com

2721 Sait Naderi, Nicolas Taptas ve Jean Taptas ve Nörosirürjikal Uygulamalari, Türk Nörosiriirji dergisi, 2006, Cilt: 16, Sayi: 2, 134-137

2722 Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, s. 79

Biraz sonra konuyu, Almanya'nın durumuna yönlendirdi; sorduğu kısa ama iyice düşünülmüş sorulardan, konuyla ne kadar ilgili olduğunu ve Hitler'i ne kadar soğuk bulduğunu anlamak çok kolaydı. Herhangi, aşağılayıcı bir tanımlama kullandığını anımsamıyorum; ama sorduğu sorular ve tavrından, diktatörler dünyasının bu yeni yıldızından çok memnun olmadığı açıktı. Sadece bir kez çok açık ve seçik bir tanımlamada bulundu; Soru-cevap bölümü bittikten ve Nazilerin savaşa gideceklerinden emin olduğumu söyledikten sonra, buna son derece felsefi ve psikologca bir açıklama getirdi: "Temel hata, ne devlet adamı olarak ne de asker olarak herhangi bir başarıya imza atmamış birine yetkinin devredilmesidir. Bir onbaşı da, bu durumda kendinin büyük bir başkumandan olduğunu ispattan kendini alıkoyamayacaktır. "Dünya ülkelerinin koyduğu ipotek ve ön yargılar, Atatürk'ü tanıdıkça ve icraatlarını gördükçe, büyük ölçüde ortadan kalkmıştır." (Sayın Mesut Ilgım'ın tercüme ve katkısıdır).[2723]

Türk Ocaklarında görev yapan hekimler

Türk Ocaklarının kuruluşunda büyük emeği geçen hekim ve tıbbiyeliler Cumhuriyet döneminde de Türk Ocağı reisliği veya üyeliği yapmışlardır. Dr. Hasan Ferit Cansever ve Dr. Cemil Şerif Baydur Türk Ocağı'nın kuruluşundan itibaren hizmet edenlerin başında gelir. Malatya Türk Ocağı mümessili Dr. Kâşif Ömer Bek 1926 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek Türk Ocağı temel atma töreni için davet etmiştir. Elazığ Türk Ocağı reisliğini Dr. Faik Bey, Mersin Türk Ocağı reisi Dr. Reşit Galip, Ayvalık Türk Ocağı reisi Dr. Fazıl Doğan, Trabzon'da reislik yapan Dr. Edip Resuloğlu ve üye olarak Dr. Mehmet İbrahim Okman hizmet ettiler.[2724] Türk Ocağı şubelerinin kuruculuğu veya reisliği yapanlar arasında saptayabildiğimiz diğer hekim ve eczacılar şunlardır: Edremit'te eczacı Muzaffer Süreyya Arıkan, Antalya'da Dr. Burhanettin Onat, Gemlik'te Dr. Ziya Kaya, Gaziantep'te Dr. Mecit Barlas, Antakya'da Dr. Abdurrahman Melek, Çorum'da Opr. Dr. Akif Tevfik Atlamaz, Bilecik'te Dr. Muhlis Suner, Ankara'da Dr. Mustafa Talat Simer, Akhisar'da Dr. Şemsettin Bey, Turgutlu'da Dr. Seyfettin Poyraz, Sivas'ta Sıhhiye Müdürü Dr. İsmail Bey reis olarak, dahiliye uzmanı Dr. Fazıl Bey üye olarak, Bursa'da Dr. Nazif Şerifi Nabel, Giresun'da Dr. Zeynelabidin, Dr. Nazif ve Dr. Ahmet Hocacı, Bozüyük'te Dr. Muhlis Bey, Aydın'da Dr. Vefik Vassaf ve Dr. Ethem Vassaf görev yaptılar. Dr. Ali Demir Kamçıoğlu ise lise öğrenciliği yıllarından itibaren Türk Ocağı üyesi olmuştur. Dr. Mehmet Şerif Korkut da Türk Ocağı için çalışanlardandır.

Türk Maarif Cemiyeti için çalışan hekimler

Atatürk himayesinde 31 Ocak 1928 tarihinde resmen kurulan Türk Maarif Cemiyeti'nin kurulması ve nizamnamesinin hazırlamasında İstanbul mebusu Dr. Nuretttin Ali (Berkol) ve Türk Ocağı Katibi umumisi Dr. Hasan Ferit (Cansever) katkıda bulundu. Bu cemiyetin İzmir şubesini kurmak için Zührevi hastalıklar Uzmanı Dr. Cevdet

2723 Rudolf Nissen, HELLE BLAETTER, DUNKLE BLAETTER (Beyaz sayfalar, siyah sayfalar), Erinnerungen eines Chirurgen (Bir cerrah'ın anıları), s. 197, 1969 Deutsche Verlags Anstalt GmbH, Stuttgart, 398 sayfa (Ciltli)

2724 Zehra Arslan, Trabzon Türk Ocağı, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, Trabzon, s 12

Fuat Bey görevlendirildi. Dr. Cevdet Bey kısa sürede İzmir teşkilatını kurdu ve bakteriyolog Memduh Bey ve Belediye reisi Dr. Hulusi Bey destek oldu. Edirne'de Dr. Şükrü Fazıl Bey ve Erzurum'da Sıhhiye Müdürü Dr. Şerif (Soylu) şube açtılar.[2725]

Halkevleri dergilerinde yazıları çıkan bazı hekimler

9 Şubat 1931'de inkılâpları ve Cumhuriyet Halk Fırkasının ideolojisini halka yayarak benimsetmek ve rejimin geleceğini garanti altına almak amacıyla kurulan halkevlerinin başkanlığına Dr. Reşit Galip getirilmiştir. Halkevleri 1932'den itibaren doğrudan C.H.F.'na bağlı olarak teşkilatlanmaya başlamış ve hızla ülke geneline yayılmıştır. Halkevleri kapatıldığı 1951 yılına kadar kültürel ve sosyal faaliyetlerde bulunmuş ve sağlık alanında da hizmetler vermiştir. Halkevlerinde faaliyet gösteren bazı hekimler aşağıda verilmiştir:

1932 yılında açılan Manisa Halkevinde üye olarak Dr. Memduh Necdet Otaman, Dr. Şevket Kırbaş ve Dr. Ali Rıza Ünlü görev yaptı.[2726] Reisliğini Doktor İzzet Niyazi Bey'in yaptığı Manisa Halkevi'nin "Yeni Doğuş" isimli dergisinde 1933 ve 1934 yıları arasında çıkan sayılarında Alaşehirli Dr. Sıtkı Şükrü, Dr. İzzet Niyazi ve Doç Dr. Mahmut Sadi (Irmak) sağlıkla ilgili makaleler yazmışlardır.[2727]

Niksar Halkevi Kütüphane ve Neşriyat Şubesi'nin ilk sayısını 1936 Ağustos'unda çıkarmış ve 6 sayı devam eden Ülker dergisini ise derginin yazı işleri müdürü Doktor Aziz Ülker çıkarıyordu. Dr. Aziz Ülker, 1933'te Niksar'a gelen ilk sivil doktordu.[2728]

Afyonkarahisar'ın basın ve kültür hayatında önemli bir yer tutan Taşpınar dergisi Afyon Halkevi Edebiyat Şubesi tarafından 19 Kasım 1932 tarihinde yayınlanmaya başlanmıştır. Derginin imtiyaz sahibi Eflatun Cem Güney, Neşriyat Müdürü Dr. Kemal Bey'dir. Dr. İbrahim ve Dr. Avni Tan üye olarak faaliyet göstermiştir.[2729]

Konya Halkevi çalışmalarına katılan ve Tarih şubesinde çalışan Prof. Dr. Saip Ragıp Atademir Konya Çevresinde Beslenme Meseleleri isimli bir kitap yayınlamış ve Konya dergisinde makalaleri çıkmıştır. Dr. Osman Şevki Uludağ'ın da bu dergide yazıları yayınlanmıştır.

Denizli Halkevi'nde ise 1932 yılında Dr. Kemal Şakir, Denizli Sıhhat Müdürü Dr. Cevdet Bey ve Memleket Hastanesi Röntgen Uzmanı Dr. Tevfik (Berkman) görev yaptılar.[2730]

Kırklareli'nde Halkevinin çıkardığı Batı Yolu dergisinde Kırklareli'nde çalışan Dr. Hamit Şakir makaleler yazmıştır. Tekirdağ halkevinde ise 1934 yılında dahiliye uzmanı

2725 Mevlüt Çelebi, Atatürk'ün Himayesinde Kurulan Türk Maarif Cemiyeti (1928-1933), Tarih İncelemeleri dergisi, Cilt 19, Sayı 2, Aralık 2004, s. 35-53

2726 Günver Güneş, Müslime Güneş, Cumhuriyet Döneminde Manisa'nın Sosya-Kültürel Gelişiminde Halkevinin Yeri ve Önemi, ÇİTAD, VI/15, (2007/Güz), s.s.55-72

2727 Nejdet Bilgi, Yeni Doğuş, Manisa Halkevi dergisi, Atatürk Araştırma merkezi dergisi, sayı: 49(Mart 2001)

2728 Hami Karslı, Niksar Halkevi, http://www.hamikarsli.com/niksar-halkevi/

2729 Ceren Demirdelen, Şaban Ortak, Bir Halk Eğitim Kurumu Olarak Afyon Halkevi ve Faaliyetleri, Afyon Karahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi, s. 249

2730 Süleyman İnan, Denizli'de Halkevleri ve Toplumsal Faaliyetleri (1932-1951) Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi

Dr. Lütfi Oğultürk, Opr. Dr. Muzaffer Sağlam ve Kadın Doğum Uzmanı Dr. Mahmut Kum görev almıştır.

Sinop Halkevi dergisi "Dıranaz'da ise Dr. M. Tekinalp tarafından Sıtma hakkında yazılar yayınlaşmıştır.

Samsun Halkevi dergisi olan 19 Mayıs'ta Dr. Ertuğrul Baykal 1935 yılında frengi konusunda, Dr. Rıfat Güngör ise farklı konularda yazılar yayınlamıştır.

Balıkesir Halkevi dergisi olan Kaynak'ta Dr. Kadir Yetkin verem konusunu 1936 yılında yazarken, yine aynı dergide Dr. Halit Uzel doğum ve çocuk hastalıkları hakkında yazılar yayınlamıştır.

Adana Halkevi dergisi "Görüşler'de ise Dr. Ekrem Baltacı'nın çocuk bakımı hakkında yazıları çıkmıştır.[2731]

2731 Dilşen İnce Erdoğan, Halkevlerinde Kamu Sağlığı Alanındaki Faaliyetlerin Dönemin Sağlık Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi, Atatürk Dönemi Sağlık tarihi Kongresi (1920-1938), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2009 s. 789-805

Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Özalp'e imzaladığı bir portre fotoğrafı.
"29 Kanunuevvel [1]340 Kâzım Paşa'ya, Gazi Mustafa Kemal" yazılı.

Mustafa Kemal Paşa'yı güldüren Tıbbiyeli...
Muhterem Bey (Prof. Dr. Muhterem Gökmen)

Mustafa Kemal Paşa'nın gülümseyerek verdiği poz.
En solda Muhterem Bey (Prof. Dr. Muhterem Gökmen)
Geyve Boğazı, Karaçam Karargahı'nda. 1922

Mustafa Kemal Paşa'nın Kocaeli Grup Kumandanlığı Teftişi
Geyve'de Kocaeli Grup kumandanı Halit Paşa, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler. En sağda, elinde fotoğraf makinesiyle görülen kişi Muhterem Bey'dir. 19 Haziran 1922

Muhterem Bey ve Mustafa Kemal Paşa

Muhterem Bey
(Foto Muhterem - Prof. Dr. Muhterem Gökmen)

Süleyman Emin Paşa,
Müdafaai Milliye Vekâleti
Sıhhiye Dairesi Reisi.

Doktor Nuzhet Atav,
(Fotoğraf, Yücel Tanyeri arşivi.)

Doktor Cevat Kerim Bey'in
Tıp Fakültesi şehadetnamesi.

Doktor Cevat Kerim Bey

Doktor Cevat Kerim Bey'in İstiklâl Madalyası vesikası.
Sayfada kullanılan fotoğraf ve belgeler Babür Kerim İncedayı arşivinden alınmıştır.

Doktor
Cevat Kerim
Bey'in İstiklâl
Madalyası

Doktor Akil Muhtar, Besim Ömer Paşa ve Türk hekimlerinden oluşan heyet.
Paris, Ağustos 1923.

Doktor Hakkı Şinasi Erel

Doktor Yüzbaşı Giritli Hüseyin Hüsnü

Doktor Rıza Nur

Doktor Fuat Umay

Doktor Akil Muhtar

Doktor Takiyettin Fikret Onuralp

TBMM'nin yeni binasında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının meclisten çıkışı.

1929 yılı Milli Türk Tıp Kongresi'ne katılan doktorlar.
Ortada Başvekil İsmet Bey (İnönü) Neşet Ömer ve Fahrettin Kerim Gökay'ın arasında.

Türkiye Cumhuriyeti ilk Tıp Kongresi.
TBMM binası girişinde çekilen fotoğraf. Ortada (x) işaretli Sıhhat Vekili Refik Bey (Saydam) (Fotoğraf: Dr. Şeref Etker arşivinden alınmıştır)

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti.
Zarf kapama amacıyla kullanılan vinyet.

VI. Ulusal Türk Tıp Kurultayı.
1935 yılı kurultay hatırası rozet.

Doktor Mazhar Osman Bey (Usman)

Doktor Galip Hakkı Bey

Doktor Emin Celal Suda

Doktor Fazıl Berki

Doktor Hikmet Kıvılcımlı Tıbbiye öğrencisi olduğu yıllar. (Fotoğraflar: Alaattin Öztürk arşivi.)

Mehmet Nedim Bey
Kaybedilmiş uzuvların yerine vücuda takılan yardımcı protezlerin uygulamalı eğitimini alan Türklerden biri Mehmet Nuri Bey'di. Doktor Süleyman Numan Paşa tarafından Viyana'ya eğitime gönderilen Mehmet Nuri Bey, İstanbul'a dönüşünde Gülhane Askeri Hastanesi'nde öğrendiklerini uygulamıştı.

Viyana'da Ortopedik Protez ve ortez tekniği eğitimi alan Türk hekim ve sağlık personeli.
1916 Mehmet Nedim Bey ayakta sağdan ikinci.
(Fotoğraf ve bilgiler Mehmet Nedim Bey'in oğlu Emekli Büyükelçi Sn. Nuri Yıldırım'dan alınmıştır)

Doktor Fahrettin Kerim Bey
(Gökay)

Atatürk'ün Ayvalık'a gelişi.
En sağda Doktor Fazıl Doğan. 13 Nisan 1934
(Fotoğraf Faruk Ergelen Arşivinden alınmıştır.)

Doktor Fazıl Doğan

Doktor Hasan Reşat Sığındım

Doktor Mustafa Sakarya

Doktor Akif Şakir Bey (Şakar)

Doktor Kemal Bey (Cenap)

Doktor Nurettin Ali Berkol

Operatör Doktor, Cemil Topuzlu,
Türkiye'de modern cerrahinin
kurucusu hekim, yönetici ve
İstanbul eski Belediye Başkanı

Prof. Dr. Cevat Kerim İncedayı (1894-1971)
1894 yılında Sinop'ta doğdu. 1918'de Askeri Tıp Akademisi'nden mezun oldu. Gülhane Tatbikat Mektebinde stajını yaptı. Milli Mücadele'de Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Savaşta gösterdiği özveri nedeniyle İstiklâl Madalyası'na layık görüldü. Binbaşı rütbesine yükseltildi. Savaş sonunda ihtisas yapmak için İstanbul Tıp Fakültesi Dermatoloji ve Frengi Kliniğinde asistan oldu. Mesleki eğitim için Viyana'ya gitti. Türkiye'ye döndükten sonra Haseki Hastanesi'nde görev aldı. 1933 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dermatoloji Kliniğine geçti. Ünlü Türk dermatologu Prof. Dr. Hulusi Behçet ve yabancı bilim adamlarıyla birlikte çalıştı. 1948 yılında Dermatoloji Kliniği Başkanı oldu. Yabancı literatürde çok sayıda bilimsel makale yayımladı. 21 Kasım 1971 yılında vefat etti.

Prof. Dr. Cevat Kerim İncedayı (1894-1971)
Üniversitedeki çalışma odasında.
Sayfada kullanılan fotoğraf ve belgeler Babür Kerim İncedayı arşivinden alınmıştır.

Cevat İncedayı, Hulusi Behçet Bey, Tıp Fakültesi öğretmen ve öğrencileriyle.

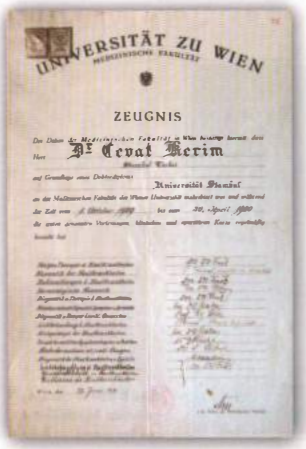

UNIVERSITÄT ZU WIEN
MEDIZINISCHE FAKULTÄT

ZEUGNIS

Dr. Cevat Kerim

Universität Istanbul

Cevdet kerim Bey'in Viyana Üniversitesi diploması.

Doktor Hulusi Behçet
Ünlü Türk dermatologu.

Doktor Tevfik Rüştü Bey (Aras)

Doktor Nihat Reşat Bey (Belger)

Mustafa Kemal Atatürk ve Doktor Tevfik Rüştü Aras.
Cumhuriyet'in 10. Yıl kutlamaları sırasında. Atatürk'ün yanında.

Doktor Tevfik Rüştü Aras TBMM kürsüde konuşurken.

DoktorAkil Muhtar (Özden)

Doktor Besim Ömer Paşa (Akalın)

Mustafa Kemal Atatürk ve Doktor Reşit Galip.

Mustafa Kemal Atatürk ve Doktor Refik saydam

Mustafa Kemal Atatürk
Cumhuriyet döneminde çekilmiş bir fotoğrafı.

Mustafa Kemal Atatürk ve Reşit Galip

Doktor Selahattin Mehmet Erk

Doktor İsmail Besim Paşa

Türkiye'nin İlk Modern Hemşiresi Safiye Hüseyin Hanım (Elbi) Mustafa Kemal Atatürk ile birlikte. (Ortada Cevdet Kerim İncedayı)

Mustafa Kemal Atatürk ve Doktor İbrahim Tali Bey (Öngören) birlikte.
Söğütlü yatı. İstanbul Boğaziçi gezisi.

Prof. Dr. İsmail Kazım Gürkan

Doktor İbrahim Tali Bey (Öngören)

Sıtma savaşında ilk kan Gazi'den. Sıtma savaşı kampanyası dolayısıyla Doktor İbrahim Tali Öngören tarafından muayene edilen Mustafa Kemal Paşa. İstanbul seyahati sırasında parmağından kan alınırken. 1927 yılında sıtma ile mücadele konusunda Anadolu'nun bir çok vilayeti İstanbul'dan daha ileri durumdaydı. Gazi'nin bu şekilde bir fotoğrafının basında yayımlanmış olması sıtma mücadelesi konusunda yapılan propaganda faaliyetlerine olumlu katkıda bulunmuştu. Ertuğrul yatı güvertesinde. 1 Temmuz 1927.

Prof. Dr. Behçet Sabit Erduran

Mustafa Kemal Atatürk.
(X) işaretli kişi Prof. Dr. Behçet Sabit Erduran..

Doktor Hilmi Oytaç

Dr. Hilmi Oytaç Mustafa Kemal Atatürk ile birlikte.

Dr. Hilmi Oytaç'ın Bozkurt Cumhuriyet Marşı notası.

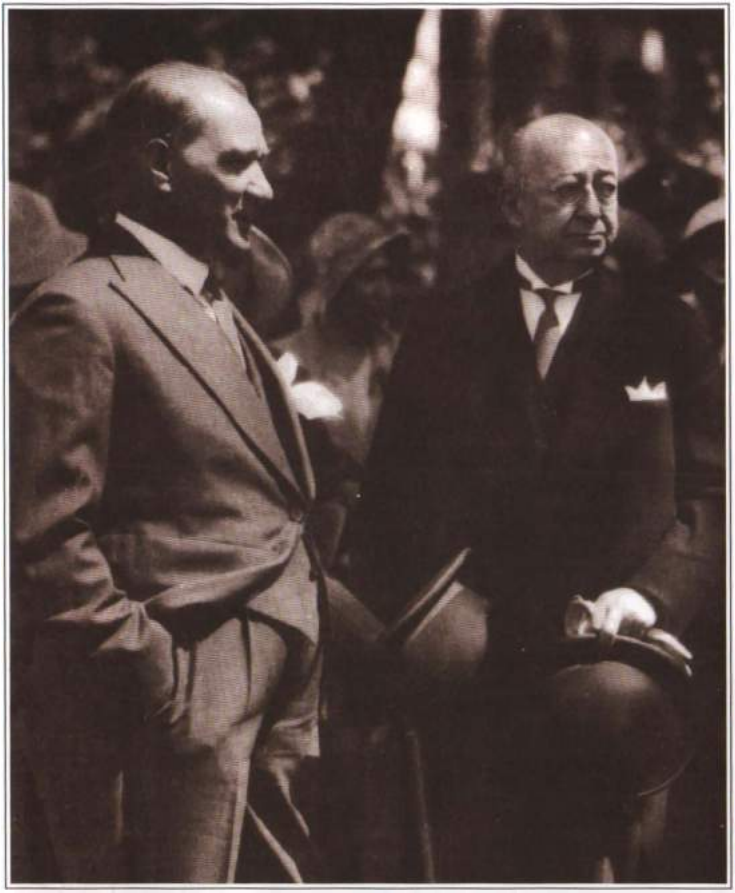

Dr. Refik Saydam Atatürk'le 5 Haziran 1932,
Ankara İstasyonu.

Doktor Vehbi Demir ve Mustafa Kemal Atatürk

Doktor Abdülkerim Sebati Bey (Gürgün)

Doktor Ziya Nuri Bey (Birgi)

Doktor Ziya Naki Yıldırım

Doktor Ahmet Şakir Ediz.

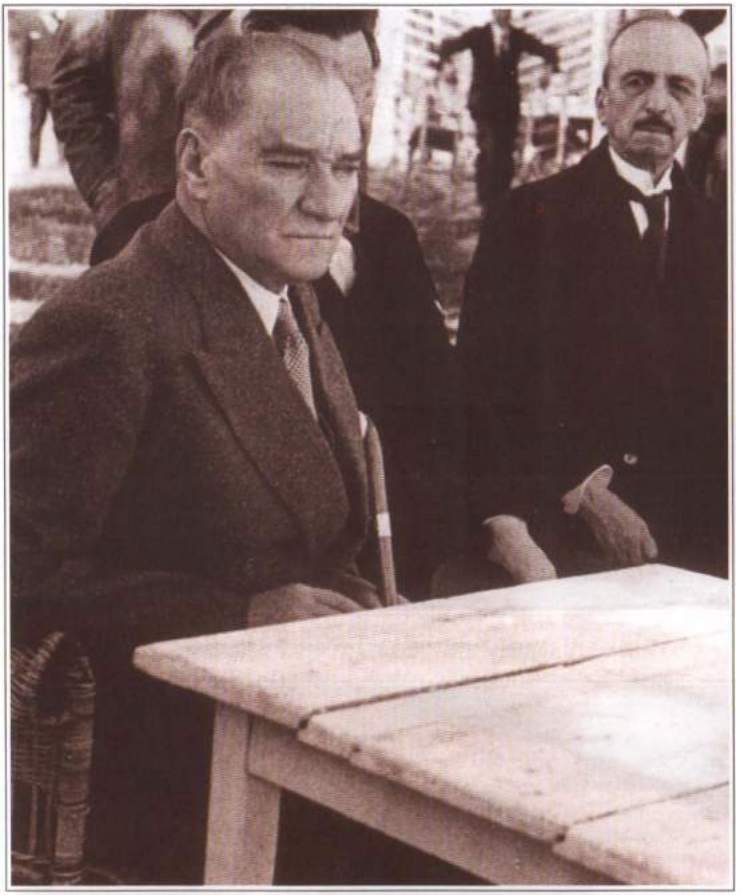

Mustafa Kemal Atatürk hasta ve yorgun.
Yanında her hareketini izleyen izleyen Doktor Ahmet Şakir Ediz.
17 Mayıs 1936, Feneryolu, İstanbul

Mustafa Kemal Atatürk, Tunceli, Pertek'te Singeç Köprüsü'nün açılışında.
Köprü üstünde dinlenirken. Yanında Sabiha Gökçen, Doktor Ahmet Şakir Ediz ve Doktor Ziya Naki Yıldırım. 17 Kasım 1937

Mustafa Kemal Atatürk bir yurt içi seyahat sırasında.

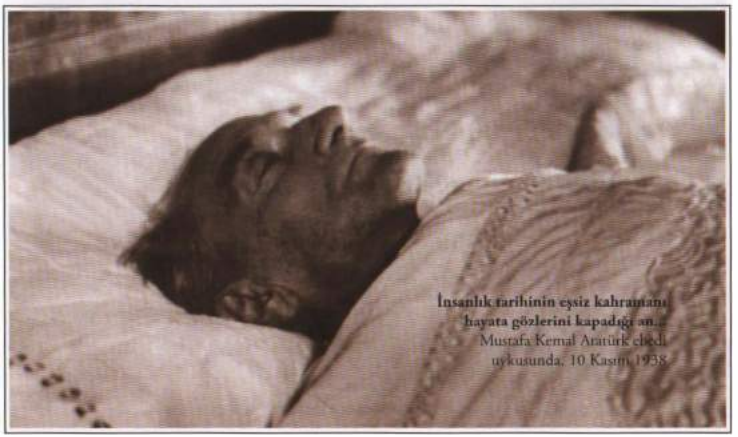

İnsanlık tarihinin eşsiz kahramanı hayata gözlerini kapadığı an...
Mustafa Kemal Atatürk ebedi uykusunda, 10 Kasım 1938

XVIII. BÖLÜM
ATATÜRK VE DR. REŞİT GALİP

Mustafa Kemal'in Mersin'de Dr. Reşit Galip'le tanışması

Mustafa Kemal Paşa, Dr. Reşit Galip'le ilk kez 17 Mart 1923'te Mersin gezisi sırasında tanışmıştı. Bu gezide Mustafa Kemal'in yanında bulunan yazar ve gazeteci İsmail Habib Sevük, Atatürk'ün Mersin gezisini ve Dr. Reşit Galip'le tanışmasını şöyle anlatır:

"Adana'da geçirdiği o heyecanlı ve coşkun günlerden pek memnun kalan Gazi, Mersin istasyonuna ayak bastığından itibaren nereye gittiyse sinirlenip durdu. O zamanki Mersin'in Türkçe bilmeyenlerle dolu olan kozmopolit hali onu her yerde çileden çıkarıyordu. Adana'ya girerken Hataylıların "Antakya ve İskenderun'u kurtar" deyişlerine karşı "Kırk asırlık o Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz" diyen şanlı kahraman Mersin'e girerken büyük levhalarla "Suriye hemşirenizi de kurtarın" diyenlere karşı adeta şaklayan gibi sesle "Her millet layık olduğu hale nail olur," deyip geçiverdi. Kendine muhalif olduğu halde hükümet konağındaki kabul merasiminde ileri gelenleri takdime kalkan Mersin mebusunu "Be adam sen teşrifat memuru musun?" diye haşlamış, ıstakoza çevirmişti. Abani sarıklı belediye reisinin garson gibi hizmet etmesine kızdı. Gittiği mektebin bir Rum zenginin evi olduğunu öğrenince öfkelendi. Evet, Mersin'de her şey aksi gidiyordu.

Hem ajans için hem de seyahat intibalarını not etmekle mükellef olduğumdan irade mucibince hep yanında bulunuyordum. Diğer yanında da refikası vardı. Gazinin tek sükûnet bulacağı yer Türk Ocağı olabilirdi. Latife Hanım'la bu ciheti fısıldaştık. Fakat Türk Ocağı'na girince de canı sıkıldı. "Bu eşya buranın değil, bunlar şuradan buradan ariyet getirilmiş, hepsi yerlerini yadırgıyor," dedi ve Kılıç Ali'ye dönerek emir verdi. "Söyleyin buraya bin lira versinler."

En son belediye bahçesindeyim. Türk Ocağı reisi Reşit Galip nutuk verecek. Fakat aksiliğin en son türlüsü orada baş gösterdi. Tertip heyeti yüksekçe bir yere kral ve kraliçe için taht kurar gibi iki yaldızlı koltuk oturtmuş. Gazi bahçeye girip manzarayı görür görmez "Bu ne rezalet!" diye tahta sandalyeye refikasıyla oturuverdi. Yüzü alev alevdi. Reşit Galip'in işaretiyle yanına gittim. "Ne yapalım?" dedi. "Dur bakalım, Latife Hanım'la görüşeyim," dedim. Hanımefendi de üzgün. İkimiz birden şefaat ediyoruz. Türk Ocağı reisinin nutkuna müsaade ederse buradaki Türk azınlığı kuvvetlendirilmiş olur. Bana "Sen nutku gördün mü?" diye sordu. Ne yapayım, Reşit Galip'ten emin olduğum için "Gördüm Paşam, hem kısa hem özlü," dedim. Öfkesi hâlâ dinmeyen sesiyle "Söylesin öyleyse," dedi. Doktor söyledi, söyledi. "Fakat sen hunların hepsinin üstünde, "ben bu milletin ferdiyim" demekle övünürsün," dedi. Ani bir sevinç güneşi Gazi'nin yüzünden bütün bulutları uçuruvermişti.

Mersin'den ayrılırken Gazi'nin kompartımanında Adana'ya ait bir nutku okuyorum. Yanında refikasından başka Kılıç Ali de var. "İyi ki nutku söyletmişiz" dedi ve Kılıç Ali'ye döndü:

Dahiliye vekâletine bir şifre yaz, Reşit Galip'i Mersin'e mutasarrıf yapsınlar. İkimiz kompartımandan çıkınca Kılıç Ali'ye "Yahu," dedim, Mutasarrıflık maaşı pek azdır. Serbest doktorluğuyla gül gibi geçinen adama sakın iyilik yerine kemlik yapılmış olmasın. Hak veren Kılıç Ali tekrar Gazi'ye giderek doktoru o müşkül mevkie düşmekten kurtardı. Birkaç ay sonra İkinci Millet Meclisi'ne doktoru mebus yaptırmasının hikmeti buradadır." [2732]

17 Mart 1923'te Mersin'de Türk Ocağı Başkanı ve hükümet doktoru Reşit Galip Bey yaptığı konuşmada şunları dile getirmişti;

"Muhterem Büyük Gazi!

Sizin karşınızda, sizin zaferlerinizden bahsetmeye lüzum var mı? Onları Grönland'daki Eskimolardan, Afrika'nın yanık ve kızgın çölleri ortasında sam yellerinden haber uman zencilere kadar herkes öğrendi. Biz bugün yalnız sizi aramızda, sizi bu kadar yakın olarak içimizde gördüğümüz için ne kadar büyük saadetler duyduğumuzu anlatmak, bu büyük saadeti daima tekrar ederek daha ziyade mesut olmak isteriz...

Paşa, muhterem Gazi Paşa! Sen bu milletin yalnız müncisi, yalnız bir halaskârı ve yalnız bir kahramanı değilsin, sen bunlardan daha çok büyüksün, sen bu milletin bir ferdisin. Senin en birinci büyüklüğün, bu milletin bir ferdi olmakla iktifa ve iftihar etmekliğindir. Zira bu millet uzak ve yakın mazilerde de hakikaten kahramanlar, halaskârlar görmüştür. Bu millet de bütün büyük milletler gibi tarihinde büyük badireler, met ve cezirler, ak ve kara günler gördü. Böyle günlerde kahramanlar çıktı, hezimetleri galebelere tahvil ettiler. Milli hudutları iklimler aşırı yerlere kadar zafer içinde genişlettiler; dâhiler çıktılar, bozulan devlet nizamını düzelttiler, hükümet ve milleti vakitsiz izmihlallerden kurtardılar. Fakat onların, o sultan ve vezirlerin hepsi gördükleri işlerle o kadar mağrur oldular ki artık kendilerini efradı milletten saymayı nefsleri için bir zül, bir hakaret addettiler. (...) Milleti bir hayvan sürüsü ve kendilerini gökten bu sürüyü istedikleri gibi sürüp götürmek için inmiş semavi vücutlar sandılar. Yani artık bu milletin bir ferdi olmaya tenezzül etmediler. Hâlbuki sen, işte bu kadar cihanşümul şanların, şereflerin ve layık olduğun bu kadar yüksek mevkiinle beraber yine içimizdesin, yine "ben bu milletin bir ferdiyim" diyorsun ve dertleşmek için gelip bizi buluyorsun. İşte bundan dolayı daha ziyade yükseliyorsun. Her büyükten daha büyük, çok büyük oluyorsun. Bu milletin bir ferdi olmakla iftihar eden Mustafa Kemal Paşa, yaşa, bin yaşa!

Sen bu millete mensubiyetle iftihar ediyorsun, fakat biliyor musun ki bu millet de seninle ne kadar müftehirdir. Gel elini, şu etrafında gördüğün halkın kalbine koy, bak, o kalpler nasıl çarpıyor; seni görmek sevincinin verdiği heyecanla ne kadar süratli atıyor...

Yaşasın Gazi Paşa!" [2733]

Mustafa Kemal Paşa, Dr. Reşit Galip'in bu konuşmasına şöyle cevap verdi:

"Aziz Kardeşlerim,

Genç ve çok değerli doktorumuz Reşit Bey'in sözleri bence iki görüş açısından ele alınabilir: Birincisi doğrudan doğruya kalbinin, vicdanının ve saygıdeğer Mersin halkının vicdanının, benim kalbimdeki duyguları açıklayan ifadeleridir. Buna teşekkürle yetineceğim.

2732 Ahmet Şevket Elman, Dr. Reşit Galip, Birinci Kitabın İkinci Baskısı ve İkinci Kitap, Ankara, 1955, s. 397
2733 A. Şevket Elman, a.g.e. s. 231-233

Gerçekten saygıdeğer doktorun dediği gibi, benim için dünyada en büyük varlık ve ödül milletin bir ferdi olarak yaşamaktır. Eğer Yüce Allah beni bunda başarılı kılmışsa, şükür ve Allah'a şükran duygularımı belirtirim. Bugün olduğu gibi ömrümün sonuna kadar milletimin hizmetkârı olmakla gurur duyacağım." [2734]

Dr. Reşit Galip'in milletvekili olması ve faaliyetleri

Mersin'de konuşma yapan ateşli ve cevval Dr. Reşit Galip, Mustafa Kemal'in hemen dikkatini çekti ve onu Meclis'in ikinci dönem Aydın milletvekili yaptı. Kılıç Ali hatıralarında Dr. Reşit Galip'in milletvekili olmasını şöyle anlatır:

"Mudanya'dan Hamidiye Kruvazörü ile Trabzon'a giderken tam Sinop limanına girileceği sırada boş bulunan bir milletvekilliği için Atatürk, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'e dönerek "Mersin'de bir doktor görmüştük, ismi Ragıp mıydı, ne idi?" deyince Hamdullah Suphi Bey Reşit Galip hakkında iyi şeyler söyler ve milletvekilliği yolu açılır." [2735]

Dr. Reşit Galip, 10 Ocak 1925'te Aydın Milletvekili olarak meclise girer.

Mustafa Kemal, Yunus Nadi'ye Hilâl-i Ahmer balosunda şöyle der: *"Beni dinleyiniz, Reşit'i Mersin'de ben buldum, mühim bir gün gelecek, doktor iş başına geç diyeceksiniz ve bu adam iş görecek."* [2736]

Atatürk, bu konuda haklı çıkmış ve Dr. Reşit Galip Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Halkevlerinin kurulmasında ve ayrıca Milli Eğitim Bakanı olunca üniversite reformunu yaparak Darülfünun yerine çağdaş üniversiteleri kurmuştur.

Reşit Galip, Şeyh Sait İsyanında İstiklâl Mahkemesi üyeliği, iki yıl Türk Ocakları Merkez Reis Vekilliği ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Genel Kâtipliği yaptı. 19 Eylül 1932'de Maarif Vekili (Bakanı) olmuş, ancak 13 Ağustos 1932'de bakanlıktan istifa etmişti. 1934 Şubat'ında zatürree oldu ve 5 Mart 1934 gecesi Keçiören'deki evinde kütüphanesinin olduğu odada, kitapları arasında 41 yaşında öldü.[2737]

Dr. Reşit Galip 1892 yılında Rodos'ta doğdu. Adını Reşit koydular. Babası Galip Bey orada hâkimlik yapıyordu. O zamanlar baba ismi soyadı gibi kullanıldığından Reşit Galip olarak anılıyordu. İlkokulu özel dersler alarak ve bir süre de Alliance Israelite'e devam ederek eğitim gördü. İdadiyi (Liseyi) İzmir'de okudu. 1911 yılında İstanbul Tıp Fakültesi'ne girdi. Kendinden 2 yaş büyük ağabeyi Hüseyin Ragıp (Baydur) uzun yıllar elçilik yapmıştır. Reşit Galip, 1917 yılında Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. Daha lise yıllarında milliyetçi, hırslı ve heyecanlı bir genç olarak dikkati çekmiş ve *"Ferday-ı Temmuz"* adında bir dergi çıkarmıştı. Tıbbiye'de iken *"Hakikat gazetesi"* ile *"Sivrisinek"* adında bir karikatür dergisi yayımlamıştı. Tıbbiyede iken Türk Ocaklarının burada bir şubesini açmış ve diğer askeri okulların Ocak örgütlerinin müfettişliğini yapmıştı. Gönüllü olarak Tıbbiye 2. sınıfta Balkan Harbinin ikinci dönemine katılmış ve yaralanmış olmasına rağ-

2734 Ertuğrul Zekai Okte, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri, Cilt 1, İstanbul 2000 İstanbul Araştırma Merkezi, s. 148

2735 Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen Hulusi Turgut, 2. Baskı İş Bankası Yayınları, 2005, İstanbul s. 230

2736 A. Şevket Elman, a.g.e. s 227

2737 Uluğ İğdemir, Yılların İçinden, Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1976, Ankara, s.95

men, 4. sınıfta iken bu defa Kafkas Cepheleri'ne katıldı ve Harp Madalyası aldı. Kafkas cephesine gittiklerinde önce Trabzon'a vardılar ve Vali Mehmet Ali Bey onları karşıladı. Tıbbiyeli 4 öğrenci Reşit Galip, Hüseyin Hulki, Behçet ve Hulusi burada Gürcü komitesiyle çalışan Teşkilat-ı Mahsusa'ya girdi ve motorla Hopa'ya gittiler. 5. Erganisti kordonu muharebesi, Kora ve Maradit savaşlarına katıldılar. Kafkas Cephesi'ndeyken tüberküloza yakalandı ve Trabzon'a geri gönderildi. İyileşince Giresun Jandarma Taburu ile Kafkas cephesinde 1,5 yıl daha çalıştı. Bu nedenle 1917 yılında Fakülteyi bitirebilmiş ve önce Bağdat'ta Güllü'de 90. Alay 3. Tabur tabibi olarak ve sonra 4. Ordu emrinde Antora'da Beyrut Ermeni yetimhanesinde (Darüleytam) dahiliye müdürlüğüne atandı ve orada Halide Edip, Dr. Lütfi Kırdar ile beraber çalıştı. Bir yıl sonra, Tıp Fakültesi'nde Akil Muhtar Hoca'nın muavini olarak göreve başladı. Tıbbiyedeki eğitimi beğenmeyerek *"Mekteb-i Tıbbiye"* adıyla bir risale yayınlamış ve ayrılmıştı. Daha sonra 2 Nisan 1919 tarihinde askeriyeden emekli oldu. Türk Ocağının aktif bir üyesi olarak Köycü doktor olarak 9 Nisan 1919 tarihinde Kütahya'ya gitti ve Tavşanlı'da çalışırken Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine Tavşanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurdu. Bu sırada İstanbul Hükümeti'nin emriyle halktan zorla para toplamak iddiasıyla sorgudan geçirildi. Kütahya'nın işgali üzerine Antalya'ya gitti. 1920'de Hilâl-i Ahmer'in Antalya Laboratuvarında bakteriyolog olarak görev yaptı. Bu sırada Kuşadası ve Söke'deki veba salgınını inceledi ve Sağlık Bakanlığına 10 Teşrinisani 1920'de rapor olarak bulgularını gönderdi. Kuva-yı Milliye döneminde Söke'de Hilâl-i Ahmer hastanesi başkanı oldu ve çok yakın arkadaşı Dr. Ethem Vassaf ile burada beraber çalıştı. Sakarya Savaşı'ndan sonra 1922 de Ankara'da Sağlık Bakanlığı Hıfzısıhha Müdür Muavini, İstatistik Müdürü oldu. Daha sonra Mersin Merkez tabipliğine atandı. Büyük Zafer sonrası 1 Ocak 1923'de resmi görevinden ayrılarak Mersin'de serbest doktorluk yapmaya başladı. Burada Türk Ocağı başkanlığı ve "Mersin" gazetesi başyazarlığı yaptı ve Yeni Adana gazetesinde sağlık ve siyasi yazıları çıktı. 10 Ocak 1925'te Aydın Mebusu oldu. Mebus seçildikten hemen sonra Şeyh Sait isyanı sonrası kurulan Ankara İstiklâl Mahkemesinde iki yıl üyelik yaptı. Mahkemenin görevi 7 Mart 1927'de bitti. Çok önemli davalara bakan bu mahkemenin kararları nedeniyle eleştiriler aldı ve kırgınlıklara muhatap oldu. Hatta koruma amacıyla kendisine otomobil tahsis edildi. Türk Ocakları Umumi Heyeti başkan vekilliği, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti umumi katipliği, Türk Dili Tetkik Cemiyeti reisliği yaptı. 1932 yılında 11 ay süren Milli Eğitim Bakanlığı yaptı.[2738] Kendini bütün varlığıyla Türk inkılâbına, Türklüğe ve milli davaya veren Dr. Reşit Galip, Atatürk ilke ve inkılâplarının keskin bir savunucusu, idealist bir kişiydi.[2739]

Dr. Reşit Galip, Türk Ocaklarından arkadaşı Dr. Hasan Ferit Cansever'in kız kardeşiyle evliydi. Dr. Hasan Ferit Cansever, eniştesi Dr. Reşit Galip'in Kılıç Ali ve Ali Çetinkaya ile birlikte Ankara İstiklâl Mahkemesinde görev almasını istememişti. Bu mahkemenin verdiği sert kararlar ve idamlardan rahatsızdı.[2740] Ankara İstiklâl Mahkemesi 1925'teki Şeyh Sait isyanı için Şark'ta görev yaptığı gibi 1926 yılında Atatürk'e yapılan İzmir suikastı gibi davalara İzmir'de ve Ankara'da bakmıştı.

2738 Yener Oruç, Atatürk'ün Fikir Fedaisi Dr. Reşit Galip, Gürer Yayınları, 2007 İstanbul, s. 35-38
2739 A. Şevket Elman, Dr. Reşit Galip, Birinci Kitabın İkinci Baskısı ve İkinci Kitap, Ankara, 1955, s. 18-22
2740 Beşir Ayvazoğlu, Dünyayı Güzelleştirmek, Turgut Canseverle Konuşmalar, Timaş Yayınları, 2012, s. 148

Dr. Reşit Galip'in Serbest Fırka'nın kurulmasındaki rolü

Mustafa Kemal, yanında Dr. Reşit Galip'in olduğu bir gün Yurttaşlık Bilgileri kitabının müsveddelerini karıştırırken şöyle bir cümle okur: *"Kabine çekilince, Cumhurbaşkanı parlamento başkanıyla parti başkanlarını çağırır ve danışmalara başlar. Parlamento'nun eğilimine göre bir kabine başkanı seçer."*

Mustafa Kemal bu cümleyi yüksek sesle söylemişti ve o sırada yanında bulunan Dr. Reşit Galip'in yüzüne baktı. Mustafa Kemal, çok partili bir parlamento olmasını istiyordu. Dr. Reşit Galip, durumu kavrayarak hemen atıldı: *"Bu ülkeyi böyle bir rejime kavuşturmak sizin elinizdedir. Bir işaretiniz buna yeter."*

Mustafa Kemal, *"Bu iş belki senin sandığın gibi kolay değildir. Dünyada bir buyruk, bir kararla olmayacak şey demokrasidir. Bu iş için aşamalar gerekir,"* dedi.

Mustafa Kemal, Reşit Galip'e çeşitli ülkelerdeki demokrasi deneyimlerinden bahsettikten sonra ülkede çok partili bir parlamento yapmayı düşündüğünü belirtti. Atatürk, başlangıçta tanıdığı isimleri yeni partiye koymayı planlar ve bu yeni partinin başkanı da Fethi Okyar olur. Mustafa Kemal, daha sonra Reşit Galip'e şöyle der.

"Yeni partiye Makbule'yi (kız kardeşi), seni filan da koruz"

Paşa bunu söylerken gülüyordu. Dr. Reşit Galip, işin gelip kendisine dayandığını görünce itiraz etti: *"Paşam, ben sizin olmadığınız bir partiye girmem."*

Paşa'nın yanıtı ise şöyle olur: *"Yurt hizmeti nerde olsa birdir. Bir parti kurmak onu yönetmek demek, asla bir post kavgası, bir tutku kaynağı oluşturmak demek değildir. İlk örnekleri en güvendiğim kişiler vermelidir. Tutkular değil düşünceler çarpışmalıdır."*

Böylece Dr. Reşit Galip, Atatürk'ün isteğiyle Serbest Fırka'ya girer ve bu şekilde İnönü'nün Halk Fırkası'na denetleyecek olan Serbest Fırka 12 Ağustos 1930'da kurulur. Ancak giderek hoşnutsuzluklar meydana gelir ve Dr. Reşit Galip parti kapatılmadan çok önce ayrılır. Fethi Okyar da Serbest Fırkayı 17 Kasım 1930'da kapatır.[2741]

Dr. Reşit Galip'in sağlık, tarih ve dil üzerine yaptığı çalışmalar

Dr. Reşit Galip bir doktor olarak sıtma mikroplarının boyanması için yeni bir metot bulmanın yanı sıra *"İnsan Bedeni"*, *"Yiyecekler"*, *"Dört Azgın Canavar"*, *"Dertler ve Dertleşmeler"*, *"Sıhhat Koruma bilgisi"* ve *"Çocuk Bakımı"* isimli kitaplar yazmış; yabancı bir tıp kitabını tercüme etmiş ve sağlıkla ilgili makaleler yazmıştı.

Türk tarihiyle de yakından ilgilenmiş ve araştırmalar yapmıştı. Onun Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı kısa zaman içinde Arkeoloji ve müzecilik büyük aşama kaydetti ve ayrıca *"Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya"* dergisinin çıkmasına önayak oldu. Dr. Reşit Galip'in evinde büyük bir kütüphanesi vardı ve burada gece yarılarına kadar tarih araştırmaları yapardı. Türk Tarih Cemiyeti'nin hazırlamakta olduğu *"Türk Tarihinin Ana Hatları"* eserinin Anadolu, Orta Asya ve Çin'e ait kısımları üzerinde çalışmalar yapmış ve 1932 yılında Ankara'daki Tarih Kongresi'nde Türk Tarih Tezi üzerine genel savunma hazırlamıştı. Atatürk'ün ortaya koyduğu Türk Tarih Tezi'nin keskin bir savunucusuydu.

2741 Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal Barış, Cilt 4, Tekin Yayınevi, 2. Baskı, 1996, s. 119-121

Etiler ve Selçuklular üzerinde çalışmalar yapan Dr. Reşit Galip, bir yazısında Atatürk'ün Türk Tarih Tezi'ni şöyle özetledi:

"Türk milleti, bütün medeniyetlerin atasıdır. Son asırlara gelinceye kadar insanlığa medeniyet rehberliği yaptı, yine yapabilir ve mutlaka yapacaktır." [2742]

Böylece yıllardır Batılıların yönlendirdiği ve bilerek işledikleri tarih tezine karşı çıkılıyor ve Türk milletinin eski çağlardan beri medeniyetler kurmuş büyük bir ulus olduğu ortaya konuyordu.

Dr. Reşit Galip, 2 Temmuz 1932'de yapılan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde şöyle konuşur:

"Tarih vesikalarla yazılır, vesikalar ise aranmakla bulunur. Bu itibarla "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" bu vadide bir araştırma ve arayanlar birliğidir. Türk ırkı ile ilgili olarak Hipokrat, Aristo, Pline, Calinos gibi eskiler tarafından bu hususta söylenenlerin de ne ilmi ne de tarihi kıymeti vardır. Onları takip eden asırlar filozofları ise ortaya hakiki müsaade ve mütalaa metotlarına uygun tasnif mesaisi koymamışlardır." [2743]

Dr. Reşit Galip Ahlatlıbel ve Karalar'da yapılan kazılara devamlı gider ve incelemelerde bulunur; Hititler ve Türk tarihi hakkında gece yarılarına kadar kitaplar okur ve olmayan kitapları yurtdışından temin ederdi. Bir gün bir arkadaşına *"Paris'teki Bibliotèque Nationale'de Türk tarihini aydınlatacak ehemmiyetli kitaplar vardır. Onları buldukça getirtiyoruz. Şimdi bizim de az zaman içinde çok zengin bir kütüphanemiz var,"* demişti.[2744]

Bir gün arkadaşı Halil Şaban Bey Dr. Reşit Galip'in yanına uğradı. Dr. Reşit Galip ona Hititçe bir gramer kitabı gösterip, *"Ben de Hititçe öğreniyorum,"* dedi.

Arkadaşı bunun üzerine *"Zor değil mi?"* diye sordu.

Dr. Reşit Galip şöyle cevapladı: *"Bir ideal için zor hiçbir şey olamaz."*

Evet, o, bir idealin adamıydı. Amacı Türk milletini bilimde ve sanatta ileriye götürmekti. Afet İnan, Dr. Reşit Galip'in tarih çalışmaları için şunları söyler: *"Dr. Reşit Galip, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ilk genel sekreteriydi. O, Türk Tarih Kurumu'nun hemen bütün toplantılarına yeni kitaplardan okuduğu taze fikirlerle mücehhez olarak gelir ve inandığı Türk Tarih Tezi'ni kuvvetlendirmek için uğraşırdı. Bu bakımdan kendisiyle fikir ve ideal birliğimiz mevcuttu. Dr. Reşit Galip IV. cildi teşkil eden, Cumhuriyet devri tarihini, o dönemde Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi olan Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey ile beraber hazırlamıştı."* [2745]

Dr. Reşit Galip, Atatürk'ün dil çalışmalarına da en büyük desteği verdi ve onun emrinde hizmetlerde bulundu. 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayı'nın büyük salonunda başlayan Birinci Büyük Dil Kurultayı'nda Milli Eğitim Bakanı olarak açış konuşmasını yaparken şunları söylemişti:

"Millete verdiğimiz söz, daha yerine gelmedi. Millet önünde içtiğimiz ant, daha tamam-

---

2742 Ahmet Şevket Elman, Dr. Reşit Galip, Birinci Kitabın İkinci Baskısı ve İkinci Kitap, Ankara, 1955, s. 178
2743 Ahmet Şevket Elman, a.g.e. s. 179
2744 Ahmet Şevket Elman, a.g.e. s. 249
2745 Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959, s. 199

lanmadı. Milli kültür toprağı, yabancı unsurlardan henüz kurtulamadı. Türk dili, henüz gerçek kimliğini bulmadı. Onu sevgi ve sevecenlikle kucaklayın. Onu yeniden ana sütü ile emzirerek; yeni, coşkun, ölümsüz yaşama eriştirin..." [2746]

Halkevleri kuruculuğu

1931 yılında Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra bunun yerine kurulan halkevlerinin örgütlenmesini Dr. Reşit Galip yapmış ve 19 Şubat 1932'de yurdun 14 kentinde açılış törenleri gerçekleşmişti. Bu nedenle Reşit Galip, halkevlerinin kurucusu sayılabilir. Halkevlerinin açılışında Dr. Reşit Galip söyle konuşur:

"Ara sıra, inkılâbın bittiğinden ve her işin artık tabii seyrine bırakılması lazım geldiğinden bahsedenlere tesadüf olunur. Bu görüş, tembel, yorgun ve cesaretsiz ruhların görüşüdür. Biz kaybettiğimiz zamanları, bizi beklemek niyetini izhar etmeksizin, süratle ilerleyen başka milletlerin peşinden, tabii diye tavsif edilen mecrada salına salına yürümekle kazanamayız. Biz, tedrici tekâmül kaidesini yolumuzun üstünde çiğneyerek ve irfan yolunda tekâmülümüzü inkılâplar şiddet ve süratiyle yapmak, içtimai kanunlara yeni bir kanun ilave etmek mecburiyetindeyiz. Ön saftan ayrıldığımız müddet uzamıştır. Bu madun vaziyete artık daha ziyade tahammül edilemez. Sükûn bulmaz bir iştiyak, yorgunluk tanımaz bir çalışma, gevşekliğe düşman bir irade ile gitmek, mâniaları çatır çatır kırmak, yol kesen menfi ruhu ve bedbinliği nerede bulursak boğarak mesafeleri ışık hızı ile geçmek mecburiyetindeyiz. Bize coşkun hareket ve faaliyetle dolu hayat lazımdır. Hayatı ferdi saadete ermek için değil, son nefesine kadar çalışmak, didinmek, yükselmek ve yükseltmek için sevmek. İşte Türk'ün hakiki ve tarihi şiarı budur."

Dr. Reşit Galip'in Türk İnkılap'ı için şunları söylemişti:

"Türk inkılâp idealizminin cennetine ancak cemiyete samimi ve feragatli ruhla hizmet yolundan gidilir."

"Gazi nesli inkılâpçıdır ve bundan sonrakiler de inkılâpçı olacaktır."

"Türk inkılâbı dinlenmeyen bir irade, zapt edilmeyen bir heyecan, yetişilmeyen bir süratir."

"İnkılâp, hiçbir siperinden vazgeçilmeyecek bir cephe, hiçbir adımı geri alınmayacak bir yürüyüştür. İnkılâbın safhalarını ve merhalelerini satılık bir makine aksanı gibi muhtelif kıymetlerde parçalara ayırmak mümkün değildir."

"Atatürkçülük, bilimde ve sanatta, teknik kudrette ve kabiliyette, beden ve ruh sağlığında, Türk milletini örnek bir millet seviyesine çıkarmaktır."

"Medeniyet safında milletçe layık olduğumuz mevkii almak, yani en ileriye ve en yükseğe varmak. Bunun kadar ruhu coşturan, aşkı hızlandıran ne olabilir."

"Dünyada en büyük emelim Türk sanat ve biliminin uluslararası sanat ve bilim şöhretleri yetiştirecek dereceye yükselmesidir. Bunu ölmeden görmek arzusu bana yaşamak ve çalışmak için kuvvet veriyor." [2747]

2746 Uluğ İğdemir, Yılların İçinden, Türk Tarih Kurumu yayını Ankara 1976, s 375
2747 Ahmet Şevket Elman, a.g.e. s. 34, 35, 63

"Türküm, Doğruyum, Çalışkanım" andını yazması

Okullarımızda söylenen *"Türküm, doğruyum, çalışkanım. Yasam: Küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümden çok sevmektir. Ülküm: Yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım Türk varlığına armağan olsun!"* dizelerinden oluşan *"And"*ın yazarı Dr. Reşit Galip'tir. And'ın yazılış öyküsünü Afet İnan şöyle anlatır:

"1933 yılının 23 Nisan Çocuk Bayramı idi. O, heyecanla Çankaya köşküne geldiği vakit, Atatürk'ün yanında bana bir kâğıt uzattı ve şunları anlatmaya başladı: "Sabahleyin ilk bayramlaşmayı kızlarımla yaptım. Onlara bir şeyler söylemek istediğim vakit, bir And meydana çıktı. İşte Cumhuriyet'imizin 23 Nisan çocuklarına armağanı," dedi. "Türküm, doğruyum, çalışkanım, yasam küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümden çok sevmektir. Ülküm yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım Türk Varlığına armağan olsun." Bu sözler Türk çocukları tarafından o yıldan beri tekrarlanmaktadır. Vatansever Dr. Reşit Galip, evvela bir baba olarak bu hisleri duymuş, sonra da Milli Eğitim Bakanı olarak okul çocuklarına bu andı içirmişti." [2748]

23 Nisan 1933'te Çocuk Haftası açılma günü Dr. Reşit Galip'in yaptığı konuşma şöyledir:

"Çocuklar!

Güzel yüzlü, güzel özlü Türk yavruları!

(...) Bilirsiniz, daha iyi bilirsiniz ki; her Türk çocuğu anasının, babasının olduğu kadar milletinindir, budunundur...

Büyük Türk yarınının yapıcıları arasına girmek için şimdiden hazırlanın güzel çocuklar! Daima kulağınızda çınlasın ki, çalışkan olmayan Türk sayılamaz, ahlakı olmayan Türk olamaz!" [2749]

Atatürk, Dr. Reşit Galip'i çok sever ve onu her yerde överdi. İş Bankası'nın Gazi Çiftliği'nde yapılan yıldönümünde şöyle der: "Bu Reşit Galip hem doktordur, hem hukuk doktorudur, hem siyaset doktorudur, hem edebiyat doktorudur ve güzel arkadaştır!"

İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nın balkonunda ise Dr. Reşit Galip için, "Ben bu doktoru çok severim. Reis mevkiinde olanların hissiyatını izhar etmesi doğru değildir. Fakat doktor için bu kaideye, riayete lüzum görmeyerek söylüyorum," demiştir.

Yine başka bir konuşmasında *"Reşit Galip, yüksek evlat, kıymetli arkadaş!"* demiştir.[2750]

Dr. Reşit Galip'in Atatürk'ün sofrasında yaptığı hırçınlık

Dr. Reşit Galip, 1931 yılında bir akşam sofrasında Atatürk'e karşı hoş olmayan bir davranış sergilemiştir. Dönemin Meclis Başkanı Orgeneral Kazım Özalp Paşa Atatürk'ün sofrasında geçen bu olayı anılarında şöyle anlatmıştır:

"1931 yılı sonbaharında bir gece Dolmabahçe Sarayı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın sofrasında değişik misafirlerle yemek yiyor ve konuşuyorduk. Maarif vekili Esat Bey de sofradaydı.

2748 Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959. s. 204
2749 Kazım Özalp, Teoman Özalp, Atatürk'ten Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, İstanbul,s. 48
2750 Ahmet Şevki Elman, a.g.e., s. 226, 227

Yapılan işleri anlatırken, kız öğrencilerin kısa etek, kısa çorap ve kısa kollu gömlek giymelerini uygun bulmadığını, daha kapalı giyinmelerini bir tamimle duyuracağını söylüyordu. Sofrada bulunan Dr. Reşit Galip Bey "Yanlış düşünüyorsunuz beyefendi, bu bir geriliktir, kadınlar artık eski durumda yaşayamazlar, inkılâplardan en mühimi kadınlara verilen haklardır, başka türlü Batılılaşmakta olduğumuzu iddia edemeyiz," diye Esat Bey'e karşı çok sert bir konuşma yaptı. Kemal Paşa, sofrasında vekilin zor duruma düşmesinden hoşlanmadı, olayı kapatmak istedi. "Bu konuyu uzatmayalım, burada kapatalım, kısa çorap giymek giymemek çok önemli değildir, sonra tartışırız," dedi. Reşit Galip "Af buyurunuz Paşam, bu inkılâp ve zihniyet meselesidir, müsaade buyurursanız fikrimizi söyleyelim," diye ısrar etti. "Hatta daha ileri giderek diyeceğim ki, sizin huzurunuzda bu sofrada inkılâpların zedeleneceği icraattan bahsedilmesi küstahlıktır, hoş görülemez," dedi. Mustafa Kemal Paşa bu sert konuşma karşısında Reşit Galip'e "Yorgun görünüyorsunuz, madem konuşmalar da hoşunuza gitmiyor gidip istirahat edebilirsiniz," dedi. Reşit Galip aldırmadı, "Burası milletin sofrasıdır, kovulmamalıyım, kendimi iyi hissediyorum, kalkmam," diye cevaplandırdı. Mustafa Kemal Paşa işi uzatmak istemedi, "O halde biz kalkalım, masayı beyefendiye bırakalım," diyerek kalktı, sofrayı bıraktı ve hemen odasına çekildi. Biz de kalktık ve dağıldık. Reşit Galip, bir süre sofrada yalnız oturduktan sonra, pencere kenarında başka bir koltuğa geçerek sabaha kadar oturmuş. Sabahleyin yaverlerden birine "Ankara'ya trenle döneceğim, istasyona gidiyorum," diyerek sarayı terk etmiş. Kemal Paşa, gece bir süre kendi odasında durumu izlemiş ve sabah olunca Reşit Galip Bey'in nereye gittiğini sormuş. Aldığı bilgilere göre Reşit Galip'in saraydan ayrılırken, cebinde hiç parası olmadığı için Başkâtip Tevfik Bey'den 25 lira borç aldığını öğrenmiş. "Cebinde beş parası yok ama karakterinden hiç taviz vermiyor," diyerek üzüntüsünü belirtmiş. Ayrıca Tevfik Bey'e "Cüzdanını aç göreceğim, başka paran yok muydu, insan sadece 25 lira mı verir," diye sitem etmiş. Birkaç ay sonra Dr. Reşit Galip Bey Maarif Vekilliği'ne getirildi ve üniversite reformu onun vekilliği süresinde gerçekleşti." [2751]

Reşit Galip'in sofra olayını o tarihte Türk Tarih Kurumu Başkanı olan Uluğ İğdemir'se şu şekilde anlatır:

"Reşit Galip CHP İdare Heyeti'nde, Halkevleri Kolu'nun başkanı idi.

Bir akşam Dolmabahçe Sarayı'nda... Bu arada Esat Bey de Milli Eğitim Bakanı -Atatürk'ün Harbiye'den hocası olan Esat Bey- biraz tutucu tarafı olan bir insandı. Çok iyi bir insandı, fakat biraz eski şeylere bağlı bir insandı. Halkevlerinde temsiller veriliyor. Gençler geliyorlar. Amatör temsil kolları var. Sahnede temsiller veriyorlar. Fakat bu arada tabii kadın (aktris) da lazım. Lise öğrencilerinden genç kızlar geliyorlar. Belki bazı dedikodular oldu ihtimal. Esat Bey'in kulağına gitti. Esat Bey bir genelge yapıyor liselere. Halkevlerine genç kızları temsil için göndermeyin. Bunu Reşit Galip haber alıyor ve çok üzülüyor.

İşte o akşam sofrada yanında oturuyormuş Hasan Cemil Bey'in. Reşit Galip bundan bahsediyor. Esat Bey böyle yapıyor filan diye. Herhalde Atatürk de Esat Bey'in ismini falan işitmiş olacak ki "Ne konuşuyorsunuz?" diye soruyor. Reşit Galip anlatıyor. Diyor ki, "Paşam, Esat Bey böyle bir genelge göndermiş. Bu yakışıksız. Devrimlerimize yakışmaz." Atatürk "Benim hocam hakkında konuşmayın," deyince, Reşit Galip zaten biraz içmiş, biraz sertçe konuşuyor

2751 Kazım Özalp, Teoman Özalp, Atatürk'ten Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, İstanbul,s. 49

Atatürk'le, "Biz fisebilillah (karşılık beklemeden) çalışıyoruz. Bakın ben yırtık gömlekle dolaşıyorum. Siz bizi azarlıyorsunuz," filan deyince, Atatürk, "Kalkınız sofradan!" diyor. Reşit Galip, "Hayır burası sizin sofranız değil, milletin sofrasıdır," deyince de Atatürk, "O halde ben kalkarım," deyip sofrayı tatil ediyor ve kalkıyor. Reşit Galip, o sırada sarayda kalırdı, yatardı. Ben de sarayda bulunurdum. Sarayda yatmıyordum; ama Tarih Kongresi münasebetiyle saraydaydım.

1931 sonbaharı. Sabahleyin ben saraya geldim. Hasan Cemil Bey beni çağırdı. Dedi ki "Bu akşam Haydarpaşa'ya gideceksin. Bütün trenleri kontrol edeceksin. Reşit Galip'in Ankara'ya gidip, gitmediğini kontrol edeceksin."

Hadise şöyle olmuş: Sabahleyin Atatürk uyanınca, Reşit Galip'i sormuş "Nerededir?" diye. Çünkü biliyor Reşit Galip hassas bir insan. Acaba bir şey yapar mı, falan gibi, kim bilir? Odasına bakmışlar, odasında yatak bozulmamış. Reşit Galip sofradan sonra kalkmış, son vapurla veyahut da başka bir vasıta ile Kadıköy'e geçmiş. Orada bir otelde kalmış, sabahleyin de berberde traş olmuş ve ilk sabah treniyle, bir marşandizle filan zannediyorum, Ankara'ya gelmiş. Yanında hiç parası kalmamış. Son parasını da berbere vermiş. Ankara'ya geldiği zaman -Keçiören'de oturuyordu- Keçiören'e gitmek için taksi parası dahi yokmuş elinde. Evden vermişler parayı.

Atatürk merak etmiş, "Reşit Galip'i bulacaksınız," demiş.

Bütün İstanbul polisi ayağa kalkmış. Aramışlar, taramışlar Reşit Galip yok. Onun üzerine beni Hasan Cemil Bey çağırdı ve akşam trenlerini kontrol ettirdi. Ben gittim Haydarpaşa'ya bütün trenlere baktım, Reşit Galip yok.

Ankara'ya geldiğimde Reşit Galip bana olayı anlattı. Bir müddet tabii, Atatürk'le araları açıktı. Sofraya filan çağırılmadı. Fakat bir akşam Reşit Galip'i Atatürk sofraya, Çankaya'ya çağırıyor. Bunu Yakup Kadri de yazmıştır. Yanına oturtuyor. İltifat ediyor. Sonra bir aralık iki asker çağırıyor. Reşit Galip'i sandalyesi ile beraber havaya kaldırıyor. "İşte biz insanı böyle kaldırır, böyle indiririz," diye takılıyor. Ondan sonra barıştılar ve sonra Reşit Galip 1. Tarih Kongresi'nde gayet önemli bildiriler verdi. Tarih tezinin en kuvvetli bir şekilde müdafaasını yaptı." [2752]

Bu yemek olayından birkaç gün geçince büyük üzüntüye kapılan ve pişmanlık duyguları içinde kıvranan Dr. Reşit Galip, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e hitaben bir mektup kaleme almıştı. Mektupta, Milli Eğitim Bakanı Esat Bey'e her zaman saygı duyduğunu, ne var ki o akşam sebep olduğu tatsız durum sebebiyle Atatürk'ün kendisini affetmesini yazdı. Mektubu Cumhurbaşkanlığı Baş Yaveri Rusuhi Bey'e Atatürk'e vermesi için gönderdi. Atatürk'e yazılan mektup aynen şöyleydi:

"Büyük Gazi'nin Yüksek huzuruna tazimlerle

Ankara 30.01.1932

Mübeccel Büyük Paşam,

Siz insanların ruhunu, fikrini açık bir sayfa gibi okuyorsunuz.

Size tapınırcasına bir iman, sevgi ve saygıyla bağlı olduğumu teveccüh ve itimadınızı

2752 Uluğ İğdemir, a.g.c. s. 124

hayatımın kıymeti ölçülmez mazhariyeti saydığımı bilirsiniz.

Kusur ve kabahatimin çok büyük olduğunu biliyorum. Bunun affi ancak sizden istenebilir. Çünkü siz, af ile ders ve ceza vermek mertebelerinden çok daha yükseklerdesiniz.

Sizi üzmüş olmak ızdırabımın dayanılmaz acısını bütün şiddetiyle çektim. Ellerinizi bin kere öperek affınızı dilerim.

Sağlığınız ve saadetiniz temennilerimi candan tekrarlarım, Mübeccel büyük Paşam.

Sizin evladınız
Dr. Reşit Galip"

Başyaver Rusuhi (Savaşcı) bir fırsatını bularak mektubu Atatürk'e gösterir. Atatürk tebessümle mektubu okur. Başyaver'e "Bu mesele üzerinde fazla durmasın, çalışmalarına sükûnetle devam etsin, bunu kendisine yazınız," der. Başyaver, Atatürk'ün emrini yerine getirir. Dr. Reşit Galip'e Atatürk'ün ifadeleriyle cevap verir. Olay artık kapanmıştır. Bir süre sonra 4 Mart 1932 sabahı Atatürk İstanbul'dan Ankara'ya döner. Dönüşünün akşamı Dr. Reşit Galip'i Çankaya'ya davet ederek, gönlünü alır. Altı ay sonra 19 Eylül 1932 tarihli gazeteler, Dr. Reşat Galip'in Milli Eğitim Bakanlığı'na getirildiğini yazar.[2753]

Reşit Galip ile Çankaya arasında 1927 yılında da bir soğukluk olmuş ve 15 Aralık 1927'de yine mektup göndermişti.[2754]

Dr. Reşit Galip bir gün Atatürk'e *"Sizin için Diktatör diyorlar"* dedi. Genç doktorun böylesine çıkışlarına alışık ve müsamahalı olan Atatürk, onun yüzüne uzun uzun ve biraz da muhabbetle bakarak gülümsedi ve şunları söyledi: *"Çocuk, Ben gerçekten diktatör olsaydım, sen benimle böyle konuşabilir, bana bu suali sorabilir miydin?"* [2755]

Reşit Galip'ın bu hırçın haline Çankaya Sofralarına katılan Vasfi Zorlu *"Evin şımarık çocuğuydu. Her şeyi söyler, Atatürk onu hoş görürdü"* demektedir.[2756]

Dr. Reşit Galip'in Mustafa Kemal'e yılbaşında kitap hediye etmesi

Ankara Palas'ta yapılan yılbaşı balosuna Atatürk, Meclis başkanı Kazım Özalp, İsmet Paşa, milletvekilleri, aileleri, ordu erkânı katılmıştı. Gece yarısından sonra Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip ayağa kalkarak şunları söyler:

"Hanımlar, Beyler... Bir saat bir çeyrekten beri yeni yıla girmiş bulunuyoruz. Bu dakikada herkes sevdiklerine en kıymetli hediyeleri vermekle meşguldür. Ben de büyük reisimize naçiz olmakla beraber kendilerini çok sevindireceğini bildiğim bir hediyeyi takdim ediyorum. Bu armağan geçen yıl Ankara'da toplanan Tarih Kurultayı'nın zabıtları ile İstanbul'da toplanan Dil Kurultayı'nın kararları ve dil işleri derleme kılavuzundan ibarettir..."

Bu sözler alkışlandıktan sonra Gazi armağanı alırken, *"Bu anda duyduğum saadet büyüktür. Kıymetli maarif vekilimizin bu armağanından dolayı teşekkür ederim. Kendisinden*

2753 Ahmet Şevki Elman, a.g.e., s. 241
2754 Şerafettin Turan, Dr. Reşit Galip'in Atatürk'e yakınmaları., s 1-25, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları dergisi Cilt: 25 Sayı: 39
2755 Cemal Kutay, Atatürk'ün Son Günleri, İklim Yayıncılık, 4. Baskı 2006, s. 22
2756 Şerafettin Turan, Dr. Reşit Galip'in Atatürk'e yakınmaları., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları dergisi Cilt: 25 Sayı: 39, s. 8

ve diğer vekillerimizden her an böyle armağanlar beklerim. Vekil Bey'in naçiz dedikleri bu armağan hakikatte çok değerlidir. Bu değerin herkes tarafından daha iyi anlaşılması için bu kitaptan bir sahife okumalarını Vekil Bey'den rica ediyorum," demiştir.

Reşit Galip, *"Hepimizin bahtına"* diyerek Tarih Kurultayı zabıtlarından gelişigüzel bir sayfa açmış ve okumuştur. Bu sayfada Türk milletinin asri ve medeni bir millet olduğu, bazı gafillerin sandığı gibi 400 çadır halkı ile Anadolu'ya gelmediği, burasının binlerce sene evvel Türk vatanı olduğu anlatılıyordu. Okuma sonrası salonda bir alkış tufanı kopmuştu.[2757]

Dr. Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanlığı ve Üniversite Reformu

Dr. Reşit Galip Milli Eğitim Bakanı olunca birçok ıslahat projesini uygulamaya koymaya başlamıştı. Bu sırada Ahmet Şevket Elman isimli bir Tıp Fakültesi öğrencisi fakir olduğundan kitap parası bulmak için Reşit Galip'e başvurdu. Dr. Reşit Galip'in o gün cüzdanında ancak 30 lira vardı, ancak o, bunun 25 lirasını, azlığından dolayı özür dileyerek öğrenciye verdi.[2758] Bu öğrenci ilerde biyokimya uzmanı ve yazar oldu ve Dr. Reşit Galip'e olan vefa duygusuyla onun vefatından sonra *"Dr. Reşit Galip"* isimli bir kitap yazdı.

Darülfünun'a dışarıdan yapılan ağır eleştiriler genellikle Darülfünun'un Milli Mücadele'ye yeterince destek çıkmadığı, Türk inkılabının ideolojisini hazırlama ve yaymada yeterince çalışmadığı yönündeydi. Bu nedenle bir ara Darülfünun'un Ankara'ya taşınması bile düşünülmüştü.

Bu eleştiriler karşısında Fen Fakültesi Reisi Hüsnü Hamid Sayman 1925 yılı başlarında *"Darülfünun: İlim ve Demokrasi"* başlıklı bir makale yayınlayarak Darülfünun'u savunmuştu. Bu makalede Darülfunun'a yapılan saldırıların irtica (gericilik), cehalet, şantaj ve kıskançlık cephelerinden yapıldığını belirterek bunları detaylarıyla açıklamıştı. Ancak kendisine yönelik olarak basında ağır saldırılar olmuştu.

Asıl memnuniyetsizlik 1. Türk Tarih Kongresi'nde açıklanan Türk Tarih Tezi'ne Darülfünun'un destek vermemesiyle iyice artmıştı. İstanbul-Ankara ikiliği böylece daha da derinlik kazanmış ve Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ndeki tarihçilerin çoğu 1933 Üniversite Reformunda tasfiye olacaklar listesine girmişti.

Dr. Reşit Galip, kimsenin yapmaya cesaret edemediği Üniversite Reformu için bir bakıma seçildi. Bu reform oldukça zor ve ateşten gömlekti. Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılmak istenmiş, ancak bir türlü gerçekleştirilememişti. Üniversite reformu için önce İsviçre'den Profesör Malche getirilerek Darülfünun'u incelemesi ve bir rapor hazırlaması istendi. Prof. Malche, Darülfünun hocalarıyla konuştu, anketler yaptı ve incelemede bulundu. Prof. Malche'in raporu o zaman Bakan olan Esat Sagay'a sunuldu. Bu rapor üst düzey kişiler hariç kamudan saklandı, ancak 1939 yılında basılmıştır. Atatürk, Prof. Malche'in raporunu büyük bir dikkatle okuduktan sonra şöyle not aldı:

"Biz Türkler, bilhassa bu yüksek Türk inkılabını yapmış olanlar bilmelidirler ki: Bizi layık olduğumuz seviyeye çıkarmakta herhangi bir yabancı alim, yabancı dahi, dahi olsa

2757 Ahmet Şevki Elman, a.g.e., s. 228
2758 Ahmet Şevki Elman, a.g.e., s. 6

muktedir (yeterli) olamayacaktır. Düştüğümüz uçurumdan bizi kurtaracak, alemin en yüksek katlı alanına çıkaracak, yine bu uçurumdan çıkıp yükselmesini bilenler olacaktır."

Milli Eğitim Bakanı Esat Bey Bakanlık görevinden 18 Ağustos 1932'de ayrılmış, Prof. Malche'in işaret ettiği bozuklukları düzeltme işi Dr. Reşit Galip Bey zamanında olmuştur. Reşit Galip 19.9.1932'te Milli Eğitim Bakanı olmuş, 14.8.1933'te görevinden ayrılmıştır. 1933'te Dr. Reşit Galip, Bakanlar Kurulu'ndan yetki aldığı zaman Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Dr. Reşit Galip'e *"Büyük ve güç bir işi üzerine aldın. Bu konu birçok defalar bu kurula gelmiş, fakat cesaret edilememiştir. Bakalım başarabilecek misin?"* demişti.[2759]

Bu konuyla ilgili olarak zamanın TBMM Başkanı Kazım Özalp anılarında şöyle der:

"Darülfünun kendisinden beklenen varlığı ve hizmeti gereği gibi göremiyordu. Mustafa Kemal Paşa, ilerde kurulacak yeni yüksek dereceli eğitim kuruluşlarına yeterli öğretim elemanlarının sağlanabilmesi ve daha iyi eğitim yapılabilmesi için bir üniversite reformu yapmayı düşünüyordu. İstanbul Darülfünunu'nda hukuk ve özellikle tıp fakültelerinde birer otorite olan bazı hocalar vardı. Tıp fakültesi hocalarından bazıları, Mustafa Kemal'in doktorları olarak zaman zaman kendisi ile görüşme imkânını buluyorlardı. Neşet Ömer ve Akil Muhtar gibi tanınmış profesörler Ankara'ya geldiklerinde, bizlerin de sağlık durumlarımızı kontrol ederlerdi. Neşet Ömer Bey'le Akil Muhtar Bey, Ankara'ya bir gelişlerinde beni Meclis'te ziyarete geldiler. "Üniversitede, bilimsel alanda yeterli, yabancı memleketlerde yapılan konferanslara katılarak tebliğler verebilen veya başka nedenlerle yabancı ülkelerde tanınan öğretim elemanlarının çok az olduğunu, üniversite öğretim kadrosuna nasılsa girebilen bazı kişilerin kısa zamanda profesör olmaktan başka bir şey düşünmediklerini, bu şartlar altında üniversitenin gelişeceğine, gün geçtikçe daha geriye gittiğini, bu çöküşe bir çare bulunmasını, en kısa zamanda bir reforma gerek duyulduğunu" söylediler. Benden yardım rica ettiler. Kendileri ile beraber Başvekil İsmet Paşa'ya gittik. Konuşmalarımızı Paşa'ya anlattım. İsmet Paşa birdenbire "Hangi elemanlarla bu işi yapabileceğimiz beni düşündürüyor. Zaten bu konu beni de aşar, Mustafa Kemal Paşa ile görüşelim," dedi. "Konu üzerinde biraz çalışayım, hazırlık yapayım, sonra Çankaya'ya anlatırım," diyordu."[2760]

Sonuçta alınacak önlemlerle yeni bir üniversite kurulmasına karar verilmişti. Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'in çalışmaları sonucunda 31 Mayıs 1933'te çıkarılan 2252 sayılı yasayla Darülfünun kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Ancak bu defa üniversitenin özerkliği kaldırılmış yeni üniversite Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştı.

Üniversite reformu Dr. Reşit Galip'in eseri olmuştu. Atatürk, Reşit Galip için *"Doktora gıpta ediyorum. Üniversite reformu gibi çok güç, çok şerefli bir işi başarmak, ona nasip oldu,"* demişti.[2761]

Dr. Reşit Galip, yeni üniversite için Almanya'dan gelen hocalardan Prof. Schwartz'a şunları söyler:

2759 Arı İnan, a.g.e. s 347
2760 Kazım Özalp, Teoman Özalp, Atatürk'ten Anılar, a.g.e. s.51-52
2761 Uluğ İğdemir, A.g.c. s. 124

"Biz fakir bir memleketiz. Sizlere layık olduğunuz ücretleri veremeyeceğiz. Fakat Mustafa Kemal'in kurduğu bu genç Türkiye Cumhuriyeti'nde sizler yeni bir Rönesans devri açacaksınız. Burada doğacak yeni ilmin feyizli ışıkları bütün dünyayı aydınlatacaktır." [2762]

Dr. Reşit Galip bu söylediklerine öyle inanmıştı ki bir gün Türk Tarih Kurumu Başkanı Uluğ İğdemir'e şunları söylemiştir: *"Düşün Uluğ! Beş on yıl sonra fakültelerimizin çıkaracağı kitaplar, dergiler, yeni buluşları, yeni araştırmaları bütün dünyaya yayacaklar, dünya bilginleri eserlerinde bizim yayınlarımızı da kaynak gösterecekler. İşte benim ülküm budur."* [2763]

Dr. Reşit Galip, üniversitenin ihtiyaçları için canla başla koşturmuştur. Dr. Reşit Galip'in arkadaşı Uluğ İğtekin anılarında şunları belirtmektedir:

"Reşit Galip heyecan içindeydi. Yeni enstitülerin ihtiyaçlarını gidermek, yeni kitaplıklar, laboratuvarlar kurulmasını sağlamak için profesörlerin istediği ödenekleri zamanın Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik Renda'dan ısrarla isteyerek kopardığını bilirim." [2764]

Darülfünununda Yapılan Büyük Tasfiye

Dr. Reşit Galip tarafından yapılan yeni kadrolar sırasında Darülfünun hocalarından çok büyük bir kısmında tasfiye gerçekleştirildi. İş çığırından çıktı ve maksadını aştı. Bu yüzden de Dr. Reşit Galip yıprandı ve kendisi de çok yoruldu. Tasfiye edilenlerden birisi çok değerli matematik hocası Prof. Hüsnü Hamid Sayman idi. Matematik profesörü Salih Zeki onun talebesidir. Salih Zeki asistanlığa başlayacağı zaman Prof. Hüsnü Hamid Sayman ona şöyle der: *"Oğlum, bu hevesten vazgeç, kendine yazık edersin. Git bir kantar al, otur başına, aklına ne gelirse al, sat, ailene faydalı ol. Gittiğin yolda çok çeker, pişmanlık duyarsın. Yurdumuzda ilimle uğraşmak körlerin çarşısında ayna satmaya çalışmaktır."* [2765]

Darülfünun Islahat Müşavirliği bütün öğretim elemanlarına "İstanbul Darülfünunu Tedris Heyeti Azasına Ait Sicil Fişi" adı altında 10 maddelik ve iki sayfalık bir bilgi toplama formu göndermiş ve buna özgeçmişleri, bilimsel çalışmaları, kitapları, bildiği yabancı dil ve bilimsel yayın ve eserlerinin yazılması istenmiştir. Bu anketi hocalar doldurmuştur. Ancak Prof. Malche hocaların çoğunun yabancı dil bildiğini görmüş ve şaşırmıştı. Ancak tasfiyede bilimsel kıstaslara fazla bakılmadığı görülecektir.[2766] Dr. Reşit Galip tasfiyede "ilimden ziyade idealistliğin" esas olduğunu açıklamıştır.

Yapılacak reformla Darülfünun'da çalışan bazı hocaları görevlerinden almak gerekiyordu. İşte bu en zor konuydu. Dr. Reşit Galip tasfiye edilecek hocalar için Mustafa Kemal Atatürk'ün de onayını almak için ona başvurmuştu. Dr. Reşit Galip'ten sonra Milli Eğitim Bakanı olan Hikmet Bayur, bu olaya tanık olmuştu. 17 Ağustos 1976'da Arı İnan'la yaptığı söyleşide Hikmet Bayur şunları anlatır:

"Bir gün üniversitede reform yapılırken ve birçok profesör değiştirilirken Dolmabahçe Sarayı'na geldi (Reşit Galip). Sabahtı. Atatürk uyanır uyanmaz kendisine haber verilmesini

2762 Tahir Hatipoğlu, Türkiye Üniversite Tarihi, 2. Baskı, Selvi Yayınevi, Ankara, 2000 s. 116
2763 Uluğ İğdemir, a.g.e. s. 91
2764 Uluğ İğdemir, A.g.e. s. 124
2765 Ali Birinci, Tarihin Gölgesinde, Dergah Yayınları, 2001, s. 81-89
2766 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, cilt 3, s 256

telefonla yaverlikten istemişti. Ben de Atatürk'ün odasındaydım, katib-i umumi (genel sekreter) idim o vakit. Atatürk daha giyinmemişti. O uyandığını öğrenince gelmiş Dolmabahçe'ye. Haber verdiler. Ben çıkmak istedim. Atatürk "Otur," dedi. Oturdum ve dinledim. Reşit Galip değiştirilecek profesörlerin listesini getirmiş. Şu, şu çıkarılacak diye. Onlar hakkında birçok izahat verdi Atatürk'e. O gittikten sonra Atatürk bana sordu. "Dikkat ettin mi ne kadar yavaş konuştu," dedi. Ben de "Evet," dedim. "Niçin?" dedi. "Bilmem", dedim. "Sen duymayasın diye," dedi. "Çünkü bu çıkacak olanların arasında tanıdıkların vardır, arkadaşların vardır. O olmasın diye yavaş konuştu," dedi." [2767]

Atatürk, tasfiye edilecek hoca ve açıklamalar konusunda herhangi bir yorumda ve müdahalede bulunmamıştı. Yusuf Hikmet Bayur, bu konuda *"Atatürk'ün bir adeti vardır, kendisi kat'i surette bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını istemezse, yani o konuda kesin bir kararı yoksa, işi sorumlusuna bırakır"* demiştir.[2768]

Dr. Reşit Galip'in üniversite reformunda en büyük hatası büyük bir tasfiyeyi gerçekleştirmiş olmasıdır. Çok değerli hocalar bu tasfiye ile üniversiteden ayrılmak zorunda kalmıştı.

Dr. Reşit Galip yaptığı bir konuşmada tasfiye edilen hocalara bir sıkıntıya düşmemeleri için bir yıl süreyle veya yeni bir görev alıncaya kadar almakta oldukları maaşın tam tutarını vereceklerini belirtmiştir. Ancak Kadro dışı kalmış hocaların maaşları Haziran 1934'de kesilmiştir. Emeklilik yaşını doldurmuş olanlar da emekliye sevk edilmiştir.

Islahat Komitesi tarafından fakültelerden uzman heyetleri oluşturulduğu ve bunların önerisiyle tasfiye yapıldığı anlaşılmıştır. Tıp Fakültesi'ndeki eksper heyetinde Dr. Neşet Ömer, Dr. Akil Muhtar ve Dr. Tevfik Sağlam olduğu açıklanmıştır

Darülfünun kadrosundan tasfiye olanlar ile kadroya alınanların listeleri 1 Ağustos 1933 günü açıklanmıştır. Acele yapılan bu tasfiye hareketinde 150 öğretim elemanından 89'u tasfiye edilmiştir. Tasfiye oranı % 59'dur. Bu oran müderrislerde %69, muallimlerde %57,9 ve müderris muavinlerinde %40,9'tur. Bunlardan başka 73 asistanın tümü tasfiye edilmiştir. Kadro dışı bırakılmış hocaların bir kısmı lise öğretmenliklerine tayin edilmiştir.

Tıp Fakültesinden Prof. Dr. Esat Paşa, Prof. Dr. Ziya Hüseyin Gün, Prof. Dr. Ziya Nuri Birgi Paşa, Prof. Dr. Raşit Tahsin, Prof. Dr. Besim Ömer Akalın Paşa, Prof. Dr. Server Kamil Tokgöz, Prof. Dr. Hamdi Suat Aknar ve Prof. Dr. Hasan Reşat Sığındım gibi değerli hocalar kadro dışı kalmıştır. Kadro dışı kalan hocalardan bazılarının önemli özellikleri şöyledir:

Prof. Dr. Ziya Hüseyin Gün (1874-1941) 1933'te üniversiteden dışlanmasına rağmen bütün mal varlığını üniversiteye bağışlayarak *"Ziya Gün Trahom Araştırma Enstitüsü"* açılmasını sağladı.

Türkiye'de KBB kliniğinin kurucusu olan Prof. Dr. Ziya Nuri Birgi Paşa ise tasfiye sonrası yerine bir Alman öğretim üyesi bulunamadığından yeniden görevlendirilmek zorunda kalınmış ve daha sonra Afyon milletvekili olmuştur.

2767 Arı İnan, Tarihe Tanıklık Edenler, Çağdaş Yayınları,1997, İstanbul, s. 20
2768 Emre Dölen, a.g.e., cilt 3, s 258

Prof. Dr. Hasan Reşat Sığındım hoca ise monositer lösemi hastalığını bularak Prof. Schilling ile birlikte yayınladı. Dünyaca ünlü bu hekimimiz üniversiteden atılınca *"hayatımda yediğim en büyük darbe"* demişti. Hasan Reşat Sığındım Afganistan'a giderek orada tıp fakültesi kurdu ve 1938 yılında Türkiye'ye döndü. 1938 yazında kaşıntı şikâyeti olan Atatürk'ü tedavi etti.

Prof. Dr. Raşit Tahsin Tuğsavul, Türkiye'de psikiyatri ve nörolojinin kurulup gelişmesini sağlamıştır.

Prof. Dr. Hamdi Suat Aknar ise Türkiye'de modern patolojinin kurucusudur. Avrupa'da çeşitli ülkelerde yayınlanan bilim dergilerinde yayınlanmış 50 kadar makalesi vardır. Alman Patologlar Cemiyeti'nin ilk Türk üyesidir. 1975 yılında TÜBİTAK, Hamdi Suat Aknar adına Hizmet Ödülü vermiştir.

Prof. Dr. Besim Ömer Akalın Paşa ise Türkiye'de ilk kez doğum kliniği kurdu ve ebe okulu açtı.

Hukuk Fakültesinden kadro dışı bırakılan müderrisler içinde Prof. Dr. Muslihiddin Adil Taylan, Prof. Dr. Cevdet Ferit Basman, Prof. Dr. Aynızade Tahsin Bey ve Prof. Dr. Ağaoğlu Ahmet Bey vardı. Prof. Dr. Ahmet Ağaoğlu Türk Tarih Tezi'ni desteklemesine rağmen kadro dışı kalmıştı. Serbest Cumhuriyet Fırkası içinde yer almış olmasının buna neden olabileceği ileri sürülmüştür.

Fen Fakültesinden Prof. Dr. Hüsnü Hamid Sayman, Prof. Dr. Ömer Şevket Öncel, Prof. Dr. Sait Gelenbevioğlu, Prof. Dr. Esat Şerefettin Köprülü, Prof. Dr. Ali Vehbi Türküstün, Prof. Dr. Cevat Mazhar Bey kadro dışı kalanların bazılarıdır.

Prof. Dr. Hüsnü Hamid Sayman, üniversite özerkliğini savunan bir kişiydi ve Fen Fakültesi Dekanıydı. Yurtdışı kongre bildirileri vardı.

Prof. Dr. Cevat Mazhar Bey Fen Fakültesi Biyokimya müderrisliğine 1919 yılında atandı. Okuttuğu derslere ilişkin on tane ders kitabı yayınlamıştır. Kendisi gibi yaş gerekçesiyle emekliye sevk edilen hekimlerin hemen hepsine yeni görevler ve destekler sağlanmasına karşılık Dr. Cevat Mazhar'a destek olan olmadı. Dr. Cevat Mazhar Bey 11 Mart 1934 günü Üniversiteden atılmasına onurunu yediremeyerek intihar etmiştir.

Fen Fakültesi zooloji müderrislerinden Ali Vehbi Türküstün Fransa'da Tıp eğitimini tamamlamış ve Türkiye faunası üzerine en kapsamlı araştırmaları yapmıştır. Bu çalışmalarını yurtdışı kongrelerde sunmuştur. Çok sayıda bilimsel makalesi ve kitapları vardır.

Organik kimya Profesörü olup yurtdışında yayınlanmış bilimsel yayınları olan Prof. Dr. Ömer Şevket Öncel de kadro dışı kalmış ve 1934'te Afganistan'a giderek Eczacılık Okulu açmıştır. Ömer Şevket Bey 1925 yılında idrar tahlilinde ürik asidin miktarını çok kısa sürede ve kolay belirleyen bir usul geliştirmiş ve bu keşfi yurtdışı bir dergide yayınlanmıştır.

Edebiyat Fakültesinden ise Prof. Dr. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Prof. Dr. Ahmet Refik Altınay, Prof. Dr. Ali Ekrem Bolayır, Prof. Dr. Yusuf Behçet Gücer, Prof. Dr. Avram Galanti, Prof. Dr. Halil Nimetullah Öztürk ve Prof. Dr. Ömer Ferit Kam kadro dışı bırakılan hocalardan bazılarıdır.

Prof. Dr. Halil Nimetullah Öztürk üniversiteden tasfiye edilince İstanbul Erkek Lisesi'nde Felsefe öğretmenliği yapmış ve 1941'de emekli olmuştur.

Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu olan ve edebiyat, din ve felsefe konuları üzerinde çok sayıda makale ve kitabı bulunan Prof. Dr. Ferit Kam da tasfiyeye uğramıştır.

Cumhuriyet döneminin ilk rektörü olmasına rağmen kadro dışında kalan değerli bir bilim adamı Prof. Dr. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur. Prof. Dr. Malche, Baltacıoğlu'nun kadro dışı kalmasını istememesine rağmen Maarif Vekili Dr. Reşit Galip tarafından kadro dışı bırakılmıştır. Prof. Baltacıoğlu, ancak 1942 yılında kadrolu pedagoji profesörü olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne atanabilmiştir. Yüz otuzun üzerinde kitabı ve dört binden fazla makalesi vardır. Eğitim konusundaki faaliyetleri çok değerlidir. Türkiye'nin temel sorunları karşısında fikir üreten değerli bir sosyolog, düşünür ve edebiyatçıdır. Kadro dışı kalmasının nedeni olarak 1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası oluşumuna katılmasının neden olabileceği ileri sürülmüştür.

Eczacılık Mektebi'nden Muallim kimyager Mustafa Nevzat Pisak (1879-1968), Dr. Hulusi Raşit Bey ve Dr. Şerafettin Tevfik Tertemiz kadro dışı kalanlardandı.

1 Haziran 1934 tarihinde ikinci bir tasfiye daha yapılmış, bu defa Tıp Fakültesi dekanı Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam dâhil 7 hoca üniversiteden ayrılmıştır.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi bu tasfiye sırasında çok değerli hocalar üniversiteden ayrılmıştır. Bu nedenle bilimsel kısta.slara uyulduğu söylenemez. Siyasal ve kişisel çekişmeler etkili olmuş denebilir. Tasfiye olanların bir bölümü sonraki yıllarda çeşitli yüksekokullara ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne Profesör olarak alınmıştır.[2769]

Dr. Reşit Galip'in bilinmeyen bir tezi

Dr. Reşit Galip'in pek bilinmeyen ancak ölmeden önce arkadaşı Münir Hayri Egeli'ye verdiği ve Egeli tarafından 1947 yılında *"Eski Bir Atatürkçü, Bilinmeyen Atatürk'ten Hatıralar"* başlığıyla Millet dergisinde yayınlanan *"Müslümanlık: Türk'ün Milli Dini"* tezi veya raporudur. Dr. Reşit Galip, bu tezinde İslam'ın ana prensiplerinin Türk'ün Milli Dini'ne uygun olduğunu söyler. Ancak bir iddia ortaya artarak Hazreti İbrahim'in Türk kökenli olduğunu ve dolayısıyla Hazreti Muhammed'in de Türk aslından olduğunu ispatlamaya çalışır.[2770] Tezinin sonunu şöyle bitirir:

"Müslüman dini, Türk milli bünyesinin en uygun dinidir ve ancak Müslümanlığın Türk milli bünyesine en uyduğu ve zaman ve haller, onun Türk milletince hakiki manasıyla anlaşıldığı hallerdir. Bunun çaresi de tektir: Müslümanlığı Türk'ün anlayabileceği bir hale getirmektir. Bu da ancak ibadetin Türk diliyle yapılmasıyla kabil olabilir. Bizim ilk ve en büyük gayretimiz dini duaları ve kitapları herkesin anlayabileceği bir dille tayin etmek olmalıdır. İnsanlar dinsiz yaşayamazlar. Belki yüz bin senelik bir anane, insanoğluna din ihtiyacını telkin etmiştir. Türk milleti de kendi milli dinine sahip olmalıdır. Bu, Türk milliyetçiliği için de bir zarurettir." [2771]

2769 Emre Dölen, a.g.e., cilt 3, s 256-260

2770 Dücane Cündioğlu, Türkçe Kuran ve Cumhuriyet İdeolojisi, Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, 1998, s. 68-71

2771 Dücane Cündioğlu, Türkçe Kuran ve Cumhuriyet İdeolojisi, Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, 1998, s. 72

Atatürk, Dr. Reşit Galip tarafından hazırlanan bu rapordaki Hazreti İbrahim ve Hazreti Muhammed'in Türklüğü konusundaki iddiaların geçtiği sayfaya *"çok daha fazla tetkik edilmesi gerekir"* notu yazar. Ayrıca Dr. Reşit Galip'in *"Müslümanlıkta rahip yoktur"* olarak yazdığı bendin kenarına "Müslüman camie gittiği zaman cemaat arasında en kâmil, en âlim ve hürmete değer kim varsa imamlık ona düşer" diye yazar. Dr. Reşit Galip tarafından hazırlanan *"Müslümanlık Türkün Milli Dini"* isimli rapor ibadetlerin Türkçeleştirmesi projesiydi. Bu proje 1932 Ramazan'ında yapılan uygulamalar sonrasında halk tarafından benimsenmemiş ve terkedilmiştir.[2772, 2773, 2774]

Dr. Reşit Galip'in istifası ve genç yaşta ölümü

Edebiyat Fakültesi'nin 2 Ağustos 1933 gün ve 2 sayılı tezkeresiyle fakülte bünyesinde bulunan Türk İnkılabı Tarihi Enstitüsü Kürsüsü hocalığını Dr. Reşit Galip'in yapması istenmiş ve Üniversite rektörü Neşet Ömer onay vererek Dr. Reşit Galip'e durumu bildirmiştir. O da bunu kabul etmiştir. Bu durum Atatürk tarafından uygun karşılanmamış ve işin aslının ne olduğunu Rektör Neşet Ömer ve Edebiyat Fakültesi dekanı Fuat Köprülü'den sormuştur. Köprülü ve Dr. Neşet Ömer ise Atatürk'e bu işlemin yapılması için Dr. Reşit Galip'in kendilerine Atatürk'ün emri olduğunu söylediğini onun için böyle işlem yapıldığını belirtmişlerdir. Atatürk de kendisinin söylemediği bir şeyin emriymiş gibi nakledilmesinden dolayı Dr. Reşit Galip'e kızmıştır. O sıralarda zaten hasta olan Dr. Reşit Galip, bunun üzerine Başbakan İnönü'ye hastalığı nedeniyle bakanlıktan ayrılmak istediğini belirten bir yazı yazmıştır. İsmet Paşa da 13 Ağustos 1933 tarihinde Atatürk'e Dr. Reşit Galip'in sağlık problemleri nedeniyle bakanlıktan ayrılması gerektiğini bildirmiş ve Atatürk de kabul etmiştir. Dr. Reşit Galip, böylece 14.8.1932'te neden olduğu tam açıklığa kavuşmamış bir emri vakiyle ve üniversite hocalarının entrikaları sonucu görevinden ayrılmak zorunda kalmış, yerine önce vekâleten Dr. Refik Saydam sonra Hikmet Bayur geçmiştir. Bu olaylara neden olan Rektör Dr. Neşet Ömer ve Edebiyat Fakültesi dekanı Fuat Köprülü Dr. Reşit Galip'e istifa dilekçesi vermiş, ancak Dr. Reşit Galip istifa dilekçelerini yırtıp atmış ve "siz değil ben istifa edeceğim" demiştir. Dr. Reşit Galip'in ayrılmasından sonra Islahat Komitesinde bulunan Prof. Dr. Kerim Erim hariç diğerleri üniversiteden uzaklaştırılmış ve ıslahat komitesi fes edilmiştir. Üniversite reformu için canla başla çalıştığı halde açılış törenini yapma şerefi yeni bakan Hikmet Bayur'un olmuştur.

O yıllarda Milli Eğitim Bakanlığında müfettiş olarak çalışan Hasan Ali Yücel, *"Kıskanılan Reşit Galip"* isimli makalesinde *"Meşhur Darülfünun ıslahatı başladı. Reşit Galip ateşle oynuyordu. Menfaatleri tehlikeye girmiş ilim (üniversite) mensupları, politikacılığın en fena şekli olan "ilmin politikada destek araması" usulüne başvurdular. Reşit Galip böyle bir oyuna geldi. Denize düşüp hastalanması talihsizliğin başka bir cilvesi oldu. O yokken nasıl*

2772 Eski Bir Atatürkçü, Reşit Galip Hatıralar, Atatürk ve Din, Millet (Bilinmeyen Atatürk'ten Hatıralar) c.4,sene 2, sayı 101 s. 4, 8 Ocak 1948'den aktaran Dücane Cündioğlu, Türkçe Kuran ve Cumhuriyet İdeolojisi, s. 192-194

2773 Nakleden Eski Bir Atatürkçü (Münir Hayri Egeli, Atatürk'den Bilinmeyen Hatıraları, İkinci Basılış, Ahmet Halit Yaşaroğlu Şirketi, 1959 Güven Basımevi, İstanbul, s. 77, s. 121

2774 Ahmet Gürtaş, Atatürk ve Din Eğitimi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 41

işlediler, neler dediler, neler yaptılar bilinmez? Olan oldu, Reşit Galip gözden düştü." diyerek Darülfünun hocalarının bazı politikacılarla çevirdikleri entrikalar nedeniyle Dr. Reşit Galip'in Atatürk'le arasının açıldığını belirtmektedir.[2775]

Üniversite reformu sırasında üniversiteden ilişiği kesilen Prof. Ahmet Ağaoğlu'nun oğlu Samet Ağaoğlu anılarında Dr. Reşit Galip'in nasıl oyuna getirildiğini şöyle anlatıyor:

"(...) Vekâlet (Milli Eğitim bakanlığı) tarafından çıkarılan bir dergide Darülfünun reformundan bahseden bir yazının başına, (Dr. Reşit Galip'in) hiç haberi olmadığı halde yalnız kendi resmi kondu. Onu yemek için beklenen fırsat gelmişti.

İki gün sonra bir gece yarısı evimizin kapısı çalındı. Gelenler bütün bu ıslahat hareketleri sırasında Maarif Vekil'ine yardımcı olan, Darülfünun'un iki profesörü ile Atatürk'e çok yakın bir siyaset adamıydı (Fuat Köprülü, Neşet Ömer, Cevat Abbas). Bu profesörler ve bu adam babamın kapısını iki seneden, Serbest Fırka kurulduğu günden beri açmamış eski dostlardı. Onları, elinden hocalığı alındıktan sonra, gecenin bu geç saatinde karşısında gören babam kendi kendine: "Bir haber var! Bakalım nedir? Bu geliş beyhude değil!" dedi. Profesörler aynı sözleri, aynı zamanda söylediler:

"Ahmet Bey, bu adam (Dr. Reşit Galip) zıvanadan çıktı. Seni ve diğer arkadaşlarımızı kadro dışı bırakan bu insan, şimdi de daha ileri gidiyor, kendisini Üniversitenin başı yapmak istiyor! Biz buna dayanamayız. Profesörlükten istifa ettik!"

Daha birçok şeyler anlattıktan sonra gittiler.

Ertesi sabah bütün gazeteler iki profesörün istifasını büyük puntolarla yazdılar. Birkaç gün sonra da Maarif Vekil'inin yerine bir başkasına bıraktığını ilan ettiler." [2776]

Zamanın Türk Tarih Kurumu Başkanı Uluğ İğdemir, Reşit Galip'in bakanlıktan ayrılma olayını Arı İnan'a 25 Aralık 1976'da şu şekilde anlatmıştır:

"Gerçekten İstanbul Üniversitesi reformu çok güç bir işti. Bir defa üniversitenin içindeki, o zaman bir nevi mabut gibi tanınan büyük profesörler, onların etrafındakiler, kolay kolay İstanbul Üniversitesi reformu yaptıracak cesareti vermezdi insana. Hatta Atatürk bir akşam, "Doktora gıpta ediyorum. Üniversite reformu gibi büyük bir meseleyi eline aldı ve onu başarıyor," demiştir.

Bu heyet profesörlerin üniversitede kalabilmeleri için birtakım ilkeler koydu. Bu ilkeler, profesörün iyi bir hoca olması yanında, yayın yapmış olması, kitabı bulunması ve bu kitapların da bilimsel nitelikte olması gibi ilkelerdi.

Tabii bu arada bazı dedikodular çıktı ortaya. İşte filan atılıyor, falan kalıyor gibi şeyler. Bu sefer üniversite camiası içinden birtakım politika adamlarına tesirler yapılmaya başlandı. Falan kalsın, filan gitmesin gibi. Ve bu politikacılar Ali Çetinkaya, Kılıç Ali gibi Reşit Galip'in arkadaşlarıydı. Fakat Reşit Galip, bunların hepsine bir tek şey söylüyordu:

"Azizim, ben bu işe karışmıyorum. Bir heyete verdim. Onların ilkeleri var. Buna uyanları bırakacaklar, uymayanları çıkartacaklar," diyordu.

2775 Ahmet Şevket Elman, Reşit Galip, ikinci kitap, Ankara, 1955 s. 422-425
2776 Samet Ağaoğlu, a.g.c. s. 176

Tabii bu arada üniversitede büyük bir tasfiye yapıldı. Profesörlerin aşağı yukarı %90'ı üniversite dışı bırakıldı.

Hatta çok meşhurdur; Fen Fakültesi'nden bir Ali Yar Bey vardı, o kalmış. Abdülhak Hamid'in bir şiirine nazire olarak, "Ah! Ne yer ne yar kaldı; Fen'de bir Ali Yar kaldı," diye bir tekerleme uydurulmuştu.

Bir de üniversitenin Edebiyat Fakültesi'ne Devrim Tarihi dersleri konmuştu.

Kerim Erim, üniversite yönetim kurulunda bu kürsüye Dr. Reşit Galip'in fahri profesör olarak getirilmesi için bir teklif yapmış ve teklif oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Benim Reşit Galip ile birlikte bulunduğum bir gün, Neşet Ömer (rektör) bu kararı Reşit Galip'e getirdi. Reşit Galip o sırada rahatsızdı. Bir hafta yahut on gün evvel -bir yaz ayı idi- Moda koyunda, bir şarpide baldızı ve çocukları ile beraber yelken gezintisi yaparken, birdenbire bir fırtına çıkıyor ve sandal devriliyor. Reşit Galip, çocuklarını ve baldızını kurtarmak için denize atlıyor ve kurtarıyor. Fakat kendisi de epeyce yoruluyor. Zaten sakat ciğerli bir insandı. Çünkü 1. Cihan Savaşı'nda tüberküloz olmuş, ciğerinin bir tanesi sakattı. Rahatsızlandı ve Kadıköy'de Mühürdar'daki evinde yatıyordu.

Bu sırada Atatürk Yalova'da bulunuyordu. Bir gün Atatürk'ün kalem-i mahsus müdür yardımcısı telefon etti Reşit Galip'e. Dedi ki "Burada bazı şeyler cereyan ediyor sizin hakkınızda. Bunu ancak siz gelip halledebilirsiniz. Buraya teşrif etseniz iyi olur."

Reşit Galip, "Ben hastayım, çıkamam dışarıya," dedi. Fakat özel kalem müdür muavini ısrar edip kapattı telefonu. Gidecek durumda değildi. Fakat sonradan haber aldı ki, buradan bazı dedikodular olmuş. Bu dedikoduların birisi de Reşit Galip'e Devrim Tarihi profesörlüğünün verilmesi konusuymuş.

Reşit Galip, bana gazetelere verilmek üzere bir haber dikte ettirdi. "Devrim Tarihi Kürsüsü bir tek kişiye inhisar ettirilemez. Bu kürsü Türk aydınlarının kürsüsüdür. Burada herkes ders verecektir. Üniversitenin bana böyle bir kürsüyü layık görmesi, benim için bir şereftir. Bunu iftiharla karşılıyorum." tarzında bir yazı yazdırdı ve gazetelere verdirdi.

Bu haber Yalova'da yayılınca, Reşit Galip'e ricalarda bulunup da, ricalarının yerine getirilmemesinden üzülen veya alınanlar, Atatürk'ün yanında demişler ki, "Reşit Galip Devrim Tarihi Profesörü oldu. Siz varken, İsmet Paşa varken, Reşit Galip nasıl Devrim Tarihi Profesörü olur? Bu ne küstahlıktır!" filan gibi. Hatta şunu ilave etmişler: "Efendim bu sizi de azletti." İstanbul Darülfünununda Atatürk'ün, İsmet Paşa'nın ve Fevzi Paşa'nın fahri profesörlükleri varmış, o zaman karar vermişler. Tabii üniversite kanunuyla Darülfünun lağvedilince, bütün bu şeyler, hepsi boşlukta kalmış. Bu tarzda dedikodular olunca, Atatürk de "Öyleyse istifa etsin" filan gibi bir şey demiş. Reşit Galip'in kulağına geldi bu.

Onun üzerine Reşit Galip, İsmet Paşa'ya hitaben uzun bir mektup yazdı. Yaptığı işlerden, hakkındaki dedikodulardan filan bahsetmek suretiyle istifa edeceğini bildirdi. İsmet Paşa mektubu okuyunca çok üzülmüş, "Eğer Reşit Galip istifa ederse, ben de ederim," demiş.

Ertesi gün Reşit Galip, İsmet Paşa'yı Pendik'te karşılıyor. Yalova'dan da Kazım Özalp İsmet Paşa'yı karşılamak üzere Pendik'e geliyor. İstanbul'dan da rektör Neşet Ömer ve Edebiyat Fakültesi Dekanı Fuat Köprülü Pendik'e geliyor ve İsmet Paşa'yı Pendik'te karşılıyorlar.

Yürüyerek giderlerken, İsmet Paşa yanında olan -bir tarafında Kazım Özalp, bir tarafında da Reşit Galip, arkadan da rektörle, Fuat Köprülü bulunuyorlar- Kazım Özalp Paşa'ya şöyle diyor: "Bütün kabahat benim arkadaşımdadır. Bunların hiçbirisini bırakmayacaktı -bağıra bağıra söylüyor- hiçbirisini bırakmayacaktı! Bunlar ilim yapmazlar, dedikodu yaparlar."

Yalova'ya gidilmiş, Atatürk, Reşit Galip'in istifasını kabul etmiş, üzüntüsünü bildirmiş. "Senin yerine ben şimdi kimi yapacağım? Hikmet (Bayur) Beyi yapsak, İsmet Paşa sevmez onu. Nasıl olacak bu iş?" Hatta birtakım iltifatlar yapmış, kendisine bir de kumaş hediye etmiş.

Sonra Reşit Galip, kendisine istifa mektubu veren Neşet Ömer (rektör) ile Fuat Köprülü'yü bir odaya çekmiş ve mektubu yırtmış atmış. "Siz istifa etmeyeceksiniz, ben istifa ettim," demiş. Hatta gene Reşit Galip'ten işittiğime göre, Atatürk bunları bir odaya çektiğini görünce, yaverine, "Sen git yanlarında bulun. Reşit bunları döver," demiş.

İşte bunun üzerine Reşit Galip çekildi, istifa etti Milli Eğitim Bakanlığı'ndan. Evvela Refik Saydam vekâlet etti. Arkasından Hikmet Bayur asaleten Milli Eğitim Bakanı oldu. Yani üniversite reformu işi böyle oldu." [2777]

Bakanlıktan istifa etmek Reşit Galip'in çok gücüne gidiyordu. Ölümünden iki hafta önce Atatürk'ün halkevinde seyretmeye gittiği "Akın" piyesine sadece çok sevdiği Atatürk'ü görmek için gitmişti. Orada gördüğü Kılıç Ali'ye şöyle demişti, *"Hastayım, müthiş soğuk almışım. Piyesten ziyade Atatürk'ü bir defa göreyim diye geldim. Müsaade et de gideyim fazla kalıp başıma iş açmayayım."* [2778]

Dr. Reşit Galip'in verem ve zatürree (Pnömoni) hastalığı gittikçe ilerler; artık öleceğini anlayınca demir karyolasını tavana kadar rafları olan kütüphanesinin olduğu odaya aldırır ve kitapları arasında daha 42 yaşındayken 4 Mart 1934 Pazar gecesi saat 02.30'da Keçiören'deki evinde ölür. Ölünce cebinden yalnız 15 kuruş çıktı. Cenazesi Cebeci Mezarlığı'na kaldırılır.[2779]

2777 Arı İnan, A.g.e. s 15-19
2778 Kılıç Ali, Hatıralar, s. 231
2779 Ahmet Şevki Elman, a.g.e., s. 320-322

XIX. Bölüm

Atatürk'ün Dil, Tarih ve Musiki Çalışmalarına Katılan Hekimler

Atatürk'ün tarih ve dil çalışmaları

Entelektüel ve karizmatik bir lider olan Atatürk, bir bilim adamı gibi kütüphanesine kapanır, yorulmak nedir bilmeden çeşitli kitapları incelerdi. Özellikle 1930'lu yıllarda tarih ve dil üzerine yaptığı çalışmalar şimdiye kadar başka bir devletin cumhurbaşkanı veya başkanının yapmadığı işlerdi.

Yeni bir ulus inşasında tarih ve dilin önemini çok iyi bilen Atatürk bir akademisyen gibi çalışmış ve teoriler ortaya koymuştur. Tarih ve dil çalışmalarını desteklemek için de Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'ni kurmuştur. Atatürk'ün ileri sürdüğü *"Türk Tarih Tezi"* ve *"Güneş-Dil Teorisi"* O'nun bir akademisyen gibi çalıştığını gösterir.

Tarihe çok derin bir ilgisi olan Atatürk, 1927'de İstanbul'a geldikten sonra antropoloji ve arkeoloji bilim dallarıyla ilgilenmeye ve Avrupalı fizik antropologlarıyla görüşmeye başladı. Fransız fizik antropoloğu H. V. Vallois ve İsviçreli antropolog Marc Sauter Atatürk'le antropoloji alanında sohbet etmişler ve O'na hayran kalmışlardı.[2780]

Atatürk, tarih çalışmaları için Fransa'da Henri Berr'in öncülüğünde yayınlanan *"Uygarlığın Evrimi"* isimli tarih kitap dizisini getirtmiş ve her birini ayrı ayrı tercüme ettirerek zamanın tarih anlayışını öğrenmeye ve uygulamaya çalışmıştı.[2781]

Atatürk'ün saycsinde 30'lu yıllarda Türkiye'de antropoloji ve arkeoloji alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Atatürk'ün tüm bu uğraşları aydınları ve halkı kendini küçük görme duygusundan kurtarmak, milli bilinci ve gururu yerleştirmek içindi. O zamanlar özellikle Avrupa'da Türkler ikinci sınıf sarı ırktan, medeniyetten uzak ve barbar bir millet olarak biliniyor ve ifade ediliyordu. Onlara göre Türkler Anadolu'ya sonradan gelmişlerdir ve orada yaşama hakları yoktu. Atatürk de bu tezlere karşı bir reaksiyon olarak Anadolu'nun binlerce yıllık Türk yurdu olduğunu Türk Tarih Tezi'ni ortaya atarak cevap vermiştir. Atatürk, *"Türk Tarih Tezi"*ni ortaya atarak Türklerin Orta Asya'dan itibaren medeniyetler kurmuş büyük bir ulus olduğunu ileri sürmüştü. Mustafa Kemal, uzmanlık gerektiren dil ve tarih konularında yılların verdiği savsaklamalardan ve boş inançlardan ülkeyi kurtarmak için okuyor, araştırıyor ve çevresine topladığı Türk ve yabancı bilim adamlarıyla tartışmalar yapıyordu. Radlov'un dört ciltlik *"Türk Lehçeleri Sözlüğü"*nü, Pekarsky'nin yine dört ciltlik Yakut Sözlüğü'nü ya da H. G. Wells'in *"Dünya Tarihinin Ana Hatları"*nı elinden düşürmüyordu.[2782]

2780 Zafer Toprak, Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji, Doğan Kitap, 2012 İstanbul, s. 73
2781 Zafer Toprak, a.g.e., s 150
2782 Metin Aydoğan, Atatürk ve Türk Devrimi, Umay Yayınları, 2006, İzmir, s. 206

Atatürk'ün Türk Tarih Tezi için Agop Dilaçar şunları söylemişti:

"Atatürk'ün tarih anlayışı şovenist bir tarih anlayışı değildi. O, Batı'lıların Türklere karşı söyledikleri barbarlık tarihi yakıştırmasını şiddetle reddeder. Türklerin medeniyetler kurmuş büyük bir ulus olduğunu kanıtlar. Türk Tarih Tezi, budur. Bir ırkın öbür ırktan üstün olduğu iddiasında değildir. Kendini büyük görme hastalığı değildir. Ulusal kimliğine sahip olma, başka uluslardan kendini küçük görmeme ve kendini bulma anlayışıdır. Diğer bir deyimle Türk milletinin diğer milletlerden aşağı olmadığını tarih boyunca medeniyetler kurmuş bir ulus olduğunu ortaya koyan bir tarih anlayışıdır." [2783]

Atatürk, Türkçe'nin yabancı dillerin etkisinden kurtulması gerektiğini şu sözleriyle vurgulamıştır:

"Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması milli hissin gelişmesinde başlıca etkendir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir. Yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek İstiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır." [2784]

Atatürk dil ve tarihle uğraşmasını eleştirenlere şunu söylemiştir:

"İşitiyorum, benim dil ile, tarihle uğraştığımı gören bazı kısa düşünceli yurttaşlar, (Paşa'nın işi yok, dil'le, tarih'le uğraşmaya başladı) diyorlarmış... Yağma yok... Benim işim başımdan aşkın... Ben bugün ileri bir Türkiye'yi kurmaya ne kadar çalışıyorsam, yarının Türkiye'sinin temellerini atmaya da o kadar dikkat ediyorum." [2785]

Prof. Dr. Zafer Toprak'ın vurguladığı gibi *"Türk Tarih ve Dil tezleri sayesinde Anadolu insanı sınıf atladı ve Avrupa insanıyla aynı kefeye konulmaya başlandı. Bugünkü bilgilerimiz doğrultusunda bilimsellikleri tartışıladursun, bu tezler on yıl gibi kısa sürede antropoloji ve tarihöncesi arkeoloji bilim dünyasında Anadolu halkı ve Türklerle ilgili önyargıların kırılmasını sağladı. Türklerin kökeninin sarı ırka mensup olduğuna yönelik genel kanı çürütüldü ve bilim çevrelerinin geniş bir kesimi bu tezlerin anlamlı olduğu kanısına vardı."* [2786]

Atatürk zamanında ABD Büyükelçiliği yapan ve onu yakından tanıyan Charles N. Scherill de anılarında Atatürk için şöyle yazar:

"Bu, insana hayretler veren Türk, Türkiye'yi bir kere daha ırkı, tarihi ve diliyle övünür bir duruma getirdi ve yüzyıllardan beri olmayan bir şekilde geleceğinden umutlu kıldı." [2787]

Atatürk'ün tarih çalışmalarına katılan hekimler Dr. Reşit Galip, Dr. Osman Şevki Uludağ, Dr. Şevket Aziz Kansu ve Dr. Süheyl Ünver'dir. Dil çalışmalarına ise Dr. Sadi Irmak, Dr. Saim Ali Dilemre, Dr. Akil Muhtar ve Dr. Kemal Cenap Berksoy (1875-1949) katkıda bulunmuşlardır (Dr. Şeref Etker'in katkısı). Bestekâr olan Dr. Şükrü Şenozan ise musiki çalışmaları konusunda Atatürk'ün sofrasına katılmış ve görüşlerini belirtmiştir. Bu hekimlerimizin bazı anıları ve çalışmaları aşağıda verilmiştir.

2783 A. Dilaçar, Atatürk'e Saygı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969, Ankara, s. 465
2784 Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999 s. 149
2785 Muhterem Erenli, Atatürk 4, Başöğretmen, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1981, İstanbul, s.68
2786 Zafer Toprak, a.g.e., s 470
2787 Charles N. Scherill, Bir ABD Büyükelçisinin Hatıraları, Mustafa Kemal II, Cumhuriyet Yayınları, 1999, s. 99

Dr. Sadi Irmak'ın dil sınavı

Mustafa Kemal'in sofrasına dil ve tarih konuşmaları amacıyla katılan Prof. Dr. Sadi Irmak, sofraya ilk katıldığı akşam, orada her zaman bulunan kara tahtaya kalkar. Bundan sonrasını Dr. Sadi Irmak şöyle anlatır:

Mustafa Kemal Paşa;

"– Lütfen yazar mısınız, Deniz, Su, Tuz. Bu üç kelimeden garp dillerinde kaç cümle yapılabiliyor?" dedi.

Ben başladım yazmaya, Fransızca, Almanca, İngilizce ikişer ikişer cümle yapılabiliyor. Atatürk; "Gelelim Türkçeye, bu üç kelimeden kaç cümle yazılabilir?" diye sordu.

Yazmaya başladım. "Denizin suyu tuzludur." Baktım başkası da söylenebilir: "Tuzludur suyu denizin", "Denizin tuzludur suyu." Baktık Türkçede altı cümle yapılabiliyor.

Atatürk; "Şimdi, enteresan güç bir soru daha, bu durum Türkçenin hayrına mıdır, şerrine midir?" dedi.

"Efendim, bu altı cümle esasında aynı şeyi söylüyorlar; ama farklılıkları var, küçük ayrılıklar var. Onun için bir dil zenginliği gibi gelir bana," dedim.

Atatürk "Evet, ama bunun büyük bir sakıncası var," dedi. "Dil, zenginliğini ne pahasına elde etmiştir? Türkçede kelimenin cümle içindeki yeri oynak kalmıştır," dedi.

"Niçin milletlerarası anlaşmaların metni Fransızca yapılır, bir ihtilaf vukuunda Fransızca metin esas alınır?" diye sordu.

Ben de "Olsa, olsa 19. asırda Fransız hegemonyası, Fransızların kuvvetli bir devlet oluşu bunda hâkim," dedim.

"Hayır," dedi Atatürk. "Fransız dilinin özelliğidir bunu yapan. Fransız dilinde cümle içinde kelimelerin yeri sağlamdır ve metindir. Öyle ki aradan 50 senelik bir süre geçtikten sonra dahi Fransızca metin okunduğu zaman değişik anlamlara gelmez. Bir anlaşmadan da bu beklenir," dedi. [2788]

Dr. Akil Muhtar ve Dr. Sadi Irmak Atatürk'ün sofrasında

Prof. Dr. Sadi Irmak, 1930'dan itibaren tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesiyle uğraşır. Sadi Irmak'ın bu çalışmalarını öğrenen Atatürk, Dolmabahçe ve Florya'da, Türkçe ile ilgili yaptığı toplantılara onu da davet ederdi. Prof. Dr. Sadi Irmak'ın, 1935 yılında Atatürk'ün sofrasında geçen bir anısı şöyledir:

"Fakülteden tedavi hocamız Akil Bey'e (Muhtar) "Terapi" nereden gelir?" diye sordu; işte efendim Fransızcadan aldık. Gene lügatlara bakıldı. Yunancaya giriyor; Yunanlılar bizim değildir diyorlar. Gecenin o geç saatinde çok iyi lisan bildiği söylenen bir Rum papazını getirdiler. Şöyle bir yere oturttu. Terapi nedir? sorusuna, "Efendim Rumcadır," dedi. "Hatta terappeftiki deriz. Bizim Tarabya da oradan gelir," deyince Atatürk, "Yaa, dedi.

Biçare Rum, bir pot kırdığını anladı. Lügata bakıldığı zaman bu kelimenin kök olarak,

2788 Nazmi Kal, Atatürk'le Yaşadıklarını Anlatıtılar. Bilgi Yayınevi, 2001, s. 184-186

Orta Asya lehçelerinden gelmiş olması ihtimalinin çok kuvvetli olduğu görüldü. O'nun sofrası bir akademiydi." [2789]

Prof. Dr. Sadi Irmak'ın Atatürk'ün sofrasıyla ilgili olarak anlattığı diğer bir anısıysa şöyledir:

"Akşam saat dokuz civarında girilir ve sabahın beşine, altısına kadar huzurlarında kalınırdı. Ben Einstein'dan evvel zamanın izafiyetini Atatürk'ün yanında hissettim... Dokuzda gireriz, ta ki bize izin verdiği zaman saate bakarız, saat beş olmuş. İtimat ediniz, bu kadar saat gibi değil de sanki 10 dakika geçmiş gibi gelirdi. Yapacağı telkinleri orada yapar, fakat bizlere de rahatça fikirlerimizi söyleme imkânı verirdi. Bir akşam "Benim hakiki misyonumu, ne olarak düşünüyorsunuz?" diye bir sual açtı. Verilen cevapları beğenmedi ve "Ben öğretmenim! Hiçbiriniz söylemediniz!" dedi." [2790]

Prof. Dr. Sadi Irmak'ın Atatürk'ün dil çalışmalarıyla ilgili diğer anılarıysa şöyledir:

"Atatürk sezgiyle ve akılla Türkçenin çok eski ve köklü bir dil olduğuna inanıyordu. Türkçenin köklü bir dil oluşuna dair bu inancı Türklüğe olan coşkun sevgisinden doğuyordu. Birdenbire "tonalite" sözcüğü nereden geliyor diye bir soru açtı. Bazı arkadaşlar bu sözcüğün Fransızca olduğunu söylediler. Ata, özel kalem müdürü Süreyya Anderim'e bir işaret verdi. Bir iki dakika sonra Fransızcanın etimolojik sözlüğü getirildi. Bu kamusta (sözlükte) "ton" sözcüğünün Latinceden Fransızcaya geçtiği ve Latinceye de Yunancadan aktarıldığı yazılıydı. Yunanca sözlükte ise bunun bir Orta Asya dilinden geçmiş olduğu olasılığından bahsediliyordu. Az sonra Yakutça sözlüğünde ton sözcüğünün ses manasında kullanıldığı anlaşıldı.

Bu defa "şirürji" sözcüğünün aslını sordu. Biz "Fransızca olarak biliyoruz, ama aslını bilemeyiz," dedik. Atatürk bu sözcüğün eski Türk lehçelerinde "yargıcı", yani yaraları iyi eden sanat anlamına geldiğini söyledi. O zaman kafamda bir şimşek çaktı. Çünkü şirürji yerine Orta Çağ Almancası'nda "wundartz" (yara tıbbı) dendiğini hatırladım. Bu tamamı tamamına yarayı iyi eden hekim demekti." [2791]

Mustafa Kemal'in "İbn-i Sina" hakkındaki görüşleri

Prof. Dr. Sadi Irmak, Atatürk'le İbn-i Sina hakkında yaptıkları konuşmayı şöyle anlatır:

"Huzurunda bulunmak mutluluğunu tattığım günlerden birisindeydi (15.5.1932). Zihinleri açık tutmak için uyguladığı usulle ani bir soru ortaya attı:

– Bizde çağının zirvesine erişmiş ilim adamı var mı?
– Var efendim, dedim.
– Kim?
– İbn-i Sina.
– Hangi branşta?

2789 Sadi Irmak, Nutuk'un Türkiye'deki Etkileri, Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50.Yıl Semineri, Türk Tarih Kurumu Yayınevi,1980, Ankara, s. 185

2790 Sadi Irmak, Atatürk'ü Anarken, AtatürkAraştırma Merkezi dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 1984, Ankara, s. 164-166

2791 Sadi Irmak, Atatürk'ten Anılar kitabından aktaran Nidai Sulhi Atmaca, Türk Tıp Dilinin Tarihsel Gelişimi, Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık, 2004 Ankara s. 200, 201

– Tıp'ta.

– Hangi eseriyle?

– El Kanun Fi't-Tıp" adlı büyük eseriyle.

Baktım. Yüzünde bir memnunluk ifadesi belirdi, sordu:

– Kitabının adını "Tıp İlmi" veya "Tıp Fenni" demeyip "Tıp Kanunu" demesini nasıl izah edersin?

– Doğrusu bu soruya hiç hazır değildim. Ancak bir tahmin ileri sürebilirim, dedim.

– Nasıl bir tahmin?

– Kitabına ancak kesinlikle doğruluğuna emin olduğu sonuçları aldığını söylemek istemiş olabilir.

– Hayır, dedi. O zaman herkesin kitabına kanun demesi gerekirdi.

Bir durgunluk oldu. Birkaç dakika sonra beni hayran etmiş olan şu açıklamayı yaptı:

– Kanun ne türlü ilimlerde bahis konusu olur?

– Pozitif ilimlerde.

– Bu doğru, yalnız İbn-i Sina'dan önce Tıp'a "Müspet İlim" diyen olmuş mudur? Tıp bilgilerine ne ad verilirdi?

Tecrübî Tıp İlmi" mevcut olmadığı dönemlerde "Sezişler", "Görgü Ürünleri" biraz da "Mantık Kontrolü" bahis konusu idi.

Şu halde İbn-i Sina'dan önce tıbbı, pozitif ilimlerden sayan kimse, mesela Yunan ve Romalılarda görülmediğine göre tıbbı pozitif ilim olarak benimseyen ilk gözlemci ve düşünür İbn-i Sina olmuyor mu?

– Paşam son derece kıymetli bir gerçeği ve ölçüsünü ortaya koydunuz." [2792]

Mustafa Kemal'in Dr. Süheyl Ünver'den "Selçuk Tababeti" konusunu yazmasını istemesi

Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Türk Tarih Kurumu ileri gelenleri tarafından "Türk Tarihinin Ana Hatları" kitabı hazırlanmaya başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, bu kitabın "Selçuklu Tababeti" kısmının Dr. Süheyl Ünver (1898-1986) tarafından yazılmasını ister. O zamanlar Türk Tarih Kurumu'nda çalışan Yusuf Akçura ile Dr. Reşit Galip, Atatürk'ün emrini iletmek üzere İstanbul'a gelirler ve Dr. Süheyl Ünver'in hocası Dr. Akil Muhtar Özden'e başvururlar. Dr. Süheyl Ünver bu konuyu şöyle anlatır:

"(1932 yılında) Bir gün hocamız Dr. Akil Muhtar Bey'i Çemberlitaş'ta Peykhane Caddesi'ndeki 22 numaralı konağında ziyaretlerine gitmiştim. Beni yukarıdaki hususi bürosuna davet ettiler, baktım içeride Türk Tarihi Cemiyeti Reisi Yusuf Akçura ve Reşit Galip Beyler var. Ellerini sıktım. Yusuf Akçura Bey "Günler var ki İstanbul kazan biz kepçe sizi arıyorduk, nasıl bulacağımızı Akil Beyefendi'den soruyorduk. O bize bulacağını vaat etti, derken siz geldiniz," dedi. Bu karşılaşmadan rahmetli hocamız da memnun oldular.

Beni aramalarının nedeni, yazdırılacak tarihi iki bahis için imiş. Ben Paris'ten avdette oradaki hocam Marcel Labbe'nin bizim müstesna ve nadide yaratılışta Akil Muhtar hocamız

2792 Sadi Irmak, Atatürk'ün Huzurunda Müşahede Fırsatı Bulduğum Bir Zihin Özelliği, Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 1984, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Daire Başkanlığı, 1984, Ankara

gibi çok şümullü bir kültüre sahip olduğunu görmüş ve her ikisi gibi mesleğimizin tarihini de merak etmiş ve Türk ince sanatlarına da hız vererek çalışmış ve bazı neşriyatta da bulunmuştum. İşte bunlardan haberdar olarak "Türk Tarihinin Ana Hatları'na benim de "Selçuk Tababeti ve Türklerde Resim, Tezhip ve Minyatür Tarihleri" mevzuundaki çalışmamı hocamızın da teşvikiyle istemişler ve ben de o zaman muvafakat etmiştim. Bu sayede "Selçuk Tababeti Tarihi" hakkında bir eserim oldu ve hâlâ da Türk İnce Sanatları Tarihi üzerinde meşgul oluyorum." [2793, 2794]

Dr. Süheyl Ünver, çalışmalarını monografiler halinde yayınlanmasını istemiş ve kabul edilmişti. Dr. Süheyl Ünver, istenilen iki monografi dışında bilhassa Türk Süslemesi Tarihi için *"Ressam Levni", "Nakşî", "Nigari", "Üsküdarlı Ali", "Karamemi", "Fatih Nakışhanesi"* ve *"Baba Nakkaş"* konularını yazmayı teklif etti ve hemen hazırlıklarına başladı.

Atatürk'ün Dr. Süheyl Ünver'in çalışmalarından nasıl haberdar olduğunu huzurunda sık sık bulunanlardan Prof. Dr. Saim Ali şöyle anlatmıştı:

"Toplantıdayız. Atatürk'e ilk tab edilen müsvedde olarak "Selçuklularda Tababet Tarihi" ile "Türklerde ve Osmanlılarda Tezhip ve Minyatür" bahislerinden oluşan broşürleri sunmuşlar. Pek memnun kalmış. "Bu Süheyl kim?" diye Sayın Afet (İnan) hanımdan sormuşlar." Meğerse bu, tesadüfen Dr. Süheyl Ünver'in ilk defa basılarak takdim olunan tebliğiymiş. [2795]

Dr. Süheyl Ünver, kendisine verilen görevi yerine getirmek için hemen çalışmalarına başlamış ve ilk önce Halil Ethem Elden'e başvurmuştu. Daha sonra bu çalışmalar için Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin toplantılarına katıldı. 3 Mayıs 1933'te yapılan toplantıda *"Türk Tarihinin Ana Hatları Müsveddeleri"* müzakere edildi ve Dr. Süheyl Ünver *"Selçuklu Tababeti"* başlıklı yazısını okuduktan sonra üyelerden Fuat Köprülü ve Hikmet Bayur görüşlerini söyledi ve çok beğendiklerini açıkladı. Bu konu Türk Tarihinin Ana Hatları kitabında yayınlandı. Türk Tarihinin Ana Hatları kitabında *"Osmanlı Tababeti"* konusunu ise askeri hekimlerden Dr. Osman Şevki (Uludağ) yazmıştı.[2796] Prof. Dr. Süheyl Ünver, bazı eksiklikleri de tamamlar ve *"Selçuklu Tababeti"* adlı kitabı 1940'ta yayınlanır.[2797] Prof. Dr. Süheyl Ünver, 23 Kasım 1933'te Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Tevfik Sağlam ve Hocası Dr. Akil Muhtar Özden'in destekleriyle önce Tıp Tarihi Kürsüsü'nü, sonra da Tıp Tarihi Enstitüsü'nü ve 1938 yılında Türk Tıp Tarihi Kurumu'nu kurmuştur.[2798]

Dr. Süheyl Ünver, müdürü olduğu Türk Tıp Tarihi Enstitüsü'nün bir yıllık faaliyetini içeren *"Tıp Tarihi Enstitüsü 1933-1934 Sene-i Devriyesi Mesaisi Hulasası"* isimli eserini 1934'te yayınlar ve bir tane de Atatürk'e gönderir. 5 Mayıs'ta Atatürk'ten teşekkür mektubu gelir.

2793 Ahmet Şevket Elman, Dr. Reşit Galip, Birinci Kitabın İkinci Baskısı ve İkinci Kitap, Ankara, 1955, s. 287, 288

2794 Ahmed Güner Sayar, A. Süheyl Ünver, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, Ötüken Yayınevi, 2004, İstanbul, s. 224, 225

2795 Ahmed Güner Sayar, a.g.e. s. 225

2796 Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölümler, 2005, Ankara, Türk Tarih Kurumu, s. 331

2797 Ahmet Güner Sayar, a.g.e. s. 250

2798 Ahmet Güner Sayar, a.g.e. s. 579

Prof. Dr. Süheyl Ünver, 88 yıllık yaşamının 75 yılını Türkiye'de Tıp Tarihi'nin kurulması ve gelişmesi için harcamış ve bu uğurda büyük emek vermiş ender bir bilim adamımızdır. Yaptığı çalışmalar ve eserleri sayesinde Türk Tıp Tarihi ve Türk İnce Sanatları büyük ilerlemeler kaydetmiş ve yurtdışındaki bilim adamları tarafından da büyük saygı görmüştür.

Dr. A. Süheyl Ünver sayesinde Tıp Fakültesi'nin 1827'de Hekimbaşı Behçet Efendi tarafından kurulduğu ortaya konmuştu.[2799] Romanya 9. Beynelmilel Tıp Tarihi Kongresi Bükreş'te toplandığında (5.9.1932) Dr. Süheyl Ünver, üç tebliğ sunmuş ve bu sırada Bükreş'te Dr. İbrahim Temo'yla tanışmıştı. Dr. Süheyl Ünver, Tıp Fakültesi'nde İttihat ve Terakki'yi kuranlardan biri olan Dr. İbrahim Temo'dan hatıralarını kaleme almasını istedi. Bunun üzerine Dr. İbrahim Temo, Romanya Pazarcık'ta bir günlük gazetede anılarını yayınladı.[2800] Dr. Süheyl Ünver, tezhip, minyatür, süsleme ve resim çalışmaları yanında tarihi şahsiyetlerin mezar taşlarını ve bu arada 1. Sultan Mahmud Türbesi'nde mezarı bulunan İttihat ve Terakki kurucularından Dr. İshak Sukuti'nin mezar taşını da yaptırmıştır.

Dr. Süheyl Ünver, Atatürk inkılapları için 1957'de *"Daha inkılaplar bitmemiştir. Ben Atatürk'ün inkılaplarının manasını anlamaya çalışanlardanım. Onun yaptıklarına hayranım,"* demiştir.[2801]

Prof. Dr. Süheyl Ünver Hoca'nın *"Emektardan Genç Doktorlara Müjde"* başlıklı yazısında genç doktorlara verdiği öğütlerden bazıları şunlardır:

"Dikkatli ol. Zira karakterimizi onunla yaparız. Dikkatlerimizle..."
"Şöhret peşinde koşma. O sana muhtaç ise senin peşinden gelir."
"Feleğin gözüne çıban olup batmana rağmen ilim ve fazilet yolundan ayrılma."
"Gayet iyi siyaset bil, fakat siyasete girme."
"Her şey boşa gidebilir, çalışmak asla."
"Herkese karşı daima gülümser olmak asaletin ve soyluluğun icabıdır."

Prof. Dr. Saim Ali Dilemre

Prof. Dr. Saim Ali Dilemre (1878-1954), Türk Dil Kurumu (TDK) kurucu üyelerindendir ve Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarına katılarak Birinci Türk Dil Kurultayı düzenleme kurulunda görev yapmıştır. Bu amaçla Eylül 1932'de üç kez Atatürk'le görüşen Prof. Dr. Saim Ali Dilemre 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayı'nda başlayan I. Türk Dil Kurultayı'nın ikinci günü, 27 Eylül'de, bir konuşma yaptı. 3 Ekim'de Mustafa Kemal'le görüşme yapan Dr. Dilemre 1934 ve 1936 yıllarında yapılan II. ve III. Türk Dil Kurultaylarında aktif olarak görev yaptı ve Atatürk'ün dil çalışmalarına yardımcı oldu.[2802] Atatürk'ün askerlikte geometri terimlerine başarıyla uyguladığı işlek eklerle terim türetme yöntemini hekimlik diline uygulayan, TDK kurucu üyelerinden Prof. Dr. Saim Ali Dilemre olmuştur.[2803] Askeri Tıbbiye'den mezun olan Dr. Dilemre patolojik anatomi ve

2799 Ahmet Güner Sayar, a.g.e. s. 361
2800 Ahmet Güner Sayar, a.g.e. s. 579
2801 Ahmet Güner Sayar, a.g.e. s. 530
2802 www.tdk.gov.tr/ataturk.html
2803 Süreyya Ülker, Bilim Dili ve Türkçe, Güncel Gastroenteroloji, 2003 Mart, s 1-3

adli tıp profesörüdür. Soyadını Atatürk verdi. Dr. Dilemre 1934 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Enstitüsü direktörlüğüne getirildi ve Fakültede 1909-1940 yılları arasında hocalık yaptı. 1909-1933 yılları arası Morg Müdürlüğü yaptı. 1930'dan itibaren dil konuları üzerinde çalıştı. Dil devrimi ve Güneş-Dil Teorisi'nin oluşumuna katkıları oldu. 1936-1940 yıllarında hem öğretim üyesi, hem de milletvekilliği yapan Dr. Dilemre Almanca, Fransızca, İngilizce, Arapça ve Farsça biliyordu. 1935-1940 yılları arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde genel dilbilgisi dersleri verdi.[2804] Ahmet Cevat Emre, Dr. Saim Ali ile ilgili bir anısını şöyle anlatır:

"Güneş Dil Teorisi analizleri yayınlandıkça amatörleri de çıkıyordu. Bu sırada Dr. Saim Ali (Dilemre) bir analiz yapıp gönderdi, Gazi beğenmedi; ikinci ve üçüncü analizi de reddolunca, bir dördüncüsünü sunuyor ve "bu da beğenilmezse intihar ederim" feryadıyla ümitsizliğini bildiriyordu. Ata merhametli bir gülümsemeyle Deli Saim'in de analizini neşrettirmişti. Bu başarıdan sonra, Saim Ali'nin Dil-Tarih Fakültesi'nde Genel Dilbilimi profesörlüğü sağlanmış oldu". [2805]

Dr. Saim Ali Dilemre Patolojik anatomi dersleri dışında para ile hasta bakmaya hiç önem vermezdi. Bir gün önemsiz bir hastalıktan dolayı bir hasta evine çağırmış ve önemli bir şey olmadığını görünce *"Senin normalden iki misli büyümüş kalbin ve karaciğerin yok, ülserle delinmek üzere bulunan miden veya bağırsağın yok, akciğerini kemiren kanserin yok... Beni ne diye çağırtırsın be adam? Ben seninle ve sendeki ufak marazlarla uğraşamam"* der.[2806] Dr. General Kemal Özbay Saim Dilemre'yi şöyle anlatır:

"Deli Saim diye adlandırılan Hoca hakikaten bazen akıllıca sayılamayacak söz ve hareketleri ile tanınmıştı. Eski Tıbbiye hocalarından İsmail Ali Bey'in kardeşi idi. İyi kalpli fakat hiddetlendiği zaman yanaşılamayan bir hali vardı." [2807]

Anatomi ve fizyoloji terimleri özleştirmesine katılanlar

Dil Devrimi'nin üniversiteye girmesi 1933 yılında Üniversite Reformu'ndan sonra olmuştu. Anatomi terimlerinin özleştirilmesinde Prof. Dr. Nurettin Ali Berkol (1881-1955), Prof. Dr. Mouchet, Doç. Dr. Hamza Vahit Göğen ve Dr. Zeki Zeren görev yaparken, fizyoloji terimlerinin özleştirilmesinde Prof. Dr. Kemal Cenap Berksoy ve Dr. Sadi Irmak görev yapmıştı. Dr. Berksoy, Arapça *"hücre"* sözcüğü yerine *"göze"* sözcüğünü bulmuş ve bu terimi kamuoyuna Dr. Süheyl Ünver tanıtmıştı.[2808]

Prof. Dr. Kemal Cenap Berksoy (1875-1949) Kuleli Askeri İdadisini ve Mekteb-i Tıbbiye'yi bitirdikten sonra 1897'de Fizyoloji Kürsüsü'ne girdi ve muallim yardımcısı oldu. Hocası Şakir Paşa'nın ölümünden sonra da Tıp Fakültesi Fizyoloji Kürsüsü'nün başına geçen Dr. Berksoy 1933 yılına kadar bu görevini sürdürdü. Bu dönem içinde Fransa ve Almanya'da da çalışmalarda bulundu. Darülfünun'a yapılan eleştiriler nede-

2804 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, Cilt 3, s. 332-333
2805 Ahmet Cevat Emre, Atatürk'ün İnkılap Hedefi ve Tarih Tezi, Ekin Basımevi, İstanbul, 1956, s. 51
2806 Çağatay Üstün, Eren Akçiçek, Fehmi Akçiçek, Hekim, Tabip, Doktor "Onlardan Anılar'Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları İzmir, 2003, s. 78
2807 Dr. General Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği tarihi, Cilt 2, s. 175
2808 Nidai Sulhi Atmaca, Türk Tıp Dilinin Tarihsel Gelişimi, Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık, 2004 Ankara s 202

niyle Fizyoloji Enstitüsü hakkında bir kitap yayınlayarak çalışmalarına yapılan atıfları ve makalelerini basmıştır. 1933 Üniversite Reformu'nda Fizyoloji Enstitüsü için Prof. Dr. Hans Winterstein getirilmiş ve bu nedenle Prof. Dr. Kemal Berksoy önce kadro dışı bırakılmak istenmesine rağmen bu gerçekleşmemiş; fizyoloji kürsüsü, beşeri ve genel fizyoloji olmak üzere ikiye ayrılarak Dr. Berksoy beşeri fizyoloji kürsüsüne tayin edildi. Genel fizyolojiye ise Prof. Dr. Hans Winterstein atandı. Şakir Paşa ile başlayan çağdaş fizyoloji eğitimi Dr. Kemal Cenap ile devam etmiş, August Comte - Claude Bernard çizgisindeki pozitivist fizyoloji anlayışı o dönemde gelişmiştir. Dr. Kemal Cenap, o dönemde verdiği mükemmel derslerle tanınmıştır. Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak da onun öğrencisi olmuştur. *"Ders dinamik, kitap ise statiktir,"* diycrek ders anlatan Kemal Berksoy Hoca bilim dili konusunda da görüşler ileri sürmüş ve bunları uygulamıştır. Daha çok sindirim fizyolojisi üzerine çalışmıştır. Dr. Kemal Cenap Berksoy, 1943'te emekliye ayrıldıktan sonra 1943'te İstanbul ve 1946'da Yozgat mebusu seçilmiş ve bu görevdeyken ölmüştür. Daha önceki yıllarda Cumhuriyet, Akşam vb. gazetelerde yazdığı sosyal içerikli yazıları ile de tanınan Dr. Berksoy, bu toplumsal uğraşını 1949'da ölümüne kadar sürdürmüştür.[2809]

Dr. İbrahim Şefik İşcil

Tıp dilindeki terimlerin Türkçeleştirilmesi için Türk Dili Tetkik Cemiyeti bir *"Tıp Terimleri Kolu"* kurmuş ve bu kol Türkiye'deki bütün tıp mensuplarına derleme dizelgeleri göndererek Türkçe terim önerileri istemiştir. Bu çalışmaya Bursa'dan onuncu yıl marşının söz yazarı ve yazın öğretmeni Ali Ulvi Elöve ve Bursa Devlet Hastanesi Göz ve KBB uzmanı Dr. Şefik İbrahim İşcil gönüllü olarak katılmışlardı. Dr. İşcil, *"gaita"* kelimesi yerine *"dışkı"*, *"teneffüs"* kelimesi yerine *"solunum"* sözcüklerinin kullanılmasını önermiş, ancak o zamanlar İstanbul'dan Bursa'ya onunla görüşmeye gelen bir ordinaryüs profesör bu önerilerine karşı çıkmıştı. Ali Ulvi Elöve (Dilci) ve Dr. Şefik İbrahim İşcil'in 13.000 terimlik *"Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme"* kitabı 973 sayfa olarak Türk Dil Kurumu'nca bastırılmıştır.[2810]

Dr. Memduh Necdet Otoman (1895-1969)

Bandırma Devlet Hastanesi cerrahı Dr. Memduh Necdet Otoman ise 1930 yılında *"Gazi'nin Yolu"* adlı bir yapıt hazırlamış, 1933 yılında ise *"Dilimizi Nasıl Onarmalıyız"* isimli ikinci kitabını çıkarmış ve tıp terimlerinin Türkçeleşmesine katkıda bulunmuştur. Trabzon doğumlu olup uzun yıllar Sivas ve Erzurum'da hekimlik yapmış olan Dr. Memduh Necdet, o yıllarda kendisini Otaçı Memduh Necdet olarak sunmuştu. Yenisey yazıtlarında *"ota"* sözcüğü *"tedavi"* kavramı yerine kullanılıyordu. Memduh Bey, soyadı yasası çıkınca Otoman soyadını almıştı.[2811] Memduh Necdet Otaman 1895 Trabzon doğumlu olup Merzifon Kolejinde ve kısa süre Amerika'da eğitim görmüş ve daha sonra 1920 yılında Dar-ül-Fünûn Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl fakültede teşrih-i marazı [patolojik anatomi] asistanlığına, 1921 yılında da hariciye asistanlığına atandı. Askeri

2809 www.saglik-info.com/NETGAZETE/izbirak.asp
2810 Nidai Sulhi Atmaca, Türk Tıp Dilinin Tarihsel Gelişimi, Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık, 2004 Ankara s 203
2811 Nidai Sulhi Atmaca, a.g.e. s 203

Tıbbiyede İngilizce öğretmenliği de yaptı. İyi bir hatipti. 1923 yılında Giresun Memleket Hastanesi'nde başhekimlik ve cerrahlık, 1929 yılında Sivas Numune Hastanesi'nde cerrahlık, 1932 yılında da Bandırma Numune Hastanesi'nde cerrahlık yaptı. 9 Ağustos 1933 tarihinde ise Manisa Moris Şinasi Hastanesi'nde göreve başladı. Başhekim Otaman ailesi ile birlikte hastanenin içinde bulunan lojmanda yaşıyordu. İran Şahı Türkiye'yi ziyaret ettiğinde Atatürk ile birlikte 22 Haziran 1934 tarihinde Manisa'yı ve hastaneyi ziyaret etti. Başhekim Necdet Otaman iyi bir hatip olduğu için Recep Peker'in teşvikiyle siyasete atıldı ve CHP'den 8.Dönem Manisa milletvekili seçildi. Siyasetten ayrıldıktan sonra 1969 yılında vefat etti. Necdet Otaman aynı zamanda şairdi ve bazı şiirleri de bestelenmişti. Sabah Yıldızı isimli bir şiir kitabı yayınlanmıştır.[2812]

Dr. Memduh Necdet (Otaman)'ın *"Gazi'nin Yolu"* isimli 2 ciltlik yapıtı, 1930 yılında İstanbul'da Vakit ve Hamit Bey basımevlerinde basıldı. İlk cildi Kurtuluş Savaşı sırasında halkı coşturup davayı kazanmak için söylenmiş çeşitli hitapları, son cildi de "Dilimizi nasıl onarmalıyız?" genel başlığı altında çeşitli dil yazılarını kapsar. 1933 de yayınlanan İkinci cildin önsözünde yazarın görevli olarak bulunduğu sırada Bandırma'da yazılmıştır. Burada, Anadolu'yu karış karış gezip dil bakımından incelediğini bildiren yazar, Birinci Türk Dil Kurultayı'na da katılıp bu kitaptaki düşüncelerinin bir bölümünü söylediğini belirtmektedir. Sonra, yeniden çalışmağa koyulmuş ve *"İşte bu yazga (yaptı) o çalışmanın yenisidir"* diyordu. Kitabın düzeltmelerini yazarın Trabzon'dan hemşehrisi ve arkadaşı olan Doktor Kâzım İsmail (Gürkan) yapmıştı. Kitabın her iki cildi, Atatürk'ün buyruğu ile hükümet tarafından para armağanı gördü ve Halkevlerince satın alındı. Dr. Memduh Necdet Otaman, doktor kelimesi yerine *"Otacı"* kelimesinin kullanılmasını önermişti.[2813] Bu kitap Atatürk'ün okuduğu kitaplar listesinde 1495 numara ile kayıtlı ve yazarın imzalı armağanı olarak bulunmaktadır.

Dr. Necdet Memduh Bey iyi bir hatipti. Giresun Memleket Hastanesinde çalışırken Cumhurbaşkanı Atatürk 19 Eylül 1924 günü Giresun'a geldiğinde Bilgi Yurdu binası önünde Giresun Gençliği ve Bilgi Yurdu adına heyecanlı bir konuşma yaptı ve Atatürk tarafından beğenildi.[2814]

Dr. Mehmet Ali Ağakay

Dr. Mehmet Ali Ağakay (1893-1965) Türkiye'de ilk çağdaş Türkçe sözlüğü hazırlayan ve Atatürk'ün dil çalışmalarına katılan önemli bir Tıbbiyelidir. Atatürk le birlikte yaşadığı bazı anıları *"Atatürk'ten 20 Anı"* ismiyle bastırmıştır. 1893 yılında Girit Hanya'da doğduktan sonra orta öğretimini İzmir'de yaptı. 1911 yılında Askeri Tıbbiye'ye girdi. Tıbbiyede iken Birinci Dünya Savaşı çıkınca savaşa hekim yardımcısı (tabip muavini) olarak katıldı ve Kafkas Cephesi'ne gönderildi. Bu savaşta gösterdiği başarı nedeniyle Harp Madalyası ile ödüllendirildi. I. Dünya Savaşı sonrası, yarım kalan Tıbbiye eğitimini 1917'de tamamladı ve orduda görev aldı. 1920 yılında Kurtuluş Savaşı'na katıldı.

2812 Manisa Moris Şinasi hastanesinin tarihçesi, http://www.akintarih.com/yabancitarih/hastane/hastane.htm

2813 Türker Acaroğlu, Açıklamalı Atatürk Kaynakçası II, İş Bankası Yayınları, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi, s. 33

2814 Erden Menteşoğlu, Yakın Tarihimizde Osman Ağa ve Giresunlular, Yeşil Giresun gazetesi Yayınları, Giresun, 1997, s. 203-205

Bu savaşta türlü görevlerde bulundu. 9 Eylül'de İzmir'e giren Alayda onu da görürüz. Savaş sonrası İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi. Savaş sırasında tifüse yakalandı, bir buçuk yıl kadar bu hastalığın sıkıntılarını çekti ve yine bu hastalık sonucu ayağının aksamaya başlaması nedeniyle, beşinci dereceden harp malûlü sınıfına alındı. Cumhuriyetin ilan edilmesi birlikte Kilis, Tefenni, Bozüyük hükümet tabipliklerı ile yurdun çeşitli yörelerinde görevlerde bulundu. Anadolu'daki görevlerinden sonra İstanbul'da Gureba Hastahanesi göz hastalıkları asistanlığı, Türk Talebe Yurdu müzakereciliği, Besni Trahom Mücadele hekimliği ve İstanbul Yatılı Okullar göz hekimliği görevlerinde bulundu. Bir günlük gazetede, dil üzerine yazdığı yazılarla Atatürk'ün dikkatini çekti. 1936'da Türk Dil Kurumu'na girdi ve Terim Kolu başkanı oldu. 1937 - 1947 yılları arasında, 5.6.ve 7. Dönem CHP Gaziantep milletvekili olarak TBMM'de bulundu. 1942 - 1962 yılları arasında ise Türk Dil Kurumu Sözlük Kolu başkanlığı yaptı. Mehmet Ali Ağakay, 1965 yılında Ankara'da vefat etti. 1937'de milletvekili ara seçimlerinde Gaziantep'ten bir milletvekili seçilmesi gerektiğinde Atatürk bu milletvekilinin bir dilci olmasını ister ve genel yazman İbrahim Necmi Dilmen'den bir dilci önermesini ister, o da Mehmet Ali Ağakay'ın ismini verir. Atatürk'ün zaten beğendiği Ağakay uygun görülerek milletvekili olur. Dr. Mehmet Ali Ağakay, Atatürk'le tanışmasını şöyle anlatır:

"O sıralarda (1936 yılı) İstanbul'da oturuyoruz. Bir gün kapı çalındı. Kapıda bir polis. Evde bir telaş, acaba ne oldu? Polis, yanıma bir iki parça eşya alıp, kendisiyle gelmemi söyledi. Birlikte Dolmabahçe Sarayı'na gittik. Orada bana bir oda verdiler. Çalışmaya başladım. Verilen tez üzerine o kadar yoğun bir çalışmaya girmişim ki çevreme hiç bakmıyordum. Birkaç gün sonra, çalıştığım masadan başımı kaldırıp dışarıya bakınca karşı pencereden Atatürk'ün bana baktığını ve hafifçe gülerek selam verdiğini gördüm. Biraz sonra da odama geldi". Bundan sonra Dr. Ağakay dilciler arasında Atatürk'ün sofrasında bulunmuştur. Onun yazdığı *"Atatürk'ten 20 Anı"* kitabı o günlerin anılarıdır.

1936 yılında Dil Kurumunda çalışmaya başlayan Ağakay III. Dil Kurultayında sunduğu bir tezle dikkati çekmiş ve bundan sonra da Dil Kurumunda ölünceye dek çalışmıştır. Türkçe Felsefe Terimlerinin Dil Bakımından Açıklanması Dolayısıyla Bazı Kelime Yapı Yolları (1943), Türkçe Sözlük (1945), Türkçe'de Mecazlar Sözlüğü (1949), Türkçe'de Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü (1956), Fransızca-Türkçe Sözlük (1962) ve Atatürk'ten 20 Anı (1963) isimli eserleri vardır.[2815]

Dr. Ağakay'ın, Güneş Dil Teorisine göre bazı sözcüklerin kökenleriyle ilgili hazırladığı makalelerin bazı sayfalarına Atatürk el yazısıyla notlar yazmıştır. Bu notlar Türk Dil Kurumunda saklanmaktadır. Bu konuda Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın *"Atatürk'ün El Yazmasıyla Dil Çalışmaları"* isimli makalesinde şunları vurgular:

"Dil bilgisi ve köken bilgisi açısından Türkçe sözcükleri ayrıntılı olarak inceleyen Atatürk'ün terim türetirken söyleyişe ve kullanışa da özen gösterdiği dikkati çekiyor. Örneğin bir matematik terimi olarak *toplamak* sözünü ararken önce çok sözünden yararlanarak *çokarmak, çoğalmak* gibi seçenekler üzerinde durmuş, sonra bunları beğenmeyerek yaptığı toplamanın yanına *topu* yazmıştır. Bugün *topu topu* ikilemesinde kullandığımız

2815 Neşe Atabay, Mehmet Ali Ağakay, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1962, s. 11-14

bu sözün sağladığı çağrışımdan yola çıkarak toplamak, toplam sözlerini türetmiştir. Türkçenin geliştirilmesi, zenginleştirilmesi ve özleştirilmesi çalışmalarına yaptığı katkıların nasıl bir emek, yoğun düşünce ve bilgi birikimi sonucunda olduğunun kanıtlarıdır bu notlar. Dr. Mehmet Ali Ağakay'ın makaleleri üzerine Atatürk'ün el yazısıyla yazdığı not şöyledir:

"Dr. M. Ali Ağakay'ın yukardaki makalesini okudum. Doktorun Türk kelimelerinin orijinlerini bulabilmek için Güneş-Dil Teorisine ne kadar nüfuz ve ilmiğ hakimiyetle dayandığını hayranlıkla gördüm. Doktorun bu yoldaki mesaisinin Türk münevverleri için çok önemli olacağını görmekle memnunum.

Doktorun bundan evvel de birçok lenguistik ve filolojik mekalelerini okumuştum.

K. Atatürk" [2816]

Bursa Uludağ'ın adını koyan Dr. Osman Şevki

Atatürk'ün Tarih çalışmalarına katılan Dr. Osman Şevki Uludağ (1889-1964) Tıp tarihi uzmanı, yazar ve bestecidir. Dr. Osman Şevki Uludağ, 1889 yılında Bursa'da doğmuştur. 1910 yılında Askeri Tıbbiye'den tabip yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Çanakkale, Dobruca ve Romanya cephelerinde görev aldı. Savaş sonrası Dr. Refik Saydam'ın isteğiyle 1918'de İstanbul'a gelerek Harbiye Nezareti Askeri Sıhhiye Dairesi 4. Şube istihbarat ve istatistik şefi olarak görev yaptı. Bu görevdeyken 1921 yılında kurulacak olan Harp tarihi Sıhhiye Encümeni'nin kurulmasını teklif etti. 1919'da Anadolu'ya geçerek Milli Savunma Bakanlığı Sıhhiye Dairesi Reis muavinliği görevine katılmıştır. Daha sonra Garp Cephesi'nde 4. Alay Tabibi olarak görev yapmıştır. Savaş sırasında gözlerinde blefarit gelişmiş ve akciğerlerinden rahatsızlanarak İsviçre'ye tedaviye gitmiştir. Orada 7 ay tedavi görmüştür. Dönüşünde Gülhane Hastanesi dahiliye müdürlüğü ve sonra röntgen ihtisası yapmıştır. Türkiye'de ilk defa kağıt üzerine radyografi tesbiti yapmıştır. 1930 yılında binbaşı rütbesiyle malulen emekli oldu. 1918 yılında henüz 29 yaşında iken Osmanlı Tababet Tarihi isimli kitabı kaleme aldı ve yaklaşık 7 sene sonra 1925 yılında da *"Beş Buçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi"* isimli eseriyle de Türkiye'de tıp tarihiyle alakalı yazı yazan ilk kişi olma unvanını elde etti. Dr. Osman Şevki Uludağ, Türk Tarih Cemiyeti'in çalışmalarına katılmış ve Türk Tarihinin Ana Hatları kitabında *"Türk Tababeti"* bölümünü yazmıştır. Eskiden adı *"Keşiş Dağı"* olan Uludağ'ın bu adı almasında Dr. Osman Şevki Uludağ'ın büyük rolü vardır. 1925 yılında başkanlığını Dr. Osman Şevki Uludağ'ın yaptığı, Genelkurmay Coğrafya Encümeni'ne bağlı bir kurulun Bursa'ya yaptığı bir inceleme gezisinde Keşiş Dağı'nın zirvesine çıktı ve çok etkilenerek hazırladığı raporda şöyle der:

"Bütün dünya bu dağa Olemp der. Biz ise Keşiş Dağı diyoruz. Garbî Anadolu'nun en yüksek tepesine çıktım. Etrafıma baktım; ne keşiş gördüm, ne derviş. Güzel Bursa bir keşişin gölgesi altında mustaripti. Halk bu ismi sevmiyor; haklıdır. Olemp kelimesi de halkımızın diline uygun değildir. Biz buna, dağın bünyesine en uygun olan bir ismi verelim ve Uludağ diyelim."

2816 Prof Dr Şükrü Haluk Akalın "Atatürk'ün El Yazmasıyla Dil Çalışmaları" Tük Dili dergisi, 2010, s. 387-399

O yıllarda Erkânıharbiye Reisi olan Mareşal Fevzi Çakmak ise cevap olarak şunları yazar:

"Uludağ ismi muvafıktır. Harita dairemize emrettik, haritalarını bu suretle tashih edecektir. Orduya da tamim edilmiştir. Ayrıca Dahiliye Vekaleti nezdinde dahi teşebbüs ederek Keşişdağı'na Uludağ denmesi memlekete bildirilmiştir." [2817]

Bu olaydan sonra Osman Şevki Bey'e Uludağ soyadını Atatürk verdi. 1930 yılında askerlikten emekli oldu. Dr. Refik Saydam ona Bursa Verem Savaş Dispanseri'nde röntgen uzmanlığına tayinini sağladı. Bursa'da 3 yıl çalıştıktan sonra Bursa Sağlık Müdürüyle anlaşamayıp tayinini istedi. İstanbul Fatih Belediye hekimliğine tayin edilince oradan istifa etti. Geçim sıkıntısına düşünce bu defa İstanbul'da Eyüp Verem Savaş Dispanseri Şefi oldu. Bu sırada Zaman gazetesinde sağlık yazıları yazarak ve İstanbul Tabip odasına ait bir dergi çıkararak buradan aldığı paralarla geçimini sağlamaya çalıştı. Bu sırada Atatürk'ün isteğiyle V, VI ve VII. Dönemlerde (1935-1946 arası) Konya Milletvekili oldu ve üç dönem üst üste 11 yıl bu görevi sürdürdü. 1936 yılında çok çalışmaktan dolayı hastalandı. Prof. Dr. Tevfik Sağlam hocaya muayene oldu ve onun seyahate çıkması öneri üzerine Viyana'ya gitti. Bu seyahat notları torunu tarafından 2010 yılında yayınlandı.[2818]

Musiki ile yakından ilgilendi. Askeri Tıbbiye'de öğrenci iken başladığı musiki çalışmalarını devam ettirdi. Meşhur *"Genç Osman"* türküsünü derleyen kişi Osman Şevki Bey'dir. 1948'de İleri Türk Musiki Konservatuvarı Derneği yönetim kurulu üyeliği yaptı. Musiki konulu 60 makalesi vardır. Osman Şevki Uludağ, 1964 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. İstiklâl Madalyası ve Harp Madalyası vardır. Dr. Osman Şevki Uludağ, Abdülhamid zamanındaki Tıbbiyede musiki çalışmaları yapıldığını şöyle anlatır:

"Askerî Tıbbiye'de eskiden haftada bir defa muntazam musiki fasılları yapılıyordu. Fakat Padişah İkinci Abdülhamid'in son devirlerinde, talebenin bu saf ve temiz eğlencesi de, Umum Mekâtibi Askeriye Nazırlığı ve Tophane Müşirliği tarafından yasak edilmişti. Yedikuleli Salih [Nabi] (Balkan Harbinden sonra Ankara'da tifüsten ölmüştür), Davutağalı İdris (Umumi Harp'ten sonra Darüttalim-i Musiki'de kemençe çalıyordu), Beşiktaşlı Necati ve Cemal'den mürekkep bir grup kendi aralarında fasıllar meşkediyorlardı." [2819]

Osman Şevki Uludağ'ın *"Bursa ve Uludağ"* (1928), *"Osmanlı Tababeti Tarihi"* (1918), *"Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi"* (1925) gibi birçok eseri ve 120'den fazla bestesi vardır.

Atatürk ve Dr. Şevket Aziz Kansu

Mustafa Kemal Atatürk, 1932 yılında toplanan ilk Türk Tarih Kongresi'nde Türk tarihiyle ilgili tebliğlerin çoğunun yabancı kaynaklara dayanılarak hazırlandığını görmüştü. O, bilimin tercüme yapılarak değil, bizzat araştırma yapılarak ortaya konulacağına inanıyordu. Sadece Dr. Şevket Aziz Kansu (1903-1983) kendi imkânlarıyla yaptığı araştırmayı sunmuş ve bu nedenle de Atatürk'ün dikkatini çekmişti. Dr. Şevket Aziz Kan-

2817 www.kenthaber.com/Arşiv/Izbirakanlar/Bursa/Iz.birakan-854.asp
2818 İrem Ela Yüksel, Büyükdedem Dr Osman Şevki Uludağ, Pan Yayıncılık, 2010, s.62
2819 Bir Kültür Savaşçısı: Dr. Osman Şevki Uludağ - Musiki Yazıları, yay.haz. İ.E. Yıldızeli, İstanbul, Pan yay. 2009, s. 19

su, 1925 yılında Tıbbiye'nin anatomi kürsüsü içinde kurulan *"Türk Antropoloji Tetkikat Merkezi"*nde çalışan bir hekimdi. 1927'de Tıp Fakültesi Reisi seçilen Dahiliye Profesörü Süreyya Ali (Kayacan) Bey'in asistanıyken antropoloji eğitimi için Fransa'ya gönderilmiş, dönüşünde de antropoloji konusunda araştırmalar yapmıştı. Daha sonra Türk Tarih Kurumu Başkanlığı görevine de gelmişti.[2820]

Prof. Dr. Melahat Özgü, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'dan dinlediği bir anıyı şöyle anlatır:

"Atatürk, 19-20 Ağustos 1932 gecesi Yalova Köşkü'nde, Afet İnan, Yusuf Akçura, Dr. Reşit Galip, Celal Sahir ve Dr. Şevket Aziz Kansu'nun bulunduğu bir akşam yemeğinde Darülfünun Reformu'ndan söz açarak Birinci Türk Tarih Kongresi'nde kendi araştırmasıyla "Türklerin Antropolojisi" konulu bir tebliğini sunmadan önce "İki seneden beri Tıp Fakültesi'ndeki antropoloji laboratuvarında tetkikatta bulunuyorum. Türk tipinin kraniolojik ve antropolojik neticelerini, bana verdiği kanaatleri huzurunuzda cesaretle söylemek istedim," şeklinde söze başlayan müderris muavini Dr. Şevket Aziz Kansu'yu eliyle göstererek, "Üniversitede Doktor Bey gibi birinci elden araştırma yapanları profesör görmek istiyorum," demiş ve Reşit Galip'e yönelterek "İlim tercüme ile olamaz, tetkikle olur. Doktor Bey nasıl memleket malzemesini tetkik ederek ilim yapmışsa ben de senden böyle ilim adamlarını almanı istiyorum," diyerek sözünü tamamlamıştır. Dr. Reşit Galip, o zamanlar, Tarih Kurumu'nun Genel Yazmanıydı. Atatürk'ün bu sözüyle, Reşit Galip, Darülfünun'u bir reformla üniversiteye çevirecek Maarif Vekili (Milli Eğitim Bakanı) olarak görevlendirileceğini sezmişti." [2821]

İstanbul Tıp Fakültesi 1923 yılı mezunu olan Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu (1903-1983) Gülhane ve Tıp Fakültesi'nde staj yaptıktan sonra iki yıllık zorunlu hizmetini Ankara'nın Balâ ilçesinde hükümet tabibi olarak tamamlamış (1924-26) ve İstanbul Tıp Fakültesi'ne iç hastalıkları kliniğinde asistan olarak tayin edilmişti. Asistanlığı sırasında daha önce Cumhuriyet'in Avrupa için açtığı ilk müsabaka sınavını kazandığından izinli olarak Paris'e tıp ve antropoloji ihtisası için gönderilmiştir (1927-29). Sorbonne Üniversitesi Yüksek Etütler Okulu Broca Antropoloji Laboratuvarı'nda Prof. Dr. G. Papillaut'nın yanında çalışan Dr. Şevket Aziz Kansu, hazırladığı bir tezle devam ettiği antropoloji okulundan diploma (Diplome des Sciences Anthropologique) almıştır. Türkiye'ye dönüşünde birinci sınıf iç hastalıkları uzmanı olmuştur. Tıp Fakültesi'nde açılan bir sınavla antropoloji Doçenti (1929) olmuş, Ankara'da toplanan birinci Türk Tarih Kongresi'nden (2-11 Temmuz 1932) sonra Atatürk tarafından Türk Tarih Kurumu asıl üyeliğine seçilmiş, 1934'te profesör olmuştur. Darülfünun reformunda kadrosu İstanbul Fen Fakültesi'ne nakledilmiş, ancak 1935 yılında Atatürk'ün isteği üzerine Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne antropoloji profesörü olarak getirilmiştir. 1944'te ordinaryüs profesörlüğe yükselen Dr. Kansu, bu fakültenin 1942-44 yıllarında dekanlığını yapmış ve 1946 yılında kurulan Ankara Üniversitesi'nin ilk rektörü seçilmiştir. 1973 yı-

2820 Şeref Etker, Dr. Aime Mouchet ve Tıbbiyede Fransız Kültürel Egemenliğinin Sonu, Osmanlı Bilimi Araştırmaları dergisi, Emre Dölen'e Armağan, sayı 2, 2005, s.55, 56

2821 Ş. A. Kansu, "Türklerin Antropolojisi, Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar Müzakere Zabıtları. TC Maarif Vekaleti Yayını, İstanbul, Şubat 1933 sayfa 271-278'den aktaran Melahat Özgü Atatürk'e Sevgi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972, s. 14, 15

linda yaş haddinden emekli olmuştur. Türkiye Tıp Akademisi, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Paris ve Roma Antropoloji Cemiyetleri ile Alman Arkeoloji Enstitüsü Aslî ve Floransa Antropoloji Cemiyeti muhabir üyesidir. Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'nda (1962-1973) bulunmuştur. Kanseroloji ve Ekoloji Derneği onursal üyesidir. (1976)[2822]

Bestekâr Dr. Şükrü Şenozan'ın Atatürk'ün musiki çalışmalarına katkısı

Atatürk, musiki ile ilgileniyor ve bu konuda çalışmalar yapıyordu. Ona göre *"Hayat musikidir. Musiki ile alakası olmayan mahlûkat insan değildir... Musikisiz hayat zaten mevcut değildir."*

Atatürk, bir Alman gazeteciye *"Bizim hakiki musikimiz Anadolu halkında işitilebilir,"* diyerek musikimizde bir yenilik yapmak istediğini ifade etmeye çalışıyordu. Özellikle 1934 yılının ikinci yarısında musiki konusunda çalışmalara yönelen Atatürk, 1934 Ekim'inde akşam saat 22.00 sularında Adnan Saygun'u Çankaya'ya davet eder ve yapılan toplantıda bir şarkının Arapça ve Farsça kelimelerini Türkçeye çevirerek Adnan Saygun'dan bestelemesini ister ve şöyle der: *"Efendiler! O sözler Osmanlıcadır ve onun musikisi Osmanlı musikisidir. Bu sözler Türkçedir ve bu musiki Türk musikisidir. Yeni sosyete, yeni sanat!"* der.[2823] Böylece Türk musikisinin yeni bir sanat anlayışına yönelmesini ister.

Zaman zaman Atatürk'ün sofrasında bulunan hekimlerden birisi de Dr. Osman Şükrü Şenozan'dır. Doktor olmasının yanı sıra iyi bir müzisyen ve bestekâr olan Dr. Ahmet Osman Şükrü Şenozan (1875-1954) bir akşam sofrasında musiki konusundaki görüşlerini uzun uzun anlatmış, o gece bir şey söylemeyen Atatürk, üç ay sonra yapılan bir toplantıda *"Doktor bize bir musiki konferansı yapmıştı, doktora bilhassa teşekkür ederim, çok istifade ettim,"* demişti. Dr. Osman Şükrü Şenozan, Kastamonu 5. Dönem milletvekilliği yapmıştır.

Dr. Şükrü Şenozan, İstanbul'un Süleymâniye semtinde doğdu. Asıl adı Ahmet Osman Şükrü Şenozan'dır. Şehzâde rüştiyesi, mülkiye idadisi ve 1897'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne'yi bitirdi. İstanbul'da serbest hekimlik yaptıktan sonra 1898-1899 yılları arasında Muğla Belediye tabibi oldu. Ailevi nedenlerle bir süre Suriye'de bulunduktan sonra İstanbul'a geldi. Burada Meserret Apartmanında kimya laboratuvarı açtı ve Yeniköy Belediye hekimi ve kimyageri olarak çalıştı. Buradan Midilli Belediye hekimliğine atandı. Burada 4 yıl çalıştıktan sonra İzmir Gurabayi Müslimin hastanesine dahiliye mütehassısı olarak atandı. Burada birkaç yıl çalıştıktan sonra Karantina hekimi olarak Bahr-i Ahmer'e, Kamaran Adasına gitmiş ve burada bir yıl çalıştıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. 1910 tarihinde açılan sınavı kazanarak 12 Kasım 1910 da İzmir Sıhhiye Müdürü olarak atandı. İzmir'de Hıfzıssıhha dergisinin çıkarılmasını sağladı. Nisan 1919 tarihine kadar İzmir Sıhhiye Müdürlüğü yaptı. Nisan başında bu görevinden alınarak yerine Dr. Nazifi Şerif Nabel atandı. İzmir işgal edilince Milli Mücadele'de ordıda çalıştı. Zaferden sonra Ankara Sıhhiye Vekâleti Hıfzısıhha şubesi müdürlüğüne tayin edildi. Bir süre sonra tekrar İzmir Sıhhiye müdürü olmuş ancak bu görevi kısa sürmüştü. Bundan

2822 www.ttk.gov.tr/yonetim/sa-kansu.htm

2823 A. Adnan Saygun, Atatürk ve Musiki, Sevda -Cenap And Müzik Vakfı Yayınları, 1987, Ankara, s. 44

sonra İzmir Verem Savaş Dispanseri müdürlüğü ve hekimliği, İzmir Tütün işçiler Birliği Dispanseri hekimliği, Sıhhat Yurdu Özel hastanesi hekimliği yaptı. Eski Askeri Hastane Başhekimi İsmet Bey ile Salepçioğlu İşhanı'nda "Sıhhat Yurdu" isimli bir klinik açmıştır. 5. Dönem Kastamonu milletvekilliği için Ankara'ya gitmiştir. bulunan bestekâr, küçük yaşta müziğe olan yeteneği ile Zekâi Dede'den ve oğlu Ahmed Irsoy'dan, Enderûni Ali Bey'den ve Santo Şikârî Rakım Elkutlu ile meşk etti. Dr. Suphi Zühdü Ezgi ve Hüseyin Sâdeddin Arel'le yakın dostluk kurdu. Karacaahmed Kabristanı'na defn edilen hekim-bestekârın elimizde iki tanesi *"Atatürk Marşı"* olmak üzere kırk civarında eseri vardır. *"On iki Öğüt"* isimli kitabı olduğu gibi İncir yetiştiriciliği ile ilgili olarak *"İncir Yurdu"* ve *"İncir Kurdu Mücadelesi"* isimli kitapları vardır. Atatürk ile tanışması 1913 yılına dayanır. 3 Temmuz 1954 tarihinde 79 yaşında İstanbul'da vefat etmiştir.[2824, 2825]

2824 Ayfer Tantay, İşgalen Kurtuluşa İzmir'de Sağlık Sorunları ve Sağlık Hizmetleri (1919-1922),Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008 s. 56

2825 Mehmet Karayaman, 20. Yüzyılın İlk yarısında İzmir'de Sağlık, İzmir Büyükşehir Belediyesi yayını, 2008 İzmir, s. 36-39

XX. BÖLÜM
ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI VE SON GÜNLERİNDE HEKİMLER

Dr. Nihat Reşat Belger tarafından siroz teşhisinin konulması

Mustafa Kemal'in yakınında bulunan Dr. Asım İsmail Arar'ın gözlemlerine göre 1936 yılı sonlarında Atatürk'ün sağlığında bir değişiklik olduğu görülmeye başlanmıştı. Daima halsiz ve yorgun görünüyordu. Karaciğer yetmezliğine ait kaşıntı ve burun kanaması gibi belirtiler, 1937 yılı içinde ortaya çıkmaya başladı. Ord. Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Kulak Burun ve Boğaz uzmanı Dr. Ziya Naki Yaltırım (1889-1955), Dr. Refik Saydam, Dr. Hulusi Alataş ve Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr. Asım İsmail Arar, Atatürk'ün sağlığını takip ediyorlardı.[2826]

Burun kanaması için koterizasyon (kanayan yeri elektrikle yakma) uygulayan Dr. Ziya Yaltırım sonuç alamıyordu. Ankara Numune Hastanesi'nin cilt uzmanı Marchioni-ni çeşitli merhemler ve ilaçlar uygulamış ancak kaşıntılar devam etmişti.[2827]

Kendisini takip eden doktorlar tarafından bu belirtilerin bir karaciğer yetmezliğinin işaretleri olduğuna yeterince dikkat edilmedi. Burnu kanadığında tampon konuyor, kaşınan yerlere ilaç sürülüyordu. 1937 yılı sonbaharında kaşıntıların karıncalardan olduğu düşünülerek Çankaya Köşkü ilaçlandı, ancak kaşıntı ve burun kanamaları giderek arttı. Ne muayene için İstanbul'dan gelen Prof. Dr. Neşet Ömer'in ne de devamlı yanında bulunan Dr. Refik Saydam'ın ve diğer doktorların aklına karaciğer hastalığı gelmişti.[2828]

Mustafa Kemal, 20 Ocak 1938'te Bursa'da yapımı biten Merinos fabrikasının açılış törenine katılmak için Yalova'ya geldiğinde bacağında kaşıntılar nedeniyle yaralar çıkmıştı. Atatürk'ün yanında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Tahsin Uzer, Salih Bozok, Ali Kılıç, göz uzmanı ve arkadaşı Prof. Dr. Ahmet Şakir Ediz, Dr. Ziya Naki Yaltırım, İsmail Müştak Mayakon, İsmail Hakkı Kavalalı, yaverler ve hizmet personeli bulunuyordu. Yalova Kaplıcaları'nın müdürü eski Jön Türkler'den ve Lozan müşavirlerinden Dr. Nihat Reşat Belger'di. Dr. Nihat Reşat, 22 Ocak 1938'de Atatürk'ü muayene eder ve aralarında şöyle bir konuşma geçer:

"Doktor, kaşıntının sebebini buldunuz mu?"

"Evet, efendim. Bu kaşıntının yemek ve bilhassa içmekle ilgisi vardır."

"Bundan emin misiniz?"

"Efendim kanaatim o kadar kesin ki, bu teşhisimin isabetinde şüphenin gölgesi yoktur. Karaciğeriniz biraz büyümüş ve sertleşmiştir. İşte kaşıntının sebebi bu karaciğer rahatsızlığıdır." [2829]

2826 Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Anılar, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s.681

2827 Hasan Rıza Soyak, a.g.e.s.682

2828 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, 3. Cilt, 1969, 3. Baskı Remzi Kitabevi, s 548-551

2829 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, 3. Cilt, s 552

Bu teşhis sonrası etrafındakiler telaşlanarak Atatürk'ün sürekli doktoru olan Dr. Neşet Ömer'i İstanbul'dan çağırırlar ve o da bu teşhisc katılır. Burada uygulanan tedaviyle kısmen rahatlayan Atatürk 2 Şubat 1938 günü açılış töreni için Bursa'ya gider ve akşam Merinos fabrikasında düzenlenen baloda Sarı Zeybek oynar.[2830] Bursa mebusu Dr. Refik Güran da bu açılışa katılmıştır. Atatürk, ertesi sabah Bursa'dan hareket eder ve Mudanya'dan Ege vapuruyla yola çıkar. Yanında eski arkadaşı Ali Fuat Cebesoy da vardır.[2831] Yolda rahatsızlanmıştır; ancak ertesi sabah İstanbul Dolmabahçe Sarayı'na vardığında düzelmiştir. Bursa dönüşü 6 Şubat gecesi Park Otel'de açık havada yenilen yemekte üşür ve 7 Şubat 1938 günü zatürree olur. Zatürre nedeniyle on gün kadar yatakta kalan Atatürk 25 Şubat 1938 günü İnönü'yle beraber Ankara'ya gider.[2832]

Atatürk'ün son yılbaşı gecesini arkadaşı Dr. Tevfik Rüştü ile geçirmesi

Mustafa Kemal Paşa son yılbaşı gecesini arkadaşı Dr. Tevfik Rüştü Aras'la geçirmişti. Dr. Aras bununla ilgili anısını şöyle anlatır:

"1938'in yılbaşı akşamı Köşk'e beni çağırmıştı. Hemen gittim. Kendisini Köşk'ün yukarı katında kitaplığa bitişik açık salonda buldum. İlk sözü "Bu akşam bir tarafa çıkmayacağım. Sen de suare görmekten bıkmışsındır. Yılbaşını burada birlikte geçiririz, olmaz mı?" demek oldu.

"Büyük sevinçle," karşılığını verdim. Bir hayli süre, geçen yılın olaylarından ve gelecek yılın işlerinden konuştuk. İsmail Hakkı Kavalali'nın (Atatürk'ün Harbiye'den arkadaşı) gelmesi üzerine konuşma günün haberlerine, havaya ve suya dönüştü. Bu alanda konu daha genişleyince onun elbise ve çamaşır dolaplarını hep birlikte görmeye gittik, elbiselerinden, gömleklerinden ve kravatlarından bize dağıtıyordu. Bu nedenle hatırıma gelen bir fikri söylemekten kendimi alamadım ve dedim ki:

"Paşam, mendillerinize, potinlerinize varıncaya kadar bize vermekten hoşlanıyorsunuz; ne olurdu bir ay önce düşünseydik de yeni bir yıl için bütün giyeceklerinizi yeniden ısmarlasaydık ve bu ge[illegible] başka arkadaşları da çağırarak elbiselerinizi, çamaşırlarınızı ve gömleklerinizi aramızda kapışsaydık ne kadar çok eğlenirdik. Hepimiz de her birimiz de bu yılbaşı gecesinin anısı olarak sizden bir şeyi üzerimizde taşırdık ve siz de yarın hep yeni giymiş olurdunuz."

Bunun üzerine:

"A doktor, bunu niçin daha evvel düşünüp söylemedin?" diye hayıflanınca, "Zararı yok, gelecek yıl böyle yaparız," yanıtını verdim. Atatürk olumlu veya olumsuz bir şey söylemedi. Bir süre düşünür durum aldıktan sonra:

"Bakalım gelecek yıla yaşayacak mıyım?" sözleri ağzından dökülüverdi.

Birdenbire her üçümüzü de derin bir sessizlik kapladı. Atatürk, ölümün yaklaştığını içinde duymuştu. Bizim içimize de bu zehirli kuşku düşmüştü. Yine Atatürk bizden önce kendini

2830 Şerafettin Turan, Mustafa Kemal Atatürk, Bilgi Yayınevi, 2004, Ankara, s 662
2831 Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar II, Temel Yayınları, 2002 İstanbul, s. 262
2832 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, 3. Cilt, s 555

toplayarak "Yılbaşı gecesi acıklı şeyler düşünmeyelim ve konuşmayalım," dedi. Yaz gömleklerini ayırıp bana seslenerek "Bunlardan da al, yazın Yalova'da yine hep birlikte oluruz da işine yarar," özendirmesiyle hem gömleklerinden almamı istiyor hem de üstümüze çöken üzüntülü durumu gidermeye çalışıyordu. Hatta pijama bile verdi. Kavalalı, neşeli sözleriyle konuyu değiştirdi. Gece yarısı geçinceye kadar şuradan buradan konuşmaya devam ettik.

O gece Atatürk çoğu defa alışık olduğu zamandan önce dinlenmek üzere izin alıp ayrılıncaya kadar acı konuya dönülmedi. Fakat yüreklerimizi sönmez bir alev yakıyordu. Çünkü Atatürk, ölümün yaklaştığını içinde duymuştu ve bunu kendisiyle beraber biz üç kişi 1938 yılının başından beri biliyorduk. Ağaç yaprakları ile beraber açılan sır, bu acıyı diğer arkadaşlara da verdi. Paylaşmak, acıyı azaltır derlerse de bende öyle olmadı. Acı gerçeğe yaklaşmakla ızdırabım azalmıyor, artıyordu. İnandığım insan zekâsının, bilimin güçsüzlüğü içinde çırpındık. Sonradan bu durum çok sürmedi, felaket geldi çattı. Artık içi yanan bütün yurttaşlarımla birlikte bizi ayakta tutan sadece görev duygusu olmuştur. Halkımıza, memleketimize karşı sürecek olan görevimizi yerine getirmek, ona ve onun eserlerine sevgi bağlılığını göstermek; bundan sonraki yaşantımızın başlıca nedeni olsa gerektir. Büyük Atatürk ve zavallı bizler. O Büyük Adam henüz orta bir yaşta iken bu kadar vakitsiz ölmeli mi idi? Birkaç yıl daha yaşayabilseydi neler olacaktı? Ah neler olacaktı?" [2833]

Çankaya Köşkü'nde yapılan konsültasyon

1938 Şubat'ının sonlarında Çankaya Köşkü'nde Balkan İttifakı Hariciye Nazırlarına verilen yemekte Atatürk burun kanamasının durmaması üzerine yemeğe geç katılmıştı. Bu durumdan endişelenen Dr. Asım Arar yurtdışından uzman getirilmesi için İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Başbakan Celal Bayar'a başvurur. Ancak Atatürk, yurtdışından doktor getirilmesini istemez. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. Hüsamettin Kural (1879-1945), Dr. Naki Ziya Yaldıran ve Dr. Asım Arar'dan oluşan bir konsültasyon heyeti 28 Şubat 1938'de Çankaya'da konsültasyon yapar. Muayenede ayak bileğinde ödem, karaciğerde büyüme ve karaciğerde atrofik siroz başlangıcı saptanır. Konsültasyon raporunda da içki yasağı konur. Atatürk, raporu Dr. Asım Arar'dan dinler ve şöyle der:

"Bunlar hiçbir şeyden anlamıyorlar. İcap ederse içmeyeceğim. Fakat bunlara hastalığımın rakı ile hiçbir alakası olmadığını da ispat edeceğim..." Atatürk o günden itibaren ölümüne kadar içki içmemişti.[2834, 2835]

Bu konsültasyondan bir hafta sonra Dr. Neşet Ömer'in davetiyle İstanbul Tıp Fakültesi'nin meşhur 2. dahiliye hocası Prof. Erich Frank (1884-1957) 12 Mart 1938 günü Ankara'ya muayene için gelir. Çankaya'da yapılan muayeneden sonra Dr. Frank'la birlikte Dr. Neşet Ömer Bey'in Kızılay'daki evine giderler. Dr. Frank Atatürk'e hiç kan tahlili yapılmadığını hayretle görür ve bunun nedenini Dr. Neşet Ömer Bey'e sorduğunda *"Atatürk'ten kan almaya çekindik,"* cevabını alır. Prof. Dr. Frank, Atatürk için pre-siroz (siroz başlangıcı) teşhisi koyar ve o yıllarda siroz için ilaç olmadığından vitamin ve çeşitli

2833 Yakınlarından Hatıralar. Sel Yayınları, 1955, s. 105
2834 Bedi Şehsuvaroğlu, Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hür Yayın, 1981, İstanbul, s. 21, 22
2835 Eren Akçiçek, a.g.e. s. 181

meyvelerle birlikte ananas yemesini önerir.[2836]

Prof. Fissenger'in Çankaya'ya gelmesi

Mustafa Kemal'in hastalığı ilerlemeye başlar. Dr. Asım Arar'ın ikazlarıyla Fransa Paris Fakültesi ünlü karaciğer uzmanı Dr. Noel Fissenger (1881-1946) davet edilir. İstanbul'a gelen Dr. Fissenger'i Ankara'ya Dr. Nebil Bilhan götürür. Dr. Fissenger 28 Mart 1938'de Çankaya Köşkü'nde yaptığı muayene sonrasında teşhis ve tedavileri doğru bulur ve devam edilmesini ister. Dr. Fissenger dönüşte İstanbul'da Tıp Fakültesi'nde bir konferans verir ve Dr. Akil Muhtar Hoca'ya şunları söyler:

"Sizlerin koyduğu teşhisi ben de koydum. Ve tavsiyelerinizi tekrar ettim. Yalnız kabızlık için aşçıbaşıyı çağırttım ve daha fazla selülozlu sebzeler tavsiye ettim. Sonuç için bir şey söyleyemem. Çok büyük bir şefiniz vardır. Kendisine karaciğerinden bahsederken "Bu uzuv bir ordudur, levazım tedarik eden, orduyu besleyen bir kıt'adır," diyerek izah etmek istedim. Beni susturdu. "Bazen orduda levazım teşkilatı bozulur, lakin orduyu yine beslemek mümkün olur, onları bir tarafa bırakınız," dedi. "Ne ise onu anlatınız," demek istiyordu. Eğer istirahat eder, içki yi bırakırsa çok ümit var." [2837]

Atatürk'ün hasta haliyle Hatay'a ve sonra İstanbul'a gitmesi

Mustafa Kemal Paşa, Hatay sorununu halletmek için 19 Mayıs 1938 törenlerinden hemen sonra hasta haliyle trenle Ankara'dan Çukurova'ya gider. Beş gün süren bu yolculukta birlikleri ayakta izlemiş ve yorulunca *"Marş marşla geçsinler,"* demişti. Mersin'de iken yemek sırasında burnu kanamış, yanında bulunan Dr. Neşet Ömer telaşlanmış, ancak kanama kendiliğinden durmuştu.[2838] Ankara'ya 24 Mayıs 1938 günü dönen Mustafa Kemal Ankara'da fazla kalmaz ve 26 Mayıs'ta trenle İstanbul'a hareket eder. Giderken son kez İsmet İnönü'yle tokalaşır. Hatay sorununu bir an önce çözmek isteyen Mustafa Kemal, gerekirse bu konuda savaşmayı da göze alır. Dolmabahçe Sarayı'na ziyarete gelen Orgeneral Fahrettin Altay Paşa'yla Mustafa Kemal Paşa arasında şöyle bir konuşma geçer:

"– Paşa, biliyor musun ben Cumhurbaşkanlığı'nı bırakıp Hatay'a çete reisi olacağım."

Bunları söylerken gene sıkıntılı hali devam ediyordu. Benim gülümsediğimi görünce,

"– Ne gülüyorsun" dedi.

"– Efendim siz Türkiye'nin çete reisisiniz, Hatay'ın çete reisi bir teğmen olur."

"– Varsa öyle bir teğmen ver bana!"

"Emredersiniz!" [2839]

Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Atatürk'ü zaman zaman eski arkadaşı Prof. Dr. Mim Kemal Öke ve özel doktoru Neşet Ömer İrdelp ziyarete ve muayeneye gelirlerdi. Atatürk'ün bilim adamlarına verdiği önemi gösteren bir olay bu ziyaretlerden birinde gerçekleşmiş ve Dr. Mim Kemal Öke bu olayı anılarında şöyle anlatmıştır:

2836 Eren Akçiçek, a.g.e. s. 182
2837 Bedi Şehsuvaroğlu, Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hür Yayın, 1981, İstanbul, s.6
2838 Eren Akçiçek, a.g.e. s. 181
2839 Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş 1912-1922 ve sonrası, İnsel Yayınları, 1970, s. 494

"Bir gece Dolmabahçe Sarayı'nda verilen baloda, gecenin ileri saatlerinde Neşet Ömer Bey'le birlikte Atatürk'ü görüp kendisinden müsaade aldıktan sonra evlerimize dönmek istedik. Onun muayede salonunda olduğunu söylediler. Yanına gittiğimizde onu bir iki arkadaşıyla beraber padişahlara mahsus tahtın yakınında bir koltukta oturuyor bulduk. İznini alarak veda ettik. Gitmek üzereyken bizi durdurdu:

"Bir dakika müsaade edin," dedi. "Lütfen doktor, çıkıp şu tahta oturur musun?"

"Aman efendim. Benim ne haddime?"

"Ne demek? Orası, etek öptürtmekten başka bir şey yapmayan sultanlardan çok sizler gibi değerli ilim adamlarına yakışır." [2840, 2841]

Hastalığın ilerlemesi

Mustafa Kemal Paşa'nın hastalığı giderek ilerlemekte ve karnındaki su birikmesi (asit) artmaktaydı. Bu nedenle Dr. Nihat Reşat Belger'i çağırttı. Dr. Berger, Dolmabahçe'ye gittiğinde Atatürk, ayna karşısında vücudunu gözden geçiriyordu. Bu sırada karnında su toplanmış (asit) ve ayakları şişmişti. Atatürk, Dr. Belger'e şöyle der:

"Doktor! Bana hep şişmanlıyorsun, diyorlar. Ama ben hissediyorum ki bu şişmanlama normal değildir. İşin içinde başka bir iş var. Bu bir hastalıktır! Doktor! Doktor! Gördünüz, siz odadan içeri girdiğiniz zaman ben aynanın önünde..."

Bu sırada hastalık ilerlemiştir. 1 Haziran 1938 günü Mustafa Kemal Paşa Savarona yatına geçer ve arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'u çağırır. Ali Fuat Paşa Savarona yatında misafir olarak Mustafa Kemal'le birlikte 22 gün kalır.[2842] Haziran ayı sonuna doğru Savarona yatı aşırı sıcak olmaya başlar. Yattığı ve dinlendiği salonun havasının serin olması için belirli yerlere kaplar ve leğenler içine buz konulursa da yararı olmaz. Temmuz'un 15'inde ateşi çıkar. Savorana zaten çok sıcak olduğundan 25 Temmuz'da koltuğa oturtularak Dolmabahçe Sarayı'na taşınır.

Savarona yatında o sırada Dr. Fazıl Canatan doktor olarak görev yapıyordu. Atatürk döneminde Ertuğrul ve Savarona yatlarının, bir süre de Yalova kaplıcalarının doktorluğunu yapan Dr. Fazıl Canatan Atatürk'le sık sık temasta bulunmuştu. Dr. Fazıl Canatan, Atatürk'ün sofrasında konuşulan politika, sanat ve kültüre hiçbir yerde rastlanmasına imkân olmadığını içten bir heyecanla anlatırdı. Beylerbeyi'nde oturan Dr. Fazıl Canatan bir kalp krizi sonucu vefat etmişti (Dr. Müfit Ekdal'ın katkısı).

Atatürk, bu arada hastalığı hakkında Fransızca bir kitaptan bazı bilgiler bulur ve Ahmet Cevat Emre bunu tercüme ederek kendisine verir. Artık Atatürk hastalığının ne olduğunu öğrenmiştir. 30 Temmuz 1938 cumartesi günü bu konuyu GATA'da çalışan General Prof. Dr. Süreyya Hidayet Serter'e sorar ve konuşmanın ikisi arasında kalmasını ister. General Dr. Serter anılarında bu konuyu şöyle anlatır:

"Ben, ilk konsültasyonda bulunmamıştım. İkinci konsültasyon için davet aldığım gün, bildirilen saatte Dolmabahçe Sarayı'nda idim. Diğer meslektaşlarımdan hiçbirisi henüz gel-

2840 Kemal Arıburnu, Atatürk ve Çevresindekiler, İş Bankası Kültür Yayını, 2. Baskı 1995, İstanbul, s. 161-163
2841 Yakınlarından Hatıralar. Sel Yayınları, 1955, s. 105
2842 Ali Fuat Cebesoy, Siyasi hatıralar II, Temel Yayınları, 2002, s. 263

memişti. Daha sonra anladım ki, bana verilen randevu saati diğer meslektaşlarımdan iki saat evvelmiş. Başyaverin refakatinde Atatürk'ün huzuruna çıkarıldım. Kendisi rahatsızlığına rağmen itina ile giyinmiş idi. Zaten çok kritik durumların haricinde kendisini daima zarafetle giyinmiş, traşlı, misafirleri kimler olursa olsun nazik ve kibar ev sahibi hüviyetinde görmeye alışmış idik. Bana yer gösterdi. Ve birkaç afaki cümleden sonra şu suali sordu:

"Sizden bir asker hekim ciddiyeti ile öğrenmek isterim: Sirozun bidayette teşhisi halinde tedavisi garanti edilebilir mi?" Sual, umumi idi. Bildiklerimi arz ettim. Dikkatle dinlerken arada aydınlatıcı yeni sualler soruyorlardı. Hastalığın tedavi sisteminde hiçbir laubaliliğe ve ihmale mütehammil olmadığını huzurunda açıkça ifademden memnun olmuştu. Zannediyorum ki, dudaklarına o harikulade, izah ve ifadesi imkânsız tebessümüyle teşekkür etti. Biraz mağmum ve hatta ümitsiz eda ile:

Bu sohbetimiz aramızda kalsa memnun olurum," dedi.

Bugün, hayatta değildir ve hafızamızın mübarek emanetidir. Zannediyorum ki, eğer ciddi olarak arzu etse ve karar verse idi, hastalığın seyrini muayyen bir noktada tutmak pekâlâ mümkündü. Bu karar da, ancak yalnız kendisinden gelebilirdi." [2843]

Atatürk'ün ağrılarına yardımcı olmak amacıyla fizik tedavi profesörü Osman Cevdet Çubukçu (1895-1965) da haftanın belirli günlerinde Dolmabahçe Sarayı'nda diatermi tedavisi uygulamıştı.[2844]

Atatürk, hastalığının ilerlediğini ve kötü gidişi fark ettiğinden 8 Haziran 1938'de Dr. Fissenger ikinci kez Türkiye'ye geldiğinde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya *"Bu akşam Dr. Fissenger senin davetlin olsun, onu Florya'ya götür, çay içir, baş başa konuşursunuz. Ama her şeyi, her şeyi konuşursunuz!"* diyerek talimat vermişti. Atatürk, aynı zamanda artık öleceğini anladığından devlet işlerinin öldükten sonra aksamaması için hazırlık yapılmasını istemişti. Dr. Fissenger de Şükrü Kaya'ya *"Cumhuriyet'in selameti için icabeden tedbirleri şimdiden alınız,"* diyerek öneride bulunmuştu. Ertesi gün Atatürk, Şükrü Kaya'ya *"Anladın ya, sen artık Ankara'ya dön, işlerinle meşgul ol,"* demiştir.[2845]

Atatürk'ü önceleri sadece Dr. Neşet Ömer ve Dr. Nihat Reşat Belger tedavi ediyorken, hastalığın ilerlemesiyle Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Prof. Dr. Hayrullah Diker, Dr.Samuel Abravaya Marmaralı (1878-1953) ve Dr. Kamil Berk'ten oluşan bir heyet takip etmeye başlar. Bu doktorlar zaman zaman bir araya gelip tedaviyi yönlendirirler.[2846] Dikkat çeken bir nokta 1933 Üniversite Reformu'nda yabancı ülkelerden gelip Tıp Fakültesi'nde görevlendirilen doktorlardan Dr. Frank hariç hiçbirisinin Atatürk'ün tedavisi için çağrılmamasıdır (Dr. Şeref Etker'in katkısı).

Bir gün ziyarete gelen diş hekimi Sami Günzberg, Dr. Neşet Ömer Hoca'nın haberi olmadan Atatürk'ün diş etindeki bir uzantıyı keser; ancak kanama uzun sürer ve durduramaz ve büyük bir telaşa kapılır. Bu nedenle Dr. Neşet Ömer Dolmabahçe'ye acilen

---

2843 Cemal Kutay, Sohbetler, Sayı:12, Kasım 1969, s. 43, 44

2844 Nadire Berker, Selim Yalçın, Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyeli'nin Öyküsü Osman Cevdet Çubukçu, Vehbi Koç Vakfı Yayınları, 2003, İstanbul, s. 162

2845 Eren Akçiçek, A.g.e. s. 192

2846 Bedi Şehsuvaroğlu, a.g.e. s.6

gelmesi için Dr. Mim Kemal Öke'yi çağırır, geldiğindeyse kanama durmuştur.[2847]

Dr. Akil Muhtar Özden Hoca anılarında Almanya'dan Prof. Bergmann'ın ve Viyana'dan da Prof. Eppinger'in geldiğini, birinin çiğ yemiş kürü ve bol kavun ve karpuz önerdiğini diğerinin, ise rendelenmiş elma rejimine soktuğunu, ancak Atatürk'ün fayda görmediğini belirttikten sonra 3 Ağustos 1938 günü saat 11'de yapılan, Dr. Bergmann, Dr. Eppinger, Dr. Neşet Ömer, Dr. Mim Kemal Öke, Dr. Mehmet Kamil, Dr. Hidayet Serter ve Dr. Samuel Abravaya ve kendisinin katıldığı konsültasyonda şu neticeye varıldığını belirtir:

"1. Atatürk'te bir siroz vardır. Asit yapmış (karında su birikmesi) ve biraz sub-ikter (sarılık) vardır.

2. Bunun esaslı sebebi alkoldür

3. Malaryanın (sıtmanın) bir etkisi olmadığını kesinlikle söylemek mümkün değildir." [2848]

O gün yapılan konsültasyonda tedaviye idrar söktürücü ilaçlar yanında ayrıca sıtma tedavisi için kullanılan kinin ilacının de katılması yönünde karar alınmıştı. Hekimlerin düzenlediği bu tedavi şekli o tarihte siroza neden olan etken konusunda görüş birliği olmadığını göstermektedir. Konsültasyonun yapıldığı tarihte karaciğer biyopsisi yapılamadığından ve ölüm sonrası otopsi de mümkün olmadığından sirozun nedeninin bugün için alkol, sıtma veya virütik hepatit gibi nedenlerden hangisine bağlı olduğunu kesin olarak söylemek zordur.[2849]

Atatürk'ün karnındaki su tedavilere rağmen artmaya ve sıkıntı vermeye başlar. Artık suyun alınması gerekmektedir. Bunun tehlikeli olduğu ve ölümle sonuçlanabileceği dedikoduları üzerine Mustafa Kemal Paşa 5 Eylül'de vasiyetini düzenler.

Prof. Fissenger 6 Eylül 1938'de üçüncü kez çağrılır. Geldiğinde Atatürk'ü umduğundan daha kötü bulur.

Atatürk'ün vefatı ve cenaze namazı

Trablusgarp'tan beri tanıdığı arkadaşı Profesör operatör doktor Mim Kemal Öke 7 Eylül 1938'de Atatürk'ün karnından su alır. Karnından su alınacağı zaman Atatürk, Mim Kemal'e onun duyabileceği bir sesle şöyle der:

"Haydi bakalım, Trablusgarp'ın Mim Kemal'i! Mustafa Kemal elinde... Suyu nasıl bir iğne ile alacaksın? Yanındakilere hissettirmeden gösteriver."

Dr. Mim Kemal, iğnenin ucunu gösterir ve *"Lütfen itimat ediniz Atatürk... Lütfen. Trablusgarp'ın Mim Kemal'ine olduğu kadar itimat ediniz. Ne bir şey duyacaksınız, ne de en ufak bir ihtilat tehlike ihtimali var. Üzerinizdeki bu ağır yükü alacağız ve rahat edeceksiniz."*

Trablusgarp'ta Tabip Binbaşı olan Mim Kemal'le Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal'i kader yine karşı karşıya getirmiştir. Mim Kemal meşhur bir profesör olmuş, arkadaşı Binbaşı Mustafa Kemal ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal

2847 Eren Akçicek, a.g.e. s. 126
2848 Bedi Şehsuvaroğlu, a.g.e. s. 26
2849 İsmet Görgülü, Atatürk'ün Özel Yaşamı, Uydurmalar-Saldırılar-Yanıtlar, Bilgi Yayınevi, 2003, Ankara, s. 160-167

Atatürk'tür artık. Prof. Mim Kemal Öke, suyu boşaltır ve Atatürk rahatlar.[2850]

İlk koma sonrası Atatürk'ü ziyaret edenlerden birisi Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'dur. Dr. Ferruh Niyazi Bey anılarında bu olayı şöyle anlatır:

"Ata'nın Dolmabahçe'de ölüm döşeğinde yattığı günlerde O'nu ziyaret etme olanağı da buldum. Bana bu imkânı Prof. Dr. Reşat Bey (Reşat Belger olmalı) sağladı. O'nu yatağında yatarken seyrettim. Savarona Süvarisi Sait Kaptan, Dr. Fazıl (Canatan, Savarona doktoru) Bey ve İstanbul Sıtma Savaş Başkanı Dr. Mithat Bey de vardı. Ölümün insanları nasıl tükettiğini orada gözyaşları içinde hissettim. Allah, O'nun ruhundan nurunu mahrum etmesin"[2851]

Atatürk, 26 Eylül 1938'de ilk karaciğer komasına girer. Ekim ayında su alma işlemi tekrar yapılır. Dr. Mim Kemal Öke *"Dayanamayacağım"* diyerek bu su alma işleminin Prof. Dr. Mehmet Kamil Berk tarafından yapılmasını ister. 7 Kasım 1938 günü saat 12.20'de Dr. Kamil Berk tarafından karından sıvı alma işlemi yapılır

Dr. Kâmil Berk, Atatürk'ün Dolmabahçe'deki son hastalığı sırasında, 15 Ekim 1938'den itibaren Atatürk'ün vefatına kadar (10 Kasım 1938) onu tedavi eden hekimlerden biri olmuştur. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in (Tıp tarihi profesörü, 1898-1986) isteği üzerine, Atatürk'ün tedavisinde kullanılan enjektör ve son koma esnasında ona zerk edilen son serum glikoz tübü, onun tarafından Prof. Ünver'in Kürsüsüne hediye edilmiştir. Bu iki alet halen İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'nın müzesindedir.[2852]

8 Kasım akşamı kötüleşmeye başlar. Nöbetçi olan Dr. Abravaya Marmaralı ve Dr. Neşet Ömer bazı ilaçlar verirler. Dr. Neşet Ömer bu sırada dilini çıkarmasını söyler, ancak Atatürk artık anlayamayacak durumdadır, Dr. Neşet Ömer İrdelp'e dikkatle bakarak *"Aleykümesselam"* der. Son sözü bu olur ve komaya girer.[2853] Atatürk, bu komadan çıkamayarak 10 Kasım 1938'de saat dokuzu beş geçe vefat eder. Trablusgarp, Sakarya ve Büyük Taarruz'dan arkadaşı Profesör Operatör Dr. Mim Kemal Öke hıçkırıklar içinde Mustafa Kemal Atatürk'ün önce elini öper ve sonra o güzel mavi gözlerini kapatır. Mustafa Kemal Atatürk'ün 57 yıl ülkesine adamış olduğu yaşamı bitmişti. Bu kısa yaşam süresince o yok edilmek istenen büyük bir milleti ayağa kaldırmış ve onu adeta yeniden yaratmıştı. Atatürk, bu acı gerçeği daha önce Türk milletine belirtmiş ve şöyle demişti:

"Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır, ancak
Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır."

Atatürk'ün naaşı tahnit işlemine tabi tutulmadan önce İlahiyat Fakültesi hocası Prof. Dr. Mehmet Şerafettin Yaltkaya tarafından İslam geleneklerine uygun olarak yıkanmıştır.[2854] Atatürk'ün cenazesi bir katafalka konur ve 16 Kasım günü halk ziyaret ederek saygı duruşunda bulunur. Ziyarete binlerce kişi gelir. Ancak 17 Kasım 1938 günü saat 22.30

2850 Cemal Kutay, Atatürk'ün Son Günleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981, s. 111
2851 Ferruh Niyazi Ayoğlu, Kurtuluşa, Cumhuriyete ve Sıtmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Zonguldak Tabip Odası Yayını, Zonguldak 2008, s 244
2852 Asuman Baytop, Bir Hastane Hekimi: Dr. M. Kamil Berk (1878-1958), Mesleki Faaliyeti ve Bilimsel Yayınları
2853 Ali Güler, Sonsuza Yolculuk, Truva Yayınları, 2010, İstanbul s. 24
2854 Ali Güler, a.g.e., s. 57

sırasında çıkan kargaşa ve izdihamdan 11 kişi ezilerek ölür ve 40 kişi yaralanır. Bu nedenle Atatürk'ün cenaze namazı cami yerine Dolmabahçe Sarayında kılınır. Atatürk'ün cenaze namazı cenazenin Ankara'ya nakledileceği 19 Kasım 1938 günü sabah saat 8 civarında Dolmabahçe Sarayı'nın mübayede salonunda İlahiyat Fakültesi hocalarından Prof. Dr. Mehmet Şerafettin Yaltkaya tarafından kıldırılır. Cenaze namazına birkaç saf halinde o zaman 1.Ordu Komutanı ve Cenaze Merasimi komutanı olan Orgeneral Fahrettin Altay Paşa, yardımcısı Korgeneral Cemil Cahit Toydemir ve diğer paşalar, subaylar, vazifeliler, Dolmabahçe Sarayı'nda çalışanlar ve Atatürk'ün yakınlarından birkaç kişi katılır.[2855] Fahrettin Altay Paşa ve Binbaşı Hafız Yaşar Okur yayınlanmış olan anılarında şahit oldukları cenaze namazını anlatmışlardır.[2856, 2857] Cenaze namazının cami yerine Dolmabahçe Sarayı'nda kılınmasının en büyük nedeni muhtemelen 17 Kasım 1938 günü katafalk ziyareti sırasında oluşan izdihamdan 11 kişinin ölmesidir.

Dolmabahçe katafalk ziyaretinde 11 kişinin ölmesi

11 Kasım 1938 günü Dolmabahçe Sarayında naaş, cenaze töreni için hazırlandı. Naaş işlemleri için, Atatürk'ün Müdavi ve Müşavir doktorları, Sağlık Bakanı Dr. Hulusi Alataş ve Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr. Asım Arar Dolmabahçe Sarayına geldiler. Naaşı, ölüm saatinden 24 saat 10 dakika sonra muayene ettiler, ölümün tüm belirtileri ile gerçekleştiğine karar verdiler. 11 Kasım 1938'de cenaze töreninden önce Atatürk'ün naaşı, tahnit edildi. Doktorlar, Atatürk'ün *"tedfin"* (gömme) töreni yapılıncaya kadar na'şının muhafaza edilebilmesi için tahnit yapılmasına karar verdiler. Tahniti, Gülhane Tıp Akademisi Patoloji kürsüsünden Prof. Dr. Lütfi Aksu yaptı. Doktorlar, tahnit işlemi için bir rapor düzenlediler. Bu raporu; Dr. Hulusi Alataş, Dr. Neşet Ömer İrdelp, Dr. Asım Arar, Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. M. Kamil Berk, Dr. Süreyya H. Serter, Dr. Abrevaya Marmaralı, Dr. Mim Kemal Öke, Dr. Hayrullah Diker imzaladı.

Atatürk'ün ölüm haberini aldıktan sonra Dolmabahçe Sarayı önünde vatandaşlar birikmeye ve gözyaşları içinde Sarayın çevresini doldurmaya başladı. 16 Kasım 1938 günü Dolmabahçe Sarayında katafalkın önünden geçişin başlaması ile bu kalabalık daha da arttı. Dolmabahçe Sarayında önceden belirlenen program çerçevesinde 16 Kasım 1938 günü sabah 10.00'da katafalk ziyareti başladı. Birinci Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay ve askeri erkân ilk ziyareti gerçekleştirdi.10.15'de sivil erkân, 10.30'da üniversite heyeti, onları subaylar, askeri öğrenciler, Cumhuriyet Halk Partisi ve Halkevleri yetkilileri ve izciler takip etti. Saat 12.00'den sonra İstanbul halkının ziyareti başladı. Her kesimden insan bulunmaktaydı. Ziyaretçilerden biri de Afganistan'ın Eski Kralı Amanullah Han'dı. O da diğer insanlar gibi ağlıyordu. Akşama doğru Dolmabahçe Sarayındaki yoğunluk daha da arttı. Cumhuriyet gazetesi, ilk gün sarayın kapısının kapandığı saat 24.00'e kadar ziyaret eden insan sayısını Ulus gazetesi 150.000 ziyaretçi olarak vermişti.

Dolmabahçe Sarayına halkın akın etmesi trajik bir olaya da neden oldu. 17 Kasım 1938 günü saat 20.00'den sonra yüz binden fazla insanın akın etmesi ile meydana gelen

2855 Ali Güler, Atatürk'ün Son Sözü Aleyümesselam, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013, s. 101
2856 Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş ve Sonrası, Eylem Yayınları, 2008, Ankara, s. 497-498
2857 Ali Güler, a.g.e., s 43

izdiham sonucu Dolmabahçe Sarayında çoğunluğu kadın 11 kişi ezilerek öldü. 40'dan fazla yaralı vardı. Trajik olay, saat 22.30'da meydana geldi, saat 23.00'de olay yerine gelen İstanbul Savcısı Hikmet Onat, soruşturmaya başladı.

Bu izdihamda ölenlerin isimleri şöyleydi:

1) Deniz Yolları İşletmesi Müdürü Raufi Manyas'ın kızı Bilun (16 yaşında)

2) İstiklâl Caddesi 236 numarada oturan Anna (58 yaşında)

3) İstiklâl Caddesi'nde Yıldırım Apartmanında oturan Bayan Roya Koşnir,

4) Roya Koşnir'in kızı Bela Koşnir,

5) Bakırköy'den Aşçı Hatice (55 yaşında)

6) Kurtuluş'tan Sütçü Diyamendi (40 yaşında),

7) Topkapı Arpaemini Yokuşu Sokağında oturan Abdülhamit (50 yaşında)

8) Aksaray'da Laleli Caddesinde oturan Bayan Kevser Mehmet (35 yaşında)

9) Tarlabaşı 19 Numara'da oturan Satenik Ohannes (35 yaşında)

10) Saint Benoit Lisesi Öğrencisi Paul Kuto (15 yaşında)

11) Beyoğlu Lüksemburg Otelinde kalan Belçikalı Leon

Savcılık soruşturmasında, 100'den fazla kişinin ifadesi alındı. Adli Tıp doktoru Enver Karan otopsi raporunda, ölümlerin solunum yetmezliğinden kaynaklandığını bildirdi. 1 Aralık 1938'de İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ, görevden alınarak Bakanlık emrine alındı. İstanbul Emniyet Müdürü Salih Kılıç da Çorum Valiliğine tayin edildi. İdari soruşturma sonucunda müfettişler, dönemin İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ, İstanbul Emniyet Müdürü Salih Kılıç, Beyoğlu Kaymakamı Daniş Yurdakul, İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Kamuran Cuhruk ve bazı idari yöneticilerin görevlerini ihmal ettikleri sonucuna ulaştılar. Soruşturma dosyası adli muhakeme kararı için Danıştay'a gönderildi. Danıştay, Dolmabahçe olayından ötürü dönemin İstanbul Emniyet Müdürü Salih Kılıç'ın ve İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Kamuran Cuhruk'un muhakemesine, karar verdi.

Dolmabahçe Sarayında meydana gelen üzücü olaya rağmen 18 Kasım 1938 günü de katafalk ziyaretine devam edildi. Ulus gazetesine göre, gece yarısından sonra saraya giremeyen halk evine dönmedi, 10.000 kişi geceyi sokakta geçirdi. Katafalkın önünden İstanbulluların geçişi tüm gün sürdü ve 18 Kasım 1938 günü saat 24.00'de üç gün süren ziyaret sona erdirildi.

Atatürk'ün cenaze namazının bir camide kılınmasının, güvenlik endişesine neden olduğu görülmektedir. Camide kılınacak namazın denetlenemeyen yoğun bir kalabalığa neden olacağı düşünülüyordu. Bu nedenle, cenaze namazının cami yerine Dolmabahçe Sarayı'nın Merasim Salonunda kılınmasına karar verildi.[2858]

2858 Tunç Boran, Atatürk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu dergisi s. 47, Bahar 2011, s. 487-520

Kaynakça

Kitaplar

50 ve Daha fazla Sene Tababet Hayatı Yaşamış Meslektaşlara Jübile, 1953, Türk Hekimleri Dostluk ve Yardım Derneği yayını, Işıl Matbaası, 1953 İstanbul

100. Yılında Trablusgarp Savaşı, İlk Kez yayınlanan Fotoğraflarla, Atlas Tarih Kitaplığı, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, Ekim 2011

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, Ülkü Ayan Özsoy, *Safranbolu Meşhurları,* Anıl Matbbası, 2000 Ankara,

Adıvar, Adnan, *Denemeler,* Epos Yayıncılık, 2001 Ankara

Adıvar, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı,* 11.Baskı, Atlas Kitabevi, s. 183

Adıvar, Halide Edip, *The Turkis Ordeal: Being the further Menoirs of Halide* (New York: Century, 1928),

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım,* C.1, Nehir Yayınları, İstanbul 1992,

Özlem Ağırgan, *Edirne İsimler Sözlüğü,* Özlem Kitabevi Yayınları, Edirne, 2004, s. 128

Akal, Emel, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm,* İletişim Yayınları, 2012,

Akal, Emel, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri,* İletişim Yayınları, 2013, İstanbul s. 54, 55

Akbal, İsmail. *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet,* Serander Yayınevi, Trabzon, 2008, s. 109, 110

Akçicek, Eren, *Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü,* İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir,

Akçiçek, Eren. *Mustafa Kemal Olmak,* Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2004, İstanbul, s. 112, 113,

Akçiçek, Dr. Eren, *Körfez'de Zaman Kongresi sunumu,* 2009

Akgün, Seçil Karal, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a,* Kızılay Derneği Yayını, Beyda Basımevi, 2000, Ankara, s. 270

Akın, Rıdvan. *TBMM Devleti (1920-1923),* İletişim Yayınları, 2001, İstanbul s. 49

Akıncı, İbrahim Ethem, *Demirci Akıncıları,* Türk tarih Kurumu, 3. Baskı 2009 s. 17

Akkılıç, Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa,* Cilt 1, s. 367

Akkılıç, Yılmaz, *Gemlikli Doktor Ziya Kaya'nın Bekirağa Günlüğü,*

Yılmaz Akkılıç, *Bursa'da Yakın Zamanlar,* Bursa Ticaret Borsası yayını, 2006, Bursa, s. 46-59,

Akkılıç, Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa Birinci Kitap Mondros'tan İşgale,* Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008, s. 37,41

Akkılıç, Yılmaz, *Bursa'da Yakın Zamanlar,* Bursa Ticaret Borsası yayını, 2006, Bursa , s. 56

Aksoley, İhsan, *Teşkilat-ı Mahsusa,* Timaş Yayınları, 2012, İstanbul, 2012

Aksoy, Yaşar. *Bir Kent Bir İnsan S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları,* Nejat Eczacıbaşı Yayınları,1986, s. 150

Aksoy, Yaşar. *Hasan Tahsin'in Anlamı,* 7 Eylül 2009 İzmir Kuvayi Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Sempozyumu, İzmir Bildiri Kitabı İzmir Büyükşehir Belediyesi yayını , 2010

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele 1.Kitap,* İş Bankası Yayınları, 2004, İstanbul,

Akyol, Taha, *Ama Hangi Atatürk,* Doğan Kitap, 5. Baskı 2008, s.50-53

Alçıtepe, Galip, *Antalya'nın Kara Günleri,* Çizgi Kitabevi, 2012, s. 140, 144

Alpkaya, Şükrü Oğuz, *Yörük Ali Efe,* Derleyen: Atilla Oral, Demkar Yayınevi, 2009, İstanbul, İstanbul, s. 10-11

Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve sonrası,* İnsel Yayınları, 1970, s. 408

Altıntaş, Ayten, *Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'den Türkiye Tıp Akademisi'ne Tarihçe,* Dünden Bugüne Türkiye Tıp Akademisi, Türkiye Tıp Akademisi Yayını, 2010 İstanbul

Altun, Mehmet, *Osmanlı'dan Günümüze Hayallerin Gerçekleştiği 100 Yıl,* İbrahim Ethem Ulagay İlaç Sanayi A. Ş., Türkiye Tarih Vakfı Yayını, 2003, İstanbul

Anılarla Milli Mücadelede Ceyhan, Ceyhan Belediyesi Yayını, Adana, 1986, s.306

Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları,* Türk Tarih Kurumu yayını, 1998, S. 43, 44

Apak, Rahmi, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu,* Türk Tarih Kurumu Yayını, 1990, Ankara, s.5,6

Arıburnu, Kemal, *Atatürk ve Çevresindekiler,* İş Bankası Yayınları, 1995, Ankara, 2. Baskı,

Arıburnu, Kemal, *Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri,* Yeni Matbaa, Ankara, 1951

Arıburnu, Kemal, *Sivas Kongresi,* Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1997, s. 199, 200

Arıkan, Zeki. *Doktor Abdullah Cevdetin Bir Mektubu: "Gazi Paşa ile Dört Saat Görüştük",* Toplumsal Tarih dergisi, Sayı: 136, Nisan 2005, s. 98-103

Arıkan, Zeki. *Dr Abdullah Cevdet ve Dönemi,* Tarih İncelemeleri dergisi, 1983, s. 219-226

Arif Cemil, *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa,* Yayına Haz.. Metin Martı, Arma Y. İstanbul, 2006

Arslan, Emin Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm,* Truva Yayınları, 3. Baskı, 2004, İstanbul

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, Genelkurmay ATASE Yayını, Cilt 4, 2006, Ankara

Artuner, Burak, *Ortadoğu'da Türk Askeri,* Truva Yayınları, İstanbul, 2006,

Artuç, İbrahim, *Büyük Taarruz,* Kastaş Yayınları, 1986, İstanbul, s. 20, 21

Aslan, İzzet. *Atatürk Silifke'de.* Töyko Matbaası, Ankara, 1969, s. 48, 49

Aslan, Nurten, *Küçük Anılarda Büyük Sırlar,* Tek Ağaç Eylül Yayınları, 2003, Ankara

Ata, Ferudun. *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılanmaları,* Türk Tarih Kurumu Yayını, 2005, Ankara.

Ataç, Adnan, *20. Yüzyılda Şehit Olan Türk Sağlık Subayları,* GATA Basımevi, Ankara 1997

Ataç, Adnan. *Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin Kuruluşu,* Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996, Ankara,

Atarman, Sadi Yaver, *Atatürk ve Türk Musikisi,* Kültür Bakanlığı yayını, 1991 Ankara,

Atasoy, Ali Rıza, *Şam Türk Tıbbiye Mektebi,* İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü yayını Sayı 30, 1945, İstanbul, s. 54

Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 4, May Yayınları, 1981

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 1, Gn. No: 060, Ankara 1982, s. 77,

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk,* Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, 1994 Ankara.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, Kaynak Yayınları, Cilt I, 1998, İstanbul

Atatürk'ten Hatıralar, Anlatan Celal Bayar, Sel Yayınları, 1955, İstanbul.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997

Atmaca, Nidai Sulhi, *Türk Tıp Dilinin Tarihsel Gelişimi,* Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık, 2004 Ankara s. 203

Avanas, Ahmet, *Milli Mücadelede Konya*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s. 227

Avşar, Zakir. *Dr. Rıza Nur*, Bengi Yayınları 2. Baskı 2011 İstanbul s. 170

Ayberk, Nejat. *Müderris Dr. Esat Paşa, 8 Büyük Türk Hekimi Anma Kitabı*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi yayını, 1986, İstanbul, s. 42-48

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, 11. Baskı, Remzi Kitabevi, 1987, İstanbul

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, 1976, İstanbul, s. 66

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, 3. Cilt, 1969, 3. Baskı Remzi Kitabevi, s. 548-551

Aydınel, Sıtkı, *Güneybatı Anadolu'da Kuvayi Milliye Harekâtı*, Kültür Bakanlığı Yayını 3.Baskı, 2002,

Aydoğan, Erdal, Şaban Ortak, *Dr. İbrahim Tali Bey'in Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul, 2000, s. 2

Aydoğan, Metin, *Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, Umay Yayınları, 2005 İzmir s. 37

Ayhan, Aydın. *Hasan Ali Göksoy, Kendi Yurdunda Esir Olmak*, Balıkesir Valiliği yayını, 2011 Balıkesir s. 172, 293

Ayhan, Aydın. *Çanakkale Ah Çanakkale*, Şehitkale Yayıncılık, 2. Baskı 2005 s. 261

Ayhan, Aydın, *İşgal Yıllarında Balıkesir Çevresi ve Gönen, Kurtuluş Savaşında Gönen ve Çevresi*, Gönen Belediyesi Yayını, 1998 s. 33-36

Aykut, Mehmet Şeref, *Trakya Milli Mücadele Tarihi Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler*, Alfa, 2010,

Ayoğlu, Ferruh Niyazi. *Kurtuluşa, Cumhuriyete ve Sıtmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'nun Anıları*, Zonguldak Tabip Odası yayını, 2008, Zonguldak, s. 229

Aysal, Necdet, *Türkiye'de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2004, Ankara, s. 183

Ayvazoğlu, Beşir, *Dünyayı Güzelleştirmek, Turgut Cansever'le Konuşmalar*, Timaş Yayınevi, 2012 İstanbul,

Bağman, Latif, Oral Onur, *Atatürk'ün Yaşamında Edirne*, Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri, 1982 İstanbul

Baldwin, Herbert F. *Trakya'da Bir Savaş Fotoğrafçısı, Balkan Savaşı Anıları*, Demkar Yayınevi, 2012 İstanbul,

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, s. 35

Bali, Rıfat N. *New Documents On Atatürk, Atatürk As Viewed Thorough The Eyes Of American Diplomats*, US Diplomatic Documents on Turkey IV, The ISIS Press, İstanbul, 2007

Bali, Rıfat N. *Sarayın ve Cumhuriyetin Dişcibaşısı Sami Güzberg*, Kitabevi yayını, 2007, İstanbul, s. 1-2.

Balcıoğlu, Mustafa, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e*, 2004, Asil Yayınları Ankara,

Balkan, Fuat, *İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları*, Arma Yayınları, İstanbul 1998

Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı. *Hayatım*, 1998, İstanbul Dünya Yayıncılık, s. 385

Barlas, Uğurol, *Antep Harbinde Sağlık Hizmeti*, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, TTK yayını, 1992, Ankara, s. 287-296

Başaran, Mehmet, *Aydın'ın İşgalinde Heyet-i Milliyelerin Sağlık Sorunlarına Bakışı*, Ç.Ü.T.A.D, V/12, (2006/Bahar), s.s. 67–80

Banoğlu, Niyazi Ahmet, *Atatürk Siyasi ve Hususi Hayatı*, Pınar Yayınevi, 1963, S. 34, 35

Bayat, Ali Haydar *Hüseyinzade Ali Bey*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1998, s.9-25

Baydar, Mustafa. *Hamdullah Suphi Tanrıover ve Anıları*, Menteş Kitabevi, İstanbul 1968, s. 298-302

Baytop, Turhan, *Eczahane'den Eczane'ye, Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)*, İstanbul, 1995 Bayer Yayını, s. 109, 119

Bayur, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara,

Bayur, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri - Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Atatürk

Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997

Baransel, Ali, *Bıçak Sırtında, Çankaya Köşkü Yılları,* Remzi Kitabevi, 2006, İstanbul, s. 123

Barlas, Emre *"Dr. Mecit Barlas'ın Anıları"* Ocak 2010, İstanbul, Cinius Yayınları s. 44-46

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım,* Sabah Kitapları, 6. Cilt, 1997 İstanbul, s. 51

Bayülkem, Faruk, *Reşadiye Kışlası'ndan Hastane'ye,* 2007 İstanbul.

Belli, Şemsi, *Makbule Atadan Anlatıyor: Ağabeyim Mustafa Kemal*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2005

Benbaneste, Nesim. *Atatürk Bir Dehanın Analizi,* Sümbül Basımevi, 1982, İstanbul s. 50

Bengisu, Kaya, *Koca Doktor Mustafa Bengisu,* BAB Yayınları, İzmir, 1993

Berber, Engin, *Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı,* Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir,1993, (Doktora Tezi), s. 258

Berker, Nadire, Selim Yalçın, *Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyeli'nin Öyküsü,* Osman Cevdet Çubukçu, Vehbi Koç Vakfı Yayınları, 2003, İstanbul.

Berthe George-Gaulis, *Kurtuluş Savaşın sırasında Türk Milliyetçiliği,* Rado Yayınları, 1981, İstanbul

Beyoğlu, Süleyman. *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları,* Bengi Yayınları, 2011

Beyoğlu, Süleyman. *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa,* Bengi Yayınları, 2009, İstanbul, s. 103

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele,* Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992 Ankara, 3. Baskı, s. 74

Binbaşı Fihaç Rıza Tahsin, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye,* yayına Hazırlayan Aykut Kazancıgil, Özel Yayınları, 1991, İstanbul

Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, Dr. Mehmet Derviş Kuntman, Derleyen: Prof Dr Metin Özata, Genelkurmay Askeri tarih ve Strajik Etüd Başkanlığı yayını, Genelkurmay Basımevi, 2009, Ankara.

Ali Birinci, *Cemil Şerif Baydur Türk Ocağı Tarihinde Meçhul Bir İsim,* Tarihin Alacakaranlığında, Dergah Yayınları, 2010, s.167-173

Birinci, Ali. *Hürriyet ve İtilaf Partisi,* Dergah Yayınları, 1990 İstanbul.

Birinci, Ali. *Bolşevik Süleyman'ın Serencamına Zeyl,* Dergah Yayınları, 2010, s. 486, 487

Birinci, Ali. *Süleyman Necati Güneri'nin Hatıra Defteri,* Erzurum Kitaplığı, 1999 İstanbul, s. 48, 49

Birinci, Ali. *Tarihin Alacakaranlığında,* Dergah Yayınları, 2010, İstanbul.

Ali Birinci, *Tarih Uğrunda (Türkiye'de Mektep Tarihçiliği ve Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye'nin Yeni Neşri),* Dergâh Yayınları, 2001, İstanbul, s. 150

Birinci, Ali. *Tarih Yolunda,* Dergah Yayınları, 2001.

Birinci, Ali. *Tarihin Gölgesinde,* Dergah Yayınları, 2001, İstanbul, s. 203-224

Borak, Sadi, *Ata ve İstanbul,* Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1983, S151

Borak, Sadi, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları,* 2. Baskı,1998, Kaynak Yayınları, İstanbul

Borak, Sadi, *Atatürk ve Edebiyat,* Kaynak Yayınları, 2. Basım, 1998, İstanbul,

Boysan, Mazlum, Cezmi Türk, *Sıhhiye Hizmeti,* Resimli Ay Mecmuası Matbaası, İstanbul, 1938,

Bozdağ, İsmet, *Latife ile Fikriye, İki Aşk Arasında Atatürk,* Truva Yayınları, 2005 İstanbul s. 121

Bozkırlı, İbrahim, *Trablusgarp'tan Cumhuriyet'e Tıbbiyeliler,* Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 2008, Ankara,

Bozkurt, Recep. *Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda İznik,* İznik Eğitim ve Öğretmen Vakfı, 2000, İstanbul, s. 42-44, 47

Bozok, Salih, Cemil Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında,* Çağdaş Yayınları, 1985, İstanbul, s. 97

Böcüzade, Süleyman Sami, *Isparta Tarihi,* Serenler yayını, 1983 İstanbul s. 363, 418

Böke, Pelin. *İzmir 1919-1922 Tanıklıklar,* Tarih Vakfı Yurt Yayını, 2006, İstanbul, s. 39

Bursa'da İşgal Günlüğü (Bursa Vilayetinde Yunan Fecayii), Derleyen: Canip Bey, 2. Baskı Düşünce Kitabevi, İstanbul 2004, s. 136-139

Büyükoğlu, Yaşar. *Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu Anadolu,* Ekin Yayınevi, 2012, Bursa, s. 39

Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk,* Temel Yayınları, 2000, İstanbul,

Cebesoy, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar,* Temel Yayınları, 3. Baskı, 2011, s. 98

Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar I,* Temel Yayınları, 2002, İstanbul, s. 55

Cemal Paşa, *Hatırat,* DBY Yayınları, 2. Baskı, 2012

Coşkun, Alev, *Kuvayi Milliye'nin Kuruluşu,* Çağdaş Yayınları ,2.Baskı 1997,İstanbul, s. 382

Arasokakların Tarihi Hatıralar ve Hatıratlar, Kapı Yayınları, 4. Baskı, 2012,

Cündioğlu, Dücane. *Türkçe Kuran ve Cumhuriyet İdeolojisi,* Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, 1998, s. 72

Çakmak, Mareşal Fevzi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi,* Genelkurmay Basımevi, 2005, Ankara, s. 315-317

Çanlı, Mehmet, Ünal Türkeş, *Datça (Reşadiye) Kuva-yi Milliyesi,* Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1999, s. 23

Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925),* Kızılay yayını, 2010

Çarıklı, Hacım Muhittin, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yi Milliye Hatıraları (1919-1920).* TİTE yayını, Ankara, 1967

Çelebi, Mevlüt. *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 17

Çelebi, Mevlüt. *İtalyan Arşiv Belgelerinde İşgal Döneminde İzmir Basını* s. 67-71, 2009 Sempozyum Bildirisi. İzmir

Çelik, Kemal. *Mut Müdaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri ve Milli Mücadele'de Mut,* Atatürk Araştırma Merkezi, 2001, Ankara, s. 15, 38, 74, 76, 118

Çetinkaya, Ali, *Askerlik Hayatım,* 1914-1922, Türkiye İş Bankası yayını, 2012 İstanbul

Çiçek, Hikmet Dr. Bahattin Şakir, Kaynak Yayınları, 2004, İstanbul

Çubukçu, Beyhan *Atatürk Dönemi Bursa Merkez ve İlçelerinin Sağlık Tarihi (1920-1938),*

Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, İzmir, 2009, s. 322

Dadrian, Vahakn N. *The Role of Turkish Physicians in the World War I Genocide of Ottoman Armenians, Holocaust and Genocide Studie,* c1, no 2 1986, s. 175

Dadrian, Vahakn N. *Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller,* Toplu Makaleler Kitap 1, Çeviren Atilla Tuygan, Belge Yayınları, 2. Baskı, 2007 İstanbul,

Daşdemir, Latif Eren Akçiçek, *Atatürk'ün Kaplıcalara Verdiği Önem ve Gördüğü Kaplıca Tedavileri,* Atatürk Dönemi, Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 2009 İzmir, s. 456

Deliorman, Altan, *Mustafa Kemal Balkanlarda,* Türkiye Yayınevi, 1959 İstanbul

Dinamo, Hasan İzzettin. *Kutsal Barış,* Cilt 4, Tekin Yayınevi, 2. Baskı, 1996, s. 119-121

Demircl, Emin *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler,* 5.Baskı IQ Yayınları, 2004, İstanbul

Denizli, Hikmet. Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyeti Temsiliye Üyeleri, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1996, s. 136-138

Derin, Haldun. *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995 İstanbul, s. 2

Dinç, Gülten, Etker, Şeref, *Türkiye Çocuk Hekimliğinin İlk Dergisi: La Pediatrie En Turquie/ Türkiye'de Emrazı Etfal,* Osmanlı Bilimi Araştırmaları, V/2, 2004, s. 62-102

Dinç, Gülten, *Atatürk Döneminde İzmir'de Yayınlananan İki Tıp Dergisi: İzmir Tıp Mecmuası ve İzmir Kliniği, Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi,* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 2009, İzmir, s. 188,189

Doktor İbrahim Abdüsselam Paşa, *Yemen Seyehatnamaesi ve Bitkisel Coğrafyası,* Pan Yayıncılık, 2008, İstanbul, s. 131-133

Doktor Sükuti Tükel, *Tatlı ve Acı Hatıralar,* İzmir Piyasa Matbaası, 1952, s. 13'den aktaran Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları,* Nejat Eczacıbaşı Yayınları,1986, s. 178

Dölen, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi,* Cilt 1, 2, 3, 4, Bilgi Üniversitesi yayını, 2009

Dr. Besim Ömer Akalın, *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans,* 27 Ocak 1914, Kızılay yayını, Hazırlayan İsmail Hacıfettahoğlu, 2. Baskı, Ankara, 2007

Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, *Kurtuluşa, Cunhuriyet'e ve Sıtmaya Adanan Yürek:* Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Zonguldak Tabip Odası Yayını, Zonguldak, 2008,

Dr. Mehmet Fuat Umay, *Bir Devrimci Doktorun Anıları,* İş Bankası Yayınları, 2003 İstanbul, s. 7-11

Dr. Mecit Barlas'ın Anıları, Hazırlayan Emre Barlas, Cinius Yayınları, 2010 İstanbul S. 23

Dr. Necati Karakaya, *Futbolda 50 Yıl Yaşadıklarım,* 1998, İstanbul, s. 11-13

Dr. Refik Saydam, *Ölümünün 40. Yılı Anısına,* Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı yayını, Ankara, 1982, S7-19

Doğanay, Rahmi, *Atatürk'ün Askeri Yaşamında Suriye Günleri,* Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Mart 2003 s. 163-208

Dölen, Emre. *Türiye Üniversite Tarihi,* Cilt 1, s. 575

Durgun, Bülent. *Kurtuluşundan Sonraki İlk Günlerde İzmir'de Sosyo-Ekonomik Durum,* ÇTTAD, XI/23, (2011/Güz), .s. 3-33

Dursunoğu, Cevat. *Milli Mücadele'de Erzurum,* Kaynak Yayınları, 2. Basım, 2000 İstanbul, s107

Durukan, Eyüp, *Balkan Harbinde Edirne Kuşatması,* İş Bankası Yayını, 2013, İstanbu

Ekdal, Müfit. *Tıbhaneden Numuneye,* Zafer Matbaası, 1982, İstanbul

Elman, Ahmet Şevket, *Dr. Reşit Galip,* Ankara, 1955

Emin Faik Üstün, *Tıbbiyeli (İyi İnsan İyi Hekim)* Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti yayını, Neşter Yayınları, No.1, İzmir, Ege Üniversitesi Matbaası, 1964, s. 9, 10

Emre, Ahmet Cevat, *Atatürk'ün İnkılap Hedefi ve Tarih Tezi,* Ekin Basımevi, 1956, İstanbul s. 13

Ener, Kasım. *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi,* Kültür Bakanlığı yayını, 1996, Ankara, s.106-109, 198

Erdaha, Kamil. *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler,* Remzi Kitabevi, 1975 s. 405

Erdem, Hamit. *Mustafa Suphi,* 2. Baskı, Sel Yayıncılık, 2005, İstanbul, s.118

Erden, Fethi. *Türk Hekimleri Biyografisi,* 1948, Çituri Biraderler Basımevi, 1948, s. 124

Erden, Ali Fuat, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları,* İş Bankası Yayını, 2003 İstanbul

Erdoğan, Mubahat. *Milli Mücadelede Kütahya ve Çevresindeki Savaşlar,* Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006 Kütahya, s. 166

Erginsoy, Güliz Beşe. *Dedem Hüseyin Atıf Beşe,* Varlık Yayınları, 2004, İstanbul

Ergül, Teoman. *Kurtuluş Savaşı'nda Manisa* İkinci basım: Kebikeç, Ankara, 2007

Erkan, Hamza Osman, *Bir Avuç Kahraman,* İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1946

Erkek, Mehmet Salih, *Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat,* Kitap Yayınevi, 2012

Erkin, Behiç, *Hatırat,* Türk Tarih Kurumu Yayını, 2010, s. 229

Ertürk, Hüsamettin. *İki Devrin Perde Arkası,* Hilmi Yayınevi, 1957, İstanbul, s. 344.345

Erzincan'da Yazdım, *Doktor Emekli Albay Abdullah Ahi Tuncer,* Kızılay Yayını, 2011 Ankara

Etker, Şeref, *Tabip ve Kimyager Saip Ragıp Atademir'in Eczacılığı,* X. Türk Eczacılık Tarihi Kongresi (6-8 Haziran 2012) Bildirisi.

Eti, Ali Rıza. *Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1915,* İş Bankası Yayını, 2009, İstanbul

Eyicil, Ahmet, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey,* Gün Yayıncılık, 2004 Ankara,

General Sami Sabit Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları İstiklâl Mahkemesi ve Enver Paşa,* Arma Yayınları, 2. Baskı, 2002 s. 32, 105, 106

Goloğlu, Mahmut, *Cumhuriyet'e Doğru,* 1971, Başnur Matbaası s. 365

Goloğlu, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet,* 1970, Ankara, s. 74

Goloğlu, Mahmut, *Erzurum Kongresi,* Nüve Matbaası, 1968, Ankara

Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti,* Başnur Matbaası, Ankara, 1971 s. 327

Gök, Şemsi. Özen, Cahit. *Adli Tıbbın Tarihçesi ve Teşkilatlanması,* TC Adalet Bakanlığı Adli Tıp Kurumu Yayını, 1982, İstanbul Nazım Terzioğlu Matematik Atölyesi Baskı Atölyesi, S. 6, 7 ve 60

Gökdemir, Ahmet Ender, *Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti,* Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 1998 Ankara, s. 160

Göncü, Gürsel, Şahin Aldoğan, *Siperin Ardı Vatan,* MB Yayınları, 2006, İstanbul,

İsmet Görgülü, *Atatürk'ün Özel Yaşamı, Uydurmalar-Saldırılar-Yanıtlar,* Bilgi Yayınevi, 2003, Ankara, s. 160-167

Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu,* Türk Tarih Kurumu Yayını, 1993 Ankara

Görgülü, İsmet, *İzzeddin Çalışlar, On Yıllık Savaşın Günlüğü,* Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Günlüğü, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 1999, İstanbul s. 122,123

Güçlü, Muhammet, *Dr. H. Burhanettin Onat ve Hayatı,* Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayını, 2004, Antalya, s. 11-13

Güler, Ali, *Sonsuza Yolculuk,* Truva Yayınları, 2010, İstanbul s. 24

Güler, Ali, *Atatürk'ün Saklanan Şeceresi,* Sarkaç Yayınları, 2012 Ankara

Güler, Ali, *Atatürk'ün Son Sözü Aleykümesselam,* Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013, s.101

Gülen, Engin, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Balıkesir,* Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi 2007, s.115

Gün, Pınar. *Sosyal, siyasal, ekonomik yönüyle Fethiye (1923-1960)* Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2006, s. 14,

Gündüz, Asım, *Hatıralarım,* Kervan Kitapçılık,1973, İstanbul, s. 59

Güneş, Günver. *Atatürk Döneminde Aydın'da Sağlık ve Sağlık Kurumları (1923-1938),* Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, 2009 İzmir, s. 358

Gürgan, Mahmut, *İlk Röntgen Şehitlerimiz,* Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 115 , 120

Gürkan, Kazım İsmail, *Darülfünun Grevi,* Harman Yayınları, 1971, İstanbul, s. 16

Gürkan, Kazım İsmail, *Darülfünun Grevi, Milli Mücadele Günlerinde İstanbul Üniversitesi Talebesinin Galeyanı,* Tıp Tarihi Araştırmaları Sayı 8, 1999, s. 37

Güralp, Şerif, *Kurtuluş Savaşı'nın İç Yüzü, Bir Albayın anıları,* Güncel Yayıncılık, 2. Basım, 2002 İstanbul, s. 78

Güralp, Şerif, *Çanakkale Cephesinden Filistin'e,* Güncel Yayıncılık, 2. Basım, 2003,

Hacıfettahoğlu, İsmail. *Milli Mücadele'de Hilal-i Ahmer,* Kızılay yayını, 2. Baskı 2007 Ankara, s. 31

Hafız İbrahim Demirala'yın Hatıratı, Yayına Hazırlayanlar: Bayram Kodaman, Hasan Babacan, Süleyman Demirel Üniversitesi, S. 1999

Hanioğlu, M. Şükrü, *Atatürk : An İntelectual Biography,* Princeton University Press, 2011, New York,

Hanioğlu, M. Şükrü, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih,* Bağlam Yayınları, 2006, s. 57-63

Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi,* Üçdal Neşriyat, 1981 İstanbul

Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),* İletişim Yayınları, 1985, İstanbul

Hatemi, Hüsrev, *Eriyen Mumlar,* Dergah Yayınları,

Hatemi, Hüsrev, *Darülfünun ve Darüşşifa,* Dergâh Yayınları, 1998, İstanbul

Hatemi, Hüsrev, *Çelebi Bizi Unutma,* İşaret Yayınları, 1990, İstanbul,

Hatipoğlu, Süleyman. *Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi,* 1989 Ankara Kültür Bakanlığı Yayını s. 25-27

Hatipoğlu, Tahir. *Türkiye Üniversite Tarihi,* 2. Baskı, Selvi Yayınevi, Ankara, 2000 s. 116

Hatipoğlu, Tahir. *Jöntürklerden Sontürklere Tıbbiyeli,* Otopsi Yayınevi, 2002

Hatipoğlu, Tahir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal İlerlemenin ve Türkçe Eğitimin Öncüsü Tıbbiye,* Hatiboğlu Basım ve yayın, 2. Baskı, 2011

Himmetoğlu, Hüsnü. *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları,* Ülkü Matbaası, 1975, İstanbul, s. 159

Hochwachter, Gustav von, *Balkan Savaşı Günlüğü,* İş Bankası yayını, 3. Basım, 2012,

Hüsrev Gerede'nin Anıları, Literatür Yayınları, 1999, 2. Baskı, s. 186

Ilgar, İhsan. Nurer Uğurlu, *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları,* Örgün Yayınevi, 2004, 2. Baskı, İstanbul, s. 430

Irmak, Sadi. *Nutuk'un Türkiye'deki Etkileri, Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50.Yıl Semineri,* Türk Tarih Kurumu Yayınevi,1980, Ankara, s.185

Irmak, Sadi. *Atatürk'ün Huzurunda Müşahede Fırsatı Bulduğum Bir Zihin Özelliği, Atatürk Haftası Armağanı,* 10 Kasım 1984, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Daire Başkanlığı, Ankara

İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, Arba Yayını, 1987, İstanbul

İğdemir, Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı,* 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu, 1988 Ankara

İğdemir, Uluğ. *Yılların İçinden,* Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1976,Ankara, s. 293

İhsan et Tercüman, hazırlayan Selim Temari, Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916, Klasik Yayınları, 2012, İstanbul

İlhan, Attila, *Allahın Süngüleri, Reis Paşa,* İş Bankası Yayınları, 2002, s. 67

İnan, Afet. *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları,* Türk Tarih Kurumu Ankara 1983

İnan, Afet. *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1959

İnan, Arı. *Tarihe Tanıklık Edenler,* Çağdaş Yayınları, 1997, İstanbul, s. 20

İstiklâl Harbinin Bir Numaralı Casusu Fahri Akçakoca, Yarın Yayınları, 2011, İstanbul s. 108, 109

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* Türk Tarih Kurumu Yayını, 1. Cilt,1997, 4. Baskı, s. 79,80

Kal, Nazmi, *Atatürk'le Yaşadıklarını Anlattılar.* Bilgi Yayınevi, 2001, s. 184-186

Kara, İsmail, *Sözü Dilde Hayali Gözde,* Dergah Yayınları, 2006 İstanbul

Karabekir, Kazım. *İstiklâl Harbimiz,* Emre Yayınları, 6.Baskı, s. 486.

Karaca, Emin. *İnadın ve Direncin Adı Dr. Hikmet Kıvılcımlı,* Destek Yayınları, 2011, İstanbul

Karal, Seçil, Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a,* Kızılay Derneği Yayını, Beyda Basımevi, 2000, Ankara

Karayaman, Mehmet, *İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali,* ÇTTAD, VI/15, (2007/Güz), s.3-18

Karayaman, Mehmet *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık,* İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2008 İzmir, s. 23, 85

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Vatan Yolunda,* İletişim Yayınları, 4. Baskı 1999, İstanbul, s. 114

Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi,* İzmir Büyükşehir Belediyesi yayını, 2002 İzmir

Kazancıgil, Rıfat. *Ölümünün 60. Yıldönümünde Dr. Rıfat Osman Bey ve Edirne,* III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1999, Ankara,

Keleşyılmaz, Vahdet. *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 50

Kılıç, Altemur, *Kılıç'tan Kılıç'a,* Remzi Kitabevi, 2005, İstanbul, s. 24

Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen Hulusi Turgut, İş Bankası Yayınları, 14. Basım 2012, İstanbul, s. 407, 408

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, *Bütünüyle Erzurum Kongresi,* Kültür Ofset Yayını, Ankara, 1993, s. 241

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, *Anafartalar Grubu Kumandanı ve İkinci Ordu Kumandan Vekili Mustafa Kemal İmzalı İki Belge* e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ad/article/.../772 Atatürk Dergisi / Journal of Atatürk, Cilt 1, Sayı 1 (1978)

Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999 s. 149

Kocahanoğlu, Osman Selim. *Divan-ı Harbi Örfi Muhakemeleri Zabıt Ceridesi, Tehcir Yargılamaları (1919),* Temel Yayınları, 2007 İstanbul, s. 75

Koçak, Cemil, *Belgelerle Heyet-i Mahsusalar,* İletişim Yayınları, 2005 İstanbul s. 411-438

Koçer, Kemal, *M.M. Örgütü'nün Gizli Faaliyetleri,* Özne Yayınları, Ankara,

Koloğlu, Orhan, *Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları,* Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979, Ankara, 73

Komitacı Fuat Balkan'ın Hatırları, Hazırlayan Turgut Gürer, Gürer Yayınları, 2008, İstanbul, s. 89-95

Korkmaz, Zeynep. *Atatürk ve Türk Dili, Belgeler,* Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1992, Ankara,

Köstüklü Nuri, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2009 Ankara s. 161

Kuntman, Dr. Mehmet Derviş, *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları,* 2. Baskı 2010 s. 126

Kuran, Ahmet Bedevi. *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler,* Kaynak Yayınları, 2. Baskı, 2000

Kurdoğlu, Veli Behçet, *Şair Tabipler,* İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, Baha Matbaası, 1967

Kuvayı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, Genekurmay ATASE yayını , 2012 Ankara, s.33

Küçük, Hülya. *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler,* Kitap Yayınevi, 2003, İstanbul, s. 122;

Kreiser, Klaus, *Atatürk,* İletişim Yayınları, 2010,

Macar, Oya Dağlar, *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri,* Libra Kitap, 2009, İstanbul, s. 138

Mango, Andrew, *Atatürk,* Remzi Kitabevi, ikinci baskı, 2004, İstanbul, s. 630

Mehmetefendioğlu, Ahmet, *Sürgünden İntihara Dr. Reşid Bey'in Hatıraları,* Tükelmat Matbaası, 1992 İzmir

Metel, Raşit, *Atatürk ve Donanma,* T.C. Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul, 1966

Metin, Ali. *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları,* Alkan Matbaası, 1967 s. 31

Moralı, Nail, *Mütarekede İzmir,* İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, Aralık 2002, s. 139

Mustafa Kemal Atatürk, *Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal,* İş Bankası Kültür Yayınları, 9. Baskı, 2011,

Müderrisoğlu, Alptekin, *Sarıkamış Dramı,* Kastaş Yayınları, 2. Baskı, 2004, s. 478, 479

Mümtaz Şükrü Eğilmez'in Hatıraları Milli Mücadele'de Bursa, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981, s. 119

Naderi, Sait Mustafa Sakarya (1901-1988): *Turkish Fellow of Dr. Walter E. Dandy,* Volume 55 | Number 5 | November 2004 | 1205 Neurosurgery, s. 1205-1209

Nesimi, Abidin, *Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949,* Nöbetçi Yayınevi, 2. Basım 2009, s. 103, 125-131

Nesimi, Abidin, *Yılların İçinden,* Nöbetçi Yayınları, 2008 2. Basım,

Nur, Rıza. *Milli Kıyam Milli Mücadelenin İç Yüzü,* Toker Yayınları, İstanbul, 1994, s. 109-111

Oğuz, Burhan. *Yaşadıklarım Dinlediklerim,* Simurg Yayınevi, 2000, İstanbul, s. 29

Onbulak, Sermet. *Operatör Doktor Ali Osman Onbulak ve Ailesinin Hayat Öyküsü,* VTT Yayıncılık, 2011

Oral, Atilla, *Şakir Zümre,* Demkar Yayınevi, 2012,

Oral, Haluk, *Arıburnu 1915,* İş Bankası yayını, 2012, s. 138

Orhan, Celaleddin. *Bir Bahriyelinin Anıları,* Kastaş Yayınları, 2001, s. 132

Oranlı, Ziya. *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları,* Anlatan Ali Metin, Atatürk'ün Emir Çavuşu, Alkan Matbaası, 1967, Ankara, s. 49

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu,* İletişim Yayınları, 2004 6. Baskı

Oruç, Yener. *Atatürk'ün Fikir Fedaisi Dr. Reşit Galip,* Gürer Yayınları, 2007 İstanbul, s. 49

Operatör Dr. Cemil Topuzlu Paşa, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım,* Arma Yayınları, 3. Baskı 1994, s. 212-215

Op r. Dr. Emin Erkul'un Milli Mücadele Anıları, Hazırlayan Melih Tınal, Zeus Yayınevi, s. 64-67

Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayını, Yayın No: 88, Ankara, 2007, s. 55

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri No: 1, Başbakanlık Devlet Arşivi Yayını 2005, Ankara

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No 91, Ankara, 2007

Ökte, Ertuğrul Zekai. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri,* Cilt 1, İstanbul 2000 İstanbul Araştırma Merkezi, s. 148

Öktem, Haydar Rüştü. *Mütareke ve İşgal Anıları,* Türk Tarih Kurumu yayını, 1991, Ankara s. 59, 86, 87129142, 143

Öksüz, Hikmet *Cumhuriyet Döneminde Trabzon'da Sağlık Hizmetleri,* Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, İzmir, 2009, s. 227

Önal, Sami. *Milli Mücadele'de Oltu,* Ankara, 1968 Ayyıldız Matbbası, s. 48

Öndeş, Osman. *Vahdettin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor,* Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 209

Özakman, Turgut, *Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi,* Bilgi Yayıncvi, 1999, Ankara, s. 190

Özakman, Turgut, *Şu Çılgın Türkler,* Bilgi Yayınevi, 2005, Ankara, s. 99, 96

Özakman, Turgut, *Dr. Rıza Nur Dosyası,* Bilgi Yayıncvi, 1995, Ankara, s. 19

Özalp, Ömer Hakan. *Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Malta, Afganistan ve İran Hatıraları,* Dergah Yayınları, 2002, İstanbul, 2. Baskı.

Özalp, Kazım, *Milli Mücadele,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s. 164

Özalp, Kazım, *Teoman Özalp, Atatürk'ten Anılar,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, İstanbul, s. 48

Özalp, Kazım, *Anılar Belgeler,* Demkar Yayınları, 2011 İstanbul s.50

Özbay, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri,* Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, İstanbul.

Özdemir, Hikmet, Önsöz, Ahmet Eyicil, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey,* Gün Yayıncılık, 2004, Ankara, S. 11

Özdemir, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler,* Türk Tarih Kurumu Yayını, 2010

Özdemir, Hikmet, *Ulusun Direnişinde Üniversitenin Rolü,* Kocaeli Üniversitesi Yayını, 2003

Özdemir, Mehmet, *Milli Mücadele'de Develi,* 1973, Sümer matbaası, s. 168

Özdemir, Zekeriya, *Adramyttion'dan Evfeler Toprağı Edremit'e,* Edremit Belediyesi yayını, Ankara, 2000, s 476

Özekin, Muzaffer. *Halide Edip ve Gerçekler,* Kripto Yayınları, Ankara, 2012, S. 163- 167

Polat, Nazım H. Şerafettin Mağmumi, *Bir Jöntürk'ün Serüveni,* Büke Yayınları, 2002, İstanbul,

Pamuk, Bilgehan. *Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması,* IQ Yayıncılık, 2009, İstanbul, s.79

Peker, Nurettin, *Tüfek Omza,* Doğan Kitap, 2009 İstanbul s. 41-43

Perinçek, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri,* Kaynak Yayınları, 2005 s. 51

Perinçek, Mehmet, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi,* 6. Basım, Kırmızı Kedi Yayınları, 2012,

Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım,* İletişim Yayınları, 1993, İstanbul

Rıza Tahsin, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye,* Cilt II, Yayınlayan Aykut Kazancıgil, Özel Yayınları, 1991, İstanbul, s. 18

Sabis, Ali İhsan. *İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri,* 6.cilt, Nehir Yayınları, 1993, İstanbul, S.118

Sağlam, Tevfik *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet,* İstanbul Askeri Matbaası, 1941

Sağlam, Tevfik, *Nasıl Okudum,* Hazırlayan Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, Nehir Yayınları, 1991, İstanbul

Sakallı, Bayram. *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri,* İz Yayıncılık, 1997, İstanbul, s. 190

Sarı, Nil, Burhan Akgün, Ümit Emrah Kurt, *Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfünun Tıp Fakültesi,* 2010 İstanbul Avrupa Kültür Başkenti, , 2011, İstanbul

Sarıkoyuncu, Ali. *Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi,* Denizli Belediyesi Yayını,2010, Denizli s. 46-95

Sarıkoyuncu, Ali. *Zonguldak ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları,* 1992, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, s. 27-51

Sarınay, Yusuf, *24 Nisan 1915'te Ne Oldu?,* İdeal Yayınları, 2012, İstanbul s. 168, 285

Sarınay, Yusuf. *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları,* Ötüken Yayınevi, 1994, İstanbul,

Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Gençliği,* 2004, Kaynak Yayınları, İstanbul

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri.* Kaynak Yayınları, 2002, İstanbul, s. 9

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* Cilt I, Türk Tarih Kurumu,1993, Ankara s. 291

Sayar, Ahmed Güner, *A. Süheyl Ünver, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri,* Ötüken Yayınevi, 2004, İstanbul, s. 99

Sayı, Hasan Basri, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr Esat Bey'in Biyografisi ve Görme Engellilere yönelik eğitim Çalışmaları,* Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008 s. 110

Sayılan, Nazım Dündar. *Mustafa Kemal'in gizli emri*, Sarkaç Yayınları, 2011, Ankara, s. 29

Saygun, Ahmet Adnan, *Atatürk ve Musiki*, Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları, 1987, Ankara, s. 44

Selçuk, İlhan. *Yüzbaşı Selahatin'in Romanı*, 1. Kitap Cumhuriyet Kitapları, 10. Baskı, 2004,

Selek, Sabahattin. *Anadolu İhtilali*, Cilt 1, s. 134, Kastaş Yayınları, 8. Baskı, 1998

Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele*, 1. Cilt, s. 126, 127, Örgün Yayınevi, 3. Baskı 2002

Serez, Mehmet, *Atatürk ve Milli Mücadelede Tekirdağ*, T.C. Tekirdağ Valiliği Yayınları, 1988, Tekirdağ,

Serhadoğlu, M. Rıza, *Savaşçı Doktorun İzinde*, Remzi Kitabevi, 2005, İstanbul

Sert, Gürkan. *İkinci Milli Tıp Kongresinde (1927) Dr. Vefik Hüsnü Bulat'ın Sunduğu 'Türkiye Trahom Coğrafyası' isimli Bildirinin Türkiye Tıp tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı Cilt 3, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2005, s.1517-1521

Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, s. 220, Gözlem Yayınları, 1977,

Sevük, İsmail Habib, *Atatürk İçin*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 50

Sezengöz, Sevinç, *Milli Mücadele Döneminde Kütahya ve Birinci Mecliste Kütahya Milletvekilleri, Siyasi Görüşleri ve Hizmetleri*, Dumlupınar Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2006 Kütahya, s 49-70

Sivas Valisi, *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, Cem Ofset Matbaacılık, Hazırlayan Cevdet R. Yularkıran, SISKAV Yayınları, s. 62.

Sonyel, Salahi R. *Kaygılı Yıllar*, Remzi Kitabevi, 2012

Sorgun, Taylan, *Devlet Kavgası İttihat ve Terakki*, Kum Saati Yayınları, 2.Basım,2003, İstanbul,

Sorgun, Taylan, *Halil Paşa, Bitmeyen Savaş*, Gün Yayınları, 1972 İstanbul.

Sorgun, Taylan, *İttihat ve Terakki Devlet Kavgası*, Beyaz Balina Yayınları, 2001

Sorgun, Taylan, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, Kum Saati Yayınları, 3. Baskı 2003 s. 123

Soyak, Hasan Rıza. *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, 2004, İstanbul, s. 683

Sönmez, Bingür, Reyhan Yıldız, *Ateşe Dönen Dünya Sarıkamış*, İkarus Yayınları, 2007,

Stoddard, Philip H. *Teşkilat-ı Mahsusa*, 3. Baskı, Arma Yayınları, 2003

Sunata, İ. Hakkı *Gelibolu'dan Kafkaslara, Birinci Dünya Savaşı Anılarım*, İş Bankası yayını, 2003, İstanbul,

Susoy, Şenol. *Milli Mücadele Yıllarında Amasya*, Yüksek Lisasans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008 İstanbul, s. 141

Şchsuvaroğlu, Bedi, *Tıbbi Deontoloji*, Bayda Basım yayım, İstanbul 1983,

Şchsuvaroğlu, Bedi, *Atatürk'ün Sağlık Hayatı*, Hür Yayın,1981, İstanbul

Şehsuvaroğlu, Bedi, *N. Hekim Bir Siyasimizin Portresi*, Büyükelçi Dr. A. Hulûsi Fuad Tugay, İstanbul, 1972,

Şimşek, Nurettin, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askeri Bey*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008 İstanbul

Şimşir, Bilal, *Atatürk ve Afganistan*, ASAM Yayınları, 2002, Ankara, S354-380

Şimşir, Bilal, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 1985, Ankara, s. 391-394

Şimşir, Bilal, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, 5. Baskı, 2009 Ankara, s. 116

Taçalan, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken Hasan Tahsin*, Show Kitap Yayınları, Aksoy Yayıncılık, 1998, İstanbul, s. 10

Tansu, Avukat Muzaffer, *Konuşan Hatıralar*, Aydın Matbaası, Ankara, 1974

Tansu, Samih Nafiz. *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, İlgi Kültür Sanat, 2011, İstanbul

Tantay, Ayfer. *İşgalen Kurtuluşa İzmir'de Sağlık Sorunları ve Sağlık Hizmetleri (1919-1922),* Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008 s. 16,54-60

Taşkıran, Cemalettin, *Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirleri,* Platin Yayınları, 2005, Ankara, s. 299

Taşkıran, Cemalettin, *Ana Ben Ölmedim, 1. Dünya Savaşında Türk Esirler,* İş Bankası yayını, 4. Baskı, 2011, İstanbul

Taşkıran, Cemalettin. *Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirleri 'Kanlı Mürekkeple Yazın Çektiklerimizi'* Platin Yayınları, Ankara, 2005, s. 161-176, 200

Tekeli, İlhan, Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey,* Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989, Ankara,

Tekin, Gürkan. *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'nden Sağlık Bakanlığına (1920-2000)* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk Inkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011

Tekin, Mehmet. *Fecr-i Ati Yazarlarından Cemil Süleyman (Alyanakoğlu),* Antakya, 1991

Tetik, Ahmet, Mehmet Şükrü Güzel, *Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları,* İş Bankası Yayını, 2013, İstanbul,

Tevetoğlu, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar,* Ayyıldız Matbaası, Ankara 1971 s. 143

Tevetoğlu, Fethi, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988,Ankara,

Tezer, Şükrü. *Atatürk'ün Hatıra Defteri,* Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, 1989

Tınal, Melih. *Op. Dr. Emin Erkul'un Milli Mücadele Anıları,* Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s. 124

TBMM Albümü, 2010, s. 121

Toprak, Zafer. *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji,* Doğan Kitap, 2012 İstanbul, s. 73

Topuz, Hıfzı, *Gazi ve Fikriye,* Remzi Kitabevi, 2001, İstanbul

Topuz, Hıfzı. *Türk Basın Tarihi,* 2003, s. 118

Topuz, Hıfzı. *Konuklar Geçiyor,* Çağdaş Yayınları, 1975, İstanbul, s. 13

Toros, Taha. *Ali Münif (Yeğena) Bey'in Hatıraları,* İsis Yayınları, 1996

Tosyavizade Dr. Rıfat Osman, *Hayatım ve Hatıratım,* Çeviren Ratıp Kazancıgil, GATA Basımevi, 1998, Ankara,

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi,* 2007, s. 71

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925,* İletişim Yayınları, 2009, İstanbul

Tunçay, Mete, *Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)* İletişim Yayınları, 1991, İstanbul,

Turan, Şerafettin. *Mustafa Kemal Atatürk,* Bilgi Yayınevi, 2004, Ankara,

Turan, Şerafettin. *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler,* Kitaplar, Türk Tarih Kurumu, 1999, Ankara

Türk Hekimleri Jübilesi, Türk Hekimleri Dostluk ve Yardımlaşma Derneği yayını, 1945 Kader Matbassı, s. 10

Türk Tıp Tarihi Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992, Ankara.

Türkeş, Ünal, *Kurtuluş Savaşı'nda Muğla,* İstanbul 1973 s. 271-272,

Türkmen, Zekeriya, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 90

Türsan, Nurettin, *Anılar,* Arma Yayınları, 2009, İstanbul

Uçuk, Cahit, *Bir İmparatorluk Çökerken,* Yapı Kredi Yayınları, s. 443

Unat, Ekrem Kadri, *50 Yıl Önce Ölen 8 Büyük Türk Hekimi için Anma Töreni Kitabı,* Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, 1986, İstanbul,

Unat, Ekrem Kadri, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji,* Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, 1970, İstanbul, s. 117, 118

Usman, Mazhar Osman, *Sıhhat Almanak'ı,* 1933 ,İstanbul, Kader Matbaası, s. 546

Ünal, Muhittin. *Miralay Bekir Sami Günsav'in Kurtuluş Savaşı Anıları,* Cem Yayınevi, 2.Baskı, 2002, İstanbul, s. 362

Ünver, Süheyl, *Tıp Tarihimiz Yıllığı* I, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını Sayı: 52, İstanbul 1966

Ünver, Süheyl. *Hilâl-i Ahmer'in Kuruluş, İnkişafı ve Hizmetleri Tarihi Üzerine,* Tıp Tarihi Yıllığı II, 1983, İstanbul Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, s. 84-86

Üstel, Füsun, *Türk Ocakları (1912-1931),* İletişim Yayınları 3. Baskı, 2010

Üstün, Çağatay, Eren Akçiçek, Fehmi Akçiçek, *Hekim, Tabip, İnsan, 'Onlardan Anılar',* Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Bornova, İzmir, 2003

Üstün, Emin Faik, *Tıbbiyeli (İyi İnsan İyi Hekim)* Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti yayını, Neşter Yayınları, No.1, İzmir, Ege Üniversitesi Matbaası, 1964, s. 9, 10

Vardar, Galip. *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler,* Yeni Zaman Yayınları, İstanbul 2003, s. 348-358

Yakınlarından Hatıralar (Dr. İbrahim Tali Öngören hatıraları) Sel Yayınları, 1955, İstanbul,

Yakınlarından Hatıralar (Süreyya Yiğit'in Hatıraları), Sel Yayınları, 1955, İstanbul,

Yalçın, Soner, *Efendi,* Doğan Kitap, 2. Baskı, 2004, İstanbul,

Yalçın, Hüseyin Cahit, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları,* Temel Yayınları, 2002, s. 17

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Tanıdıklarım,* Yapı Kredi Yayınları 2. Baskı 2002, İstanbul

Yalman, Ahmet Emin, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim,* Rey Yayınları, 1970, Cilt 2, s. 16

Yamauchi, Masayuki. *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa,* Türkiye'den Türkistan'a, Bağlam Yayınları, 1995 İstanbul, s. 23, 24

Yarbay Bekir Fikri, *Balkanlarda Tedhiş ve Gerilla Grebene,* 3. Baskı, 2008, İstanbul Tarih Araştırma Vakfı yayını,

Yelkencioğlu, Niyazi, *Kurtuluş Savaşı Anıları,* Demkar Yayıncılık, 2010, İstanbul, s. 43 40-42

Yıldırım, Nuran, *İstanbul'un Sağlık Tarihi,* 2010 İstanbul, Ajans Fa yapım,

Yıldırım, Nuran. *Türkiye'nin İlk Kadın Doktoru Safiye Ali,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

Yıldırım, Nuran. *Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği,* Osmanlı Bilimi Araştırmaları VII/2 (2006)

Yılmaz, Veli. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk,* Kastaş Yayınları, 2005, s. 36

Yılmazer, Tuncay, *Zığındere'yi Anlamak, Çanakkale Savaşı,* Editör: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, 2006,

Yel, Selma. *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002,

Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları, Yaşar Semiz, Ömer Akdağ, 2011 Konya,

Yiğit, Nuyan, *Atatürk'le 30 Yıl,* İbrahim Süreyya Yiğit'in öyküsü, Remzi Kitabevi, Eylül 2004, İstanbul.

Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları,* Çağdaş Yayınları,1978, İstanbul, s. 102, 103

Yurtsever, Cezmi, *Toroslarda Görüşürüz,* Çukurovalı Yayınları, 2008

Yurttakal, Ahmet. *Arıburnu'nun Şanlı Müdafaası ve 27. Alay 2. Tabur 4. Bölüğünün Hazin Hikayesi;* Çanakkale Savaşı Editör: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, 2006, İstanbul

Yüce, Rıfat, *Kocaeli Tarih ve Rehberi,* İzmit 1945 s. 118'den aktaran: Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede İzmit- Adapazarı ve Atatürk,* Derin Yayınları, 2005, İstanbul, s. 44

Yücel, Ayhan. *İstanbul'da Yapılan Sağlık Hizmetleri,* I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992, s. 214

Yücel, Ayhan. *İstanbul'un Hekim Şehremini ve Belediye Reislerinin Bu Şehre Yaptıkları Sağlık Hizmetleri,* I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 1992 Ankara TTK yayını

Ziya Şakir, Meçhul Asker, *1912 Edirne Muhasarası,* Akıl Fikir Yayınları, 2011, İstanbul,

Zürcher, Erik Jan, *Atatürk as a Young Turk, Lectures, New Perspectives on Turkey,* No. 41, 2009,

Süreli yayınlar

38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi, Bildiri Kitabı, Türk tarih Kurumu Ankara 2005

Abdullah Cevdet, Din Dua ve Halk, İçtihad, 1 Şubat 1932 No 338 s 5652'den aktaran

Abdullah Cevdet, Gazinin Köşkünde, İçtihad, 194, (1925), 2813-3816

Akça, Bayram. Milli Mücadele Döneminde Fethiye, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Güz 2002 Sayı 9

Akalın, Prof. Dr. Şükrü Haluk "Atatürk'ün El Yazmasıyla Dil Çalışmaları" Türk Dili dergisi, 2010, S 387-399

Akandere, Osman. Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 43, Bahar 2009, s. 343-406

Akça, İsmet. Popüler Tarih Dergisi, 2001, sayı: 12, s. 46-51

Ali Baltacıoğlu, Muslihiddin Adil Taylan Hakkında Not, Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, 2005, Sayı 2, S 370, 371

Altıntaş, Ahmet. Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Anadolu Yolunda İki Tıbbiyeli, Yakın Tarihimiz Dergisi, cilt 2, s 405, 406,

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı 44

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 14, Sayı 42, Kasım 1998, Ankara,

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 55, Mart 2003, Ankara,

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Yıl 1, Sayı: 1, 1984, Ankara,

Aydın, Ayşe. Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde görev yapan Sağlık Memurları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 14, Kasım 1998, Sayı, 42 Sayfa:907-922

Aydın, Mesut. Milli Mücadele Yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi Lehinde İstanbul'da Faaliyet Gösteren Gizli Bir Grup: Zabıtan Grubu (27 Ekim 1920-20Eylül 1921) OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) sayı 1, s. 011-027, 1990

Ayhan, Aydın. Çanakkale Savaşları Sırasında Harp Hastaneleri ve Balıkesir Kazalarında Harp Hastaneleri, Tıp tarihi araştırmaları 10, İstanbul 2001, S 156-174

Ayhan, Aydın. 1. Dünya Harbin'de Esirlere Dair, Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı 16, 2009, İstanbul s. 224

Ayhan, Aydın. Tıp Tarihi Araştırmalar Sayı:15 İstanbul 2007 - sayfa:187-197 "Dr.Cemil Hikmet Bey'in Balkan Savaşı Hatıraları ve Siyasi Şüpheli Hastalık Kolera

Ayhan, Aydın. Çanakkale Savaşları Sırasında Harp Hastaneleri ve Balıkesir ile Kazalarında Harp Hastaneleri, Tıp Tarihi Araştırmaları, 10, 2001 İstanbul Sayfa 158-159

Ayhan, Aydın. Çanakkale Savaşlarında Yaralanmalar ve Hastalıklar, Tıp Tarihi Araştırmaları 11, 2003, İstanbul, Yüce Yayınları, S 99, 100

Aytepe, Oğuz. Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. s. 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 15-29

Bardakçı, Murat, İşte 19 Mayıs Gerçeği, Hürriyet gazetesi, 22 Mayıs 2005

Başak, Tolga. Bakü Kongreleri (Eylül 1920) Cevat Dursunoğlu'nun Bakü Macerası, Komünistlik Yönünde Yapılan İthamlar ve 27 Yıl Sonra Karşılıklı Bazı Mektuplar, Atatürk Üniversitesi, Atatürk dergisi, Cilt 4, Sayı 2 (2004), s. 237-265

Bilgi, Nejdet. Yeni Doğuş, Manisa Halkevi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı: 49, Mart. 2001

Boran, Tunç. Atatürk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 47, Bahar 201 1, s. 487-520

Coşar, Ömer Sami. Milos Faciası-43 Yıl Sonra Öğrenilen Korkunç Gerçek, Milliyet gazetesi, 13 .6. 1965

Çakır, Halit. Albay Reşat Bey, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı 386, Ekim 2005, S100-103

Çanlı, Mehmet. Yunan İşgal Kuvvetlerinin Tahliyesi Sonrasında Doğu Trakya'da Hilal-i Ahmer'in Sağlık Hizmetleri (1922-1924) Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 44, Güz 2009, s. 639-648

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3(1): 61-96 , 2012

Çapa, Mesut. Balkan Savaşında Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1150/13498.pdf OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) Sayı: 1 s. 089-115, 1990

Çavuşoğlu, Şeref. Esat Paşa, Yakın Tarihimiz Dergisi, Cilt 1 Sayı 3, 19 Nisan 1962, S 227, 228

Dr. Fahri Can, İlk Milli Kuvvet Nasıl Kuruldu, Yakın Tarihimiz Dergisi 24 Mayıs 1962, Cilt 1, Sayı 13 S 394

Çelebi, Mevlüt, Atatürk'ün Himayesinde Kurulan Türk Maarif Cemiyeti (1928-1933), Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 19, Sayı 2, Aralık 2004, s. 35-53

Çelik, Kemal, Millî Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörtyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 41 ,

Çelik, Kemal. Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge Gazi Üniversitesi Akademik Bakış dergisi, Cilt 2, Sayı 3 Kış 2008 s 103-123

Demirdelen, Ceren – Ortak, Şaban, Bir Halk Eğitim Kurumu Olarak Afyon Halkevi ve Faaliyetleri, Afyon Karahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 249

Dr. Seyfi Nutku, Gençlik Anadolu'nun Temsilcisi Refet Paşayı İstanbul'da Nasıl Karşıladı, Yakın Tarihimiz Dergisi, 25 Ekim 1962, Cilt 3, Sayı 35, S 261-263

Devrim, Hakkı, Murat Cankat Hoca, Radikal Gazetesi, 13 Haziran 2004

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 12, Sayı: 1, Yıl: 2010

Erkoç, Şahap, Hatemi, Hüsrev. Doktor Nevzat Eşref Bengin ve Afganistan'da Modern Psikiyatri Eğitiminin Başlangıcı, Tıp Tarihi Araştırmaları 10, Yüce Yayınları, 2001, İstanbul, Sayfa 51-63)

Etker, Dr. Şeref, Ophtalmoscope Essad, Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt Cilt 9 Sayı 1-2, S 151-164, 2008

Etker, Dr. Şeref, Adnan Adıvar'ın müderrisliği neden gerçekleşmedi ? Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 2008

Etker, Dr. Şeref, Aime Mouchet ve Tıbbiye'de Fransız Kültürel Egemenliğinin Sonu, Osmanlı Bilimi

Araştırmaları Dergisi, 2005 Sayı.2 Sayfa 44,45

Etker, Dr. Şeref, Gazi Ayıntab Vilayeti ve Türkiye'nin Sıhhi-İçtimai Coğrafyası Dr. Hamdi Kasım Identifying the author of Gazi Ayintab (1926) a survey on medical geography in the southeastern province Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Sayı 41998; 4:244-6

Etker, Dr. Şeref, Aime Mouchet ve Tıbbiyede Fransız Kültürel Egemenliğinin Sonu, Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, Emre Dölen'e Armağan, sayı 2, 2005, S 55, 56

Etker, Dr. Şeref, Paul-Louis Simond ve Bakteriyolojihane-i Osmani'nin Çemberlitaş'ta Açılışı (21 Eylül 1911), Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, X/2, 2009, s. 13-133

Etker, Dr. Şeref, Zigardelakizade Salih Nabi: Psikiyartri ve Müzik, Osmanlı Bilimi Araştırmaları (2009) s 134-139

Evcin, Erol, Milli Mücadele Döneminde Bolu Livasında Düzenlenen Mitingler, İhtifaller ve Tezahurat, Atatürk Araştırma merkezi Dergisi, Cilt : XXVII Temmuz 2011 Sayı: 80, s. 276

Eyicil, Ahmet. Maraş Savunması, Atatürk Araştırma merkezi Dergisi, Sayı 61, Cilt: XXI, Mart 2005

Frik, Feridun, Dirim Dergisi, Mütareke Yıllarında Tıbbiye, 1980, sayı 7-8, s. 10

Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi, Silahlı Kuvvetler Dergisi Eki, Haziran 1967 sayı 222,

Gülhane Askeri Tıp Akademisi Bülteni, Yeni Binanın Açılışı, Özel Sayı, 28 Ekim 1971, Hava Basın ve Neşriyat Müdürlüğü, 1971, Etimesgut,

Günergün, Feza. Adnan Adıvar'ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim'den Önce ve Sonra, Feza Günergun, Osmanlı Bilimi Araştırmaları VII/2, 2006

Hayat Tarih Mecmuası, Aralık 1965,

Haytoğlu, Ercan, Kuvayi Milliye Döneminde Denizli'de Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri, Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı 16, İstanbul 2009 Yüce Yayınları, s. 99

Hiçdönmez, Tufan - Yusuf Tüzün, Dr. Fazıl Halit, Nöroşirurji ve Birinci Dünya Savaşı'nda Erzurum, Tiirk Nöroşirurji Dergisi, 2006, Cilt: 16, Sayı: 2, sayfa 138-141

Ilgaz, Hasane. Kara-Kol Cemiyeti, Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Ocak 1981, Sayı 1, s. 10-20

Irmak, Sadi. Atatürk'ü Anarken, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 1984, Ankara, S 164-166,

İnan, Süleyman. Denizli'de Halkevleri ve Toplumsal Faaliyetleri (1932-1951) Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Kadircan Kaflı, Merhaba, Tercüman Gazetesi, 18.7.1976'dan nakleden Recep Bozkurt, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda İznik, İznik Eğitim ve Öğretmen Vakfı, 2000, İstanbul, s. 39

Kantarcı, Şenol. Van'da Ermeni İsyanı (1896-1915) Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı 5, Bahar 2002

Karatepe, Mustafa, I. Dünya Savaşı Yıllarında Tifüs Aşısı Uygulanmasında Hekimlerin Rolü, Mikrobiyol Bülten 2008, 42: 301-313

Kavur, Ekrem Sadi. Askeri Hekimliğin Sıhhiye Hizmetinde Bir Etüd, Dirim Dergisi, nisan 1973 sayı 4, s.193-195

Kavur, Ekrem Şadi. Gülhane Askeri Tıp Akademisi tarihçesi, Silahlı Kuvvetler Dergisi Eki, Haziran 1967, Sayı 222, S. 18-19

Kemal Hüseyin (Plevnelioğlu), 'Lekeli hummada aşılama', Anadolu Kliniği, yıl 5, Temmuz 1937, s. 106-109 [ayrıbası s. 6-7]

Keskin, Alev. Fatma İlhan, Özlem Demireğen, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Salgın Hastalıklar: Kolera ve Kolera ile Mücadele, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, 2012, sayı: 19, s. 89,91

Kılıç, Fahri. Bolu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri, AİBÜ, Eğitim Fakültesi Üniversitesi dergisi, 11(1), 2011, 29-37

Kilisli Dr. Mehmet Derviş Kuntman, Bir Doktorun Harb ve Memleket Hatıraları, 215 Sayılı Silahlı Kuvvetler Dergisi'nin Ek Kısmı, 1 Eylül 1965, 84. Yıl, Ek Sayı 1, S 144, 145

Kocatürk, Utkan, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Prof. Dr. "Afet İnan'la bir Konuşma," Sayı: 3, 1985, S. 735

Koçak, Cemil, Einstein'ın Mektubu, Star Gazetesi, 17 Nisan 2011 Pazar, Makale

Koçak, Cemil, Belgelerle Heyet-i Mahsusalar, İletişim yayınları, 2005 İstanbul s. 122, 123, 215

Köylü, Zafer. Atatürk Araştırma merkezi Dergisi, Sayı 71, XX. Yüzyılın Başlarında Eskişehir

Köstüklü, Nuri, Millî Mücadele'de Akşehir, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı. 71

Kurtcebe, İsrafil - Balcıoğlu, Mustafa. Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi: Rauf Bey Müfrezesi, s 247-269 OTAM(Ankara Üniversitesi

Macar, Oya Dağlar. Galiçya Cephesinde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917), Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Cilt 10, Sayı 2 (2009), s.53

Menteşoğlu, Erden. Yakın Tarihimizde Osman Ağa ve Giresunlular, Yeşil Giresun Gazetesi Yayınları, Giresun, 1997, s. 203-205

Mustafa Kara, Rıfkı Melul Meriç Doğumun 100. Yılında Melül Bir Sanatçı, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 12, sayı 1, 2003, s 1-27

Muller A, McGhee CN. Professor Ernst Fuchs (1851-1930): a defining career in ophthalmologyArch Ophthalmol. 2003 Jun;121(6):888-91.

Mükellef Yüzbaşı Op. Dr. Ömer Vasfi, Hayat Tarihi Mecmuası, Mart 1967, Sayı 2 den aktaran Çanakkale 1915 Dergisi, Aralık 2009, Sayı 4, yıl 2, Bir Görgü Tanığının Ağzından Maydos Bombardımanı, S 27-29

Naderi, Sait. Nicolas Taptas ve Jean Taptas ve Nörosirürjikal Uygulamalari, Türk Nörosiriirji Dergisi, 2006, Cilt: 16, Sayi: 2, 134-137

Naderi, Sait. Opr Dr Cafer Tayyar Kankat: Az tanınan Bir Nörojirurjiyen ve Türkiye'de ilk Nöroşirurji Dergisinin KurucusuTürkiye'deki Kurucusu, Türk Nörosirürji Dergisi 13: 81 - 86, 2003

Namal, Arın. Prof Dr. Kemal Atay, Nobel Medicus Dergisi.

Nebioğlu, Osman. Türkiye'de Kim Kimdir Ansiklopedisi, 1961, İstanbul,

Nizamoğlu, Yüksel, 10 Temmuz İnkılabının Birinci Yıldönümünde Neyyir-i Hakikat Gazetesinin Yayınladığı Mecmua üzerine , OTAM, güz, 2011, s.101

Oral, Atilla, Özgür Kocaeli Gazetesi, 12 Ocak 2003, Yahya Kaptan'ın Şehit Edilişi yazısı

Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 2003, cilt 4, sayı 2

Operatör Hüseyin Hüsnü Paşa (1883-1930) Necdet Sakaoğlu-Popüler Tarih / Ağustos 2000 Sayı 3 S 42-49

Öksüz, Hikmet. Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı 48

Örses, Tunca, Hilal-i Ahmer'in Kahraman Doktorları Arap Çöllerinde Ölüme Karşı Savaştılar,NTV Tarih Dergisi, Aralık 2010, Sayı 23, S. 32

Özdemir, Nuray, Milli Mücadele Döneminde Bolu Hilal-i Ahmer Cemiyeti, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz 2012, Cilt:12, Yıl:12, Sayı:2, 12:83-107

Özden, Mustafa. Dr. Salim Cimilli'nin 1920 Bakü Halklar Şurası Anıları ve Süreyya Hami Şehidoğlu Üzerine, Türk Yurdu Dergisi, Nisan 2010, s. 54-57

Pancar, Emine. Aydın Kuvayi Milliyesi İçin Yürütülen İaşe ve İkmal Faaliyetleri , Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 21, Sayı: 2, Sayfa: 274-284, 2011

Pınar, Mehmet. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mersin Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü , Atatürk Dergisi, 2012 1 (1), s 282

Sakaoğlu, Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Anıları, Popüler Tarih Dergisi.

Saim Polat Bengiserp, Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam Paşa, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları I, İstanbul, 1995, S251-271

Soysallı, İsmail Suphi. Ondan Hatıralar, Atatürk XV Ölüm Yılı Hatırası. Yeni Tarih Dergisi Özel Sayısı 1953 Sayfa 47-48'den aktaran Dr. Eren Akçiçek Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü, İzmir Güven Kitabevi S153, 154

Söylemez, Faruk. Milli Mücadele Döneminde Kastamonu'da Kurulan Cemiyetler. Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, Mart 1996, Sayı 34, S159-170.

Tanfer, M. Vehbi. Tevfik Fikret ve Atatürk Üzerindeki Etkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, 1995, Say: 33, S 714

Tarih ve Toplum Dergisi, Nisan 1992, S 244-252

Tarih ve Toplum Dergisi, Temmuz 2002, sayı:223,

Taşdemir, Serap. Tek Parti Döneminde Ayvalık'ta Eğitim Faaliyetleri, Modern Türklük Araştırmaları DergisiCilt 7, Sayı 2, 2010, S 218-241

Taylan Esin, Hilal-i Ahmer'in İstanbul Aşhaneleri Neden Kapandı? Toplumsal Tarih Dergisi, Ocak 2013, s. 16-24

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, İş Bankası Yayınları, 1999, İstanbul, s. 24

TBMM Zabıt Ceridesi, 23. 1. 1926

Tevetoğlu, Fethi. Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1988, Sayı 13, s 183

Tevetoğlu Fethi, Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi: Doktor Rasim Ferit Talay, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Temmuz 1991, Sayı 21, s 623-638

Tınal, Melih. TBMM Birinci Dönem Doktor Milletvekilleri, Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volum 2/6, 2009 s. 617-627

Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı 16, İstanbul 2009, s. 76

Tıp Tarihi Araştırmaları 11, 2003, İstanbul

Tıp Tarihi Araştırmaları, Yüce Yayınları, 2002, İstanbul

Tıp tarihi Araştırmaları Dergisi, No: 8 İstanbul 1999

Tonak, Hacı – Budunç, Zehra, Bağımsızlık ve Çağdaşlık Savaşımında Bir Kadının Yaşamından Düşsel Kesitler, Bursa Defteri Dergisi, Mart 1999, Bursa, S. 84-93)

Tunoğlu, Kamil. "En"leriyle, "Tek" leriyle İnebolu, Bütün Dünya Dergisi, Kasım 2004

Turan, Şerafettin. Dr. Reşit Galip'in Atatürk'e yakınmaları. , s 1-25, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 25 Sayı: 39

Tunalı, Ayten Can. Kurtuluş Savaşı'nda Esat Efendi (İleri), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt 26, sayı 41, 2007 s 81-99

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 48, Güz 2011, s. 815-838

Türk Kültürü Dergisi, Fahrettin Kırzıoğlu, Atatürk'e ait Bilinmeyen Yedi Vesika, Yıl XIV, Sayı 164, 1976, sayfa 475'ten aktaran: Dr. Eren Akçiçek, Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü, 2005, İzmir, S 176

Türk Yurdu Dergisi, Sayı 165, Mayıs 2001, cilt 21,

Türkeş, Ünal. Tıbbiye Tarihinden Süzülen Yurtseverler, Muğla Devrim gazetesi, 30 Mayıs 2012,

Türkeş, Ünal. Toplum Sağlığının Öncüsü Muğlalı Doktorlar, Muğla Devrim gazetesi 22 Nisan 2008

Türkiye Klinikleri Cerrahi Bilimler Adli Tıp dergisinin 2. Cilt 1. Sayı

Türsan, Nurettin Çanakkale Zaferi'nin 90. Yılı, Müdafaa-i Hukuk Dergisi, 6 Nisan 2005

Uca, Alaattin, II. Abdülhamit Döneminde Dr. Bahaeddin Şakir'in Osmanlı Veliahtları İle İlişkileri, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 15 (24): 97-101, 2013

Uğurlu, Mehmet Cemil. Türkiye'de Öncü Bir Toplum Hekimi:Dr. Mehmet Cemalettin Or, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası Cilt 47 sayı 1, 1994, S 3-49

Umay Esin, Babam Fuad Umay, Bütün Dünya dergisi, Nisan 2005, s. 29-31

Ural, Selçuk. Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar,Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 187-210

Uygur, Haluk. Adananın İlk Türk Eczanesi, Altınşehir Adana Kültür Dergisi Kasım Ener, Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi, Kültür Bakanlığı yayını, 1996, Ankara, s.238.

Üçer, Müjgan. Vatana Adanan Bir Ömür Dr Osman Nuri Ertekin, Sivas Hayat Ağacı Dergisi, 2007 Sayı 7, s. 45-51

Ülgenalp, Ali Rıza. Büyük Taarruzda 11. Süvari Alayı, Bir Süvarinin Hatıraları, Altın Kitaplar Matbaası, 1980, İstanbul, s. 113,151

Üyepazarcı, Erol. Atatürk'ün İlginç İki Mektubu İle Hiçbir Yerde yayımlanmamış; Bilinmeyen Bir Mektubu. Müteferrika Dergisi, 1998, Sayı: 14, Sayfa 81-100

Yakın tarihimiz Dergisi, Cilt 2, S 339-341

Yakın Tarihimiz Dergisi, 2. Cilt Sayfa 366-367

Yakın Tarihimiz Dergisi, 25 Ekim 1962, Cilt 3, Sayı 35

Yakın Tarihimiz Dergisi, Cilt 2, sayı 34, Vatan Matbaacılık, 1962

Yakın Tarihimiz Dergisi, Cilt 3, sayı 35, 1962, S264-266

Yakın Tarihimiz Dergisi, 27 Eylül 1962, Cilt 3, sayı: 31

Yakın tarihimiz Dergisi, Türkpetrol Armağanı, Cilt 2, S 339-341

Yalçın, E. Semih, Cumhuriyetin İlanında Emeği geçenler, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt 15, Temmuz 1999, Sayı: 44, S 567

Yazıcı, Nesimi. Millî Mücadelede Bir Mücahit Veya Pıtır Hüseyin Efe'nin Anıları Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, s, 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 175-206

Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 1999,

Yıldırım, Nuran. I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal Tarih Dergisi, 2008, Mart, s.43

Yıldırım, Nuran. Hekim kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar, Osmanlı Bilimi Araştırmaları VII/2 (2006) S. 62

Tezler

Nermin Kılıç, Atatürk'ün Türk Ocaklarındaki Konuşmaları, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2006,

Tarık Aksoy, Doktor Rüştü'nün Nubetül Etfal İsimli Eserinin Türkçe Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2007 Bolu

Zühal Özaydın, Osmanlı Hilal- Ahmer Cemiyeti Salnamaesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Tıp tarihi Bilim Dalı, 1987, İstanbul s. 52, 62

Bilgen Bayın, Milli Mücadele Döneminde Edirne (1918-1922), Yükserk Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2005, s. 17

Türk Ocağı Kurucularından ve Teşkilât-I Mahsusa'nın Önemli Simalarından doktor Fuat Sâbitufuk Erdem yüksek Lisans Tezi, 2009, Erzurum, S.84-86

Tuba Tepecik, Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Hemşirelik Teşkilatının Gelişimi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 24

İbrahim Eğilmez, Hadisat Gazetesine Göre Milli Mücadelenin başlangıç Devresi, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Mayıs, 2006,

Sevinç, Sezengöz, Milli Mücadele Döneminde Kütahya ve Birinci Meclis'te Kütahya Milletvekilleri, Siyasi Görüşleri ve Hizmetleri, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Üniversitesi, Kütahya, 2006, s. 42

Barış Metin, Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007 Ankara, s. 101-108

Alaattin Uca, İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahaattin Şakir Bey, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2009

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi 21/M/ 1337 (Hicri), Dosya NO. 16, Gömlek No. 71, Fon Kodu: İ. DUİT

Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivleri, Tarih: 18/Z/1330 (Hicri), Dosya No: 4118, Gömlek No: 309793, Fom Kodu: BEO

Başbakanlık Devlet Arşivi, Tarih 3/4/1929, , Dosya No: 231, Gömlek No: 3, Fon Kodu: HR.İM

BOA, 20/6/1917 (Miladi), Dosya: 2202, Gömlek no: 17, Fon Kodu: H.R. SYS

BOA, 31/5/1917, Dosya: 2260, Gömlek: 50, Fon Kodu: HR.SYS

BOA, 17/4/1915, Dosya: 2193, Gömlek: 29, Fon Kodu: HR.SYS

BOA, 14/1/1915, Dosya 2193, Gömlek 8, Fon Kodu: HR. SYS

BOA, 8/12/1915, Dosya: 2195, GömleK No 19, Fon kodu: HR.SYS

BOA, 5/2/1916, Dosya 2195, Gömlek 45, Fon Kodu HR .SYS

BOA, 27/5/1917, Dosya 2204, Gömlek 2, Fon Kodu HR.SYS

BOA, 13/8/1917, Dosya 2238, Gömlek 5, Fon Kodu HR,SYS

BOA, 31/12/1917, Dosya 2204, Gömlek 19, Fon Kodu: HR.SYS.

BOA, tarih: 20/L/1334, Dosya No: 26, Gömlek No: 20, Fon Kodu: DH.EUM. 2.şb.

BOA, Tarih: 12/N/ 1333(Hicri), Dosya No: 171, Gömlek No: 1333/N-037, Fon Kodu: İ.HB.

BOA,HR.SYS, No:21935/3

BOA, HR. SYS, No: 2211/30

BOA, HR. SYS, no: 2197/11

BOA, HR.SYS, No 2260/21

BOA, HR.SYS, No: 2240/2

BOA, HR.SYS, no: 2202/2

BOA, HR. SYS, No: 2195/46

BOA, HR. SYS no: 2251/90

Atatürk ve Hekimler,

Savaş meydanlarında görevli fedakâr hekimlerimizin öyküsü...

Mustafa Kemal Atatürk'ün hekim arkadaşları ve cephelerde görevli fedakâr hekimlerimiz...

Trablusgarp Savaşı, Balkan ve I. Dünya Savaşı yılları... Milli Mücadele ile devam eden 'On Yıllık Savaş'... Uçsuz bucaksız cepheler... Subay ve erlerle birlikte, bir cepheden diğer cepheye koşan fedakâr Tıbbiyeliler... İdealist bir nesil; savaşın yoklukları içinde, rahat yüzü görmeden ıstırap ve felâket kasırgalarına aldırmadan çalışıyor... Memleket vazifesini büyük bir fedakârlıkla yapıyor... Kimi cephede, kimi hasta tedavi ederken yakalandığı bulaşıcı hastalıklarla şehit oluyor. Trablusgarp çöllerinden, Balkanların sarp dağlarına... Sarıkamış'ın dondurucu soğuğunda, Sina çölünün kızgın güneşi altında yaşanan büyük mücadeleler... Bir taraftan düşmanla savaşan, diğer taraftan kolera ve tifüs ile mücadele eden hekimlerimiz...

Nihayet Müttefik İşgal Orduları ana vatanımızı işgal ediyor, son vatan toprağımız da elimizden alınmak isteniyor... Hekimlerimiz Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Milli Mücadele'ye atılıyor ve yurt savunmasında cephelerde yerini alıyor... Savaş meydanlarında ölümle karşı karşıya geliyor... Kutsal görevlerini yerine getirmek için hayatını hiç sayıyor!..

Kapalı kalmış bir tarih, ilk kez bir araya getirilen anılarla, orijinal fotoğraf ve belgelerle bu kitapta yer alıyor. Prof. Dr. Metin Özata, 'On Yıllık Savaş' sürecinde görev yapan Türk hekimlerini bilimsel bir titizlikle inceliyor.

www.demkaryayinevi.com

demkar yayınevi
DEMKAR YAYINEVİ Ltd. Şti.

Abide-i Hürriyet Cad.
Harzemşah Sk. No: 25/6
34381 Şişli - İSTANBUL
Tel: (0212) 241 39 41
post@demkaryayinevi.com

9 786056 307997